GODIŠNJAK BZK “PREPOROD”

Izdavač
BZK “Preporod” Sarajevo

Za izdavača
Senadin Lavić

Redakcija
Amir Brka, Ismet Bušatlić, Elvis Fejzić,
Fahira Fejzić-Čengić, Šaćir Filandra,
Lamija Hadžiosmanović, Aladin Husić, Senadin Lavić,
Sead Šemsović, Sibela Zvizdić-Meco

Ovaj broj *Godišnjaka* uredila je Redakcija.

Sekretar redakcije
Isma Kamberović
ismakamberovic@yahoo.com

Likovno oblikovanje korica
Jasminko Mulaomerović
Meldijana Arnaut Haseljić

Lektura i korektura
Indira Pindžo

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Fuada Muslić

Prijelom teksta
Meldijana Arnaut Haseljić

Klasifikacija članaka po UDK urađena je u Biblioteci
Instituta za bosnjačke studije BZK “Preporod” Sarajevo

Adresa:
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 033/226-511; 215-665
Tel. 033/445-726
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Časopis je referiran u *Central and Eastern European Online Library*: www.ceeol.com

Časopis izlazi jedanput godišnje.

BZK PREPOROD

GODIŠNJAK 2014

ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK 2014

BZK PREPOROD

GODINA XIV
Sarajevo 2014.

SADRŽAJ

UVODNIK
Senadin Lavić: *Uvodnik*..... *9*

POLITIKA I DRUŠTVO
Sanela Šadić, Fahira Fejzić-Čengić, Halima Sofradžija*: Jesmo li zaboravili biti plemeniti ljudi jedni prema drugima?*..... 13
Džemal Sokolović: *Balkanski ratovi, evropske vrijednosti i teorijske kontroverze* 25
Tahir Mahmutefendić: *Evropska tradicija rasne, etničke i religiozne tolerancije – realnost ili mit*..... 49
Sven Rustempašić: *Nacija = Država* 61

ČETVRTI NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"
Taner Alićehić: *Budućnost bosanske politike*..... 71
Jasna Bakšić-Muftić: *Bošnjaci i država Bosna i Hercegovina – Dešavanja na periferiji* 76
Nerin Dizdar: *Koncept države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka u javnim istupima predstavnika hrvatskih društvenih elita* 93
Kadrija Hodžić*: Ustavne i političke kontroverze kao prepreke ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine* 114
Rusmir Mahmutćehajić: *Tabu i njegovi žreci: o nacionalizmu, rasizmu i orijentalizmu* 128
Lada Sadiković: *Država Bosna i Hercegovina – ustavna definicija i stvarno stanje* 150
Rasim Gačanović: *Gradnja i razgradnja simboličke moći Sarajeva* 164
Omer Ibrahimagić: *Odnos Bošnjaka prema tekovinama i vrijednostima Narodnooslobodilačkog rata 1941.-1945. godine*..... 168
Senadin Lavić: *Nepriznavanje razlike u kulturnoj formi: kulturna isključivost, etnofaulizam i genocid* 173
Desmond Maurer: *Orientalism and Self-Orientalisation in Sarajevo* 184
Goran Bašić: *Politička kultura na Balkanu i savremeno shvatanje bošnjaštva* 220
Nedžma Džananović-Miraščija: *Mitovi i legende o eurounijskim integracijama* 228
Jusuf Trbić: *Bošnjaci u Republici srpskoj – između čekića i nakovnja* 240
Redžep Škrijelj: *Bosna u književnom djelu Derviša Ahmeda Gurbija*..... 252
Gorčin Dizdar: *Debosnizacija stećaka* 265

GODIŠNJICE

570. godišnjica početka gradnje Počitelja (1444)
Esad Kurtović: *570. godina spomena Počitelja (1444-2014)* 273
470. godišnjica rođenja filozofa i teologa Hasana Kafije Pruščaka
Almir Fatić: *Hasan Kafi Pruščak (1544-1615)*
– četiristo sedamdeset godina poslije 278
450. godišnjica smrti kaligrafa, historičara i matematičara Nasuha Matrakčije (1564)
Aida Smailbegović: *Slovo o životu i opusu Nasuha Matrakčije: povodom obilježavanja 450. godišnjice smrti* 288
430. godišnjica rođenja književnika Muhameda Nergisija Sarajlije
Adnan Kadrić: *Muhamed Nergisi Sarajlija (1584-1635): majstor visokostilizirane proze na orijentalnim jezicima* 298
240. godišnjica osnivanja biblioteke Abdulah ef. Kantamirije u Sarajevu (1774)
Osman Lavić: *Abdulah ef. Kantamirija – (?- u . h. 1188. /1774/75.) osnivač javne biblioteke u Sarajevu: povodom 240. godišnjice smrti* 311
170. godišnjica rođenja prvog bošnjačkog novinara Mehmeda Šaćira Kurtćehajića (1844)
Senada Dizdar: *Mehmed Šaćir Kurtćehajić: (1844 -1872)* 314
110. godišnjica rođenja orijentaliste Besima Korkuta (1904)
Ahmed Zildžić: *Besim ef. Korkut: tradicionalni učenjak u savremenom svijetu* 325
80. godišnjica smrti književnika Safvet-bega Bašagića (1934)
Muhidin Džanko: *U povodu 80. godišnjice od smrti Safvet-bega Bašagića: što je nama Bašagić danas?* 333
70. godišnjica Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu (1944)
Elmir Sadiković: *Značaj Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a za razvoj savremene državnosti Bosne i Hercegovine* 335
30. godina smrti filozofa Kasima Prohića (1984)
Senadin Lavić: *Kasim Prohić (Konjic, 1937 – Zagreb, 1984): podsjećanje na Prohićevu filozofsku misao* 341
10. godišnjica smrti književnice Džemile Hanumice Zekić (2004)
Nehrudin Rebihić: *Književnica Džemila Hanumica Zekić* 343

IZ HISTORIJE BOSNE i HERCEGOVINE

Enes Dedić: *Sanica u srednjem vijeku* 353
Ajla Burkić: *Naš mali Orijent*..... 363

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

Mubera Isanović: *Pjesme* 377
Mirsad Bećirbašić: *Pjesme*..... 387

Sead Mahmutefendić: *Kratak kurs iz hipologije u 4 flash-black slike*..... 391
Sanjin Kodrić: *Historija novije bošnjačke književnosti* 409
Sead Šemsović: *Poetski modeli sevdalinke i njihovo podražavanje* 439
Nehrudin Rebihić: *Prostori kazivanja u usmenoj i pisanoj književnosti* 447
Tarik Ćušić: *Listići iz Monteprandonea: traktat za i protiv vjere bosanskih krstjana* 462
Aida Abadžić Hodžić: *Selman Selmanagić i Bauhaus: bosanskohercegovačka umjetnost i evropska avangarda* 474
Giandomenico Romanelli: *Safet Zec. Demon slikarstva* 484
Jasmina Musabegović: *Moja greška i moj grijeh prema Nedžadu Ibrišimoviću* 487

PRIJEVODI
Joachim Schwager: *Bosanski tragovi u kärntenskoj (koruškoj) svakodnevici (Bosnische Spuren in der Alltagskultur Kärntens)*
(Prevela s njemačkog jezika Mineta Kanurić) 493

PRIKAZI I OSVRTI
Faruk Dizdarević: *Svjetlost logosa u sjenovitim predjelima prolaznosti*
(Amir Brka: *Ruševine se podupiru*, *izabrane pjesme*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje & Planjax, 2012.) 511
Emina Kečo-Isaković: *Enzesberger − ne postoji nemanipulirano novinarstvo*
(Fahira Fejzić-Čengić: *Stvarnost i mediji*, Sarajevo:
Dobra knjiga, 2014.) 515
Emina Kečo-Isaković: *Nova mjerila evropskih budućih vremena − krik kao nada*
(Hidajet Repovac: *Eseji o književnosti i umjetnosti*, Sarajevo:
Dobra knjiga, 2013.) 518
Sanjin Kodrić: *Politika i lirika (O poeziji Harisa Silajdžića)*
(Haris Silajdžić: *Sarječja,* Sarajevo: Tugra, 2015.) 522
Suad Huskić: *Knjiga o simbiozi grada i fabrike* (Husein Galijašević: "*Pobjeda" Tešanj 1954-2014. godine − vizija, znanje, hrabrost*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2014.) 527
Jasminko Mulaomerović: *Izložba slika Hajrudina Hazima Ćišića: povodom 55. godina likovnog stvaralaštva. (Galerija "Preporod", 8. 9. 2014*.) 529
Senela Krehić-Fočak: *Tradicija i javno mnijenje: put na kojem se usavršavaju vrline* 530
Mustafa Sefo: *Istok i Zapad interferentno, kao idealan put* 534
Sven Rustempašić: *Zašto valja naziv Bošnjak − odgovor Midhatu Riđanoviću* 538

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI
Hatidža Duman: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2014. godinu* 545
Mirsada Baljić: *Izvještaj o radu Galerije "Preporod" za 2014. godinu* 549

Isma Kamberović: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2014. godinu* 551
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2014. godini 553
Adresar općinskih društava BZK "Preporod" 605
12. Skupština BZK "Preporod" Sarajevo: (dokumenti) 612

BOŠNJAČKI MERHUMI (2014)

Isma Kamberović: *Sudionici naše prošlosti − umrli u 2014. godini* 617
Autori priloga 633
Upute autorima 635

GODIŠNJAK2014

UVODNIK

Uvodnik

Završen je popis stanovništva, a rezultata još nema u 2014. godini. Cjelokupan proces u vezi s popisom bio je obilježen brojnim manipulacijama, usmjerenim, uglavnom, prema bošnjačkom narodu. Ponovo smo prepoznali brojne sadržaje etnofaulizma, koji su bili vidljivi tokom cijelog 20. stoljeća i ogledali su se u obezvrjeđivanju bošnjačkog narodnog bića. Prosto je nevjerovatno s kojom neodgovornošću su pojedinci i "nezavisne" udruge usmjeravali pitanje *imena* jednog naroda. Bošnjaci su ponovo trebali biti objekt i na njima se trebala provjeravati hipoteza o "krizi identiteta". Htjeli su ih podijeliti na muslimane i Bošnjake, Bošnjake i Bosance, Bosance i Hercegovce, Bosance i Sandžaklije. Reducirali su im zlonamjerno pojam *nacionalnost* na *etničko* (narodno, kulturološko) određenje. Naravno, gotovo nepojmljiva površnost i velika odgovornost za ovo leži na bošnjačkim političkim predstavnicima u parlamentima i ministrima, koji su tako neodgovorno pristupili ovome pitanju; podvalili su im i "državljanstvo" entiteta; pokušali su zabraniti prognanima da se popisuju tamo odakle su ih srpski zločinci protjerali. Bošnjacima se nudilo sve i svašta za izjašnjavanje od raznih udruga i ideologa. Pokušaj da ih se odvoji od starog imena za narod – nije uspio. To je bila opasna zamisao. Na kraju je trebalo biti da u Bosni i Hercegovini žive Srbi, Hrvati i Ostali – tako se potvrđuje velikosrpska i velikohrvatska "teza" da Bosna nema svoj narod, nego je to zemlja Srba i Hrvata.

U 2013. godini definitivno je zaokruženo *narodno ime* (ime naroda, Bošnjaci) i okončana je iluzija o vjerskom imenu ili podvođenju pod neko drugo ime koje povijesno nikada nije bilo ime za Bošnjake. Ime našeg naroda, dakle, jeste Bošnjaci – ne Srbi, ne Hrvati i ne Ostali. Ali, to je svijest o etničkom ili narodnom određenju. Ta svijest jeste važna za očuvanje narodnog identiteta. Nama se, također, nametnula neizostavna zadaća da kod bošnjačkog naroda razvijemo distinkciju i odgovornost prema svome *nacionalnom* (državljanskom) određenju koje se ne može i ne smije izjednačiti s *etničkim* (narodnim, kulturološkim) određenjem. Državljansko-nacionalna svijest se pokazuje u razumijevanju pojmova *bosanstvo* i *Bosanac*. To je svijest o sebi kao građaninu, državljaninu države Bosne i Hercegovine. Ova svijest stoji iznad narodnjačkog (etničkog) pristupa identitetu i izraz je postojanja internacionalno (od drugih država) priznate države BiH. Ovo je svijest političkog subjekta, ona je iznad etničkog identiteta, nadetnička određenost građanina BiH, ili državljanina BiH koji je Bosanac. Tako se pokazuje da je država Bosna i Hercegovina nacionalna država Bosanaca koji mogu biti pripadnici raznih naroda.

Naša svijest o *bosanstvu* je izraz naše svijesti o državi Bosni i Hercegovini, njenom internacionalnom priznanju pod imenom Republika Bosna i Hercegovina 1992. godine i ničim se ne smije dovesti u pitanje ta dostignutost koja je iznad etničko-kulturološke razine i spada u sferu pravno-političkog određivanja našeg bosanskog bića. Zato je neopisivo važno posvetiti pažnju distinkciji između nacionalnog i narodnog kojom se iskazuje svijest o sebi kao državljaninu Bosne i Hercegovine (Bosancu) i pripadniku naroda (Bošnjak/Bošnjakinja) koji živi u Bosni i Hercegovini i drugdje.

Nužno je insistirati na distinkciji između *nacionalnosti* (nationality, državljanstvo, Staatsangehörigkeit) i *narodnosti* (etničko-kulturološko određenje grupe ljudi), te upozoriti ljude da se bosanstvo i bošnjaštvo ne isključuju, da između Bosanca i Bošnjaka ne postoji dilema, kako je to jeftini žurnalizam predstavljao zarad svojih ciničkih interesa, nego da je riječ o dvije različite razine postojanja, tj. pravno-političkoj ili državljanskoj (nacionalnoj, Bosanac, Srbijanac, Hrvaćanin...) i etničko-kulturološkoj (narod, Bošnjaci, Hrvati, Albanci...). *Nacionalnost* označava pripadnost državi Bosni i Hercegovini. *Narodnost* označava pripadnost narodu. Danas narodi žive u državama − nacijama u kojima se ostvaruju sa svojim interesima. Stoga je ispravno reći da su svi državljani BiH, ustvari, *Bosanci*, bez obzira na njihovo etničko-religijsko određenje i porijeklo.

Nužno je shvatiti da čovjek može postojati s više identiteta koji se ne isključuju, nego su izraz preciznog odnosa prema vlastitoj zbilji. Danas je posebno važno imati državljansku svijest (ili identitet) i shvatiti da je *bosanstvo* izraz našeg odnosa prema državi i rezultat postojanja države BiH, a narod (*bošnjaštvo*) je određen skupom etničko-kulturoloških karakteristika i ne treba ga stavljati iznad nacionalnosti, pripadnosti bosanskohercegovačkoj državi − naciji, 177. članici Organizacije ujedinjenih nacija.

Na kraju 2014. godine, tačnije 20. decembra, u Sarajevu je održana redovna Izborna skupština BZK "Preporod".

BZK "Preporod" nastavlja razvijati bosanski "univerzum" i u njemu bošnjačku kulturu!

Senadin Lavić

GODIŠNJAK 2014

POLITIKA I DRUŠTVO _____

UDK 316.42:316.613.4 (497.6)
303.423 : 378 (497.6)

Jesmo li zaboravili biti plemeniti ljudi jedni prema drugima?[1]

Sanela Šadić
Fahira Fejzić-Čengić
Halima Sofradžija
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Susret s postojećim stanjem društva u vrijeme globalne krize primorava nas da prepoznamo koliko kompleksna mreža međuzavisnih, najprije političkih i ekonomskih prilika, stvara višestruke pritiske na pojedinačne ljudske egzistencije. Društvena solidarnost s prisutnim najizraženijim procesima našeg doba pretrpjela je evidentne promjene, što je u velikoj mjeri jasna refleksija socijalnih zbivanja. Svakako da su pitanje solidarnosti i povjerenja bitni elementi koji doprinose stvaranju socijalne sigurnosti, no danas globalna kriza društva samu socijalnu sigurnost u velikoj mjeri čini sve upitnijom. Civilno društvo ovisi upravo o duhu generaliziranog pouzdanja i povjerenja u druge (A. Seligman), a samo povjerenje i sigurnost su bitno potrebni u svijetu kvalitete svakog čovjeka, naročito bazično povjerenje o kojem govori Giddens, kao središnjem elementu u složenoj općoj mreži odnosa u društvu. U radu će se prezentirati istraživanje društvene solidarnosti i povjerenja koje je provedeno u periodu juni-juli 2013. godine i u kojem su anketirani studenti nekoliko studijskih grupa Univerziteta u Sarajevu.

Ključne riječi: solidarnost, povjerenje, socijalna sigurnost, društvena interakcija

Problemu solidarnosti i povjerenja poklonjena je izrazita pažnja u društvenoj znanosti dvadesetog stoljeća; to je pitanje koje u svim kulturama, vremenima i prilikama neupitno ima svoju naglašenu aktualnost. Solidarnost je u historiji ljudskih društava uvijek bila prijeko potreban, ali može se reći i nerijetko vrlo "oskudan resurs" (Meyer) koji jasno određuje kvalitet ljudskih života jedne kulture, države, konačno

[1] *Solidarity and Trust During the Global Economic Crisis: the experience of Bosnia and Herzegovina* naslov je u okviru kojeg smo kao autorice prezentirale dio rezultata istraživanja na međunarodnoj konferenciji: *Democracy & the University in a Turbulent World,* Alliance of Universities for Democracy (AUDEM), 13.-15. oktobar 2013., Sarajevo. Istraživanje je provedeno na uzorku od 204 ispitanika. Ispitanici su bili studenti Univerziteta u Sarajevu, s Ekonomskog fakulteta, Filozofskog, Pravnog i Fakulteta političkih nauka. Anketni upitnik je strukturiran u 23 pitanja, kombinirano zatvorenog i otvorenog tipa.

svake zajednice uopće. Društvena solidarnost, čije je klasično određenje u sociologiji dao Emil Durkheim, kao "izrazito moralna vrijednost", čini se da je, promatrali danas to pitanje na globalnom ili na lokalnom nivou, doista evidentno pretrpjela bitne promjene. Očuvanje solidarnosti neupitno predstavlja prepoznatljiv izazov današnjice, naročito u vrijeme "intenziviranja individualizma" (Taylor), koncentracije na svoje ambicije, stavljanja akcenta na sebe, isključivo svoje potrebe i prosperitet po cijenu nerijetko zakidanja drugoga – a to je "uporna prepreka", kako razumijeva Charles Taylor, da se vizija solidarnog društva uopće shvati, da se u konačnici jasno realizira. Čini se da tu "upornu prepreku" u obliku intenziviranja individualizma prepoznaju i evidentiraju u svakodnevnom životu i sami građani, što pokazuju rezultati koje smo dobili u svojim analizama, budući da je u okviru provedenog istraživanja, strukturiranog u 23 anketna pitanja, postojao odgovor koji je to jasno formulirao:

– *Vrijeme je takvo da se svi bore za sebe, pa čak i po cijenu iznevjeravanja nekoga.*

Mnogo ranije E. Fromm je prepoznao ovu situaciju da ljudi u savremenoj kulturi "poklanjaju malo pažnje svemu što nadilazi lični nivo" (Fromm), a to se danas može još jasnije evidentirati u svim sferema djelovanja kada je cijeli svijet uvučen u vrtlog globalizacije; čini se da je ta situacija vidljivija nego u vrijeme kada je Fromm pisao o tome u svom poznatom djelu *Imati ili biti.* Susret s postojećim stanjem društva u vrijeme globalne krize primorava nas da prepoznamo koliko kompleksna mreža međuzavisnih, najprije političkih i ekonomskih prilika, stvara višestruke pritiske na pojedinačne ljudske egzistencije, u konačnici i na samo društvo u cjelini. Svakako da su pitanje solidarnosti i povjerenja bitni elementi koji doprinose stvaranju socijalne sigurnosti, no danas globalna kriza, uz izrazite ekonomske i socijalne promjene ukupnog društva, samu sigurnost u velikoj mjeri čini sve upitnijom.[2] Može se reći da je ovaj problem sigurnosti posebno naglašen i evidentan, gotovo bez iznimke, u svim tranzicijskim zemljama, dakako i u Bosni i Hercegovini. Naprosto, sva izrazito turbulentna društvena dešavanja koja su posljednjih decenija zahvatila ove prostore, a najprije rat kao kolektivna stresna situacija najvišeg nivoa, uništile su u velikoj mjeri one bitne elemente koji doprinose stvaranju osjećanja sigurnosti i povjerenja.

Glavni uzroci nepovjerenja i smanjene solidarnosti

Ljudska potreba za sigurnosti i povjerenjem ulazi u krug najviših vrijednosti, kao stanje i kao potreba, na individualnoj i na kolektivnoj razini. Može se reći da nije bilo gotovo nikakvo iznenađenje u okviru ovog istraživanja, jer upravo evidentiranje rezultata da je na postavljeno pitanje – *Koliko je bitno povjerenje u tvom životu*, čak njih 97,5 % odgovorilo da je izrazito bitno, s tim da treba naglasiti, najviše povjerenja ispitanici iskazuju prema najužoj porodici (majci, sestri/bratu, djeci..). Neki od odgovora ispitanika na postavljena pitanja koja navodimo osnažit će razumijevanje koliko su međusobno prepleteni i važni, kao jedan socijalni amalgam, povjerenje, solidarnost i sigurnost:

– *Povjerenje je veoma bitno u mom životu, jer tako imam osjećaj sigurnosti i zaštite;*

– *Povjerenje je bitno u svim segmentima života – što više imamo povjerenja, to su naše veze čvršće, lakše se sporazumijevamo.*

[2] Sofradžija, Halima: "Promjene socijalnog konteksta, ontološka sigurnost i ljudska prava", u: *Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u BiH*. Sarajevo: Rabic: IBHI, 2006.

Zanimalo nas je da naši ispitanici kažu šta najviše narušava povjerenje. Najveći broj odgovora odnosio se na laž i izdaju, te slične poveznice koje su postojale u odgovorima: laž i korupcija, laž i licemjerstvo, laž i manipulacija, no u svakom slučaju velika većina smatra da je laž osnovica narušavanja međuljudskog povjerenja (prikaz 1.). Većina ispitanika ističe laž kao osnovicu lošeg povjerenja među ljudima. Potom slijede materijalizam i sebičnost kao faktori razaranja povjerenja među ljudima, te značajan broj odgovora je sadržan u riječi *neiskrenost*. Dio ispitanika smatra da se povjerenje urušava neefikasnim sudstvom, uvođenjem straha, medijskim izvještavanjem, predrasudama, pozicijama, neispunjenim obećanjima. Svi oni primjećuju da se i solidarnost i povjerenje gube upravo u nematerijalnoj sferi. Laž je, naime, nematerijalna kategorija, ali je važna i prepoznata kao kamen spoticanja u stvaranju i izgradnji dobrih i zdravih međuljudskih odnosa, što se jasno može iščitati i iz dobijenih rezultata.

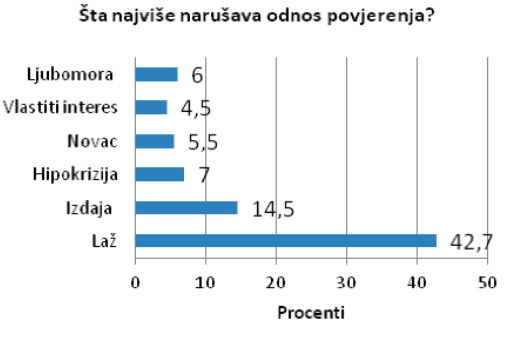

Prikaz 1.

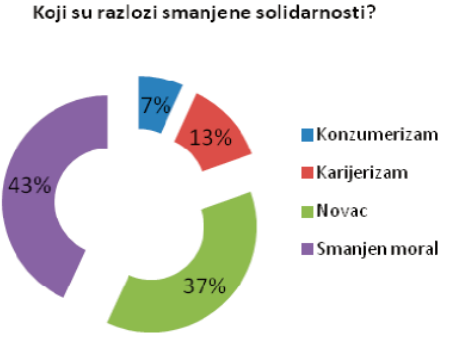

Prikaz 2.

Solidarnost i povjerenje ispitanici prepoznaju kao bitnu vrijednost, povezujući je s visokim etičkim normama. Uprkos činjenici da su ovi fenomeni visoko rangirani u svijetu kvalitete ispitanika, ipak, uočljiv je skepticizam i izražena sumnjičavost u solidarnost i povjerenje danas. Na jedno od pitanja, koje je glasilo – *Koji su razlozi smanjenja solidarnosti* među ljudima, ispitanici su mogli odgovoriti kroz četiri varijable: a) novac, b) karijerizam, c) potrošaštvo i d) smanjeni moral (prikaz 2.). Ispitanicima je ostavljena mogućnost izbora više varijabli istovremeno. Najveći broj odgovora odnosi se na smanjenje morala kao ključnim razlogom za smanjenje društvene solidarnosti u bh. društvu danas. Osim smanjenog morala, smatra se da je novac jedan od osnovnih uzroka smanjenja solidarnosti i povjerenja među ljudima. Raspon odgovora na postavljeno pitanje – *Šta je iznevjerilo povjerenje tvoje porodice?* – ipak ostaje uglavnom u okviru ukazivanja na cjelokupnu situaciju u državi, politiku i političke lidere, te njihova neispunjena obećanja i nebrigu prema građanima koju ispitanici izrazito naglašavaju. U iskazima ispitanika dominantna razmišljanja su poput sljedećih:

– *Ogorčenost na vlast i činjenica da niko ne razmišlja o građanima;*

– *Nerazumijevanje i odnos države i državnih institucija koji su "gluhi" za građane;*

– *Cjelokupna situacija u državi, gdje su obećavane zlatne kašike, a sada se ljudi hrane iz kontejnera;*

– *Nebriga države, neispunjavanje obećanja i laž.*

Dobijeni rezultati pokazuju vrlo nisko povjerenje građana u ključne društvene institucije, pri tome, u namjeri da dobijemo što preglednije i preciznije podatke, tražili smo konkretan odgovor u koje institucije ispitanici imaju najmanje povjerenja (prikaz 3).

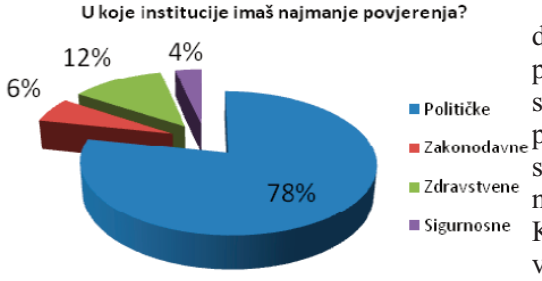

U konačnici, ukupni rezultati pokazuju da je najmanje poverenja u vezi s vlašću i političkim strukturama, potom zdravstvom, sudstvom i policijom. Ovaj posljednji nalaz podudara se u velikoj mjeri s istraživanjem stavova građana prema pravosudnim i sigurnosno-zaštitnim institucijama na području Kantona Sarajevo[3] (provedenim u kratkom vremenskom razmaku od našeg istraživanja, čije rezultate ovdje prezentiramo. Podaci koje smo dobili mogu se jednako tako uspoređivati s istraživanjima na prostoru susjednih tranzicijskih država/društava koja obrađuju isti problem solidarnosti i povjerenja, naime, iz tih se analiza može iščitati gotovo podudaran nizak nivo povjerenja građana u društvene institucije.[4] Posljedica nepostojanja pouzdanja u institucije znači da ono mora biti traženo u konkretnim oblicima društvenih neposrednih odnosa,[5] jer su oblici pouzdanja na mikrorazini primjetno veći od onih na institucionalnoj razini.[6] Može se reći, prema velikom broju postojećih primjera, "da su građani svake zemlje, pa tako i BiH, mnogo bolji, solidarniji, ljudskiji od njihovih ili njenih političkih elita, ili nekih drugih elita".[7] (Ljudska potreba za sigurnosti i povjerenjem u druge ulazi u krug najviših vrijednosti kao stanje i kao potreba koja je trajna, stalna i uvijek se obnavlja.

Kako dalje s ne/povjerenjem?

U okviru istraživanja na postavljeno pitanje – *Šta bi društvo trebalo imati da bi se povjerenje stvorilo*? uslijedili su najrazličitiji odgovori:

– *Dobar i uređen sistem vrijednosti;*
– *Bolji državni sistem koji bi omogućio normalan životni standard;*

[3] Čustović, Enita; Osmić, Amer: "(Ne)povjerenja građana u pravosudne i sigurnosno-zaštitne institucije savremenog bosanskohercegovačkog društva (studija slučaja Kanton Sarajevo)", u: *Zbornik radova II Međunarodne konferencije Bosna i Hercegovina i euroatlanske integracije – trenutni izazovi i perspektive*. Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću / Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta, Tom II, 2014., 773-79.

[4] Strika, Melanija: *Perspektive međuodnosa solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu* (2005), tekst dostupan http://hrcak.srce.hr/24348

[5] Cushman, Thomas: "Oblici pouzdanja i nepouzdanja u poslijeratnom bosanskom društvu" *Forum Bosnae*, br. 6/99 (1999)

[6] Thomas Cushman je istraživao oblike pouzdanja i nepouzdanja u poslijeratnom bosanskom društvu, neposredno nakon ratnih dešavanja, baveći se pritom politikom društvene obnove i razvoja civilnog društva. Vidjeti T. Cushman: "Oblici pouzdanja i nepouzdanja u poslijeratnom bosanskom društvu", (prev. R. Mahmutćehajić). *Forum Bosnae*, br. 6/99 (1999), 155-171.

[7] Fejzić-Čengić, Fahira: *Riječ je temelj društvenog života*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.

– *Bolju vlast u državi i bolje odnose među ljudima;*
– *Treba imati više odgovornosti;*
– *Treba imati nesebične lidere koji rade za građane;*
– *Institucije koje rade u korist društva.*

Prema ovome se možemo saglasiti s postavkom nekih savremenih autora koji ukazuju da se treba vratiti povjerenje kroz posvećenost, na svim nivoima, bitnim društvenim vrijednostima, a to je upravo izraženo kroz ovdje prvi navedeni odgovor: *dobar i uređen sistem vrijednosti*, potom su u odgovorima naglašeni odgovornost, dobri odnosi i sl., neosporno sve važni elementi koji doprinose sigurnosti i povjerenju, potrebnoj kvaliteti ukupnog društvenog života. Na tom tragu su i odgovori na pitanje koje je istraživalo kako bi anketirani ispitanici, kada bi mogli, mijenjali odnose na polju solidarnosti i povjerenja – velika većina ispitanika smatra da je boljitak u političkoj sferi ono što bi evidentno popravilo solidarnost kao i bolja država i uprava u njoj, potom slijede odgovori koji zagovaraju više istine i iskrenosti u javnom i privatnom prostoru. Veliki broj ispitanika naglašava nužnu promjenu koncepta obrazovanja, koje bi favoriziralo solidarnost i poverenje među ljudima. Ovdje su se mogli pronaći odgovori koji zaslužuju citiranje: *Pokušala bih ljudima objasniti da je ono pravo istinsko ustvari nevidljivo; Bolje je imati jednog prijatelja nego materijalnim dobrima kupiti 10 prijatelja; Ponovo bih ljudima objasnila šta su ljudski principi'* ili pak odličan prijedlog: *Periodično održavati određene seminare za sve građane o bitnosti povjerenja, solidarnosti i altruizma.*

Na jedno specifično pitanje ispitanici su trebali da se prisjete nekog solidarnog postupka iz medijskih prezentacija u BiH. Zanimljivo je da smo i ranije pretpostavili da se bh. mediji ne nose kvalitetno i emancipatorski prema pitanjima povjerenja i solidarnosti među ljudima u našem društvu, ali su nam odgovori ispitanika još više potvrdili ovu našu raniju pretpostavku i znanja iz komunikologije i mediologije. Odnosno, iz praktičnog poznavanja komunikacijskih vještina i prakse na bh. medijskom prostoru. Svakako da i u ovoj oblasti postoje časni i profesionalni izuzeci, kao uostalom i svemu drugom u životu, što su i naši ispitanici rado primijetili i izdvojili. Čak 105 ispitanika izravno je odgovorilo da se ne sjeća niti jednog medijskog sadržaja koji promovira ove vrijednosti. Samo nešto oko polovine ispitanika se sjetilo neke medijske prezentacije solidarnosti ili povjerenja, dok su konkretno to mogli kao praktičan medijski primjer navesti njih nekolicina, među njima većina studenata novinarstva, i to kao načelne medijske sadržaje koji promoviraju humanitarne telefone za pomoć oboljelima ili program tzv. 'Otvorene mreže' koja ima zadaću da pomaže bolesnima i siromašnima. Nekih humanih poteza sportista sjetilo se malo ispitanika, dok je nekoliko navelo proteste o JMBG, koji su se u vrijeme izrade ove ankete događali na platou ispred Parlamentarne skupštine države Bosne i Hercegovine i prije su imali politički nego humanitarni karakter. Među zanimljivim konkretnim odgovorima na ovo postavljeno pitanje navest ćemo neke odgovore koji pokazuju kosmopolitizam i širinu mišljenja i percepcije kod mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine. '*To je za mene kada je spašen rumunski autobus sa nastradalima u onoj saobraćajnoj nesreći'*, *'Kada su u Egiptu u vrijeme nemira izvijestili da je jedan musliman pomogao komšiji koptu', 'Kada je Ronaldo prodao zlatnu kopačku i novac dao za djecu Palestine'*, '*Kada je jedan cuko spašen iz nabujale rijeke', 'Kada je u Goraždu policajac pomogao prosjakinji Aniki da može prehraniti sebe i djecu, 'Srebrenica, 11. juli kada se mediji solidarišu da ne puštaju muziku i to ne samo bosansko-*

hercegovačke stanice, već i srpske i hrvatske'… Ali, naši ispitanici su prepoznali i medijski spektakl kao negativan, ali vrlo izražen stil rada ovdašnjih medija i novinara: '*Iskreno, danas mediji većinom izvještavaju o negativnim političkim situacijama u našoj zemlji a manje o solidarnim postupcima'...*[8]

Povratak bitnim vrijednostima, lični primjer i medijska promocija povjerenja i solidarnosti kroz pozitivne primjere, obrazovanje, bili su neki od odgovora na naredno pitanje, koje je glasilo – *Kako bi se povjerenje među ljudima u društvu moglo poboljšati?* Najveći broj ispitanika smatrao je da se građanskim inicijativama, potom zakonskim preporukama može poboljšati povjerenje u društvu, te napokon neki smatraju da će se poboljšanje desiti spontano (prikaz 4.). Može se primijetiti da se obrazovanje nalazilo kao odgovor na nekoliko postavljenih pitanja, pa tako i na ovo, ukazujući da se ovako vrijedna i nezaobilazna životna sfera ne nalazi značajno u obrazovanju. Ispitanici vjeruju da se obrazovanjem, bilo u obrazovnim institucijama ili putem medija, može značajno raditi na podizanju svijesti građana o važnosti međuljudskog povjerenja.

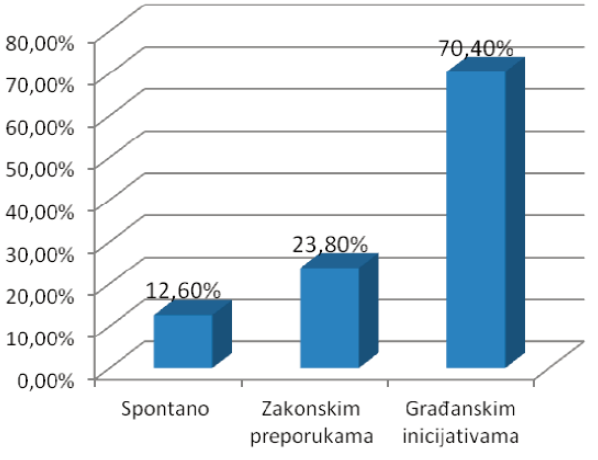

Navedi primjer:

- Odgojem i obrazovanjem
- Mediji-prikazivanje pozitivnih primjera
- Podizanjem svijesti građana
- Povratak pravim vrijednostima
- Ličnim primjerom

Prikaz 4.

Odgovori pokazuju da su ispitanici prepoznali polja gdje se nalazi mogućnost promoviranja bitnih društvenih vrijednosti. Govoreći o sasvim drugom problemu, Jan Art Scholte ukazuje na široko rasprostranjeno javno neznanje o bitnim društvenim pitanjima, dok školski

[8] Prije nekoliko godina urađeno je istraživanje sa studentima novinarstva, kako bi se ponašali u slučaju koji je poznat u medijskoj praksi. Riječ je o fotografiji Kevina Cartera, koja je nagrađena najvećom nagradom za novinarstvo, Pulizerovom nagradom. Na njoj umire majušna sudanska djevojčica dok joj se primiče lešinar. Autor je bio u dilemi, da li da bude profesionalac ili da bude solidaran. Izabrao je ovo prvo. Tri godine nakon događaja izvršio je samoubistvo. Nije se mogao nositi s bolom i snovima u kojima mu se javljala mala sudanska djevojčica da joj pomogne. Od anketiranih studenata, njih 50 odgovorilo je solidarno. Radije bi učinili supererogativno djelo, solidarno djelo, nego napravili karijeru.

kurikulumi teže da uključe samo posrednu i prolaznu pokrivenost globalnih pitanja, školski programi nemaju značajnije građansko obrazovanje, tako da postoji malo, nedostatno razumijevanje nekih vrijednosti. Ovi propusti javnog obrazovanja sistematski se provlače kroz glavne institucije za proizvodnju znanja: škole, univerzitete, mas-medije, civilno društvo i same upravljačke strukture.[9] Znanja o bitnim društvenim vrijednostima kao što su životni prostor, ekologija, ishrana, simbolička interakcija, međuljudski odnosi, smatraju se isuviše samorazumljivim, ili barem tako izgleda, da bi zahtijevali posebne interese i prostor u obrazovanju, osim površnog, od najranije životne dobi. Pitanja solidarnosti i povjerenja najstarija su pitanja društva, uvijek se iznova otvaraju i redefiniraju; treba prepoznati svu kompleksnost koncepta koji kontinuirano otvaraju: socijalnog kapitala. Sasvim se možemo saglasiti s razumijevanjem da je "povjerenje ključna vrednota za aktivnu participaciju građana u svim sferama njihovog društvenog života, koja u složenim savremenim društvima traži znanje i primjenu koncepcije cjeloživotnog učenja, razumijevanje, vrijednosno opredjeljenje i spremnost za prihvaćanje odgovornosti".[10] Razumijeva se da su "osnovne društvene funkcije kulture povjerenja oslobađanje i mobilizacija ljudskog djelovanja, poticanje društvenosti, unaprjeđenje tolerancije i jačanje povezanosti pojedinca i zajednice, a s ciljem izgradnje osjećaja pripadnosti i kolektivne solidarnosti".[11] Povjerenje, solidarnost i sigurnost međusobno su bitno prepleteni, treba osnažiti to razumijevanje, otvarajući pitanje jednog, otvara se odmah pitanje drugih dvaju elemenata. Nema sumnje da izrazite promjene na lokalnom i na globalnom nivou imaju snažan utjecaj na živote ljudi, a to svakako povećava i naglašava njihovu potrebu za sigurnošću. Mreže uzajamne povezanosti i solidarnosti govore o kvaliteti jednog društva, neupitno, solidarnost i povjerenje su nemjerljivo bitan resurs svake zajednice koji doprinosi njenoj sigurnosti. Kako smo već prethodno rekli, ljudska potreba za sigurnosti i povjerenjem u druge ulazi u krug najviših vrijednosti kao stanje i kao potreba koja je stalna i uvijek se obnavlja. A. Giddens piše opširno o ovom pitanju u svom poznatom djelu *Posljedice modernosti*; naime, ontološka sigurnost koja se definira kao izrazito važan osjećaj sigurnosti, u širem smislu odnosi se na pouzdanje koje je svojstveno većini ljudi kada je riječ o kontinuitetu njihovog samoidentiteta i o stalnosti prisutnog društvenog i materijalnog okruženja. Postoje neki aspekti osjećaja povjerenja i procesa razvoja ličnosti koji su prisutni u svim kulturama na šta ukazuje Giddens, pri tome naglašavajući vezu povjerenja i ontološke sigurnosti koja pripada svakom čovjeku. Ovdje se misli na bazično povjerenje, kao središnji element u složenoj općoj mreži odnosa prema društvenoj

[9] Scholte otvara bitna pitanja koja se nameću kroz najizraženiji proces našeg doba, globalizaciju, koju mnogi određuju kao "pozornicu kapitalizma", kako će se reći već u predgovoru same knjige. Otvorena su pitanja ne/sigurnosti, identiteta, hibridizacije, ne/jednakosti, ne/demokratije, ne/obrazovanja; vidjeti šire Jan Art Šolte: *Globalizacija – kritički uvod*, Podgorica: CID, 2009.

[10] Strika, Melanija: *Perspektive međuodnosa solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu* (2005), tekst dostupan http://hrcak.srce.hr/24348

[11] Čustović, Enita; Osmić, Amer: "(Ne)povjerenja građana u pravosudne i sigurnosno-zaštitne institucije savremenog bosanskohercegovačkog društva (studija slučaja Kanton Sarajevo)", u: *Zbornik radova II Međunarodne konferencije Bosna i Hercegovina i euroatlanske integracije – trenutni izazovi i perspektive*. Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću / Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta, Tom II, 2014., 773-791

i prirodnoj okolini. Civilno društvo ovisi upravo o duhu generaliziranog pouzdanja i povjerenja u druge (A. Seligman), a samo povjerenje i sigurnost su bitno potrebni u svijetu kvalitete svakog čovjeka, naročito bazično povjerenje o kojem govori Giddens, kao o središnjem elementu u složenoj općoj mreži odnosa u društvu. Dakako da smo ovim elementima na početku otvorili pitanje socijalnog kapitala, koji je relativno novi koncept u okviru društvenih istraživanja.

U svom eseju *Problem solidarnosti kao osnova demokratskog društva* C. Taylor naglašava da je solidarnost, naprosto, od velike važnosti za demokratska društva, jer bez nje ona propadaju. Naime, prema ovom autoru, demokratska društva ne mogu funkcionirati ukoliko se prekorače izvjesne granice međusobnog nepovjerenja ili osjećaja pojedinih njihovih pripadnika da su ih ostali članovi napustili, iznevjerili. Paradoks vremena u kojem živimo ogleda se i u odnosu prema savremenoj demokraciji, kako primjećuje J. Žiga, nikada se čovjek u nju nije više zaklinjao nego što to danas čini, gazeći pritom njene temeljne principe.[12] Smještajući problem našeg istraživanja u vrijeme globalne krize društva, zapravo, na specifičan način govorimo o duhu jednog vremena koje je izrazito određeno razularenom borbom za profitom, scijentizmom i tehnicizmom, o čemu je pisao H. Repovac, podsjećajući da je do apsurda dovedena etika odgovornosti očuvanja stvorenih vrijednosti.[13] U recentnoj literaturi može se naći iznenađujuće veliki broj autora koji govori o *ravnodušnosti* (R. Salecl, R. May, S. Alić, A. Šarčević, F. Fejzić..), kao i *bespomoćnosti* u jednom diskursu, gdje ovoj riječi, čini se, nije mjesto, ali samo na prvi pogled (C. Taylor, E. Said, U. Beck).[14] Naša epoha obilježena je ravnodušnošću, prema sudbini drugoga, prema društvenoj stvarnosti, nekada prema vlastitoj sudbini, pitanjima zajedničkog dobra, a onda ova ravnodušnost na izvjesnom stupnju može postati zarazna, može, naprosto, postati društvenom klimom,[15] naročito u tehnološkoj civilizaciji možemo govoriti o "tehnici umnažanja ravnodušnosti".[16] Ravnodušnost nije ni početak ni razrješenje nekog problema, brišemo je najprije edukacijom, kako će primijetiti jedan od navedenih autora. Upravo u vrijeme pripreme za objavljivanje ovog istraživanja u Bosni i Hercegovini se održava međunarodna konferencija *Solidarnost, civilno društvo i političko upravljanje*[17]*,*

[12] Žiga, Jusuf: *Vrijeme razljuđenih dvonožaca-paradigma Bosne koju su izdali*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007.

[13] Repovac, Hidajet*: Eseji o književnosti i umjetnosti, Filozofsko-sociološki diskurs*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2013.

[14] Vidi šire H. Sofradžija: "Rizično društvo, globalna sigurnost, ubrzana povijest i neizvjesnost njenog puta". *Kriminalističke teme, časopis za kriminalistiku, krminologiju i sigurnosne studije*, br. 1-2 (2007), 341-346.

[15] Wiesel, Elie: "Protiv ravnodušnosti". *Odjek*, jesen/zima 2011.

[16] Alić, Sead: *Masmediji, zatvor bez zidova.* Zagreb: Centar za filozofiju medija, Zagreb, 2012.

[17] Riječ je o međunarodnoj konferenciji *Promišljanje o Europi*: *Solidarnost, civilno društvo i političko upravljanje* koja je otvorena u Sarajevu, 15-17.05.2014. godine. Sarajevo je kao grad bilo domaćin velikom broju fondacija i filantropa iz cijelog svijeta, na ovom okupljanju Evropskog centra fondacija (EFC). EFC je osnovan s misijom jačanja filantropskog sektora u Evropi; vidjeti http://mladi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1964:efcaga-konferencija-solidarnost-civilno-drutvo-i-politiko-upravljanje&catid=87:vijestikult&Itemid=254&lang=ba; kao i na http://www.avaz.ba/vijesti/iz-minute-u-minutu/sarajevo-domacin-najveceg-okupljanja-fondacija-i-filantropa-iz-evrope-i-svijeta

koja je okupila veliki broj filantropa iz cijelog svijeta, gdje će se ukazati na ključna goruća pitanja savremenog društva u vrijeme globalne krize, najprije na društveni i ekonomski oporavak, prevenciju konflikata, zdravlje, ekologiju, obrazovanje i medije, kao važne segmente izgradnje sigurnog društva. Kako smo već ranije u tekstu naveli, osjećaj jednog društva za solidarnost i povjerenje može se održavati samo ako na svim nivoima različite grupacije vrate osjećaj posvećenosti toj kategoriji i dalje je neumorno promovirajući kao nezamjenjiv društveni resurs (Avicena/Ibn Sina).

Zaključna razmatranja ili pogled na unutarnju empiriju

Nema sumnje da je ostvarenje socijalne pravde, kao rezultat prisutne društvene međuljudske solidarnosti i povjerenja među ljudima, proces i cilj svake zajednice (Lee Anne Bell), jer je, saglasit ćemo se s Peterom Kolerom, društvena pravda najvažniji dio morala. Solidarnost je neupitna za ljudsku egzistenciju, iako se razumijevanje i način interpretacije mijenjao kroz historiju. Najveća prijetnja solidarnosti u savremenom društvu su naglašeni individualizam, egoizam i materijalizam, koji postaju sve dominantnije osobine savremenog čovjeka.

U ovom radu je solidarnost analizirana kao teorijska forma i kao moralni imperativ, ali i demonstrirana empirijski. Naglašena je etička dimenzija solidarnosti, kojoj je cilj pomaganje čovjeku u nevolji, jer ona kao takva nadilazi sve druge oblike solidarnosti (Fung Yu-Lan), poput političke i stranačke solidarnosti i sl.

Uprkos činjenici da je solidarnost, kao i svi društveni fenomeni, promjenjiva kategorija, njena vrijednost, kao i međuljudsko povjerenje ostaju bitna društvena vrijednost. Rezultati ovog istraživanja ukazuju da slabljenje solidarnosti i povjerenja koji utječu, ne samo na opću socijalnu sigurnost, već i na psihičku i emotivnu stabilnost svake osobe. Među naglašenim razlozima slabljenja solidarnosti su: kriza morala, materijalizam, karijerizam i konzumerizam. Ispitanici zaključuju da je savremeni čovjek sebičan, manje osjetljiv za tuđe probleme, skeptičan, nezadovoljan, frustriran, bespomoćan, otuđen, nekomunikativan, nesiguran i nepovjerljiv. Usljed ovako poljuljanih socijalnih odnosa, posljednje uporište i neiscrpan izvor solidarnosti ispitanici vide u najužem krugu porodice, koji se odnosi na roditelje i djecu. Drugi resursi su oskudni iz niza razloga, kako zbog gubitka bliskosti i opće otuđenosti, tako i zbog raširenog siromaštva, zbog kojeg šira rodbina i prijatelji nisu u mogućnosti pomoći. Pomoć se na mikro razini nešto rjeđe može očekivati od rodbine, prijatelja i komšija. Također, mora se primijetiti da je i sama porodica i odnosi u njoj pretrpjela ozbiljne promjene.[18]

Naime, uprkos lošoj dijagnozi stanja solidarnosti u savremenom društvu, optimistično je da većina ispitanika, veoma često na različite načine iskazuju spremnost da pomažu drugim osobama. Navedeni primjeri pomaganja ispitanika su, npr., pomaganje starijim,[19] prijateljima i komšijama, bilo materijalno i nematerijalno, učešće u humanitarnim akcijama, poput sakupljanja pomoći za liječenje bolesnih, djeci bez roditelja ili djeci čiji su roditelji nezaposleni, siromašnim, volontiranje u nevladinim organizacijama i sl. Ispitanici, također,

[18] Šadić, Sanela: "Porodica kao izvor ne(sigurnosti) za ostvarivanje prava/potreba djeteta", u: Rašidagić, Ešref Kenan (ur.): *Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovine*. Sarajevo: Rabic: IBHI, 2006.

[19] … (ustupiti mjesto u prijevozu, ponijeti teret, otići u kupovinu, pomoći u kući)…

iskazuju važnost slušanja i empatije kao značajnog čina pružanja emocionalne podrške ili solidariziranja s drugom osobom. Zanimljiv je primjer doniranja krvi koji se u različitim kontekstima, dakako, može i različito shvatiti. U bh. društvu ovo je iskreni dobrovoljni čin, kako bi se spasio život druge osobe, dok u drugim društvima ovo može biti značajan resurs za koje se dobija novčana naknada. Gledano kroz studentske naočale, unutar određenih društvenih koordinata, navedeni gesti su za ovu populaciju momentalno 'dostupni'.[20]

Brojni primjeri ukazuju na činjenicu da uobičajene geste solidarnosti uvijek na relacijama zdrav-bolestan, mlad-star, zaposlen-nezaposlen, bogat-siromašan, i to je univerzalno životno pravilo koje vraća nadu slabim, bolesnim, siromašnim i isključenim. U navedenim primjerima u ovom istraživanju mogu se naći primjeri kako vertikalne, tako i horizontalne solidarnosti.

Dakako, solidarnost ima puno različitih oblika. Iskustvo pokazuje da se u vrijeme ratova, elementarnih nepogoda, siromaštva, društvenih pokreta, ili drugih teških životnih iskustava, ovaj resurs nenadano mobilizira. Tamelj solidarnih odnosa, ponajviše čini zajednička sudbina i ona je 'socijalno ljepilo'. Veliki broj bh. građana svoju egzistenciju osigurava upravo na temelju međuljudske solidarnosti.

Mediji kao bitni faktori u promoviranju solidarnosti u društvu, čini se nisu dovoljno okrenuti promoviranju ovog važnog društvenog resursa. Ipak, neke medijske slike pomaganja ostale su našim ispitanicima zbilja upečatljive.

Odgovori naših ispitanika su zaista zanimljivi, otvoreni, poticajni i mi se kao istraživači nadamo da će buduća studija, koja će precizno protumačiti sve varijable i unakrsne kombinacije odgovora, pomoći u lociranju glavnih međuljudskih nesporazuma u savremenom bosanskohercegovačkom društvu. Također će nam pomoći u dijagnosticiranju puteva i načina kako ozdraviti ovo postratno, postkonfliktno i posttraumatsko društvo. Naš je najvažnji cilj promovirati dobre, solidarne odnose među ljudima, te jačati povjerenja kao ključne kategorije održavanja društvene kohezije i dobrote svake individue u bh. državi. Kao predavačima nam je dragocjeno i kako u procesu nastave promicati gradnju solidarnih odnosa među mladima i kako utjecati na institucije sistema da i one same popravljaju slabosti koje je tako lahko uočiti u svakoj od njih.

Literatura

Alić, Sead: *Masmediji, zatvor bez zidova.* Zagreb: Centar za filozofiju medija, Zagreb, 2012.

Brunkhorst, Hauke, *Solidarnost. Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, http://monoskop.org/images/f/f9/Brunkhorst_Hauke_Solidarnost_Od_gradan

[20] Dok nastaje ovaj rukopis, grupa srednjoškolaca iz Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu priprema koncert solidarnosti, kako bi sakupili novac za izlječenje profesora tjelesnog odgoja iz iste škole. Neizmjerne napore čine, druže se, predlažu, sakupljaju novac, traže humane ljude, pjevače koji bi pjevali za donaciju... i pored svojih svakodnevnih obaveza oko učenja, pisanja, čitanja, ne gube nadu da će svojim solidarnim radom i svojim povjerenjem pripomoći mladom bolesnom profesoru.

skog_prijateljstva_do_globalne_pravne_zajednice.pdf

Cushman, Thomas: "Oblici pouzdanja i nepouzdanja u poslijeratnom bosanskom društvu". *Forum Bosnae*, br. 6/99 (1999)

Čustović, Enita; Osmić, Amer: "(Ne)povjerenja građana u pravosudne i sigurnosno-zaštitne institucije savremenog bosanskohercegovačkog društva (studija slučaja Kanton Sarajevo)", u: *Zbornik radova II Međunarodne konferencije Bosna i Hercegovina i euroatlanske integracije – trenutni izazovi i perspektive*. Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću / Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta, Tom II, 2014., 773-791; dostupno na ssrc.ibu.edu.ba/assets/ssrc/userfiles/files/Zbornik-tom-II.pdf

Fejzić-Čengić, Fahira: *Riječ je temelj društvenog života*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2012.

Fejzić, Fahira: *Medijska globalizacija svijeta*. Sarajevo: Promocult, 2004.

Fromm, Erich: *Imati ili biti*. Zagreb: Naprijed, 1979.

Giddens, Anthony: *Posljedice modernosti*. Beograd: "F.Višnjić", 1998.

Imamović, Samed: "Koncept socijalne pravde u islamu". *Novi muallim*, god. XIV, br. 53 (2013), str. 114-123.

Mališić, Vesna: *Čovek od straha*. Ljubljana: Beograd: Kultura, 1986.

Meyer, Tomas: "Solidarnost i kulturna razlika. Podsjećane na jedno poznato iskustvo" (prev. T. Obradović). *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, No. 60/5 (2000) dostupno na www.b92.net/casopis_rec/60.6/pdf/343-356.pdf

Neimarlija, Hilmo (priređivač): *Uvod u filozofiju: hrestomatija*, Knjiga 11. Sarajevo: FIN, 2005.

Repovac, Hidajet: *Eseji o književnosti i umjetnosti, Filozofsko-sociološki diskurs*, Sarajevo, Dobra knjiga, 2013.

Sofradžija, Halima: "Promjene socijalnog konteksta, ontološka sigurnost i ljudska prava", u: *Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u BiH*. Sarajevo: Rabic: IBHI, 2006.

Sofradžija, Halima: "Rizično društvo, globalna sigurnost, ubrzana povijest i neizvjesnost njenog puta"), *Kriminalističke teme, časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije* Vol. 6., broj ½ (2007), 341-346.

Strika, Melanija: *Perspektive međuodnosa solidarnosti, povjerenja i dobrovoljnosti u hrvatskom društvu* (2005), tekst dostupan http://hrcak.srce.hr/24348

Šadić, Sanela: "Porodica kao izvor ne(sigurnosti) za ostvarivanje prava/potreba djeteta", u: Rašidagić, Ešref Kenan (ur.) *Problemi djece i omladine u kontekstu ljudskih prava u Bosni i Hercegovine*. Sarajevo: Rabic: IBHI, 2006.

Šarčević, Abdulah: "Multikulturalizam, solidarnost, sloboda". *Forum Bosnae*, br. 6/99 (1999)

Šolte, Jan Art: *Globalizacija – kritički uvod*. Podgorica: CID, 2009.

Taylor, Charles: *Problem solidarnosti kao osnova demokratskog društva*, tekst dostupan na www.danas.rs/dodaci/vikend/plave_strane/solidarnost_kao_osnova_demokratskog_drustva

Žiga, Jusuf: *Vrijeme razljuđenih dvonožaca-paradigma Bosne koju su izdali*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2007.

Wiesel, Elie: "Protiv ravnodušnosti". *Odjek*, jesen/zima 2011.

DID WE FORGET TO BE GENEROUS PEOPLE AMONG EACH OTHER?

Sanela Šadić, Fahira Fejzić-Čengić, Halima Sofradžija

Summary

Meeting with existing society condition during global crisis, compels us to recognize how complex network of interdependent, primarily political and economic circumstances, creates multiple pressures on individual human existence. Having existing prominent processes of our time, social solidarity has born obvious changes, which is largely a clear reflection of social events. Surely, the question of solidarity and trust are essential elements that contribute to the creation of social security, but today's global crisis of society make the social security more questionable. Civil society depends on the spirit of generalized trust and confidence in others (A. Seligman), and trust itself and security are important needs in the world the quality of each man, especially basic trust that Giddens talked about, as the central element in a complex network of relationships in general society.

This paper will present research of social solidarity and trust that is realized during June and July 2013 through the questionnaire for students of several study groups at the University of Sarajevo.

Key words: solidarity, trust, social security, social interaction

UDK 355.01: 327 (497)

Balkanski ratovi, evropske vrijednosti i teorijske kontroverze

Džemal Sokolović
Institute for Strengthening Democracy
Konjic

Cilj ovog rada je približiti problem Balkanskih ratova (1912-1913) u svoj njegovoj složenosti i slojevitosti. Kao takvo, ovo pitanje zahtijeva multidisciplinarne analize. Korijeni i posljedice Balkanskih ratova nisu samo političke i vojne, nego i kulturne, socijalno psihološke, vjerske i prvenstveno nacionalističke. Neuspjeh u pružanju sintetički relevantnih tumačenja se podrazumijeva kako u ideološkim tvrdnjama, tako i u teorijskim kontroverzama. S ciljem da tome doprinese, autor namjerava otvoriti sljedeće teme: 1. "Istočno pitanje" kao korijen Balkanskih ratova; 2. Gdje su Balkanski ratovi zapravo počeli: u Bosni ili Berlinu?; 3. Da li je Bosna preobrazila "Istočno pitanje" u "Zapadno pitanje"?; 4. Balkanski ratovi / Svjetski rat: Kraj multietničke države i tijumf nacionalne države? 5. Balkanski ratovi: Sukob civilizacija ili sukob nacionalizma? 6. Teorijska dilema: oslobođenje nasuprot okupaciji ili obrnuto? Odgovori koje ovaj rad može pružiti rasvjetljavaju modernu historiju Evrope. Također, rad nastoji da ukaže na trenutne zabune Evrope o njenim vlastitim vrijednostima na temelju pouke iz Balkanskih ratova.

Ključne riječi: Balkanski ratovi, multietnička država, nacionalna država, nacionalizam, okupacija

"A spectre is haunting Western culture – the spectre of the Balkans."
("Bauk kruži zapadnom kulturom – bauk Balkana." Moj prevod)
Maria Todorova, Imagining the Balkans

Uvod

Opće je uvjerenje da su talasi, ili vjetrovi, Francuske revolucije, tj. slobode, zapljusnuli ostatak Evrope. Čak i kao metafore, i talasi i vjetrovi su, međutim, dvosmisleni. Ono što je Evropa dobila poslije 1789. bila je *ideja* slobode, ali i *stvarnost* terora i Napoleona. Iako su se Balkanski ratovi s početka XX stoljeća dogodili više od 100 godina kasnije, neki drže da je i oslobođenje balkanskih naroda od otomanske vlasti bilo eho ovog principa Francuske revolucije. Zaboravlja se da je i sloboda, pa dakle i oslobođenje, dvosmislena. Niko ne može poreći da je stvarnost Robespierreovog i Maraovog terora, a pogotovo užasna stvarnost Napoleonovih ratova protiv Evrope, bila rezultat i ideje slobode.[1] Takva ideja slobode, dvosmislena u svom pojmu, postala je jedna od temeljnih vrednota Evrope. (To je ono što i Balkanske ratove čini dvosmislenim.)

[1] G. W. F. Hegel: *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989., str. 40.

Suprotstavljeni stavovi o prirodi Balkanskih ratova proizlaze koliko iz njihove dvosmislene stvarnosti toliko i, ili još i više, iz nemoći nauke da definira osnovne pojmove. Ovog puta ćemo ostaviti po strani 'slobodu', jer sam se dvosmislenošću slobode bavio na drugom mjestu.[2] Podsjetit ću na nedostatak onih pojmova bez kojih ni egzaktna percepcija Balkanskih ratova nije moguća. Ovi nedostajući pojmovi su: rat i okupacija. Otuda neizbježna, fundamentalno teorijska, dakle, neovisna od specifične teme Balkanskih ratova, pitanja: šta su rat i okupacija? U odsustvu odgovora na ova temeljna, nužnim se postavljaju i sljedeća pitanja: 1. Jesu li Balkanski ratovi bili *oslobodilački* ratovi čiji je cilj bio okončanje Otomanske *okupacije*? 2. Da li su Balkanski ratovi bili sukob civilizacija, dakle, sukobi koji proizlaze iz kulturnih i religijskih razlika, ili sukobi nacionalizama, balkanskih i evropskih? 3. Jesu li Balkanski ratovi predstavljali prekretnicu u političkoj historiji Evrope, tj. kraj multietničkih država i trijumf nacionalne države? 4. Da li su Balkanski ratovi, ustvari, otvorili "zapadno pitanje" tako što su "riješili" "Istočno pitanje"? 5. Jesu li Balkanski ratovi počeli u Evropi (Berlinu) i Bosni kao prvom "rješenju" "istočnog pitanja"? 6. Gdje je korijen Balkanskih ratova: u tzv. "istočnom pitanju" ili evropskom nacionalizmu? Da bismo osigurali induktivni karakter metoda našeg istraživanja, odgovori na ova pitanja će ići obrnutim redom od onog kojim su postavljena. Prije odgovora postavit ću dvije hipoteze koje će odgovori ili potvrditi ili odbaciti.

1. Balkanski ratovi su bili ratovi za oslobođenje balkanskih naroda, uglavnom južnoslavenskih, od vlasti Otomanske imperije. Međutim, Balkanski ratovi su bili i – zločini, dakle posljedica slobode u njenom negativnom obliku.

2. Balkanski ratovi su bili usmjereni protiv otomanske vlasti i države, koja je percipirana i predstavljena kao okupatorska. Međutim, Balkanski ratovi su završili u novim okupacijama, dakle okončali u slobodi koju su pobjedničke države uskraćivale Turskoj.

Obje ove hipoteze, dakle, otvaraju pitanje legitimnosti Balkanskih ratova. Legitimnost Balkanskih ratova, međutim, ne zavisi samo od toga da li će ove hipoteze biti potvrđene, nego i od konačnog ishoda tih ratova: da li je, naime, Balkan postao nešto bolje bez Turaka? Ovo pitanje, ustvari, sadrži kvintesenciju pitanja koje već skoro 200 godina zaokuplja pažnju evropske javnosti i koje je dilema evropskih državnika: "Oni su priznavali degeneraciju Otomanskog carstva, ali nisu mogli odgovoriti na pitanje šta bi trebalo doći na njegovo mjesto. Ovo je suština onoga što će postati poznato kao "Istočno pitanje".[3]

Suština "Istočnog pitanja": nacionalizam

"Istočno pitanje", tj. pitanje položaja ne-turskih naroda u evropskom dijelu Turske, jeste pitanje koje je Evropa s pravom postavila, ali s vrlo neprincipijelnog stanovišta. Njime se, naime, otvorilo i pitanje dezintegracije evropske Turske, mada su evropske sile poslije Krimskog rata odlučile u Parizu 30. marta 1856. (The Treaty of Paris) da poštuju i garantuju nezavisnost i teritorijalni integritet Otomanskog carstva.

---

[2] Džemal Sokolović: "Hegel o Bushu i ben Ladenu". *Zarez*, br. 178, 20. 04. 2006., Džemal Sokolović: *Challenges of Freedom – Europe at Crossroad: from a Champion of Cosmopolitism to Mega-nationalism,* europe-from-the-champion-of-cosmopolitism-to-european-nationalism

[3] L. S. Stavrianos: *The Balkans since 1453*. London: Hurst & Company, 2000., p. 286-287.

Francuska revolucija, sa svim svojim neposrednim posljedicama, donijela je promjene Evropi. Novotarija koju je revolucija etablirala bio je nacionalizam. Na mjesto neizbježne i otporne vjerske raznolikosti, koju nije mogao eliminirati ni stogodišnji rat, na red je došla nacionalna jednolikost. Na političkoj ravni, nacionalna država je trebalo da zamijeni aristokratsko-teokratsku državu. Politički oblik koji je trebalo da obezbijedi tu promjenu trebalo je da bude demokratija. To se moglo postići samo na dva načina. 1. Ili ukidanjem etničke raznolikosti kroz represivno uspostavljanje nacionalne jednolikosti. 2. Ili raspadom aristokratsko-teokratskih država po etničkim šavovima, kroz agresivne secesionističke, *alias* oslobodilačke, pokrete, ali koji bi morao računati i na represivni odgovor centralne države. Oba su načina uspostavljanja nacionalne države došla u ozbiljan sukob s osnovnim principom demokratije koja počiva na građaninu, tj. individuumu, a ne na kolektivitetu, bilo kakvom, pa ni nacionalnom. Prvo Francuska, a kasnije Njemačka su paradigme prvog, a Habsburška monarhija i Otomanska carevina paradigme drugog načina uspostavljanja nacionalne države.

Sa ovog, neprincipijelnog stanovišta, stanovišta nacionalizma i nacionalne države, postavljeno je i evropsko "pitanje Istoka".

Ambivalentni, kontroverzni i dvosmisleni karakter nacionalizma, odnosno nacionalne države, jeste ono što i tzv. "Istočno pitanje" čini ambivalentnim, dvosmislenim i kontroverznim. "Istočno pitanje" nije otvoreno sa stanovišta principa ili vrednota Evrope, dakle sa stanovišta oslobođenja evropskih naroda unutar Turske i demokratizacije, nego sa stanovišta interesa evropskog nacionalizma. To je ono što dovodi u pitanje legitimnost "Istočnog pitanja".

Ambivalentni karakter nacionalizma sastoji se u tome što je on zahvatio ne samo manjinske, podređene narode, nego i dominantni, vladajući narod. Talas, ili vjetar, nacionalizma zahvatio je, dakle, i Balkan, ali ne samo ne-turske ili ne-austrijske i ne-madžarske narode, nego i turski, odnosno austrijski i madžarski narod. Neposredni uzrok Balkanskih ratova prema tome nije bio samo nacionalizam srpskog, bugarskog, crnogorskog, rumunskog ili grčkog naroda, nego i narastajućeg turskog nacionalizma u obliku mladoturskog pokreta. Oba su imali svoje uzroke, i uzore, u Evropi. Oba su tzv. nacionalna buđenja nastala po ugledu na nacionalnu stvarnost Evrope. *Kontroverzni* karakter nacionalizma proizlazi iz njegovog ambivalentnog karaktera. Oba hoće nacionalnu državu. Dominantni narod, sada već nacionalna grupa, hoće nacionalnu umjesto aristokratske države, zadržavajući teritorijalni integritet i uspostavljajući nacionalni suverenitet. Manjinski i podređeni narodi hoće secesiju (oslobođenje) i osnivanje vlastitih nacionalnih država. To je ono što ova dva tipa nacionalizma stavlja u nepomirljiv, protivnički položaj.

Dvosmisleni (ili čak *hipokritski*) karakter nacionalizma, najzad, sastoji se u tome što oba nacionalizma, i onaj dominantne i onaj manjinskih grupa, prividno postavljaju kao cilj emancipaciju, a ustvari nacionalnu dominaciju jedne grupe. Dominantna grupa hoće *emancipaciju od* monarhije i autokratije, a manjinske grupe hoće emancipaciju *od dominantne* grupe. Time se izigrava princip slobode, a oslobođenje vlastite grupe postiže po cijenu podjarmljivanja drugih narodnih grupa. Nacionalizam dominantne grupe hoće asimilaciju ostalih etničkih grupa u jednu nacionalnu, i na toj osnovi osnivanje nacionalne države, bez secesionizma ili autonomije. Naprotiv, secesionistički nacionalizmi hoće *oslobođenje* kako od dominantne etničke/nacionalne grupe, tako i od njene države. (Kao što se može primijetiti, oba nacionalizma počivaju na Frommovom pojmu slobode od, tj. negativne

slobode, a ne na *slobodi za*, tj. pozitivnoj slobodi.[4]) I njihov cilj je nacionalna država, dakle država prvenstveno jedne grupe, tj. politički oblik koji zanemaruje ili negira slične ili identične interese drugih etničkih grupa, katkada čak i onih koje nisu manjinske. (Paradigmatičan je primjer Makedonaca i Albanaca. Makedonce su tako "oslobodili" Srbija, Grčka i Bugarska. O sudbini malih naroda ili manjinskih narodnih grupa ne treba ni govoriti, pošto to pokazuje stanje u kome su se našli u novonastalim državama. Recimo Vlasi.) Tako se ne samo izigrava princip slobode, nego se čak pervertira u novu represiju i neslobodu drugih naroda, katkada goru od one iz prethodnog režima. To je ono što nacionalizam u slučaju Balkanskih ratova čini dvosmislenim i hipokritskim.

Indikativno je da je jedan od prvih koji je podržao proces oslobođenja balkanskih naroda u 1860-im bio Napoleon, "pobornik principa nacionalnosti"[5], dakle suveren zemlje koja je nacionalni integritet uspostavila tako što je potisnula etničku raznolikost. Indikativno je također da je Austro-Ugarska, kao aristokratska država i multietničko društvo, "bila veliki oponent revolucije i promjene na Balkanu".[6]

To, međutim, ne znači da Austro-Ugarska (1867) nije također djelovala sa stanovišta nacionalizma. Ustvari, Austro-Ugarska je djelovala sa stanovišta i austrijskog i madžarskog nacionalizma čak i onda kada se suprotstavljala "Istočnom pitanju" i teritorijalnom cijepanju evropske Turske. Jednako kao i kada je, kao prva, počela "rješavati" to pitanje. Bilo da se zalagala za teritorijalni integritet Turske, bilo da je učestvovala u negiranju tog integriteta, Austro-Ugarska je to činila uvijek sa stanovišta vlastitog, istina specifičnog nacionalizma. Ono što je specifično jeste da su Austrijanci i Madžari imali i specifične i različite razloge za protivljenje, a kasnije i zalaganje za tzv. rješavanje "Istočnog pitanja" i, naravno, Balkanske ratove.

Prije svega, pretvaranje Habsburške monarhije, dakle jedne *par excellance* aristokratske države, u dvojnu, k. u. k. Austro-Ugarsku monarhiju, dakle binacionalnu državu Austrijanaca i Madžara, nije vodilo računa o značajnom, mada multietničkom, slavenskom elementu unutar Monarhije. Tako je spriječeno uspostavljanje tronacionalne Austro-Madžarsko-Slavenske države[7], koja bi uključila i slavenski multietnički element i tako zadovoljila slavenske nacionalne pretenzije unutar Monarhije. Posebno su se tome suprotstavljali Madžari.[8] Da je bilo razumijevanja za slavenske zahtjeve, možda bi se upravo time potencirao i priznao multietnički karakter države i izbjegao budući razvoj događaja.

Štaviše, može se reći da se transformacijom Habsburške monarhije, dakle aristokratske države, u dvonacionalnu državu, koja nije priznavala potpuni politički subjektivitet ostalih, a posebno slavenskih, etničkih grupa, otvorilo i pitanje položaja ne-austrijskih i ne-madžarskih naroda, jednako onome koje se zvalo "Istočno pitanje". Dakle, tu je početak onoga što ćemo kasnije, s okupacijom i aneksijom Bosne i Hercegovine, moći nazvati "zapadno pitanje".

Suprotstavljanje austrijskog i madžarskog nacionalizma secesionističkim nacionalizmima unutar Turske bilo je neprincipijelno, baš kao što je bilo neprincipijelno i kasnije uključivanje

---

[4] Erich Fromm: *Begstvo od slobode.* Beograd: Nolit, 1978.

[5] L. S. Stavrianos, p. 395.

[6] L. S. Stavrianos, p. 395.

[7] L. S. Stavrianos, p. 399.

[8] L. S. Stavrianos, p. 399.

u teritorijalnu podjelu evropske Turske. Ta neprincipijelnost je počivala na dvostrukom strahu, tj. nacionalnoj paranoji. Prvo, austrougarski nacionalizam, a posebno madžarski, protivio se bilo kakvom priključenju Bosne, kako bi se izbjeglo uvećanje slavenskog elementa i, konzekventno, uključivanje slavenskog elementa u tronacionalnu državu. Ugrožavanje teritorijalnog integriteta Turske bilo je direktna prijetnja nacionalnom integritetu Austro-Ugarske. Drugo, austrougarski nacionalizam se protivio teritorijalnom rasparčavanju Turske iz straha od formiranja velike slavenske države, što je bio interes srpskog, ali i ruskog nacionalizma. Ta nacionalna paranoja nije počivala na strahu od te države koliko na strahu od poticaja koje bi slavenska država na Balkanu dala slavenskom nacionalizmu unutar Austro-Ugarske, secesionizmu, i najzad, eventualnom ujedinjenju Slavena s obje strane austro-ugarsko-turske granice. Briga za teritorijalni integritet Turske bila je, ustvari, strah za vlastiti. Za koje će se rješenje "Istočnog pitanja" opredijeliti Austro-Ugarska zavisilo je od toga koja od ovih opasnosti za Austro-Ugarsku je veća. Nikakvi principi, i nikakva briga za hrišćanske narode, nije bila u pitanju. To je ono što austrijski, i madžarski, nacionalizam čini kontroverznim i hipokritskim.

Prema tome, izgleda očigledno da je "Istočno pitanje" neposredno vodilo Balkanskim ratovima. Ono na čemu ja insistiram, i što nije očigledno, jeste da je "Istočno pitanje" bilo samo posljedica mnogo temeljnijeg uzroka, a to je narastajući nacionalizam u Evropi.

Mjesto početka Balkanskih ratova: Bosna ili Evropa?

Gdje su, ustvari, i kada počeli Balkanski ratovi? Ne treba misliti na datum kada su balkanske države objavile rat Turskoj i mjesto na kome su vojske Crne Gore, Srbije, Grčke i Bugarske prešle granicu s Turskom. Treba misliti na uzroke tih ratova i na prethodna politička rješenja koja su te ratove učinila neizbježnim. Dakle, da li je početak bio u Nevesinju, u Hercegovini ("Bosnian revolt", "Nevesinjska puška", 1875) ili u Berlinu na Kongresu evropskih sila (1878)? Umjesto empirijskog potrebno je ponuditi uman odgovor. Ako pod Balkanskim ratovima podrazumijevamo ratove kojima je trebalo riješiti "Istočno pitanje", dakle ukloniti Tursku iz Evrope, onda to vrijeme i mjesto treba tražiti tamo gdje je taj proces i počeo: u Bosni, ustankom pravoslavnih seljaka, i u Berlinu, odlukama Kongresa diplomata evropskih aristokratskih, ali već nacionalnih država. Uslovi za početak Balkanskih ratova stvoreni su odlukom da se Bosna i Hercegovina okupira i preda na upravu Austro-Ugarskoj.

Ako je suština Balkanskih ratova rješenje "Istočnog pitanja", i ako je, kao što smo rekli, suština "Istočnog pitanja" evropski nacionalizam, kao i njegova balkanska verzija, onda su Balkanski ratovi bili ratovi nacionalnih država, i kao takvi, po svojoj prirodi, nacionalistički. Samo tako se mogu objasniti svireposti koje su te države počinile, kako nad Turcima, tako i nad ne-turskim stanovništvom; kako nad muslimanima, tako i nad hrišćanskim stanovništvom. Samo tako se može objasniti politika ne-intervencionizma i ravnodušnost s kojom su evropski nacionalizmi gledali na zločine. Ovo je stanovište s kojeg se, s puno razloga, može dovoditi u pitanje legitimnost tih ratova.

Balkanski nacionalizmi su posljedica evropskih. Uspostavljanje *Dreikaiserbunda*, Lige tri imperatora: Njemačke, Austrije i Rusije, dakle jedan *aristokratski* pokušaj evropske integracije, nije bilo dočekano blagonaklono ni u Francuskoj ni u Velikoj Britaniji. Nacionalizam je ovladao političkim mentalitetom evropskih država još dok su te države bile aristokratske

i teokratske. Nacionalizam je, dakle, ono što je razdvajalo Zapadnu od Centralne i Istočne Evrope. Međutim, nacionalizam će se pokazati kao prepreka i kajzerskom savezu. Iako su i Austrija i Rusija poricale bilo kakve ekspanzionističke pretenzije prema Balkanu, vrlo brzo se pokazalo, prema priznanju samoga Bismarcka, da je Balkan "Ahilova peta" Lige.[9] Danas se može reći preciznije: Ahilova peta bila je Bosna, ali ne samo Lige, nego i Evrope.

Prvi nacionalizam koji je bacio oko na Bosnu bio je srpski. Ustvari, Bosna se našla na putu jedne šire balkanske alijanse, koju je, zajedno s ostalim pravoslavnim zemljama (Rumunija, Crna Gora, Bugarska i Grčka) oslobođenim od Turske, pokušavao uspostaviti srpski princ Mihajlo Obrenović. Paktom Srbije i Grčke (26. august 1867) Bosni je bilo namijenjeno da pripadne Srbiji, dok su Grčkoj bili dodijeljeni Tesalija (Thessaly) i Epir (Epirus). Potpisnice su odmah počele s propagandom i, kao pravoslavne države, naoružavanjem hrišćanskog (pravoslavnog) stanovništva evropske Turske. Istovremeno, suprotstavljaju se bilo kakvoj aneksiji balkanske teritorije od velikih sila. "Jedna koordinirana pobuna protiv Turaka bila je planirana za mart 1868."[10] Bio je to, dakle, plan pet balkanskih država, onih istih koje će mnogo kasnije pretvoriti taj plan u realnost i učestvovati u Balkanskim ratovima. Dvije stvari su povezivale te države: prvo, neprijateljstvo prema Turskoj, i drugo, sve su bile pravoslavne. Činjenicu da su te države bile pravoslavne ističem ne zato da bih pravoslavlje istakao kao odgovorno za neprijateljstvo prema Turskoj, nego upravo obrnuto, da bih istakao da tim državama nije bilo dovoljno ni pravoslavlje da bi se izbjegao njihov međusobni sukob u kasnijoj fazi razvoja događaja. Činjenica da dvije zemlje, Rumunija i Grčka, nisu bile slavenske nije bila prepreka savezništvu. Ali, ne zadugo. Zašto ovaj plan nije sačuvao na okupu "civilizacijski" srodne zemlje, objasnit ćemo kasnije, u odjeljku br. 5, kada budemo odgovarali na pitanje o civilizacijskom karakteru Balkanskih ratova. Prijetnja turskom teritorijalnom integritetu od balkanskih pravoslavnih država, morala je dovesti i do promjene stava Austro-Ugarske prema teritorijalnom integritetu Turske. Vrlo brzo, iz straha od ekspanzije Srbije, ali i neumitne panslavenske države, Bosna postaje i politički cilj Austrije. Paranoja koja uvijek prati nacionalizam tražila je i svoju racionalizaciju. Nađena je, naravno, u "Istočnom pitanju", tj. navodnoj evropskoj, civilizacijskoj brizi za Bosnu, a ustvari nacionalističkom interesu koji se suprotstavljao ne toliko Turskoj koliko slavenskom političkom jačanju. Narastajući austrijski nacionalizam se s pravom plašio srpskog nacionalizma i pijemontske uloge Srbije. Strah od južnoslavenskog ujedinjenja, koje nije prijetilo samo teritorijalnom integritetu Turske nego i Austro-Ugarske, ublažio je i madžarski otpor priključenju novog slavenskog elementa Austro-Ugarskoj. Austrijski nacionalizam, predvođen austrijskim militarizmom, uspio je uvjeriti Franju Josifa (Francis Jeseph) "da provede mjesec dana putujući duž Dalmacije u proljeće 1875. Tokom svog putovanja car je primao mnoge molbe hrišćana iz Bosne i Hercegovine koji su se žalili na tursko tlačenje i molili njegovu zaštitu... Putovanje Franje Josifa bilo je u značajnoj mjeri odgovorno za požar koji je počeo u Hercegovini u julu 1875."[11]

Vatru je, dakle, pripremio srpski nacionalizam, a potpaljena je na austrijskom aristokratskom brodu. Ustanak hrišćanskog stanovništva u Bosni (Nevesinje) 1875. bio je posljedica dvaju

[9] L. S. Stavrianos, p. 394.

[10] L. S. Stavrianos, p. 395.

[11] L. S. Stavrianos, p. 399.

sasvim suprotstavljenih i nepomirljivih nacionalizama: srpskog i austrijskog. To je ono što i zajedničku podršku hrišćanskim ustanicima dviju susjednih država: Bosne, odnosno Turske, čini neprincipijelnom. Obje zemlje imaju, naime, isti, ali uzajamno isključiv cilj: okupaciju Bosne.

Iako zabrinut za svoju hrišćansku braću u Bosni, aristokratski *Dreikaiserbund* je u principu bio protiv intervencije. Umjesto toga, pripremljen je u maju 1876. u Berlinu Memorandum koji je predviđao opsežne reforme u Bosni. Ponuđen je i evropskim silama Francuskoj, Italiji i Britaniji. "Ali su Britanci odbili da slijede ostale, i čineći tako oni su okončali mogućnost za jedno rano i mirno rješenje krize."[12] Britanci su to odbili ne zbog Turaka ili bosanskih hrišćana nego zbog straha od narastajućeg njemačkog nacionalizma i nove uloge Prusije u Evropi. Suočen sa zahtjevom da potpiše Memorandum u roku od dva dana, Disraeli, konzervativni premijer, "sarkastično je primijetio da je Britanija bila tretirana kao da se radilo o Crnoj Gori ili Bosni".[13] Tako se pokazalo da je Bosna postala žrtva nacionalne (austrougarske) paranoje, ali i nacionalne (britanske) sujete. Velikosrpski nacionalistički sentiment nije mogao propustiti šansu koju mu je ponudio ustanak seljaka u Nevesinju. Činjenica da su se pravoslavnim kmetovima priključili i neki kmetovi muslimani nije od značaja za historiografiju, ali je važna za kulturološku analizu. I ta zanemarivana činjenica ukazuje da je ustanak bio i klasni i nacionalistički, ali ne i civilizacijski konflikt. Britanski konzul u Beogradu izvještava svoju vladu o žudnji srpskih političkih prvaka, bez obzira na političku orijentaciju, da se postigne uvećanje Srbije.[14] Srbija objavljuje rat Turskoj 30. juna 1876., a Crna Gora joj se priključuje. Još nedorasla diplomatskim igrama velikih sila, Srbija zanemaruje obećanje Rusije da će Bosnu prepustiti Austro-Ugarskoj. Srbija trpi neočekivan i katastrofalan poraz u ratu s Turskom na frontu u Bosni. "Prije nego je borba okončana Srbija je mobilizirala jednu šestinu svog stanovništva, od čega je jedna desetina bilo poginulih ili ranjenih."[15] Prema tome, Balkanski rat je počeo – iako bez Grčke, Bugarske i Rumunije, mnogo prije Balkanskih ratova, i počeo je u Bosni. Poraz dviju balkanskih država, i pobjeda Turske, odražava se na odnose među velikim silama. Britanija se još jednom, u duelu s Rusijom, pokazuje kao zaštitnica Turske, dok nesporazumi rastu i između Rusije i Austrije, koje nisu saglasne o tome kako podijeliti Bosnu u slučaju oba scenarija – pobjede ili poraza Srbije i Crne Gore.[16] Da bi osigurala svoju namjeru da počne rat s Turskom, Rusija je morala dati ustupke Austriji. To se i dogodilo 15. januara 1877., kada su dvije sile potpisale tzv. Konvenciju iz Budimpešte, kojom se Austrija obavezuje ostati neutralna u slučaju rata Rusije s Turskom, a zauzvrat će dobiti pravo da anektira Bosnu i Hercegovinu. Ponovo se dvije sile saglašavaju da velika država ni u kom slučaju neće biti stvorena na Balkanu. Rusija objavljuje rat Turskoj 24. aprila 1877., ali joj se, nakon neočekivano jakog otpora turskih trupa kod Plevne, balkanske države ne pridružuju. Tek dva dana nakon pada Plevne Srbija ulazi ponovo u rat protiv Turske, a Grčka pokušava isto, ali ostaje neutralna. Rusi napreduju prema jugu i dolaze nadomak glavnog grada Turske.

[12] L. S. Stavrianos, p. 400-401.

[13] L. S. Stavrianos, p. 401.

[14] L. S. Stavrianos, p. 402.

[15] L. S. Stavrianos, p. 403.

[16] L. S. Stavrianos, p. 404-405.

I opet, Britanija spašava Konstantinopolj. Naravno, ne zbog Istanbula, nego zbog eventualnog ruskog izlaska na Moreuz i Mediteran. Iako pred samim Konstantinopoljem, kod San Stefana, Rusi se moraju zaustaviti pod prijetnjom britanske flote.

Mir u San Stefanu, potpisan 3. marta 1878. između Turaka i Rusa, još jednom potvrđuje svu neprincipijelnost politike i ratova vođenih s nacionalističkog stanovišta. Ništa nije bilo ni od oslobođenja balkanskih naroda, ni od brige za hrišćane, ni od demokratije, ni od izbjegavanja formiranja jedne velike, a posebno slavenske, države na Balkanu, a naročito od nekada garantiranog teritorijalnog integriteta Turske. San Stefanskim mirom su Bosni obećane ranije predviđene reforme. Bugarska je pretvorena u veliku Bugarsku koja se protezala od Dunava do Egejskog mora, i od Crnog mora do iza Ohridskog jezera. Gotovo sva teritorija koju su Rusi "oslobodili" od Turaka pripada Bugarskoj, čak i onaj dio koji je bila osvojila Srbija. Tako je Rusija otkrila koja je slavenska i pravoslavna država na Balkanu bila njen spoljnopolitički favorit. I razloge svog angažmana u rješavanju "Istočnog pitanja".

Odredbe San Stefanskog mira izazivaju nezadovoljstvo na mnogim stranama. I Austrija i Britanija se suprotstavljaju formiranju velike Bugarske. Grčka i Srbija se oštro suprotstavljaju odredbama San Stefanskog mira. Srbija još i više. Nakon protesta St. Petersburgu, Srbi konačno dobivaju jasan odgovor o prirodi ruskog panslavizma na Balkanu. Rusija, čiji je glavni cilj izlazak na Egejsko more, što s izlaskom Bugarske naravno postiže, obavještava Srbe da interes Rusije dolazi prvi, Bugarske drugi, a interes Srbije posljednji.[17] Interesi ostalih, zaista politički obespravljenih naroda na Balkanu, kao što su Makedonci, Albanci, i mnogi drugi, nije ni spomenut. San Stefanski mir čak približava interese Austrije i Britanije. Mir čija svrha nije bio mir, ovaj u San Stefanu, morao je rezultirati ili novim ratovima ili novim pregovorima evropskih diplomata. Kongres u Berlinu se sastaje 13. juna 1878. i traje jedan mjesec.

Berlinski kongres je bio skup predstavnika velikih evropskih sila. Prisustvovali su mu i delegati Turske i balkanskih država. Predstavnici balkanskih država "su bili barem pristojno saslušani prije nego su bili ignorisani. A Turci su bili i ignorisani i vrijeđani."[18]

Velika Bugarska, najveći razlog sazivanja Kongresa, cijepa se u tri dijela. "Bosna i Hercegovina, gdje je kriza počela, predaje se Austriji na okupaciju i upravu, mada ne i aneksiju."[19] Da bi se osigurala od bilo kakvog slavenskog nacionalnog ujedinjenja, Austrija dobiva pravo na raspored jednog garnizona u Novom Pazaru u Sandžaku, koji bi razdvajao Srbiju od Crne Gore. Sve što je Rusija dobila na bojnom polju, izgubila je u Berlinu. Sa stanovišta Britanije, postignut je i mnogo veći uspjeh od udaljavanja Rusije od Mediterana: raspad Lige tri velika evropska carstva. Prema riječima Disraelija: "Držim da nikad nije bilo nekog velikog diplomatskog rezultata koji je bio ostvaren potpunije."[20] Tako je osnovni politički princip Evrope, zasnovan na nacionalnoj državi, bio uspješno uvježbavan na Balkanu.

L. S. Stavrianos zaključuje ovaj dio svoje knjige, koji inače nosi naslov *Doba nacionalizma*: 1815-1878, ovim riječima:

---

[17] L. S. Stavrianos, p. 409.

[18] L. S. Stavrianos, p. 410.

[19] L. S. Stavrianos, p. 411.

[20] L. S. Stavrianos, p. 412.

"Za balkanske narode, u to vrijeme, Kongres u Berlinu značio je ne časni mir nego prije frustraciju nacionalnih aspiracija i buduće ratove. Direktni i logičan ishod sporazuma u Berlinu je bio Srpsko-bugarski rat 1885., Bosanska kriza 1908., dva Balkanska rata 1912.-1913., i ubistvo nadvojvode Franca Ferdinanda 1914."[21]

Bosna: "Istočno pitanje" preobraćeno u "zapadno pitanje"?

Zašto je Bosna bila tačka na kojoj je počela moderna, nažalost tragična i krvava, historija Balkana, Evrope i Svijeta? Mora biti nešto što Bosnu čini izuzetnom i što je, takvu kakva jeste, čini nepodobnom i Istoku i Zapadu. Iako dio "istočnog pitanja", dok je još bila integralni dio Turske, Bosna se odmah nakon okupacije 1878., čak i prije aneksije 1908., pretvara u "zapadno pitanje", tj. pitanje položaja ne-austrijskih i ne-madžarskih naroda unutar dvonacionalne Austro-Ugarske države. Kao jedno multietničko društvo Bosna će tada početi testirati ne samo Austro-Ugarsku, nego principe čitave Evrope i Zapada. Bosna je, naime, bila jedino evropsko multietničko društvo u kome nijedna etnička ili vjerska grupa nije imala apsolutnu većinu. To je ono što Bosnu čini izuzetnom. To je ono što je, međutim, čini suprotstavljenom evropskoj stvarnosti. Ali, *alas*, to je ono što jedino nju čini kompatibilnom i kongruentnom evropskim proklamiranim principima, vrijednostima i idealima. Društvo u kome nema većine je *eo ipso* društvo bez manjina. Ničija zemlja (No man's land) je svačija zemlja (Everybody's land). Bosna je, dakle, bila jedino društvo koje nije imalo izgleda da funkcionira unutar ili kao nacionalna država. Zato ni nacionalizmi u Bosni tada, kao i danas, nisu bili autohtoni, nego importirani, potaknuti i manipulirani izvana. Odmah treba reći, Bosna nije bila uzrok razvoja događaja, i prije i poslije Berlinskog kongresa, ali se Bosna pokazala kao Ahilova peta moderne političke historije Evrope rascijepljene između realiteta etničke raznolikosti i političkog ideala nacionalne države. Bosna je, naime, bila najpogodnija tačka nacionalističkih ciljeva susjeda, ali i evropskih sila. Kao takva, kao slatkovodno jezero unutar ogromnog evropskog mora presoljenog nacionalizmom, Bosna je (p)ostala najslabijom tačkom nacionalističke Evrope. I Balkana, naravno. Međutim, upravo kao takva, Bosna je postala i jedinom nadom, šansom, i uzorom za Evropu – i Balkan, naravno. Čim je bila anektirana, Bosna je postala izazov prvo Austro-Ugarskoj. I pored svih nastojanja Austrije (ogromne investicije u Bosnu, vjerska tolerancija, posebno muslimana, a iznad svega zadržavanje lokalne bošnjačke/muslimanske zemljoposjedničke aristokratije), Bosna je pokazala Austriji da nacionalizam ne može biti političko rješenje. Pokušaj Austrije da potakne uspostavljanje jedinstvenog bosanskog nacionalnog identiteta, posebno kroz etabliranje bosanskog jezika, potvrdilo je da to nije moguće ne samo u Bosni, nego ni u Austro-Ugarskoj kao dvonacionalnoj državi. Međutim, Bosna jeste otvorila "zapadno pitanje", postavljajući ga Austriji, ali je kao slavenska zemlja ne samo uvećala slavenski element u novoj državi, i tako potaknula secesionistički nacionalizam slavenskih naroda unutar carevine, nego je potaknula i nacionalističke aspiracije Srbije. "Pitanje Austriji" je bilo: ili multietnička država, koja bi uključila i Slavene, ili raspad zemlje po etničkim šavovima. To pitanje tada postavljeno Austriji, Bosna postavlja i danas Evropi i Zapadu. Bosna je, dakle, još uvijek "zapadno pitanje".

[21] L. S. Stavrianos, p. 412.

Ravnopravnost naroda, tj. istinski multietničko društvo, naime, može nastati samo u političkoj tvorevini koja je indiferentna prema različitosti narodnih identiteta. Ta politička tvorevina može biti ili monarhijska ili aristokratska ili građanska, ili njihova kombinacija. Ono što je važno jeste da država ne poduzima nikakav oblik asimilacije i potiranja narodnih identiteta. Vrlo je važno također da ta država ne poduzima nikakvu "*diversity management*" politiku. Nacionalna država je hipokritska zamjena za društvenu ravnopravnost. Drugim riječima, istinski multietničko društvo može nastati samo u državi ravnopravnih građana. Ravnopravnost narodnih grupa koja ne garantira ravnopravnost građana, tj. ravnopravnost na individualnom nivou, jeste apstraktna ravnopravnost. Nema konkretno opće ravnopravnosti sve dotle dok to nije ravnopravnost na nivou pojedinca, individue, građanina. O tome, konkretnoj općenitosti, Evropa još mora da uči od Hegela, mislioca građanskog društva.[22] Bosna je to znala i prije Hegela. Multi-etničko i multi-religijsko društvo je tamo nastalo procesom miješanja narodâ, vjera, kultura. Nikakav "diversity management" nije bio potreban. Kada je primjenjivan, bio je kontraproduktivan. Bosna je bila multi-konfesionalno društvo i prije Turaka. U Bosni su pored autohtone Bosanske crkve djelovale i Katolička i Pravoslavna crkva. Bosanski hrišćani nisu bili ugroženi dolaskom islama, nego djelovanjem drugih hrišćanskih crkava na njenom tlu. S dolaskom Turaka Bosna samo obogaćuje multikulturalni karakter društva. Dolaskom islama unaprijeđena je vjerska tolerancija. Ne samo da islamizacija dijela lokalnog stanovništva svih konfesija nema prisilni karakter, jer je to jedan od teoloških principa islama, nego nova vjerska (islamska) država i formalno garantira vjersku slobodu svih lojalnih podanika. Primjer Ahdname, dokumenta koji se i danas čuva u Franjevačkom manastiru (Fojnica) u Bosni, i kojim sultan Mehmed II Fatih 1463. godine garantira vjerske slobode, to nedvosmisleno potvrđuje. Jednako kao što je sličnom Ahdnamom, deset godina ranije, prilikom osvajanja Konstantinopolja, garantirao slobodu vjere i oslobođenje od svih poreza i danaka patrijarhu Pravoslavne crkve.[23] Sve se to događalo u Bosni mnogo prije Vestfalskog mira (Peace of Westphalia, 1648) i tridesetogodišnjeg rata (1618-1648) među hrišćanima i unutar Evrope.

Zbog toga se može zaključiti da tzv. "Istočno pitanje" nije postavljeno na legitiman način, tj. sa stanovišta interesa ne-turskog (i muslimanskog), ali i turskog (i muslimanskog) stanovništva u Otomanskoj imperiji, nego sa stanovišta koje nije bilo u skladu s evropskim principima i vrijednostima. To stanovište je bilo stanovište nacionalizma evropskih sila, austrijskog i madžarskog nacionalizma, nacionalizma balkanskih država, i najzad, stanovišta nacionalizma mladoturskog pokreta. Prvo "rješenje" "istočnog pitanja", okupacija Bosne, moralo se transformirati u "zapadno pitanje", tj. u test evropskih vrijednosti i političkih principa u ovoj oksidantalnoj pokrajini orijentalne Turske. Ustvari, oksidantalna okupacija orijentalne Bosne je upravo potvrdila da se i Zapad i Istok, i evropske države (demokratske i autokratske) i Turska, suočavaju s istim nastajućim političkim problemom, a to je država koja sve više postaje nacionalna.

Štaviše, princip nacionalne države, koji postaje sada ne samo zapadni nego i istočni princip političke organizacije društva, otvara temeljnu protivrječnost modernog političkog

---

[22] G. W. F. Hegel: *Osnovne crte filozofije prava*. preveo Danko Grlić. Sarajevo: "Veselin Masleša" – "Svjetlost", 1989.

[23] Vidjeti: http://www.ghbibl.com.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=1

života: inkompatibilnosti nacionalne države i demokratije. Ta protivrječnost otvara, dakle, zastrašujuće političko pitanje modernog doba: da li je demokratija moguća u multietničkom društvu? To pitanje je postavila Bosna već tada, 1878., čim je bila okupirana. I time je dovela u pitanje samu političku osnovu Evrope – nacionalnu državu. Odgovor koji je Bosna uzvratila je glasio: Sve dotle dok politička Evropa počiva na nacionalnoj državi, integracija Evrope u bilo kojem obliku nije moguća. Dat je tada, a vrijedi i danas. Taj se odgovor odnosi i na nju samu: ako multietničko društvo nije moguće u demokratiji, onda je nacionalizam naše prokletstvo, a njen raspad (raspad EU), kao i raspad mnogih evropskih država – prijeteći neminovan.

Balkanski ratovi/Veliki rat: kraj multietničke države i trijumf nacionalne države?

Okupacija Bosne 1878., kao i aneksija 1908., još nije značila kraj multietničkog društva u Evropi. I Habsburška i Otomanska imperija su zadržale svoj multietnički karakter. Aristokratske države nikada nisu imale jaku politiku asimilacije. Ustvari, može se reći da je aristokratija u Evropi bila jedini socijalni sloj koji je bio multietnički. Kao takva ona je bila indiferentna i prema etničkom identitetu svojih podanika. S Balkanskim ratovima je počela konačna faza ukidanja multietničkih društava i formiranja nacionalnih država. S Prvim svjetskim ratom, i formiranjem Čehoslovačke i Jugoslavije, ta je faza konačno upotpunjena. Balkanski ratovi i Prvi svjetski rat su, dakle, bili kraj multietničkih država i trijumf nacionalne države.

Austro-Ugarska je to postala, kao i Turska, već tokom druge polovine XIX vijeka. Balkanske države su to konačno potvrdile nakon Balkanskih ratova, podjarmljivanjem drugih naroda, dok su Čehoslovačka i Jugoslavija bile plod Prvog svjetskog rata i konačnog raspada Austro-Ugarske.

Iako multietničke države po svom nazivu, i Čehoslovačka i Jugoslavija (Država Srba, Hrvata i Slovenaca – SHS) su, ustvari, bile hipokritski pokušaj formiranja dvo i tro nacionalne države. Njihovo formiranje je počivalo na Lenjin-W. Wilsonovoj ideji o samoopredjeljenju narodâ, ali i na istinskoj volji nekih od tih naroda da žive u zajedničkoj multietničkoj državi.[24] U oba slučaja, brzo se pokazalo da su ta ideja i ta volja bile izigrane. U oba slučaja se potvrdilo da je država bila, više ili manje, država jednog od tih naroda. Tako je izigran princip samoopredjeljenja naroda. Skorašnji raspad Čehoslovačke i Jugoslavije kao nominalno multietničkih država otvorio je, međutim, upravo obrnuto pitanje. Jasno je da je multietničko društvo nepodudarno s nacionalnom državom. To je, uostalom, *contradictio in adiecto*, osim u vokabularu CNN-a. Ali, jasno je, isto tako, da nacionalna država nije političko rješenje za Evropu. Budući sve države u Evropi, osim Islanda i Portugala, imaju multietnička društva, nacionalna država može samo voditi ili njihovom raspadu ili represiji nad manjinskim grupama i njihovoj asimilaciji. Sadašnje stanje Belgije, Velike Britanije, Španije, ali i drugih evropskih nacionalnih država pokazuje da to nije nemoguć scenarij.

Konzekvence Balkanskih ratova su, međutim, dalekosežnije. Balkanski ratovi nisu otvorili samo pitanje opstanka mnogih etničkih identiteta, tj. multietničkih društava, odnosno pitanje opstanka nacionalnih država u slučaju rezistentnih manjinskih etničkih grupa. Oni su, ustvari, otvorili pitanje bilo kakvog političkog integriranja Evrope. Ako je multietničko društvo

[24] Enver Hasani, *Self-determination, territorial integrity and international stability: the case of Yugoslavia*, Vienna, Prishtinë: Buzuku, 2003.

nemoguće unutar nacionalne države, onda će i bilo kakvo političko ujedinjenje nacionalnih država rezultirati nastajanjem multietničkih ili multinacionalnih društava kao njihove suprotnosti.

Najzad, trijumf nacionalne države, kao dominantnog političkog oblika, i neibježnost multietničkog karaktera društva, kao socijalne stvarnosti Evrope, otvaraju i pitanje autentičnosti ili licemjerstva demokratije. Od toga da li će demokratija počivati na konsenzusu ili principu većine zavisi da li će naša društva biti multietnička ili bezlično nacionalna.[25]

Balkanski ratovi: sukob civilizacija ili sukob nacionalizama?

Da li su Balkanski ratovi bili konačno rješenje "Istočnog pitanja", tj. pitanja položaja hrišćanskih naroda unutar Otomanske imperije i, konzekventno, pitanja prisustva muslimanske Turske na evropskom tlu, ukratko sukob dviju civilizacija ili nešto drugo? Prvi Balkanski rat je bio rat balkanskih hrišćanskih (pravoslavnih) država protiv muslimanske Turske. Iz ove proste, empirijske činjenice izvodi se i prost, empirijski, ali i zaključak pristrasne historiografije, da je to bio sukob dviju civilizacija. Drugi Balkanski rat, koji je bio rat balkanskih hrišćanskih država protiv hrišćanske Bugarske, kojima se, doduše, malo kasnije pridružila i muslimanska Turska, bio je nužna, logična i prirodna posljedica prvog. To nesumnjivo dokazuje da je prava priroda ovih ratova nešto sasvim drugo. Balkanski ratovi se ne mogu objasniti "Istočnim pitanjem", tj. civilizacijskom brigom evropskih sila za njihovu hrišćansku braću, niti civilizacijskom brigom balkanskih država za njihovu etničku braću. Ničeg civilizacijskog i ništa bratsko u tim ratovima nije bilo.

(Drug Lenjin je, međutim, smatrao da se ova dva rata mogu ne samo kauzalno odvojiti, nego i da se Drugi bitno razlikuje od Prvog balkanskog rata. Drugi balkanski rat je, naime, prema mišljenju Druga, bio osvajački, i dakle nepravedan, dok je Prvi bio oslobodilački, i stoga pravedan rat. Rat protiv "nevjernika" je, dakle, prema mišljenju jednog internacionaliste, opravdan, dok je rat među pravovjernima neprihvatljiv. Ubijati Turke, zato što su uljezi i muslimani, jeste dozvoljeno, dok je ubijanje Slavena, jer su starosjedioci i hrišćani, i to pravi, jeste nedopustivo.)

Balkanski ratovi su bili sukob nacionalizama. "Istočno pitanje" je bilo samo maska za neke strateške, osvajačke i nacionalističke ciljeve, a Balkanski ratovi samo hipokritsko rješenje tog pitanja. Dokaz za to nije fenomenalan i može se naći samo u produbljenoj analizi balkanskih nacionalizama koji su prethodili Balkanskim ratovima 1912.-1913., potaknutim evropskim nacionalizmima velikih sila koji su rezultirali Berlinskim kongresom 1878.

Analiza će početi s nacionalizmom koji je, vjerovatno, najmanje neposredno odgovoran za ratove – turskim.

Povodi za Balkanske ratove i rasparčavanje evropske Turske mogu se naći i u unutrašnjem sukobu Monarhije, koja je sve manje bila aristokratska, i nastupajućeg mladoturskog pokreta inficiranog kompleksom inferiornosti od europeizma, koji je sve više postajao nacionalistički. Što je Evropa više nastojala izgurati Tursku iz Evrope, to je turski nacionalizam više nastojao potvrditi se evropskim. Indikativno je da je sam mladoturski pokret imao dvije (ili tri) vizije Turske bez sultana, dakle turske nacionalne države. Jedino što su Mladi Turci, izbjeglice u

[25] Maria Todorova: *Imagining the Balkans*. Oxford University. New York: Press, 1997., p. 175.

Parizu, zajednički dijelili bilo je nezadovoljstvo sultanom. Jedna grupa, koju je vodio Ahmet Riza, "se zalagala za tursku predominaciju i centraliziranu vlast", dok je druga grupa, koju je vodio princ Sabaheddin, sultanov rođak, "favorizirala jedno decentralizirano carstvo u kome bi podanički narod trebao imati punu autonomiju".[26] Indikativno je, još više, kako su Mladi Turci, grupa Solun, zamišljali politički cilj svog pokreta: "Oni su često izjavljivali da žele da svi građani Carstva postanu Otomani na isti način na koji su svi građani Francuske bili Francuzi."[27] I zaista, u julu 1908. muslimani i hrišćani su se grlili na ulicama. Međutim, vrlo brzo se pokazalo šta znači francusko postajanje Turaka. "Vođa Mladih Turaka, Enver Paša, uzviknuo je: 'Nema više Bugara, Grka, Rumuna, Jevreja, Muslimana. Mi smo svi braća pod istim plavim nebom. Svi smo jednaki, ponosimo se što smo Otomani.' Ova euforična atmosfera nije trajala dugo."[28] Politika turcifikacije koju su provodili Mladi Turci nakon 1908. doprinijela je povezivanju balkanskih država i formiranju Balkanskog saveza. "Turkification policy" Mladih Turaka "kao sljedbenika zapadnog nacionalizma, pokušala je da pojača centralizaciju i tursku hegemoniju nad njihovim poliglotskim carstvom… Ishod turcifikacije nije bio jedinstvo nego prije nezadovoljstvo i revolt."[29]

Još jednom se turski nacionalizam pokazao neproduktivnim. Kada je, nakon teških poraza u Prvom balkanskom ratu, izvršen državni udar, na vlast je došao "Enver-beg, vođa ekstremno nacionalističkih mladoturaka".[30] Nastavljajući rat, Turska je izgubila i dva od četiri preostala grada u Evropi, Yaninu i Edirne. Od evropske Turske ostao je samo Konstantinopolj i Scutari, daleko u Albaniji. Komadanje evropske Turske jeste posljedica evropskog i balkanskog nacionalizma, ali je tome doprinio i turski svojom neoriginalnošću.

Nacionalizam evropskih nacionalnih država je daleko odlučnije odredio karakter Balkanskih ratova.

Stav evropskih sila prema ratovima balkanskih država bio je prividno određen njihovim odnosom prema "Istočnom pitanju", tj. prisustvu jedne civilizacijski distinktivne imperije unutar hrišćanske civilizacije u Evropi. Međutim, ono što je određivalo odnos evropskih sila prema "Istočnom pitanju", i Balkanskim ratovima kao "rješenju" tog pitanja, proizlazilo je iz interesa tih država kao nacionalnih. "Istočno pitanje" pogotovo nije bilo determinirano brigom evropskih sila za hrišćanske narode unutar Turske kao njihovu civilizacijsku braću. Odnos Evrope i balkanskih država prema Turskoj, dakle, nije počivao na civilizacijskim motivima nego na nacionalizmu. To je ono što je te zemlje povezivalo, ali i vrlo često stavljalo u različit, često i suprotstavljen, a kasnije i međusobno neprijateljski položaj. Prvobitni stav evropskih sila prema teritorijalnom integritetu evropske Turske bio je pozitivan, a Turska je, nakon Krimskog rata, priznata kao evropska zemlja. "Pariskim mirom je Otomansko carstvo primljeno u evropsku zajednicu nacija i eksplicitno bio garantiran njegov integritet i nezavisnost."[31]

---

[26] L. S. Stavrianos, p. 525.

[27] L. S. Stavrianos, p. 527.

[28] L. S. Stavrianos, p. 526.

[29] L. S. Stavrianos, p. 532.

[30] L. S. Stavrianos, p. 537.

[31] L. S. Stavrianos, p. 393.

Jedinstven pozitivan stav evropskih sila prema integritetu Turske nije proizlazio iz jedinstva njihovih interesa, nego iz međusobnog straha od prevladavanja interesa neke od tih sila, a posebno Rusije. Dominacija interesa bilo koje od njih mogla je poremetiti ravnotežu koja je postojala sve dotle dok je Turska bila prisutna u Evropi i na Balkanu. Slaba, a ipak integralna, Turska je bila interes evropskih nacionalizama suočenih s ruskim ekspanzionističkim planovima prema Mediteranu. Različiti strateški interesi evropskih nacionalnih država, međutim, doveli su ih u suprotstavljen i konfliktan odnos. Iz tog međusobno nacionalističkog odnosa, a ne civilizacijskog animoziteta, razvio se i različit stav prema teritorijalnom integritetu Turske. Posljedica sukoba interesa Austrije i Rusije kao nacionalnih država bila je i aneksija Bosne i Hercegovine kao neposrednog uzroka i stvaranja Saveza balkanskih država (the Balkan League), a zatim i početka Balkanskih ratova.

Najzad, uvođenje novčane ekonomije ili kapitalizma na Balkanu posljedica je evropskog nacionalizma. Novonastajući balkanski kapitalizam je rezultirao i balkanskim nacionalizmom. Kao što balkanski nacionalizam nije bio isto što i evropski, tako je i balkanski kapitalizam bio nešto sasvim različito od njegove evropske varijante.[32]

a) Rusija

Osnovni strateški i nacionalni cilj Rusije na Balkanu je bio izlazak na Mediteran. To je ono što je određivalo i stav Rusije prema "istočnom pitanju", prema ostalim evropskim silama i prema balkanskim državama. To je, najzad, odredilo i ruski stav prema Balkanskim ratovima. Rusija se više puta obavezala Austriji na poštivanje teritorijalnog integriteta Turske.[33] Isti odnos dviju kršćanskih evropskih sila nije proizlazio iz civilizacijske tolerancije muslimanske Turske nego iz uzajamne nacionalističke paranoje, tj. straha jednih od drugih, dakle od civilizacijski bliskih, ali ipak distinktivnih (katolicizam/pravoslavlje). Briga za teritorijalni integritet distinktivne Turske je proizlazila iz nužde za nacionalističkim balansom među civilizacijski bliskima. Ipak, ruski nacionalizam, pod krinkom panslavenstva, tj. oslobođenja Slavena od Austrije i Turske, sanja o pijemontskoj ulozi Rusije i Konstantinopolju kao glavnom gradu.[34] Kad je Rusija odlučila da odustane od svojih obećanja Austriji, rat protiv Turske nije imao cilj nikakvo rješenje "Istočnog pitanja", tj. pitanja prisustva distinktivne Turske u Evropi i položaja pravoslavne braće. Interes Rusije je bio izlazak na Mediteran. Samo je sticaj okolnosti bio da je Turska stajala na tom putu, a Bugarska bila najpogodnije sredstvo da se do tog cilja i stigne. Jedino tako se može objasniti i različit odnos Rusije prema pravoslavnim državama na Balkanu – Bugarskoj i Srbiji. San Stefanski mir je konačno raspršio snove o panslavizmu, pan-pravoslavlju i ostalim civilizacijskim iluzijama. Rusko-turski rat (1877) je značio i odustajanje od još jednog principa velikih sila. Uspostavljanje Velike Bugarske, umjesto oslobođenja balkanskih naroda, pokazalo je da je ruski rat s Turskom vođen isključivo interesom Rusije kao nacionalne države.[35] Taj rat je otvorio raskol ne samo između Bugarske i ostalih balkanskih pravoslavnih država, nego i između tih država i Rusije. Britanija ponovo igra odlučujuću anti-rusku ulogu u modifikaciji odluka iz San Stefana i posebno u

[32] L. S. Stavrianos, p. 423.

[33] L. S. Stavrianos, p. 394.

[34] L. S. Stavrianos, p. 398.

[35] L. S. Stavrianos, p. 409.

podjeli Bugarske na dva/tri dijela. Tražeći da se uspostavi narušeni balans interesa velikih sila na Balkanu, Rusije i Austrije, Britanci također podržavaju austrijske aspiracije prema Bosni.[36]

b) Velika Britanija

Britanija je između Turske i hrišćanske Rusije birala muslimansku Tursku. U tome, dakle, nema ni traga od civilizacijskog animoziteta, kamoli sukoba. Tako je bilo od Krimskog rata do Balkanskih ratova 1912-1913. Jedini izuzetak, mada samo nakratko, dogodio se kada su stizale vijesti o zločinima bashi-bazouka u Bugarskoj 1876. I pored raspoloženja u Rusiji i Bizmarkovog urgiranja na podjeli Turske, Britanija se ponovo pojavljuje kao zaštitnik Otomanskog carstva.[37] U Rusko-turskom ratu, kada su Rusi došli do samog Carigrada, Britanci šalju flotu u Mramorno more, kako bi spriječili ruski izlazak na Moreuz i tu ostaju sve do potpisivanja Sanstefanskog mira. Štaviše, može se reći da je Berlinski kongres (13. jun – 13. jul 1878) "bio zaista veliki trijumf Britanije", a Rusija "je bila ponižena i ogorčena".[38] Strateški interes Britanije tako je pomogao opstanku evropske Turske. Berlinski kongres jeste odlučio o sudbini Balkana, ali je, prije svega, posijao sjeme budućih dugoročnih odnosa među nacionalnim državama Evrope. Još jednom se pokazalo da nacionalni interes nadjačava "civilizacijski".

c) Austro-Ugarska

Austrijski i madžarski nacionalizam je imao dvosmislen odnos prema "istočnom pitanju", Balkanu i Bosni. Austrijanci, a posebno Madžari (Andrassy), bojali su se i slavenskog elementa unutar Habsburške monarhije i slavenske države na Balkanu. Zato su bili skloni i ruskom prisustvu na Balkanu, kao prioritetu panslavizma, ali i aneksiji Bosne, kao prepreci pan-srbizmu. I Austro-Ugarska se više puta obavezivala Rusiji na održanje status quoa na Balkanu i poštovanje teritorijalnog integriteta Turske. Činila je to iz istog razloga kao i Rusija. U još jednom pitanju su se slagale Austrija i Rusija (the Reichstadt Agreement, July 8, 1876): obje su bile protiv velike slavenske države na Balkanu.[39] Svoju dosljednost u protivljenju slavenskoj državi na Balkanu potvrđuju i tzv. Budimpeštanskom konvencijom. (so-called Budapest Convention, January 15, 1877) Ono u čemu se nisu saglasile bilo je pitanje kako će biti podijeljena Bosna i Hercegovina, ako dođe do njene okupacije. Oba ova stava bila su određena nacionalnim a ne civilizacijskim interesima. Interesi nacionalnih država Austro-Ugarske i Rusije bili su ono što je određivalo i njihov odnos prema balkanskim državama. Austrija se posebno plašila ekspanzionizma Srbije i njene pijemontske uloge u stvaranju velike slavenske države na Balkanu. Rusko slaganje s Austrijom, u oba pitanja, bilo je, dakle, određeno nacionalnim interesom Rusije, ali i otkrivalo hipokritski karakter ruskog pan-slavizma.

Iz takvog stava prema teritorijalnom integritetu Turske, prirodno, proizlazio je i austrijski stav prema Bosni, kao dijelu Otomanskog carstva. Odnos Austrije prema Bosni je, međutim, bio određen i strahom od srpskog nacionalizma ili pansrbizma. Priliku da se oslobodi tog straha Austriji je pripremio ustanak Mladih Turaka 1908.[40] To je bio i povod za aneksiju

[36] L. S. Stavrianos, p. 410.

[37] L. S. Stavrianos, p. 404.

[38] L. S. Stavrianos, p. 412.

[39] L. S. Stavrianos, p. 405.

[40] L. S. Stavrianos, p. 528-9.

Bosne 6. oktobra 1908. Ipak, cilj Austrije je bio više osujetiti pretenzije Srbije prema Zapadu. Rusija obećava podršku austrijskoj aneksiji Bosne, što je civilizacijski ustupak, ali zauzvrat traži austrijsku podršku ruskim, što će reći – nacionalističkim, planovima s Moreuzom. (Buchlau Agreement, 16. septembar 1908)

Formiranje Balkanskog saveza, pod utjecajem Rusije, imalo je cilj zaustavljanje austrijskog utjecaja na Balkanu. Vrlo brzo se pokazalo da je savez balkanskih nacionalnih država imao, prije svega, pretenziju teritorijalnog širenja prema Turskoj. Kada je 1912. već postalo jasno da je rat neizbježan, Austrija i Rusija se ponovo približavaju i upozoravaju balkanske države da čak i ako u tom ratu poraze Turke, neće im biti dozvoljeno da anektiraju bilo kakvu teritoriju. To najbolje potvrđuje nacionalni a ne civilizacijski karakter tog upozorenja. Strah od velike balkanske države je nadvladao "strah" od civilizacijski distinktivne Turske. Ruski ambasador u Carigradu, Nicholas Ignatiev, pola vijeka prije konačnog obračuna s Turskom, u vrijeme formiranja prvog Balkanskog saveza (the Balkan League), s istim namjerama, profetski je najavio da "ništa stabilno neće biti izgrađeno na Balkanskom poluostrvu sve dok mnoge godine ne proteknu".[41] Mnoge godine su prošle, a njegove riječi još zvuče profetski.

Nacionalizam balkanskih država

Odnos balkanskih nacionalnih država prema evropskim silama bio je zasnovan na nacionalnom interesu a ne na civilizacijskoj bliskosti, solidarnosti i saradnji. Podrška evropskih nacionalnih država im je bila potrebna samo u njihovoj borbi protiv Turske. Balkanske države se suprotstavljaju bilo kakvom teritorijalnom proširenju evropskih sila na račun Balkana. Srbija i Grčka se još 1867., mnogo prije Berlinskog kongresa, suprotstavljaju pripojenju balkanske teritorije bilo kojoj velikoj sili.[42]

Berlinski kongres je potvrdio da je isti takav bio i odnos evropskih nacionalnih država prema civilizacijski bliskim balkanskim državama i – narodima. U susretu dvaju nacionalizama, evropskog i balkanskog, sasvim je logično bilo predvidjeti koji će nadvladati. "Kao rezultat, svaki od balkanskih naroda je ostao potpuno nezadovoljan."[43] Od samog početka, mnogo prije Balkanskih ratova, a posebno s njima, balkanske nacionalne države pod "istočnim pitanjem" podrazumijevaju isključivo svoje teritorijalno proširenje na račun Turske. Nikakvo oslobođenje "podjarmljene" civilizacijske (hrišćanske) braće nije bilo motiv. U međusobnim odnosima balkanske države se također ponašaju kao nacionalne, a nikako kao civilizacijski solidarne. Drugi balkanski rat je samo razotkrio prirodu tih odnosa kakva je ona bila od samog početka njihovog uspostavljanja. Srpsko-bugarski odnosi su, možda, paradigma toga. Nacionalni karakter Balkanskih ratova otvoreno se pokazuje u odnosu balkanskih država prema narodima koje one "oslobađaju" od Turaka. To potvrđuje sudbina Albanaca, koji tek s formiranjem vlastite države uspijevaju izbjeći okupaciju "oslobodilaca". Pa ipak, najtragičnija žrtva rješavanja "istočnog pitanja" na balkanski način, dakle žrtva nacionalizma balkanskih država, bili su Makedonci.

---

[41] L.S. Stavrianos, p. 535.

[42] L.S. Stavrianos, p. 395.

[43] L. S. Stavrianos, p. 412.

a) Srbija:

Južnoslavenski narodi su dugo sanjali o oslobođenju od austrijske i turske vlasti, dakle o jugoslavenstvu; ono o čemu je maštao srbijanski princ Mihajlo Obrenović bio je nacionalni san o pijemontskoj ulozi Srbije.[44] Početak tog sna trebalo je da bude pripojenje Bosne Srbiji.[45] Umjesto jugoslavenstva, Srbija sanja o pansrbizmu.[46] Pansrbizam je posebno usmjeren prema Bosni, odnosno pravoslavnom dijelu stanovništva. Kad je Srbija prvi put pokušala ostvariti taj san 1876., mnogo prije Balkanskih ratova, nisu joj se pridružile ni Grčka ni Rumunija, jer Bosna nije bila njihov nacionalni interes.[47] To će reći da balkanske nacionalne države nisu ulazile ni u kakav civilizacijski sukob.

Drugi, a možda i prvi strateški cilj Srbije je bio izlazak na more. Bilo koje. Kada je već bilo jasno da je nakon okupacije i aneksije Bosna postala nedokučiva, Srbija u Prvom balkanskom ratu šalje svoje trupe prema Egejskom moru, preko Makedonije, i prema Jadranskom moru, preko Albanije. Kada je Srbija morala, pod prijetnjom austrijskih brodova, da napusti već osvojene teritorije u Albaniji, sada predviđene za državu Albaniju, Srbi zahtijevaju veći dio u Makedoniji. A tu se već moraju suočiti, i sukobiti, s istim interesom Bugarske i Grčke.

b) Grčka:

Grčka se također ponaša kao nacionalna država. Saradnja sa slavenskim državama se ne temelji na civilizacijskoj bliskosti, koja je očigledna. Čim je nacionalni interes bio ugrožen saradnja sa Slavenima se pretvara u animozitet. Isto tako, borba protiv Turske nema karakter civilizacijskog sukoba. Evo jednog dokaza za to. Iako pravoslavci, kao i Slaveni, Grci postaju antislavenski raspoloženi čim je Rusija podržala nezavisnost Bugarske crkve od Patrijaršije. U Atini se 1869. organizira antislavensko društvo. Grci tada zagovaraju čak približavanje Turcima, "koje su oni smatrali 'manje opasnim za ekspanziju grčkog duha nego što je slavenstvo'."[48] Grčko povezivanje sa slavenskim državama na Balkanu ima, naravno, civilizacijsku pojavu, ali i nacionalnu pozadinu. "Prirodni" karakter savezništva isparava čim se sukobi s nacionalnim interesom saveznika za istom teritorijom. To se potvrdilo nakon Sanstefanskog mira i formiranja Velike Bugarske, zatim već u Prvom, a pogotovo u Drugom balkanskom ratu. Glavni politički cilj grčkog nacionalizma je Makedonija, naročito Solun. To je tačka za koju se može reći da je Black Hole srpskog, grčkog i bugarskog civilizacionizma i Big Beng srpskog, grčkog i bugarskog nacionalizma.

c) Bugarska

Bugarski nacionalizam je bio ambivalentan baš kao i bugarski etnički korijeni.[49] S jedne strane, poseban položaj Bugarske u odnosu na Rusiju stavljao je Bugarsku u specifičan odnos prema ostalim slavenskim i pravoslavnim državama na Balkanu. S druge strane, blizina Turske (Istanbula) stavljala je Bugarsku u posebno ranjiv položaj, ali i podsticala posebne teritorijalne apetite naspram Turske, prema zapadu i Makedoniji. Formiranje san-

---

[44] L. S. Stavrianos, p. 395.

[45] L. S. Stavrianos, p. 395.

[46] L. S. Stavrianos, p. 397.

[47] L. S. Stavrianos, p. 403.

[48] L. S. Stavrianos, p. 396.

[49] Georgije Ostrogorski: *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta, 1993., str. 140.

stefanske Velike Bugarske je konačno otvorilo jaz prema ostalim balkanskim državama i probudilo nacionalnu hipnozu. Politički cilj Bugarske bila je Makedonija i, naročito, Solun, što će reći identičan ruskom nacionalnom cilju izlaska na Mediteran. Međutim, kada su Bugari, u Prvom balkanskom ratu, stigli do Soluna samo dan nakon Grka, bili su dočekani s raspoloženjem koje nije bilo savezničko.[50] Bilo je to, dakle, već u Prvom balkanskom ratu da su saveznici došli u međusobno suprotstavljene pozicije. Nacionalizam je još jednom nadvladao civilizacijski "interes", kojeg, ustvari, nikada nije ni bilo.

d) Crna Gora

Iako teritorijalno i po broju stanovnika (250.000) najmanja balkanska država, Crna Gora je igrala posebno odlučujuću ulogu u buđenju nacionalizma na Balkanu. Tako je bilo u periodu prije Berlinskog kongresa, poslije, a posebno u toku Balkanskih ratova. To se i isplatilo. Crnogorski nacionalizam je bio usmjeren u pravcu Hercegovine, Sandžaka, a posebno Albanije. Nakon što su ratovi završeni nacionalna država Crna Gora imala je dvostruko više stanovnika, od kojih mnogi nisu bili Crnogorci. I teritorijalno je Crna Gora bila među najvećim dobitnicima, odmah poslije Srbije i Grčke. Svoju teritoriju je uvećala za 62 % (Srbija + 82%, Grčka + 68%).[51]

e) Albanija

Albanci su, s jedne strane, doživjeli pogrom, posebno izlaskom srpske vojske na Jadran. S druge strane, upravo ta tragedija albanskog naroda, kao posljedica srpskog nacionalizma, pomogla je evropskim silama da se odluče da osnivanjem albanske države zaustave ekspanzionizam Srbije.

Jedini balkanski narod koji je politički oslobođen tokom Balkanskih ratova bio je albanski. Međutim, i Albancima je sloboda, tj. autonomna država, bila darovana od stranih sila. I opet je nacionalni interes odlučno nadvladao civilizacijski: između predominantno muslimanskih Albanaca i hrišćanskih Srba, Evropa je izabrala nezavisnu albansku državu.

Albanija je nastala i kao etnička država Albanaca, ali i kao posljedica strateških planova evropskih nacionalizama. To će reći da je država nastala kao izraz narodnih težnji Albanaca, i pored njihovih snažnih veza i afiniteta prema Turskoj, ali i interesa nacionalnih država Austrije i Italije, koje se zalažu za "as large as possible" albansku državu[52], kako bi osujetile izlazak Srbije na Jadransko more. Veliki broj Albanaca je ostao da živi izvan državnih granica, što je kasnije potaknulo albanski nacionalizam s obje strane granice.

Višestruko je indikativno da su Albanci bili žrtve srpske vojske, mada su prije Balkanskih ratova više puta izražavali želju da žive u zajednici sa Srbima ili su tražili pomoć Srbije. O tome se treba osloniti na riječi jednog Srbina, socijaldemokratu Dragišu Lapčevića. U svom govoru, održanom u Narodnoj skupštini Srbije, 6. februara 1914., on kaže:

Umesto da Srbija, koja se negda toliko vremena borila za svoje oslobođenje, učini sa svoje strane sve da i Albanci do svoje slobode dođu − Srbija je uputila svoju vojsku da prekrha preko Arbanije, da izađe na Jadransko more sa željom da pokori Arbanski narod i da ga stavi u svoje ropstvo.[53]

[50] L. S. Stavrianos, p. 536.

[51] L. S. Stavrianos, p. 540.

[52] L .S. Stavrianos, p. 537.

[53] Dragiša Lapčević: *Izneverene nade i zahtevi arbanaski*, http://www.e-novine.com/srbija/srbija-licnosti/77450-Izneverene-nade-zahtevi-arbanaki.html

Nacionalizam balkanskih naroda

Naravno, ne može se reći da su samo balkanske države bile nacionalističke. Narodi tih država su također u dobroj mjeri bili zahvaćeni nacionalizmom, podstaknutim državnom propagandom i nacionalnim institucijama, kao što su bile one intelektualne. Nacionalizam ne dolazi iz naroda, ali je narod vrlo receptivan i pogodan materijal za nacionalističko oblikovanje.[54]

To će reći da nisu samo "oslobođeni" narodi bili izigrani, nego su to bili i njihovi "oslobodioci". Umjesto oslobođenja od Turaka narod(i) balkanskih država je dobio:

− modernu nacionalnu državu koja je jačala birokratiju i armiju;[55]

− nove poreze koje su plaćali uglavnom seljaci (jer su ta društva bila seljačka);[56]

− zaduženje države;[57]

− nacionalnu državu koja je bila grabežljivija od feudalne Turske;[58]

− novčanu ekonomiju, tj. kapitalizam koji je uglavnom služio interesima evropskih nacionalnih država.

Ništa, dakle, od narodne emancipacije nije se dogodilo nakon "rješenja" tzv. "Istočnog pitanja". Znalo se to i mnogo prije Balkanskih ratova. O tome svjedoči srpska narodna pjesma:

"Drumovi će poželjeti Turke, al' Turaka više biti neće."

Isto to potvrđuje i bugarsko iskustvo, prema riječima bugarskog pisca:

Seljak ima samo jednu maglovitu ideju o našem prelasku iz sužanjstva u nezavisni život. Za njega je malo važno da li plaća porez Ahmedu ili Ivanu. U stvari, Ivan mu je često mrži nego Ahmed, jer Ahmeda je mogao lakše prevariti ili podmititi; Ahmed nije dizao njegovog sina u vojnike dok to Ivan čini; Ahmed je bio naivan i govorio turski, dok je Ivan po svemu sudeći hrišćanin kao i on, govori bugarski, pa ipak iz njega cijedi više nego što je to činio Ahmed.[59]

Bosna:

Za Bosnu se ne može reći da je u ovo vrijeme iskusila nacionalizam. Tri vjerske grupe – muslimani, pravoslavci i katolici, koje su polako oblikovane u etničke, a ustvari nacionalne, nisu imale značajnijih nacionalističkih iskustava. Naprotiv, i pored agresivne nacionalizirajuće propagande, preko sveštenika i učitelja, iz Srbije i Hrvatske, osjećaj zajedničkog etničkog i političkog identiteta još je dugo trajao.[60] S austrijskom okupacijom ponovo se rodio osjećaj za zajednički bosanski identitet. I pored odluke evropskih sila o okupaciji i turskog pristanka, austrijske trupe su naišle na otpor bosanskog naroda. U prvoj fazi to je bio otpor svih: muslimana, pravoslavaca i katolika. Iz Sarajeva kreće pet četa koje će se suprotstaviti

[54] Vidjeti Damjan Pavlica: *Srpska akademija nauka i umetnosti*, http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/60600-Srpska-akademija-nauka-umetnosti.html

[55] L. S Stavrianos, p. 420.

[56] L. S. Stavrianos, p. 423.

[57] L. S. Stavrianos, p. 419.

[58] L. S. Stavrianos, p. 423.

[59] L. S. Stavrianos, p. 423.

[60] Muhamed Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta*. Zagreb: Islamska zajednica, 1990.

Austrijancima: tri muslimanske, jedna pravoslavna i jedna katolička. Posljednji otpor austrijskim trupama pružaju zajednički muslimani i pravoslavci u Glavatičevu.

Za vrijeme Bosanske krize 1908. još jednom se pojavljuje otpor aneksiji, ali sada samo muslimana i pravoslavnih. Srbi čak traže povratak sultanovog suvereniteta. Bosanski katolici Austriju već osjećaju kao svoju državu. Bosanska kriza 1908. je imala vrlo nesretne posljedice po Balkan. Nijedan autohtono bosanski nacionalizam ne može za to biti direktno optužen. Međutim, proces nacionalizacije iz susjednih država, pogotovo Srbije, vrlo je brzo potaknuo bosanski nacionalizam i učinio ga ekstremističkim i, na koncu, terorističkim. Umjesto ranije austrijsko-ruske saradnje koja je odražavala kakvu-takvu ravnotežu, Rusi sada energično rade na uspostavljanju Balkanskog saveza. "Za Balkanski savez i Balkanske ratove koji su slijedili može se reći da direktno potječu iz krize oko Bosne i Hercegovine."[61]

Jedna sasvim teoretska dilema: oslobođenje vs. okupacije, ili vice versa?

Relevantan zaključak o Balkanskim ratovima nije moguć bez odgovora na dva sasvim teoretska pitanja: Šta je rat i šta je okupacija? Kao što znamo, na oba ova pitanja se daju sasvim različiti odgovori. Stoga su, katkada, i percepcije ratova i okupacija dijametralno suprotne. Potreba za konceptualizacijom stoga se pokazuje urgentnom.

Šta je rat? Da li su Balkanski ratovi bili ratovi ili nešto drugo?

Osnovu za sasvim teorijski odgovor na ovo pitanje našao sam u Aristotelovoj filozofiji i ponudio sam ga na drugom mjestu. Rat je, naime, određen svojom svrhom, a svrha rata je mir. Svrha mira, pak, ne može biti ništa drugo do opet mir.[62] Balkanski ratovi su neposredna posljedica tzv. mirovnih rješenja, a posebno Berlinskog kongresa. Zbog toga se, logično, može reći da su mnoga mirovna rješenja, ustvari, samo uzrok novih ratova. Balkanski ratovi su paradigma, jer su bili posljedica nekih mirovnih dogovora. Da li je Berlinski kongres, koji je trebalo da osigura mir na Balkanu, bio mirovni akt? Neka na to pitanje odgovori L.S. Stavrianos: "Za balkanske narode, tada, Berlinski ugovor značio je ne častan mir nego prije frustraciju nacionalnih aspiracija i buduće ratove. Direktan i logičan izhod sporazuma u Berlinu bio je Srpsko-bugarski rat 1885., Bosanska kriza 1908., dva Balkanska rata 1912.-1913., i ubistvo nadvojvode Franje Ferdinanda 1914."[63]

Proizašli iz mirovnih rješenja koja to nisu bila, ni Balkanski ratovi nisu imali kao cilj mir. Činjenica da su u tim "ratovima" počinjeni strašni zločini ukazuje da su ti ratovi morali završiti "mirom" (Bukureštanski mir) koji je stvorio uslove za nove ratove. I tako ukrug – *circulus vitiosus*.

Izvještaj Internacionalne komisije o Balkanskim ratovima (Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars) je dokument koji

---

[61] L. S. Stavrianos, p. 531.

[62] Džemal Sokolović: "Kultura rata – od izvora rata do pojma rata". *Odjek*, jesen 2009.; Džemal Sokolović, *Culture of War*, http://isd-bh.org/documents/cultureofwar.bosanski.pdf

[63] L. S. Stavrianos, p. 412.

je objavila Carnagie Endowment for International Peace, u Washingtonu, 1914. Izvještaj je pun podataka o tim zločinima.[64] Posebno upućujemo na kritičku analizu tog Izvještaja, koju je na međunarodnoj konferenciji u Istanbulu, održanoj u oktobru 2012., izložila Frances Trix u svom papiru s naslovom "Circling Adrianople: The 1913 ICRCCBW".[65] Veoma je indikativno koliko su autori Komisije u zaključku o prirodi tih ratova saglasni s drugom Lenjinom. Pa ipak, ovdje ću radije navesti ocjenu koja dolazi s Balkana. Kritika zločina je utoliko vrednija. Srpski političar Dimitrije Tucović piše:

Knjiga Karla Paulija je uspela optužba balkanskih vlada i vojsaka zbog njihovih svirepstava u Makedoniji, Trakiji, Epiru i Arbaniji… Prelazeći sa stranice na stranicu, od prvog sukoba na granici pa do opsade Jedrena, nižu se pred našim očima grozne slike koje udaraju krvav pečat na čelo buržoaske civilizacije… Kada se te grozote pripišu rasnoj i nacionalnoj mržnji balkanskih naroda prema Turcima, i obrnuto, ne samo da se ne nalazi prava istina već se čini velika nepravda narodnim masama, a zaklanjaju se od odgovornosti pravi krivci… Ali težište stvari leži u jednom zločinačkom planu koji su vojska i vlada sračunali kao potrebu budućnosti, naime: Srbi su trebili Arnaute u Staroj Srbiji a Bugari Turke u Trakiji u uverenju da time vrše jedno nacionalno delo, jer, skidajući ga sa zemlje, skidaju s vrata neprijatelja koji u budućnosti može biti neprijatan… Uvereni u uspeh i rešeni od mladoturskog prevrata da tuđi elemenat u svojoj granici asimiliraju ili politički vežu za sebe, Turci ovoga rata nisu imali prema hrišćanskom stanovništvu istrebljivačke lozinke. Oni su imali posla samo sa neprijateljskom vojskom i njihova niska zločina smanjuje se utoliko što nisu dirali neboračko stanovništvo… Ima pisaca koji rado govore o dobroti turske rase i koji će sada tek smatrati da je njihovo mišljenje neosporno potvrđeno… Turci nisu svoje zavojevanje ovih zemalja propratili sistemom istrebljenja ne zbog dobrote svoje rase već što to nije odgovaralo feudalnim i vlasničkim interesima sultana i gospodareće vojničke i begovske kaste. Još manje su danas mase balkanskih naroda krive za politiku istrebljenja koja nije ništa drugo nego naličje patriotizma buržoazije…[66]

Tucovićeva ocjena je, dakle, mnogo preciznija, iskrenija i poštenija, nego ona Lenjinova koju smo godinama slušali. Prema tome, može se s pravom postaviti pitanje da li su Balkanski ratovi uopće bili ratovi? Ili naprosto – zločini, kao i većina tzv. ratova?

Šta je okupacija? Da li su Balkanski ratovi bili oslobodilački?

Na pitanje: Da li su Balkanski ratovi bili oslobodilački, može se odgovoriti tek ako se prethodno saglasimo da su ti ratovi okončali okupaciju. A da bismo se saglasili da je vlast države Turske bila okupatorska, potrebno je biti saglasan u tome šta je okupacija. O tome, međutim, ne može biti političke saglasnosti, jer nema ni teorijske. Odgovor na pitanje da li su Balkanski ratovi bili oslobodilački je potpuno ovisan o teorijskom pojmu okupacije.

---

[64] Vidjeti: (http://archive.org/details/reportofinternat00inteuoft)

[65] Vidjeti: (http://www.icon.hacettepe.edu.tr/eng/4_ekim.htm)

[66] Dimitrije Tucović: *Sabrana dela*. Beograd, 1980., knjiga 7. Priredio Damjan Pavlica. Citirano prema: http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/74560-Ruke-noge-zubi-rade-pomrini.html

Otkako je Emerich de Vattel ustanovio razliku između pojmova okupacija i aneksija, ne prestaju kontroverze u vezi s primjenom pojma okupacije. Možda je u praksi najpoznatiji slučaj okupacije/aneksije Bosne od Austro-Ugarske. Teorijske dileme su, naravno, još dublje. Kako, dakle, shvatiti okupaciju? To nije samo pitanje *pozitivnog* (međunarodnog) prava nego i pitanje *prirodnog* prava, dakle čisto etičko pitanje. Postavljeno sa stanovišta etike pitanje o okupaciji glasi: da li je okupacija legitimna ili nelegitimna?

Ako je, naime, okupacija kao takva nelegitimna, logično slijedi da je njeno okončanje, bez obzira na sredstva, legitimno. Konsekventno, okončanje okupacije je – oslobođenje. Nelegitimnost okupacije je, dakle, ono što oslobođenje čini legitimnim. *Ako* petovjekovno prisustvo Otomanske države na Balkanu, u Evropi, *jeste* okupacija tog dijela Evrope i narodâ koji tu žive, onda su svi ratovi protiv Otomana, uključujući i Balkanske (1912-1913), bili legitimni. Međutim, ovo veliko "ako" otvara svu neutemeljenost podjele ratova na okupatorske i oslobodilačke. Budući su i "oslobodioci", i prije dolaska Turaka u Evropu i na Balkan, bili okupatori ranije postojećih država i naroda, onda se otvara pitanje legitimnosti i njihovih "oslobodilačkih" ratova. I tako unedogled, u prošlost. Sve do 30.000 godina unatrag, kada je *homo sapiens*, predak naše ljudske vrste, istrijebio i posljednjeg *homo neandertalisa* s tla Evrope. Isti, dvosmisleni karakter može se primijeniti i na oslobodilačke ratove. Može li oslobođenje biti "oslobođenje", dakle nelegitimno? Ako oslobođenje (teritorije, naroda itd.) nema posla s okupacijom, onda je ono nelegitimno, i prema tome ono samo je okupacija. Prema tome, ako petovjekovno prisustvo Otomanske države u Evropi, na Balkanu, *nije* bilo okupacija, onda je oslobođenje teritorija i narodâ pod tom državom bilo "oslobođenje", dakle nelegitimno, onda Balkanski ratovi nisu bili oslobodilački, onda je to, ustvari, bila – okupacija. Sudbina dvaju balkanskih naroda, od kojih je jedan, albanski, dobio svoju državu, a drugi, makedonski, bio okupiran od nekoliko "oslobodilačkih" balkanskih država, pokazuje svu dvosmislenost pojma – oslobođenje.

Posmatrana sa stanovišta *prirodnog prava* okupacija se ne može definirati. Svi mi, pojedinačno i grupno, uključujući i druge vrste, imamo isto pravo na svaki pedalj teritorije. Svako ograđivanje je okupacija, dakle, nelegitimno. Međutim, mi imamo posla s ogradama. A njima se bavi *pozitivno pravo*. Pozitivno pravo pokušava definirati okupaciju. Prema Fourth Geneva Convention (GCIV) okupacija se ograničava na jednu godinu poslije završetka vojnih operacija. Pozitivno pravo, naravno, ne rješava dilemu ukoliko dilema prethodno nije riješena na nivou prirodnog prava. Sva pitanja koja dolaze iz prirodnog prava ostaju neriješena pozitivnim pravom. Naime, šta uopće znači ograničavanje okupacije na godinu? Ukratko, postojanje jedne vlasti u dužem periodu ne može biti tretirano kao okupacija. Vlast države Turske, koja je na Balkanu trajala skoro pet vijekova, nije bila okupacija. Zato je rat balkanskih država protiv Turske bio nelegitiman sa stanovišta okupacije. S tog stanovišta, Balkanski ratovi, dakle, nisu bili oslobodilački nego osvajački. Prema tome, i nakon odgovora pozitivnog prava na pitanje o okupaciji, ali i u nedostatku odgovora prirodnog prava, može se reći da ostaje dilema šta su, ustvari, bili Balkanski ratovi: oslobođenje ili okupacija?

Balkanski ratovi su jasno demonstrirali kako izgleda "rješenje" tzv. "Istočnog pitanja". Današnji evropski, i balkanski naravno, nacionalizam je i danas, sto godina kasnije, suočen s istim "pitanjem". Problem je samo u tome što je "Istok" danas mnogo "zapadnije" nego što je bio prije Balkanskih ratova. Osim značajnih muslimanskih manjina u svim evropskim nacionalnim državama, na Balkanu danas postoje i četiri države čija društva imaju manju ili

veću muslimansku većinu. Sve četiri čekaju da budu primljene u evropsku zajednicu država. (Albanija, Bosna, Kosovo, Turska). Prema tome, Evropa mora shvatiti da nema konačnog rješenja "Istočnog pitanja". Prije će biti da je potrebno otvoriti "zapadno pitanje", tj. pitanje inkompatibilnosti nacionalne države s evropskim principima, vrijednostima i idealima, od kojih je jedno od temeljnih i etnička raznolikost.

Literatura

Fromm, Erich: *Begstvo od slobode*. Beograd: Nolit, 1978.

Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta*. Zagreb: Islamska zajednica, 1990.

Hasani, Enver: *Self-determination, territorial integrity and international stability: the case of Yugoslavia*, Vienna/Prishtinë: Buzuku, 2003.

Hegel, G.W. F.: *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989., str. 40.

http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/74560-Ruke-noge-zubi-rade-pomrini.html

Lapčević, Dragiša: *Izneverene nade i zahtevi arbanaski*. http://www.e-novine.com/srbija/srbija-licnosti/77450-Izneverene-nade-zahtevi-arbanaki.html

Ostrogorski, Georgije: *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta, Beograd 1993.

Pavlica, Damjan: *Srpska akademija nauka i umetnosti*. http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/60600-Srpska-akademija-nauka-umetnosti.html

Sokolović, Džemal: "Challenges of Freedom – Europe at Crossroad: from a Champion of Cosmopolitism to Mega-nationalism". europe-from-the-champion-of-cosmopolitism-to-european-nationalism).

Sokolović, Džemal: "Hegel o Bushu i ben Ladenu". Zarez. Zagreb, br. 178., 20.04. 2006.

Sokolović, Džemal: "Kultura rata – od izvora rata do pojma rata". Odjek, jesen 2009., Sarajevo; Džemal Sokolović: Culture of War, http://isd-bh.org/documents/CULTUREofWAR.bosanski.pdf

Stavrianos, L. S.: *The Balkans since 1453*. London: Hurst & Company, 2000.

Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.

Tucović, Dimitrije: *Sabrana dela*. Beograd 1980., knjiga 7.

BALKAN WARS, EUROPEAN VALUES AND THEORETICAL CONTROVERSIES

Džemal Sokolović

Summary

The paper aims to approach the issue of the Balkan Wars (1912-1913) in its complexity and stratification. As such, the issue demands a multi-disciplinary analysis. The roots and consequences of the Balkan Wars are not only political and military, but also cultural, socio psychological, religious and primarily nationalistic. The failure in providing a synthetically relevant explication entailed in both ideological contentions and theoretical controversies.

In order to contribute, the author intends to open following topics: 1. ‘Eastern Question’ as the root of the Balkan Wars; 2. Where have the Balkan Wars actually started: in Bosnia or Berlin?; 3. Did Bosnia transformed the ‘Eastern Question’ into a “Western Question”?; 4. The Balkan Wars/the Great War: the End of Multi-ethnic state and the Triumph of Nation State? 5. The Balkan Wars: Clash of Civilizations or Clash of Nationalisms? 6. Quite a Theoretical Dilemma: Liberation vs. Occupation, or vice versa? The answers provided by the paper might shed light on modern history of Europe. It also pretends to point out the Europe’s current embarrassments with its own values on the basis of lessons from the Balkan Wars.

Key words: Balkan wars, multi-ethnic state, nation state, nationalism, occupation

UDK 316.647.5 (4)
323.118:2 (4)

Evropska tradicija rasne, etničke i religiozne tolerancije – realnost ili mit?

Tahir Mahmutefendić
London

U nekoliko članaka u posljednjem broju *Preporoda* istaknuto je da je ponašanje srpskih i hrvatskih političara i velikodostojnika, a naročito Milorada Dodika i Ratka Perića, suprotno duhu evropske tradicije i tolerancije. Ovaj članak pokušat će utvrditi tačnost tog stava. Evropska historija može se podijeliti na tri dijela: pagansku, u kojoj je dominirala grčko-rimska civilizacija, hrišćansku, u kojoj je dominirala Katolička crkva, te sekularnu, u kojoj su donedavno glavnu ulogu imale nacionalne države. Pagansku Evropu karakteriziraju rasnoetnička i vjerska tolerancija. Hrišćansku Evropu odlikuju rasnoetnička tolerancija i vjerska netrpeljivost. Osnovna karakteristika sekularne Evrope je pretežna vjerska tolerancija i nacionalna isključivost, a koja je u pojedinim razdobljima prelazila u rasni i etnički fanatizam. Zaključak članka je da rasnoetničku i vjersku toleranciju treba tražiti van glavnih evropskih tokova.

Ključne riječi: rasnoetnička tolerancija, religiozna tolerancija, paganska Evropa, hrišćanska Evropa, sekularna Evropa

Uvod

Ovaj članak analizira rasnoetničku i religioznu toleranciju u evropskoj historiji. U prvom dijelu govori se o rasnoetničkoj i vjerskoj toleranciji u paganskoj Evropi, u kojoj je dominirala grčko-rimska civilizacija. Drugi dio analizira rasnoetničku i religioznu toleranciju u hrišćanskoj Evropi, kojom je dominirala Katolička crkva. Treći dio promatra rasnoetničku i vjersku toleranciju u sekularnoj Evropi, u kojoj su donedavno glavnu ulogu igrale nacionalne države. Zaključak navodi primjere rasnoetničke i vjerske tolerancije van glavnih tokova evropske povijesti.

1. Rasnoetnička i religiozna tolerancija u paganskoj Evropi

Paganska Evropa gotovo bi se mogla identificirati s grčko-rimskom civilizacijom. Utjecaj Grka i Rimljana na evropskoj pozornici u razdoblju od 1500 godina bio je toliko dominantan da marginalizira doprinos bilo koje druge evropske rase ili etniciteta u ukupnom razvoju materijalne i duhovne kulture.

Za drevnu Grčku pitanje rasnoetničke i vjerske tolerancije nije se ni postavljalo. Aristotelova opaska da ono što razlikuje pravog Grka od barbarina jeste da je visok, plav i da

ima plave oči, imala je malog praktičnog značaja.[1] Svi slobodni građani u grčkim polisima, bez obzira na rasno ili etničko porijeklo, a koje je bilo nemoguće utvrditi, bili su Atinjani, Spartanci, a u širem kontekstu Grci, tj. Heleni. Paganski bogovi bili su manje-više zajednički svima, a jevrejstvo, kao jedina monoteistička religija toga doba, bilo je Grcima nepoznato.

Za razliku od antičke Grčke, Rimska imperija, koja se prostirala na najvećem dijelu tada poznatog svijeta, predstavljala je mozaik jezičkih, rasnih i vjerskih skupina. I pored brutalnosti, bestijalnosti i raskalašnosti, drevni Rim predstavljao je paradigmu lingvističke, rasne, etničke i religiozne širokogrudosti i tolerancije.

Latinski jezik bio je *lingua franca*, ali su uz njega u zvaničnoj upotrebi podjednaku važnost imali lokalni jezici, punski, keltski, lakonski. Prijatna komunikacija postojala je među svima koji su služili Rimsku imperiju, bez obzira na boju kože, jezik, rasu, etnicitet ili vjeru. Sirijci, Iberci, Afrikanci i Britanci miješali su se jedni s drugima uz odsustvo bilo kakve diskriminacije. Najodgovornija mjesta u vojsci držali su oni koji nisu imali ni kapi talijanske krvi. Dva najbolja generala Marka Aurelija bili su Sirijci. Dva velika pravna uma iz trećeg stoljeća, Ulpian i Papinian, bili su Azijati. Put do najviših pozicija, uključujući i imperatora, bio je otvoren pripadnicima svih rasa i etniciteta. Maksimus je bio Tračanin, Teodosije Iberac, Septimus Severus Afrikanac, Dioklecijan i Konstantin Iliri.[2]

Rasnoetničku pratila je religiozna tolerancija. Rimski Panteon bio je prijemčljiv svim bogovima koji su dolazili iz raznih predjela imperije. Vjerska tolerantnost obuhvatala je i jedinu monoteističku religiju tog doba, jevrejstvo. Najbolji dokaz tome je prozelitska aktivnost Jevreja, a koja je cvjetala od pada njihove države do pojave hrišćanstva. Mnoge patricijske familije u Italiji prešle su na judaizam. Judaizam se širio punim zamahom i na periferiji Carstva, u Grčkoj, Maloj Aziji, Siriji i Egiptu.[3] Opću sliku religiozne tolerancije ne kvari ni progon hrišćana od početka nove ere do Milanskog edikta. Persekucija hrišćana bila je potaknuta od jevrejskog sveštenstva, a s rimske strane bila je motivirana ekonomsko-socijalnim, a ne doktrinarno-svjetonazorskim razlozima.

2. Rasnoetnička i religiozna tolerancija u hrišćanskoj Evropi

Padom Zapadnog rimskog carstva 476. godine u Evropi je nastupio vakuum. U situaciji općeg haosa i stanju *bellum omnium contra omnes* jedini unificirajući faktor i lučonoša kulture među barbarskim narodima bila je Katolička crkva. Ona je podržavala panevropski kozmopolitizam.

Rasa i etnicitet nisu imali nikakvog značaja. Karlo Veliki je pokušao kroz Franačko carstvo ujediniti latinsku i germansku rasu. Njemački car je bio rimski car njemačke narodnosti.

---

[1] Postoji teorija/hipoteza da su se stari Grci doselili u 15. vijeku iz Skandinavije na Balkan, gdje su se izmiješali s domorocima. U prilog tačnosti ove teorije/hipoteze je veliki broj zajedničkih riječi u grčkom i litvanskom jeziku.

[2] H. A. L. Fisher: "A History of Europe", Volume I, *From the Earliest Times to 1713*. Great Britain: Fontana/Collins, 1935., str. 99 i 100.

[3] Atrhur Koestler: *The Thirteenth Tribe – the Khazar Empire and its Heritage*. London: Hutchison & Co Publishers Ltd, 1976., str. 187 i 188.

Normani, skandinavsko pleme, prihvatili su i proširili latinsku civilizaciju. Vojske su bile mozaik rasa i etniciteta. Engleskom princu Eduardu ponuđen je 1346. njemački prijesto. Njemačke kneževine snabdijevale su ruski prijesto. George III, koji nije govorio ni riječi engleskog jezika, doveo je dinastiju Hanover na britanski prijesto, a anžujski grb stigao je preko Napulja i Ugarske u Bosnu.

Panevropski kozmopolitizam bio je praćen religijskom netrpeljivošću i vjerskim fanatizmom. Religiozna netolerantnost ogledala se u odnosu prema paganima, Jevrejima, hereticima i protestantima.[4]

a) Nakon Milanskog edikta 313. godine hrišćanstvo je postalo vladajuća religija Rimskog carstva. Broj kršćana počeo se povećavati, mada su još činili manjinu u ukupnoj populaciji. Kršćani i pagani sve više su dolazili u kontakt. I dok su pagani ispoljavali gostoljubljivost, tolerantnost i prijemčivost naspram novoj religiji, hrišćani su zauzimali stav isključivosti, tretirajući sve paganske vrijednosti kao lažne. Ovakav stav rezultirao je progonima pagana od Teodosija I. [5]

Progoni pagana nastavili su se pod vizigotskim liderom Eurikom, da bi doživjeli kulminaciju za vrijeme vladavine Karla Velikog. Saksonska plemena, pod vođstvom narodnog lidera Widukinda, odupirala su se prinudnom pokrštavanju pune 33 godine, da bi na kraju podlegla nadmoćnoj sili franačke vojske. ... "Njihovi idoli bili su uništeni; njihovi sveti šumarci spaljeni; njihova nezavisnost izgubljena; bili su primorani prihvatiti omraženu vjeru pod prijetnjom mača."[6]

b) Mržnja i netrpeljivost prema Jevrejima poprimala je tri forme: punitivne i diskriminatorne zakone, uredbe, dekrete i edikte, protjerivanje i nasilno pokrštavanje, masakre i masovne pogrome.

Već koncem VI stoljeća, 593. godine, vijeće u Toledu donijelo je zabranu mješovitih brakova između hrišćana i Jevreja. Ovu odluku obnovilo je vijeće u Rimu 743. godine, Lateransko vijeće 1123. i 1139., kao i edikt ugarskog kralja Ladislava iz 1092.[7]

U drugoj polovini XIII stoljeća papa Klement V žalio se na veliki broj sinagoga i njihovu raskoš u Poljskoj. Papin legat, kardinal Guido, donio je 1267. odluku da Jevreji u Poljskoj mogu imati samo jednu sinagogu u svakom gradu u Poljskoj.[8]

Zlatnom bulom iz 1222. godine, mađarski kralj Endre zabranio je Jevrejima da budu kovači novca, sakupljači poreza i kontrolori u kraljevskim rudnicima soli. Koncem XVIII stoljeća Jevrejima u Poljskoj zabranjeno je da posjeduju zemlju. U 1555. godini papa Pavle IV u svojoj buli *cum nimis absurdum* insistirao je na striktnoj i konzistentnoj primjeni ranijih edikta, kojim su Jevreji bili primorani živjeti u getima. Sljedeće godine Jevreji u Rimu bili

---

[4] Ovdje bi se mogao dodati i odnos prema muslimanima. Nakon rekonkviste muslimani u Španiji bili su izloženi šikaniranjima, ponižavanjima i pritiscima da pređu na katoličanstvo. U 1609. Filip III donio je odluku o protjerivanju preostalih pola miliona muslimana i Moriskosa (konvertita) s Pirinejskog poluotoka. Sličnu sudbinu, samo uz puno manje odugovlačenja, doživjeli su muslimani u Ugarskoj i Hrvatskoj, a u drugoj polovini 19. stoljeća većina je protjerana iz Srbije.

[5] H. A. L. Fisher: "A History of Europe", op.cit, str. 114. i 125.

[6] Ibid, str 175.

[7] Arthur Koestler, op.cit, str. 188.

[8] Ibid, str. 150.

su nasilno transferirani u geto. Sve katoličke zemlje, u kojima su Jevreji još uživali relativnu slobodu kretanja, morale su primijeniti istu mjeru.[9]

Protjerivanja Jevreja bila su osobito intenzivna tokom ekonomskih kriza. Pošto je hrišćanima bilo zabranjeno pozajmljivati novac, taj posao su obavljali Jevreji, koji su zbog toga dobili naziv "kraljevih lihvara". Zaračunavajući astronomske kamatne stope, Jevreji su sticali ogromno bogatstvo. Kraljevi su ih štitili, jer se jedan dio tih prihoda reciklirao u državne trezore. Ali, i pored toga bogatstvo i utjecaj Jevreja znatno je nadmašivao njihov broj. Kao rezultat toga 2500 Jevreja bilo je protjerano iz Engleske 1290. godine.[10]

Francuski kralj, Filip lijepi, suočen s finansijskom krizom koncem XIII i početkom XIV stoljeća, prinudio je Jevreje na davanje nekoliko stotina hiljada livara 1292., 1295., 1299., 1302. i 1305. godine. Međutim, pošto ni to nije bilo dovoljno da uravnoteži njegov budžet, sredinom 1306. godine uhapsio je sve Jevreje, konfiskovao njihovu imovinu i protjerao ih u dijelove Francuske koji nisu bili pod njegovom vlašću.[11]

Nakon što je rekonkvista završena padom granatskog emirata 1492. godine, posljednje muslimanske državice na Pirinejskom poluostrvu, Jevrejima su španski kraljevski par Ferdinand i Izabela postavili ultimatum: preći na katoličanstvo ili napustiti zemlju. Računa se da je gotovo 50.000 Jevreja pokatoličeno, a između 165 i 400 hiljada protjerano u Portugal i Navaru, odakle su ponovo protjerani 1497. i 1498. godine. Ovi Jevreji naselili su se u Zapadnoj Evropi, a veliki dio našao je utočiste u zemljama Otomanske imperije.[12]

Masakri nad Jevrejima doživljavali su kulminaciju u Zapadnoj Evropi tokom pohoda u krstaške ratove. Tako je jevrejska zajednica u Njemačkoj zamalo izbjegla potpuno istrebljenje nakon provale nasilja rulje u Wormsu i Meinzu 1096. godine, prilikom pohoda na prvu križarsku vojnu.[13]

U Istočnoj Evropi pogromi nad Jevrejima nastavljeni su i nakon što su krstaški ratovi davno završeni. U Poljskoj, u XVII stoljeću, oni su se odvijali pod vođstvom po zlu čuvenog kozačkog vojskovođe, Bogdana Hmeljnickog. Samo u jednom pogromu 1648. godine ubijeno je 90.000 Jevreja. U Rusiji, oni su intenzivirani krajem XIX stoljeća, nakon što je na ruski prijesto došao Aleksandar III. To je dovelo do iseljavanja stotina hiljada ruskih Jevreja u SAD.[14]

c) U X stoljeću bugarski sveštenik Bogumil osnovao je heretičku sektu, koja je po njemu nazvana bogumilstvo. Sekta se proširila u narednim vijekovima u Srbiji, Makedoniji, pa čak i Bizantiji. Ona je zagovarala manihejsku dualističku teologiju, a prema kojoj Sotona ima gotovo istu vlast kao i Bog. Čulima dostupni svijet djelo je Sotone. Jedini način oslobođenja od zaraze materijalnog života je asketizam; izbjegavanje mesa, vina i seksualnog odnosa. Dalje, bogumili su Hristovu reinkarnaciju smatrali iluzijom, a njegova fizička smrt na križu nije se mogla dogoditi (isto stanovište ima i islam). Bogumili su odbacivali razne ceremonije koje su uključivale materijalne supstance, kao baptizam s vodom. Krst je postao omraženi

---

[9] Ibid, str. 179.

[10] Ibid, str. 160.

[11] Ibid, str. 166.

[12] Ahmad Thompson: *The Next World Order*. Beirut: Al-Aqsa Press, 1994., str. 116.

[13] Arthur Koestler, op. cit, str. 163.

[14] Ahmad Thompson, op. cit, str. 345 i 346.

simbol lažne vjere. Isto tako, bogumili su odbijali koristiti crkvene zgrade, a odbacivali su cjelokupnu crkvenu organizacionu strukturu, posebno bogate manastire.[15]

Katari u južnoj Francuskoj i patareni u Italiji, bili su pod direktnim utjecajem bogumila, kada su u XII i XIII stoljeću uspostavili sličnu religijsku strukturu.

Katolička crkva u Francuskoj i Italiji surovo se obračunala s hereticima, kao što pokazuje pokolj Albigeneza s početka XIII stoljeća. Neki katari i patareni, koji su preživjeli masakre, našli su utočište u Bosni, gdje su naišli na prijateljski stav Kulina Bana.

Bogumili, koje su proganjali i istočna i zapadna crkva, našli su utočište u Bosni.[16] Za razliku od ostalih zemalja u Bosni je bogumilstvo prihvatilo i plemstvo, uključujući i moćne velikaške familije.[17] Zahvaljujući tome, kao i uspješnim manevrima i pretvaranjem da neće napustiti "pravu vjeru", kao na sastanku crkvenih velikodostojnika na Bilinom Polju 1203. godine, bogumilstvo se najduže održalo u Bosni.[18] No, kada se vidjelo da hereza nije napustila zemlju, franjevci su od 1450. godine intenzivirali svoju aktivnost i pojačali pritisak. Inkvizitor Juan de Torquemada zatražio je u Rimu 1461. godine od trojice bosanskih plemića da se odreknu cijelog niza "manihejskih grešaka". Pod pritiskom Rima bosanski kralj Tomas je 1459. godine prisilno pokatoličio 2000 krstjana, a 40 "nepomirljivih" našlo je utočište na Humu, kod Stjepana Vukčića Kosače.[19]

d) I dok su u slučaju manihejskih heretika njihov asketizam i cjelokupni sistem vrijednosti davali malo šansi na konačan uspjeh, s protestantima Katolička crkva suočila se s dobro organiziranim, jakim, upornim, podjednako vehementnim, a u ideološkom smislu čak surovijim protivnikom.

I dok je u Španiji Inkvizicija lako i u krvi ugušila reformacijski pokret, u Francuskoj je u XVI stoljeću vođeno sedam vjerskih ratova. I pored pada La Rochella, uporišta francuskog protestantizma i pokolja tri do četiri hiljade hugenota u Parizu tokom Bartolomejske noći 1572. godine, Crkva u Francuskoj morala je pristati na kompromis Nanskim ediktom 1598. godine.[20] U 1685. godini kraj Luis XIV opozvao je Nanski edikt. Hugenotima je bilo zabranjeno slobodno ispovijedanje njihove religije, njihove crkve su bile porušene, a škole zatvorene. Louis, koji po prirodi nije bio netolerantan, bio je primoran na opoziv Nanskog edikta pritiscima vjerskih velikodostojnika i širokih narodnih masa. Nekoliko godina prije njegove odluke da hugenotima uskrati pravo ispovijedanja, oni su bili žrtvama terora kraljevih draguna, koji su pljačkom, silovanjima i ubistvima nastojali izvršiti pritisak na nepokajane da se vrate u

---

[15] Noel Malcolm: *Bosnia-A Short History*. London: Papermac, 1996., str. 27 i 28.

[16] Ima indicija da građani Žepe, koji su evakuirani tokom srpske ofanzive 1995. godine, vode porijeklo od bogumila koji su prebjegli iz Srbije pred progonima kralja Nemanje.

[17] Dušan Puvačić: 'Balkan Themes – Tradition and Change in Serbian and Croatian Literature', Paris: Edition Esopie, 2013., str. 31.

[18] Posljednji bogumil bio je poznati slikar s Boračkog jezera, Lazar Drljača, koji je umro 1970. u 90. godini života.

[19] Noel Malcolm, op..cit, str. 41.

[20] Riječ hugenot izvedena je iz njemačke riječi Eidgenosse, što znači zakleti pratilac. Ova riječ u njemačkom jeziku danas ima značenje Švajcarac.

krilo Katoličke crkve. Kao rezultat persekucije gotovo dvije stotine hiljada hugenota napustilo je Francusku.[21]

U Švajcarskoj protestantizam se brzo širio. Ženevu je potpomogao već protestantizirani Bern. U Ženevi Kalvin je uspostavio svoju inkvizicijsku vladu. Preljubništvo, blasfemija i heretizam bili su kažnjavani smrću. Žrtva Kalvinovih progona bio je i poznati biolog Servetus.[22] Servetusa su živog pekli na laganoj vatri, jer se njegova shema cirkulacije krvi razlikovala od biblijske. Nauka je kasnije dokazala da je Servetus bio u pravu.

U Njemačkoj, borba između katolika i protestanata bila je uporna i duga. Liga katoličkih država uspostavljena je u Ratisbonu 1524. godine, a kontraliga protestantskih država u Turgau 1526. godine. Ova druga uvećana je 1531. godine u Smalkaldenu. Religijski rat, koji je unazadio Njemačku za 200 godina, završen je sizmom. Sjeverne države, Saksonija, Hesse, Brandenburg i Pruska, prihvatile su luteransku vjeru, dok su dijelovi Njemačke inkorporirani u Rimsko carstvo, Bavarska, Austrija i Rajnska oblast, ostale katoličke. Kompromis, a koji nije bio rezultat tolerancije, već nemogućnosti obiju strana da izvojuju potpunu pobjedu, donio je 1554. u Augsburgu načelo *cuius regio eius religio* (čiji region, njegova religija).[23]

U Nizozemskoj protestantizam je već početkom XVI stoljeća uhvatio tako duboke korijene, da je Karlo V po povratku sa sabora u Wormsu 1522. godine uveo inkviziciju po uzoru na Španiju. Blizu 30.000 protestanata pobijeno je u 17 nizozemskih provincija zbog svojih religioznih uvjerenja. Inkvizicija je bila naročito surova prema anabaptistima, čiji pokret je u dobroj mjeri imao socijalni karakter. Vješala i spaljivanje na lomači, kojim su usmrćivani luteranci i kalvinisti, smatrani su previše dobrim nagradama za anabaptiste. Oni su davljeni u vodi, pečeni na laganoj vatri, živi spaljivani i podvrgavani najgorim mučenjima. I pored nečuvenih progona, čiju duhovnu stranu je obuhvatalo spaljivanje protestantske verzije Biblije, rušenje crkava i egzekucija sveštenika, protestantizam je trijumfovao u Nizozemskoj.[24]

U Engleskoj, spaljivanje na lomači bio je normalan odgovor Katoličke crkve na ranu pojavu reformacije. Nakon privremenog uspjeha protestantizma, na engleski prijesto je došla Marija Tudor (Marija prva krvava), kćerka Henrija VIII. Fanatična katolkinja, progonila je protestante. U protivnapadu kontrareformacije, doduše 'svega' približno 300 protestantskih velikodostojnika je završilo na lomači.[25] Ali, i u tako 'tolerantnoj' zemlji, kao što je bila Engleska, nakon konačnog trijumfa protestantizma, katolici su dobili pravo glasa tek 1829. godine, a Jevreji 1858. godine, kada je baron Lionel Rotschild bio izabran za prvog židovskog člana Britanskog parlamenta.

3. Rasnoetnička i religiozna tolerancija u sekularnoj Evropi

Utretski mirovni ugovor iz 1713. godine, kojim je završen rat za špansko naslijeđe, predstavlja na određeni način vododjelnicu u evropskoj povijesti. Vjerski ratovi su obustavljeni,

---

[21] H. A. L Fisher, op. cit, str. 683. i 684.

[22] Ibid, str. 550.

[23] Ibid, str. 508.

[24] Ibid. str. 536.

[25] Ibid, str. 527.

a značaj religije znatno je opao. Naučna dostignuća i njena praktična primjena, razvoj industrije i komerca, širenje tržišta, pojava nove buržoaske klase i urbanizacija doveli su do buđenja nacionalne svijesti i potrebe uspostavljanja nacionalnih država. Proces koji je počeo još u XVI vijeku intenziviran je osobito nakon Francuske revolucije. Religijski identitet polako je ustupao mjesto etničkom i nacionalnom identitetu. Nastupilo je razdoblje religijske tolerancije i nacionalne isključivosti.

Promjene koje su intenzivirane nakon Francuske revolucije najslikovitije su se ispoljavale u odnosu prema Jevrejima. Religiozna tolerancija praćena je asimilacijom. To se najbolje ogledalo u tzv. "Ispitivanjima", a koja je Napoleon proveo 1806. godine. Vodeći predstavnici judaizma iz Francuske, Njemačke i Italije, njih 112, pozvani su u Pariz, gdje ih je Napoleon kategorički pitao da li se smatraju dijelom nacije kojom on vlada ili ne. Napoleonova dalja pitanja odnosila su se na odnos jevrejskog zakona prema mješovitim (jevrejsko/gojimskim) brakovima, odnos prema Francuzima, tj. da li Jevreji smatraju Francuze strancima ili braćom, da li smatraju Francusku svojom zemljom, a čijim zakonima se moraju pokoravati, te da li jevrejski zakon pravi ikakvu razliku između jevrejskih i hrišćanskih dužnika?

Jevrejski delegati, voljno ili nevoljno, morali su se odreći ključnih kanona iz Tore i Talmuda. Oni su strastveno potvrdili da više ne postoji jevrejska nacija; da oni ne žele živjeti u zatvorenim, autarhičnim zajednicama, koje bi uživale autonomiju i samoupravne slobode, da su Jevreji u svakom smislu Francuzi i ništa više. Kad je riječ o mješovitim brakovima, pristali su na to da su oni dozvoljeni prema građanskom zakonu.

Dobivši odgovore koje je želio, Napoleon je dao zeleno svjetlo za osnivanje Velikog Sanhedrina, jevrejskog vijeća.[26]

Religiozna tolerancija i rasna netrpeljivost, iključivost i fanatizam, doživjeli su paroksizam u nacističkoj Njemačkoj. Govoreći o protestantizmu i katolicizmu, Hitler je tvrdio da dvije religije treba da sarađuju i da njeguju odnose prijateljstva i uzajamnog poštovanja. On je istakao da obje religije imaju pozitivnu ulogu u njemačkom društvu, sve dok ih ne zamijeni nešto bolje. Pod tim, naravno, podrazumijevao je nacionalsocijalizam.

Hitler tvrdi da je u mladosti Jevreje doživljavao samo kao zasebnu religijsku skupinu. S tim u vezi, naglašava da se uvijek nelagodno osjećao kada bi neko u njegovom društvu govorio protiv Jevreja. Isto tako, kaže da je osjećao nelagodu i gnušanje kada bi u novinama naišao na izlive antisemitizma. Smatrao je nedostojnim bečke kulturne tradicije da se neki ljudi ocrnjuju samo zato što ispovijedaju drugačiju religiju. S tim u vezi, napadao je religiozni antisemitizam Karla Luegera, a koji je na osnovu te političke platforme dobio izbore za bečkog gradonačelnika.[27]

Ono što je radikalno promijenilo njegov stav prema Jevrejima jeste saznanje da oni nisu religijska skupina, već zasebna rasa." Jedna stvar mi je postala jasna: partija s čijim minornim predstavnicima sam mjesecima vodio najžešću borbu (Austrijska Socijaldemokratska partija – T.M.), kad je riječ o vođstvu, gotovo potpuno je u rukama stranaca; jer, na moje duboko i radosno zadovoljstvo, konačno sam došao do zaključka da Jevrej nije Nijemac".[28]

---

[26] Ahmad Thompson, op.cit, str. 134. i 135.

[27] Adolf Hitler: *Mein Kampf.* London: Pimlico, 1969., str. 48. i 49.

[28] Ibid, str. 57.

"Jedan od najgenijalnijih trikova ikad smišljenih je stvoriti dojam da je jevrejstvo religija. Jer, ustvari, mojsijevska religija nije ništa drugo nego doktrina za očuvanje jevrejske rase".[29]

Nacionalni problemi u Evropi multiplicirani su i intenzivirani po okončanju Prvog svjetskog rata. Vilsonova deklaracija o pravu naroda na samoopredjeljenje primijenjena je samo u baltičkim zemljama, kojima je Lenjin dopustio da se otcijepe od Rusije i osnuju vlastite nacionalne države. U ostalim dijelovima Evrope, poraženim zemljama oduzet je veliki dio njihovog prijeratnog teritorija punitivnim klauzulama Versajskog mirovnog ugovora. Granice novih država išle su kroz tkivo poraženih naroda, ostavljajući njihove dijelove u drugim zemljama kao nacionalne manjine. One su svuda bile podvrgnute diskriminaciji i opresiji, čak i u Čehoslovačkoj, a koja je predstavljala model demokratije. Tamo su osnivači države zabranili zastupnicima njemačkih, mađarskih i rusinskih političkih stranaka da zauzmu mjesto u privremenoj nacionalnoj skupštini. Tek nakon što je ustav Čehoslovačke usvojen bilo je dozvoljeno predstavnicima nacionalnih manjina da učestvuju u skupštinskoj aktivnosti.[30] Položaj naroda koji su se našli u "svojim "državama nekad je bio nešto bolji (Slovaci, Hrvati, Ukrajinci), a nekad puno gori od onog koji su imale nacionalne manjine (Makedonci).

Revanšizam naroda unesrećenih Versajskim mirovnim ugovorom poprimio je u drugom svjetskom ratu forme genocida i etničkog čišćenja, u kome su ubijeni milioni civila. Nakon završetka ratnog sukoba uslijedila je osveta. Historiju pišu pobjednici, pa je malo poznato da se najveći slučaj etničkog čišćenja i genocida dogodio nakon Drugog svjetskog rata, kada je 2,5 miliona Nijemaca ubijeno, a 10 miliona protjerano. U Jugoslaviji pripadnicima njemačke manjine bila su oduzeta građanska prava, imovina im je bila konfiskovana, neki su deportovani u koncentracione logore, a gotovo 300.000 hiljada je protjerano samo iz Vojvodine. Nad Talijanima bilo je provedeno 'tiho etničko čišćenje'. Niko ih fizički nije protjerao, ali im je imovina konfiskovana, a pristup poslu uskraćen. Kao rezultat toga blizu 400.000 se "dobrovoljno "iselilo u Italiju. Njihovo mjesto zauzeli su Hrvati i Srbi iz unutrašnjosti Jugoslavije, čime je etnička slika Istre potpuno promijenjena.

Nakon Drugog svjetskog rata nacionalni problemi su tinjali, da bi eksplodirali raspadom komunizma. Česi i Slovaci su se mirno razveli, ne zato što su civiliziraniji od jugoslavenskih naroda, već zato što nije bilo spornih teritorija. U Slovačkoj je živjelo četiri posto Čeha, a u Češkoj tri posto Slovaka.[31]

U Češkoj i Slovačkoj nakon separacije obje zemlje nastojale su uskratiti svojoj romskoj manjini pravo na državljanstvo, a većina romske djece, bez obzira na intelektualne sposobnosti, smještena je u specijalne škole. U Slovačkoj je, osim toga, otvoreno pitanje mađarske nacionalne manjine. Zahtjevi za kulturnom autonomijom su odbijeni, a parlament je donio zakon da sve Mađarice prije vjenčanja s Mađarima moraju slavenizirati svoja prezimena (Baros-Barosova; Bartok-Bartokova; Nadj-Nadjova; Petef-Petefova itd.)[32]

---

[29] Ibid, str. 138.

[30] Sabrina P. Ramet: *Whose Democracy? – Nationalism, Religion and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 1997., str. 28. i 29.

[31] Nakon uspostavljanja Nezavisne države Slovačke 1939. godine vlada Jozefa Tisa protjerala je sve Čehe u Moravsku.

[32] Ibid, str. 52. i 53.

Neki autori smatraju da su nacionalni problem riješeni u Zapadnoj Evropi, gdje je etnički nacionalizam 18. i 19. vijeka zamijenjen civilnim, odnosno građanskim nacionalizmom.[33] U Zapadnoj Evropi situacija je nešto bolja nego u Istočnoj Evropi, mada su razlike između proklamovanih deklaracija i njihovog ostvarenja u praksi još ogromne. Miloševićeva Srbija je u Ustavu bila definirana kao država svih njenih građana. Ako se zakoni ne provode u praksi, oni ostaju mrtvo slovo na papiru.

Građanska društva na Zapadu su multikulturalna, ali dominantna nacija nameće svoju kulturu i svoj sistem vrijednosti. Pariz je multikulturalan. "U njemu se mogu naći Afrikanci, Arapi i Azijati. Ali, svi oni žive u striktno ograđenim dijelovima, s arapskim brijačnicama, njihovim vlastitim jeftinim telefonskim pozivima za Afriku, njihovim vlastitim račićima uvezenim iz Kine itd".[34]

U Njemačkoj, povolski Nijemci, koji ne govore niti jednu riječ njemačkog jezika, imaju više prava po osnovu krvi i rase od Turaka koji tamo žive decenijama i koji govore njemački kao maternji jezik.[35]

U Velikoj Britaniji kraljica je poglavar anglikanske crkve; anahronizam ništa manji od polaganja zakletve u crkvi Svetog trojstva u Banjoj Luci. Ujedinjeno kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske sastavljeno je od četiri zemlje: Engleske, Škotske, Velsa i Sjeverne Irske. U Engleskoj živi 800.000 Škota (1,6%). U Škotskoj živi 400.000 Engleza (8%).[36] Mnogi Škotlanđani smatraju taj procent zabrinjavajuće visokim.

U svakodnevnom životu vjerovatno rijetko postoji diskriminacija prema određenim britanskim etničkim skupinama. Ovo stoga što, osim u rijetkim slučajevima, kad je riječ o prezimenima i akcentu, teško je otkriti razliku između Engleza, Škota, Iraca i Velšana. Ali, njihov animozitet najlakše se otkriva na sportskim takmičenjima. Škoti, Irci i Velšani uvijek navijaju za svaki tim koji igra protiv Engleske. Porazi engleskih sportista slave se u irskim pabovima u Londonu ponekad do ranih jutarnjih sati.[37]

I pored pompeznih deklaracija i plemenitih nastojanja da se iskorijeni diskriminacija prema etničkim manjinama u Velikoj Britaniji, pojave tzv. institucionalnog rasizma su brojne. Etničke manjine su nedovoljno zastupljene. U školama s više od 90 posto učenika iz etničkih

---

[33] Senadin Lavić: "Konstruiranje identiteta. Dvoznačna upotreba pojmova narod i nacija", *Godišnjak* BZK "Preporod"; 12 (2012), str. 108.

[34] Nena Mocnik: "Count on Us, Thirty Years Later – Bosnian multiculturalism with European taste: youth actions and initiative for coexistence and multicultural dialogue in BiH", *Godišnjak* BZK "Preporod"; 11 (2011), str. 92. i 94.

[35] Postoje dva ekstremna koncepta nacionalnih država, jakobinskorepublikanski i njemačkocionistički. Prema prvom konceptu, svi koji žive na određenoj teritoriji, bez obzira na rasno, etničko i vjersko porijeklo, imaju ista prava i obaveze. Prema drugom konceptu, osnova koja određuje ljudska prava je krv i pripadnost rasi. Catherine Samary: 'Yugoslavia Dismembered', New York: Monthly Review Press, 1995., str. 27. Većina zemalja danas nalazi se između ova dva ekstremna koncepta.

[36] www.heraldscotland.com

[37] Milorad Dodik je barem rekao da bi navijao za Bosnu i Hercegovinu kada bi igrala protiv Turske. Tu bi, vjerovatno, trebalo dodati arapske zemlje, Pakistan itd.

manjina, njihovo učešće u rukovodnim strukturama rijetko prelazi 15 procenata. Možda bi se stav prema manjinama mogao sažeti u sljedećoj izjavi: "Mi ne vršimo diskriminaciju prema strancima. Mi ih podjednako mrzimo".

U razgovorima o unutrašnjoj političkoj organizaciji Bosne i Hercegovine nerijetko je spominjana Švajcarska kao mogući model koji bi trebalo slijediti. U Švajcarskoj, u najvećem francuskom kantonu, Ženevskom, živi četiri posto onih kojima je njemački govorni jezik i četiri posto onih kojima je talijanski maternji jezik. U ciriškom, najvećem njemačkom kantonu, živi sedam posto izvornih talijanskih i 4,5 posto izvornih francuskih govornika.[38]

Na osnovu dosad izloženog može se izvući zaključak da je ponašanje Milorada Dodika i Ratka Perića *par excellence* evropsko. Svojom izjavom da će biti predsjednik svih građana Republike Srpske Milorad Dodik bi se mogao klasificirati kao benevolentni Evropejac.

4. Zaključak

Iz ovog kratkog pregleda očigledno je da su primjeri simultane rasnoetničke i religiozne tolerancije rijetkost u evropskoj historiji. Ponašanje Milorada Dodika i Ratka Perića je u duhu evropske tradicije. Primjere rasnoetničke i vjerske tolerancije treba tražiti van glavnih evropskih tokova.

Jedan od primjera simultane rasnoetničke i vjerske tolerancije daje nam muslimanska Španija. I pored toga što hrišćani i Jevreji nisu bili potpuno ravnopravni s muslimanima, oni su uživali sva prava, a mnogi su zauzimali istaknuta mjesta u politici, administraciji, industriji, trgovini i intelektualnim i umjetničkim djelatnostima. Među hrišćanima isticali su se tzv. Mozarabi. To su bili imućni hrišćani, Španci, koji su govorili arapski i oblačili se kao Arapi.

Osim što su uživali potpunu vjersku autonomiju, Jevreji su zauzimali prominentne pozicije u svim sferama života. Ibrahim bar Jakub bio je ambasador Kordobskog kalifata kod njemačkog cara Ota. Hasdai ben Sapur bio je glavni ministar (predsjednik vlade) kod Abdul Rahmana III, kordobskog kalife. U korespondenciji s kazarskim carem Jozefom ben Sapurom ističe sjaj i prosperitet maurske Španije te sreću koju Jevreji uživaju pod kalifom Abdelom Rahmanom.[39]

Primjer simultane rasnoetničke i vjerske tolerancije daje nam i kazarsko jevrejsko carstvo. Mada su carevi, a poslije kraljevi, kao i plemstvo, bili regrutirani iz redova Jevreja, pripadnici ostalih religija i etniciteta uživali su sva prava. Vijeće sudija bilo je sastavljeno od sedam članova: dva Jevreja, dva hrišćanina, dva muslimana i jedan pagan. Sve vjerske skupine uživale su punu autonomiju. Muslimani su imali prominentno mjesto u vojsci, a arapski putopisci bili su prijatno iznenađeni velikim brojem džamija u glavnom gradu Itilu, te činjenicom da je munara jedne od njih viša od careve palače.[40]

Primjeri rasnoetničke tolerancije mogu se naći u zemljama Latinske Amerike, gdje je domorodačko stanovništvo izmiješano s crncima i bijelcima, gdje ima puno stanovnika mješovite rase, i gdje je pitanje porijekla irelevantno. Tako su u Argentini osobe arapskog i njemačkog porijekla mogle postati predsjednici država.

---

[38] Wikipedia.org/wiki/Geneva i Wikipedia.org/wiki/Zurich

[39] Arthur Koestler, op. cit, str. 69.

[40] Ibid, str. 45., 46., 51. i 52.

Primjeri simultane rasnoetničke i vjerske tolerancije mogu se danas naći na Mauricijusu. Tamo žive u harmoniji pripadnici mnogih rasa i religija. Možda zbog toga što su se preci većine stanovnika tog ostrva doselili, pa ne postoji osjećaj *Blut und Boden* (krvi i tla).

Na osnovu svega moramo se saglasiti s Alijom Izetbegovićem kad je rekao da Evropljani imaju isuviše visoko mišljenje o sebi.[41]

Bibliography

H. A. L. Fisher: "A History of Europe", Volume I, *From the Earliest Times to 1713*. Great Britain: Fontana/Collins, 1935.

Adolf Hitler: *Mein Kampf*. London: Pimlico, 1969.

Alija Izetbegović: *Unavoidable Questions*. Leicester: Islamic Foundation, 1994.

Atrhur Koestler: *The Thirteenth Tribe – the Khazar Empire and its Heritage*. London: Hutchison & Co Publishers Ltd, 1976.

Senadin Lavić: "Konstruiranje identiteta. Dvoznačna upotreba pojmova narod i nacija", *Godišnjak* BZK "Preporod"; 12 (2012).

Noel Malcolm: *Bosnia-A Short History*. London: Papermac, 1996.

Nena Mocnik: "Count on Us, Thirty Years Later – Bosnian multiculturalism with European taste: youth actions and initiative for coexistence and multicultural dialogue in BiH", *Godišnjak* BZK "Preporod"; 11 (2011), str. 92. i 94.

Dusan Puvačić: *Balkan Themes – Tradition and Change in Serbian and Croatian Literature*, Paris: Edition Esopie, 2013.

Sabrina P. Ramet: *Whose Democracy? – Nationalism, Religion and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*, USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 1997.

Catherine Samary: *Yugoslavia Dismembered*, New York: Monthly Review Press, 1995.

Ahmad Thompson: *The Next World Order*, Beirut: Al-Aqsa Press, 1994.

www.heraldscotland.com

Wikipedia.org/wiki/Geneva I Wikipedia.org/wiki/Zurich

European tradition of racial, ethnic and religious tolerance – reality or myth?

Tahir Mahmutefendić

Summary

Several articles in the last issue of Preporod emphasised that the behaviour of some Serbian and Croatian politicians and dignitaries, Milorad Dodik and Ratko Peric in particular, are in discordance with European tradition of tolerance. This article will attempt to verify the

[41] Alija Izetbegović: *Unavoidable Questions*. Leicester: Islamic Foundation, 1994.

above mentioned statement. European history could be divided into three parts: pagan, dominated by the Greek-Roman civilisation, Christian dominated by the Catholic Church, and secular, until recently dominated by the national states. The pagan Europe was characterised by racial-ethnic and religious tolerance. The Christian Europe espoused racial-ethnic tolerance and religious intolerance. The main feature of a secular Europe is predominant religious tolerance combined with national exclusiveness, which sometimes escalated into racial and ethnic fanaticism. The conclusion of the article is that one should look for examples of racial-ethnic and religious tolerance outside of the main European currents.

Key words: racial-ethic tolerance, religious tolerance, religious tolerance, Pagan Europe, Christian Europe, secular Europe

UDK 342.1 (497.6)

Nacija = Država

Sven Rustempašić
Sarajevo

Danas, kada bez replike tzv. bošnjačke elite, na lične karte uvode državljanstvo Republike Srpske, moramo se zapitati: Zašto i s kojim ciljem se tako uporno poistovjećuje nekoliko različitih domena − pravni, politički, kulturološki, etnički, vjerski − u definiranju bosanskohercegovačkog identiteta? Odgovor je u nasrtaju na Republiku Bosnu i Hercegovinu dao jasnom definicijom autokefalnog pravoslavlja, tada prvi musliman u Bošnjaka: "Nije bitno kolika je država – važno je da je duhovno velika". To je, naravno, imalo sasvim pragmatičnu političku, a ne vjersku, misiju; i bilo je tada pristanak na političko i pregovaračko samootcjepljenje bošnjačkog naroda od Republike BiH kao pravne nacije, članice Ujedinjenih nacija, a u korist "narodne" političko−kulturno−vjerske navodne nacije na dijelu teritorije BiH.

Dok su branitelji vođeni čistom logikom i nevjerovatnim smislom za prezir prema agresoru i navodno "četvrtoj vojnoj sili u Europi", odbili toj sili predati svoju zastavu, ta je tzv. bošnjačka elita jedva čekala da zlatne ljiljane od državnih pretvori u narodne, a taj narod proglasi nacijom na dijelu teritorije BiH, kao vlastiti doprinos agresiji. Za tu potrebu se ta tzv. bošnjačka elita predstavljala kao neupitna vjerska halka s Bogom, a danas se uspostavlja kao navodna elita "naroda jestjednako nacije" ogrnuta svetinjom zabrane genocida, kao svojevrsno narodno (političko) samootcjepljenje Bošnjaka od pravne nacije Bosne i Hercegovine. U tu svrhu, a potpuno u saglasnosti s agresorima koji tvrde da u BiH postoje tri nacije a time i tri države, ova elita i danas koristi neistinu da je "politika iznad prava" i, konzekventno, da je "politička nacija koju tek treba dogovoriti među narodima BiH" iznad već priznate pravne nacije (državljanstva) Republike BiH. Tako se Bosna ubija mudrije i lukavije nego granatama putem "intelektualne" zamjene pojmova nacije i naroda.

Pravna nacija kao državljanstvo, institucionalizira se definitivno krajem Drugog svjetskog rata, kada države tvore svoju zajednicu, Organizaciju ujedinjenih nacija i Povelji UN-a pridodaju zakone koji će vladati nad državama u svijetu, skupno nazvane Internacionalno pravo jer uređuje odnose između (inter) država (nacija). Kao što svaka država ima zakone koji uređuju odnose između državljana (i naroda – koji u svom sadržaju mogu imati mnogo etničkih, vjerskih, kulturnih i drugih bioloških ili socijalnih sadržaja), tako Internacionalno pravo uspostavlja odnose između nacija, odnosno država. Od 22. maja 1992., kada smo postali 177. punopravna članica Ujedinjenih nacija, potpali smo pod nadležnost tog najvišeg svjetskog zakona, kao država, Republika Bosna i Hercegovina, ali i kao njeni državljani, njena nacija (što važi i za dejtonsku BiH, ma kako ona ilegalna bila) − bosanskohercegovačka nacija.

Nažalost, kao što je ime bošnjačkog naroda pokušano septembra 1993. godine biti iskorišćeno kao mamac za stvaranje "Bošnjačke republike" na dijelu teritorije BiH, tako danas

teza o "narodu jednako nacija" ima isti cilj s razarajućom snagom pravnog samootcjepljenja Bošnjaka (kao naroda) od države Bosne i Hercegovine (kao nacije), što je ponovni pokušaj izlaska iz područja Prava s neupitnim suverenitetom države, u područje dogovora o ukidanju tog suvereniteta – dobrovoljno – od tzv. bošnjačke elite, svojevrsnim svođenjem nacije (državljanstva građana, također pripadnika bošnjačkog i drugih naroda na cijeloj teritoriji BiH), tj. pretvaranjem u "narod jednako nacija" tj. državu koja bi prema pravnoj definiciji bila "neka teritorija za muslimane".[1]

Temeljni dokument UN-a je Povelja. Pisana je na šest službenih jezika: engleski, ruski, francuski, španski, kineski i arapski. Pošto su engleski i francuski jezik radni jezici UN-a, države koriste englesku riječ "nation", koju na bosanski prevodimo kao nacija, a ujedno trebamo tumačiti kao država, a riječ "nationality" kao nacionalnost, koju treba tumačiti kao državljanstvo. Dakle, prema najvišem zakonu svijeta, riječ nacionalnost znači državljanstvo a ne narod, jer u gotovo svakoj državi (naciji) članici Ujedinjenih nacija, postoji veći broj naroda (kulturološki pojam) i još više etničkih grupa (biološki pojam), kao i vjerskih grupa (uključujući i kalifat kao duhovnu državu koja se potura novokomponiranim nepismenim masama vjernika u BiH).

Pošto živimo u svijetu u kojem trebamo koristiti termine iz nauke Prava, koja koristi nauku Sociologiju (Teorija države) u Internacionalnom pravu (Međudržavnom pravu), jasno je da se moramo odrediti prema globalnom sistemu UN-a, u kojem je Bosanac (i Hercegovac), nacija, pa smo svi mi državljani države BiH, bosanskohercegovačka nacija (skraćeno, bosanska nacija). Jasno je da u državi BiH postoje i razni narodi (bošnjački, srpski, hrvatski i ostali). Bošnjaci su jedan od barem 3.000 naroda, koliko ih ima u svijetu prema brojkama iz UN-a, a Bosanci i Hercegovci su pripadnici bosanskohercegovačke nacije, osobe u nadležnosti internacionalnog pravnog poretka kao subjekti internacionalnog pravnog poretka u svojstvu nacije, odnosno građana, odnosno državljana jedne od 197 članica Ujedinjenih nacija.

Organizacija ujedinjenih nacija – 'Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima', Član 15: 1. Svako ima pravo na državljanstvo; 2. Niko ne smije biti samovoljno lišen svoga državljanstva niti mu se smije odreći pravo na promjenu državljanstva.[2]

U originalu je riječ "državljanstvo" iz ovog Člana 15, na engleskom jeziku, "nationality", a ispravno se prevodi kao nacionalnost i ujedno tumači kao državljanstvo. Nedvojbeno se radi o nacionalnosti kao državljanstvu, i vice versa. Tako piše i u službenom prevodu na bosanski jezik (a isto su učinile Hrvatska i Srbija), ali to kod nas izgleda niko nadležan nije niti pročitao. Isto pokazuju i veliki svjetski jezici: na njemačkom "Staatsangehörigkeit" (pripadnost državi), francuskom "nationalité", ruskom "graždanstvo", talijanskom "cittadinanza". Dakle, radi se o nacionalnosti kao državljanstvu, pri čemu je svaki pripadnik jedne nacije, ujedno državljanin, građanin. Ne trebamo se toga odricati, jer bismo se onda odrekli i države priznate od cijelog svijeta, 1992. godine.

Izjašnjavanje Bošnjaka kao naroda, sasvim je ispravno, ali kao nacije, potpuno je neispravno i štetno. Jedna od mnogih šteta je u tome što jedan čovjek ne može imati dvije nacionalnosti u jednom državljanstvu, pa bi Bošnjaci izjašnjavanjem kao nacija, poništili

[1] A. Izetbegović: Intervju za HTV nakon konferencije u Ženevi, januara 1993.

[2] Povelja UN: http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml#a15 Zvanični prevod na bosanski jezik: http//www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=src1

svoj internacionalno priznati status bosanskohercegovačke nacije, tj. državljana, te bi odbacili status svoje države kao članice UN-a. Ne samo da bi time Bošnjaci izgubili svoj bh. nacionalni subjektivitet, odnosno državnost, na svjetskom nivou, nego bi ujedno priznali tri nacionalna subjektiviteta, bošnjački, srpski i hrvatski, čime bi otvorili vrata za svjetski priznatu državnost Republike Srpske i Hrvatske Republike Herceg−Bosna u nekoj od njenih formi, što bi pridonijelo završnoj fazi genocida i ukidanja države BiH.

Ako bi se nacionalna (državna) pripadnost izjednačila s narodnom, BiH bi bila multinacionalna, a ne multietnička, teritorija – pa bi se zatim svaka od nacija (država) u skladu s Internacionalnim pravom mogla samoopredijeliti da "svoj komad" teritorije BiH proglasi svojom nacionalnom državom i kao takvu je osamostali i zatraži njeno svjetsko priznanje. Američki visoki diplomat je pitanje Bosne jasno sažeo: "Ako imaju tri nacije, znači da trebaju imati tri države." Jer, nacionalna država je zadata norma u modernom svjetskom sistemu, i teško u njemu možete opstati ako je ne poštujete.

Pravi državnici razmišljaju u domenu Prava − u kojem na svijetu nema (!) multinacionalnih država, nego ima samo multinarodnih, ispravno rečeno, multietničkih, država (tj. država u kojima živi više naroda, pri čemu je etnos praktično u svijetu izjednačen s narodom). Primjer: kada se za jednu firmu kaže da je multinacionalna, onda to znači da ima svoje urede, fabrike i slične resurse u više država – što dodatno potvrđuje već uspostavljeno značenje multinacionalnog kao višedržavnog. Oni koji tvrde "bosanstvo je podvala", ustvari nam podvaljuju. Naime, bosanstvo, odnosno bosanskohercegovački nacionalni identitet, jednak je državljanstvu, prema UN-u i Internacionalnom pravu, pa prema tome nije nikakva podvala, nego sasvim suprotno, uspostavlja Bosance (i Hercegovce) kao subjekte Internacionalnog prava, te time predstavlja i štiti državu BiH kao punopravnu članicu svjetske zajednice, članicu UN-a.

Sjetimo se: Pravna komisija Evropske zajednice (EZ), predvođena predsjednikom Badinterom, 1992. godine je svih približno 4,5 miliona državljana RBiH ispravno gledala kao jednu, bosanskohercegovačku, naciju−državu, na Referendumu zaključenom 1. marta 1992.; pa zato nije bila potrebna saglasnost pojedinih grupa u BiH koje sebe (neispravno još od doba komunizma) zovu nacije − a ustvari su narodi − nego se samo gledalo kako će se izjasniti više od pola državljana, tj. prosta većina građana koji sveukupno čine jednu bosanskohercegovačku naciju. Nije bilo važno što neko odbija izaći na Referendum, jer je 64% pripadnika nacije izašlo i reklo svoje, što je priznato.

Ne postoje 'Ujedinjeni narodi'; da postoje, oni bi brojali kolikogod na svijetu postoji naroda (barem 3.000). Postoje samo Ujedinjene nacije, koje danas broje 197 nacija = država. Ne postoji 'Međunarodno pravo', tj. pravo koje bi reguliralo odnose među svjetskim narodima – postoji samo Internacionalno pravo (Međudržavno pravo), koje regulira odnose među svjetskim nacijama = državama (197 članica Ujedinjenih nacija). Let aviona između Beča i Pariza nije međunarodni let, nego internacionalni, jer avion ne leti između naroda, nego između nacija, to jest, između država Austrije i Francuske.

Nema "bošnjačke nacije" u BiH, a niti srpske ili hrvatske – a pogotovo nema kao internacionalno priznatih pravnih subjekata. Ali to se, nažalost, u BiH želi napraviti na svaki način, pa i Popisom stanovništva 2013., u kojemu se etnos (narod) štetno po državu BiH, poistovjećuje s nacijom. Bošnjaci su i dalje ono što jesu, jedan narod, što nije sporno, a njegovi pripadnici su ujedno i pripadnici bosanskohercegovačke, odnosno bosanske nacije kao

državljani Republike Bosne i Hercegovine, jedne od članica Ujedinjenih nacija. Zato je pitanje u formularu za Popis stanovništva etničnost/nacionalnost, trebalo glasiti ili samo etničnost ili etničnost/narodnost, a na koje su Bošnjaci trebali odgovoriti Bošnjak ili Bošnjakinja. Pri tome je nacionalnost posebna kategorija, a svi državljani BiH njena su nacija, tj. bosanskohercegovačka nacija.

Oni koji tvrde da je Bosna i Hercegovina isključivo geografski pojam, negiraju državu Bosnu i Hercegovinu, jer je ona pravna činjenica, pravno lice, subjekt priznat po Internacionalnom pravu, članica UN-a. Glup je i nadasve samodestruktivan poklon srpsko−hrvatskom paktu kazati da je Bosna i Hercegovina samo ime geografske oblasti.

Dakle, države, odnosno nacije su članice Organizacije ujedinjenih nacija (OUN); "Ujedinjeni narodi" ne postoje! Države su nadnarodne kategorije, pa OUN ne okuplja narode, nego nacije − koje su svaka konvencija o (su)životu njenih građana koji mogu pripadati ujedno i raznim narodima, vjerskim skupinama, rasama. Građani − odnosno pripadnici nacije, jestjednako državljani − ujedno mogu pripadati i jednom od više naroda u jednoj državi. Narod u državi može biti zaštićen, ali samo na nivou narodne kulture, etničkog identiteta, naslijeđa i prakse, ali ne na višem nivou ekskluzivne narodne teritorije organizirane u "(jedno)narodnu državu" s pravom veta o pitanjima postojanja i funkcioniranja države. Kada bi dogma srpske autokefalne svetosavske teritorijalizirane duhovnosti "(jedno)narodne države" i sestrinska hrvatska rimokatolička dogma "čija je regija/država, toga je i religija, i *vice versa*" − na kojima se zasnivaju RS i zahtjev za nekom formom 'Herceg−Bosne' – bili prihvaćeni, OUN ne bi brojala do 200 nego više od 3.000 članica, odnosno koliko god naroda postoji na Planeti; a građanske (ujedno multietničke) države bi se raspale. Realno, gotovo su sve države na svijetu multietničke: građani ponaosob pripadaju nekom od više naroda u gotovo svakoj državi. A uzdizanje građanina (državljanina) iznad naroda (etnosa), vjere i rase, postulat je Univerzalnosti građanstva na kojemu se temelji svjetski poredak.

Nota bene: Zlokobna osobina hrvatske politike je u podjeli na dominantnu, antibosansku, tuđmanovsko udbaško−kleronacističku verziju mačekovštine, i s druge strane, brutalno likvidiranu probosansku, domoljubnu, pravašku starčevićansku opciju general−krilnika Armije RBiH Blaža Kraljevića, interesantno, zasnovanu na *Univerzalnom principu građanstva*.

Također, treba znati to da Bosanci (i Hercegovci) nisu narod, kako neki tvrde u nastojanju da unesu zabunu i još gore od toga, već imenovanu i pravno registriranu naciju Bosanci (i Hercegovci) srozaju na još jedan narodni tor (podvala zvana "Bosanski narod"). Narodi u BiH su bošnjački, srpski, hrvatski, albanski itd., a nacija je samo jedna, bosanskohercegovačka nacija ili skraćeno, bosanska nacija. Ime jedne države i njene nacije su pravno definirani termini i moraju biti zakonom suvereno zaštićeni tako da se niko nema pravo njima igrati i u državnim poslovima poput popisa stanovništva i slično, privatno koristiti prema vlastitim volji i hiru, jer je termin Bosanac (i Hercegovac) rezerviran kao ime države = nacije. Jednako važi za zastavu Republike Bosne i Hercegovine, zlatne ljiljane, koja mora biti zaštićena, a nikako to ne može biti zastava jednog naroda ili nekog građanskog udruženja, humanitarne organizacije i slično. To su, (is)pravno gledano, isključivo zastava i grb Republike Bosne i Hercegovine.

Oni koji grade "Bošnjačku naciju", ustvari su kvazimuslimanski kleronacisti poput velikosrpskih ortodoksnih kleronacista i velikohrvatskih katoličkih klerofašista koji razaraju državu BiH i stvaraju Republiku Srpsku i Herceg−Bosnu kao dvije kleronacističke države na teritoriju BiH, čime uništavaju državu BiH, a pripadnike bošnjačkog naroda ostavljaju

u malom neodrživom getu u Centralnoj Bosni, nekom "Bošnjakistanu", u narodu poznatom i kao "fildžan država", koji bi kao neodrživa tvorevina postao neki "Bosanski sandžak" i na tacni plijen i prirepak Velikoj Srbiji.

Pošto su Beograd i Zagreb unaprijed odlučili etnopolitički i kleronacistički organizirati bosanske Srbe i Hrvate, jedina dilema je krajem 1980−ih i na samom početku 1990−ih godina bila hoće li se Muslimani tako odrediti ili će se okrenuti spasonosnoj *Univerzalnosti građanstva*, koja ih svrstava u bosanskohercegovačke građane, odnosno naciju. Jedan od zagovornika da se Muslimani odrede kao znatan dio Srba i Hrvata, inače doktor lenjinizma, samu ideju bh. građanina je proglasio "teorijskim konstruktom kojeg je izmislio kralj Aleksandar, kako bi posrbio muslimane". To je podvala! Nažalost, upravo se na takvim lukavim, drsko krivotvorenim tezama, zasnivaju vladajuća muslimanska, odnosno bošnjačka javna politika i propaganda u proteklih 25 godina!

Idući uvijek korak dalje, politika odbacivanja *Univerzalnog principa građanstva* ulagala je neviđene napore u izvrtanje teza, pa je, npr., svoju borbu za legalizaciju "stranačkog organiziranja na nacionalnoj osnovi" prikazivala kao borbu za prava Muslimana, iako se, ustvari, radilo o sasvim drugom pitanju: je li Muslimanima pametno da se organiziraju "nacionalno"? Muslimanska politička klasa smatrala je da jeste, i osnovala je SDA, čija će izborna kampanja blatiti građanski princip i njegove nosioce, za koje će tvrditi da "odvlače glasove Muslimana od jedine političke formacije koja autentično zastupa i isključivo brani njihove interese".

Najviši status kojeg jednom narodu daje ustavno pravo, jeste *ustavni narod* (spomenut u ustavu). A *konstitutivnost naroda*, u svijetu je nepoznata; ovdje je to uzdizanje naroda iznad građanina i teritorijaliziranje duhovnosti uvedeno da BiH podijele na osnovu velikosrpske autokefalne svetosavske dogme teritorijalizirane duhovnosti "narodne države" i sestrinske velikohrvatske rimokatoličke dogme teritorijalizirane duhovnosti *cuius regio, eius religio* (čija je regija/država, toga je i religija, i *vice versa*) – koje nemaju uporišta u Povelji UN-a i Internacionalnom pravu. Konstitutivnost naroda na teritoriji BiH, kao i drastičniji ekskluzivitet religija−narod−teritorija−država zacrtan u Aneksu 4 u formi Republike Srpske i također zahtijevan u formi Hrvatske Republike Herceg−Bosna ili njenih varijanti poput hrvatske federalne jedinice ili županija, služe da građani RBiH ove dvije dogme − primjenom kojih bi se raspale sve svjetske države − prihvate u globalu i nastave sudjelovati u podjeli BiH, jer je princip da je opći interes vrhovni državni interes, Aneksom 4 zadržan na nivou "srpskog entiteta", čime se RS potvrđuje kao srpska država unutar koje i samo prema odluci koje, nesrbi mogu eventualno dobiti minimum zvani *ljudska prava*. Aneksom 4 je nesrbima čak i nada višem pravu građanina, uništena.

Jedan od dokaza da je Dejtonski ustav (Aneks 4) nametnuo svetosavsku "narodnu državu", a kriminalno odbacio *Univerzalni princip građanstva*, leži u insistiranju na pristanak RS na drugačija ustavna rješenja − premda se pravo RS na učešće u pregovorima i uvjetovanje ustavnih rješenja može i mora osporiti. Zašto? Jer su uz njenu začetnu ilegalnost i ona i 'Dejton' osuđeni na Svjetskom sudu Presudom od 26. februara 2007. i u Rezolucijama Vijeća sigurnosti UN-a (kao rezultat agresije i genocida). A od strane kojoj se sudi i presudi ne traži se saglasnost za pravni sistem po kojemu joj se sudilo i presudilo, a prema kojemu ona, Republika Srpska, ne može niti postojati. Nije naodmet spomenuti da su najniže adrese s kojima Sarajevo treba

razgovarati, Zagreb i Beograd, a jedina ispravna adresa, East River New York, uz konsultacije u Bruxellesu i Washingtonu.

Država je definirana ustavom, granicama i teritorijima na kojima se taj ustav primjenjuje na način jedinstva podjele vlasti na predstavničku/zakonodavnu (skupština − sinonimi: parlament, sabor), sudsku (pravosuđe) i izvršnu (predsjednik/predsjedništvo i vlada sa resornim ministarstvima) – što RS sve ima, s lokacijom centralnih državnih institucija u Banjoj Luci. Svaki pokušaj da se zajednica (unija) dviju ili više takvih cjelina – od kojih svaka ima vlastiti ustav i jedinstvo podjele ove tri vlasti − proglasi državom, bježanje je od istine o dejtonskoj uniji BiH. Čuvari 'Dejtona', a time i RS, u strankama koje okupljaju Bošnjake, to često zamagljuju tvrdnjom "da je BiH u Dejtonu sačuvala vanjski suverenitet a žrtvovala unutarnji". To je laž, jer je suverenitet po definiciji *nedjeljiv* – te ako se podijeli na vanjski i unutarnji, žrtvovan je čitav, jer mu je oduzet jedan od tri glavna atributa, *nedjeljivost*. Uostalom, stalno pljušte dokazi da dejtonska BiH nije država nego tek *ad hoc*, privremena, nestabilna − i po rušitelje RBiH oportuna − unija sastavljena od jedne države u procesu legalizacije, RS, i deset mini−država (kantona) labavo uvezanih u nestabilnu Federaciju BiH, koja nema niti vanjskog suvereniteta (npr. RS uvelike sklapa internacionalne ugovore, po svijetu otvara predstavništva i angažira lobiste, ucjenom uvjetuje vanjsku politiku BiH, ekskluzivno prima svjetske i susjedne državnike, diplomate, emisare u Banjoj Luci…). Sva priča dejtonskih političara o državnosti, suverenitetu dejtonske BiH, propagandna je laž, korištena da se odane građane RBiH vara dok "Dejton dovedu do kraja". To je prevara "drži bure vodu, dok majstori, bre, odu".

Dejtonske institucije u koje se delegira volja entiteta nisu institucije države, nego unije država. Agencije, uprave i direkcije koje preuzimaju nadležnosti ministarstava, institucija monetarne i fiskalne politike s nivoa države a zadržavaju ih na nivou entiteta, nisu organi države nego unije država − kakve imaju, npr., Francuska, Njemačka i druge države koje se mogu udruživati, ali i razdruživati kroz organe EU. Proglašavati "napretkom" ukidanje institucija RBiH u 'Dejtonskom procesu' uz izgradnju institucija koje legaliziraju diskontinuitet države BiH putem udruživanja entiteta i stvaranja pravnog osnova za razdruživanje, doista je djelovanje u korist osnovnog cilja zbog kojeg su agresija i genocid počinjeni: *diskontinuiteta državnosti jedinstvene BiH u korist novog kontinuiteta zajedničke (!) BiH, koja bi svoj početak slavila kao 'Dan Dejtona' − ustavne kapitulacije države BiH*.

Institucije države se definiraju osnivačem i budžetom, a ne načinom plaćanja grijanja muzeja. U institucijama kao što je UIO, jedinstveni računi su po karakteru samo prelazni računi prema kvotama za pojedine entitete. Sredstva na prelaznim računima ne čine aktivu ni poduzeća ni države, i još su jedna potvrda nepostojanja suvereniteta (u ovom slučaju fiskalnog). Ovaj primjer je spomenut kao tipičan zbog naglašenog korištenja u retorici o "napretku u reintegraciji BiH" prema dejtonskoj formuli. Ovo se odnosi na sve institucije; pogotovo one koje su u diskusiji povodom inicijativa EU o napuštanju 'Dejtona' i formiranja BiH po principima Države i Prava.

Kako onda vratiti Republiku Bosnu i Hercegovinu iz dejtonske suspenzije? U organizaciji branitelja RBiH udruženih u organizaciju Bosanski kongres, čiji je jedan od pet osnivačkih članova i dugogodišnji djelatnik autor ovog teksta, Sven Rustempašić, u Sarajevo je početkom ljeta 2005., doputovao prof. dr. Francis Boyle, kao učesnik 'Znanstvene konferencije o zločinu u Srebrenici'. Taj američki advokat je 1993. u ime RBiH tužio SRJ i te godine dva puta

izvojevao ubjedljivu pobjedu na Svjetskom sudu. A u Tužbu je RBiH 1994. uključila RS kao sukrivca, te je ona i sama tužena strana kao paradržavna tvorevina, koju je s ciljem razaranja RBiH ratnim zločinima i genocidom stvorila glavnooptužena SRJ. U više intervjua je prof. Boyle tada naglasio da se na Svjetskom sudu kao kaznena mjera obavezno mora zatražiti ukidanje RS, jer je samo njeno postojanje rezultat ratnih zločina i genocida, te jedan od glavnih ciljeva agresije. Druga profesorova preporuka bila je da država BiH traži ratnu odštetu od barem 50 milijardi dolara.

Međutim, stranke s centralama u Sarajevu su profesorov poziv ne samo ignorirale, nego su njihovi lideri čak užurbali dogovaranje s tuženom stranom da proces vode tako da joj presuda ne donese nikakve kazne. Američki profesor i neki branitelji RBiH su za to dogovaranje saznali, pa je Boyle uputio javno upozorenje − koje ovdašnji mediji, očekivano, nisu prenijeli − da su iz originalne tužbe koju je on kao odvjetnik RBiH podnio 1993. Svjetskom sudu, Sulejman Tihić, Sakib Softić, Haris Silajdžić, Beriz Belkić... izbrisali zahtjev za restituciju (povrat) na stanje prije agresije i genocida, tj. povrat RBiH – te su tako pojačali odbranu Republike Srpske, ujedno veleizdaju države Bosne i Hercegovine. I pored njihove sabotaže da to bude zločin bez kazne, Presuda Svjetskog suda od 26. februara 2007. je neumitnošću pravne logike i solidnosti, ipak dovoljno povoljna − kao što je naglasio i advokat Phon van den Biesen – da se njome može ukinuti RS; ali u Sarajevu ne traže i niti im pada na pamet tražiti izvršenje Presude.

Kinezi kažu da "niko nije slijep kao onaj ko ne želi da vidi". Kada bi samoprozvani "probosanski" političari progledali, ukazalo bi im se da RS nema izlaznu varijantu. Veto, diktat, vulgarnost, uvrede i ostalo divljanje RS nad BiH, samo dodatno dokazuju nefunkcioniranje i zločinački karakter Dejtonskog ustava/ustroja. Odbacivanjem srpsko−hrvatskog nacističkog divljaštva i ucjena, ne prestaje postojati država Bosna i Hercegovina, nego još brže nestaje Republika Srpska; otvaraju se korisni aspekti sudskih procesa na Tribunalu i Svjetskom sudu, otvara se prostor internacionalnoj arbitraži u kojoj bi umjesto genocidnih metoda djelovali principi UN-a, nespojivi sa supremacijom etničkog nad građanskim. Tada bi RBiH spasili iz pogubnog Poglavlja 6 UN-a, koje tretira BiH kao humanitarni problem poput zemljotresa, poplava, tsunamija... i vratili u Poglavlje 7, koje tretira BiH kao pravni problem i nalaže UN-u da ga riješi, konkretno, izvršenjem Presude svoga Svjetskog suda od 26. februara 2007. Iako "skida s udice" republike Srbiju i Crnu Goru, ona presuđuje Republici Srpskoj i još jednom dokazuje da ona nema temelj za svoje postojanje – osim ako je mi ozakonimo; ali genocidnu ahistorijsku paradržavnu tvorevinu naprosto nije moguće legalizirati, pa ni nama samima!

Izvršenje Presude bi vratilo *status quo ante*, Ustav RBiH. Ne lezi vraže, u Sarajevu tu Presudu nisu dvije godine čak niti na bosanski jezik preveli, a kamoli zatražili njeno izvršenje, tj. naše pravo na *restitutio in integrum* (povratak na početno stanje), zasnovano na normi Internacionalnog prava *ius cogens* − koja je sadržana u članu 53. Bečke konvencije o ugovornom pravu. Presuda je iskaz dobre volje Svijeta da se budućnost BiH rješava povratkom na stanje prije agresije i genocida, restitutio in integrum, utemeljeno na imperativnim normama prava *ius cogens*. To bošnjački predstavnici u vlasti znaju, ali izigravaju pravo žrtve na pravnu satisfakciju, što rezultira očuvanjem tekovina zločina agresije i genocida, a što sveukupno uništava Republiku Bosnu i Hercegovinu i za sva vremena uspostavlja i legalizira srpsku državu zapadno od Drine, Republiku Srpsku.

Sudsko rješenje (Presuda) isključuje potrebu saglasnosti ne samo RS, nego i dejtonskih institucija OHR i Vijeća za implementaciju mira. Dejtonski ugovor nametnut od dviju susjednih agresorskih država, može biti tretiran samo kao mirovni ugovor a ne početak novog ustavnog postojanja BiH metodom udruživanja entiteta, kako to danas tvrde u Banjoj Luci. Stoga bh. javnost mora zatražiti da se konačno Aneks 4 proglasi nefunkcionirajućim, te zatraži izvršenje Presude Svjetskog suda u ukidanju Republike Srpske i povratu Republike Bosne i Hercegovine.

Tu priliku ova generacija ne smije propustiti.

Drugih više neće biti.

ČETVRTI NAUČNI SKUP "BOSANSKOHERCEGOVAČKA DRŽAVA I BOŠNJACI"*

* Ova rubrika sadrži pristigle referate sa Četvrtog naučnog skupa "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci", koji je održan 31. maja 2014. godine u organizaciji BZK "Preporod" iz Sarajeva.

UDK 323 (497.6)

Budućnost bosanske politike

Taner Alićehić
See investment solutions
Zürich

Uzimajući u obzir da Dejtonski sporazum nije ničim dugoročno riješio pitanje sigurne budućnosti Bosne i njenih stanovnika, neophodno je razviti dugoročnu strategiju koja bi osigurala opstojnost i bezbjednost Bosne i njenog stanovništva. U pitanju je niz dugoročnih procesa koji imaju cilj suverenitet svih građana koji su dobronamjerni spram države na cijelom prostoru te iste države Bosne i Hercegovine. Cilj treba biti sekularna država s garantiranim pravima za svakog pojedinca bez obzira na vjersku, nacionalnu, rasnu i svaku drugu pripadnost, ali koja će biti zasnovana na jasnim historijskim temeljima bosanstva, vukući korijene u srednjovjekovnoj Bosni. Neupitno je da su u identitet bosanskog (ili kako od davnina sebe zovu bošnjačkog) naroda utkani elementi mnogih religija, posebice Crkve bosanske, judaizma, katolicizma, pravoslavlja i islama. Ta država se mora zvati Bosna (a ne BiH) i mora dugoročno osigurati državne granice spram susjeda. Ona ne ugrožava prava pojedinca i bazira se na demokratskim tekovinama povelje o ljudskim pravima, kao i na pojmu države-nacije, koji je zastupljen u današnjoj Evropi. Ovo je moja vizija Bosne, a bit će ostvarena kad bosanski narod bude dovršio izgradnju kolektivne nacionalne svijesti i kad prestane očekivati da će neko drugi riješiti njegove probleme.

Ključne riječi: bosanska politika, Bosanci, Bošnjaci, bezbjednost, Bosna i Hercegovina

Današnje stanje u bosanskohercegovačkoj državi mnogi smatraju opasnim po bezbjednost Bosne i njenih građana. U ovim okolnostima tešku situaciju žive svi, a najtežu Bošnjaci (ili kako su ih susjedi zvali – Bosanci), čiji je, osim ekonomskog, i politički interes, odnosno država Bosna i Hercegovina, dodatno ugrožen. Protivnici Bosne, koji su tokom rata ubijali i progonili njene stanovnike, nisu odustali od ciljeva. Riječ je o kulminaciji dvaju procesa: dekonstrukcije Bosne i bosanstva, s jedne, i uništavanja "muslimanskog − turskog", s druge strane. Ta dva procesa su počela u drugoj polovici 19. stoljeća, prenosila se s Ilije Garašanina (dekonstrukcija bosanstva) i Njegoša (uništavanje muslimana), preko Nikole Pašića, Vase Čubrilovića do Dobrice Ćosića. Riječ je o vrlo kvalitetnim ljudima, koji su znali prepoznati na koji način iskoristiti nedostatak nacionalne kolektivne svijesti bosanskog stanovništva i postaviti dobro osmišljen strateški i politički proces koji je kulminirao u protekloj agresiji na bosansku državu. Možemo olako naći njihove sagovornike i kod zapadnih susjeda, ali oni su pretežno "reakcija" na velikosrpski nacionalni poduhvat.

Destrukcija bosanskog identiteta, s jedne, i destrukcija islamskog identiteta, s druge strane, nisu krenule iz istih razloga niti od istih osoba niti istovremeno. Te dvije neprijateljske ideologije će se zbližiti tek kad se susjedna dva naroda nacionalno izgrade i kad njihovi

predstavnici krenu u kroatizaciju i serbizaciju stanovnika Bosne, a definitivno se stopiti u jedan proces tokom posljednjeg rata, kada je poistovjećivanjem Bošnjaka s Muslimanima učinjena usluga svim protivnicima i Bosne i "muslimanstva".

Prvi pokušaj potpune destrukcije bosanstva propao je sa završetkom Drugog svjetskog rata. SFRJ je privremeno spriječila protivnike Bosne da ostvare svoju zamisao te dala jedan "predah" i Bosni i njenim stanovnicima pri čemu je političko bosanstvo u cijelosti bilo zapriječeno. Međutim, ono kroz jedan snažan kulturni identitet doživljava svoj vrhunac krajem 80-ih godina, kad bosanstvo postaje i politički veoma privlačno. Protivnici Bosne to nisu mogli dopustiti i iskoristili su raspad Jugoslavije za drugi pokušaj destrukcije svega što je bosanskog i (ili) muslimanskog identiteta. Taj pokušaj još traje. Protivnici bosanskog identiteta ujedno su i protivnici državnosti Bosne. Svi koji osporavaju državu Bosnu zasnivaju svoje stavove prvenstveno na negiranju bosanskog identiteta i u kulturološkom i u historijskom smislu. Njihov najveći uspjeh je ime koji nosi ova država, Bosna i Hercegovina. Neprijatelji Bosne su oduvijek koristili i "muslimanstvo" kao opravdanje za nepostojanje kontinuiteta bosanstva na ovim prostorima. Predstavljanje bosanskih muslimana kao posljedice otomanskog prisustva ostavlja prostor manipulacijama o historijskom pravu na prostor Bosne i samim tim i na njeno svojatanje. Danas im međunarodni kontekst ide dodatno naruku, jer se sa sve većim zaziranjem gleda na vjeru većine Bošnjaka. Za određene međunarodne krugove ono postaje ozbiljna prijetnja za Zapad, jer se veže, s jedne strane, za terorizam, a s druge, za prijetnju temeljima zapadne ideologije: demokratiji i ljudskim pravima.

Sve osobe koje su uključene u ono što zovemo velikosrpski ili velikohrvatski poduhvat smatraju da rade u korist svoje nacionalne zajednice, tj. danas svoje države. S njihovog gledišta sasvim je normalno odstraniti strano tkivo s prostora Balkana. Strano tkivo su muslimani. S bosanstvom ne mogu imati isti pojednostavljen stav, jer ono je (još uvijek) historijski neupitno. Zbog toga je ono mnogo opasnije po njihovu politiku.

Dosadašnji uspjesi protivnika Bosne su posljedica prostora koji je ostavljen već spomenutim ideolozima za njihovo djelovanje. Nikad dosad nije poslan adekvatan odgovor s bosanske strane. Takav odgovor je vizija ili platforma bosanske politike, koja je preduslov za dalji razvoj nacionalne kolektivne svijesti na nivou cijele države. Rješenje je u dekonstrukciji svih podvala, predrasuda kako u politici, obrazovanju, brandingu države, tako i u djelovanju na terenu, tamo gdje je neophodno.

U ekonomskom smislu, Bosna u ovim okolnostima ne može biti konkurentna. Zdrave strane investicije kao preduslov razvoja ekonomije najprije iziskuju stabilne političke temelje. Dejtonska Bosna je sve osim države sa stabilnim temeljima. Ne možemo očekivati da će ih neko drugi izgraditi. To je dužnost Bošnjaka. Vladati svojom sudbinom će dozvoliti da se podigne moral svih građana koji Bosnu smatraju svojom zemljom i da se vrati ugled koji smo imali u svijetu 1996. godine. Ako smo tada izborili pravo na glas i na poštovanje međunarodnih faktora, to je isključivo zahvaljujući tadašnjoj snazi Bosne i zbog toga što su svi postali svjesni da bi Armija BiH bila u stanju potpuno poraziti neprijatelje Bosne.

Cilj ovog izlaganja je potraga za politikom koja će izgraditi nacionalnu svijest i osigurati budućnost Bosne i njenih stanovnika.

Nakon sumornog uvoda činjenica je da nikad u protekla dva-tri vijeka bosanski narod nije bio u manje lošijoj poziciji nego danas. Da li se moglo pripremiti za raspad Jugoslavije i osigurati već krajem devedesetih stabilna budućnost Bosni i njenim stanovnicima? Naravno,

teoretski jeste. Međutim, uzimajući u obzir nedostatak kolektivne (nacionalne) svijesti kod velike većine stanovnika, moramo priznati da je i ovako učinjen veliki iskorak. Dokaz je da danas u okviru priznate države razgovaramo o temama koje su za većinu Bošnjaka − Bosanaca bile nepojmljive prije samo 25 godina. Od svakog pojedinca ovisi da li je čaša do pola puna ili do pola prazna. Stvaranje kolektivne svijesti je dugoročan proces i iz današnje perspektive treba prihvatiti da je bilo nemoguće očekivati da se uđe u rat s jasnim ciljevima ili da se pregovara u Daytonu s jasnim vizijama i da se prepoznaju zamke. Ono što je opasno za Bosnu jeste trenutni nedostatak vizije i jasne strateške platforme. Bošnjaci bi trebalo da preuzmu na sebe odgovornost o sudbini države i ne očekuju od drugih da će rješavati njihovu sudbinu. Neophodno je da se ponašaju očinski prema svakom kvadratnom metru i svakom stanovniku ove države. Prvenstveno, bosanski politički korpus mora usaglasiti jasnu nacionalnu platformu ili viziju koja je neophodna za ponašanje sudionika javnog i političkog života. Ta vizija je neophodna i za dalju izgradnju kolektivne svijesti. Ne može se očekivati da se kod stanovnika kolektivna nacionalna svijest sama izgradi. Ona je kroz historiju svih naroda bila rezultat upornog rada pojedinaca, manje grupe osoba koje su bile spremne na osudu sredine. Platforma iziskuje smjernice koje će služiti kao osnova buduće bosanske politike s ciljem da se nadolazeće generacije bosanskih političara prestanu vrtjeti u krug.

Šta treba biti primarno u budućoj bosanskoj politici?

Ona mora da uskladi teoriju i praksu, ili, bolje rečeno, identitet, odnosno pravo na Bosnu i suverenitet, tj. stanje na terenu.

Identitet podrazumijeva stvaranje jedinstvenog historijsko-političkog temelja s ciljem izgradnje kolektivne svijesti − ko smo, gdje smo i kuda idemo. Osnovne smjernice su:

− historijske pretpostavke Bosne (njegovanje historijskog kontinuiteta državnosti od Bosanskog kraljevstva, otomanske okupacije, austrougarske okupacije, Kraljevine Jugoslavije kao pokušaja uništenja Bosne, ZAVNOBIH-a kao revitalizacije bosanske državnosti do danas, države BiH);

− politički identitet građana zasnovan na bosanstvu − bošnjaštvu i brisanje svih nedoumica i dualizama koje su politički protivnici nametnuli (Hercegovina je bosanska pokrajina, jednako kako su to Semberija, Krajina i sl.);

− politika koja naglašava odgovornost vlasti spram svih građana.

Zlatno pravilo u izgradnji identiteta je da mora biti zasnovan na činjenicama /pretpostavkama/predrasudama/emocijama/mitovima koje već postoje u podsvijesti stanovnika. David Crockett, Jovanka Orleanka, William Tell, Aleksandar Makedonski ili Miloš Obilić su primjeri kako se banalni, često netačni historijski detalji koriste kao dio jedne političke strategije u vidu izgradnje kolektivne svijesti. Za osvješćenje bosanskog čovjeka nisu potrebni niti mitovi niti laži, jer historija Bosne obiluje činjenicama o njenoj specifičnosti i jedinstvenosti. Sve što je potrebno za osvješćenje bosanskog političkog naroda je istina. Laži koje su drugi konstruirali o Bosni moraju biti redovno prepoznate i odstranjene. Sama svijest o prevarama i zabludama, kao i razlozima za njihovo podmetanje, jeste potencijal za kulturno i političko osvješćenje Bosanaca.

Za početak treba iskoristiti/upotrijebiti ideje koje su prihvatljive za što veći broj stanovnika koji gaje prema Bosni pozitivne emocije. Stručnjaci za političku strategiju bi, najvjerovatnije, predložili da je neophodno poistovjetiti bošnjaštvo i bosanstvo. Ne zbog toga što je historijski utemeljeno nego zbog toga što ide u korist jačoj Bosni. Otkrivanjem ili oživljavanjem bosanskog

identiteta bili bi otklonjeni postojeći oblici kulturnog rasizma kao osnove nacionalizma i s njim povezanog orijentaliziranja bosanskog muslimanstva. Bosanski identitet jeste ona kulturna, politička i ekonomska budućnost koja podupire i razvija društvenu pluralnost u svim smjerovima, ali uvijek u skladu s najboljim interesom cijelog bosanskog stanovništva, bez obzira na njegova religijska i nereligijska pripadanja. A to je moguće jedino preko države kojoj su temelji to obuhvatno i otvoreno bosanstvo. Svaki prigovor da je takvo bosanstvo antihrvatsko i antisrpsko jeste *a priori* neprihvatljiv, jer bosanstvo je protiv svega što dovodi u pitanje bosansku kulturnu, političku i ekonomsku cjelovitost. Bosanstvo treba biti usmjereno snaženju svijesti o njegovoj potrebi kao najboljem interesu svih bosanskih ljudi. Nedopustivo je da se bilo koji stanovnik ove države dodatno otuđi. Bosanska politička platforma mora biti pragmatična. Svi oblici dualizma moraju biti izbrisani – BiH mora postati Bosna, bošnjaštvo i bosanstvo izjednačeno. Prvo pravilo kvalitetne strategije je jednostavnost. Svaki dualizam koristi protivnicima Bosne da dodatno ospore njenu bit i opstojnost. To podrazumijeva politiku zajedništva i prihvatanje svih dimenzija Bosne kao svoje: bosanski narod mora isticati i hrišćanske i muslimanske i ostale korijene s ciljem jasne autohtonosti i historijskog kontinuiteta. Ako ne preuzmemo odgovornosti, uradit će to drugi, ali to podrazumijeva "gubitak", ne samo pojedinaca koji žive na prostoru Bosne nego i suvereniteta nad teritorijom. Bosanska politika u budućnosti mora graditi očinski duh prema svim stanovnicima države, s naglaskom upravo na dijelove gdje žive građani koji više ne gaje pozitivne emocije ka svojoj zemlji. Zbog toga je veoma bitno nametnuti i istovremeno prihvatiti da su Bošnjaci (Bosanci) odgovorni za sudbinu Bosne. Usporedo strategija mora pronaći načina da bosanstvo (p)ostane pozitivna emocija i privlačno kakvo je bilo krajem 80-ih. U prošlosti je to bilo spontano: snaga i kvalitet bosanske kulture i filozofije života su bili dovoljni da nađemo put do srca svih dobronamjernih ljudi. U budućnosti su to procesi kojima se mora upravljati.

Suverenitet zahtijeva konkretne i vidljive uspjehe na terenu kroz ekonomski i demografski razvoj ključnih regija Bosne u vidu gradnje suvereniteta na cijelom prostoru države.

Budući da su Bosanci u dugom razdoblju izgonjeni s velikog dijela bosanske teritorije, te nacijskim politikama otuđivani od povezanosti s tim svojim historijskim teritorijama i svojim kulturnim naslijeđem koje je povezano s njima, potrebno je odgovarajućim politikama osvješćivati vezu prognanih i njihovih potomaka s tim teritorijama, te ih podsticati da se tamo vraćaju, obnavljaju sve oblike svoje kulturne i ekonomske prisutnosti. Nema dijela bosanske teritorije koji je moguće odvojiti od identiteta i dalekoročnog interesa bosanskih ljudi.

Spontani povratak protjeranih osoba je završen, dalji demografski razvoj će ovisiti o tome da li smo dorasli i politički zreli za procese koji su neophodni da bi se stvorili preduslovi za bezbjednu budućnost bosanskih građana u granicama Bosne. Riječ je doista o rehabilitiranju prava prognanih i njihovih potomaka na vlastitu zemlju, kao i razvoja lokalne zajednice. I u ovom slučaju primjeri iz prošlosti su pokazali da je kvalitet osoba bitniji od brojnog stanja. Opredijelimo se za politiku odgovornosti i pragmatizma, koja nam dozvoljava da vratimo izgubljeno poštovanje. Ne smijemo zaboraviti da se protivnici Bosne bave dekonstrukcijom naše države mnogo duže nego što je mi stvaramo. Zato ne smijemo ući u vrtlog pravdanja, jer je to gubljenje vremena. Neophodno je iskoristiti iste argumente koje oni koriste i svu energiju koju su upotrijebili, samo ovog puta u korist Bosne. Kriti vlastitu nesposobnost i nedostatak vizije iza međunarodne zajednice ili poistovjetiti Bošnjake sa samo jednom vjerskom zajednicom je ravno samoubistvu. Bosna je postojala i sa Srbima i bez Srba, postojala

je i s Muslimanima i bez njih. O Hrvatima da ne pričamo. Bosna postoji, jer postoje Bosanci, ili, kako sebe zovu, Bošnjaci. Na kraju ostaje jedna surova realnost: bilo kakav vid strategije neko mora provesti. To je nerealno očekivati od ljudi koji se danas kreću u bosanskoj politici. Nesposobnost može samo dovesti do ličnih interesa, jer šta bi drugo mogla biti motivacija za osobe koje su svjesne da nemaju dovoljno znanja niti ljudskih vrlina da bi bili motor promjena. Buduća bosanska politika je moralna obaveza generacije koja je imala priliku uvidjeti sve slabosti i prednosti te sredine. Ta politika mora biti svrsishodna i vođena od ljudi koji su izgrađeni u ispravnom sistemu vrijednosti, koji je zasnovan na univerzalnim moralnim vrlinama, radnim sposobnostima, osjećaju odgovornosti spram okruženja, zdravim ciljevima i opipljivim rezultatima u datim rokovima. Krajnji cilj je dugoročno bezbjedna Bosna, a samim tim mir i ekonomski prosperitet njenih stanovnika.

The future of Bosnian politics

Taner Alićehić

Summary

Taking into consideration that the Dayton Agreement has not solved, over the long term, the issue of secure future of Bosnia and its inhabitants, it is necessary to develop a long term strategy to ensure the existence and security of Bosnia and its population. It is a series of long-term process having the goal - the sovereignty of all citizens who are well-intentioned towards the state on its whole territory, the state of Bosnia and Herzegovina. The goal should be a secular state with guaranteed rights for all individuals regardless of their religious, national, and racial or any other origin but which will be based on clear historical foundations of Bosnianhood drawing the roots from Medieval Bosnia. There is no doubt that the identity of the Bosnian (or, since ancient times - the Bosniak) people interwoven elements of many religions in particular the Bosnian Church, Judaism, Catholicism, Orthodoxy and Islam. This country must be called Bosnia (but not B&H) and must provide long-term state borders towards neighbours. It does not threaten the rights of the individual and is based on the democratic achievements of the Convention on Human Rights as well as the concept of the nation-state which is present in today's Europe. This is my vision of Bosnia, and it will be realized when the Bosnian people finished establishing a collective national consciousness, and when they stopped expect of someone else to solve their problems.

Key words: Bosnian politics, Bosnians, Bosniaks, security, Bosnia and Herzegovina

UDK 323.171 (497.1:497.6)
342.1:37 (497.6=163.43*)

Bošnjaci i država Bosna i Hercegovina – Dešavanja na periferiji

Jasna Bakšić-Muftić
Pravni fakultet
Sarajevo

Rad se bavi perifernom pozicijom Bosne i Hercegovine unutar jugoslavenske zajednice, imajući u vidu njen obrazovni sistem, na primjeru studija prava i organičenja koje je nametala vladajuća komunistička ideologija. Centar i periferija su u odnosu koji proizvodi efekt "staklenog plafona" na periferiji. "Znanje" dolazi iz centra, a na periferiji se primjenjuje.

Ključne riječi: centar, periferija, stereotipi, Bošnjaci, teorija prava

Osnovni cilj ovog rada je pokazati perifernu poziciju Bosne i Hercegovine, koju je imala u Jugoslaviji i naroda Bosne i Hercegovine, s fokusom na Bošnjake. Periferija je stavljena u kulturni i politički kontekst u kojoj je formiranje znanja i formiranje stereotipa dolazilo iz Centra (Beograd-Zagreb) u formiranju kulturnog sadržaja nacije i njenog odnosa prema Drugom, u slučaju Bosne i Hercegovine prema Bošnjacima. U jugoslavenskom obrazovnom sistemu akademski sadržaji i udžbenička literatura koja se koristila na fakultetima, posebno u pravnom obrazovanju, dolazila je iz Centra. Iz programa studija prava, posebno Teorije prava, izostavljeni su mnogi sadržaji koji su inače obuhvaćeni programom izučavanja teorija prava na evropskim i američkim univerzitetima. Sužavanje sadržaja u obrazovnom procesu je suzilo i ograničilo prostor razumijevanja načina *života prava u svakodnevnom životu*, analizu odnosa etničke dominacije i marginalizacije, uprkos postojanju ranije pravne jednakosti između jugoslavenskih republika i jugoslavenskih naroda, a sada o načinu ostvarivanja jednakosti *konstutitivnih naroda i Ostalih* u Bosni i Hercegovini.

Stereotipi shvaćeni kao *slike u glavama*[1] kreirali su *stakleni plafon* za pripadnike/ice određene etničke grupe/nacije i limitirali njihov doprinos/učešće u produkciji akademskog znanja relevantnog za čitav jugoslavenski prostor. Kultura u domenu prava je ostala na margini akademskog znanja i nije razvijana kao disciplina u okvirima teorije prava. Razumijevanje kategorija vezanih za državu i narod/nacije dolazilo je iz centara u kojima su se, pored prava i pravnih nauka, razvijale etnologija, antropolgija, arheologija, historija umjetnosti i na periferiju je sadržaj pojmova dolazio u obliku zaokruženog znanja, sadržanog u udžbeničkoj literaturi, koja je korištena u akademskom obrazovanju[2].

[1] Roth, Klaus, and Aleksandra Bajazetov-Vučen: *Slike u glavama: Ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2000.

[2] Đerić, Gordana: *Pr (a) vo lice množine: kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*. IFDT, 2005.

Stereotipi, predrasude i stigmatizacija *drugog* na jugoslavenskom prostoru, njihova socijalna konstrukcija i politička (zlo)upotreba je tema o kojoj su napisani radovi u Hrvatskoj i Srbiji. Dragutin Babić u radu *Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnom, ratnom i poslijeratnom razdoblju*[3] analizira stereotipe, predrasude i stigme u socijalističkom razdoblju, ratnom vremenu i tranzicionom periodu. U radu se pokazuje snažni simbolički imaginarij opterećen nacionalnim/nacionalističkim konstrukcijama stvarnosti na bivšem jugoslavenskom sociopolitičkom prostoru. Ideja koju autor razvija u radu pokazuje kako je favoriziranje etnonacionalnog identiteta potisnulo sve ostale identitete u sociopolitičkom i simboličkom prostoru. Posljedica preovlađujućeg etničkog modela nacije dovela je do postojanja autoritarne nacionalne države u kojoj se potisnuti demokratski procesi. Autor objašnjava značenja stereotipa, predrasuda i stigmatizacije i njihove uloge u procesu raspada Jugoslavije, ratova (teritorijalnog razgraničavanja između Srba, Hrvata i Bošnjaka i ulogu koju su imali nacionalni konstrukti o sebi i drugima kao politički mobilizirajući etnonacionalni faktor) i izgradnje poslijeratnog društva na primjeru Hrvatske:

> *Otvaranjem političkih pitanja pri kraju socijalističkoga razdoblja i u vrijeme epohalna sloma dotadašnjih socijalističkih modela aktivira se na prostoru bivše Jugoslavije nacionalno pitanje kao ključno za nastupajuće tranzicijsko razdoblje. Etnički oblik nacije onemogućio je istinski pluralizam političkih opcija, prije nego što se (re)definira nacionalno pitanje i status republika unutar tadašnje SFRJ. To će na polju javnoga dijaloga otvoriti mnoštvo različitih pitanja/interpretacija nacije i nacionalnoga, sve do aktiviranja socijalnopsiholoških mehanizama konstrukcije Drugog/drugačijeg i politizacije kulturnih razlika do isključivosti. Percepcija, imaginacija i socijalna konstrukcija Drugoga događa se u simboličkom prostoru društvene interakcije i komunikacije pojedinaca i skupina, a prijenos "slika" vrši se u procesu primarne i sekundarne socijalizacije. Društvene mreže unutar skupina i među skupinama (de)konstruiraju se u socioprostornom ozračju koje već sadržava mnoštvo različitih "istina" o Drugima/drugačijima. Te su "istine" uglavnom i najčešće vrlo uopćene tvrdnje o drugim pojedincima i skupinama, a uključuju niz sociokulturnih obrazaca iz repertoara tradicijske baštine i novostvorenih zdravorazumskih konstrukcija o nama i njima.*

---

[3] Babić, Dragutin: "Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome ratnom i poslijeratnom razdoblju" *Migracijske i etničke teme,* 22, 4 (2006), 379-397.

Babić, Dragutin: "Utjecaj tranzicije i rata na oblikovanje nekih segmenata nacionalnog identiteta Hrvata i Srba empirijsko istraživanje: bivši ratni prostori zapadne i istočne Slavonije)", *Migracijske i etničke teme*, god. 21, br. 3 (2005), str. 203-220; Blažević, Robert: "Tribalna stigma i nacionalizam", *Zbornik* Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, god. 24 (2003), br. 2, str. 795-804; Bogdanović, Mira: "Stigma i kako je steći: tribalna i karakterna stigma u proteklom ratu na prostoru bivše Jugoslavije", *Zbornik* Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, god. 24, br. 2 (2003), str. 907-912; Bulat, Nenad: "Dimenzije stereotipova i predrasuda u odnosu na raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine", *Migracijske teme*, god. 11, br. 2 (1995), str. 151-171; Čolović, Ivan: *Politika simbola: ogledi o političkoj antropologiji*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, 2000.; Doubt, Keith: *Sociologija nakon Bosne*. Sarajevo: Bybook, 2003.; Petrović, Nebojša: "Međusobni stereotipi Hrvata, Bošnjaka i Srba u svetlu dvofaktorske teorije predrasuda"*, Sociologija*, Beograd, god. 45, br. 1 (2003), str. 15-32.

U smislu zapažanja o načinima legitimiranja nacije u Jugoistočnoj Evropi značajno je navođenje mišljenja da Bošnjaci ili bosanski muslimani grade svoj identitet *na različitosti vjere i regionalnom identitetu.* Ako bi se dalje proširivala ideja o identitetu Bošnjaka ili bosanskih muslimana, vidjelo bi se da se on gradi upravo na dva najviše osporavana elementa – kulturne vrijednosti islama kao religije i teritorije na kojoj Bošnjaci čine značajan dio populacije.

> *Stigmatizaciju je stvarao sociopolitički proces u čijim je temeljima usmjerenost na nacionalni identitet i etnonacionalnu homogenizaciju stanovništva u procesu cijepanja bivše države. To je obilježilo sociopolitičke procese na prostoru bivše Jugoslavije, ali, kako ističe Rudolf Rizman, to nije specifičnost balkanskoga i subbalkanskog prostora. Traženje korijena, etničko oživljavanje i samoidentifikacija svjetski su procesi i segment globalizirajućega svijeta (Rizman, 1993). Slično će i Ludwig Steindorff primijetiti da se sve nacije u Jugoistočnoj Europi nastoje legitimirati preko traženja etničkih korijena i pozivanja na stare države, uz iznimku Bošnjaka ili bosanskih muslimana koji svoj identitet grade na različitosti vjere i regionalnom identitetu.*[4]

Stereotipi, predrasude i stigmatizacija *drugih* stavljeni u bosanskohercegovački kontekst dobivaju posebnu težinu s obzirom na prijeratno, ratno i poslijeratno funkcioniranje društva i uspostavljenog tranzicionog modela konosocijacijske demokracije. Za javni politički i kulturni diskurs u Bosni i Hercegovini nisu samo relevantni stereotipi razvijeni u Srbiji i Hrvatskoj o Srbima i Hrvatima (četnicima, ustašama i balijama), nego i stereotipi o Bošnjacima/muslimanima, koji su imali cilj da aktiviranjem simboličkog imaginarija o sebi i drugim legitimiraju političke ciljeve i stvaranje ekskluzivnih etničkih teritorija.

Relevantnost izučavanja odnosa kulture i prava u Bosni i Hercegovini je vezanost konsocijacijskog modela demokracije sa shvatanjima naroda/nacije. Političku i pravnu vlast na državnom nivou dijele Bošnjaci, Srbi i Hrvati po modelu *power-shering.* Utjecaj Srbije i Hrvatske, istraživanja nacionalne kulture i nacionalnog identiteta u Srbiji i Hrvatskoj ima direktni utjecaj na Bosnu i Hercegovinu i percepciju *znanja o sebi i drugima*, na mogućnost funkcioniranja konsocijacijskog modela demokracije u kojem politka Beograd-Zagreb ima direktni utjecaj na političko ponašanje/ciljeve naroda koji učestvuju u vlasti po modelu *power-shering*.[5]

Položaj Bosne i Hercegovine kao periferije određen je situacijom postojanja izmještenih regionalnih (Beograd – Zagreb) i evropskog (Bruxelles) centra političke i ideološke moći. U pravilu, periferija oponaša političke, ideološke i akademske obrasce Centra, a regionalni i evropski Centar pokazuje izražen paternalistički odnos i prema državi i prema narodu/narodima koji čine populaciju Bosne i Hercegovine. To osnažuje interes za analizu akademskih radova nastalih u Centru, a koji se direktno ili indirektno odnose na Perferiju u smislu stereotipa, predrasuda, stigmatizacije u domenu kulturnih kritičkih studija prava.

Radovi koji se bave analizom stereotipa pokazuju veze između stereotipa građenih od početka dvadesetog stoljeća i političkih interesa koji stoje iza etničke stereotipizacije (pretvaranje prostora u državnu teritoriju). U tom kontekstu stereotipi o Bošnjacima odgovaraju

---

[4] Steindorff, 2000a

[5] Sircar, Indraneel: *Transnational consociation in Northern Ireland and in Bosnia-Hercegovina: the role of reference states in post-settlement power-sharing*. Diss. The London School of Economics and Political Science (LSE), 2006.

percepciji Bosne i Hercegovine, pokazane u popularnim nazivima koji se koriste za njenu karakterizaciju – invalidna, nedovršena, s nametnutom luđačkom košuljom, frankenštajnska tvorevina. Iz nacionalističkog diskursa razumijevanja nacionalne države (država kao teritorija za etnokulturnu naciju) i nacionalističke političke retorike koja govori o Bošnjacima kao vještačkoj, izmišljenoj naciji, izražava se podudarnost s Bosnom i Hercegovinom kao vještačkom i neprirodnom državom/tvorevinom. Iz ovog diskursa nacionalne nedefiniranosti Bošnjaka (država – etnokulturna nacija) i osporavanje mogućnosti postojanja političko-teritorijalne nacije, uključujući sve etničke razlike naroda koji žive u Bosni i Hercegovini, dovodi se u vezu s nedefiniranosti prostora, koji tek treba postati nacionalna državna teritorija (nečija državna teritorija). Stereotipno viđenje Bošnjaka, kao nepostojeće nacije, negacija postojanja političke teritorijalne nacije svodi Bosnu i Hercegovinu na geografski prostor. Bošnjaci kao jedan od naroda su kohezivni faktor između Srba, s jedne, i Hrvata, s druge strane, koji državnu cjelinu drži na okupu. Njihovo postojanje na određenoj teritoriji je smetnja formiranju čistih etničkih/nacionalnih teritorija, koje mogu biti uključene u postojeću nacionalnu državnu teritoriju susjednih država [6].

Bosna i Hercegovina je na simboličkoj razini inkluzivni pojam koji uključuje sve njene kulturne komponente i etničke zajednice/narode, koji žive na toj teritoriji – Bosance i Hercegovce. Od prijeratnih bosanskih Srba, bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, kao ravnopravnih naroda i građana u jugoslavenskoj Republici Bosni i Hercegovini, u postratnoj državi Bosni i Hercegovini i dejtonskoj političkoj i teritorijalnoj konstrukciji su sada kao konstitutivni narodi Srbi, Bošnjaci i Hrvati zajedno sa Ostalim, uključujući i zakonski priznatih sedamnaest nacionalnih manjina, označeni kao državljani. U političkom kontekstu nazivi entiteta, Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine, podrazumijevaju ekskluzivne, etnički sužene prostore na kojima se, politikama, kreiranim s vrha, želi postići istost – etnička, jezička, religijska, ideološka pa i politička.

Stereotipe koji postoje na poluperiferiji/periferiji pokazuju rezultati istraživanja etničkih stereotipa građana Srbije, uz svu rezervu da je istraživanje rađeno nakon rata i izrazite nacionalističke propagande[7], koji su istraživani u kontekstu veze nacionalističkih politika, stereotipa

---

[6] Osnovni predmet spora između srpske i hrvatske politike do stvaranja Jugoslavije, koji je proizveo animozitete između intelektualaca i prenosio se u stereotipnoj slici i na šire slojeve, odnosio se na pripadnost Bosne i bosanskog stanovništva, prije svega katolika, ali i muslimana. Ovaj spor je proizvodio nedoumice oko same suštine nacije i njene sadržine, a onda identiteta Hrvata i Srba. Zato prava priroda nacionalnih stereotipa kao jedine argumentacije nacionalizma, najslikovitije dolazi do izražaja u potpunoj istovjetnosti percepcije Muslimana (s različitim predznakom) kod srpskih i hrvatskih intelektualaca. Srbi, odnosno Hrvati, samo s jednim ciljem da se legitimiše zahtjev za teritorijama koje su oni naseljavali, kao i zahtjev za velikom nacijom, a onda i velikom nacionalnom državom kao krajnjim i ključnim ciljem svakog balkanskog i južnoslavenskog nacionalizma." ibid. str. 100.

[7] Za potvrdu ovakvog stava mogu poslužiti rezultati istraživanja stereotipa građana Srbije o drugim narodima [7] (koliko je ta slika pozitivna ili negativna i u kojoj mjeri se različitim narodima pridaju različite osobine); Rumunima, Bugarima, Hrvatima, Muslimanima, Mađarima, Makedoncima, Srbima, Crnogorcima, Albancima i Slovencima. Pokazalo se da stereotip o Hrvatima je izgrađen i na pozitivnim i na negativnim osobinama pa su oni neiskreni, ne vole druge narode, hladni sebični

i ratova na prostorima Jugoslavije. Pokazalo se da Srbi o sebi imaju izrazito pozitivne autostereotipe; o Slovencima i Hrvatima negativne (hladni, sebični, svadljivi, ne vole druge) i pozitivne (čisti, vrijedni, kulturni i civilizovani) stereotipe, dok o Muslimanima i Albancima imaju negativne stereotipe (primitivni, neiskreni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, svadljivi, glupi, kukavice i lijeni).[8] Razloge za negativno stereotipiziranje Muslimana/Bošnjaka, a samim tim i države u kojoj čine značajan dio stanovništva, koja je na mapi političke, kulturne i ideološke moći smještena na perifireriji jugoslavenske zajednice, a sada i država Regiona, pokazala je studija *Poturica gori od Turčina* (Olivera Milosavljević)[9].

U studiji se ukazuje na stavove jednog dijela srpske elite koja pristupa naciji slijedeći koncept primordijalnih teorija nacije: kao iskonske, statične i nepromjenjljive kategorije, a onda iz primordijalnog koncepta nacije izvode neprirodne, vještačke, novokomponovane, izmišljene nacije. Slijedom te logike, koja polazi od primordijalnih teorija iz srpske nacije su "izmišljeni" Crnogorci, Makedonci i Muslimani/ Bošnjaci". Takvim shvatanjima postavljene su suprotstavljene kategorije sintetička nacija/prirodna nacija, novokomponovana/izvorna, socijalistička/tradicionalna, nepostojeća/postojeća, iza kojih stoji politička ideja velike nacije, odnosno velike teritorijalne države. U opisu jednostoljetne geneze o stereotipima u vezi s Muslimanima/Bošnjacima, izvedenim iz etničkog porijekla i religije, stoji namjera da se oni konačno opredijele i da se izvrši teritorijalno razgraničenje na osnovu nacionalne/etničke pripadnosti te tako stvari dovedu u "prirodno" i "normalno", stanje.[10]

---

svadljivi, ali i čisti, vrijedni, kulturni i civilizovani. Slično je i sa Slovencima o kojima je stereotip da su čisti, vrijedni, civilizovani, kulturni i pametni, ali i hladni sebični, ne vole druge narode i neiskreni. Stereotipi o Muslimanima i Albancima imaju isključivo negativne izdiferencirane osobine. Muslimani se opisuju kao primitivni, neiskreni, ne vole druge narode, prljavi, svadljivi, glupi, kukavice, lijeni i nekulturni. Stereotip o Albancima ima gotovo sve negativne osobine, izrazito naglašene. Stereotip o Albancima je sličan stereotipu o Muslimanima. Autostereotip o Srbima je izrazito diferenciran, sastavljen isključivo od pozitivnih i veoma izraženih osobina. Srbi su gostoljubivi, ponosni, osjećajni, hrabri, vole druge narode, iskreni, nesebični, pametni, pošteni, čisti, ljubazni, civilizovani. Jedine osobine koje su manje izražene jesu: vrijedni, kulturni i miroljubivi.

[8] Osobine su grupirane: vrijedni/lijeni, hrabri/kukavice, pametni/glupi, osjećajni/hladni, iskreni/neiskreni, pošteni/nepošteni, kulturni/nekulturni, čisti/prljavi, ljubazni/neljubazni, gostoljubivi/negostoljubivi, miroljubivi/svadljivi, nesebični/sebični, civilizovani/necivi lizovani, vole druge/ne vole druge, ponosni/slugerani

[9] Ibid, str. 87-103

[10] "Neki autori su vjerovali da su Muslimani u Bosni uglavnom neopredijeljeni, da su pod utjecajem škole neki postali Srbi, drugi Hrvati, dok ogromna većina ne usvaja ni jedno ni drugo ime, ali se naglašavalo da su oni svjesni svog slavenskog porijekla, pa kako vjera postaje privatna stvar pojedinca, oni "u sadašnjim prilikama neće moći ostati neopredjeljeni ni spram svog srpskog i hrvatskog imena (Ivić, 1922.; 18); ili da se Muslimani povode za nacionalističkim strujama i obilježavaju kao Srbi ili kao Hrvati, ali da je većina ostala nepristupačna novim pokretima, odnosno da je "muslimanska inteligencija koja se osjećala srpski ili jugoslavenski progonjena" i tako dijelila sudbinu Srba, dok su pripadnici većeg dijela muslimanske inteligencije "koji su se osjećali kao Hrvati i oportuniste, neopredijeljeni" činili isto što i Hrvati u Bosni , to jest, "bili austrofili" (Mitrinović, 1926.: 53-56) Prema drugima, "sve do naših vremena većina muslimanskog

U kontekstu obrazovnih modela i akademskog obrazovanja značajni su stereotipi o Muslimanima/Bošnjacima koji dovode u pitanje validnost njihove kulture i mogućnost produkcije akademskog znanja. Iz ovog stereotipa vidi se osporavanje religije i njenih kulturnih vrijednosti, koju Bošnjaci/muslimani doživljavaju kao važan element nacionalnog identiteta.

> *...da su se "laćali poslova koji su davali mogućnost življenja bez ikakvih umnih i fizičkih napora, da među njima ima najmanje trgovaca, industrijalaca, bankara, zanatlija, da nemaju sistem u radu, da su na univerzitetima rijetki, da ispite polažu teško, a i kada uče, to rade po inerciji, da je Musliman mekan, da se povija prema vjetru, da njegova pjesma, iako je ostala netaknuta, ipak sadrži i nešto čega nema u hrišćanskim pjesmama, npr. hvalisavost, lažljivost, suviše razvijenu maštu, a što je sve rezultat duge epohe islamizacije. Tvrdilo se da ne vole da misle, da su neprijatelji svega novog, konzervativni do krajnosti, da su zabarikadirana psihološka sredina, koja ne prima ništa novo, predaju se sudbini, puni su najfantastičnijih predrasuda, misticizma, nostalgije, melanholije, da pate od ukorijenjenog fatalizma i mašte, ksmet im je materijalna snaga života, mašta im je stvorena za ubijanje duha, pa su citirane i Njegoševe riječi: "Niko grđe no Turčin ne laže". Kao njima svojstvene osobine navodili su hvalisavost, rasipništvo, senzualnost, i zaključivalo da su to pravi nasljednici Turaka, orijentalci. To je donio islam.*[11]

U daljem tekstu se nabrajaju druge stereotipne osobine u vezi s Muslimanima i islamom i povezuju s posljedicama shvatanja nacije kao statične, vječite zajednice, koje ne dozvoljava da se posebna svijest i identitet konstituiše iz raznih okolnosti. U kontekstu ove rasprave odnosa centra/periferija značajan je nacionalistički kontekst unutar kojeg se vrši stigmatiziranje Drugog, dodjeljivanje inferiornog položaja u intelektualnom, moralnom i političkom kontekstu u koji su smješteni "orijentalci". Osim vidljive veze etničke i religijske stigmatizacije s dovođenjem u pitanje prostora na kojem se "problematična" etnička grupa nalazi, ovi stereotipi o Muslimanima/Bošnjacima utječu na percepciju vjerodostojnosti znanja koje nastaje na periferiji, kvaliteta njihovog akademskog rada i priznanja akademske produkcije.

Na osnovu radova i istraživanja o stereotipima, predrasudama i stigmama pokazalo se da su oni razvijeni o svim narodima/nacijama/etničkim grupama s prostora Jugoslavije i da su imali značajnu političku ulogu u svim vremenskim razdobljima formiranja i postojanja

---

stanovništva nije imala prave nacionalne svijesti, njoj je Stambol bio bliže srcu nego Beograd i Zagreb" pa " i danas kod njih možete čuti zakletvu *Turske mi vjere.* Jugoslavija je, prema ovom uvjerenju, za Muslimane bila najpogodnija, jer im nije bilo teško da se obilježe kao Jugosloveni, "ne morajući da se izjašnjavaju ni za "Srpstvo" ni za "Hrvatstvo" (Ćorović, 1939., 1991.; 12, 16) U poslijeratnoj emigraciji prekrajane su granice Jugoslavije s tezom "ako se muslimani trse da se Srbi ujedine, onda je stvar prosta. Ujedinićemo se i muslimane ćemo uzeti sebi" uz zaključak da se oni moraju izjasniti ili kao Srbi ili kao Hrvati, jer "muslimanstvo se ne može ovjekovječiti kao etnička kategorija", ono je izgubilo "podršku za svoju posebnost i ono će tu posebnost samo da napusti". Bez ikakve sumnje u ishod, vjerovalo se da će to olakšati "narodno nivelisanje u svim vidovima, a time i pripajanje Bosne etničkoj teritoriji čiji je dio" (Kostić, 1959., 1992., 155-156) A danas se tvrdi da male vjerske zajednice lako mijenjaju ubjeđenja pa je kod bosanskih Muslimana "moguće za rok od nekoliko mjeseci primijetiti radikalnu promjenu kolektivnog mentaliteta. Oni su narod koji se okreće za pobjednikom" (Ekmečić, 1992., 35) ibid, str. 95

[11] Citirano iz Mitrinović, 1926.: 58, 77-83, 95-116, 120-125, 131-144, 157, ibid, 99.

države/država na jugoslavenskom prostoru. Moć proizvođenja stereotipa, širenja predrasuda i stigmatizacije, usko je povezana ideologijom i političkom moći onih koji ih stvaraju i održavaju kroz obrazovanje, medije i političku kulturu.

Pitanje koje se postavlja – koliko je postojeći akademski program pravnog obrazovanja dovoljno otvoren i fleksibilan da u studije prava uvrsti sadržaje koji utječu na stvaranje prava, na primjenu prava i omogući da funkcija prava nije samo održavanje sistema, nego i moćan instrument/pokretač društvenih promjena.

Pravo i kritičke kulturne studije prava

Međunarodno javno pravo definira državu kao *zajednicu koju čine teritorija, stanovništvo, organizirana vlast koja je čini suverenom*. S obzirom na međusobnu uslovljenost i inerakciju svih elemenata države, Bosna i Hercegovina se pojavljuje kao zanimljiva "studija slučaja". Predmet disciplinarnih/interdisciplinarnih istraživanja su i teritorija (teritorijalna organizacija države i način nastanka nove teritorijalne organizacije, koja je rezultat mirovnog sporazuma) i stanovništvo (narod, konstitutivni narod, nacija, etničke zajednice u Bosni i Hercegovini), organizacija vlasti (model konsocijacijske demokracije, pravna diskriminacija i politička marginalizira ostalih), suverenitet (formalni pravni suverenitiet i pozicija/djelovanje institucije visokog predstavnika i politički suverenitet naroda/nacije, s obzirom na pluralnu etničku/nacionalnu strukturu stanovništva). Čitav kompleks naznačenih pitanja može se posmatrati unutar šireg konteksta: raspad Jugoslavije, ratni sukobi/borbe za teritorije, koje trebaju pripasti/biti uključene u teritoriju država nastalih na prostorima Jugoslavije, zločini usko povezani s etničkom/nacionalnom pripadnošću stanovništva, uključujući genocid i etnička čišćenja na "spornim teritorijama". Navedena pitanja pripadaju domenu prava koje definira granicama određenu državnu teritoriju, ustavna prava stanovništva, u slučaju Bosne i Hercegovine prava *konstitutivnih naroda i Ostalih* i ljudska prava, vertikalnu i horizontalnu ustavnu, političku i teritorijalnu organizaciju Bosne i Hercegovine – dva entiteta, Distrikt Brčko, Federacije Bosne i Hercegovine s deset kantona. Genocid, etničko čišćenje i počinjeni ratni zločini na prostorima Jugoslavije su pitanja kojima se bave lokalni/državni sudovi u državama i Međunarodni tribunal za zločine počinjene na prostorima Jugoslavije.

Međutim, jasno je da čitav kompleks navedenih pitanja ima daleko širi kontekst i njegovo reduciranje na domen pozitivnog prava sužava mogućnost dubljeg razumijevanja pa tako i mogućnosti traženja mogućih odgovora za postojeće izazove države "studije slučaja".

Kada je riječ o studiju prava, u Bosni i Hercegovini postoji uvriježeni steoretip po kojem govor o nečemu iz diskursa prava znači govor iz diskursa pozitivnog prava, gdje je pravo izjednačeno sa zakonom/zakonskom normom. Slijedi ga novi redukcionizam u tumačenju, gdje se smisao i značenje prava – pravne norme, izvodi iz primjene jezičkog tumačenja – doslovno onako kako piše. U slučaju postojanja sumnje u značenju primjenjuje se suženo/restriktivno tumačenje. Sljedeći stereotip koji proizlazi iz prethodnog da pravnici nemaju šta da tumače ("izmišljaju") oni primjenjuju ono što u zakonu/pravnoj normi piše. U skladu s takvom percepcijom prava, teorija se smatra opterećenjem, nepotrebnim i dosadnim dodatkom vladajućem obrascu pravnog pozitivizma. Dalja posljedica takvog stereotipnog pristupa pravu je marginaliziranje učešća pravnika u raspravama koje se odnose na teme naroda/nacije, konflikt i postkonfliktno društvo, izgradnja političkog sistema, društvene dominacije

i marginalizacije, identiteti, kultura i o drugim društvenim temama. Uloga pravnika/ica je da objasne šta o tome pravo kaže, odnosno šta u zakonima piše. Ovaj stereotip je refleks koncepta socijalističkog obrazovanja u kojem je koncept studija prava nastao na kombinaciji marksističke teorije društva i pravnog pozitivizma. Krivično, građansko, državno pravo je proučavalo pozitivno pravo, a sociologija, historija države i prava, teorija države i prava, politički sistemi su slijedili marksistički koncept sadržaja predmeta. Humanističke i društvene nauke su još ostale povezane s ideologijom. Nestanak vladajućeg marksističkog koncepta u humanističkim i društvenim naukama nije značio i osvajanja pune slobode i kritičkog pristupa aktuelnim pitanjima unutar akademske zajednice. Akademsko djelovanje je značajnim dijelom vezano za nacionalne ideološke obrasce, koji su zamijenili do tada važeći marksistički ideološki koncept, nastao u akademskim centrima Beograda i Zagreba.[12]

U Teoriju prava, Jurisprudenciju, Filozofiju prava uključene su slijedeće oblasti: Historija jurisprudencije, teorije prava (pozitivizam, teorija diskursa, sistemska teorija, kulturne studije u pravu, teorija medijskog prava, kritičke pravne studije, pravni realizam, sociologija jurisprudencije), Moralna i politička filozofija prava (teorija prirodnog prava, tranziciona ljudska prava, tranzicioni ustavi, vrlina pravde i pravo), Teorija komparativnog prava i evropske pravne integracije (komparativno pravo, evropska pravna integracija), teorije globalnog prava (filozofija globalnog prava, globalni zaokret prava, globalno prirodno pravo i globalni konstitucionalizam, globalni pravni pluralizam i globalno administrativno pravo, pragmatični pristup globalnom pravu), Metodologiju teorije prava i pravna istraživanja, Pravo i logika (pravo i monotonic logika, non – monotonic rezonovanje u pravu, pravna retorika), Pravna argumentacija (pravo kao argumentacija, šta čini validnim pravni argument, budućnost profesora prava, formalna struktura pravne argumentacije i proporcionalna analiza, pravna argumentacija, ustavno pravo i pluralizam vrijednosti, sistematiziranje pluralizma rezonovanja u pravnoj presudi, namjere i dobre odluke u pravu, okvir argumenata u srednjovjekovnoj pravnoj skolastici, pravna argumentacija u parlamentarnim debatama), Sociologija i antropologija prava (sociologija prava – Veber, pravna antropologija, prilagođavanje razlika u savremenim društvima, domorodačke kulture i pravo, pravo i ekonomija), Kulturne i Gender studije prava (pravne teorije gender studija), Formiranje pravnog poretka (globalni pravni pluralizam – deskriptivno i normativno, Ljudska prava i demokracija /manjinska prava/, međunarodna krivična pravda) Vladanje/upravljanje (usklađenost, integritet, historijski aspekt vladanja/upravljanja), Pravo i tehnologija (epistemiologija i pravna informatika: metode, ideje i modeli, informacija, komunikacija i tehnologija, bioetika i pravo), Jezik i rezonovanje (filozofija jezika i pravna semiotika, formalna logika i pravna argmentacija).[13] Navođenje oblasti koje obuhvata teorija prava objašnjava teorijski pristup u ovom radu i izbor akademskih tekstova stranih autora koji se bave državom Bosnom i Hercegovinom i njenim narodima s posebnim akcentom na Bošnjake.

Teorijski koncepti kulture u domenu prava mogu se vidjeti u knjizi *Law in the Domains of Culture***,** koji su uredili Austin Sarat and Thomas R.Kearns. Knjiga obuhvata značajne

[12] Opširnije u knjizi Jasna Bakšić-Muftić: Država *i pravo u pravnom obrazovanju.* Sarajevo: Pravni fakultet, 2014.

[13] Program magistarskog studija (Master program 2004-2015 LL.M Legal Theory) organizaran od Goethe Univeristat, Frankfurt am Main i European Academy of Legal Theory

autore/ice koji se bave kulturom u domenu prava. U uvodnom tekstu *Kulturni život prava* Austin Sarat i Thomas Kearns pokazuju značaj kulture i njenog razumijevanja u nacionalnom životu, ali i vrlo različite teorijske pristupe ovoj problematici. Na osnovu teorijskih koncepata uočava se razvoj kritičkih kulturnih studija prava, povezivanje prava i književnosti, medija, popularne kulture i unošenje pravnih ideologija u sociologiji prava. Teoretičari prava posvećuju značajnu pažnju istraživanju prava u svakodnevnom životu – odnosu normativnog okvira i stvarnog života i kao i sam život prava u domenu kulture.

U tekstu *Introduction: Culture in the Domain of Law* autor David Howes[14] navodi da Austin Sarat i Thomas Kearns počinju uvod u studiju konstatacijom da su "pravo i pravne studije relativno kasno ušli u kulturne studije. Istraživanje (pravo u domenu kulture) je donedavno bilo vrsta akademskog prijestupa. Isto bi se moglo reći i obratno, kulturne studije (uključujući antropologiju) su relativno kasno ušle u pravo i pravne studije, ali u posljednjih nekoliko dekada je uočljiv prodor kulturalnog diskursa u domenu prava." U ovom radu autor pokazuje da nije samo postignuta saglasnost o potrebi "kulturne kompetencije" u pravnom krugu, razvijanja kulturne senzibilnosti kod sudija, tužilaca, javnih službenika, nego da sam *koncept kulture* utječe na krivične sudske presude, kada je riječ o imigrantima i krivičnim djelima.

Veza kulture i prava narasta u globalizirajućem društvu, multietničkim i multikulturnim društvima, državama s imigrantskom populacijom. U kontekstu Regije (države nastale raspadom Jugoslavije) ova veza također ima značaj, jer se kultura pojavljuje kao bitan element dominacije/marginalizacije, socijalne inkluzije/isključivanja, mogućnosti povezivanja pokidanih socijalnih mreža, kao jedne od posljedice ratnih sukoba na ovim prostorima. U slučaju Bosne i Hercegovine kultura ima snažno djejstvo i u pozitivnoj i u negativnoj interakciji među narodima i političkim strankama s obzirom na prirodu konsocijacijskog modela demokracije. U tom kontekstu je važno pitanje da li znanje o *sebi i drugima* dobivamo putem stereotipizarinih, reduciranih slika i predstava i koji model političke kulture se može razvijati u kulturno-pluralnom društvu.

Za potrebe ovog teksta izdvojen je rad Rosemary Coombe. Ona polazi od ideje da se kultura i pravo pojavljuju kao dva konceptualno odvojena carstva imaginarija razvijenih u prosvjetiteljstvu i romantizmu sa zajedničkom putanjom koja slijedi legitimiziranje i naturaliziranje moći buržoaske klase i globalne evropske hegemonije. Historijsko priznanje eurocentričnih, rasnih i kolonijalističkih korijena ovih termina postavlja nove zahtjeve za preispitivanjem odnosa kulture i prava. Pitanje da li će se odnos kulture i prava proučavati interdisciplinarno u okvirima kritičke kulturne studija prava, u okvirima kritičke pravne antropologije ili kao podvrsta kulturnih studija, za autoricu je manje važno od samog odbijanja uvrštavanja istraživanja koncepta kulture i prava. Autorica primjećuje da razvoj antropologije, kulturnih studija pokazuje zajedničku tendenciju u priznavanju historijskog sadržaja i političkog porijekla u konstruktu kulture. U tom smislu su česti tekstovi "protiv kulture" koja ima političko porijeklo nabijeno historijskim značenjem. Slične tendencije se mogu vidjeti i u pravu i društvenim istraživanjima, gdje se određen broj autora/ica udaljava od pozitivizma i formalizma (doktri-

[14] David Howes "Culture in the Domaun of Law" objavljeno u*: Project Muse,* Scholary journals online, dostupno na http://www.david-howes.com/WebHowesCultureintheDomainofLaw.pdf, stranica posjećena 2.02.2015.

nalisti ili strukturalisti) i institucionaliziranog značenja prava, usmjeravajući pažnju na difuznu i prožimajuću snagu prava da zaoštrava društvenu svijest i društveno ponašanje.

Upravo su na idejama i određenjima iz rada Rosemary Coombe[15] *Krtičke kulturne studija prava*[16] zasniva određenje periferije kojim je označena Bosna i Hercegovina i "*mutavosti*" da bi se poduprli stereotipi *o drugim/drugačijim* koji se u pravilu nalaze u neravnopravnoj poziciji realne distribucije političke, ekonomske i ideološke moći. Određenje *Drugog/e i drugačijeg/e* može se izvesti i iz svih pravno zabranjenih osnova diskriminacije; na osnovu rasne, etničke, spolne, ideološke, religijske, jezičke, razlike. Uglavnom, negativna stereotipizacija Bošnjaka, koja je pokazana na primjerima iz tekstova, odnosi se na kulturne vrijednosti i osporavanje identiteta (ime, porijeklo, jezik, religija, tradicija), što je usko povezano s prostorom na kojem oni čine značajan dio populacije i s idejom država – etnokulturna nacija. U periodu devetnaestog i dvadesetog stoljeća realna distrubucija ideološke i političke razlike ostavila je prostora za izgradnju i održavanje stereotipa koji opravdavaju dominaciju.

Oslanjajući se na literaturu koja se bavi odnosom kulture i prava, autorica porijeklo *mutavosti* izvodi iz kolonijalne ideologije, koja je pravdala ekonomsku i političku dominaciju kolonijalnih sila. Lingvistička barijera, nepoznavanje jezika kolonizatora i nemogućnost da se izražavaju u drugom jeziku je bila zajednička karakteristika kolonijaliziranih naroda od Sjeverne Amerike do Afrike. Pošto oni nisu učestvovali u razvijanju popularnih značenja u jeziku kolonizatora, jer *oni ne mogu govoriti, onda se za njih govorilo.* U imperijalnom mentalitetu to je značilo da su Evropljani donijeli *pravo znanje* mutavim/nemuštim i nepriznatim divljacima i njihova realnost je prvi put izražena na pravi/priznati način.

Kolonizirani narodi su na takav način stekli *znanje o svijetu i sebi*, svoja neadekvatna znanja prilagođavali su evropskom znanju, što je Evropljanima davalo moć i izdizalo ih iznad njih.

Čitav jugoslavenski koncept visokog obrazovanja pokazuje u lokalnom kontekstu odnos Centar – Periferija. Unutar Univerziteta u Sarajevu nisu bili osnovani odsjeci za arheologiju, etnologiju, antropologiju, historiju umjetnosti. Umjetničke akademije (Muzička akademija – 1955.; Akademija likovnih umjetnosti – 1972. i Akademija scenskih umjetnosti – 1981.) osnovane su relativno kasno. Produkcija znanja i kulture je sporo i uz mnogo otpora stizala na periferiju, o čemu govore iskustva i proces osnivanja akademija likovnih i scenskih umjetnosti. Produkcija znanja i istraživanja u ovim oblastima bile su privilegija Centra, kao kulturni i akademski centri oni su stvarali znanje iz navedenih oblasti za narod/narode Periferije. S obzirom na autoritarni politički sistem znanje je prolazilo ideološku verifikaciju da bi se moglo primijeniti kao validno znanje.

Vladajuća komunistička ideologija nije podupirala istraživanje, problematiziranje i otvaranje drugih pitanja izvan utvrđene ideološke matrice. U postratnom vremenu nacionalni obrazac dominantne kulture i njene kanonizacije ostao je vezan za univerzitet kao moćno sredstvo

---

[15] Rosemary Coombe je redovna profesorica prava, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Torontu, nalazi se na poziciji predsjedavajuće Kanadskog istraživačkog centra prava, komunikacija i kulturnih studija na York University u Torontu. Najviše radova ima u oblastima antropologije, političke i pravne teorije. Vidi više informacija na web strani http://www.yorku.ca/rcoombe/

[16] *Law in the Domains of Culture*, uredili Austin Sarat and Thomas R. Kearns, University of Michigan Press, 2000.

produkcije i verifikacije znanja. Kritičke kulturne studije prava upravo se bave popularnom kulturom (književnošću, medijima, filmom, humorom), ideološkim sadržajem kulture i kolonijalnim kulturnim pristupom dominantnih grupa prema Drugim. Označeni kao *mutavi i nemušti da se izraze,* da artikuliraju svijest o sebi i drugima, obrazovani su na kulturnim sadržajima i ideološkim matricama dominatnih.

Jedan od načina da *"mutavi"*, ili nemušti u govoru izraze svoje stavove, prevaziđu stereotipne okvire u koji su smješteni jeste da u izađu iz naslijeđenih akademskih obrazaca i vlastitih stereotipa, koje imaju o modelima obrazovanja, o sebi i o drugima/drugačijima. Akademsko otvaranje, akademska istraživanja i razmjena jesu doprinos stabilizaciji društva i izgradnji države.

Literatura na našim jezicima o identitetima, stereotipima, percepcijama sebe i drugih

Istraživanje literature dostupne na internet izvorima pokazuje da su kultura, identitet, stereotipi, teme kojima se pristupa iz različitih akademskih disciplina. Kritički pristup temi naroda/nacije, stereotipima, identitetima, prostoru vidi se iz naslova radova koji se nalaze na internet izvorima na našim jezicima. Ograničeni obim ovog teksta omogućava navođenje manjeg broja radova koji se bave ovom temom. Mnogi relevantni autori/ice neće biti navedeni. Bibliografija je svedena na egzemplarnu mjeru koja ukazuje relevantne teme izazovne za određene sredine i prostor bivše Jugoslavije u cjelini. Navođenje literature može biti poticajno za dalja istraživanja i otvaranje novih polja znanja:

Abazović, Mirsad D.: "Bosna i Hercegovina – fundamentalizam i terorizam; stvarnost i stereotipi", *Journal of Criminal Justice Issues (Kriminalističke teme),* 6 (2007)

Agičić, Damir: "Bosna je… naša! Mitovi i stereotipi o državnosti, nacionalnom i vjerskom identitetu te pripadnosti Bosne u novijim udžbenicima povijesti" u: Kamberović, Husnija (ur.), *Historijski mitovi na Balkanu* (2003), 139-160.

Aleksov, Bojan: "Poturica gori od Turčina; Srpski istoričari o verskim preobraćenjma" *,* In*: Historijski mitovi na Balkanu. Zbornik radova* (2006), 225-258.

Almond, Mark*: "*Vještački nalaz", *Časopis za suvremenu povijest*, 36, 1 (2003), 143-176.

Antonić, Slobodan: "Kulturni rat u Srbiji", *Nova srpska politička misao,* Spec ed. 1 (2008), 165-182.

Antonijević, Dragana, Ana Banić Grubišić: "Mape stereotipa kao duhovito-opaki proizvod: Folklorizacija i komercijalizacija etničkih predrsuda u internet prostoru*", Antropologija,* 13, sv. 1 (2013)

Arlič Vobič, Nina: "Slovenska nacionalna identiteta in islam", *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 37, številka 235/236 (2009)

Atanasović, Zorana: "Etnički stereotipi kao prepreka bezbednosti na Kosovu", *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 3 (2006), 33-37.

Babić, Dragutin: "Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju", *Migracijske i etničke teme*, 22, 4 (2006), 379-397.

Bakić, Jovo: "Srbocentrična hipoteza o raspadu SFRJ u delu Sabrine Petre Ramet", *Sociologija*, 51, 1 (2009), 93-104.

Bandžović, Safet: "Balkanski ratovi i muhadžirski pokreti (1912-1913)", *Pregled*, 1 (2012),31-56.

Bandžović, Safet: "Bošnjaci i antifašizam: rezolucije građanske hrabrosti (1941) i savremenost", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod*",* 11 (2011), 116-137.

Bandžović, Safet: "Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana (1912-1941)", *Prilozi* Instituta za istoriju, 32 (2003), 179-22

Biro, Mikloš: "Kako pomiriti Srbe , Hrvate i Bošnjake?*" Nova srpska politička misao* , vol. 8 (2001), 111-122.

Biserko, Sonja: "Srpska elita i Bosna", *Helsinška povelja*, 109-110 (2007)

Blagojević, Marina: *Položaj žena u zemljama Balkana: komparativni pregled*. Gender centar Vlade RS, 2004.

Bougarel, Xavier: "Od "Muslimana" do "Bošnjaka": pitanje nacionalnog imena bosanskih muslimana", *Rasprava o nacionalnim identitetu Bošnjaka: Zbornik radova.* Sarajevo: Institut za istoriju, 2009., 117-135.

Bulić, Jelena: *Božidar Jezernik, Divlja Evropa, Balkan u očima putnika sa Zapada*. Bilioteka XX vek, Knjižara Krug, Beograd 2007., str. 408.(Biblioteka XXvek, 164)", u: *Narodna umjetnost*, 46/2 (2009), 168-169.

Buljubašić, Eni: "Stereotip stranca u početničkim udžbenicima inojezičnog hrvatskog", *Časopis za hrvatske studije*, 6,1 (2010), 253-267.

Cerić, Mustafa: "Deklaracija evropskih muslimana", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" 5 (2005), 87-92.

Cvitanov, Marin: "(Re)konstrukcija balkanskih identiteta kroz popularnu glazbu", *Migracijske i etničke teme*, 4 (2009), 317-335.

Cvitković, Ivan: "Potraga za identitetom", *Znakovi vremena*, 6 (1999), 43-53.

Čamo, Merima: "Ksenofobija u ničijoj zemlji", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" 11 (2011), 41-45.

Dizdarević, Ismet: "Naravi Bošnjaka: Izvorna osobenost i široka otvorenost", *Znakovi vremena*, 22-23 (2004), 207-218.

Dodig, Radoslav*: "*Mitomanije bez granica", *Status*, 02 (2004), 188-191.

Drezgić, Rada, Dubravka Žarkov: "Feminističke nevolje s Balkanom", *Sociologija*, XLVII No 4 (2005), 289-306.

Dukić, Davor: "Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća", u: *Jezik književnosti i književni ideologemi: Zbornik radova* ,35 (2007), 87-103..

Duraković, Enes: "Bošnjačke i bosanske književno-povijesne neminovnosti", *Pregled*, 3-4 (2003), 28-39.

Duraković, Enes: "Povijest bošnjačke književnosti–crtež na pijesku", *Pregled*, 2 (2009), 15-74.

Đerić, Gordana: "Drugi u poslekonfliktnom stanju", *Filozofija i društvo*, 3 (37 (2008), 259-273.

Đerić, Gordana: "Stereotip i studije o Balkanu", *Antropologija*, 9 (2009), 11-26.

Đerić, Gordana: "Stereotip: kraj (jedne) priče", *Filozofija i društvo*, 3 (2005), 71-93.

Đerić, Gordana: *Pr (a) vo lice množine: kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*. IFDT, 2005.

Đozić, Adib: "Izvanbosanski programi zla u bosanskohercegovačkom društvu", *Znakovi vremena*, 22-23 (2004), 132-147.

Đozić, Adib: "Sociologija i bosanskohercegovački intelektualci nakon genocida u Srebrenici", *Znakovi vremena*,

Ezbidi, Basem..(et al.): "Zapad i muslimanski svijet: uzajamne predodžbe", *Novi Muallim*, 36 (2008), 36-42.

Fejzić, Fahira: "Medijsko izvještavanje i analitičko prigovaranje Interpretacija semantičkih poruka o Bosni i Hercegovini norveškog dnevnika Bergenska vremena u periodu 1992-1996.", *Sarajevo Social Science Review/Sarajevski žurnal za društvena pitanja,* 2, 5-6 (2010), 428-434.

Filandra, Šaćir: "Crnogorski Bošnjaci i renominacija nacije Bošnjaka", *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2009., 83.

Gavrilović, Danijela, Nevena Petrušić: "Međunacionalni odnosi i zaštita manjinskih prava u Srbiji", *Migracijske i etničke teme*, 27, 3 (2011), 419-439.

Geiger, Marija, Tamara Puhovski, Siniša Zrinščak: "Particular and Universal Women's Experiences– Gender Roles in the Bosniac and the Islamic*", Revija za sociologiju ,* vol. 40, 2009.

Goldberger, Goran: "Davor Marko, *Zar na zapadu postoji neki drugi Bog?: stereotipi i predrasude u medijima prema islamu*, Media plan institut, Sarajevo, 2009., 221 str.", *Sociologija i prostor,* 49, 1 (189) (2011), 109-111.

Graovac, Igor: "Stereotipi o žrtvama i stradalnicima te manipulacije s njima", *Regionalna i transregionalna saradnja: Mitovi i stereotipi kao prepreka za uspješnu regionalnu i transregionalnu saradnju i normalizaciju odnosa na Balkanu* (2002)

Grgurinović, Ivona: "*Konstrukcija Drugoga u putopisu 'Crno janje, sivi sokol' Rebecce West*", 10. hrvatsko-slovenske etnološke paralele. Kultura, identiteti, ideologije granica. Jedna granica, dvije etnologije?, 2008.

Hadžić, Azra: "Prikaz islama u zapadnim medijima sa posebnim skcentom u zapadnim medijima*", Novi Muallim,* 39 (2009), 41-44.

Halilović, Safet: "Istina o genocidu , The Truth about genocide.", *Časopis za društvena pitanja*, 211.

Halkić, Šeherzada*: "*Stereotipi o identitetu pisaca međuknjiževne zajednice*" Филолошки студии*; *Filoloske pripombe*; *Филологические заметки; Filoloske studije*, 8, 2 (2010), 1-7.

Hasanagić, Senad: "Tendencije poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" 10 (2010), 87-106.

Ibrahimagić, Omer: "Savremeni ustavni položaj naroda u Bosni i Hercegovini" *Znakovi vremena,* 18-19 (2003), 47-63.

Ibraković, Dželal, Haris Alibašić: "Obilježena Bosna i Hercegovina (ili: o historijskom opanjkavanju Bosne i Hercegovine)", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture" Preporod" 7 (2007), 9-24.

Ibraković, Dželal: "Krvavo poskakivanje za epohalnim promjenama Bosna i Hercegovina i XX stoljeće", *Habitus*, 9-10 (2003), 103-113.

Ibraković, Dželal: "Multilateralnost kao bit bosanskohercegovačkog društva", *Godišnjak* Fakulteta političkih nauka, 2 (2007), 45-64.

Jahić, Adnan: "Bošnjačka elita u prvoj polovini XX stoljeća-naslijeđe, kontekst, prioriteti, interesi", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod*",* 12 (2011), 138-149.

Jahić, Adnan: "Odnos bosanskohercegovačke uleme prema nacionalnom pitanju u monarhističkoj Jugoslaviji" *Historijska traganja*, 11 (2013), 145-170.

Jahić, Ervin: "Slika aktera bez sustava (Nekoliko nasumičnih teza o bošnjačkom pitanju artikuliranih iz zone intuicije, fatalizma, straha i vedrine)", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture" Preporod" 12 (2012), 173-178.

Jakšić, Božidar i Goran Bašić: *Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi u Srbiji*. IFDT, 2005.

Jakšić, Božidar: "Etnija protiv nacije", *Filozofija i društvo*, 3 (2006).

Jansen, Stef: "Svakodnevni orijentalizam: doživljaj 'Balkana'/'Evrope'u Beogradu i Zagrebu", *Filozofija i društvo* (2001), 33-71.

Jović, Dejan: "Identitet Bošnjaka/Muslimana", *Politička misao*, 50, 4 (2013), 132-159.

Jurić, Filip: "Balkan u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu", *Povijest u nastavi*, 21, 1 (2014), 23-44.

Kadrić, Adnan: "Odbrana Mostara od napada uskoka 1690, kroz poeziju pjesnika Bulbulija Mostarca", *Istraživanja*, 05 (2010), 241-255.

Kadrić, Adnan: "Osvrt na razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem osmanske vladavine: o izostanku renesansne književnosti evropskog tipa", *Prilozi za orijentalnu filologiju,* 60 (2010), 119-144.

Kadrić, Adnan: "Problematično" osmansko naslijeđe i opći problemi recepcije, klasifikacije i periodizacije starije bošnjačke književnosti na osmanskom jeziku", *Slavia Meridionalis*, 11 (2011), 81-95.

Kanižaj, Igor: *Manjine između javnosti i stvarnosti*", Zagreb: JETiC, 2006.

Kostić, Aleksandra, Danijela Gavrilović, and Jasmina Nedeljković: "Uloga nauke u demistifikovanju etničkih stereotipa balkanskih društava" u: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga19/pdf39.pdf

Kudelić, Zlatko: "James Evans, *Great Britain and Creation of Yugoslavia. Negotiating Balkan Nationality and Identity*, Tauris Academic Studies, London, New York 2008., IX+ 327 str.", *Časopis za suvremenu povijest*, 43, 2 (2011), 636-640.

Kukoč, Mislav: "Konfesije i postkomunistički sukob civilizacija" *Društvena istraživanja,* 4, 6 (20) (1995), 937-949.

Kulenović, Tarik:"Hough Poulton–Suha Taji Farouki: *Muslim Identity and the Balkan State*" *Politička misao*, 36,3 (1999), 220-223.

Laketa, Sunčana: "Ispitivanje eksplicitnih i implicitnih etničkih predrasuda" (2004)

Lavić, Senadin: "Konstruiranje identiteta. Dvoznačna upotreba pojmova narod i nacija", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", 12 (2012), 107-125.

Majstorović, Danijela: "Više od krvi i tla?: etnički i državni diskursi kod mladih u Bosni i Hercegovini", *U okrilju nacije,* 134.

Malenica, Zoran: "Etničke i nacionalne predrasude u hrvatskom društvu danas", *Istina*, br. 17 (2003).

Malenica, Zoran: *Ogledi o hrvatskom društvu: prilog sociologiji hrvatskog društva*, Zagreb: Golden marketing–Tehnička knjiga, 2007, 170-180.

Mešić, Mirza*: "*Islam i kršćanstvo–zajednički izazovi i perspektive", *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja,* 9,1 (2011), 199-205.

Mihaljević, Damirka: "Ima li i Bosna i Hercegovina priliku izgraditi zajednički sustav vrijednosti?", *National security and the future*, 11,1 (2010), 45-59.

Milivojević, Snježana: "Žene i mediji: Strategije isključivanja", *Genero* Special (2004), 11-24.

Milosavljević, Olivera: *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima".* Vol. 1. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002.

Milosavljević, Ranko: "Međukulturna komunikacija islama: Hodžić, Vehbija*: Islam u svjetlu nauke i filozofije,* Novi Pazar: El-Kelimeh, 2010" , u: *CM:časopis za upravljanje komunicarenjem*, god. 19, VI leto 2011.

Mladenović, Emina: "Uticaj kulturoloških narativa na položaj žena u društvima Zapadnog Balkana", *Prevazilaženje tradicionalne uloge žene u crkvama i vjerskim zajednicama zapadnog Balkana.* Beograd, 2013, 48

Nedeljković, Saša: "Mit, religija i nacionalni identitet-mitologizacija u Srbiji u periodu nacionalne krize", *Etnoantropološki problemi*, Beograd 1, 1 (2006), 155-179.

Obad, Orlanda: "Pouke iz predsoblja Europe za balkanističku kritiku (i njezine kritičare)", *Filozofija i društvo*, 1 (2013), 458-476.

Opačić, Goran, and Branko Vujadinovic. "*Etnička distanca i etnički stereotipi kao faktor odluke o povratku."* (2005).

Palmiotto, Michael J., Duško Vejnović: "Rad policije na sprječavanju etnički motivisanog nasilja na fudbalskim utakmicama u Bosni i Hercegovini"*, Defendologija,* 15, br. 32 (2012), str. 19-32.

Pantić, Dragomir J.: "Changes in ethnic stereotypes of Serbs", *Sociologija*, 38, 4 (1996), 561-583.

Panjeta, Lejla, Besim Spahić: "Horion Bosona – Terra mistica: Rezultati istraživanja stereotipa o Bosni i Hercegovini" *Pregled*, 51, 2 (2010)

Pavlović, Srđa: "Cjenovnik sjećanja: istorijski revizionizam u bivšoj Jugoslaviji", *Prilozi* Instituta za istoriju, 39 (2010), 103-122.

Petrović, Nebojša: "Međusobni stereotipi Hrvata, Bošnjaka i Srba u svetlu dvofaktorske teorije predrasuda", *Sociologija*, XLV No 1 (2003), 15-32.

Pinker, Steven: *The better angels of our nature: Why violence has declined*. Vol. 75. New York: Viking, 2011.

Popadić, D. B., Mikloš Biro: "Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji", *Nova srpska politička misao* 6 (1999), 1-2.

Puhalo, Srđan: *"Etnička distanca i (auto) stereotipi građana Bosne i Hercegovine*" *Dostupno na: www. fes. ba/publikacije/2009-10*

Radušić, Edin: "Stereotipi o mržnji među narodima – britanski konzuli o ruskoj i austrijskoj politici u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoljeća*", Historijska traganja*, 2 (2008), 227-241.

Rajković, Nikolina: "Povlačenje granica Istoka i Zapada: antemurale christianitatis i konceptualizacija hrvatskog nacionalnog i simboličnog identiteta*", Diskrepancija*, 11,16/17 (2012), 51-65.

Rihtman-Auguštin, Dunja: "Zašto i otkad se grozimo Balkana" *Erasmus,* 19, 1997 (1997), 27-35.

Sarač-Rujanac, Dženita: "Migracije iz Bosne i Hercegovine u Sloveniju od 1945. do 2002. godine", *Znakovi vremena,* br. 39/40 (2008)

Skoko, Božo :*Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima*, *a što o Bosni i Hercegovini?* Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2011.

Smajić, Aid: "Uloga vjere u formiranju stava prema drugom i drukčijem: između religijskih ideala i bosanskohercegovačke stvarnosti", *Vrhbosnensia*, 1 (2013), 5-26.

Spahić, Vedad, Osman Halilović: "Poetički, etničko-povijesni i ideološki aspekti imagoloških predodžbi u romanu" *Zmaj od Bosne* Josipa Eugena Tomića", *Diwan,* 19-20 (2006), 162-172.

Šakaja, Laura: "Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu: prilog proučavanju imaginativne geografije." is stated in (2001). http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/155/03-Sakaja.geografija.pdf

Šarčević, Ivan: "Totalitarizam, teologija i simboli-Sakralizirana politika i nacionalizirana vjera: primjer Bosne i Hercegovine", *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 8,1 (2010), 87-97.

Šarić, Sabahudin: "Ideologija genocida", *Znakovi vremena,* 5-36 (2007), 160-179.

Šestanović, Muhamed: "Karakterologija Bošnjaka", *Znakovi vremena*, 22-23 (2004), 219-231.

Šlogar, Mateja: "Metafora Balkana u najnovijoj prozi hrvatske, srpske i bosanske književnosti" (2011).

Tanasić, Nevena: "Denotacija i konotacija imena 'Balkan' i njegovih izvedenica" *Hrvatistika*, 4,4 (2010), 111-118.

Telebaković, Boško: "Balkanization", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka,* 5, 6 (2011), 149-158.

Tepšić, Goran: "Nacionalni identitet i (zlo) upotreba "drugog ", *Godišnjak* FPN, 8 (2012), 69-90.

Turjačanin, Vladimir i Danijela Majstorović: "Oblici i izraženost etničkih identiteta u BiH", *U Okrilju nacije, Banja luka:* Centar za kulturni i socijalni popravak, 2011.

Veladžić, Nevzet, Mujo Demirović: "Društveno-politička i kulturna dimenzija djelovanja Mehmeda Džemaludina Čauševića", *Pregled*, 5-6 (2007), 159-174.

Veličković, Nenad: "Slika drugog u romanu *Vaznesenje* Vojislava Lubarde", *Reč*, 74, 20 (2006), 179-197.

Vervaet, Stijn: "Između hrvatstva, srpstva i panislamizma: književna periodika i izgradnja nacionalnog identiteta bosanskih muslimana uoči Prvog svetskog rata", *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, 27 (2010), 52-75.

Vezovnik, Andreja: "Kritična analiza političnih diskurzov o izbrisanih v žanrih mnenjske zvrsti", *Družboslovne razprave*, 64 (2010), 45-62.

Vujović, Sreten Đ.: "Balkanski identitet - od stereotipa do samosvesti, Marija Todorova: *Imaginarni Balkan,* Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.,"u: *Nova srpska politička misao*, 6.1-2 (1999), 255-260.

Zdravković, Danijela: "Problemi i mogućnosti demistifikacije etničkih stereotipa na Balkanu*"* u: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga19/pdf38.pdf

Živković, Marko: "Nešto između: simbolička geografija Srbije", *Filozofija i društvo*, 18 (2001), 73-110.

Zaključak

Polazeći od teorijskog okvira, koji je razvijen u kritičkim kulturnim studijama prava, pokazalo se da je pravno obrazovanje u Bosni Hercegovini suženo na pravni pozitivizam i da je teoriju prava potrebno proširiti sadržajima koji se izučavaju na evropskim pravnim fakultetima. Na taj način je moguće analizirati utjecaj kulture na funkcioniranje konsocijacijskog modela demokracije u Bosni i Hercegovini. Okosnicu političkog sistema čine Bošnjaci, Srbi, Hrvati i Ostali. Proučavanje jezika, kulture, religije, tradicije i identiteta, doprinosi sagledavanju mogućnosti funkcioniranja ovog modela. Bosna i Hercegovina je označena kao periferija, koja ima izmještene političke, ideološke i kulturne centre moći. U regionalnom kontekstu to su Beograd i Zagreb, a u evropskom Bruxelles. Ovi centri prema Bosni i Hercegovini i narodima u njoj imaju paternalistički odnos, što se vidi iz produkcije akademskog znanja, koje nastaje u centrima, a primjenjuje se na periferiji. Znanje o sebi i drugima u velikoj mjeri je posredovano stereotipima, predrasudama i stigmama, koji su nastali u centrima; stereotipi o Balkanu, o zaostalim narodima i prostorima, kao i stereotipizacija koju proizvode dominantne grupe prema marginaliziranima, bez obzira na priznatu pravnu jednakost. U raspodjeli političke, ekonomske i ideološke moći, Bošnjaci su imali marginaliziran položaj, o čemu govore i navedeni stereotipi o njima. Jačanje pozicije univerziteta, kao centra znanja i istraživanja, otvaranje akademske saradnje i dijaloga jesu doprinos stabilizaciji društva i izgradnji države.

BOSNIAKS AND STATE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA − EVENTS ON THE PERIPHERY

Jasna Bakšić Muftić

Summary

The paper deals with peripheral position of Bosnia and Herzegovina within the Ex-Yugoslavia community, having in mind its educational system, on example of law studies and limitations imposed by the ruling communist ideology. Center and periphery are compared which produces the effect of "glass ceiling" in the periphery. "Knowledge" is coming from the center and the periphery applied it.

Key words: center, periphery, stereotypes, Bosniaks, theory of law

UDK 323.1 (497.6=163.42)

Koncept države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka u javnim istupima predstavnika hrvatskih društvenih elita

Nerin Dizdar
Fakultet humanističkih nauka
Mostar

Genocidu i namjeravanom uništenju Bosne prethode dva politička dogovora – dogovor Cvetković-Maček iz 1939. godine te dogovor Milošević-Tuđman iz 1991. godine na principima jednakim prethodnom, a u vezi su s podjelom Bosne na hrvatski i srpski dio, koji su (svaki posebno) trebali ući u sastav Velike Hrvatske i Velike Srbije. Ideološki koncepti podjele Bosne, u kojima se prisustvo Bošnjaka prepoznaje kao temeljni problem realizaciji projekta, i danas su dominantni u promovisanim stavovima hrvatskih političkih elita. Činjenica da su potpisnice Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini dvije druge države, govori o ovisnosti opstajanja mira u Bosni i Hercegovini o njima, njihovim namjerama i njihovim politikama. U ovom radu će, s posebnim osvrtom na slučaj Stoca, biti predočene i analizirane javno promovisane predodžbe i stavovi o Bošnjacima i državi Bosni i Hercegovini iz perspektive vodećih političara Republike Hrvatske, te onih iz Bosne i Hercegovine koji dolaze iz nominalno hrvatskih političkih subjekata u savremenom trenutku.

Ključni pojmovi: diskurs, ideologija, ekskluzivizam, Bosna, Hrvati, Bošnjaci, muslimani

Uvod

Genocidu i ratnoj podjeli Bosne prethode dva politička dogovora – dogovor Cvetković-Maček iz 1939. godine te dogovor Milošević-Tuđman iz 1991. godine, oba na principima podjele Bosne na hrvatski i srpski dio, koji su (svaki posebno) trebali ući u sastav Velike Hrvatske i Velike Srbije. Franjo Tuđman potvrđuje da je osnova za podjelu Bosne bio dogovor iz 1939. godine:

> *Stolac… Ja znam stratešku važnost Stolca, i kao Predsjednik Hrvatske, i kao, ako hoćete vojnik. Ja znam da je Stolac i čitav jablanički bivši kotar i konjički bio ušao u Banovinu Hrvatsku 1939. I to su argumenti koje sam isticao od prvoga dana. Ali, oni ističu argumente da je Stolac bio pretežito muslimanski. I, prema tome, etničko čišćenje, itd.*[1]

Općina Stolac spada u red bosanskih mjesta koja su pretrpjela potpuno razaranje u periodu agresije na državu Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. godine. U ratu protiv države Bosne i

[1] Lucić, Predrag (ed.): "Stenogrami o podjeli Bosne". *Feral Tribune*, *Dani*, 2005., 330.

Hercegovine iz stolačke općine je protjerano gotovo 65 posto stanovnika, Bošnjaka[2] i Srba. Iz grada Stoca, odnosno urbane jezgre općine, protjerano je približno 90 posto stanovništva, a najintenzivnije, blizu 90 posto od ukupnog broja, u rasponu od dva mjeseca 1993. godine, što grad Stolac čini sredinom s najvećim procentom protjeranog stanovništva u Bosni. Više je odlika isključivog ideološkog govorenja o Stocu i destruktivnog djelovanja prema Stocu, koje mogu biti prepoznate kao osnovne odlike djelovanja protiv bosanskog društva u cjelini. Značaj Stoca leži u činjenici da se kroz prizmu razvoja društvenih procesa u tom gradu može sagledati ukupan tok društvenih dešavanja, ne samo u Bosni, nego i u široj regiji. Kao mjesto najneposrednijeg suprotstavljanja ideja uzajamnosti i isključivosti, Stolac daje najjezgrovitiji uvid u trenutno stanje i perspektive ukupnog bosanskog društva. Bivajući sredinom u kojoj su počinjeni masovni zločini, s jedne, ali i sredinom najvećeg zabilježenog povratka i obnove porušenih obilježja pluralne kulture i pluralnog karaktera zajednice kojim se anuliraju posljedice isključivih politika, s druge strane, Stolac je mjera za izvođenje zaključaka o dugoročnom raspletu bosanskih prilika. O uništenju Stoca, nakon provedenog genocida Tuđmanu raportira i tadašnji načelnik Općine, Anđelko Marković:

> *...Stolac je dva puta obranjen kao što ste i Vi jedan puta rekli i od Muslimana i od četnika. Danas u Stocu nema ni jednog Muslimana. Mi smo u Stolac naselili naše izbjeglice iz Bosne. Stolac je potpuno razrušen, možda gore nego Vukovar. Da li možemo sada dozvoliti da tu dođu Muslimani, da dođe njihova televizija koja bi nama natovarila na vrat sve to, pa možda čak godinama nam stavljala to na vrat, možda i sankcije, neke velike posljedice pred Europu… Ovo ako se Muslimani vrate, da li nas to izlaže pred Europom da oni slikaju džamije porušene, spomenike porušene, spomenike, ulice, mostove, itd.*[3]

Podijeljenost bosanskog društva utjelovljena je i u formalnom nazivu države – Bosna i Hercegovina – koja je jednodijelna država u svijetu koja u svome imenu sadrži veznik "i", pa suštinski ima dva formalno ravnopravna nazivnika. Ovakvo neprikladno ime se često koristi za nametanje dodatnih podjela u društvu koje nesporno dijeli zajedničke geografske, historijske i kulturne sadržaje, uključujući korištenje koncepta navodne hercegovačke državotvornosti kao prigodnog "pakovanja" za održavanje na životu ideje Herceg-Bosne, odnosno Velike Hrvatske. Tuđman u tom kontekstu nekoliko rečenica kasnije spominje i Stolac kao mjesto u kojem je rješenje "problema" muslimanskog prisustva, koje opisuje kao prijetnju opstojnosti uvećane države Hrvatske, te stavlja znak jednakosti između termina hercegovačke i (veliko) hrvatske politike:

---

[2] Pojam Bošnjak se ovdje koristi u skladu sa svojim ustaljenim savremenim značenjem koje riječ poprima. Unatoč činjenici da savremeno razumijevanje bošnjačkog identiteta gotovo u pravilu podrazumijeva krnju, nepotpunu i reduciranu definiciju pojma, u svrhu ostvarenja razumljivosti teksta i implikacija izrečenih stavova, pojam Bošnjak se koristi uglavnom za imenovanje bosanskih muslimana. Suštinski, riječ je o pojmu koji sadrži mnogo kompleksnije značenjske elemente koji se, uglavnom uslijed ideologiziranih interpretacija, gube i iščezavaju u savremenom kontekstu. Umjesto da se pojam koristi kao inkluzivan, hiperonim u odnosu na druge etničke imenitelje, odnosno da se, u skladu sa historijskom praksom, etablira kao sinoniman pojmu Bosanac, uključujući brojne druge značenjske i identitetske podelemente, ideološki je sveden na svojevrsni bosansko-muslimanski pandan suštinski hiponimskim odrednicama srpskog i hrvatskog etničkog pripadanja.

[3] Lucić, Predrag (ed.): "Stenogrami o podjeli Bosne". *Feral Tribune*, *Dani*, 2005., 329.

A što se tiče problema Hercegovine, molim, taj hrvatski perec je neodrživ južno od Splita ukoliko ne bismo te granice održali. Prema tome, to nije nikakva hercegovačka politika, nego je to hrvatska politika kako da osiguramo što povoljnije granice hrvatske države u budućnosti. Jer ta demografska ekspanzija Muslimana je takva da bi nam oni ugrozili opstojnost hrvatske države više negoli što su je Srbi ugrozili u prošlosti.[4]

Kako je uzrok i svrha formiranja savremenih država jačanje kolektivne svijesti stanovništva koje dijeli zajedničke historijske sadržaje pod jedinstvenim imenom na datoj administrativno-teritorijalnoj jedinici, tako bi, naprimjer, bilo logičnije da današnja Republika Hrvatska nosi naziv Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra i Dubrovnik, uzimajući u obzir historijski kontinuitet, izdvojen razvoj i administrativno-teritorijalni ustroj regija s jasnim međusobnim razgraničenjima, nego što je logičan naziv države Bosne i Hercegovine.

Osnovne odlike promovisanih koncepata države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka iz perspektive hrvatskih društvenih elita

Falsifikovanje historijskih činjenica jedan je od temeljnih sadržaja ideološkog djelovanja hrvatskih političkih elita. Jozo Marić, historičar i tadašnji ministar u vladi paradržave Herceg-Bosne, prilikom utemeljenja hrvatske Općine Stolac, 19. aprila 1994. godine, svjedoči o načinu poimanja historije i ideološkom fabrikovanju historijskih činjenica za potrebe potvrđivanja ideologije, pa kaže sljedeće:

Maloprije sam šetao sa svojim kolegom Miroslavom Palametom, tamo na mjestima gdje su naša ognjišta, gdje su naše crkve na kojima su izrasli nekakvi drugi, tuđi hramovi, strani našoj kulturi i našem podneblju i pitao sam ima li Stolac našu hrvatsku sintezu povijesti, našu hrvatsku sintezu povijesti umjetnosti. On je, nažalost, nema... Eto, ja sada kao aktualni ministar u prosvjeti i kulturi ove naše lijepe Hrvatske republike Herceg-Bosne sebi i mom kolegi Miroslavu, a i onim Stočanima koji znaju pisati, stavljam u zadatak da što prije, a mislim da možemo vrlo brzo, napisati jednu našu hrvatsku povijest Stoca. Za to sredstava ima, samo vi naoštrite pera...[5]

Za vrijeme agresija protiv Bosne i Hercegovine Miroslav Palameta je obnašao dužnost zamjenika ministra obrazovanja Hrvatske republike Herceg-Bosne. Kada je, svjedočeći pred Međunarodnim sudom u Haagu u svojstvu svjedoka odbrane Jadranka Prlića, pitan za svoju tvrdnju iz ratnih dana da su Muslimani zapravo Hrvati muslimanske vjere, rekao je da te tvrdnje pripadaju dobu "političkog romantizma" s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Kako navedeni primjer pokazuje, u perspektivi kreatora i promotora ideoloških obrazaca ekskluzivizma i etnički uvjetovane društvene povlaštenosti, historija prestaje biti naučna grana kojoj je zadatak spoznati i zabilježiti istine iz prošlosti i predstaviti ih u istraženom vremensko-prostornom kontekstu, već postaje zadatak čije je određenje bilježenje ili kreiranje

---

[4] Lucić, Predrag: (ed.): "Stenogrami o podjeli Bosne". *Feral Tribune*, *Dani*, 2005., 327.

[5] Dio snimka objavljen u emisiji *60 minuta* Federalne televizije. Kompletan snimak je u posjedu autora ovog teksta. Miroslav Palameta je prisustvovao navedenom događaju. Između ostalog, tom prilikom kasniji načelnik Općine Stolac, Željko Obradović kaže: "Uložit ću sve svoje znanje, sav svoj um da Stolac bude – nek' je to i granični – ali da Stolac bude hrvatski grad, hrvatski teritorij u okviru hrvatskog prostora."

podataka na osnovu već zadanih parametara i njihovo selektivno umetanje u ideološki poželjan okvir. Takav obrazac djelovanja moguće je prepoznati još od ranih faza razvoja ideološke, egocentrističke propagande, kako to prepoznaje Marfi (Murphy):

> *Branitelj Crkve iz 1400-ih godina, pišući afirmativno o inkviziciji, ustvrđuje: 'Progonili smo sjeme zla, ne samo u djelima ljudi, nego i u njihovim mislima.' Sve to zvuči vrlo srednjovjekovno, ali ne samo srednjovjekovno. Učenjaci mogu raspravljati da li postoji istinski 'totalitarna' država i šta bi to bile njene suštinske odlike, ali želja da se upravlja mislima drugih – podržana uvjerenjem da će historija sama po sebi iznjedriti pozitivan sud – suštinski je sadržaj većine tužnih zbivanja iz proteklog stoljeća*.[6]

Eklatantan primjer izravnog negiranja, odnosno veličanja počinjenih zločina i uništenja Stoca je svjedočenje Martina Raguža, Stočanina i aktuelnog predsjednika političke partije HDZ 1990, koji je od 1993. godine do kraja rata obnašao dužnost zamjenika predstojnika Ureda za prognana i raseljena lica Herceg-Bosne. Kao svjedok odbrane u procesu vođenom protiv lidera paradržave Herceg-Bosne Jadranka Prlića, Brune Stojića, Valentina Ćorića, Berislava Pušića, Milivoja Petkovića i Slobodana Praljka, Raguž je izjavio da je ubijanje i protjerivanje muslimana Stoca i sinhronizovano naseljavanje Stoca Hrvatima iz srednje Bosne bio primjer "solidarnosti za pamćenje".[7] Zatim tvrdi da su vlasti Herceg-Bosne 1993. godine pokazale "odgovornost prema situaciji", navodno, otvorivši "tranzicijske centre". Dalje govori da je svrha "tranzicijskih centara" bila da se "pomogne ljudima" koji su htjeli otići "na bolje i sigurnije mjesto".

Činjenice, međutim, govore da su sredinom 1993. godine snage Hrvatske vojske i HVO-a protjerale i u koncentracione logore poslale 8.100 stolačkih Bošnjaka. Minirano je i uništeno 2.107 bošnjačkih kuća, više od 250 vakufskih objekata, a srušeno je i svih jedanaest džamija na području općine, uz uklanjanje svih ostataka.[8] O tome Pero Marković, tada načelnik Općine Čapljina, raportira Franji Tuđmanu na njegovom sastanku sa izaslanstvima HVO-a Posavine, Ravnog, Čapljine i Stoca, 21. septembra 1993. godine:

> *Kada se tiče prostora južno od Bune do Stoca, i do Čapljine natrag, to je prostor otprilike 250 četvornih kilometara, nema nijednog Muslimana – nastanjeni su Hrvati. Mi smo iz Kaknja doveli tri tisuće Hrvata, iz Travnika također, i Hrvata iz Konjica. Ono što je zdravo kuća, to je napučeno sve. Za njima su došli i njihovi svećenici*.[9]

---

[6] Murphy, Cullen: *God's jury: The inquisition and the making oft he modern world*. Boston – New York: "Houghton Mifflin Harcourt", 2012., 14.

[7] (http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/solidarnost-za-pamcenje-ili-etnicko-ciscenje.25.html?cat_id=1&news_id=5608; pregled. 16. 10. 2013.)

[8] Podaci na osnovu dokumentacije Fonda "Stočani", koji je upravljao cjelokupnim procesom poslijeratne obnove Stoca. Nakon ukidanja tzv. ratnih općina kao institucija koje su djelovale u izgnanstvu, uključujući Općinu Stolac sa sjedištem u Mostaru, Fond "Stočani" je preuzeo praktično sve funkcije ove institucije kao organizacija putem koje su vršene sve aktivnosti obnove uništenih infrastrukturnih sadržaja na području Općine Stolac. Uvidom u stanje na terenu i obilaskom svake pojedinačne lokacije ili nekretnine, Fond je vodio preciznu dokumentaciju o broju uništenih i porušenih stambenih i drugih objekata prognanika, kako bi ti objekti mogli biti uključeni u projekte obnove i sanacije.

[9] Lucić, Predrag (ed.): "Stenogrami o podjeli Bosne". *Feral Tribune*, *Dani*, 2005., 342.

Ovako kontekstualizovana izjava Martina Raguža kojom Jadranka Prlića opisuje kao čovjeka "vrlo dobrih organizacionih sposobnosti" poprima sasvim drugo, potpunije značenje. Unatoč Raguževom svjedočenju, prvostepenom presudom Međunarodnog suda za ratne zločine u Haagu svi optuženi su osuđeni na dugogodišnju robiju zbog počinjenih zločina (ukupno 111 godina), kao učesnici u "udruženom zločinačkom pothvatu", kako je taj zločin opisan u presudi objavljenoj 29. maja 2013. godine. Nakon donošenja spomenute presude, koja se u značajnoj mjeri dotiče i razaranja Stoca,[10] o njoj premijer Republike Hrvatske Zoran Milanović izjavljuje sljedeće: "Nadam se da će u drugom stupnju sudsko vijeće Haškog suda uzeti u obzir i sve ono *što mi smatramo da se događalo* u Bosni i Hercegovini."[11]

Očekivanje da se pravdom definiše subjektivni pogled na događaje, a ne činjenično stanje potvrđeno opsežnim istražnim procesom, predstavlja jedan od temeljnih sadržaja svakog percipiranja realnosti iz okvira određene ideološke matrice. U tom kontekstu treba posmatrati i izjavu Zorana Milanovića, koji od najviše međunarodne pravosudne instance očekuje da uvaži ono što on smatra da se događalo kako bi presudu prihvatio kao legitimnu. Uz to se u izjavama ne može prepoznati niti nagovještaj prihvatanja mogućnosti da je presudama utvrđeno činjenično stanje i da je nužno revidiranje shvatanja o onome "što mi smatramo da se događalo". Nakon posjete Stocu 8. aprila 2013. godine, Milanović je izjavio:

> *Ovdje povijest nikada nije bila bez izazova, pa tako ni u zadnje vrijeme. A neće biti niti ubuduće. Ali, šanse su tu i mislim da ćemo ih iskoristiti... Bio sam u Stocu gdje sam saznao da tu do sada nije bio nijedan hrvatski predsjednik ili premijer. U Stocu su se događale ružne stvari 1992. i 1993. godine, ali ljudi se vraćaju i to je dobro.*

Tom prilikom Milanović se sastao isključivo s dužnosnicima iz hrvatskog naroda, jednako kao i prilikom njegove posjete Mostaru nakon građanskih nemira 7. februara 2014.[12] Tvrdnja da su se u Stocu 1992. i 1993. godine "događale ružne stvari" predstavlja dramatično ublažavanje i maskiranje činjenice da se u konkretnom slučaju radilo o masovnim zločinima, za koje će već krajem tog mjeseca Međunarodni sud za ratne zločine potvrditi naročitu odgovornost Republike Hrvatske. Govoreći o položaju bosanskih Hrvata i odnosu Hrvatske prema njima, Zoran Milanović je izjavio: "Pomoći ćemo koliko možemo."[13] Nasuprot ovakvom

---

[10] U optužnici (br. IT-O4-74-PT) značajan dio je posvećen zločinu protiv grada i građana Stoca (tačke 154-171).

[11] (http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Milanovic-U-drugom-stupnju-presuda-mozda-bude-drukcija-Karamarko-Milosevic-bi-okupirao-cijelu-BiH-da-nije-bilo-Tudmana; pregled. 5. juna 2013.)

[12] Umjesto da postane indikator razvoja kritičke svijesti, javnog mnijenja koje inicira pozitivne promjene, spomenuto događanje od 7. februara 2014. postalo je metafora gotovo patološkog samouništenja kojem teže i građani države koji se deklarišu kao "probosanski", samouništenja koje je u pravilu uzrokovano i generisano izvan te društvene zajednice. Kao jedna od najslikovitijih metafora te uglavnom nesvjesne samodestruktivne tendencije može poslužiti primjer paljenja objekata u kojim su smještene najznačajnije državne institucije širom Bosne na ovaj datum, od kojih su neki i značajni kulturno-historijski spomenici države, gdje je paljevina ovih objekata bila popraćena klicanjem "Volim te, Bosno!" od dijela masa.

[13] Nedugo nakon što je dao ovu izjavu, iz Općine Stolac je objavljeno da je Vlada Republike Hrvatske odobrila iznos od 130 hiljada kuna od ukupno 20 miliona kuna odobrenih za projekte

odnosu prema bosanskim Hrvatima, Republika Hrvatska nije ni simboličnim ni konkretnim činom podržala stolačke povratnike Bošnjake, u čijem je osiromašenju i općem unesrećenju neposredno učestvovala, što potvrđuje i više haških presuda.

O odgovornosti Hrvatske za zlodjela počinjena na području Općine Stolac govori i nekolicina autora u Republici Hrvatskoj, uključujući Borisa Pavelića, kolumnistu riječkog *Novog lista*, koji u tekstu naslovljenom *A Stolac?* kaže:

> *Hrvatska je dostojanstveno obilježila obljetnicu genocida u Srebrenici. Ali, kada će i uništenje Stoca?... U srpnju 1993. HVO je sve bošnjačke muškarce u općini Stolac deportirao u logore Heliodrom, Dretelj i Gabela. Žene i djecu protjerali su preko bojišnice, na 'bošnjačku' stranu; neki su pritom poginuli. Sedamnaest je stolačkih džamija sravnjeno sa zemljom... Ali, neće riječka džamija biti topla koliko može dok Hrvatska i u Stocu ne obnovi džamiju. Važnije je vratiti jedan srušeni hram, nego sagraditi deset novih. 'Naprosto je neshvatljivo da se to dogodilo', šokirano je jučer u Srebrenici rekao premijer Zoran Milanović. Jest, neshvatljivo je. 'Nešto slično moglo se dogoditi i s Bihaćem', dodao je, aludirajući da je Hrvatska probila blokadu. I jest – ali je srušila Stolac. 'Naprosto je neshvatljivo da se to dogodilo.' I zato, neka hrvatski političari nagodinu krenu južnije od Srebrenice, u Stolac, pa neka u ogledalu čiste zelene Bregave sebi i svojoj naciji pogledaju u lice*.[14]

U TV emisiji Hrvatske radio-televizije *Latinica*, u kojoj je ugledni novinar Denis Latin više puta potencirao pitanje uloge Republike Hrvatske u zločinima u Bosni i Hercegovini, objavljen je citirani razgovor u kojem tadašnji načelnik Općine Stolac Anđelko Marković raportira Franji Tuđmanu o tome kako su njegove zapovijedi efikasno provedene, da su svi muslimani protjerani, a sve njihovo uništeno. U emisiji *Latinica* iz 2008. godine naslovljenoj *Gojko Šušak, lik i djelo*, Anto Nobilo, ugledni hrvatski stručnjak u oblasti međunarodnog prava, koji je u sudskim procesima branio mnoge hrvatske optuženike za ratne zločine, iznosi i često ponavlja tvrdnju da je Hrvatska izvršila agresiju na Bosnu i Hercegovinu, te da je za ratna djelovanja i zločine u Hercegovini neposredno odgovorna Republika Hrvatska, koja je kontrolirala sve vojne, političke i obavještajno-policijske službe Herceg-Bosne, navodeći i činjenicu da je Mate Boban, ratni i jedini predsjednik paradržave Herceg-Bosne "puno puta ponovio da on nema vlastite politike, nego provodi politiku predsjednika Tuđmana".[15]

U objavljenim stenogramima službenih razgovora Franje Tuđmana vođenih u njegovom kabinetu, više puta se naglašava značaj Stoca za uspostavu nove hrvatske države koja obuhvata teritoriju samozvane Hrvatske republike Herceg-Bosne.

Neposrednu uključenost političkih struktura Republike Hrvatske u problematiku unutrašnjeg političkog uređenja Bosne i Hercegovine i tretiranje te problematike unutrašnjim pitanjima

---

u Bosni i Hercegovini "namijenjenih programima i projektima koji su od interesa za hrvatski narod u BiH". Iz Općine dodaju da je iznos "povećan je za 5 milijuna kuna u odnosu na prošlu godinu, što pokazuje koliki značaj Vlada RH pridaje jačanju položaja hrvatskog naroda u BiH". (http://www.stolac.gov.ba/index.php/355-hrvatska-vlada-financira-24-opcine-u-bih-medu-kojima-je-i-stolac; pregled. 22. 12. 2013.)

[14] (http://www.novilist.hr/Komentari/Kolumne/Zemlja-koje-nema-Borisa-Pavelica/A-Stolac; pregled. 6. 1. 2014.)

[15] (http://www.youtube.com/watch?v=heFNfXjrIOg; pregled. 16. 10. 2013.)

i u savremenom trenutku potvrđuje i Tomislav Karamarko, predsjednik HDZ-a Republike Hrvatske, koji izjavljuje: "Apsolutno ćemo pomoći dva HDZ-a u BiH. Kao pripadnici hrvatskog naroda, koji živi u dvije domovine, ne možemo dopustiti da smo u jednoj od tih domovina obespravljeni. U konačnici, to je i naš problem."[16]

U čestitki koju je Hrvatski narodni sabor u novembru 2013. godine uputio Hrvatima povodom obilježavanja "Dana Herceg-Bosne", između ostalog, stoji:

> *Slaveći s ponosom 18. studenoga, Dan Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, uz sjećanje na Vukovar i Škabrnju te sve sinove hrvatskog naroda koji su položili živote u obrani Domovine, prisjećamo se trnovitog puta koji smo morali proći devedesetih godina i povijesne borbe za opstojnost hrvatskog naroda u BiH i za samostalnost Hrvatske.*

U pismu se nigdje ne spominje država Bosna i Hercegovina, njena historijska opstojnost i bosanski identitet domicilnih Hrvata, ali se zato naglašava doprinos u borbi "za samostalnost Hrvatske", te se, osim poziva na sjećanje stradanja Vukovara i Škabrnje, gradova u Republici Hrvatskoj, nigdje ne spominje sjećanje na domaće žrtve koncentracionih logora i na sve one koji su stradali u udruženom zločinačkom pothvatu.

Tabuizacija problema potpunog uništenja sredina poput Stoca u ratu, uz činjenje masovnih zločina, najbolje se ogleda u ideološkim percepcijama koje promovišu političke elite. Ona se ne svodi samo na potpuno ignorisanje činjenica iz skore prošlosti te činjenice o trenutnom pluralnom karakteru Stoca koji se tumači kao "nova prijetnja". Primijenjena je i putem nametanja stanja etničke dominacije i "pročišćenog" jednoetničkog identiteta Stoca i njegovih kako materijalno-arhitektonskih, tako i tradicijskih sadržaja kao realnih. Ova praksa je prisutna kao jedan od osnovnih pravaca ideološkog djelovanja svih bosanskih nacionalističkih elita u svim sredinama.

O takvim ideološkim opredjeljenjima dovoljno svjedoči govorenje rukovodstva HDZ-a Bosne i Hercegovine, ali i rukovodstva države Hrvatske od rata do savremenog trenutka,

---

[16] (http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=22646:karamarko-i-ovi-u-neumu-obespravljenost-hrvata-u-bih-je-na-zajedniki-problem&catid=1:politika&Itemid=9; pregled. 8. 4. 2014.)

Dragan Čović u jednom intervjuu u martu 2014. godine, također, neposredno potvrđuje duboku uključenost struktura Republike Hrvatske u interna pitanja Bosne i Hercegovine na jednoj neslužbenoj razini: "Razgovaramo u Zagrebu, u posljednjih četiri-pet mjeseci bio sam desetke puta tamo, razgovarali smo i u vezi sa ovim inicijativama da se uvede poseban status BiH u smislu približavanja Europskoj uniji. Mi unutar sebe moramo stvoriti okvir koji će biti prihvatljiv za takav proces. Niko nama neće otvoriti vrata, a da mi zadržimo sadašnje stanje. Evidentno je da moramo osigurati jednakopravnost bošnjačkog, hrvatskog i srpskog naroda i da se bavimo realnim životom. Nitko neće uraditi naš posao." (http://www.hdzbih.org/vijesti/5890-predsjednik-hdz-bih-prof-dr-dragan-ovi-za-klixba-fbih-treba-podijeliti-na-tri-jedinice.html; pregled. 20. 6. 2014.) Ova izjava je tek potvrda uzajamnosti i tijesnih odnosa, a možda je najbolje reći i potčinjenosti rukovodećih hrvatskih nacionalističkih političkih elita u Bosni i Hercegovini onima u Hrvatskoj. Dok Čović na noge svojim "savjetnicima" u Zagreb ide desetke puta u dva-tri mjeseca u neslužbene posjete, rukovodeći ljudi Republike Hrvatske mnogo rjeđe posjećuju Bosnu – ili se barem stiče takav dojam.

koji bez zadrške govore o Stocu kao o "hrvatskom gradu", te iz Stoca, u kojem postoji sudski potvrđena diskriminacija i segregacija građana nehrvatske nacionalnosti, šalju poruke o nužnoj uspostavi ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini:

> *...Dr. Dragan Čović govorio je o potrebi jednakopravnosti Hrvata s ostala dva naroda u BiH, naglašavajući kako ponekad u Stocu treba staviti glavu tamo gdje neki ne smiju ni nogu, te kako je Stolac vjera za ponašanje Hrvata u BiH. Iako je, po njemu, krajnji cilj bošnjačke politike ugasiti sve što nosi atribut hrvatski, nema mjesta ni potrebe za malodušnošću Hrvata u Stocu*.[17]

Druga slična izjava u kojoj su sadržani svi elementi tabuizacije zločina i pluralnog karaktera Stoca u govorenju iste osobe je sljedeća:

> *Strateški interes hrvatskog naroda i HDZ-a BiH su općine Neum i Stolac i ono što ćemo raditi u iduće četiri godine bit će posvećeno tim dvjema općinama, kako ih trajno zaštititi od bilo kakvih ideologija i nasrtaja s druge strane u cilju da ih pretvore u nešto što nikad nisu bile*.[18]

Konačno, iz mjesta potpune diskriminacije bošnjačkog i srpskog stanovništva potvrđene i u više sudskih presuda[19], g. Čović šalje i sljedeću poruku: "Svima u Stocu treba vrlo jasno poručiti koliko nas ima i da je HDZ BiH kao stožerna stranka spremna i dalje u ime hrvatskog naroda raditi kako bismo osigurali što bolji i pravedniji položaj Hrvata u BiH."[20]

---

[17] (http://www.slobodnadalmacija.hr/BiH/tabid/68/articleType/ArticleView/articleId/71492/Default.aspx.; pregled. 22. 10. 2013.). Rečeno prilikom obilježavanja 19. godišnjice Općinskog odbora HDZ-a BiH Stolac.

[18] (http://poskok.info/index.php?option=com_content&view=article&id=23803:strateki-interes-hrvatskog naroda-i-hdz-bih-su-opine-neum-i-stolac&catid=157:hdzbih; pregled. 3. 10. 2013.) Rečeno na skupu HDZ-a BiH u Neumu 20. 7. 2010.

[19] Stolac je mjesto brojnih kršenja zakona i nepoštivanja temeljnih ljudskih prava povratnika uglavnom bošnjačke nacionalnosti. U prošlosti su donesene brojne presude kojim se nalaže povratak prijeratnih uposlenika na prijašnja radna mjesta kao i povrat opljačkane imovine i privrednih infrastrukturnih objekata povratnicima. Evo nekih od brojnih primjera: presuda br. P:236/98 Općinskog suda u Stocu o obeštećenju stanovnika naselja Todorovići u tužbi protiv Općine Stolac i Joze Perića Tukeše zbog uništenja privatne imovine; Rješenje Komisije za implementaciju člana 143. Zakona o radu pri Ministarstvu rada i socijalne zaštite HNK (sada Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne zaštite) br. UP/I-06-34-531-1/00 o povratu na posao uposlenika Tvornice građevinskih armatura u Stocu; Rješenje o ovrsi Općinskog suda u Čapljini br. Ip 25/05 u korist povratnika čija je imovina (industrijske mašine) opljačkana i disciplinska mjera Visokog sudskog i tužilačkog vijeća zbog neprovedbe odluke protiv odgovornog sudije od 10. 3. 2008; Rješenje Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) br. Už-108/04 i nalog OHR-a od 1. 4. 2002. godine (potpisan Peter Bas-Becker, tadašnji zamjenik Visokog predstavnika) kojim se nalaže neodložno uvođenje u posjed povratnika Bošnjaka nad uzurpiranim objektom Doma kulture uz prijetnju sankcijama Općini Stolac.

Niti jedna od ovih i brojnih drugih presuda nije provedena, a Stolac je grad u kojem je u svim javnim institucijama na području općine (ne računajući policiju) ukupno zaposleno tek petnaestak Bošnjaka.

[20] (http://www.hdzbih.org/vijesti/4018-obiljezena-22-obljetnica-osnivanja-oo-hdz-bih-stolac-foto.html; pregled. 9. 10. 2013.) Rečeno na skupu HDZ-a BiH od 23. 9. 2013.

U izjavama Dragana Čovića primjetna je nedorečenost u definisanju onoga što općine poput Stoca "nikad nisu bile". Ipak, jasno je da je održavanje retorike kojom dominira teza o ideologijama i nasrtajima "s druge strane", jednako kao i teza o neizrecivom zlu koje vreba sa te druge strane s namjerom pretvaranja nekoga ili nečega u nešto što "nikada nije bio", nužno za ustrojavanje skupina podložnih promovisanim ideološkim obrascima. Ovakav retorički pristup predstavlja modifikaciju ranije neposrednije iznesenog stava da je "cilj bošnjačke politike ugasiti sve što nosi atribut hrvatski". Tako se realnost predstavlja kao stanje u kojem se dvije strane natječu u tome ko će prije ugasiti ili pretvoriti drugoga u svoj odraz i kreirati materijalnu realnost i njeno apstraktno poimanje na svoju sliku. Stalnost i kontinuitet u isključivosti i radikalnom negiranju sve drugosti od političkih krugova u kojima su najistaknutiji govornici i predvodnici osobe poput Dragana Čovića, potvrđuje i sljedeći primjer – Pero Marković, ratni načelnik Općine Čapljina – prilikom spominjanog formiranja hrvatske Općine Stolac 1994. godine kaže: "(Mi) smo napadnuti od Srba. Poslije toga (smo) napadnuti od muslimana kroz etničku i demografsku okupaciju... Obranili smo prostor i ovo je naše. Niko nema pravo na Stolac i stolačke prostore doli Hrvata."

Teza o demografskom "napadanju", gdje se čak i porast nataliteta ili bračno "miješanje" unutar skupina koje dijele životni prostor tretira kao faktor ugrožavanja "svog" naroda, prisutna je i kod nacističkih ideologa kada govore o Jevrejima. U izjavi Pere Markovića odzvanja eho govorenja Adolfa Hitlera, koji u zloglasnom djelu *Mein Kampf*, nacističkoj "svetoj knjizi", nešto eksplicitnije i slikovitije kaže:

> *Crnokosi jevrejski mladac vreba satima, đavolski zagledajući nevinu djevojku koju planira zavesti, kvareći njenu krv i odvodeći je iz okrilja njenog naroda. Jevrej koristi svako moguće sredstvo da potkopa rasnu osnovu potčinjenog naroda*.[21]

Prema tome, odbrana od "demografske okupacije" može podrazumijevati samo jedno: demografsko, odnosno fizičko uništenje grupe koja se smatra "invazivnom" kao jedini mogući način oslobođenja iz okova "demografske okupacije". O muslimanima kao o demografskoj prijetnji govori i Franjo Tuđman, kada pravda agresiju Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu i kao čin odbrane Hrvata od muslimanske "demografske ekspanzije", što je također zabilježeno u knjizi *Stenogrami o podjeli Bosne* (336). Tuđman u tom kontekstu nekoliko rečenica kasnije spominje i Stolac kao mjesto u kojem je rješenje "problema" muslimanskog prisustva koje opisuje kao prijetnju opstojnosti uvećane države Hrvatske, te stavlja znak jednakosti između termina hercegovačke i (veliko)hrvatske politike:

> *A što se tiče problema Hercegovine, molim, taj hrvatski perec je neodrživ južno od Splita ukoliko ne bismo te granice održali. Prema tome, to nije nikakva hercegovačka politika, nego je to hrvatska politika kako da osiguramo što povoljnije granice hrvatske države u budućnosti. Jer ta demografska ekspanzija Muslimana je takva da bi nam oni ugrozili opstojnost hrvatske države više negoli što su je Srbi ugrozili u prošlosti*.[22]

Tuđman je objasnio i da je uništenje muslimanskog prisustva u hercegovačkoj regiji provedeno kako bi se spriječio izlazak na more "muslimanske republike":

---

[21] Hitler, Adolf: *Mein Kampf*, London – New York – Melbourne: "Hurst and Blackett", 1939., 254.

[22] Lucić, Predrag: (ed.) "Stenogrami o podjeli Bosne". *Feral Tribune*, *Dani*, 2005., 327.

Prema tome, dragi prijatelji, shvatite, prije svega je pitanje kako održati državu Hrvatsku, kako u Bosni i Hercegovini dobiti maksimalno što možemo. Sve to od Stolca i sve skupa to je poznato. Da biste znali kako su se razgovori vodili, kako su odstupali od onih provincija 8., 10. i 3., da su Srbi onda pošto su Muslimani svakako tražili Travnik koji su osvojili, Stolac apsolutno, jer to je muslimanski grad bio, ostaje itd. (333)… Prema tome, da ne bismo doveli u pitanje samo Hrvatsku državu, morali smo pristati na to, ali idite sada, zato, i ja sam kazao našim ljudima, izvolite ove izbjeglice naseliti u ta područja Tasovčića, Stolca itd, da bude hrvatsko…[23]

Sa aspekta izmjene kako arhitekturalne, tako i etničke slike Stoca uz potpuno ignorisanje prava povratnika i prihvatanje isključivo građana hrvatske nacionalnosti kao legitimnih potražitelja prava u Općini Stolac, govori i slučaj gradnje etnički jednoličnih naselja za u ratu doseljeno hrvatsko stanovništvo, uglavnom iz srednje Bosne, o čemu u iznad citiranoj izjavi govori i Tuđman.

Ta naselja, između ostalog, nose nazive poput "Bobanovo" (po Mati Bobanu, ratnom predsjedniku paradržave Herceg-Bosne i, uz Franju Tuđmana, idejnom tvorcu zločinačkog projekta eliminisanja i uništenja bošnjačkog i srpskog prisustva u južnoj Bosni) ili "Šuškovo" (po ratnom ministru odbrane Republike Hrvatske i jednom od ključnih aktera zločinačkog pothvata, osobe koja je prvi visoki hrvatski dužnosnik koji je nakon razaranja Stoca 1993. godine posjetio ovaj grad). O ideološkoj ulozi gradnje ovih naselja, razgovarajući s Franjom Tuđmanom o načinima uspostave etno-teritorijalne dominacije govori Jozo Marić (tadašnji premijer Zapadnohercegovačkog kantona), 13. aprila 1999. godine:

Na ove otoke dolje gdje su u Hrvatskoj smješteni, i oni bi, ako im dodijelimo zemlju i pomognemo u izgradnji, oni bi svi drage volje pristali na to da ih naselimo. Isto tako, ovim sustavom kao što radimo na Dubravskoj visoravni oko Stoca – tu smo napravili oko 600 kuća. Svaka kuća ima po pet članova u domaćinstvu. Znači, to je oko tri tisuće Hrvata koje smo dobili na prostoru onog dijela koji je preko Neretve tamo, dijela općine Čapljina smo podigli nekoliko sela i prostor općine Stolac... Tako da smo podijelili onaj konglomerat gdje su Muslimani imali dominaciju, podijelili smo taj dio.[24]

Obrazovna praksa po kojoj djeca odrastaju, s jedne strane, u uvjerenju da drugog kao prijetnju treba sputati i obespraviti, a s druge, uz konstantno uvjeravanje da su ti drugi uzrok njihovih nesreća i frustracija, biva promovisana kao kulturološka vrijednost, a planovi neprirodne i nehumane podjele društva se predstavljaju kao nužnost u perspektivi hrvatskih političkih elita.

Segregaciju u bosanskom školstvu aktivno promovišu i službene institucije Republike Hrvatske. Tamošnji Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske na svojim službenim stranicama iznosi sljedeće:

Nastavni plan i program na hrvatskom jeziku, u svim vidovima i u cjelini programa promiče jezik, tradiciju, kulturu i duhovnost hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini, te se ne može reducirati na programske sadržaje bilo kojega predmeta. Kad je pak riječ o prirodoslovnim predmetima, kao što je npr. matematika ili fizika, oni također imaju nacionalno-kulturnu odrednicu. Naime, u hrvatskom narodu postoje znanstvene, povijesne i kulturne činjenice te znamenite osobe koje pripadaju znanstvenoj i kulturnoj baštini hrvatskoga naroda, a samim

[23] Lucić, Predrag: (ed.) "Stenogrami o podjeli Bosne". *Feral Tribune*, *Dani*, 2005., 336-337.

[24] http://hercegbosna.org/forum/topic6468.html; pregled. 1. 10. 2013.

tim i pojedinim nastavnim predmetima u školi (R. Bošković, F. Vrančić, A. Mohorovičić, M. Getaldić, S. Penkala, V. Prelog...), a svoje mjesto nalaze u programima i udžbenicima na hrvatskom jeziku. Navedeni sadržaji su dio nacionalne baštine koja je važna hrvatskom narodu i njegovoj kulturi.[25]

Iz navedenog se izvodi zaključak da hrvatska djeca s drugom djecom ne mogu zajedno pohađati nastavu čak ni iz prirodoslovnih predmeta poput matematike ili fizike, kako Hrvati imaju svoje naučnike iz ovih oblasti o kojim trebaju posebno učiti. Stoga, nijedan Englez i npr. Škot ili Amerikanac ne bi mogli zajedno pohađati nastavu, jer i oni imaju svoje naučnike koji su doprinijeli razvoju različitih nauka, a, prema logici ove državne institucije Republike Hrvatske, bitno je podučavati o naučnim dometima prvenstveno pripadnika vlastite nacije.

Ovdje je indikativno i da su navedeni naučni radnici iz Republike Hrvatske, pa se postavlja pitanje zašto institucije Republike Hrvatske smatraju da bi autohtono bosansko stanovništvo, uključujući i bosanske Hrvate, prednost u izučavanju trebalo dati naučnicima iz Republike Hrvatske nad onim iz Bosne i Hercegovine?

Nejasno je zašto o značajnim naučnim postignućima i dometima hrvatskih naučnika ne bi mogla ili ne bi trebala učiti i bošnjačka, srpska ili neka druga djeca školskog uzrasta?

Zatvaranje kruga oko stvorenog tabua povratnika muslimana određuje izjava Denisa Lasića, premijera Hercegovačko-neretvanskog kantona, koji je kao gost na svečanoj sjednici Općinskog vijeća Stolac, na koju čak nisu niti pozvani vijećnici bošnjačke nacionalnosti koji su mandate dobili na demokratskim izborima, paradoksalno kazao "da Stolac više nije mjesto nerazumijevanja i netolerancije, te da ga raduje svaki pozitivni pomak kojim se stvaraju preduvjeti za bolje sutra svakog žitelja ove Općine". Nadalje, Lasić kaže:

Promijeniti sliku u javnosti, osobito ako se godinama od općine Stolac željelo napraviti ono što ona nije, nije bilo nimalo lako. Stoga, Vi, nositelji izvršne i zakonodavne vlasti, na čelu s načelnikom, gospodinom Boškovićem najbolje znate koliko je truda i svakodnevnog rada bilo potrebno uložiti kako bi Stolac i u očima šire javnosti napokon bio ono što on jest.[26]

Jednako kao i u govorenju Dragana Čovića, to što Stolac jeste, odnosno nije, ostaje neizrečeno, a ideološki obrazac se ponavlja. Slično je s izjavom Dragana Čovića iznesenom u intervjuu za *Večernji list*, gdje ovaj političar kaže: "Pa sada se u Federalnoj vladi primjerice događa da se određeni novac ne želi usmjeriti u Stolac samo zato što je hrvatski."[27]

Čovićeva tvrdnja da se priječi investiranje u Stolac "samo zato što je hrvatski" najprostiji je pokazatelj nepriznavanja i negiranja prisustva građana drugih identitetskih odrednica u Stocu. Čović ne objašnjava osnovu za ovu tvrdnju uprkos činjenici da je u trenutku davanja izjave, u skladu s posljednjim popisom stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991. godine, većinski narod bio bošnjački (odnosno "Muslimani", tada formalno priznata kategorija).

---

[25] http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvati-u-bosni-i-hercegovini/41; pregled. 7. 7. 2014.

[26] (http://stolac.gov.ba/index.php/302-odrzana-svecana-sjednica-opcinskog-vijeca-stolac; pregled. 20. 10. 2013.) Snimak uvodnog dijela sjednice dostupan i na http://www.youtube.com/watch?v=SRTYT3eHu8o; pregled. 2. 12. 2013.

[27] (http://www.hdzbih.org/vijesti/613-intervju-predsjednika-hdz-bih-prof-dr-sc-dragana-covica-za-vecernji-list.html; pregled. 16. 9. 2013.)

Uzimanje Stoca za primjer "hrvatskog grada" pored većeg broja nacionalno znatno homogenijih bosanskih općina sa izrazitom hrvatskom većinom može se smatrati činom namjernog ideološkog djelovanja čiji je cilj potpuna izgradnja i jačanje tabua, odnosno osporavanja identitetske pluralnosti Stoca kao i promovisanje nužne isključivosti političkog ustroja lokalne zajednice. Praktično poništavanje postojanja brojne povratničke zajednice je u skladu s ovim iskazom potpuno zaokružen i završen proces.

> *Konačno, kao jedan od najdrastičnijih prikaza relativiziranja zločina i samog egzistiranja onih nad kojim je zločin počinjen mogu se navesti riječi spomenutog Ive Raguža, u tekstu objavljenom nešto više od deset godina nakon rušenja četiri stolačke gradske džamije koje su potom obnovljene u skladu sa ustavnom obavezom o obnovi u ratu porušene baštine: "Mnogi u Stocu ističu i činjenicu kako su na stolačkom području u posljednje vrijeme nezakonito podignute četiri džamije, ali nikome i ne pada na pamet da ih ruši.*[28]

Konstrukcija o džamijama podignutim "u posljednje vrijeme" za koje "nikome i ne pada na pamet da ih ruši" predstavlja vrhunac tabuiziranja zločina i uništenja Stoca i njegovih urbanih sadržaja. Autor ne samo da se ne osvrće na činjenicu da se radi o džamijama koje su porušene prije tek nešto više od deset godina i koje su, zapravo, obnovljene u svom izvornom obliku, nego čak završava konstatacijom da "nikome i ne pada na pamet da ih ruši". Uz to, ne nudi dokaze kojim bi potkrijepio tezu o nelegalnoj gradnji, odnosno obnovi džamija.

Činjenica je da su sve četiri obnovljene gradske džamije proglašene bosanskohercegovačkim nacionalnim spomenicima, čime je potvrđena legalnost procesa obnove i autohtonost džamija.

U perspektivi Čovića, Lasića, pa i Milanovića, stolački povratnici potpadaju pod kategoriju "bivših ljudi", kako poražene predstavnike buržoazije u svom govorenju naziva Staljin. Ti bivši ljudi nisu vrijedni spomena, naročito ne kao ravnopravni činitelji u uspostavljenom poretku. O njima se ne govori. Oni za zastupnike isključive trijumfalističke ideologije nemaju prava, jer njima ljudskost nije ni namijenjena kao identitetska odrednica. Oni su potrebni tek kao alat za zastrašivanje i tješnje grupisanje masa koje promovisanu ideologiju i takvo govorenje priznaju kao svoje. Oni su stalna mračna, maligna prijetnja kojoj se treba suprotstaviti i spriječiti njeno širenje.

To u svojoj izjavi iz 2012. godine o temi kršenja ljudskih prava djece povratnika u obrazovanju potvrđuje načelnik Općine Stolac Stjepan Bošković, za kojeg je suština problema segregacije u školstvu samo prisustvo Bošnjaka: "To je OSCE-ova izmišljotina dvije škole pod jednim krovom. Na kraju, on (OSCE) je sve ovo i zakuhao, on ih je doveo tamo – đake, odnosno školu po bosanskom nastavnom planu i programu."[29]

Kako to Bošković pragmatično iznosi – da u Stocu nema đaka bošnjačke nacionalnosti, segregacije i diskriminacije ne bi ni bilo, jer se ne bi imala nad kim provoditi, pa je samo njihovo prisustvo "zakuhavanje". Rješenje stoga leži u odstranjenju ili odvođenju tih remetilačkih faktora koje su međunarodne institucije "dovele". O tome gdje su oni i njihovi roditelji bili prethodno i zašto ih se u njihov rodni grad uopće ponovno dovodi, umjesto da to autohtono stanovništvo opstaje i tretira se upravo kao takvo, Bošković ne govori.

---

[28] (http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20050118/bih01.asp; pregled. 5. 6. 2013.)

[29] (http://www.slobodnaevropa.org/content/segregacija-u-bih-djaci-iz-stoca-i-ove-godine-u-odvojenim-klupama/24649290.html; pregled. 28. 6. 2014.)

Neokomunistička praksa i principi korištenja kako religijskih, tako i institucija sistema, ne samo u svrhu održavanja ideološkog koncepta, nego i njegovog aktivnog nametanja kao apsolutne identitetske kategorije neposredno je primijenjena prilikom vršenja popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013. godine. Naime, najznačajniji činitelji sistema, prije svih nacionalističke političke partije koje već desetljećima upravljaju državnim aparatom, uz religijske organizacije, vršili su intenzivnu javnu kampanju u kojoj je građanima govoreno šta trebaju upisivati kao lične podatke i kako se trebaju izjašnjavati. Umjesto da popis stanovništva bude u službi građana, gdje se na osnovu prikupljenih informacija državni aparat koji ima zadaću da služi građanima treba prilagoditi spoznatom, kako bi osigurao efikasniju zaštitu građanskih prava i sloboda i unapređenje ukupnih društvenih prilika, bosanski popis je poslužio upravo obrnutoj svrsi. Tako je, pored Hrvatskog narodnog sabora, i Državni ured Republike Hrvatske za Hrvate izvan Hrvatske dao svoju uputu za popis stanovništva u Bosni i Hercegovini, u kojem se poziva ciljana grupa, bosanski katolici, da se izjasne kao Hrvati, katolici koji govore hrvatskim jezikom:

> *Sudjelovanje u Popisu je moralna, građanska, ali i domoljubna obveza! Sudjelovanjem u Popisu dajete veliki doprinos ravnopravnosti i političkom pozicioniranju hrvatskog naroda kao jednog od konstitutivnih naroda u BiH... Posebno je važno da se pri popisu u tiskanici (P-1) jasno i pojedinačno* izjasnite da ste: po nacionalnosti *Hrvat (pitanje broj 24.), po vjeroispovijesti katolik (pitanje broj 25.) i da govorite hrvatskim jezikom (pitanje broj 26.)*.[30]

Pitanje identitetskog određenja intenzivno i agresivno je nametano kao pitanje od presudnog značaja za opstanak bosanskih Hrvata kao najmalobrojnije konstitutivne zajednice. O pitanju odnosa većine i manjine i ideoloških interpretacija ove relacije, fra Mile Babić kaže sljedeće:

> *Smisao pravne države sastoji se upravo u tome da nitko ni nad kim ne vlada, nego da vlada zakon. Pred zakonom su svi građani jednaki, ravnopravni... Smisao je, dakle, državnih zakona zaštita ljudskih prava svakog građanina i to na jednak način... Za te političare i nacionaliste biti ravnopravan već je nacionalna katastrofa. Oni su i rat započeli zato što se osjećaju ugroženima čim nisu povlašteni, čim nisu u većini, čim ne vladaju nad pripadnicima drugih naroda. Žive i djeluju po logici moći: osjećaju se dobro samo kad vladaju nad drugima, a pravna je država za njih fikcija*.[31]

Zapravo, insistiranje na tzv. trećem, hrvatskom entitetu, predstavlja pokušaj mirnodopske realizacije neostvarenih ratnih ciljeva, kako to primjećuje fra Mile Babić. Uspostava entiteta Federacije Bosne i Hercegovine suštinski predstavlja poraz ili djelimičnu kapitulaciju vojnopolitičkih elita Herceg-Bosne, koje nisu u stanju realizovati svoju politiku radikalnog ekskluzivizma, odnosno apsolutnu vladavinu na omeđenom dijelu teritorije. Evo kako to, zastupajući ideju isključivog ideološkog koncepta nacionalne dominacije kao legitimnog, demokratskog cilja, vidi Božo Ljubić, koji, gostujući u jednoj televizijskoj emisiji, govori: "Zastupamo stajalište i rješenje koje će teritorijalno i ustavno izjednačiti poziciju Hrvata. Znači, želimo teritorijalnu i institucionalnu reorganizaciju BiH, želimo federalnu jedinicu s hrvatskom većinom."[32]

---

[30] (http://www.abcportal.info/clanak/vlada-republike-hrvatske-pozvala-hrvate-u-bih-da-se-izjasne-kao-hrvati-i-katolici; pregled. 4. 7. 2014.)

[31] (http://www.svjetlorijeci.ba/kolumna/1057/fra-mile-babic/ugrozenost-vecine; pregled. 15. 5. 2014.)

[32] (http://otvoreno.ba/vijesti/bih/14748-bozo-ljubi-za-hrvate-je-trei-entitet-metafora-za-ravnopravnost; pregled. 8. 6. 2014.)

Ideja da ustavna ravnopravnost podrazumijeva uspostavu triju recipročnih entiteta, gdje će u svakom dominirati po jedan od tri konstitutivna naroda, suštinski je zastupanje stajališta o legitimizaciji provedbe diskriminacije, segregacije i nasilja nad manjinskim grupama u svakoj od ovih teritorijalnih jedinica. Umjesto zastupanja ideje da svi Hrvati trebaju biti jednaki unutar cjelokupnog sistema, tezom da Hrvatima treba "njihov" entitet na kojem bi prakticirali svoju politiku i provodili pravdu prema vlastitom aršinu, što se smatra ravnopravnošću, zapravo se javno odustaje od uspostava države Bosne i Hercegovine kao javnog dobra ravnopravnih građana.

"Teritorijalno izjednačavanje pozicije" na način na koji ga vidi Božo Ljubić se stoga nikako ne može dovesti u vezu sa "ustavnim izjednačavanjem pozicije". To je tako jer svrha ustava i zakona jeste da se na teritoriji na koju se odnose, u ovom slučaju to je država Bosna i Hercegovina, osigura apsolutna ravnopravnost svih, bez obzira na njihovu vjersku, rasnu, nacionalnu ili drugu pripadnost, a ne da na osnovu pojedinačnih pripadanja ustanovi područja dominacije jednih u odnosu na druge.

Osim toga, zanemaruje se činjenica da u dijelovima države u kojim isključivo vladaju političke elite hrvatskog nacionalnog predznaka postoje ozbiljna narušavanja temeljnih ljudskih prava stanovništva, koje je gotovo stoprocentno hrvatsko. Dovoljno je analizirati stanje u Zapadnohercegovačkom kantonu, gdje apsolutnu vlast imaju tzv. hrvatske nacionalne političke stranke. U tom kantonu se građanima, budžetskim korisnicima, uskraćuju temeljna prava te im se duže od godinu ne uplaćuju doprinosi na osnovna primanja, uključujući penzijsko-invalidsko i zdravstveno osiguranje.

Također se zapostavlja činjenica da se u dijelovima države, odnosno u kantonima u kojima vladaju tzv. hrvatske političke partije, otvoreno i sistemski krše sva prava stanovništva koje nije katoličko, odnosno hrvatsko, a javne ustanove se predstavljaju kao isključivo hrvatske. Tako na zidu u sali Skupštine Zapadnohercegovačkog kantona u kojoj se odvijaju zasjedanja ovog najvišeg parlamentarnog tijela stoji izvješen križ i zabranjena obilježja Herceg-Bosne, kao i u gotovo svim drugim javnim ustanovama ovog i drugih kantona pod upravom hrvatskih nacionalističkih stranaka.

Imajući u vidu nespornu samostalnost u upravljanju na dijelovima države na kojim su Hrvati većina od hrvatskih političkih subjekata, prvenstveno radikalno nacionalističke provenijencije, uspostava isključivog "hrvatskog" entiteta stoga kao cilj može imati samo jedno, a to je ponovna uspostava apsolutne hrvatske vladavine u malobrojnim sredinama u kojim je očito kao problem prepoznat povratak stanovništva koje nije hrvatske nacionalnosti, kao što je to slučaj s povratkom Bošnjaka u Stolac. Otklanjanje "stranog" elementa iz hrvatskog entiteta i sprečavanje daljeg miješanja sa "drugima" stoga bi bio jedini cilj uspostave takve, etnički isključive teritorije u kojoj ste ravnopravni onoliko koliko ta teritorija nije "one-čišćena" prisustvom drugog i drugačijeg.

U martu 2014. godine, Hrvatski narodni sabor, koji je, kako je prije objašnjeno, institucija uspostavljena na inicijativu HDZ-a Bosne i Hercegovine, čija idejna načela u potpunosti i promoviše, usvojio je zaključak kojim sve političke zastupnike u Bosni i Hercegovini koji pripadaju strankama koje čine sabor, kako to u naslovu kaže "Večernji list", poziva "da se odupru unitarizaciji Federacije".[33] Obrazlažući zaključak, Dragan Čović kaže: "Pozvali

[33] (http://www.vecernji.ba/hns-nalozio-zupanijama-da-se-odupru-unitarizaciji-federacije-927011; pregled. 4. 5. 2014.)

smo sve županijske vlade, sve naše predstavnike u zakonodavnoj vlasti na razini FBiH da se oštro suprotstave bilo kakvoj formi centralizacije u FBiH koju danas provode bošnjačke stranke pod plaštom želje da se riješe neka pitanja socijalne naravi."

Kao jedna od podmuklih zamki u procesu unitarizacije navodi se generisanje ideje o bosanskom identitetu i nacionalnoj pripadnosti svih bosanskih građana, što se smatra opasnim asimilacijskim oruđem Bošnjaka. Govoreći o segregaciji u školstvu, ministar obrazovanja Srednjobosanskog kantona Jozo Jurina kaže da dokidanje podjela u školstvu, zapravo, predstavlja korak ka asimilaciji Hrvata uz pomoć međunarodne zajednice: "SBŽ je specifičan prostor na kojemu pojedinci iz jednog naroda, uz pomoć pojedinaca iz međunarodne zajednice žele dugoročno ostvariti cilj, ili iseliti hrvatski narod ili ga asimilirati."[34]

Kao partner Bošnjaka u ovim mračnim tendencijama često se spominju nejasno definisani međunarodni faktori. Riječ je o jednom od najupečatljivijih preslika neokomunističke prakse insistiranja na ideji prijetnje kolektivitetu koju predstavljaju domaći, unutrašnji izdajnici i mračne sile iz sjene, odnosno strani pomagači. Svrha generisanja ove ideje je pretpostavljena potreba homogenizacije i očuvanja kontrole nad potčinjenom zajednicom. Dragan Čović redovno u svojim istupima ističe potrebu uspostave federalnog ustroja države uz ustanovljenje hrvatskog entiteta, odnosno federalne jedinice, uz naglašavanje nužnosti sprečavanja uspostave unitarnog ustroja kao temeljne političke prijetnje opstanku hrvatskog naroda.

Tezu o Dejtonskom sporazumu kao luđačkoj košulji skovao je Wolfgang Petritsch, bivši visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini. Tu kovanicu su nakon toga preuzeli i koriste je brojni političari, naročito oni iz političkih subjekata koji nose hrvatski nacionalni predznak. Božo Ljubić govori o toj "luđačkoj košulji" koja sputava navodno ostvarenje hrvatskog političkog i nacionalnog cilja: "Mi znamo da je Dejtonski sporazum za BiH 'luđačka košulja'... Dakle, nije više pitanje šta Hrvati u BiH žele, već je pitanje kako to postići."[35]

Stavove o nužnosti preustroja države i redefinisanja Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini Čović je naglasio i u govoru na akademiji povodom 20. godišnjice utemeljenja Hrvatske republike Herceg-Bosne. U svom govoru je o uspostavi paradržave Herceg-Bosne, koja je međunarodnom sudskom presudom definisana kao zločinačka tvorevina u okviru koje su počinjeni najstrašniji zločini koji su u ravni s najgorim zlodjelima iz Drugog svjetskog rata, rekao i "da nije bilo Herceg-Bosne, ne bismo danas sjedili ovdje predstavljajući se dijelom moderne buduće zajednice koja će pripadati euroatlantskom projektu."

Jedno od navodnih rješenja koje potenciraju politički subjekti koji promovišu ideju razdjeljivanja bosanskog društva je preslikavanje "švicarskog modela" koji se tumači kao primjer uspješne, labave konfederacije. Između ostalih, ovakav princip "očuvanja" Bosne i Hercegovine kao države u kojoj je ključni problem bošnjačka većina zagovara i Tonino Picula, koji u svojstvu zastupnika iz Republike Hrvatske u Evropskom parlamentu kaže:

Bošnjaci imaju izbor. Ili će ponoviti Jugoslaviju, na svoju štetu, ili će crpiti najbolje što se dogodilo iz razvoja europske ideje gdje su veliki i mali povezani, a pritom slon ipak ne

[34] (http://croportal.ba/vijesti/bih/12659-cilj-onih-koji-priaju-o-diskriminaciji-je-iseljavanje-ili-asimilacija-hrvata-u-sb-u; pregled. 16. 4. 2014.)

[35] (http://www.depo.ba/front/dejtonski-sporazum-je-ludacka-kosulja-za-bih; pregled. 26. 4. 2014.)

zgazi pilića... Sviđa mi se definicija Švicarske kao zemlje spojene unutarnjim kontradikcijama. Nitko im nije nametnuo kantonalni sustav. Oni su u povijesnom hodu, tijekom kojeg su se i sučeljavali, došli do rješenja koje garantira stabilnost. Ako je to mogla Švicarska, zašto to ne bi bilo rješenje za BiH?[36]

Poređenje razlika između kulturoloških sadržaja i razlika govornika francuskog, italijanskog i njemačkog jezika s razlikama između govornika tek nominalno tri različita, a suštinski gotovo potpuno identična i međusobno potpuno razumljiva jezika – bosanskog, hrvatskog i srpskog – nekompatibilna su i neodrživa s aspekta argumentacije uspostave novog političkog ustroja sličnog švicarskom. Također, činjenica je da je Švicarska ustrojena od 22 kantona, dok se u Bosni zagovara tzv. švicarski model formiranjem tri do četiri kantona/regije.

Iščitavajući Ustav Švicarske i analizirajući politički ustroj države, može se zaključiti da je riječ o mnogo više centralističkom i unitarističkom ustroju nego što je to slučaj s brojnim drugim državama svijeta. Kantoni su potpuno ovisni o državi i volji države da im prepusti određena ovlaštenja i prava. Iako je činjenica da kantoni u Švicarskoj uživaju visok stepen autonomije, to je tako jer to centralna državna vlast omogućava i saglasna je s tim.

Poređenje Bošnjaka sa "slonom" i drugih s "pilićima", kako to čini Picula, krajnje je neumjesno, naročito onda kada izjavu daje visoki dužnosnik Republike Hrvatske, države iz koje su u prošlosti prema bosanskoj teritoriji uglavnom bili usmjerene osvajačke tendencije, gdje bi taj hrvatski "slon" u svojim pohodima gazio sve pred sobom, ostavljajući iza sebe uglavnom pustoš. Ponovo, "slonovsku" praksu Republike Hrvatske najbolje potvrđuju presude utemeljiteljima Herceg-Bosne, kao i objavljeni stenogrami razgovora najviših dužnosnika Republike Hrvatske koji su poslužili kao dokazni materijal u tom postupku, ali i ponašanje aktuelnih najviših političkih dužnosnika Republike Hrvatske, poput Milanovića, Karamarka i Josipovića.

Relativizacija subjektiviteta države Bosne i Hercegovine tako opstaje kao jedna od ključnih smjernica djelovanja. Hrvatski dužnosnici u svojim istupima i pri posjetama Bosni i Hercegovini, svoje nastupe koriste kao demonstracije moći i relevantnosti Hrvatske pri miješanju u unutrašnja pitanja Bosne i Hercegovine. Uostalom, upravo je izjava Picule jedan od najočitijih primjera osjećaja pozvanosti da se direktno upliće u pitanja bosanskog ustroja, egocentrično se postavljajući u poziciju nekoga ko može da sudi o najpogodnijem modelu organizovanja drugih država. Slike u kojim iza dužnosnika Republike Hrvatske stoje postrojeni lokalni dužnosnici Hrvati nisu slike iz prošlosti, nego su to prikazi prisutni pri svakoj posjeti političkog rukovodstva Hrvatske pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine.

Navodni argument koji dužnosnici Republike Hrvatske koriste je i taj da u skladu s Ustavom te države imaju obavezu baviti se unutrašnjim pitanjima u Bosni i Hercegovini koja se tiču statusa ovdašnjih Hrvata. Paradoksalnu i konfuznu izjavu u tom smjeru daje i predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović, koji govori o građanima Hrvatske koji nisu Hrvati, ali koji su "naši", pa i o njima Hrvatska mora skrbiti. U istoj izjavi, kao i Picula i Čović, predlaže federalizaciju države Bosne i Hercegovine: "U Bosni i Hercegovini živi i vrlo veliki broj hrvatskih državljana koji nisu Hrvati. To su, također, naši građani o kojima Hrvatska ima

[36] (http://www.dnevno.ba/vijesti/bih/104078-picula-na-bih-primijeniti-svicarski-model-kantonalnog-ustroja.html; pregled. 25. 4. 2014.)

obavezu skrbiti... Ta posebna vrsta federalizma, koja je možda specifična za prostor na kojem živimo i povijesna i politička iskustva koja imamo, pokazuje da se i te kako može živjeti zajedno, bez obzira na različite identitete."[37]

Sličnu izjavu dao je i predsjednik Vlade Republike Hrvatske Zoran Milanović, prilikom posjete Bosni u okviru koje je boravio i u Stocu. Tad je Milanović izjavio sljedeće: "BiH je prije svega država triju nacija: Bošnjaka, Srba i Hrvata, redom prema brojnosti... Ovdje (u BiH) su Hrvati za koje se po Ustavu brinemo i nismo im tutori."[38]

Izjavu je Milanović dao nakon susreta s mostarskim nadbiskupom Ratkom Perićem koji je prilikom otvaranja tzv. duhovnog centra u Stocu govorio o katoličkom osvajanju Stoca. Milanović prvo osjeća potrebu da kaže da je Bosna i Hercegovina država triju nacija. Milanović kao da ne želi niti da ponudi mogućnost da se kaže da je to država ljudi sa svojim ljudskim sudbinama, željama i strepnjama, koji uz to mogu biti Hrvati, Srbi, Bošnjaci ili nešto drugo, bez obzira na njihovu brojnost. Tim ljudima se pitanje definisanja i očuvanja od "drugog" njihovog nacionalnog identiteta nameće kao presudno, ključno za njihov opstanak.

Nadalje, Milanović nakon tvrdnje da su Hrvati u Bosni i Hercegovini konstitutivan narod, također tvrdi da se za bosanske Hrvate Republika Hrvatska brine po Ustavu, dakle, ustavna su kategorija, odnosno konstitutivni i u Hrvatskoj, što nas dovodi u dilemu: Jesu li domaći Hrvati konstitutivan narod u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini? Odgovor je jasan – domaći, bosanski Hrvati su konstitutivni građani u svojoj domovini, državi Bosni i Hercegovini. Sada se valja vratiti na konstataciju da državni aparat Republike Hrvatske ne prihvata činjenicu da je Bosna i Hercegovina nezavisna država, statusno u istom rangu kao Hrvatska ili bilo koja druga država. U suprotnom, prihvatali bi činjenicu da se na teritoriji Bosne i Hercegovine primjenjuje Ustav Bosne i Hercegovine, a ne Ustav Republike Hrvatske na koji se pozivaju.

Neosporiv je međunarodni pravni princip da ustav jedne države ne može predvidjeti narušavanje ustavnog poretka druge, susjedne zemlje, a to je upravo ono što najviši dužnosnici Republike Hrvatske javno tvrde. Zoran Milanović, naime, govori da na teritoriji Bosne i Hercegovine Republika Hrvatska može da "zajaše" sa svojim utjecajem i interesima po gradovima i selima svugdje gdje ima Hrvata, jer je na to Ustav obavezuje. Vjerovatno su najdrastičniji primjeri egocentrističkog govorenja izjave hrvatskih dužnosnika u vezi s bosanskim Hrvatima. Takva je i Milanovićeva izjava da za Hrvate "po Ustavu brinemo i nismo im tutori". Nadalje, Milanović je istom prilikom izjavio da, što se tiče odnosa Hrvatske i Hrvata u Bosni i Hercegovini, "pomažemo koliko možemo".

Bosanski Hrvati su, stiče se dojam, iz perspektive rukovodstva države Hrvatske sekundarni Hrvati, humanitarni slučajevi, nesposobni rođaci nad kojim Hrvatska potvrđuje svoj autoritativni stav, o kojim "brine" i kojima "pomaže koliko može". Zatim još k tome Zoran Milanović kaže da bosanskim Hrvatima Republika Hrvatska i njeno vodstvo nisu tutori. Kada bi dužnosnici Republike Hrvatske bili iskreni u svojim izjavama da žele pomoći ovoj državi i njenim građanima Hrvatima, najbolji vid pomoći Hrvatima bila bi pomoć jačanju institucija

[37] (http://www.klix.ba/vijesti/regija/ivo-josipovic-za-klix-ba-federalizam-moze-osigurati-ravnopravnost-svih-nestabilnost-u-bih-moze-ugroziti-region/140320138; pregled. 23. 4. 2014.)

[38] (https://vlada.gov.hr/vijesti/predsjednik-vlade-milanovic-u-bih-iskoristit-cemo-mogucnosti-koje-donosi-hrvatski-ulazak-u-europsku-uniju/11019; pregled. 18. 9. 2014.)

države u kojoj žive i koja je jedini pravni garant njihovih prava i njihove sigurnosti. Jedina vrijedna pomoć bila bi ona data Bosni i Hercegovini u ime Hrvata kojima, navodno, Republika Hrvatska želi pomoć pružiti. Umjesto što Hrvate Bosne i Hercegovine Zoran Milanović tješi da "objektivno svi Hrvati imaju putovnice", istinska pomoć bi bila ta da za Hrvate u Bosni i Hercegovini pasoš njihove domovine bude dovoljan garant slobode i prosperiteta za njih, kao i za sve druge građane ove zemlje koji nemaju privilegiju da posjeduju pasoš Republike Hrvatske. Jedina istinska pomoć Hrvatima bila bi pomaganje svim građanima, a naročito onim kategorijama koje su u proteklom ratu pretrpjele štetu djelovanjem snaga Republike Hrvatske. Jedino bi uključenje Republike Hrvatske u pomaganje tim grupama doprinijelo istinskom pomirenju, relaksaciji prilika i kreiranju sigurnog okruženja za sve građane.

Prilikom posjete Stocu Zoran Milanović nije obišao stolačke škole niti je osudio praksu po kojoj jedni na osnovu svog imena uživaju u "privilegiji" da u školu ulaze na glavni ulaz, dok ostali imaju obavezu da ulaze na pomoćni, stražnji ulaz. Umjesto toga, baveći se obrazovanjem, Milanović je izjavio da je prioritet Hrvatske "naročito pomagati sveučilište i bolnicu" u Mostaru. Zoran Milanović pritom potpuno ignoriše pravni status institucija koje su prije javne ustanove Bosne i Hercegovine, a nikako ekskluzivne etničke ustanove.

Ono što suštinski ove ustanove određuje ekskluzivno etničkim, jeste, zapravo, Milanovićeva izjava i obećanje. Da su Milanović i Republika Hrvatska istinski opredijeljeni podrški procesu pomirenja i obnove povjerenja, a ne procesima produbljenja frustracija, podjela i predrasuda, Milanović je ovom prilikom trebao obećati da će podržati i Mostarski univerzitet "Džemal Bijedić", koji baštini pluralnost i principe akademije koji su nadnacionalni.

Čović kaže da je Sveučilište u Mostaru "jedna od najvažnijih institucija za opstojnost i prosperitet hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini"[39], a Ivo Sanader, tadašnji predsjednik Vlade Hrvatske, izjavljuje da Sveučilište igra "posebnu ulogu za očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta" u državi Bosni i Hercegovini.[40] O ovoj ustanovi, na stranicama Državnog ureda Republike Hrvatske za Hrvate izvan Hrvatske kažu:[41] "U Mostaru je smješteno Sveučilište u Mostaru, jedino hrvatsko sveučilište izvan Republike Hrvatske."[42]

---

[39] (http://www.hdzbih.org/vijesti/229-potpisana-deklaracija-o-redovitom-financiranju-izmeu-hdz-bih-i-sveuilita-u-mostaru.html; pregled. 6. 6. 2014.)

[40] (www.sve-mo.ba/sf/iro/Sanader.htm; pregled. 6. 6. 2014.)

[41] Pored daljeg pojašnjavanja da sveučilišta iz Republike Hrvatske "odobravaju rad svojim nastavnicima na Sveučilištu u Mostaru, a Vlada Republike Hrvatske snosi dio troškova takvog aranžmana" te da je "Vlada Republike Hrvatske osigurala veliku materijalnu pomoć za razvoj Sveučilišta u Mostaru, što omogućava da Sveučilište u Mostaru postiže europske standarde i osposobi se za uspješno uključivanje u bolonjski proces", na stranicama ove institucije piše i kako Sveučilište nije prekidalo svoje aktivnosti "tijekom čitavog rata, usprkos značajnim razaranjima sveučilišnih objekata i općoj pogibelji za studente i nastavnike". Posljednja tvrdnja predstavlja falsifikovanje historijskih činjenica, jer je, ustvari, Univerzitet "Džemal Bijedić" pretrpio razaranja, a institucija je doslovno istjerana iz prostora u zapadnom dijelu Mostara, koje je zaposjelo Sveučilište u Mostaru.

[42] (http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvati-u-bosni-i-hercegovini/41; pregled. 3. 7. 2014.)

Bosna je predmet interesovanja i Sabora Hrvatske, koji je čitavu jednu raspravu u februaru 2014. godine posvetio stanju u Bosni i Hercegovini.[43] Nakon što je zastupnik Nedžad Hodžić, predstavnik bošnjačke nacionalne manjine, upozorio da se raspravom u Saboru "grubo narušava integritet i ustavno rješenje susjedne države" koja je "suverena, samostalna i međunarodno priznata zemlja", predsjednik Sabora, SDP-ov zastupnik Josip Leko, odgovorio je da "demokratska rasprava i traženje rješenja za ravnopravnost u Bosni i Hercegovini nije nikakvo uplitanje, nego iznošenje političkog stava".

Nejasno je kako "traženje rješenja" za pretpostavljene probleme i politička pitanja druge države ne predstavlja uplitanje u unutrašnja pitanja te države, naročito ako se u obzir uzmu tok diskusije i izrečeni stavovi. Tako je Boro Grubišić iz HDSSB-a (Hrvatska demokratska stranka Slavonije i Baranje) izjavio: "Sa tri entiteta u BiH imamo puno manju administraciju i jeftiniju državu, koju će sva tri naroda osjećati kao svoju i to se ne treba uopće stidljivo govoriti... Sada se treba i potiho i vrlo jasno uključiti i dati hrvatska stajališta u svezi BiH." O potrebi intenzivnijeg uključenja Hrvatske u nametanje administrativno-teritorijalnog rješenja koje je iz pozicije Hrvatske bolje za Bosnu i Hercegovinu govorio je i Branko Vukšić, zastupnik Hrvatskih laburista: "Ne samo da treba razmišljati o trećem entitetu u BiH, nego ozbiljno nametnuti razgovor o trećem entitetu i tu se u potpunosti slažem s vama. Međutim, to znači da se i vi slažete sa ministricom vanjskih poslova Vesnom Pusić, koja je prije godinu i nešto dana prva progovorila iz ove vlasti o trećem entitetu i potrebi trećeg entiteta."

Konačno, Goran Jandroković iz HDZ-a Hrvatske u okviru ove saborske diskusije ultimativno izjavljuje: "Bosna i Hercegovina je država tri konstitutivna naroda: Bošnjaka, Hrvata i Srba i ona će takva ostati ili je neće biti!" Uz prirodnu neosporivost prava svih građana Bosne i Hercegovine na ravnopravnost, za koju se iz Republike Hrvatske navodno zalažu, čin da se iz najvišeg zakonodavnog tijela Republike Hrvatske šalje poruka kakva Bosna i Hercegovina mora biti ili je u suprotnom "neće biti", predstavlja očit primjer agresivnog uključenja najviših političkih faktora susjedne države u unutrašnja pitanja Bosne i Hercegovine.

Iz perspektive međunarodnih odnosa, izjava dužnosnika jedne države kojom definišu nužni ustroj druge države koje u slučaju neispunjenja tog uslova o vlastitom ustroju "neće biti", predstavlja ozbiljan diplomatski incident, odnosno skandal i neposredan je čin ugrožavanja i osporavanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta druge države. Naročito uzimajući u obzir bosansko historijsko iskustvo i iznesene stavove, jasno se da iščitati da je iz perspektive susjednih država tendencija da konačno rješenje bude realizovano u skladu s drugim dijelom Jandrokovićeve izjave, odnosno da Bosne i Hercegovine ne bude.

Zapravo, nametanje troentitetskog, troetničkog teritorijalnog preustroja Bosne i Hercegovine predstavlja prvi nužni korak za ostvarenje pretpostavke da Bosne i Hercegovine "neće biti", za razliku od integrativnih procesa i uvođenja općeprihvaćene kategorije građanstva.

Pretpostavljena superiorna, apsolutistička pozicija u presuđivanju o pitanjima ustroja Bosne od Srbije i Hrvatske, naročito u stvarima teritorijalnog ustroja i pristupa pitanju ravnopravnosti građana, ugrožena je najviše presudama međunarodnih sudskih instanci.

---

[43] Detaljan prikaz s predočenim izdvojenim stavovima iznesenim u saborskoj raspravi prenio je i *Večernji list*, iz kojeg su citati i preuzeti (http://www.vecernji.hr/hrvatska/hodzic-zastupnike-koji-su-govorili-o-trecem-entitetu-u-bih-optuzio-za-crtanje-granica-922688; pregled. 6. 6. 2014.)

Evropski sud za ljudska prava je presudom u slučaju tužbe Derve Sejdića i Jakoba Fincija protiv Bosne i Hercegovine (broj slučaja 27996/06 i 34836/06), 22. decembra 2009. godine, u tačkama 1-9. presudio da građani koji bivaju svrstani u kategoriju Ostalih moraju uživati punu ravnopravnost kao i tri imenovana konstitutivna naroda, uključujući pravo na izbor i pravo da budu birani, te pravo na zaštitu vitalnog nacionalnog interesa (tačka 2. presude).

Iako je tužba podnesena zbog nemogućnosti izbora tzv. Ostalih u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, jasno je da su prema istom obrascu građani diskriminisani na svim nivoima, u svim parlamentarnim tijelima, što nameće nužnost redefinisanja ukupnog ustroja u smjeru osiguranja više transparentnosti i relativizacije aspekta nacionalne pripadnosti pri izboru zastupnika u parlamentarna tijela i imenovanju dužnosnika na izvršne funkcije u vlasti.

Hrvatske nacionalističke elite vješto pokušavaju invertirati smisao presude pa je često koriste kao alat za rješavanje tzv. hrvatskog pitanja u Bosni, o kojem Ivo Banac zaključuje sljedeće:

> *Prije svega, mislim da položaj Hrvata u BiH, navlastito u Federaciji, nije gori od položaja bilo koje druge narodne skupine u BiH... Tko bi se u ovim uvjetima vratio, recimo u Derventu, gdje nema posla, gdje tvornice rade s manje od četvrtine predratnog kapaciteta i gdje je na vlasti, ali i u školi i društvu, ekskluzivni jednonacionalni etnicistički poredak, koji je srbijanskog dvoglavog bijelog orla ugradio i u gradski grb? Kako se vratiti u prostor gdje je i ono malo obnovljenih hrvatskih kuća predmetom novih napada i vandalizama, smišljenih da obeshrabre svaki povratak? Gdje se katolička crkva, koja godinama nije obnavljana, nalazi na Trgu Oslobođenja, dok se pravoslavna nalazi na Trgu Pravoslavlja? Zašto bi se Hrvati vraćali u takvu sredinu? Zato je licemjerno tvrditi da su hrvatska prava povrijeđena izborom Komšića za hrvatskog člana Predsjedništva BiH, a ujedno se dogovarati s Dodikom.*[44]

Jasna namjera sudskih presuda kojima se nalaže rekonstrukcija državnog ustroja u smjeru uspostave građanske države potvrđena je drugom presudom istog suda, onom u slučaju Azre Zornić. Evropski sud za ljudska prava je jednoglasno utvrdio da je došlo do povrede člana 1. Protokola broj 12. (opća zabrana diskriminacije) iz Evropske konvencije o ljudskim pravima onemogućavanjem Azri Zornić da učestvuje na izborima za Dom naroda Bosne i Hercegovine i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine. U skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine samo pripadnici konstitutivnih naroda imaju pravo da učestvuju na izborima za ova tijela, a Azra Zornić se izjašnjava kao građanka Bosne i Hercegovine. U obrazloženju presude od 16. jula 2014. Sudsko vijeće nedvosmisleno nalaže izmjene Ustava i uspostavu građanskog izbornog principa, potpuno neovisnog o etničkim kategorijama i pripadnostima kandidata.

Zaključak

Genocidu i namjeravanom uništenju Bosne prethode dva politička dogovora – dogovor Cvetković-Maček iz 1939. godine te dogovor Milošević-Tuđman iz 1991. godine na principima jednakim prethodnom, a u vezi su s podjelom Bosne na hrvatski i srpski dio, koji su (svaki posebno) trebali ući u sastav Velike Hrvatske i Velike Srbije. Ideološki koncepti podjele Bosne, u kojima se prisustvo Bošnjaka prepoznaje kao temeljni problem realizaciji projekta, i danas su dominantni u promovisanim stavovima hrvatskih političkih elita. Činjenica da su potpisnice

[44] (http://behar.hr/ivo-banac-od-ivana-lovrenovica-stvorili-smo-monstruma/#; pregled. 8. 6. 2014.)

Okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini dvije druge države, govori o ovisnosti opstajanja mira u Bosni i Hercegovini o njima, njihovim namjerama i njihovim politikama. Kao jedna od osnovnih prepreka uspostavi države Bosne i Hercegovine kao potpuno neovisnog, samoodrživog političkog subjekta, i dalje se postavlja Republika Hrvatska i njen politički vrh sa svojim neskrivenim tendencijama da i dalje kroje sudbine građana Bosne i Hercegovine. Ove tendencije i obrasci se formalno i suštinski ni na koji način ne razlikuju od identičnih projekata kreiranih unutar srpskih nacionalističkih elita i njihovog viđenja rješenja bosanskog pitanja, odnosno rastakanja države Bosne i Hercegovine.

Literatura

Hitler, Adolf: *Mein Kampf*, London – New York – Melbourne: "Hurst and Blackett", 1939.

Lucić, Predrag: (ed.) *Stenogrami o podjeli Bosne*, Split – Sarajevo: "Feral Tribune"/ "Dani", 2005.

Murphy, Cullen: *God's jury: The inquisition and the making oft he modern world*. Boston – New York: "Houghton Mifflin Harcourt", 2012.

Internetski izvori:

www.abcportal.info; www.behar.hr; www.croportal.ba; www.depo.ba; www.dnevno.ba; www.hercegbosna.org; www.hdzbih.org; www.hrsvijet.net; www.hrvatiizvanrh.hr; www.klix.ba; www.novilist.hr; www.otvoreno.ba; www.poskok.info; www.sense-agency.com; www.slobodna dalmacija.hr; www.slobodnaevropa.org; www.stolac.gov.ba; www.sve-mo.ba; www.sv-jetlorijeci.ba; www.vecernji.ba; www.vecernji.hr; www. vlada.gov.hr; www.youtube.com

CONCEPT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND BOSNIAKS IN PUBLIC STATEMENTS OF REPRESENTATIVES OF THE CROATIAN SOCIAL ELITE

Nerin Dizdar

Summary

Bosnian genocide and the intended termination of the country as a subject are preceded by two political arrangements – the Cvetković-Maček agreement from 1939, and the Milošević-Tuđman agreement from 1991 on the principles equal to those of the first mentioned deal, which are concerned with division of Bosnia into a Croat and a Serb territory, each of which was supposed to be integrated into a Greater Croatia and Greater Serbia. Ideological concepts of division of Bosnia, in which the very presence of Bosniaks is recognized as the basic obstacle in execution of the project, are still dominant in the proclaimed positions of Croatian political elites.

The fact that the Dayton Peace Accord was signed by two foreign countries shows that preservation of peace in Bosnia depends on the positions of these countries, their intentions and their policies. With paying special attention to the case of the town of Stolac, publicly promoted views and positions on Bosniaks and the Bosnian state will be presented in this paper, including both the views of current leading politicians from Republic of Croatia, as well as the views of Bosnian Croat politicians coming from nominally Croat political organizations.

Keywords: discourse, ideology, exclusivism, Bosnia, Croats, Bosniaks, Muslims

UDK 341.382: 33 (497.6): 342.4 (497.6)

Ustavne i političke kontroverze kao prepreke ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine

Kadrija Hodžić
Ekonomski fakultet
Tuzla

Institucionalna (ne)mogućnost odredaba Dejtonskog sporazuma da integriraju politički i ideološki suprotstavljene nacionalne zajednice u demokratsku zajednicu izazvala je različite, često i oprečne stavove "o duhu Dejtona" i posljedicama ovakvog uređenja po samu održivost društva i države BiH. Autor argumentira tezu prema kojoj ustavno uređenje BiH zanemaruje njenu finansijsku suverenost, iz čega izvlače tezu da je BiH finansijski suverena koliko i jedna konfederacija. U centru pravne debate o državnom uređenju stoje različiti pristupi u raspodjeli nadležnosti između države i entiteta, i organizaciji državne vlasti. U ovoj debati dominirajuće je pitanje treba li se Bosna i Hercegovina smatrati federacijom ili konfederacijom. U neslaganju političkih nacionalnih elita dominira sukob etno-nacionalnih nacrta o etničkim homogenostima i nacionalnim suverenostima nad svojim teritorijama. Izlaz za opstojnost Bosne i Hercegovine se sagledava s dva konceptualna nivoa. U prvom se involviranje međunarodne zajednice, prije svega Evropske unije, u oblikovanje promjena Dejtonskog sporazuma čini neminovnim. Prema drugom, Bosna i Hercegovina će biti prepuštena samoj sebi i morat će sama da pomiri sadašnje nepomirljive razlike svojih nacionalnih političkih elita. U oba slučaja minimum prihvatljivog okvira za sva pravna rješenja trebao bi obuhvatiti uspostavljanje jednakih mehanizama zaštite individualnih kolektivnih prava, ravnopravnost konstitutivnih naroda na cijeloj državnoj teritoriji, uključujući prava nacionalnih manjina, te usvajanje i provođenje međunarodnih povelja i konvencija o zaštiti ljudskih prava.

Ključne riječi: Dejtonski sporazum, nacionalne političke elite, fiskalna suverenost, fiskalni konfederalizam

Uvod

Postdejtonski politički diskurs o državnom uređenju[1] i ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine je ambivalentan. S jedne strane, politički i na njemu zasnovan pravni diskurs permanentno otvara i produbljuje različite pristupe u raspodjeli nadležnosti

[1] Bosna i Hercegovina ima najkompleksniju strukturu državnog uređenja na svijetu. Dejtonski mirovni sporazum (1995) je stvorio neodređenu (federalnu?) državu od različitih nivoa vlasti: državnog centraliteta, dva entiteta, jednog distrikta (Brčko), od čega jedan od entiteta (Federacija BiH) i sam čini federaciju deset kantona. To sve čini da na administrativnim nivoima iznad općina djeluje čak 14 vlada. Ustavni opis ovlasti državnog centraliteta se svodi na vanjsku politiku i vanjsku

između države i entiteta, i organizaciji državne vlasti. U ovoj debati dominirajuće je pitanje treba li se Bosna i Hercegovina smatrati federacijom ili konfederacijom, ili pak prostom decentralizovanom državom. Neke od političkih elita vežu održivost Bosne i Hercegovine za ishod ovih dilema. S druge strane, politički diskurs nikada nije otvorio ekonomski rakurs rasprava koje bi preispitivale postojeći ekonomski model razvoja i perspektive ekonomskog rasta, i to prvenstveno spram ograničenja ekonomskom razvoju koja kritička ekonomska misao nalazi u dejtonskom državnom ustrojstvu i primijenjenom neoliberalnom modelu i programu razvoja. I Dejtonski mirovni sporazum i neoliberalni program razvoja nametnuti su bosanskom društvu, prvi kao privremeni politički projekt zaustavljanja rata bez sadržaja potencije ekonomskog prosperiteta, a drugi na neoliberalnoj ideologiji kao obećanom društvenom projektu otvaranja šansi za ekonomski prosperitet. Primoranost na neoliberalni model ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine (oličen u tranzicionom programu), manje-više, dijeli sa svim ostalim bivšim socijalističkim zemljama koje su podvrgnute nadmoći globalnog svijeta liberalne demokratije. Na tranzicionim premisama – brzoj privatizaciji i redukovanoj makroekonomskoj stabilizaciji (makroekonomska stabilizacija uključuje nisku inflaciju, ali ne i probleme visoke nezaposlenosti) zasnovana su optimistična očekivanja od neoliberalne globalizacije. Prema ovakvim očekivanjima, najveću korist od globalizacije imat će zemlje koje brzo prilagode svoju institucionalnu strukturu i ekonomsku politiku, i prihvate međunarodnu konkurentnost i otvorenost svojih privreda. Međutim, politički specifikum "viška historije" i ne nalaženje odgovora na pitanje kako provesti rapidnu tranziciju od bivših socijalističkih privreda u otvorene privrede otvorio je problem provođenja tranzicionog paketa (neuspjeh ekonomskih reformi) u zemljama Zapadnog Balkana. Ovakav tranzicioni neuspjeh zemalja Zapadnog Balkana u Bosni i Hercegovini je još uvećan efektima dejtonski razdijeljenog državnog ustrojstva ekonomskog sistema i ekonomske politike. Kompromisom nacionalnih političkih elita u Daytonu (1995) na etnonacionalnom principu uspostavljene su nacionalne države na razdvojenim dijelovima bosanskohercegovačke teritorije i, posljedično tome, potpuno su zapostavljena pitanja ekonomskog funkcioniranja države Bosne i Hercegovine. Dejtonski sporazum faktički legalizira konstitutivne narode kao tri zasebne etnonacionalne cjeline, implicite legitimirajući njihovu teritorijalnu podvojenost i potičući etnocentrične ideologije kroz izvjesne elemente državnosti entiteta ili kroz nacionalne obrise kantona unutar entiteta Federacija BiH. Ovo je rezultat djelovanja etnonacionalnih elita čiji je habitus deriviran iz onih unutrašnjih političkih teorija i protivbosanskih nacrta u čijim viđenjima je, kako kaže R. Mahmutćehajić, Bosna nemoguća kao političko društvo, a što se potiče svođenjem bosanske politike na "muslimansku."[2] Zato su, kaže isti autor u jednom svom starijem radu "izravni saveznici srpskim i hrvatskim razarateljima Bosne upravo oni zagovornici 'muslimanske politike' koji prihvaćaju da je unutar Bosne i Hercegovine moguće razlučenje

trgovinu; carinsku i monetarnu politiku; pitanja imigracija, izbjeglica i azila; provođenje međunarodnih i međuentitetskih krivičnih propisa, uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sistema, reguliranje međuetnitetskog prijevoza i kontrolu zračnog saobraćaja.Vidi: Ustav BiH, član III: Nadležnosti i odnosi između institucija BiH i entiteta.

[2] Mahmutćehajić, Rusmir, "Bosanska politička filozofija – između fantazija i realnosti", *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", god.13 (2013)

'etnonacionalnih teritorija' i uspostavljanje 'etnonacionalnih država'."[3] Održavanje etnoteritorijalizacije bosanskog prostora počiva upravo na održavanju bosanskohercegovačkog državnog ustrojstva prema Dejtonskom sporazumu.

1. Temeljne ekonomske insuficijencije koje proizlaze iz Dejtonskog sporazuma

Od Bosne i Hercegovine je napravljena predecentralizirana država s dvije ključne ekonomske insuficijencije, koje je u potpunosti stavljaju u inferioran položaj prema privredama drugih zemalja i održavaju nivo relativnog siromaštva: prve, prema kojoj Bosna i Hercegovina na raspolaganju, osim monetarne politike (ali i nje u redukovanoj formi), nema instrumente makroekonomskog upravljanja privredom i druge, prema kojoj je državni ekonomski prostor administrativno razdijeljen bez ugrađenih mehanizama ekonomske i socijalne koordinacije, koje su neophodne za normalno ekonomsko funkcioniranje zemlje. Konzekvenca antagoniziranih političko-nacionalnih unifikacija je zahtjev za nacionalnim tržištima, što je podržano privredno-tranzicijskim zakonodavstvom, koje, između ostalog, u krajnjoj istanci svodi tranziciju na etničke privatizacije. Bosanskohercegovački entiteti Federacija BiH i Republika Srpska, usto i Distrikt Brčko, promovirali su sasvim nekompatibilna tri modela privatizacije, što vodi fragmentizaciji bosanskog ekonomskog prostora, formiranju različitih tržišta kapitala i tržišta rada, nejednakoj strukturi kapitala, nejedinstvenom vrednovanju i prenosu kapitala, itd. Entitetske podjele geografski razdvajaju tržište rada, tako da se izgubljena i novootvorena radna mjesta prostorno i ne mogu poklapati. Usto, koncepcija ekonomskog razvoja, koja se mora slijediti prateći Dejtonski sporazum i smjernice ukupnog privatizacionog procesa na jednoj, te nedostatak kapitala na drugoj strani, odstranili su iz igre mogućnost izgradnje privrednog prosperiteta na velikim firmama i privrednim djelatnostima koje su tranzicionog perioda bile ne samo nositelj razvoja, već i koheziona snaga: u prvom redu je to namjenska industrija s mrežom kapaciteta na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, a u drugom su to veliki poslovni sistemi (energetski kompleks, crna i obojena metalurgija, hemijska industrija) čiji su pogoni, sirovinski i distributivni kanali bili integrisani u gotovo svaki dio predratne Bosne i Hercegovine.

Temeljem postojećeg kontroverznog ustavnog uređenja i suprotstavljenih ideološko-političkih koncepata i teorijskih mišljenja[4], država Bosna i Hercegovina nije u stanju da, prije svega, ostvari klasične političke funkcije države, niti da vrši savremenu ekonomsku funkciju kojom bi podsticala i usmjeravala promociju tržišne ekonomije i najzad, nije u stanju da odgovori svojim međunarodnim obavezama, u prvom redu onim koje je prihvatila kao članica Savjeta Evrope.[5]

---

[3] Mahmutćehajić, Rusmir, *Kriva politika*, Tuzla: Sarajevo: Zagreb: Radio Kameleon: DID:Durieux, 1998., str. 145.

[4] Treba istaknuti da ima i teorijskih mišljenja koji ističu da "osnovni problem ustroja BiH nije komplikovanost amandmanskih procedura propisanih Ustavom nego činjenica da mnogi državljani BiH istu ne prihvataju kao svoju domovinu". Lejla Balić i Midhat Izmirlija (2003).

[5] Mirko, Puljic, Mensur, Smajlović, *Ustav BiH – ka novim, funkcionalnim rješenjima*, Sarajevo, 2004. "*www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/ustav_bih.pdf.*

Empirijska argumentacija inferiornosti državnog ustrojstva (eufemistična naznaka državog ustrojstva koje je "više slična konfederaciji") može se svesti na sljedeće: (1) entitetska fragmentiziranja se provode na temelju etničkog i konfesionalnog pripadanja pa je političko organizovanje prepreka političke demokratije u ostvarenju ljudskih prava; (2) razbijanje jedinstvenog ekonomskog prostora, što u fiskalnom kontekstu kroz ustavno ustrojstvo fiskalnog konfederalizma produkuje nedjelotvoran i neefikasan fiskalni sistem; 3) neopravdano visoka javna potrošnja rezultat je finansiranja prekomjernih državnih struktura koje je zemlji donio Dejtonski sporazum.

Iako javne finansije prolaze kroz višegodišnji proces reformi, zbog neartikulirane ukrštanosti finansijskih tokova (što proizlazi iz različitih i neuskađenih finansijskih ciljeva na nivoima entiteta – unutar entiteta Federacije BiH još i njenih kantona – i Distrikta Brčko) problemi trenutne situacije u sektoru javnih finansija su:

− odsustvo fiskalne koordinacije;

− disharmonična fiskalna struktura entiteta (Republika Srpska fiskalno centraliziranija, Federacija BiH fiskalno decentralizaranija);

− više "nivoa fiskalne vlasti" komplicira i poskupljuje administrativno vođenje zemlje (neefikasnog upravljanja javnim rashodima);

− proces upravljanja budžetom nije jedinstven proces;

− nedostatak koordinacije između vladinih agencija i ministarstva finansija;

− kapaciteti nadležnih ministarstava i institucija su oskudni;

− javni sektor koristi različite računovodstvene standarde – što otežava analizu ukupnog javnog sektora i njegovog utjecaja na ekonomiju;

− nedovoljno identificirani troškovi za zdravstvo, vojsku i obrazovanje, odnosno nejasno (u nekim situacijama i pogrešno) usmjeravane raspodjele sredstava, te neartikuliranih mehanizama socijalne zaštite;

− pogrešno ciljani i znatno uvećani socijalni transferi.

Ovakvo stanje producira nekoliko generalnih posljedica:

− nemoć države ili njenu slabu prihodnu moć;

− fiskalni disparitet, preklapanje finansijskih ingerencija i novčanih tokova;

− s recesijom u posljednjim godinama – produbljeni i dugoročno neodrživi javni budžetski deficiti;

− neefikasnost i prevaziđenost nekih od poreznih oblika (visok stepen njihove evazije);

− porezni propisi u različitim dijelovima BiH su potpuno međusobno neusaglašeni;

− to sve ima krajnju posljedicu u pronalaženju rupa u poreznim propisima i vrlo lošoj naplati poreznih prihoda iz svih izvora – na svim budžetskim nivoima u BiH (prema procjenama, stepen naplate kreće se najviše do 70 %).

Sve to zajedno stvara teškoće u izgradnji kapaciteta za održivi fiskalni i ekonomski sistem, i zakonodavno i institucionalno harmoniziranje s razvijenim zemljama, posebno s Evropskom unijom, uključujući odsustvo vlastitih prihoda države. Dakle, ugrožene su tri osnovne funkcije države na "evropskom putu", i to:[6] (1) Odgovornost za makroekonomsku stabilnost, što

[6] Studija o potencijalnim izvorima prihoda za institucije BiH (studija podržana od Evropske komisije), 2003. (dostupno na: www.esiweb.org/pdf/.../EU_Studija_izvora prihoda. p..

je primarni zahtjev za pridruživanje Evropskoj uniji. "Državni nivo mora raspolagati kapacitetom za izradu i nadgledanje globalnog makroekonomskog okvira države"; (2) Organizacija i regulisanje jedinstvenog ekonomskog prostora prilagođenog razvoju i jačanju ponude, koje bi omogućilo zapošljavanje a bosanskim preduzećima da izdrže pritisak konkurencije u Evropskoj uniji (ovo je i eksplicitan zahtjev Procesa stabilizacije i pridruživanja); (3) Koordinacija strategije za smanjenje siromaštva.

Pogubni efekti fiskalne decentralizacije dolaze do izražaja naročito u posljednje vrijeme djelovanja globalne recesije kada ovi nekoordinirani mehanizmi fiskalnog federalizma "osim što su narušili već ostvareni stepen porezne harmonije u BiH", već su "rezultirali povećavanjem fiskalnog deficita i izuzetno visokim povećavanjem fiskalnog deficita s izuzetno visokim porastom zaduživanja na svim nivoima vlasti."[7]

Iako su pravna i politička pitanja konfederalizma bila tretirana u analizi ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine analitički pristup elaboriranju fiskalnog federalizma (konfederalizmu), osim u rijetkim slučajevima[8] ostao je nedovoljno istražen.

2. Fiskalni pluralizam kroz fiskalni suverenitet dvaju entiteta i Distrikt Brčko

Ustavom Bosne i Hercegovine su određene temeljne karakteristike fiskalnog sistema Bosne i Hercegovine, koje se svode na *pluralizam* u oblasti fiskalne politike koji samostalno vode: entiteti, Distrikt Brčko, kantoni i općine. Štaviše, entiteti svojim ustavima reguliraju fiskalno uređenje unutar entiteta. Koordinacija izmedu ovih nosilaca suvereniteta je slaba i, bez podizanja institucionalnog (ustavnog) kapaciteta za ovu koordinaciju (iako formalno postoji zakonska osnova za ovu usklađenost – Zakon o fiskalnom vijeću), gotovo da nisu moguća nikakva poboljšanja. *Entitetima i Distriktu Brčko dati su neprikosnoveni fiskalni suvereniteti, čime je suverenitet države zamijenjen fiskalnim pluralizmom u domenu fiskalnog sistema i fiskalne politike*. Fiskalne prerogative države Bosne i Hercegovine su limitirane, jer je država nadležna samo za PDV, akcize i carine (tarife). Osim toga, država je nadležna za uvođenje taksi i drugih taksenih pristojbi koje proističu iz rada državnih institucija Bosne i Hercegovine. Znači samo za one sadržaje fiskalne politike koji se odnosi na ubiranje i distribuciju. Svi ostali elementi, kao što su fiskalno opterećenje, budžetska politika i svi drugi elementi fiskalne politike od koje zavisi poticanje makroekonomskog razvoja, van su nadležnosti države. Državne institucije se, dakle, finansiraju, iz jednog dijela indirektnih poreza, dok drugi dio ovih poreza pripada entitetima i Distriktu Brčko. S druge strane, svi direktni porezi (porez na dobit, dohodak i imovinu), svi socijalni doprinosi su u isključivoj nadležnosti entiteta i Distrikta Brčko, a uz sve to svi nivoi vlasti zadržavaju pravo uvođenja lokalnih administrativnih pristrojbi i neporeznih prihoda.

Ako državu Bosnu i Hercegovinu uzmemo kao saveznu (federalnu) državu, jer nije unitarna država (a treći osnovni tip državnog uređenja ne postoji u teoriji i praksi), Bosna i Hercegovina

[7] Antić, D: *Višerazinski fiskalni sustavi u Bosni: razvoj i suočavanje s gospodarskom krizom*. Zagreb: Institut za javne fianansije, 2011.

[8] Vidjeti: Puljić, Smajlović, 2004.; Kešetović i Đonlagić, 2006.; Lazović-Pita i Pita, 2012.; Antić, 2009., 2013.

je izričito prema Dejtonskom ustavu "složena državna zajednica", izrazito komplicirane državne strukture, u kojoj njena dva entiteta imaju karakteristike obilježja države. Bosna i Hercegovina, van sumnje, *ima određena obilježja federacije, ali s aspekta funkcioniranja državne vlasti i raspodjele finansijskih sredstava – veliki broj obilježja konfederacije*. Od privrednih funkcija Ustav propisuje ovlasti na polju vanjske trgovine, carinske i monetarne unije, uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sistema, reguliranje međuentitetskog prevoza i kontrole vazdušnog saobraćaja, dok "sve vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu ovim ustavom izričito povjerena institucijama Bosne i Hercegovine pripadaju entitetima".[9] U slučaju javnih prihoda i rashoda, članom VIII. st. 3. Ustava Bosne i Hercegovine, utvrđeno je: "Federacija će osigurati dvije trećine, a Republika Srpska jednu trećinu prihoda koji su potrebni za budžet, osim ako se prihodi ne prikupljaju na način kako je utvrdila Parlamentarna skupština. Iz ove ustavne odredbe, kojom je utvrđen način finansiranja države BiH, vidljivo je da finansiranje ovakve "države" zavisi od njenih entiteta (kao federalnih jedinica), na osnovu čega Bosna i Hercegovina, u smislu finansijskih sredstava, u potpunosti zavisi od odluka entiteta, jer nema svojih izvornih prihoda. To znači da je "finansijski monopol" oduzet od države BiH i on sada pripada entitetima. Prema tome, *država Bosna i Hercegovina nema finansijsku suverenost*, što je osnovni problem njenog funkcioniranja. Ona je *finansijski suverena koliko i jedna konfederacija*, odnosno savez država. Upravo je u Ustavu Bosne i Hercegovine i primijenjen "konfederalni model" za dodjelu finansijskih sredstava saveznoj državi. Takvog primjera nema u svijetu! Tako je Bosna i Hercegovina, već u Dejtonskom ustavu, *uskraćena za "monopol finansijske moći"* i na taj način *lišena "svake moći" u realizaciji funkcija države* (odbrana, red i mir, ekonomsko-kulturna i socijalna prava građana). Bez finansijskih sredstava država Bosna i Hercegovina će ostati "nemoćna" država", a to znači da će finansijski biti suverene njene federalne jedinice – entiteti Federacija BiH i Republika Srpska). Takva država kao što je Bosna i Hercegovina, prema mnogim kritičarima, neće biti u stanju da štiti svoje građane jedne od drugih, i njih od entitetskih vlasti, a još manje od drugih država. Ovakvo stanje je neodrživo i *de jure* i *de facto*. Pri tome, Republika Srpska je u fiskalnom smislu centraliziraniji entitet (strukturiran od entitetskog nivoa vlasti i vlasti jedinice lokalne samouprave općina), dok je Federacija BiH u fiskalnom smislu decentraliziranija (strukturirana od federalnog nivoa vlasti, od deset kantona i lokalnih zajednica – općine u okviru kantona).[10] (Pre)naglašena decentralizacija fiskalne suverenosti s prenošenjem prerogativa u oblasti porezne i budžetske politike na entitete, Distrikt Brčko, kantone i veliki broj subjekata koji odlučuju o svom finansiranju, pokreće za sobom i pitanja *fiskalnih disparitета*, kao i problema njihovog prevladavanja kroz novi način konstituiranja fiskalnog federalizma u Bosni i Hercegovini.[11]

---

[9] Vidi *Ustav Bosne i Hercegovine*, član III, Nadležnosti i odnosi između institucija BiH i entiteta.

[10] Usp. Lazović-Pita i Sanjin Pita: *Porezni izdaci u sustavu poreza na dobit: primjer Bosne i Herecegovine*. Zagreb: Institut za javne finansije, 2012.; www.ijf.hr/upload/files/file/skrivena _javna_potrosnja/lazovici.pdf

[11] Koji je prezentirala *Studija o potencijalnim izvorima prihoda za organe BiH*, izd. Delegacija Evropske komisije za BiH, Sarajevo, 2003. (dostupno na: *www.esiweb.org/pdf/.../EU_Studija _izvoraprihoda.p..).*

3. Modeli fiskalnog federalizma u svijetu i organiziranje javnog finansiranja u BiH

3.1. Modeli fiskalnog federalizma

Ako, uslovno, pođemo od finansijskog "suvereniteta federacije" (ako se državna zajednica Bosne i Hercegovine okvalificira saveznom državom – federacijom), bilo bi interesantno uporediti postojeća iskustva (modele) fiskalnog federalizma u svijetu sa stanjem fiskalnog uređenja u Bosni i Hercegovini. Ako prihvatimo da pod *fiskalnim federalizmom* podrazumijevamo fiskalne odnose centralne vlasti i nižih nivoa vlasti, vidljivo je da se svi dosadašnji modeli fiskalnog federalizma baziraju na konsenzusu o zajedničkim interesima federalnih jedinica, koji se određuje ustavnim karakterom svake federalne države.[12] Mada je pitanje prenosa vlasti s centralnog nivoa na regionalne i lokalne nivoe politički determinirano, važnu ulogu u preraspodjeli fiskalnih nadležnosti igraju i ekonomski kriteriji efikasnosti fiskalne vlasti na različitim nivoima spram obavljanja fiskalne funkcije. U teoriji i praksi postoji jedinstven stav o minimumu centralnih nadležnosti i javnih funkcija, među kojima se ističu: zaštita teritorijalnog integriteta zajednice, inozemni poslovi, obezbjeđenje sloboda i prava građana; zaštita položaja federalnih jedinica; monetarna politika, te nadležnost i funkcije u vezi s jedinstvenim društveno-ekonomskim i političkim sistemom države u cjelini. Štaviše, protagonisti fiskalne teorije druge generacije slabe finansijske rezultate u zemljama fiskalnog federalizma objašnjavaju upravo slabom centraliziranom državom.[13] Primjeri zemalja s fiskalnim federalizmom pokazuju da raspodjela državnih funkcija izražava određeni stepen centralizacije ili decentralizacije funkcija i nadležnosti, pri čemu *raspodjela rashoda* obuhvata raspodjelu između različitih nivoa vlasti (centralna vlast, vlast federalnih jedinica i lokalna vlast), što pakazuju sljedeći pregledi:

Tabela 1: Pokazatelji fiskalne decentralizacije, SD/OD, 2008.

Pokazatelji, u %	BiH	Sve zemlje	Federalne zemlje	Unitarne zemlje	Evropske zemlje
Prihodi	8	47	72	90	84
Rahodi	7	48	76	91	87

SD = državni centralitet (državna razina) + državni fondovi za socijalno osiguranje
OD = opća razina države
Izvor: Antić, D. (2011).

[12] R. Bird (1986): navedeno prema Hrustić, Hasiba: *Fiskalni federalizam u svetu i naša iskustva*. Beograd: Privredni pregled, 2006., str. 183.

[13] Rodden, J. A, Hamilton's Paradox: *The promise and Peril of Fiscal Federalism*. Cambridge: University Press, 2005., doi:http:doi.org/IO.1093/wbro/1o.2.201.

Tabela 2. Učešće potrošnje različitih nivoa vlasti u ukupnoj javnoj potrošnji u odabranim državama (prilagođen pregled autora)

Federalna država	Učešće javne potrošnje u GDP (u %)	Ukupna javna potrošnja (u %)		
		Centralna vlast	Federalne jedinice	Lokalna vlast
Zemlje s najmanjom potrošnjom centralne vlasti 7. Kanada 8. Danska 9. Indija 10. Švajcarska 11. Australija 12. Finska	34.029.332.321.230.246.0 46,0 57.622.637.439.143.0	94.694.393.892.390.190.8 41.347.147.547.552.854.7	- - - - 40.3 - 52.5 28.340.4 -	5.45.76.27.72.39.2 18.452.9 - 24.26.852.9
Bosna i Hercegovina		15.0(8.4)	63,0	12,0

Izvor: za zemlje 1-12 prilagođeno prema: *Government Finance Statistics Yearbook*, IMF, Washington, 2000. (prema Hrustić, 2006, str. 187). Napomena 1: Izračun za BiH: za centralni nivo vlasti prema podacima Uprave za indirektno oporezivanje, za federalne jedinice (entitete i Distrikt Brčko) i lokalnu vlast procjena autora. Napomena 2: s obzirom na problematičan odnos bosanskohercegovačke centralne vlasti i federalnih jedinica o pitanju učešća u ukupnoj javnoj potrošnji, preuzeti podaci iz Statističkog godišnjaka IMF-a su preuređeni tako što je izabrano šest zemalja s najvećom i šest zemalja s najmanjom ukupnom potrošnjom na nivou centralne vlasti.

U modernom vremenu, argument jačanja fiskalnog položaja centralne vlasti zasnovan je na stavu o efikasnijem vođenju makroekonomske politike s centralnog nivoa i racionalnijem korištenju sredstava, o čemu govore evropska iskustva ukidanja "federalnog dualizma" te transformacije odnosa između federativno uređenih država i njihovih federalnih jedinica. U praksi većine zemalja prihvaćen je model kooperativnog federalizma, u čijoj strukturi važe općeprihvaćena gledišta prema kojima je funkcionalno najefikasnije da stabilizaciona i funkcija preraspodjele dohotka budu na nivou centralne vlasti, a alokacijska funkcija na nivou lokalne vlasti.[14] Kombinacija elemenata odvojenih poreskih prihoda i učešća različitih nivoa vlasti u raspodjeli zajedničkih poreskih prihoda, utječe na razlikovanje: (1) modela s dominacijom participacije ili učešća različitih nivoa vlasti u podjeli zajedničkih poreskih prihoda i (2) modela s dominacijom odvojenih prihoda ili konkurentnih fiskalnih odnosa, kada i federalna vlast i federalne jedinice imaju pravo uvođenja određenih vrsta poreza, te ostvaruju odvojene prihode. Pregled raspodjele i doznačavanje prikupljenih indirektnih prihoda UIO pokazuje da se na račun minimalnih rezervi izdvaja cca15 % od prikupljenih prihoda za doznačavanje korisnicima, da se centralnim institucijama BiH dodjeljuje također cca15 % ukupno prikupljenih prihoda (s isključenim rezervama ovo učešće centralnih insti-

[14] Rosen, Harvey: *Javne finansije*. Zagreb: Institut za javne finansije, 1999.

tucija pada na 8,4 %)[15], što znači da centralna vlast Bosne i Hercegovine ima daleko manji udio u ukupnim direktnim rashodima od svih poznatih federacija u svijetu, koje, kako pokazuje prethodna tabela na nivou centralne vlasti "troše" između 41,3 % (Kanada) i 94,6 % (Tunis) ukupnih javnih rashoda. Dejtonski sporazum je, dakle, u kontekstu raspodjele javnih prihoda fiskalno osnažio entitetske nivoe (63 %), a do apsurda oslabio nivoe centralne (15,1 %) i lokalnih vlasti (12 %), što su Puljić i Smajlović (2004) komično označili poređenjem "sa čovjekom koji je nesiguran na nogama, sa malom glavom i velikim trbuhom." Dakle, u poređenju s drugim federalnim sistemima Bosna i Hercegovina pokazuje znatne razlike: naime, *u poređenju sa prethodnim modelima, Bosna i Hercegovina ima znatno užu primjenu fiskalnog federalizma i znatno manju javnu potrošnju na nivou centralne vlasti čak i od zemalja s najmanjom potrošnjom centralne vlasti u svijetu, a učešće javne potrošnje u GDP-u znatno veće no i u jedne od zemalja koje primjenjuju fiskalni federalizam*. Mjerenje stepena fiskalne decentralizacije u Bosni i Hercegovini u odnosu na druge složene (federalne) zemlje pokazuje nisku fiskalnu autonomiju na državnom nivou (centralni nivo države) i izuzetno jaku poziciju srednje razine vlasti (entiteta, Distrikta Brčko).[16] Karl Bild, prvi visoki predstavnik BiH, svojevremeno je izjavio da je Bosna i Hercegovina *najdecentralizovanija zemlja na svijetu*.[17]

2.2. Konfederalizirani javni prihodi i rashodi države Bosne i Hercegovine

Država Bosna i Hercegovina, kako smo vidjeli, ima ograničene fiskalne nadležnosti i nema svoju finansijsku suverenost, a fiskalni suvereniteti su preneseni na entitete i Distrikt Brčko. Fiskalna organizacija i upravljanje javnim prihodima i rashodima su asimetrični: u Federaciji BiH je fiskalna uprava decentralizirana između centraliteta federacije, kantona i općina, a u Republici Srpskoj je strogo centralizirana na nivo centraliteta ovog entiteta i ograničenih ovlaštenja u općinama. Na ovaj način konfederalizirani javni prihodi nisu dostatni i održivi finansijski izvori prihoda za institucije države Bosne i Hercegovine. Ovo je suprotno standardnom principu u određivanju prihoda centralne vlasti, budući da u slučaju Bosne i Hercegovine prihodi ne prate državne funkcije, niti se vežu za kriterij efikasnosti u provođenju javnih funkcija. U nastavku ćemo prezentirati konfederalnu strukturu javnih prihoda i javnih rashoda u Bosni i Hercegovini, kao i distinkciju izmedu nadležnosti reguliranja porezne politike, uprave i ubiranja poreza i pripadnosti prihoda od poreza.[18] Kad je riječ o strukturi javnih prihoda, Bosna i Hercegovina do svojih prihoda dolazi, uglavnom, preko *transfera* sa zajedničkog računa Uprave za indirektno oporezivanje, koji nemaju karakter izvornih prihoda države, a kojeg sačinjavaju prihodi od PDV-a i carina. Transferima se pokrivaju otplate vanjskog duga i, zajedno s administrativnim taksama, pokrivaju još i operativni troškovi državnih organa.

---

[15] Direkcija za ekonomsko planiranje BiH, Sarajevo, 2011.

[16] Antić, Dinka: *Makroekonomska stabilnosti i fiskalni federalizam*. Mostar: FIRCON, 2009.

[17] Ovu Bildtovu izjavu prenosi Belloni (2007), a izjava je navedeno prema Birgit Kunrath u: Abazović, Dino i Hammer Stefan, *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2010., str. 20.

[18] Više u *Studiji o potencijalnim izvorima prihoda za organe BiH*, Sarajevo: Delegacija Evropske komisije za BiH, 2003. (dostupno na: www.esiweb.org/pdf/.../EU_Studija_izvora *prihoda.p..).*

Sopstveni prihodi ili "izvorni prihodi" su minorni i sastoje se od administrativnih taksi i prihoda od sopstvenih aktivnosti. Vanjski prihodi, npr., oni po osnovu sukcesije bivše Jugoslavije i međunarodni transferi za finansiranje organiziranja izbora su povremeni i sistemski nedostatni. Entiteti, koji su fiskalno autonomni, prema ustavnom određenju pridonose ovim transferima s omjerom od 2/3 FBiH i 1/3 RS, ali stvarni iznos rezultira iz pregovora između države i entiteta i uključuje složen proces izrade budžeta države i entiteta. Kada je riječ o nadležnosti, sve poreze, osim carinskih, PDV-a i akcize na pojedine proizvode, reguliraju entiteti ili podentiteti, koji donose zakone o porezima i definiraju osnovu oprezivanja, porezne stope i izuzeće od poreza. Struktura javnih rashoda pokriva operativne troškove zakonodavne, sudske i izvršne vlasti Bosne i Hercegovine, zatim funkcioniranja službi i agencija na državnom nivou, te servisiranje vanjskog duga. Kompanijama je na ovaj način generiran problem neusklađene poslovne okoline koja reducira bosanskohercegovački ekonomski prostor i umanjuje njihovu konkurentnu moć s viškom transakcijskih troškova poput dvostrukog oporezivanja i drugim administrativnim ograničenjima kao što su licence, ovjere faktura u prometu s kompanijama iz drugih regija, uvođenje poreskih markica, duge procedure registracije itd.[19] Očigledno je da je u Bosni i Hercegovini, zapravo, pitanje fiskalnih nadležnosti i funkcija između entiteta i centralne vlasti, koje se u uobičajenim okvirima fiskalnog federalizma svodi na izbor rješenja koje određuje da li će se javne funkcije efikasnije izvršavati na centralnom ili na subcentralnom nivou, svodi na problem fiskalno-finansijske zaštite suverenosti nacionalno zaokruženih teritorija. Iz prethodnog opisa je vidljivo da su državne funkcije minimalne i da ne uključuju nikakve redistributivne odgovornosti ili funkcije podsticanja ekonomskog razvoja. U praksi fiskalnog federalizma fiskalno-finansijske mjere uvijek su politički determinirane, pri čemu su politički ciljevi manje-više usklađeni s kriterijima efikasnosti ostvarivanja javnih funkcija. U Bosni i Hercegovini ovi politički ciljevi isključivo deriviraju iz ideološko-političkih koncepata o državnom uređenju. Time je, s jedne strane, ostvaren "etnički federalizam" kao "teritorijalni interesni izraz volje određene dominantne grupe na datoj teritoriji (npr. Srbi u RS, Hrvati u nekim dijelovima Federacije, a Bošnjaci u drugim)."[20] S druge strane, država Bosna i Hercegovina je u smislu finansijskih sredstava stavljena u ovisnost od odluka svojih entiteta, jer nema svojih izdašnijih izvornih prihoda, a uz to je usud Daytona sasvim relativizirao usklađenost domaćeg s evropskim poreskim sistemom, deformirajući fiskalni sistem zemlje u pluralizam fiskalne politike koju, prema dodijeljenim im nivoima fiskalnog suvereniteta, samostalno i bez snažnije koordinacije vode entiteti, Distrikt Brčko, kantoni i općine (što je, npr., na početku 2011. godine zorno pokazano iskakanjem iz zakonske obaveze da entiteti slijede donošenje svojih budžeta nakon donošenja Okvirnog budžeta za Bosnu i Hercegovinu).

Post scriptum

Na putu dosezanja ekonomske održivosti rasta i makroekonomske stabilnosti, kao istovremenih procesa ispunjavanja standardnih tranzicijskih ekonomsko-socijalnih preduslova za pridruživanje Evropskoj uniji stoje otvorene ustavne i političke kontroverze o državnom

[19] Ševal Alić, 2010., str. 54.

[20] Jens, Woelk: "Balansiranje ideje 'ujedinjeni u različitosti'" u: Abazović, Hammer, isto, str. 54.

i fiskalnom uređenju Bosne i Hercegovine, i iz njih derivirane žustre teorijske debate. Dejtonski sporazum je proizveo dva sasvim različita pravna sistema, od kojih je onaj u Federaciji BiH decentraliziran, a u Republici Srpskoj centraliziran. Sa stanovišta fiskalnog sistema i fiskalne politike, prema postojećim ustavnim rješenjima, entitetima i Distriktu Brčko su dati neprikosnoveni fiskalni suvereniteti, što za posljedicu ima zamjenu fiskalnog suvereniteta Bosne i Hercegovine s fiskalnim pluralizmom. Sa stanovišta funkcioniranja vlasti i raspodjele finansijskih sredstava, to državi Bosni i Hercegovini daje veliki broj obilježja fiskalnog konfederalizma. *Ekonomske posljedice prevlasti etničkog kriterija u konstituiranju Bosne i Hercegovine s podijeljenim tržištem i etnički provedenom privatizacijom jesu skupa (visoki transkacioni troškovi funkcioniranja države i visoki budžetski deficiti) i nefunkcionalna država.* Neslaganja u vezi s ovakvim državnim uređenjem se vode na pravnom i političkom nivou. U centru pravne debate o državnom uređenju stoje različiti pristupi u raspodjeli nadležnosti između države i entiteta, i organizaciji državne vlasti. U ovoj debati dominirajuće je pitanje treba li se Bosna i Hercegovina smatrati federacijom ili konfederacijom. U neslaganjima političkih nacionalnih elita dominira sukob etnonacionalnih nacrta o etničkim homogenostima i nacionalnim suverenostima nad svojim teritorijama. Srpske i hrvatske političke elite se zalažu za federalno-konfederalni oblik državnog uređenja u kome entiteti (a hrvatska politička elita proteže svoj zahtjev za trećim entitetom) zadržavaju pa čak i proširuju svoju izvjesnu državnu suverenost. Za bošnjačku političku elitu najprihvatljivija bi bila federalna uređenost s regionalnim teritorijalnim organiziranjem. Date ustavne kontroverze, iako su bezmalo prepoznate na svim stranama, u relacijama postojećih ideologijskih konstrukcija su gotovo nepremostive. Razilaženja na nivoima pravne teorije i nivoima interesa suprotstavljenih nacionalnih političkih elita čine temeljnu prepreku potencijalnim ustavnim reformama. Međutim, čak i kada političke elite ne bi bile prepreka reformiranju ustava, ostalo bi pitanje koji nivo državnog uređenja treba reformirati? Ne zanemarujući potrebne promjene u samom Ustavu, na strani smo onih autora (vid. Puljić, Smajlović, 2004) koji smatraju da bi "značajnije reforme trebalo provesti u pravnom okviru entiteta i Distriktu Brčko nego što su promjene neophodne u Ustavu", što bi omogućilo da se "koncipira efektan i efikasan ekonomski sistem koji bi bio funkcionalan i koristan na cijelom ekonomskom prostoru Bosne i Hercegovine". Izlaz za opstojnost Bosne i Hercegovine se sagledava s dva konceptualna nivoa. U prvom se involviranje međunarodne zajednice, prije svega Evropske unije, u oblikovanje promjena Dejtonskog sporazuma čini neminovnim. Prema drugom, Bosna i Hercegovina će biti prepuštena samoj sebi i morat će sama da pomiri sadašnje nepomirljive razlike nacionalnih političkih elita. U oba slučaja, isključujući, naravno, ideološke konstrukcije koji zagovaraju nepostajanje bosanske kulturne cjelovitosti, minimum prihvatljivog okvira za sva pravna rješenja trebalo bi da obuhvati uspostavljanje jednakih mehanizama zaštite individualnih i kolektivnih prava, ravnopravnost konstitutivnih naroda na cijeloj državnoj teritoriji, uključujući prava nacionalnih manjina, te usvajanjem i provođenjem međunarodnih povelja i konvencija o zaštiti ljudskih prava. Postojeći ekonomski i fiskalni problemi, također, ukazuju na nesumnjivu potrebu za promjenama (potreba "sveobuhvatne, institucionalne i obavezujuće fiskalne koordinacije). Međutim, i ovdje za krupnije promjene još ne postoji potreban stepen međunacionalnog i međuentitetskog povjerenja i saradnje. To znači da za ekonomsku efikasnost inferiornu ustavnopravnu konstrukciju nije ni moguće elaborirati tranziciju pod vlastitim uslovima i u vlastitoj dinamici, u kojima bi vlada mogla modelirati ekonomski razvoj, a ne da ekonomija,

kao što je sada slučaj, bude prepuštena tržištu. Otuda možemo govoriti o iznuđenim rješenjima koji bi se, s fokusiranjem na finansijsko-fiskalni sektor, sastojali u sljedećem: (1) Makroekonomske politike razvoja najvećim su dijelom usklađene s politikama koje je ponudila međunarodna zajednica. U tom bi kontekstu kroz partnerski odnos s akterima međunarodne zajednice bilo poželjno uključiti i odgovornost međunarodne zajednice za efektivno zadržanu ključnu ulogu u kreiranju makroekonomske politike zemlje. Ovakav zahtjev deriviran je iz dosadašnjeg intenziteta neposrednog međunarodnog utjecaja na prilike u Bosni i Hercegovini. Ovo izgleda još opravdanije ako se zna da su svi programi rekonstrukcije bili implementirani putem međunarodne zajednice, često i bez informiranja domaćih vlada (osim u slučajevima davanja garancija o zaduženjima).(2) Kako izgradnja jedinstvenog administrativno-ekonomskog prostora zahtijeva promjene Dejtonskog sporazuma, za koje ne postoje neophodne političke pretpostavke, preostaje da se njegovo ujednačavanje prepusti procesu prilagođavanja evropskim integracijama, što počinje s implementacijom zakona koji su doneseni na državnom nivou (Zakon o konkurenciji i intelektualnom vlasništvu, Zakon o potrošačima, Zakon o statistici, itd.).(3) U prioritetu daljih ekonomskih reformi stoji komplementarno – izgradnja fiskalnih kapaciteta i institucionalne reforme, što proizlazi iz nedovoljno identificiranih troškova za zdravstvo, vojsku i obrazovanje, odnosno nejasno, u nekim slučajevima i pogrešno, usmjeravane raspodjele sredstava, te neartikuliranih mehanizama socijalne zaštite. Za ovo je, naročito u pitanju postizanja srednjoročne održivosti neophodan intenzivniji proces strukturalnog prilagođavanja. Za ovo već postoje značajne pretpostavke: započete reforme poreznog sistema reforme penzijskog i zdravstvenog osiguranja, te konstituirane politike izvršenja budžeta i izvršenja vanjske revizije. Restriktivna porezna politika koincidira s okvirima zdravih budžetskih institucija i racionalnijeg i odgovornijeg pozicioniranja javne administracije.

(4) Upravljanje javnim rashodima zahtijeva značajne racionalizacije, što podrazumijeva fokusiranje na: a) u kratkom roku na javnu upravu, javni red i sigurnost, socijalnu zaštitu, obrazovanje i lokalna komunalna preduzeća, b) u srednjem roku na integrirani okvir fiskalnih sredstava i efikasnih kanala praćenja i izvještavanja kako na nivou državne, tako i na novoima entiteta, kao i na jačanje institucionalnih kapaciteta sistema finansijske odgovornosti. U oba slučaja treba prethodno izvršiti dijagnostičku analizu o stvarnoj disproporciji troškova, što bi omogućilo socijalno prihvatljiv "udar" na stvarne neracionalnosti u strukturi javnih rashoda, i preispitati u kojoj mjeri "racionalizacije" osiguravaju veličine budućih budžetskih potreba i racionalnost upravljanja sistemom socijalne zaštite. 5) Kako je ostvarivanje stabilnosti domaće valute s režimom Valutnog odbora moguće zasnivati na finansiranju iz inozemstva samo u kratkom roku, to bi u srednjem roku stabilnost domaće valute morala biti zasnovana na rastu izvozne sposobnosti zemlje. U srednjem i dužem roku devizni kurs domaće valute mora biti pokriven uravnoteženjem pozicija platnog bilansa. Izraženi deficit ukazuje na potrebu izrade strategije vanjskotrgovinske politike i sektorskih strategija, koje će omogućavati značajnije smanjivanje trgovinskih i platnobilansnih deficita.

Literatura

Antić, Dinka: *Višerazinski fiskalni sustavi u Bosni: razvoj i suočavanje s gospodarskom krizom*. Zagreb: Institut za javne finansije, 2011.

Antić, Dinka: *Makroekonomskastabilnostifiskalnifederalizam*. Mostar: FIRCON, 2009.

Ibrahimagić, Omer: *Bosanski identitet i suverenitet*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločna protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.

Jankulin, Irena: *Fiskalno vijeće – magično rješenje*?, Sarajevo, 2007., *parco.gov.ba/?id=886.*

Hamer, Stefan: *"*Ko je gospodar Dejtonskog sporazuma" u: Abazović, D. & Hammer, S., *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2010.

Hodžić, Kadrija: "Stanje privrede i mjere anticiklične ekonomske politike u BiH", *Tranzicija*, br. 25-26 (2010)

Hodžić, Kadrija; Hasanović, Izudin: "Neriješena ustavna pitanja u svjetlu kontraverzi i neslaganja o državnom uređenju i fiskalnom sistemu BiH", *Društveni ogledi,* Centar za društvenu istraživanja, International Burch University. Sarajevo: 2014., april, 2014.

Hrustić, Hasiba: *Fiskalni federalizam u svetu i naša iskustva.* Beograd: Privredni pregled, 2002.

Kešetović, Izudin i Džena Đonlagić: "Razvoj poreza na dohodak i poreza na dobit na primjeru poreskog sistema BiH u zborniku radova", *Reforme u BiH u funkciji razvoja*. Sarajevo: Revicom, 2006.

Kunrath, Birgith: "Od zaštitne mjere do prepreke za daljnje djelovanje: entitetsko glasanje u BiH" u: Abazović, D., Hammer, S.: *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2010.

Lazović-Pita & Lejla i Sanjin Pita: *Porezni izdaci u sustavu poreza na dobit: primjer Bosne i Hercegovine*. Zagreb: Institut za javne finansije, 2012. www.ijf.hr/upload/files/file/skrivena_javna_potrosnja/lazovici.pdf

Mahmutćehajić, Rusmir: "Bosanska politička filozofija – između fantazija i realnosti". *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", god. 13 (2013)

Mahmutćehajić, Rusmir: *Kriva politika: čitanje historije i povjerenja u Bosni.* Tuzla: Sarajevo: Zagreb, 1998.

Puljić, Mirko i Mensur Smajlović: U*stav BiH – ka novim, funkcionalnim rješenjima.* Sarajevo, 2004. *www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/ustav_bih.pdf.*

Rosen, Harvey: *Javne finansije, Zagreb:* Institut za javne finansije, 1999.

Studija o potencijalnim izvorima prihoda za organe BiH, Sarajevo:Delegacija Evropske komisije za BiH, 2003. (www.esiweb.org/pdf/.../EU_Studija_izvoraprihoda.p*..).*

Šarčević, Edin*: Dejtonski sporazum: karakteristike i karakteristični problemi*. Sarajevo: Konrad Adenauer, Stiftung, 2009.

Woelk, Jens: "Balansiranje ideje 'ujedinjeni u različitosti", u: Abazović Dino & Hammer Stefan, *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Daytona*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2010.

http://www.uino.gov.ba/b/Poslovne_usluge/Prihodi_2011.html

CONSTITUTIONAL AND POLITICAL CONTROVERSIES AS AN OBSTACLE TO ECONOMIC DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Kadrija Hodžić

Summary

Institutional (in)ability of the Dayton agreement's clause to integrate politically and ideologically opposing ethnic communities in democratic community has been caused different, and often opposite attitudes "about the spirit of Dayton" and the consequences of this system at the sustainability of society and the state of Bosnia and Herzegovina. The author presents the thesis that the constitutional order of Bosnia and Herzegovina ignores its financial sovereignty, from which derive the thesis that Bosnia and Herzegovina is financially sovereign as well as a confederation. In the centre of the legal debate on system of government there are different approaches to the allocation of jurisdiction between state and entities and organization of the state government. In this debate, the dominant question is whether Bosnia and Herzegovina was considered as a federation or confederation. In disagreement of political national elites dominates the conflict of ethno-national draft about ethnic homogeneity and national sovereignty over their territories. The exit to the existence of Bosnia and Herzegovina is observed through two conceptual levels. For the first one, it seems inevitably to involve of the international community, particularly the European Union in shaping changes of Dayton Agreement. For the second, Bosnia and Herzegovina will be left to itself and also it will have to reconcile the present irreconcilable differences of their national political elites. In both cases, the minimum of acceptable framework for all legal solutions should include the establishment of equal protection mechanisms of individual collective rights, equality of the constituent peoples in the entire national territory, including minority rights, and the adoption and implementation of international treaties and conventions on the protection of human rights.

Key words: Dayton Agreement, national political elites, fiscal sovereignty, fiscal confederalism

UDK 323.1 (497.6=163.43*)
323.118 (497.1=163.41)

Tabu i njegovi žreci: o nacionalizmu, rasizmu i orijentalizmu*, četvrti dio

Rusmir Mahmutćehajić
Međunarodni forum "Bosna"
Sarajevo

U studiji "Tabu i njegovi žreci: o nacionalizmu, rasizmu i orijentalizmu" predstavljeni su novi rezultati istraživanja o ključnim konstrukcijama antibosanstva. Ti sadržaji dopunjuju izlaganja dana u prvom dijelu ove studije, objavljenom pod naslovom "Bosanska politička filozofija: Između fantazija i realnosti". U konstruiranju nacijskih teleologija na prostorima slavenskog juga uključene su nužne kategorije političkih i teoloških, te vanjskih i unutarnjih neprijatelja. Ideologijski okvir takvih konstruiranja su evropska iskustva s orijentaliziranjem drugog i promicanjem sekularizma kao univerzalne vrijednosti. U središtu takvih konstruiranja od kraja 18. stoljeća do najnovijih vremena jest pretvaranje svih sadržaja bosanstva koji se opiru nacionaliziranju u figure rasnog, etničkog i kulturnog stranca. Tako je snaženo anti-bosanstvo s brojnim politološkim, sociološkim i ekonomskim tumačenjima. Njegovi popularni oblici, umjetničko pripovijedanje "O turcima i o našima", kako ga je kao svoj cilj odredio Ivo Andrić, njegov najutjecajniji protagonist, uzdignuto je iznad svakog razumnog diskursa, te preinačeno u ideologijske strasti. Raščišćavanje političke pometnje u vezi s Bosnom i bosanstvom pretpostavlja, kako slijedi iz ovdje predstavljenih istraživanja, cjelovite uvide u fenomenologiju antibosanstva.

Ključne riječi: nacionalizam, rasizam, orijentalizam, antibosanstvo, Bosna i Hercegovina

"Ove pripovetke o Turcima i o našima jesu samo deo (otprilike srednji) jednog rada, započetog pripovetkom Put Alije Đerzeleza i do danas nezavršenog."
(Ivo Andrić, 1924.)
"Nazivi *Turci* i *turski* upotrebljeni su često u toku pričanja i za bosanski muslimanski svet, naravno ne u rasnom i etničkom smislu nego kao pogrešni, ali od davnina uobičajeni nazivi."
(Ivo Andrić, 1945.)

* Ovaj rad prezentiran je na skupu s drugačijim naslovom *Bosanska politička filozofija: između fantazija i realnosti*.

Proslov

Osporavanje mogućnosti bosanskog društva i njegove države je mantra koju bez ustezanja ponavljaju gotovo svi nasljednici, zagovornici i sudionici nacijskih teleologija. Kako god bila pravdana, naposlijetku joj je razlog u bauku bosanstva, koji i iznutra i izvana prijeti nacijskim politikama s njihovim nacionalizmima, rasizmima i orijentalizmima. To osporavanje mijenja maske, ali ne i suštinu. U njemu je moguće poznati moderni rasizam u punoj saglasnosti s njegovom evropskom historijom.

Odgonetanje te suštine, vazda prisutne iza njenih različitih maski, moguće je i istraživanjem razloga, sadržaja i posljedica prihvatanja, uzdizanja i kanoniziranja pripovjedačkog djela Ive Andrića u službi kulturnog rasizma kao bitnog sadržaja svakog nacionalizma.[1] Cijelu tu pojavu opravdano je – nije suvišno i ponoviti – nazvati andrićevstvom, kao maskom za predstavljanje bosanskog muslimanstva, ideologijski konstruirane rasne i religijske tuđosti koja prijeti nacijskoj našosti.[2]

Ideologijski pothvati traju onoliko dugo koliko njihovi žreci uspijevaju skrivanjem održavati porecivim neporecivo, nevidljivim vidljivo i nečujnim čujno. Potreba za tim skrivanjem je, prije svega, politička. Ali, nije moguća politika koja se ozbiljuje zahvatima u historiji, a da joj jedna od bitnih postavki ne bude velika laž, predstavljana i izgovarana kao najvažnija istina poretka.

U takvom vidiku neosporiva prisutnost bosanskih sadržaja je pojedena i popijena, čini se na pričestan način, te neopozivo preinačena u tijelo i krv srpstva i hrvatstva. Svaki pokušaj nekog da se ozbilji u tom neosporivom, ali pričesno preuzetom bosanstvu osjećana je kao prodiranje tuđosti u nepovredive tjelesnosti nacijskih našosti. Svi oni koji se suprotstavljaju tom sakraliziranom asimiliranju svega bosanskog moraju biti izvedeni iz bosanstva te predstavljeni kao neprihvatljiva krvna tuđost tome tijelu, kao turčijat i muslimanstvo naspram svega bosanskog.

Prema ideologiji srpstva i hrvatstva, nema i ne može biti opasnijeg bauka od onog bosanstva koje bi se moglo usmjeriti prema otkrivanju i zagovaranju bosanske nacije. Nema, jer ona prijeti temeljima apsolutiziranih nacijskih teleologija posredstvom kojih bi sve bosansko moralo biti preinačeno u to što nije. Ni jugoslavenski komunisti nikada nisu uspjeli izaći iz te ideologijske tamnice i osloboditi se bauka bosanstva proizvedenog u nacijstvu. I za njih su srpska i hrvatska posezanja za svom Bosnom mogla biti samo sukob dviju njima mrskih buržoazija. Ali, ni u proletarijatskom utjelovljenju duha historije ništa u odnosu na Bosnu nije promijenjeno.

Bosna je i dalje posve srpsko-hrvatsko naslijeđe i pravo koje nacijske buržoazije ne znaju i ne mogu razriješiti. Zato na pitanje o toj zemlji kao srpsko-hrvatskome sporu može biti, smatrano je, odgovoreno jedino u marksističko-lenjinističkom pristupu, u skladu s iskustvima koja su postignuta nakon Oktobarske revolucije. Utemeljenje tog pristupa, kako će se vidjeti, zapravo je staljinističko, jer kao takvo predstavlja "prirodni nastavak" antibosanskog nacionalizma.

---

[1] O nerazdvojivosti rasizma i nacionalizma vidjeti u: Etienne Balibar i Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, prev. Chris Turner, London: Verso, 1991., 37-67.

[2] Na osnovi čitanja prve inačice ovog eseja, Desmond Maurer autoru je izložio niz zapažanja i prijedloga. To i s time povezani razgovori doprinijeli su konačnom obliku teksta ovog dijela knjige. Uz priznanje te činjenice, autor se zahvaljuje za podsticajnu kritiku i korisne razgovore.

Za muslimansko pitanje može se reći da je bilo središnje i za srpska i hrvatska nacijstva i za jugoslavenske komuniste, iako je u oba ta vidika ostalo nerješivo. U nastaloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, u koju su unesene želje ljudi da imaju svoju državu kao sredstvo ozbiljenja svojih pripadanja, naslijeđeno je neriješeno bosansko pitanje. Bosna je u vidicima srpskog nacijskog oslobođenja bila srpska zemlja, "svetog Save djedovina", kako su djeca osnovnih škola u toj državi morala pjevati. Prema hrvatskoj nacijskoj misli, na osnovi prirodnog historijskog prava – Bosna je bila hrvatska zemlja. I za jednu i za drugu stranu tu su postojali opasni bosanski ljudi, oni koji nisu i ne mogu biti ništa od tog čime bi nacijske teleologije srpstva i hrvatstva bile podržane, onaj nesavladivi surogat prabosanstva.

Cijelo pripovjedačko djelo Ive Andrića nije shvatljivo bez ideologijskih tokova vremena u kojem je nastalo i prihvaćeno, a prije svega nacionalizma u najširem smislu, nacionalsocijalizma i lenjinizma. Turci, zapravo bosanski muslimanski svijet tog djela, druga su strana svega što se ozbiljuje u nacijskoj biopolitici. Neprijatelji su, u neprestanom skrivanju i otkrivanju, pounutarnjivanju i povanjštinjenju. Onako kako moderne nacije i s njima povezani nacionalizam, rasizam i orijentalizam nastaju kao dio historijskih procesa Zapada, tako slike drugih kao unutarnjih i vanjskih neprijatelja u različitim okolnostima mogu biti shvaćene kao ista suština s različitim pokazanjima. Te slike koje su u vezi sa životom i smrti svih izvan su pothvata nacijstva.

Nastajanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine događa se nakon raspada Habsburškog carstva. U tome raspadu jednog pravnog poretka javlja se prije svih Kraljevina Srbija, kao suveren koji uspostavlja novi poredak, politička moć koja ozbiljuje oslobođenje i ujedinjenje svih Srba i svih Hrvata. Prema zvaničnoj ideologiji toga oslobođenja i ujedinjenja nestaju i Bosna i Bosanci, a zapravo ulaze u svoje najmračnije razdoblje. U toj imaginaciji nova politička moć prevodi bosanski svijet u muslimane, poturice gore od Turaka. Takvoj politici potrebna je estetska predstava o zbilji koja će nestajanje Bosne učiniti uvjerljivim, pa pričanje "o Turcima i o našima" biva prihvaćeno kao estetika nužno potrebna nacijskoj teleologiji. Ali, to isto bilo je potrebno jugoslavenskim komunistima u njihovim lenjinističko-staljinističkim vidicima svijeta.

Lenjinističko-staljinistička maska

Sima Marković, srpski marksist i jugoslavenski komunist, piše 1923. godine:

(...) živi primer bosansko-hercegovačkih muslimana najjasnije pokazuje, kako je religija, u prvom redu, bila u stanju da nacionalno otuđi znatan deo našeg naroda. Religija je uopšte u ranijim periodima društvenog razvitka igrala prvoklasnu ulogu u životu naroda. Mase naroda su, na primer, mnogo jače osećale versku, crkvenu zajednicu nego državnu zajednicu. Države su dolazile i prolazile, a crkvene zajednice su se sa neverovatnom žilavošću, često sa divljim fanatizmom, trajno održavale. Bilo je vreme kad se moglo reći: Cuius religio, eius natio (čija religija, njegova i nacija). Pa je tako, još uvek i sa bosansko-hercegovačkim muslimanskim masama. Za njih je religija jedini kriterijum nacije. One sebe smatraju Turcima, i ako ne znaju ni reči turske, niti imaju ma kakvih drugih veza sa Turcima osem – vere. I to je najbolji dokaz velike istoriske zaostalosti Bosne i Hercegovine.[3]

[3] Sima Marković: *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*. Beograd: Grafički institut "Narodna misao", 1923., 108.

Jasno je da su Simi Markoviću Srbi "naš narod", nasuprot kojeg su Turci, i pravi i prijetvorni. Religija koja je Bosance nacionalno otuđila od njihovog srpstva jest, kako nužno slijedi iz navedenog razmatranja, njihovo svjedočenje da nema boga do Boga i svjedočenje da je Hval Njegov rob i Njegov poslanik. Zato su otuđeni Srbi. Religija ih je, prema tome mišljenju, učinila u njihovoj svijesti Turcima.

Tvrdnja da "oni sebe smatraju Turcima" u svakom smislu je netačna. Ali, potrebna je nacijskim vidicima srpstva i hrvatstva. Isticana velika historijska zaostalost Bosne posljedica je prisutnosti muslimana u njoj, uz otuđenost od njihovog izvornog nacijstva, uzrokovanu njihovom religijom. Izlazak ili oslobođenje od tog moguće je jedino u historijskom napretku, što znači u nacijskom svladavanju tih zaostalih.

Tako su bosanski ljudi, u skladu s potrebama nacijske biopolitike srpstva i hrvatstva, utjerivani u tjesnace tog što nisu i što ne mogu biti. A ipak su u svem svom trajanju, kako je svakome bilo vidljivo, ostajali odani svome bosanstvu, čega su morali biti svjesni i oni koji su u tome vidjeli zapreku nacijskim teleologijama za koje su se opredijelili, za koje su im trebali unutarnji i vanjski neprijatelji, tuđe i bijesne utvare u ljudskim likovima.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Jugoslavije, u listopadu 1940. godine u Zagrebu, potvrđeni su opći nacijski stavovi o Bosni kao zemlji Srba i Hrvata, među kojima postoje i neosviješćeni te nužno i neopredijeljeni muslimani. Vladajuće nacijstvo tog doba dobilo je u staljinizmu, na koji su se zaklinjali jugoslavenski komunisti sve do 1948. godine, nadgradnju kojom je proces nacijskog napredovanja samo ubrzan zaoštravanjem klasne borbe. Te 1940. godine Moša Pijade ističe:

> *Sasvim zaostali društveni odnosi u Bosni i Hercegovini, koja je bila pod turskom vlašću do poslednje četvrtine XIX veka, a gde je Austro-Ugarska, tretirajući te oblasti kao svoju koloniju, zadržala gotovo u celini turske feudalne odnose, učinili su da je jedan znatan deo njenog stanovništva (Muslimani) ostao još do danas uglavnom opredeljen konfesionalno, a ne nacionalno, i da se taj proces i sad vrši vanredno sporo*.[4]

I u tome su tumačenju "sasvim zaostali društveni odnosi" posljedica prisutnosti onih Bosanaca koji nisu iste religije kao i nacijski osvjestljivi Srbi i Hrvati, što uzrokuje njihovo nacijsko neopredjeljivanje. Izlazak iz zaostalosti, u skladu s rečenim, jest nacijsko opredjeljivanje za Srbe ili Hrvate, sposobne da sudjeluju u toku historije zato što ih izvorno određuje druga religija.

Ukupnost bosanske ljudskosti koja se opire nacijskome nasilju nad njom u tome gledanju koje sebe određuje marksističko-lenjinističkim – predstavljena je kao posljedica turske vlasti i s njome povezanih feudalnih odnosa. U svijesti tog komunističkog ideologa i revolucionara nema ni traga o drukčijoj mogućnosti za te ljude mimo njihovog nestajanja u tome što jesu i uskrsnuća u srpstvu i/ili hrvatstvu.

Tada je Milovan Đilas, jedan od vodećih komunističkih ideologa tog doba, izričito rekao: "Bosanski Muslimani nisu etnička grupa."[5] Tome se nije usprotivio ni Josip Broz Tito. Enigmatično je napomenuo:

---

[4] Moša Pijade: "Teze o nacionalnom pitanju"; u: Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, ur., *Peta zemaljska konferencija KPJ (19–23. oktobar 1940)*. Beograd: Izdavački centar "Komunist", 1980., 375-400, 385-86.

[5] U: Damjanović: *Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktobar 1940)*, 214.

Hrvatsko pitanje je riješeno kao buržoasko. Ali ni za buržoaziju nije potpuno (podmuklo se bori). Postoji klica velikohrvatske ugnjetačke tendencije. Seljačko pitanje u Hrvatskoj uopće nije riješeno, još jače terete su dobili. Bosna je jedno zbog vjekovnog zajedničkog života, bez obzira na vjeru.[6]

Glas Mustafe Pašića, jednog od prisutnih u toj raspravi, Bosanca koji se nije saglasio s tom dogmom, odjeknuo je u ušima svih prisutnih kao suprotstavljanje nepovredivom znanju. Prema stenografskim zabilješkama s tog sastanka, tada je rekao:

Nacionalno pitanje za KPJ u osnovi je savladano. Za Bosnu komplikovano. Kakav stav? Srpska i hrvatska buržoazija za sebe. Bosanski begovi za autonomiju, jer im je smanjena pljačka, hoće autonomiju radi veće pljačke. Kako narod osjeća? Ne slažem se sa referentom po pitanju Muslimana. On je rekao da Muslimani nisu etnička grupa, već ili Srbi ili Hrvati. Time potpomažemo hrvatsku ili srpsku buržoaziju. Samo vrhovi Muslimana se osjećaju Srbima ili Hrvatima. Narod kaže da je Bosanac, ali ne Srbin ili Hrvat. Muslimani nisu formirana nacija, ali su etnička grupa. Jugoslovenska muslimanska organizacija izgleda da je vjerska organizacija, ali njih veže autonomija. Naš je stav autonomija. Hrvatska i srpska buržoazija vode pregovore o podjeli Bosne. Protiv toga! I srpske i hrvatske mase moramo pridobiti za autonomiju Bosne pod rukovodstvom proletarijata.[7]

Kada su 1941. godine južnoslavenski narodi uvučeni u drugi veliki rat, sva pitanja o odnosima ideologijski tumačenih činitelja bosanstva pokazuju se u novim dramatičnim napetostima i sukobljavanjima. Srpska nacijska teleologija bila je u osnovi ustanka protiv nacista i fašista koji su prijetili opstanku tog naroda. I onda kada su jugoslavenski komunisti bili zajedno s četnicima u pokretanju i vođenju tog ustanka, odnos prema muslimanima kao Turcima nije bitno promijenjen. Duboko ukorijenjen u narodnu svijest, odražavao se i u predstavama sudionika i predvodnika ustanka.

Osman Karabegović, jedan od vodećih partizanskih komandanata u sjeverozapadnoj Bosni, i Mujo Delić, partizanski borac i partijski kurir, putovali su 1941. godine prema nekom mjestu u središnjoj Bosni. Prolazeći preko Manjače, područja na kojem su tada sarađivali partizani i četnici, zanoćili su u nekom selu, u kući neke starice. Osman Karabegović o tome piše:

Kako smo obojica bili umorni, legli smo poslije večere. Pokrivajući nas vunenim biljcima, starica je govorila: "Odmorite se, djeco, spavajte mirno. Neka vas bog sačuva od prokletih Turaka." Nije mogla ni pretpostaviti da je meni ime Osman, a mom drugu Mujo. Ko zna kako bi se prema nama odnosila da je to znala. U ovim krajevima ljudi nisu bili oslobođeni predrasuda, a po staričinim shvatanjima Muslimani su Turci i sva zla od njih potiču.[8]

---

[6] Isto.

[7] Isto, 211. Pašić Mustafa Mujo (1906-1942), metalski radnik iz Mostara, član KPJ od 1925. godine, poginuo je 1942. u Glavatičevu u borbi s četnicima. Kada ističe da je hrvatsko pitanje riješeno kao buržoasko, Josip Broz Tito podsjeća na uspostavljanje Banovine Hrvatske i druge odredbe tzv. sporazuma Cvetković-Maček zaključenog 26. kolovoza 1939. godine. Tim sporazumom srpskih i hrvatskih političara, uključenih u ondašnju vladu Kraljevine Jugoslavije, Bosna je podijeljena, pri čemu je zanemareno čak i postojanje njenog "nacijski neopredijeljenog stanovništva".

[8] Osman Karabegović: *Krajina na putevima revolucije*. Beograd: Glas, 1978., 99-100.

Svetozar Vukmanović Tempo opisuje saradnju partizana i četnika u Bosni u 1941. i 1942. godini. O vremenu kada su među njima nastale napetosti, i to u vezi sa sve češćim pokoljima muslimana, ističe:

> *U Bosni četnici također nijesu napadali okupatorske snage, ali su se uhvatili u koštac sa ustašama. To im je obezbijedilo podršku onih seljaka koji su se radi odbrane golih života morali dići na oružje. Pri tome četnici su naglašavali da se ne bore protiv okupatora, već jedino protiv Muslimana i Hrvata, da bi Bosna postala srpska. (...) Situacija je bila utoliko teža što se ni naše, partizanske snage nijesu uspjele distancirati od takve aktivnosti četništva. Mnoge snage koje su stajale pod partizanskom komandom odnosile su se prema muslimanskom stanovništvu kao i četnici. Izuzetak su predstavljale samo one jedinice u kojima je bio jači uticaj komunista. Ali, i ti odredi su se kompromitovali u očima muslimanskog stanovništva jer su zajedno sa četničkim jedinicama učestvovali u oslobođenju pojedinih mjesta; pri tome je redovno dolazilo do pljačkanja i ubijanja muslimanskih porodica. Na savjetovanju je ocijenjeno da se u interesu daljeg razvoja oružane borbe partizanski odredi moraju sasvim razgraničiti od onih odreda koji, iako stoje pod partizanskom komandom ne vode borbu protiv ustaša i okupatora, nego protiv "Turaka". Zaključili smo da sa četničkim odredima partizani ne treba zajednički da napadaju mjesta naseljena muslimanskim stanovništvom jer tom stanovništvu prijeti opasnost od pokolja*.[9]

Šta je, zapravo, značilo komunističko uobličenje bosanskog pitanja u toku rata u njegovom obrascu "i srpska i hrvatska i muslimanska" – postalo je vidljivo odmah 1945. godine. Jugoslavenska federacija je ustavno određena kao zajednica šest republika i pet naroda. Time je Bosna potvrđena kao srpsko-hrvatska zemlja u kojoj su samo dva politička naroda, Srbi i Hrvati. Oni koji to ne prihvataju samo su nacijski nesvjesni i u svome turčijatu ogoljeli muslimani.

Rasno određenje Bosanskih Muslimana kao Turaka, kao nacijskih neprijatelja, preinačeno je u njihovu nacijsku neopredijeljenost i svedenost na vjersku zajednicu, kako je to za njih 1937. godine odlučno tvrdio Vasa Čubrilović: "Oni [ti Bosanski Muslimani] postaju verska manjina, jedina muslimanska na Balkanu, a ta će činjenica ubrzati njihovo nacionalizovanje."[10]

U Komunističkoj partiji Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata, u skladu s potrebom pokretanja i okupljanja svih ljudi radi borbe protiv okupacijskih sila, priznanje muslimana kao sudionika te borbe južnoslavenskih naroda bilo je u službi ideologijskog cilja komunista. Čim je rat završen, to pitanje je vraćeno u okvire srpskog i hrvatskog nacijstva. Zato je glas Husage Ćišića protiv poricanja bosanske nacije sličio samrtnome kriku starca kojem je, u razbistrenju između jednog kraja i jednog početka, gotovo sve bilo jasno kao najava nove tragedije Bosne i bosanskih ljudi.[11] U gotovo isto vrijeme, samo nekoliko mjeseci ranije, 9. siječnja 1945. godine, o tome pitanju piše i Josip Smodlaka, iskusni građanski političar i sudionik antifašističke borbe. Između ostalog, kaže:

---

[9] Svetozar Vukmanović Tempo: *Revolucija koja teče: Memoari*, 1-4. Zagreb: Globus, 1982, 1, 326-27.

[10] Vasa Čubrilović: *Iseljavanje Arnauta*; u: Bože Čović, *Izvori velikosrpske agresije*. Zagreb: August Cesarec, 1991, 106-124, 110.

[11] O pismima Husage Ćišića u kojima upozorava na političke i moralne posljedice nepriznavanja bosanske nacije vidjeti: Šaćir Filandra: *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija, 1998., 202.

U Jugoslaviji je bila politička dogma da u njoj postoje samo tri južnoslovenske narodne grupe, koje, zvali ih narodima, plemenima, ili individualitetima, bejahu uvek samo tri. To su bili Srbi, Hrvati i Slovenci. Drugima nije kod njih bilo mesta. Jedini, i to privremeni, izuzetak bio je pravljen za Muslimane našega jezika, a i to u očekivanju da će se pre ili posle i oni opredeliti ili za Srbe ili za Hrvate. Svi ostali u Jugoslaviji morali su da se pišu ili u Srbe ili u Hrvate, uglavnom pisahu ih u Srbe. Kako se sad od tri naroda stvoriše pet ili šest? U javnome životu prve Jugoslavije postojale su u ovome pogledu, kao i u raznim drugim pitanjima, dve istine: jedna, službena, koja je puštena u javnost te je veštački plivala na površini, i druga, podzemna, tajna, koja nije smela na sunce, ali je imala žile duboko usađene u zemlji i u narodu. Službena istina priznavala je samo tri naroda, po formuli SHS. Stvarno, postojale su u svesti naroda Jugoslavije, i u njihovu srcu, još tri južno-slovenske narodnosti: jedna zabranjena (makedonska), jedna potajna (bosanska), i jedna u previranju (crnogorska). Makedonsku je centralistički velikosrpski režim priznavao već time što je, bojeći je se, nemilo je gušio. U Bosni je pored Srba i Hrvata bila službeno priznavana treća narodna grupa ravna njima, ali pod verskim imenom "Muslimana". Bosansko ime izbegavao je ne samo režim, nego i sam naš muslimanski svet, premda se u inostranstvu svi oni ponose bosanskim imenom. Zvanična nauka u Jugoslaviji, stojeći u službi politike, velikosrpske kao i velikohrvatske, stalno je tuvila Muslimanima u glavu da je ime bosansko antinacionalno – do te mere da ga se oni danas gotovo stide premda nemaju zašto, budući ono jednako časno kao srpsko i hrvatsko ime. Ovo će bosanstvo ostati i u novoj Jugoslaviji "stidljiva narodnost", dok god poslednji Bosanci – a to su Muslimani koji, zbog svoje vere i drugih posebnih tradicija i osobina ne mogu da se opredele ni za Srbe ni za Hrvate – ne budu priznati kao narod pod svojim narodnim imenom.[12]

Kao i svi raniji, ti glasovi nisu čuti. Nisu, jer su bili protiv tabuizirane slike cijele Bosne kao posve srpske i hrvatske. Poricanje bosanskog političkog naroda koji bi odražavao bosansku povijesnu cijelost kanonizirano je u komunističkome ustavu i svim partijskim i državnim dokumentima. Tako je muslimanima ostala samo jedna prihvatljiva mogućnost – umiranje u tome što jesu i vaskrsavanje u srpskom i/ili hrvatskom nacijstvu. Njihova neopredijeljenost trpljena je kao prolazno stanje, a muslimanstvo kao njihovo osvješćenje protiv sebe samih. Nastavljeno je ideologijsko konstruiranje historijske slike cijele Bosne u kojoj je sve njihovo nasuprot svega našeg, sušti turčijat koji se ogoljuje u muslimanstvu, što pravda ideologijske pothvate ogađivanja bosanstva, nesvedivog na nacijstva srpstva i/ili hrvatstva.

U Bosni se sastavljaju i srpska i hrvatska ideologijska homogenost. Tu se one mogu i rastaviti. Šta će od to dvoje biti, određuju svi Srbi i svi Hrvati. Druge političke moći u vezi s Bosnom nema i ne može biti. Šesta republika u Federaciji je izraz političke volje dviju nacija čije historijske sukobe razrješava Partija, avangarda radničke klase. Prema tome, održavanje Bosne sastavljenom ili rastavljenom, zajedničkom ili podijeljenom, jest pitanje političkog dogovora nacijskih elita Srba i Hrvata. Svako neslaganje s tim srpsko-hrvatskim kredom mora biti smatrano političkim neprijateljstvom kojem su korijeni u turčijatu, odnosno muslimanstvu.

Da je upravo tako, potvrđeno je i na osnivačkom kongresu Komunističke partije Bosne i Hercegovine 1950. godine. Moša Pijade tada kaže:

[12] Josip Smodlaka: "Srpstvo i hrvatstvo u Federativnoj Jugoslaviji", *Politika*, 11869/42 (1945), 1-2, 2.

Bosna i Hercegovina zauzima posebno mjesto među ostalim našim narodnim republikama. Ona je šesta jugoslavenska republika u zajedničkoj državi u kojoj živi pet jugoslavenskih nacija. (…) Istorijski momenat igra ulogu samo ukoliko je u istorijskom razvitku ovih zemalja u njima stvoren naročiti odnos u njihovom nacionalnom sastavu, tako da u njoj živi u nerazrušivoj izmiješanosti dio srpskog i dio hrvatskog naroda, dok treći dio stanovništva sačinjavaju muslimani slovenskog porijekla, koji su primili islam i koji sebe obilježavaju po vjerskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredijeljeni. Ova činjenica da se danas može u Evropi naći stanovništvo bez nacionalnog obilježja plod je one teške zaostalosti i vjekovnog stagniranja koji karakteriše skućenost turskog feudalizma. Prema tome Bosna i Hercegovina nisu, kao ostale naše narodne republike, države ove ili one jugoslavenske nacije, tj. Narodna Republika Bosna i Hercegovina nema obilježja nacionalne republike kao ostale. (…) Tako su voljom čitavog svog stanovništva, a pod rukovodstvom i na liniji pravilne nacionalne politike naše Partije, Bosna i Hercegovina, juče zemlja srpsko-hrvatskog razdora, postala osnovom čvrstog i više neraskidivog bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda, a s tim i moćna podloga bratstva i jedinstva svih jugoslavenskih naroda. (…) Ne smijemo se uspavljivati time što je nacionalno pitanje riješeno i ne smijemo zbog zaoštravanja klasne borbe u periodu socijalističke izgradnje zaboravljati na nacionalno pitanje, zauzimati takav stav kao da ga više nema ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju neke nove, bosanske nacije. To je zabluda opasna, zabluda koja ne znači nikakav napredak, već naprotiv nazadak prema postignutom rješenju nacionalnog pitanja u ovim oblastima.[13]

Tako je muslimansko pitanje u svim nacijskim vidicima određivano kao najveća zapreka nacijskim teleologijama srpstva i hrvatstva. Bosna je svediva na njeno srpstvo i hrvatstvo jedino uz potpuno isključenje svakog političkog bosanstva. Da se to dogodi, potrebno je bosanstvo i muslimanstvo razdvojiti i učiniti ih međusobno posve suprotstavljenima. Kad god i kako god istaknu bosanstvo, muslimani se protive nametanim im predstavama o sebi. Tako dokazuju suprotstavljenost srpskom i hrvatskom nacijstvu i, kako je vidljivo iz navedenih izlaganja Moše Pijade, klasnoj borbi kao uvjetu historijskog napredovanja.

Nacijskoj teleologiji muslimani su suprotstavljeni kao kulturno-rasna tuđost. Takvo njihovo stanje uzrokovano je, slijedi iz navedenog izlaganja Moše Pijade, primanjem islama te teškom zaostalošću i skućenošću turskog feudalizma. Njihovu nacijsku i kulturno-rasnu tuđost snaži i nemogućnost da se opredijele te sudjeluju u klasnoj borbi. Tako su određeni i kao klasno uskraćeni.

Nakon što je postignuto nacijsko oslobođenje od Turaka kao rasnih neprijatelja, bosanski muslimanski svijet postaje unutarnji neprijatelj, zapreka koja mora biti otklonjena u nacijskoj emancipaciji. Ako to ne uspijeva, riječ je o klasnom neprijatelju. U kakvom se god obliku javljali, opasnost su u vidiku nacijskih teleologija sve dok postoji mogućnost njihovog političkog osvješćenja u bosanstvu.

Razlozi te opasnosti su u kulturnom rasizmu, koji Moša Pijade i mnogi drugi tumače kao posljedicu "teške zaostalosti i vjekovnog stagniranja koji karakteriše skućenost turskog feudalizma". Zahtijevanje od Bosanskih Muslimana da se opredijele za ono što nisu i odreknu toga što jesu povezivano je s presuđivanjem da bi njihovo bivanje time što jesu bilo nužno

[13] Moša Pijade: "Govor člana Politbiroa CK KPJ", *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, (1950), 10-17, 13, 15.

suprotstavljeno prihvaćenim nacijskim teleologijama ozbiljivim posredstvom klasne borbe kao pretpostavke gradnji socijalizma.

Pričanjima "o Turcima i o našima" i njihovome autoru jugoslavenska komunistička vlast omogućila je odmah ulazak u javnost na velika vrata novog političkog stanja. Ne postoje uvjerljivi prikazi te začudne pojave u dobu najvulgarnijeg staljinizma jugoslavenskog poretka. Kako god da je tumačena, cjelina te pojave nije shvatljiva bez uloge Rodoljuba Čolakovića, komunističkog revolucionara i posvuda prisutnog sudionika jugoslavenske vlasti, te i njegove veze s tim djelom i njegovim piscem. Zdravko Antonić, priređivač *Dnevnika 1971–1972* Rodoljuba Čolakovića, piše 2007. godine:

> *Čolaković se sa Andrićem druži, razgovara, savetuje, pomaže mu u savladavanju, raznih životnih teškoća, brine se za njegovo zdravlje, raduje se svakom njegovom uspjehu na književnom polju, posebno Nobelovoj nagradi 1961., brani Andrića od raznih malicioznih ljudi i ukratko, odnosi se prema njemu kao pravi brat.*[14]

Taj branitelj Ive Andrića je, nema sumnje, bio najutjecajniji komunistički tumač bosanskih prilika u vidicima jugoslavenskih komunista u dugome razdoblju. Tim tumačenjima trebali su i taj pripovjedač i njegova fikcijska slika Bosne. Rodoljub Čolaković je smatrao srpski nacionalizam najopasnijim u jugoslavenskoj zajednici naroda. Time se štitio od svakog prigovora u tumačenjima jugoslavenskih bosanskih prilika te tako za sebe osigurao položaj neupitnog prvosvećenika i tumača svega jugoslavenskog. Ali, iz cijelog njegovog djela jasno je da klasnu borbu, predvođenu proletarijatom i njegovim komunistima, smatra jedinim pouzdanim i djelotvornim putem ozbiljenja temeljnih nacijskih ciljeva.

Zato je shvatljivo da su mu pričanja "o Turcima i o našima", umjetnički uvjerljiva i nesvediva na jasne i dokazive vidike historijskih tokova, zamjenjivala gruba nadvikivanja epskog pjesništva i vulgarnog nacionalizma u kojem rasizam nije bilo moguće prikriti. Iako je, kako zaključuje Zdravko Antonić, "prihvatio određene šematizme iz komunističke ideologije i na tome istrajavao čak i onda kada ga je stvarnost u tome demantovala"[15], njegov odnos prema fikcijskim prikazima Turaka i naših savršeno se usklađivao s nacijskim, a tako i s rasističkim i orijentalističkim slikama Bosne kao i srpske i/ili hrvatske zemlje. Toj slici Bosne ostao je vjeran do kraja života.

Tako, to što je Sima Marković, prvi generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije, pisao 1924. godine, Moša Pijade zagovarao 1940. te ponovio 1950. u vezi s "opasnošću" bosanstva, Rodoljub Čolaković je doslovno još jednom opečatio 1972. godine. On piše:

> *Kultura je bitna karakteristika nacionalnog bića i ona će dok god bude nacija, biti jedan od njenih izraza. S toga se ne može govoriti o bosanskohercegovačkoj kulturi, pa ni o književnosti, jer se time umesto nacionalnog (jedino pravilnog) uzima republički kriterij, i to višenacionalne republike. Naše kulturno zajedništvo u BiH (i ne samo u njoj) ne smije negirati nacionalno u kulturi Muslimana, Srba i Hrvata. To je samo voda na vodenici nacionalista. Ne znači to negiranje bosanskohercegovačke državnosti, ne znači to jačanje etnocentrizma.*[16]

Tako je u tom "marksističkom" vidiku moguća bosanska država, ali ne i bosanska kultura. U takvoj državi te moguće kulture su nacijske i razdvojene granicama između nacija, u

---

[14] Zdravko Antonić: "Predgovor", u: Rodoljub Čolaković, *Dnevnik 1971–1972*. Banja Luka: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 2008., 7-28, 24.

[15] Isto, 27.

[16] Čolaković: *Dnevnik 1971–1972*, 397.

njihovom sinhronijskom i dijahronijskom trajanju. To je, kako taj marksistički tumač tvrdi, jedino pravilno, a što ne može značiti ništa drugo do jedino prirodno. Slijedi da su srpska i hrvatska nacija prirodne te da su im i kulture izrasle iz njihove prirodnosti i neodvojive od nje. A budući da su, u takvome gledanju, muslimani posljedica isključivo turske vlasti, postaju trpljena nenašost, nepravilnost i neprirodnost. To je, valja istaći, grubi kulturni rasizam uzdignut na razinu komunističke dogme koji se gotovo ni u čemu ne razlikuje od fašističkih i nacističkih gledanja prirodnosti nacija i njihovih kultura.

Tek u takvome vidiku nema ničeg čudnog u prihvatanju pričanja "o Turcima i o našima" važnim i kanoniziranja dostojnim osloncem klasne borbe komunista za socijalističko društvo, iako su nastala u vremenu raspaljivanja nacionalističkih, nacističkih i lenjinističko-staljinističkih bjesova. Pri tome su Turci isto što i bosanski muslimanski svijet, a naš narod – srpska i hrvatska nacija u svome jugoslavenskom iskazu.

Tako je bosanstvo zadržano u ideologijskoj tamnici nacionalizma, rasizma i klasne borbe jugoslavenskih komunista. Da bi to bilo uvjerljivo, promicane su kategorije i ustanove orijentalizma. U njima je bosanstvo tumačeno ostacima tuđosti o kojoj su predstave "znanstveno" osnovane. Svako iskazivanje sumnje u valjanost tih predstava, njihovo preispitivanje, prevođeno je u konstrukcije djelovanja klasnog neprijatelja jugoslavenskog socijalizma.

Teško je domisliti dojmljiviju hroniku političkih zbivanja u komunističkoj Jugoslaviji od zbirke dokumenata *Posljednja instanca*.[17] U toj zbirci, koju je napravio Zoran Purešević, dani su dokumenti u vezi s odbranama političkih optuženika koje je vodio beogradski advokat Srđa Popović. Kada se kao branitelj Dragoljuba Ignjatovića, književnika iz Beograda, tvrdeći da su činjenice za koje je optužen tačne, i sam od 1975. do 1976. nalazio na optuženičkoj klupi, za svoga branitelja odabrao je beogradskog advokata Savu Strugara.[18]

A kada je advokat Savo Strugar 1975. godine branio Saliha Bureka, profesora ekonomskih znanosti iz Tuzle, optuženog za protivdržavno djelovanje u grupi kojoj su pripadali Teufik Selimović i drugi, rekao mu je netom prije donošenja presude protiv njega: "Ovo u Srbiji ne sude. Da sude, niko u Beogradu ne bi ostao prav."[19] Ali, Salih Burek je 30. juna 1975. godine osuđen na sedam godina teške robije. A, zapravo, cijeli slučaj je konstruiran kao partijski uzvrat na pokušaje Pašage Mandžića, narodnog heroja, da u vladajućoj komunističkoj eliti pokrene pitanje o utajivanju saradnje partizana i četnika tokom 1941. i 1942. godine. To je dovelo do njegovog okrivljavanja za izdaju i neprijateljsko djelovanje.

Navodne krivice Pašage Mandžića prenesene su, radi učinaka u javnosti, na Saliha Bureka kao žrtvenog jarca. A povod cijelome slučaju bilo je pismo u vezi s dokumentarnim filmom o ustanku 1941. godine u sjeveroistočnoj Bosni, osnovanom na svjedočenjima Rodoljuba Čolakovića. U tome pismu Pašaga Mandžić ističe:

> *Kako je to bila teška situacija i kakva velika naša kompromitacija, zabuna i odvajanje od naroda zbog takve saradnje sa četnicima, navešću samo jedan primjer pokolja Hrvata i Muslimana u dolini Krivaje "četničke cerske brigade" i njenog komandanta Račića. U*

[17] Srđa Popović: *Poslednja instanca*, 1-3, ur., Zoran Purešević, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2003.

[18] Isto, 1016-1116.

[19] Usmeno saopćenje Saliha Bureka autoru 9. maja 2014. godine u Tuzli.

Olovu 1. januara 1942. godine na željezničkoj stanici, dočekuju voz od Vozuće, i to komandant mjesta – četnik, Dražin oficir, u uniformi sa kokardom, i zamjenik komandanta – partizan sa petokrakom zvijezdom. Iz voza izlazi nešto putnika, četnika i partizana, a nekoliko grupa zajedno vezanih Hrvata i Muslimana, koje provodi jedna desetina četnika. Prilazi vođa patrole i raportira da oni kao patrola četničke cerske brigade po zadatku komandanta Račića čiste teren i sela oko Krivaje i da provode grupu"zarobljenih Hrvata i Muslimana, jer imaju naređenje komandanta Račića da između rijeke Bosne i Drine ne ostane nijedno živo 'tursko uho' i da oni taj zadatak izvršavaju". Prolazeći, ta "grupa zarobljenika" biva provedena preko stanice pored kokardi i petokraka koji stoje zajedno. I na očigled ono malo putnika na stanici pobiše ih neposredno pored stanice. Zamjenik komandanta mjesta, partizanski predstavnik u komandi mjesta, reče mi da je to svakodnevna pojava.[20]

Taj slučaj, kao i mnogi drugi, svjedoči o žilavosti nacionalizma, rasizma i orijentalizma u komunističkoj politici. Nije bilo prihvatljivo preispitivanje odnosa prema Bosanskim Muslimanima u kojima su oni svedeni na gole živote, ljude koje je bilo dozvoljeno ubiti a da pitanje o tome ne može i ne smije biti postavljano. U cijelome tom razdoblju promicana su pričanja "o Turcima i o našima" kao najviša vrijednost jugoslavenske kulture, a njihov autor uzdizan na razinu njenog posvećenog simbola.

Tursko uho

Tokom cijelog dvadesetog stoljeća bauk bosanstva je glavni neprijatelj vidika rasista, nacionalista i orijentalista. Kako god bili tumačeni politički podsticani i presuđivani progoni ljudi u komunističkoj Jugoslaviji, prijetnja bosanstva, koje je utjelovljenja nalazilo u turčijatu i muslimanstvu, bitno obilježava to razdoblje nasilja. A za cjelinu tog vremena, ispunjenu nepravednim suđenjima i presuđivanjima, advokat Savo Strugar kaže da je "neizmerna i ničim ograničena glupost"[21].

Slušanja su jedina provjera održivosti pričanog. Samo posredstvom uha moguće je primiti pričanja kao istinita ili lažna, dobra ili zla te lijepa ili ružna. Ako slušateljima neko i nekako nameće to kako bi ih on mogao, trebao i morao čuti, sloboda jastva u kojoj i radi koje je ono tu gdje jeste – zanijekana je. A i priče "o Turcima i o našima" viđene u ljudima bosanskog muslimanskog svijeta su lažne, fikcijska književnost koja izobličava faktičku povijesnost. Nisu to radi sebe samih već radi potreba onih nacijskih politika kojima je antibosanstvo temeljni sadržaj.

Da je tako, neopozivo jamstvo je u uhu tih koji su tako imenovani i do kojih one mogu dospjeti. To tursko uho je kozmos u kojem se laž ruši. A da bi ostala, nužno je svako takvo uho isključiti iz slušanja ili ga učiniti takvim da čuje i bude samo to što mu drugi kao "bolji i jači" kazuje o njemu. Samopostojanje turskog uha čini nemogućim pothvat kanoniziranja predstave o bosanskim ljudima kao nacijskoj nenašosti. I ne raduju li se i iguman i episkop u

[20] Iz Pisma Pašage Mandžića upućenog na adresu "Dunav" Studio film u Beogradu 17. maja 1973. godine (Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Fond Branka Mikulića, sign. MB, serija Razno III, god. 1972-1974, kutija 25). U danome dijelu pisma napravljeno je nekoliko ortografijskih ispravki.

[21] U: Z(latoje) M(artin): "O vremenu kad se vlast rugala pravu: Dokumenti o montiranim političkim procesima 1968–1988.", *Republika*, 328/16 (2004): 1-3, 3.

spjevu *Gorski vijenac* kad čuju vijest: "Po Crmnici Turke isjekosmo/ i grad Besac s zemljom izravnismo./ Sad ti nema u našu nahiju/ obilježja od turskoga uha/ do trupine ali razvaline."[22]

Priče "o Turcima i o našima" uvedene su u tako razlučeni bosanski svijet. Njihovi izmaštani kazivači, iza kojih je skriven autor, svjedoče istinitost te laži održive samo u neturskom uhu. Kad god se neko pobuni protiv takvih svjedočenja o njima, opasnim bosanskim ljudima, Turcima ili muslimanima, potvrđuje prijeteću prisutnost turskog uha. Zato "neosporiva dobrota" te priče, koja s vremenom postaje bolja i jača, mora biti utjerana u uho onih koji je ne primaju unatoč tome što je "dobra i sveta". A utjerivanje je uvijek uz korištenje političke moći.

Kada su ljudi utamničavani zarad njihovog turskog uha, to jeste sposobnosti da slušaju sobom a ne posvećenim autoritetima nametane im vlasti – a utamničavani su u stvarne i imaginacijske tamnice, u nacijske poretke i kanonizirana pričanja – njima su kroz duga ispitivanja, uz različite oblike nasilja i varanja, uz prijetnje i obećanja, saopćavana znanja dobivena prisluškivanjima, lažnim svjedočenjima i ideologijskim konstruiranjima. Uz prijetnje u noćnim saslušanjima, ističući bezizlaznu nemoć privedenih, istražitelji su im nudili za njih izbaviteljske predstave o sebi koje nužno vode umiranju u tome što jesu i ustajanju u nacijskoj svijesti za koju bi se opredijelili.

Od utamničenog kao poznate osobe – sada izvođene iz svijeta i posve u vlasti tih koji, kako sami smatraju, postaju sve bolji i sve jači – kao osobe koja sebe ne zna onakvom kakva jest i kakva bi trebala biti, traženo je da bude upravo to što o njoj kazuju prisluškivanjem sabrane činjenice i brojni svjedoci te, što je u tome presudno, to što o njoj misli ta posvećena i svemoćna vlast.

Tek u priznanju te osobe da nije to što jest, da je zabludena svojim turskim uhom, potvrđivan je stav da bosanstvu prijeti to imaginacijsko, ali od davnina uobičajeno slušanje turskim uhom, koje se pokazuje kao moćno sredstvo poricanja laži, prije svega nacijske, rasne i orijentalističke. Kada kaže da je to što nije – Turčin kao unutarnja i vanjska prijetnja našosti – od te osobe se očekuje da prizna tursku krivicu i zatraži zaštitu od tih koji je okrivljuju i nameću joj svoju predstavu kao jedinu istinitu. A bosanstvo u takvome viđenju nije ništa drugo do jednostavna građa nepovratno probavljena u nacijstvu i za njega.

Kako god da je zvano, to uho koje ne prima rastrojstvo bosanske obuhvatnosti prava na različitost nije tursko jedino u tome što mu se nameće kao predstava, jer njeni gospodari polažu pravo na potpunu istinu. Nije, jer je ta predstava ideologijska imaginacija. A tursko uho ostaje to što jest – otvorenost za svijet zbilje u kojoj ljudskost nije svediva ni na jednu od njenih predstava. I nije tu riječ o strahu žreca i vojovnika nacijstva od uha zato što je tursko. Riječ je o strahu od vlastite laži, strahu nesvladivom nametanjem drugome lažnih predstava o njemu samome.

U turskome uhu odjekuje podsjećanje da su u svakome narodu Knjige prisutni pravedni te da nijedno pripadanje ne izbavljuje mimo pojedinačne vjere u Boga, Dan duga i činjenja dobra. Tako je uvjetovana granica između različitih pripadanja. Zajednica pravednih nikada nije bila svediva na samo jedan narod i jedan jezik. Prisutna je u svima i među svima. Mogućnost je svakog čovjeka, u svim narodima i vremenima.

A upravo to ukazuje na nemogućnost nacijskog univerzalizma te posljedičnu nužnost rasizma i poricanja drugog i drukčijeg. Ako je Turčin od davnina pogrešno i uobičajeno ime

[22] Petar II Petrović Njegoš: *Gorski vijenac*; u: isti, *Djela*, prir. Drago Ćupić, Podgorica: CID, 2001., 9-94, 92 (stihovi 2720-24).

za bosanskog muslimanskog čovjeka, njegovo uho, ipak, prepoznaje nacijske laži o nemogućnosti različitih puteva prema jednom Bogu. Zato, sve dok je njeg, nije moguće nacijski mit uzdići na razinu neprijeporne istine.

Kada ta vrsta pričanja mnoštva moćnih i bezimenih istražitelja koji se smjenjuju pred nemoćnim, poniženim i obespravljenim pojedincem, koji mora nestati kao tursko uho, bude obrnuta u slobodi umjetničkog pričanja, ti istražitelji postaju konkretne osobe, mnoštvo turskog uha, a pripovjedač sve bolja i sve jača nevidljiva pojedinačnost naspram svojih poniženih i obespravljenih svjedoka. Tako nastaje poredak neizmjerne i ničim ograničene gluposti.

Kako to pokazuje jednostavni etimologijski uvid, glupost je poveziva s gluhošću.[23] Kada je laž usvojena kao istina a istina kao laž, konstruiranjima koja iz toga proistječu uho živog čovjeka pokazuje se kao pozornica ili ratište na kojem uvijek laž gubi a istina pobjeđuje. Da bi laž "o Turcima i o našima" bila održiva, da bi taj imaginacijski svijet laži bio štićen, potrebno je uništenje svakog turskog uha. To je konstruiranje uha kao neprijatelja, kao svega onog u čemu propadaju nacijske konstrukcije o čistoj, osvijetljenoj i ujedinjujućoj našosti.

Ako tursko uho preživi, sve što u njeg dospije mora biti razumijevano kao istina. Gluhost mora zamijeniti glupost. Taj koji čuje priču o sebi kao Turčinu mora je prihvatiti zbiljnijom od zbilje. To da nije gluh mora se pokazati u tome da je glup. U protivnom, kanonizirano pričanje "o Turcima i o našima" ne može biti to kakvim ga predstavljaju njegovi žreci i apologete.

Pripovijedanje na prvoj razini javljanja povezuje autora s pripovijedanim. U njemu je odražen dio zbilje, tako i sam autor i sve što dospijeva u njegova opažanja, svijest i imaginacije. Pripovijedanja mogu biti prenesena na neizbrojivo mnoštvo osoba ili pripovjednih likova s kojima autor jest ili nije bio u zbiljnome doticaju. Jest bio – ako su to likovi o kojima zna iz odnosa s njima, odnosa o kojem mogu posvjedočiti i drugi ljudi, bilo da je riječ o usmenoj predaji, pisanome naslijeđu ili bivanju savremenim njihovim životima. A nije bio – kada su ti likovi drugim ljudima predstavljeni kao oni kojih nije bilo prije, koji su u cijelosti nastali u pripovjedačevoj mašti.

Ta dva pripovjedačka vidika nikada nisu posve razdvojiva, jer jezik u kojem su oblikovana pripada svim članovima njegove zajednice, u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Zato se svako pripovijedanje, manje ili više, tiče svakog čovjeka, jer njime svijet kojem pripada može biti osvjetljivan ili zamračivan, obistinjavan ili oblagivan, u igri bez jasne svrhe ili u estetiziranju političke namjere.

Pripovjedač i njegovo pripovijedanje suštinski nisu odvojivi. Zamisao o odvojivosti pripovjedačevog jastva od pripovijedanog te o mogućnosti da se pripovijedanje posve opredmeti i osamostali i traje mimo bilo kakve veze s izvornim jastvom pripovjedača odgovara modernoj slici svijeta u kojoj je znanje izgubilo smisao veze ljudskog jastva koje saznaje s onim što saznaje. Takvo saznavanje postalo je neovisno tijelo u stalnome narastanju, i to naspram isključenog i zanemarenog jastva onog koji saznaje.

U tom prividu razdvojivosti jastva koje saznaje i onog što saznaje nastaje veliki svijet prijevare. Iako je u središtu svega što može biti saznato, jastvo saznavatelja je posve isključeno iz svijeta. Ali, to je njegova fantazijska slika. Ako neko hoće njenu prevlast, mora pristati na tu laž i smatrati je nepovredivom. Ako se pobuni protiv nje, ne može izbjeći sukobe s njenim

[23] Vidjeti: Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–4. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971-1974, 1,572-73, 574.

tabuom i njegovim žrecima. U takvu laž uključena su i ideologijska tumačenja fikcijske književnosti. Pisac jest i nije poveziv s književnim djelima, ovisno o potrebi vlasnika različitih predstava o književnome svijetu.

Kada je pripovijedanje usvojeno kao opredmećeno, samostalno i dovoljno sebi, njegovi sudionici, osobe koje se u njemu javljaju i pričaju, postaju također odvojivi od onog što pričaju. Tako opredmećeni svijet pričanja postaje nepovrediv, jer je neovisan o jastvu pripovjedača, te posljedično i o svim jastvima uvedenim u svijet pričanja. Tumači tog svijeta mogu ga proizvoljno i bez bilo kakve odgovornosti smatrati neovisnim o zbilji koju odražava i/ili vjernim prikazom te zbilje. Kako su i izvorni pripovjedač i njegovi likovi isključeni iz pripovijedanog, čitatelju ili slušatelju su na raspolaganju tri mogućnosti odnosa prema priči.

Čitatelj priču može usvojiti kao imaginacijsku istinu, pa ne mariti za njenu neusklađenost sa zbiljom. Može se usprotiviti nepravdi govorenog, očitostima laži u njemu. Ali i izvorni autor i likovi njegove priče su izvan svijeta osamostaljenog pripovijedanja, pa se čini nemogućim svaki odnos s njima. I potom, može moralnu odgovornost pretpostaviti paradoksu imaginacijskog svijeta, pa se baviti pitanjem govorenja i pokazivanja istine, što nameće obvezu istraživanja rečenog u odnosu na neporecivo i nepovredivo pravo svega u postojanju.

Drukčije rečeno, može se baviti pitanjem općeg etičkog poretka s obzirom na odnos onog koji priča ili piše s onim koji sluša ili čita priču. Sve što je u postojanju ima pravo u onoga koji priča. A on ima dug prema svemu što ga čini osobom i svemu što čini svijet s kojim je u vezi. Taj potpuni etički poredak oblikovan je neizbrojivim mnoštvom prava i dugova u stalnome protjecanju. Oblici postojanja se neprestano mijenjaju, ali etički zakon u tome ostaje jednak i vazda manje ili više otkrivan.

Tijelo pripovijedanja, s kojim su povezane prikazane osobe, njihova primanja i poricanja pojava zemlje i neba i svega među njima, može se činiti neovisnim o izvornom pripovjedaču. Ali, njegov život nije moguć mimo jastva posredstvom kojeg su odraženi svi sadržaji njegovog pričanja. Načelno govoreći, to je neizbrojivo mnoštvo pojedinačnih jastava u koje to pripovijedanje dospijeva. I nikada ta uzajamnost izvornog pripovijedanja i tih jastava ne može biti posve neovisna o njihovom prvom autoru. Estetiziranja ideologijskih imaginacija skrivaju upravo tu ovisnost, dodjeljujući pripovijedanju svijet u koji pripovjedač ulazi ili ne ulazi, ovisno o potrebi tumača njegovog fikcijskog djela.

Kad se sretne s bilo kojim pripovijedanjem, čovjek ga zahvata prema mogućnostima, stanjima svoga jastva, koja su uvijek i politična. U kakvim god se okolnostima zbivalo, slušanje ili čitanje priče čin je pojedinačnog jastva. Niko ne može znati to jastvo onoliko i onako koliko i kako ono zna sebe. Zato je njegovo slušanje ili čitanje drukčije od svakog drugog. Kada prenosi iskustvo slušanja ili čitanja drugima, jastvo je za njih izvor znanja kojeg nema nigdje drugdje. Nema, a ne može ni biti pojedinačnog čitanja ili slušanja nekog pripovijedanja koje bi bilo uzdignuto nad drugima a da ne budu nametani i znalci i čuvari njegove ortodoksnosti.

Sadržaj pretpostavljenog ortodoksnog čitanja i tumačenja manje je važan od političke moći korištene u anatemiziranju svih drukčijih čitanja i tumačenja, jer su u vidiku čuvara ortodoksnosti pokazivana kao heretična. To je zaštitno djelovanje koje omeđuje i ograđuje više nego što tumači. Kad su čitanja i tumačenja nametnuta, znači da se čuvari ortodoksnosti u odnosu prema drugima ponašaju kao presuditelji svih njihovih slušanja ili čitanja.

Pravedno presuđivanje je govorenje i pokazivanje istine. Nametnuti čuvari ortodoksnosti se uzdižu do ovlaštenih govornika i pokazivatelja istine uvijek na osnovi subjektivne moći suđenja

za koju razumski preispitivi pojmovi nisu potrebni. Tako su oni, u svom shvatanju sebe, osposobljeniji da tumače nego drugi. Da bi bili ovlašteni, potreban im je tabu koji prihvataju i štite, ali i moć koju za to koriste.

Kad se kaže "nametnuti čuvari", u mišljenju o tome javlja se pitanje: Ko, kako i zašto ih je nametnuo? U svakome društvu postoje, načelno govoreći, razlučenja u vezi sa svim njegovim članovima i u svim smjerovima. Uloga tabua je da to razlučenje uvede u hijerarhijski poredak. Tabu simbolizira najuzvišeniji cilj prema kojem se usmjeravaju i vode "osviješćeni" članovi društva, ovlašteni tumači zbilje.

U nacijskoj teleologiji hijerarhijsko razlučenje se spušta od savršene i čiste nacijske elite prema onima koji su izvan omeđenog i ograđenog svijeta našosti. Da bi sebe i svoje tumačenje uzdizao prema cilju koji simboliziraju savršeni i čisti, od njih kao moćnih pojedinac traži potvrdu svog tumačenja čutog i čitanog te sudjeluje u anatemiziranju onih koji za sebe ne traže i ne mogu tražiti takvu potvrdu. Tako prima i prenosi moć. U svome nacijstvu, koje je nužno ograničeno na teritoriju te tako uskraćeno u smislu potrebne univerzalnosti, svaki od ovlaštenih tumača istine ne može izbjeći potrebu za rasizmom, jer posredstvom njega sva druga tumačenja i njegove nositelje može prikazati kao svijet pogreške i niže ljudskosti.

Kada imaju moć, svoja presuđivanja neortodoksnosti čuvari provode okrivljivanjem, ušutkivanjem ili progonjenjem onih koje osuđuju kao heretike, kao one koji ne prihvataju apsolutnu vrijednost njihovog tabua te posljedično griješe u svakom suđenju. Njih u svemu određuje to da su izvan granice koja slijedi iz utjecaja apsolutizirane vrijednosti tabua. Sve što se čini tim ideologijski izopčenim ljudima tumačeno je kao njihovo oljuđivanje, kao dobrota i ljepota. Žreci tabua uglavnom primjenjuju vazda jednaku strategiju u odnosu prema ljudima i pojavama u svijetu svog tabua i izvan njega.

Iza apsolutizirane vrijednosti tabuiziranog predmeta je ono što ga stavlja izvan opisa i rasprave. Ne postaje neupitnom samo ta njegova vrijednost. I njegova narav postaje to što jest, te svaki pokušaj da bude određena pokazuje se uskraćenim. Tako tabu postaje predmet odnosa ushićujuće i zastrašujuće šutnje, neizrecivosti ili, što je isto, obrednog obrasca i tautologije. Predstavlja višu ili unutarnju istinu koja je isto što i zbilja, čime i zbilja same zbilje. Budući da izražava tu višu istinu, može protivrječiti i zbilji i predstavljanju nje. Može, i to u njeno ime. Drukčije rečeno, njegovo bivanje neizrecivim s tautološkom naravi otvara prostor za tumačenjska djelovanja vještih sljedbenika, uz davanje osnova za anatemiziranje onog koji nije ni vješt ni sljedbenik, koji ne uspijeva shvatiti ni svoju pravu narav niti unutarnju istinu.

Nijedan drugi koji je određen u ime tabua i postavljen izvan njegovih granica za žrece nema i ne može imati predstavu o sebi. Jedina istinita je ona koju o njemu imaju podanici tabua. Taj drugi je zapravo nijem. Nema svog jezika i može govoriti samo jezikom onih koji su gospodari predstave o njemu. Ako je u tim predstavama žreca vjesnik Hval lažni prorok, a svaki pokušaj tih da se predstave drukčije nije ništa do remećenje poretka koji nije moguć mimo tabua.

Ideologijska izdvajanja, razvrstavanja i opisivanja bosanskog muslimanskog svijeta razlog, svrhu i potrebna sredstva – kako bi i dijahronijski i sinhronijski bio iskinut iz općeg trajanja bosanske ukupnosti – nalaze u orijentalizmu, koji prožima odnose prema bosanskoj društvenoj pluralnosti osuđenoj na nestajanje u svođenju na dvije političke nacije i njihovo razgraničenje, negdje i nekako kroz bosansko tijelo. Bosansko muslimanstvo je iz zbilje prevođeno u orijentalističke predstave, gdje je, ovisno o potrebi političkog nacijstva, pokazivalo jedno od svoja dva lica – rasno kao tursko i religijsko kao muslimansko.

A taj svijet nije izdvojiv iz cjeline drugih bosanskih svjetova, ni iz katoličkog, ni iz pravoslavnog, ni iz jevrejskog. Ali, to je onaj bauk bosanstva s kojim se nacijstvo neprestano hrve te ga ustrajno nastoji potčiniti u svojim predstavama, gdje su mu dodijeljene samo blijede sjenke i nestajanje svake njegove zbiljnosti. Kako bi se inače mogla objasniti ravnodušnost promatrača tog svijeta pred njegovim uništavanjem, uz posvuda vidljive patnje i razaranja?!

Takav odnos prema muslimanskom bosanstvu smješten je u najširi okvir orijentalizma. Ali, njemu su naročito potrebni svjedoci koji tjelesno dolaze iz tog svijeta. Javljaju se kao protivnici okrutnih odnosa prema njemu, ali kao njegovi pouzdani promatrači u orijentalističkom kognitivnom okviru. Njihovo pristajanje na to da s prividnom odmjerenošću i tolerantnošću o tome svijetu govore iz njeg javlja se kao najperfidniji oblik njegovog razaranja.

Andrićevstvo kao okvir takvih tumačenja svega bosanskog je svijet tih savremenih potčinjavanja živih ljudi nametanjem im tuđih predstava o njima kao jedine istine. Ukazujući na općenitost takvih odnosa prema orijentaliziranom predmetu predstave, Edward W. Said piše:

> *Boravljenje na Orijentu uključuje u nekoj mjeri osobno iskustvo i osobno svjedočenje. Doprinosi knjižnici orijentalizma i njenome učvršćenju ovise o tome kako su to iskustvo i to svjedočenje preinačeni od čisto osobnog dokumenta u djelujuće kodove orijentalističke znanosti. Drukčije rečeno, u tekstu se mora dogoditi preobraženje od osobnog do zvaničnog iskaza; zapis o boravku i iskustvu na Orijentu koji daje Evropljanin mora odbaciti ili bar svesti na najmanju moguću mjeru svoje čisto autobiografske i obzirne opise u korist opisa na kojima će orijentalizam općenito i kasnije orijentalisti pojedinačno ocrtavati, graditi i osnivati buduće znanstveno promatranje i opis. Tako, jedna od pojava koju možemo tražiti je preobražaj izričitiji od Marxovog osobnog osjećanja Orijenta u zvanične orijentalističke iskaze*.[24]

A cijeli taj pothvat pretpostavlja razlučenje na neosviješćeni objekt i osviješćenu našost, na Turke i naše. Govor o Turcima je uvijek jednosmjeran, od nas prema nama. Sve dok može dospjeti u tursko uho, u opasnosti je da bude prepoznat kao laž. Samo u mrtvome turskom uhu, kada ne postoji nikakva mogućnost uzvrata na čuto, našost se pokazuje kao istina a fikcijska književnost je potvrđuje u njenoj povijesnoj faktičnosti.

A kada je u turskome uhu, ipak, čuto to što se iz nacijske našosti govori njoj samoj, njegov uzvrat ima smisao jedino u prihvatanju naše predstave kao njegove, što je isto s umiranjem tog koji se otkriva u toj tuđoj predstavi. Ali, to se nikada ne događa. Turčin u vidiku našosti nikada nije taj iz zbiljnog svijeta. Turci naša pričanja o njima nikada ne mogu čuti kao istinu o sebi. Iz tog nužno slijedi nacijska potreba za rasizmom: budući da taj Turčin kojeg znamo nikad ne čuje našu priču kao istinitu, nikad se ne prepoznaje u našoj predstavi o njemu, slijedi da je glup i nepotreban čovjek.

Religija i rasa

Imaginacijska putovanja pustolova na Orijent i njihova izvješća o tome potrebna su za održavanje razlučenja nas razumnih od njih uskraćenih. Ali većina tih imaginacija je osobno putovanje, nekad bez tjelesnog odlaska, a nekad uz posjete tome svijetu. Kad imaginacija tog svijeta dolazi iz njeg, ali uz posve orijentalističko stanovište onog koji o njemu

[24] Edward W. Said: *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin Books, 1995., 157.

priča, nastaje predstava moćnija i od opipljive zbilje. Svjedok iz tog svijeta nikada ne prelazi granicu koja ga odvaja od njeg. Može dolaziti do praga kuće, džamije ili tekije, ali uvijek ostaje izvan tog svijeta, što ističe kao potvrdu odnosa prema njemu kao tuđem.

Kad usvoji prijatelje iz njeg i navede ih da mu se ispovijedaju i pokažu sve što bi bliskog moglo radovati, to orijentalističko nikada ne postaje poistovjetljivo s opredmećenim svijetom koji ubija u zbilji radi uvođenja u svoju apsolutiziranu predstavu. I opet bi se valjalo prisjetiti Edwarda W. Saida:

> *Na jednoj strani, orijentalizam je posvojio Orijent onoliko doslovno i onoliko široko koliko je moguće; na drugoj strani, udomljivao je to znanje na Zapadu, cijedeći ga kroz upravljačke zakone, razvrstavanja, ogledne slučajeve, časopisne prikaze, rječnike, gramatike, tumačenja, uređenja prijevoda, što je zajedno oblikovalo simulakrum Orijenta i iznova ga stvorilo materijalno na Zapadu, za Zapad. Ukratko, cijeli niz znanstvenih radnika preinačio bi Orijent od osobnog ponekad iskrivljenog svjedočenja neustrašivih putnika i nastanjenika u neosobno određenje. Bio bi preinačen od posljedičnog istraživanja u neku vrstu imaginarnog muzeja bez zidova, gdje je sve, sabrano iz dalekih predjela i različitosti orijentalne kulture, postalo isključivo orijentalno. Iz mnoštva ulomaka koje su malo po malo donosili istraživači, izaslanstva, povjerenstva, vojske i trgovci – bio bi nanovo preobražen i nanovo izgrađen u leksikografskom, bibliografskom, departmentaliziranom i tekstualiziranom orijentalističkom smislu*.[25]

Autor priča "o Turcima i o našima" dolazi iz tog svijeta. Nudi se kao neposredni svjedok te oprečnosti tuđih Turaka naspram naše nacije, bosanskog muslimanskog svijeta naspram sve nacijske našosti. Zato je njegovo orijentalističko pričanje, u vidiku orijentalizma kao nacionalizma, što znači i rasizma, neosporivo. Turci nisu i ne mogu biti nacijski naši. Pričanje o njima pokazuje ih time što jesu. Ako je našost nacijstvo, zajednička usmjerenost prema razumnosti kao duhu historije, ti ne-naši moraju biti izvan oboje – i izvan razumnosti i izvan duha historije.

Zatiranje svega što se u Bosni javlja kao politička i teološka, te posljedično kao vanjska i unutarnja tuđost, kao Turci i muslimani, zbiva se kao neprekinuti tok čišćenja svega nacijski našeg u pothvatu ozbiljenja nacijske biopolitike. U ratovima se taj tok pretvara u povodnje i požare iza kojih na bosanskim prostorima od turskog ne ostaje gotovo ništa osim ruševina.

Uz taj tok, i to kao njegov neizdvojivi dio, traje narastanje znanja o Bosni. Ali, to nije ni prosto dodavanje niti sabiranje. Taj rast znanja je tok izbirljivog sabiranja, premještanja, brisanja, preuređivanja te ustrajavanja na tabuiziranju nekih od postignuća u tome toku i estetskom i sadržajnom kanoniziranju tekstova u kojima su antibosanski simulakrumi nuđeni kao najbosanskiji prikazi odnosa svega turskog i svega nacijski našeg.

U takvome znanju muslimanska Bosna postaje Orijent. A Orijent je, kako ističe Edward W. Said, "manje mjesto nego *topos*, niz navođenja, hrpe obilježja, za koje se čini da svoj izvor imaju u citatu, ili u ulomku teksta, ili u citatu iz nečijeg rada o Orijentu, ili u djeliću neke ranije imaginacije, ili u mješavini svega tog"[26]. Tako očita zbilja ljudske patnje prelazi u predstavu, u tekst i jezik kojima vladaju žreci jednom zauvijek učvršćene jezgre antimuslimanstva kao bosanstva. Njima je svijet fikcijske književnosti potreban kao opredmećena priča o

[25] Isto, 166.

[26] Isto, 177.

zbilji kojom potvrđuju svoju ovlaštenost za razvrstavanje svega u povijesnoj faktičnosti, u skladu s njihovim zakonom o pravom i krivom.

Zbilja jest odražena u svijesti jezika. Nema je mimo tog. Kada je pokazana u jeziku, njome upravlja logika, ali u granicama izvan kojih je područje mita i pjesništva. Svijet logike ili razumnosti brani sam sebe, neprestanim odbacivanjem ili zaboravljanjem jedne već postignute razine svoje moći i promicanjem druge kao potpune, dodjeljujući sebi stalno novo počinjanje i nesvladivu mladost. Nema ničeg što bi tome svijetu prostornog i vremenskog razlučenja moglo prijetiti, a mit i pjesništvo, u svojoj povezanosti s onim što nadilazi granice osjetnog i razumskoga svijeta, postaju posve nemoćni da se odupru logičkim preispitivanjima, neprestano se čineći odrazom obuzetosti, ludosti i opijenosti.

Ali, zbilja sama neprestano preispituje svoj odraz. Nijedan od njih ne prihvata kao učvrstiv. Svladava ga nestišljivim tokom svojih predstava, njihovim neprestanim nastajanjem i nestajanjem. A tabuu je potrebno učvršćenje, tijelo priče, kip pripovjedača, njegov autoritet. Jezik je, podsjeća Friedrich Nietzsche, "pokretna vojska metafora, metonimija i antropomorfizama – ukratko, suma ljudskih odnosa koja je pjesnički i govornički osnažena, premetnuta i uljepšana, i koja se nakon duge upotrebe ljudima čini čvrstom, kanonskom i obveznom: istine su prividi za koje je čovjek zaboravio da su to što jesu"[27].

Učvršćene predstave zbilje nametane su uz sakralizaciju hijerarhije nacijske našosti i njihove tuđosti te prave vjere i nevjere. Političkom poretku koji izrasta iz te predstave potrebni su drugi kao neprijatelji. Tek u odnosu s njihovom tuđošću moguće je učvrstiti nacijsku našost. Nacijska suverenost kao postignuće prema kojem vodi duh historije neprestano izmiče. A za to postoji samo jedno objašnjenje: krivci su još prisutni neprijatelji na granicama našosti i u njima, Turci koje mi znamo a koji ne prihvataju naše predstave o njima.

U nacijskoj teleologiji rješavan je, ali nikada i riješen, odnos političkog i teološkog sadržaja zamisli o suverenosti. Kako god se taj odnos pokazivao u potrebi nasilnog razdvajanja dvaju kraljevskih tijela, potreba za razlučenjem prijatelj-neprijatelj nadilazi svaku povezanost sa sadašnjošću kao pripremom za shvatanje i ozbiljenje nacijskog cilja. U razlučenju Turaka od naših neosporivo je snaženje svijesti o potrebi nacije za političkim neprijateljem. Ali, on nikada nije i dovoljan, jer je samo jedno pokazanje odnosa prema nacijskom suverenu. Čim je otklonjen ili uništen, mora uskrsnuti u teološkoj prisutnosti, u tijelu naroda, u njegovoj crkvi, kao bolest, bijes i slijeđenje lažljivog proroka.

To je nužna prisutnost rasnih i etničkih Turaka koji su u stalnoj mogućnosti preinačenja u bosanski muslimanski svijet. I obrnuto – taj svijet je pogrešan u nacijskoj suverenosti, jer nije učvrstiv ni u svome turčijatu ni u svome muslimanstvu. Obznanjuje se u bijesu, čas kao jedno čas kao drugo. Takav je u pričanju "o Turcima i o našima". U toj nerazrješivoj uzajamnosti Turčina i muslimana u bosanskome svijetu nije moguće odrediti otkud su oni tu gdje jesu.

Ako su im preci kršćani, kakvi li su bili kad su od njih postali sljedbenici lažnog proroka? Kako bi od kršćana mogli nastati njegovi sljeditelji? Zato u svemu što je bosansko kršćansko naslijeđe u nacijskoj ideologiji mora biti porečena bilo kakva mogućnost muslimanske baštine. Turci i Romi u Bosni jesu, ističe fra Ivan Frano Jukić, sljedbenici lažnog proroka. Što

[27] Friedrich Nietzsche: "On Truth and Lie in an Extra-Moral Sense"; u: Walter Kaufmann, ur. i prev., *The Portable Nietzsche*. New York: Viking Press, 1945., 42-51, 46-47.

god bili, jednako kao i Shakespeareov Othello, muslimani nikad ne izmiču toj neodredivosti svijeta između paganskog i heretičkog, turskog i apostatskog.[28]

Na osnovi istraživanja uzajamnosti teološkog i političkog, religijskog i nacijskog u *Othellu*, Gil Anidjar zaključuje:

> *S obzirom na zamračenost "religijskog pitanja" u drami, svaka tvrdnja da ona ima išta s teološkim mora se pripremiti za polemičku bitku. Doista, iako se dokazuje, kao što to čini Lupton, da je "u Othellu religijska razlika osjećana snažnije (...) nego rasna"[29], ipak bi valjalo objasniti zašto je u historiji šekspirovske kritike ta snaga tako vidljivo iscrpljena. Slično, iako bi se naglašavalo da "razvrstavanje somatskih, religijskih ili nacijskih razlika vis-á-vis jedna druge jest nastavljanje mišljenja o njima kao odijeljenim kategorijama"[30], i da je takvo razdvajanje pogrešno, kako to čine James Shapiro i Ania Loomba, ipak bi uz to valjalo objasniti kako te dvije drame – a one su dvije različite drame koje se ne mogu urušiti jedna u drugu – prikazuju i talože to razdvajanje Jevreja i Maura*.[31]

Gil Anidjar je razborito predstavio to da su religija i rasa manje razlučive nego što tvore i oblikuju jedna drugu. Tako Shylock i Othello već funkcioniraju kao ponavljajuće razlučenje religije od rase, ili "u savremenijem iskazu islamofobije od antisemitizma"[32]. Nije li to prepoznatljivo u komunističkom pokušaju razlučenja muslimanske nacijske neopredijeljenosti i zaostalosti turskog feudalizma?!

Za Gila Anidjara dva su pitanja o konstruiranju neprijatelja nekako sadržana u odnosu dviju Shakespeareovih drama, *The Merchant of Venice* i *The Moor of Venice* – razdvojenost u proučavanju i nepriznanje uzajamnosti političkog i teološkog u njima. On ističe:

> *Ne mogu zaključiti a da ne naglasim, dok Shakespeare piše i dok je razdvajanje dva venecijanska neprijatelja iznova upisivano i taloženo, da je s time što dolazi neučinjeno jedinstvo teološko-političkog. To što je ranije smatrano složenim (uz to i nezgodnim) jedinstvom ("Tijelo je s kraljem, ali kralj nije s tijelom. Kralj je stvar."), to jedinstvo teologije i politike raspalo se tako da je postalo nevidljivo čak i onima koji su govorili protiv njega. Ali to raspadanje pojavilo se u naročitom predstavljanju, predstavljanju razdvajanja koje logički, historijski i retorički prethodi razdvajanju teologije od politike, religije od rase*.[33]

Nudeći svoje pričanje žrecima vladajućeg nacijstva, pripovjedač "o Turcima i o našima" jasno određuje Turke kao političkog i rasnog neprijatelja. Njegovo bi pričanje bez tog bilo izvan svjetova učvršćenih u jeziku, izvan odnosa među ljudima koji učvršćuju predstavu

---

[28] O odnosu Jevreja Shylocka i Maura Othella u razdvojivosti i nerazdvojivosti teološkog i političkog vidjeti: Gil Anidjar: "The Enemy's Two Bodies: Political Theology Too"; u: W. Lloyd Vincent, ur., *Race and Political Theology*. Stanford CA: Stanford University Press, 2012, 156-173.

[29] Reinhard Julia Lupton: *Citizen-Saints: Shakespeare and Political Theology*. Chicago: Chicago University Press, 2005.,106.

[30] Ania Loomba: "'Delicious Traffic': Racial and Religious Difference on Early Modern Stages"; u: Catherine M. S. Alexander i Stanley Wells, ur., *Shakespeare and Race*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000., 203-223, 206.

[31] Anidjar: "The Enemy's Two Bodies: Political Theology Too", 163.

[32] Isto, 172, 46.

[33] Isto, 166.

o neodvojivosti istine od našosti. Ta politička tuđost, koliko god bila razdvajana od svog teološkog sadržaja, mora se pojaviti u odnosu rasnog i religijskog.

Turci prestaju biti to što jesu, politička i rasna tuđost, te iz pogreške uskrsavaju u muslimanskoj, što znači teološkoj tuđosti. To je nužna posljedica komunističkog promicanja bratstva i jedinstva, jer time je isključena rasna tuđost kao bitna, a promaknuto klasno razlučenje. Umjesto rasnog razlučenja uvedeno je religijsko, jer se javlja kao prolazna fantazija u neshvatanju nužnosti marša proletarijata prema kraju historije.

Turčin je pogrešno imenovani kršćanin ožiljkom obrezanja nepovratno obilježen. Time postaje, unatoč svakoj volji da bude to što jest ili to što nije, uvijek manjkav, upravo onako kako je to Othello, prema kazivanju Iaga ocu Desdemone, u *The Moor of Venice*:

> *Rana mi Božjih, gospodine, okradaju vas./ Sramota! Ogrnite se haljom, srce vam je puklo,/ izgubili ste pola duše; jer sada, upravo sada,/ star crni ovan mrče vašu bijelu ovčicu;/ ustajte, ustajte, probudite zvonom građane što hrču,/ inače će taj đavao od vas djeda učiniti./ Ustajte, kažem*.[34]

Nasuprot kršćanske Evrope neprestano je Jevrej u neodvojivosti od Arapa, Saracena, Maura i Turčina. Dvojina je neobrezani-obrezani. Ko god da su, i kako god se određivali u toj dvojini, obrezani ne prestaju biti to što jesu, sve dok jesu. Tako Jonathan Boyarin piše o Othellu: "Othellov krik netom prije samoubistva da ga je učinio obrezanome turskom psu – ciljanje na Pavla, što obrazovanim kršćanskim slušateljima ne bi moglo izmaći – čini tu tvrdnju jasnom."[35]

Kada kršćanin postane Turčin, to je samo promjena na površini, prijevara suštine prividom. A kada Turčin hoće da bude kršćanin, to nije moguće, jer nema ničeg što bi se moglo preobratiti izuzev privida koji uvijek ostaje to što jest. Ako u Turčinu može biti ljudskosti, ona je mimo toga što on jest, jer suština pripada samo pravoj vjeri. U svojoj propovijedi Henry Byam 1627. godine veli:

> *Mnogi, a kako sam obaviješten, mnoge stotine, jesu muslimani u Turskoj, a kršćani u kući, koji svoju religiju ostavljaju onako kako to čine sa svojom odjećom, i koji čuvaju savjest za svaki zaklon iza kojeg će je ostaviti. A ti otpadnici i obrezani odmetnici misle da su svoju savjest ispraznili začudno dobro, ako se mogu vratiti, i (nepoznata činjenica) potvrditi svoju prvu vjeru*.[36]

Takvo gledanje na muslimane je nužno u svakoj predstavi religijske univerzalnosti koja ne razrješava pitanje o odnosu posebnog i općeg. Različiti putevi prema Bogu ne isključuju njihovo sabiranje u jednosti stalno prisutnoj i odsutnoj. Iako je to ključno pitanje slike svijeta o kojem se pripovijeda, ni u tragu ga nema u pričanjima "o Turcima i o našima". Nemogućnost početno pravdane različitosti sakralnih puteva je učitana u ta pričanja s prividnom religijskom neutralnošću koja je samo maska na njihovom smještanju u okvir nacijske teleologije, u njenu navodnu kršćansku temeljnost.

---

[34] William Shakespeare: *The Moor of Venice*; u: isti, *Tragedije*, 2. prev. Mate Maras, Zagreb: Matica hrvatska, 2007., 543-699, 550.

[35] Jonathan Boyarin: *Thinking in Jewish*. Chicago: University of Chicago Press, 1996., 41.

[36] U: Daniel J. Vitkus: "Turning Turk in Othello: The Conversion and Damnation of the Moor", *Shakespeare Quarterly*, 48/2 (1997), 146-176, 152.

Turci su, kako ističe autor priča o njima, nasuprot i izvan našosti. U tome su isto što i bosanski muslimanski svijet. Istina, to poistovjećenje je, napominje on, pogrešno, ali od davnina uobičajeno. Toj oprečnosti je dodano ograničenje "ponekad". Iako pogrešno, takvo njihovo određenje nerazdvojiva je uzajamnost rasnog i religijskog. Nije moguće znati kad je tu riječ o Turcima kao tuđoj rasi a kada o svijetu bosanskog muslimanstva kao tuđoj religiji, niti je moguće znati šta i kad je u toj tvrdnji pogrešno, neetničko i nerasno. A upravo ta nemogućnost je bitan sadržaj svake nacijske teleologije. U njoj su nacijsko i rasno, naše i tuđe, razumno i nerazumno, čisto i prljavo – nerazdvojivi sadržaji borbe za pretpostavljenu ili krajnju nacijsku savršenost.

Samo braniteljima pričanja "o Turcima i o našima", kojima su ona estetička maska njihove političke volje, priznanje pogreške može biti etički valjano. Značenje takvog priznanja je, međutim, posve suprotno od toga. Njime je potvrđena svijest o tome kao političkom pokretu kojem je suština to što se želi predstaviti pogreškom – rasizam kao potreba nacionalizma. Sve što se događalo i događa u tome pokretu izmiče nacijskoj apologiji.

Autor priča "o Turcima i o našima" bio je gorljivi apologeta Petra Drugog Petrovića Njegoša. Ne zato što ga je volio već upravo zato što bi ga mogao voljeti ili poštovati. Razlog je u svijesti da taj estetizirani rasizam pravda njegov kao trajanje u toku našosti naspram Turaka kao unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Zato ni ta ni bilo koja druga apologija nije svediva na pogrešku. Isticanjem pogreške pokriveno je voljno činjenje onog što je krivo, dok ima posljedice u proizvođenju i produbljivanju ljudske patnje smrtima i razaranjima, u biopolitici koja se održava u estetiziranom žrtvovanju.

Apsolutizirana predstava zbilje bosanskog muslimanstva je, prema pričanju "o Turcima i o našima", onakva kakvu su je iskusili podanici turske vlasti i onakva kakva je predstavljena u pučkome pamćenju. U tom slučaju, riječ je o navodnom kršćanskom uobličenju historije u kojem je jednako naglašena čak i zamisao proletarijata kao utjelovljene istine historije. Prema takvome viđenju, onaj koji pati utjelovljuje cijelu istinu, dok onaj koji vlada zna samo svoju stranu prilika svijeta. To je suštinska pobuda polaganja prava pojedinca na potpunu istinu, što je izvođeno iz onog stanja u kojem se on osjeća i smatra žrtvom stavova i djelovanja nekog drugog.[37]

Zato je patnja kršćana ljudska. Smisao hronika o njoj je u potvrđivanju te općenitosti stradanja. Naspram nje je općenitost nasilja koje drugi, nekršćani, provode kao odano slijeđenje tog što jesu, svjedoci lažnog vjesnika. Njih u hronikama patnje nema i ne može biti kao onih koji trpe istu nepravednu vlast. Nema ih, jer su s druge strane ljudskosti.

[37] O tome vidjeti više u: Friedrich Nietzsche: *On the Genealogy of Morality*. prev. Carol Diethe, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

TABU AND ITS PAGAN PRIESTS: ABOUT NATIONALISM, RACISM AND ORIENTALISM

Rusmir Mahmutćehajić

Summary

The new results of research about key constructions of Anti-Bosnianhood are presented in the paper "Tabu and its pagan priests: about nationalism, racism and orientalism". These contents supplement the presentations given in the first part of the study, published under the title "Bosnian political philosophy: between fantasy and reality". Necessary categories of political and theological, as well as external and internal enemies are included in constructing the national teleologies in the Slavic south area. The ideological framework of such construction is European experiences with orientalization of other and by promoting the secularism as a universal value. In the center of such construction since the end of 18th century up to the present, is converting all contents of Bosnianhood that resist to nationalisation in figure of racial, ethnic and cultural stranger. In such way, Anti-Bosnianhood strengthened with a numberous political, sociological and economic interpretations. Its popular forms, art-narration "On Turks and on our people", as it was a goal determined by Ivo Andrić, his the most influential protagonist, is elevated above any reasonable discourse, and modified in ideological passions. Cleaning the political confusion in connection with Bosnia and Bosnianhood assumed, as follows from the research presented here, the comprehensive insights into the phenomenology of Anti-Bosnianhood.

Key words: nationalism, racism, orientalism, Anti-Bosnianhood, Bosnia and Herzegovina

UDK. 342.1 (497.6):342.4 (497.6)

Država Bosna i Hercegovina – ustavna definicija i stvarno stanje

Lada Sadiković
Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju
i sigurnosne studije
Sarajevo

Država Bosna i Hercegovina je, nakon održanog referenduma svih građana o nezavisnosti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine svoje međunarodno-pravno priznanje dobila 6. marta 1992. godine kao suverena demokratska država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji žive na njenoj teritoriji. Bosna i Hercegovina je tada imala savremeno uređen Ustav iz 1974. godine s pripadajućim amandmanima, koji je Republiku Bosnu i Hercegovinu označio kao demokratsku i pravnu državu koja je u stanju da poštuje ljudska prava i slobode. Taj ustav je također omogućio njen dalji demokratski i svaki drugi razvitak. Nakon međunarodno-pravnog priznanja države Bosne i Hercegovine dolazi do rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995), koji je označen kao "tragični sukob u regionu" i koji je okončan potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995). Aneks 4 tog Sporazuma postao je tako Ustav Bosne i Hercegovine, koji je državu Bosnu i Hercegovinu doveo u jednu sasvim novu poziciju. Proteklih devetnaest godina primjene Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i Aneksa 4 – Ustava Bosne i Hercegovine jasno pokazuje da u političkoj, naučnoj i stručnoj javnosti prevladavaju kritički odnos i negativna ocjena tog kontroverznog međunarodnog sporazuma. Ovaj rad stoga pokušava da utvrdi jesu li sadašnje teškoće i protivrječnosti u Bosni i Hercegovini pretežno posljedica neadekvatnog idejnog rješenja države Bosne i Heregovine ili njegove nedosljedne implementacije.

Ključne riječi: država Bosna i Hercegovina, Opći okvirni sporazum za mir u BiH, Aneks 4 – Ustav Bosne i Hercegovine, ljudska prava i slobode, evropski principi, visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH

Uvod

Godine 1992., 29. februara i 1. marta, u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH) održan je referendum svih građana o nezavisnosti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: SR BiH)[1]. Naime, međunarodno-pravno priznanje uslijedilo je nakon što su se Arbitražna komisija, sastavljena od predsjednika ustavnih sudova pet zapadnoevropskih zemalja, predvođenih Roberom Badinterom, i Evropska zajednica

[1] Rezultati referenduma, koji su objavljeni šest dana kasnije, pokazali su da je većina građana Bosne i Hercegovine, njih oko 64,3 % s pravom glasa, izašla na referendum, od čega je 99,44% glasalo i izjasnilo se za demokratsku i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu svih građana.

u Lisabonu uvjerili da je "SR BiH Već prema Ustavu BiH iz 1974. godine bila suverena demokratska država ravnopravnih građana, naroda BiH – Muslimana, Srba i Hrvata – i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji žive na njenoj teritoriji; SR BiH pravna i demokratska država koja je u stanju da poštuje ljudska prava; SR BiH pružila uvjeravanja da nema nikakve teritorijalne pretenzije prema susjednim državama; SR BiH se obavezala da će primjenjivati Povelju UN, Završni akt iz Helsinkija, Pakt o građanskim i političkim pravima UN i sve druge međunarodne dokumente koji garantiraju ljudska prava i osnovne slobode; Ustav SR BiH iz 1974. godine zajedno sa amandmanima na taj ustav iz 1990. godine posve savremen ustav koji omogućava dalji demokratski i svaki drugi razvitak BiH"[2]. Evropska zajednica je 6. aprila 1992. godine, upravo na osnovu izražene volje građana i uvjerenja Arbitražne komisije Konferencije za mir u Jugoslaviji, na svom zasjedanju u Luksemburgu, priznala SR BiH kao nezavisnu i suverenu državu, te odlučila da to priznanje važi retroaktivno, od 6. marta 1992. godine, kada su objavljeni rezultati održanog referenduma o nezavisnosti i službeno objavljeni[3]. Republika BiH 22. maja 1992. godine postaje članica i Organizacije ujedinjenih naroda.[4] Neposredno nakon međunarodnog priznanja države BiH dolazi do rata koji je označen kao "tragični sukob u regionu"[5] (1992-1995), koji je okončan potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: DMS), u Daytonu, 21. novembra 1995. godine, i koji je službeno potpisan u Parizu, 15. decembra 1995. godine.

---

[2] "Aktom koji su 20. decembra 1991. odvojeno usvojili Predsjedništvo i Vlada Bosne i Hercegovine i koji je objavljen u 'Službenom listu' Republike 23. Decembra, te vlasti su globalno prihvatile sve obaveze predviđene Deklaracijom i Smjernice od 16. decembra 1991. godine.

− U istom aktu vlasti su istakle da Bosna i Hercegovina prihvata Nacrt konvencije Haške konferencije od 4. novembra 1991. godine i naročito odredbe Drugog poglavlja nacrta koje se odnose na prava čovjeka i prava nacionalnih i etničkih grupa.

− Odlukom od 8. januara 1992. godine vlada SR BiH prihvata i obavezuje se da primjenjuje povelju UN-a, Završni akt iz Helsinkija, Pariško povelju, Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i sve druge međunarodne akte koji garantuju prava čovjeka i slobode i da poštuje ranije preuzete obaveze SFRJ na planu razoružavanja i kontrole naoružanja.

− Važeći Ustav SR BiH garantuje jednaka prava "narodima Bosne i Hercegovine – Muslimanima, Srbima, Hrvatima – i pripadnicima drugih naroda i etničkih grupa koji žive na njenoj teritoriji".

− Važeći Ustav SR BiH garantuje poštovanje prava čovjeka, i vlasti Bosne i Hercegovine su dostavile Komisiji listu važećih zakona kojima se potvrđuju ti principi. Osim toga, pružile su Komisiji uvjeravanja da će novi Ustav, trenutno u pripremi, u potpunosti garantovati prava i slobode čovjeka.

− Vlasti Bosne i Hercegovine također su pružile uvjeravanja Komisiji da ova Republika nema nikakve teritorijalne pretenzije prema susjednim zemljama i da je spremna da bude garant teritorijalnog integriteta;

− One su također istakle svoju podršku mirovnim zalaganjima generalnog sekretara i Savjeta bezbjednosti OUN u Jugoslaviji te svoju spremnost da i dalje učestvuju u radu Konferencije za mir u Jugoslaviji u duhu konstruktivne saradnje." Časopis "Borba", od 17. januara 1992. godine, str. 15-16.

[3] http://www.jus.uio.no/lm/en/html/tst/un.arbitration.recognition.and.enforcement.convention.new.york.1958.html, stranici prisupljeno 13.03.2014.

[4] http://www.un.org/en/members, stranici pristupljeno 19.03.2014.

[5] Preambula Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini

1. Trostepeno uređenje države Bosne i Hercegovine prema Ustavu iz 1974. godine

Država BiH je svoju nezavisnost i međunarodno priznanje dobila kao trostepeno uređena država[6]. Lokalni organi su bili mjesne zajednice, koje po svemu odgovaraju evropskom poimanju lokalne vlasti. Srednji nivo su predstavljale općine, koje su imale svoje zakonodavne, izvršne i po pravilu i sudske organe, relativno veliku autonomiju u djelovanju i svoju zastupljenost u vrhovnom državnom zakonodavnom organu. Skupština Republike BiH se stoga sastojala iz donjeg doma – Vijeća građana – koje su birali građani na osnovu općeg i jednakog biračkog prava, neposredno i tajnim glasanjem, na način utvrđen zakonom i gornjeg doma – Vijeća općina, koje se formiralo tako da je svaka općina birala po jednog poslanika u to vijeće[7].

Unutrašnje uređenje države BiH i dvodomna organizacija vrhovnog zakonodavnog tijela omogućavala je da se naglasi pravo, i to suvereno pravo građana da putem principa političkog predstavljanja odlučujuće djeluju na funkcioniranje demokratske i pravne države i isti način predstavljanja općina kao određenih teritorijalnih jedinica. Osigurano je srazmjerno prisustvo u skupštini predstavnika svih naroda, nacija, nacionalnih manjina, sa svim njihovim specifičnim karakteristikama i zahtjevima. Nacionalna struktura poslanika u svim skupštinama, uključujući u to i Skupštinu Republike BiH, odgovarala je nacionalnoj strukturi stanovništva države BiH. Pošto je BiH izrazito viševjersko i višenacionalno društvo, u Skupštini Republike je postojao i Savjet za pitanje ostvarivanja ravnopravnosti naroda BiH i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive, koji se posebno bavio pitanjima ravnopravnosti jezika i pisma, organizovanja i djelovanja kulturnih nacionalnih ustanova, ispoljavanjem i afirmacijom nacionalnih osobenosti pojedinih naroda BiH i sl.

2. Uređenje države Bosne i Hercegovine prema Aneksu 4 – Ustavu Bosne i Hercegovine

Međutim, DMS i njegov Aneks 4 – Ustav Bosne i Hercegovine donio je posve novu situaciju za državu BiH. Već i kratak pogled na proteklih devetnaest godina primjene DMS-a i njegovog Aneksa 4 – Ustava BiH jasno pokazuje da u domaćoj i međunarodnoj naučnoj, tako i političkoj javnosti prevladava krajnje kritički odnos i negativna ocjena tog dokumenta. Taj kritički stav prema DMS-u postajao je sve izrazitiji uporedo s povećanjem ekonomske, političke, moralne i svake druge krize bosanskohercegovačkog društva. Pri tome, izostala je u potpunosti suptilna naučna analiza toga kompleksnog i bez sumnje, u brojnim svojim aspektima, zaista kontroverznog međunarodnog sporazuma. Posebno nije vidljivo uopće nikakvo nastojanje da se utvrdi da li su sadašnje rastuće teškoće i protivrječnosti u BiH pretežno posljedica neadekvatnog idejnog rješenja države BiH ili njegove nedosljedne implementacije.

U pravu su, svakako, oni autori koji tvrde da Ustav BiH nije zasnovan na reprezentaciji građana kao bitnoj karakteristici moderne demokratije, nego na "etničkoj reprezentaciji", što je i ocjena Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope[8]. Saglasno tome, Ustav Bosne i Hercegovine priznaje samo tri "konstituentna naroda" i samo njihove "vitalne nacionalne interese",

[6] Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine i amandmani uz Ustav

[7] Član 208. Ustava Republike Bosne i Hercegovine

[8] Rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope iz 2006. godine, br. 1513, paragraf 17

dok apsolutno ignorira postojanje naroda Bosne i Hercegovine i njegovog vitalnog nacionalnog interesa. Najzad, u namjeri da se po svaku cijenu zaštite "vitalni nacionalni interesi", uvedene su brojne diskriminacije na etničkoj, vjerskoj i rasnoj osnovi, kao i različite barijere u procesu donošenja i primjene zakona i drugih političkih odluka, koje su državu BiH učinile gotovo posve nesposobnom da ostvaruje funkcije jedne moderne evropske države. To se u najvećoj mjeri ogleda u odredbama o sastavu Predsjedništva Bosne i Hercegovine[9], Doma naroda Bosne i Hercegovine[10], izbora predsjedavajućeg oba doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i njihovih zamjenika[11], te posebnog oblika diskriminacije tzv. entitetskog glasanja[12].

Spomenuti autori su, ustvari, izložili samo jednu stranu dejtonske Bosne i Hercegovine. Ta strana je nastala kao rezultat nastojanja da se pomire zahtjevi onih političkih snaga koje su se zalagale za kontinuitet demokratske, pravne i socijalne države kakva je bila Republika Bosna i Hercegovina, i snaga koje su se njoj suprotstavile tokom "tragičnog sukoba u regionu"[13] (1992-1995). Pri tome su u sjeni ostali svi oni principi, ciljevi i obaveze koje su u Ustav Bosne i Hercegovine unijeli američki autori ovog ustava, s namjerom da se umanje, ako ne i posve ponište efekti spomenutih nedemokratskih rješenja, političkih barijera i brojnih oblika diskriminacije.

3. Evropski principi u Aneksu 4 – Ustavu Bosne i Hercegovine

BiH je prema Aneksu 4 Ustava Bosne i Hercegovine definirana kao demokratska i pravna država zasnovana na poštivanju ljudskog digniteta, slobode i jednakosti, te suverenitetu, teritorijalnom integritetu i političkoj nezavisnosti u skladu s međunarodnim pravom[14]. Osnovni

---

[9] Član V Ustava Bosne i Hercegovine: "Predsjedništvo Bosne i Hercegovine sastoji se od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se direktno biraju sa teritorije Federacije, i jednog Srbina koji se direktno bira sa teritorije Republike Srpske".

[10] Član IV tačka 1. (a) Ustava Bosne i Hercegovine: "Dom naroda se sastoji od 15 poslanika, dvije trećine iz Federacije (uključujući pet Hrvata i pet Bošnjaka) i jedna trećina iz republike Srpske (pet Srba). (a) Predložene hrvatske i bošnjačke poslanike iz Federacije biraju hrvatski, odnosno bošnjački delegati u domu naroda Federacije. Poslanike iz Republike Srpske bira Narodna skupština Republike Srpske".

[11] Član IV tačka 3(b) Ustava Bosne i Hercegovine: "Svaki dom će većinom glasova usvojiti svoj poslovnik o radu i izabrati među svojim članovima jednog Srbina, jednog Bošnjaka i jednog Hrvata za predsjedavajućeg i zamjenike predsjedavajućeg, s tim da će mjesto predsjedavajućeg rotirati između ova tri lica".

[12] Član 4, tačka 3(d) Ustava Bosne i Hercegovine: "Sve odluke oba Doma odnosit će se većinom onih koji su prisutni i koji glasaju. Delegati i članovi će uložiti najveće napore da bi većina uključivala najmanje jednu trećinu glasova delegata ili članova sa teritorije svakog entiteta. Ukoliko većina glasova ne uključuje jednu trećinu glasova kandidata ili članova sa teritorije svakog entiteta, predsjedavajući i njegovi zamjenici će se komisijski sastati i nastojati da u roku od tri dana od glasanja postignu saglasnost. Ukoliko ta nastojanja ne uspiju, odluke će donijeti većina onih koji su prisutni i glasaju pod uslovom da glasovi protiv odluke ne uključuju dvije trećine ili više delegata ili članova izabranih iz svakog entiteta".

[13] Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, str. 1.

[14] Preambula Ustava Bosne i Hercegovine

ciljevi države BiH jesu da, u skladu s naglašenim pluralističkim karakterom bosanskohercegovačkog društva, stvori demokratske strukture vlasti i pravične procedure. Također, država BiH u Preambuli Ustava navodi da će kroz tržišnu ekonomiju i privatnu inicijativu podsticati ekonomski razvoj zemlje i promovirati njenu opću dobrobit. Predviđeno je uz to da država BiH osigura najveći nivo međunarodno priznatih ljudskih prava, pri čemu posebno veliki značaj ima ustavna odredba prema kojoj se u Bosni i Hercegovini izravno primjenjuje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava te da ona ima prioritet nad svakim drugim pravom[15].

Prvo, što u ovom smislu treba navesti, jeste da je država BiH ustavno definirana kao demokratska država[16]. Ako je država određena kao demokratska, onda to znači da je zasnovana na suverenosti bosanskohercegovačkog naroda (demosa) i njegovoj slobodno izraženoj volji i istinskom interesu. Jedini cilj te države jeste prosperitet bosanskohercegovačkog naroda i građana koji čine taj narod. Svi organi države, posebno svakako zakonodavno tijelo, izvršna vlast i sudstvo, emanacija su demokratski i slobodno izražene volje naroda putem principa političke reprezentacije i različitih oblika neposrednog učešća u vršenju vlasti. Zakoni u takvom sistemu izražavaju opći interes (opću volju bosanskohercegovačkog društva i stvarne interese građana i njhovih različitih etničkih, vjerskih, nacionalnih i drugih identiteta).

Drugo što treba istaći jeste da je BiH određena kao pravna država. Odredba prema kojoj je država BiH pravna država znači da su cjelokupna struktura i djelovanje svih temeljnih državnih institucija zasnovani na strogom poštivanju prava i pravde. Država zasnovana na principu vladavine prava zasnovana je na principu podjele vlasti i nezavisnosti zakonodavnog tijela, institucija izvršne vlasti i sudstva. Međutim, sve tri temeljne državne institucije moraju biti zasnovane na principu međusobne kontrole i uravnoteženosti u svakodnevnom funkcioniranju. Svi organi djeluju slobodno unutar prostora koji im je zakonom određen, pri čemu čak ni parlament nije od toga izuzet, jer je njegovo djelovanje omeđeno ustavom[17].

Treće što proizlazi iz Ustava jeste BiH označena kao država.[18] BiH je navedena kao jedinstvena (svakako ne unitaristička) država, bez obzira na okolnost da je sastavljena od brojnih političkih entiteta koji su nastali kao posljedica rata i ratnih osvajanja. Sasvim je razumljivo da su autori Ustava odbacili svaku mogućnost da država BiH bude federacija. Općepoznata je historijska činjenica da BiH nema nikakvu federalističku tradiciju kao što je to, recimo, slučaj s Belgijom, Švicarskom, Njemačkom i drugim federativno uređenim državama, jer je tokom posljednjih nekoliko stoljeća bila naglašena decentralizirana država. U novije doba takvi decentralizirani oblici vlasti su u velikoj mjeri demokratizirani pa su postali svojevrsni regioni.

---

[15] Član II tačka 2. Ustava Bosne i Hercegovine

[16] Član I tačka 2 Ustava Bosne i Hercegovine: "BiH je demokratska država koja funkcioniše u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora"

[17] Vidi šire o tome: Smiljko Sokol i Branko Smerdel: "Ustrojstvo i dioba vlasti" u: *Ustavno pravo*, Zagreb:Informator, 1998., str. 222-224.

[18] Član I tačka 1. Ustava Bosne i Hercegovine: "Republika Bosna i Hercegovina, čije je zvanično ime od sada "Bosna i Hercegovina", nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa unutrašnjom strukturom modificiranom ovim Ustavom i sa postojećim međunarodno priznatim granicama".

Najzad, četvrto i izgleda najvažnije, jeste da je Ustav BiH propisao obavezu da se u Bosni i Hercegovini izravno primjenjuje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i da ima prednost nad svakim drugim pravom[19]. Odredba o direktnoj primjenjivosti i prioritetu Evropske konvencije nad svakim pravom u Bosni i Hercegovini predstavlja istovremeno veliku obavezu, ali i veliku privilegiju države Bosne i Hercegovine. Naime, BiH je jedina evropska država koja je postala potpisnica Evropske konvencije o ljudskim pravima prije nego što je postala članica Vijeća Evrope[20]. Ova svojevrsna anomalija, koja bi se mogla tretirati i kao "pozitivna diskriminacija", javila se očigledno kao posljedica namjere američkih pravnika koji su izvršili redakciju ovog ustavnog teksta, da svedu na što je moguće manju mjeru – ili da u potpunosti ukinu – sve one odredbe Ustava Bosne i Hercegovine koje su bile suštinski nedemokratske, diskriminacijske i anahrone u svakom smislu.

4. Dejtonska država Bosna i Hercegovina – zamisao i implementacija

Danas, devetnaest godina nakon potpisivanja DMS-a, jako je uočljivo da svi ovi ciljevi, principi i vrijednosti iz Dejtona, koji su trebali dovesti do snažne demokratske države BiH, nisu u najvećoj mjeri ostvareni. Postoji veliki raskorak između onoga što je zamišljeno u Dejtonu i njegove stvarne implementacije. Stoga, našu državu mnogi autori svrstavaju u red propalih država (*failed state*) poput Somalije, Nigerije ili Sudana[21], dok su te iste 'failed states' na području bivše Jugoslavije prouzrokovale 'katastrofu ljudskih prava'[22]. Upravo zato, krajnje je vrijeme da se već utvrđeni uzroci aktuelnih teškoća u strukturi i funkcioniranju države BiH uklone, te da se sačini pouzdan plan njene demokratske rekonstrukcije. Na taj bi način, najzad, država BiH bila organizirana kao moderna demokratska i pravna država, sposobna da ostvaruje istinske interese svojih građana i ujedno ostvaruje uvjete za članstvo u NATO i Evropsku uniju.

U našoj međunarodnoj naučnoj javnosti bilo je, s pravom, mnogo kritičkih studija i ocjena Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH i njegovog Aneksa 4 – Ustava BiH. Nisu, međutim, bili vidljivi napori da se u tom kompleksnom i kontroverznom dokumentu, iznađu ideje i principi koji bi, ipak, mogli poslužiti, tokom ovih proteklih devetnaest godina, da država BiH postane daleko bolja i prihvatljivija od ove koja sada postoji. Za ovakav prilaz bilo je potrebno, svakako, da se, s jedne strane, izvrši dublja kompetentna naučna analiza cijelog DMS-a i posebno svakako Ustava BiH koji je sadržan u njemu u vidu Aneksa 4. S druge strane, bilo je potrebno ispoljiti visok stepen upornog stvaralačkog angažiranja i političke borbe političkih domaćih i stranih dužnosnika, da se ti pozitivni principi i primijene.

Država BiH je, prema Aneksu 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, jedinstvena država. Međutim, ta odredba nije bila zapreka mnogim tumačima DMS-a i Ustava BiH

---

[19] Član II tačka 2 Ustava Bosne i Hercegovine

[20] Gret Haller: *"*Incorporation of human rights treaties into domestic law prior to their ratification*"*, in: *The Status of International Treaties on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2006., str. 105.

[21] Vidjeti šire na http://ffp.statesindex.org/2014-bosnia, pristupljeno 23.09.2014. godine

[22] Yoo, John: *Fixing Failed State,* California Law Review, 2011, 99:95, p. 96.

u njegovom okviru, da izvedu zaključak da je BiH federalna država. Tako je Venecijanska komisija Vijeća Evrope u svom poznatom Mišljenju o ustavnoj situaciji u BiH i ovlaštenjima visokog predstavnika iz 2005. godine, koje je uradila na zahtjev Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope, utvrdila da je BiH 'federativna država' te da je 'izuzetno decentralizirana federacija koja se sastoji od dva entiteta, od kojih je, opet, jedan i sam izuzetno decentralizirana federacija'[23]. Nadležnosti BiH se ne mogu porediti s ovlaštenjima koje imaju evropske federativne države kao što su to Švicarska, Belgija, Austrija ili Njemačka. U tim zemljama su zakonodavna ovlaštenja uglavnom koncentrirana na federativnom nivou, postoji jaka federativna izvršna vlast, finansijske resurse uglavnom kontrolira federativni nivo, a federativni sudovi osiguravaju poštivanje federativnih zakona. Ništa od ovoga se ne primjenjuje u BiH. Tumačenje prema kojem je država BiH federacija, može se sresti i u savremenoj ustavno-pravnoj literaturi. Tako se u Enciklopediji svjetskih ustava, koja je urađena u redakciji njemačkog profesora Gerharda Robbersa, izričito navodi da je u smislu državnog uređenja, BiH 'savezna država'[24].

Ovakve interpretacije koje ustavnu odredbu tumače da je BiH 'savezna država' nemaju nikakav naučni osnov. Federacija je država koja je redovno ustavno određena kao federativna država nastala dobrovoljnim udruživanjem ranije postojećih država radi ostvarivanja određenih zajedničkih ciljeva i interesa. Entiteti unutar BiH su nastali kao posljedica nasilnih podjela jedinstvene, a inače naglašeno regionalizirane Republike BiH, koje su izvršene u toku iredentističkog rata koji je poveden protiv BiH (1992-1995). Tumačenje da je 'država BiH' federacija u ratu nastalih entiteta, ima isključivo ideološki karakter s ciljem da se opravda postojanje ratom, okupacijom i genocidom stvorenih entiteta. Normalizacija države BiH kroz proces implementacije DMS-a treba da se ogleda i u teritorijalnom uređenju države[25] koje mora poštivati evropski antiunitaristički princip triju nivoa, u okviru kojeg će srednji nivo vlasti sačinjavati cjeline (općine, srezovi, kotarevi, okruzi, oblasti) koje imaju svoju tradiciju i značajnu afirmaciju u posljednjih nekoliko stoljeća.

5. Odlučna i snažna vlada u Bosni i Hercegovini

BiH je danas otprilike negdje, gdje je bila i prije devetnaest godina. David Cameron, premijer Velike Britanije, nakon što je primio mandat za sastav vlade od kraljice, izjavio je da Velikoj Britaniji treba 'odlučna i snažna vlada'[26]. Svima je poznato da je Velika Britanija i prije zadnjih izbora imala snažnu vladu. Ovom izjavom premijer David Cameron je, zapravo, htio naglasiti da je Engleska, zajedno sa svim državama u svijetu, u ovom trenutku ušla u fazu razvoja u kojoj će joj biti potrebna snažnija vlada od one koju je zatekao, jer su se u tom kratkom vremenu desile velike promjene. U Zapadnoj Evropi i svijetu, danas se nameće potreba snažne intervencije države u ekonomska, pa samim tim i sva druga društvena kretanja, da

---

[23] Mišljenje Evropske komisije za demokraciju kroz pravo (Venecijanska komisija) o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika, CDL-AD (2005) 004, t. 45

[24] Roberts, Gerhard: *Encyclopedia of World Constitutions* (Facts on File Library of World History), New York, 2007.

[25] Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 1513(2006), Par. 20.3

[26] David Cameron's Speech as Prime Minister: http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/7712954/David-Camerons-speech-full-text.html, pristupljeno 13.03.2014.

bi se izbjegle teške posljedice svjetske ekonomske recesije. I u takvim uvjetima potrebno je osigurati stabilan društeni razvoj.

Sve što je potreba razvijenih zemalja Evrope i svijeta, potreba je i države Bosne i Hercegovine, s tim što naša država ima i druge dodatne zadatke koji su posljedica iredentističkog rata koji se odvijao na prostoru BiH od 1992. do 1995. godine i genocida koji je u toku toga rata izvršen na njenoj teritoriji. Sve ovo bi značilo da državi Bosni i Hercegovini treba vlada koja će biti još odlučnija i snažnija nego što je to vlada u Engleskoj. Država BiH treba da rješava sva pitanja koja stoje pred Engleskom, ali i više od toga, jer država Bosna i Hercegovina, ni uz pomoć i podršku svjetskih velesila, Ujedinjenih nacija, Evropske unije i Ureda visokog predstavnika nije uspjela da otkloni teške posljedice rata, što je inače predviđeno DMS-om. Potrebni su posebni zajednički napori države BiH i međunarodne zajednice da se, u ovako teškim uvjetima, stvori 'odlučna i snažna vlada', koja će biti u stanju da sve ovo ubrzano rješava.

Upravo zato, postavlja se osnovno pitanje, kako doći do odlučne i snažne vlade, kada je cjelokupna struktura Ustava kakav je dat u Aneksu 4 DMS-a upravo izgrađena tako da može dovesti samo do očajno slabe vlade koja nije u stanju da riješi ni elementarna pitanja opstanka države BiH. BiH kao država nije bila u stanju da učini bilo kakve korake u tom pravcu. Međunarodni dužnosnici koji imaju jasno definiranu ulogu uspjeli su da prilično dobro riješe vojne aspekte DMS-a- Međutim, u civilnom dijelu toga sporazuma nije napravljen gotovo nikakav napredak. Devetnaest godina, koliko je proteklo od završetka regionalnog rata, predstavlja vrlo dug period i u njemu je bilo moguće riješiti i teža pitanja. Klasičan primjer predstavlja iskustvo SR Njemačke i njenog demokratskog razvoja. U uvjetima postojanja stranih civilnih i vojnih upravljača, samo tri godine po završetku rata, velesile su, u koordinaciji s domaćim vlastima (1. jula 1948. godine) odlučile da se pripremi nacrt novog ustava, da se u roku od deset mjeseci sazove Ustavotvorna skupština koja bi izradila nacrt novog ustava. Nakon što je taj nacrt ustava odobren od 'vojnih guvernera' i nakon što je potvrđen od svih '*laendera'* koji su bili u sastavu triju zapadnih zona, osim Bavarske, ustavni nacrt je usvojen i 23. maja 1949. godine Ustav je proglašen, u formi 'Osnovnog zakona'.

Pitanje koje se ovom prilikom nameće jeste, da li bi sada, nakon devetnaest godina, bilo moguće da se u BiH uradi sve ono što je urađeno u Njemačkoj za četiri godine, polazeći od pozitivnih principa i rješenja za koja je u Daytonu postignuta saglasnost EU, UN, i pet velesila, koje su u svojstvu svjedoka potpisale DMS. Potrebno je, očito, da inicijatori DMS-a, sazovu jednu vrstu ustavotvorne skupštine[27], u namjeri da se oživotvore svi pozitivni principi i rješenja, uz istovremeno otklanjanje svih barijera na putu stvaranja odlučne i snažne vlade u okvirima demokratske države BiH.

6. Institucija visokog predstavnika – vrhovna vlast u Bosni i Hercegovini

I zadnje, ali najvažnije, ustanovljena je institucija Ureda visokog predstavnika kao 'konačnog tumača' (*supreme authority*) Ustava Bosne i Hercegovine. Autori Dejtonskog ustava bili

[27] Vidi šire: Bebler, Anton i Sadiković: Lada, *Memorandum on adopting a New Constitution for Bosnia and Herzegovina*, http://www.euroatlantic.org/wp-content/uploads/2013/07/MEMORANDUM-ON-ADOPTING-A-NEW-CONSTITUTION-Bebler-Sadikovic.pdf, pristupljeno, 14.03.2014.

su jako svjesni činjenice, da država BiH u koordinatama datih ustavnih rješenja ne može ostvariti dosad navedene obaveze, principe i vrijednosti. Upravo zato, DMS, u Aneksu 10 uvodi instituciju Visokog predstavnika međunarodne zajednice koji treba da osnaži ulogu države u ostvarenju četiriju već navedenih rješenja, nakon čega bi praktično njegovo postojanje izgubilo razlog postojanja. S gledišta naše teme, svakako da je najinteresantnija i najvažnija njegova uloga u 'ustanovljenju političkih i ustavnih institucija' u Bosni i Hercegovini, te, naravno, u rješavanju svih teškoća koje u BiH mogu nastati u procesu implementacije DMS-a[28]. Svakako je posebno zanimljivo, ali i posve razumljivo, da se, poslije Aneksa 4 – Ustava BiH navodi potreba ustanovljenja ustavnih institucija, u čemu bi bila naglašena uloga upravo visokog predstavnika. To je upravo samo izraz uvjerenja samih autora toga teksta da on ne predstavlja Ustav u svom izvornom značenju, i da će biti potrebno, neposredno po usvajanju DMS-a, nastaviti izgradnju države na bazi ustava koji bi dosljedno izrazio sve ove dosad navedene principe, rješenja i vrijednosti.

Također, vrlo je važna indikativna odredba prema kojoj je visoki predstavnik 'konačni tumač' implementacije cijelog civilnog dijela DMS-a. Ova odredba znači da je zadatak implementacije ustava primarni zadatak 'domaćih' političara, a uloga visokog predstavnika je supsidijarna u tom poslu. Visoki predstavnik je dužan da djeluje u svakoj situaciji kada domaći političari ne uspijevaju da ostvare ciljeve jedne moderne države i zahtjeve građana koji su u BiH, kao i u svakom drugom modernom društvu, svakim danom sve brojniji i sve raznovrsniji. Time se jasno pokazuje da uloga visokog predstavnika kao 'konačnog tumača' ustava, nije smetnja za puno angažiranje domaćih političara na ostvarenju zahtjeva Sporazuma, i uopće ciljeva i vrijednosti koje sadrži. Isto tako, definirana uloga visokog predstavnika nije smetnja da BiH bude 'kredibilan kandidat' za članstvo u Evropskoj uniji, kako to danas često ističu one snage i pojedinci u zemlji i inozemstvu, kojima ne odgovara demokratsko snaženje države Bosne i Hercegovine. Ukidanje institucije OHR-a prije nego što on ostvari svoje zadatke navedene u Aneksu 10 DMS-a, upravo bi nas jako udaljilo od Evropske unije, i uz to, predstavljalo bi veliku opasnost za stabilnost, politički integritet i nezavisnost države BiH.

7. Primarna i supsidijarna odgovornost za katastrofalno stanje države Bosne i Hercegovine

Danas, devetnaest godina nakon potpisivanja DMS-a, može se utvrditi sa sigurnošću da svi ovi navedeni najvažniji principi Dejtonskog ustava nisu realizirani. Država BiH nije ni na koji način država koja može zadovoljiti zahtjeve i potrebe bosanskohercegovačkog društva. Ta država nije, prije svega, ostvarila potrebni očekivani ekonomski, politički, demokratski, kulturni i svaki drugi socijalni razvoj, pa samim tim nije ni stekla uvjete da bude kredibilan kandidat za Evropsku uniju i NATO. Konkretna zamisao i implementacija dejtonske države BiH, koja je podrazumijevala urgentnu dogradnju u pravcu osnovnih principa koji se navode, bila je daleko ispod zahtjeva autora ustavnog teksta kakav je usvojen u Daytonu.

Prema elementarnoj logici Ustava BiH, u kombinaciji s ulogom OHR-a iz Aneksa 10 DMS-a, primarna odgovornost za ovako katastrofalno stanje države bila bi na domaćim političarima. Međutim, ako se ima u vidu krajnje neracionalna podjela države na entitete i kantone, domaćim političarima je ostalo malo prostora za samostalno i djelotvorno djelovanje.

[28] Član 1. Aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovni

Posebno je ostao mali prostor za djelovanje onih političara i političkih partija koji se zalažu za normalizaciju državnog aparata, snaženje državnih kompetencija i racionalizaciju procesa donošenja zakona i drugih odluka. Najveći propust koji su učinili domaći političari koji su za snaženje države BiH jeste, da tokom ovih petnaest godina nisu koristili apsolutno pogodnosti, prednosti i mogućnosti koje im je pružila Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava. U skladu s ovlastima koje proizlaze iz te Konvencije, domaći političari, posebno članovi Predsjedništva BiH, mogli su do 2002. godine koristiti mogućnosti Doma za zaštitu ljudskih prava, a od 2002. do danas i Evropskog suda za ljudska prava u Strasbourgu. Ovim putem mogao se mijenjati ustavni sistem radi modernizacije, snaženja i racionalnijeg funkcioniranja države BiH. Međutim, tu mogućnost domaći političari nisu iskoristili, tako da nije došlo ni do najmanje promjene Ustava, kojom bi država BiH bila bliža normalnoj državi.

Ozbiljno su, međutim, zakazali i međunarodni dužnosnici, posebno svakako svi visoki predstavnici međunarodne zajednice[29]. Osim Lorda Ashdowna, koji je kako za vrijeme svog mandata (2002-2006), tako i danas, držao do digniteta svoje funkcije i vlastitog digniteta, svi ostali predstavnici nisu koristili mogućnosti koje im pruža Aneks 4 DMS-a. Lord Paddy Ashdown, bivši visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, upozorava da "međunarodna zajednica mora odmah promijeniti dosadašnji pasivan odnos prema BiH i jače se angažirati na njenom očuvanju ne želi li ukrajinski scenarij i u BiH". Ashdown upozorava da 'trenutačni pristup jednostavno ne funkcionira' i ocjenjuje da proteklih deset godina BiH ide unatrag, što je veoma opasan put: "Politika međunarodne zajednice sada je politika neangažiranja i očekivanja da će vrijeme učiniti svoje, no to se neće dogoditi". Ashdown je izričito ukazao na prijetnje BiH koje idu od svakovrsnih paraliza unutar BiH i secesionizma Republike Srpske do poziva na uspostavu trećeg entiteta, i upozorava da će, nastavi li se s ponašanjem kakvo je dominiralo proteklih godina, BiH dalje tonuti u "crnu rupu disfunkcionalnosti, podjela i korupcije". Stoga, Ashdown predlaže nov strateški angažman i partnerstvo s progresivnim snagama u BiH, navodeći da "Europa i SAD moraju odlučno djelovati kako bi spriječili ovakve podjele u BiH, ukazujući na odgovornost Bruxellesa i Washingtona da "svim sredstvima" zaštite teritorijalni integritet BiH. Potreban je – kako Ashdown navodi – velik, a ne mali korak da bi se BiH vratila s ruba propasti. Potrebno je u tom smislu "stvoriti decentraliziranu, ali funkcionalnu državu".[30]

Wolfgang Petritsch, bivši visoki predstavnik međunarodne zajednice, danas smatra kako je "došlo vrijeme da se u BiH ukinu entiteti Republika Srpska i Federacija BiH i zemlja organizuje po regijama". Prema mišljenju Petritscha i Solioza, upravo je međunarodna zajednica nejasnom i nespretnom politikom produbila krizu u BiH, a politička arhitektura,

[29] Visoki predstavnici međunarodne zajednice u BiH su bili: Carl Bildt (1995-1997), bivši premijer Švedske i specijalni pregovarač Evropske unije u pregovorima o okončanju rata u BiH; Carlos Westendorp (1997-1999), bivši državni tajnik za evropske poslove i ministar vanjskih poslova Španije; Wolfgang Petritsch (1999-2002), bivši glavni pregovarač Evropske unije u mirovnim pregovorima o Kosovu u Rambouilletu; Paddy Ashdown (2002-2006), britanski političar, vođa liberalnih demokrata od 1998. do 1999.; Christian Schwarz-Schilling (2006-2007); Miroslav Lajčak (2007-2009); i Valentin Inzko (2009. do danas). http://www.ohr.int/ohr-info/hrs-dhrs, stranici pristupljeno 18.03.2014.

[30] http://www.jutarnji.hr/-bih-prijeti-ukrajinski-scenarij-ashdown-pozvao-medunarodnu-zajednicu-na-odlucno-djelovanje/1174696, Stranici pristupljeno 20.03.2014.

dogovorena u Daytonu 1995. godine, sada se nalazi u stanju kolapsa. Proces integracije u Evropsku uniju, koji je u stanju stagnacije deset godina, pokazao je tužnu realnost potpunog odsustva političke volje na strani Evrope. Autori stoga smatraju, da je "kompletna ispravka Dejtonskog sporazuma neizbježna, reforma pretjerano kompleksnog ustava imperativ, s jasnim ciljem uspostavljanja funkcionalne institucionalne arhitekture, koja će ojačati glavne kapacitete države i uvesti pametan oblik decentralizacije na nivou regija koje moraju biti kreirane". Podsjećajući na inicijativu bivšeg predsjednika Slovenije Milana Kučana iz 2007. godine, jedna drugačija Bosna treba – kako to autori navode – drugačiju Evropu.[31]

A bilo je i predstavnika, koji su direktno radili protiv interesa države BiH, pri čemu se kao ilustracija može navesti ukidanje Vrhovnog suda BiH, što je, može se reći, izravan atak na pravnu državu – ili pak mehanička podjela državne imovine na dva entiteta radi privatizacije, što je opet bio atak na obavezu iz Preambule Ustava BiH da se promoviraju opća dobrobit i ekonomski razvoj. Posebno je izostala pomoć i podrška procesu usklađivanja Ustava BiH s Evropskom konvencijom, tako da se desilo da Evropski sud, na zahtjev pojedinaca, ukida ustavne odredbe koje diskriminiraju građane po osnovu etničke, vjerske i nacionalne pripadnosti.

Djelovanje OHR-a i visokih predstavnika uzetih pojedinačno bilo je općenito, u neskladu s obavezama i ovlaštenjima, koje im je dao Aneks 10 DMS-a. Visoki predstavnici, koji su svi bili državljani evropskih zemalja, nisu ostvarili bilo kakav kontinuitet u svom djelovanju, niti su uspostavili bilo kakvu odgovornost za ono što je činjeno ili pak nije činjeno, a trebalo je činiti. Ustavni koncept, za koji bismo uslovno mogli reći da je američki – s principima koje smo već istakli, nisu uspjeli implementirati evropski 'izvođači' tog projekta. Drugim riječima, izvođači onoga što je zamišljeno u Daytonu bili su ispod nivoa same zamisli, bez obzira na činjenicu da se i toj zamisli moglo štošta zamjeriti.

U korist ovim tvrdnjama ide i Mišljenje Venecijanske komisije Vijeća Evrope iz 2005. da su, iz političkog ugla gledano, aktivnosti koje je visoki predstavnik poduzimao kao što su nametanje zakona i na državnom i na nivou entiteta, uključujući amandmane na entitetske ustave i, s druge strane, uklanjanje s funkcije državnih službenika ili izabranih javnih zvaničnika (uključujući predsjednike entiteta ili člana Predsjedništva BiH) koji nisu sarađivali u provedbi Dejtonskog sporazuma, s posebnim naglaskom na nedostatku saradnje s Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY), bile korisne. "Bez njih, Bosna i Hercegovina ne bi bila u mogućnosti postići napredak koji je dosad ostvarila"[32]. U tom smislu, Rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope 1513, kao glavni uzrok stagnacije BiH prema evropskim institucijama navodi 'slabost državnih institucija' i naglašava da je općeprihvaćena potreba da državne institucije BiH moraju ojačati[33].

---

[31] http://www.klix.ba/vijesti/bih/wolfgang-petritsch-u-bih-je-vrijeme-za-ukidanje-entiteta-i-for miranje-regija/140311022, Stranici pristupljeno 19.03.2014.

[32] CDL-AD(2005)004-e Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of hte Powers of the High Representative adopted by the Venice Commission at its 62nd plenary session (Venice, 11-12 March 2005), Par 86, http://www.venice.coe.int/ webforms/ documents/CDL-AD(2005)004-e.aspx, pristupljeno 15.01.2014.

[33] http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1513.htm, par. 4, Stranici pristupljeno 15.02.2014.

Zaključci

Opredjeljenje o demokratskom karakteru države nije ostvareno. Umjesto suverenosti naroda kao izvora i cilja države i svih njenih organa, Ustav BiH sadrži tri konstituentna naroda kao jedini osnov organizacije i funkcioniranja države BiH. Umjesto, dakle, institucije, koja će svojim zakonima izražavati istinsko dobro, volju i interes bosanskohercegovačkog naroda, ustav je inaugurirao isključivo promociju triju partikularnih interesa konstituentnih (u BiH se to prevodi konstitutivnih) naroda. Najveći dio teksta Ustava zauzima zaštita vitalnih nacionalnih interesa, koja je inače toliko usložnjena da onemogućava gotovo u potpunosti funkcioniranje države kao cjeline.

Sadašnja duboka politička i ekonomska kriza te veliko nezadovoljstvo građana s vlašću uvjerljiva je indicija, da je ovo pravi trenutak da visoki predstavnik, u sklopu svoje obaveze da 'ustanovljava političke i ustavne institucije' i ovlasti konačnog tumačenja, u situaciji kada domaći političari pokazuju krajnju nemoć da učine bilo šta pozitivno, učini nešto u smislu stvaranja ustavnih promjena na bazi ostvarenja ciljeva koje smo naveli. Savezna Republika Njemačka je samo jednu godinu poslije Mirovne konferencije u Parizu formirala Ustavotvornu skupštinu, da bi 8. maja 1949. godine usvojila najuspješniji parlamentarni ustav u Evropi i svijetu, koji je, nakon što su ga odobrili vojni guverneri, stupio na snagu 13. maja 1949. godine. Krajnje je vrijeme da BiH, dvadeset godina nakon Mirovnog sporazuma u Daytonu formira ustavotvornu skupštinu koja bi napravila nacrt ustava istinske parlamentarne demokracije. Nakon što taj ustav bude odobren od visokog predstavnika bio bi odobren i parafiran u Parlamentu BiH ili bi bio dat na referendum svih građana BiH. Naravno, pošto se već svako uvjerio da domaći političari okovani dejtonskim blokadama nisu u stanju to uraditi, onda je očito da je to obaveza i svih drugih država potpisnica Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Literatura

Bebler, Anton i Sadiković, Lada: *Memorandum on Adopting a New Constitution for Bosnia and Herzegovina*, http://www.euroatlantic.org/wp-content/uploads/2013/07/MEMORANDUM-ON-ADOPTING-A-NEW-CONSTITUTION-Bebler-Sadikovic.pdf

CDL-AD(2005)004-e Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of hte Powers of the High Representative adopted by the Venice Commission at its 62nd plenary session (Venice, 11-12 March 2005), http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2005)004-e.aspx

Časopis "Borba", od 17. januara 1992. godine

David Cameron's Speech as Prime Minister: http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/7712954/David-Camerons-speech-full-text.html

Gret Haller: *"Incorporation of human rights treaties into domestic law prior to their ratification"*, in The Status of International Treaties on Human Rights, Council of Europe Publishing, 2006.

http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1513.htm

http://ffp.statesindex.org/2014-bosnia

http://www.jus.uio.no/lm/en/html/tst/un.arbitration.recognition.and.enforcement.convention.new.york.1958.html
http://www.jutarnji.hr/-bih-prijeti-ukrajinski-scenarij—-ashdown-pozvao-medunarodnu-zajednicu-na-odlucno-djelovanje/1174696
http://www.klix.ba/vijesti/bih/wolfgang-petritsch-u-bih-je-vrijeme-za-ukidanje-entiteta-i-formiranje-regija/140311022
http://www.ohr.int/ohr-info/hrs-dhrs
http://www.un.org/en/members
Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini
Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 1513(2006)
Preambula Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini
Rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope iz 2006. godine
Roberts, Gerhard: *Encyclopedia of World Constitutions* (Facts on File Library of World History), New York, 2007.
Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine i amandmani uz Ustav
Sadiković, Lada: *Ustav Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda,* Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2010.
Sadiković, Lada: "Evropska konvencija kao referentni instrument za prijem države u Evropsku uniju", *Pregled*, LV, br. 1(2014)
Sokol, Smiljko i Smerdel, Branko: *Ustavno pravo*, Zagreb: Informator, 1998.
Yoo, John, *Fixing Failed State,* California: Law Review, 2011.

THE STATE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA – CONSTITUTIONAL DEFINITION AND REAL SITUATION

Lada Sadiković

Summary

The State Bosnia and Herzegovina held a referendum on its sovereignty of all citizens 1992. After the referendum Bosnia and Herzegovina was internationally recognized as sovereign democratic country of all its citizens, peoples of Bosnia and Herzegovina – Muslims, Serbs and Croats and all other nations and nationalities at its territory. The Republic of Bosnia and Herzegovina according to the Constitution from 1994 and belonging Amendments was signed as democratic and the state based on the rule of law respecting fundamental human rights and freedoms. The Constitution from 1974 was appropriate foundation for democratic and all others developments of the State Bosnia and Herzegovina. The immediate post-referendum international recognition was marked by the war waged in Bosnia and Herzegovina (1992-1995.). The war was finished 1995 by signing the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. The Annex 4 of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina became the Constitution of Bosnia and Herzegovina and broth the State Bosnia and Herzegovina in the new position. The nineteen years of implementation of General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina clearly indicate very critical evaluation of this controversial International

Agreement. This paper intent to examine two things: is this very difficult current situation consequence of an inappropriate project or is it the consequence of its inappropriate implementation?

Key words: the State Bosnia and Herzegovina, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Annex 4 – Constitution of Bosnia and Herzegovina, Human Rights and Freedoms, European Principles, High Representative of the International Community in Bosnia and Herzegovina

UDK 911.37:316.647.5 (497.6 Sarajevo)

Gradnja i razgradnja simboličke moći Sarajeva

Rasim Gačanović
Elektrotehnički fakultet
Sarajevo

U Sarajevu se ogledaju politika, kultura i ekonomija cijele Bosne. Sve dok Sarajevo faktički i simbolički održava politički ideal Bosne kao pluralnog društva, centrifugalnim silama antibosanstva moguće je suprotstaviti otkrivanje, rehabilitiranje i snaženje zamisli Bosne kao cjelovitog društva uz pune individualne i kolektivne slobode njegovih članova. U ovom radu bit će predstavljene najvažnije pojave razgradnje simboličkog značenja Sarajeva u bosanskom društvu i njegovoj državi. Nepostojanje jasne političke, kulturne i ekonomske vizije Sarajeva kao glavnog grada bosanske države može biti pokazano u brojnim pojavama političkog i kulturnog redukcionizma. Jedini graditeljski odgovor na to stanje jest reafirmiranje Sarajeva kao toposa s njegovim ljudima za očuvanje ideala pluralnog bosanstva.

Ključne riječi: Sarajevo, simboličko značenje, religijska pluralnost, multietničnost, bosanstvo, bošnjaštvo

Zamisao Bosne kao društva religijske pluralnosti je, opravdano je tako vjerovati, jedna od najvećih evropskih drama koja traje od srednjeg vijeka do danas, i to uz stalnu prijetnju da će biti okončana ili obećanje da će postati toliko jaka da je ništa više neće moći zapriječiti. U toj drami brojni su uspjesi i nazaci, postignuća i stradanja, gradnje i razaranja. Ponekad su dubinski razlozi te bosanske zamisli iščezavali iz vidika njenih sudionika te ih nadvladale zamisli s kojima bosanska društvena pluralnost mora nestati u nacionalnim projektima koji se u Bosni preklapaju, ili sastavljaju ili rastavljaju. Sarajevo je simboličko središte bosanske zamisli. U svojim fizičkim preživljavanjima od davnina do danas, taj njegov simbolički značaj bio je manje ili više shvatljiv bosanskim ljudima, ali nikada nije izgubio prisutnost u njihovim osjećanjima, pa ni onda kada je razumijevanje tog bilo do te mjere slabo da ga nije bilo moguće ni prikazati.

Svi bosanski gradovi, od Bihaća do Zvornika, od Bijeljine do Trebinja, te od Livna do Banje Luke, odražavali su simboličku ulogu Sarajeva u cijelom bosanstvu. Nema nijednog od tih gradova čiju bi ulogu u toj cjelini bilo moguće shvatiti ili održati bez potvrđivanja gravitacione snage simbolizma Sarajeva. Ako se želi odrediti stanje u tim gradovima, i to onim najudaljenijim u mreži bosanskih naseljenih mjesta, valjalo bi istražiti i vidjeti kakvo je stanje u današnjem Sarajevu s obzirom na njegovu simboličku važnost u bosanskoj cjelini. Moguć je i obrnut pristup – stanje u najudaljenijim mjestima bosanske kulturne cjeline kazivat će više o stanju Sarajeva nego gledanje na njega iz bivanja u njemu.

Ovdje će biti ukazano na sedam, prema našem mišljenju, najvažnijih sadržaja simboličkog značenja Sarajeva, i to s obzirom na njegovu gradnju i razgradnju u ovom vremenu.

Prvo, Sarajevo je očuvalo svoju formalnu religijsku pluralnost. Tu su i dalje džamije, crkve i sinagoge. Ali, njihova značenja su do te mjere opredmećena i pretvorena u sraslost s političkim ideologijama da se čini nemogućim njihovo izvođenje u međusobni razgovor koji neprestano unapređuje razumijevanja ljudskosti. Kada su ti razgovori i vođeni, bili su bez odgovarajućih prodora u dubine iskrenosti, zajedničkih odgovornosti i potrebe da granice znanja svakog čovjeka te nužno i svake njegove organizirane zajednice budu priznate, te da iz skromnosti proističu potrebe jednih za drugim. Dok se nastavljaju prostorna ocrtavanja partikularnih pripadanja, što se, nažalost, događa natjecanjem u veličinama volumena, a bez uvažavanja činjenice da taj isti prostor pripada svima u Bosni, nema i ne može biti odgovarajućeg živog odnosa među ljudima koji tragaju za vrlinom svog pripadanja ili nepripadanja. Ta prividno rastuća tvarna i količinska prisutnost zamračuje kakvoću ljudskosti. Zato je ekspanziju građenja džamija i tome sličnog teško razumjeti kao doprinos građenju i snaženju simboličke uloge Sarajeva.

Time se pravi zastor nad zastrašujućim društvenim stanjem – siromaštvo, manjkavo obrazovanje, užasavajuća infrastruktura, politička neodgovornost, itd.

Drugo, iako su u Sarajevu smještene gotovo sve značajne bosanske institucije i organizacije, njihovo oblikovanje u vremenu SHS i komunističkog antibosanstva zahtijeva temeljnu dekonstrukciju. To što se danas s puno strasti naziva bošnjaštvom, ne odražava ideal bosanske društvene pluralnosti. Bošnjaštvo koje nije bosanstvo i bosanstvo koje nije bošnjaštvo moraju se svesti na muslimanstvo kao ideologiziranu religioznost i politiziranu etničnost. A kada se svode na to, i bošnjaštvo i bosanstvo djeluju odbijanjem od sebe svih nemuslimanskih sadržaja koji su poistovjećivani s bošnjaštvom i bosanstvom. A to je suština zamisli razaranja Bosne. Ako ta pojava nije shvaćena u Sarajevu, tu gdje su ideali i realnosti u najokrutnijem suprotstavljanju u cjelini bosanske drame, nestajanje bosanskog profila drugih naseljenih mjesta teći će kao nezaustavljiv proces, i to nikamo drugdje nego prema središtu Sarajeva.

Treće, u pothvatu uništavanja Bosne i bosanstva kao arhipelaga na kojem se spotiču dva komplementarna nacionalizma, srpski i hrvatski, ono bosanstvo koje se tome suprotstavlja, koje nije moguće nacionalizirati i asimilirati, svođeno je kroz minulo stoljeće na tursko i Turke, potpunu tuđost koja se u nacionalnim ideologijama shvata kao neprijatelj bez čijeg poraza nisu mogući ni nacionalno oslobođenje niti nacionalno ujedinjenje. Kada su prosvjetiteljske ideje o modernizaciji i progresu prihvaćene kao pokretački kredo komunističkog poretka, svijet bosanske kulture, ranije predstavljan kao turski, preinačen je u orijentalni svijet – tuđost koja zavređuje naučno proučavanje, pri čemu će taj dio bosanske kulture postati još tuđiji i još neprihvatljiviji. Takvim istraživanjem on će biti sveden na razumijevanje njegove privlačnosti za turiste, ali posve izvan tokova snaženja bosanskog političkog naroda.

Tako su orijentalizam i orijentalistika, kojima su presudno važni sadržaji bosanske kulture pretvoreni u toleriranu tuđost, muzejsku privlačnost i znak turskog gospodstva, postali privid objektivnog odnosa prema Sarajevu, pa tako i cijeloj Bosni, a zapravo su perfidna strategija razaranja bosanske društvene pluralnosti.

Četvrto, Sarajevo je svoj današnji oblik dobilo u složenoj interakciji s bosanskom cjelinom. Mreža puteva u čijem središtu je Sarajevo bilo sve od srednjeg vijeka odavno ne odgovara sadašnjim zahtjevima kretanja ljudi i roba. Može se reći da je Sarajevo sve više grad kroz koji se prolazi, jer ne može biti zaobiđen. Grad koji nema privlačnu snagu za bosansku cjelinu. Koliko god se drugi bosanski gradovi razvijali, Sarajevo bi moralo imati predvodničku ulogu u svemu što jeste. Potreba čovjeka okrenutog prema budućnosti.

Peto, nikako nije moguće izvesti najvažniji simbolički sadržaj Sarajeva, a da se pri tome ne dođe do ohrabrujuće potvrde: i simbolički i faktički, Sarajevo je kroz cijelu svoju historiju bio otvoren grad. I danas je moguće odlučno reći da svi Srbi u ovoj zemlji i bilo gdje drugdje, nemaju od Sarajeva važnijeg grada – kroz sva stoljeća njegovog trajanja oni su tu živjeli s drugima – i katolicima i muslimanima i Jevrejima, a da nikada taj kontinuitet nije prekinut. Takvog grada za njih nema nigdje drugdje. Tako je sa svim Hrvatima, i onim ovdje i onima bilo gdje drugdje. Ni u jednome gradu kroz toliko stoljeća oni nisu živjeli zajedno s drugim te i preživjeli. Tako je, a vjerovatno i drukčije, i s malom, ali simbolički preznačajnom jevrejskom zajednicom. Sarajevo pripada njima i oni pripadaju Sarajevu. I onda, *zar muslimani sveg bosanstva u tome, u takvome Sarajevu nemaju to što je za njih najvažnije u ukupnosti postojanja*. Ne čini li ih to kulturnim i političkim subjektom koji bi se morao osloboditi svake nesigurnosti i odgovornosti pred bilo kime. Ne obvezuje li ih to da pred razaranjima simboličkog značenja Sarajeva, uz priznanje nedjeljivosti njegove pluralnosti, uz otvorenost prema svakome, preuzmu dio svoje odgovornosti za budućnost svog grada, budućnost koju je moguće znati jedino u neprestanom otvaranju prema sebi i prema drugom i drukčijem, i to u cjelini svijeta.

Šesto, u Bosni je danas univerziteta toliko da nigdje ne možete naći sumarni prikaz koliko ih je i kakvi su. Ako je tako, teško je reći ima li ijedan koji bi bio u neprestanom natjecanju s najstrožije ocijenjenim kao vodećim univerzitetom u svijetu. A bosansko pitanje je, kako se mnogima čini, jedno od najsloženijih pitanja u Evropi. Za njega su ponuđena brojna rješenja i iznutra i izvana, ali odgovor se još čini nemogućim. Takav odgovor treba svima, a prije svega, bosanskim ljudima, i to u njihovoj ukupnosti, tako rasutoj i unutar sebe suprotstavljenoj. Najvažnije mjesto za traganje tog odgovora jest univerzitet. Stanje Sarajevskog univerziteta zasigurno je takvo da ne odgovara toj životnoj potrebi Bosne i njenih ljudi. Svi parametri koje bi bilo moguće objektivno pokazati sa Sarajevskim univerzitetom su zastrašujući. Ako se hoće otkrivanje uvjerljivog odgovora na bosansko pitanje, najvažniji korak je to pitanje unijeti u obnavljajući univerzitetski okvir, onaj okvir u kome će gravitacijska moć Sarajeva biti odražavana u svemu univerzitetskom i gravitacijska moć svega univerzitetskog odražavana u Sarajevu. Tako bi nastale natječuće akademske zajednice, kojih sada nema, okupljene oko sarajevske simboličke snage u bosanstvu kao političkom pothvatu koji nastaje iz društvene pluralnosti i vodi prema njoj.

Sedam, bosansko pitanje je i *de facto* i *de iure* demokratsko pitanje. Sve dok svi sadržaji bosanskog društva ne budu otvoreni jedan prema drugome, i to u stalnom procesu priznanja i pomjeranja granica znanja jednih o drugim, bosansko pitanje će ostati neriješeno. Ima li danas ijedne bosanske organizacije, makar ona bila i politička, koja je iznutra demokratska?! Koliko god se u javnom prostoru govorilo o demokratskom legitimiranju vlasti, to će se pokazivati kao opasna hipokrizija sve dok unutar svih organizacija u Bosni ne bude uspostavljen demokratski dijalog, demokratska polemika i demokratsko unapređivanje stavova, znanja i ponašanja.

...Ostavi zato oca i majku ostavi brata i sestru
Oslobodi se svijeta prezri njegov cvijet
Ostavi grad na ishodu ostavi grad na zapadu
Izgradi grad u sebi okreni lice svome gradu
Jer je vrijeme blizu...
(Iz pjesme *Vijenac* Mehmedalije Maka Dizdara)

BUILDING AND DEGRADATION OF SARAJEVO'S SYMBOLIC POWER

Rasim Gačanović

Summary

Politics, culture and economy of the whole Bosnia are reflected in Sarajevo. Until Sarajevo practically and symbolically held political ideal of Bosnia as a pluralistic society, centrifugal forces of anti-Bosnianhood, it is possible to oppose the detection, rehabilitation and strengthening of the idea of Bosnia as an integrated society with full individual and collective freedom of its members. This paper will present the most important phenomena of degradation of the Sarajevo's symbolic meanings in Bosnian society and its state. The absence of a clear political, cultural and economic vision of Sarajevo as the capital of the Bosnian state, can be demonstrated in a various phenomena of political and cultural reductionism. The only architectural response to this situation is to reaffirm Sarajevo as a topos with its men to preserve the ideals of a pluralistic Bosnianhood.

Key words: Sarajevo, symbolic meaning, religious plurality, multiethnic, Bosnianhood, Bosniakhood

UDK 94 (497.6) “1941/1945”

Odnos Bošnjaka prema tekovinama i vrijednostima Narodnooslobodilačkog rata 1941.−1945. godine

Omer Ibrahimagić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Autor u ovom radu aktuelizira odnos Bošnjaka prema vrijednostima i tekovinama Narodnooslobodilačkog rata 1941.-1945. godine protiv fašističkih režima Njemačke i Italije koji su okupirali Bosnu i Hercegovinu i pripojili je svojoj fašističkoj tvorevini tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH) kojom je vladao ustaški fašistički režim Ante Pavelića. Autor podsjeća da je na čelu NOP-a na prostoru bivše Jugoslavije bila Komunistička partija predvođena Josipom Brozom Titom, kome pokretu je pripadao i NOP Bosne i Hercegovine. Osnovna ideja NOP-a je bila: da svaki narod u svojoj okupiranoj zemlji podigne ustanak; da se pobijedi okupator i njihovi domaći saradnici; da se na oslobođenoj teritoriji uspostavi nova narodna vlast i da se obnovi Jugoslavija kao federativna država, nasuprot njenoj ranijoj unitarnoj strukturi. A to znači obnavljanje nacionalnih država na historijskim teritorijama Slovenaca, Hrvata, Srba, Crnogoraca, Makedonaca i Bosanaca i Hercegovaca. Bosanci i Hercegovci su prihvatili taj poziv i 27. jula 1941. godine digli ustanak u kome su učestvovali svi slojevi stanovništva, svih vjera i etničkih zajednica Srba, Hrvata i Bošnjaka i dr. Kao rezultat toga je obnovljena državnost Bosne i Hercegovine na njenom historijskom teritoriju na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBIH-u), održanom u Mrkonjić Gradu 25.-26. novembra 1943. godine. U ovom radu autor poziva Bošnjake da u novom vremenu, kada je država Bosna i Hercegovina na putu ka euroatlantskim integracijama, prihvate pozitivne vrijednosti i tekovine NOR-a 1941.-1945. godine i nastave sa obilježavanjem Dana ustanka 27. jula i tim povodom odaju priznanje Josipu Brozu Titu i njegovim najbližim saborcima u Bosni i Hercegovini, koji su u tome učestvovali. Time bi se uspostavio kontinuitet u razvoju savremene državnosti Bosne i Hercegovine i njene nezavisnosti i suverenosti koju je stekla 6. aprila 1992. godine i uspješno ih odbranili od agresije protiv Bosne i Hercegovine 1992.-1995. godine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Bosanci i Hercegovci, Bošnjaci, ustanak, ZAVNOBiH, kontinuitet, državnost, nezavisnost i suverenitet

U razmatranju ove teme pošao bih, prvo, od činjenice da su Bošnjaci od 1463. godine, gubitkom svoje državnosti i nezavisnosti, sve do 1943. godine, dakle 480 godina, bili podanici dvaju carstava – Osmanskog i Austro-Ugarskog i jednog kraljevstva – Jugoslavije. Dakle, narod bez države, odnosno bez svoje državne vlasti. Zatim, od druge važne činjenice, da su Bošnjaci od prvog historijskog spomena Bosne bili multikonfesionalan narod za razliku od svojih susjeda pod imenom Bošnjani, potom Bošnjaci u vrijeme osmanske i austrougarske uprave, kada su počeli etnički se dijeliti na Srbe (pravoslavne), Hrvate (katolike) i Muslimane. Prema vjerskoj pripadnosti su počeli dobijati svoje nacionalne

atribucije, ali su ih prema istom kriteriju susjedi prisvajali kao svoje navodne sunarodnike Srbe i Hrvate, s namjerom da Bosnu i Hercegovinu podijele između sebe, a Muslimane nacionaliziraju u Srbe i Hrvate, pobiju i protjeraju.

Dakle, s te dvije činjenice, Bosna bez svoje državnosti i bez svoga nacionalnog imena (priznanja) kao Bosanci (etnički Srbi, etnički Hrvati i etnički Bošnjaci), postaje objektom političke i svake druge manipulacije njenih susjeda i evropskih političkih centara moći. Čija je Bosna zemlja: srpska, što tvrde velikosrpski historičari i političari; hrvatska, što tvrde velikohrvatski historičari i političari; muslimanska, što tvrde evropski i svjetski mrzitelji islama – i zbog čega su Bosna i njeni muslimani trebali nestati u kršćanskoj Evropi agresijom njenih susjeda 1992. godine? Kada bi htjeli svi ovi navedeni, odgovor bi bio vrlo brzo nađen – Bosna je zemlja Bosanaca, ma kako se emocionalno osjećali pravoslavnim Srbima, katoličkim Hrvatima, muslimanskim Bošnjacima, i onih koji se vjerski i etnički ne određuju. Svi su oni Bosanci.

S takvim neriješenim pitanjem Bosna ulazi u grotlo Drugog svjetskog rata, u kome se voljom agresora fašističkih režima Njemačke i Italije Jugoslavija raspada. U njenim dijelovima uvode se različiti okupacioni režimi uz podršku domaćih kvislinga: u Sloveniji Rupnika, u Srbiji Milana Nedića, u Hrvatskoj (u čijem sastavu je bila i Bosna i Hercegovina) Ante Pavelića, u Makedoniji su bugarski, a u Crnoj Gori italijanski fašisti, a Vlada i Kralj Petar su u izbjeglištvu.

Vođe predratnih političkih stranaka s Vladom su u izbjeglištvu, ili su ostali politički dezangažovani ili su podržali kvislinške režime ili su se sami u njih uključili ili su se odazvali pozivu Komunističke partije na ustanak protiv njemačkog i italijanskog okupatora i njihovih kvislinških režima. Politički koncept KPJ pozivom na ustanak je bio sljedeći: Da svaki narod na svome teritoriju podigne ustanak i ujedinjeni pod zajedničkom komandom Vrhovnog štaba Jugoslavije oslobode se okupacije neprijatelja i obnove na ne više unitarnu, već federativnu Jugoslaviju, u kojoj će svaki narod biti suveren u svojoj federalnoj jedinici.

Danas, sedamdeset i tri godine poslije, za momenat ostavimo po strani ideologiju Komunističke partije Jugoslavije i njenog Pokrajinskog komiteta za Bosnu i Hercegovinu, već odgovorimo na pitanje je li ta njena politička odluka u tom vremenu, sažimajući negativno iskustvo međunacionalnih odnosa unitarne jugoslavenske države između dva svjetska rata, obećavala više slobode narodima Jugoslavije i njihovom pravu na samoopredjeljenje do otcjepljenja u budućoj Demokratskoj federativnoj Jugoslaviji. Taj poziv su prihvatili svi narodi Jugoslavije. Zašto? Zato što je fašizmu koji je u međuvremenu zavladao cijelom Evropom, izuzev Velike Britanije i Sovjetskog saveza, jedina alternativa bio antifašizam. To su bile dvije dominantne ideologije u vremenu od 1941. do 1945. godine na tlu Jugoslavije, odnosno Bosne i Hercegovine, pa i u Evropi i Svijetu.

Za Dan Ustanka naroda Bosne i Hercegovine uzet je 27. juli 1941. godine kad i u Hrvatskoj. S obzirom na to da je Bosna i Hercegovina bila u sastavu tzv. Nezavisne države Hrvatske (NDH) u kojoj je dominantnu vlast imao ustaški pokret dr. Ante Pavelića, koji je predstavljao političko i vojno krilo velikohrvatskog državnog projekta o Hrvatskoj do Drine i Zemuna (velikoj Hrvatskoj) s cijelom teritorijom Bosne i Hercegovine u svome sastavu, a s obzirom na multietničku i vjersku strukturu bosanskog stanovništva, to je moralo imati svoga utjecaja, s jedne, na strukturu kvislinške vlasti u Bosni i Hercegovini, ali i na strukturu ustanika, s druge strane. Kvislinška vlast se prvenstveno oslanjala na profašistički orijentirane katolike Hrvate i u manjoj mjeri na muslimane koji su se od ranije smatrali nacionalnim Hrvatima, a objektom

ustaških progona bili su Srbi, Jevreji, Romi i patriotski orijentirani Hrvati i Muslimani. S druge strane, u Bosni i Hercegovini je među nacionalnim Srbima bila veoma živa i djelotvorna ideja da se BiH prisajedini Srbiji (velikoj Srbiji) koja se njegovala ne samo putem srpskih političkih stranaka, već i putem udruženja četnika koja su legalno djelovala u Kraljevini Jugoslaviji, a u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine, četnici su organizirali vojne formacije pod komandom Draže Mihajlovića, počeli stvarati svoju političku vlast, s ciljem priključenja BiH velikoj (homogenoj) Srbiji i objekti njihovih progona su bili Muslimani, Hrvati, Romi, Jevreji i srpski patrioti u Bosni. Četničkom pokretu su se priključile i manje grupe muslimana, koji su se ranije smatrale nacionalnim Srbima. Kada je riječ o Muslimanima, oni su se najviše međusobno politički i vojno podijelili. Osim navedenih opredjeljenja za saradnju s ustašama i četnicima, bilo je pristalica za saradnju s Nijemcima izdvajanjem Bosne iz NDH.

Ovakvo strukturiranje fašistički orijentiranog domaćeg stanovništva imalo je u početku ustanka utjecaja i na strukturu ustanika-partizana. Ustaška vlast progonom Srba tjerala ih je na samoodbranu, prvo putem četničkih jedinica, koje su radi ostvarivanja velikosrpskog projekta o prisajedinjenju Srbiji etnički očišćene Bosne i Hercegovine od Muslimana i Hrvata, činile masovne zločine, posebno nad muslimanskim stanovništvom, koje je opet radi svoje samoodbrane osnivalo seoske i mjesne muslimanske legije. Tako je već prije ustanka organiziranog od patriotski orijentiranih snaga predvođenih komunistima iz sva tri bosansko-hercegovačka naroda, teritorija BiH postala predmetom oružanog nadmetanja velikosrpskog četničkog pokreta i velikohrvatskog ustaškog pokreta da ovladaju cijelom Bosnom i Hercegovinom i da je pripoje Hrvatskoj, odnosno Srbiji. Ustanak bh. patriota iz sva tri naroda bio je međa razdjelnica između njih i autonomne Bosne i Hercegovine. Da nije bilo tog USTANKA pripadnika sva tri bh. naroda, predvođenih bh. komunistima i patriotima Bosne i Hercegovine, ne bi bilo ni obnove njene državnosti na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, 25. novembra 1943. godine, u Mrkonjić Gradu.

Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a prethodilo je Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihaću 26. i 27. novembra 1942. godine, na kome je izdat Proglas narodima Jugoslavije u kome se pojedinačno navode Hrvati, Slovenci, Muslimani, Crnogorci, Makedonci i Srbi. To je bio prvi politički dokument uopće u posljednjih stotinu godina u kome se Muslimani imenuju kao poseban narod. Na istom mjestu na kome se obraća Muslimanima, u Proglasu AVNOJ se obraća i Bosancima i Hercegovcima: "Bosanci i Hercegovci samo ujedinjeni i složni, preko svojih narodnooslobodilačkih odbora, a u redovima Narodnooslobodilačke vojske možete sebi ostvariti jednu ljepšu i zajedničku budućnost. Muslimani ne smiju više biti roba, o koju će se nadmetati... jedni ili drugi. Vama svima, i Srbima i Hrvatima i Muslimanima, potrebna je iskrena i bratska saradnja da bi Bosna i Hercegovina kao jedinica u našoj bratskoj zajednici, mogla napredovati na zadovoljstvo svih bez razlike na vjeru i stranku". Kao što se vidi, upoređujući današnju političku stvarnost u Bosni i Hercegovini, koliko je i ranije i danas značajno jedinstvo sva tri naroda, kojim se potvrđuje politički identitet Bosanaca i Hercegovaca, kao nacije, kao državljana i građana države Bosne i Hercegovine.

U kojoj mjeri je u samom Narodnooslobodilačkom pokretu bilo prikriveno snažno prisutno i drugačije mišljenje u odnosu na Bosnu i Hercegovinu kao političku jedinicu i na Muslimane kao zaseban narod, kao i na Bosance i Hercegovce kojim se oni identifikuju kao politički narod (nacija) Bosne i Hercegovine, pokazat će pripreme za održavanje Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i sadržaj usvojene Rezolucije, održanog u Mrkonjić Gradu godinu kasnije.

Prvo, osporavano joj je pravo da bude zasebna politička jedinica i predlagano da bude pokrajina u sastavu Srbije, odnosno Hrvatske ili pri centralnoj vladi, odnosno da nema isti status kao federalna jedinica (država) koji je bio predviđen za Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju. Računalo se da bi sa statusom pokrajine, a ne države, BiH bila lakše podijeljena između Srbije i Hrvatske, kao što se kasnije dogodilo sa Sandžakom, koji je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a imao status zasebne pokrajine, čiji su delegati bili izabrani na Zemaljskom antifašističkom vijeću Sandžaka i učestvovali na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Na pritisak Srbije i Crne Gore Sandžak je kasnije ostao podijeljen između Srbije i Crne Gore, a ZAVNO Sandžaka se morao samoraspustiti. Tadašnje političko rukovodstvo BiH, ostajući čvrsto pri svome stanovištu da BiH treba, kao rezultat svoga *ustanka*, da ima isti državnopravni status kao i ostalih drugih pet federalnih jedinica, tražilo je prijem kod Josipa Broza Tita, glavnokomandujućeg Narodnooslobodilačkim ratom na prostoru Jugoslavije i prvom političkom ličnošću svih ustanika na prostoru Jugoslavije. Josip Broz je razumio historijsko biće Bosne i Hercegovine i njenu kulturnu i teritorijalno-političku posebnost te odlučno podržao političko vođstvo *ustanka* u Bosni i Hercegovini, da Bosna i Hercegovina bude jedna od šest federalnih jedinica buduće Demokratske federativne Jugoslavije, koja je konstituirana četiri dana kasnije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a održanom u Jajcu 29. novembra 1943. godine. Tako je država Bosna i Hercegovina bila jedan od konstituenata federativne Jugoslavije, a ne kao što tvrde velikosrbi i velikohrvati, da je nju konstituirao AVNOJ. Delegati izabrani na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a su zajedno s delegatima drugih federalnih jedinica konstituirali Demokratsku federativnu Jugoslaviju.

Velikosrpski i velikohrvatski nacionalisti prikriveni unutar Narodnooslobodilačkog pokreta, neuspjevši spriječiti Bosni i Hercegovini status federalne jedinice, uspjeli su da u Rezoluciji ZAVNOBiH-a, Bosnu i Hercegovinu definiraju ne kao federalnu jedinicu Bosanaca i Hercegovaca, kao što je to bilo rečeno u ranije citiranom proglasu AVNOJ-a, da ona nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, već da je i srpska i hrvatska i muslimanska – i time joj nametnuli etnički umjesto političkog, građanskog principa organizacije vlasti, danas potvrđenog i u Dejtonu, zbog čega je nefunkcionalna država i sa slabom centralnom vlasti.

Ja ne bih dalje elaborirao ovu temu.

Sve nam je ostalo poznato. Htio sam da u raspravi o temi "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" ne zanemarimo dvije bitne stvari koje su doprinijele obnovi državnosti Bosne i Hercegovine nakon 480 godina njenog državnog diskontinuiteta. A to su ustanak naroda Bosne i Hercegovine 1941.-1945. godine i uloga Josipa Broza Tita u tome. Da nije bilo tog ustanka i da vođa ustanka na prostoru cijele Jugoslavije Josip Broz nije prepoznao historijsku, političku i kulturnu posebnost Bosne i Hercegovine i posebno njenog ukupnog vojnog doprinosa u tom općejugoslavenskom antifašističkom i oslobodilačkom pokretu, pitanje je kakva bi bila njena sudbina, i sudbina njenih naroda, posebno Muslimana na koje je skoro stotinu godina vršen pritisak da se nacionaliziraju kao Srbi ili Hrvati. Mislim da današnja bošnjačka politička nomenklatura u vlasti nije prepoznala te dvije vrijednosti, prve, ustanak čiji DAN, 27. juli treba nastaviti obilježavati kao državni praznik, kao što se to i ranije činilo i, druge, političku i moralnu obavezu Bošnjaka odavanja priznanja i trajne počasti Josipu Brozu i njegovim saborcima u Bosni i Hercegovini: Vojislavu Kecmanoviću Đedi, Đuri Pucaru Starom, Rodoljubu Čolakoviću, Nuriji Pozdercu, Avdi Humi, Osmanu Karabegoviću, Hasanu Brkiću, Cvijetinu Mijatoviću, Branku Mikuliću, Džemalu Bijedića i Hamdiji Pozdercu.

Na regionalnom i lokalnom nivou tim se imenima mogu dodati i imena drugih istaknutih antifašista toga vremena. Bošnjaci bi priznavanjem vrijednosti ustanka iz 1941. godine i tekovina borbe protiv fašizma, kao i odavanjem počasti i zahvalnosti najistaknutijim ličnostima borbe za obnovu državnosti BiH i njenu državnopravnu ravnopravnost i očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta, potvrdili kontinuitet njenog državnopravnog razvitka i suživota sva tri njena naroda u posljednjih sedamdeset godina. Tim činom bi sebe još jednom osvjedočili značajnim državotvornim elementom države Bosne i Hercegovine, ničim ne povrjeđujući isto pravo bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima, kao i ostalima kojima je Bosna i Hercegovina njihova matična država.

BOSNIAKS' RELATIONS TO THE ACHIEVEMENTS AND VALUES OF THE NATIONAL-LIBERATION WAR 1941-1945

Omer Ibrahimagić

Summary

The paper's author deals with Bosniaks' relations to the achievements and values of the National-liberation war 1941-1945 against fascist regimes of Germany and Italy that occupied Bosnia and Herzegovina and annexed it to the fascist creation called Independent State of Croatia (NDH) ruled by the Ustasha fascist regime of Ante Pavelić. The author reminds that at the head of the National Liberation Movement in the former Yugoslavia was the Communist Party, led by Josip Broz Tito, and National Liberation Movement of Bosnia and Herzegovina belonged to it. The basic idea of National Liberation Movement was: that every nation in their occupied country to rise up the rebellion; to win occupiers and their local collaborators; to establish a new National government at the liberated territory and to restore Yugoslavia as a federal state, as opposed to its earlier unitary structure. That means restoring the national states on historical territories of Slovenians, Croats, Serbs, Montenegrins, Macedonians and Bosnians and Herzegovinians. Bosnians and Herzegovinians accepted that invitation and on 27 July 1941 rose up the rebellion in which participated all classes of population of all religions and ethnic groups of Serbs, Croats and Bosniaks and others.

As a result, it was restored the statehood of Bosnia and Herzegovina on its historical territory at the First Session of the National Anti-Fascist Council of National Liberation of Bosnia and Herzegovina (ZAVNOBIH), held in Mrkonjić Grad from 25th to 26th November 1943. In the new time, when the state of Bosnia and Herzegovina is on the path towards Euro-Atlantic integration, the author invites Bosniaks to accept positive values and achievements of the National Liberation War 1941-1945 and continue marking the Day of rebellion on July 27, and on this occasion, pay tribute to Josip Broz Tito and his closest comrades in Bosnia and Herzegovina, who took part in it. The continuity in the development of modern statehood of Bosnia and Herzegovina would be established by this, as well as its independence and sovereignty, which has gained on 6th April 1992 and successfully defended it of aggression against Bosnia and Herzegovina 1992-1995.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Bosnians and Herzegovinians, Bosniaks, rebellion, ZAVNOBIH, continuity, statehood, independence and sovereignty.

UDK 323.1 (497.6=163.43*): 316.7

Nepriznavanje razlike u kulturnoj formi: kulturna isključivost, etnofaulizam i genocid

Senadin Lavić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

U ovome tekstu se postavlja pitanje o nepriznavanju kulturne raznolikosti koja je dio povijesnog diverziteta kulturnih formi u širem kontekstu života. Prirodna raznolikost vrsta i kulturna pluralnost ljudskih formi predstavljaju sadržaje u kojima prepoznajemo višeznačnu smislenost ljudskog postojanja. Hegemonijski diskursi reduciraju *drugost* na beznačajnu ili ideologiziranu crtu preko koje se nikako ne može otkriti sadržaj koji se vidi holističkim pogledom i koji dezavuira sve takve redukcionizme u historiografiji, politologiji, etnologiji i drugim društvenim naukama. Naše interpretacije imaju tendenciju da dezavuiraju sve sumnjive slike, podmetnute konstrukte i sporne tačke oko kojih se dvojimo u interpretacijskoj aktivnosti kao racionalna bića. Pritom, pokazuje se da ime za neko biće, povijest nekog bića, konstruirana pripovijest o nekom događaju ili postavljeno znanje o nekom problemskom sklopu ne odgovaraju stvarnom stanju stvari ili ustanovljenim činjenicama koje daju nove uvide. Naš je zadatak kritičko-"heretički", u smislu da ne pristajemo na zadani hegemonijski kanon istine, i kritičko-racionalni, jer odvažno destruiramo kanonske interpretacije zbilje za koje možemo pokazati da su hegemonijske, ideologizirane i neistinite u novom kulturno-povijesnom kontekstu. Već odavno prepoznajemo anticivilizacijske, hegemonijske i destruktivne matrice "kulture" koja je usmjerena protiv bića Bosne na svim razinama...

Ključne riječi: razlika, kulturna forma, kulturni diverzitet, etnofaulizam, isključivost, progon, nepriznavanje, drugo

Uvod

Ulovljeni u tjerajuće-prisiljavajuće obrasce savremenog života, mi ne uspijevamo sagledati bitne sadržaje tokova i tekovina kulture koji su nedokučivi pozitivističko-tehnicističkoj lahkoći niveliranja razlika i kulturnih vrijednosti. Pozitivistička predstava napretka detaljno odstranjuje znanje o kulturnom razvoju i kulturnim formama kao kontinuiranim povijesnim povezanostima koje žive u cjelini i neprestano dezavuiraju brojne pokušaje da ih se atomizira ili fragmentira i kao takve podvrgne definitivnim interpretacijama. Bez postojanja takve svijesti, možemo reći *kulturne svijesti*, ne možemo gledati ni naprijed ni nazad, ni u prošlost ni u budućnost, a najgore je, pritom, što ne možemo sadašnjost razumjeti niti izvući pouke iz jučerašnjeg, prošlog događanja za sutra i budućnost koju trebamo na neki način konstruirati.

Kao misleća bića ljudi svojim mišljenjem pokušavaju usmjeriti tokove povijesnih događanja, zadati im željeni pravac i vladati njima. Ali, tokovi povijesti nisu prosti skupovi ljudskih

želja – u njima ima mnogo onoga što većina nas nikada nije željela. Neki od nas ne mogu da se pomire sa sadržajima povijesti i historijama koje ih racionaliziraju prema adekvatnoj kontekstualnoj paradigmi koja je uglavnom izraz dominacije i moći. Oni bi voljeli da toga nema, da ne postoji, da o njemu nije ostavljen nikakav pisani trag, da zaborav jednostavno prekrije sve. Zato poduzimaju procese *damnatio memoriae* u kojima se odvija sistematsko kulturno raskorjenjivanje ljudskih grupa i njihovo rasističko obezvrjeđivanje. U ljudskim odnosima, međutim, ne možemo se lišiti povijesti kao prošle stvarnosti iz koje smo izronili prije nekoliko trenutaka. Nijedna djelatnost ljudskog bića nije oslobođena od *vremenske* dimenzije i to ne smijemo nikako zaboraviti u pokušajima da se sakrijemo u neko bezvremeno jezgro postojanja.

Ljudske grupe se iskazuju kao *kulturne forme*. Od prvobitne horde do savremenih nacija ljudi se prepoznaju kroz kulturno oblikovanje. Ono o čemu uvijek govorimo jeste neki rezultat ljudskog kulturnog oblikovanja koji čini prepoznatljiv znak postojanja i djelovanja neke grupe (rodovsko-plemenske, etničke, nacionalne, socijalne, ekonomske, političke, znanstvene itd.) u povijesti. Neki ljudi pišu knjige da bi prikrili ili opravdali nehumane postupke, djela, ono zbog čega bi se trebali stidjeti kao ljudska bića. Zato upadaju u laži i krivotvorenje činjenica o sebi, drugima i događajima u kojima sudjeluju. Ako jednu kulturnu formu, naprimjer, bošnjačku formu, krivotvorimo, onda sve strane povijesnog događanja bivaju oštećene – ne samo ona strana na kojoj se provodi etnofaulistička destrukcija. Nepriznavanje posebnosti jedne kulturne forme ne pristaje na činjenice i bez ikakve razumne argumentacije odbacuje postojanje i pravo na postojanje te forme zarad vlastitog iracionalnog i pervertiranog umišljanja. Zato negacijsko pomračenje ideološkog projekta dominacije u jednom trenutku počinje destruirati i pretpostavke cjeline u kojoj se nalazi. Zato je moguće da pseudoznanost kazuje da je historija te kulturne forme, bošnjačke i bosanske, nestvarna, odnosno Bošnjaci samo stvaraju jednu "vlastitu mitologiju" i "da 'Bošnjaci' iz naših medija (i iz Dejtonskog dogovora) mogu samo biti, u najbolju ruku, šaka ljudi koji žive u gradu",[1] potcjenjivački iskazuje Alexandre Popović, kao da su oni puka izmišljotina, utvara, nestvarna pojava tu među nama, povijesna himera.

Reduciranje Bošnjaka na religijsku zajednicu

Stalno plansko svođenje Bošnjaka na muslimansku komponentu ili islam, sasvim sigurno zatamnjuje njihovu povijesnu dubinu i pretvara ih u "islamizirane Slavene" koji su se "odmetnuli od svoga plemena" i napustili "veru pradedovsku". To im u 20. stoljeću podmeću srpski i hrvatski historičari. To je priča koja se provlači kroz brojna književna djela, historiografske konstrukcije, političke predodžbe, svakodnevne predstave, zdravorazumska naglabanja i tako redom.

U svođenju Bošnjaka na religijsku zajednicu (muslimane) zaboravlja se starija povijesna sadržina *vjere bosanske* koju su krivo nazvali "bogumilskom", a onda je proglasili heretičkom ili otpadničkom. Drugo religijsko određenje i poimanje, drugo učenje, vjeru bosansku proglašava heretičkom. Ono nameće imenovanje u kojem su pripadnici vjere bosanske heretici i otpadnici od nekakve "prave" vjere, pravog kršćanskog vjerovanja i slično. Time je prikriveno stanje

[1] Alexandre Popović: *Muslimani Bosne i i Hercegovine. Postavljanje građanskog rata*.

razumijevanja te vjere bosanske. Jedno je pitanje zanemareno: u kakvoj je vezi vjera bosanska s arijanstvom i monoteizmom? Bošnjani nisu bili "bogumili". Tog izraza nema s bošnjanske strane samorazumijevanja i samoimenovanja, s bošnjanske strane nije zabilježeno. Od Franje Račkog na njih se neopravdano lijepi to ime.[2] Za sebe su Bošnjani govorili da su *krstjani* u vjerskom smislu, vjerovali su u jednog Boga.

Na tim imeniteljskim motivima dolazimo do uvida u redukcionizam koji je planiran prema Bošnjacima od crkve i etničko-klerikalnih pokreta, historiografija i hegemonijskih ideologija prvih susjeda. To znači da pred nama stoji veliki zadatak dezavuiranja konstruirane historiografske slike naše povijesti koja nije sasvim tačna i ne odgovara kulturno-povijesnim pojavama koje razumijevamo iz današnjeg povijesnog stanja. Primjer moći u imenovanju i nipodaštavajućem odnosu prema zatečenim stanjima imamo kod imenovanja gradova koji već imaju svoje staro ime. Tako nastaju egzonimi – imena mjesta ili naroda koja su data od stranaca. Naprimjer, umjesto starog imena *Konjic* dato je ime *Belgraddžik* od Osmanlija.

Velikosrpski hegemonijski diskurs nastavlja s reduciranjem bošnjačko-bosanskog bića na muslimansko, na religijsku karakteristiku, na neprijatelja, na drugo koje se mora iskorijeniti iz "našeg krajolika". Religijsko imenovanje bošnjačkog naroda se nastavlja u medijima, pisanima radovima, svakodnevnoj komunikaciji kao izrazu neznanja, svjesne namjere i osjećaja da ne može biti drugačije. Bošnjaci su tobožnjim istraživačima i komentatorima interesantni samo kao muslimani, samo kao religijska skupina, kao evropski muslimani – kao da nisu narod sa svojom kulturom. Stigmatiziranje muslimanskog bića kao opasnosti ili "fundamentalnog neprijatelja" samo priprema prostor za nove progone, zločine i ubijanja "muslimanskog Drugog". Alexandre Popović, u svojim konstrukcijama, bošnjački narod svodi na oznaku "muslimani Bosne i Hercegovine" ili "muslimanska zajednica Bosne i Hercegovine". Za Popovića je agresija na Republiku BiH samo nesretni "građanski rat".[3] Njegova je "znanstvena" teza sasvim prosta i odavno poznata u velikosrpskim krugovima – Bošnjaci nisu samostalan narod. U konzekvenci – opravdano je stigmatizirati muslimane, jer su različiti i drugačiji, kako to od Njegoša, do M. Ekmečića, Vuka Draškovića ili D. Ćosića možemo pročitati iz huškačkih i omalovažavajućih rečenica u njihovim tekstovima. Oni, ustvari, demonstriraju etnofaulizam na djelu kao vlastitu kulturu. Osnova etnofaulizma je u primitivizmu i rasizmu, a svoju dramatičnu dimenziju dobija u tobožnjim znanstvenim argumentacijama srpskog i hrvatskog nacijskog ideologiziranja povijesnih tokova i narodnih historija. Bošnjaci tek trebaju naučiti da se nose s velikosrpskim etnofaulizmom spram njih, jer u njemu nema ni morala ni znanstvene istine. Negiranje Bošnjaka postalo je dio srpske kulturne matrice u 20. stoljeću. Iz tog osnova je omogućena strava genocida.

Posebno je s velikim zamahom u 20. stoljeću destruirana bosanska kulturna forma koja je potiskivana u ništavnost da bi se na njezino mjesto instalirala reducirana etničko-klerikalna konstrukcija kao paradigmatska forma povijesnog postojanja. Ovaj proces potaknut je u okviru spornih nacijsko-hegemonijskih projekcija spram Bosne i njezinog kulturno-povijesnog sadržaja koji se ideološko-interpretacijskim zahvatima pretvara u krivotvorenu priređevinu

---

[2] Franjo Rački: *Bogomili i patareni*, priredio Franjo Šanjek. Zagreb:Golden marketing-Tehnička knjiga, 2003.

[3] Alexandre Popović: *Muslimani Bosne i i Hercegovine. Postavljanje građanskog rata*.

i manipulirajući narativ spram kojeg se moramo odnositi kritički da bismo dezavuirali njegov suštinski naum da se inaugurira proizvoljna ideološka neistina. Zadatak je takve perverzije u preinaki povijesnih činjenica u novo semantičko ruho. Pervertiranje računa s ljudskom slabošću i neznanjem, sa zaboravom ili "ribljim pamćenjem" čovjeka, koje ga katkad košta povijesnog mjesta. Naravno, povijesni tokovi dovedu do različitih pozicija grupe ljudi i njihove kulturne forme, a onda se pokušava provesti potčinjavanje jedne forme nekoj drugoj samo zbog predstave o vlastitoj moći ili osjećanja koje je povezano s nekom distribucijom društvene moći, a za to ne postoji nikakvo racionalno opravdanje. Kulturne forme bi trebale biti očuvane u njihovoj specifičnosti, spašene od destruirajuće unifikacije i niveliranja, da bi se bogatstvo ljudskog djelovanja prenijelo u budućnost.[4] Tako se čuva zajedničko naslijeđe čovječanstva i razvija svijest o zajedničkoj sudbini.

Podmetanje etnoklerikalne etikete u književnosti: ("Riblje pamćenje" žrtve)

Žrtva s vremenom postaje opčinjena dželatom i ovisna o njegovim podvalama. S vremenom počinje ponavljati ono što joj dželat podmeće, misleći da je to njezina ideja. Bošnjaci su narod koji je gotovo sve o sebi zaboravio, jer je pamćenje prepustio drugima – primarno srpskim i hrvatskim historičarima. Bošnjake je obuzeo opasni *damnatio memoriae* i oni su dopustili da im iz sjećanja i pamćenja prognaju njihove najvažnije događaje, pojave, procese i ljude. Progon iz sjećanja bitnih činjenica o sebi doveo je Bošnjake u poziciju potčinjenosti, izrugivanja, etnofaulizma i ponižavanja.

Neznanje sadržaja svoga narodnog bića (*etnicitet*) otvara prostor za proizvoljnost i neodgovornost u proricanju nedobronamjernih i ideološki motiviranih stavova. Etnicitet bošnjačkog naroda kao skup karakteristika koje ga predstavljaju u vremenu ili preko kojih je prepoznatljiv u vremenu potpadaju pod opasnu površnost i neznanje.[5] One su često umotane u neprecizne i proizvoljne književne konstrukcije koje nisu rezultat znanstvenih istraživanja i argumentacija, nego operiraju sa zdravorazumskim predstavama i spornim vjerovanjima na najnižoj razini ljudskih racionalizacija zbilje.

O tome svjedoče mnoga književna djela. Primjerice, roman *Derviš i smrt* već decenijama predstavlja se kao "znanstvena" interpretacija bošnjačkog naroda i stare države Bosne. Često

[4] Vidjeti The UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity koja je usvojena u Parizu 2. novembra 2001. godine. Mi za našu budućnost nemamo ništa bolje od *interkulturalnog dijaloga* kao garancije mira i razumijevanja. Ovim se odbija nakaradna "teorija" o neizbježnosti sudara kultura i civilizacija (clash of cultures and civilizations).

[5] Nathan Glazer i Daniel P. Moynihan kazuju o pojmu etniciteta sljedeće: "Ethnicity seems to be a new term. In the sense in which we use it – the character or quality of a n ethnic group – it does not appear in the 1933 edition of the *Oxford English Dictionary*, but it makes its appearance in the 1972 *Supplement*, where the first usage recorded is that of David Riesman in 1953. It is included in *Webster's Third New International*, 1961, but did not find its way into the *Random House Dictionary of the English Language* of 1966, nor the *American Heritage Dictionary of the English Language*, 1969. It did, however, make the 1973 edition of the *American Heritage Dictionary*, where it is defined as "1. *The condition of belonging to a particular ethnic group*; 2. *Ethnic pride*". (Nathan Glazer and Daniel P. Moynihan, *Ethnicity. Theory and Experience*, Cambridge: Massachusetts: London, England: Harvard University Press, p. 1.)

se književni tekstovi uzimaju kao znanstvena objašnjenja, književnikove fikcije kao povijesne fakcije i argumenti za etnološke ili kulturološke interpretacije. Kako je to moguće? Selimović nije u stanju da ponudi valjanu interpretaciju bošnjačkog bića – on je samo književnik. On može imati neku emociju, ali ona je njegova, ne univerzalno važeća činjenica. Selimović nije kompetentan da ocjenjuje bošnjačko biće u cjelini, niti je prihvatljivo da njegovi uvidi budu postavljeni na mjesto nesumnjivih tvrdnji o bošnjačkom biću, jer je konstrukcija o otrgnutosti, neprihvaćenosti i rukavcu, ustvari, srpski izum za Bošnjake koji nije tačan. Njegove književne slike nisu obavezujuće, nisu sasvim tačne, proizvoljne su i sasvim sporne. On, prosto rečeno, nije u stanju da izriče takve stavove, jer po obrazovanju nije sociolog, etnolog, kulturni antropolog ili etnometodolog. On je pisac koji je "proradio" u kasnim godinama. Sva je njegova filozofija u neopredijeljenosti ili neodlučnosti, u nemoći da se u određenom trenutku zna šta uraditi sa sobom ili koji potez odlučno povući. Njegov koncept bosanskog naroda proizlazi iz "srpske interpretacije" i označava srpsku sliku Bosne. U toj slici Bosna je "srpska zemlja", a Bošnjaci su "izdajice pradedovske vere". O njoj možemo naširoko raspravljati, jer je sasvim upitna! Zanimljivo je da su beogradski interpretatori Andrića i Selimovića njihove književne konstrukcije interpretirali i nama naturali kao apsolutne istine! Naravno, ovdje nas ne interesira estetička i književno-teorijska procjena njegovog književnog djela. O tome je već ozbiljno pisao, naprimjer, Kasim Prohić.[6]

Selimovića s posebnom pažnjom predstavljaju beogradski interpretatori. U srbijanskom magazinu *Pečat*, od 6. maja 2010. godine, Dobrica Ćosić piše o Meši ovako:

Darka je bila inteligentna. Vedra i samosvesna žena, ćerka generala Kraljevine, opsesivno obuzeta sudbinom srpskog naroda, otkrivajući mi zajedno sa Mešom antisrpske pojave u Bosni, muslimanski i hrvatski šovinizam, što je mene Jugoslovena i Srbina vređalo i brinulo. Bilo je to moje prvo uverljivo, konkretno saznanje da Bosna i Hercegovina ne stoje "na granitu bratstva i jedinstva" nego na pesku nacionalnih, ideoloških i verskih antagonizama. U tom kongresnom druženju s Mešom i Darkom bliže sam upoznao Mešu i uvideo da je to čovek široke književne kulture, iskrenog jugoslovenskog i srpskog ubeđenja, prijatan, razgovorljiv, staložen, samouveren i stamen, ali i izrazito tolerantan prema drukčijem mišljenju. Kandidaturom nekog udruženja književnika, Meša Selimović je trebalo da bude izabran za predsednika Saveza književnika Jugoslavije, što smo mi beogradski modernisti svesrdno podržali, ali su realisti koje je predvodio Mihailo Lalić, njegov izbor onemogućili. I taj kongresni poraz zbližio je Mešu i mene i zasnovao naše prijateljstvo koje smo osnaživali i bogatili svakim njegovim i Darkinim dolaskom u Beograd i porodičnim zimovanjem u Dubrovniku sa Miloradom Ekmečićem.

....

Objavljivanjem "Derviša i smrti", slava je naglo i jarko obasjala Mešu Selimovića. Kritičari su se nadmetali pohvalama velikom, jedinstvenom romanu, remek-delu jugoslovenske književnosti. Sa svih strana, od svih žirija, pljuštale su nagrade. Ponavljala su se i umnožavala izdanja "Derviša i smrti", ali i drugih Mešinih knjiga. On je postao najpopularniji jugoslovenski pisac, imao je publicitet skoro ravan Andrićevom posle dobijanja Nobelove nagrade. Taj izranavljen čovek nije krio uživanje u svom trijumfu. Dotle ponižavan od bosanske partijske

[6] Kasim Prohić: *Činiti i biti*. Sarajevo, 1972.

birokratije, Meša Selimović se isprsio. Na birokratiju i sarajevsku književničku bratiju, na političke moćnike i književničke zlobnike, gledao je s trona vezira, i sa prestola knjaza. Duhovno ukorenjen u srpskoj kulturi, pisac evropskih vidika, intelektualac kritičkog i antititovskog duha, sav okrenut Beogradu i srpskoj opoziciji, Meša Selimović pruža otpor komunističkom bošnjaštvu, muslimansko-nacionalističko-unitarističkom proglašenju jedinstvene bosansko-hercegovačke književnosti i zasnivanju bošnjačkog jezika. Uz tekst profesora Muhameda Filipovića "Bosanski duh u književnosti – šta je to?" u kome je pisano da su Andrićeve knjige veću štetu nanele Bosni od svih vojska koje su harale tom nesrećnom zemljom – prisilno ideološko stvaranje jedinstvene bosanskohercegovačke književnosti (Dilo je jedna od najozbiljnijih ideoloških najava obnove Kalajevskog bošnjaštva i mobilna politička pretpostavka Bosanskog rata). Mešin dotle prigušen kriticizam prema Titovom poretku, hranjen bolom za bratom, žrtvom bosanskog boljševizma, u jednom periodu utopljen u ideološki konformizam, opšteg stanja duha srpskih komunista, oslobodio se bosanskih stega i utega, pa Meša Selimović ubrzo postaje centralna intelektualna figura Bosne i Hercegovine, stožer slobodnog i kritičkog mišljenja u sve tešnjoj saradnji sa beogradskom i srpskom opozicijom. A bol za bratom se već bio transponovao u osnovnu motivaciju grešničke sudbine Ahmeda Nurudina u romanu "Derviš i smrt". Imao sam sreću da mu budem "most i veza" s beogradskom antititoističkom opozicijom i mojim intelektualnim krugom – piscima, naučnicima, profesorima, koji su, 1969, činili prvi pluralistički idejni forum u Srbiji i Jugoslaviji, stvoren u Srpskoj književnoj zadruzi, čiji je član Glavnog odbora i značajan saradnik bio i Meša Selimović...

Nijedan pisac, istoričar i etnolog nije tako dubinski, iznutra rasvetlio i razumeo raspeto biće bosanskih Muslimana, kako ga je razumeo i tumačio u svojim romanima, esejističkim i autobiografskim tekstovima Meša Selimović.

Ovdje nam je Ćosić, uz nekoliko površnih rečenica, providnih laži i ideoloških mitologema srpstva, nametnuo Selimovića kao mjerodavan interpretacijski konstrukt suštine Bosne i Bošnjaka. Naravno, sa stanovišta srpske interpretacije. Selimović je bio član Ćosićevog "kruga intelektualaca". Ovo ne smijemo smetnuti s uma – nikada. Taj "krug", treba naglasiti, ne priznaje Bosnu i Bošnjake. Iz tog kruga je Meša preuzeo ideje o Bosni i Bošnjacima i nama ih transponirao kroz svoja djela. Pokušaj da se Selimovićeve književne konstrukcije prihvate kao iskazi historičara i etnologa, u osnovi, pokazuje nam kako funkcionira ćosićevski odnos prema književnosti. Književnost se pojavljuje kao "precizna" forma govora o zbilji koji prihvaćamo kao apsolutan. Time se otvara prostor za laži, izmišljotine, naknadna dopisivanja i rekonstruiranja historijskih činjenica i njihovih semantika.

Spram ove Ćosićevske euforije oko Selimovićevog romana, evo kako je Nedžad Ibrišimović reagirao na roman *Derviš i smrt*:

(...) *Kada se knjiga 1966. godine pojavila, muslimanima je značila mnogo, jer je u komunističkom miljeu spominjala islam, muslimane, Kur'an, dervišku tekiju, iako su i islam i muslimani i Kur'an i derviška tekija bili i ostali samo spoljni okvir knjige, njeno vanjsko ruho, a ne njena suština.*

Svih šesnaest poglavlja romana imaju moto, kako autor navodi, "iz Kur'ana", ali pisac Kur'an uvijek citira kao puko literarno štivo, što je sasvim blizu blasfemiji. U tom članku (vidjeti: Nedžad Ibrišimović: *Izabrana djela.* Sarajevo: Svjetlost komerc, 2005., RUHANI I ŠEJTANI INSPIRACIJA, strana 294.) ukazano je na oko *pedesetak mjesta u romanu DERVIŠ I SMRT koja jasno pokazuju, čak kada se roman čita samo s površi, da tu ustvari nema ništa*

muslimanskog, naprotiv, više ima kršćanskog i hrišćanskog. Tu je islam predstavljen u negativnom svjetlu kao puka ideologija, poslužiši piscu za osudu svake ideologije. I to je uredu, mislim osuditi kakovu ideologiju koja u ime tobože uzvišenih stvari ljudima nanosi zlo. Ali islam, pa pretpostavljam, ni bilo koja druga vjera u svojoj suštini, u svom poslanju i u svom postanju nisu ideologije, što ne znači da određenim ljudskim uplivom i nasilnim nastojanjem ne mogu to postati i vjere su se često koristile, a i dan-danas koriste, ili bolje rečeno, zloupotrebljavaju, u tu svrhu. Ali pisac ovog romana nije se poslužio nekim, u povijesti islama određenim izvitoperivanjem islama u ideologiju, pa to opisao i to osudio, nego je svoju ličnu dramu i iskustvo razočaranog borca i ideologa komuniste i stvarnu egzekuciju (strijeljanje) svoga brata komuniste od ideologa komunizma, formalno preobukao u orijentalni ambijet i muslimansko ruho, poslužiši se islamom kao ideologijom i to tako kao da se podrazumijeva da su islam i derviški redovi ideologije. Sam pisac Meša Selimović bio je prononsirani ateist, islam mu nije bio ni na kraj pameti, iako mu je, kako sam čuo, rahmetli mati klanjala bešvakat. (Bešvakat to je obavljanje svaki dan svih pet molitava cio život.) Volio bih znati da li je pomislio na tu svoju mater kada je otišao u Beograd i tamo srpskoj akademiji napismeno dao da je Srbin i da je srpski pisac? I da li bi bio ponosan što će se jedna četa četnika u Banjoj Luci za vrijeme agresije združene vojske bosanskih Srba i transgraničnih vojnih, paravojnih, policijskih i parapolicijskih snaga iz Srbije na Bosnu i Hercegovinu 1992. – 1995., zvati njegovim imenom? Za mene je Meša Selimović izdajica bošnjačkog naroda, pa ma kakve god da su ga pobude nagnale na takav čin! I, evo, već četrdeset i pet godina roman DERVIŠ I SMRT je batina kojom muslimane tuku po glavi, a ogroman broj njih to ne vidi. I sve do svoga vjerskog osvješćenja to nisam vidio ni ja. I što je još gore, mnogi muslimani sami sebe tom knjigom udaraju po glavi, vrijeđaju ono jedino u sebi po čemu jesu to što jesu – muslimani. Jedan muslimanski učenjak mi kaže: "Pa nemoj nam dirati roman "DERVIŠ I SMRT", pa to je naša knjiga, šta ćemo bez nje…?" Zar taj muslimanski učenjak, birajući između Allaha i Kur'ana i Meše i DERVIŠA, ne uviđa šta mu je preče izabrati? Ogromna većina Bošnjaka i ogromna većina ljudi u Bosni nisu muslimani (pristaše islama), mnogi su hrišćani i kršćani, a ima i mnogo onih, od sva tri naroda, koji ne vjeruju u Boga i njih se to možda i ne tiče, osim ako ih ne zanima istina. Ali kako to da se to malo muslimana nikad nije upitalo zašto roman DERVIŠ I SMRT zvanično i zdušno prihvataju baš Srbi, oni koji muslimane i islam neće i ne vole, koji muslimane malo-malo pa ubijaju i progone, kako je moguće da hvale, poštuju i svojataju jednu knjigu koja govori o Allahu, Kur'anu, tekiji i islamu? Zato što se pisac DERVIŠA islamom i muslimanima nije ni bavio, zapravo se bavio površno, iz svojih literarnih pobuda i potreba nehotično napravivši bezbroj grešaka i ne pomišljajući da bi time mogao povrijediti istinu i uvrijediti jedan dio svoga naroda kojega se najzad odrekao. Nije on to, dakle, učinio namjerno i meni nije teško potvrditi da je DERVIŠ I SMRT najbolji roman bošnjačke književnosti, samo što ja vidim šta u njemu piše, a mnogi ne vide, a oni koji vide, a šute, šute zato što im je u interesu da je islam tako snažno i tako lijepo literarno ocrnjen. Naravno, to nisu muslimani. A musliman koji to dvoje, da je Derviš i smrt, iako antimuslimanski, najbolji roman bošnjačke književnosti, ne može prihvatiti, pa šta mu ja mogu, mada takvih, haman, još nema!…"[7] (...)

[7] Ervin Jahić: Interview s Nedžadom Ibrišimovićem, "Užasavam se drveća koje je živo, a ne može da hoda", *Behar*, br. 101-102, Zagreb, 2014.

Vezanost za Bosnu

Duhovnost jednog naroda i njegova kultura ne mogu se svesti na religiju. Religija je samo dio kulture jednog naroda.[8] Zašto se stalno naša duhovnost određuje preko religije? Bošnjaci su počeli slijediti takve pristupe cjelini svoga narodnog i kulturno-povijesnog bića. Misli se da je samo religija stvar ljudskog duha ili nekog višeg poretka postojanja čovjeka u povijesti. Zanemaruju se filozofija, nauka, rad, svakodnevni život, djelovanje, komunikacija... Šta bi na ovo rekli poslenici *Geisteswissenschaften*? Ljudski duh nije samo stvar religije ili religijsko vlasništvo!

Življenje u cjelini jeste osnov duhovnosti – ne samo jedan element. Bošnjačka duhovnost proizlazi iz cjeline življenja Bošnjaka na "plemenitoj baštini"! Neki pogled s Prenja na dolinu, hercegnovska luka predaka ili huk Neretve također bitno mogu utjecati na duhovno stanje jednog čovjeka ili neke grupe ljudi. Moguće je tvrditi da su zločini nad Bošnjacima odredili njihovo biće detaljnije i dramatičnije nego bila šta drugo u posljednjih dva stoljeća.

Pred nama se pojavljuju brojni povijesno-kulturni sadržaji koji bitno utječu na konstituciju i strukturu naše duhovnosti. Prije svega, pojavljuje se vezanost za Bosnu. Za zemlju. Za povijest. Za kulturu. Za banovinu, kraljevinu, republiku-državu. Ovako to kazuje Nedžad Ibrišimović:

> *To što ja ne mogu živjeti nigdje doli u Bosni, i to tamo gdje su njena brda, jer ima gore prema Savi i ravnice, za mene je i mjera bivanja i bitak, bit Bosne i njena suština. Bosna je za mene* ***zemlja*** *i to što osjećam svoju potpunu sraslost s njom neuporedivo je jače od političkih sistema u njoj, od razaranja, kidanja i prijetnji kojima je neprekidno izložena. Jezik je izgleda uvijek kod svoje kuće, nigdje ne ide, jer ne samo u bosanskom, nego i u svim jezicima svijeta nedostaje hiljade različitih riječi za nostalgiju, riječi za sve one niti i spone kojima je čovjek vezan za svoju rodnu grudu. Nostalgija uvijek, ma gdje otišao, ostaje kod kuće i jezik je ne poznaje, ni onaj koji si ostavio, ni onaj u koji si ušao. Jedna šuma negdje u Hrvatskoj i jedna šuma negdje u Bosni nisu geografski tako daleko jedna od druge, ali ja u* ***bosanskoj šumi*** *dišem punim plućima, u hrvatskoj se gušim. U kom jeziku, bilo govornom, bilo naučnom, postoje riječi koje bi opisale to moje stanje?* ***Ni u kakvoj zemlji ne mogu ostati duže od sedam dana****. Nakon sedam dana hvata me nesvjestica. I što je još čudnije, može u toj zemlji biti obilje hrane za mene, ali koliko god da jedem, ja sam gladan. Samo ti mene vrati mojoj kući! I nisam samo ja ovakav, ima još ovakvih ljudi*.[9]
>
> *Prisiljavanje na prihvatanje drugog imena: (Proces "nacionaliziranja"Bošnjaka)*

U povijesti je zabilježen proces koji je osmišljen pod imenom "nacionaliziranje muslimana", kojim je trebalo od Bošnjaka napraviti Srbe ili Hrvate i na taj način osigurati podjelu Bosne između srpskog i hrvatskog hegemonijskog projekta o velikim državama.[10]

---

[8] U mnogim djelima o jugoistočnoj Evropi islam se određuje kao "genuini evropski islam", čiji su sljedbenici autohtoni Evropljani i sekularizirani muslimani. Ovaj "evropski islam" se onda konfrontira sa "neevropskim islamom". O tome vidjeti: Xavier Bougarel, "Balkan Muslim Diasporas and the Idea of a 'European Islam'", in: Tomislav Dulić et alii (eds.), *Balkan Currents. Essays in Honour of Kjell Magnusson*, Uppsala: Uppsala Multiethnic Papers, 49, 2005, pp. 147-165.

[9] Interview u časopisu *Behar*; br. 101-102, sa E. Jahićem.

[10] O tome svjedoče autori: Alija Isaković: *Nacionaliziranje muslimana*; Rusmir Mahmutćehajić: *Andricism*; Enver Redžić: *Sto godina muslimanske politike* i tako redom.

Pripremljeno posrbljavanje Bošnjaka tokom 20. stoljeća nije uspjelo kao politički poduhvat kojim bi se oni pretvorili u nešto drugo. Na taj neuspjeli pokušaj pretvaranja jednog naroda u nešto što povijesno nikada nije bio, nametnut je drugi, isto tako pervertirajući proces *islamiziranja* naroda u nepovijesnim projektima bošnjačke politike od 1990-ih godina. Drugim procesom se pokušava Bošnjake definirati kroz religiju, što uopće ne odgovara njihovoj povijesnoj određenosti kao onih koji se vežu za Bosnu kao zemlju, državu i povijest koja ih određuje. Naravno, od prvih znakova prisutnosti bosanskog plemena na tlu današnje Bosne, religijska specifičnost bila je nešto što ga je diferenciralo od drugih i davalo mu posebno mjesto u povijesti.

Svakom je danas jasno zašto je velikosrpska ideologija tražila od Bošnjaka, na etnofaulistički način, da se odreknu svoga starog narodnog imena ili da se izjasne kao Srbi, Jugoslaveni ili nekako drugačije? Odgovor na to *zašto* sasvim je jasan – samo zato da bi u cijelosti ovladala zemljom bosanskom, koja je bila važna u projektu konstruiranja velike Srbije. Kada sve to nije uspjelo, velikosrpska politika je pripremila genocid kao sredstvo za stvaranje "srpske teritorije" koja je od Dejtona nazvana entitet "rs" na pola državne teritorije Republike Bosne i Hercegovine. Taj entitet je strašno mjesto genocida.

Bošnjaci su povijesno posebna, specifična kulturna forma koja se ne može podvesti pod vukovsku mitomaniju "Srbi svi i svuda" ili naraciju o "islamiziranim Slavenima" u kojoj su svedeni na otpadak od srpskog ili hrvatskog plemena, a kasnije naroda. Zato je Bosna neželjena država u hegemonijskim fantazijama prvih susjeda koji su dopustili da u njihovim znanstvenim slikama svijeta nadvlada najmračnija izvanznanstvena i ideološka sadržina koja se može riješiti samo jednim odvažnim i epohalim okretom, kakvi su se dešavali u novijoj evropskoj povijesti, dakle, jednom velikom intelektualnom revolucijom koja će očistiti falsifikate iz znanstvenih sadržaja i napokon svijet početi gledati racionalnim pogledom a ne mitskim objektivom.

Velikodržavni ekspanzionistički projekti malobrojnih balkanskih naroda kakvi su srpski i hrvatski, na račun još malobrojnijih i nemoćnijih od njih, predstavljaju vrhunac nemorala i zaluđenosti nacionalističkim ideologijama koje su, ustvari, etnicizam, tj. obožavanje etnije kao svetinje. Ovdje se etnicizam miješa s tribalizmom i religijom, te tako daje posebnu dinamiku povijesti. Dva mračna nacionalističko-destruirajuća projekta na račun Bosne i Hercegovine predstavljaju viziju "demokratske izgradnje" srpske i hrvatske nacije. To je mračna vizija u kojoj nema Bošnjaka, države Bosne i Hercegovine, jedne kulture, filozofsko-znanstvenog govora, umjetničke slike, religijske forme ili jezičkog izraza o svijetu kroz koji se prepoznaje bošnjačko biće... Djelatni dogovor nastavljača Miloševića i Tuđmana pomoću blokade sistema vlasti pokušava pokazati da je Bosna nemoguća. Nastavljači genocida se ne ustručavaju da omalovažavaju i vrijeđaju Bošnjake i državu Bosnu i Hercegovinu. Oni se "ne plaše" sankcija. Oni "imaju zaštitu". Ono što su ratni zločinci radili u ratu oni rade u miru – uvredljivim govorom ponižavaju preživjele žrtve zločina pomoću kojeg je nastala entitetska tvorevina "rs". Nastavljači se ne stide zločina koje su u ime srpskog naroda počinili brojni izvršioci širom Bosne i Hercegovine. Pokušaj da se "razdvoje narodi" i da se obilježi "etnički prostor" u Bosni i Hecegovini, znao je to Mladić već početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, ne može se izvesti bez genocida i drugih vrsta zločina.

U ovom povijesnom trenutku nedostaje *bosniziranje* Bošnjaka i razvijanje potpune bosanske kulturne svijesti o njezinom mjestu u povijesti. Slika povijesti, dakle, mora biti iznova

interpretirana i rekonstruirana na osnovu novih saznanja i dezavuiranja falsifikata i lažnih interpretacija o Bosni, Bošnjacima i prvim susjedima. Taj posao je neodložan i neizbježan, on je potreban svima u kontekstu jugoistočne Evrope.

Odnos prema Bošnjacima i islamu: (Odnos prema bosanskom jeziku)

Etnofaulizam svoje tragove pokazuje u odnosu prema *religiji* drugoga. Ona se satanizira, naprimjer, izrijekom da je "islam azijatska religija" pritom se zaboravlja da je Evropa samo mali ćošak Azije. Etnofaulistički odnos prema Bošnjacima o pitanju njihove religijske orijentacije prevazilazi "otkrića" orijentalizma kao i njihove vlastite religijske (muslimanske) svijesti koja se pokazuje nemoćnom da se uključi u dinamiku vremena.

Sami muslimani su zatočeni u vlastite opsjene izuzetnosti i nemoćni da se uključe u procese modernih i racionalnih sekularnih društava. Onda se primjećuje izgubljenost i etnofaulizam se sasvim uklapa u rasističke ideologije, šovinizam, etnicizam, populizam i ksenofobiju. U javnom prostoru etnofaulistički govor se pretvorio u "normalan" govor. Obrazovani ljudi još pokušavaju da svoj govor održe iznad terorizma svakodnevnog brbljanja. Ali, njima nije preostalo ništa drugo nego da ušute jer njihov govor nije skandalozan, dakle, nikoga ne privlači u javnosti koja se hrani skandaloznim i linčovanjem nepodobnih.

Andrićevo orijentaliziranje Bosne nije doslovno historijski istinito, a kao maštarija moguće je u književnom djelu. To, ipak, nije bosanska interpretacija koja je prihvatljiva za Bosnu. Znakovito je da dva važna bosanska pisca, Andrić i Selimović, bivaju upotrijebljeni kao alat za dezavuiranje Bošnjaka prema stereotipu i potkopavanje Bosne kao države. Oba pisca su u Beogradu našla utočište i onda su upotrijebljeni kao "dokaz" za opravdanost destrukcije bosanskog "tamnog vilajeta".

Najeklatantniji primjer etnofaulizma zasigurno je odnos prema bosanskom jeziku koji je zasnovan na izvanznanstvenim i ideološkim predrasudama i neistinama. Negiranje jezika i njegovog postojanja jeste, ustvari, negiranje samog govornika ili bića koje se služi tim jezikom.

Kontinuitet velikosrpske geopolitike i politike: (Genocid i etnofaulizam nisu slučajna pojava)

Ako pratimo tokove velikosrpske geopolitike i politike u njezinim hegemonijsko-ekspanzionističkim sadržajima, onda od početaka 19. stoljeća vidimo jasnu tendenciju da se srpska dominacija proširi na teritorije, države, životna područja drugih naroda. O tome svjedoče *Načertanije* iz 1844. godine, progon muslimana iz Srbije tokom druge polovine 19. stoljeća, dolazak radikala na vlast 1903. u Srbiji, stvaranje Kraljevine SHS bez bošnjačkog naroda u decembru 1918. godine, progoni Bošnjaka od 1918. do 1939. i sporazuma Cvetković-Maček o podjeli Bosne, genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu od srpskih četnika, pokušaj nacionaliziranja Bošnjaka, podmetanje "muslimanske nacije" 1968.-1971., Bosna poslije Ustava iz 1974., smrt Tita 1980, *Memorandum* SANU-a 1986., vojni plan Jedinstvo 1988., Afera Agrokomerc, smrt Hamdije Pozderca, Karađorđevo 25. marta 1991., Tikveš 15. aprila 1991. – Tuđman i Milošević dogovaraju podjelu Bosne, aprilska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. od Miloševićevog režima, agresija Tuđmanovog režima 1993., genocid u Srebrenici jula 1995., dejtonski Okvirni sporazum o miru 1995., Bosna nakon Dejtona – podijeljena država u kojoj su "legalizirani" agresija i genocid, entitet "rs" kao rezultat

genocida nad Bošnjacima u BiH, velikosrpska politika aktivnog čekanja, *Strategija* 2011. o Srbima u dijaspori i regionu, sveštenik i patrijarh SPC Irinej ponovo negira Bošnjake 2014. u Deževi kod Novog Pazara...

Sasvim vidljiva matrica velikosrpske "kulture", koja je osnova srpskog nacizma, producira povijesno antibosanski sadržaj destrukcije i negacije postojanja bošnjačkog bića. Pervertirana matrica određuje dinamiku bosanskih i srbijanskih odnosa u budućnosti. Stoga je jasno da genocid i etnofaulizam nisu slučajna povijesna pojava spram Bosne i Bošnjaka. (...)

NON-RECOGNITION OF DIFFERENCES IN CULTURAL FORMS: CULTURAL EXCLUSION, ETHNOPHAULISM AND GENOCIDE

Senadin Lavić

Summary

This paper deals with the question of non-recognition of cultural diversity which is a part of the historical diversity of cultural forms in wide life's context. The natural diversity of species and cultural plurality of human forms, represent content in which we recognize the ambiguous significance of human existence. Hegemonic discourses reduce *otherness* to an insignificant or ideologized line by which the content cannot be detected and seen by holistic view, that deny all such reductionism in historiography, political science, ethnology and other social sciences. Our interpretations tend to deny all suspicious images, planted constructs and controversial points around which we have dilemma in interpretive activities as rational beings. In this connection, it turns out that the name of a being, a history of a being, constructed narration about an event or set knowledge of a problem do not correspond to the reality, or established facts that give new insights. Our task is critical-"heretical", in a sense that we do not agree to a given hegemonic canon of truth, and critical-rational, because we boldly destroy the canonical interpretation of reality that we can show that they are hegemonic ones, ideological and false in a new cultural and historical context. For a long time we recognize anti-civilization, hegemonic and destructive matrix of "culture" that is directed against Bosnia's being at all levels...

Key words: difference, cultural form, cultural diversity, ethnophaulism, exclusiveness, persecution, non-recognition, other

UDK 323.1 (497.6=163.43*)

Orientalism and Self-Orientalisation in Sarajevo

Desmond Maurer
Međunarodni forum "Bosna"
Sarajevo

This essay treats the development of a discourse of self-orientalisation amongst the Muslims of Sarajevo and of Bosnia and Herzegovina more generally during the later 19th and early and middle 20th centuries and the international context within which they developed. Three areas are isolated as particularly instructive in this regard, namely: the question of the removal of the veil, the question of shifting attitudes towards architecture and urban living in Sarajevo, and the question of the constitution of the Bosnian Muslims or Bosniaks as a nation (*nacija*). I close the essay with a consideration of how these attitudes are reflected in Aleksa Šantić's beloved poem, Emina.

Key words: Orientalism, Nation, Bosniaks, Sarajevo, Aleksa Šantić, Emina

In this essay I comment briefly on the development of a particular set of attitudes or discourses amongst the Muslims of Sarajevo and of Bosnia and Herzegovina more generally during the later 19th and early and middle 20th centuries and the international context within which they developed. Three areas seem to me particularly indicative or instructive regarding these attitudes, namely:

(i) the question of the removal of the veil, the role of women in society and the more general discussion on reform, whatever that was taken to mean, that took place in the 1920s and 1930s, but for which the stage was being set from at least the time of the Berlin Congress,

(ii) the question of shifting attitudes towards architecture and urban living in Sarajevo during the late 19th and through the 20th century, and

(iii) the question of the constitution of the Bosnian Muslims or Bosniaks as a nation (*nacija*).

In all three cases, we are dealing with responses to the question of Islam and modernity or, rather, the interplay between an internalised self-Orientalising gaze that produced a sense of inferiority, on the one hand, and a reactive identification with the project of Utopian modernity, on the other. This topic requires detailed examination of a sort impossible in essay format. At most, I hope here to draw some of the linkages that exist between the three issues and outline some possibilities for future consideration.

Unveiling the New Woman

With regard to the first question, it is well to remember that wearing of the veil in Bosnia and Herzegovina only became illegal after the Second World War, but that this represented the culmination of a much longer process, both within the Muslim community in Bosnia

and within the wider society, as well. In fact, as we shall see this was a process with a marked regional and international dimension.

Overall, the literature specifically devoted to unveiling in Bosnia and, consequently, in Yugoslavia is meagre. It includes the pamphlets of the interwar period and glancing mention in general histories, but no serious monographs to date. The two main studies are papers by Senija Milišić (née Penava), summarising the results of her master's degree on the subject.[1] As such they fit within the paradigm of (post)Socialist historiography that discusses such topics as matters of retrograde conservatism vs. emancipation and modernisation. The author is, however, deeply aware of the all-comprehensive nature of the change and that it was not just a matter of "changing habits." She points out more than once that this involved a complete overhaul of their way of life and self-understanding – but then that is precisely what the Socialist project was all about. In her first paper, she runs through the archival and other materials available for the period prior to the war and discusses the major debates held in Bosnian Muslim society over the position of women, school attendance and unveiling. She pays special attention to the debate over the notorious letters of the pseudonymous Saffija-hanum (see below), as well as to the division of the Muslim intelligentsia and clerical class into modernising and conservative currents. Debate intensified in the 1920s, when liberal religious leaders like Mehmed Begović, a Belgrade University professor of law and expert in Sharia, and Džemaludin Čaušević, the Reis or leader of the Islamic Community, offered what would even nowadays be considered liberal solutions on the veil, the role of women in society and even their employment. This debate was wide-ranging, but at its heart was the contradiction between tradition and modernity and what exactly was meant by the weasel-words evolution and progress.[2] As a result, a consensus emerged amongst many Muslim leaders and intellectuals that this was essentially a social, rather than a religious issue and that the "backwardness" of the Muslim woman in Bosnia had to be dealt with as part of the more general process of adapting to modern conditions and the modern way of life. In many ways, the question of the veil thus became symbolic of the struggle to modernise and to free the Muslims of Bosnia and Herzegovina from their "Oriental baggage." The discussion culminated in the Congress of Muslim Intellectuals held in 1928, which accepted that the questions were cultural rather than matters of faith. In spite of this liberal advocacy of de-veiling and female integration into public and economic life, including the creation of scholarships and supervised accommodation for female Muslim students in Belgrade and Sarajevo (there was no third level education in Bosnia), no major success in promoting unveiling followed and few Muslim women actually did so, until it became a matter of law in 1950.[3]

Milišić attributes this resistance to male domination (externally imposed patriarchy), rather than any real reluctance on the part of the women themselves (internalised patriarchy

---

[1] Senija Penava: "Izvori i literatura o problemima emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini", *Prilozi*, 18, pp. 273-284, Sarajevo, 1981.; Senija Milišić: "O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini", *Prilozi*, 28, pp. 225-240, Sarajevo, 1999.

[2] Professor Enes Karić has gathered together a number of the key texts from the Bosnian debate in his very useful seven volumes of *Bosanske Muslimanske Raprave: Hrestomatije I-VII,* Sarajevo: ITD "Sedam", 2003.

[3] Milišić, Op. Cit., p. 229.

and cultural patterns). She also stresses the "revolutionary" impact, in all senses of the word, of the inclusion and involvement of large numbers of women both generally in the NOP (National Liberation Movement) and as active participants in the NOB (National Liberation Struggle), particularly in Bosnia (where the lion's share of the 100,000 women considered to have been involved in the Partisan movement were based). Women were ever more massively involved in the processes of rebuilding both infrastructure and society that followed the war. The combined impact of the roles taken on by women during the war and the needs of post-war reconstruction thus had as great an impact on society in the new Yugoslavia as it did across Europe. The position of women would never be the same again in any of these countries, particularly where reconstruction was followed by accelerated industrialisation. Naturally enough, therefore, the question of Muslim women and unveiling was only part of the larger revolutionary approach to the role and status of women in Yugoslav society generally. It was, one might say, considered the limit case of backwardness.

In all this, the role of the AFŽ or Women's Antifascist Front was critical, both during the war and in the immediate post-war period, and it was within the activities of this organisation that the first practical moves to mass unveiling took place, in tandem with literacy and class-consciousness raising drives and similar initiatives. It was at the second AFŽ Congress in 1947 that the first, supposedly spontaneous initiative came to be made, as an unnamed Muslim woman delegate proposed a resolution on unveiling. This was passed by the Congress and followed by mass unveiling of those present, led by Šemsa Kadić, a delegate from Travnik. Then began the process of field work and agit-prop, with meetings and conferences held in AFŽ branches through the country, with very mixed success. Even some party members were reluctant, Milišić tells us, to see their own wives unveil.[4] Generally speaking, Milišić does not give too much credit to the party leadership for the move and is quite critical of their failure to pay much more than lip-service to the real question of integrating women into the structures of power over this period, rather than just into the workforce, which she sees as their main motivation in promoting equality generally and unveiling in particular (veiled women could not operate machinery). In any case, activities continued in rather desultory fashion for the next three years.

In contrast to the somewhat perfunctory enthusiasm of party leaders, the "enthusiastic" support of the religious authorities proved crucial to the process. The Vakufsko-Mearifski Sabor, or Bosnian level Islamic religious authority, which was by this stage essentially a rubber stamp, had been brought on board as early as August 1947, followed by the Vrhovni Vakufski Sabor of the Islamic Community of the FNRJ (Federative People's Republic of Yugoslavia), which expressed its views precisely in terms of progress and backwardness and declared its removal "a patriotic duty."[5] The new Reis, Ibrahim ef. Fejić, also expressed his support during his inauguration at the Bey's Mosque in Sarajevo. Nonetheless, the AFŽ organisation took its time and spent a further two years preparing the ground, particularly through its youth branch, though, according to Milišić, its activities were not particularly systematic.

---

[4] Ibid., p. 235.

[5] Bećirević: *Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini za Vrijeme AVNOJ-ske Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb-Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, 2012., p. 286, fn.462.

The matter of a law forbidding the veil was formally mooted by the Sarajevo railway workers, who sent a petition to the Praesidium of the National Assembly of the People's Republic of Bosnia and Herzegovina in July, 1950. Petitions in support poured in from across Bosnia. The law was passed on 28 September, 1950, and it came into force some 30 days later. It envisaged imprisonment of up to three months and a fine of 20,000 dinars for wearing the veil, with imprisonment at forced labour for up to two years or a fine of up to 50,000 dinars for forcing a woman to wear the veil.[6] Figures are only partially available, but those for the Sarajevo Oblast show that within a month (by 4 November), 21,825 out of the women recorded as wearing the veil in the Sarajevo Oblast had removed it. Unfortunately, nearly 30,000 had not. Success varied very significantly even within the Oblast, but without any obvious regional pattern.[7]

A more recent brief treatment is to be found in the chapter on the law banning the veil in Denis Bećirović's book on the Islamic Community in Bosnia in the early days of the Socialist regime. He covers much the same ground as Milišić, but from the perspective of the Islamic Community and its formal relations with the new government.[8] He adds detail regarding the types of support given by the Islamic community, whose official organ, the journal *Glasnik* published a series of articles in support of the move.[9] During the debate at the assembly, opponents of the new law (in society generally, as there were none in the chamber) were described, according to Bećirović, as "enemies of socialism", "benighted", "backward", "parasitical speculators", "enemies of progress", and "reactionary elements" and so forth. He cites an internal memo from the Ministry of the Interior, dated 4 October, 1950, sent to the various branches around the country which instructed them "to escort any individuals found wearing the veil forthwith to the police station, while any persons preventing any individual from removing the veil are to be arrested immediately without prior warning. Public incidents are in general to be avoided, however, and there is no need to remove the veil by force in the street or on public squares or other public places. Moreover, an immediate check must be made to ensure that the wives of all police officers and other public officials in the Ministry of the Interior have removed their veils."[10] According to Bećirović, the official drive to unveil lasted until the end of 1951.

Part of the value of Bećirović's account lies in its context, as he deals with it as part of the general degradation that the official Islamic Community in Bosnia underwent at that time at the hands of the Communist authorities, a process in which, however, it was willingly complicit and which had its roots in the preceding period (the first Yugoslavia). I have in mind particularly the devaluation and then closure of the maktabs and madrasas, as well as of the tekkes, and to a lesser degree the closure of the Sharia courts and the confiscation of endowed property.

---

[6] The text of the law may be consulted at the following website: http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=44663

[7] This is based on the figures given in Milišić, op. cit, p. 240. In his brief discussion of the topic, however, which is based on Milišić, Donia points out that the success rate in Sarajevo itself was near complete, Robert Donia, *Sarajevo, A Biography*, Hurst, 2006, p. 220.

[8] Bećirović, Op. Cit, pp. 284ff.

[9] Bećirović, Op. Cit, p. 287.

[10] Bećirović, Op. Cit. pp. 289-90.

Such processes were also affecting the other religious communities, but without their essential complicity. So far as I am aware, one did not find Catholic or Orthodox priests agreeing that their schools were unhygienic and sources of infection, both literal and mental. Overall, Bećirović's book provides remarkable confirmation of the thesis of self-orientalisation being put forward in this paper.

The movement to get rid of the veil was first formalised in Bosnia and only then spread to Serbia and Montenegro. The Serbian law was passed in 1951, again on the basis of an organised, supposedly grassroots movement, with meetings, mass unveilings and petitions sent to the National Assembly by participants, all under the (at least officially) approving eyes of Islamic Community officials.[11]

The actual response of unveiling and unveiled women has been a contested matter ever since. It and so the question of the subaltern's voice has most recently been dealt with in a collective work by a group of female academics which reviews the experience of women in Bosnian public life through the 20th century.[12] The authors are largely dependent on Milišić for their information about the legal and political process, but make a number of valid and interesting points within their general narrative of the emergence of women's voices in Bosnia. One is that the questions of the veiling of Muslim women, their supposed seclusion at home and their exclusion from education have tended to be overstressed from a number of perspectives. Firstly, these issues related most clearly as differentiating factors to higher caste women in the towns. The practicalities of rural life and involvement in agricultural life meant that full-on veiling had never been practical for working women. Secondly, there were greater similarities between how Muslim, Orthodox and Catholic women lived and were treated than is often allowed for and they included how they dressed (and so the use of headscarves and veils, which were far from an exclusively Muslim custom). Finally, practically no women went to school to begin with and the Muslim women were subject to a time-lag rather than a radical cultural difference. Such considerations suggest that what is important may be how such differences as did exist came to be revalorised and applied retrospectively, during the process of social and so ethnic differentiation that came with de-Ottomanisation, in order to reinforce the newly emergent relations of hierarchy between religious and ethnic groupings whose mutual relations were in increasingly sharp forms of opposition to each other. Perhaps the supreme example of how complex the representation of Muslim women and their supposed relationship to modernity could become in public discourse is the bizarre story of Sofija Pletikosić, known as Safijja-hanum, a Serb schoolteacher, married to a school headmaster, living in Istria, who wrote a series of articles and then a pamphlet on the sanctity of Islamic

[11] For a contemporary report on the process in Serbia, indicating the depth of official Islamic Community involvement, see "Akcija za Skidanje Feredže u NR Srbiji," Uredništvo, *Glasnik IVZ*, Vol. I (XIII), Br. 11-12, p 347, 1950, reprinted in Đermana Šeta, ed.: *Prilozi za Istraživanje Sociokulturnog Položaja Žene u BiH: Izabrana Bibliografija (1900-2010),* Nahla, Sarajevo, 2011., p. 143.

[12] *Zabilježene: Žene i Javni Život Bosne i Hercegovine u 20. Vijeku,* Sarajevo, 2014. There is also a book of witness statements gathered by Semiha Kačar from women from Montenegro and elsewhere who experienced unveiling as a violation that still affected them forty years later, *Zarozavanje Zara*, ALMANAH, Podgorica, 2000.

womanhood, the virtues of the traditional ways, the dangers of Western culture and its attendant disorders, and the need to shield Muslim girls and women from them by keeping them away from school and thus illiterate. Although she wrote the pamphlet semi-pseudonymously, she was clearly role-playing and fantasising (Sofija and Safijja are close enough), rather than trying to pass as a Muslim for nefarious or "Jesuitical" reasons, as was alleged at the time. In any case, the articles published in *Behar* on which it had been based were signed with her own name. Whatever her own intentions, the texts served to provoke extremely sharp response which only deepened the divisions between ethnic and religious groups.[13]

As to the international context, it is worth recalling that the initial debate over Begović and Čaušević's positions mirrored similar debates in Egypt and the rest of North Africa and the Near East and not least the debates between the Jadids of Central Asia and their conservative opponents.[14] In fact, the debate in Bosnia was almost exactly contemporary to the "reformist" activities undertaken by the Soviet authorities in their Muslim provinces in the 1920s, which culminated in the so-called *Hujum* (1927). While the Soviet action did not make wearing the veil illegal, and in this regard was less drastic than the later Yugoslav actions, which took place in the late 1940s and early 1950s, its results were in many ways both more extreme and less immediately successful. In both cases, the campaign to remove the veil was cast as a progressive attack on anti-women practices and as inherently related to issues of hygiene, backwardness and general dirt (with which the "ignorant" Muslim women were largely identified). It is perhaps not surprising that it was received by many as an assault on Muslim identity itself, as much of the rhetoric did indeed depict Islam, suspect in any case as a religion, as being anti-modern, anti-democratic, patriarchal, etc. In the Soviet case, the campaign provoked retaliatory killings of women who had unveiled and the issue, along with that of the validity of Sharia law, became central to the resistance to Soviet reforms and, in particular, to the sense held by many that the Soviet system was a continuation of foreign domination by another name. It was equally central to the attempts of existing elites on the wane to retain their power and cultural and social influence, by violence against unveiling women, if necessary.[15]

---

[13] Any recent discussion of her texts, including that in *Zabliježene*, pp. 23ff., is essentially indebted to the only detailed study, namely Fatima Zukić, "Sofija Pletkosić, Safijja-hanum i rasprava o emancipaciji i školovanju žene muslimanke," *Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice*, LXXI, br. 7-8, Sarajevo, 2009., pp. 651-667.

[14] See Adeeb Khalid: *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, University of California Press, 1998. The Russian takeover of the Central Asian khanates had taken place at much the same time as the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and involved similar, albeit more radical programmes of cultural imperialism (civilising mission). The first wave of Jadidism coincided with the initial Bosnian Muslim debates of the turn of the century. Khalid sees the Jadids in terms borrowed from Bourdieu as active adopters of Western "cultural capital" and as, in some ways, vanishing mediators in the face of the Revolution. A major difference between their position and that of declining Muslim elites in Bosnia was that the Jadids were in an essentially mono-ethnic and mono-cultural environment, undergoing the shock of contact with a technically dominant external culture, while the Bosnian Muslims were in an essentially plural environment, where different groups could identify differentially to the external culture.

[15] Two recent works on the topic in Central Asia that provide clear comparative cases are Douglas Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*, Ithaca: Cornell University Press, 2004. and Marianne Kamp, *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity and Unveiling*

As already suggested, the process in Bosnia, and Yugoslavia more generally, was more successful, no doubt in part due to the factors outlined above, namely the impact of the preceding war, the role women, including Muslim women had played in it, the prestige of the Partisans, the relative mathematics of the population groups and the number of single-headed households, the later date at which it all took place, the preparatory work done by the Anti-Fascist Women's Front, and, to some degree at least, the impact of the debate that had preceded the law for some decades amongst the Bosnian Muslim intellectuals about the role of women in society. Indeed, Prof. Fikret Karčić has gone so far as to state that "While the decisive decision to ban the wearing of traditional Muslim costume was made in the legislature of BiH, which was under the control of the Communist Party, it was the role of the IVZ [Islamic Religious Community] to legitimate the move. The reason it did support this government measure to ban the veil is to be found less in any opportunism on the part of this leadership than in the circumstance that it was dominated by people who had opposed the wearing of the veil and advocated a general improvement in the situation of Muslim women in the debates amongst Muslims in BiH between the two world wars." In other words, the process was not simply imposed by the party. It was in line with a pre-existing mood that had crystallised among a certain group within the Muslim intellectual elite.[16]

The Begović-Čaušević debate in Bosnia, as opposed to the unveiling drive and legislative process, took place at much the same time as the independent and rather more effectively stage-managed debate over the veil in Albania, which in fact resulted in a ban more than 20 years before this was achieved in Bosnia, under very different political conditions. It may therefore be instructive to compare the process in Bosnia to that which had preceded it in Albania. According to Nathalie Clayer, the secular nature of the nascent Albanian state, in spite of its Muslim majority population, the nationalisation of Islamic institutions and state interference in religious life (e.g. determining the delegates to the first Islamic congress in 1923) meant that there was a fairly systematic, state-backed modernisation process, including the promotion of female schooling and national rather than religious identification.[17] This was in some regards, at least, less a repression than a "liberalisation" of the local forms of

under Communism, Seattle: University of Washington Press, 2006. The two authors differ considerably in their interpretations and even more in their evaluations of the processes and, in particular, of the violent reactions to them by entrenched interests under threat. Kemp's somewhat simplistic idea that the Soviets were "opposing the patriarchy" is, in my view, quickly disposed of by even a cursory reading of the life stories set out in Northrop's book. The situation encountered was, naturally, a complex one, which did involve patriarchal relations of exploitation and abuse. That said, the Soviet crusaders were less concerned to understand the situation they encountered than to transform it in the image of their revolution, which was quite capable of working hand-in-glove with the patriarchy and of being captured by it. The resulting situation became a cultural battlefield, which left literal bodies on the ground.

[16] The quotation is from a lengthy popular article, "Kako su zar i feredža zabranjeni u Jugoslaviji" published on 8 February, 2014, in Oslobođenje and available at http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/kako-su-zar-i-feredza-zabranjeni-u-jugoslaviji.

[17] Nathalie Clayer, "Behind the Veil, the Reform of Islam in Inter-war Albania or the Search for a 'Modern' and 'European' Islam", in Nathalie Clayer and Eric Germain, eds., *Islam in Inter-War Europe*, Hurst, 2008, pp. 128-155.

Islamic life, but it did include the suppression of the Sharia courts in 1929, as well as the closure of the local madrasas, in favour of two centralised seminary-style madrasas for training clerics, one in the North and one in the South. The pre-war Albanian state was anti-Communist and pro-Western. That the policies being pursued did not represent a simple anti-Islamic movement is clear from the fact that the Sufi lodges were not merely retained but encouraged and Bekhtashism promoted as a "home-grown" liberal alternative to Sunni Islam.[18] The views put forward in this regard by Mehdi Frashëri, a leading Behktashi and a prominent politician who played a leading role in the development of the new Civil Code in 1928-9, are strikingly similar to those of Mehmed Begović in his various works on the history of Sharia law and of women's position in Islam,[19] though the Albanian reformer seems to have gone considerably further, even advocating sending future clerics to study philosophy and Arabic in Europe rather than in Cairo. The issue for the Albanian reformers was thus how best to regulate relations between state and religious community and make clear in whose hand the whip was, as indicated by the fact that, after nationalisation of the waqfs, the Islamic community became financially dependent on the state and was in receipt of state funding.

Discussion regarding a ban on the facial veil, as opposed to the headscarf, began in 1920-23 and was revived in 1928-9. According to Clayer, the veil was commonly worn only by urban women, while rural customs were more lax – a distinction we have already noted in Bosnia. In 1929, after the establishment of the monarchy, the head of the Islamic community, Behxhet Shapati, requested the government to ban the veil and possibly even introduce punishment for men accompanying veiled females, as a part of a set of radical measures. Clayer is sceptical as to the extent to which the Islamic leadership was acting on its own initiative, but what is certain is that any initiative was coming from politicians and intellectuals, including religious intellectuals, who were motivated by an agenda of modernisation, rather than one of Socialism or Communism. In any case, the council of ministers quickly moved to ban both the veil (niqab) and the feredža or local version of the hijab, but with an emphasis on low-key implementation and the use of propaganda and public means of persuasion rather than force. It was not until 1937 that the ban was made the subject of a law, as opposed to a government directive. Again the process was, at least formally, spearheaded by the official Islamic Community leadership and the legislative process begun only after a *fatwa* had been issued that it was not *haram* to bear the face. Any offenders, their fathers or husbands, and any promoters of veiling were all subject to fines. Of particular interest is that Western responses to this process were followed closely and a special file of foreign press clippings kept by the Ministry of Foreign Affairs.[20] Like in Bosnia, despite official approval from the religious authorities and a *fatwa* declaring it not *haram* to bear the face, the ban met with mixed success and many women resisted unveiling by use of a makeshift veil that could be relaxed quickly, should the presence of the police or officials require it, and then replaced equally quickly, as they went about their business.

The proponents of the ban considered it explicitly in terms of the contrast between the backward barbaric and Asiatic past of the country and its modern European future, while also

[18] Clayer, Op. Cit. p. 116.

[19] See Begović in Karić: *Hrestomatija II*.

[20] Clayer, Op. Cit. p. 112, fn. 20.

drawing on the examples of Kemalist Turkey, Iran and Afghanistan, which had already introduced unveiling reforms. In general, "the veil was described by such intellectuals as the cause of the backwardness of the whole nation, because Muslims were the majority of the population, and because girls were not educated and did not participate sufficiently in economic life."[21]

Overall, Clayer's discussion of the terms of the parliamentary debate in the mid-to-late 1930s over the veil and its importance for a Western-oriented foreign policy that promoted the right to self-determination of the Albanians as a modern European nation, against Italian depredations and pretensions (she does not mention Yugoslav ones, but they were no doubt also relevant, as this was the period of secret Italian-Yugoslav negotiations over the carving up of Albania), is an important corrective to the impression that the movement to de-veiling in the Soviet Union or in post-War Yugoslavia was *essentially* Communist in inspiration. It was essentially modernising and Westernising and Communism was simply the Utopian vehicle under which these ideologies were rendered effective in Socialist countries.

Self-Orientalisation in the Balkans continued under Communism, but both preceded it and had deeper roots in the colonial and geopolitically interstitial position of the Balkans as a post-Ottoman territory and the challenge it faced as it was drawn into the orbit of the West as a periphery requiring both economic and social modernisation to facilitate more effective exploitation. While there had been no move that I am aware of to abolish the veil by the Austro-Hungarians, the veil itself had nonetheless played a central role in the representation of their new protectorate and their new subjects. It was one of the most common themes in both the postcards of the period and in the compendia of information on the occupied territory compiled by travellers, as well as by more academically minded authors.[22] The veil represented a titillating scandal to the Western gaze that served to bring this defining difference into the sphere of the imaginary and, while seeming to respect the privacy being claimed, was in fact a sexualisation through concealment – the veil reinforced the libidinisation and so Oriental status of the Bosniak, drawing the whole complex back towards the Western fantasies of the harem and the Sultan's Court.[23] To the Western gaze, the veil is not a barrier, but a layer to be peeled away. A long process of reconfiguring the "native" understanding of the role of the veil after this observer model was thus required before it could actually be banned. The debate initiated by Begović and Reis Čaušević was a culmination rather than an initiation of this process, as the Western gaze had first to be exercised, represented (the postcards and illustrations represent not just the Muslim woman, but also implicitly the gazing subject through the ways in which the woman is posed, in much the same way as the pornographic image incorporates the gaze of the viewer), taken over by the non-Bosniak groups, and finally internalised by the Bosniak group itself. In all of this, we are dealing with the representation of the female to and for a predominately male gaze, and so from a male perspective. The aspect of female agency is elided, which does not mean it did not exist

[21] Ibid. p. 115.

[22] See for example the postcards collected in Magbul Škoro: *Pozdrav iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Dom, 2009., while for a discussion of the topic see Neval Berber: *Unveiling Bosnia and Herzegovina in British Travel Literature (1844-1912)*, Pisa: Edizioni Plus, 2010.

[23] Alain Grosrichard: *The Sultan's Court: European Fantasies of the East*, Verso, 1998.

and was not expressed in the practise of veiling itself. In fact, as we have seen women were as resistant as men to the process of unveiling and to the major changes it entailed, only some of which resistance is to be attributed to their indoctrination by patriarchy.[24] This was the process of Orientalisation and Self-Orientalisation that prepared the ground for the liberal modernisers of the 1920s and 1930s and it was part of a regional experience of colonialism, that affected the direct colonies like Bosnia and Herzegovina in subtly different ways from the indirectly Orientalised areas like Albania and, of course, the Anatolian heartland.

The Shock of the New

For Professor Karić the fact that at this crucial historical juncture (the 1920s) the Balkan Muslim intellectuals were preoccupied with issues like whether women could remove the veil and female children go to school, or what types of clothes and hats were acceptable for men, whether modern schools were a good or bad thing, what to do with the old graveyards, and whether there was still a caliphate, etc. shows them to have been overly preoccupied by relative side-issues, a situation he explains as due to their lack of any real access to an effective political subjectivity, in contrast to their Christian neighbours, who were more interested in vital political issues like founding political parties, the question of language and nation, etc.[25] There is some truth in this view and a version of it will reappear in this essay later. One cannot, however, help but feel that it seriously underestimates the shock of the new dispensation of modernity for the Muslim groups. The question of modernisation

[24] Incidentally, I feel that this is the background against which one should see the resurgence of the veil as a strategy of cultural resistance by current Muslim women. This does not mean that such a resurgence is justified. In point of fact, while everybody should be free to put on whatever masks they wish, many of the reasons for requiring a mediation between femininity and cultural and public life have in the meantime disappeared. On the other hand, it is also very important to understand that not all forms that mediated between the presence of the female and the public sphere were *per se* and entirely oppressive. The objective conditions of life before many technological and other innovations put requirements upon communal units that made all sorts of arrangements, which would now appear to us intolerable, practical and desirable and served to develop and justify certain forms of power relations that are now entirely unacceptable. Sexual equality is only possible under the conditions of advanced capitalism, as a reflex of the general atomisation of society, rather than progress in civilisation or in morals. But this is to say little more than that we cannot judge the past by the standard of the present. One thing it does mean is that the resurgence of the veil is the use of the symbol in a highly changed environment. The use of the veil by women nowadays in Western contexts, as a matter of their own choice and not of pressure by the community within which they reside, and that does represent for the most part the position in Bosnia, is thus a conscious decision to symbolise not merely identity issues related to national, ethnic or religious identity, but also elements of identity with regard to modernisation and its processes generally, the consumerization of society, sexualisation of society etc. Whether this is truly an empowering strategy is a matter to be determined by sociological research. See, e.g. Sajida Sultana Alvi et al.: *The Muslim Veil in North America, Issues and Debates,* Toronto: Women's Press, 2003. In the Bosnian context, see Đermana Šeta: *Zašto marama, bosanskohercegovačke muslimanke o životu i radu pod maramom, Sarajevo:* Centar za napredne studije, 2011.

[25] Karić, *Op. Cit.,* vol. 1, p. 9.

was relatively neutral with regard to many of the life practices of the Christian groups, who were able enthusiastically to embrace the changes, because they increased their sense of identification with their Occidental models, on the one hand, and their sense of differentiation from their Oriental neighbours on the other.[26] For the Muslims, what was being brought about was a revolution that affected their practices and organisation in all aspects of their life and in particular with regard to those aspects which formed the *differentia specifica* of their identity vis-à-vis their fellow Bosnians of other religions. They had no-one to differentiate themselves from except themselves and their co-religionists further East. In other words, any embrace of modernity required for them an Orientalisation of the self and a rejection of what informed it and what constituted it. It also reached into the home and tore apart and restructured the relations within it, including the very relationship of inside and out, of private and public, which was integral to what only came to be recognised as a traditional society under the onslaught of modernity itself. Precisely these were the issues occupying the Muslim intellectuals.

It is worth noting in passing that many of the characteristics taken as both Islamic and problematic in this context were actually just characteristics of the Mediterranean family structure and household type, with roots going back to ancient Greece and its distinction between male or public and female or private parts of the house and so male and female roles,

[26] On the process of the introduction and differential reception of "Western civilisation" to Bosnian society in the formative period for the creation of the new ethno-religious groupings, see Robin Okey: *Taming Bosnian Nationalism, The Habsburg "Civilizing Mission" in Bosnia, 1878-1914*, Oxford, 2007., Robert Donia: *Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina, 1878-1914*, Eastern European Quarterly, Boulder, 1981., and Mark Pinson, ed.: *The Muslims of Bosnia and Herzegovina*, 2nd ed., Harvard, 1996, especially the chapters by Pinson himself and by Ivo Banac. The essays by Donia and Ruthner in Clemens Ruthner et al.: *Wirkungen. The Political, Social and Cultural Impact of the Austro-Hungarian Occupation of Bosnia-Hercegovina*, 1878-1918, New York: Peter Lang, 2008., respectively Donia: *The Proximate Colony* and Ruthner, *Habsburg's Little Orient, A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina, 1878-1918* are also useful for placing the issue of differentially evoked identities within a context of Austro-Hungarian colonialism and colonial ideology. The versions used for this essay are those available online at http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/rdonia1.pdf and http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/CRuthner5.pdf. As Donia argues, during Bosnia-Herzegovina's forty year colonial experience, "Industrialization and urbanization rapidly advanced, but ethno-religious differentiation and inequality increased…. Contention and contradictions rose, not only between colonisers and colony, but also among major actors within the colony, contributing to the ultimate demise of the Dual Monarchy itself." It is worth noting in this context the essential difference between the position of the Albanian Muslim majority, who felt that they should reject Sharia in order to promote the equality of their religious (but not ethnic) minority brethren and in order to prove their European credentials (see Clayer, Op. Cit., pp. 123-4), on the one hand, and the Bosnian Muslim minority for whom the retention of elements of Sharia as civil or personal law was a guarantee of their survival as a community within the various new states they experienced between 1878 and 1945, on the other. In both cases, they were responses influenced by the obligations towards minority populations under the Treaty of St. Germain-en-laye and the Minority Treaties that were negotiated in the aftermath of World War I. See Fikret Karčić: *Šerijatski Sudovi u Jugoslaviji 1918-1941*, Sarajevo: El-Kalem, 2005., esp. p. 152. Sharia was, then as now, enveloped in a discourse of backwardness and mediaeval barbarism, serving to reinforce the social subordination of those who clung to it as their heritage, even in their own minds (ibid. p. 154).

with the public realm almost entirely reserved for men and the private an area of inverted hierarchy and so a female oasis within a world whose public aspects were more generally male in character (this was more true of some Greek societies than others, of course).[27]

As this reference suggests, the question of gender relations and of the ideal of womanhood, as well as of the concomitant ideal of masculinity, were therefore strongly connected to other changes that were taking place in living patterns and the prevalent forms of residence. We have already pointed out that the traditional form of urban Bosnian house, particularly during the period of Ottoman rule, was one which was oriented inwards and closed towards the outside world. The house was normally sited with a side wall along a street and accessed across a courtyard, with a more or less enclosed garden area behind. This was the rule across the Balkans.[28] The Mahala was made up of discrete family units, in a way that was not so true of

[27] The literature on this topic is enormous and in certain respects contested. For an authoritative review of the Greek evidence, see Lisa C. Nevett: *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge, 1999., chapter 7. In contrast to the traditional view of a strict division between male and female areas, Nevett suggests that during the period when the *oikos* household was prevalent (Classical and Hellenistic), a common, if not predominant form was the single-entrance single-courtyard house, which was divided between the mainly female area (including the courtyard) and some parts reserved for reception of guests. She reads this form as maintaining at least as sharp a distinction between in and out and private and public as between male and female *per se*, the main intention being to keep female family members isolated from male guests (but not necessarily from male household members, including slaves or servants). She thus posits a link between the development of the single-entrance courtyard house and the closed citizen polis, with its need to ensure citizen lineage through both lines (i.e. reproductive control over women), in ways that are quite compatible with traditional Mediterranean and Near-Eastern patterns in both Muslim and Christian societies. Indeed, Nevett explicitly says that she considers the resulting domestic pattern quite similar to what is now "traditional" practice in contemporary Greece, and her description of the "andron" or men's area as a semi-public reception area, often placed on an upper floor with windows to the street to increase light (Op. Cit. p. 164) suggests nothing so much as the *divanhana*. She goes so far as to state that her "interpretation of the spatial organisation of Greek houses draws on parallels with the architecture of recent Islamic houses, linking the origins of the desire to control the domestic environment with a concern for preserving the integrity of the household, and particularly of female members of the family, in order to uphold the honour of the male householder." Op. Cit. p. 156.

For a general treatment of the "courtyard house" and its generalised Mediterranean and more specific Ottoman form, as derived from a common Byzantine model (in turn part of a more general Eurasian pattern going back to Mesopotamian archetypes), see Brian Edwards et al. eds.: *Courtyard Housing: Past, Present and Future*, Taylor and Francis, 2005. On Ottoman house types, in which he includes the Bosnian house, see Maurice Cerasi, "The Formation of Ottoman House Types: A Comparative Study in Interaction with Neighboring Cultures", *Muqarnas*, Vol. 15 (1998), pp. 116-156.

[28] For a general survey of the Ottoman city and its main characteristics, see Fatma Acun: "A Portrait of the Ottoman Cities," *The Muslim World*, Vol. 92, Fall 2002. In this text, Acun argues against subsumption of the Ottoman under the more general idea of the Islamic City. A similar position is taken by Pierre Pinon in "The Ottoman Cities of the Balkans", in Salma K. Jayyusi, ed.: *The City in the Islamic World, Volume 1,* Brill: Leiden, 2008, who promotes the idea that there is a recognisable difference between what he considers *Ottomanised* Turko-Balkan cities and an Arabic-Ottoman world, the former reflecting the area where Byzantine influence lasted longest.

the Continental Western town and particularly not true of the tenement form of apartment-block building that had become increasingly common throughout Western and Central Europe during the 18th and 19th centuries.[29] When the Austro-Hungarians came, they brought with them this style, with large windows open to the world and organised around a shared central courtyard, so that balconies opened into essentially common space, often with commercial premises on the ground floors.

Robert Donia describes the process of the Austro-Hungarian remodelling of Sarajevo as follows:

> *... imperial civil servants experienced some success in urbanizing their colony. They drew upon a small army of architects educated in Vienna, most of whom were South Slavs or Czechs, to remake Bosnian city centers into European-style downtowns. Architects benefited from metropolitan Vienna's proximity to the colony, traveling freely from one to the other and fostering a reciprocity of influences and designs. Bosnian urban centers came to look much like other provincial towns in the monarchy. Immigrants flocked to towns from the nearby countryside and from the monarchy proper, particularly from its Croat lands. Much new construction in these towns was lavishly devoted to conservative causes. Large, stately churches were built in even the smallest of towns. Adopting the pattern of city-builders in other regions of the monarchy, architects routinely adopted historicist models in designing new structures in Bosnia-Herzegovina. Architects deliberately designed monumental religious structures in the capital city of Sarajevo to enhance the stature of government-appointed religious functionaries, furthering the regime's strategy of deflecting popular interest away from secular nationalist movements and toward personal piety and obedience. Constrained by the hills that lined Sarajevo's narrow east-west valley, architects and city planners were nonetheless able to replicate the visual sense of Vienna's Ringstraße in all but its circular layout. Vienna-trained architects created a linear Ringstraße on a modest scale on the banks of the Miljacka River. They eagerly embraced the Secessionist style after the turn of the century, but Habsburg conservatism dictated that public and religious buildings should abjure the fad, and major structures continued to be built in historicist styles*.[30]

This process of modernisation of an Ottoman urban culture was, naturally, not unique to Bosnia and Herzegovina. Istanbul had itself been going through a process of urban reconfiguration that was concurrent with and mirrored the Tanzimat or general political reforms.[31] It was a necessary aspect of the changes that these societies were undergoing as part of their encounter with the West and its models of modernity. As well as the impact of new techniques and technologies, the decline of traditional industries, the requirements of nascent capitalist forms and the accompanying visions of the urban and its purpose, the process received a particular fillip from the desire on the part of the rulers to impose their imprint on the cities and to conduct rebuilding programmes along the lines of those conducted

---

[29] See, e.g., Peter Laslett, ed., *Household and family in past time: Comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe*, Cambridge, 1972. Serbia is dealt with in chapters 14 through 16.

[30] Donia: *The Proximate Colony,* p. 2.

[31] See Acun, Op. Cit., pp. 274 ff.

by Haussmann in Paris, or of the abovementioned Ringstrasse in Vienna or of Rome according to the plans of Viviani.[32] According to Zeynep Çelik,

> *For the Ottoman Empire, the [later nineteenth century was] characterised by rapid transformations in the search for modernisation – a political goal. Importation of the recently "invented traditions" from Europe provided models of "modern" behaviour. Within the boundaries of this study – the study of urban form – there are three major "invented traditions" taken from the Western world. The first are the laws and legislation regarding city planning issues. The second consists of the urban design principles, which, enforced by the new laws and regulations, called for the creation of an efficient street network, monumental public squares, regular street facades, and a uniform urban fabric. The third is in the field of architecture. The new building types came with the new architectural styles, themselves recently "invented" in Europe. It is indeed, important to keep in mind that the transformations we will be pursuing in Istanbul were recent "inventions" still in the process of being established in the Western world. The norms and the paraphernalia of the new bourgeoisie and its setting par excellence, Haussmann's Paris, served as models for many European cities just as they did for the Ottoman capital*.[33]

Of course, in the case of Istanbul one must acknowledge a degree of population pressure that, although not altogether absent, was not present to the same degree in Sarajevo.[34] Nonetheless, as we have seen from Donia, the process in Sarajevo followed a very similar pattern, not least because it was based on a modern Western-style building code which had been prepared but not introduced by the Ottoman authorities and was only translated and enforced by the new Austro-Hungarian regime.

This Austro-Hungarian remodelling of Sarajevo in its own image, as mediated by the Western-oriented Ottoman building code, was assisted by the coincidence in time with the occupation of a major fire that affected the old Ottoman town in 1879, burning down a large part of the town from the river inwards as far as the Gazi Husref-bey mosque and between the bridge at the Imperial mosque down as far as the Ćumurija bridge. Some 304 houses, 434 shops, and 135 other buildings in 36 streets burned down, at a cost of 23 million forints.[35] The rebuilding was accompanied by the passing of the new building code and a new town plan. Roads were widened and plots adjusted accordingly, at the expense of the owners. Building permits were required and buildings had to be built of baked brick or stone, with stone staircases and fireproof roofing materials (tiles). Naturally this led to a building boom, which merged seamlessly with a major expansion westwards, past what is now known as the Marjindvor area

---

[32] See Zeynep Çelik: *The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City*, Berkeley: University of California Press, 1986., p. xv.

[33] Ibid. p. xvii. For the introduction of European-style apartment buildings as part of the general Europeanisation of Galata, Taksim and Pera, see ibid., pp. 134 ff.

[34] For the process in Sarajevo see Nedžad Kurto, Sarajevo MCDLXII-MCMXCII, Sarajevo: OKO, 1997, pp. 48 ff. The population of Sarajevo did triple, rising from around 20,000 to around 60,000 between Occupation in 1878 and incorporation into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918.

[35] From Midhat Aganović: *Graditeljstvo i stanje drugih djelatnosti u Sarajevu u XX i prethodnim stoljećima*, Sarajevo: Svjetlost, 2009., p. 65.

and on towards the Dolac Malta area, covered in a second 1891 town plan. All this building was required by the need to create a wide range of government, military and public buildings and by the near tripling of the population over the forty years of Austro-Hungarian rule. According to Midhat Aganović, "The public, sacred, residential and commercial buildings [erected during this period] represent a mix of styles and stylistic variations, imported from whatever countries the individual architects happened to come from, where they had studied and the approach they took to their new environment. One sees on the buildings from this period in Sarajevo a range of stylistic features: Renaissance, Baroque, Secessionist pseudo-Byzantine, pseudo-Gothic, pseudo-Moorish, Turkish and modern. These stylistic flourishes related almost entirely to the finishing of the façade, as designs were 'tailored' to suit the function and purpose of the building."[36] To add to this mix of styles, as noted by Donia, plans for major buildings were almost always drawn up outside the country, while the buildings themselves were erected on brown sites, many of which were in fact Muslim graveyards, some with considerable number of the massive mediaeval Bosnian pre-Ottoman tombstones known as *stećci*, which were broken up and used for the foundations of the new buildings. There was thus clearly little attempt to adapt the new either to the old or to some harmonious new vision. This is even more true of buildings for residential purposes, according to a Report by the Administration of Bosnia and Herzegovina, viz. the Joint Finance Ministry in Vienna:

> *It has proved possible to find only a few buildings in the capital city of Sarajevo which are really proof against fire and such as do exist simply do not meet Western-European standards. The major changes brought about by the occupation in all areas in Bosnia and Herzegovina have caused a total revolution in relation to private construction as well. A large number of officers, officials and businessmen have come here from the Monarchy to settle not just in Sarajevo, but also in other towns. They are desirous that their homes should approach to the degree possible the circumstances to which they are accustomed and accept quite readily to rent at quite high rents any new building that resembles at least to some degree those built in Europe. This has no doubt also been affected by the Government's construction of offices…. Moreover, a certain part of the local population, particularly the Serb merchants, has become increasingly susceptible to the need for European comfort. The simple houses of previous times no longer suit them and new buildings have been put up in their place. As a result of this continuous improvement, the outward appearance of the larger towns has been changing gradually but comprehensively, so that they have been losing their Oriental character. This is most evident in the capital city Sarajevo. The lower parts of the town, where business is conducted, today look much the same as any provincial town in the Monarchy*.[37]

The attitudes suggested by this quotation are typical of what was at that time an emergent consensus or construct of the Islamic City as a creation of Orientalist discourse and of the concomitant need to replace it by a colonial alternative.[38] According to its critics, the Orientalist view posited the Islamic or Arabic city as decadent, formless, and timeless (a-historical), its

[36] Op. Cit. p. 70.

[37] Quoted after Aganović, Op. Cit. p. 71.

[38] On the emergence of this consensus, particularly in French Colonial relations, see esp. Andre Raymond, "Islamic City, Arab City: Orientalist Myths and Recent Views: *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 21, No. 1 (1994), pp. 3-18, and idem, "The Spatial Organization of the City," in *Jayyusi*, Op. Cit.

lack of political and municipal structure reflected in its lack of physical rationality (comprised of irrational, winding streets and cul-de-sacs), with no differentiation between residences and no class structure or internal differentiation. As Raymond puts it, "The 'Muslim' city is, then, characterized above all by what it lacks: the regularity, regulation, and civic spirit of the city of Antiquity; the communal institutions of the medieval city. It is wedded to decline."[39] This "non-city" and "non-urbanism" is reflected in the posited lack of public space, as Islamic life is supposedly without a public aspect (no squares, fora, etc.), with the city reduced to the private house and such communal institutions as serve purely private needs and luxuries, like hamams and bazaars.[40] This focus on the private aspect of the city is at least partly itself a result of Orientalising fantasies that stress urban, upper-class or high-status living-patterns and life-practices. As indicated above, the role that the Observer's gaze plays in the construction of these discourses is enormous.[41]

The model of the Balkan Ottoman city that is currently emerging[42] suggests, by contrast, a high degree of continuity with the late antique and Byzantine cities, including the continued use of the block or *insula* and the co-existence of a variety of related house models and quarters, differentiated in ethnic, religious and class terms. Important features include the frequent absence or vestigiality of an encircling wall (thanks to the Pax Ottomanica), the consequent lack of need for a grid structure and the reduced pressure on reducing house plot side, the contrast between a commercial and communal central area, based around endowments or *kulliyes*, often centred on a Great Mosque, and the residential mahalas or quarters, comprising irregular polygonal blocks, which were often based on house plots with garden areas, as well as courtyards. The authorities would often be placed outside or at a vantage above the city (as in Sarajevo). The mahalas often developed around local mosques and were organised in a fan-like structure of matrix roads leading away from the commercial centre towards an ill-defined periphery. This way of organising houses meant that they tended not to be in terraces or rows, but detached houses placed in such a way as to respect each other's privacy to the maximum extent possible (no overlooking). As noted above, the façade along the street was not necessarily the front of the house, but a side wall, with the house oriented perpendicular to the street and accessed through a gate and a courtyard. There was considerable variation in size, number of courtyards, number of rooms, etc., reflecting status or class differences, but the essential pattern was recognisable, nonetheless. This layout promoted a certain amount of "involuted" development of the blocks, with cul-de-sacs providing access to secondary houses on subdivided plots. This was the "un-pattern" which the Austro-Hungarians

[39] Raymond, *The spatial organization*, p. 51.

[40] Raymond also objects, however, to the current deconstructive trend of suggesting no commonality in Muslim cities and himself proposes a single model for the Ottoman-Arabic cities of the Mediterranean, at least, which recognises its structural principles and, moreover, recognises them as not necessarily Muslim or Islamic, but as also due to the influence of regional or climactic or other historical factors. ibid. p. 57.

[41] For a deconstructive analysis of such approaches and one which places the elite female in a more active role as herself the subject and not just the object of a constituting gaze, see Lucienne Thys-Senocak: "The Gendered City," in Jayyusi, ed., *The City in the Islamic World*, Volume 2, Brill: Leiden, 2008., pp. 877 ff.

[42] This summary draws on the above works by Raymond, Pinon and Acun. It is worth pointing out that Pinon uses Sarajevo as his example, Op. Cit. pp. 156 ff.

were so eager to replace in those areas being rebuilt and which came to be despised by the natives themselves in those areas that survived.

The process of modernisation thus brought together a focus on the veiling and so the unveiling of the private, including women but also including the house, and the reorganisation of living conditions, with a shift away from self-evidently self-contained housing organised around a private internal courtyard and garden, closed against the world, towards communal living in apartment buildings open onto a joint courtyard and towards the street. In so far as this affected the Muslim population and not just the influx of new inhabitants, this was also a turn away from a shared form of life that insulated the family and in the end the individual from the gaze of the community, but made them vulnerable to internal power relations in the family, towards a form of life that rendered the individual family members more autonomous relative to the family, but subject to the constant supervision and view of the community. This is not necessarily so much a reduction in patriarchy as an active rebalancing between the position of the individual in relation to the family and society, given that the family is not always oppressive and having a direct relationship to society is not always liberation. The family can act as a buffer and society can be oppressive. It is this deeper connection that links the piercing of the veil on both the woman and the house and it is surely not too difficult to see that they go together, for once the veil on the house, the Avlija or courtyard wall, is gone, then there is no longer a distinction between inner and outer of the sort that makes a covering from the outside world a sensible choice. At an even deeper level, it should be clear that this robbed the Bosniak group of one of its major identity-forming assets, its ability to create a private space of resistance and of spiritual regrouping, which as we shall see is a prerequisite to the creation of a nationalisation strategy.

Building a more beautiful and older Čaršija

Given this process of piercing the architectural veil, it may not be out of place to consider the role played in the concomitant re-valuation of the domestic and vernacular tradition of Bosnian architecture, by two individual architects, Dusan Grabrijan and Juraj Neidhardt, neither of them natives of the town, the former a student of the famous Slovenian architect Jože Plečnik and the latter a student and colleague of Le Corbusier. They undertook a thoroughgoing project from the mid-1930s to the late 1950s to re-evaluate the domestic and vernacular tradition and integrate it with the utopian tradition of modern architecture, eventually within the context of utopian communism.[43]

[43] See esp. Dijana Alić: *Transformations of the Oriental in the Architectural Work of Juraj Neidhardt and Dušan Grabrijan*, her unpublished Ph.D. thesis at the University of South Wales. For their own views on the relationship between Bosnian and modern architecture, see Grabrijan, D. And J. Neidhardt: *Arhitektura Bosne i put u savremeno*, Ljubljana: Državna Založba Slovenije uz pomoć N. R. Bosne i Hercegovine i N. R. Slovenije, 1957, which has the signal distinction of being the only work for which Le Corbusier wrote a preface. For Grabrijan's essays on Sarajevo, many of which deal with his and Neidhardt's shared vision, see Čelić, Džemal: "Grabrijan i Sarajevo", *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, God. III, Knj. III, Sarajevo, 1970. On the Bašćaršija project in particular, see Dijana Alić and Maryam Gusheh: "Reconciling National Narratives in Socialist Bosnia and Herzegovina: The Baščaršija Project,1948-1953", *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol. 58, No. 1 (Mar., 1999), pp. 6-25.

During the Communist period, their legacy was generally evaluated in positive terms, but in recent years there has been a tendency to look more critically at the Orientalising elements involved in their joint vision, especially given their formative backgrounds (the classicising nature of Plečnik's approach to his own native town of Ljubljana and the Orientalising and colonial underpinnings of Le Corbusier's plans for Algiers, not to mention the Orientalising approach taken in the *Voyage en Orient*, his youthful homage to Châteaubriand, the composition of which marked a formative phase in the development of his understanding of the role of both form and function in architecture).[44]

A good deal of this recent criticism has focused on their proposal to turn the central Ottoman-period commercial area and core of the old city into a type of historical Oriental "theme park." For example, Robert Donia writes that:

> *Despite general agreement on the direction and scope of expansion, controversy surrounded plans for areas to the two ends of the historic central city: the Baščaršija to the east and the Marindvor to the west. The Baščaršija conundrum pitted the imperatives of modern urban growth against preservation of the city's historical heritage. Eager to remove reminders of the feudal past from the city, a special commission had ordered the destruction of over two hundred unoccupied craft shops in 1945, resulting in a large unoccupied area in the city center. In 1953 the influential architect Juraj Neidhardt proposed to level all but the most significant historical structures to create a mammoth theme park with a soaring arched entranceway. In 1955 the city council commissioned the architects Zdravko Kovačević and Alija Bejtić to develop a plan for the area. They proposed to eradicate most of the Ottoman heritage from the area: 'The čaršija is essential to the city's needs and contemporary urban functions of city life must develop there. The old čaršija cannot be preserved and must make way for the new… [One should] not blindly imitate the old buildings but create organic relations in architecture.'*
>
> *Fortunately, the traditional Baščaršija was saved from the modernisers by the prospect of tourism and by Sarajevans' devotion to their Ottoman heritage. Critics noted that the 1955 proposal was unlikely to provide the ambience being sought by contemporary tourists. The debate was definitively resolved with final agreement on a Baščaršija plan in 1975. The fathers preserved the area much in its traditional form and converted many facilities into fashionable restaurants and shops. They even rebuilt in wood the shops that had been torn down in 1945*.[45]

While much of this general criticism is well founded, it requires a more nuanced analysis than here given, one which would locate it within the context of a pervasive de-valorisation of the Ottoman-period heritage and its subjection to an Orientalising gaze on the part of the Austro-Hungarian authorities and those of the Kingdom of Yugoslavia, as well as of the

---

[44] Le Corbusier: *Journey to the East*, Cambridge: MIT press, 2007. On the master's Orientalism, see Zeynep Çelik, "Le Corbusier, Orientalism, Colonialism," *Assemblage*, No. 17 (Apr., 1992), pp. 58-77, which deals most directly with the plans for Algiers. Both the youthful book and the plans for Algiers exerted major influence on Grabrijan and Neidhardt in their approach to dealing with the problem of an urban plan for Sarajevo.

[45] Robert Donia: *Sarajevo, A Biography*, Hurst, 2006., pp. 232 ff. He bases his discussion on the paper by Alić and Gusheh in note 43.

concomitant development of a subaltern position on the part of the local population based on a self-Orientalising internalisation of that gaze, turned upon the self and used to turn it and their native heritage into an essentialised Other with whom it becomes impossible properly to identify. This is a structure of consciousness familiar to readers of Franz Fanon. In many ways, Grabrijan and Neidhardt's work was as much a response to this problem as an expression of the viewpoint. An actual review of their proposals in their manifesto, *Arhitektura Bosne i Put u Savremeno*, published in 1957, and of Grabrijan's essays from the 1930s and early 1940s, i.e. from before the establishment of Communist Yugoslavia, as collected and excerpted by Čelić, makes clear that they were not proposing to destroy the vast majority of Baščaršija. They were concerned to save as much of it as was practical and consonant with a modernist approach to conservation, while being willing to couch their argument in the terms most attractive to the government of the day, and that moreover it represented part of a holistic approach to the entire city centre, including those parts that had burned down in 1878 and not been infilled yet. This included, for example, the question of the development of a main city square in front of the Orthodox Metropolitan Church and the Officers' Club (now Dom Armije BiH), which was at the time waste ground and where the city fathers wanted to erect a statue on horseback to King Peter. The pair proposed a massive square organised in such a way as to allow major public meetings and which would have avoided the erection of many of the non-descript buildings which currently line it. The question of the Čaršija proper arose at much the same time, after another fire in 1937 burned down the Kolobara han, the oldest Sarajevo caravanserai, and the area around it, while the waqf that owned much of the property in the old centre made public its plans to redevelop the area around the Taslihan, that is the ruined building beside the Gazi Husref-bey bezistan or covered bazaar and the entire area between it and the Hotel Europa, up toward what is now Ferhadija St. and over to the Ferhadija mosque. The redevelopment was to include the demolition of the bezistan itself and the intention was to cover the entire area with a large mixed residential and commercial building. There was also to be a square to replace the Imaret, Musafirhan, and Clock tower of the Bey's Mosque. Grabrijan was almost a lone voice in protesting against the plan.[46]

As to Baščaršija itself, Grabrijan wrote in 1936 that

> *Sarajevo is being developed with neither rhyme nor reason. Let me give examples:*
>
> *First example: Old Sarajevo – Baščaršija. Last year a number of archaeologists were brought together to determine what should be kept in old Sarajevo. They selected forty houses which are not to be touched and put them in a list. But this is not about forty houses. It is about the whole, about whether old Sarajevo will be kept or should be modernised. Let me cite the experience with old Gothic cathedrals. They retained their harmony and beauty just up until the point when the small houses around them were knocked down and the streets widened, because a given height of house seeks a certain width of street and an apartment building appears massive in a small environment. In this concrete case, therefore: the Bey's mosque will continue to seem great and beautiful, so long as we don't interfere with its original*

[46] Aganović, Op. Cit., p115. The Taslihan had burned down in 1879. It is now the cafe garden of the Hotel Europe.

environment, so long as we keep those forty houses and don't allow the erection of two and three-storey buildings on streets of the old width…. If we want to modernise the area around the Bey's mosque we will have to look for some other form of solution, e.g. to isolate it with a park or something similar.[47]

In presenting his analysis, Grabrijan poses the future of Sarajevo explicitly as a choice between two options, one being the radical modernism of Le Corbusier to be applied on the plain from Marindvor to Ilidža and the other being the Classicism of his own master, the Slovene architect Plečnik, as an approach that "takes as it starting point the Old City, preserving it and constantly supplementing it… a gaze turned back rather than forward, whose ideal is the garden city, not too unlike, perhaps, what we see when we look at old Sarajevo from Trebević."

In a further series of articles from 1940, Grabrijan argued that the main problems with Baščaršija were that it was no longer economically viable as a centre of production, except craft production, on the one hand, and that it had become slum-like and unhygienic, on the other, with widespread use of materials that radically changed the aspect and feel of the place (the wrong type of roof tiles or redesigning the layout of shops or the use of inappropriate forms of glazing). There were major holes left by fires and ruins, particularly but not limited to the sites of the Taslihan or the Kolobara han. He argued that the disease had progressed so far that only radical surgery could help. This included, however, removing encroaching houses and other unsuitable buildings, rebuilding derelict shops, limiting building heights in the district and leaving space around monuments, *in a way that would bind all the elements into a whole*. What was to be avoided absolutely were the types of mistakes made at Notre Dame de Paris, when, in his words, they tore down its surroundings and they should have continued to tear down the church as well, as they had already destroyed the whole it was just a part of, leaving the old lady naked and vulnerable without her skirts. The reasoning behind the planting of park areas around the monuments was precisely to replace the unhygienic and dangerous shops with a low-rise, sculptural element that could stand in for them and so fend off the danger of them being replaced by multi-storey modern buildings. The function of the park was thus to reconnect all the elements into a single whole rather than to isolate the "valuable" monuments.[48]

In other words, what Grabrijan and Neidhardt were doing as early as the 1930s was fighting a rear-guard action against breath-taking philistinism on the part of the city fathers and the Waqf authorities with regard to the city's Ottoman-period heritage and they were doing it in the name of preserving the Baščaršija as a functioning whole with a clear visual, architectural and active character in accordance with the principles on which it had come into existence in the first place. By the time they were presenting their plan in the early 1950s, the district had suffered further enormous degradation of the sort Grabrijan had been warning against. According to Aganović, "Under the influence of a nihilistic attitude towards accumulated historical heritage, a decision was made at a session of the City Council on the 20th of July, 1945, to destroy the shops in the old Čaršija. An area of the Čaršija was destroyed from Šarači to the Brusa Bezistan, from the Baščaršija mosque to the Čizmedžiluk, and the area between Sagrdžija and the then Miloš Obilić St. to the Mehmed-pasha Kukavica (Bakijska) mosque – a total of 246 shops, many with warehouses. The destruction of Baščaršija began in 1945

[47] Čelić, p. 101.
[48] Čelić. Op. Cit., pp. 123-135.

and lasted to 1950."[49] Ironically, just three days after that fatal session the City Council passed a City Ordinance on the protection of cultural monuments. There then ensued a battle of wits, as a National Institute for the Protection of Cultural Monuments and Natural Resources was created in 1948, which quickly intervened, halting further destruction under the pretext that a model of Baščaršija as a whole had to be created first. In 1950, the head of the Institute, Prof. Derviš Tafro, made a most illuminating statement: "We disagree with the conclusions of the committee [for demolition]. Cultural monuments must be preserved in their original environment, which is their proper setting. At the congress of archaeologists in Belgrade, we found ourselves being constantly asked how we could allow Baščaršija to be demolished. On our return from Belgrade, we found it had been demolished."[50] The enemy had been clearly identified and it was domestic.

This did not put an end to the process of demolition, but it did mean that each individual act became a matter for a separate *ad hoc* committee, slowing down the process and binding it in red tape. A competition was launched for a pair of academic studies into the history and architecture of the Sarajevo Čaršija. The result was Hamdija Kreševljaković's classic study on the *Stara Sarajevska Čaršija*. All was not rosy in the garden, however, and demolitions continued. In 1953, Neidhardt presented his project with the clear aim of preserving the district from further destruction by turning it into an artistic and cultural area, incorporating most of the main points previously made by Grabrijan, but now placed within a context of meeting Socialist Man's recreational and cultural needs. The city, however, continued to prefer options like turning the Brusa Bezistan, which Neidhardt wanted to be a museum of the National Liberation, into a wholesale milk outlet. Amongst the principles stressed by Neidhardt were that 100% of what was of historical value was to be preserved, all further demolition was to be halted until there was a proper plan, and what was dilapidated and unsafe was to be rebuilt in accordance with the rules of historical conservation. The entire approach was predicated on a diagnosis that recognised that the economic function of the district had changed and that what had been vibrant and central was now dying and peripheral. The mission was to restore life and functionality and not just create a well-kept cultural graveyard.[51]

Eventually, after a further nearly 10 years of delay and piecemeal, partial repairs to only the most dilapidated buildings, a plan was commissioned from Zdravko Kovačević and Alija Bejtić for dealing with the problem of the old Sarajevo Čaršija. Their plan recognised the historical significance of the district as the old centre of the town and envisaged crafts, retail trade and catering as the main business activities to be pursued in it, determining on a plan of "reconstruction." The plan was not, however, adopted. Eventually, Bejtić was requested to draw up a new project, which was in the end the one used as the basis for the town plan for the district, drawn up in 1975, some 40 years after Grabrijan had first proposed taking a systematic approach to the area and preventing its further decay due to both intentional and unintentional neglect. In the meanwhile, much of what had still existed then had decayed or been destroyed. The Baščaršija as we know it today is largely an ersatz reconstruction, based on historical principles rather than physical continuity. The overwhelming impression is that what remains

[49] Aganović, Op. Cit. pp. 174-5.
[50] Cited after Aganović, Op. Cit., p. 175. Aganović also points out that Neidhardt was one of the loudest voices against the demolitions. The remaining description is drawn from Aganović.
[51] Grabrijan and Neidhardt: *Arhitektura u BiH*, p. 110.

of the Čaršija was saved less by passion than by inertia and that the people it needed saving from were its own heirs, rather than the apparatchiks of the Revolution.

Eastern Approaches

To understand this entire process and the approach taken by Neidhardt and Grabrijan to their adopted city, we must now turn to how native attitudes to the city had developed up to that point under the impact of outside influences and pressures.

Like much of the rest of the Balkans, Sarajevo represents a rich blend of cultural and civilisational influences. During the 18th and 19th centuries, however, the south-eastern European region was subject to a lengthy process of de-Ottomanisation.[52] By the late 19th century, the project of "liberating" the territories of what had once been Turkey-in-Europe had become complicated by the dictates of high international politics, the Eastern Question. Each of the major western powers had developed an interest in maintaining a weak Ottoman presence, rather than allowing one of their own number to establish a dominant presence in the region or indeed the emergence of an independent Balkan power. The Oriental was no longer simply to be eradicated, but emasculated, domesticated, and rendered safely inferior in a new hierarchy of civilisations, cultures and, in the idiom of the time, races.[53]

[52] See Hugh Poulton and Suha Taji-Farouki, *Muslim Identity and the Balkan State*, Hurst, 1997., and, for the general process of Western encroachment and its impact on Muslim communities across the Balkans, Safet Bandžović: *Deosmanizacija Balkana i Bošnjaci*, *ratovi i muhadžirska pribježišta (1876.-1923.)*, Sarajevo, 2013.

[53] I hope that this formulation explains why I continue to use the Orientalist paradigm in considering the Balkans, in spite of the criticism it has received from Robert Hayden and his wife Milica Bakić Hayden and, more particularly, Maria Todorova, who has argued that there is a separate phenomenon, which she calls Balkanism. See Milica Bakić Hayden "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia" SLAVIC REVIEW 54 (1995) and Maria Todorova, *Imagining the Balkans,* Oxford University Press, 1997. These authors make a number of good points (and a number of less good ones), to the effect that Said posited Orientalism as essentially a knowledge-power structure that served Western colonial interests in the countries with Muslim populations. In their view, the Balkans do not have a relevant Area-Studies apparatus, are not and have never been Western colonies, and are not Muslim. As a result, they were not in any simple sense qualified as Oriental. This ignores the facts that they were part of exactly the same complex as the countries Said was interested in, namely the Ottoman Empire, that they were subject to much the same Western colonial interests and that Bosnia and Herzegovina and the Sanjak and Macedonia and the Ionian islands were essentially colonies in the same way as Egypt at the same time, that the other countries, with the exception of Serbia and Montenegro, had the equivalent of colonial administrations, with Germanic princes and governmental apparatuses, the main differentiating factor being that the great powers' interests were stalemated, and finally that there were large populations of Muslims throughout the region, until they were expelled or killed. It is difficult to read any 19th century texts on the Balkans without encountering treatment of the local populations as, if not Oriental, at least Orientalised and so debased. That is the meaning of the construct of the Turkish Yoke. West and North European views regarding the modern Greeks and their relationship (or lack of one) to the Ancient Greeks are very illuminating in this regard. I fully accept that this is a different form of Orientalism from that applied to "purely Oriental races," but it is an Orientalism none the less and it is precisely this aspect that allows the peoples of the region to play the ranking games that Bakić Hayden refers to as Nesting Orientalisms, but certain aspects of which she has, I fear, misunderstood.

It was thus within the context of this fragile diplomatic balancing game that the European strategy of Orientalisation emerged. It provided a language and a modality for the expression of Western power interests that reflected and respected the inability of any individual power to establish an outright claim and domination in the area, while at the same time making clear their "joint and several" right to act as they wished in the area, without regard for the sovereignty of the native states, so long as they remained within the bounds of the balance of European interests.

The fullest expression of this system was the occupation and later annexation of Bosnia and Herzegovina by Austria Hungary, as an oriental enclave within a largely cleansed environment. As is well recognised in the literature on Orientalism, architecture plays a major role in the development of any colonial system and its self-presentation as a locus of civilising power. As we have seen, the arrival of the Austro-Hungarians to Sarajevo thus marked a new epoch in the development of the city. The built heritage of the earlier period was not simply cleared away in a crude or simple way (as had been the case with "liberated" territories in earlier centuries), at least not entirely. It was subjected to a thorough revalorisation by an orientalising gaze that was in many ways equivalent to what British architects of the period did under not entirely dissimilar colonial circumstances in Egypt and India.[54] It was fully comparable to the self-orientalising gaze which the Ottomans were learning to turning on themselves under predominantly French and German tutelage at the same time.[55] We have seen how the Ottoman-period city was ghettoised and a new, modern Austro-Hungarian city built beside it, with the deployment of a variety of styles that combined "modernising", "westernising" and secessionist elements with pseudo-Moorish elements and other orientalising details. There was thus a sharp break rather than a transition from the low-rise Oriental-style town, with a strict distinction between residential and commercial areas, and winding street patterns that follow the contours of the hills, to straight boulevards full of multi-storey tenement buildings, with a mixture of residential, commercial and official usage. Where the native architectural traditions of the country were allowed to break through, it was essentially as decorative or symbolic. Similar processes took place in the other Bosnian towns of any size, including Banja Luka and Mostar. It was precisely this break that Grabrijan and Neidhardt saw as defining Sarajevo and which they recognised as a revolution in living style and forms of community, while they saw it as the role of their Modernist Bosnian architecture to mediate these contradiction within the new Communist order (much as Le Corbusier and his predecessors the futurists did with regard to their Utopian orders).[56]

During the period of the Kingdom of Yugoslavia, the Orientalising gaze that had been characteristic of the Austro-Hungarian period was increasingly internalised. The Serbian elites and the secondary Muslim elites both internalised the Western view of themselves as barbarous and Oriental, as second-class, or as essentially inferior in the hierarchy of races, cultures or civilisations (the roots of this process go further back of course – in the Serb case subordinate identification with the West against the East had been an integral part of the

[54] See e.g. Mark Crinson: *Empire Building, Orientalism and Victorian Architecture*, Routledge, 1997.
[55] See Zeynep Çelik, Op. Cit. *passim.*
[56] That is their essential purpose in their manifesto, *Arhitektura u BiH i put u savremeno*, whose influence on Bosnian architecture it is difficult to overestimate.

revolution and the subsequent process of gradually increasing the level of independence of the emergent Serbian principality and then kingdom). For the Serb and Croat elites in Bosnia, this developed an already existing complex regarding the need for "self-liberation" from the impact of the "Turkish yoke." For the Muslim elites, the process of self-Orientalism had much deeper impact, however, as it touched a deeper and more essential level of identity, like the similar process that was taking place throughout an Arab and Islamic world prostrate before Western imperialism and whose effects are still so evident today. The Yugoslav Muslim both regarded himself as "backward" or "afflicted" by his Islamic heritage and was so regarded and dismissed by his co-nationals, who saw in that Islamic identity the concentration of the "foreign other" that had held them back and rendered them backwards. In other words, the native Muslim was identified as the Oriental in the Balkan context, as the foreign, as the infecting, and as that which had caused this civilisational lack.[57] We have already seen how this was reflected in the valorisation of building styles and settlement structures, with a rejection of the isolationist, inward-looking walled Ottoman house in favour of communal apartment blocks, built around common courtyards. The pattern shifted from one based on individual, largely self-contained and essentially private units to a more communal orientation. This shift was naturally exacerbated under Communism, when the old self-contained house and garden complexes in the mahalas were broken up and the old pattern of privacy was replaced by one of mutual observation, rendering the old house type entirely non-functional and acting like a cancer that ate away at the associated settlement pattern.

It was this internalised self-Orientalism, combined with utopian modernism, that produced, through the agency of the people of Bosnia themselves and, not infrequently, of leaders of the Bosnian Muslim group itself, the advanced urban blight and degradation that is characteristic of almost all Bosnian towns today and of Sarajevo in particular, and to which Grabrijan and Neidhardt were themselves in part reacting. The internal contradictions of the resulting position are characteristic of the official approach taken to urban planning and its reckless disregard for the urban fabric inherited from the past, a disregard that has contributed directly to the ongoing and perhaps irreversible degradation of the historic residential parts of the town. If Orientalism found its strongest expression in the continued and concentrated shelling of the town during the 1992 to 1995 war and the wanton destruction of any and all buildings associated with the period of Ottoman rule, it was nonetheless simply an intensification of an underlying process of degradation and destruction that has been applied through unrealistic and Utopian forms of urban planning, neglect and degradation of existing heritage, and inconsistent, inappropriately stringent, or unnecessarily lax application of planning procedures and regulations, not to mention the application of regulations regarding the confiscation, reallocation, and permissible forms of ownership of property. This process of degradation and destruction of the urban heritage of Bosnia and Herzegovina, and of

[57] Not all Serbs or Croats took such views, of course. Thus, in a notorious example, anti-Habsburg and anti-clerical Croat nationalists like Ante Starčević could see in the Bosniaks the remnants of a Croat aristocracy which they considered to have died out or become corrupted in Croatia proper. This was, however, a situational rather than a systematic response and could easily be reversed when Muslims refused to play ball.

Sarajevo in particular, was characteristic of the entire period of Communist rule, but has by no means disappeared since.[58]

It is, moreover, important to realise that this process is not simply a result of the impact of Communism or utopian modernism, with its inherent contempt for the past. There was no similar process of blight, based on a combination of neglect and planned degradation and justified in terms of progress, in the major historical cities of Slovenia, Croatia, Montenegro or Serbia, at least with regard to their Western heritage. That heritage was perceived, by those that inherited it, as essentially compatible with the values of progress and modernisation, as well as monetisable through tourism.

What has proved particularly fatal in this case is that the perceived contradiction between the modern and the traditional was intensified because the traditional was Islamic, eliciting uncomfortable reaction not merely in those whose internalisation of the Orientalising Western gaze meant that they wished to reject any taint of the Orient and reorient their own cultural and civilisational identity as essentially European, that is Croats and Serbs, but also those for whom there was no escape from self-Orientalising, as the Islamic formed the basis of their identity system. During the period of communism, many of these latter themselves took refuge in the promise of Utopian Modernism. That path is no longer open to their descendants. What is required now is a more humane reconciliation of the traditional and the modern and a re-appropriation of the native through a process of de-Orientalisation that is not a rejection of the Islamic or those elements of the country's heritage that come from the East, but in fact a rejection of that part of Colonialist ideology that constructs the Oriental as a category of the inferior and then induces those so categorised to define themselves accordingly.

From the above, it will be clear how well the strategies of Orientalisation were internalised in the literate elites of both Serb and Croat communities in Bosnia. There is little to be wondered at in this. Insofar as Bosnia from the time of Napoleon onwards was a community subject to the encroachments of other external and in particular neighbouring communities, which identified and developed existing fractures within the initial community of Bosnia, Orientalising was a natural technique and modality for the organisation of factions, power groups, and eventually identities. If the Catholics and Orthodox of Bosnia were to be transformed into Croats and Serbs, it had to be through a process of differentiation and contra-identification against an Other, whose role was to delegitimise the very idea of Bosnia itself. Because of the coincidence of class and religious identifiers and the fact that the class-religious group that had been dominant (and was primarily identified with Bosnia) previously shared a loyalty to a centre which the other class-religious groups did not, the process of the development of mutually antagonistic identities could begin. The very nature of this process is predicated upon a desire for positioning. Catholics did not identify as Croats or Orthodox as Serbs except in order to position themselves with what they hoped would be a winning, intervening side. The very introduction of the idea of nation was thus caught up with a mentality of hierarchy and, so, with modalities and techniques of hierarchy. The Ottoman administration may well have divided the groups into Millets, or religious communities, but these were not nations. The concept

[58] Aganović, Op. Cit, provides a detailed introduction to this process, while Nijazija Koštović: *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*, Sarajevo:Rijaset Islamske zajednice, 1998., offers a somewhat partial review of both the development and destruction of Sarajevo's Muslim heritage.

of nation is a Western one and underwent significant formative changes at the time of the French revolution and immediately after.[59] Its reception in Germany and then by the Slavic nations and afterwards by yet others set up a pattern, which some have supposed to be particularly postcolonial, but in fact is built into the very notion of nation from at least the time Fichte gave it its classical formulation.[60] That formulation sees the nation as first a spiritual community, in contradistinction to some form of material or economic, but essentially shallow civilisation, which is in some way international (cosmopolitan was the original term). It is only through the retention of what is peculiar to that nation, its authentic relationship to language, its authentic folk culture, its millennial relationship to the epitome of humanity (for there is a millennial element to every nationalism), that a real relationship to humanity, as it is meant to be, in its fullness, in its hierarchical essence, is possible. For Fichte, this meant that only the Germans could be truly human and in the realisation of their national fullness they would usher in a new relationship of humanity to itself. The Russians took over the same structure. They simply reallocated the roles, as did the southern Slavs in their various incarnations. And so have the various Arab nationalisms and pan-Islamic movements. In all cases we see the same form of nationalism reinstated under different terms. And it was this confidence in the salvific nature of their national identification that was brought by the proselytes and taught to their flocks in Bosnia. In each and every case, they preached not so much an exclusive nationalism as an inclusive, absorptive and hierarchical nationalism, in which, once all southern Slavs were brought together within the same identity, one group would be more truly identified with that identity than the others and it would take on the role of key player.

It was an integral part of this process that one place oneself and one's nation on a scale of Occidental to Oriental, while finding ways to revision the scale in order to associate particular value to Byzantine heritage, to authentic Slav elements, or to whatever worked out for one's particular group. This is the fundamental manoeuvre which has been misinterpreted by some writers, including Maria Todorova, as representing a simple application to the Balkans of a structure like Orientalism but independent of it.[61] There was, however, no application of an independently developed Balkanism; there was a cannibalisation of Orientalism. It is of course perfectly true that the Western nations viewed and continue to view the nations of the Balkans as in some way inferior, as less civilised, as closer to the Oriental, so that there are "nesting Orientalisms" of the sort described by Milica Bakić Hayden and this scale of Orientalism has been used and applied for the creation of hierarchy within the region and

[59] The bibliography on nationalism is too large to attempt even indicative references. The use of footnotes and references in the remaining text has therefore been kept to a minimum for simplicity's sake.

[60] The following summarises the argument offered by Fichte in his *Addresses to the German Nation*. There was of course a pre-existing notion of the nation, associated not least with *La Grande Nation* of France, but also with English nationalism from the 100 years war on, and indeed the birth of Italian national consciousness as essentially a rebirth or, as it later came to be called, renaissance, as a result of its encounter with its own earlier greatness and the vanishing model of Byzantium (both from the time of the Latin conquest and during the period of Greek flight to Italy). All of these approaches to the nation involved a "reactive" cultural or spiritual element, but it was Fichte who first gave it full-blown theoretical expression.

[61] Todorova, Op. Cit.

continues to be so applied by both external and internal actors.[62] One would be foolish and disingenuous not to recognise an element of the scale of Orientalism in the response of the European Union to the candidacies of Croatia, Serbia, Montenegro, Macedonia, (not even mentioning Bulgaria and Romania), and of course Bosnia and Albania, the two properly *Oriental* states. And again one would be foolish not to recognise that the nations of the Balkans, the elites of the Balkans, those who talk a discourse of nation in corridors of power where it can become a discourse of power, have always, whether in an open and indiscreet or a coded and discreet fashion, spoken this language of nesting orientalisms. Unfortunately, it is simply the inherited language of that same process of European support for ethnic cleansing, because it is essentially a language of the creation of the other and the establishment of the alien. What it is important to realise, however, is that this structure of thought is applied differentially both to the various groups *and* by them and that the lynchpin is the Balkan Muslim, whose Oriental nature is thereby essentialised.

If the Balkan peoples were thus subjected to a form of this Orientalising discourse, being depicted and so constituted as barbarous, innately violent, backward, etc., they also internalised it, applying it to themselves differentially, as a necessary part of adjusting to a context in which it was the dominant discourse. Orientalising discourses thus became one of the key tools in the hierarchisation of relations between the Balkan peoples and were deployed, alongside the new ideology of humanitarian interventionism, to legitimate the emergent processes of ethnic cleansing: forced migration, population exchange, and forced assimilation. In a sharp reversal of what had been the case for the preceding several centuries, the Muslim peoples of the Balkans found themselves at the bottom of the emergent hierarchies and had to internalise this position in order to ensure their corporate survival at all. It is this process that is at work in the three questions singled out in this paper and which continues to inform the internal contradictions that structure the position of those who identify as Bosniaks and the state of Bosnia and Herzegovina today.

Forging the Nation

Let us now pass to the process of nationalisation of the Muslim group within Bosnia. All three of the processes I mentioned at the beginning exemplify not just a response to Orientalism, but a response that was essentially self-Orientalising, which I feel was inevitable, not just because of the balance of power and the balance of influence within Austro-Hungarian and then Yugoslav society, but to an even larger extent because it was indicative and representative of a process that was occurring across the entire colonial belt that represented Russia's, Germany's, Austria's, France's, and England's zone of contact with and conquest over (mandate over) the post-Ottoman and post-Persian world. In the early years of the 20th century there developed in Bosnia a crisis and a ferment in Bosniak political thought and activity which was parallel and in fact directly related to similar processes across North Africa, particularly in Egypt, across the near and Middle East, and through Turkmenistan and Uzbekistan. As noted above, it had its parallels in Jadidism and its successors, as they grappled with the Russian Imperial and then Stalinist imperative towards modernisation, removal of the

[62] Bakić Hayden, Op. Cit.

veil and verification that all women were happy. There was no single monolithic Islamic response; there were multiple Islamic responses to modernity, just as there are multiple modernities.[63] Nonetheless, each such response in an area where there was a colonial presence had to take into account the Orientalising gaze that constituted them as subjects and whose function was in many respects to legitimise the colonial presence in the first place. Moreover, in each case the form of response was partly determined by the possibility of creating an imagined community from which to respond. For such a community to develop, there needed to be the possibility to form around a second, phantasmal body, a spiritual essence. This was integral to the very project of nation from the very beginning.[64]

As mentioned above, the general pattern with regard to the spread of Nationalism had been given shape in Germany at the time of the French Revolution. This is what may be called secondary or reactive nationalism, in contrast to the primary nationalism of the first nation states, Italy, England and Spain.[65] Even early French nationalism was reactive, however: a reaction to Italian cultural supremacy during the Renaissance. In each case of reactive nationalism, what happens is that there is a reactive, often initially absurd claim to cultural and spiritual equality or even superiority. The economic disadvantage is compensated for by a claim to spiritual aristocracy. It was German nationalism, reacting to French cultural and political supremacy, that set this pattern, whereby encroaching modernising influences call forth and create a reaction from inferiority that both mirrors and self-differentiates. It wants to imitate the coherent and integral political subjectivity it sees, but first there must take place a spiritual retreat. There is a separation between the economic and political and the cultural or spiritual and a claim is made to a spiritual autonomy, if not hegemony, to counterbalance the economic and political weakness. This is part of the process of creating an imagined community and endowing it with a sense of self-worth that is not easily falsified by the facts. This spiritual consolidation then allows the transition to modernity to be managed with a strengthening sense of identity, rather than a weakened or vulnerable one. Without some such reinforcement of the identity systems, in some cases creating a strong sense of ethnic identity for the very first time, the alternative is assimilation. The pattern was the same for the Russians and the other Slavs, as it was for the Irish, on the other side of Europe. In the cases of both the Serbs and Croats this could and did happen. For the Muslims of the Balkans and the other areas that came under Western tutelage, insofar as their entire way of life was identified as anti-modern and insofar as their own intellectual and political leaders so identified it (through their constant calls for reform), they were left with little material to develop into a coherent spiritual package to support a positive sense of collective national being around which a political project could coalesce. In fact, the particular variant of Orientalism applied in the Balkans told them that they did not have an authentic spiritual heritage to retreat into. Their ancestors' acceptance

---

[63] For multiple modernities, see S. N. Eisenstadt: "Multiple Modernities," *Daedalus* ,Vol. 129, No. 1, (Winter, 2000), pp. 1-29. For the reification of Islam within differential Islamic responses to modernity, see Talal Asad: *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, Stanford University Press, 2003.

[64] See Eric Santner: *The Royal Remains, The People's Two Bodies and the Endgames of Sovereignty,* Chicago, 2011.

[65] See note 60. My reference to Italy is to the nationalism of the Renaissance, rather than the formation of the Italian state in the 19th century.

of Islam meant that they had become denatured and orientalised. Their heritage was thus foreign and could not serve as the basis of an identity that could bear a political project, their nationhood counterfeit and forged.

This brings us to the heart of the issue for all the Muslim populations across all the areas we have been discussing, as well as many other populations in other areas, namely that the concept of a Muslim nation makes no sense (in contrast to an ethnic nation that happens to be Muslim). Being Muslim is a religious choice which transcends national identity. It may be possible to use Muslim identity as part of the construction of a national identity, as Catholicism, Protestantism and Orthodoxy have all been used, but no ethnic or national identity can be founded on it alone, since it does not provide sufficient grounds for boundary construction and maintenance. The purpose of the ethnic signifier is to designate something that is in one more than one is oneself. One does not choose it, one is interpellated into it. This is why the Serb and Croat ideologies have had to deny the existence of an original ethnic (as opposed to a geographical) Bosnian identity and insist on the religious signifier. The construction of a political nation requires an empty signifier of identity to coincide with other forms, so that what is created out of it is not merely a political but a social and/or religious and/or in some other way coherent body. In a sort of confidence trick, a certain serendipitous coincidence of forms of identity is assumed which will make the creation of a consensus of popular will easier, but this is only possible once one has provided an appropriate variant of people-forming myth. In the case of the Bosniaks, difference thus becomes a problem it didn't need to be, precisely because it is constituted as *chosen* difference, a form of apostasy from the proper ethnic essence, a denaturing. The fact that their group identity is presented as based on religious choice and conversion renders them anomalous in the system of ethnic identities. For the other groups, belonging to different religious groups reinforces their primordial ethnic identity, but for the Muslims, it is considered to contradict it. As a result, their national consciousness is presented as only having developed as a tactical response during the 20th century, as a way of preserving their religious identity, and not as an expression of primordial ethnic identity.

This point about how the discourse of Bosniak identity developed is important. The standard pattern of nationalism requires that an identity be recognised as "always already." On the other hand, almost all of the nationalist discourses in the Balkans have accepted the need to be constructivist in one way or another. They recognise the contingent, historical nature of their coming into being, their ethno-genesis, to use the Russian term that has become naturalised in Balkan historiography, and find ways to balance their essentialist claims about their identity with relativist claims as to how it came into being. That, once it has come into being, it has an essential nature seems to be the basic argument, so that the temporal order of identities coming into being is important. In this context the being of a nation (*nacija*) of Bosniaks will be recognised, but regarded as in some way artificial compared to the organic processes that brought about the Serb or Croat national integrations (which are thus really re-integrations, recovering from the disintegrations brought about by the intrusion of the Oriental). It suits those supposed national re-integrations to recognise the third element as a nation within very limited criteria, rather than allowing it to undermine the situation by bringing into question the categories applied in the first place, but it does so in a very special way. This is assisted by a particular distinction which the various forms of southern

Slav language now make between the terms Narod and Nacija. This distinction is similar to a distinction made in most other European languages between people and nation. In fact it is crucial to the development of modern forms of nationalism and is one of the reasons why "primordialists" have been able to accept important elements of the constructivist narrative, both in the region and more generally. In spite of this, the ways in which the two words are related have been given relatively little analytical weight. In general, the term Narod is used to refer to the folk or to folk elements, as the unconscious human material, which however is always already predetermined to become the self-conscious nation. It inheres in the members of the nation more than their own individual essence or being and through awareness of it they create a joint and shared context in which to become more than their mere being is and so fulfil their potential. It is supposedly through the process of becoming self-aware and self-determining as a collective political subject that the folk or people become a nation, becoming in reality what they always were potentially, actualising the notion of their own essence, and thus fulfilling their human mission by creating a self-aware and self-determining, autonomous community within which to develop most fully their potentials. The narrative of the nation is thus a narrative of this-worldly fulfilment of their human potential, a this-worldly version of the redemptive narrative common to Christianity and Islam, if not necessarily to Judaism. This is the co-option of the Kantian ideal to the national framework and, as we have noted already, is most clearly associated with the German philosopher Fichte.[66] In particular, there is a focus placed on the idea of language: not merely the having of a joint or common language, but the idea that that language is in some way authentic, that it somehow or other has a clearer and less muddied connection with some wellspring of language. Peoples who have lost their original authentic language, and who consequently speak a foreign language, or a language that has taken over too many foreign terms in order to build up its vocabulary, have a fractured relationship with language and so with thought, which is particularly damaging insofar as for this type of theory language is essentially thought and thought is essentially world-making and world-giving. Consequently such peoples have a fractured relationship with the world and are cut off from meaning, living in relation to simulacra which are no longer rooted to the authentic institution of language. The customs and their way of life, their relationship to the land, their ways of holding their body, their techniques, everything is supposed to be informed by language, so that once this fracture is introduced there is a thoroughgoing, creeping alienation that affects every element of life. These are the Cosmopolitans, the rootless intellectuals, the disaffected and the anomic.

This means that the Croat and Serb historians and sociologists and political scientists have been able to preserve the core narrative of the authenticity of their nationhood, insofar as they can trace it back to an authentic folk stratum and ethnicity. When they turn to look at their neighbours in Bosnia, they are increasingly inclined to pay lip service to the idea that, having mimicked at a much later date the processes they saw their Croat and Serb neighbours pass through, the Bosniaks or Muslims may qualify as a nation, a *Nacija*, but, through a variety of historical narratives of discontinuity of change in religion and of linguistic inauthenticity, they effectively deny them the status of ever having been a folk or *narod*.[67] In this way, they

[66] Again the essential source is Fichte in his *Addresses to the German Nation*.

[67] See for a recent example the introduction and first chapter to Nada Kisić Kolanović: *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941-1945*, Zagreb: Školska knjiga, 2009.

keep their Muslim counterparts in an ambiguous and anomalous category, while seeming to recognise and allocate them a simulacrum of the essential status they arrogate to themselves. The Bosnian Muslims are thus other and alien and integration with them is impossible, but they also lack the essential authenticity to become, properly speaking, a nation of and for themselves. They thus remain a problem, a people out of place, and, in the terms of Mary Douglas's theory, what is out of place is dirty and impure, taboo.

This structure of thought is very strong at present and, as pointed out above, acts to recuperate and reinstate the essentialist aspect of the narrative of nationalism which allows it to be deployed for the purposes of hierarchy. This form of nationalism is not to be deconstructed simply by denying its reality. National categories are reality; they are deployed and they are extraordinarily effective in the creation of groups. All the academic deconstruction of nationalism does is point out that the positing of a pre-identity out of which a folk or people can be rendered a nation is a projection into the past in order to legitimate the distinctions and categories being formed in the present, whereby whatever lies to hand will be deployed in order to shore up and defend the required construction. If one is to take seriously the de-essentialisation of nationalism and see in it merely a process of labelling, a category system that developed historically at a particular time and under given historical circumstances and that came to be applied through a combination of external pressure (whether as economic or imperial or colonial pressure) and internalisation by those appropriating the system, then one must understand it as fully contingent *in all cases of application*. Insofar as it refers to a certain number of common attributes, learned ways of doing things, a common language, a common worldview, culture, common symbols, and common narratives that may all be instrumentalised and deployed in order to create a sense of mutual identification, an in-group and the boundary towards an out-group, and the potential to actualise this through the establishment of political institutions, there is still nothing essential in those who share all of these contingent attributes that legitimates or naturalises the national label. This is again not to say that it has no reality. It certainly does, but it is a reality that is based upon historically contingent characteristics, which must, as a result, be constantly maintained and renewed, or they will change, merge with others, or develop into new forms.

One part of any analytical process will be the identification of the mechanisms by which this contingency is misrecognised as essential in certain cases and denied in others. It is one of the historical roles of Orientalism, in its alliance with both nationalism and imperialism, to both assist in the spread of the model of the nation as normative and to posit the orientalised subject as essentially unfit to become the bearer of a proper nation, at least at present, and so requiring a period of tutelage, from which it might never emerge.[68] In other words, Orientalism acted as a mediator between the supposed universalism of the national system of categorisation and the actual realities of economic and military and cultural power and the structures of domination and hierarchy which they established. It did so for the Western powers and it has done so for the Balkan powers in their attempts to legitimate their expansionary policies.

In the Balkan context, the promotion by the Western powers of Balkan nationalism and so of Balkanisation was essentially a result of the stalemate that resulted here between the powers due to the decline of Ottoman power and the inability of any of the Western powers

[68] See e.g. Partha Chatterjee: *Nationalist Thought and the Colonial World*, London: Zed Books, 1986.

to establish dominance or to fill the void in any clear way – this is the situation referred to as the Eastern question, which is, in one form or another, with us still right across the former Ottoman space. Unable to simply take over and expand their empires, and unwilling to countenance the unhindered continued presence of Ottoman power on European soil, the powers used the two new techniques of ethnic cleansing and humanitarian interventionism, in combination with the ideology of mentored national self-determination for Christians and the incapacity of the Orientals for national self-determination, given their supposed predisposition to fatalism and despotism, to foster the development of a number of buffer states in the region, over which they believed they would be able to exercise their influence. The nationalism of the Balkans in the 19th century was thus largely a result of European power politics and its instrumentalisation was underpinned by the deployment of the ideology of Orientalism, applied in different ways to the various populations. While the Christian populations were supposed to be potential nations, the Muslim populations were not. In fact, they were most often presented as the obstacle to national consummation of the unconverted. They represented the Oriental baseline, or, at best, what happens to Europeans when degraded by Orientalism. The Christian populations had retained sufficient elements of their authentic character to allow them to be redeemed, under the transitional tutelage of European power. European dynasties and European advisers were put in place wherever possible. Assistance was given in all the basic areas of state building, of economic development, and of mimicry in general. Elites were formed, capitals built, and it seemed increasingly that authentic nationhood involved becoming a pale imitation of Western cultural norms, rather than the development and flowering of the local folk culture in which it supposedly had its roots.

There was thus established, as we have said, a scale of Orientalisation, which allowed the emergent Christian elites to position themselves vis-à-vis both their Western/European sponsors (here we must include Russia) and their non-Christian, not quite co-nationals. This is the real nature of the nesting Orientalisms discussed above. It is, needless to say, still in place today. It justified the continuation after independence of the programmes of ethnic cleansing and population exchange that inspired the Balkan wars, were planned for at different points by various different officials within the Serbian or Yugoslav civil services (including but not limited to Ivo Andrić and Vaso Ćubrilović) up to and after the Second World War, informed the Yugoslav communists' aspirations towards Albania, and bedevilled the process of the breakup of Yugoslavia in the 1990s.[69]

This context placed the Muslims of the Balkans in a particularly invidious situation, but one that was essentially similar to that faced by Muslim populations across the collapsing

[69] For Andrić, see Ivo Banac: "Political Aspects of Andrić's Career," *Forum Bosnae*, 58-59, Sarajevo, 2012. On Ćubrilović, see Šerbo Rastoder: "Jedan manje poznat elaborat Vase Čubrilovića o rješavanju manjinskog problema u novoj Jugoslaviji od 3. novembra 1944." *Godišnjak* Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", 13 (2013). For the general question of Serbia and Yugoslavia's relations with Albania and the Kosovan question, see Robert Elsie, *Kosovo. In the heart of the powder keg*, East European Monographs, CDLV, Boulder, 1997, which includes the texts of both of Ćubrilović's memoranda and Andrić's *Draft on Albania*, as well as the text of the *Convention regulating the emigration of the Turkish population from the region of southern Serbia in Yugoslavia*, which was prepared in 1938 but never signed or ratified due to the outbreak of World War II.

Ottoman Empire and its extensions in North Africa, on the one hand, and in central Asia on the other. In these areas, where there was no viable nation-bearing Christian populace, the full force of the Orientalising gaze was applied in the service of direct and indirect forms of colonialism. Or rather, where there was no potentially nation-bearing Christian populace to get in the way of the direct application of the Orientalising gaze and where the powers were able to establish mutually exclusive spheres of influence, it was so deployed. France expanded its empire across North Africa, the Near and Middle East was divided between France and England and subjected to the hungry gaze of Berlin, while central Asia had step-by-step been falling under the current control of Russia for a couple of centuries. Austria Hungary's annexation of Bosnia was simply a move in this game, complicated by the presence of Christian subjects, whose nation-bearing capacity could, however, be ignored because they represented types already present within Austria Hungary and because of so-called historical claims.[70]

"*A Bosnian-Herzegovinian and a Serb and a Bosniak writer*"

I would like to end by considering the case of a poem whose content and reception exemplifies both Orientalisation and self-Orientalisation at work. The poem in question was written nearly a hundred years ago by a Mostar Serb, Aleksa Šantić, hailed by no less than Abdullah Sidran as a Bosnian and Serb and Bosniak poet, all in one.[71] Šantić is perhaps best known for his contribution to the Sevdalinka genre and in particular for his much-loved poem about Emina.[72]

How many people when learning or singing it reflect, I wonder, on the scene being described? It brings us back directly to my opening: a beautiful young Muslim girl, within the confines of her enclosed family courtyard, is being spied upon. It is usual to identify the narrator with the author, a Serb, although there are references to a Hodž's inscription or spell and to the faith of the speaker (moga mi dina), which suggest that he perhaps should not be. The speaker is intoxicated by the young girl's beauty, but this is placed in the context of sensuality that opens with his return from the bath (the very image and epitome of Oriental sensuality) and is later accentuated by the impact on him of the scent of the jasmine. For our purposes, it is essentially irrelevant whether the impact is on a narrator who is not to be identified with the poet and so is an Oriental and therefore essentially sensual being and whose invoked faith is a faith without reason, or on a version of the poet himself, who is therefore an Occidental who is giving in to that sensuality, as the lower part of his nature. This emphasis on sensuality, intoxication, superstition, losing control in the face of feminine

[70] See, e.g. Solomon Wank: "Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret 'Mémoires'", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 41, No. 97 (Jun., 1963). For a more recent treatment, see Christopher Clark: *The Sleepwalkers, How Europe Went to War*, Harper Collins, 2013.

[71] http://www.klix.ba/vijesti/kultura/sidran-santic-nas-uci-da-se-prepoznajemo-po-slicnostima/140529152

[72] A copy of the text can be found here, on a website devoted to Šantić and his works, http://www.aleksasantic.com/Print/1903-1.html. A translation into English may be found here, http://www.spiritofbosnia.org/volume-1-no-3-2006-july/emina/

beauty which is hidden, but revealed, unveiled, is, of course, a classically Orientalising stance, the essential mechanism of which is the symbolic representation of hierarchy within the relationship between the Western and Eastern, the Occidental and the Oriental. In a move that goes back to at any rate the 18th-century, though its roots are earlier, humanity is divided between Occidental and Oriental, with the former identified with the fullest development of humanity, in cultural and philosophical and religious terms, and the latter as the deficient form of humanity which, although it may have the essentials of humanity in it, has not developed, has not moved from an essential sensuality towards an essential rationality (or indeed may even have regressed).[73] This is the same technique of hierarchy which is used throughout human culture to establish power relations between groups, statuses, classes, the sexes, etc. In the same way, in the traditional viewpoint in most cultures, man may be identified with the fullness of humanity, while woman is the deficient form. Between them they make up Humanity, but one is more equal than the other, as Orwell liked to put it. Symbolically and discursively this is reinforced by an identification of the Oriental with the feminine, which is to say the sensual, irrational, religious, uncontrolled, unbridled sexual appetite etc., in contrast to the rational and controlled male principle. The patriarchal control of the Oriental over the feminine is thus not even an expression of masculinity in its raw state, but in fact the form of feminised masculinity. The privatisation of the Oriental house, like the privatisation of the Oriental female, stands against the openness and light of the Western public space. How can one be a person, this approach asks, if one is masked or veiled and thus not open to the public gaze, if one's relationship to the commonality is mediated through another? The focus on the veil is thus a necessary prelude to unveiling.

In this case, the poet carries out the double unveiling that we have seen is emblematic of processes that not merely affected but were actively embraced by the Muslim population of the country, under circumstances that caused them to internalise the Orientalising gaze. That double unveiling is the piercing of the veil of the house or courtyard, as well as the removal of the veil on the individual woman.[74] Lest I be seen to be reading too much into this, it is worth pointing out the tradition that the poet's own brother wrote to him, admonishing him for spying through the fence at a young Muslim girl and then bragging about it in the press, expressing concern over the family's reputation and the potential impact on their business, to which the poet replied that it was a matter of beauty as an ideal, as a dream, which is of course precisely the point about Orientalising – it is not about the individual woman, but about the representation of femininity and the binding of a group to the feminine in order to create its inferiority, to represent and build that inferiority, through its integration into a whole set of symbolic representations which makes sense of the world by integrating the various elements of the world into a unified picture that justifies existing or desired power relations.[75] Moreover, any given poem must be put in the context of the author's oeuvre,

[73] For an extended treatment of this topic with bibliography, see Desmond Maurer: "Minding Your Greeks and Jews", *Forum Bosnae*, 55 (2012)

[74] I am aware that the girl in question may have only been 10 years of age at the time the poem was written, and therefore no doubt would not have worn a veil, but the poet himself sexualises her and therefore introduces the poem into that problematic.

[75] The story is reported in Mišo Maric: *Mostarenje*, Sarajevo: Rabic, 2006.

and in the case of our poet it should be remembered that he was a member of a circle of nationalist Serbian poets and writers that included not just Svetozar Čorović, but also Jovan Dučić, as well as that he himself celebrated at length in verse the victories of the Balkan wars and, more particularly, the conquest, expulsions, and massacres committed by the Serbian and Montenegrin forces in the areas that are now eastern Montenegro, southern Serbia, western Kosovo, and northern Albania. It may also be pointed out that his version of the *Hasanaginica* poem exemplifies the same Orientalising pattern and structure as Emina.[76] Finally, it may be worth pointing out as an aside that the same Orientalising stance is particularly characteristic of Ivo Andrić, a cadet member of the same group, who became famous for his presentations of the Oriental within Bosnian and Yugoslav history, but was careful to construct his narrative always from a non-Oriental perspective or focalisation – one which goes a long way to explaining his popularity in the West as a privileged form of introduction to the history of the region. His narratives are a mastering of the material, not a presentation of the point of view of those described. Thus in the *Travnik Chronicles,* everything is presented from the point of view of the consuls, while in the *Damned Yard* it is all from the perspective of the only rational individual there, the Franciscan. The only other individual with at least some degree of rationality is of semi-Western blood (half-Greek through his mother) and was sent mad by the combination of East and West which his heritage involved, in particular through his infection by sensuality. And again, in Andrić, we see the same process of sexualisation, of sensualisation of the Oriental: our Franciscan's fellow inmates, in the *Damned Yard*, wish to talk only of sex, of women, and of low things. Perhaps that is to be expected of a prison, but the author presents it as a microcosm of the world that Bosnia was then a part of.

What we see here, then, is the creation of Orientalising constructs of the Muslim other, as part of the positioning strategy of Serb and Croat elites (to both of which Andrić may be considered as having belonged in importantly different ways), which are then accepted and internalised by the Muslim group, as part of their own willing dismantling of the structures of their own traditional way of life. They are caught in the double bind of a game whose rules are stacked against them and which defines them as a quasi-nation whose essence is inauthenticity.

ORIJENTALIZAM I SAMO-ORIJENTALIZACIJA U SARAJEVU

Desmond Maurer

Sažetak

Ovaj rad se bavi razvojem diskursa samo-orijentalizacije među muslimanima Sarajeva i Bosne i Hercegovine općenito krajem 19. i početkom i sredinom 20. stoljeća i međunarodnim

[76] All these texts and background on the poet are available at the aforementioned website, http://www.aleksasantic.com/

kontekstom unutar kojeg su se razvili. U tom smislu su tri područja izdvojena kao posebno poučna, a to su: pitanje skidanja vela, pitanje promjene stava prema arhitekturi i urbanom životu u Sarajevu i pitanje ustava bosanskih Muslimana ili Bošnjaka kao nacije. Rad se završava razmatranjem kako se ovi stavovi odražavaju u poznatoj pjesmi Alekse Šantića *Emina*.

Ključne riječi: orijentalizam, nacija, Bošnjaci, Sarajevo, Aleksa Šantić, *Emina*

UDK 323.1 (497=163.43*)

Politička kultura na Balkanu i savremeno shvatanje bošnjaštva

Goran Bašić
Institut društvenih nauka
Beograd

Savremene geopolitičke promene u "balkanskoj čaršiji" ruše stare, ali i podižu nove zidove. Opisivan kao mesto susreta i prožimanja velikih religija i kultura Balkan sve manje odgovara tom romantičarskom stereotipu. Islam, hrišćanstvo i judejstvo; Mediteran, Orijent i Levant preneli su balkanskim narodima antičku, vizantijsku, islamsku i hebrejsku tradiciju. Na temeljima drevnih kultura izgrađena je limitrofna civilizacija, čija su obeležja i krst i polumesec; i Biblija i Kuran; i helenofilstvo i panslavizam. Arheološko, lingvističko, etnološko, istorijsko nasleđe upućuju nas na bliske kulture naroda jugoistočne Evrope. Međutim, čini se da ni podele i razdvajanja nigde nisu toliko izražene i specifične kao među bliskim narodima. Tačke kulturnih i religijskih dodira bile su povod i za deobe, sukobe, mržnju, a u takvim situacijama bliskost jezika, vera i običaja predstavljali su breme koje je trebalo odbaciti i zameniti novim, težim, a sadržajno siromašnijim. U takvim društvenim odnosima revitalizuju se etnički i nacionalni identiteti za koje se verovalo da su iščezli u bespućima ideoloških volunarizama. Iako priznavanje identiteta treba da traže isključivo među sobom, pripadnici ovih etničkih grupa nastoje da uspostave jasne limese između svoje i susednih kultura. U tom procesu najveći saveznici su im upravo oni koji im identitet osporavaju.

Ključne reči: Balkan, politička kultura, Bošnjaci, identitet

I

Narodima na Balkanu nikada nije manjkalo arogancije kada prosuđuju o sopstvenom etno-kulturnom identitetu i istorijskom značaju. Istovremeno, susednim narodima retko se priznaje autohtonost jer su predstave o etničkom i kulturnom poreklu ukorenjene u nasleđu koje je, po pravilu, u sentimentima, sećanjima i tradiciji "naše" kulture. Adela Peeva, etnološkinja iz Sofije, inspirisana melodijom pesme koju je čula u detinjstvu, 2002. godine snimila je dokumentarni film *Čija je ovo pesma,* kojim je živopisno prikazala balkansku košnicu ekskluzivnih etno-kulturnih identiteta.[1] Ideja da otkrije u čijem etno-muzikološkom nasleđu su koreni pesme, koja se među različitim narodima različito i peva, zavela ju je na stranputicu na kojoj se suočila sa isključivostima balkanskih naroda koji su joj uverljivo i sa puno žara tvrdili – pesma je naša, mi je pevamo na originalan način i niko drugi je ne može otpevati lepše i bolje. Ekskluzivni ego balkanskih naroda zasnovan je

[1] Seeger, Anthony: "Whose Is This Song? by Adela Peeva". *American Anthropologist*. Vol. 111, Issue 4 (2009), 521.

na modelu socijalnih odnosa u kojem se teži jalovom poslu brisanja limitrofnih polja između etno-kulturnih identiteta. Nastojanja, zasnovana na Renanovoj tradiciji solidarnih zajednica u kojima su pripadnici povezani duhom nacije[2] da se socijalna identifikacija ostvari u primordijalnoj "mi grupi" unutar koje vladaju mir, red i saglasnost o visokom vrednovanju sopstvene grupe i nipodištavanje pripadnika drugih grupa[3] prijemčiva su populističkim politikama, ali ne i racionalnom duhu koji društvene odnose posmatra u široj istorijskoj, humanističkoj retrospektivi.

Surovu kritiku primordijalista koji kulturi kojoj pripadaju daju neopravdani značaj izrekli su Umberto Eko i Žan-Klod Karijer: "Prvo što otkrijete izučavajući glupost jeste da ste i sami imbecil. To je neizbežno. Ne možete nekažnjeno druge nazivati imbecilima, a da pritom ne uvidite kako je njihova glupost zapravo ogledalo u kome se ocrtava vaš sopstveni lik. Neuništivo, razgovetno i verno ogledalo."[4] Ništa manje nije upečatljivo ni Kiševo promišljanje o nacionalnosti: "Nacionalista, u principu, ne zna ni jedan jezik, niti tzv. varijante, ne poznaje druge kulture – ne tiču ga se. Ali stvar nije tako prosta. Ako i zna neki jezik, što će reći da kao intelektualac ima uvid u kulturno nasleđe neke druge nacije, velike ili male, to mu znanje služi samo tome da uspostavlja analogije, na štetu onih drugih, naravno."[5]

U Balkanskoj "avliji" takvih analogija je bilo kod svih naroda. Nepotrebno nastojeći da dokažu da potiču iz tradicije koja je preteča svih drugih, kvazi stručnjaci sa ovih područja pribegavaju falsifikatima, proizvoljnostima i zloupotrebama u tumačenju balkanske istorije, pogotovo srednjovekovne i starije. Prekrajanje istorije, izmišljanje tradicija[6] proizvode fikcije i lažne mitove kojima se neutemeljeno brane sopstveni i osporavaju susedni, najčešće kulturno i jezički bliski identiteti. Nastojeći da ukaže na štetnost ovakvih tumačenja, vizantolog Radivoj Radić u svojoj studiji "Srbi pre Adama i posle njega" citira akademika Aleksandra Lomu: "Ima oko nas nemalo stvarnih slobodnih strelaca i čak čitavih paranaučnih formacija koji s još više proizvoljnosti i neobuzdane mašte vrše svakojake zloupotrebe i nasilja nad jezikom i posebno toponimijom, s ciljem senzacionalističkih i megalomanskih rekonstrukcija svoje nacionalne prošlosti. To još ne bi bila toliko nevolja kad bi oni, pre nego što iznesu pred javnost svoje rezultate, pitali za sud nekog stručnjaka, ali ti ljudi bez ikakvog osećanja intelektualne odgovornosti drže predavanja, istupaju na gledanim i slušanim medijima i objavljuju knjige u visokim tiražima, koje se, što je najgore, čak i dobro kupuju. (...) Naš problem nije samo kako njima objasniti u čemu greše nego i kako to učiniti s običnim konzumentima njihovih brljotina koji nam se, zbunjeni ili oduševljeni time što su čuli ili pročitali, obraćaju za mišljenje. Mi nismo, pak, u situaciji da samo prezrivo odmahnemo rukom, nego nas naša struka obavezuje da štetu koja se tako čini popravljamo kad god i gde god možemo"[7]

Čini se da ne postoji bolji način da shvatimo kulturu drugog naroda, a da pri tome ne zabasamo u besplodne rasprave, od onoga koji nas upućuje na to da svaka kultura ima onoliko značaja

---

[2] Renan, Ernest: "Što je nacija?" *Kulturni radnik*. Vol. XXXIV, No. 6 (1981), 92.

[3] Šulce, Hagen: *Država i nacija u evropskoj istoriji*. Beograd: Filip Višnjić, 2002., 77.

[4] Eko, Umberto i Karijer Žan-Klod: *Ne nadajte se da ćete se rešiti knjiga*. Čačak: Gradac, 2011., 43.

[5] Kiš, Danilo: *O nacionalizmu*, Poetika, knjiga druga, 1974. (intervjui)

[6] Hobsbom, Erik: "Masovna proizvodnja tradicija" u: Hobsbom i Rejndžer (ur). *Izmišljanje tradicije*. Beograd: XX vek, 2002., 383.

[7] Radić, Radivoj: *Srbi pre Adama i posle njega*. Beograd: Stubovi kulture, 2011., 146.

koliko je vredna njenim baštenicima. Međutim, da i ovaj pristup lako može da zavede ka monokulturnim projekcijama, ukazuje Monteskje "Persijskim pismima" u kojima dvojica Persijanaca tokom boravka u Parizu francusku kulturu promišljaju lucidnije od njenih autohtonih baštenika. Distancirani od te kulture, oslobođeni iracionalnih sentimenata i normi koje prate kulturne obrasce, oni stvari vide onakvima kakve jesu. Monteskje je, da bi shvatio sunarodnike, na izvestan način učinio sebe strancem u Francuskoj, ali njegova osnovna poruka je to da traganje za istinom vodi kroz komparativno produbljivanje znanja i univerzalno razumevanje prirode ljudskog duha. Da bi objektivno shvatio sopstvenu kulturu i suočio se sa predrasudama koje su u njoj ukorenjene Monteskje ju je posmatrao kroz oči stranca željnog znanja i spremnog za razgovor, kako bi obogatio i proširio granice svoga uma. Neupitno je to da svu istinu ne možemo saznati, ali sučeljavanjem različitih mišljenja i kulturnih obrazaca možemo otkriti principe na kojima ona počiva.

Čovekova priroda je nesavršena i da bi se usavršio, nužno je upućen ka drugom čoveku. Razgovor i tolerancija prema drugome, odnosno različitosti, jer ne postoje dve istovetne jedinke, preduslov je razvoja kako ličnosti, tako i civilizacije. Učaurene ličnosti i sistemi, nesposobni za komunikaciju i razuman, otvoren pristup drugima teže samouništenju. U tom sistemu uzajamnog dopunjavanja tolerancija je uslov napretka i socijalnog života – drugi su nam potrebni da bi razvili sebe: "Istine ima tamo gde se pita i odgovara" – suština duhovnog susreta u istini je da sagovornici iz razgovora izlaze bogatiji za iskustvo i znanje onoga drugog: "Tolerancija je sposobnost da se sasluša čovek koji ima drugačije mišljenje o istoj stvari, da bi se u njegovom mišljenju otkrili sadržaji koji mogu da doprinesu da se dva mišljenja približe, isprave, dopune i izraze u obliku koji će zadovoljiti obe strane. Tolerancija nije i ne treba da bude samo bljutavi kompromis, ali uvek moramo imati na umu da je sve što u kulturi postoji rođeno susretom različitih ideja".[8]

II

O identitetu Bošnjaka postoje dva na prvi pogled oprečna mišljenja. Prvo koje zastupaju autohtoni Bošnjaci i koje se zasniva na činjenicama o srednjovekovnoj bosanskoj državi i crkvi i specifičnoj vitalnosti etničke grupe koja je uprkos različitim iskušenjima tokom istorije očuvala autohtoni identitet na kojem u savremenim prilikama gradi nacionalno i državno ustrojstvo. Drugo mišljenje dolazi od pripadnika balkanskih hrišćanskih naroda koji u u identitetu Bošnjaka kao najznačajnije obeležje prepoznaju slovenske korene i muslimansku veru. Načelno, oba stanovišta su tačna, ali ne i do kraja utemeljena u nespornim činjenicama. Prvi zaboravljaju da Bosna i Bošnjaštvo nisu konstante i da su se tokom istorije menjali i država i etničke grupe koje su živele na njenom prostoru i da je sve to uticalo na savremeni bošnjački identitet. Drugima, nedostaje mera jer prihvatanje islama shvataju kao pradedovski greh koji se nikada ne može dovoljno okajati.

Slovenski koreni bili su pre prepreka no prednost jugoslovenskim Muslimanima da kontinuirano grade nacionalni identitet jednako otvoren za vrednosti zapadne civilizacije i islamske religije. Nacionalna osećanja muslimana slovenskih etničkih korena lamentirajući, izražava Selimovićev Hasan: *Mi smo najzamršeniji ljudi na svijetu. Ni s kim istorija nije napravila*

[8] Šušnjić, Đura: *Dijalog i tolerancija*. Sremski Karlovci: IKZ Zorana Stojanovića, 1994., 197-225.

takvu šalu kao s nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo, a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke, i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećanjem stida zbog porijekla, i krivice zbog otpadništva nećemo da gledamo unazad, a nemamo kud da gledamo unaprijed, zato zadržavamo vrijeme, u strahu, od ma kakvog rješenja. Preziru nas i braća i došljaci, a mi se branimo ponosom i mržnjom. Htjeli smo da se sačuvamo, a tako smo se izgubili, da više ne znamo ni šta smo. Nesreća je što smo zavoljeli ovu svoju mrtvaju i nećemo iz nje. A sve se plaća, pa i ova ljubav.[9]

Kod dela balkansko-slovenske naučne i kulturne javnosti ne postoji ni dvoumljenje u vezi s time kakvog su etničkog porekla njeni žitelji islamske veroispovesti. Na njihova obrazloženja zašto se osećaju Bošnjacima obično se oglušuju, naglašavajući da je reč o Srbima, Hrvatima, Crnogorcima koji su primili islam iz kojeg su usvojili određene obrasce ponašanja. Često se naglašava da su u procesu islamizacije slovenskog stanovništva odlučujući bili interesi velikih sila: "verske posebnosti i svakako određene kulturne specifičnosti muslimana u odnosu na hrišćane upotrebljavaju se prvenstveno radi ostvarenje interesa spoljnih faktora na Balkanu. To jeste primer upotrebe islamskih faktora u balkanskoj strategiji velikih sila, samo što se neke od sila menjaju na istorijskoj sceni. To nije prilog nastojanju za razumevanje kultura i civilizacija, niti je primer stvarne brige za muslimanske interese. Oni su više objekt nego subjekt artikulacije dobro shvaćenih svojih interesa. Niti je to doprinelo operacionalizaciji ovog prostora, ako pod tim podrazumevamo jačanje evropskih ustanova, tradicije, kulturnih obrazaca i evropskog načina mišljenja"[10] Za ideologa bošnjačkog pokreta Adila Zulfikarpašića bošnjaštvo ili neobošnjaštvo je koncept oko kojeg nema sporenja, bar ne među muslimanskim intelektualcima u Bosni, jer su otklonjene sve nedoumice, pa i one unutrašnje, duhovne, u smislu egzistencije bošnjačkog naroda. Po njemu zauvek je okončana iluzija da su Bošnjaci Srbi ili Hrvati islamske veroispovesti.[11]

Ova u osnovi tačna teza nije do kraja izvedena i objašnjena u odnosu na savremene identitete drugih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini. U ovom kontekstu bošnjaštvo je ekskluzivna privilegija muslimanskog stanovništva Bosne i okolnih oblasti. Integralno bošnjaštvo kao integrativna kategorija koja podrazumeva sve stanovnike Bosne i Hercegovine, bez obzira na veroispovest i etničko poreklo, nije ozbiljnije razmatrano ni kod bošnjačkih, a čini se još manje kod srpskih i hrvatskih intelektualaca. Muslimanska koncepcija bošnjaštva insistira na istorijskom kontinuitetu etničke svesti ove zajednice, čiji koreni sežu u preosmanlijsko doba, i dalje, da je bošnjaštvo nastalo pre islamizacije slovenskog stanovništva u Bosni. Iz ovako obrazložene teze da su "svoji na svojeme", trebalo bi da proizlazi legitimno pravo Bošnjaka na ravnopravan tretman, ako ne i suprematiju u odnosu na druge stanovnike Bosne i Hercegovine. Praktična implikacija ovakvih shvatanja nije dovela do toga da se stanovnici Bosne različitih veroispovesti i nacionalnosti osećaju Bošnjacima, već su, naprotiv, utemeljeni duboki jazovi između naroda koji tamo žive.

---

[9] Selimović, Mehmed (Meša): *Derviš i smrt.* Sarajevo: Svjetlost, 1966., 370.

[10] Terzić, Slavenko: "Upotreba islamskog faktora u balkanskoj strategiji velikih sila: Raška i "sandžačko" pitanje", u: *Islam, Balkan i velike sile*. Beograd: Istorijski institut SANU, 1997., 322.

[11] Intervju objavljen u *Borbi* 2. april 1994.

Pomenuta mišljenja, koja su potkrepljena odgovarajućom empirijskom i teorijskom argumentacijom, prenebregavaju činjenicu da je nacionalni identitet dinamična kategorija. Za izgradnju nacionalnog identiteta nisu uvek presudni isti faktori. U različitim slučajevima, u zavisnosti od istorijskih i drugih prilika, nacionalni identitet preživljava brojne transformacije i njegovi primordijalni oslonci, kao što su etnija, vera, jezik, ne moraju zauvek ostati nepromenjeni. Jedan od mogućih načina uticaja na promenu nacionalnog identiteta jesu i pritisci centara moći. Najčešće je reč o promenama identiteta pripadnika neke etničke zajednice koje su prouzrokovane ili pritiscima ili su posledica dugotrajnog života u nepovoljnim uslovima[12].

Akademik Muhamed Filipović jezgrovitije od drugih prevazilazi ekskluzivističke teorije o identitetu Bošnjaka: "Dakle, identitet naroda često se sastoji u razlikama, a ne u sličnostima među onima koji žive zajedno i na istom prostoru i istovjetnost nema nikakvu prednost u značenju i valjanosti pred razlikom među njima. Nije teško utvrditi identitet Francuza u odnosu na identitet Grka ili Bošnjaka. Teško je, međutim, utvrditi identitete onih koji mnogo toga u historijskom postojanju dijele i kojima je mnogo toga zajedničko – kao npr. porijeklo, jezik, historija, teritorija koju nastanjuju, način života, ishrana, tradicija i sl. a kod njih je relativno malo toga što ih dijeli – kao što su kod nas to bile samo vjera i, u novije vrijeme, uvezene političke ideje, odnosno državno-pravne veze s narodima i državama izvan naše zemlje i izvan njene historije, koje sve više poprimaju agresivne težnje i oblike inkorporacije tih naroda u sisteme vlasti i konstituciju drugih zemalja, čineći ih strancima u njihovoj sopstvenoj zemlji. U slučajevima kao što je naš, identitet izlazi iz okvira onog što je različitost i sedimentira se u onom što je zajedničko, kao npr. prihvatanje normalnosti razlika među ljudima u svim aspektima života, pa i u vjeri, tj. onom što nadilazi razlike i omogućuje im da sukladno egzistiraju kao dio jedne harmonične političke, društvene, duhovne i kulturne cjeline." (...) "Mi Bošnjaci muslimanske vjere imamo identitet posebnog tipa, koji se temelji na cjelokupnoj historiji naše zemlje i njenih žitelja. Osnova našeg historijskog, moralnog i društvenog identiteta je otvoreni prijateljski karakter, nedjeljivost u bitnim stvarima od drugih i poštovanje recipročnosti na život svih drugih ljudi"[13]

III

Bošnjaci su svoje nacionalno biće gradili vekovima u veoma specifičnim uslovima. U njihovoj kulturi postoje eklektički elementi istočne i zapadne tradicije koji ih čine različitim, posebnim kako u odnosu na etnije u okruženju, tako i u odnosu na vanevropske muslimane. U njihovom istorijskom prtljagu postoji mnoštvo uporišnih tačaka koje neumitno doprinose jačanju unutargrupnih veza i koje podstiču centripetalne tendencije u odnosu na prvobitne

[12] Kanadski filozof Čarls Tejlor (Charles Taylor), promišljajući o identitetu u savremenom dobu, primećuje da je identitet "delimično oblikovan priznanjem ili njegovim odsustvom, a često i naopakim priznanjem od strane drugih", te da je moguće da "osoba ili grupa ljudi trpi stvarnu štetu, stvarno izobličenje, ukoliko im ljudi ili zajednica oko njih uzvraćaju slikom koja je ograničavajuća, ponižavajuća ili prezriva. Nepriznavanje ili naopako priznavanje odista može da nanese štetu, budući da predstavlja oblik tlačenja time što nekog zatvara u lažan, iskrivljen i redukovan način bivstvovanja" (Tejlor, 2003., 11). "Naopako priznavanje" kolektivnog identiteta na korak je od stigmatizacije.

[13] Filipović, Muhamed: *Ko smo mi Bošnjaci*. Sarajevo: Prosperitet, 2008.

etničke mase. Svakako da su pri tome prošli dug put od samopercepcije grupe kao "balija, poturica, muhamedanaca", koji su izdali prvobitnu veru, preko "kalajevske"[14] koncepcije bošnjaštva i artikulacije nacionalnih i političkih ciljeva putem institucionalizacije religijskog kao dominantnog činioca etničkog identiteta, pa sve do formiranja modernih nacionalnih institucija, važnih za očuvanje i razvoj grupne kohezije. To je bio neumitan i za južnoslovenske Bošnjake veoma bolan i skupo plaćen društveni proces, čiji je razvoj u određenim trenucima svakako podstrekivan od velikih sila van Balkana.

Identitet Bošnjaka je sazdan kroz dugotrajan i složen društveni proces i njegovo ishodište ne dopušta, ne trpi pojednostavljenja ili apsolutizovanja pojedinih varijabli na račun drugih. Međutim, ovoj grešci su skloni svi koji nastoje da proces ubrzaju ili zaustave. U literaturi je mnogo članaka koji, otkrivajući istorijsku istinu, doprinose produbljivanju savremenih društvenih problema. Iluzorno je lamentirati nad tim procesom i očekivati da se identitet Bošnjaka može promeniti u smislu povratka "pradedovskim" korenima. Teško je to očekivati, tim pre, što je istorijsko sećanje kako Bošnjaka, tako i njihovih suseda opterećeno događajima, ali i predrasudama, stereotipima koji u velikoj meri podstiču društvenu dezintegraciju. Tu je Adil Zulfikarpašić bez ikakve sumnje u pravu kad zapaža da je jasna distinkcija u identitetima Bošnjaka, Srba i Hrvata jasno povučena i da su tačke susreta moguće samo na limitrofnim tačkama. Ostale granice je teško prevazići i konstruisati zajednički identitet.

Sa stanovišta savremenih Bošnjaka sva ova pitanja bi trebalo da su manje važna u odnosu na identitet koji baštine. Njima je važna samo činjenica da se prepoznaju u identitetu koji ih vezuje za Bosnu kao nacionalnu maticu i politiku koja ih upućuje na bosanski jezik, islam i istorijsko nasleđe iz preosmanskog perioda. Savremenog Bošnjaka u biti ne bi trebalo da interesuju mišljenja koja osporavaju Bošnjaštvo. Šta više, takva mišljenja mogu samo da ih dodatno homogenizuju, ojačaju, upute jedne na druge i podignu nove zidove između balkanskih identiteta.

Međutim, na ovom mestu trebalo bi podsetiti na pitanja koja su od suštinske važnosti za identitet Bošnjaka i državnost Bosne i Hercegovine. Prvo se odnosi na dilemu da li je bošnjaštvo zatvoreno isključivo samo za muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine ili je reč o univerzalnom, nadetničkom identitetu koji bi mogli, pod uslovom da to osećaju, baštine i drugi žitelji ovog područja nemuslimanskog porekla koji svoj identitet nalaze u Bosni iz preosmanskog perioda, Bosni o kojoj su s preko potrebnom emocionalnom distancom pisali Nada Klaić[15], Tomislav Raukar[16] ili Ivan Franjo Jukić (Slavoljub Bošnjak)[17]. O iskušenjima "nadetničkog" identiteta naučno neubedljivo, ali s punom socijalnom inteligencijom, opisuje akademik Abdulah Sidran: "Kuća Balkana je nasred puta, između istočnog i zapadnog sveta. Ovde prolazi granica podeljenog hrišćanstva. Između Pešte i Jadrana, "tekla" je Drinom. Govorim o Bosancima, koje danas iz nevolje zovemo Bošnjacima, jer su se druga dva etnosa nacionalizovala svojom voljom, što im se ne može ni braniti. Zato su Bošnjaci, nažalost,

[14] Benjamin Kalaj: *Dnevnik Benjamina Kalaja* (priređivač Nikola Radenić). Beograd: Istorijski institut SANU, 1976.

[15] Nada Klaić: *Srednjovekovna Bosna*. Zagreb: Eminex, 1994.

[16] Tomislav Raukar: *Hrvatsko srednjovekovlje – prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.

[17] Slavoljub Bošnjak: *Zemljopis i poviesnica Bosne*. Zagreb, 1851.

samo bosanski muslimani. To je, dakle, prostor i granica između svetova, civilizacija, religija. A šta god je na granici, podložno je trenju"[18].

Ako je reč o takvom, ekskluzivnom, zatvorenom identitetu, što društveno nije sporno i neopravdano, jer je, kao što je rečeno, identitet dinamična kategorija i tiče se isključivo baštenika, onda se otvoreno pitanja kako u njemu učestvuju muslimani koji su identitet Bošnjaka stvorili sećajući se hrišćanskih korena ili muslimani Bošnjaci koji nemaju svest o Bosni i Hercegovini kao državnom prostoru za koji vezuju svoj identitet – reč je o širokoj, balkanskoj muslimanskoj dijsapori u Crnoj Gori, na Kosovu, u Srbiji.

Sledeće pitanje, na koje treba ukazati odnosi se na karakter državnosti Bosne i Hercegovine u odnosu na etničku strukturu stanovništva. Pokušajmo još jednom da se izdignemo iznad prostora i vremena i zanemarimo činjenice koje proizlaze iz normativne i društvene stvarnosti – Dejtonskog sporazuma, Ustava, kantonalne kvazi decentralizacije, pogleda preko komšijskih plotova u bosansku avliju i imaginarno konstruišemo državni identitet Bosne i Hercegovine. Kakav bi to identitet trebalo graditi da postoji čvrsta socijalna osnova za razvoj političkog, ekonomskog, pravnog sistema? Na koji način identitete tri istorijska naroda i ne zaboravimo manjinske identitete koji su takođe autohtoni i imaju svoju istorijsku dimenziju na prostoru Bosne i Hercegovine, ugraditi u zgradu dobro uređenog poretka zasnovanog na načelima predstavničke demokratije i sekularne države?

Literatura

Eco, Umberto; Jean-Claude Carrière: *Ne nadajte se da ćete se rešiti knjiga*. Čačak: Gradac, 2011.

Filipović, Muhamed: *Ko smo mi Bošnjaci*. Sarajevo: Prosperitet, 2008.

Hobsbawm, Eric: "Masovna proizvodnja tradicija" u: Hobsbawm i Ranger (ur), *Izmišljanje tradicije*. Beograd: XX vek, 2002.

Kiš, Danilo: *O nacionalizmu*. Poetika, knjiga druga, 1974. (intervjui)

Radić, Radivoj: *Srbi pre Adama i posle njega*. Beograd: Stubovi kulture, 2011.

Renan, Ernest: "Što je nacija?" *Kulturni radnik*, Vol. XXXIV, No. 6 (1981)

Seeger, Anthony: "Whose Is This Song? by Adela Peeva". *American Anthropologist*. Vol. 111, Issue 4, 2009.

Selimović, Mehmed (Meša): *Derviš i smrt*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Schulze, Hagen: *Država i nacija u evropskoj istoriji*. Beograd: " Filip Višnjić", 2002.

Šušnjić, Đura: "Dijalog i tolerancija: susret razlika". u: *Tolerancija susret razlika*. Beograd, 2002.

Šušnjić, Đura: *Dijalog i tolerancija*. Sremski Karlovci: IKZ Zorana Stojanovića, 1994.

Taylor, Charles: "Politika priznanja", u: E. Gatman, *Multikulturalizam*. Novi Sad: Centar za multikulturalizam, 2003.

Terzić, Slavenko: "Upotreba islamskog faktora u balkanskoj strategiji velikih sila: Raška i "sandžačko" pitanje", u: *Islam, Balkan i velike sile*. Beogard: Istorijski institut SANU, 1997.

[18] Abdulah Sidran: *Bošnjaci su samo bosanski muslimani* (http://forum.badnjak.com/viewtopic.php)

POLITICAL CULTURE IN THE BALKANS AND CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF BOSNIAKHOOD

Goran Bašić

Summary

Contemporary geopolitical changes in the "Balkan bazaar" break down old walls, but also raise the new ones. Described as a place of meeting and inosculating of great religions and cultures, Balkans corresponds less to that romantic stereotype. Islam, Christianity and Judaism; Mediterranean, the Orient and Levant transferred to the Balkan peoples Ancient, Byzantine, Islamic and Hebrew tradition. On the foundations of ancient cultures it was built limited civilization, with defined cross and crescent; the Bible and the Quran; and Hellenophilia and Pan-Slavism. Archaeological, linguistic, ethnological, historical heritage point us to the close culture of Southeastern Europe nations. However, it seems that there is no division and separation nowhere so pronounced as specific as among close nations. The points of cultural and religious contacts were the reason for the division, conflict, hatred, and in such situations the closeness of language, religion and customs were a load that had to be rejected and replaced with new, more severe, and substantially poorer. The ethnic and national identities that were believed to have vanished in the wilderness of ideological voluntarism were revitalized in such social relations. Although the recognition of identity should seek only among themselves, members of these ethnic groups tend to set their limes between his and neighboring cultures. In that process, the biggest allies of them are those who dispute their identity.

Key words: Balkan, political culture, Bosniaks, identity

UDK 061.1 EU: 327

Mitovi i legende o eurounijskim integracijama

Nedžma Džananović-Miraščija
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Ekonomsko restrukturiranje, reinterpretiranje sopstvenih vrijednosti i samorazumijevanje EU, koje u narativ proširenja treba da uvede i prostor Balkana sa specifičnim problemima i historijom, veoma su značajni segmenti aktuelnog procesa proširenja. Kontekstualizirana analiza politike proširenja, međutim, jasno ukazuje da se motivi proširenja ne mogu reducirati ni na jedan od ovih segmenata pojedinačno, pa ni na njihovu kombinaciju. Suština procesa proširenja u vezi je s "izvozom" normi, tj. svojevrsnim širenjem prostora na kojem će vrijedjeti EU norme. Iako je proces normiranja izrazito asimetričan, jer EU istovremeno propisuje norme i ocjenjuje stepen njihove ispunjenosti, on je dvosmjeran i podrazumijeva punu odgovornost i sudjelovanje obiju strana. Odgovornost za normativni dio procesa, koji leži na političkim elitama u svakoj od država obuhvaćenih procesom proširenja, upravo je onaj razlog zbog kojeg se u BiH najmanje govori o ovom aspektu proširenja, dok se intencionalno favoriziraju redukcionistička tumačenja povezana s ekonomijom ili vrijednosnim narativom kao glavnim eurounijskim motivima za proširenje. Shodno tome, i zastoji u procesu prije se interpretiraju kao nedostatak ekonomskog ili političkog interesa Unije za BiH, nego nedostatak odgovornosti bh. vlasti u normativnom dijelu procesa.

Ključne riječi: eurounijske integracije, politika proširenja, normativnost, proširenje na Zapadni Balkan

Iako veoma značajan za Bosnu i Hercegovinu, proces eurounijskih integracija iznimno je rijetko predmet rasprava u intelektualnim krugovima. Distanciranje akademske elite od ove teme otvara dodatni prostor za dominaciju političara i produkciju čitavog niza "mitova i legendi" kojim nastoje prikriti stvarnu dinamiku procesa priključenja BiH Uniji. U tom prostoru, tumačenja integracijskog procesa opasno se simplificiraju, a javnost intencionalno dezinformira. Suštinska karakteristika politike proširenja, normativnost, u potpunosti se ignorira. Kontekstualizirana analiza politike proširenja, međutim, jasno ukazuje da je proces "izvoza" normi kroz proces priključenja asimetričan, ali, ipak, dvosmjeran proces i podrazumijeva puni angažman obiju strana.

Kako vidimo Europsku uniju

Impresivan obim politološke literature, na engleskom i drugim stranim jezicima, koja tretira eurounijske integracije jasno ukazuje na ogroman izazov koji pred politologiju kao nauku postavlja fenomen Europske unije. "Više od poretka, manje od federalne države"[1]

[1] Wallace, William (ur): *The Dynamics of European Integration*. London: Pinter, 1990.

možda je i najbolja, iako ne i najbliža definicija ove unikatne političke forme. S jedne strane, ova definicija nam ne govori ništa o samoj Uniji. S druge nam, pak, govori šta ona nije, zadajući nam raspon unutar kojeg se ova tvorevina kreće. Kako nijedna od postojećih teorija nije zahvatila eurounijski fenomen u cjelini i pojasnila sve njegove aspekte, Unija je u velikoj mjeri ostala "neidentificirani politički objekt" čije se postojanje prihvata i proučava praćenjem pojedinih paralelnih procesa i pojedinačnih segmenata i aspekata.

I u političkoj praksi unutar Europske unije postoje različite, ponekad i međusobno isključive interpretacije njenih osnovnih karakteristika, ali i konstitutivnih elemenata. Za neke, Europska unija je, prije svega – ekonomija, zajedničko tržište koje omogućava slobodan protok robe, kapitala i radne snage. Za druge, pak, Unija je zasnovana na zajedničkom europskom identitetu i zajedničkim europskim vrijednostima. Istovremeno, treći sanjaju o novomilenijskoj supranacionalnoj političkoj zajednici čiji je Europska unija tek prvi stadij. Čemu dati prioritet u pokušajima definiranja Europske unije? Ekonomiji? Temeljnim vrijednostima? Evolutivnom potencijalu?

Logika proširenja u najvećoj je mogućoj mjeri povezana s osnovnim interpretacijama osnova Europske unije. Motivi za proširenje i na našim prostorima tumače se ovisno o tome kojem od navedenih konstitutivnih elemenata dajemo prioritet. Tako, npr., prema konceptu EU koji je vidi kao postdržavnu interesnu zajednicu koja doprinosi rješavanju zajedničkih problema država-članica, Unija je entitet koji postoji da bi promovirao i štitio interese, i to prvenstveno ekonomske interese, svojih članica. EU se, dakle, zamišlja kao nešto kompleksnija forma međunarodne organizacije koja se zasniva na slobodnom tržištu, a njena budućnost direktno ovisi o tome da li će države-članice prepoznati sopstveni ekonomski interes u prihvatanju tog okvira ili njegovom daljem širenju. U tom kontekstu, a s obzirom na očajnu ekonomsku situaciju u BiH, na domaćem terenu ne vjeruje se u iskrenost namjera EU da primi BiH, jer se u tome ne prepoznaje njen ekonomski interes.

Koncept EU kao zajednice zasnovane na zajedničkim vrijednostima vidi je kao entitet koji pomaže revitaliziranju tradicija i vrijednosti percipiranih kao "europskih", nerijetko i kršćanskih, a osjećaj zajedničkog identiteta osnovni je pokretač integracija. U takvoj političkoj zajednici budućnost integracija ne zasniva se na procjeni država-članica o eventualnoj ekonomskoj koristi. Osjećaj zajedništva i solidarnosti treba da nadomjesti eventualne negativne ekonomske posljedice dubljih i daljih integracija. Eurounijska perspektiva BiH, prema pojedinim domaćim interpretatorima, ni u ovom kontekstu nije izvjesna, s obzirom na njen multietnički i multireligijski identitet.

Treća ranije spomenuta mogućnost interpretira EU kao postdržavnu zajednicu koja se zasniva na univerzalnim pravima. Takva politička zajednica crpi legitimitet svojih institucija direktno od građana EU, a ne na osnovu volje država-članica. Za razliku od zajednice zasnovane na osjećaju zajedništva, koja također priznaje legitimitet građana, posebno njihovog osjećaja zajedništva i solidarnosti, dublja i dalja integracija, prema ovoj koncepciji, ne bi ovisila o percepciji kulturne kohezije i zajedničkih tradicija, već na paketu osnovnih prava i demokratskih procedura, utemeljenih ugovorima (ili novim ustavom EU). Kulturni pluralizam i sama postdržavna zajednica spontano bi se konstituirali kroz procese koji bi uvažavali različite identitete i interese. Takav eurounijski okvir interpretira se kao optimalno rješenje za ratom iskasapljenu, a Dejtonskim mirovnim sporazumom razvlaštenu BiH. Među pristalicama ove vizije, proces približavanja BiH članstvu u EU, često se interpretira kao prilika da se državi vrate ovlasti koje joj ne pripadaju prema Dejtonskom ustavu.

No, na kojem se, od tri navedena koncepta, zasniva politika proširenja?

Ekonomija kao osnov proširenja

Ekonomski interes kao legitiman razlog za širenje EU posebno je došao do izražaja kod tzv. "velikog proširenja" iz 2004. godine. U svim dokumentima Europske komisije, pogotovo onim ključnim za proširenje (EC, 2001), ekonomska korist od proširenja je stavljana u prvi plan. Iako je ekonomski jaz između EU-članica i deset zemalja koje su aplicirale za članstvo bio vidljiv golim okom, smatrano je da će ekonomski efekti proširenja biti obostrano pozitivni.

Pojedini su, međutim, analitičari i tada naglašavali prvobitne ogromne troškove proširenja. Štaviše, pažljiva i potpuno racionalna analiza troškova i koristi od proširenja sugerirala je da je za EU ekonomski najpovoljnije da zemlje Centralne i Istočne Europe uključi u zajedničko tržište, ali ne i u svoje članstvo. Kako tvrde Schimmelfenning i Sedelmeier, čini se da odluka o proširenju ipak nije donesena samo na osnovu takve racionalne procjene, tj. ne samo na osnovu argumenata i razloga koji se temelje na ekonomskom interesu, kako je sličnu tezu interpretirala Sjursen. Unija je propustila priliku da se zaštiti od troškova uključivanja novih zemalja u svoju poljoprivrednu i politiku regionalnog razvoja, kao i od svih izazova uvođenja novih članica za sto na kojem se odlučuje.[2]

Schimmelfenning pojašnjava da je Unija donijela odluku da zbog ekonomskih interesa pojedinih članica, zajednički, kao Unija prihvati troškove i opasnosti od proširenja, dok su te zemlje koristile normativne argumente, kako bi izvršile pritisak na ostale da takvu odluku prihvate. Sjursen[3], međutim, pobija ovu tezu, navodeći da ekonomske analize pozicija, npr., Njemačke i Danske (kao velikih pristaša proširenja 2004.), ne potvrđuju ovu ocjenu. Očekivana ekonomska korist najglasnijih zagovornika proširenja nije mogla *per se* opravdati jaku podršku koju su ove zemlje pružile politici proširenja. Da su Uniju interpretirale isključivo kao okvir koji treba da maksimalizira njihovu dobit i služi isključivo njihovim interesima, mnoge članice ne bi slijedile općeprihvaćeni kurs i promovirale ideju proširenja pred svojim građanima, pozivajući se upravo na zajedničke norme.

Čak i ako prihvatimo argument da su pojedine "stare članice" licemjerno igrale na kartu obaveze i solidarnosti, kako bi proširenjem na centralnu i istočnu Europu ojačale svoje ekonomske pozicije, takva taktika ne bi mogla uspjeti da navedeni normativni argumenti nisu imali sopstvenu specifičnu težinu.

Ekonomski interesi bili su predmet diskusija i u ranijim krugovima proširenja, ali i ranija proširenja potvrđuju da se Unija, tada Europska/e zajednica/e nije rukovodila isključivo ekonomskim razlozima.

Kad je osnivačka Šestorka daleke 1961. razmatrala prvi zahtjev za pristupanje u članstvo, onaj britanski, nije se razmišljalo o ekonomiji. Činjenica da je Ujedinjeno Kraljevstvo kao jedan od osnivača EFTA-e, rivalskog ekonomskog bloka tadašnjoj EEZ, apliciralo za članstvo u EEZ, nije izazvalo oduševljenje kod Šestorke zbog očekivane ekonomske koristi. Razmišljalo se isključivo o tome kako bi bliska povezanost UK sa Sjedinjenim Američkim Državama

[2] Baldwin, R.E., Francois, J.F., i Portes R.: "The Costs and Benefits of Eastern Enlargement: The impact on the EU and Central Europe". *Economic Policy*, 24 (997), 126-176.

[3] Sjursen, H.: "Enlargement in Perspective: The EU's Quest for Identity". *Working Paper,* No. 5, February 2008.

i privrženost Komonveltu utjecala na unutarnju dinamiku EEZ. Tadašnji francuski predsjednik Charles de Gaule upravo tim razlozima obrazložio je dva francuska veta na prijem UK u EEZ (1963. i 1967.). Promjena političke klime nakon odlaska De Gaulea s političke scene 1968. godine otvorila je mogućnost ne samo za prvi krug proširenja EU, već i za dalje korake ka stvaranju "nikad bliže unije", čemu se De Gaule također protivio. Uz UK, 1973. u EEZ su ušle i Danska i Irska, a ovaj prvi krug proširenja praćen je i značajnim dubinskim zahvatima, koji su jasno demonstrirali da se tadašnja EEZ ne bavi samo ekonomijom. Kreirana je politika regionalnog razvoja za koju je tada odvojeno 5% zajedničkog budžeta, donesena zajednička politika ribarstva, ojačan je mandat Europskog parlamenta i stvoreni politički uvjeti za održavanje prvih izbora za EP (koji će se održati 1979.). Da EEZ nije samo ekonomska asocijacija, ubrzo će shvatiti i nove članice – UK je već 1974. godine zatražila nove pregovore o uvjetima članstva, a i u Danskoj i Irskoj je stvorena slična atmosfera zabrinutosti – političari u tim zemljama su se pravdali da ni oni ni birači prije učlanjenja nisu znali da se priključuju Zajednici koja ima političke ambicije.[4] Proširenje na jug kojim je EZ primila Grčku (1981.), te Španiju i Portugal (1986.), također nije imalo jako utemeljenje. Verney[5] jasno ilustrira da ekonomska logika i logika proširenja ne idu ruku pod ruku: "...ekonomski argumenti u korist prijema Grčke bili su marginalni, slabi i nebulozni. Očito je da ekonomija nije bila odlučujući faktor pri prijemu Grčke. Diskurs ovog proširenja nije doprinio profiliranju Europske zajednice kao primarno zajedničkog tržišta." Tri će zemlje europskog juga, uz već priključenu Irsku, postati najveći korisnici pomoći za regionalni razvoj i strukturalnih fondova, što je preporodilo ekonomije ovih, tada siromašnih zemalja, a račun je platila EEZ. Vremena za lamentiranjem nad cijenom proširenja na jug nije bilo. Godinu nakon ulaska Španije i Portugala donesen je Akt o jedinstvenoj Europi (1987) nakon kojeg se EEZ jasno profilirala kao politički entitet, a ne samo eksperimentalna faza uspostave zajedničkog tržišta.

Četvrti krug proširenja iz 1995. godine, u kojem su se Uniji priključile Švedska, Austrija i Finska, te zamalo Norveška, donio je sasvim drugačiju situaciju. Uniji su se priključivale ekonomski prosperitetne zemlje čiji je prosječni GDP bio čak i veći od prosjeka EU. Ekonomski rizici ovog puta su bili izraženiji kod aplikanata za članstvo, ali upravo to i navodi na zaključak da se ni motivi za priključenje Unije ne zasnivaju samo na ekonomskim interesima. Ove tri zemlje, uz ekonomske, prepoznale su svoje interese i u političkoj, socijalnoj, vanjskopolitičkoj i sigurnosnoj dimenziji Unije. Treba, također, istaći i da je aplikacija za članstvo Austrije i Finske, kao politički i vojno neutralnih zemalja, bez obzira na snagu ekonomskih argumenata, politički bila moguća samo nakon pada Berlinskog zida.

Vrijednosti kao osnov proširenja

Ako ekonomiju prihvatimo kao jedan od najvažnijih segmenata eurounijskih integracija, ali ne i isključivi motiv daljeg proširenja, ono što slijedi je problematiziranje zajedničkih

[4] Cameron F.: "Widening and Deepening", u Cameron, *F.,* (ur) *Future of Europe*. London: Routledge, 2003.

[5] Verney, S.: "Justifying the Second Enlargement: Promoting Interests, Consolidating Democracy or Returning to the Roots", u: Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search od Identity*. London: Routledge, 2006.

vrijednosti i univerzalnih prava kao temelja eurounijskog procesa i procesa proširenja EU. Na ovom terenu, međutim, stvari postaju znatno manje egzaktne u odnosu na vrlo konkretne ekonomske indikatore. Nemoguće je staviti pod lupu sve ono što bi se moglo svrstati pod etiketu "zajedničkih" vrijednosti, ali one koje se najčešće spominju svakako su zajedničko (kršćansko!?) naslijeđe, demokratija, mir i stabilnost. Njihov značaj, kao i njihova interpretacija varira od slučaja do slučaja, od zemlje do zemlje, a jasno je da se i prioriteti same Unije mijenjaju.

Ono što, međutim, predstavlja najveći problem kad su vrijednosti i prava u pitanju jeste omjer partikularnog i univerzalnog te veoma česta međusobna isključivost ovih elemenata. U ovom kontekstu nemoguće je izostaviti značajan rad Helen Sjursen (2007) – analizom argumenata kojima je EU "pravdala" prethodne krugove proširenja, ona je jasno pokazala kako je, kroz vrijednosti na koje se pozivala, Unija samu sebe definirala. Sama Unija, njene institucije i članice kombinirale su u tom narativu univerzalne vrijednosti poput mira i stabilnosti, demokratije i ljudskih prava s partikularnim historijskim okolnostima, kako bi ideju proširenja, ali i uz nju vezane izazove i opasnosti učinila prihvatljivim svima.

Normativni argumenti, značaj poštivanja demokratskih principa i ljudskih prava igrali su značajnu ulogu početkom 70-ih, kada je odlučivano o prijemu Grčke u EU. Demokratija kao kriterij za članstvo upravo je prvi put spomenuta u Europskom parlamentu u Birkelbackovom izvještaju o statusu grčke kandidature početkom 60-ih[6]. Za vrijeme proširenja na Grčku značaj demokratije kao kriterija uveliko je porastao. U grčkom slučaju stabiliziranje demokratije bio je znatno jači argument od ekonomskog interesa, a prevladalo je mišljenje da bi eventualno kompromitiranje značaja demokratije, a u korist ekonomije, nanijelo ogromnu štetu kredibilitetu i legitimitetu tadašnje Zajednice. Kasnije proširenje na Španiju i Portugal dodatno je učvrstilo značaj demokratije kao kriterija, a kod proširenja zemalja centralne i istočne Europe demokratija je postala eksplicitan uvjet za otvaranje pregovora o članstvu.

Problem s ovom neupitnom vrijednošću je njen odveć univerzalistički karakter, što najbolje ilustrira primjer Turske. U zemlji s najdužim stažom aplikanta za članstvo, upravo je univerzalni karakter demokratizacije dugo vremena bio najprimamljiviji motivator za članstvo. Da su u pitanju bili samo ekonomski razlozi, Turska bi već odavno prihvatila status posebnog partnerstva ili sudjelovanje u zajedničkom tržištu, ali ne i u članstvu. Na drugoj strani, da je demokratizacija bila presudan kriterij, EU i njene pojedine članice morali bi odustati od uvlačenja nekih drugih kriterija i eliminatornih elemenata kad je riječ o eventualnom članstvu Turske u EU.

Predstavnici EU institucija veoma često su spominjali "zajedničko europsko naslijeđe", pogotovo kad je riječ o isticanju specifičnosti Europe u odnosu na druge kontinente ili interpretiranju dalje, pa i bliže historije. U kontekstu proširenja na Centralnu i Istočnu Europu posebno je često spominjana "vještačka podjela" Europe, koju je donijela sovjetska okupacija, tj. hladni rat. Proširenje je kontinuirano projicirano kao prilika da se jednom za sva vremena prevaziđu te "neprirodne" podjele, a proces je često interpretiran kao reunifikacija Europe, a ne proširenje EU, što je zapravo i bio. Ova potpuna zamjena teza zaživjela je u retorici i političkoj praksi i jedne i druge strane. Historijski nepobitna činjenica je, međutim, da Europa ni prije hladnog rata, a ni prije oba svjetska nije bila ujedinjena, već se njeno prvo historijsko ujedinjenje ostvaruje upravo kroz proces eurounijskih integracija. U kontektsu istog kruga proširenja

[6] Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search od Identity*. London: Routledge, 2006.

posebno su, naprimjer, naglašavane vrijednosti mira, sigurnosti i stabilnosti. Sigurnosni obziri nedvojbeno spadaju u interese članica, ali čak se i u tom segmentu mislilo na sigurnost Europe kao cjeline, a ne sigurnosti pojedinih članica. Na tom planu, konkretno, isticano je da je proširenje "generacijski zadatak koji nije lak, ali mora uspjeti jer to historija ne bi oprostila"[7] Pozivanje na mir i sigurnost u europskom kontekstu dobilo je specifičnu težinu. Na isti način kao i argumenti koji se odnose na podjelu kontinenta, oni su u većoj ili manjoj mjeri eksplicitno povezani s kolektivnim iskustvom ratova na europskom tlu. Nije definirana nikakva opasnost miru i sigurnosti koja dolazi s područja van Europe, već je sama Europa, tj. njena burna i nasilna prošlost, shvaćena kao neprijatelj kojeg treba pobijediti vlastitim ujedinjenjem. Ostaje, međutim, pitanje koliko daleko u prošlost je Europa spremna da se vrati u procesu reinterpretiranja historije.

Na nivou pojedinačnih država-članica navedenim argumentima pridodan je i poseban nacionalni "šmek". Tako je, npr., u Francuskoj, uz naglasak na historijske dimenzije proširenja, potencirana i potreba da Unija ispuni obaveze navedene u osnivačkim ugovorima. Kako je Francuska tradicionalno insistirala na političkoj dimenziji EU, nasuprot tržišnoj, tj. ekonomskoj, argumentima o obavezi proširenja pridodat je i argument proširivanja političke zajednice, odnosno priključivanja zemalja Centralne i Istočne Europe političkoj uniji.[8] Njemački političari su, pak, izdvajali potrebu afirmacije multilateralizma i pomirenja.[9]

Ne treba, također, zanemariti ni činjenicu da se proširenje na zemlje Centralne i Istočne Europe podrazumijevalo *en bloc,* iako su pojedine članice favorizirale pojedine zemlje-aplikante na članstvo. Danska se tako pobrinula da baltičke zemlje ne budu zapostavljene u odnosu na druge. Francuska je širila histeriju oko jeftinih "poljskih vodoinstalatera", ali to je nije spriječilo da zbog Rumunije prihvati i novi krug proširenja nakon onog velikog 2004. godine te uz Rumuniju prihvati i Bugarsku.

U kontekstu analize argumenata koji govore u korist proširenja, vrlo su jasne naznake da EU predstavlja nešto više od neidentificiranog političkog poretka. Taj osjećaj "nečeg više" ne može se, ipak, porediti s intenzitetom osjećaja kolektivnog identiteta za koji se obično pretpostavlja da postoji na nacionalnom nivou. Prema istom principu, za EU se ne može tvrditi ni da je koherentna zajednica utemeljena na zajedničkim vrijednostima, jer je osjećaj kolektivnog identiteta neuporedivo intenzivniji kad je riječ o vjerskim, etničkim ili jezičkim srodnostima u Europi. Nijemci nisu manje Nijemci, niti su Francuzi manje Francuzi, ali je jasno da su i jedni i drugi, kao i svi ostali u EU, svjesni svoje međusobne bliskosti u odnosu na one koji nisu u tom klubu. Kako tvrdi Sjursen, "argumenti u korist proširenja jasno ukazuju na neko kolektivno 'mi' koje podrazumijeva ostatak Europe, a ne ostatak svijeta"[10]

---

[7] Sjursen, H.:"Enlargement in Perspective: The EU's Quest for Identity". *Working Paper,* No. 5, February 2008.

[8] Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search od Identity*. London: Routledge, 2006.

[9] Zaborowski, M.: "More than Simly Exanding Markets: Germany and EU Enlagrement" u: Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*. London: Routledge, 2006.

[10] Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search od Identity*. London: Routledge, 2006.

Posebno kompleksni krugovi proširenja, poput proširenja na Grčku ili zemlje bivšeg Istočnog bloka stavljali su dodatne izazove pred univerzalističku dimenziju EU, ali i pred nezaobilazne nacionalno uvjetovane partikularističke elemente. Prema dosadašnjim iskustvima s proširenjem, onog trenutka kad su kandidati bili na pragu ispunjenja traženih uvjeta, i Unija kao cjelina i države-članice pojedinačno, pogotovo one koje su imale izvjesne rezerve, bile su obavezne da svaka za sebe pronađu one partikularne, nacionalno senzibilizirane, argumente kojima su obrazlagale novu dimenziju eurounijskih integracija i sopstveni udio u njoj.

Proširenje je drugoj strani donijelo i otvorilo proces dubinskog samorazumijevanja, u odnosu na historiju, ali i u konkretnom vremenu i prostoru. Prema Bernhardu Petersu[11], eurounijsko samorazumijevanje ne odnosi se na "homogenost i stalnost imanentne identitetu, već na izvjesne aspekte integracijskog procesa". Eurounijsko samorazumijevanje razvijalo se postepeno, u korak s razvojem integracijskog procesa, posebno se jasno artikulirajući kroz proces proširenja. To se samorazumijevanje definiralo i redefiniralo sa svakim novim krugom proširenja i sa svakom novom zemljom aplikantom koja je kucala na vrata Bruxellesa. Pomna analiza prethodnih krugova proširenja jasno govori u prilog tezi da je EU u jednakoj mjeri promišljala prihvatanje zemalja-aplikanata, koliko i sopstvenu konsolidaciju. Proširenje je oduvijek bilo integralni dio promišljanja o identitetu i budućnosti same EU.

Svaki krug proširenja bio je praćen nizom specifičnih pitanja i izazova, ali je eurounijsko samorazumijevanje nalazilo adekvatne odgovore i Unija je svih ovih godina išla u dobrom smjeru. Pokušajmo zamisliti kako bi EU danas izgledala da se, recimo, nije proširila 2004. godine na zemlje bivšeg Istočnog bloka. Na šta bi danas ličile te zemlje? Na šta bi ličila sama EU da taj proces nije uspio? Isto se pitanje može postaviti u kontekstu bilo kojeg od dosadašnjih krugova proširenja.

Normativna priroda procesa

U redukcionističkim pristupima razumijevanju politike proširenja koji cjelokupan proces i njegovu logiku svode na jedan od dva prethodno elaborirana motiva, potpuno je, međutim, izostavljena suština – sposobnost i moć EU da svojim specifičnim djelovanjem i aktivnostima oblikuje ponašanje država ne-članica u skladu sa sopstvenim normativnim sistemom.

Eurounijsko preferiranje normativnog pristupa produkt je specifične historije, ali i modela kroz koji se EU predstavlja ostatku svijeta. Iz EU-perspektive, specifičnost njenog modela nije nimalo u kontradikciji s proklamiranim univerzalnim karakterom. Normativne aspekte EU moguće je detektirati još u Osnivačkim ugovorima, a tokom proteklih decenija oni su se eksponencijalno razvili i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu. U većoj ili manjoj mjeri, normirani su gotovo svi aspekti djelovanja članica, čak i oni najosjetljiviji poput sigurnosti i vanjske politike.

Tendencija da se te norme izvoze i preko granica EU sasvim je logična i razumljiva. Prema Triscrittijevoj, "EU želi demonstrirati svoju moć izvozom normi i time što će ih nametnuti kao standard ponašanja ostalim svjetskim silama". Treba, dakle, razlikovati moć definiranja normi od normativne moći u smislu njihovog provođenja. Kao akter na globalnoj sceni EU

[11] Peters, B.: "Public Doscourse, Identity and the Problem of Democratic Legitimacy u Eriksen", E.O., (ur) *Making the European Polity: Reflexive Integration in the EU*. London: Routledge, 2005.

pokušava sopstvene standarde pretvoriti u međunarodna pravila prihvatljiva onima koji te standarde preuzimaju. Drugi akteri prihvataju eurounijske standarde ako ih čeka neposredna nagrada (poput članstva u EU), ukoliko, iz bilo kojeg razloga, nisu u stanju sami sebe disciplinirati na sličan način ili kad njihovim prihvatanjem žele sudjelovati u njihovoj implementaciji.[12]

Proces širenja zajedničkog europskog tržišta odvijao se simultano s procesom usvajanja strožijih standarda koji se ne odnose samo na članice koje su dio tog tržišta, već i na sve ostale zemlje koje traže i očekuju pristup tom tržištu. Jedinstveno tržište Unije spada među najveća u svijetu, a regulatorni standardi u vezi s okolišem, sigurnosti, zdravljem i održivim razvojem veoma su eksplicitni i, praktično, postavljaju ljestvicu na najviši nivo. Upravo zahvaljujući tome, EU u ovoj oblasti figurira kao globalni standard-seter. Europsko tržište značajan je izvor normativnog utjecaja, ali bi taj utjecaj ostao inertan i pasivan da nije praćen odgovarajućim pratećim politikama izvoza normi. Dugo su se te politike ograničavale na zemlje-kandidate za članstvo i njihovu obavezu usvajanja *acquisa,* ali je proces diversifikacije oblika međuovisnosti[13] uzrokovao i porast broja instrumenata za ostvarivanje utjecaja.

Iako afirmirana, normativna je uloga EU suočena s velikim brojem kompleksnih izazova. Posebno su problematične situacije u kojima se norma pokušava primijeniti na kontekst sasvim drugačiji od onog u kojem su norme definirane. U slučaju neprihvatanja normi od drugog aktera, Unija pred sobom ima tri mogućnosti – intenzivirati proaktivno insistiranje na provođenju normi koje promovira, liberalno interpretirati norme za koje se formalno zalaže ili ući u manje ili više otvoren konflikt s neposlušnim partnerom.[14]

U prvom slučaju, Unija ulaže dodatne napore u elaboriranje, pojašnjavanje, a ponekad i uvođenje dodatnih kriterija. Takav scenarij primjenjivan je tokom procesa proširenja na zemlje Centralne i Istočne Europe. Na već historijskom samitu u Kopenhagenu 1993. godine, EU se načelno saglasila s idejom sopstvenog proširenja na zemlje CIE, ali je istovremeno formalizirala kriterije koje zemlje moraju ispuniti da bi pristupile njenom članstvu, propisavši tzv. "kriterije iz Kopenhagena"[15].

---

[12] Laïdi, Zaki: *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative power and social preferences*. London: Routledge, 2008., str. 4.

[13] Više u Gstohl, Sieglinde, "Political Dimension of Externalization of the EU's Internal Market EU" *Diplomacy Paper*, 3, 2007. http://aei.pitt.edu/9593/1/EDP_3-2007_Gst%C3%B6hl.pdf

[14] Laïdi, Zaki: *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative power and social preferences*. London: Routledge, 2008., str. 12.

[15] Kriteriji iz Kopenhagena, tj. kriteriji pristupanja**,** koje je utvrdilo Evropsko vijeće u Kopenhagenu 1993. godine, koje svaka država koja je podnijela zahtjev za pristupanje mora ispuniti u potpunosti: – politički: stabilne institucije koje garantiraju demokratiju, vladavinu zakona, poštovanje ljudska prava i zaštitu manjina; – ekonomski: funkcionalna tržišna ekonomija, sposobna da se nosi s konkurentskim pritiskom i tržišnim snagama unutar Unije, – sposobnost preuzimanja obaveze koje proizlaze iz članstva, uključujući posvećenost ciljevima političke, ekonomske i monetarne unije. Europsko vijeće je u Madridu 1995. godine nadopunilo Kopenhagenške kriterije, dodajući još jedan kriterij: – stvaranje uslova za integraciju prilagođavanja administrativnih struktura (provedba propisa kroz odgovarajuće administrativne i pravosudne strukture). Uz spomenuto, EU mora biti u stanju da prihvati nove članice, stoga Unija zadržava pravo da odluči kada je to spremna učiniti. Zvanična web-stranica Direkcije za europske integracije BiH – http://www.dei.gov.ba/o_eu/?id=704 – 26.04.2009.

Uz tri famozna uvjeta, Unija je manje formalno dodala i četvrti, koji će proći nezapaženo sve do 2005. godine, kad će ga eurounijska politička elita reaktivirati i stvoriti atmosferu protivljenja daljim proširenjima. Riječ je se o tzv. "apsorpcijskom kapacitetu", odnosno kapacitetu Unije da prima nove članove bez ometanja i usporavanja integracijskog procesa. Ovaj kvazi-kriterij posebno je zanimljiv sa stanovišta proučavanja koncepta uvjetovanosti kao norme, ali i zbog njegove direktne suprotstavljenosti eurounijskom diskursu koji normativnost shvata kao kodifikaciju odnosa između jednakih partnera. Pregovori o članstvu s Turskom, npr., već davno su prerasli dimenziju uvjetovanosti u kojoj standard-seter praktično nameće normu primaocu standarda. Uvođenjem administrativnog kapaciteta kao nove nepoznate u jednačinu, Unija je sebi stvorila novu poziciju s koje, uz ocjenu stepena prihvaćenosti normi, ona sama procjenjuje svoj kapacitet da neku članicu primi ili ne. Ova pozicija ujedno je i prostor za uzmicanje koji više nema nikakve veze s objektivnim ponašanjem partnera na drugoj strani procesa. Njegovim eventualnim aktiviranjem, Unija sebi priskrbljuje mogućnost da obećano članstvo uskrati i onim pretendentima koji su ispunili sve uvjete.

Prva tri kriterija iz Kopenhagena možda nisu dovoljno eksplicitna i ostavljaju mogućnost za različite interpretacije ovisno o političkim interesima, ali ipak spadaju u ugovorni normativni okvir. Ukoliko zemlja ispuni uvjete, kvalificira se za članstvo u EU. Iako se proces operativno naziva "pregovorima", stvarnih pregovora nema, a zemlje s ambicijom članstva obavezne su prihvatiti i dokazati sposobnost primjene odredaba propisanih na više od 100.000 stranica *acquisa,* i to na principu "uzmi ili ostavi". Proces pregovora predstavnika EU i zemalja kandidata, praktično, i nije proces pregovora, već predstavlja verifikaciju stepena ispunjenosti kriterija, koju, naravno, vrše predstavnici EU. Količina i obim propisa o kojima je riječ, međutim, ipak ostavljaju neke male prostore za pregovore između dviju strana. Istina, ne o sadržaju, već stepenu ispunjenosti minimalnih kriterija (tzv. benchmarks) ili, eventualno, o dinamici ispunjavanja uvjeta i prelaznim odredbama.

Ni jasnoća uvjeta i dinamike, pa ni visoka doza mehaniciteta u procesu proširenja, ipak, ne mogu u potpunosti objasniti uspjeh procesa proširenja na zemlje CIE. Perspektiva članstva u EU očito je imala toliku privlačnu moć za post-komunistička društva da su, kako tvrdi Pridham, njihove elite "tu ideju internalizirale i prije nego su postavljeni konkretni uvjeti"[16] Vachudova to potvrđuje, ističući činjenicu da su pro-EU snage u tim zemljama pobjeđivale na nacionalnim izborima na osnovu svog opredjeljenja čak i prije nego su pregovori o članstvu otvoreni, a uvjeti formalizirani.[17] Proces proširenja tako predstavlja specifičan način demonstriranja normativne moći EU, budući da je i strana koja je primalac norme ne samo zainteresirana za proces, već i visoko motivirana. Ne treba, međutim, izgubiti iz vida asimetričnost ovog odnosa čija je glavna karakteristika vrlo jasna uvjetovanost. Perspektiva punopravnog članstva u EU, međutim, stvara kontekst u kojem je ta asimetrija već amortizirana kod primatelja, pa čak i internalizirana.

---

[16] Pridham, Geoffrey: *Designing Democracy, EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2005, 386.

[17] Vachudova, Millada: *The Leverage of International Institutions on Democratizing States: Eastern Europe and the European Union.* EUI Working Papers, 2001. www.iue.it/RSCAS/WP-texts01 _ 33.pdf - pristupljeno 12.04.2010.

Zaključak

Sljedeći krug proširenja koji, nakon ulaska Hrvatske u članstvo EU polovinom 2013. godine, treba da obuhvati ostatak Zapadnog Balkana (*geografski tačnije: istok i jug Balkana*), suprotno uvriježenim percepcijama i bez obzira na sve posebnosti regiona, ne stavlja pred EU izazove s kojima se ona već nije suočila. Izgradnja dugoročnog mira, stabilnost, demokratizacija, politička, ekonomska i socijalna konsolidacija, suočavanje s historijom i prevazilaženje podjela iz prošlosti, uvijek i iznova nose izazove, ali nisu novi. Poznati su, u većoj ili manjoj mjeri, upravo iz prethodnih krugova proširenja. Ekonomsko restrukturiranje, reinterpretiranje sopstvenih vrijednosti i samorazumijevanje koje narativ proširenja treba da uvede u prostor Balkana sa specifičnim problemima i historijom, veoma su značajni segmenti aktuelnog procesa proširenja. No, kako se jasno može zaključiti na osnovu analize prethodnih krugova proširenja, motivi proširenja ne mogu se reducirati ni na jedan od njih pojedinačno, kao ni na njihovu kombinaciju. Suština procesa proširenja u vezi je s "izvozom" normi, tj. svojevrsnim širenjem prostora na kojem će vrijedjeti EU norme. Iako je proces normiranja izrazito asimetričan, jer EU istovremeno propisuje norme i ocjenjuje stepen njihove ispunjenosti, on je dvosmjeran i podrazumijeva punu odgovornost i sudjelovanje obiju strana. Odgovornost za normativni dio procesa, koji leži na političkim elitama u svakoj od država obuhvaćenih procesom proširenja, upravo je onaj razlog zbog kojeg se u BiH najmanje govori o ovom aspektu proširenja, dok se intencionalno favoriziraju redukcionistička tumačenja u vezi s ekonomijom ili vrijednosnim narativom kao glavne eurounijske motive za proširenje. Shodno tome, i zastoji u procesu prije se interpretiraju kao nedostatak ekonomskog ili političkog interesa Unije za BiH, nego nedostatak odgovornosti bh. vlasti u normativnom dijelu procesa. "Mitovi i legende" o prirodi politike proširenja EU ne korespondiraju sa stvarnošću.

Literatura

Knjige:

Cameron, F.: (ur) *Future of Europe*. London: Routledge, 2003.

Eriksen, E.O.: (ur) *Making the European Polity: Reflexive Integration in the EU*. London: Routledge, 2005.

Laïdi, Zaki: *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative power and social preferences*. London: Routledge, 2008.

Pridham, Geoffrey: *Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search od Identity*. London: Routledge, 2006.

Wallace, William: (ur) *The Dynamics of European Integration*. London: Pinter, 1990.

Članci i poglavlja u knjigama:

Baldwin, R.E., Francois, J.F., i Portes R: "The Costs and Benefits of Eastern Enlargement: The impact on the EU and Central Europe". *Economic Policy*, 24 (997)126-176.

Cameron F.: "Widening and Deepening", u Cameron, *F.,* (ur) *Future of Europe*. London:

Routledge, 2003.

Gstohl, Sieglinde: "Political Dimension of Externalization of the EU's Internal Market", *EU Diplomacy Paper,* 3, 2007. http://aei.pitt.edu/9593/1/EDP_3-2007_Gst%C3%B6hl.pdf – pristupljeno 21.02.2010.

Peters, B.: "Public Doscourse, Identity and the Problem of Democratic Legitimacy u Eriksen", E.O., (ur) *Making the European Polity: Reflexive Integration in the EU*. London: Routledge, 2005.

Schimmelfenning F., i Sedelmeier, U.: "Theorizing Enlargement: Research Focus, Hypothesis and the State of Research!, *Journal of European Public Policy* 9 (4) (2002), 500-528.

Schimmelfenning, F.: "The Community Trap: Liberal Norms, Rethorical Action and the Eastern Enlargement of the European Union", *International Organization,* 55 (1) (2001), 47-80.

Sjursen, H.: "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement policy, *Journal of Common Market Studies* 40 (3) (2002), 491-513.

Sjursen, H.: "Enlargement in Perspective: The EU's Quest for Identity", *Working Paper,* No. 5, February 2008., www.arena.uio.no – pristupljeno 23.08.2009.

Triscritti, Fiorella: Free Trade and New Economic Powers, *The World View of Peter Mendelson*, 2007. www.cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/6753/1/RSCAS-2007_11.p - pristupljeno 18.02.2010.

Vachudova, Millada: *The Leverage of International Institutions on Democratizing States: Eastern Europe and the European Union.* EUI Working Papers, 2001. www.iue.it/RSCAS/WP-texts01_33.pdf - pristupljeno 12.04.2010.

Verney, S.: "Justifying the Second Enlargement: Promoting Interests, Consolidating Democracy or Returning to the Roots", u: Sjursen, H.: (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search od Identity*. London: Routledge, 2006.

Zaborowski, M.: "More than Simly Exanding Markets: Germany and EU Enlagrement" u: Sjursen, H., (ur) *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*. London: Routledge, 2006.

Ostali izvori:

European Commission: "Making a Success of Enlargement, Strategy Paper and Report of the Commission on the progress towards accession by each of the candidate countries"; November 13, 2001.

MYTHS AND LEGENDS ABOUT EURO-UNION INTEGRATION

Nedžma Džananović-Miraščija

Summary

Economic restructuring, reinterpreting of its own values and self-understanding of European Union that in a narrative of enlargement should introduce the Balkan region too, with specific

problems and history are very important segments of the current enlargement process. Contextualized analysis of the enlargement policy, however, clearly indicates that the motives of enlargement cannot be reduced to any of these segments individually, or even to their combination. The essence of the enlargement process is related to the "export" of norms i.e. a sort of expansion of space on which can be applied EU standards. Although the process of standardizing highly asymmetric, because the EU in the same time prescribes standards and assesses the level of their fulfilment, it is a two-way and assume full responsibility and participation of both sides. Responsibility for the normative part of the process, which lies on the political elites in each country included in the enlargement process, is exactly the reason why in Bosnia and Herzegovina there is less talk about this aspect of the enlargement, while intentionally favour reductionist interpretations related to the economy or valuable narrative as the main Euro-Union motives for enlargement. Consequently, the delays in the process are rather interpreted as a lack of economic or political interests of the Union for B&H, but the lack of responsibility of Bosnian and Herzegovinian authorities in the normative part of the process.

Key words: Euro-Union integration, enlargement politics, normativity, enlargement towards Western Balkan

UDK 323.14 (497.6=163.41)
342.7 (497.6=163.43*)

Bošnjaci u Republici Srpskoj – između čekića i nakovnja

Jusuf Trbić
BZK "Preporod"
Bijeljina

Bošnjaci u bh. entitetu Republika Srpska danas su, vjerovatno, najočigledniji primjer obespravljenosti jedne autohtone etničke grupe u Evropi. Nakon hiljadugodišnjeg kontinuiteta multietničkog života, BiH je, čini se, prilično odmakla na putu raspada, ili bar nepovratne etničke podjele. Višedecenijska kontinuirana politika cijepanja Bosne i Hercegovine, s ciljem realizovanja velikodržavnih planova nacionalističkih politika susjednih država i stvaranja Velike Srbije i Velike Hrvatske, kao čistih etno-nacionalnih tvorevina – blizu je dovršenja. Svjedoci tome su Bošnjaci koji (još) žive u entitetu Republika Srpska. Njihovo preživljavanje i stalno "topljenje" u mjestima u kojima su vijekovima bili u većini, u Banjoj Luci, Bijeljini, Prijedoru, Višegradu, Srebrenici, neprekidna devastacija njihove historije, kulture, običaja, otvorena diskriminacija kojoj su izloženi i ravnodušnost bošnjačkih političkih elita i državnih struktura prema njihovoj sudbini, udaraju posljednje eksere u mrtvački kovčeg bosanske ideje u ovom dijelu zemlje.

Republika Srpska je danas tvrđava velikosrpske ideje, etno-klerikalni feud koji obezbjeđuje visok stepen vjerskog i političkog jednoumlja i nastavak Miloševićeve i Karadžićeve ratne politike drugim sredstvima. Prekrajanje i bezobzirno falsifikovanje historije, stalno vrijeđanje Bošnjaka i negiranje njihovih prava, veličanje zločina i zločinaca, njegovanje mržnje prema Bosni i ideji zajedničkog života, spajanje sa Srbijom po svim linijama, uz prešutno asistiranje stranih centara moći i zatvaranje očiju bosanskih političkih elita, sve je to doprinijelo da Bosna sve manje stanuje ovdje.

A pitanje je dana kad će se to desiti i Bošnjacima.

Ključne riječi: Bošnjaci, Republika Srpska, diskriminacija, Bosna, etno-religijska podjela

Za Bošnjake koji žive u Republici Srpskoj vrijeme kao da je stalo. Satjerani u mračni ćošak historije, oni gledaju sopstveno nestajanje u usporenoj i razblaženoj reprizi onoga što im se već jednom dogodilo. Posljednji popis je pokazao da ih u srpskom entitetu ima blizu 200 hiljada, što, nakon svega, nije malo. Ali, to su uglavnom oni koji su uspjeli da se vrate, i više nisu imali gdje da odu. Oni su svakodnevni kusur u velikoj etnonacionalnoj trgovini maglom, manjina u državi u kojoj, zvanično, manjina nema. Nakovanj na kojem leže njihove glave ostao je isti: velikosrpskom osvajačkom politikom stvoreni entitet koji, i po svom imenu i po svojoj praksi, pripada samo Srbima pravoslavcima, i ne priznaje Bošnjake, Hrvate i ostale, ne priznaje ni državu, ni građane, ni sopstveno zlo, ni sopstvene zakone, ni moral, ni običaje svijeta. Čekić nad njihovim glavama je zastava bošnjačke etnonacionalne politike, kojom i dalje mašu oni koji se zaklinju u Bosnu i Bošnjake, a dijele i

rasturaju i jedno i drugo, od proklamovanja ideje o rušenju ustavnosti i "pomirenju naroda", do stalnog produkovanja etno-religijskih kalupa i sužene nacionalne svijesti u kojoj se gubi bosanstvo, kao temeljna hiljadugodišnja odrednica postojanja države i njenih građana. Ta politika počiva na obrascima koji, u konačnici, uvijek imaju isti cilj: stvaranje sopstvene države ili bar teritorije za samo jednu etničku i vjersku zajednicu. Bošnjaci u RS-u, kao kroz prozor tamnice, gledaju tu bošnjačku politiku koja se uklapa u model suživota triju stada, i koja podržava mašineriju produkovanja razlika, kao osnove društvenog života, gledaju to prešutno ignorisanje institucionalnih okvira i ustavnih pravila, kult konstitutivnih naroda (koji nisu konstitutivni tamo gdje su u manjini) i eliminisanje građana koji su srž i temelj savremenog uređenja svijeta, gledaju opću provincijalizaciju kulture i desekularizaciju bosanske stvarnosti, ustoličenje srednjovjekovnih feuda u kojima se na lomačama spaljuju individue, ideje, mišljenja, zakoni i moralne norme, istina i pravda, drugi i drugačiji, neposlušni, nevjernici, oni koji znaju i oni koji žele nešto drugačije i bolje.

A nakovanj i bošnjačke glave na njemu pridržavaju brojni predstavnici svemoćne međunarodne zajednice, koji su u startu eliminisali svaku mogućnost ozbiljnije promjene, pa čekaju da se stvari završe same od sebe. Onako kako su u ratu protiv BiH ohrabrivali agresore i pregovarali s njima, a žrtvama vezali ruke i uveli im embargo na oružje, pa čekali da se stvari riješe same "na terenu".

Bošnjaci u RS-u žive danas u čardaku ni na nebu ni na zemlji, između nade u normalnu građansku državu i neprekidne i neskrivene diskriminacije, između Evrope i masovnih jama, uzidanih u temelje entiteta, između slobodnog svijeta i fašističkog mraka, žive u pravoslavnoj kvazi državi u kojoj nemaju ni osnovna ljudska prava, žive očiju uprtih u drugi dio Bosne, ali odatle stižu samo utješne riječi. Jer, i tamo etno-politike vide samo do granica svojih atara i posljednjih domova svojih glasača, ni milimetar dalje. Bošnjaci u RS-u žive na dalekom ostrvu koje pluta uzburkanim morem, nadajući se da će odnekud iskrsnuti mirna luka i da će Bosna dotle preživjeti.

Za to vrijeme godine prolaze, a na prostoru uz Drinu, ni u jednom gradu, od Višegrada do Gacka i Nevesinja, u posljednjih deset godina nije rođeno nijedno bošnjačko dijete. Stari umiru, mladi odlaze, pa čak i Srebrenica, ta gorka zakletva bošnjačkih političara, ostaje sama i pusta. U njoj nema nijedne značajnije bosanske i bošnjačke institucije koja bi posvjedočile proklamovanu brigu za posljednje mjesto genocida u Evropi.

Bošnjaci u RS-u su nevidljivi ljudi: tu žive, imaju kuće i avlije, njive i štale, imaju obnovljene džamije, lične karte, automobile i traktore, tu ručaju i večeraju, tu dočekuju djecu i unuke i ispraćaju ih kad krenu u inozemstvo, da traže sreću. Tu su, ali kao da ih nema. Nema ih u politici i u medijima, nema ih na radnim mjestima, pogotovo u bezbrojnim entitetskim institucijama i organizacijama (manje od 1 odsto zaposlenih), Bošnjak ne može biti ni na kakvom važnijem mjestu, uključujući i šefa čistača u komunalnoj službi, Bošnjak – potpredsjednik entiteta ne može privremeno zamijeniti predsjednika koji je umro, jer su Bošnjaci niža rasa i nisu za njih takve funkcije, Bošnjacima se zabranjuju i jezik, i kultura, i historija, nameću im se krsne slave svega i svačega, od entiteta do dječijeg obdaništa, policije i biblioteke, i svakog dana im se daje do znanja da im ovdje nije mjesto i da treba da idu. Čitav javni prostor pretvoren je u istureno odjeljenje majčice Srbije, a Bosna se odavde vidi kao inozemstvo.

Obrazlažući donošenje novog zakona o prebivalištu, koji treba da izbriše mnogo Bošnjaka sa spiska stanovnika i glasača u srpskom entitetu, predsjednica Vlade RS-a Željka Cvijanović

je rekla da bi masovniji povratak Bošnjaka u RS bio prijetnja bezbjednosti Republike i naroda. Jer, podrazumijeva se da je narod RS-a samo jedan, a da su svi drugi nužno i privremeno zlo. Pošto je zakon osporen, Vlada je jednostavno donijela uredbu o prebivalištu, koja ima snagu zakona, pa je sve ostalo isto. Mnogo je slučajeva oduzimanja bošnjačkih kuća. Po još važećem Karadžićevom zakonu, imovina protjeranih Bošnjaka svojevremeno je proglašena napuštenom i dodijeljena Srbima, a kad su se Bošnjaci vratili, morali su nadoknaditi "stanarima" ono što su oni, navodno, ulagali u njihove kuće. Ko to nije mogao, imovina mu je prodata. A ako je na mjestu otete, pa srušene kuće podignuto nešto vrednije, zakon nalaže da se sve završi isplatom vlasniku, po zakonskim kriterijima. Na taj način je bijeljinska vlast dodijelila crkvi jedanaest bošnjačkih kuća u centru grada, pa je vladika Kačavenda na tom mjestu podigao "bijeljinski Versaj". Slučaj crkve u avliji Fate Orlović u Konjević Polju, koju je Kačavenda sagradio u ratu, i neće da je ukloni ni do današnjeg dana, a niko ga ne tjera na to, govori do koje je mjere došla obespravljenost Bošnjaka u RS-u. Sve je još jasnije ako se zna da je stara Fata Orlović zaradila krivične prijave, jer se bunila protiv crkvene gradnje pod njenim prozorima, a Kačavenda nije pozvan ni na razgovor. Ni on, ni bilo ko iz Eparhije zvorničko-tuzlanske. Sve se to nastavlja novim zakonima o državnoj imovini (zakoni o premjeru i katastru), kojima se na legalan način oduzima bošnjačka imovina.

Bezbroj puta najviši politički i vjerski autoriteti ponavljaju da Drina više nije granica, već spona između dva dijela jednog istog naroda. Srbija je ozakonila brigu za Srbe u drugim državama, a Aleksandar Vučić, novi srpski vožd, sve više uvažava secesionističke Dodikove namjere, uz obaveznu frazu da on podržava svaki dogovor triju konstitutivnih naroda u BiH. O dogovoru triju konstitutivnih naroda u Republici Srpskoj – nikada nije rekao nijednu riječ, mada je i ustavima entiteta, na isti način kao onim državnim, garantovana ravnopravnost naroda na cijeloj teritoriji BiH. Onima koji se još nadaju da će postati normalni građani nove srpske kvazi države, poručuje se, svakoga dana, da im tu nije mjesto – nazivima ulica i ustanova, krsnim slavama, slavljenjem zločinaca i zločina i potpunim ignorisanjem bošnjačkih žrtava, stalnim vrijeđanjem i njih i njihove države, brisanjem njihove historije i kulture, nepoštivanjem njihovih prava, oduzimanjem imovine i domovine, zabrani djeci da u školama uče svoj, bosanski jezik. Opća šutnja koja prekriva ratne zločine, slavljenje zločinaca, sudski progoni preživjelih Srebreničana, istiskivanje Bošnjaka iz političkog i javnog života, opća fašizacija svijesti i rehabilitacija četništva, otvorena mržnja i negiranje svega bošnjačkog i bosanskog, to je tegobna geografija najveće srpske ratne pobjede na kraju prošlog vijeka. Kroz te mučne predjele tetura ono što je ostalo od Bošnjaka i bosanske ideje, šuti skriveno po kućama i avlijama, hoda ulicom brzo, pognute glave, navikava se na udarce i trpljenje. I stalno se osvrće prema Sarajevu, nadajući se da će s te strane, ipak, jednom da svane. Ali, svitanja nema.

"Naš cilj je samostalnost", rekao je Milorad Dodik na proslavi Dana i krsne slave Republike Srpske i dodao da će njegov entitet donijeti sve propise koji će "ojačati njegovu autonomiju na putu ka samostalnosti", a da BiH, "kao državna zajednica, treba da bude servis dva entiteta i tri konstituitivna naroda."

Ovakva njegova izjava, naravno, nije ništa novo. Političari s druge strane entitetske granice još jednom su mlako upozorili da te izjave nisu u skladu s Dejtonskim sporazumom (u koji se Dodik zaklinje nekoliko puta na dan), da je nemoguća samostalnost entiteta, da BiH nije državna zajednica, i da sve to piše, crno na bijelo, u Dejtonskom sporazumu. Međunarodni zvaničnici se nisu ni oglasili, i sve bi to moglo ličiti na razumljivo ignorisanje besmislenih

izjava, da vlast u RS-u već godinama ne provodi u praksi sve to o čemu Dodik govori, a da se reakcije svode na ibrećenje i poruke u stilu: Bosnu niko nije uspio podijeliti hiljadu godina, pa neće, vala, ni sad. To jest: održat će se Bosna i bez nas, valjda će neko nešto ipak učiniti.

Dodikove izjave pozdravio je patrijarh Irinej, koji se, ne tako davno, pročuo po rasističkim stavovima o muslimanima. Lani je, na toj istoj svečanosti, podržao ideju referenduma o nezavisnosti RS-a, i rekao i ovo:

Taj proces je već krenuo. Ako može Kosovo da se odvoji od Srbije, zašto se RS ne bi odvojila od Federacije BiH i pripojila Srbiji? Za tako nešto ima mnogo više razloga, jer se oduzimanjem Kosova sada prave dve albanske države, a Srbija bi s RS bila jedna srpska država kao što je bila vekovima.

Dakle, po prvom čovjeku Srpske pravoslavne crkve, RS i FBiH su nekakve državice koje su se dobrovoljno udružile, pa mogu i da se razdruže (taj proces je već krenuo, kaže on), a Srbija i pola Bosne su oduvijek bile jedna cjelina, pa mogu opet biti. Patrijarh sigurno zna makar osnove historije balkanskih država i zna da to što govori nema nikakve veze s činjenicama i istinom. Pitanje je samo: zašto to govori? I zašto baš sad? Vrijedi citirati i još jednu njegovu izjavu o Bošnjacima:

Nećemo ulaziti u to kako su i zašto oni postali to što jesu, sigurno ne od vrućih kolača. Samo njihovi preci znaju šta ih je uslovljavalo da promene veru… Svi su oni potomci Svetog Save i to treba da znaju…

Patrijarh je mogao pročitati, da je htio, bar rezultate istraživanja o genetskom porijeklu balkanskih naroda, ako već nije učio historiju. A možda on to sve zna, ali, zbog nečega, ponavlja izjave koje smo mnogo puta čuli u pripremi rata protiv BiH. Možemo samo nagađati zbog čega on to čini. Čudni su putevi predvodnika Božijeg stada na zemlji.

Patrijarh Irinej tom prilikom nije propustio priliku da istakne značaj nove srpske države, za koju je Dobrica Ćosić rekao da je "jedina srpska pobeda u posljednjoj deceniji dvadesetog veka." Floskulu o RS-u kao srpskoj državi čuli smo i od predsjednika Srbije Tomislava Nikolića, i od brojnih drugih političara, novinara i javnih ličnosti, a beogradska "Politika" je objavila (januar 2015. godine) da su "svečane božićne liturgije održane u hramovima u Srbiji, Republici Srpskoj, FBiH, Hrvatskoj, Makedoniji, Sloveniji, Rusiji…" Sve država do države. Nimalo slučajno, u posljednje vrijeme su, kako kaže profesor Ivo Banac, reprezentativni srpski lingvisti krenuli u ofanzivu dokazivanja da je "sva štokavska književnost – književnost srpskog jezika". A politički komentator Miroslav Lazanski napisao je u "Politici", nakon vojne parade, kojom je u oktobru 2014. godine obilježeno 70 godina od oslobođenja Beograda, kako je logično što je toj paradi (uz Vladimira Putina) prisustvovao i Milorad Dodik, jer su "i jedinice iz Republike Srpske učestvovale u oslobađanju Beograda". Niko od srpskih historičara, političara i novinara nije reagovao na to.

I u Srbiji i u RS-u davno su zakonski izjednačeni partizani i četnici, a za sveca je proglašen poznati antisemita vladika Nikolaj Velimirović, koji je poredio Hitlera sa Svetim Savom, i to je bio samo jedan od primjera potpunog eliminisanja antifašizma iz javnog života. Četnici su tako naknadno pobijedili u Drugom svjetskom ratu i pobjedonosno ujahali u historiju i savremeni život na bijelim konjima. Partizanski spomenici su uklonjeni i u Srbiji i u RS-u, a na prste jedne ruke mogu se izbrojati ulice koje još nose imena istaknutih antifašista. Dodik izjavljuje da su u partizanima bili samo Srbi, sve do pred kraj rata, a da su Bošnjaci, svi redom, bili saradnici okupatora. Bijeljinskom SUBNOR-u je, na njihov zahtjev da se vrate biste

narodnih heroja, rečeno da se o tome može razgovarati, pod uslovom da se izostave bošnjački heroji. I to u gradu u kojem je odnos prema Bošnjacima mnogo bolji nego u ostalim gradovima u RS-u.

Zakasnjeli trijumf četništva lako je objasniti. Čitav velikosrpski pokret, koji je pokrenuo lavinu rata, smrti i krvi na prostoru bivše jugoslavenske države, s ciljem "ujedinjenja srpskih etničkih prostora", bio je zasnovan na četničkom programu "Homogena Srbija" Dražinog ideologa Stevana Moljevića i na osnovama Hitlerove nacionalsocijalističke doktrine. Svi Srbi (ili Nijemci, svejedno) u jednoj državi, pravo Srba na samoopredjeljenje, koje ne pripada nikom drugom, srpska država je tamo gdje živi makar jedan Srbin ili postoji jedan srpski grob, jedna država – jedan narod – jedan vođa, ideologija krvi i tla, nadnarod koji ima pravo na zločin, rasizam, veličanje mitske prošlosti – sve to vratilo nas je pola vijeka unazad. Prvi član Programa Hitlerove partije, objavljenog 1. aprila 1920. godine, glasi: "Tražimo ujedinjenje svih Nijemaca s ciljem formiranja Velike Njemačke po osnovu prava na samoopredjeljenje naroda." Drugi član: "Zahtijevamo ravnopravnost njemačkog naroda s drugim narodima i poništavanje Versajskog i Sanžermenskog mira." (Sjećamo se zahtjeva za poništenje odluka AVNOJ-a). Treći član: "Zahtijevamo da se udovolji potrebama njemačkog naroda za novim životnim prostorima, kako bismo prehranili naš narod." Veličanje mita, falsifikovanje prošlosti, sloboda da se čine programirani zločini u ime višeg cilja, psihologija gomile, čitav taj arsenal nacionalističke paranoje, kako bi rekao Danilo Kiš, sve je to viđeno još jednom na kraju dvadesetog vijeka. Viđena je i masovna tehnologija poništavanja individua i njihovo ugrađivanje u masu. Taj duhovni poduhvat Hitler je označio kao revoluciju duha, kao ujednačavanje (Gleichschaltung), sjedinjenje pojedinca i naroda, bila je to integracija svakog pojedinca, ili ogromne većine njih, u jedinstveno blato krvi i tla. U tu svrhu stvoren je i tada, a i pola vijeka kasnije, zastrašujući aparat kontrole iz jednog centra i produkovanja jedoobraznosti mišljenja, čiji je zadatak bio, kako je to Hitler formulisao, "ulaženje u dušu masa." U stvarnosti, to je bilo okupiranje glava, zarobljavanje uma, koji više ne može i ne želi da razlikuje dobro od zla, istinu od laži, zločinca od žrtve.

Američki novinar T. D. Allman objavio je 1993. godine u jednom od najtiražnijih časopisa u svijetu – Vanity Fair, svoje "Pismo iz Velike Srbije (prenio ga je zagrebački "Globus" u broju od 5. marta 1993. godine), kao jedno od najiscrpnijih svjedočanstava o srpskim zločinima koje se pojavilo u to vrijeme. Na jednom mjestu u tekstu on kaže: "U Evropi, na kraju dvadesetog stoljeća, vjerovati da bilo koji narod ima pravo na ubijanje, nije uzrok ludila. To je ludilo samo." Na Allmana je najmučniji utisak ostavilo pitanje koje je mnogo puta čuo od Srba, običnih ljudi: " Šta se to radi Srbima?" Na kraju teksta on kaže: "Naime, koliko mogu predvidjeti, svačiji posjet Srbima počet će i završiti kao moj: u susretima s bezumljem. Teror neće biti udaljeniji od nasmiješenog lica za susjednim stolom – sve dok Srbi ne iznađu način da se suprotstave, ne onome što im je "učinio svijet", nego onome što su učinili sami sebi."

U Moljevićevom programu "Homogena Srbija", objavljenom u četničkom listu "Naš put" u junu 1941. godine, piše da im je konačni cilj "da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja, kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena. Te strateške i saobraćajne linije i čvorovi potrebni za sigurnost, život i opstanak Srbije, iako gdegde ne bi imale srpsku većinu, imaju da posluže Srbiji i srpskom narodu da se ne bi više ponavljala teška stradanja

koja Srbima nanose njihovi susedi čim im se pruži prilika." Prema posljednjem predratnom popisu stanovništva u Zvorniku je bilo 59,4 odsto Bošnjaka, u Višegradu 62,8 odsto, u Foči 51,6 odsto, a danas se u tim gradovima oni mogu na prste prebrojati. U Brčkom i Posavini Srba je bilo 20 odsto, ali su i Istočna Bosna i Posavina smještene u srpski etnički prostor i očišćene od Bošnjaka i Hrvata, njihove kulture, historije, tradicije. U knjizi "Srpska strana rata" (Beograd 2001. godine) Latinka Perović formuliše srpske ratne ciljeve: "Revizija unutrašnjih granica, razmena stanovništva i prestruktuiranje balkanskog političkog prostora." A Vesna Pešić ističe: "Rat za promenu granica između republika i proterivanje drugih etničkih populacija iniciralo je političko vođstvo Srbije kao način stvaranja srpske nacionalne države. Hrvatsko vođstvo izabralo je u osnovi sličnu strategiju dolaskom HDZ-a na vlast, koja se ogledala u diskriminaciji i otvorenoj netrpeljivosti prema Srbima u Hrvatskoj i teritorijalnim pretenzijama prema Bosni i Hercegovini. Ovu republiku je, prema dogovoru, trebalo podeliti između Srbije i Hrvatske."

Moljevićev program dao je svojevremeno i konkretne zadatke: protjerivanje 2.675.000 Muslimana s teritorija koje će uzeti Srbi, a da se na tim teritorijama naseli 1.310.000 Srba koji će tu biti dovedeni. Ideja Dobrice Ćosića o "humanom preselenju naroda", nije, dakle, bila ništa novo. A nije bila nova ni strategija etničkog čišćenja, kojim se ostvaruje preseljenje naroda. U decembru 1941. godine, u pismu koje je štab Draže Mihajlovića uputio Dragiši Vasiću, traži se preuzimanje znatnog dijela Hrvatske i "čišćenje Srbije od svih nesrpskih elemenata", s tim da Muslimani, uz pomoć Engleza, budu protjerani u Tursku. Konačni cilj obnarodovala je četnička komanda 20. decembra 1941. godine: stvaranje etnički čiste Velike Srbije, koja se sastoji od Srbije, Crne Gore, BiH i Vojvodine…"očišćenih …od svih nacionalnih manjina i nenarodnih elemenata". Posebno je naglašena potreba za "čišćenjem muslimanske populacije iz Sandžaka i BiH".

Komanda Draže Mihajlovića pisala je riječ "čišćenje" u značenju koje smo zapamtili i pola vijeka kasnije. Granice njihove Velike Srbije bile su "etničke granice srpskog naroda", ma šta to značilo, a istu tu sintagmu čuli smo iz usta Slobodana Miloševića i njegovih sljedbenika. Razlika je bila samo u jednom: Miloševićev ratni štab svoj je osvajački pohod za stvaranje srpskog lebensrauma pripremio na istim osnovama, ali mnogo brižljivije. Angažovana je gigantska mašinerija proizvodnje propagandne magle koja je, kao velika zavjesa, prekrila i prošlost, i sadašnjost, i istinu, i moral, i savjest, i pokrenula dvije moćne poluge: bivšu JNA, četvrtu po snazi vojsku u Evropi, zajedno s kompletnim političkim medijskim, ekonomskim, kulturnim i bezbjednosnim sistemom, i Srpsku pravoslavnu crkvu kao duhovnog vođu, inspiratora i garanta realizovanja novog plana stvaranja Velike Srbije. Etničko čišćenje i masovni zločini, projektovani kao način stvaranja Velike Srbije, bili su sasvim racionalan izbor. Jer, da je ta fantomska država (ili prostor) stvorena na svim planiranim teritorijama (kako pokazuje popis iz 1991. godine), Srba bi u njoj bilo manje od 52 odsto. Bez eliminisanja nepoželjnih, a prije svega Bošnjaka i Albanaca, ta bi se tvorevina vrlo brzo sama srušila, jer, za samo desetak godina, Srbi bi tu bi bili manjina. A eliminisanje nepoželjnih moglo se izvršiti samo velikim, krvavim masovnim zločinima i zatiranjem svih tragova njihovog postojanja, u čemu su Srbi u Srbiji imali bogato iskustvo još iz vremena odlaska Turske s tih prostora.

I na drugoj strani, u Hrvatskoj, starom partneru za uništenje Bošnjaka i podjelu Bosne, mnoge stvari su tekle na isti način. I kao što su Srbi rehabilitovali četnike, jer su radili prema njihovom programu i na njihov način, tako su i u Hrvatskoj oživjeli ustašku ideologiju, a

Pavelićevu Nezavisnu Državu Hrvatsku Tuđman je proglasio "ostvarenjem povijesnih težnji hrvatskog naroda." Na dijelu bosanske teritorije, koji je, prema dogovoru Miloševića i Tuđmana, trebalo da pripadne Hrvatskoj, sve je urađeno u dlaku isto kao i u Karadžićevom "ataru".

Da li se onda iko može začuditi što antifašizam danas gubi davno dobijenu bitku i što se gospodari "srpskog etničkog prostora" slijepo pridržavaju doktrine koja je uspjela ogromnu većinu njihovih podanika uključiti, na ovaj ili onaj način, u veliki zločinački poduhvat, i tako ih učiniti nosiocima kolektivne odgovornosti za ono što se dogodilo? Oni koji su se protivili, bili su žigosani kao izdajnici. U "Zapisima iz mračnih vremena" Filip David kaže: "U društvu koje ne uvažava argumente pojedinac je bez ikakve moći, njegovo suprotstavljanje proglašava se intelektualnom paranojom, što ono, u populističkom okruženju, i jeste. On je izoliran kao što se izolira svaki opasni virus."

Ali, nije to jedino objašnjenje upornog, svestranog i dubinski zasnovanog ideološkog modela koji Bošnjake u RS-u i danas čini žrtvama fašizma.

U knjizi *Hitlerovi dobrovoljni dželati* Daniel Goldhagen objašnjava kako se grade takozvani "kulturni modeli" koji oblikuju mišljenje masa. Te kulturne modele stvara politička i duhovna elita, kao niz stereotipa satkanih od ideoloških obrazaca, mitova, nametnutih uvjerenja i falsifikovane historije i stvarnosti, koji se plasiraju kao vrhovna istina, zaštićena autoritetom religije. Tako koncipirani modeli javnog mišljenja, ponavljani i varirani u bezbroj različitih oblika, polako postaju temelj javnog mnijenja, pravnih regula, oblika vladavine i načina ponašanja u svakodnevnom životu. U nacističkoj Njemačkoj, kaže Goldhagen, ti kulturni modeli su, nakon duže od stotinu godina, krunisani holokaustom.

U bivšoj Jugoslaviji kulturni model je izrastao iz ideologije i zasnivao se na stalnoj borbi (klasnoj, ideološkoj) i na stalnom strahu od neprijatelja, unutrašnjih i vanjskih, na neraskidivom jedinstvu naroda i kultu svemoćnog vođe, kao inkarnaciji države, klase i partije. Sve te stereotipe preuzeo je Miloševićev režim, samo je bratstvo i jedinstvo zamijenjeno nacionalizmom, očekivanu sretnu budućnost zamijenila je herojska mitska prošlost, a komunistička ideologija nestala je u korist pravoslavlja. Novi kulturni model snažno je promovisan u politici i kulturi, u medijima i umjetničkim djelima, u novokomponovanoj historiji, a krojači javnog mnijenja stvorili su poseban oblik izobličavanja javnog mišljenja. Dotadašnji moral proglašen je mrtvim, ustrojena je opća ravnodušnost prema sopstvenim zločinima i njihovim žrtvama, duhovni predvodnici su ubijedili narod da je dozvoljeno sve, ako je u interesu nacije, jedan narod je postao istovremeno i žrtva i nadnarod koji ima sva prava, kakva drugi nemaju, i snažno je ustoličena religija rodoljublja (kako bi to rekao Unamuno). Pojedinac je nestao, svaki kritički glas prokazan je kao antisrpstvo, a mitski srpski narod, "nebeski narod", njegova izmišljena historija i izuzetna prava postali su temelj svih normi života. Novi, moćni totalitarizam kreirao je masovnu industriju svijesti, diktiranje misli i ponašanja dostiglo je kolosalne razmjere, a različitost mišljenja potpuno je ugušena i sklonjena. Pojedinac je potpuno nestao u džinovskoj sjenci probuđenog i jedinstvenog naroda, pod vođstvom jednog lidera, u neponovljivoj misiji vraćanja prošlosti na pozornicu sadašnjosti. Hana Arent je pisala: "Totalitarizam je sistem koji se trudi da ljude učini suvišnim."

Gubljenje racionalnog mišljenja i gušenje slobodne misli omogućili su da se eliminišu svi pozitivni primjeri zajedničkog života. Najveća zla počinili su velikosrpski jurišnici u gradovima u kojima su bili najviše izmiješani Srbi, Bošnjaci i Hrvati: u Prijedoru, Sarajevu, Bijeljini, Banjoj Luci. To su bili gradovi u kojima su (pored Mostara i Tuzle) 1941. godine potpisane

Muslimanske rezolucije, peticije za zaštitu Srba od ustaške vlasti. (U Zenici je kasnije potpisana peticija za zaštitu Roma). Sve dobro što je učinjeno, a posebno ono dobro koje su Bošnjaci učinili Srbima, izbrisano je i uklonjeno. U knjizi eseja *Sociologija nakon Bosne* Keith Doubt kaže: *Razlog zašto je etničko čišćenje poprimilo najbrutalniji oblik u Bosni ne leži u dugoj istoriji plemenske mržnje u toj zemlji. Naprotiv, etničko čišćenje je poprimilo najbrutalniji oblik u Bosni zato što u njoj postoji duga historija tolerancije i otvorenosti. K tome, među Bosancima postoji duga tradicija dobronamjernosti jednih prema drugima i prema različitim svetim predanjima."* I kaže i ovo: "U Bosni su moralni osjećaji srpskih nacionalista pretvoreni u jednoumlje gomile." Gustave Le Bon je tvrdio da čitav narod može postati gomila pod utjecajem ideologije. A Adolf Hitler je u programatskoj knjizi *Mein Kampf* pisao: "Masama se ne vlada pomoću argumenata i činjenica. Masama se vlada demagogijom."

Američki sociolog G. V. Allport postavio je petostepenu skalu razvoja nacionalističke ideje. Prvi stepen je ocrnjivanje ili ogovaranje drugih (velikosrpska propaganda uoči ratnih pohoda pravi je primjer za to), a posljednji – istrebljivanje. Kao što smo vidjeli, taj put nije bio dug u slučaju rata za Veliku Srbiju.

I Noel Malcolm u knjizi *Bosna – kratka istorija* (*Bosnia – A short history*) ističe da je funkcija etničkog čišćenja bila "da protjera dvije etničke populacije i da radikalizira treću". Kao što vidimo, velikosrpski ideolozi i jurišnici uspjeli su u obje te namjere.

Bošnjaci u RS-u često se čude kako njihovi poznanici i prijatelji Srbi, školovani i pametni ljudi, ne vide jednostavne istine, i kako ostaju gluhi, nijemi i ravnodušni pred očiglednim činjenicama o zločinima njihovih sunarodnika. To moralno sljepilo je opće, i teško je naći izuzetke, a uniformnost mišljenja je često zaprepašćujuća. Vjernici pozdravljaju rušenje bogomolja, profesori ubijanje đaka, demokrate veličaju rasizam, a dojučerašnji žestoki komunisti zalivaju savjesti mirisom tamjana. Čak ni slike otkopavanja masovnih grobnica, ni slučaj Milana Lukića, čija je jedinica više od stotinu civila, uglavnom žena i djece, žive spalila u Višegradu, ni ubijanje Sarajeva, ni logori, ni rušenje džamija, ni masovni progoni, ništa od toga nije ostavilo traga na savjesti ljudi u RS-u. Ni genocid u Srebrenici. U haškoj presudi za genocid u tom gradu piše: "U svom stremljenju da eliminišu jedan dio bosanskih Muslimana, snage bosanskih Srba izvršile su genocid. One su imale za cilj istrebljenje četrdeset hiljada bosanskih Muslimana koji su živjeli u Srebrenici, grupu koja je simbolično predstavljala bosanske Muslimane uopšte." Konvencija o genocidu jasno kaže da za genocid nije neophodno istrebljenje čitave etničke grupe, može se raditi o samo jednom njenom dijelu, ali je bitna namjera. U slučaju Srebrenice ta je namjera očigledna. Kao i u Prijedoru, Zvorniku, Vlasenici, Bijeljini, Banjoj Luci… Ali, sve manje je onih koji će to reći jasno i glasno. A, kako računaju nastavljači Miloševićevog i Karadžićevog djela, ako je svijet "progutao" velikosrpski fašistički projekt, priznao Republiku Srpsku i time nagradio zločin, dozvolit će i dovršenje tog posla. Pogotovo što su i jedni i drugi razbijači Bosne tvrdili da brane Evropu od muslimana, a to govore i danas, u vrijeme burnih odnosa Zapada i islamskog svijeta i snažnog porasta islamofobije. Ta tema nije bila mrska mnogima ni tada, a nije ni danas. Poznata je uloga lidera nekih od vodećih svjetskih sila u pomaganju agresorima na Bosnu, upravo zbog navodne odbrane kršćanske Evrope od muslimana. Svjedoči o tome i više puta citirano (tada tajno) pismo koje je britanski premijer John Major uputio državnom sekretaru za spoljne poslove Komonvelta Douglasu Hoggu, 2. maja 1993. godine. On piše, između ostalog:*...neophodno je da se nastavi sa prevarom "Vanes-Owenovim" mirovnim razgovorima, da bi se događala kakva takva*

akcija, sve dok Bosna i Hercegovina ne prestane postojati kao važeća država, a njeno muslimansko stanovništvo ne raseli iz svoje zemlje. Iako ovo može izgledati kao tvrda politika, moram da insistiram kod vas i onih koji donose političke odluke u uredu za inostrane poslove Zajednice, kao i vojnim službama, da je ovo ustvari prava politika i od najboljeg interesa za stabilnu Evropu u budućnosti, čiji se sistem vrijednosti bazira i mora ostati baziran na hrišćanskoj civilizaciji i etici."[1]

Danas treba priznati: velikosrpska politika je uspjela. Očistila je etnički one dijelove BiH koji su joj bili potrebni, podijelila državu, zaustavila povratak, diskriminaciju učinila svakodnevnim modelom društvenih odnosa, učvrstila entitet i izdvojila ga iz društvenog prostora BiH, izjednačila krivicu zločinaca i žrtava, prekrojila historiju i laž pretvorila u istinu. Planskom i masovnom industrijom svijesti promijenila je mentalni sklop ljudi, djeca u školama već dvije decenije vaspitavaju se na osnovama velikosrpske ideje, fašizam, kao stanje uma, nije napustio ove prostore, niti je postao slabiji, sve je manje vremena i mogućnosti da se to promijeni. Mašinerija stvaranja etnički čiste države za sve Srbe radi bez prestanka. U Republiku Srpsku dolaze, kad god hoće, vjerski i politički lideri iz Srbije da propagiraju podjelu Bosne, predsjednik entiteta bez imalo ustručavanja govori kako je Bosna za njega inozemstvo, kako je to privremena tvorevina iz koje će se uskoro izdvojiti njegov mali feud, i sve čini da se to ostvari, a ovo očigledno podrivanje ustavnog poretka države ne nailazi na reakcije. Na djelu je ponovo osovina SNSD – HDZ, koja traži treći entitet, na štetu Bošnjaka i Bosne, a to podržavaju i srbijanski lideri i nova predsjednica Hrvatske.

Šta još treba da se dogodi da Bosanci i Hercegovci počnu braniti svoju krvavo stečenu slobodu?

…

Bošnjaci u RS-u gledaju svoju domovinu na televiziji, čitaju i slušaju o njenoj historiji i kulturi, navijaju za nju, ali je ne vide oko sebe. Njihova je domovina beznadno podijeljena na etničke cjeline, na etno-religijska stada kao oaze novog jednoumlja, u kojima se gubi svaka pojedinačna volja i čovjek svodi na samo jednu dimenziju, na kolektivno. Etno-nacionalistički kolektivizam je ukinuo građanina, slobodu misli i izbora, naciju kao politički narod, sekularizam i demokratska načela modernog svijeta, moralne norme i poštovanje zakona, a Dejtonski sporazum je, na duži rok, zamrznuo to stanje, kao na fotografiji. Njime je ozakonjena teritorijalna etnička podjela, srušen Ustav Republike BiH i inaugurisani konstitutivni narodi, kao etno-religijske cjeline, eliminisani građani i zabetonirana nemogućnost bilo kakvih ozbiljnijih promjena. I to uz saglasnost sva tri etnička politička liderstva. Velikosrpska agresija je nagrađena entitetom koji svojim imenom govori kome pripada, a uvođenjem entitetskog veta omogućena je tiranija jednog naroda nad ostalima. Ustoličena je i praksa proizvoljnog tumačenja ustavnih načela, pa je za Srbe neprihvatljiv svaki referendum na nivou BiH, jer bi, principom jedan građanin – jedan glas, oni bili preglasani, ali je sasvim normalan referendum u RS-u, mada bi njime bila preglasana dva naroda. Iz krajnje centralizovane Republike Srpske svakog dana poručuju da neće dozvoliti nikakvu centralizaciju BiH. Ravnopravnost tri naroda i prava Srba moraju se poštovani u BiH, u RS-u nema ni govora o ravnopravnosti Bošnjaka i Hrvata sa Srbima. Nikoga više ne čudi stalno ponavljanje floskula o BiH kao državnoj zajednici, o zajedničkim, a ne državnim organima vlasti u Sarajevu,

[1] Omer Ibrahimagić: *Bosanski identitet i suverenitet*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.

o odbrambeno-otadžbinskom ratu Srba u Bosni, o nemogućnosti zajedničkog života. I o Bošnjacima u RS-u kao nosiocima historijske krivice, od Kosovskog boja do posljednjeg rata i ostacima "divljih azijatskih hordi", kako je to zapisano u jednoj monografiji Bijeljine. Slika Republike Srpske u svijesti njenih žitelja i poštovalaca sve jasnije potvrđuje ideju nove srpske države s ove strane Drine. I sve je manje onih koji tu sliku kvare.

U svemu tome krivica bošnjačkih političkih elita je nesumnjiva. Bošnjačka politika je bila pokretač uništenja građanskog društva i uvođenja pogubnog principa "dogovaranja naroda", ona je prigrlila etno-religijsku podjelu po principu: svakome njegova avlija, dominaciju religije i homogenizaciju etnija kao osnovu društvenog života. Etnička matrica samoidentifikacije ugušila je građanina, poništila njegovu kulturnu, političku i svaku drugu posebnost i podstakla obogotvorenje kolektivnog, uklapajući se skladno u srpsko-hrvatske velikodržavne političke matrice, koje vape za tim da Bošnjake proglase za religijsku skupinu. Društveni život je postao bojno polje na kojem se etno-nacionalističke vojske, zasad u miru, bore za svoj komad teritorije, opijene "pseudoreligijskom utopijom" (Senadin Lavić), kao određujućom slikom svijeta. Sve to prati ubrzana provincijalizacija kulture i zaostajanje za svijetom, ovlašteni tumači narodne volje vode nas i guraju u bolju, prepravljenu prošlost, a srednji vijek kuca na naša vrata. Ideja multinacionalnog i multikulturnog društva, koja je preživjela duže od hiljadu godina, kao da je na umoru, a bošnjački lideri nikako da shvate da Bošnjaka bez Bosne nema. Asim Mujkić kaže: "Naš identitet će biti bošnjački onda kad bude bosanski."

Bošnjačka politička misao ne uspijeva da iskorači iz blata etnocentrizma, koji diže sve veće zidove na tlu i u glavama ljudi u BiH. Proklamovano "vraćanje naroda vjeri" donijelo je političku dominaciju vjerskih zajednica i obavezujuću etno-klerikalnu viziju života, koja ubrzano guta budućnost ove zemlje i dijeli je tako, da su Bošnjaci, najbrojniji narod, stiješnjeni na 25 odsto državne teritorije, a Bošnjaci u RS-u pretvoreni u ostatke neprijateljskog plemena koje lagano izumire. Dejtonski sporazum, koliko god nakaradan bio, ostavio je mogućnost reintegracije države, pod uslovom da političko vođstvo obezbijedi, u oba entiteta, dovoljan broj Bosanaca, što podrazumijeva multinacionalne stranke, mješovite izborne liste, snažnu podršku povratku, propagiranje bosanskog patriotizma i shvatanja nacije kao pripadnosti državi. Taj zahtjev obuhvata i napuštanje ideje homogenizacije pod zastavom etnije i religije, okretanje formuli političkog naroda i, prije svega, striktno poštovanje osnovnih normi političkog i pravnog sistema i institucionalnih okvira, kao i principa odgovornosti, depolitizacije vjere, građenje bosanskog identiteta, napuštanje etničko-teritorijalnog uređenja države, napuštanje Dejtona i donošenje novog ustava koji će dokinuti sadašnju teritorijalnu podjelu i uvesti principe moderne nacije. Da bi taj proces počeo, Bošnjaci moraju potegnuti prvi i sopstvenim primjerom pokazati kako se to radi, ne bježeći od toga da se ponekad plati i skupa cijena za to.

Za sve to neće biti dovoljne akademske rasprave niti isprazno proklamovanje evropeizma, a još manje zatvaranje očiju i čekanje da neko drugi sve poslove završi umjesto nas. Dejtonski sporazum i Ustav moraju se dosljedno provesti, da bi se iskoristile sve njihove mogućnosti i otklonile konstantne politike opstrukcije, koje dolaze iz oba entiteta. Međunarodna zajednica treba jasno da ukaže na korist koju etnonacionalne elite imaju od približavanja EU, ali i da primijeni sankcije za drugačije ponašanje. Još važnije je da se pomogne konsolidovanje države, do mjere kad ona može susjedima pokazati gdje im je mjesto, a domaćim proizvođačima podjela, mržnje i straha dati crveni karton u utakmici života. Mora se obezbijediti

vladavina prava, umjesto vladavine političke volje interesnih grupa, eliminisanje otpora evropskom putu, jači upliv građanskog društva i dosljedna sekularizacija, usklađivanje Ustava s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i evropskim zakonodavstvom. Kako kaže Omer Ibrahimagić, gotovo da ne postoji nijedan entitetski zakon koji se ne bi mogao osporiti pred Ustavnim sudom, a sam Ustav BiH je u mnogo čemu neusaglašen s međunarodnim pravom, što ostavlja otvoren prostor za djelovanje probosanskih snaga. Uvođenje reda i poštivanja evropskih pravila prvi je zadatak na tom putu.

Dejtonski sporazum je potvrdio rezultate agresije, etničkog čišćenja i genocida. Umjesto države u kojoj su, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u svih 109 općina živjeli pripadnici sva tri naroda, a samo u 10 općina više od 90 odsto pripadnika jednog naroda, dobili smo etnički podijeljenu zemlju. Umjesto Republike BiH, dobili smo Republiku Srpsku. Umjesto građana, dobili smo monolitna stada, umjesto demokratije – diskriminaciju, umjesto slobode mišljenja – religijsku zarobljenost uma, umjesto budućnosti, vratili smo se u prošlost. U svemu se sasvim izgubila država Bosna i Hercegovina i njeni građani kao nacija. Umjesto toga dobili smo devastiranu, nedovršenu, podijeljenu zemlju i ljude u njoj kao zatočenike srednjovjekovnih ideja. Denis de Rougemont piše da naciju danas ne čine zajednička historija, kultura, jezik, već zajedničko planiranje budućnosti.

Čekanje nas neće odvesti nikuda. Bošnjaci moraju da se probude, i da shvate da je, kako kaže Šaćir Filandra, BiH njihova najvažnija nacionalna institucija.

A Kur'an Časni kaže: "Uzvišeni Allah, uistinu, neće ništa promijeniti u jednom narodu, dok taj narod ne promijeni sam sebe."

Literatura

Bajtal, Esad: *Neofašizam u etno-fraku*. Sarajevo:Rabic, 2013.

Cigar, Norman: *Genocid u Bosni*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1998.

Doubt, Keith: *Sociologija nakon Bosne*. Sarajevo: Buybook, 2003.

Filandra, Šaćir: *Bošnjaci nakon socijalizma*. Sarajevo: Zagreb, BZK "Preporod", Synopsis, 2012.

Godišnjak BZK "Preporod", Sarajevo; 2011., 2012., 2013.

Ibrahimagić, Omer: *Bosanski identitet i suverenitet*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.

Mahmutćehajić, Rusmir: *Kriva politika*. Tuzla: Radio Kameleon, 1998.

Mujkić, Asim: *Pravda i etnonacionalizam.* Sarajevo, 2010.

Srpska strana rata. Beograd: Zrenjanin:Vikom grafik: Građanska čitaonica, 1996.

BOSNIAKS IN REPUBLIKA SRPSKA - BETWEEN HAMMER AND ANVIL

Jusuf Trbić

Summary

Nowadays, Bosniaks in Bosnian and Herzegovinian entity Republika Srpska are probably the most obvious example of deprivation of rights of an autochthonous ethnic group in Europe. After a thousand years of continuity of multiethnic life, Bosnia and Herzegovina seems to be quite advanced on its way of break-up, or at least irreversible ethnic division. Decades of continuous policy of Bosnia and Herzegovina's splitting, in order to realize the great state plans of nationalist policies of neighbouring countries and the creation of a Greater Serbia and Greater Croatia, as pure ethno-national creations - is near to be completed. Witnesses to that are Bosniaks who (still) live in entity Republika Srpska. Their survival and constantly "melting" in the places where they were the majority for centuries, in Banja Luka, Bijeljina, Prijedor, Višegrad, Srebrenica, continuous devastation of their history, culture, customs, open discrimination to which they are exposed and indifference of Bosniak political elites and state structure towards their fate, hitting the last nails in the coffin of the Bosnian ideas in this part of the country. Republika Srpska today is a fortress of the idea, ethno-clerical feud that provides a high degree of religious and political uniformity and continuation of Milošević and Karadžić war politics by other means. Redrawing and reckless falsification of history, constantly insulting the Bosniaks and the denial of their rights, glorification of crime and criminals, fostering the hate towards Bosnia and the idea of living together, connect with Serbia in all segments, with the tacit assisting foreign centres of power and closing the eyes of the Bosnian political elite, which all contributed that Bosnia lives here less and less. It is a matter of time when this will happen to Bosniaks too.

Key words: Bosniaks, Republika Srpska, discrimination, Bosnia, ethno-religious division

UDK 821.163.43*.09: 929 Gurbi, A.

Bosna u književnom djelu Derviša Ahmeda Gurbija

Redžep Škrijelj
Državni univerzitet
Novi Pazar

Originalna studija o Bosni i Novom Pazaru u književnom opusu sufije, mistika i šejha bektašijskog i nakšibendijskog reda, Derviša Ahmeda Ali Gurbija (1698/99-1775/76) poznatijeg kao Gurbi Baba. Zanimljive biografske podatke možemo naći u poetskoj zbirci (*Divanu*), koji je, kako navodi, počeo "u Bosni" hidžretske 1135.)1722/23), kada je navršio 25 godina, što nas navodi na zaključak da je rođen u Novom Pazaru (1110. H.) 1698/99. godine. Iz stihova u *Divanu* doznajemo da je u to vrijeme Novi Pazar ulazio u sastav Bosne, koju pjesnik opisuje kao domovinu, očevinu, domaju, boravište (tur. biladi, diyari). Kao pjesnik i šejh dva derviška reda (tarikata) Derviš Amed Gurbi Baba izražava svoju veliku ljubav prema Bosni, ali i prema nekolicini bosanskih pjesnika kao što je Hasan Kaimija, Mehmed Mejli Gurani koji je njegov savremenik i najvjerovatnije njegov saradnik.

Ključne riječi: Derviš Ahmed Gurbi, Bosna, Novi Pazar, Divan, pjesma

"Zemlja Bosna je moja otadžbina,
To ime znaju svi narodi svijeta...
Bog ju je učinio gnijezdom heroja"

Uvod

Derviš Ahmed Ali Gurbi Baba ili Šejh Ahmed Gurbi je bošnjački pjesnik iz XVIII stoljeća koji je rođen, živio i stvarao u Novom Pazaru. Na mezarju Gazilar, gdje je ukopan, sagrađeno mu je turbe (lok. tulbe) dimenzija 5,20 x 4, 80 m, oko koga se nalazi nekoliko jedinstvenih nadgrobnih nišana koji su, prema legendi, podignuti njegovim đacima, članovima porodica i sljedbenicima derviških redova bektašija i nakšibendija, kojima je i sam pripadao.

O svom *Divanu*, Gurbi ističe da ga je počeo pisati sa 25 godina „u Bosni" 1135. godine po Hidžri (1722/23), što znači da je rođen krajem XVII stoljeća (1698./99. godine), a na osnovu natpisa na njegovom turbetu se može ustanoviti da je živio do 1775/76. godine. Unatoč saznanju da je XVII stoljeće poznato kao doba najvećeg razvoja osmanlijske književnosti,[1]

[1] Hüseyin Ayan, *XVII. Yüzyıl Dîvân Edebiyatına Toplu Bakış*, İstanbul: Büyük Türk Klasikleri, C. 5, 1987., 64.

Gurbi se rodio u vrijeme velikih nemira, ratnih pustošenja i stradanja naroda u Osmanlijskog carstva. Za njegovih 77 godina života izmijenjalo se šest osmanlijskih sultana (Mustafa II (1695-1703), Ahmed III (1703-1730), Mahmud I (1730-1754), Osman III (1754-1757), Mustafa III (1757-1774) i Abdülhamid I (1774-1789). Počev od Karlovačkog (1699.) pa sve do Kučuk Kajnardžijskog mira (1774.), Osmanlijsko carstvo je pretrpjelo znatnu teritorijalnu fragmentaciju. Potpisivanjem Prutskog sporazuma 1711. Osmanlijska država je uspjela vratiti posjede koje je primirjem u Karlovcu bila primorana ustupiti Rusiji. Aprila 1718. sklopljen je Požarevački mir, kojim su priznati svi osmanlijski teritorijalni gubici Osmanlija, i osigurano višegodišnje razdoblje mira poznato kao "Doba Lala" (tur. Lale devri) (1718-1730).

To je ujedno i doba graditeljstva izvedenog po uzoru na Francusku (barok i rokoko), a i vrijeme kada na sultanovom dvoru borave pjesnici, kaligrafi, organiziraju se zabave i vodi raskošan kulturni život, i kada tesavufska književnost dobija na punoj snazi što će imati odraza na sveukupni kulturni život carstva. Studija se referira na duževremenskom istraživačkom postupku, zasnivanom na originalnim izvorima i raznolikom opusu Ahmeda Gurbija, njegovoj zbirci ili divanu, i ostalim pronađenim originalnim dokazima. S obzirom da je bio spahija, posjedovao je timar u okolini Jedrena i tamo proveo veliki dio života. Pretpostavlja se da je zbog samotnog života u tuđini stekao sasvim neobičan književni nadimak (mahlas) *Gurbi* (tuđinac, tuđinski).[2]

U Novom Pazaru su mu sljedbenici tarikata iznad groba podigli turbe. Na južnoj strani turbeta,[3] desno od ulaza, iznad centralnog otvora turbeta, s lijeve (47 x 34 cm – u obliku pravougaonika) i desne strane (48 x 25 cm – u obliku trapeza) su dvije mermerne ploče (tur. kitabe) s natpisom (tarih):

İlâhin garb(u) şarkı seyr-i fi`llâh
Gelen gitmektedür El-Hükmü li` llâh
Stvoriteljsvegašto se odIstokakaZapadukreće
Gospodaronogaštodođeiprođe
DiridiDerviş Ahmed Gurbibi`llâh
Bir Allah HakMuhammedRasülü`llâh
Davnobijašeprije Ahmed Gurbija
Muhammed, jedinogpravogBoganama Dar
Çinarbirle `Abdu`l – KâdirAllâh –
Atamtarihi: zahirve Hu Allah (Hüve`llâh)[4]

---

[2] Hazim Šabanović: *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost, 1973, 464.

[3] Tulbe (tur.*turbe*) se nalazi u Novom Pazaru na mezarju "Gazilar" (tur. *gazi*; bos. *gazija* – ratni junak, heroj). Heroj koji je preživio u ratu, pobjednik, hrabri junak; suprotno od šehit (tur. *şehit;* bos. *šehid*) – musliman koji je poginuo u borbi. Shodno našoj izreci: "Il' šehit il' gazija!" (*Živjeti il' junački poginuti*!)! Termin "Gazilar" se može tumačiti kao "*Junački pobjednici ratova*". Turbe je obnovljeno 1907/8 (1325.H).

[4] Riječi završnog distiha *"zahir ve Hu Allah"* u ABC računu (tur. Ebced hesabı) daju 1189. hidžretsku godinu, što odgovara godini urezanoj (u sredini) na dnu ploče, koju uzimamo kao najdalju godinu smrti pjesnika. Dakle, Derviš Ahmed Gurbi je, najvjerovatnije, umro u 77. godini starosti.

Vječnivladar, svemoćni Allah
MilostiviipresvijetlivremenaGospodar (1189)[5]

Za njega se vezuje i nekoliko predanja. Jedno, od 16. augusta 1928. godine koje je u Novom Pazaru, zapisao srpski etnolog T. Đorđević:

Gurbija je došao u Novi Pazar odnekuda iz Bitolja. Kad je došao, privezao je konja na mestu gde mu je sad grob i pošao u varoš. Na ulasku, sve mu je stanovništvo izašlo u susret i stalo mu se klanjati, jer su ga smatrali za sveca. Pazarskom paši koji je bio veliki zulumćar, bude krivo što se Gurija tako dočekuje, a ispred njega svet beži i zatvara radnje. Zato naredi svojim bašibozlucima da ga ubiju. Oni ga poslušaju i pođu Gazilaru da nađu Gurbiu, ali u putu oneme. Uplašeni, vrate se paši da mu kažu da je Gurbija sveti čovek koji ih je onemeo. Kad stignu pred pašu, a ono i on onemeo, sedi i piše pismo Gurbiji, u kome ga preklinje za oproštaj i nudi mu veliki agaluk. Gurbija povrati govor i paši i bašibožlucima, a kao nagradu primi samo ono zemljište na Gazilaru gde će mu biti grob i na kome će stanovati porodica koja će mu grob čuvati.[6]

O sebi je izrekao stihove koje su ostali u sjećanju novopazarskog stanovništva:

"Ej, Gurbi, kalil et kalile šurbi,/haska juz tut sehur vakti" (Ej. Гурбијо, умањи јела и пиће, истинитом богу окрени образ у зору.)[7]

Tokom istraživanja naišli smo na jednu mješovitu prozno-poetsku zbirku koja sadrži nekoliko dova, vjerskih uputa (dinski nasihati), risala i pjesama, ali i jednu bilješku (tahrir) u obliku mersijeiz hidžretske 1204.)1789/90. godine sa pet distiha (bejtova) koju je nepoznati autor pridodao zbirci i posvetio Gurbiju:

Yâr- ül gayret-i Derviş Ahmedi
Kimin dirsen ol cennete mesendi
Božji robe, Derviš Ahmede
Kog pomeneš mjesto nek mu dženet je
Veledi'nin dâhî afv eyle anan
Kimleri var ise hep kullular sinân
Ti precima našim Bože oprost daj
robovima Ti svim svojim oprosti
Her nedenlü var ise ashâbini
yarlıgâ hep yârını ahbâbini
I ako budeš imao saputnike
Oprosti im kao što si i prijateljima svojim
Hoş rîzânile ânî mêmûr kal
Hem lâkanıle abd mesrûr kal
Uz blagi protok ti oporavljen budi
I sa svojim umom bogu zahvalan budi

---

[5] Hidžretska 1189. godina, koja je navedena kao godina smrti Ahmeda Gurbija, datira od 4. marta (petak) 1775. do 23. januara (utorak) 1776. godine. (Transkripcija, transliteracija i prepjev tariha**,** Redžep Škrijelj)

[6] Тихомир Ђорђевић: *Наш народни живот*, књ. II, Београд, 1981., 134.

[7] U originalu stpji: "*Ej, Гурби, калил ет калиле шурби /Хаска јуз тут сехар вакти*" (Према: Т. Ђорђевић, *Наш народни живот*... 133.

Denlü din oku yani yazini
Şubhesiz bil yrlıgar kadur gâni
Hiljadu puta pročitaj što napisano je
I nemaj sumnje da oprost doći će.

Osim toga, iz distiha koji se nalazi pri kraju *Divana* zaključuje se da je pesnik oko 1747. godine još bio u životu.Turbe je obnovljeno 1907/8 (1325.H)

Struktura Gurbijevog 'Divana'

Prema našem uvjerenju, Gurbijev Divan je mješovite strukture i obuhvata niz tematskih oblasti (imamske risale, mesnevije, rubaije-katreni, kratice, tarihi, gazeli i dr.) koje mu određuju mjesto u plejadi naših divanskih pjesnika iz perioda Osmanlija. Stihovi govore o snazi pjesnikovog duha, snažnom domoljublju, njegovoj dubokoj pobožnosti, radi čega se svrstava u red najznačajnijih književnika, mislilaca i derviških šejhova koje je Novi Pazar u svojoj prošlosti iznjedrio.

Svojim pjesničkim talentom, Derviš Ahmed Gurbi zauzima zapaženo mjesto u grupi divanskih pjesnika, koji su u periodu između XV i XIX vijeka djelovali u Novom Pazaru. U studiji prvi put objelodanjujemo tačnu godinu rođenja i smrti ovog velikog osmanlijsko-bošnjačkog divanskog pjesnika. Studiju čini duževremenski istraživački postupak zasnovan na originalnim izvorima i najznačajnijem sačuvanom djelu Ahmeda Gurbija – *Divanu*. Priložena studija pruža kraći osvrt na njegov život i pjesnički opus. Jedan od sačinjenih raritetnih primjeraka prijepisa *Divana*, koji je nalazi u istanbulskoj "Atatürk Kitaplığı" (Biblioteka Atarurk), ima 189 žanrovski različitih pjesama (8 mesnevija, 6 kasida, 6 museddesa 82 gazela, 38 kit'i, 17 mufreda, 2 murabe, jedan muselles 9 nazma, 6 šarkija, 5 tesdisa i 3 nefesa). Na mnogim mjestima, naročito u imamskim risalama i kasidama, nalazekur' anskiajetihadisi, dove i lijepa Božija imena. Tu tematska raznovrsnost je moguće utvrditi na osnovu nekoliko verzija Gurbijevog Divana koje svjedoče o više od stotinu gazela (kraća lirska pjesma, najčešće od 5 distiha), k'ta ili kratica (kraća pjesma od najmanje dva distiha ili bejta), museddesa, musellesa, većeg broja mufreda, nazma i mesnevija, blizu desetak šarkija, nešto manje tesdisa, nefesa i murabba.

Osim jednog primjerka Gurbijevog Divana koji je, donedavno, postojao u depou zavičajnog muzeja "Ras", posjedujemo fotokopiju naslovne stranice još jednog Gurbijevog prijepisa nabavljenog prije 10-ak godina iz jedne privatne kolekcije na Kosovu, koji je strukturalno drugačiji i nosi naslov "Hâze'l-kıtâbu'l-mecmûâtı'l-kasîde berâ-yı gazâ te'lıf-ı Dervış Ahmed el-Gurbı"[8] (Velika knjiga znanja i zbirka kasida i gazela pjesnika Derviša Ahmeda Gurbija).

Primjena metričkih normi u nekoliko verzija Gurbijevih *Divana*, veoma je različita. U raznovrsnoj poetskoj tematici naslućujemo humanizam i bogobojaznost pjesnika koji je dostojan poklonik Ehli-bejta (Ahl al-Bayt – "pripadnik porodice"), zaljubljenik u tesavuf, ašik i jedan od arifâ Novog Pazara. Poštivanje sunijskih halifa, četiri mesheba i dvanaesterice ši'ijskih imama, nazire se u njegovim imamskim risalama (tur. imamlar risalesi). Međutim, autokontekstualizacija Gurbijevih *Divana* ne donosi čvrste rezultate o porijeklu Gurbija,

[8] Odnosi se na prvu i zadnju stranu *Divana* koju smo transkribirali.

usprkos činjenici da njegovo apostrofiranje Bosne i Novog Pazara u svojstvu domovina i mjesto rođenja preovladava u mnogim pjesmama. U čitavom nizu kratica (k'ta) naslovljenih sa "Azbuka" (tur. Eli-fiye - ايلفيه),[9] ova sa podnaslovom: "Od Elifa prema JA" ("Berâ-i ELİF tâ bê-YÂ")[10] nam se čini najzanimljivijom.

Gurbi je jedan od naših pjesnika koji je pisao na osmanlijskom, arapskom i perzijskom jeziku. Prema stihovima u *Divanu*, mogli bismo zaključiti da Derviš Ahmed Gurbi pripada pjesnicima bektašijske orijentacije. Njihovo se učenje sastoji u veličanju i slavljenju začetnika sufizma i halifa Alije i Hadži Bektaš Velija, utemeljivača derviškog bratstva ili reda Bektašija. Ipak, u *Divanu* ima nakšibendijskih, ali i pjesama s drugim prizvukom.[11] Spominju ga mnogi domaći i strani književni teoretičari: Brusali Mehmed Tahir,[12] Sadettin Nüzhet Ergün,[13] Hazim Šabanović, Vančo Boškov, Džemal Čehajić i Smail Balić, Tihomir Đorđević, Ejupa Mušovića i drugi. Ozbiljniju studiju o Gurbiju uradila je Sibel Akbulut Seldžuk s Univerziteta Čukurova, odbranivši stručni rad o temi "Analiza *Divana* Gurbija, pjesnika iz XVIII vijeka".[14] Kao uspješan pjesnik i šejh dvostruke (bektašija i nakšibendija) spominje se i u različitim enciklopedijskim izdanjima.[15] Njegovi stihovi govore o snazi duha, domoljublju, dubokom misticizmu, vjerskoj orijentiranosti i književnoj grandioznosti jednog od prvih mislilaca koje je Novi Pazar iznjedrio. Gurbi je pjesnik čija poezija ima zanimljivu metaforiku, a namijenjena je njegovim glavnim recepijentima-derviši ma.

Semantička struktura i kontekstualnost ovih stihova pokazuje potpunu vezanost pjesnika za tarikat i tasavuf. To pojašnjavaju metafore "vino-suze) (ar. /tur. şarab) – piće spoznaje koje ukida nevidljivi zid između sufije i Boga, i dokaz opijenosti vjerom, kao sjedinjenje vjernika i Boga. To je i asocijacija na svaku opijenost bogobojaznošću koja umanjuje moć rasuđivanja sufije tokom nastale ekstaze pri zikru. Leksema harâbât ili hurubat (ruševina) se u pjesmi doživljava kao metafora, ali i simbol zemaljskih tegoba u vezi s opstojnosti na Zemlji.

Pjesnik Gurbi je u formi arapske prozodije pisao raznovrsna i vrlo informativna djela. Porijeklo njegovih spisa iz dvanaestog vijeka po hidžri može biti potvrđeno na osnovu datiranosti u divanu. Pjesnik je 1175. godine po hidžri (1761./2.) zapisao zapaženu mersiju (elegiju) koje je posvetio svom rano preminulom sinu Abdul Vehabu, koji je umro kada mu je bilo šesnaest godina.[16] Sudeći prema ostalim mersijama, može se konstatirati da ga je prije sina zatekla smrt supruge, te da je ostao s jednom kćeri i sinom, jako se teško snalazeći hodajući nemilosrdnim

---

[9] U ovim k'tama koristi dva dva različita metra: od I-IV petine (2xMefâ'îlün, 1xFe'îlün) i u V-oj, posljednjoj: (Fâ'ilâtin / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün). Prema: Gurbi, *Divan*, 123.

[10] Shodno redoslijedu u "Sufari" (ar./osm. pismo) koja počinje sa "Elif", a završava sa "Ja".

[11] Vančo Boškov: "Neka razmišljanja o književnosti na turskom jeziku u BiH", *Književnost BiH u svijetlu dosadašnjih istraživanja*. Sarajevo: ANU BiH, 1977., s. 53-64.

[12] Brusali Mehmed Tahir: *Osmanli müelifleri*, c. II. Istanbul, 1333., 350.

[13] Sadettın Nüzhet Ergün: *Bektaşı Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul, 1943., 1061-1069.

[14] Sibel Akbulut Selçuk: *18.Yüzyıl Şairi Gurbi'nin Divanı (metin-inceleme)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Balcali, 2007.

[15] Vidjeti: "Gurbî (Ahmed)", u: *Meydan Larouse (Büyük lûgat ve ansiklopedi),* c. 5, 393.

[16] Brusali Mehmed Tahir: *Osmanli müelifleri*...350.

stazama sudbine.[17] U jednom dijelu *Divana* pjeva o svom putovanju po Tuni (Dunavu). Ostale su i neki zapisi (tarihi) iz doba uglednih državnika poput Jašar-bega Ferhatagića, smrti Hudaverdi-paše ukopanog u Novom Pazaru, kao i gazel peterac o Bakiju i Nabiju satkani na vrlo bogat i osoben način u stilu arapske prozodije.[18]

Od nekoliko autografa i prijepisa *Divana*, Ahmeda Gurbija, mnogi su isčezli, tako da je naučnoj javnosti dostupan samo onaj koji se čuva u Muzeju revolucije u Istanbulu i koji sadrži 189 pjesama, mjestimično nedovršenih koji su po svojoj strukturi (tur. divan tertibi ناوىدِ بيترتة) nesređeni (gayr-i mürettep ريغبترم), s određenim dijelovima u kojima se nalaze kur' anski ajeti i hadisi.

Gurbijevo bosnoljublje

Gurbi se svojim pjesništvom dokazao za jednog od najbosnoljubnijih bošnjačkih pisaca osmanlijskog perioda. Snagu svog domoljublja i vezanost za zavičaj (vatan) ispoljava svojom neoborivo jasnom i vrijednom idejom Bosne u kojoj njegovo bosnoljublje nema alternativu. Ta ga dijarofilija (tur. diyar – domovina, vatan, zavičaj, rodna gruda, djedovina) svrstava u skupinu najvećih domoljuba u starobošnjačkom pjesništvu pisanom na tursko-perzijskom i arapskom jeziku. Gurbijevu bosnofiliju vidimo kao pjesnikov dinamični iskaz ljubavi prema djedovini Bosni i svemu lijepom što se u njegovoj nemirnoj Bosni, tačnije Bosanskom pašaluku (kasnije ejaletu/tur. eyalet-i), dešavalo u XVIII vijeku, poznato kao stoljeće najrazličitijih povijesnih i socijalnih turbulencija. To bosnoljublje je jasno iskazano na nekoliko mjesta u *Divanu* i na taj način je oslikan neskriven izraz pjesnikove emotivne vezanosti za rodni Novi Pazar i njegovu Bosnu koju često naziva vatan, djedovina, domaja, zavičaj, boravište, pri čemu je svaki stih iskorišten kao iskaz permanentne zabrinutosti za napredak, sudbinu i bezbjednost svoje zemlje i isticanje njenih ljepota i prirodnih resursa. Ovo neskriveno Gurbijevo bosnoljublje – bosnofilija se dešava veoma rano, a to je XVIII vijek kada mnoge, Bosni sujedne, zemlje nemaju nikakvu teritorijalnu ni nacionalnu fizionomiju. Bosna je za Gurbija centar svijeta, a Novi Pazar toponomatska i faktička kulturna, historijska i ontološka činjenica Balkan Peninsulae.

Bosna je njegova ukrovljena kuća ispod čijih streha ima mjesta i za ljude (ašike) i za ptice (bulbule), ona je domaja (ukrovljen dom), ona je dijar (zavičaj) svih njenih ljudi koje pjesnik manifestira putem snažne i, bez ikakve dileme, jasno osmišljene ljubavi. Takva Gurbijeva ljubav prema rodnom Pazaru i Bosni u suštini je jedina pjesnikova istina, jer on nije samo stihopjevac, već i ašik kojeg održava neviđeni asketizam, ljubav prema Božijoj istini, Stvoritelju i prema čovjeku. Tu izvjesnu subjektivnost pri manifestiranju bosnoljublja, pjesnik ispoljava u trenutku kada čitav bosanski kulturno-povijesno okvir odiše samosvojnošću nekakve neobjašnjive emanacije duha, nečega pjesniku ličnog i iskričavog, kakvog ni na jednom mjestu na Planeti nema. Bezbeli, Gurbijevo bosnoljublje je blago i neekspanzionističko, ono ne ugrožava, ono poštiva ne samo svoje, nego i sve što je tuđe i različitio. To je poezija duše i sabura koja spaja i ima istinsku fizionomiju domoljubne književnosti. Bosna je Gurbijevo središte svijeta. On se ne ustručava reći: *Zemlja Bosna je moja otadžbina*, da to ime "poznaju svi narodi

[17] Isto

[18] Isto

svijeta", a u pohvalama ne štedi ni najsnažnije epitete poput ovih u stihu: *Bog ju je učinio gnijezdom heroja*.

U risali s predtekstom: *Razlog pisanja ove risale*[19] *i potreba njenog tumačenja* ("Sebeb-i tahrîr-i în risâle ve Mucib-i tefsîr-i în makâle") Gurbi poručuje:

Dinle nutkum ey suhandân-ı zamân
Emr-i Hakla kim ne söylet bu lisân
Vjerom zborim koji vrijeme razumiješ
Koji Božjim uputom jezik ovaj govore
Sad hezârân 'acz u taksîrât ile
'Aşk u şevk u cezbe vü hâlât ile
Hiljada nejakih i nevoljnih pokrivitelj što je
S ovolikom ljubavlji, svjetlošću i zanosom
Bil diyem pîrim sana bu dem belî
Kutb-ı 'âlem Hâcı Bektâş-ı Velî
Mog ti pira, velim, znade svijet cijeli,
Svjetski to je učenjak, Hadži Bektaš Veli.[20]
Hem Edirne kurbı didim tekyemi
Tanrı Dagında binâ-i muhkemi
Kraj Jedrena blizu tekija je moja,
Na Božijoj planini kuća utvrđena.
Kırıkların ser-çeşmesi Kızıl Deli
Post-nişîni mürşidim Seyyid 'Alî
Česma četrdes' biranih, Rumenih delija
mene će naslijediti, poglavar Sejjidalija.
Reh-berim dervîşi anın Muslidur
Hak rızâsın gözedür ol uslidur
Meni vodič njegov je, poznati Muslija
U očima Pravednog koji pokoran je
Uş bu halkındur delîlim ahlası
Nâm Muhammeddür vü Rahmî mahlası
Naroda je ovog jasan izdanak.
Muhammed mu ime, Rahmi nadimak
Gel diyârım Bosnadur bıl sen benim
Hem Yeni Bâzâr olupdur meskenim

---

[19] Risale su vjerske knjige koje su prije pojave pripadale malim religijskim zajednicama. Risala je kasnije u nauci, filozofiji, bogosloviji i ostalim oblastima bio naziv za sva kratke forme. Za risalu se koriste i drugi nazivi: hašije (dodatak), şerh (komentar) i slično. Tradicija pisanja risala je, najprije, postojala kod Arapa, a kasnije se prenijela na Persijance i Turke. Risale su se kasnije podijelile na prozne i stihovane.

[20] Hadži Bektaš Veli (per. حاجی بکتاش ولی Ḥājī Baktāš Walī) ili tur. Hacı Bektaş Veli, rođen je u Nišapuru u oblasti Horasan, u Persiji (Iran) 1209., a umro u 1271. godine u Anadoliji. Poznati je mistik i filozof, osnivač *Bektašija*, jednog od najrasprostranjenijih derviških redova (tarikata) u Anadoliji i na Balkanu. Njegovi biografi ističu da mu je loza "ehli bejtska i plemićka", jer je sin Sejjid Muhammeda, nekadašnjeg sultana Horasana.

Dođi, znadi, Bosna moja zemlja je,
Novi Pazar moj zavičaj postade.
Halkımız gâzî kamusı ser-firâz
Bir bilür Allâhı terk itmez namâz
Narod gazija i ljudi ponosnih
Boga Jedinog znaju namaz ne puštaju
Halk u şehr ü hem diyârımız bile
İyn-i Mevlâ birle bu geldi dile
Narod i šeher, i zemlju našu
Zajedno sa Gospodarom da spominjemo
Dilerem hıfz eylesün Allâh anı
Her kederden zâhır ü bâtın ganî
Bog da sačuva, stanje ovo želim
Od svih nevolja vidljivih i tajnih
Bin yüz elli hem yedide idi sâl
Kim sürû' itdim bu nazma yâ ricâl
Hiljadu sto pedeset i sedme je bilo
Kad sam Vam risalu ovu ponudio.

Tu je i smisao potenciranja onog dijela Gurbijeve poezije koja se uveliko referira na Bosnu i bosnoljublje kao ekvivalent pjesnikove osjetljive vezanosti za zavičaj. Vrlo je teško ustvrditi veze i razloge boravka Ahmeda Gurbija u gradu Edrene (Edirne). Pretpostavlja se da je bio spahija i imao timar u okolici Edrena, pa je zbog toga sebe prozvao Gurbi (tuđin), spreman da i otud nostalgično poruči:

Zemlja Bosna je moja otadžbina,
To ime znaju svi narodi svijeta...

Smail Balić u *Kulturi Bošnjaka* ističe da u Beču postoji rukopisni kodeks pjesme koju je prepisivač naslovio Derviš Bekataši Gurbi Dede.[21] Simbolički diskurs o Bosni u vidu sopstvene metamorfoze svijeta Gurbi artikulira na sljedeći način:

Hodi i počuj. ***Bosna je moja zemlja,***
a Novi Pazar boravište moje.
Junaci graničari su naši ljudi,
na braniku čojstva što stoje.
Svaki od njih za jednog Boga znade,
i služi mu pun ponosa i nade.
Bože, koji si bogat javno i tajno,
štiti narod od žalosti u mojoj domaji.[22]

Boravak u Jedrenu (tur. Edirne), na spahiluku (tur. timar), naveo ga je na pomisao o domovini koju je izrazio stihovima:

[21] Fehim Nametak: *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*. Sarajevo: El Kalem, 1989., 185-187; Smail Balić: *Kultura Bošnjaka.* Zagreb-Tuzla, 1994.

[22] Smail Balić: *Kultura Bošnjaka.* Zagreb-Tuzla, 1994., 109-110;

Zemlja Bosna je moja otadžbina,
To ime poznaju svi narodi svijeta
Bog ju je učinio gnijezdom heroja."[23]

U poglavlju *"Upotpunjena zbirka"* (tur. İtmâm-i mecmû'a"), na strani 70. *Divana*, Gurbi navodi da je pisanje počeo u Bosni, hidžretske 1135. (1698/99.) godine, sa navršenih 25 godina života:

Hicretinden Hazret-i Peygamberin
Bin yüz otuz biş idi sâl-i berîn
Od hidžre hazreti Pejgamberove
Bješe hiljadu sto trideset i peta, najviše
Ben yigirmi beş yaşındaydım azîz
Başladım nazm ile söz dimek temîz
Bješe mi dvadeset i pet godina punih
Počeh u stihovima riječ čistu zborit
Anatolda Rûm ilinde Bosnada
Dahı bender cânibinde ey dede
U anatolskoj rumskoj zemlji Bosni
Zajedno sa mnom si, hej učenjače
Bin yüz altmış olıcak sâl ey civân
Akıdup çok âb-ı şi'ri bu zübân
Godina će hiljadu sto i šezdeseta, mlada se zateći
mnogo slasnog šerbeta jezikom ovim proteći
Andan artık fârig u âzâd olup
Hufyeten dil zikr ile dil - sâd olup
Od tog časa slobodan i miran postajući
Potajno zikr činivši i skrovito pripovijedajući
Çün bulundum böyle bir dîvana ben
İtmedim aslâ sürû' dîvâne ben
Pošto sam se našao u ovakvom djelu
Rulju u divan nikako ne propustih
'Arz-ı hâl irgürmege divana bak
İsteyüben almadım Hakdan sebak
Da bi želju uspunio u Divan pogledaj
Žudeći od Pravednog nagradu ne dobih
Yoksa virür idi bi - şek zü'l - celâl
Ben de bir dîvân idem tâ ber – kemâl
A svakako će je uslišiti Svemoćni
ja do savršenstva sastavljah ovaj Divan
Hem ri'âyet itmege sâbıkları
Bizden evvel hep geçen âşıkları

[23] Hazim Šabanović: *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost, 1973., 464.

Rečenice glasine koje prolaziše
Kao i sve ljubavi koje postojahu prije nas
Cümlesine ide rahmet ol mu'in
Reh - ber oldı bizlere anlar hemîn
Pomogaše nam da nađemo milost
I upute nam bijahu vrle
Bu kelâmım Gelmesün sana acı
Anı işler kim neye irür güci
Nek ti ovaj moj govor ne bude gorak
To nek radi onaj koji ima moći
Hak te'ala bu kadar kudret bana
Virdi şükrüm anadur didim sana
Pravedni mi ovoliku snagu dade
I kažem ti koliko sam zadovoljan
Nazm u hattımdur hedaya sizlere
Bir dü'â - i hayr idün siz bizlere
Stihove i pjesme poklanjam vama
A vi meni podarite dovu
Bu bulundı tühfemiz elde size
Lafz - ı hayrı gönderün sizler bize
Kad se nađe ovaj poklon u rukama vašim
Riječi dobrote uputite vi nama
Ey o kim alur kitâbımı ele
Rahmet ile anmak olmaz güç dile
Onaj koji uzme moju knigu u svoje ruke
Nek ne oklijeva da govori milostivo o meni
Bu dü'â - güyı iden hayr ile yâd
Ola Hakdan dilerem ol ber – murâd
Nek izgovori dovu za dobrotu i ljubav
A ja ću moliti za njihovo ostvarenje
Her ne denlü var ise sehv ü hatâm
Hattım içre ola ma'zûr ey hümâm
Što god bilo izgovoreno pogrešno
Nek se oprosti jer u suštini je trud
Hem kusûrum buluban iden temam
Dilerem olsun yeri Dârü's – Selâm
I onom ko uvidi moje nedostatke
Želim da mu je mjesto u Džennetu (Raju)
Vehb - i Vehhâb oldı bu sözler bana
Kanda olsa minnetim budur sana
Dar su od Dobročinitelja ove riječi moje
Pa i samo slatki govor zahvalnost nek je moja
Didi olsun bu kitabım dil-pezir
Dervîş Ahmed Gurbî târihin nazîr

Kažem da mi djelo dopadljivo bude
Onog što sam ja Derviš Ahmed Gurbi zabilježio
Hatm olup bunda kelâm oldı temâm
Hak müyesser ide sıhhat ve's – selâm
Jasne neka budu riječi moje sve
Pravedni nek podari zdravlje i mir
Hoş temâm oldı burada bu kitâb
Didim us V'Allâhu a'lem bi's - savâb[24]
Dobra sva nek bude ova knjiga
Kao što sam pred Stvoriteljem iskren sav

Prema poetskom usmjerenju čini se da kasida pod naslovom: *Kasida Ahmed Gurbija o Novom Pazaru u Bosni* (*Kasîde–i Dervîş Ahmed El–Gurbî Berâyi Yeni Bazar Bosna'da*) koja počinje u stilu šehrengiza,[25] pjesnik Gurbi opjeva ljepotu grada i njegove okolice, njegovih stanovnika uz obraćanje Bogu (ar. munadžat), molbom da mu oprosti grijehe, jer ispunjava sve molitve i vjerske obaveze. Kasida je, osim po lijepom naslovu, veoma značajna zbog niza neoborivih historijskih podatka o sakralnoj i profanoj kulturi grada. Kasida je sastavljena od 61-og distiha (beyt) na čijem kraju stoji datum njenog završetka, a to je hidžretska 1157., odnosno 1744/45. godina. U bejtovima na više mjesta nailazimo na korišćenje nekih od ukupno 99 *Lijepih Allahovih (Božijih) imena* (ar./tur.Esma-ül Hüsna): *el-Gaffar* (Oprostitelj), *El-Cebbâr* (Snažni), *El-Kahhâr* (Nadvladatelj), *El-Kâdir* (Svemoćni), *El-Hâlik* (Tvoritelj), *El-Hâdi* (Uputitelj), *El-Bâri* (Graditelj), *El-Hayy* (Živi), *El-Hakk* (Istiniti) i *El-Vehhâb* (Darovatelj). Prvi, vrlo uspješan, prijevod ove kaside, bez navođenja izvora i literature objavljen je 2012. godine.[26] U Kasidi (ar. qasīda) kao pjesničkoj vrsti koja potječe još iz stare predislamske poezije, vidimo pjesnikovo imaginarno putovanje Novim Pazarom, kojega na nekoliko mjesta naziva *šeherom*. Oslanjajući se na izvorni popis iz 1468/69. godine,[27] Novi Pazar je, zaista, imao takav status, i to možemo objasniti riječima: *samostalan grad Novi Pazar, drugo ime mu je Ras* ("nefs-i şehr-i Yeni Bazar nam-i diger şehr-i Ras")[28] iz koga se može naslutiti ubrzana gradnja Novog Pazara, koji je do Velikog rata (1683-89) živio svoje "zlatno doba".

---

[24] Fâ'ilatün / Fâ'ilâtün / Fâüilün

[25] *Šehrengiz* je jedan od žanrova medievalne osmanlijske književnosti, koja pripada divanskoj poeziji koja nije dovoljno istražena ni objašnjena. Turski književni teoretičar Agah Sirri Levend, objašnjava da je šehrengiz, vrsta spjeva napisana s ciljem da se opišu ljepote jednog grada, odnosno svaka pjesma koja daje opis jednoga mjesta ili njegovih stanovnika. (Vidjeti: Agah Sirri Levend: *Turk Edebiyati Tarihi*, C. I. Ankara, 1973.)

[26] Autor prijevoda navodi: "Prilikom prevođenja na bosanski jezik, veliku pomoć imao sam od prof. Mehmeda Fatiha Köksala, velikog turskog učenjaka i poznavaoca divanske književnosti, koji je na moju molbu stihove sa osmanskog jezika prevodio na suvremeni turski jezik. Svjestan nedostataka moga prijevoda čitalačkoj javnosti nudim transkripciju originalnog teksta, a sve u želji i nadi da će neko ponuditi bolji prijevod, kakav dolikuje ovoj ličnosti." (Cit. prema: Ahmed Gurbi: "Kasida o Novom Pazaru" (priredio i preveo, Avdija Salković), u: *Godišnjak* BZK "Preporod", god. XII (2012), 435.

[27] Cit. prema: TD. 076: *1468-69 Tarihli Bosna Sancağı İcmal Tahrır Defteri*, İstanbul Ataturk Kıtaplığı.

[28] Isto

Gurbijev *müseddes*[29] (iz šest djelova) o Novom Pazaru (Yeni Pazar), molba Uzvišenom (rica), čija struktura upućuje na pjesnikovu ljubav prema svom gradu i njegovim savremenicima. U njemu pjesnik podsjeća na ratna stradanja koja je doživio, a ta stradanja potvrđuje ostavljena ratna pustoš. U jednom osmanlijskom dokumentu od 3. februara 1716. godine spominje se težak položaj stanovnika *Bosanskog ejaleta u kazi Novi Pazar i palanci Sjenica ...* od kojih je, nakon rušilačkog napada neprijatelja, u Novom Pazaru ostao mali broj stanovnika, u kome zahtijevaju državnu pomoć.[30] Pjesma glasi:

Rıza-ı rahmet-ı rahman olur nasıl cihâd ile
Zadovoljstvo Svemilosnog sa džihadom biva
Kerem idup sevindursun ilâhım zevk u şâdiyle
Darežljivošću neka obraduje druge, provodom i pjesmom
Cemî'an ehl-i îslâmı hayırlı her murâdıyle
Sav svijet islamski sa korisnim namjerama
Bilur hak olmadi hâcet dimek her birin adıyle
Zna Stvoritelj da se sva dobra nabrajati ne mogu
Direm ben bu hâcet dimek her birin adıyle
Iskazujem te potrebe svaku svojim imenom
Yeni Bâzâr emin olsun her âfetden 'ıbâdiyle
Neka Novi Pazar, sa vjernicima, od svih zala siguran bude...

Gurbijev *Beyân* (Obznana) sadrži stihove u kojima se pjesnik ponosi svojom, nadaleko čuvenom, Bosnom, zemljom gazija (junaka). Zadnji stih je pomalo satiričan, jer se odnosi na nepripremljenost i ležernost njenih branilaca, koji su se, navodno, previše ugojili: *Kılıç suyun içer geldıkça yagı* (*Sablja vodu pije kad masti prelije*), a njihovo borbeno oružje "zahrđalo":

Diyârımdır benim Bosna Bilâdı
Domovina zemlja Bosna moja je
Kamu halk-ı cihân bilür bu adı
Sav narod svijeta za to ime zna
Hak anı kıldı gâzîler ocagı
U pravom trenutku gazije kući pođoše
Kılıç suyun içer geldıkça yagı[31]
Sablja vodu pije kad masti prelije.

Epilog

Derviš Ahmed Gurbi Baba ili Gurbi se kao pjesnik javlja u XVIII vijeku. Njegovim ulaskom u vrlo specifični islamsko-mistički i egzistencijalni krug, ljubitelji tasavufa upoznaju derviško učenje pjesnika i šejha, nastavljača bogate književne tradicije Novog Pazara, čija se poezija etablirala u srcima njegovih sljedbenika i ljubitelja poezije. Nemar i nebriga za očuvanje

[29] Pjesnička vrsta slična tesdisu u kojoj je pjesma sastavljena od strofa po šest identično rimovanih stihova.

[30] Prema: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), fond: C. NF (Cevdet Nafia) br. 1839 (12. Mayis 1128 / 03. 02. 1716.)

[31] Isto

pisanog kulturnog naslijeđa doveli su nas u priliku da od Gurbijevog stvaralaštva nije ostalo ništa i da je ova, kao i mnoge druge studije, nastala korišćenjem tuđih resursa.

O fenomenu nestanka nekoliko, strukturalno različitih, *Divana*, mogla bi se pokrenuti duža rasprava, koja bi mogla biti nastavljena i u nekim vanknjiževnim institucijama. Vjerujemo da će Gurbijeva zaljubljenost u Novi Pazar donijeti nove naučne rezultate i mogućnost da neka ulica ili ustanova od kulturnog značaja dobije njegovo ime.

Gurbijeva poetska retorika ukazuje na vrlo dinamične historijske okolnosti koje su determinirale njegov život – put islamskog tesavufa i, njemu svojstveni, život sufije i bektašijsko-nakšibendijskog šejha, vrlo izraženog ezoterizama. U svom gradu, među svojim dervišima i sugrađanima, dosegao je slavu filozofa, pjesnika i mistika. Bez obzira na geografsku udaljenost od većih derviških centara, Gurbi je kao asketa u svojoj tekiji u Novom Pazaru, okružen svojim dervišima, uživao gorke plodove ovozemaljskog. U radu je apostrofirana Gurbijeva ljubav prema Bosni i njegovom rodnom gradu Novom Pazaru. Gurbijeva bosnofilija ili bosnoljublje je potencirana na nekoliko mjesta u *Divanu* i predstavalja pjesnikovu emocionalnu vezanost za Bosnu kao zavičaj.

BOSNIA İN THE LİTTERAL OPUS OF DERVIŠ AHMED GURBI

Redžep Škrijelj

Summary

The original study about Bosnia and Novom Pazar in the litteral opus of the sufi, mystic and sheikh of the Bektashi and Nakshbendi dervish rite, Dervish Ahmed Ali Gurbi (1698/99-1775/76) also known as Gurbi Baba. Important biographic information can be found in his poetic collection (Divan) which was, according to him, started "in Bosnia" in Hijri 1135 (1722/23), at the age of 25, what leads us to the conclusion that he was born in Novi Pazar in the year 1698/99 (Hijri 1110).

From the verses written in the Divan we ascertain that Novi Pazar was in the formation of Bosnia, a place described by the poet as his homeland, fatherland, homeground, living place (Turkish: biladi; diyari). As a poet and a sheikh in two dervish rites (tariqat) Dervish Ahmed Gurbi Baba expresses his great love towards his hometown and homeland Bosnia, and also towards few Bosnian poets as Hasan Kaimi, Mehmed Meili Gurani who were his contemporaries, and probably his close associates.

Key words*:* Derviš Ahmed Gurbi, Bosnia, Novi Pazar, Divan

UDK 726.82 (497.6): 929.55

Debosnizacija stećaka

Gorčin Dizdar
York University
Toronto

U ovom izlaganju želim ukazati na određene problematične tendencije nove bosansko-hercegovačke i regionalne historiografije: počevši od pretjerano kritičnog stava prema teoriji o bogumilskoj prirodi Crkve bosanske, koja u konačnici na apsolutni minimum svodi njenu i ulogu srednjovjekovne bosanske države u nastanku umjetnosti stećaka. Korijen tog problema nalazi se u historiografskoj metodologiji, koja tradicionalno ne pridaje veliki značaj primjerima vizuelne kulture. Kao posljedica takvog pristupa, insistiranje na ortodoksiji Crkve bosanske dovodi do neopravdanog, apriorističkog zatvaranja drugih mogućnosti interpretacije ikonografije stećaka. Jedinstveni fenomen stećaka, karakterističan za područje srednjovjekovne Bosne i njenih pograničnih područja, nasilno se nastoji smjestiti u kontekst zapadnoevropske, romaničke i gotičke sepulkralne umjetnosti, iako je u samoj ikonografiji stećaka vrlo malo dokaza za takvu klasifikaciju. Na djelu je tipično eurocentrična, ideologizirana koncepcija koja u takozvanim malim ili marginalnim kulturama poput srednjovjekovne Bosne vidi tek odraz ili blijedu kopiju duhovnih strujanja nastalih u zapadnoevropskim centrima političke moći.

Ključne riječi: stećci, debosnizacija, Bosna i Hercegovina

Najprije želim da kažem šta ovo izlaganje nije i ne želi biti, a to je još jedan nastavak dugo vođene rasprave "da li je Crkva bosanska bila bogumilska/patarenska?", rasprave koja je, prema mom mišljenju, odavno izašla izvan okvira akademske, pa i osnovne ljudske pristojnosti. Ipak, zbog dubine razdora koji o ovom pitanju vlada između suprotstavljenih strana, i ja ću ukratko morati izložiti svoje mišljenje o njemu. Na pitanje heterodoksije Crkve bosanske postoje, kao što je poznato, barem dva dijametralno suprotstavljena odgovora: jedan, rekao bih, tradicionalni, koji je utemeljio još Franjo Rački, a najsistematičnije ga, vjerovatno, zagovarao Dominik Mandić, prema kojem je ona sasvim nedvojbeno bila heretička, dualistička crkva, i drugi, ja bih ga nazvao revizionistički, koji zastupaju, naprimjer, John Fine i Dubravko Lovrenović, prema kojem je ona bila tek šizmatička, dakle, u suštini, više-manje identična Katoličkoj crkvi, s tim da nije priznavala papinski primat. Postojanje različitih mišljenja o nekom historiografskom problemu samo po sebi nije ništa neobično; ono što, u ovom slučaju, izlazi iz okvira normalnog i očekivanog, jeste isključivost s kojom se povremeno zastupa revizionistička teza, uz redovite retoričke diskvalifikacije bogumilske teorije kao bajke, mita ili ideološke konstrukcije.

Ovo nije ni vrijeme ni mjesto da se raspravlja o ovom kompleksnom historiografskom problemu; zainteresirane upućujem na formiranje vlastitog mišljenja na osnovu iščitivanja najvažnijih izvora koji su, zahvaljujući knjizi Franje Šanjeka *Bosansko-humski krstjani*

u povjesnim vrelima[1], dostupni i u prevodu na hrvatski jezik. Lično sam bliži tezi o heterodoksiji Crkve bosanske, iako smatram da za oba mišljenja postoje jaki argumenti. Ono što, u svakom slučaju, tvrdim s najdubljim uvjerenjem jeste da to pitanje, na osnovu trenutno dostupnih pisanih izvora, nikako ne može biti riješeno sa stopostotnom sigurnošću. Bitno je naglasiti da već jako dugo vremena historičari srednjovjekovne Bosne na raspolaganju imaju iste izvore, jedino što se mijenjalo i razvijalo jesu njihove interpretacije. Međutim, bilo kakva radikalna promjena ustaljenog mišljenja, poput potpunog odbacivanja bogumilske teze i njenog proglašavanja mitom, bila bi opravdana jedino u slučaju otkrivanja nekih novih, bitno drugačijih izvora. U nedostatku dodatnih izvora, najkorektnije je, prema mom mišljenju, pomiriti se s činjenicom da o Bosanskoj crkvi u historiografiji postoje različita mišljenja.

Ova konstatacija me dovodi i do teme koja je, zapravo, oblast mog zanimanja, a to je umjetnost, ili, preciznije, ikonografija stećaka. Prema tradicionalnoj historiografskoj metodologiji, umjetnost ili ono što se danas naziva vizuelna kultura zauzima veoma marginalnu poziciju; posao historičara je da se bavi tekstovima i na osnovu njih dođe do određenih spoznaja o jednoj kulturi ili periodu, pa tek onda, gotovo mehanički, te zaključke prenese i na oblast vizuelnog. U posljednjih dvadesetak godina, međutim, unutar evropskih i sjevernoameričkih humanističkih nauka odvija se proces koji se naziva "visual turn", tj. "vizuelni preokret". Ovaj proces paralelan je tzv. "lingvističkom preokretu", koji se odvijao od šezdesetih godina proteklog vijeka, i koji je doveo do razvoja mnogo suptilnijih metoda za razumijevanje načina na koji jezik prenosi značenje, kao i sumnje u pretpostavku semantičke transparentnosti teksta. Isto tako, "vizuelni preokret" doveo je do preispitivanja hijerarhizacije jezičkog i vizuelnog i posvećivanja mnogo više pažnje specifičnostima vizuelnog izražaja. Ovakav metodološki razvoj predstavlja izuzetno plodno tlo za proučavanje bosanske srednjovjekovne umjetnosti, konteksta izuzetno neobičnog po tome što nam je od njega preostalo mnogo više vizuelnog negoli jezičkog materijala. Koristeći metode savremene ikonografije i vizuelne antropologije, moguće je doći do preciznijih zaključaka o vjerovanjima srednjovjekovnih stanovnika Bosne nego što su to dopuštali malobrojni preživjeli pismeni tragovi.

Dva najznačajnija istraživača stećaka u Bosni i Hercegovini, Šefik Bešlagić i Marian Wenzel, iako im se mora pripisati velika zasluga u arhiviranju i pokušajima klasifikacije ikonografije stećaka, uglavnom nisu otišli mnogo dalje od analize onoga što se u ikonografiji naziva primarni ili prirodni nivo značenja, a odnosi se na neutralnu identifikaciju prikazanih formi i objekata. Ikonografija, međutim, postaje istinski zanimljiva tek na nivou sekundarnog ili konvencionalnog značenja, na kojem prikazane predmete ili sadržaje pokušavamo povezati sa značenjima koja su im pripisivana u kulturološkim kontekstima u kojima su nastajali. I upravo ovdje vidimo opasnosti apriorističkog utvrđivanja prirode Crkve bosanske: ukoliko smo, naprimjer, unaprijed odlučili da je ona bila shizmatička, i nije imala nikakve veze s bogumilstvom, patarenstvom ili katarstvom, jedini relevantan kontekst za tumačenje ikonografije stećaka ostaje dogmatsko učenje Katoličke crkve ili, eventualno, sekularni život srednjovjekovnih stanovnika Bosne. Moje mišljenje je, naprotiv, da ne smijemo unaprijed isključiti niti jednu mogućnost tumačenja ikonografije stećaka; da stećke, tj. vizuelnu kulturu srednjovjekovne Bosne, moramo tretirati kao sasvim zaseban, izuzetno bogat izvor za proučavanje

[1] Šanjek, Franjo: *Bosansko-humski krstjani u povjesnim vrelima: 13- 15. st.* Zagreb: Barbat, 2003.

vjerovanja srednjovjekovnih Bošnjana, koji može dovesti do zaključaka sasvim drugačijih od onih koje nam nude pisana vrela.

Ako nismo u stanju unaprijed precizno definirati kontekst u kojem valja analizirati ikonografiju stećaka, koji onda metod preostaje za određivanje njihovog značenja? Jedan od onih koje primjenjujem u vlastitom istraživanju je komparativna analiza. Naglašavam da nije riječ o nasumičnom poređenju u potrazi za nekakvim univerzalnim arhetipima ljudskog uma – iako i takvi pristupi mogu polučiti vrijedne rezultate – nego o sistematičnom istraživanju vizuelnih kultura onih sredina za koje postoje realne pretpostavke da su mogle biti u nekom kontaktu sa srednjovjekovnom Bosnom – prije svega, katoličke Zapadne Evrope i pravoslavnog Istoka, ali i mnogo manje poznatog Kavkaza kao pradomovine raznih slavenskih, avarskih i drugih plemena, koja su u ranom srednjem vijeku naseljavala Balkan, kao i armenskih Pavlićana, vjersko-političkog pokreta čije pripadnike je Bizant u desetom vijeku preselio na Balkan, gdje su, prema svemu sudeći, znatno utjecali na nastanak bogumilstva. I tu, u znanstvenoj oblasti koja predstavlja moju specijalnost, dopustit ću sebi mnogo kategoričniji zaključak: porijeklo umjetnosti stećaka, od osnovnog koncepta, preko tehnike izrade, do same ikonografije valja tražiti na Kavkazu i u centralnoj Aziji prije negoli u zapadnoj ili jugoistočnoj, bizantskoj Evropi. Ipak, i kavkaske srednjovjekovne vizuelne kulture nude tek intrigantne paralele koje valja dublje istražiti; kada ikonografiju stećaka posmatramo u cjelini, najpravilnije što možemo reći jeste da oni predstavljaju originalnu umjetničku pojavu karakterističnu za srednjovjekovnu bosansku državu i njena susjedna pogranična područja.

I tu, zapravo, dolazimo do problema koji je i dao naslov ovom izlaganju, a to je ono što ja nazivam *debosnizacijom* stećaka. Kao primjer navest ću zvanični dokument naslova *Nominacija za upis na listu svjetske baštine UNESCO – radni materijal*[2]*,* dostupan na web-stranici Opštine Sokolac, potpisan od autorskog tima od 19 članova iz BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije. Dalo bi se o ovom dokumentu dugo raspravljati, no navest ću samo nekoliko karakterističnih tvrdnji navedenih u njemu. Saznajemo, tako, da "stećci predstavljaju izvanredno svjedočanstvo srednjovjekovne kulture europskog jugoistoka", da su oni "odraz prožimanja različitih kulturnih utjecaja koje u tom vremenu nalazimo na ovim prostorima a koji većinom pripadaju latinskom zapadu ali i bizantskom istoku", te da "većinu njihovih reljefa ..., ma koliko bili odmaknuti od službenih kanona, ipak, možemo čitati kroz različite sastavnice opće europske srednjovjekovne kulture (plemićke, crkvene i narodne) odnosno romaničke i posebno gotičke umjetnosti". U objašnjenju historijskog konteksta stećaka, Crkva bosanska i bosanska država spominju se samo usput, i to karakteristično "razvodnjeno", unutar tvrdnje da "posebnu vrijednost predstavlja tzv. interkonfesionalnost, odnosno činjenica da se pod stećcima pokapaju sve tri srednjovjekovne kršćanske zajednice na ovim prostorima – Katoličke crkve, Pravoslavne crkve, Crkve bosanske", odnosno kao dio nabrajanja čitavog niza faktora koji su utjecali na nastanak stećaka: "razvoj srednjovjekovnih država (hrvatsko-ugarske, bosanske i srpske), rast slobodnih komuna na obali (u prvom redu Dubrovnika), uspostavljanje feudalnih regula i vazalnih odnosa, pojava viših i nižih slojeva plemstva, jačanje uloge različitih crkvenih vlasti, pojava Osmanskog carstva te sve društveno-političke i ekonomske relacije koje obilježavaju srednji vijek".

[2] http://www.opstinasokolac.net/dokumenti/projekti/crkvina11092013/crkvina_nominacija_unesco.pdf

Nažalost, ovom prilikom neće biti dovoljno vremena da se ove tvrdnje detaljno analiziraju. Ono što je, međutim, sasvim jasno jeste da je ovdje provedena jedna suptilna, ali sistematska *debosnizacija* stećaka: Crkva bosanska spomenuta je tek kao jedan usputni faktor koji doprinosi u najmanju ruku nedokazanoj pretpostavci o "interkonfesionalnosti" stećaka, a bosanska država je samo jedna od brojnih društvenih, ekonomskih i klasnih okolnosti koje su doprinijele njihovom nastanku. U istom tekstu, u dijelu koji se odnosi na epitafe, naveden je i upitan podatak da su oni "sročeni u duhu službenog kršćanskog nauka", a kao primjer se navodi "toliko karakterističan zaziv sv. Trojstva na početku natpisa prisutan podjednako u Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi", pri čemu se prešućuje da je zaziv sv. Trojstva isto tako, kao što se vrlo dobro zna na osnovu brojnih dokumenata, prisutan i u bogumilskoj crkvi. Takvom argumentacijom omogućava se pogrešan zaključak da natpisi na stećcima članova hijerahije Crkve bosanske "nedvojbeno govore protiv žilavih stereotipa, odnosno dualističko-manihejskog i bogumilskog karaktera ove šizmatičke Crkve". Dakle, da još jednom sumiram implikacije ovog teksta: Crkva bosanska sasvim nedvojbeno je šizmatička a ne heretička, njen eventualni utjecaj na nastanak ili razvoj ikonografije stećaka nije vrijedan spomena, a bosanska država jednako je bitna, odnosno nebitna za njihov nastanak kao i hrvatsko-ugarska, srpska, dubrovačka ili osmanska.

Želio bih još jednom naglasiti da se moj argument, odnosno kritika upućena ovom dokumentu i njemu sličnim pristupima proučavanju stećaka, ne odnosi na negiranje bogumilstva Crkve bosanske. Ponavljam da je to, prema mom mišljenju, naučno prihvatljiv stav. Ono s čim se, međutim, nikako ne mogu saglasiti, jeste olako prelaženje s tvrdnje o šizmatičnosti Crkve bosanske do implicitne negacije bilo kakvih njenih teoloških ili kulturoloških specifičnosti. Ili, drugim riječima, između takozvanog strogog dualizma, kakav su zagovarali neki pripadnici bogumilskog pokreta, i shizmatičnosti, koja se od katoličanstva ne razlikuje ni po čemu osim kad je riječ o priznavanju papinskog primata, postoji čitav niz mogućih teoloških i kulturoloških pozicija koje su vjernici Crkve bosanske mogli zauzimati, a za koje imamo brojne indikacije u savremenim dokumentima. Ikonografiji stećaka, prema mom mišljenju, ne smijemo prilaziti s unaprijed formiranim stavom o učenju Crkve bosanske, već moramo uzeti u obzir različite mogućnosti i nanovo preispitati njihovu prikladnost u svakom pojedinačnom slučaju. Samo takav pristup odgovara principima ikonografije i može pretendirati na status nauke oslobođene ideologije.

Osim toga, smatram da je nedopustiva negacija ili relativizacija činjenice koja postaje očigledna nakon jednog kratkog pogleda na mapu registriranih nekropola stećaka, a to je suštinska vezanost stećaka i srednjovjekovne bosanske države. Da li je ključni faktor te vezanosti Crkva bosanska ili pak neka vrsta zajedničke proto-nacionalne, interkonfesionalne kulture stanovnika srednjovjekovne Bosne, u ovom trenutku nije moguće reći a, s obzirom na činjenicu da gotovo 80 posto stećaka ne nosi nikakva obilježja, možda nikada i neće biti moguće.

Naravno, pri tome je nužno zaštititi ove historijske činjenice od njihove redukcije na ideologijske i sentimentalističke stereotipe o kojima govori naslov ovog panela. Nažalost, nepoznavanje najosnovnijih činjenica o srednjovjekovnoj Bosni i stećcima, koje vlada u široj bosanskohercegovačkoj javnosti, predstavlja izuzetno plodno tlo za razvoj takvih stereotipa. Možda najbolji primjer za to je masovna internetska proliferacija stihova Nenada

Tanovića izdatih 1994. s naslovom *Oblici bosanskih duša*[3], koji su čak i na stranici bosanske Wikipedije navedeni kao originalni epigrafi sa stećaka, a u to su, sudeći prema javnim izjavama, povjerovali i neki ugledni bosanskohercegovački intelektualci... Ovu zanimljivu temu, međutim, morat ću ostaviti za neko drugo izlaganje.

DEBOSNIASATION OF STEĆAK

Gorčin Dizdar

Summary

In this paper, I want to point out the certain problematic tendencies of recent Bosnian and Herzegovinian and regional historiography: starting from excessive criticism of the theory about Bogumil nature of Bosnian Church, it ultimately decreases to an absolute minimum its role and the role of Medieval Bosnian state in the emergence of *stećak* (tombstone) art. The root of the problem is in the historiographical methodology, which traditionally does not attach the importance to examples of visual culture. As a result of this approach, insisting on orthodoxy of Bosnian Church leads to unjustified, aprioristic closure of other possibilities to interpret the iconography of *stećak*. The unique phenomenon of *stećak*, characteristic for the region of Medieval Bosnia and its border areas, violently attempts to place in context of Western European, Romanesque and Gothic sepulchral art, although in the iconography of *stećak* there is a little evidence for such classification. On the scene is typical Eurocentric, ideological conception that in so-called small or marginal cultures such as Medieval Bosnia, sees only a reflection or a pale copy of the spiritual flows generated in the western centres of political power.

Key words: *stećak*, debosniasation, Bosnia and Herzegovina

[3] Tanović, Nenad Aziz: *Stećci – Oblici bosanskih duša*. Sarajevo, 1994.

GODIŠNJAK2014

GODIŠNJICE

UDK 94 (497.6 Počitelj) “04/14”

570. godina spomena Počitelja (1444−2014)

Esad Kurtović
Filozofski fakultet
Sarajevo

U ovoj 2014. godini jubilarna je 570. godišnjica prvog spomena Počitelja u historijskim izvorima. Jubilej vrijedan apostrofiranja i isticanja njegovih karakteristika, izuzetno srednjovjekovne i osmanskodobne historije, nadasve aktualne značajne kulturne i turističke znamenitosti naše domovine, prilika je da se skrene pažnja na njegovo mjesto i ulogu kroz historiju kao i na određene dileme s kojima se susrećemo u njegovom proučavanju. Na ovom mjestu imperativ kontekstualizacije je u najstarijoj historiji Počitelja, koja u nedostatku izvora poprima mitske i legendarne opise.

Ključne riječi: Počitelj – osnivanje, Bosna i Hercegovina, godišnjice

Geostrateški smještaj uz lijevu obalu rijeke Neretve kod Čapljine (udaljenost oko 3 km) pokazuje da je tvrđava Počitelj planski sagrađena prema unaprijed utvrđenoj namjeni. Tvrđava je u startu imala vojni karakter, štitila je ulaz u dolinu donje Neretve, prije svega ključnu dionicu Drijeva – Blagaj, i time je preuzela poziciju Bivoljeg Brda koji je tu ulogu obavljao u ranijem periodu. Kako primjećuje Džemal Čelić, prirodan put s Jadrana u srce Balkana, odnosno iz centralnog bosanskog planinskog područja na more, bio je u svim vremenima dolinom Neretve[1]. Očito je da je putna komunikacija osnova urbanog intenziteta ove tvrđave i da njegova urbanizacija kroz najstariju historiju pripada političkoj kartografiji šireg područja.[2] U razvoju naselja vojni segment je nestalan element i u skladu je sa stanjem na širem području. A ratne nedaće s vremena na vrijeme navraćale su i u Počitelj.

Etimologija imena Počitelj još nije općeprihvaćeno razriješena. Lepeza raznih viđenja pokazuje dugotrajan interes, ali i na jednu od značajnijih dilema i misterija koju je ova hercegovačka tvrđava ostavila iza sebe. Prema jednima, ime Počitelja izvedeno je od glagola počivati, sa značenjem temeljenja, zasnivanja i sigurnosti.[3] Svojevremeno je Marko Vego predložio da se u imenu kastelana toga grada, tj. u njegovom u vlastitom imenu Počitelj, treba tražiti rješenje za porijeklo imena ove znamenite tvrđave.[4] U interesantnom prijedlogu Radoslav

[1] Dž. Čelić: “Počitelj na Neretvi”, *Naše starine*, 7 (1960), 5-50.

[2] A. Sadžak; Z. Ruždić: “A Modern Surveying of Ancient Pocitelj Fortress”. *Преглед*, 19 (2011), Beograd: Национални центар за дигитализацију, 26-36.

[3] V. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijestni rječnik*, I, (pretisak). Zagreb, 1975.; A. Ratković: “Srednjovjekovni Počitelj, tvrđava i naselje”. *Most*, XXVI/145 (56) (2001), 64-69.

[4] M. Vego: “Starost naselja i grada Počitelja na Neretvi”. *Sloboda*, XXXII/32 (1976), 6.

Matić nalazio je da su učeni ljudi 'poštovana gospoda' (počtena gospoda) uslovili ime Počitelj[5] Detaljnom lingvističkom analizom potkrijepljenom historijskom kontekstualizacijom Danijel Alerić predložio je da se porijeklo imena Počitelja treba tražiti u hungarizmu 'čitelj', talijanski 'cittadela', kao uobičajenom izrazu za grad, odnosno, utvrdu.[6] O toponimu Počitelj, bez komentara starije literature i svojih prethodnika, ali sa novim prijedlogom, da je riječ o glagolu čitati nedavno je viđenje iznio Petar Oreč.[7] Svjež je pristup Petra Šimunovića, koji negira ranije prijedloge i koji smatra da u objašnjenju toponima Počitelj treba polaziti od starijeg imena civitella, romanskog deminutiva od cìvita, koji aludira na prisutnost antičkih ruševina (sažimanjem središnjeg predakcenatskoga sloga, kao italijansko città, nastaje oblik cì(vi)tella, a promjenom roda prema kvalifikativu: grad, tvrdalj, kaštel i sl. oblikuje se ime podgrada: Po(d)čitelj – "naselje uz ostatke antičkih ruševina"[8]

Samo ime Počitelja ukazuje na arhaično porijeklo i uprkos bogatoj ponudi ono još čeka na adekvatnu potvrdu. U svojim razmatranjima, koja nude raznolika i, donekle, simpatična rješenja, pojedini autori uzimali su olako historijske podatke i historijsku konstelaciju pri stvaranju uporišta za svoje prijedloge. U polazištu prilično ubjedljiva postavka, po kojoj bi sam grad, utvrda, dao ime Počitelju, kao potkrepljenje za mađarski pravac u porijeklu imena Počitelja na Neretvi (citatella, csitatel, čitelj) nađeno je smjelo opravdanje u tome da je ugarski kralj Ludovik I dao izgraditi Počitelj u razdoblju neposredno poslije 1357. godine, tj. od vremena jakog utjecaja ugarskog vladara na mladog bosanskog bana Tvrtka, a u vrijeme 'ugarske dominacije u Humu'.[9] U historiji jednoga grada lijepo bi bilo imati rodonačelnika, ni manje ni više, nego u ugarskom vladaru. Međutim, pitanje je od kada se može zasigurno pratiti historija Počitelja.

U široj literaturi mogu se pronaći pogledi na stariju prošlost Počitelja. Posmatrano sa današnjeg gledišta, ovi pristupi pripadaju pojašnjavanju koje je ponudilo jedno vrijeme u pokušaju da odrede kako je očuvani, historiji i vremenu odoljeli, isklesani i skladno poredani kamen u prelijepom hercegovačkom ambijentu, morao u sebi da ima – ni manje ni više nego – utjecajni vladarski pečat. Naime, dugo vremena pogrešno je smatrano da je tu, u Počitelju, bilo bosansko kraljevsko brodogradilište u XIV stoljeću. Čuveni Tvrtkov Brštanik (Sveti Mihovil), izgrađen na ušću Neretve radi pokušaja bosanskog ekonomskog osamostaljenja od Dubrovnika, smještao se dugo vremena kod Počitelja pa je i određena aktivnost oko Tvrtkovog brodogradilišta, a i prodaje soli, dovođena u vezu s Počiteljem.[10] Mada su takva

---

[5] R. Matić: "Toponim Počitelj", *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*. Sarajevo, 1985., 70.

[6] D. Alerić: "Pogled na toponim Počitelj". *Filologija*, 14, Zagreb, 1986., 9-18.

[7] P. Oreč: "Toponomastika Počitelja na Neretvi kod Čapljine". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996., 266-274.

[8] P. Šimunović: "Lička toponomastička stratigrafija". *Folia Onomastica Croatica*, 19 (2010), 223-246.

[9] D. Alerić: "Pogled na toponim Počitelj". *Filologija*, 14, Zagreb, 1986., 16-18.

[10] K. Jireček: *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku* (Prevod s njemačkog originala Đ. Pejanović), Sarajevo 1951.; A. Mayer: "Bosna u ilirsko doba". *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463,* Knjiga prva. Sarajevo, 1942., 103-120; В. Ћоровић: *Хисторија Босне*. Београд, 1940.; М. Гецић: "Дубровачка трговина сољу у XIV веку". *Зборник Филозофског факултета*, 3, Београд, 1955., 95-153.

viđenja presječena analizom Džemala Čelića[11], njihova neutemeljenost se pojavljuje i u novije vrijeme.[12] Desanka Kovačević-Kojić prosperitet Počitelja vezuje za Brštanik, navodeći da je krajem XIV stoljeća ulogu tvrđave u Brštaniku preuzeo susjedni Počitelj.[13] U isto vrijeme ispod tvrđave se ne prati razvoj podgrađa, niti privredni segment,[14] pa su vojni i upravni aspekt jedini mogući osnovi za njegovu srednjovjekovnu urbanizaciju i afirmaciju. Srednjovjekovnoj, a i modernoj, današnjoj historiji Počitelja laskalo bi vezivanje za najvećeg bosanskog vladara Tvrtka I Kotromanića, ali zasad poznate činjenice ne idu u tom pravcu. U nedostatku arheoloških nalaza teško da će se moći stići do podataka o vremenu podizanja Počitelja i njegovim prvim bedemima, zasad, po pretpostavkama prepoznatljivih samo oko glavne kule.[15]

Počitelj se prvi put u pisanim izvorima spominje 19. februara 1444. godine. To je informacija iz povelje aragonsko-napuljskog kralja Alfonsa V za vojvodu Stjepana Vukčića Kosaču. U povelji su nabrojani posjedi moćnoga vojvode koji su potvrđeni a među njima i Počitelj za koji se navodi da je u sastavu župe Dubrave (*Posichell, Vdobranah castello con lo contato*). Počitelj se nalazi i u druge dvije povelje za Stjepana Vukčića, povelji 'rimskog kralja' Fridriha III od 20. januara 1448. (*castrum Beczitel*) i još jednoj povelji kralja Alfonsa V od 1. juna 1454. godine (*civitate Pozitell cum pertinentiis suis*, Thalloczy, 361, 379, 398; Dinić, 207). Navedene povelje pokazuju da je Počitelj bio značajno vojno uporište na posjedu uglednih bosanskih velmoža Kosača. Njegova kasnija historija pokazuje da je tu ulogu vojnog objekta imao i u doba osmanskog prodora. Prvi očuvani spomen u historijskim izvorima iz 1444. godine nije i vrijeme njegovog postanka. Prema svemu sudeći, svoj nastanak zahvaljuje putnoj komunikaciji poznatoj još u antici, ali izvjesno je da u srednjem vijeku svoju plansku poziciju Počitelj ima i dobija početkom XV stoljeća kada veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić proširuje posjed Kosača na području Huma.

Tek poslije pada srednjovjekovne Bosne 1463. godine u vojnom miljeu Počitelj dobija na značaju. U sukobu Ugarske i Osmanlija Počitelj je ključna tvrđava donjeg toka Neretve. U jakim ugarskim kombinacijama stvaranja odbrane od Osmanlija uz svesrdnu pomoć Dubrovčana tvrđava je nadograđivana, a preko Neretve je sagrađen most (dubrovački graditelj Paskoje Miličević). Osmanski prodor je bio nezaustavljiv. Godine 1471. tvrđavu je osvojio Hamza-beg.[16] U osmansko doba tvrđava je dograđivana u više navrata, a s vremenom je uz tvrđavu nastalo podgrađe koje je zajedno sa tvrđavom poprimilo orijentalni izgled i formu koja se uprkos kulturološkoj neimaštini i nebrizi modernog doba i zubu vremena očuvalo do savremenog doba

---

[11] Dž. Čelić: "Počitelj na Neretvi". *Naše starine*, 7 (1960) 5-50.

[12] M. Palameta: "Kršćanska simbolika na stećcima u okolici Počitelja s obzirom na neke povijesne probleme". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996, 249-265; I. Mustać: "Počitelj u sustavu obrane hrvatsko-ugarske države od Turaka". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996., 39-79.

[13] Kovačević-Kojić, 51.

[14] Kovačević-Kojić, 115.

[15] A. Ratković: "Srednjovjekovni Počitelj, tvrđava i naselje". *Most*, XXVI/145 (56) (2001), 64-69.

[16] H. Kreševljaković; H. Kapidžić: "Stari hercegovački gradovi". *Naše starine*, 2 (1954), 9-21; I. Mustać: "Počitelj u sustavu obrane hrvatsko-ugarske države od Turaka". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996., 39-79.

Uz gradove idu i njihovi opisivači. Dvojicu iz 17. stoljeća prenosi i na svoj prepoznatljiv način prepričava Hamdija Kreševljaković: "Po Memibegovićevu opisu u Počitelju je sjedio aga i zapovijedao posadom od 150 vojnika. Pod gradom je bilo naselje s 300 kuća. Po Evliji Čelebiji tvrđava je malena i niska, ali vrlo tvrda i na njoj su gvozdena vrata. Opkopa nema. U tvrđavi je dizdareva kuća, jedan ambar, jedna mala kula, mala džamija i vodena kula, iz koje se za vrijeme opsade silazi vodi niz skaline od 200 stepenica, kojima se i danas vidi ulaz. U tvrđavi je onda stražarilo 50 vojnika, a u slučaju navale moglo se u nju smjestiti samo 500 branitelja, jer je sasvim malena."[17]

Gubitak strateškog značaja neminovno je vodio opadanju njegovog razvoja. Bio je sjedište kadiluka i kapetanije. U XVII stoljeću grad je imao 150 do 300 kuća, a krajem XIX stoljeća 188 kuća sa 710 stanovnika, sa tendencijom daljnjeg opadanja. Moderno je doba, usljed ratnih razaranja, a bez ikakvog vojnog ili geostrateškog značaja iz minulih vremena, dovelo ovaj hercegovački dragulj do pitanja opstanka. Polako ali sigurno Počitelj se još jednom oporavlja. Bez obzira na ratove Počitelj je bio i ostajao.

Literatura:

1. D. Alerić: "Pogled na toponim Počitelj". *Filologija*, 14, Zagreb, 1986., 9-18
2. Dž. Čelić: "Počitelj na Neretvi". *Naše starine*, 7 (1960) 5-50.
3. В. Ћоровић: *Хисторија Босне*. Београд, 1940.
4. М. Динић: "Земље херцега Светога Саве", М. Динић: *Српске земље у средњем веку.* Београд, 1978., 178-269.
5. М. Гецић: "Дубровачка трговина сољу у XIV веку". *Зборник Филозофског факултета*, 3. Београд, 1955., 95-153.
6. K. Jireček: *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku* (Prevod s njemačkog originala Đ. Pejanović). Sarajevo 1951.
7. H. Kreševljaković; H. Kapidžić: "Stari hercegovački gradovi". *Naše starine*, 2 (1954), 9-21.
8. A. Mayer: "Bosna u ilirsko doba", *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463,* Knjiga prva. Sarajevo, 1942., 103-120.
9. R. Matić: "Toponim Počitelj", *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*. Sarajevo, 1985.
10. V. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijestni rječnik*, I, (pretisak), Zagreb, 1975.
11. I. Mustać: "Počitelj u sustavu obrane hrvatsko-ugarske države od Turaka". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996, 39-79.
12. P. Oreč: "Toponomastika Počitelja na Neretvi kod Čapljine". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996, 266-274.
13. M. Palameta: "Kršćanska simbolika na stećcima u okolici Počitelja s obzirom na neke povijesne probleme". *Povijest hrvatskog Počitelja*. Čapljina-Zagreb, 1996., 249-265.

[17] H. Kreševljaković; H. Kapidžić: "Stari hercegovački gradovi". *Naše starine*, 2 (1954), 9-21.

14. A. Ratković: "Srednjovjekovni Počitelj, tvrđava i naselje", *Most*, XXVI/145 (56) (2001), 64-69.

15. A. Sadžak; Z. Ruždić: "A Modern Surveying of Ancient Pocitelj Fortress". *Преглед*, 19 (2011),Национални центар за дигитализацију. Београд, 26-36.

16. P. Šimunović: "Lička toponomastička stratigrafija". *Folia Onomastica Croatica*, 19 (2010), 223-246.

17. L. Thallóczy: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. München und Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt, 1914., (odnosne povelje su na stranama 360-363; 378-380; 394-400.)

18. M. Vego: "Starost naselja i grada Počitelja na Neretvi". *Sloboda*, XXXII/32 (1976), 6.

570 YEARS OF THE FIRST MENTIONING OF POČITELJ (1444-2014)

Esad Kurtović

Summary

In 2014 is the 570th anniversary of the first mentioning of Počitelj in historical sources. This jubilee is worth of apostrophizing and highlighting its characteristics, Medieval and Ottoman history, above all as important cultural and tourist attractions of our country, it is an opportunity to draw attention to this place and role in history as well as to certain dilemmas we faced in its study. At this point, imperative of contextualization is in the oldest history of Počitelj, which takes the mythical and legendary descriptions in the absence of sources.

Key words: Počitelj- establishment, Bosnia and Herzegovina, anniversaries

UDK 929 Pruščak, H. K.: 28

Hasan Kafi Pruščak (1544 – 1615) – četiristo sedamdeset godina poslije

Almir Fatić
Fakultet islamskih nauka
Sarajevo

Tekst je podsjećanje na 470. godišnjicu rođenja jednog od najvećih bošnjačkih mislilaca osmanske Bosne te svojedobno poznatog i priznatog naučnog radnika na prostoru čitave Osmanske države – Hasana Kafija Pruščaka. U tekstu se navode kratka Pruščakova biografija i njegova djela te akcentiraju značajniji aspekti njihovog statusa, dometa i utjecaja. Također, govori se o Kafijevim intelektualnim, moralnim, duhovnim i humanim vrlinama, te njegovoj poznatosti u akademskim krugovima diljem Planete – na Istoku i Zapadu. Tekst uključuje i nove priloge za bibliografiju štampanih i prevedenih radova Hasana Kafija Pruščaka. Na kraju, autor iznosi nekoliko prijedloga potaknut ovim prigodnim (pod)sjećanjem.

Ključne riječi: Hasan Kafi Pruščak, godišnjica, bibliografija, prijevodi, *Temelji mudrosti*

Uvod

Godine 2014. navršilo se četiri stotine sedamdeset godina od rođenja znamenitog Bošnjaka Hasana Kafija Pruščaka el-Akhisarija. Ovim povodom želimo ukratko podsjetiti na nesumnjivi značaj i iznimnu važnost života i djela Hasana Kafija Pruščaka, čija ulemanska i intelektualna pojava, rukopisna djela, naučni, obrazovni i kulturni doprinosi, vjerska pobožnost i predanost, društveni aktivizam i borbena angažiranost, s pravom, kontinuirano plijene i privlače pažnju, ne samo bosanskohercegovačke već i svjetske naučne, akademske i kulturne javnosti. Dakle, Kafijeva veličina traje i oslovljava nas i danas – četiristo godine poslije!

Djelo ovog "pionira arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini" (Nakičević), koji djeluje krajem šesnaestoga i početkom sedamnaestoga stoljeća u "osmanskoj Bosni" (Filipović), nasreću, u velikoj mjeri je otkriveno, stručno predstavljeno, kritički prikazano i prevedeno te naučno valorizirano na bosanskom, ali i na drugim jezicima, npr. na arapskom jeziku. Naravno, ovim ne želimo reći da je o Kafijevom životu i zaostavštini rečena *posljednja riječ*, jer, između ostalog, neka njegova djela još nisu pronađena, a i ona pronađena nisu sva prevedena na naš jezik niti naučno valorizirana.

O životu i djelu Hasana Kafija mnogi su pisali; ovdje navodimo samo one najznačajnije na našem jeziku: Muvekkit, dva Bašagića, Okić, Handžić, Šabanović, Balić, Filipović, Nakičević, Ždralović, Ljubović, Nametak. Svi ovi, kao i drugi autori, zaslužni su za vjerodostojno i

autentično predstavljanje lika i djela Hasana Kafija Pruščaka. Značajno je to što je sâm Kafi napisao svoju (auto)biografiju i u njoj zapisao dragocjene podatke o sebi, svom životu, djelovanju, putovanjima, djelima.

Dosadašnje objavljene knjige, studije i tekstovi, koji tretiraju život i rad Hasana Kafija Pruščaka, kao i prijevodi njegovih djela, pokazuju da je:

a) Kafi jedan od najvećih bošnjačkih alima, mislilaca, pisaca i teoretičara, ne samo svoje generacije i epohe nego cijelog historijskog perioda "osmanske Bosne";
b) da je među značajnijim autorima i naučnicima u svoje vrijeme na čitavom prostoru Osmanske države;
c) Kafi je do sada, kod nas i u svijetu, najobuhvatnije predstavljeni bošnjački autor iz perioda "osmanske Bosne".

Kratka biografija

Njegovo puno ime glasi: Hasan Kafi ibn Turhan ibn Dawud ibn Ja'qub ez-Zibi el-Akhisari el-Bosnewi. Rođen je u Pruscu (Akhisar) u ramazanu 951. po H. ili krajem novembra ili početkom decembra 1544. godine. Početne nauke je završio u Bosni, a onda je otišao u Carigrad, u početku vladavine sultana Selim-hana, sina sultana Sulejman-hana. U Carigradu je učio pred Kara Jilanom, kao i pred Mula Ahmedom Ensarijem. Na studijama u Carigradu ostao je skoro devet godina, a zatim se vraća u domovinu, u Prusac. Po povratku u rodno mjesto, Kafi je, okupivši oko sebe učenike, počeo držati predavanja. Osim u Pruscu, dužnost kadije obavljao je i u drugim mjestima. Posljednjih dvadeset godina ostao je na mjestu prusačkoga kadije, položaju koji je dobio doživotno. Napisao je dvadesetak djela iz različitih naučnih oblasti i vjerskih disciplina. Oblasti njegovog posebnog interesovanja bile su politika, filologija, pravo, akaid (tradicionalna teologija) i logika. Umro je 9. oktobra 1615. godine u rodnom Pruscu, gdje je i ukopan.

Širi biografski podaci o Hasanu Kafiju Pruščaku, njegovim djelima, rukopisima, štampanim izdanjima njegovih djela i prijevodima mogu se pronaći u radovima navedenih naših autora (v. Literaturu na kraju teksta).

Devetog marta 1995. godine, u organizaciji Orijentalnog instituta u Sarajevu u amfiteatru Akademije nauka i umjetnosti BiH, a u okviru 13. internacionalnog festivala *Sarajevo – Sarajevska zima,* upriličen je naučni skup posvećen 450. godišnjici rođenja Hasana Kafija Pruščaka. Iako pretenzije organizatora nisu bile da se daju neki novi istraživački pomaci na planu valorizacije Kafijevog djela i zaostavštine, ipak, naučni susret donio je nove pojedinosti o životu i djelu Hasana Kafija. Na ovom naučnom skupu svoje referate izložili su: Fehim Nametak: *Život i djelo Hasana Kafije Pruščaka;* Lejla Gazić: *Prusac i njegova okolina u doba Hasana Kafije Pruščaka;* Enes Pelidija: *Kriza Osmanskog Carstva u vrijeme Hasana Kafije Pruščaka;* Amir Ljubović: *Filozofsko-politička misao Hasana Kafije Pruščaka;* Esad Duraković: *Pruščakovi radovi o arapskoj retorici*; Muharem Omerdić: *Doprinos Hasana Kafije Pruščaka teološkim i šerijatskopravnim znanostima;* Sulejman Grozdanić: *Hasan Kafija Pruščak – naučnik, mislilac i društveni reformator*. Većina ovih referata objavljena je u časopisu za filozofska pitanja *Dijalog*, br. 1-2, Sarajevo, 1995., str. 197-228.

Djela

Kafi je iza sebe ostavio, prema Šabanoviću[1], "sedamnaest djela bilo samostalnih bilo komentara svojim i tuđim djelima", odnosno, prema Nakičeviću[2], "dvadesetak pisanih djela i manjih rasprava". Neka od svojih djela Kafi spominje u svojoj autobiografiji *Nizāmu l-ulemā' ila hātemi l-enbijā'* (Niz učenjaka do *Pečata vjerovjesnika*), unoseći ih istim redom kako ih je pisao:

1. *Risāletun fī tahqīqi lafzi 'čelebī'* (Rasprava o značenju riječi 'čelebi') – filologija;
2. *Muhtesaru l-Kāfī fī l-mentiq* (Kafijev sažetak iz logike ili Dovoljan sažetak iz logike) – logika;
3. *Šerhu Muhtesari l-Kāfī fī l-mentiqi ilā āhiri tesawwurāt* (Komentar *Kafijevog/ Dovoljnog sažetka o logici* do kraja poglavlja o pojmovima) – logika;
4. *Hadīqatu s-salāti fī šerhi Muhtesari s-salāh* (Bašča namaza u komentaru *Sažetka o namazu*) – fikh, islamsko pravo;
5. *Semtu l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl* (Uvod u nauku o metodologiji islamskog prava) – usul-i fikh, metodologija islamskog prava;
6. *Šerhu Semti l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl* (Komentar *Uvoda u nauku o metodologiji islamskog prava*) - usul-i fikh;
7. *Usūlu l-hikemi fī nizāmi l-'ālem* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta) – politologija, praktična filozofija;
8. *Temhīsu t-Telhīs* (Prerađena verzija *Sažetka*) – arapska stilistika;
9. *Rewdātu l-dženānāti fī usūli l-i'tiqādāt* (Džennetske bašče o temeljima vjerovanja) – akaid.

Osim ovih deset djela, koje je eksplicitno naveo u svojoj autobiografiji (kao 10. djelu), a koju je završio 1599. god. – dakle, šesnaest godina Kafijevog života ostalo je gotovo nepoznato – Kafi je, kako se navodi u mnogim izvorima, još napisao:

11. *Šerhu Muhtesari l-Qudūrī* (Komentar *Qudūrijevog sažetka*) – fikh;
12. *Ezhāru r-rewdāti fī šerhi Rewdāti l-džennāt* (Cvijeće bašča u komentaru *Rajskih bašča)* – akaid;
13. *Nūru l-jeqīni fī usūli d-dīn* (Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere) – akaid;
14. *Šerhu Temhīsi t-Telhīs* (Komentar *Prerađene verzije Sažetka*) – arapska stilistika;
15. *Risāletun fī hāšijeti Kitābi d-da'wā li Sadri š-Šerī'a* (Rasprava o glosi *Knjige o parničkom postupku Sadra eš-Šeri'a*) – fikh;
16. *Sejfu l-qudāti fī t-ta'zīr* (Mač kadija o kažnjavanju) – fikh.

O Kafijevom autorstvu ovih šesnaest djela nema sporenja među istraživačima, dok o sljedeća četiri sporenja postoje:

17. *El-Munīre* (Svjetionik) – akaid;
18. *Šerhu l-Kāfī li Ibni Hādžib* (Komentar djela *El-Kāfī* Ibn Hadžiba) – arapska sintaksa;
19. *Tārīh gazve Agrī* (Historija boja kod Jegra) – historija;
20. *Šerhu Muqaddimeti s-salāh* (Komentar *Uvoda u namaz*) – fikh.

---

[1] Šabanović, Hazim: *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost, 1973., 192.

[2] Nakičević, Omer: *Hasan Kafija Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, 1977., 49.

Djela navedena pod rednim brojevima 11. i 20. još nisu pronađena; djela pod rednim brojevima: 1., 2., 4., 7., 8., 9., 13., 15. i 16. prevedena su na bosanski jezik.

Ljubovićevu *Bibliografiju radova Hasan Kafije Pruščaka* (1980) potrebno je dopuniti sljedećim novim podacima o prijevodima Kafijevih djela na bosanski jezik:

− Hasan Kjafi Pruščak, *Bašča namaza (namaz u hanefijskom mezhebu)*, prijevod s arapskog mr. Muharem Štulanović, Sarajevo, 1999. Prijevod djela *Hadīqatu s-salāh...* (71-198).

− Zuhdija Adilović, *Hasan Kafija Pruščak i njegov djelo Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere − Komentar Tahavijine poslanice iz akaida*, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 2004. Prijevod i komentar djela *Nūru l-jeqīni fī usūli d-dīn* (65-295);

− Munir Mujić, *Arapska stilistika u djelu Hasana Kafija Pruščaka*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2007. Prijevod i komentar djela *Tamhīs al-Talhīs (''Prečišćenje Sažetka''*) (25-425).

O djelima

Ovom prilikom naglašavamo nekoliko važnih karakteristika kada je posrijedi Kafijevo djelo. Naime, Kafijeva djela ispunjavala su najviše naučne standarde koji su tada traženi i spadaju u sam vrh ondašnjeg naučnog stvaralaštva na prostoru čitave Osmanlijske države. Pisana su u tada vladajućim formama i obrascima: komentarima, raspravama, sažimanjima, preradama, glosama, i na tada dominirajućem jeziku nauke – arapskom. Te forme bila su *mjer*a i *ovjera* originalnosti i inventivnosti tadašnjih autora, u koje je naš Kafi, nesumnjivo, spadao.

U samim naslovima Pruščakovih djela prepoznajemo njegovo izvanredno poznavanje najboljih naučnih ostvarenja s kojima Kafi stupa u *komunikaciju,* komentirajući ih, sažimajući ili, pak, prerađujući. Kafi, dakle, komunicira s onim djelima iz islamskih nauka koja predstavljaju najviše domete u datoj oblasti. Ovo svjedoči da je Kafi upućen u sami centar naučnih zbivanja u tadašnjem islamskom svijetu.

Naprimjer, Pruščakovo djelo *Šerhu Temhīsi t-Telhīsi (l-Miftāh)* u svom naslovu sadrži, zapravo, četiri naslova.

> *Uvođenje četiri naslova u ovaj jedan, u Pruščakov niz genitiva i rekcija, izražava izvanredno dinamične odnose među njima, mnogo više nego što bi u tome uspijevao svaki naslov koji se ne određuje ovako prema pojedinačnim i najpoznatijim djelima u datoj oblast. Tradicija je sva na jednom mjestu, čak u jednom naslovu: tradicijska intertekstualnost je optimalno izražena. Istovremeno, autor Pruščak na ovaj način pokazuje izvanredno poznavanje tradicije koju svojim djelom dovodi u naročit odnos komuniciranja.*[3]

Kafijeva *komunikacija* nije opterećena krutim tradicionalizmom niti, pak, zauzdana slijepim oponašanjem (*taqlīd*), već je kritička, unapređujuća, tradicijski obogaćujuća. Naprimjer, kada se u uvodu svoga djela *Dženetske bašče*, iz oblasti akaida, poziva na "u toj nauci najljepša djela", pa onda nabraja "Akaid Tahavijin, Omer-Nesefijin, Senusijin i Sujutijin", hvaleći ih riječima "da zaslužuju da se ispišu i iskite po suncu i mjesecu", Kafi se ne usteže da kaže sljedeće:

[3] Duraković, Esad: *Arapska stilistika u Bosni – Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*. Sarajevo: Orijentalni institut, 2000., 23.

Ali, pošto im nedostaju dokazi kod izlaganja, nisu dovoljna da se čovjek pomoću njih udalji i spasi oponašanja (taklida). Zato sam ja u sebi mislio i od Boga tražio naputka da iz ovih djela, od ovih velikih učenjaka, sastavim jedno sređeno djelce koje bi sadržavalo najljepše dokaze i najjače argumente iz područja logike i tradicije, ne upuštajući se u iznošenje protivničkih prigovora niti njihovih dokaza.[4]

Kafi ne komunicira samo s *tekstovima* već i s glasovitim učenjacima svoga vremena. Naprimjer, u svojoj autobiografiji, kada spominje djelo *Semtu l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl*, Kafi veli:

Djelo sam dao na recenziju učenjacima Jerusalema i Damaska, potom odličnim šejhovima Mekke i Medine, a naročito svome učitelju Mir Gadanferu, Bog mu čast podigao! – pa pošto su djelo pozitivno ocijenili... (...) Kada sam se kasnije vratio u prijestonicu, pokazao sam djelo odličnim rumskim učenjacima koji su nadmašili druge u svim znanostima i disciplinama – Bog im čast podigao! – pa pošto su pozitivno ocijenili djelo, tražili su od mene, ako mi vrijeme dopusti, da ovo djelo komentiram.[5]

Od Kafija nisu samo drugi učenjaci tražili da piše komentare i na vlastita djela, već, sasvim izvjesno, i njegovi učenici u prusačkoj medresi. Naprimjer, djelo iz oblasti arapske stilistike, *Temhīsu t-Telhīs*, pisano je suviše zgusnuto, gotovo šifrirano, za šta je potrebna krajnja pronicljivost kako bi se raskrio njegov sadržaj. I sâm Kafi je sigurno bio svjestan ove poteškoće. To ga je, smatramo, ponukalo da sastavi *Komentar* (*Šerh*) za koga u njegovom uvodu kaže da je

do krajnje mjere jednostavan a sadržajan; *protumačio sam ga [tj. Temhīs] krajnje jednostavno i profinjeno, oslobođenog od nepotrebnog dodavanja, ne opširno*, *pa da bude dosadan, a ni koncizno, pa da ostane umanjen* (Kafi, *Šerh*, 21b).

Kad je riječ o lokalnom, bosanskom kontekstu, Kafijeva djela su paradigmatskoga karaktera zbog nekoliko razloga. Prvo, ona imaju i utemeljuju visoke naučne standarde za pisanje djela iz oblasti islamskog prava, akaida, logike, filologije, politike i historije; drugo, ona "tada unose najmoderniju nauku u Bosnu"[6] treće, imaju edukativnu ulogu u najširem smislu te riječi, za Kafijeve neposredne učenike u njegovoj prusačkoj medresi, a, kasnije, i za učenike drugih medresa u Bosni − sve do modernih vremena.

Zapravo, Kafijeva djela, s obzirom na vrijeme u kome nastaju, odigrala su pionirsku i ključnu ulogu u širenju autentičnog islamskog učenja u Bosni i šire, vjerno ga predstavljajući kroz hanefijsku pravnu i maturidijsku akaidsku ehl-i sunnetsku školu, osuđujući, istovremeno, svaki oblik hereze i heretičkog učenja (slučaj hamzevija u kojem je Kafi u saradnji sa Bali-ef., tadašnjim sarajevskim kadijom i muftijom, prema svemu sudeći, imao aktivnu ulogu).

Primjetno je da većinu svojih djela Kafi piše iz oblasti akaida i fikha, što nije slučajno. Tri djela je napisao iz oblasti akaida, tē "temeljne nauke među svim islamskim disciplinama

---

[4] Pruščak, Hasan Kafi: *Džennetske bašče o temeljima vjerovanja*. Sarajevo: Islamske informativne novine "Preporod", 1979., 10-11.

[5] Pruščak, Hasan Kafi: *Hasan Kafija Pruščak – Izabrani spisi,* Uvod, prevod i bilješke, Amir Ljubović i Fehim Nametak. Sarajevo: Veselin Masleša, 1983., 151-152.

[6] Filipović, Muhamed: *Historija bosanske duhovnosti. Duhovni život osmanske Bosne*. Sarajevo: Svjetlost, 2010.

i mjere svega što se događa u islamu"[7], a sedam iz oblasti islamskog prava. Zato Kafijeva djela imaju i naučni i praktični značaj. U prilog tome idu i podaci da je Kafi, kako je već istaknuto, obnašao dužnost kadije u Pruscu, "nekim krajevima u blizini Prusca" i Srijemu, te, pred kraj života, dužnost prusačkog muftije.

Ta Kafijeva *praktičnost* i *kritičnost* najviše dolazi do izražaja u njegovom najpoznatijem, najprepisivanijem, najraširenijem i najprevođenijem djelu *Usūlu l-hikemi fi nizāmi l-'ālem* (Temelji mudrosti o uređenju svijeta), po kojem je Kafi stekao planetarnu slavu i po kojem je "najviše poznat u svijetu".[8] Ljubović[9] bilježi 41 rukopisni primjerak ovoga djela po javnim bibliotekama i rukopisnim fondovima. Djelo je pobudilo veliko interesovanje za Kafijevog života – kao i kasnije − pa ga je zbog toga, a na preporuku istanbulske uleme i uglednika, preveo na turski jezik "od riječi do riječi".

> *Mada rad [tj. djelo Usūlu l-hikem...] nije potpuno originalan, ipak se piščeva ličnost javlja na više stranica. Rad je toplo primljen od dostojanstvenika i visokih državnih ličnosti. Najbolji dokaz za to je insistiranje visokih i zainteresiranih ličnosti da se djelo prevede na turski jezik, kako bi bilo pristupačnije sultanu i drugim odgovornim ličnostima visoke administracije. Djelo je privuklo pažnju i drugih faktora van turskih granica, pa je prevedeno i na jezike zemalja koje su imale dodira s Turskom, bilo da su prijateljski ili neprijateljski raspoložene, te koje su, možda, očekivale da bi djelo moglo biti neka vrsta povelje od strateškog značaja za političku i vojnu djelatnost ondašnje Turske.*[10]

O autoru

Kao prvu karakterističnu crtu Kafijeve ličnosti, a na temelju djela koja je ostavio iza sebe, izdvajamo njegovu temeljitu upućenost i stručnost u više naučnih oblasti, kao i umješnost njihovog sistematičnog izlaganja, prezentiranja ili prenošenja. Ta golema obrazovna i naučna erudicija, zajedno s visokim intelektualnim kapacitetom, moralnim i duhovnim osobinama Kafijeve ličnosti te njegovim dobrotvornim i humanitarnim akcijama (Kafi je osnovao novo naselje nedaleko od Prusca, Nevabad, u kojem je sagradio mesdžid, medresu, tekiju, mekteb, han i hamam!) kao i ratnim podvizima, koji su mu osigurali izniman ugled i moralni autoritet, rezultirala je nastankom jedne čitave škole mišljenja koja je djelovala dvije stotine godina iz njegove medrese u Pruscu, kao i time da Prusac, za Kafijevog života, postane pravi kulturno-prosvjetni centar[11] (Prusačka škola je u tom smislu, tvrdi Nakičević, "djelovala

---

[7] Omerdić, Muharem: "Doprinos Hasana Kafije Pruščaka teološkim i šerijatskopravnim znanostima". *Dijalog*, 1-2 (1995), 214-224.

[8] Šabanović, Hazim: *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

[9] Ljubović, Amir: "Bibliografija radova Hasana Kafije Pruščaka". *Život*, XXIX, 2 (1980), 217-227.

[10] Nakičević, Omer: *Hasan Kafija Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, 1977., 64.

[11] Nakičević, Omer: *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, 2. izd. Sarajevo: Straješinstvo Islamske zajednice, 1999., 53; Filipović, Muhamed: *Historija bosanske duhovnosti. Duhovni život osmanske Bosne*. Sarajevo: Svjetlost, 2010., 222.

na sarajevsku", jer su Kafijeva djela iz oblasti logike, akaida i fikha "korištena kao izvori za djela novijeg datuma pisana za potrebe Šerijatske sudačke škole u Sarajevu".[12]

Handžić u svome djelu *El-Džewheru l-esnā* ističe da su Kafijeve vrline bile *zuhd* (samoodricanje) i *were'* (Bogobojaznost), prenoseći kazivanje da je Kafi dugo, punih trideset godina, postio, a od toga se punih dvadeset godina mrsio svaki treći dan. Postio je i Davudov post, kako bi se samodisciplinirao. Umjesto finih košulja, oblačio je grubu odjeću. Prezirao je derviške šejhove svoga vremena (*mešājiha t-turuqi fī zemānih*) i suprotstavljao im se, pobijajući ih dokazima iz šerijatskog prava.[13]

Kafi je, čini se, imao i pjesnički talent; neki mu pripisuju (Handžić) da je poeziju pisao na tri jezika: arapskom, turskom i perzijskom. No, do danas ovaj stav nije dobio svoju istraživačku i naučnu valorizaciju.

Kafi na Zapadu i Istoku

Kafijevo djelo izazvalo je veliko interesovanje orijentalista i istraživača diljem svijeta – na Zapadu i Istoku – i ono traje sve do danas. Rukopisi, odnosno prijepisi njegovih djela pohranjeni su u mnogim svjetskim bibliotekama. Spomenimo ovdje, kao egzemplar, podatak da je Prušakov *Komentar Kafijevog/Dovoljnog sažetka o logici* – koji je do tada smatran izgubljenim − pronađen u Univerzitetskoj biblioteci u Cambridgeu, zahvaljujući naporima Amira Ljubovića[14], koji je najviše zaslužan za predstavljanje Kafijevih spisa iz logike.

A od svih Pruščakovih djela, kako smo već naglasili, najveću pažnju pobudilo je djelo *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Prvi prijevod načinjen je još 1732. god. na francuskom jeziku (preveo Jean Victor Choqet), a potom slijedi još jedan francuski prijevod iz 1824. (Garcin de Tassy), zatim dolaze prijevodi na mađarskom (1909.) i njemačkom (1911.) te, konačno, na bosanskom jeziku (preveo dr. Safvet-beg Bašagić s naslovom *Uredba svijeta*, "Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini", XXXI, 1919.).

Rukopisi *Temelja mudrosti* na arapskom jeziku pohranjeni su u Sarajevu, Bratislavi, Londonu i Parizu. Njegov arapski tekst s turskim prijevodom i komentarom pohranjen je u brojnim bibliotekama u Sarajevu, Istanbulu, Zagrebu, Parizu, Leipzigu itd., dok postoji sedam turskih prijevoda *Temelja mudrosti*.[15]

Navedenom treba pridodati dva štampana izdanja *Temelja mudrosti* na arapskom jeziku: Hasan Kafi el-Aqhisari, *Usūlu l-hikemi fī nizāmi l-'ālem*, pr. Nūfān Redžā el-Hamūd, el-Džāmi'atu l-urdunijje, Amman, 1986., 53 str. i izd. Zātu s-selāsil, pr. Ihsan Sidqi Ahmed, Kuvajt, 1987., kao i prijevod na perzijski jezik koji je nedavno sačinio Ali Akbar Diyai, Mīrāt-i maktūb, Tehran, 2011.

Zanimljivo je da, koliko nam je poznato, Kafijevi *Temelji mudrosti*, njegovo najpoznatije djelo, još nije prevedeno na engleski jezik. Prema našim saznanjima, do sada je samo jedno

[12] Nakičević, Omer: *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, 2. izd. Sarajevo: Straješinstvo Islamske zajednice, 1999., 107.

[13] Handžić, Mehmed: *El-Džewheru l-esnā fī terādžumi 'ulemā'i we šu'arā'i Bosna*. Kairo: Hidžr, 1992.

[14] Ljubović, Amir: *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1996.

[15] Ljubović, Amir: "Bibliografija radova Hasana Kafije Pruščaka". *Život*, XXIX, 2 (1980), 217-227.

Kafijevo djelo prevedeno na engleski jezik, a to je *Rewdātu l-džennāti fī usūli l-i'tiqādāt*, s naslovom *Rawdat al-jannat of Hasan Kafi Al-Aqhisari: A 17th Century exposition of Islamic Creed*, prof. Fikret Karčić i Ibrahim M. Zein, International Islamic University Malaysia, Kuala Lumpur, 2004., 55 str. U knjizi se donosi uvodna studija o Kafiju, njegovom životu i djelima te kritičko izdanje izvornika djela *Rewdātu l-džennāt* i njegov prijevod na engleski.

Prvi naš autor koji je skrenuo pažnju arapskoj, ali i svjetskoj naučnoj naučnoj javnosti na ovo djelo, kao i općenito na život i djelo Hasana Kafija Pruščaka, bio je Mehmed ef. Handžić svojim djelom *El-Džewheru l-esnā fi terādžumi 'ulemā'i we šu'arā'i Bosna* (Blistavi dragulj – životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne), koje je prvi put objavljeno 1930. godine u Kairu, i to dok je Handžić bio student slavnoga Azhara. Handžić je, također, napisao *Komentar Temelja mudrosti* na arapskome jeziku "opširniji od izvornika autorovoga *Komentara*"[16] Handžićev prikaz je tada, vjerovatno, bio najopširniji prikaz Kafijeve ličnosti na arapskom jeziku (šturi podaci o Kafiju mogli su se pronaći u djelima *Hadā'iqu l-haqā'iq* Ata'ija, *Kešfu z-zunūn* Hadži Halife i *Hedijjetu l-'ārifīn* historičara Ismaila-paše Bagdadija) sve do magistarskog rada Omera Nakičevića, koji je odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Kairo 1967. god. s naslovom *Šejh Hasan Kafi Pruščak, rā'idu l-'ulūmi l-'arabijjeti l-islāmijjeti fī l-Bosna we l-Hersek* (Hasan Kafija Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini).

Interesiranje za Kafija i njegova djela, ustvari, intenzivira se krajem XX i početkom XXI stoljeća u arapskom svijetu. To vidimo prema sljedećim pokazateljima:

− Muhammed Mustafa Muhammed Ramadan odbranio je magistarski rad o Kafijevom djelu *Šerhu Semti l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl* na Univerzizetu el-Azhar 1985. god., koji je kasnije i štampan pod tim naslovom: izd. Dāru Ibni l-Džewzi, Dammam, 2010, 448 str.;

− Saudijac Muhammed Salih Debdub odbranio je magistarski rad na Islamskom univerzitetu u Medini 1992. god. o dva Kafijeva djela iz usul-i fikha: *Semtu l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl* i *Šerhu Semti l-wusūli ilā 'ilmi l-usūl*. On je pronašao njihove prijepise u Biblioteci "Arif Hikmet" u Haremu Vjerovjesnikove džamije u Medini[17];

− Magistarski rad o Kafijevom djelu *Nūru l-jeqīni fī usūli d-din* na Islamskom univerzitetu Muhammed b. Saud u Rijadu odbranio je 1992. god. Zuhdija Adilović iz Travnika. Rad je štampan na arapskom jeziku s naslovom *Nūru l-jeqīni fi usūli d-dīn fī šerhi 'Aqā'idi t-Tahāwijje*, Mektebetu l-ubejkān, Rijad, 1997., 334 str. Na bosanskom je objavljen, kako smo naveli, pod naslovom *Svjetlost istinske spoznaje o temeljima vjere – Komentar Tahavijine poslanice iz akaida*;

− Godine 2012. na arapskom je štampano Kafijevo akaidsko djelo *Ezhāru r-rewdāti fī šerhi Rewdāti l-džennāt*, kao kritičko izdanje, izd. Dāru l-kutubi l-'ilmijje, Bejrut, 448 str. Priredio i komentarima popratio Ali Akbar Diyai, koji je, zapravo, o predmetnom djelu odbranio doktorsku disertaciju na Islamskom međunarodnom univerzitetu u Maleziji 2009. godine.

[16] Handžić, Mehmed: *El-Džewheru l-esnā fī terādžumi 'ulemā'i we šu'arā'i Bosna*. Kairo: Hidžr, 1992.

[17] Omerdić, Muharem: "Doprinos Hasana Kafije Pruščaka teološkim i šerijatskopravnim znanostima". *Dijalog*, 1-2 (1995), 223.

Nekoliko prijedloga

Na kraju ovog prigodnog teksta u povodu 470. godišnjice rođenja Hasana Kafija Pruščaka želimo iznijeti nekoliko prijedloga (vjerskim, kulturnim, obrazovnim i naučnim institucijama u Bosni i Herecegovini):

a) organiziranje naučnog susreta ili skupa u povodu ove godišnjice;

b) prevođenje djela *Temelji mudrosti* na engleski jezik; predlažemo šestojezično izdanje: na arapskom (izvornik), francuskom, mađarskom, njemačkom, bosanskom i engleskom;

c) prevođenje neprevedenih djela Hasana Kafija Pruščaka;

d) razmotriti mogućnost izdavanja sabranih djela Hasana Kafija Pruščaka;

e) ustanovljavanje naučne nagrade "Hasan Kafi Pruščak".

Literatura

Balić, Smail: *Kultura Bošnjaka*. 2. izd., Zagreb-Tuzla, 1994.

Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti – prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1912.

Duraković, Esad: *Arapska stilistika u Bosni – Ahmed Sin Hasanov Bošnjak o metafori*. Sarajevo: Orijentalni institut, 2000.

Filipović, Muhamed: *Historija bosanske duhovnosti. Duhovni život osmanske Bosne*. Sarajevo: Svjetlost, 2010.

Handžić, Mehmed: *El-Džewheru l-esnā fī terādžumi 'ulemā'i we šu'arā'i Bosna*. Kairo: Hidžr, 1992.

Handžić, Mehmed: "Blistavi dragulj – životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne", Esad, Duraković (ur.): *Izabrana djela Mehmeda Handžića*. Sarajevo: Ogledalo,1999., 33-304

Ljubović, Amir: "Bibliografija radova Hasana Kafije Pruščaka". *Život*, XXIX, 2 (1980), 217-227.

Ljubović, Amir: *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1996.

Muvekkit, Salih Sidki: *Povijest Bosne*. Sarajevo: El-Kalem, 1999.

Nakičević, Omer: *Hasan Kafija Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, 1977.

Nakičević, Omer: *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka*, 2. izd. Sarajevo: Straješinstvo Islamske zajednice, 1999.

Okić, Muhamed Tajib: "Hasan Kafi Pruščak – naš najveći mislilac XVI vijeka". *Gajret,* 21 (1927), 327-329.

Omerdić, Muharem: "Doprinos Hasana Kafije Pruščaka teološkim i šerijatskopravnim znanostima". *Dijalog*, 1-2(1995), 214-224.

Omerdić, Muharem: "Naučni skup u povodu 450-godišnjice rođenja Hasana Kafije Pruščaka". *Glasnik Rijaseta IZ-e*, LVII, 1-3 (1995)a

Pruščak, Hasan Kafi: *Džennetske bašče o temeljima vjerovanja*. Sarajevo: Islamske informativne novine "Preporod", 1979.

Pruščak, Hasan Kafi: *Hasan Kafija Pruščak - Izabrani spisi,* Uvod, prevod i bilješke, Amir Ljubović i Fehim Nametak. Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.

Pruščak, Hasan Kafi: *Šerhu Temhīsi t-Telhīs*. Rukopis u GHB u Sarajevu br.1689.

Šabanović, Hazim: *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Ždralović, Muhamed: "Djela Hasana Kafije u Orijentalnoj zbirci JAZU". *Život*, 9 (1977), 289-303.

HASAN KAFI PRUŠČAK (1544-1615) – FOUR HUNDRED AND SEVENTY YEARS LATER

Almir Fatić

Summary

The paper is a reminder of the 470th birth anniversary of one of the greatest Bosniak thinkers of Ottoman Bosnia and well-known and respected scholar of the entire Ottoman state - Hasan Kafi Pruščak. The paper brings a brief Pruščak's biography, cited his works and emphasized the important aspects of their status, achievements and impact. Also, it deals with Kafi's intellectual, moral, spiritual and human virtues as well as common knowledge about him in academic circles around the planet - in the East and West. The paper includes a new contribution for a bibliography of printed and translated works by Hasan Kafi Pruščak. Finally, the author presents some suggestions encouraged by this occasional reminder.

Key words: Hasan Kafi Pruščak, anniversary, bibliography, translations, *"Temelji mudrosti" (The foundations of wisdom)*

UDK 929 Matrakčija, N.

Slovo o životu i opusu Nasuha Matrakčije: povodom obilježavanja 450. obljetnice smrti

Aida Smailbegović
Orijentalni institut
Sarajevo

U tekstu skrećemo pažnju na život i opus erudite Nasuha Matrakčije koji je *djelovao* na dvoru sultana Sulejmana Zakonodavca u vremenu kada je Osmanska država na vrhuncu moći, a kulturno-umjetnički život bilježi najblistavija poglavlja povijesti. Najprije donosimo, u kratkim crtama, uvid u stanje i prilike na osmanskom dvoru XVI stoljeća, koje predstavlja i vrijeme jačanja stvaralačke imaginacije Nasuha Matrakčije, kao i drugih pregalaca na polju islamske umjetnosti koje je okupljao sultanov dvor. Potom, na stanovit način, na osnovu činjenica koje nude različiti izvori, pokušavamo pregledno predočiti ukupno djelo Nasuha Matrakčije, zadržavajući se ponajviše u domeni minijaturnog slikarstva, budući da smatramo kako je upravo taj vid Nasuhovog djelovanja kod nas najmanje istražen i poznat kulturnoj i znanstvenoj javnosti. Analizom Matrakčijevog opusa postaje jasno i opravdano njegovo mjesto kao jednog od središnjih imena kulturno-umjetničke scene Osmanske države XVI stoljeća.

Ključne riječi: Nasuh Matrakčija, minijaturist, historičar, matematičar, umjetnici, Bosna i Hercegovina

Uvodna bilješka

Među znamenitim imenima koja tvore veliki mozaik osmanske države nalazi se i ime Nasuha Matrakčije – glasovitog povjesničara, matematičara, književnika i minijaturiste XVI stoljeća. Osim Nasuha Matrakčije, ondje su i brojni drugi velikani koji su bili u okruženju sultana Sulejmana Zakonodavca, a upravljali su diplomatskim, administrativnim, vjerskim i kulturno-umjetničkim životom države. Oni su svojim djelima osigurali istaknuto mjesto u značajnom periodu osmanske povijesti. Poznato je da XVI stoljeće, tačnije period vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca od 1520., kada stupa na tron, pa sve do njegove smrti 1566. godine, predstavlja vrhunac moći države u političkom, vojnom i ekonomskom, ali ne manje i znanstvenom, kulturnom i umjetničkom smislu. Nerijetko su sultani i drugi dostojanstvenici svoju moć potvrđivali podizanjem veleljepnih arhitektonskih objekata ili pak kroz pokroviteljstva ilustriranja i ukrašavanja netom prepisanih djela. Kvalitet jednog takvog djela podjednako je odražavao ugled pokrovitelja i njihovo oduševljenje spram umjetnosti, ali i talent umjetnika[1]. Svaki uspjeh sultana, ili pak volja za dokazivanjem,značili

[1] Zeren Tanındı: "Illustrated Historical Texts in the Islamic Manuscripts", u: *Islamic Art: Common Principles, Forms and Themes*. Damascus,1989., 250.

su i pogodne uvjete za umjetnike i razvoj kulturno-umjetničkog života. Tako, krunska ostvarenja na polju arhitekture – prema nalozima sultana, ali i drugih moćnika koji su im bili bliski – nedvojbeno možemo izjednačiti s imenom Mimar Sinana, arhitektonskog genija XVI stoljeća; minijaturno slikarstvo istinski će zaživjeti i dosegnuti svoj vrhunac predanim radom i značajnim ostvarenjima minijaturista koje je okupljao dvor u Istanbulu. Upravo je među njima istaknuti položaj imao Nasuh Matrakči, ali nepravedno bi bilo ne spomenuti Nakkaşa Osmana i Haydara Reisa (Nigarî) koji su također imali iznimno važnu ulogu u razvoju osmanske minijature.[2] Naravno, po nalozima sultana i uglednih članova njihove svite stvarali su i svoj talent dokazivali i vrsni kaligrafi/*hattati*. Praksa takvog okupljanja vodećih umjetnika jednog vremena na dvorovima muslimanskih vladara, čini se, bila je ustaljena diljem islamskoga svijeta.[3] Stoga se nameće i pitanje: da li umjetnici ili svaki drugi velikani imaju zahvaliti sultanima za svoja ostvarenja i uspjehe ili su sultani oni koji su svoju moć mogli potvrditi, između ostalih, kroz različite vidove kulturno-umjetničke djelatnosti, zahvaljujući upravo usamljenim genijalcima. Jamačno, isti je slučaj i s brojnim drugim vladarima i plemićima koji su obilježili određeno razdoblje u povijesti.

Život Nasuha Matrakčije

Razložno možemo kazati da danas znamo mnogo više o Nasuhovim djelima, nego o životu.[4] Istraživači koji su se bavili životom i djelom Nasuha Matrakčije uglavnom su saglasni u tome da je Nasuh Matrakči rođen u Bosni, a postoje i takva mišljenja da je rođen na prostoru današnjeg Visokog.[5] Takve su tvrdnje izvođene iz njegova imena. Naime, njegovo puno ime

---

[2] O najvažnijim majstorima osmanske minijature koji su utjecali na nastanak i razvoj određenog pravca u minijaturnom slikarstvu opširnije vidjeti u: Banu Mahir: *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul, 2012., 175-184.

[3] U svojoj izvanrednoj studiji *Kaligrafija i islamska kultura* Annemarie Schimmel, između ostalog, govori i o praksi okupljanja vodećih umjetnika na dvorovima muslimanskih vladara. Vidjeti detaljnije u: Annemarie Schimmel: *Kaligrafija i islamska kultura* (prev. Rešid Hafizović). Sarajevo, 2014., naročito drugo poglavlje studije: *Kaligrafi, derviši i kraljevi*.

[4] O Matrakčijinom opusu do sada je napisan prilično veliki broj radova. Vidjeti: Hüseyin G. Yurdayın: *Matrakçı Nasuh*, XLIII, Ankara, 1963.; Hüseyin Yurdaydın, "Maṭrākçī Naṣūḥ'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *Belleten*, cilt 28, No. 110, 1964.; Walter B. Denny, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, Vol. 8/1970.; Džemal Ćehajić: "Nasuh Matrakčija kao matematičar", *POF 38/1988*, 1989.; Medžida Selmanović: "Matrakçı Nasuh u domeni osmanske minijature", *POF40/1990*, 1991.; Dominique Halbout du Tanney: *Istanbul Seen by Matrakçı and the Miniatures of the 16th Century*. İstanbul, 1996.; Davut Erkan: *Matrâkçi Nasûh'un Süleymânnâmesi (1520-1537)*, Marmara Universitesi, Istanbul, 2005. [neobjavljena magistarska radnja]; Adnan Kadrić: "Osvrt na simbiozu poetskog i proznog narativa u djelima Nasuha Matrakčija Bošnjaka (? – 1564)". *Anali GHB*, br. 39/2010; ali i brojni drugi znanstveni radovi koji su u središtu interesiranja imali život i opus Nasuha Matrakčije

[5] O Matrakčiji kao Visočaninu prvi piše C. F. Seybold: "Ein anonymer alter türkischer Kommentar zum letzten Drittel des Korans in drei Handschriften zu Hamburg, Breslau und im Britischen Museum". Berlin 1915. Navedeno prema: Naṣūhü's-Silāḥī (Maṭrāḳçī): *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāḳeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, hazırlayan: Hüseyin Yurdaydın, Ankara, 1976., 1.

je Nasuh bin Karagöz bin Abdullahel-Bosnevî[6], iz kojeg jasno čitamo da je naš autor porijeklom iz Bosne. Pridjevak *Matraki*(Vitez dugog štapa) zadobio je po povratku iz Egipta, gdje se natjecao na turniru Vitezova dugih štapova, a odakle je izašao kao pobjednik. Potonje pojedinosti nudi prijepis fermana na kraju Matrakčijinog djela iz matematike *'Umdetü l-ḥisāb*, a kojeg je Nasuhu Matrakčiji izdao sultan Sulejman Zakonodavac upravo po povratku iz Egipta 1529. godine.[7] Čini se da se Nasuh u svojim djelima najčešće i potpisivao pridjevkom Matrakči (Matraki).[8] Također, Nasuh je imao i pridjevak *Silahi* (*Silahšor*), kojim se i sam potpisuje (Nāṣūḥ es-Silāḥi eş-şehīr bī-Maṭrāḳī) na početku svoga djela *Tuḥfetü l-ġuzāt* (Milodar ratnicima).

Godina njegova rođenja nije poznata, pa ipak, pojedini autori navode da je rođen oko 1490. Kao dječak doveden je putem devširme na dvor osmanskih sultana, i ondje je, na uglednoj dvorskoj školi Enderun, stjecao znanje, a njegov učitelj bio je glasoviti Sa'ī[9]. Nasuh se zacijelo istakao kao oštrouman i talentiran dječak, jer u protivnom nije mogao dospjeti u red odabranih pojedinaca koji su ondje stjecali znanja. No, do danas još nije ustanovljena godina početka ili svršetka njegovog obrazovanja na ovoj uglednoj školi koja je decenijama obrazovala buduće dužnosnike,ali i vodeće učenjake i umjetnike na osmanskom dvoru.

Sl. 1. Minijatura koja prikazuje učenike ugledne dvorske škole Enderun koji, na koljenima, sjede pred učiteljem[10]

[6] Davut Erkan: "Matrakçı Nasūh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies,* XXXVII/2011, İstanbul, 182.

[7] Adnan Kadrić: "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjetnost, znanost", u *Visoko i okolina kroz historiju II : Osmanski period*, 178. [neobjavljeno djelo]

[8] Vidjeti: Davut Erkan: *Matrâkçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*. Istanbul: Marmara Universitesi, 2005., LIX. [neobjavljena magistarska radnja]

[9] Hüseyin Gazi Yurdaydın: "Matrakçı Nasuh", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 28. İstanbul, 2003., 143.

[10] Ilustracija preuzeta iz: M. Sencer Corlu et al.: "The Ottoman Palace School Enderun and the Man with the Multiple Talents, Matrakçı Nasuh", *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series*, Vol. 14, No. 1, 2010., 23.

Izvjesno je to da se školovao u periodu vladavine sultana Bajezida II, a što podrazumijeva period od 1481. do 1512. godine.[11] Razložno možemo prihvatiti i pretpostavku da je s vremenom i sam Nasuh Matrakči je držao pojedina predavanja na ovoj glasovitoj dvorskoj školi, gdje je imao priliku susresti se s osmanskim i evropskim učenjacima. Potonji su velikani, naročito oni koji su potjecali sa izvora talijanske renesanse, mogli ostaviti snažan utjecaj na Matrakčiju[12], što nedvojbeno pokazuju i njegova djela, kako u domeni naučne misli, tako i u domeni minijaturnog slikarstva. Kao datum njegove smrti ugledna povjesničarka umjetnosti Banu Mahir navodi 28. april 1564. godine.[13]

Stvaralački opus Nasuha Matrakčije

Stvaralačku djelatnost Nasuha Matrakčije pratimo od vremena vladavine sultana Selima I, odnosno poznih godina njegovog upravljanja moćnom Osmanskom državom. U tom periodu Matrakči počinje svoje prvo djelo *Cemālü l-küttāb ve kemālü l-ḥisāb* (Ljepota spisatelja i savršenstvo u matematici), koje je pripadalo oblasti matematike.[14] Rečeno djelo Nasuh je završio 1517. godine. Koliko je danas poznato, postoji samo jedan primjerak Matrakčijevog prvog djela iz matematike, a čuva se u Univerzitetskoj biblioteci u Istanbulu (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi). Djelo je podijeljeno u dvije veće cjeline: prva cjelina koja se sastoji od dvadeset i dva poglavlja, a u kojima se Matrakči, između ostalih, bavi osnovnim matematičkim operacijama te druga cjelina koja danas nedostaje u ovom rukopisu.[15]

Kada je u pitanju povijesna znanost, nakon stupanja na prijestolje sultana Sulejmana Zakonodavca 1520. godine, Matrakči počinje s prijevodom Taberijeve *Historije*. Po nalogu samoga sultana, prevest će arapski tekst u osmanski, a pridodat će mu i neka poglavlja koja se odnose na osmanske sultane, budući da Taberijeva *Historija* govori o poslanicima i vladarima islamskog

[11] Za takve podatke, primjerice, vidjeti: ibidem

[12] A. Kadrić: "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: Obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjetnost, znanost", 129.

[13] Banu Mahir: "Nasuh Matrakçı", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, cilt 2. Istanbul, 1999., 350.; Povodom obilježavanja 450. obljetnice smrti erudite Nasuha Matrakčije u mjesecu decembru minule 2014. godine – UNESCO-ve godine Nasuha Matrakčije – u prostorijama Zavičajnog muzeja Visoko održan je okrugli stol koji je u fokusu svoga interesiranja imao život i djelo Nasuha Matrakčije. Organizatori skupa bili su Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu i BZK "Preporod" Općinskoga društva Visoko, a saopćenja na okruglom stolu podnijeli su naučni radnici Orijentalnog instituta, kao i ugledni bosanskohercegovački povjesničar umjetnosti prof. emeritus Ibrahim Krzović. Izlaganja sa skupa rezultirala su zbornikom radova i skromnim katalogom minijatura našeg autora, čije je ime u najblistavijim poglavljima povijesti Osmanske države zacijelo zapisano zlatnim slovima. Detaljnije: *Nasuh Matrakči Bošnjak: 450 godina od smrti (1564 – 2014): zbornik radova sa Okruglog stola: Nasuh Matrakči Bošnjak – naučnik, književnik, minijaturist*, Sarajevo, 2014.

[14] Hüseyin G. Yurdayın: *Matrakçı Nasuh*, XLIII, Ankara, 1963., 17.

[15] O Matrakčijinom djelu iz oblasti matematike više vidjeti u: H. G. Yurdayın: *Matrakçı Nasuh*, 17.; Džemal Ćehajić: "Nasuh Matrakčija kao matematičar", *POF 38/1988*, 1989.; A. Kadrić: "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: Obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjetnost, znanost", 177.

svijeta. Naš autor – koji zacijelo opravdano zaslužuje i pridjevak *homo universalis* – svojom adaptacijom Taberijeve *Historije* i prenošenjem arapskog teksta u osmanski postavit će mjerila u pisanju i prevođenju djela ove vrste, te postati uzorom hroničarima XVI i XVII stoljeća.[16]

Naredno djelo kojim Matrakči potvrđuje svoja znanja o ratnim tehnikama, napisat će 1529. godine. U navedenom djelu, koje ima naslov *Tuḥfetü l-ġuzāt* (Milodar ratnicima), Matrakči detaljno iznosi i znalački objašnjava različite teorije i vještine ratovanja koje je imao priliku učiti od najvećih majstora svoga vremena. Ono što naročito plijeni pažnju jesu brojni shematski prikazi i skice koji se odnose na odabrane ratne tehnike. Također, djelo uključuje i poznatu Matrakčijinu skicu *Utvrde na manevru*, a koja predstavlja maketu njegove utvrde na točkovima koju je prezentirao na ceremoniji obrezivanja djece sultana Sulejmana Zakonodavca, Mustafe, Mehmeda i Selima, 21. juna 1529. godine.[17] Istovremeno nas zadivljuje jednostavnost i ljepota crteža, a precizni potezi i linije navode na pomisao da je skicu načinila vješta ruka arhitekte.

Matrakčijino djelo *'Umdetü l-ḥisāb* (Principi matematike) iz 1533. godine, drugo je djelo iz oblasti matematike, a posvećeno je njegovom pokrovitelju i zaštitniku sultanu Sulejmanu Zakonodavcu. Nasuha Matrakčiju kao vrsnog matematičara našoj je znanstvenoj javnosti predstavio Džemal Ćehajić, donoseći analizu oba Matrakčijina djela. Tako, od Ćehajića doznajemo da je Matrakčijina studija *'Umdetü l-ḥisāb* (Principi matematike) rezime svih djela iz oblasti matematike koje je autor napisao služeći se svim poznatim djelima na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Stoga ne treba da čudi i činjenica da je svoju studiju najvećim dijelom napisao na turskom, dok je većina stihova data na arapskom i perzijskom. Nadalje, Ćehajić drži da potonje djelo "u određenom smislu predstavlja značajno ostvarenje po svom obimu, strukturi djela, jednostavnosti izlaganja i praktičnom pristupu materiji, kao i preglednošću materijala."[18] Kao i njegovo prvo djelo iz oblasti matematike, i ovo se sastoji od dvije cjeline: prva cjelina u kojoj su sadržana dvadeset i dva poglavlja, i druga cjelina koja sadrži dvadeset pitanja u vezi s različitim matematičkim problemima. Djela ove vrste bila su rijetkost, što je možda donekle i razumljivo kada se ima na umu klasifikacija nauka kod Osmanlija. Bez imalo sumnje Matrakči je matematiku smatrao naučnom disciplinom od iznimnog značaja, odnosno disciplinom koja je prijeka potreba i drugim znanostima. Zanimljivo je da, kao svojevrsno polazište za svoje stavove, Matrakči navodi i kur'anski ajet[19]: *On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje* (Kur'an, Junus, 5). Dodatna potvrda ugledu koji je rečena studija uživala jeste i činjenica da je korištena kao udžbenik na slavnoj dvorskoj školi Enderun, čiji je učenik, kako smo već naveli, bio i sam Matrakči.

[16] A. Kadrić: "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: Obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjetnost, znanost", 150.

[17] B. Mahir: "Nasuh Matrakçı", 350.

[18] Džemal Ćehajić: "Nasuh Matrakčija kao matematičar", *POF,* 38/1988, 1989., 214.

[19] Navedeno prema: ibid., 211.

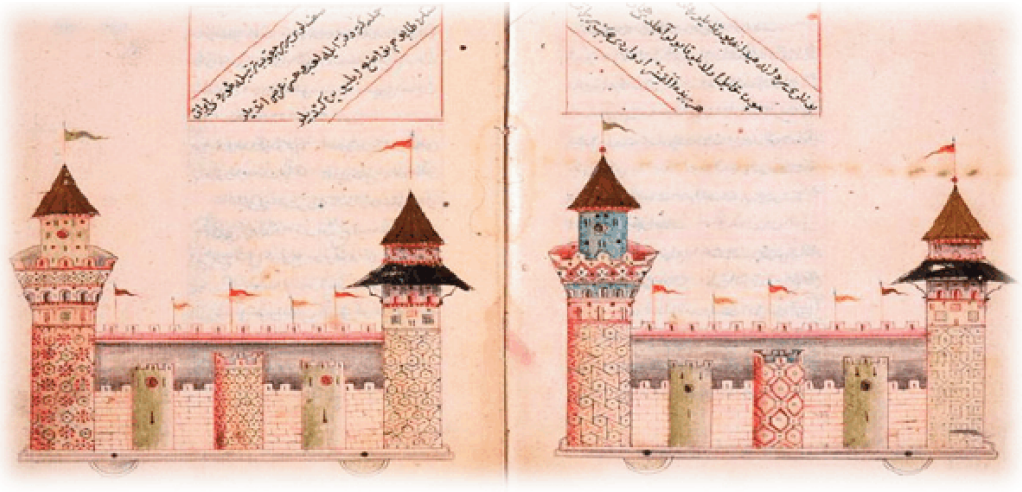

Sl.2. Nasuh Matrakči, *Utvrde na manevru*, Tuḥfetü l-ġuzāt (Milodar ratnicima), Sül. Ktp. Esad Ef., 2206, 33b-34a

Djelo koje ostavlja snažan dojam poglavito na povjesničare umjetnosti Matrakčijina je carska hronika naslova *Menāzil-i sefer-i ʿIrāḳeyn* (Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana). Radi se, zapravo, o prvom dijelu serije povijesnih djela *Sulejman-name,*[20] o čemu će biti govora u nastavku teksta. Osobito je po tome što sadrži stotinu sedam minijatura i dvadeset pet stranica koje sadrže i tekst i sliku. Djelo je posvećeno sultanu Sulejmanu Zakonodavcu, te prati njegov put kroz Irak i Iran, a sadrži i datum dolaska u mjesta koja potom opisuje i ostavlja nam njihovu minijaturu. Svojim djelom *Menāzil-i sefer-i ʿIrāḳeyn* Matrakči nas provodi kroz gradove kojima su prolazili sultan Sulejman Zakonodavac i članovi njegove svite. Polazna tačka je Carigrad odakle, preko Tabriza, putujemo u Baghdad, a istim će nas tokom putovanja Matrakči vratiti u prijestolnicu Carigrad. Upravo tada nastaje i najuspjeliji prikaz Istanbula, koji će biti predmetom brojnih studija[21] i znanstvenih radova, budući da donosi vrlo precizan opis arhitekture iz XVI stoljeća.

[20] D. Erkan: *Matrâkçi Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, XLIII, navedeno prema: Ahmed Zildžić: "Süleyman-name Nasuha Matrakçije", u: *Nasuh Matrakči Bošnjak : 450 godina od smrti (1564 – 2014)*: zbornik radova sa Okruglog stola: Nasuh Matrakči Bošnjak – naučnik, književnik, minijaturist. Sarajevo, 2014., 18.

[21] Vidjeti: Vidjeti: Dominique Halbout du Tanney: *Istanbul Seen by Matrakçı and the Miniatures of the 16th Century*. İstanbul, 1996.

Sl. 3. Nasuh Matrakči, Istanbul unutar zidina oko Dvora, *Menāzil-i sefer-i 'Irāḳeyn*, 1535, İÜ Ktp. 5964, fol. 8b

Zapravo, donosi nam mapu Istanbula na kojoj prepoznajemo gotovo svaki objekt, prikazan tačno na onom mjestu na kojem je i situiran. Iako je naslikano više od dvije stotine zgrada[22], svaka je od njih znalački predstavljena. Bez sumnje, minijatura Istanbula pomiruje Matrakčijeva znanja iz različitih oblasti, od svake unoseći ono najbolje. Sposobnost u slikanju krajolika Matrakči dokazuje slikajući dio grada oko kule Galata, suptilno ispreplićući sve detalje na slici.

Zajedno sa članovima sultanske svite zastat ćemo u svakom prenoćištu i uživati u brojnim krajolicima i veleljepnim spomenicima arhitekture, od kojih danas mnogi i ne postoje. Dragocjeni su i podaci koje Matrakči donosi, a u vezi su s materijalima od kojih su pojedine zgrade napravljene. Analizirajući opus minijatura iz *Skupa konačišta* vidjet ćemo da Matrakči razvija jedan novi stil, donekle blizak evropskim majstorima slikarstva, kasnije mu dodajući i elemente perzijskog minijaturnog slikarstva. Utjecaj perzijskog minijaturnog slikarstva poslije će se osjetiti i u odabiru korištenih boja. Nerijetko, osim proznog teksta, stranice

[22] Walter B. Denny: "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, Vol. 8/1970., 50.

Konačišta pri putovanju kroz Irak i južni dio Irana obiluju i zadivljujućim stihovima kojima naš autor vješto opisuje pojedine trenutke s putovanja. To je dodatna činjenica koja potonju hroniku čini još vrednijom.

Konačno, najpoznatije djelo iz pera Nasuha Matrakčije jeste djelo *Süleymān-nāme* (Knjiga o Sulejmanu Zakonodavcu). Riječ je, zapravo, o seriji povijesnih djela pod skupnim nazivom *Süleymān-nāme*.[23] Koliko je danas poznato, napisano je ukupno pet dijelova S*üleymān-nāme*. Ne ulazeći pretjerano u detalje njihova sadržaja, ovdje ćemo navesti njihove naslove, zadržavajući se samo na onim listovima koji su ukrašeni minijaturama Nasuha Matrakčije. Kako smo već i spomenuli, prvi dio *Sulejman-name* odnosi se na događaje od 1520. do 1537. godine, a dio rukopisa objavljen je kao netom analizirano djelo *Beyān-ı Menāzil-i sefer-i 'Irāḳeyn-i sulṭān Süleymān ḫān.* Drugi dio je djelo *Fetiḥ-nāme-i Ḳaraboğdān*, a opisuje pohod sultana Sulejmana na Moldaviju 1538. godine. Dio za koji se pretpostavlja da bi trebao opisivati događaje od 1539. do 1541. godine do danas nije pronađen. Taj dio ujedno bi sačinjavao treći dio *Sulejman-name*. Ništa manje vrijedni – kako po svome sadržaju, tako i minijaturama koje krase njihove stranice – nisu četvrti i peti dio *Sulejman-name*. Četvrti dio *Tārīḫ-i fetḥ-i Şikloş Estergon ve İstolni Belgrad*, opisuje događaje iz 1542. i 1543. godine. Kako čitamo iz samog naslova djela, prati osvojenja Šikloša, Estergona i Stolnog Biograda. Peti dio prati događaje od 1543. do 1551. godine, a dodatno vrijednim čine ga minijature našeg autora.[24]

Pogledamo li dublje u pozadinu osmanskog umjetničkog stvaralaštva, vidjet ćemo da su topografske karte i planovi gradova jedna nova *tema*[25] i trend u umjetnosti. Među djelima koja slikovno predočavaju gradove, osim onih na pomorskim kartama, najvažnije mjesto zauzimaju upravo djela Nasuha Matrakčije. Predočavajući slikovno krajolike, gradske i planinske vedute, Matrakči je postao prvi majstor osmanske minijature koji je slikao pejzaže.[26] Ne ulazeći dublje u razloge, ovdje je potrebno navesti i činjenicu da na njegovim minijaturama nema figurativnih prikaza.[27] Istina, na rijetkim će se listovima javiti i poneki prikaz životinja, ali, nedvojbeno možemo kazati da Matrakči ostaje privržen minijaturama gradova, a koje su danas važan izvor za izučavanje povijesti i stila orijentalno-islamske arhitekture. Minijature gradova Nasuha Matrakčije su i kartografski precizne, te stoga pomiruju umjetničku i dokumentarnu vrijednost. Konačno, "u njima se najbolje može sagledati neposrednost autorske pozicije u datim povijesnim događajima i njihova dokumentiranost."[28]

Na kraju, motreći znanstvenu misao Nasuha Matrakčije i njegov umjetnički opus, bez dvojbe možemo kazati da je naš autor bio iznimno obrazovan i jedan od vodećih majstora osmanskog minijaturnog slikarstva. Njegova su djela u jednakoj mjeri odraz moći njihova

[23] A. Zildžić: "Süleyman-name Nasuha Matrakçije", 17.

[24] O navedenim dijelovima *Sulejman-name* detaljnije vidjeti u: ibid., 18.

[25] Banu Mahir: *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul, 2012., 162.

[26] Ibid., 164.

[27] Kathryn A. Ebel: "Representations of the Frontier in Ottoman Town Views of the Sixteenth Century", *Imago Mundi: The International Journal for the History of Cartography*, Vol. 60, Issue 1, 2008., 4.

[28] A. Zildžić: "Süleyman-name Nasuha Matrakçije", 19.

naručioca i moći jednog carstva. Drugim riječima, njegove minijature su odraz obdarenosti i stvaralačke snage, različitih poimanja svijeta, određenog stila i trenda u umjetnosti u periodu u kojem živi.

Popis korištene literature

Corlu, M. Sencer et al.: "The Ottoman Palace School Enderun and the Man with the Multiple Talents, Matrakçı Nasuh", *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series*, Vol. 14 (2010), No. 1.

Ćehajić, Džemal: "Nasuh Matrakčija kao matematičar", *POF 38/1988*, 1989.

Denny, Walter B.: "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, Vol. 8 (1970)

Ebel, Kathryn A.: "Representations of the Frontier in Ottoman Town Views of the Sixteenth Century", *Imago Mundi: The International Journal for the History of Cartography*, Volume 60 (2008), Issue 1

Erkan, Davut: *Matrakçi Nasuh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, magistarski rad obranjen na Univerzitetu Marmara u Istanbulu 2005.

Halbout du Tanney, Dominique: *Istanbul Seen by Matrakçı and the Miniatures of the 16th Century*. İstanbul, 1996.

Kadrić, Adnan: "Kulturni život u Visokom u osmanskom periodu: Obrazovanje i pisana riječ: književnost, umjetnost, znanost", u *Visoko i okolina kroz historiju II : Osmanski period*, Neobjavljeno djelo

Mahir, Banu: "Nasuh Matrakçı", YAŞAMLARI VE YAPITLARIYLA OSMANLILAR ANSIKLOPEDIS, *C*ilt 2, İstanbul (1999)

Mahir, Banu: *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, 2012.

Naṣūhü'ṣ-Silāḥī (Maṭrāḳçī): *Beyān-ı Menāzil-i Sefer-i 'Irāḳeyn-i Sulṭān Süleymān Ḫān*, hazırlayan Hüseyin Yurdaydın, Ankara,1976.

Schimmel, Annemarie: *Kaligrafija i islamska kultura* (prev. Rešid Hafizović), Sarajevo, 2014.

Tanındı, Zeren: "Illustrated Historical Texts in the Islamic Manuscripts", u *Islamic Art: Common Principles, Forms and Themes*, Damascus, 1989.

Yurdayın, Hüseyin G.: *Matrakçı Nasuh*, XLIII, Ankara, 1963.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi: "Matrakçı Nasuh", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 2. İstanbul (2003)

Zildžić, Ahmed: "Süleyman-name Nasuha Matrakçije", u: *Nasuh Matrakči Bošnjak: 450 godina od smrti (1564 – 2014) :zbornik radova sa Okruglog stola : Nasuh Matrakči Bošnjak – naučnik, književnik, minijaturist*. Sarajevo, 2014.

Slovo o životu i opusu Nasuha Matrakčije: povodom obilježavanja 450. obljetnice smrti

ON THE LIFE AND WORK OF NASUH MATRAKČI: ON OCASSION OF MARKING 450th DEATH ANNIVERSARY

Aida Smailbegović

Summary

In this article we draw attention to the life and work of the erudite Nasuh Matrakçi who worked at the court of Sultan Suleiman the Lawgiver at the time when the Ottoman state was at the height of power, and the cultural and artistic life marked the brightest chapters of history. First, we briefly provide an insight into the situation and conditions in the Ottoman court in the sixteenth century - the time of flourishing of the creative imagination of Nasuh Matrakçi and other enthusiasts in the field of Islamic art, gathered in the Sultan's court. Then, on the basis of facts provided by different sources, we try to neatly present the overall works of Nasuh Matrakçi, concentrating mostly on the field of miniature painting, as we consider that this aspect of Nasuh's opus is the least researched and known to our cultural and scientific public. The analysis of Matrakçi's opus explains and justifies his place as one of the central names of the cultural and artistic scene of the sixteenth century Ottoman state.

Key words: Nasuh Matrakčija, miniaturist, historians, mathematician, artists, Bosnia and Herzegovina

UDK 821.163.43*.09: 929 Nergisi, M.

Muhamed Nergisi Sarajlija (1584−1635): majstor visokostilizirane proze na orijentalnim jezicima

Adnan Kadrić
Orijentalni institut
Sarajevo

Prozna djela Muhameda Nergisija Sarajlije su još nedovoljno istražena. Kraći prikaz proznih djela ukazuje na vrlo bogat i zanimljiv književni opus ovog pjesnika i pisca s kraja 16. i početka 17. stoljeća. U ovom osvrtu samo ćemo predstaviti neka od važnijih djela iz njegovog literarnog opusa, te skrenuti pažnju na činjenicu da je riječ o vrlo ozbiljnom piscu kojeg proučavaju brojni književni historičari. Posebnu pažnju privlače pripovjedne tehnike Muhameda Nergisija Sarajlije, ali i stilizirana prepiska s poznatim pjesnicima, piscima i intelektualcima njegovog vremena.

Ključne riječi: starija bošnjačka književnost, stilistika, naracija, 17. stoljeće, Nergisi Bosnevi

Ni značenja ni riječi ne nalaze se na stranici srca:
doista, u pogledu izvanjskome, ja šutim kao knjiga...
(Muhamed Nergisi Bosnevi, u. 1635)

1. Život Muhameda Nergisija Sarajlije (u. 1635)

Sarajevski pjesnik i prozni pisac Muhamed Nergisi (u. 1635) ubraja se među poznatije autore stilizirane proze u Osmanskom carstvu u prvoj polovini 17. stoljeća. O Nergisiju i njegovom ocu ima mnogo podataka u izvorima na osmanskom i literaturi na turskom jeziku. Muhamedov otac Ahmed Nergisi-zade, bio je, kako sam Muhamed Nergisi piše[1], blage naravi, umjeren i staložen u komunikaciji, ali i borac protiv nepravde u svakodnevnom životu. Kao i svaki kadija u Carstvu, dobivao je namještenja u nekom mjestu uglavnom u trajanju po dvije godine. Osim što je Ahmed Nergisi-zade, otac Muhameda Nergisija, bio kadija u Sarajevu, zbog svog specifičnog zanimanja, bio je kadija i u drugim mjestima u Carstvu. Poznato je da je jedanput bio postavljen i za kadiju u Carigradu, tako da je Muhamed Nergisi, još u ranom djetinjstvu, imao priliku da dobro savlada osnove govornog turskog jezika. Kasnije je dobro naučio i ostale orijentalne jezike koji su bili važni u tadašnjem osmanskom kulturološkom miljeu. O Muhamedu Nergisiju kao piscu i pjesniku pišu gotovo svi njegovi

[1] *Nihālistān*, Nuruosmaniye Ktp. No. 4969, fol. 56a. Vidi: Çaldak, 2010., 19.

savremenici biografi, pjesnici, pisci i hroničari.[2] Većina hvali njegova djela, s aspekta stilske prefinjenosti i jezičke perfekcije prema strogim zahtjevima tadašnje normativne poetike visokostilizirane proze. Njegov životni put vrlo je zanimljiv, a moguće ga je detaljno rekonstruirati iz zapisa biografa i pisaca koji su živjeli u njegovo vrijeme, ali također i iz uvoda u neka njegova djela, a posebno iz njegovih stiliziranih epistola pisanih u formi orijentalnih *munšeata* (stilizirane artificijelne korespondencije unutar literarnih stilističkih kružoka). Kako se navodi i u izvorima, Muhamed Nergisi osnovno je obrazovanje završio u Bosni, izuzmu li se dvije godine koje je najvjerovatnije boravio u Carigradu s ocem i ostatkom uže porodice u ranom djetinjstvu. Prema Šabanoviću, nakon osnovnog obrazovanja Nergisi završava i Gazi Husrev-begovu medresu. Bio u Sarajevu do 1010/1601-2. godine, a potom je slušao predavanja kod Kafzade Fejzullah-efendije. Ubrzo je postao *mulāzim* (kadijski pripravnik) i proveo kraće vrijeme u tom zvanju. Mustekimzade navodi kako je Nergisi nakon toga postavljen za *muderrisa* u Bosni "u nekoj od tadašnjih medresa, s plaćom od 40 akči dnevno". U to vrijeme plaća *muderrisa* (nastavnika) u Gazi Husrev-begovoj medresi iznosila je 40 akči dnevno. Treba navesti i to da je Nergisi nakon nastavničkog posla opet otišao u Carigrad, u administraciju rumelijskog kazaskera. Nakon 1604/5. godine dobio je nekoliko kadijskih postavljenja u različitim mjestima na Balkanu.[3] Jedno od prvih u Bosni bilo je postavljenje za kadiju Gabele, u Hercegovačkom sandžaku. Stalno je održavao intenzivnu prepisku s poznatim učenjacima i pjesnicima u Carstvu. Poslije Gabele odlazi u Carigrad, te, nakon nekog vremena, biva postavljen za kadiju u kadiluku Čajniče (1024/1615), gdje je napisao pjesmicu od tri distiha na arapskom, u znak zahvalnosti Kemaluddin efendiji za to postavljenje. Nergisi u isto vrijeme sastavlja i jednu stiliziranu preporuku u stihovima za nekog ldeliju Aliju, a u kojoj pokazuje i već razvijen smisao za blagu ironiju i humor.[4]

Muhamed Nergisi odlazi u Solun 1618. godine, gdje radi kao pomoćnik (*nāʾib*) čuvenog pjesnika, biografa i kadije Kafzade Faizija. Solun Nergisi napušta 1620. godine i opet odlazi u Carigrad. Piše molbu za kadijsko postavljenje, te početkom 1621. postaje kadija u kadiluku Mostar. Iste godine Kemaleddin-efendija umire, a povodom postavljenja novog rumelijskog *kaziaskera* Nergisi sastavlja prigodnu kasidu, a nakon toga i brojna pisma različitim pjesnicima. Krajem 1622. Nergisi počinje raditi kao kadija u Novom Pazaru. Nakon službe u Novom Pazaru opet odlazi u Carigrad, te ubrzo dobija postavljenje za kadiju u kadiluku Elbasan (1624-1625). U pismima koja stalno piše žali se kako svi hvale njegova djela, pjesme i stil, ali ga opet "službom stalno drže daleko od Carigrada". Nergisi jedno vrijeme bez postavljenja provodi

[2] Pisci sinteza iz kasnijeg perioda uglavnom na različite načine iznose i povezuju prilično poznate podatke iz osmanskih izvora. Kod nas se o Nergisiju piše s kraja 19. stoljeća, uglavnom u štampi na bosanskom i na turskom jeziku, a Bašagić ga, slično Hammeru, predstavlja i u svojoj disertaciji, prvo na njemačkom a potom na bosanskom jeziku. Za podatke o Nergisiju koristi uglavnom dotad poznate podatke koje povezuje i objedinjuje na vrlo spretan način. Handžić nastavlja pisati o Nergisiju, a Šabanović (1973) ispravlja neke detalje, također koristeći tada dostupnu literaturu. Nakon Šabanovića Nergisija kao autora u našoj literaturi dodatno popularizira Nametak (1989). U posljednjih dvadesetak godina niz dosta je radova i studija koje se detaljnije bave Nergisijevim djelima.

[3] Šabanović, 1973., 229.

[4] Çaldak, 2010., 25.

i u Bitolju, a onda opet ide u Carigrad, čekajući novo postavljenje. Godine 1038/1628-29. već je kadija u Bosni, tačnije u Banjoj Luci. Nakon Banje Luke Nergisi odlazi u Carigrad, gdje je opet čekao na novo postavljenje. Nakon dvije godine boravka u Carigradu, opet ide u Banju Luku septembra 1632. godine, gdje je bio i sljedeće godine. Zatim, prema izvorima, biva neko vrijeme postavljen za kadiju u Bitolju, sa prihodom od 10.000 akči.[5] Prema drugim izvorima, bio je u Banjoj Luci, a onda je 1634. godine pozvan da bude dvorski hroničar koji će opisati sultanov pohod na Perziju. U martu 1635. godine vojska kreće prema Revanu, a Nergisi nesretno pada s konja i ostaje na liječenju u Gebzi. Iste godine i umire.

Nergisi je bio vrlo svestran intelektualac: i pjesnik, i pisac, kaligraf, profesor, kadija (sudac) i dvorski hroničar. Iz njegovih djela vidi se da je odlično vladao svim orijentalnim jezicima. Postoji mnogo predaja o Nergisijevom umijeću. Tako je, prema bilješkama suvremenika, neko djelo iz arapske gramatike prepisao vrlo lijepim rukopisom, hodajući od Bajezidove džamije do džamije sultana Fatiha, a za četrdeset dana prepisao je Bejzavijev višetomni *Tefsīr*, a također je prepisao i dva djela iz oblasti islamskog prava koja se nalaze u biblioteci Ayasofiya džamije i medrese u Carigradu.

2. Prozna djela Muhameda Nergisija Sarajlije

Nekoliko je važnijih proznih djela Muhameda Nergisija Sarajlije: *Petoknjižje* (*Hamsa*), *Savršeni opis života pravednog vezira* i *Munšeati* (Pisma).

I. Petoknjižje (Ḫamsa)

Nergisijeva *Ḫamsa* (Petoknjižje) jedno je od prvih djela takve vrste u književnosti na osmanskom jeziku, a ona se sastoji od nekoliko djela, kako slijedi:

(1) *Nihālistān* (*Vrt grana*): zbirka pripovijesti ispričanih kroz pet poglavlja/ grana (*nihāl*). Svako od tih poglavlja sastoji od nekoliko dužih pripovijesti (*ḥikāye*), kojih u djelu ima 25.[6]

(2) *İksīr-i Saʿādet* (*Eliksir sreće*):[7] prevod i adaptacija Gazalijevog djela *Kemija sreće* (*Kimyāʾu ssaʿādat*). Djelo se bavi međuljudskim odnosima.

(3) *Meşāqqu l-ʿUşşāq* (*Nevolje zaljubljenih*)[8].

(4) *Qānūnu r-Reşād* (*Kanon duhovne zrelosti*): djelo se sastoji od jednog prevedenog traktata o moralu vladara, zatim od pjesama na arapskom, turskom i perzijskom, kao i od nekoliko pripovijesti iz historije Osmanskog carstva, a posvećeno je sultanu Muratu IV.

(5) *Ġazavāt-i Mesleme* (*Vojne Meslemine*):[9] prijevod i prerada jednog poglavlja iz Ibn Arebijevog djela na sličnu temu (*Kitāb-i Sāmire*).[10]

---

[5] Çaldak, 2010., 30-31.

[6] Nihalistan je u cijelosti obradio Süleyman Çaldak. Vidi: Çaldak, 2010., 1-615.

[7] Obradila Nurten Çelik. Vidi: Çelik, 2012.

[8] Selçuk, 2009.

[9] Vidi: Atik, 1990.

[10] Djelo se zove *Muḥāḍarātu l-abrār wamuṯāmarātu l-aḫyār*. Cf. Nametak, 1989.: 97.

Sa književnohistorijskog aspekta proučavanja pripovjedne proze i općenito proze u starijoj bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima, može se tek ukratko predstaviti kontekst i sadržaj djela unutar *Hamse* Muhameda Nergisija.

Prvo djelo: Nihālistān (Vrt grana)

U *Niẖalistānu* snažno dolazi do izražaja Nergisijeva potreba da stilizira prozu na osmanskom jeziku, tako da ona dobija na estetskoj izražajnosti i ritmu. Posvećenost jeziku, osobito poetskom artificijelnom izrazu, glavna je osobitost Nergisijeve proze. Katkada se stvara dojam da je izbor leksike i način tvorbe stiliziranih konstrukcija neka vrsta autorskog umjetničkog poigravanja sa sadržajem. Povremeno tako stilizirane konstrukcije zasjenjuju značenje i udaljavaju od osnovnog smisla rečenice, ali, i kad se te konstrukcije pojednostave i svedu na jednostavnu poruku, tekst opet zadržava snažan pečat individualnosti.[11] Treba navesti i to da Nergisijeva proza, kada piše o stvarnim događajima, često ima i stilske osobitosti klasičnih osmanskih hronika. U djelu se često navode zanimljivi detalji o socijalnim prilikama u nekim dijelovima Carstva u njegovo vrijeme. Ilustracije radi, navest ćemo kraći odlomak u kojem se hvali dobročinstvo budimskog beglerbega Mustafa-paše:

> *Ono što je posrijedi, u velikoj je mjeri ovaj odabir svestrano rascvjetani, u skladu sa sadržajem izreke "Kapljica tek obavijest o jezeru donosi", o tome kako je on [Mustafa-paša], dok bijaše zapovjednikom u Budimskom ejaletu, prema zapovijedi zakonodavca, ženama poginulih boraca i siročadima obilato udjeljivao; ne prekidajući vezu s riznicom bez kraja, svake je godine okolo istraživao i na sve strane tragao za osobama kojima treba pomoć. Tako su njegovi ljudi svake godine dolazili i popisivali čak i one uglednike što izgubiše položaje u državi a nalaziše se u kasabama i selima u sandžacima koji su pripadali Bosanskom ejaletu, te bi se tako sastavljao defter. I dok je vodio brigu o sitnim detaljima, njihovim dopisima o osobnim stanjima i podnescima, na osnovu zasluga, on dobrotu i darežljivost pokazivaše prema njihovim stepenima u društvu, a u skladu s mogućnostima da se izađe u susret onima kojima je izostala potpora. Tako su, nakon njegove smrti, sabrali i u brojkama izračunali koliko je samo u Bosni, slanjem opreme i pomoći, pomogao čestitih djevojaka koje su stekle pravo na udio u opremi za udaju i siročića koje pomogao, a koji su bili bez odgajatelja i pomagača ... (Niẖālistan, 14r-14v*)[12]

Prije iznošenja različitih poučnih pripovijesti iz života velikana i ljudi njegova vremena Nergisi često daje podatke i o vlastitom životu, uglavnom o problemima s nedostatkom novca, problemima s dugovimi i ljudima, uključujući katkad i probleme nesretne zajubljenosti. U prvom poglavlju *Nihalistana* Nergisi pripovijeda osam priča o darežljivosti, uglavnom historijski

[11] Ukrašena proza ili "ritmički stilizirana proza" podrazumijeva posebnu vrstu autorskog slaganja leksema u semantički zaokruženom tekstu određenog registra ili žanra. Takva kombinatorika u odabiru i slaganju leksema često je na granici novih ili modifikaciji postojećih metafora, na začetku uvođenja novih semantičkih i stilskih nijansi različitih konstituenata izraza u cjelini, s jedne strane, ali i prilika da se u tekst unese određeni broj slikovitih izreka, bilo da su one iz osmanske turske ili šire, orijentalnoislamske literarne tradicije, s druge strane. Nergisi je pisac tzv. *prezrele tradicije* pisanja "ukrasne proze", ne samo u književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima nego i općenito u Osmanskom carstvu krajem 16. i početkom 17. stoljeća.

[12] Çaldak, 2010., 337.

kontekstualiziranih, od kojih je prva priča pomalo i autobiografske naravi. U drugom poglavlju iznosi šest pripovijesti u kojima su ljubav i prijateljstvo glavna tema. Treće poglavlje sadrži četiri priče poučne naravi, a četvrto se sastoji od dvije priče u kojima se ljudi podučavaju da su posljedice za dobra djela dobre, a za loša djela loše. U petom poglavlju nalazi se pet pripovijesti o ljudima koji su činili zlo pa su nakon toga našli smiraj u pokajanju i promjeni nabolje.

Dvadeset i pet pripovijesti u Nargisijevom *Nihālistānu* uglavnom su historijski kontekstualizirane i ne nalazimo ih u drugim djelima u književnosti na osmanskom jeziku u to vrijeme. Neke od pripovijesti su pretežno pedagoško-didaktičke naravi s različitim aluzijama dok stil u završnim poglavljima podsjeća na druga pedagoško-didaktička djela na orijentalnim jezicima. No, Nergisijevi komentari i način iznošenja radnje imaju cilj podstaći čitatelje na razmišljanje. Stil komentara često odudara od stila klasičnih djela osmanske pedagoško-didaktičke literature. Iako neke pripovijesti podsjećaju na usmene legende iz orijentalnih književnosti, u Nergisijevim pripovijestima izostaju elementi tipični za takve vrste predaja. Ljubav je mističke (tesavufske) naravi, u skladu s izrekom *matafora je most kojim se stiže do Istine*, tako da su metaforični izrazi i pripovijedni konteksti zapravo aluzije na put ka duhovnoj, mističkoj zbilji. Estetika tesavufske ljubavi podrazumijeva drukčiju kontekstualizaciju samog jezika, a pojam "ljubavi kao mosta" ka istinskoj ljubavi vrlo je čest u tesavufskim pripovijestima, unatoč povremene osude takvog pristupa kod nekih vjerskopravnih učenjaka (fakiha) koji nisu bili ljubitelji mističke interpretacije vjere, spoznaje i ljubavi u svakodnevnom životu.

Kad je riječ o formalnoj pripovjednoj strategiji i tehnici pripovijedanja, Nergisi se uveliko drži klasičnog stila pripovijedanja u pripovjednoj književnosti na orijentalnim jezicima. Podnaslovima kao da želi napraviti uvodni sažetak i predstaviti glavnu temu opisa svakog događaja. Junaci u pripovijestima često se opširno hvale i opisuju kitnjastim izrazima. Samo u rijetkim pripovijestima daje se kratka skica lika glavnog junaka. Neke događaje Nergisi je čuo od drugih, dok je neke izravno doživio ili bio svjedok na neki drugi način. Kada piše o događajima kojima nije bio svjedok a koje je čuo, Nergisi navodi da je vijest stigla od "pouzdanog prenosioca".[13] Nakon uvodnog dijela svake pripovijesti, slijedi zaplet radnje. Zaplet se njačešće razrješava neočekivano i na neobičan način, slično kao u djelima mističke pedagoško-didaktičke literature.[14] Osjećanja učesnika u događaju iznose se prema slijedu događaja, ali i prema poruci pripovijesti. Različite su vrste opisa u Nergisijevim pričama: opisi osoba, opisi osjećanja i ponašanja, opisi mjesta i okoline, opisi stvari.[15] Kada opisuje likove, obično koristi šablonizirane usporedbe s likovima iz orijentalno-islamske tradicije. Ipak, zapaža se i to da je relativno malo opisa prirode u njegovim djelima. Nergisi uvodi dijaloge u svoje pripovijetke. Međutim, ti dijalozi vrlo često su iskazani artificijelnim visokostiliziranim konstrukcijama iz dvorskog administrativnog registra, a ne razgovornim jezikom, što je neobičan postupak stilizacije pripovjednog teksta. Samo povremeno se u dijalozima u pripovjetkama koriste i jednostavnije rečenice, uglavnom u neupravnom govoru. Nergisi daje slike različitih tipova ljudi u osmanskom društvu, od kojih su najznačajniji: tip darežljivog čovjeka, tip škrtog čovjeka, tip grubog učenika, tip zaljubljenika (ašika), tip voljene osobe (mašuka), tip suparnika, tip

[13] Çaldak, 2010., 202-203.

[14] Vidi *Bulbulistan* Fevzija Mostarca.

[15] Çaldak, 2010., 206.

siledžije i osornog čovjeka, tip paćenika kome se nanosi nepravda, tip dobrog čovjeka, te različite vrste žena.[16]

Kada opisuje žene, Nergisi obično nudi "tadašnju idealiziranu sliku" žene u osmanskom društvu, odnosno sliku ponizne i vjerne žene. Žena je prisutna u društvu, i ona čini dobra djela, ali je opis njenih fizičkih osobina iza zastora, nedostupan čitateljima. Nergisi opisuje detaljno i zlu narav i ostale osobine, naprimjer, šejhove žene koja je varala svog muža s kafanskim slugom, a kad ih je šejh otkrio u prevari, onda ona tjera šejha na ulicu bez ičega, tako da šejh završava kao samac u nekoj karavani, lutajući besciljno po svijetu. Drugi primjer je primjer majke, kćerke i muža nasilnika. Majka želi svako dobro kćerci, odlaze od kuće, kako kćerku ne bi udali za nekoga koga ne voli, a muž troši nemilice bogatstvo, kako njima dvjema ne bi ništa ostalo nakon njegove smrti. No, njih dvije, u namjeri da sačuvaju dio bogatstva, plaćaju hajduke koji presreću muža i otimaju mu pare. Kasnije obje završavaju u zatvoru. Primjeri Lejle, Širin, Azre i ostalih ženskih likova iz legendi, ljubavnih pripovijesti, uglavnom se koriste da se izrazi kontrast u odnosu na postojeću realnost.[17] Prostor u Nergisijevim pripovijestima nekada je stvaran a nekada fikcionalan. Vrijeme je najčešće povijesno kontekstualizirano.

Za razliku od proze, stihovi u Nergisijevim pripovijestima pisani su prilično jednostavnim stilom. Prije prvog poglavlja, na samom kraju uvoda u Nihālistān, stoje sljedeći Nergisijevi stihovi:

Na svaku nevolju i patnju srce će se strpiti
Osim na brigu zbog napada od ljudi bez časti.
Svaku tugu čovjek izdrži
Osim bola od poniženja koje se ne može prihvatiti.
Eh kad bi volovi i magarci, koji pričaju bez ikakve povezanosti
barem znali o čemu se ovdje govori!
O srce, brigom obuzeto, prestani zapomagati:
da li srce s otvorenom ranom može mehlem prihvatiti!?
Ljudi Spoznaje tu su tugu stalno trpjeli
Od te su rane svi prijatelji iscrpljeni.
S drugima u rasprave ne ulazi
Bolje ti je prema ljudima iskren budi.
Velikani koji znaju vrijednost lijepe riječi
Prilikom izlaganja stanja obiljem će te nagraditi...

Muhamed Nergisi Sarajlija u spomenutim stihovima skreće pažnju na svoju poziciju kao pripovjedača, iznoseći i neke velike mudrosti iz orijentalne tradicije pripovijedanja kroz vlastito iskustvo, ali, također, i vlastitu poziciju u odnosu na cilj i namjeru pripovijedanja određenih priča.

Drugo djelo: İksīr-i sa'ādet (Eliksir sreće)

Djelo *Eliksir sreće* (*İksīr-i sa'ādet*) predstavlja prijevod i adaptaciju na osmanski jezik odlomka iz Al-Ġazzālījevog djela *Kimyāyi sa'ādet* (Alkemija sreće), koji se nalazi u unutar četvrtog

[16] Çaldak, 2010., 213.

[17] Çaldak, 2010., 226-228.

poglavlja (*aṣl*) drugog *odjeljka* (rukn) toga djela. Navedeno Nergisījevo djelo sastavni je dio Ḫ*amse* (petoknjižja). Djelo je napisao nakon što se tadašnji šejhulislam Husejin-efendija razbolio, a, kako se navodi u djelu, nakon što je šejhulislam ozdravio, Nergisi mu predaje djelo, bez dodatne stilizacije.[18]

Koliko samo dugo samoća tuge traga ostavila je
Skamenila se tintarnica, slomilo pero bez snage.

Ne procvetao svježi pupoljak nade
Početak priče nestao je kod slavuja pera zašiljena.

Ali, sjaj sunca pravednosti vladarskoga
Od svijeta sazda oblik u kojem se proljeće oslikava.

Uzvišeno visočanstvo, sultan Murat veliki, takav je
da na stvoreni svijet nijedan vladar poput njega ne dođe.

Sposobni, koji učenjake štiti a krasnorječje uobličava
junak, pjesnik, krasopisac, onaj koji pjesme sklada

Onaj koji upravlja točkom sreće, meridijan uzvišenosti i veličine
Utočište za ljude nade, pribježište svakom nemoćnome

Vrijeme njegove uprave, period je uspjeha za znanosti raznovrsne
Period njegove želje, svakog se trena ka ispoljavanju dobročinstva okreće

Kada poželi poredak stvari, uprave i vjere
Odjednom učini da na vidjelo savršenstvo njegove plemenitosti dođe

Stepen u lancu donošenja fetvi primače najplemenitiji svog vremena
Onaj koji je najučeniji učenjak odabran među izabranima.

Njegova ljepota jeste početak svjetala od isijavanja milosti Božije
Njegova unutrašnjost, duša, pročelje tajni od Boga pravednoga.

Visokog stepena pravedni Husejin-efendi, koji je
jedinstven u tom vremenu, rijedak u svim stoljećima.

Porodica njegova skupina je ljudi od svog posla, šejhovi prijatelji njegovi
Ubogi, sluge u njegom predvorju, sve su slobodni ljudi

Kad vjesnik nade obradova viješću o postavljenju njegovome
s lahorom radosne vijesti, tom vremenu milost proljeća stiže.

[18] Çelik, 2012., 13.

Njegovim zalaganjem odmah se oslobodi tintarnica zaleđena
Otvori se i nasmiješi ruža dobročinstva i ružičnjak dobrih djela

I postavši mjeriteljem melodije značenja, buku napravi
Slavuji koji tragaju za stiliskim izrazom, govorom rijetkim

Zahvalnost za radosnu vijest o postavljenju iz riznice sudbine
Kad poveza sa radosnom viješću koja do smiraja doseže.

Bacih svoj ćulah u nebesa s oduševljenjem
I podijelih ja, ubogi, dragulje lijepih riječi, što srce vesele

Srceparajuće ("šikeste-beste" melodije) malo je, to je dragulj među vještinama na svijetu ovome – ono što Nergisi posjeduje, nemjerljivo je.

Pjesma unutar djela pisana je relativno jednostavnim jezikom. Malo složenije konstrukcije dio su općeg stilskog inventara divanske poezije u širem smislu. U stihovima Nergisī hvali i sultana i šejhulislama Husejin-efendiju, ali u isto vrijeme skreće pažnju i na sebe kao umjetnika, jednog od slavuja u ružičnjaku književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima. Spomenuto djelo govori o međuljudskim odnosima: pravima roditelja, djece, komšija, posluge i ostalih ljudi. Ovaj svijet je odmorište za putnike, na njemu se ne ostaje, put čovjeka stalno vodi dalje. Na osnovu navedenoga djela, jasna biva i poetska profilacija Muhameda Nergisīja, težnja za mističko-tesavufskim doživljajem poetskog svijeta, kao i žudnja pjesnika za ljepotom i ljubavlju u okviru zadatog koncepta.

Treće djelo: Meşāqqu l-uşşāq (Nevolje zaljubljenih)[19]

Djelo *Meşāqqu l-uşşāq* (*Nevolje zaljubljenih*) Bašagić je predstavio u svojoj disertaciji (1908), a i u kasnijem izdanju disertacije na bosanskom jeziku (1912), navodeći da je to najoriginalnije Nergisījevo djelo iz *Petoknjižja* (*Ḫamse*). Djelo otpočinje stihovima u formi samopohvalnice (*faḫriyye*):

Dībāce-i ṭırāz-i defter-i derd
Pīrāye-i fezā-yi peyker-i derd

Dnevnik brige što predgovor krasi
Lice brige što naikt otvara .... (prev. S. Bašagić)[20]

Inače, spomenuto djelo ima mnogo pjesama i pripovijesti, te se, prema stilu, može uvrstiti u značajnija djela stilizirane pripovjedne proze u književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Djelo je Nergisī napisao dok je bio kadija u Elbasanu 1034/1625. godine. Posvetio ga je šejhulislamu Jahja-efendiji. Tematika je pretežno preuzeta iz osmanske historije. Od deset

[19] Selçuk, 2009.

[20] Bašagić, 1912., 62-63.

pripovijesti tri se bave poznatim temama, dok su ostalih sedam pripovijesti bile nove priče u književnosti na osmanskom jeziku u to doba. Sedma pripovijest ima i osobine autobiografske proze.

Mjesta radnje u Nergisījevim pripovijetkama (*hikajama*) jesu: Sarajevo, Istanbul, Edirne i Ankara. Neke od pripovjedaka vrlo su kontraverzne i ulaze u važne probleme recepcije društvenih normi među derviškim redovima, a osobito melamijama. Od likova u pripovijestima jedan dio pripada vojnom staležu, ali ih ima i iz reda trgovaca i zanatlija. Jedan dio radnje pripovjedaka odvija se u mejhanama, uključujući i mejhane u okolini Sarajeva. Pojam razonode opisuje se u različitim kontekstima, ali i pojam licemjerja. U nekim dijelovima djela Nergisi daje tačne nazive šetališta u Sarajevu na kojima se okupljaju mladi i zabavljaju se. Opisuje se odjeća glavnih likova, način dočekivanja gostiju, slučajevi različitog odgajanja djece, način darivanja poklona, kao i stjecanje različitih svakodnevnih potrepština. Sve su pripovijesti primjeri visokostilizirane proze protkane brojnim poetskim fragmentima.[21] Metafore i aluzije u skladu su s manirom i poetskim zahtjevima tadašnje stilizirane proze na osmanskom jeziku.

Četvrto djelo: Qānūnu r-Reşād (Kanon duhovne zrelosti)

Qānūnu r-reşād (*Kanon duhovne zrelosti*) urađeno je po uzoru na djela slične tematike u orijentalno-islamskim književnostima. Ubraja se u žanr *sijasetnama*, odnosno djela koja daju savjete o vladavini i upravljanju državom. Izvor za pisanje brojnih sijasetnama katkad su i adaptacije nekih pripovijesti iz *Kelile i Dimne*, odnosno njihovi prijevodi i adaptacije sa pehlevi jezika na orijentalne jezike.[22] Sijasetname u orijentalno-islamskim književnostima kulturološki su resemantizirane, u njima su detaljno razrađeni neki aspekti predaja koji se u ranijoj literaturi samo nagovještavaju. Kao sastavni dio teksta ubacuju se različite predaje iz života drugova Poslanika, ali i učenjaka, svjetovnih i duhovnih autoriteta iz kasnijeg perioda. Djelo *Qānūnu r-reşād* (*Kanon duhovne zrelosti*) neka je vrsta prijevodne adaptacije djela *Aḫlāqu ssalṭana*. Posvećeno je sultanu Muratu IV. Radi se o slobodnijem prijevodu u kojem je Nergisī neke dijelove prepričavao svojim riječima, neke izostavljao, neke opširnije opisivao nego u izvorniku, te ubacivao poeziju velikih pjesnika Ḥāfiẓa, Saʿdīja Šīrāzīja, Nefʿīja, Bāqīja, Necātīja, ali i vlastitu poeziju. U knjizi je opisao i događaje kojima je sam svjedočio, uklapajući ih u zadati pedagoško-didaktički kontekst. Spomenuto djelo završeno je 1033/1624. godine. Djelo je obrađeno u današnjoj osmanistici (Selçuk 2013).[23] U uvodnom dijelu Nergisī govori o nemoći pera da iskaže razna značenja. Pjesma od devet distiha slična je ostalim pjesmama u raznim Nergisijevim djelima. Jezik i stil vrlo je jednostavan:

O pero, doista si nemoćno ti
Naizgled, šutljivo i bez jezika si

Ali, kad uđeš u ruku majstora
On od tebe napravi slavuja što progovara

[21] Selçuk, 2009b, 161-176.

[22] Jedan dio pripovjedaka preveden je na pehlevi sa sanskrita i čini sastavni dio djela *Pančantra*.

[23] Selçuk, 2013.

I postaješ tada milozvukom punim sklada:
svaka tvoja melodija stotinu tajni raskriva...

Slična tematika i leksika u uvodnim stihovima spomenutog djela koristi se i u Nergisījevom djelu "*Meşāqqu l-ʿUşşāq*" (*Nevolje zaljubljenih*). Kada Nergisī stavi napomenu "li-münşiʾihi" u djelu, obično se radi o Nergisījevim stihovima, npr.:

Beyt [li-münşiʾihi]
Kūše-gīr-i riyāż-i feyż-i Qādir
Ḫādimu š-šarʿ Nergisī-i faqīr[24]

Mjesto ima u uglu unutar bašči Božije milosti
Sluga vjerozakona, Nergisī, ubogi.

Nergisī hvali sebe, svoje umijeće pisanja, ali i objašnjava razloge za prevođenje djela *Aḫlāqu ssalṭana* s arapskog na turski jezik, odnosno njegovu adaptaciju za tadašnju javnost u osmanskom društvu s početka 17. stoljeća. U poglavlju što slijedi Nergisī hvali sultana Murata IV, poredeći ga sa Džemom, Feridūnom, junakom Rustemom, Aleksandrom Velikim, Efrasijabom, Jezddžurdom, Tehemtanom, Gīvom i Pešengom. Potom slijedi pohvala osobina šejhul-islama Mehmeda Esad-efendije, rumelijskog kaziaskrea Ġanī-zādea i anadolskog kaziaskera Azmī-zādea. Osim u prozi, Nergisī pohvalu iskazuje i vlastitim stihovima koji su sastavni dio strukture djela. Rumelijskog kaziaskera Nergisī, tako, hvali na sljedeći način:

Jedinstven u svome vremenu, Ġanī-zāde, visost njegova
Ukras za vladara drugih vladara, prijestonica umijeća.
Odabrani među plemenitima, mjesto gdje se okreću oni koji imaju nade
Rijedak među moralnima, pravedan, čije kretnje hvale.
Sličan njemu nije na ovaj svijet niko došao, a i neće
Niti su vidjele niti će vidjeti takvog oči onih što dobro vide
Sveobuhvatna narav njegova široka, simboli Knjige što istinu razdvaja
Korisni njegov govor što svima koristi, govor Poslanika
O kako je krasno njegovo bogatstvo koje ne nestaje, koje udjeljuje neprestano!
Jezik njegov , to je biser i dragulj, njegove dvije ruke – zlato i srebro.

U nastavku teksta što slijedi Nergisī daje prijevod i adaptaciju brojnih pripovijesti iz orijentalno-islamske literarne i šire, kulturološke tradicije, pokušavajući da je približi svakodnevici u kulturnom životu Osmanlija u vrijeme kad je živio i pisao. Pri završetku djela nalaze se i sljedeći Nergisijevi stihovi:

Ne maʿnalar ne sözler mündericdür ṣafḥa-i dilde
Egerçi ṣūret-i ẓāhirde ḫāmūşum kitābāsā.

Ni značenja ni riječi ne nalaze se na stranici srca
doista, u pogledu izvanjskome, ja šutim kao knjiga.
Peto djelo: Ġazavāt-i Mesleme (Vojne Meslemine).[25]

[24] Selçuk, 2013., 71.

[25] Vidi: Atik, 1990.

Djelo *Ġazavāt-i Mesleme* (*Vojne Meslemine*) posljednje je po uobičajenom redoslijedu, ali hronološki prvo napisano djelo u Nergisijevom petoknjižju. Dovršeno je dok je Muhamed Nergisī bio kadija u Mostaru 1030/1621. godine. U njemu se obrađuje dio o Mesleminim osvajanjima u Anadoliji 86/705. godine, kao i o kasnijem Mesleminom dolasku u Anadoliju, sa posebnim naglaskom na pokušaju osvajanja Carigrada 96/716-717. godine. Djelo je Nergisī preveo za svoje prijatelje koji su se zanimali za najranija muslimanska osvajanja u Anadoliji u 8. stoljeću. U vrijeme pisanja spomenutog djela postavljen je za kadiju u Mostaru, gdje je, kako i sam navodi, uživao u vodi i zraku koji snagu daje. Za Mostar kaže: "her köşesi bir ṣaḥn-i ṣafā ve her ṭarafı bir mesīre-i dil-güşā" – [26] *svaki ćošak njegov (mostarski) široki je prostor čistote, a svaka njegova strana šetalište što srce otvara*. Mostar poredi s rajskim baščama.

II. Savršeni opis života pravednog vezira (El-vaṣfu l-kāmil fī aḥvāli vezīri lʿ ādil)

Djelo *El-vaṣfu l-kāmil fī aḥvāli vezīri lʿ ādil* (*Savršeni opis života pravednog vezira*) bosanskohercegovačkoj naučnoj javnosti predstavio je Salih Trako (Trako 1961: 179-192)[27]. Djelo predstavlja žanr biografije u bošnjačkoj književnosti na orijentalnim jezicima, a opisuje biografiju bosanskog vezira Murteza-paše. Napisano je u Banjoj Luci 1038/1628. godine. Nergisi daje mnogo interesantnih podataka iz biografije Murteza-paše, priča o njegovoj odvažnosti i hrabrosti, pravičnosti, autoritetu, vještini u rukovanju oružjem i u hvatanju razbojnika. Djelo predstavlja biografiju u formi klasične hronike s mnoštvom detalja s krajišta Bosanskog ejaleta. Opis događaja prilično je realističan, ali narativna distanca nije osobito izražena.

III. Pisma (*Münşeʾāt-i Nergisī*)

Stilizirana pisma (*münşeʾāt*) pripadaju posebnom žanru stilizirane proze u književnosti na osmanskom jeziku. Nergisījeva pisma često se uzimaju kao primjer poštivanja posebnih stilsko-retoričkih osobitosti spomenutog žanra. Iako spomenuti žanr ima odlike epistolarne književnosti, on se ne zadovoljava samo pukom korespondencijom visokog "otmjenog" izraza, nego posjeduje vrlo zahtjevna pravila stilizacije. U formalnom smislu, retorika teksta u spomenutoj vrsti žanra ne zadržava se samo na retoričkim ukrasima, već teži da za svaku leksemu pronađe stilski što podesniju leksemu ili konstrukciju unutar datog konteksta stilizacije određene ideje ili poruke. Onaj koji piše munšeate zove se *munšiʾ* (*münşiʾ*), odnosno *stilist, majstor stilskog izraza*. U rječniku munšeat označava "lađu koja je raširila jedra". Jezik takve vrste tekstova u literarnoj tradiciji Bošnjaka na orijentalnim jezicima predstavlja tekst "lađu sa raširenim krilima" stilskog izraza. Munšeati Muhameda Nergisīja spadaju u tu vrstu tekstova. Muhamed Nergisī u svojim stiliziranim pismima koristi mnoge arapske i perzijske lekseme. Tekstovi pisama Mehameda Nergisīja s pragmalingvističkog aspekta pokazuju iste osobitosti kao i ostala stilizirana pisma u književnostima na orijentalnim jezicima. Stil pjesama u munšeatima (stiliziranim pismima) prilično je jednostavan u odnosu

[26] Çaldak, 2010., 91.

[27] Trako, 1961., 179-192. Detaljnije je djelo filološki i povijesno kontekstualizirano predstavio Nedim Zahirović. Vidi: Zahirović, 2010.

na prozni tekst. Zbirka Nergisījevih stiliziranih pisama sadrži stilizirane tekstove upućene na čitanje tada aktualnim velikim stilistima osmanske proze u prvoj polovini 17. stoljeća. Jezik Nergisījeve poezije u *Munšeatu* uvjetovan je kontekstom svakog stiliziranog pisma. Na osnovu bilješke "li-münşʾihi" znamo da je riječ o njegovim stihovima. Promatrajući djelo u cjelini, i stihovi su neodvojivi od proznog teksta.

IV. Poslanica (traktat)

Risāle [Traktat Nergisija Muhameda-efendije Bošnjaka], na arapskom jeziku, s bilješkom da je napisana kad je Nergisi krenuo za Revan (1634.) nakon što je otišao iz Banje Luke; ima 6 strana [Sül. Ktp. Esat Efendi – 3749, fol. 32b-35a]. Spomenuto djelo još je jedna potvrda da je Muhamed Nergisi Sarajlija dobro poznavao i pisao ne samo na osmanskom turskom i na perzijskom, nego i na arapskom jeziku. Što se, pak, tiče leksikografskog rada Muhameda Nergisija, zasad nema dovoljno informacija koje bi mogle potvrditi takve pretpostavke. Međutim, ukupni prozni i poetski opus Muhameda Nergisija zaslužuje pažnju istraživača i šire kulturne javnosti.

Umjesto zaključka

Kad se pokušava dati odgovor zašto su prozna djela Muhameda Nergisija Sarajlije još nedovoljno istražena, istraživači se obično pozivaju na činjenicu da je Nergisijev jezik izuzetno težak, artificijelan do krajnjih granica, nejasan većini govornika turskog jezika, da se okušavao u pisanju stiliziranih pisama koja su još općenito nedovoljno istražena u nauci itd. Kraći prikaz proznih djela ukazuje na vrlo bogat i zanimljiv književni opus ovog pjesnika i pisca s kraja 16. i početka 17. stoljeća, a sam opis tih djela, makar u kratkim crtama, ukazuje na složenost problematike koju Nergisi opisuje, kao i njegov izuzetno visok stupanj obrazovanja i poznavanja literature na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Moguće je doći i do zaključka, koji je također logičan, da je on pisao pripovjednu prozu s namjerom da predstavi na osmanskom jeziku ukupnu orijentalno-islamsku literarnu tradiciju čitateljima svoga vremena i onima koji će kasnije doći, te se dijelovi njegovog literarnog opusa mogu smjestiti i u oblast prijevodne književnosti i literature općenito. No, ono što je sigurno jeste da se radi o vrlo plodnom piscu na orijentalnim jezicima, važnom i podsticajnom za proučavanje intelektualne povijesti i historije književnosti na orijentalnim jezicima, kako u Carstvu općenito tako i na prostoru osmanske Bosne u 17. stoljeću.

Izvori i literatura

Atik, Kayhan: *Gazâvât-ı Mesleme*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990. [Yüksek lisans tezi]

Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti. Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini* (priredili: Ćehajić, Dž. i Ljubović, Amir). Sarajevo: Svjetlost, 1986.

Çaldak, Süleyman: *Nergisî ve Nihâlistân'ı (İnceleme - metni)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.

Ćehajić, Džemal, prev.: *Fevzi Mostarac. Bulbulistan*. Sarajevo: KCIRI u BiH, 2003.

Çelik, Nurten: *Nergisî. İksîr-i Sa'âdet (İnceleme-metin-dizin)*. Adıyaman Üniversitesi, 2012. [yüksek lisans tezi]

Handžić, Mehmed: "Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana", *GIZ*, 1934.

Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo: El-Kalem, 1989.

Šabanović, Hazim: *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima (bibliografija).* Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Selçuk, Bahir: *Meşâkku'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2009.

Trako, Salih: "Al-vaṣfu l-kāmil fī aḥvāli vezīri l-ʿādil. Biografija bosanskog vezira Murteza paše od Muhameda Nergisija", *POF,* X-XI/1960-61, 1961.

Zahirović, Nedim: *Murteza Pascha von Ofen zwischen Panegyrik und Historie: eine literarisch-historische Analyse eines osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (el-Vaṣfü l-kamil fi-aḥvali l-veziri l-ʿadil,* Leipziger Beiträge zur Orientforschung 25, Frankfurt am Main: Peter Verlag, 2010.

MUHAMED NERGISI SARAJLIJA (1584-1635): MASTER OF HIGHLY STYLIZED PROSE IN ORIENTAL LANGUAGES

Adnan Kadrić

Summary

Muhammad Nergisi Sarajlija's prose-works is still unexplored. An overview of prose-works indicates a very rich and interesting literary opus of this poet and writer at the end of 16th and beginning of 17th century. In this review we will present some of the most important works of his literary opus, and to draw attention to the fact that he was very serious writer whose works were studied by numerous literary historians. Particular attention is paid to narrative techniques of Muhammad Nergisi Sarajlija, but also stylized correspondence with famous poets, writers and intellectuals of his time.

Key words: old Bosniaks literature, stylistics, narration, 17th century, Nergisi Bosnevi

UDK 02: 929 Kantamirija, A.

Abdulah ef. Kantamirija – (r. ?– u . h. 1188. /1774/75.) osnivač javne biblioteke u Sarajevu: (povodom 240. godišnjice smrti)

Osman Lavić
Gazi Husrev-begova biblioteka
Sarajevo

Sarajevski ljetopisac Mula Mustafa Bašeskija vodio je ljetopis važnih događaja u gradu Sarajevu u drugoj polovini XVIII stoljeća. Između ostalog, bilježio je i smrti poznatih sugrađanina, dajući, na sebi svojstven način, kratak opis pojedinih ličnosti. Za hidžretsku 1188. godinu zabilježio je smrt glavnog pisara šerijatskog suda u Sarajevu Abdullah-efendije Kantamirije sljedećim riječima:

"Abdulah-efendija Kantamirija, veoma star, baba, muderis, vaiz i baš-katib u mehkemi, veoma ugledan čovjek".

Ljetopisac je u ovoj godini zabilježio 48 preseljenja na Ahiret uglednih i njemu bliskih Sarajlija a ime Abdullaha Kantamirije je četrdeseto po redu, što bi mogao biti pokazatelj da se njegova smrt desila krajem 1188. hidžretske, odnosno početkom 1775. godine prema gregorijanskom računanju vremena. Ove godine se navršava 240 godina od preseljenja na Ahiret ovog uglednog muderisa, vaiza, pjesnika, kaligrafa i vakifa, što je dovoljan razlog da se s nekoliko riječi prisjetimo njegovog životnog puta i djela.

Abdullah-ef. Kantamirija rođen je u Sarajevu krajem XVII stoljeća. Ocu mu je bilo ime Ahmed, djedu Muhamed, a pradjedu Halil Kantamiri. Živio je u Jakub-pašinoj mahali u Magodi, pored današnjeg mezaristana Alifakovac. Ne zna se puno o njegovom obrazovanju. Vjerovatno je završio tada prestižnu Gazi Husrev-begovu medresu a možda i dalje studije u Istanbulu. Na prvoj foliji jednog rukopisa koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (GHB, R-419) Abdullah-efendija je zabilježio da je dotični rukopis kupio od mevlana Abdulkadira, pred kojim je prostudirao ovo djelo od početka do kraja. Riječ je o komentaru jednog od najopširnijih djela koje obrađuje arapsku gramatiku, sintaksu, retoriku, stilistiku i poetiku. Primjerak ovog djela je stotinu godina prije Kantamirije izučavao Abdulah, sin Huseinov, imam Kamber-agine džamije pred Jusufom, muderisom Koski džamije u Mostaru, što svjedoči da je ovo djelo služilo kao udžbenik u obrazovnim institucijama u Bosni koje je pohađao i Abdulah-efendija Kantamirija.

Kantamirija je radio kao muderis u medresi Ismaila Misrije na Atmejdanu, bio vrstan vaiz, pjesnik, kaligraf i vakif. Njegov savremenik Mula Mustafa Bašeskija u svom Ljetopisu opisao ga je terminom "bābā", što je na perzijskom jeziku sinonim za poštenog i pobožnog starca, dobričinu a možda i pročelnika nekog derviškog reda, o čemu nemamo potvrde u njegovoj biografiji. Osim toga, Abdulah-efendija je bio i baš-katib, odnosno generalni sekretar sarajevskog šerijatskog suda. Rad na ovako značajnoj poziciji pretpostavljao je, osim dobrog općeg obrazovanja, privrženost osmanskoj administraciji, dobro poznavanje osmansko-turskog

jezika, upućenost u administrativnu i sudsku terminologiju i zakonodavni sistem Osmanskog carstva. Ovako svestrano obrazovana ličnost imala je sve pretpostavke da se okuša i u pjesničkom stvaralaštvu. Briljantna i po Bosnu historijska pobjeda bosanskog namjesnika Hekim-oglu Ali-paše (1689.-1758.) u bici pod Banjom Lukom 1737. godine bila je povod Abdulah-efendiji da u formi pjesme ispolji svu jezičku raskoš, slojevitost, poznavanje pravila metrike i snalaženje u strogo određenim zakonima rime. Pjesma pod naslovom *Fī medḥi ʻAlī-paša* ispjevana je u dvadest distiha a za ovu priliku donosimo tri distiha u prijevodu prof. dr. Lamije Hadžiosmanović, koja je u nekoliko natpisa o Abdulah-efendiji Kantamiriji osvijetlila ovu uglednu i svestranu ličnost Sarajeva iz XVIII stoljeća.

Pobjedonosnim vojnicima bravo, stoput bravo Koji ne uzmakoše ispred bojne vatre neprijatelja!
Svaki od njih bijaše lav u boju, ali Sarajlije, Više od svih, neprijatelju poraza nanesoše. Malo
ostade želje kod neprijatelja za borbu Može li se jato vrana suprotstaviti sokolu?!

Na kraju pjesme, poput pravog znalca, Kantamirija je veoma vješto, u smislen stih uklopio godinu Banjalučke bitke u poznatu izreku o junaštvu hazreti Alije, koja po ebdžed sistemu daje godinu ove bitke (1150. po Hidžri, odnosno 1737.)

Bu gazā-yi ekberin tarīḫin eylersen suʼāl Sirr-i luṭf-i Lā fetā illā ʻAlīʼden bil cevab
Ako pitaš za datum ovog velikog boja, Znaj da je odgovor u tajni milosti "Nema junaka
nad Alijom".

Ovo nisu jedini stihovi sačuvani iz pera Abdulaha Kantamirije. Nekoliko uspješnih pjesama svojom rukom ispisao je u jednoj medžmui, koja se danas čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (R-3256) a koju je Kantamirija prepisao u poznim godina dugog i plodonosnog života. Uspješno se okušao i u epistolarnoj književnosti, što zaključujemo iz dva arzuhala koji se čuvaju u spomenutoj medžmui čiji je Kantamirija bio prepisivač i vlasnik.

Dva značajna segmenta iz biografije Abdulah-efendije Kantamirije zaslužuju, također, posebnu pažnju. Kao što smo istakli, bio je muderis u medresi hadži Ismaila Misrije, koja se nalazila u blizini Bakir-babine džamije na Atmejdanu. Iz kronograma koji mu je spjevao savremenik i vrsni sarajevski pjesnik Mejlija, iščitavamo da je bio obdaren raznim znanostima kao što su islamsko pravo (fikh), komentar i tumačenje Kurʼana (tefsir), islamska tradicija (hadis) epistolarna i lijepa književnost (sak i divan). Družeći se cijeli život s knjigom i učenicima, Kantamirija je veliki dio slobodnog vremena, posebno u poznim godinama, posvetio prepisivanju i sakupljanju knjiga. Formirao je vlastitu biblioteku koja je sadržavala 136 kodeksa rukopisa, odnosno 218 djela različitog jezičkog i tematskog sadržaja. Dvije godine prije smrti, 1186/1772. sagradio je preko puta Ismail Misrijine medrese posebnu zgradu "na četiri ćoška od klesanog kamena", kako ju je opisao Sejfudin Kemura, u koju se ulazilo "kamenim stubama u polukrug". U nju je smjestio svoju privatnu biblioteku i zajedno s kućom u Jakub-pašinoj mahali uvakufio za potrebe učenika i muderisa Ismail Misrijine medrese. Vakufnama je napisana 1. muharema 1176/23. jula 1762. godine, a njen prepis se sve donedavno čuvao u rukopisu br. 4432, fol. 98b-99b u Orijentalnom insitutu u Sarajevu a koji je uništen u posljednjoj agresiji zajedno sa još 5210 rukopisa ove zbirke. Vakufnamom je, najvjerovatnije, bio definisan način funkcioniranja ove biblioteke, uvjeti pod kojima je knjižni fond uvakufljen, prvi bibliotekari, osnovni fond i sl. Bila je to treća javna biblioteka u Sarajevu koja je imala bibliotekara, čija je plata bila određena iz prihoda nekretnina koje je vakif uvakufio. Biblioteka je služila svojoj svrsi 123 godine sve dok zgrada nije porušena 1897. godine, a knjige prenesene u Osman-šehdijinu biblioteku a s njom kasnije, 1912. godine,

u Gazi Husrev-begovu, gdje se i danas nalaze. S obzirom na to da su rukopisi ove biblioteke sačuvani i kataloški obrađeni, u prilici smo nešto više reći o strukturi ove biblioteke. Tematska struktura ove biblioteke ne odudara značajnije od drugih biblioteka u Bosni osmanskog perioda. Najviše je djela iz islamskog prava (47), što je i razumljivo kad se uzme u obzir činjenica da je islamsko pravo najdublje prožimalo kako društveni, tako i privatni život svakog muslimana onoga vremena, te da je Kantamirija profesionalno bio upućen na ovu vrstu literature i kao profesor u medresi i kao sekretar šerijatskog suda. Slijede djela iz gramatike arapskog i turskog jezika (42), književnosti (26), drugih islamskih nauka (hadisa 25, tefsira 21 i akaida 18) te djela iz islamske etike (20). Biblioteku Abdullaha Kantamirije odlikuje znatan broj djela iz drugih znanosti kao što su leksikografija, filozofija, disputacija, astronomija i sufizam, što svjedoči o širini obrazovanja i svestranom interesu njenog vlasnika. Djela na arapskom jeziku su najzastupljenija u ovoj biblioteci (175), dok je manji dio (35) na turskom odnosno perzijskom jeziku (11). Ova biblioteka nije imala svoj pečat poput biblioteke Osman-šehdi Bjelopoljca ili kasnije Gazi Husrev-begove biblioteke. Na većini rukopisa nalazi se ekslibris Kantamirijine biblioteke u obliku bilješke o uvakufljenju, ispisane nakon vakifove smrti ili slobodnom rukom iscrtane zvijezde na prvoj foliji rukopisa. Veliki dio ove biblioteke, čak 30 kodeksa ili više od pedeset djela prepisao je njihov vlasnik i vakif Abdulaf-efendija Kantamirija. Kaligrafskom a posebno prepisivačkom djelatnošću bavio se cijeli život, prepisujući knjige i za biblioteku Osman Šehdi Bjelopoljca te za medresansku biblioteku Ismail Misrijine medrese u kojoj je radio kao muderis. Doživio je duboku starost, a samoću stračkih dana i bol za izgubljenim članovima porodice od kuge, ublažavao prepisujući knjige. To je i zabilježio na kraju drugog sveska u komentaru poznatog djela iz islamskog prava naziva *Multekaʾl-ebhur*. U kolofonu ovoga djela ispisao je bilješku sljedećeg sadržaja:

Završio sam ovo djelo slomljenim perom, velikim trudom u starosti i velikoj brizi i tuzi za izgubljenim članovima obitelji i drage djece, kada bijah stran u svojoj domovini i sam u stanu i obitavalištu. Ja sam siromah Abdulah, sin Ahmedov, poznat kao Kantamiri-zade. Završeno je uređivanje i prepisivanje početkom rebiul-evvala 1181/krajem jula 1767. godine
(Rukopis u GHB br. 549, fol. 449b, prevod M. Ždralović)

Nedugo zatim, godinama iznureno tijelo Abdulah-efendije, položeno je u mezaristan u dvorištvu Bakir-babine džamije, prekoputa Ismail Misrijine medrese, u ulici Atmejdan i uz vakuf vlastite biblioteke, koja će ostati upamćena po njegovom imenu, a on po ljepoti ispisa desetke rukopisa, što i danas svjedoče prepisivačevu zaljubljenost u nauku i knjigu. Savremenik mu Mejlija sročio je kronogram trostrano ispisan na uzglavnom nišanu:

Ah, žalosti, Kantamirija, taj poznati i učeni čovjek,
Napusti ovaj svijet i odluči se za kuću spasa.
Njegova ličnost bijaše obdarena znanostima:
Fikhom, tefsirom, hadisom, sakjom i lijepom književnosti.
Život je proveo u predavanju raznih nauka i vrlina,
Pa zar na sudnjem danu da mu Stvoritelj ne oprosti (grijehe).
Bog se smilovao njegovoj starosti,
I neka ga na dan sudnji skloni u hlad Arša.
Mejlija mu s dubokim uzdahom izreče kronogram smrti:
Abdulah-efendija je postigao raj Firdevs za boravište.
Godina 1188. (1774/75).

UDK 929 Kurtćehajić, M..: 070

Mehmed Šaćir Kurtćehajić: (1844−1872)

Senada Dizdar
Filozofski fakultet
Sarajevo

Mehmed Šaćir Kurtćehajić (1844-1872) je jedinstvena ličnost u bosanskohercegovačkoj kulturnoj i političkoj baštini. U literaturi i istraživanjima obično ga spominju kao prvog bošnjačkog novinara, ali je to samo dio bogate Kurtćehajićeve karijere ostvarene u tek dvadeset i osam godina života ovoga mladog, darovitog i svestranog čovjeka. Uz obavljanje funkcije glavnog urednika "Bosne", zvaničnog lista osmanske uprave, Kurtćehajić je bio i vlasnik privatne novine –"Sarajevskog cvjetnika", direktor Vilajetske štamparije, zvanični tumač za turski jezik, član Vilajetske skupštine (medžlisi umumii vilayet), te predsjednik beledije (gradonačelnik Sarajeva). Živio je u vremenu velikih reformskih promjena Carstva pred kraj osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, a na stanicama "Sarajevskog cvjetnika" od zaborava je sačuvao to značajno vrijeme. Njegov "Cvjetnik", međutim, nije samo hronika događaja, nego i prostor iz kojeg je moguće iščitavati stavove jedne izuzetno politički angažirane i dalekovide ličnosti, pratiti polemike koje vodi u odbranu Osmanskog carstva i Bosanskog vilajeta, o položaju kršćana u Bosanskom vilajetu, o svojatanju Bosne i Hercegovine od njenih hrvatskih i srpskih susjeda, te pronaći veliki broj zanimljivih autorskih tekstova iz oblasti obrazovanja i kulture.

Ključne riječi: Mehmed Šaćir Kurtćehajić, Sarajevski cvjetnik, polemike, štamparstvo u osmanskom periodu

Kulturno pamćenje ima svoje fiksne tačke, pri čemu se horizont kulturnog pamćenja ne mijenja prolaskom vremena. Te fiksne tačke su za svaku zajednicu sudbonosni događaji njene prošlosti, čije pamćenje opstaje kroz kulturno oblikovanje (tekstove, obrade, spomenike, institucionalnu komunikaciju, prakse i obilježavanje). Ovi elementi predstavlju figure pamćenja, a od presudne su važnosti za razumijevanje kulture, pamćenja i identiteta.

Znajući tu činjenicu i razmišljajući tako, gledajući pritom iz bosanskohercegovačke i bošnjačke perspektive posebno, bilo bi nedopustivo ne zabilježiti da se u godini kroz koju smo upravo prošli navršilo stotinu i sedamdeset godina od rođenja Mehmeda Šaćira Kurtćehajića (1844-1872), prvog novinara Bošnjaka, prvog vlasnika novina u Bosni i Hercegovini, osebujne ličnosti izuzetne intelektualne snage i darovitosti, vizionara koji je svojim pogledima bio daleko ispred sredine u kojoj je živio i vremena u kojem je djelovao,pa će Kurtćehajićev "put u novo vrijeme" biti trasiran tek u narednom, dvadesetom stoljeću. Živa potvrda ovakve tvrdnje nalazi se na stranicama "Sarajevskog cvjetnika" (Gülşeni Saray), gdje su trajno zabilježena dešavanja u Osmanskom carstvu i Bosanskom vilajetu pred dolazak Austro-

Ugarske monarhije, kao i angažiranost čovjeka koji je za sebe govorio kako ima želju da mu zavičaj procvjeta, na čemu je, uistinu, uporno i svesrdno radio. [1]

Mehmed Šaćir Kurćehajić i "Sarajevski cvjetnik"

Mehmed Šaćir (Šakir) Kurtćehajić (1844. Bijelo Polje – 1872. Beč) izuzetna je ličnost bosanskohercegovačke kulturne i žurnalističke tradicije. Prvi je novinar Bošnjak, a kao vlasnik nedjeljnika "Sarajevski cvjetnik" utemeljitelj je neovisnog bosanskohercegovačkog novinarstva.[2] Već ove preporuke daju mu posebno mjesto u historiji bosanskohercegovačke kulturne baštine, a ne manje značajno mjesto zauzimao je u političkom životu svoga vremena kao urednik zvanične "Bosne", direktor Vilajetske štamparije, zvanični tumač za turski jezik, član Vilajetske skupštine (medžlisi umumii vilayet) i predsjednik beledije (gradonačelnik Sarajeva). Njegovo ime neraskidivo je vezano uz "Sarajevski cvjetnik", prvu privatnu novinu političko-informativnog i poučno-zabavnog karaktera, kojoj je upravo Kurtćehajić bio vlasnik.

Prvi zapis o Mehmedu Šaćiru Kurtćehajiću zapravo je vijest o njegovoj smrti, koju objavljuje zvanična "Bosna" u broju 326 (12/24. Septembra 1872.):

> *Mehmed Šaćir efendija, urednik ovog lista i nezvaničnog "Sarajevskog Cvjetnika", koji je šest mjeseci na ovamo na nogama, a od nekoliko mjeseci na postelji bolovao, otišao je po savjetu ljekara u Beč i tamo umro. On je sin i učenik bjelopoljskog muderisa Mehmed efendije. Pomoću svog bistrog razuma za kratko vrijeme velika znanja je postigao. Prvu državnu službu vršio je u pljevljanskom kadiluku kao pisar, a zatim u sudu novopazarskog sandžaka, no njegovo znanje dostojno bješe većega mjesta, i prije četiri godine premješten je u Sarajevo, gdje je uređivao "Bosnu" i "Sarajevski Cvjetnik", a najposlije bio je imenovan*

---

[1] Autori koji su izučavali kulturnu historiju Bosne i Hercegovine i pojavu modernog štamparstva (od 1866. godine) bavili su se i "Sarajevskim cvjetnikom", ali u sklopu njihovih tema. Shodno tome oni su se više osvrtali na članke "Sarajevskog cvjetnika" s vijestima o prosvjeti, kulturi, novinarstvu… (Papić, Rizvić, Idrizović), bisernoj ljepoti jezika (Bogićević, Handžić, Bašagić), ili su se ovom novinom bavili u okviru istraživanja bosanskohercegovačke štampe (Kreševljaković, Kruševac, Memija). "Sarajevski cvjetnik" je fragmentarno obrađivan i u sklopu projekta *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine (1850-1918),* koja je rađena u okviru istraživanja za projekt Historije književnosti Bosne i Hercegovine. Ova Bibliografija "Sarajevskog cvjetnika", autora Lamije Hadžiosmanović i Hatidže Demirović, jeste selektivna (informativna), i u njoj je identificirano ukupno 140 referenci iz književnosti i njoj srodnih područja (opća kultura, književna i naučna društva, biblioteke, čitaonice…) (Institut za književnost u Sarajevu, naučnoistraživački projekt DC XIII- 4.), U svim dotadašnjim radovima ova je novina samo fragmentarno obrađivana, sve do pojave rada autorice Senade Dizdar *Sarajevski cvjetnik – studija i bibliografija*. (Magistarska radnja odbranjena na Filozofskom Fakultetu, Sarajevo, 2000.

[2] Pojam neovisno novinarstvo može biti upitan u značenju da je u svim segmentima realizacije lista neovisan o vladajućoj političkoj strukturi. Nesumnjivo da je "Sarajevski cvjetnik" nastao kao zamisao njenog urednika i vlasnika Mehmeda Šaćira Kurtćehajića, ali isto tako nesumnjivo je da je on imao političku, a moguće i finansijsku potporu (infrastruktura za desticuciju, prostor u kome se novina uređuje, vjesti koje dobiva...) tadašnjeg bosanskog valije Topal Šerif Osmanpaše (1861-1869).

za predsjednika beledije. U svim ovijem službama pokazivao je najživlju energiju i vjernost, te kako ovim, tako i svojim ljepim željama i težnjama, koje je u novinama najavljivao, zadobio je ljubav cijelog bosanskog naroda. Zaista veliku je štetu državi i narodu njegova smrt učinila jer on, koji je samo dvadeset i osam godina doživio, koliko je jošt usluga mogao učiniti osobito publici novine čitajućoj? Smrtni smo svi ali dvojnom je veća žalost kada smrt u mladosti svoju žrtvu traži...

Još ponešto o Kurtćehajićevom životu saznajemo iz pisma koje on piše književniku Rešid-begu u Carigrad, nakon što se ovaj zainteresirao za Kurtćehajića, kao mladog i veoma nadarenog Bošnjaka. U tom pismu Kurtćehajić za sebe navodi da je prva znanja sticao od oca Mehmed Emin kadije, ali ipak najviše samoučki: "Čitajući lijepe knjige, domogao sam se opet ovdje osmanlijskog jezika i štila da nešto umijem napisati "[3] Ostatak ovoga pisma zapravo je ispovijest koja ukazuje na tragičnu životnu sudbinu prvog bošnjačkog novinara, raspetog između stvarnosti pune neimaštine, bolesti, nedaća i heretičke želje da ode u Evropu: "…gdje se nauka mnogo gaji i njeguje… i da se barem u tuđoj zemlji i na tuđem jeziku izobrazim kao čovjek…" Njegove želje nisu ostvarene, jer, kako između ostalog navodi: "…imam ženu, a nemam najprečeg sredstva koje vodi do ljudske sreće, naime, oskudijevam s novcem, i to mi dvoje pravi zapreke." Ni druga njegova velika želja, da nauči francuski jezik, također nije ostvarena.

Vijest o Kurtćehajićevoj smrti duboko je potresla sve koji su ga poznavali lično ili samo preko njegovog rada. Safvet-beg Bašagić iznosi predanje svoga oca kome je naš zemljak i veliki osmanski književnik Arif Hikmet beg Stočević kazivao da su Zija-paša, Kemal-beg, Suavija i on plakali kao djeca, kada je u redakciju lista *Ibret* u Carigradu stigao telegram o Kurtćehajićevoj smrti, te da ih je gubitak Mehmeda Šakira "…više potresao nego gubitak Beograda".[4]

O kratkom Kurtćehajićevom životnom putu i njegovom boravku i radu u Sarajevu nalazimo nešto podataka i kod H. Kreševljakovića. Nakon službovanja na mjestu državnog činovnika u Pljevljima, 1868. godine dolazi u Sarajevo, gdje mu Topal Šerif Osman paša povjerava uređivanje zvaničnog vilajetskog glasila "Bosna". Krajem iste godine pokreće i svoj list "Sarajevski cvjetnik", koji ostaje njegov trajni spomenik. List je pokrenut uz saglasnost Topal Šerif Osman-paše, kao odgovor na pisanje srpskih novina: "… koje su u to vrijeme često udarale na bosanske muslimane i tadašnju tursku upravu, Kurtćehajić je pak pokrenuo ovaj list, da odbija laži i klevete tih listova."[5]

Povratkom u Beograd Haima Daviča, direktora Vilajetske štamparije, novi bosanski valija, Safet-paša, povjerava Kurtćehajiću mjesto direktora, te on time zaokružuje svoja znanja o izdavaštvu – uredničkim, novinarskim i štamparskim poslovima.

O prevodilačkom Kurtćehajićevom radu nalazimo svjedočanstvo na stranicama "Sarajevskog cvjetnika", gdje on navodi da je bio zvanični tumač za turski jezik na suđenju Vasi Pelagiću.[6]

---

[3] Savfet-beg Bašagić: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912., str. 155-156.

[4] Savfet-beg Bašagić: *Bošnjaci i Hercegovci*… str. 156-157.

[5] Kreševljaković, Hamdija: "Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529.-1878*." Građa za povijest književnosti hrvatske*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1920., knj. 9, str. 20 -21.

[6] *Sarajevski cvjetnik* od 8. maja 1869., (I/19), str. 1-4.

Dok je kod Kreševljakovića zabilježeno da je prilikom prijevoda *Carskog kaznenog zakona*, štampanog u Vilajetskoj štampariji 1870. godine, završeni rad: "…pregledao i sa originalom sravnio Šaćir efendija, urednik vilajetskih novina"[7]

O svom postavljenju za predsjednika beledije Kurtćehajić u "Sarajevskom cvjetniku" od 8. januara 1872. godine kaže: "Pošto je dosadašnji predsjednik beledije kao nesposoban otpušten, pridodata je ova dužnost mojoj dosadašnjoj službi." S obzirom na organizaciju uprave u Osmanskom carstvu tom svojom funkcijom Kurtćehajić je, uz ostale dužnosti koje je obavljao, postao i član vilajetske skupštine.[8]

Jedan od najljepših zapisa o ovoj izuzetnoj ličnosti ostavio je književnik Muris Idrizović, koji za Kurtćehajića, između ostalog, kaže: "Za sobom je ostavio želje koje je zgusnuo u jednoj jedinoj rečenici: da mu zavičaj procvjeta – i svjedočanstva i zapise o Sarajevu, žiteljima i životu Bošnjaka, njihovom jeziku koji on naziva slovenskim i opštoj atmosferi svoga vremena."[9]

Prvu kritičku ocjenu Kurtćehajićevog rada dao je Safvet-beg Bašagić. On za Kurtćehajića kaže da je: "…prva lastavica koja je navijestila duševni preporod u Bosni i Hercegovini." Bašagić je dao i prvu ocjenu Kurtćehajićevih političkih, ekonomskih i poučnih tekstova iz "Sarajevskog cvjetnika", označivši ih kao originalne, a za jezik njegovih tekstova na turskom Bašagić veli da je "…uza svu jednostavnost jedar i klasičan.[10]

Pojava "Sarajevskog cvjetnika"

"Sarajevski cvjetnik", prva privatna bosanskohercegovačka novina političko-informativnog i poučno-zabavnog karaktera, pojavila se u četvrtak, 26. decembra 1868./24. ramazana 1285., u Sarajevu, centralnom mjestu Bosanskog vilajeta. List je štampan u Vilajetskoj štampariji na četiri nepaginirane stranice, dvojezično: uporednim tekstom na turskom jeziku i arapskim pismom, i na bosanskom jeziku ćirilicom. List je izlazio redovno, jednom sedmično, osim kada je (dva puta), zbog urednikove bolesti, kontinuitet prekinut, što je urednik najavljivao na stranicama novine. Posljednji broj je izašao 1. julija 1872./7. džemzul-evela 1289. godine.[11]

---

[7] Hamdija Kreševljaković: "Štamparije u Bosni… str. 24.

[8] *Sarajevski cvjetnik* od 8. januara 1872., (III/45), str. 1.

[9] Muris Idrizović: "Mehmed Šakir Kurtćehajić" *POF*, knj. XIV-XV (1969), 1964-65, str. 353-358.

[10] O jeziku Sarajevskog cvjetnika vidi: Vojislava Bogićević: *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, str. 220; Hamdija Kapidžić: "Razvitak štamparija u Bosni za turskog vremena*",Gajret*, XIV(1930), str. 302; Ljiljana Nogo:" Fonetske, morfološke i jeksičke osobine Sarajevskog cvjetnika", *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini* (ur.) Herta Kuna, Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Radovi VIII, 1981.

[11] Prema navodima u literaturi, u četiri godišta izlaženja *Sarajevskog cvjetnika* štampano je 170 brojeva. Za izradu biblografije korišten je unikatni uvezani primjerak *Sarajevskog cvjetnika,* koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, a koji je najobimniji sačuvani komplet ove novine. Ali, prema istraživanjima i Bibliografijim utvrđeno je da i ovom kompletu nedostaje sedam brojeva. Vidi Senada Dizdar *Sarajevski cvjetnik – studija i bibliografija* na Filozofskom Fakultetu, Sarajevo, 2000., str. 96-104

U prvom broju "Sarajevskog cvjetnika" od 26. decembra 1868. godine u Uvodu je dat program novine koji počinje pohvalom novog vremena i carskih uredbi (reformi): "… a slava i čast onome, koji nam ove uredbe stvara i ostvaruje", da bi zatim urednik naveo i ciljeve pokretanja ovog javnog lista: "…da braći svojim zemljacima kazujemo puteve civilizacije i pričamo dnevne događaje, a ponosimo se, što mislimo, da ćemo tijem načinom rodu od koristi biti".

Nakon određivanja programa novine: "…koga ćemo se pri izdavanju ovoga lista držati", Mehmed Šaćir Kurtćehajić ponovo podvlači: "…i po odobrenju carske vlade počinjemo izdavati ovaj list, koji je posve nezvaničnog karaktera." Zatim dodaje: "List je ovaj namijenjen duševnoj i materijalnoj koristi njegovijeh čitalaca i najveća mu je želja da mu zavičaj procvjeta, zato nosi na sebi (ime S.D.) "Cvjetnik" i evo sada izlazi prvi put čitaocima pred oči."[12]

"Sarajevski cvjetnik", privatna novina političko-informativnog i poučno-zabavnog karaktera, nastala je kao plod ideje urednika i vlasnika Mehmeda Šaćira Kurtćehajića, koji je u njenom osnivanju i pokretanju naišao na razumijevanje (i moguću finansijsku potporu) Topal Šerif Osman-paše, tadašnjeg valije Bosanskog vilajeta, u čemu je Kurtćehajiću "vrata otvorio" njegov tadašnji položaj glavnog urednika zvanične "Bosne", jedine novine izdavane u to vrijeme u ovom Vilajetu.

Prostor za pokretanje nove novine svakako je otvorio i nestanak sa bosanskohercegovačke žurnalističke scene "Bosanskog vjestnika" (1866), lista također političko-informativno-zabavnog karaktera, čime je stvoren stanovit informativni vakuum kod publike koja je već stekla određenu naviku za čitanjem, ne samo zvaničnih i službenih, nego i sadržaja lakšeg karaktera.

Zato, s druge strane, ne treba zanemariti mogućnost da je "*Sarajevski cvjetnik"* nastao kao posljedica potrebe vlasti za određenim manje formalnim (zvaničnim) političko-informativnim angažmanom, koji bi bio ostvarivan putem ove novine, a čije bi pisanje imalo zadatak otvorene političke borbe s neprijateljski raspoloženom srpsko-hrvatskom štampom prema Osmanskom carstvu, koja je u to vrijeme počela neskriveno i bez ikakvog zazora iskazivati i na sve moguće načine opravdavati teritorijalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini.

Pokretanje novog lista, razumljivo, izazvalo je pozornost i drugih novina, pa tako početak izdavanja "Sarajevskog cvjetnika" najavljuje i zvanična "Bosna", koja u cijelosti objavljuje njegov programski tekst.[13]

Srpska i hrvatska štampa će od samog početka izlaženja "Sarajevskog cvjetnika" budno pratiti njegovo pisanje, pa "Zemunski glasnik", list kojeg izdaje Ignac Sopron, već nakon prvog štampanog broja daje ocjenu "Sarajevskog cvjetnika": "List je taj onako isti kao i 'Bosna', iako se hvali da je nezavisan, razlika postoji samo kao što vidimo iz prvog broja, što je manjeg formata i štampan na žutoj hartiji."[14]

Reakcije drugih novina van bosanskohercegovačkih prostora na pojavu "Sarajevskog cvjetnika" zavisit će od nacionalnih pozicija, ali će svi biti saglasni u jednom – da je to list koji služi za promociju zvaničnih stavova osmanske vlasti.

---

[12] *Sarajevski cvjetnik*: od 26. decembra 1868., (I/1), str. 1

[13] *Bosna* (136/IV 1869)

[14] "Žute novine", kako su *Sarajevski cvjetnik* nazivali Martić i Sopron, nose naziv zbog žute boje papira na kome su se štampali prvi brojevi novina.

Naročito zanimanje za pisanje "Sarajevskog cvjetnika" pokazat će srpske novine "Jedinstvo, Srbija, Vidovdan i Zastava"[15] kao i hrvatske "Narodne novine" i "Narodni list" s kojima Kurtćehajić tokom tri i po godine izlaženja "Cvjetnika" vodi žive i žučne polemike u odbrani osmanske uprave, njenih činovnika, kao i reformi u Carstvu.

Pri tome treba naglasiti da su polemike samo jedan od primjera Kurtćehajićevog političkog angažmana, on, naime, svoju političku opredijeljenost iskazuje i u drugim vidovima autorskog oglašavanja, i to kroz vijesti, bilješke, saopćenja, dijaloške oblike i kroz cjelokupan svoj rad na prosvjećivanju Bošnjaka, kojima se najčešće i obraća.

Polemike

Kurtćehajićeva glavna preokupacija pri pokretanju "Sarajevskog cvjetnika" vidljiva je iz uvodnika prvom broju "… da braći svojim zemljacima kazujemo puteve civilizacije i pričamo dnevne događaje, a ponosimo se, što mislimo da ćemo tome narodu od koristi biti… I srcem i jezikom želimo da odgovorimo novom vremenu na njegove pozive."[16] Duh prosvjetiteljstva kojega Kurtćehajić svesrdno zastupa odranije je prisutan u Bosni i Hercegovni kroz ilirski pokret i Vukovo djelovanje, međutim, Kurtćehajić je u svojoj aktivnosti na tom planu više oslonjen na nove ideje Mladoturaka.[17]

Na tragu prosvjetiteljstva je i njegovo zalaganje za građansko-liberalne ideje koje iskazuje u tekstovima o patriotizmu, zalažući se za koegzistenciju svih naroda u Bosni i Hercegovini.[18] Građansko-liberalne ideje koje Kurtćehajić zastupa u "Sarajevskom cvjetniku" u bošnjačkoj tradiciji devetnaestog stoljeća predstavljaju prve nagovještaje kulturnog i ekonomskog pokreta, koji će se ostvarivati tek s početka dvadesetog stoljeća. One u Osmanskom carstvu, međutim, nisu bile novost. Njih je sa Zapada u Carstvo donosila mlada turska buržoazija, kao i nova politička struja Mladi Osmani. Mehmed Šaćir Kurtćehajić, međutim,i pored prihvatanja mnogih zapadnih ideja i ponašanja, opstanak Bosne vidi u sklopu Osmanskog carstva, te u tom okviru treba analizirati i njegove polemičke tekstove.

"Sarajevski cvjetnik" ima 83 polemička teksta (prema Bibliografiji)[19] u kojima polemizira sa drugim novinama (srpskim, hrvatskim, carigradskim…), zatim su to polemike između

[15] *Zastava o Bosni i Hercegovini* u izboru i redakciji Hamdije Kapidžića, (četiri knjige) Sarajevo: Svjetlost, 1956.

[16] *Sarajevski cvjetnik* od 26. decembra 1868., (I/1), str. 1.

[17] Vidi Rizvić, Muhsin: *Između Vuka i Gaja***.** Sarajevo: Oslobođenje, 1989.

[18] *Sarajevski cvjetnik* od 25. jula 1870., (II/30), str. 1.

[19] *Sarajevski cvjetnik* ima niz specifičnosti koje se odnose na oblikovne karakteristike članaka. Najznačajniji su izostanak naslova, autorstva i klasičnog impresuma, što je specifičnost svih listova (*Bosanski vjestnik, Bosna, Sarajevski cvjetnik, Neretva*) koji su izlazili u osmanskom periodu. To je u slučaju *Sarajevskog cvjetnika* značilo da većina tekstova nije potpisana (1347 ili 87, 5%), a ne pojavljuje se ni naslov (oko 98 % priloga). U bibliografskom smislu izrada bibliografije za ovako nestandardiziranu građu predstavljala je izazov, a rezultirala je izradom prve bibliografije čija je nestandardizirana građa prilagođena specijaliziranom standardiziranom bibliografskom programu. Izrađena je bibliografija obima 1540 bibliografskih referenci. Prate je registar autora,

ličnosti (primjer: Teofil Bogoljub Petranović polemizira sa Đorđom H. Lazarevićem), polemike na tekstove dopisnika "Sarajevskog cvjetnika" (primjer Sava Kosanović polemizira na ranije objavljen Hadžitrampićev tekst) i polemike između gradova Kulen Vakufa i Petrovca.

Najveći broj polemika "Sarajevski cvjetnik" vodi sa srpskim i hrvatskim novinama, i upravo su to prilozi koji su bitno obilježili profil ove novine, donijevši joj popularnost u Bosni i Hercegovini (i podršku čitalaca na stranicama "Sarajevskog cvjetnika"), ali i "zabranu ulaska lista u Srbiju". Većinu tih, izrazito politički intoniranih polemika, najčešće vodi Mehmed Šaćir Kurtćehajić, a one su redovito nastajale kao reakcija na nacionalističke napade hrvatske i srpske štampe na osmansku upravu i politiku.

Upravo kroz političke polemike, ali i druge angažirane tekstove, mi smo danas u stanju odrediti Kurtćehajića kao novinara, urednika i javnu ličnost, čiji politički stavovi su određeni njegovom pripadnošću i privrženosti osmanskom političkom i kulturnom prostoru (školovanje, obrazovanje, islamsko-orijentalna tradicija, politički činovnički angažman…), ali i kao čovjeka i novinara čiju ukupnu djelatnost i stavove određuje i snažno izražena svijest o pripadnosti Bosni.

Vodeći posebno nadahnute polemike sa srpskim i hrvatskim listovima Kurtćehajić se ne zadovoljava pukim demantijima (u kojima vješto pronalazi drastične protuprimjere za ono što se napada u Osmanskom carstvu i Bosanskom vilajetu – u samim sredinama iz kojih kritike dolaze), nego često pribjegava globalnim političkim analizama u kojima locira mentore i nalogodavce politike bosanskih susjeda, razotkrivajući suštinu *Istočnog pitanja*, interese velikih evropskih sila na Balkanu, rusku "brigu" o svim Slavenima i krajnjem cilju ruskog panslavizma, ukazujući istovremeno na opasnu igru koju igraju susjedi Bosne, po njih same.

Tako Kurtćehajić u tri teksta polemizira s novosadskom "Zastavom" u povodu njenog pisanja o mogućnosti prodaje Bosne Srbiji.[20]

Polemika počinje tekstom "Polemika sa "Zastavom"o prodaji Bosne", od 5. septembra 1870. godine[21]*, a nastavlja se tekstom "Polemike sa "Zastavom" o pripajanju Bosne Srbiji" od 26. septembra 1870. godine, tekstom u kojem urednik "Sarajevskog cvjetnika" razotkriva detalje diplomatske akcije Srbije da preko "Grigorija", člana engleske vlade, i preko drugih svojih diplomatskih kanala, pridobije Englesku da je na međunarodnom planu podrži u njenim nastojanjima da od Osmanskog carstva kupi Bosnu i anektira je. Kurtćehajić zaključuje kako

registar naslova i registar ključnih riječi: Registar autora ima ukupno 125 identificiranih autora i 1095 anonimnih priloga, dok se Kurtćehajićevo autorstvo posrednim putem utvrdilo za 252 priloga. Registar naslova sadrži 1400 glavnih stvarnih naslova, s tim da se naslovi rijetko ponavljaju, kao npr: *Različnosti. Zanimljivosti iz svijeta* (12 puta). Najobimniji je registar ključnih riječi sa ukupno 6437 različitih predmetnih odrednica, odnosno (4,2) odrednice po svakoj bibliografskoj referenci. Vidi i Senada Dizdar: "Problemi izrade naslova za Bibliografiju Sarajevskog cvjetnika" *Radovi.* Sarajevo: Filozofski fakultet, 2004, Knj XIII (2004), str. 333-347.

[20] "Kada je 1870. jedna bosanska delegacija (pravoslavaca S. D.) bila u Carigradu, pravljeni su preko nje pokušaji da se Bosna pripoji Srbiji …." Ekmečić Milorad: *Ustanak u Bosni 1875-187*8, Sarajevo: Veselin Masleša, 1973.

[21*] *Sarajevski cvjetnik* od 5. septembra 1870., (III/36). str. 1.

je ta akcija propala i: "…time se svrši ova misija, koja je po srbskom kazivanju stala 80.000 dukata putnih i drugih troškova."[22]

Treći tekst od 15. maja 1871. godine pod naslovom "Zastava ne vjeruje u prodaju Bosne", jeste nastavak polemike iz dva prethodna teksta. U prvom dijelu urednik "Sarajevskog cvjetnika" polemizira sa urednikom "Zastave" koji lamentira nad propalim planovima o srbijanskoj kupovini Bosne i Hercegovine. U drugom dijelu svoga teksta Kurtćehajić donosi integralni "Zastavin" tekst sa naslovom "Šta je s Bosnom i Hercegovinom", i komentirajući ga iz pasusa u pasus, zaključuje: "…Urednik 'Zastave' u Novom Sadu izlazećeg lista, koji se može nazvati zastavnikom one partije, koja zavidljivijem očima gleda na mir i poredak u otomanskoj državi i vođom agitatora koji se neprestano trude, da narod ove države u zabludu zavedu i poredak da naruše, od nekoliko godina neprestano raznoseći lažne vjesti, da će se Bosna i Hercegovina Srbiji ustupiti pa da je već visoka porta sa srpskom vladom u pregovore o tome stupila, i time neke ovdašnje žitelje, koji mir ljube, a lukavstva takvijeh agitacija ne poznaju, ogorčava, sad je skoro u jednom broju ovog lista sam sve oborio one glasove, koje je do sada raznosio o Bosni i Hercegovini."[23]

Međutim, Srbija u svojim pretenzijama prema Bosni nije ostajala samo na deklarativnim zahtjevima.[24] U "Cvjetnikovom" tekstu pod naslovom "Srbija od Potre traži Mali Zvornik i selo Sakar", navodi se da "Vidovdan" (u broju 49 od 7. marta) donosi vijest da su: "… srpske vlasti uputile energičnu notu Porti", tražeći priključenje Malog Zvornika i Sakara Srbiji, te da muslimani koji žele ostati, moraju se podvrgnuti zakonima i vlasti sudstva, a da im se garantira ravnopravnost. U drugom dijelu teksta je autorov komentar na srpske zahtjeve i podsjećanje da je granična linija povučena Hatišerifom 1833. godine. Predviđajući šta bi se desilo s muslimanima ukoliko bi ostali u Srbiji, Kurtćehajić podsjeća na kršenje ljudskih i nacionalnih prava manjina u Srbiji i za primjer navodi položaj Rumuna i Jevreja.[25]

Zaključak

Usprkos tome što je bio čovjek sa više interesiranja, zanimanja i zaposlenja, lik i djelo Mehmeda Šaćira Kurtćehajića treba, prije svega, proučavati i doživljavati kroz njegovo najznačajnije djelo – "Sarajevski cvjetnik". Shodno tome, "Sarajevski cvjetnik" ne možemo

[22] *Sarajevski cvjetnik* od 26. septembra 1870., (II/36), str. 1.

[23] *Sarajevski cvjetnik* od 15. maja 1871., (III/19), str. 1-4.

[24] Neskrivene pretenzije i aktivnosti prema Bosni i Hercegovini Srbija pokazuje naročito u vrijeme kneza Mihajla Obrenovića. Još 1844. godine u Srbiji je osnovano tajno društvo koje je imalo članove u Bosni, koji djeluju u Sarajevu, Mostaru i Banja Luci "… a najaktivniji ljudi na toj strani su Serafim Perović, Leontije Radulović, Vasa Pelagić, Sava Kosanović, Bogoljub Petranović, Kosta H. Ristić i dr." Ove organizacije okupljale su i jedan broj katolika (Ivan Franjo Jukić, Blaž Josić) i muslimanskih begova. Više o tome kod : Milorad Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije (1790-1918*), Knj. I, str. 420-460; Ibrahim Tepić: "BiH od kraja XVII st. do austrougarske okupacije 1878. godine"…. str. 203; Milorad Ekmečić: *Ustanak u Bosni*… str. 49.

[25] *Sarajevski cvjetnik* od 25. marta 1872., (IV/4), str. 1-4.

niti smijemo posmatrati drugačije nego u najbližoj vezi s njegovim kreatorom i vlasnikom, Mehmedom Šaćirom Kurtćehajićem. Tako postupajući, složeno reformsko i političko vrijeme s kraja osmanske vladavine Bosnom i Hercegovinom, bit će nam i jasnije i dostupnije, te će nam to uveliko pomoći da formiramo vlastite stavove o jednom izuzetno značajnom i burnom vremenu ne samo za Bosnu i Hecegovinu.

Bosanskohercegovačke novine nastaju kao odraz potrebe osmanske vlasti za propagiranjem reformskih ciljeva i dostignuća, ali i kao sredstvo za suzbijanje nacionalističkih ideja i propagande iz južnoslavenskih zemalja. Tako se i "Sarajevski cvjetnik" pojavljuje u vremenu u kojem se već uveliko odvijaju žestoki napadi srpsko-hrvatske nacionalističke štampe na Osmansko carstvo, njenu upravu i reformske tokove, motivirani neskrivenim teritorijalnim pretenzijama prema Bosni i Hercegovini.

Stoga se i nastanak ove novine može dovesti u direktnu vezu s potrebom vlasti da se sa stranica neke zvanično nezvanične (nezavisne) novine, također žestoko i otvoreno, odgovori i odgovara na te napade, pa u tom kontekstu treba shvatiti i osnovnu namjenu "Sarajevskog cvjetnika". Iako je to privatna novina, okarakterizirana kao "list informativno-političkog i poučno-zabavnog karaktera", njena osnovna misija je, ipak, dominantno političkog karaktera, a raniji istraživači ove teme (T. Kruševac i Đ. Pejanović) eksplicitno određuju "Sarajevski cvjetnik" kao poluzvaničnu novinu.

U svojoj političkoj angažiranosti "Sarajevski cvjetnik" je do kraja izlaženja ostao dosljedno na liniji konfrontacije nacionalističkoj propagandi i sa Istoka i sa Zapada, ali tekstovi i polemike koje je na tom planu vodio Mehmed Šaćir Kurtćehajić, urednik novine, samo su najglasniji i najvidljiviji izraz političkog angažmana.

To je bilo neophodno, jer je to bilo vrijeme u kome se počelo mnogo toga mijenjati, što je zahtijevalo politički angažnaman i djelovanje. Među rijetkima koji su jasno osjećali i znali šta se dešava bio je i Kurćehajić, koji je svojim djelovanjem pokušavao upozoriti i motivirati Bošnjake da "krenu putem napretka, da stanu pod jednu zastavu i da se okanu štetnih uticaja."

To je autor koji je shvatio ulogu i značaj novina kao "vaspitališta društva", ali se nije ograničavao samo na njihov informativni i prosvjetni angažman, nego ih koristi i kao sredstvo koje omogućava da se pošalje glas o sebi i suprotstavi se nacionalističkim pretenzijama "razotkrivajući istinu", kako je često navodio u svojim tekstovima, objašnjavajući šta se krije iza diplomatskih igara, koje su gotovo identične kao i danas.

I zbog toga je, između ostalog, važno ponovo se vratiti "Sarajevskom cvjetniku", čitati i iščitavati njegove stranice, s kojih je vidljivo da je ono što smo živjeli i živimo u posljednjim desetljećima, počelo i raslo prije stotinu i pedeset i više godina.

Literatura:

Časopisi

Sarajevski cvjetnik. Mehmed Šaćir Kurtćehajić (ur.), Sarajevo: (Vilajetska štamparija), 1868./1285. - 1872./1289.

Publicirani radovi

Bašagić, Safvet beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1912.

Bogićević, Vojislav: *Pismenost u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Veselin Masleša, 1975.

Dizdar, Senada: "Prvi bošnjački novinar Mehmed Šaćir Kurtćehajić (1844-1872)", *Bosniaca*, god. 17. br. 17 (2012), str. 60-67.

Dizdar, Senada: "Problemi izrade naslova za Bibliografiju Sarajevskog cvjetnika", *Radovi*. Filozofski fakultet, Knj XIII (2004), str. 333-347.

Dizdar, Senada: *Sarajevski cvjetnik – studija i bibliografija*. Sarajevo: Filozofski fakultet, 2000. (magistarska radnja u rukopuisu)

Ekmečić, Milorad: *Stvaranje Jugoslavije (1790-1918).* knj. I. Beograd: Prosveta, 1989.

Ekmečić, Milorad: *Ustanak u Bosni 1875-1878***.** Sarajevo: Veselin Masleša, 1973.

Hadžiosmanović, Lamija i Demirović, Hatidža: "Bibliografija književnih priloga "Sarajevskog cvjetnika", *Bibliografija književnih prologa u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.* Sarajevo: Institut za književnost, 1991., str. 71-80.

Idrizović, Muris: " Mehmed Šakir Kurtćehajić", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV /1964-65, 1969., str. 353-358.

Jezik štampe u BiH do 1918. / priredila Herta Kuna, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Radovi VIII, 1981.

Kapidžić, Hamdija: "Razvitak štamparija u Bosni za turskog vremena", *Gajret*, god. XIV (1930), str. 300-303.

Kreševljaković, Hamdija: "Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529.-1878*.", Građa za povijest književnosti hrvatske.* Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1920, knj. 9, str. 3-41

Kreševljaković, Hamdija: "Vilajetske skupštine", *Kalendar Narodna uzdanica*, 1938., str. 161-164

Kreševljaković, Hamdija: *Kratak pregled hrvatske knjige u Herceg Bosni od najstarijih vremena do danas.* Sarajevo, 1912.

Kruševac, Todor: *Bosanskohercegovački listovi u XIX veka***.** Sarajevo: Veselin Masleša, 1978.

Kruševac, Todor: "Periodika bosanska za turskog vremena: 1850-1878**."** *Glasnik društava arhivskih radnika u Bosni i Hercegovini,* god. VII (1967), str.103-161.

Memija, Emina: *Bosanski vjesnici***.** Sarajevo: El Kalem, 1991.

Nogo, Ljiljna: "Fonetske, morfološke i leksičke osobine"Sarajevskog cvjetnika", *Jezik štampe u BiH do 1918.* priredila Herta Kuna, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Radovi VIII, 1981.

Pavičević, Branko: *Crna Gora u ratu1862*. Beograd: Istorijski institut, 1963.

Rizvić, Muhsin: *Između Vuka i Gaja***.** Sarajevo: Oslobođenje, 1989.

Šamić, Midhat: *Francuski putopisci u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1981..

Tepić, Ibrahim: "BiH od kraja XVII st. do austrougarske okupacije 1878. godine*",* *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do dugog svjetskog rata,* Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1998.

MEHMED ŠAĆIR KURTĆEHAJIĆ: (1844 -1872)

Senada Dizdar

Summary

Mehmed Šaćir Kurtćehajić (1844-1872) was a unique person in Bosnian and Herzegovinian cultural and political heritage. In literature and in research he is usually mentioned as the first Bosniak journalists, but that is only a part of the rich Kurtćehajić's career achieved in only twenty-eight years of life of this young, gifted and versatile man. Beside of doing the function - editor in chief of *Bosnia*, the official journal of Ottoman rule, Kurtćehajić was the owner of a private newspaper, *Sarajevo cvjetnik*, director of the *Vilayet* Printing House, the official interpreter for the Turkish language, a member of the *Vilayet* Assembly (Majlis umumii vilayet), and President of *Beledija* (Mayor of Sarajevo). He lived in a period of great reform changes of the Empire before the end of Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina, and on the pages of the *Sarajevo cvjetnik* he has saved this significant time from oblivion. His *Cvjetnik*, however, was not just a chronicle of events, but also a place from which one could collect the views of an extremely politically engaged and foresighted personality, follow the controversy which led to the defense of the Ottoman Empire and the Bosnian Vilayet, on the situation of Christians in the Bosnian vilayet, the arrogation of Bosnia and Herzegovina by its Croatian and Serbian neighbors, and find a great number of interesting commentaries in the field of education and culture.

Key words: Mehmed Šaćir Kurtćehajić, *Sarajevo cvjetnik*, polemics, printing on Ottoman period

UDK 929 Korkut, B.: 28

Besim ef. Korkut: tradicionalni učenjak u savremenom svijetu

Ahmed Zildžić
Orijentalni institut
Sarajevo

Besim Korkut (1904-1975) bio je čuveni bosanskohercegovački naučni radnik, arabist i profesor islamskih nauka, dugogodišnji uposlenik Orijentalnog instituta u Sarajevu. U plodnoj naučnoj karijeri dugoj skoro pet decenija, Besim Korkut podučavao je generacije studenata i stručnjaka iz oblasti arabistike i islamskih nauka, dok je svojim brojnim naučnim prilozima i prijevodima s arapskog jezika osigurao trajni spomen i mjesto među naučnim i javnim radnicima u Bosni i Hercegovini XX stoljeća.

Ključne riječi: Besim Korkut, arabist, alim, islamski teolog

Porijeklo

Besim Korkut posljednji je autentični predstavnik ugledne travničke porodice Korkuta u kome su se objedinile i sačuvale sve odlike po kojima je ova ulemanska porodica zavrijedila istaknuto mjesto u vjerskom i intelektualnom životu Travnika i Bosne i Hercegovine. Djed Besima Korkuta bio je čuveni Derviš Muhamed-ef. Korkut, rodonačelnik travničke loze Korkuta, koji je nakon okončanja studija u Istanbulu došao na mjesto muderisa Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, a usto je, moguće i istovremeno, obavljao dužnost travničkog muftije i šejha Nakšibendijske tekije uz Tekijsku (Lončarica) džamiju u gradu. U Travniku je djelovao više od četrdeset godina i ostavio neizbrisiv trag u duhovnom i kulturnom životu grada, odgojivši generacije učenika među kojima su i Ibrahim Bašagić, otac Safvet-bega Bašagića, te budući banjalučki muftija Ibrahim Alihodžić kojima je dao *idžazetnamu*. Neka od njegovih pravnih rješenja i danas su u upotrebi[1], a njegov utjecaj umnogome je prevazilazio okvire duhovnog i kulturnog života, te zadirao i u sferu politike i upravljanja: u delegaciji od dvadeset uglednih Bosanaca i Hercegovaca bio je pozvan od Ahmeda Dževdeta-paše na konsultacije u vezi s reformskim mjerama tadašnje osmanske uprave u Bosni. Mlađi sin Derviša Muhameda ef., otac Besima Korkuta, Ahmed Munib-ef. bio je također muderis, upravnik Rušdije u Travniku, član Ulema-medžlisa u Sarajevu, a jedno vrijeme obavljao je dužnost zamjenika reisu-l-uleme u BiH.

[1] Čuvena je njegova fetva o travničkoj tzv. "bir buçuk" jaciji, koja se i danas obavlja jedan sat i trideset minuta poslije akšam-namaza. Vidi: Alija Bejtić: *Derviš M. Korkut kao kulturni i javni radnik*. Sarajevo: Biblioteka Pokopnog društva "Bakije", 1974., 14.

Besim Korkut rodio se 25. XI 1904. godine u Sarajevu kao najmlađi sin Ahmeda Munibaef. Korkuta. Besimova starija dva brata, Sakib Korkut i Derviš M.[unibov] Korkut, bili su i sami istaknute javne ličnosti političkog, kulturnog i naučnog života svoga vremena.

Obrazovanje

Obrazovanje Besima Korkuta odvijalo se prema sretnom spoju tradicionalnog i modernog. S obzirom na porodičnu tradiciju učenosti u islamskim znanostima, razložno je pretpostaviti da je prve korake u tom smislu prešao pred ocem. Mekteb, a poslije i Rušdiju, završio je u Travniku, da bi nakon toga pohađao Okružnu medresu u Sarajevu. Godine 1920. upisao se u Šerijatsku sudačku školu u Sarajevu, koju je pohađao sljedećih pet godina. Godine 1925., nakon okončanja školovanja u Sarajevu kao stipendist *Gajreta* otputovao je u Kairo, gdje se upisao na znameniti muslimanski univerzitet Al-Azhar na kome je studirao i diplomirao na Odsjeku za šerijatsko pravo i arapski jezik. Formalno obrazovanje Besima ef. Korkuta okončano je diplomiranjem na Al-Azharu 1931. godine. Neizmjeran lični entuzijazam, porodična pozadina, spoj formalnog i neformalnog obrazovanja, te profesionalnog usavršavanja, koje se nastavilo tokom cjelokupne karijere, priskrbili su Besimu Korkutu atribut jednog od najobrazovanijih ljudi u zemlji u oblasti arabistike i islamskih nauka svog vremena.[2] Nakon okončanja obrazovanja uslijedila je faza predanog i plodnog pedagoškog i naučnog rada.

Pedagoški rad

Rad u nastavi Besima ef. Korkuta počeo je skoro istovremeno s njegovim povratkom u zemlju. Godine 1931. postavljen je za nastavnika u Šerijatskoj sudačkoj školi, gdje je predavao arapski jezik, šerijatsko pravo, dogmatiku, povijest islama i arapsku stilistiku. U svojstvu nastavnika Šerijatske sudačke škole izvjesno vrijeme predavao je islamsku vjeronauku i u Prvoj muškoj gimnaziji u Sarajevu. Kada Šerijatska sudačka škola prestaje s radom 1937., Besim Korkut je prebačen za nastavnika-vjeroučitelja u Šerijatskoj gimnaziji u Mostaru, gdje ostaje do 1940. godine. Po povratku u Sarajevo, Besim-ef. predaje povijest islama na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi (VIŠT). Ovim posljednjim angažmanom, koji je potrajao do oslobođenja zemlje, 1945. godine, okončava se kontinuirani pedagoški rad Besima-ef. Korkuta. Ipak, posredna veza s obrazovanjem je očuvana. Nakon 1945. godine Korkut radi kao referent i načelnik u Ministarstvu prosvjete Narodne vlade BiH i Komitetu za visoko školstvo i naučne ustanove, gdje ostaje do 1950. godine. U ovom periodu Korkut je kratko radio i u IP Svjetlost. Godine 1950. ukazom vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine u Sarajevu je osnovan Orijentalni institut, jedinstvena javna naučna ustanova iz oblasti orijentalistike i povijesti naroda Jugoslavije pod turskom vlašću. Besim-ef. Korkut je od samog osnivanja angažovan na Orijentalnom institutu kao arabist. Obavljao je i dužnost načelnika Filološkog odjeljenja Orijentalnog instituta, gdje ostaje do odlaska u penziju 1967. godine. Uz povremeni angažman u nastavi na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, iz biografije

[2] Takvog mišljenja je Sulejman Grozdanić, dugodišnji saradnik Besima Korkuta, kolega po struci i direktor Orijentalnog instituta u Sarajevu. Vidi: "In Memoriam: Prof. Besim Korkut (1904-1975)", *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, god. XXV (1976), 6-7.

Besima Korkuta je vidljivo da je tek s angažmanom na Orijentalnom institutu došlo do značajnije promjene fokusa i postepene konsolidacije njegovih akademskih interesa, što će rezultirati i njegovim naučnim radovima.

Naučni i prevodilački rad

U publicistici se Besim Korkut javlja već 1931. godine, po povratku u zemlju nakon okončanja studija na Al-Azharu. U časopisu *Gajret* za tu godinu piše izvještaj sa studija u kome opisuje svoje kairsko iskustvo, i upućuje pismo zahvalnosti tom prosvjetnom društvu s čijom stipendijom je i putovao na studij.

Sljedeća faza Korkutove autorske djelatnosti jesu udžbenici povijesti islama koje je pisao osjetivši praktičnu potrebu za takvom literaturom izravno u nastavi. Nakon što je Ulema-medžlis u Sarajevu 1934. godine raspisao konkurs za izradu udžbenika vjeronauke u srednjim školama, Besim Korkut je izradio udžbenik povijesti islama za VII razred, koji je štampan sljedeće, 1935. godine u izdanju Vakufske direkcije. Iste godine nastao je i skraćeni pregled povijesti islama, baziran na prethodnom udžbeniku i objavljen u okviru Gajretove biblioteke. U ovu grupu se može svrstati i Korkutova *Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije*, objavljena u Sarajevu 1952. godine. Udžbenik je nesumnjivo rezultat autorovog rada u prosvjeti i iskustava predavanja arapskog jezika učenicima prvog i drugog razreda gimnazije za koje nije postojala pretpostavka prethodnog poznavanja niti jednog elementa arapskog jezika, uključujući i pismo. Korkut je pripremio i drugi dio ovog udžbenika, *Gramatiku arapskog jezika za III, IV i V razred klasične gimnazije*, ali on, nažalost, nikada nije objavljen. Razlog tome, barem djelimično, mogao je biti i negativan prikaz Korkutove gramatike, koji je napisao Fehim Bajraktarević i objavio u *Prilozima za orijentalnu filologiju* Orijentalnog instituta u Sarajevu 1953. godine.[3] Nema sumnje da je ova početna polemika između dvojice uglednih orijentalista na simboličan način označila početak jedne specifične faze u karijeri Besima Korkuta. Kao prvo, njegovo prvo pravo naučno djelo doživjelo je izravno sučeljavanje i čitanje stručne javnosti i bilo predmet prikaza u jedinom specijaliziranom časopisu za pitanja arabistike i orijentalistike u širem smislu. Drugo, polemika između Bajraktarevića i Korkuta koja je počela u vezi s gramatikom arapskog jezika, nastavit će se i sljedeću skoro deceniju i obuhvatit će i druge relevantne oblasti: arapski izvornik *Hiljadu i jedne noći*, arapske diplomatske dokumente u Državnom arhivu u Dubrovniku. Treće, upravo ova polemika će modifikovati fokus Besima Korkuta, a neke od Bajraktarevićevih primjedbi će ga motivisati na agilniji i produktivniji angažman u nauci. I kao posljednje, ali ne najmanje važno: unatoč izvjesnoj

[3] Bajraktarevićev prikaz objavljen je u POF-u god. IV, 1953, 640-643. Sam Korkut kao razlog nepojavljivanja drugog dijela Gramatike navodi tehničke poteškoće. U svom odgovoru na spomenuti prikaz Korkut piše: "Nekoliko mjeseci prije toga [tj. prije objavljivanja prikaza prvog toma Gramatike – op.aut.] bilo je, poslije ocjene stručne komisije, odobreno štampanje Gramatike arapskog jezika za III, IV i V razred klasične gimnazije, rješenjem Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRBiH broj 1011 od 18. juna 1953. godine, koju sam također napisao, ali koja se nije počela štampati zato što su arapska slova u štampariji 'Veselin Masleša' u Sarajevu bila dotrajala, čekalo se na izradu novih". Vidi: Besim Korkut: "Odgovor dr. Fehimu Bajraktereviću", *POF*, god. V (1955), str. 331.

žustrini polemičkog diskursa, koji je mjestimično poprimao oblik napada na ličnost Besima Korkuta, polemička prepiska će Korkutu pružiti izvanrednu priliku da defanzivno manifestuje svoje raskošno poznavanje arapskog jezika, književnosti, filologije, povijesti i islamske teologije. Iz tih polemika Besim Korkut će se ukazati kao oformljen i zaokružen naučnik bez kompleksa koji posjeduje vlastite stavove koje je spreman argumentovano braniti, posebno onda kada su u srazu s uvriježenim mišljenjima u nauci, bilo na Istoku ili Zapadu.

Okvir se formirao već u prepisci oko arapske gramatike. Primjedbe Fehima Bajraktarevića mogu se ukratko izložiti na sljedeći način: upotreba zastarjelog, srednjovjekovnog, skolastičkog metoda u pisanju gramatike arapskog jezika koji je pun nepotrebnog šematizovanja; nepoznavanje i nepozivanje na autoritativnu naučnu literaturu o arapskoj gramatici, koja je nastala na velikim evropskim jezicima s insinuacijom da je razlog tome lingvistička barijera; odsustvo popisa korištene literature; svojevoljna transkripcija koja ne slijedi niti jedan od preporučenih metoda; pogrešno poimanje nekih gramatičkih koncepata poput infinitiva; nepotrebna pažnja na proste i temeljne stvari poput čitanja i sricanja koji zauzimaju veliki dio knjige; upotreba nekih terminoloških rješenja i neupotreba naučne terminologije; raspored poglavlja i nesrazmjerna pažnja ukazana nekim dijelovima gramatike. U svom odgovoru Besim Korkut, prema mom mišljenju, veoma argumentovano, odbacuje većinu Bajraktarevićevih primjedbi, naglašavajući da je razlika u percepciji uvjetovana različitim iskustvima i ulogama dvojice arabista. Besim Korkut je gramatiku arapskog jezika predavao i pisao za učenike prvog i drugog razreda srednje škole, dok je Bajraktarević, u vrijeme kada je pisao prikaz, već nepune tri decenije bio predavao na Beogradskom univerzitetu. Autor gramatike tom činjenicom objašnjava okolnosti koje mu prikazivač zamjera: nesrazmjerno dug dio knjige naslovljen "Nauka o glasovima" u kojima učenici bez ikakvog predznanja treba da se nauče čitati i pisati arapskim pismom. Ista činjenica da je udžbenik pisan za prva dva razreda srednje škole objašnjava i neka terminološka rješenja autora: promjena imena umjesto deklinacija, promjena glagola umjesto konjugacija i sl. Raspravljajući o stručnim i tehničkih pitanjima arapske gramatike, Korkut jasno demonstrira da je upoznat s najznačajnijim naučnim ostvarenjima na Zapadu, ali prednost daje udžbenicima arapskog jezika koji su napisali Arapi, ne samo u prošlosti, već i u to vrijeme. Većina Bajraktarevićevih primjedbi bi imala mnogo više smisla i opravdanja da je riječ o općoj gramatici arapskog jezika za široku upotrebu, a ne udžbeniku za srednju školu. Iz njegovih primjedbi jasno je da je Bajraktarević čitanju i ocjenjivanju tog djela prišao kao da je riječ o općoj gramatici i u tome je moglo biti nekog opravdanja zbog općeg manjka gramatika i udžbenika za učenje arapskog jezika. Kako bilo, neke njegove primjedbe su neosnovane i zbog toga jer je riječ tek o prvom dijelu jedne cjeline, kako ju je zamislio i napisao autor, a koja uključuje i drugi tom gramatike za posljednja tri razreda klasične gimnazije, gdje su, prema svjedočenju autora, mnoge stvari dopunjene i objašnjene.

Ako je Bajraktarevićev prikaz Korkutove gramatike započeo polemiku između ove dvojice velikana orijentalistike na prostoru Jugoslavije, Korkut je sa svoje strane učinio sve da se ona nastavi i u godinama koje su uslijedile. Pozivajući se na jedan tekst F. Bajraktarevića o *Hiljadu i jednoj noći* iz 1955. godine,[4] Besim Korkut je problematizirao čitanje jedne ključne riječi u arapskom izvorniku za koju je autor teksta ustvrdio da predstavlja grad Zadar koji

[4] F. Bajraktarević: "Dubrovčani i Zadrani u *Hiljadu i jednoj noći* ", *Istoriski časopis*, knj. V (1954-55), 155-165.

se, navodno, spominje u jednoj od priča.[5] To bi, pored Dubrovnika, bio i drugi grad dalmatinske obale, koji bi bio spomenut u *Hiljadu i jednoj noći*, pa bi time i interesovanje jugoslavenske orijentalistike za ovo djelo i povijesni kontekst priča o caru Omeru ibn al-Nu'manu bilo snažnije i prodornije. Oslanjajući se na vlastito istraživanje arapskih dokumenata u Dubrovačkom arhivu, Korkut je nakon temeljite filološke obrade spornog naziva nesumnjivo utvrdio da ne može biti riječ o Zadru, čije se ime na arapskom jeziku iz tog perioda bilježi sasvim drukčije, već o važnoj italijanskoj luci Livorno na Sredozemnom moru.

Reakcija F. Bajraktarevića bila je žustra[6]; rasprava se prenijela u domen *ad hominem*, pri čemu je njegov odgovor jasno ukazivao na odsustvo mjere i dobrog ukusa. Osim tog napada na ličnost, odgovor je sadržavao malo osvrta na Korkutovu hipotezu o čitanju spornog mjesta, insistirajući na vlastitoj verziji koja se doima neubjedljivo. U istom broju objavljen je i odgovor B. Korkuta[7] u kome je opovrgnuta većina pospulata na kojima je počivalo Bajraktarevićevo čitanje. Važno je napomenuti da se cijela polemika o ovom pitanju odvijala u godinama koje je B. Korkut gotovo u potpunosti posvetio prijevodima priča iz *Hiljadu i jedne noći*, prijevodom indijskih basni, i *Kelile i Dimne*.[8]

Sljedeća epizoda u polemici Korkut–Bajraktarević odnosila se na arapske dokumente u Državnom arhivu u Dubrovniku na kojima su radili i jedan i drugi, skoro istovremeno. Na tom projektu izdavanja i prevođenja arapskih dokumenata Arhiva u Dubrovniku, vjerovatno svom prvom naučnom zadatku na Orijentalnom institutu, Besim Korkut je radio cijelu jednu deceniju: prva knjiga objavljena je kao prvi svezak novoosnovane edicije *Posebna izdanja Orijentalnog instituta* već 1960., druga u istoj ediciji 1961., a treća 1969. godine.[9] Iz faksimila pojedinih dokumenata koji se nalaze na kraju svake od tri knjige jasno su uočljive razmjere izazova: dokumenti su pisani magripskim ductusom, značajno različitim od uobičajenih vrsta arapskog pisma na koje su naši stručnjaci navikli, mnogi su u veoma lošem stanju, a posebnu poteškoću čini i sam jezik, koji je ne uvijek najsretnija mješavina standardnog arapskog jezika, vokabulara mediteranske trgovačke *lingua francae*, naziva mjesta i ličnih imena, te lokalnih magripskih dijalekata Tunisa, Alžira i Maroka. S druge strane, F. Bajraktarević je objavio nekoliko dokumenata iz Dubrovačkog arhiva u jednom članku[10], a nekoliko godina kasnije i monografiju u kojoj je reproducirao arapski izvornik dvadeset i tri dokumenta iz navedene kolekcije i dao njihov prijevod na naš jezik.[11] Prirodno je da je takav nivo podudarnosti morao rezultirati nastavkom polemike: obojica su godinama radili na istim dokumentima, svako s vlastitim rješenjima u diplomatičkoj obradi isprava, reprodukciji

---

[5] B. Korkut: "Da li se Zadrani spominju u *Hiljadu i jednoj noći*", *POF*, god. IX (1959), 203-206.

[6] Odgovor na napis "Da li se Zadrani spominju u *Hiljadu i jednoj noći*", *POF*, god. X-XI, 1960-61, 273-277.

[7] Ibidem, 277-282.

[8] Za više informacija pogledati bibliografiju u prilogu.

[9] Puni naslovi i ostali podaci u bibliografiji.

[10] F. Bajraktarević: "Die arabischen Urkunden des Staatsarchivs von Dubrovnik (Ragusa)", *Der Islam*. Band 33, Heft 1-2 (1957), 135-141.

[11] F. Bajraktarević: *Dubrovačka Arabica*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1962., 173 str.

izvornika i prijevodu sadržaja. Za razliku od prethodna dva slučaja, odgovor Bajraktarevića na brojne primjedbe Korkuta[12] potpuno je izostao. Umjesto Bajraktarevića, u polemiku se uključio jedan drugi bard jugoslavenske i bosanskohercegovačke orijentalistike, Šaćir Sikirić, koji je o prijevodima i Korkuta i Bajraktarevića napisao obiman rad, iznoseći primjedbe i vlastita rješenja za omaške i jednog i drugog prevodioca.[13] Konačna presuda jednog od osnivača institucionalne orijentalistike u BiH bila je nedvosmislena: iako ni Korkuta nije poštedio brojnih zamjerki, Sikirić u zaključku navodi da su "...prijevodi prof. Korkuta, koji su očevidno tačniji od prof. Bajraktarevića, mogli biti na nekim mjestima stilski dotjeraniji".[14]

Ne može biti nikakve sumnje u to da je kruna naučnog i stručnog djelovanja Besima Korkuta u oblasti arabistike njegov čuveni prijevod Kur'ana. I nakon skoro četiri decenije upravo uz prijevod Kur'ana se najčešće veže ime Besima Korkuta, i u stručnim krugovima, i u široj čitalačkoj publici. Prijevod Kur'ana Besima Korkuta je njegov trajni, neprolazni zalog našoj nauci. Iz svjedočenja njegovih savremenika koji su posredno ili izravno bili upoznati ili, pak, uključeni u posao oko prevođenja Kur'ana na bosanski jezik, jasno je da je Besim Korkut tom poslu prišao s punom sviješću o njegovom značaju i monumentalnosti. Dovoljna potvrda za to je da je na prijevodu radio duže od jedne decenije.[15] Ne treba posebno isticati težinu te zadaće i odgovornost prevodioca da značenja i ljepotu nenadmašnog arapskog izvornika središnjeg teksta jedne vjerske tradicije ispravno prenese na drugi jezik. Pod teretom zadatka, Besim Korkut je često odlazio kod Kasima Dobrače u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu[16] na konsultacije u vezi s rješenjem nekih nedoumica, ali i da bi se okoristio bogatom literaturom iz oblasti tefsira, koju je konsultovao radeći na tom poslu. U prevođenju Kur'ana Korkut se služio čuvenim djelima iz oblasti tefsira *al-Kaššaf* Mahmuda b. Omera Zamahšarija, te djelom *Iršad al-aql al-salim*, osmanskog šejh-ul-islama Ebu Su'ud efendije, kao i brojnim prijevodima Kur'ana na naš, engleski, francuski i njemački jezik. U uspješno okončanje tog velikog posla, Korkut je usmjerio sva svoja znanja i sposobnosti: vanredno dobro poznavanje arapskog jezika koje je i ranije provijavalo kroz njegove polemike, temeljito teološko obrazovanje te, ne i najmanje važno, dobro poznavanje našeg jezika. U njegovoj naučnoj i stručnoj praksi i iskustvu stekle su se gotovo sve potrebne pretpostavke za obavljanje jednog tako kompleksnog, obimnog i teškog zadatka. U odnosu na postojeću tradiciju prijevoda, krajnji rezultat Korkutovog rada je čitljiv prijevod kur'anskog teksta na bosanskom jeziku, tečan i tačan, razumljiv i skladan, u organskoj cjelini bez opterećavajućih objašnjenja u zagradama ili alternativnih rješenja. Čak i usputne bilješke su sažete i precizne. Kasnije će uslijediti i drugi prijevodi na bosanski jezik, svaki na svoj način autentičan i

[12] B. Korkut je o tome napisao ukupno tri priloga na više od 70 stranica, često taksativno nabrajajući omaške u čitanju i/ili prijevodu. Detalji o tim radovima se nalaze u bibliografiji.

[13] Šaćir Sikirić: "Dva prevoda arapskih dokumenata Dubrovačkog arhiva", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knjiga I, (1963), 331-343.

[14] Ibidem, str. 343.

[15] Hfz. Mahmud Traljić: *Istaknuti Bošnjaci*, drugo dopunjeno izdanje. Sarajevo: El-Kalem, 1998., 150.

[16] O toj saradnji Kasim Dobrača je ostavio i nadahnuto svjedočenje: "Naši merhumi – Besim efendija Korkut (kratak osvrt na život i rad)", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. XXXIX, broj 1 (1976), 68-77.

uspješan; svaki na svoj način nadogradnja elemenata koji su kod Besima Korkuta ostali u drugom planu. Ipak, za mnoge čitaoce i danas ime Besima Korkuta i njegova ukupna karijera u arabistici ostaje sinonimom za prijevod Kur'ana na naš jezik. Ta neprolazna popularnost i doslovno neuhvatljiv broj ponovljenih izdanja do danas[17] najbolji je vrijednosni sud o uspješnosti njegovog prijevoda. Nakon duge i teške borbe da prijevod konačno ugleda svjetlo dana,[18] Orijentalni institut je 1977. godine objavio Korkutov prijevod u luksuzno opremljenom izdanju s faksimilom rukopisa prijepisa Kur'ana koji je nastao u Bosni.[19] Ironija sudbine je odredila da Besim Korkut ne dočeka objavljivanje svog najznačajnijeg poduhvata nad kojim je bdio posljednih deset godina života. Umro je u Sarajevu, 02. novembra 1975. godine. *Allah rahmet eylesin*.

Korištena literatura

Alija Bejtić: *Derviš M. Korkut kao kulturni i javni radnik*. Sarajevo, 1974.

Besim Korkut: "Odgovor dr Fehimu Bajraktareviću", *POF*, god. V, 1954-55, 331-338.

Besim Korkut: "Da li se Zadrani spominju u *Hiljadu i jednoj noći", POF*, god. IX, 1959., 203-206.

Besim Korkut: "Zadrani se zaista ne spominju u *Hiljadu i jednoj noći*", *POF*, god. X-XI, 1960-61, 277-282.

Bisera Nurudinović: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1918-1945*. Sarajevo: Orijentalni institut, Posebna izdanja XIII, 1986.

eadem, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945-1960*. Sarajevo: Orijentalni institut, Posebna izdanja VI, 1968.

---

[17] Prema preliminarnom popisu, Korkutov prijevod Kur'ana doživio je od prvog izdanja 1977. do danas oko dvadeset ponovljenih izdanja u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Tačne podatke gotovo je nemoguće utvrditi.

[18] Ugovor o objavljivanju prijevoda Korkut je prvobitno potpisao sa Vrhovnim islamskim starješinstvom. Zbog iznimno visokih finansijskih troškova koji su bili potrebni da se ispune tehnički zahtjevi prevodioca u vezi s objavljivanjem knjige, Starješinstvo se iz tog posla moralo povući i raskinuti ugovor. Nakon toga, Korkut uspijeva postići dogovor sa Orijentalnim institutom. Nakon smjene rukovodstva u Starješinstvu, oni ponovo izražavaju spremnost da krenu u taj projekt, no ovaj put Korkut nije želio pogaziti datu riječ upravi Orijentalnog instituta. Nakon prvog izdanja 1977. godine, Starješinstvo i izdavačka kuća El-Kalem su preuzeli prava objavljivanja prijevoda. Devedestih godina se u posao objavljivanja prijevoda uključuje mnoštvo organa i organizacija, i domaćih i stranih, tako da je slika o tačnom broju izdanja do danas prilično nejasna. Svjedočanstvo o Korkutovoj borbi da objavi svoj prijevod dao je Kasim Dobrača. Vidi napomenu 16.

[19] Riječ je o rukopisnom djelu pisara i kaligrafa Huseina Bošnjaka, nastalom oko 1755-56 u Bosni. Originalni rukopis, koji se ubraja u jedan od najljepših prepisa Kur'ana kod nas, čuva se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH u Sarajevu, MS-3846 (novi broj: Rs 836). Detaljnije o prvom izdanju prijevoda Kur'ana pogledati u bibliografiji, a o rukopisu u: Osman Lavić: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Sarajevo: Al-Furqān: Fondacija za islamsko naslijeđe i Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1432/2011, 8-9.

eadem, *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1961-1965*. Sarajevo: Orijentalni institut, Posebna izdanja IX, 1981.

Fehim Bajraktarević /rec./: "Besim Korkut, Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije. Sarajevo: Svjetlost, 1952" u: *POF*, god. III-IV, 1952-53, 640-643.

Fehim Bajraktarević: "Odgovor na napis 'Da li se Zadrani spominju u *Hiljadu i jednoj noći*'", *POF*, god. X-XI, 1960-61, 273-277.

Hatidža Čar-Drnda: "Korkut, Besim", *Leksikon pisaca Jugoslavije*, III (K-LJ). Matica Srpska, 1987., 265.

Hfz. Mahmud Traljić: *Istaknuti Bošnjaci*, drugo dopunjeno izdanje. Sarajevo: El-Kalem, 1998., 148-152.

Kasim Dobrača, "Naši merhumi – Besim efendija Korkut (kratak osvrt na život i rad)", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. XXXIX, broj 1 (1976), 68-77.

Muhammed Aruçi: "Korkut, Besim (1904-1975) – Boşnak asıllı âlim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, 2002., 204. Sulejman Grozdanić: "In Memoriam: Prof. Besim Korkut (1904-1975)", *POF*, god. XXV (1976), 6-7.

Šaćir Sikirić, "Dva prevoda arapskih dokumenata Dubrovačkog arhiva", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*. knj. 1 (1963), 331-343.

BESIM EFFENDI KORKUT: TRADITIONAL SCHOLAR IN THE MODERN WORLD

Ahmed Zildžić

Summary

Besim Korkut (1904-1975) was a famous Bosnian Herzegovinian scholar, Arabists and Islamic science professor, a longtime employee of the Oriental Institute in Sarajevo. In his profilic scientific career nearly five decades long, Besim Korkut taught generations of students and professionals in the field of Arabistics and Islamic Studies, while his numerous scientific contributions and translations from Arabic language provided a permanent memorial and a place among the scientific and public workers in Bosnia and Herzegovina of XX century.

Key words: Besim Korkut, Arabist, *alim* (teacher), Islamic theologian

UDK 821.163.43*.09: 929 Bašagić, S.

U povodu 80. godišnjice od smrti Safvet-bega Bašagića: što je nama Bašagić danas?

Muhidin Džanko
Filozofski fakultet
Sarajevo

Safvet-beg Bašagić (r. u Nevesinju 6. maja 1870. – u. u Sarajevu 9. aprila 1934.) bio je, izvan svake sumnje, jedna od najmarkantnijih ličnosti u povijesti bošnjačke kulture s kraja 19. i u prvoj polovici 20. vijeka. Ipak, za njegova života nije napisana niti jedna kritička monografija o životu i djelu Bašagićevom, makar je Munir Šahinović Ekremov odmah nakon Bašagićeve smrti u listovima "Obzor" (1934.) i "Muslimanska sviest" (1936.) vodio inicijativu da se o Bašagiću napiše jedna sintetska monografija i da mu se u Sarajevu ili Zagrebu izradi spomenik. Možda bi ova Šahinovićeva inicijativa i urodila plodom da je nije prekinuo Drugi svjetski rat, a nakon rata Bašagić je marginaliziran i kao pisac i kao intelektualac u tadašnjoj jugoslavenskoj književnoj historiografiji. Toj marginalizaciji najbolje svjedoči natuknica o Bašagiću u prvom tomu *Enciklopedije Jugoslavije* (1955). Inače je ovu natuknicu potpisao Hazim Šabanović, ali je tekst natuknice znatno redigiran u režiji Ilije Kecmanovića. To je priznao i sam Šabanović, jer su u natuknici napravljene i neke krupne materijalne pogreške, a cijeli tekst je tendenciozno napisan s namjerom da se relativizira pa čak i minorizira značaj Bašagićevog kulturnog i literarnog rada. Ništa bolje Bašagić nije prikazan niti u *Jugoslovenskom književnom leksikonu* (1971), gdje je natuknicu o Bašagiću napisao Aleksa Mikić, predstavivši Bašagića tek kao pjesnika i prevoditelja. Znakovita šutnja o Bašagiću trajala je sve do početka 1970-ih godina, kada su u ediciji *Kulturno naslijeđe BiH* (1971) objavljena *Izabrana djela Safvet-bega Bašagića* u tri knjige, gdje je čuveni predgovor za *Izabrana Bašagićeva djela* napisao Muhsin Rizvić, koji je i autor *Bibliografije i Literature*. Ovaj predgovor u prvotnoj varijanti nosio je naslov "Pjesničko djelo Mirze Safveta", a kasnije će biti često objavljivana i Rizvićeva studija naziva: "Rodoljubivo-patriotski pjesnik Mirza Safvet". Rizvićeve studije o Bašagiću često su opetovane u mnogim izdanjima Bašagićeve poezije, što je, prema mom mišljenju, zagušivalo recepciju Bašagićeva pjesništva i u znatnome određivalo njezin dalji recepcijski tok. Zato je hvale vrijedan svaki pokušaj nove studije o Bašagićevoj poeziji (primjerice, Muniba Maglajlića, Muhidina Džanka i Sanjina Kodrića), kao što je spomena vrijedna i bibliografija Bašagićevog djela koju je uradio Mustafa Ćeman. Naravno, ovim studijama treba pridodati brojne kritičke tekstove o Bašagićevom pjesništvu koje su nastale prije Drugog svjetskog rata, a poseban značaj ima uvodna studija za *Odabrane pjesme Bašagićeve* (1944), koju je napisao Alija Nametak, svakako najbolji poznavatelj Bašagićevog života i djela. Prava je šteta što se Nametak nije želio prihvatiti pisanja monografije o Bašagiću i danas možemo samo nagađati zašto

to Nametak nije htio ili nije mogao uraditi. Čak bi se moglo reći da je Alija Nametak u mnogim situacijama pokazivao vidan animozitet spram Bašagića, što je posebno primjetno u njegovom *Sarajevskom nekrologiju*. Za povijest recepcije Bašagićevog književnog i znanstveno-kulturnog djela vrijedne su i studije koje su napisali Džemal Ćehajić, Lamija Hadžiosmanović, Mustafa Imamović, Amir Ljubović, Lejla Gazić, Lejla Nakaš, Filip Želez, Esad Zgodić, Ibrahim Kajan, kao i studije nastale u prvoj polovici 20. vijeka (Maksimilian Braun, Fehim Bajraktarević, Hamdija Kreševljaković, Seid Mustafa Traljić, Ahmed Muradbegović i dr.) Bašagićevo djelo uistinu je bilo bogato i raznovrsno, počevši od poezije objavljivane s kraja 19. i početka 20. vijeka (*Trofanda iz hercegovačke dubrave, Misli i čuvstva, Izabrane pjesme*), dramskih tekstova (*Abdulah paša, Pod Ozijom ili krvava nagrada*), pripovjedne proze (*Uzgredne bilješke*), Mevluda, zatim historijskih knjiga i studija (*Najstariji ferman begova Čengića, Gazi Husrev-beg, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Najstarija turska vijest o Kosovskom boju*), književnohistorijskih i književnokritičkih i biografsko-leksikonskih knjiga i studija (*Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*). Ipak, sa žaljenjem treba konstatirati da do sada nisu objavljena sabrana djela Safvet-bega Bašagića, nije prevedena s njemačkoga na bosanski jezik njegova doktorska disertacija, koju je, istina, preveo i objavio sam Bašagić. Također, nisu istraženi i brojni Bašagićevi tekstovi objavljeni u bečkoj i austrijskoj periodici s početka 20. vijeka, a trebalo bi svakako i objaviti posebnu studiju o Bašagićevim tekstovima u bosanskoj, hrvatskoj i jugoslavenskoj periodici, kao što bi trebalo i sačiniti posebnu knjigu Bašagićevih izabranih periodičkih tekstova iz povijesti, književne kritike, islamologije i kulturologije općenito. S druge strane, do sada nije dovoljno rasvijetljeno pitanje Bašagićevog nacionalnog opredjeljenja i njegova poimanja ideje bošnjaštva, makar u tome smislu postoje značajne studije i opservacije E. Zgodića, Š. Filandre, M. Filipovića, M. Hadžijahića i dr. U ozračju ovakvih zapažanja nužno se zapitati, makar i prigodničarski – što je nama Bašagić danas? Je li to tek neki puki prigodničarski tekst koji se obično piše u povodu kakvog jubileja, a zapravo predstavlja stalno opetovanje istih stvari prepisanih s interneta? Ili bi svako podsjećanje na Bašagića, makar i prigodno, moralo biti poticaj da se Bašagićevo magistralno djelo (pjesničko, dramsko, pripovjedačko, književnokritičko, leksikološko, povjesničarsko, islamološko) sagleda iz svih kritičko-interpretacijskih perspektiva, sa stalnim odmakom spram dotadašnjih studija. Nažalost, nakon smrti Muhsina Rizvića (1994) gotovo je zamrla književna znanost koja se bavi proučavanjem historije bosanske književnosti iz austrougarskog perioda, pa tako i Bašagićevo djelo stoji na margini i u zakutku naših književnih studija. Zato će se o Bašagiću pisati i govoriti samo prigodno, populistički, dnevnopolitički i kako sve ne, a znanstveni i kritički, nažalost, ponajmanje. Ako već govorimo o povijesti recepcije Bašagićevog života i djela, onda tu svakako treba ukazati na ono što sam svojevremeno nazvao "ideologijskom upotrebom djela" unutar koje su uspostavljeni različiti ideološko-recepcijski horizonti (pro-hrvatski, probošnjački, rasno-karakterološki, pedagoški, anatemistički, socmarksistički i dr.) o čemu sam opširnije pisao u svojoj knjizi *Safvet-beg Bašagić* (2006). Ono što je posebno znakovito u recepciji Bašagićevog djela jesu mnogi tekstovi i opaske kritičara u kojima se minorizirao Bašagićev rad (F. Bajraktarević, M. Handžić, H. Šabanović, A. Nametak, M. Begić i dr.). No, to nije problem Bašagićevog djela, već prvenstveno naše književne historiografije i književne znanosti općenito, koja još nije kadra u cjelini ili pojedinačno, objektivno i kritički, valorizirati našu književnu i kulturnu baštinu i unutar nje djela naših znamenitih ljudi, kakav je, svakako, bio i Safvet-beg Bašagić.

UDK 94 (497.6):394.46

Značaj Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a za razvoj savremene državnosti Bosne i Hercegovine

Elmir Sadiković
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Bosna i Hercegovina je postojala kao srednjovjekovna država i kao pravno odvojena i definirana provincija tokom 400 godina osmanske vlasti. Zadržala je poseban status i pod austrougarskom vlašću, a i dok je bila dio Jugoslavije. Kao integralni teritorij Bosna i Hercegovina je u svakom historijskom periodu imala i razvijala svoju državnost. Uprkos konstantnom osporavanju njene državnosti, historijske činjenice potvrđuju da ne postoji ništa vještačko u smislu Bosne i Hercegovine. Iako je stoljećima egzistirala u okvirima širih državno-političkih cjelina i imperijalnih civilizacija, u svojoj 1000-godišnjoj egzistenciji Bosna je sačuvala svoj državno-pravni, politički i kulturni individualitet. Otuda je formalno-pravna obnova njene državnosti tokom antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu, kao i njen savremeni zahtjev za suverenom i nezavisnom državnom egzistencijom 1992. godine logičan izraz njene hiljadugodišnje političke, kulturne, historijske, društvene i državne zasebnosti. Ipak, posebno mjesto u njenoj savremenoj historiji i razvoju njene državnosti zauzima period antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu. U historiji je malo takvih događaja i takvih odluka koje su tako sadržajno i dalekosežno opredijelile budućnost jedne zajednice kao što su to odluke AVNOJ-a i Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, državnost, ZAVNOBiH, AVNOJ

Obnova bosanskohercegovačke državnosti u vremenu Narodnooslobodilačke borbe (1941-1945)

U smislu državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine važno je naglasiti da cjelinu obnove njene državnosti tokom antifašističke borbe u Drugom svjetskom ratu čine u svojoj povezanosti: Prvo, Drugo i Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a kao i odluke zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Osnivanje zemaljskih antifašističkih vijeća na prostorima budućih jugoslavenskih republika imalo je dvostruko značenje. S jedne strane, njihovo formiranje kao predstavničkih tijela i kao nosilaca organa vlasti predstavljalo je bitan faktor izgradnje nacionalne državnosti, a s druge, faktor izgradnje buduće zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije. Zemaljska antifašistička vijeća su "...zapravo utemeljena kao konstitutivni elementi nove jugoslovenske državne zajednice u cjelini, ali i nacionalne državnosti naroda Jugoslavije,

što je bila pretpostavka legitimnosti odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a".[1] Među najznačajnije odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a održanog 29. novembra 1943. godine u Jajcu spadaju odluke koje se odnose na rješavanje nacionalnog pitanja u novoj Jugoslaviji. U njima je na prihvatljiv način za sve narode riješeno pitanje njihove nacionalne ravnopravnosti i slobode u višenacionalnoj federativnoj zajednici. Tako je i u procesu obnove državnosti Bosne i Hercegovine uvažen princip njene historijske posebnosti i teritorijalno-političke cjelovitosti. Taj pristup značio je raskid s centralističkim i hegemonističkim odnosima u zajednici jugoslavenskih naroda i postavljene su osnove demokratskog rješavanja nacionalnih pitanja.

Nakon 480 godina, 25. novembra 1943. godine, u Varcar Vakufu (Mrkonjić Gradu), na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, obnovljena je državnost Bosne i Hercegovine. Na temelju odluka ZAVNOBiH-a Bosna Hercegovina je *kao jedna od šest ravnopravnih federalnih jedinica postala konstituent nove demokratske federativne Jugoslavije.* (Pred održavanje Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a bilo je više koncepcija o statusu Bosne i Hercegovine: a) autonomna jedinica vezana za Srbiju ili Hrvatsku; b) autonomna jedinica vezana za federalne organe Jugoslavije i c) federalna republika). U završnim pripremama za Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a presudnu ulogu je imao Tito svojim stavom da BiH treba biti federalna republika ravnopravna Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji i Sloveniji. Dvjesto četrdeset sedam vijećnika, izabranih tako da odgovaraju nacionalnoj i socijalnoj strukturi narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini donijelo je Rezoluciju kojom se ovo tijelo konstituira kao opće političko predstavništvo naroda BiH. Rezolucijom ZAVNOBiH-a izražena je želja naroda BiH: "da je njihova zemlja, koja nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska nego i srpska i hrvatska i muslimanska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost svih Srba, Muslimana i Hrvata koji u njoj žive"

Time je utemeljena savremena državnost Bosne i Hercegovine na ideji njene historijske posebnosti i ravnopravnosti naroda koji u njoj žive vijekovima međusobno izmiješani. Na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Rezoluciji se proglašava obnova državnosti Bosne i Hercegovine u obliku federalne republike koja učestvuje u konstituisanju demokratske federativne Jugoslavije.

Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u Sanskom Mostu, 30. juna, 1. i 2. jula 1944. godine. Doneseno je više odluka:

− Odluka o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo BiH;

− Usvojena je Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine, koja je imala karakter ustava.

Na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a donesena je i Odluka o ustrojstvu i radu narodnooslobodilačkih odbora. Regulisano je da ZAVNOBiH svoju izvršnu vlast vrši putem svog Predsjedništva i Narodne vlade BiH.

Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u slobodnom Sarajevu 26. aprila 1945. godine. Posebnim zakonom ZAVNOBiH je pretvoren u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine,

[1] Kartov, Vladimir: "Konstitutivni elementi u procesu stvaranja jugoslovenske federativne zajednice u periodu između Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a", u: *AVNOJ i savremenost: zbornik radova*, Sarajevo, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH "Veljko Vlahović", 1984.

koja je odmah donijela Zakon o narodnoj vladi. (Vlada se sastojala od sedam Srba, pet Bošnjaka i dva Hrvata). U oktobru 1946. godine održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu BiH. Svoj prvi Ustav Bosna i Hercegovina donosi 31. decembra 1946. godine. Bosna i Hercegovina je tako postala Narodna država republikanskog oblika. Narodna skupština je bila najviši organ države i zakonodavne vlasti.

Značaj odluka Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a

Drugo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) održano je od 30. juna do 02. jula 1944. godine u Sanskom Mostu. Njemu je prethodilo Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je održano 29. novembra 1943. godine u Jajcu, na kome je usvojen program budućeg državnog uređenja i na kome su uspostavljeni pravni temelji federativnog uređenja državne zajednice jugoslavenskih naroda. Drugom zasjedanju AVNOJ-a prethodilo je održavanje zemaljskih antifašističkih vijeća u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH, Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji. Na temelju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a buduće federativno uređenje Jugoslavije zahtijevalo je organizaciju državne vlasti u Bosni i Hercegovini na način da se ZAVNOBiH konstituira u najviše zakonodavno predstavničko tijelo i da obrazuje svoje izvršno tijelo – narodnu vladu.

Zasjedanju je prisustvovalo 107 vijećnika a doneseno je 11 odluka, koje su imale ogroman značaj za afirmaciju državnosti i ukupan državno-pravni razvoj Bosne i Hercegovine. Obrazovanje vrhovne državne vlasti Bosne i Hercegovine kao samostalne federativne jedinice u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije potvrđeno je nizom zakonodavnih akata od kojih su najvažnije one ustavnog karaktera, a koje su se zasnivale na načelima Drugog zasjedanja AVNOJ-a.[2]

Među odlukama koje su usvojene posebno se ističu tri:

Odluka o konstituisanju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno izvršno narodno predstavničko tijelo Federalne Bosne i Hercegovine**.** Ovom odlukom je definisan način vršenja zakonodavne i izvršne vlasti, sastav Predsjedništva ZAVNOBiH-a kao izvršne vlasti i njegova odgovornost prema ZAVNOBiH-u. Predsjedništvo je prema Odluci vršilo funkciju izvršne vlasti do obrazovanja narodne vlade, te je u tu svrhu predviđeno osnivanje posebnih odjeljenja za poslove državne uprave. Odlukom je Predsjedništvo ZAVNOBiH-a ovlašteno i da ukida odluke narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština ukoliko su u suprotnosti sa zakonima Federalne Bosne i Hercegovine i Demokratske Federativne Jugoslavije. Ovom odlukom je ZAVNOBiH postao najviši organ državne vlasti i nosilac bosanskohercegovačke državnosti.

Druga značajna Odluka odnosila se na ustrojstvo i rad narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini. Dolaskom Vrhovnog štaba i glavnine partizanskih snaga na prostor istočne Bosne stvorena je šira oslobođena teritorija sa sjedištem u Foči. Već u februaru 1942. godine, Vrhovni štab je donio propis kojim je regulisano formiranje, ustrojstvo i rad narodnooslobodilačkih odbora (NOO). Ovi propisi su poznati kao Fočanski propisi. NOO su u dokumentu: *Zadaci i ustrojstvo narodno-oslo-*

[2] Arnautović, Suad: *Političko predstavljanje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Promocult, 2009., 156.

bodilačkog odbora, a potom i u dokumentu *Objašnjenja i uputstva za rad NOO u oslobođenim krajevima*, utemeljeni kao privremeni organi narodne vlasti. Tokom 1941. i 1942. godine na oslobođenim područjima Bosne i Hercegovine formirano je više stotina seoskih i općinskih NOO. U cjelini gledano, Fočanski propisi su stvarali elemente novog sistema vlasti na oslobođenom području. Krajinskim propisima iz kraja 1942. godine narodnooslobodilački odbori postaju stalni organi vlasti, a na drugom zasjedanju AVNOJ-a oni su pravno ozakonjeni kao lokalni organi vlasti nove federativne Jugoslavije. Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije narodnooslobodilački odbori su potvrđeni i proglašeni kao osnovni organi državne vlasti i dobili su ustavno-pravnu garanciju i zaštitu.[3]

Njihovo ustrojstvo i način rada detaljno je uređeno posebnom Odlukom na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a. Ovom odlukom narodnooslobodilački odbori i narodnooslobodilačke skupštine postaju, osim ZAVNOBiH-a i Predsjedništva ZAVNOBIH-a, lokalni organi državne vlasti s jednoobraznom organizacijom na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Važno je naglasiti da je ovom odlukom predviđeno uspostavljanje širih administrativno-teritorijalnih jedinica na prostoru Bosne i Hercegovine (srezova i oblasti), dok su narodnooslobodilački odbori predstavljali njihove izvršne organe vlasti. U prvom članu Odluka o ustrojstvu i radu narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini utvrđuje se da sva vlast u Federalnoj Bosni i Hercegovini pripada narodu koji predstavljaju narodnooslobodilački odbori. Odluka o ustrojstvu i radu NOO i NO skupština previđa da su narodnooslobodilački odbori dužni sazivati jedanput mjesečno zborove birača, kojima polažu račun o svom radu i razmatraju važna pitanja. U Odluci se utvrđuju i zadaci NOO. Prva skupina su zadaci koji se odnose na ujedinjavanje i organizovanje naroda u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. Druga skupina zadataka odnosi se na rješavanje privrednih, zdravstvenih, kulturno-prosvjetnih i tehničko-saobraćajnih pitanja. Treća skupina zadataka NOO se odnosi na osiguranje lične i imovinske sigurnosti građana, te uvođenje brige o siromašnim porodicama poginulih boraca Narodnooslobodilačke vojske. Od početka ustaničkih aktivnosti stvarani su NOO na oslobođenoj teritoriji i razvijali se kao oblici lokalne samouprave. Time je jedinstveno i cjelovito definisan sistem organizacije narodnih odbora u Bosni i Hercegovini. Struktura narodnih odbora, od najnižih do najviših, predstavljala je cjelovit sistem organa državne vlasti. Na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a od 26. do 28. aprila 1945. godine su promijenjeni nazivi mjesnih (lokalnih) organa državne vlasti u seoske, općinske, gradske, sreske, okružne ili oblasne narodne odbore, gradska, sreska, okružna ili oblasna narodna skupština. Prema tome, nazivi narodnooslobodilački odbori zamijenjeni su nazivom narodni odbori, što će kasnije biti i uređeno prvim Ustavom Narodne Republike Bosne i Hercegovine iz 1946. godine.

Treći značajan dokument ustavnog karaktera donesen na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a je Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine. Donesena Deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine predstavlja, zapravo, političku povelju koja je zajedno s drugim usvojenim odlukama činila temelj budućeg ustava Bosne i Hercegovine. U Deklaraciji su naglašeni ostvareni rezultati u narodnooslobodilačkoj borbi te temeljni principi i prava građana od kojih će većina naći svoje mjesto u prvom Ustavu Bosne i Hercegovine donesenom 1946. godine. Deklaracijom utvrđena prava obuhvataju:

[3] Đurđev, A.: *Komunalni sistem i komunalna politika*. Novi Sad: Forum, 1988.

a. Ravnopravnost Srba, Hrvata i Muslimana Bosne i Hercegovine, koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina;
b. Sloboda vjeroispovijesti i savjesti, kao i ravnopravnost svih vjeroispovijesti;
c. Sloboda zbora i dogovora, udruživanja i štampe;
d. Lična i imovinska sigurnost građana, kao i sloboda privatne inicijative u privrednom životu;
e. Ravnopravnost žene s muškarcem, kako u političkom životu zemlje, tako i u svim oblastima društvene djelatnosti;
f. Izborno pravo građana zasnovano na osnovu općeg, jednakog i neposrednog prava glasa;
g. Pravo žalbe svakog građanina na rješenje organa državne vlasti;
h. Niko ne može biti osuđen bez prethodnog sudskog postupka;

Osim navedenih principa u Deklaraciji su pozvani svi vojno sposobni građani Bosne i Hercegovine da se pridruže oslobodilačkom ratu, naglašena je potreba unaprjeđenja općeg obrazovanja i pismenosti kroz izgradnju škola i kulturno-prosvjetnih ustanova, te zabrana i progon svih fašističkih i profašističkih organizacija.[4] Odluke Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a (koje su zasnovane na historijskoj odluci Drugog zasjedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu i odluke kojom je Bosna i Hercegovina konstituisana kao jedna od šest ravnopravnih federalnih jedinica) dosljedno su ostvarene u poslijeratnom ustavnom i političkom razvoju socijalističke Jugoslavije.

Korištena literatura

Arnautović, Suad: *Političko predstavljanje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Promocult, 2009.

AVNOJ i savremenost. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH "Veljko Vlahović", 1984.

Čaušević, Dženana: *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 2005.

Đurđev, A.: *Komunalni sistem i komunalna politika*. Novi Sad: Forum, 1988.

Ibrahimagić, Omer: *Bosanska državnost i nacionalnost*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2003.

Kartov, Vladimir: "Konstitutivni elementi u procesu stvaranja jugoslovenske federativne zajednice u periodu između Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a", u: *AVNOJ i savremenost: zbornik radova*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH "Veljko Vlahović", 1984.

Pejanović, Mirko: *Ogledi o državnosti i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: TKD Šahinpašić, 2013.

Tito i Bosna i Hercegovina, zbornik radova. Sarajevo: Savez društava Tito u Bosni i Hercegovini, 2006.

Zgodić, Esad: *Država, nacija, demokratija*. Sarajevo: Kantonalni odbor SDP BiH, 1998.

[4] Čaušević, Dženana: *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 2005.

THE IMPORTANCE OF THE SECOND SESSION OF ZAVNOBIH FOR MODERN STATEHOOD DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Elmir Sadiković

Summary

Bosnia and Herzegovina existed as a medieval state as well as a legally separate and defined province during 400 years of Ottoman rule. It kept special status even under Austro-Hungarian rule, as well as it was a part of Yugoslavia. As an integral territory, Bosnia and Herzegovina had and developed its statehood during each historical period. Despite constant denial of its statehood, historical facts confirm that there is nothing artificial in terms of Bosnia and Herzegovina. Although it existed for centuries within wider social - political entities and imperial civilization, in its 1000 years-long existence, Bosnia retained its state - legal, political and cultural individuality. Hence the formal legal renewal of its statehood during the anti-fascist struggle in World War II as well as its contemporary request for a sovereign and independent state existence in 1992, are logical expression of its thousand-years-long political, cultural, historical, social and state privacy. However, special place in its modern history and development of its statehood took a period of antifascist struggle in World War II. In history there are only a few events and such decisions that are so meaningful and far-reaching shaped the future of a community such as the decisions of AVNOJ and the First, Second and Third Session of ZAVNOBIH.

Key words: Bosnia and Herzegovina, statehood, ZAVNOBIH, AVNOJ

UDK 1: 929 Prohić, K.

Kasim Prohić (Konjic, 1937. – Zagreb, 1984.): podsjećanje na Prohićevu filozofsku misao[1]

Senadin Lavić
Fakultet političkih nauka
Sarajevo

Mnogi među nama znaju filozofsku i estetičku vrijednost Prohićevih promišljanja. Zato smo se i okupili da u formi podsjećanja, sasvim krhko i fragmentarno, kažemo riječi koje bi nas ponovo povezale sa zbiljom Prohićevih filozofskih i estetičkih svjetova-iskustava, ali u jednom promijenjenom povijesnom kontekstu. Pokazujući svijest i odnjegovan filozofski način mišljenja, Prohić je, u odnosu na nas današnje, kritički mislio jednu drugu promijenjenu povijesnu situaciju i u njoj osmišljavao interpretacijski put. Jedno od glavnih pitanja koje ga je zaokupljalo jeste pitanje o tome kako filozofski misliti poslije Hegela. Stoga Prohićev *Gedankengang* spada u posthegelovsku situaciju u kojoj prevladava misaoni sklop Hegelove filozofije kao onto-teologije i iz kojeg se odvažno iskoračuje u mnoštvo pravaca koji više ne podnose račun jednom univerzalnom principu. Djela koja nastaju svjedoče o nesvodivosti na jedan općevažeći model i na marginama velikog okreta nakon 1831. godine oblikuju fragmentiranu, krhku formu u kojoj se prepoznaje antinomičnost duhovne situacije. Pred nas izranja figura *neizvjesnosti* i dovodi u pitanje stotine godina potrage za izvjesnim, trajnim, nepromjenljivim, istinitim kao temeljem našeg postojanja i spoznavanja. U toj novonastaloj situaciji Prohić nije pao u iskušenje da se pretvori u receptologa, a princip univerzalne identifikacije umskog i zbiljskog "pokazao se kao fantazma metafizičkog idealizma".

Upozorivši na mogućnost da se riječi "istroše", i to nigdje tako kao u filozofiji, Prohić nije mislio na istrošenost pukog leksičkog materijala. Uvijek će biti riječi i za filozofski i za svakodnevni govor. Kada se govori o "istrošenosti" riječi u filozofiji, onda je, zapravo, riječ o nečemu mnogo bitnijem: u pitanju je sama *ideja filozofije*. U tako postavljenoj izvornoj problematičnosti savremene filozofije "filozofski govor danas moguć je jedino pod pretpostavkom da on destruira i demontira svoju klasičnu kategorijalnu arhitektoniku..." (K. Prohić) Akcenat je pomjeren s *filozofije kao sistema uma*, u kojem sve miruje u identitetu umskog i zbiljskog, na interpretaciju *odnosa* mišljenja i zbilje i analizu formi racionalnosti kao slobodnih od povlaštene forme predstavljanja.

U svom rafiniranom izričaju profesor Kasim Prohić ukazivao je na "poetsku" i "poetičku" valenciju jezika, na ono shvatanje u kojem je *imenovanje* otvaranje i uspostavljanje svijeta, a riječ bila gotovo sveta. Slijedio je i pozivao se na moć jezika u njegovom iskonskom

[1] Govor na času sjećanja: *I činiti i biti: Kasim Prohić - 1937-1984*, povodom 30. godišnjice smrti.

smislu, neovisno od instrumentalizacije jezika koja je svojstvena za naše vrijeme. Za njega je jezik bio primarni medij ljudskog i naglašavao je distinkciju između *imenovanja* i *priricanja* smisla stvarima. Zato je govorenje razumio kao najneizvjesniji čin ljudskog bivstovanja. U knjizi *Odvažnost izricanja* Prohić kazuje: "Govoriti – znači prihvatiti autentični ljudski poziv: biti na putu na kojem nam nije osigurano da će naša pustolovina završiti uspješno i sretno." Naš odnos prema riječi sasvim se izmijenio. Poslije Lockeove kritike jezika mašte i aluzija snažno se ističe tendencija u evropskom mišljenju da se riječ reducira na znak, odnosno različiti termini se lijepe kao etikete na stvari i jednom etiketom ili markom se pokriva čitavo polje fenomena.

Naš govor je doveden u pitanje, ali mi ne smijemo prestati govoriti – po tome smo ljudi. Ali, kako govoriti? Prohić misli na odgovoran govor ili način izricanja o povijesnoj zbilji, upozorava na odvažnost izricanja, jer podrazumijeva da je govor ljudski način uspostavljanja odnosa između riječi i bića. Bez toga ljudski svijet bi se odavno ugasio. Prohić je, kao i Adorno, bio svjestan krhkosti filozofskog izricanja u svijetu oštećenog života, jer je znao da nas riječ postavlja u susretanje sa svijetom, ljudima, pojavama. Hermann Broch je upozorio da je neki neobičan "prezir za riječ, pa, gotovo gađenje nad riječi", obuzelo čovječanstvo. Broch kazuje: "Ono lijepo pouzdanje da ljudi jedan drugoga riječju, riječju i jezikom mogu uvjeriti, iz korijena se izgubilo; 'parlare' je proprimilo loš smisao, parlamenti propadaju od vlastita gnušanja nad svojom parlajućom djelatnošću... Nikada još, ne barem u zapadnoeuropskoj povijesti, nije svijet tako iskreno i otvoreno priznavao, zvali mi to cinizmom ili ne, *kako riječ ne vrijedi ništa,* štoviše, *kako se uopće i ne vrijedi truditi oko sporazumijevanja,* nikada se još s takvom iskrenošću nije pomirio s time da se ne može i ne treba služiti nikakvim drugim sredstvom osim moći, onom moći kojom jači ugnjetava slabijega."[2]

Filozofski svijetleći zrak koji je išao kroz povijest tradicionalne filozofije do Hegela, poslije njegove smrti 1831. prošao je kroz prizmu i pretvorio se u spektar, mnoštvo, pluralnu racionalnost, množinu nesvodivu na jednu arhetipsku misao. Prohić nas je upozorio da je filozofija na tradicionalan način postala besfunkcionalna u svijetu gdje je funkcionalnost dovedena do perfekcije. Svijet u kojem živimo postao je pakleno mjesto, a u njemu promjenom "funkcije jezika došlo je do promjene značaja onoga izgovorenog koje je postalo krhko". Na taj opskurni svijet pokušavamo odgovoriti esejem, kratkom rečenicom, sličicom – nikako zaokruženim sistemom, jer to bi bila apologija totalitarizma. Oko nas su barbari i oficiri zauzeli parlamente i katedre humanističkih nauka i bombardiraju nas svojim tabelama, psihometrijama, statistikama, podacima, inkvizicijskim postupcima, terorom procenata, ludilom napretka...

Prateći svijetleće filozofske zrake kroz povijest, preostalo nam je da istrajavamo u jednom poslu koji je krajnje neizvjestan, a Thomas S. Eliot je tu našu duhovnu akciju odredio kao *nastojanje*. "Nastojanje u odvažnosti izricanja i vjeri da se i sa krhkošću riječi može zasnovati novi smisao. To je jedini pravi motiv djelovanja i zadaća onoga koji danas govori i koji u svome vremenu hoće da se drži misaono i moralno odgovorno" – govorio je Kasim Prohić.

[2] Hermann Broch: *Geist und Zeitgeist, Essays zur Kultur der Moderne*

UDK 821.163.43*.09: 929 Zekić, Dž.

Književnica Džemila Hanumica Zekić[1]

Nehrudin Rebihić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad ima cilj da načelno predstavi književni opus Džemile Hanumice Zekić. Svoj rad počela je u književnom životu Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata, okušavajući se u svim onovremenim književnim modama. U njenom opusu možemo prepoznati tri tipa poezije: vjersku, intimnu i socijalnu, a u prozi dva narativna obrasca: prvi je preuzet iz tradicije, odnosno usmene književnosti (balada i sevdalinka), dok je drugi nastao kao reakcija na stvarnost, te ga stoga možemo označiti kao moralno-didaktički. Uz književne tekstove, pisala je i tekstove koji su kritizirali neka ondašnja društvena pitanja.

Ključne riječi: Džemila Hanumica Zekić, vjerska poezija, intimna poezija, socijalna poezija, pamćenje, Umihana Čuvidina

Dolazak austrougarske uprave izvjesno je promijenio dotadašnja društvena i kulturna kretanja u Bosni i Hercegovini. Procesi evropeizacije zahvatili su gotovo sve društvene slojeve, osobito elitne slojeve Bošnjaka na kojima će se, upravo, i u psihološkom i u kulturnom smislu, najviše odraziti prijelaz iz jednog u drugi kulturno-civilizacijski sistem vrijednosti. Ti procesi naročit utjecaj imat će na polje kulture, osobito na književnost kao duhovnu dimenziju i "intimu" naroda. Uz sve ovo, ovaj period će okarakterizirati i prva javljanja "ženskih stihova" u književnosti, a njihov značaj je veliki utoliko prije što su "ženski glasovi" dotad zaista bili marginalizirani u društvenom i kulturnom polju.

Ovakva afirmacija žena, koja je usko u vezi s procesima evropeizacije, poseban odjek imat će i u ukupnom književnom životu Bošnjaka. Uz još živu prisutnost orijentalno-islamske kulture i patrijarhalnog načina života, žene će, ipak, polahko i sigurno izlaziti u javni prostor, posebno se afirmirajući na poljima kulture i književnosti. Do 1878. godine u bošnjačkoj književnosti poznate su bile dvije pjesnikinje, Umihana Čuvidina, pjesnikinja alhamijado književnosti, i Habiba Rizvanbegović-Stočević, pjesnikinja koja je svoje pjesme pisala na turskom jeziku, a od 1878. godine javit će se nekoliko pjesnikinja čiji će prvjenci utrti put za razvoj i afirmaciju "ženskog glasa" u bošnjačkom pjesništvu 20. stoljeća. Uz Umihanu

[1] Povodom desetogodišnjice smrti Džemile Hanumice Zekić (2004-2014). Džemila Hanumica Zekić rođena je 1920. godine, potomak je Ahmed Vehbi Zekića iz Stoca, pjesnika hronograma na turskom jeziku s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Ahmed Vehbi Zekić umro je 1801. godine u Travniku kao kadija. Napisao je tarih o smrti Mehmeda Mejlije Guranije. Vidi: http://eteia.home.xs4all.nl/index.html

Čuvidinu i Habibu Rizvanbegović-Stočević, koje su obilježile razvoj ženskog pjesništva starije bošnjačke književnosti, u novijoj književnosti pojavit će se Arifa Pandžina, Nafija Zildžić, Hatidža Đikić, Hasija Berberović, Nafija Sarajlić, Šefika Nesterin Bjelevac, Zilkida Berberović, Džemila Hanumica Zekić, Razija Handžić i dr. – pjesnikinje čije će pjesme pronaći svoje mjesto u značajnim književnim časopisima ondašnjeg vremena.

Ženski stihovi posebno će doći do izražaja u književnosti između dva svjetska rata, kada se javljaju prve značajne rasprave o statusu žene u Bosni, osobito o statusu žene muslimanke. Ne samo da će ovo pitanje artikulirati već uveliko afirmirane žene ondašnjeg vremena (npr. Samija Hodžić u časopisu "Putokaz") nego će ovakvo što prepoznati i afirmirani bošnjački pisci, najprije Abdurezak Hifzi Bjelevac kroz svoje romane, a zatim i Zija Dizdarević, Hasan Kikić i Alija Nametak u pripovjednoj prozi i dr. Uz lijepu književnost te kritičke osvrte na kulturni i društveni život ondašnjeg vremena, na stranicama časopisa svoje mjesto pronaći će i književnica Džemila Hanumica Zekić. Njene pjesme krasile su i ispunjavale stranice "Novog Behara", "Gajreta, "Kalendara Narodne uzdanice", "Islamskog glasa", otprilike, u periodu od 1934. do 1941. godine.

Naime, iako je Džemila Hanumica Zekić poznata kao pjesnikinja, koja je napisala više od četrdesetak pjesama, u časopisima, naročito u "Islamskom glasu", vidimo da se ona okušala i u pisanju jednostavnih ili kraćih proznih oblika, posebno novela i crtica. Za života nije objavila nijednu zbirku ni poezije ni proze, a ukoliko se istraživač upusti u avanturu da se suoči s obimnom građom književnih časopisa između dva svjetska rata, uočit će da je zaista Džemila Hanumica Zekić najplodnija književnica ovog perioda, koja se, u poetičkom smislu, izrazila u svim onovremenim književnim modama. Ukoliko posmatramo njena književna ostvarenja spram ostvarenja drugih književnica iz ovog perioda (Aiša Đurđević, Munevera Čalkić, Zlata Salčić, Fadila, Jasmina), sa sigurnošću možemo kazati da je Džemila Hanumica Zekić, uz Raziju Handžić, jedna od najizraslijih književnica u ukupnom književnom životu Bošnjaka između dva svjetska rata.

...

Poetički gledano, njena poezija obiluje pjesmama vjerskog karaktera, koje su nastale kao plod Džemilinog istinskog vjerovanja u Boga,[2] zatim, uz vjersku poeziju, tu se mogu pronaći pjesme intimnog i socijalnog karaktera. U pjesmama u kojima pjesnikinja pjeva o ljubavi i zaljubljenosti može se osjetiti ista ona čežnja i melanholija koja je vidljiva u bošnjačkim sevdalinkama, te je stoga možemo svrstati u književnike i književnice koji su onomad inspirativna vrela svojih djela pronalazili u motivima iz tradicije. S druge strane, njena poezija, koja je inspirirana stvarnošću i teškom društvenom zbiljom, uklopit će se u onovremene mode socijalne literature. Ali, isto tako, uz ova poetička usmjerenja, kao poseban tip poezije, izdvajaju se dvije njene pjesme: u prvoj pjesmi Zekićeva pjeva odu prvoj bošnjačkoj pjesnikinji Umihani Čuvidinoj, čuvajući je od zaborava, a u drugoj ona veliča rad Hamdije Kreševljakovića, bošnjačkog historičara, s tim što se u ovoj pjesmi mogu prepoznati i ondašnje nacionalne identitetske traume i dileme. Naravno, u ovom kontekstu nezaobilazni su njeni stihovi u kojima

[2] Postoji predanje da je Džemila Hanumica Zekić bila sljedbenica jednog od sarajevskih derviških redova. Pjesma koja nosi naslov *Mom vrijednom učitelju vjere* posvećena je njenom učitelju vjere H. Ali ef. Aganoviću.

se ona buni protiv kritika koje su upućene na račun njene poezije – da su njeni stihovi anahroni i da pjevaju o idealima i vjeri, a ne o socijalnoj nepravdi.

U književnohistorijskom smislu od posebnog značaja su tekstovi koji govore o ondašnjoj recepciji poezije Džemile Hanumice Zekić, a jedan takav prikaz njene poezije napisao je Muhamed Ajkić u časopisu *Islamski glas* iz 1935/36. godine s naslovom *Ženski stihovi (Slučaj sa našom mladom pjesnikinjom Đemilom Hanumicom Zekić)* u kojem kaže:

> "Imam pred sobom jednu malu (još neštampanu) zbirku intimnih pjesama naše saradnice Đemile Hanumice Zekić. Mlada, pored toga još poletna i obilježena među običnim smrtnim ljudima kratkim, ali utoliko bolnijim, sudbinskim imenom: pjesnikinja, (obilježio N. R.) Đemila kad piše (u ovom dobu vratolomije), zna šta piše i šta pušta u javnost. Kao liričar zauzima u našoj najmlađoj, ali punoj poleta književnosti, lijepo i zavidno mjesto pored tolikih svojih drugarica i sadrugova – mlađih književnika i pjesnika uopšte. I bez sumnje, može se slobodno i bez ikakve pretjeranosti reći da je ona sa svojim lijepim pjesmama o Islamu i socijalnoj bijedi privukla na se pažnju i postala je jedna od najomiljenijih i najradije čitanih najmlađih u našoj književnosti. Naročito njene pjesme razasute po našim časopisima i listovima, vole da ih čitaju žene i stariji muškarci, dok mlađi kažu joj, da je nesavremena, jer najviše pjeva o uzvišenom Islamu. Ali nisu ni mlađi svi jednaci. Ima i među njima njenih simpatizera - čitalaca."[3]

Džemila Hanumica Zekić nije obraćala pažnju na one koji su joj zamjerali da njena poezija nije savremena, ona je smjelo kroz svoje pjesme odgovarala na ove kritike te odlučno nastavljala svoj književni put koji je dotad izgradila. Njeno veličanje islama te islamskog vjeronauka, nakon ovih napada još će biti odlučnije, što se naročito vidi u pjesmama *Moje opažanje* i *Moja želja.* U ovim pjesmama Zekićeva slavi Boga kao tvorca svega, ona pjeva islam i njegove ljepote, s tim što se u nekoliko stihova suprotstavlja negativnim recepcijama njene poezije vjerskog karaktera.

"Neko veli sa smrknutim licem:
"Pjesme nisu, djevo, savremene!"
Ja s' ne ljutim već zanosno kličem:
Od jedne su muslimanke žene" ("Moja želja")

Pjevajući o vjeri, o Bogu, o Kur'anu i drugim vjerskim simbolikama, Zekićeva ne slijedi ni ćatićevsko ni bašagićevsko pjevanje islama, njena poezija je oslobođena metafora i simbolika, ona je plošna i deskriptivna, jednostavna i lahka. Ove pjesme pjevaju o moralu, o ponašanju muslimana (*Ko je musliman*), o njihovom doživljaju i odnosu prema svijetu. Zekićeva u tom svom vjerskom zanosu i osjećaju Božije prisutnosti u svemu, u objektima preko kojih Se obznanjuje, žudi za snagom jezičkog izraza koji će približno opisati neuhvatljivu i neopisivu Božiju Veličinu. (*Gdje su pera umjetnika/ Da opišu vjeru spasa/ I Božiju Veličinu*). U pjesmi *Moja tvrdnja* pjesnikinja pjeva o ljepotama islama, oštro se protiveći svim negativnim stereotipima koji nastoje umanjiti njegove vrijednosti, stoga, u njenim pjesmama možemo prepoznati i veoma izraženu utilitarnu dimenziju. U pjesmama vjerskog karaktera možemo pronaći i stihove koji govore o ekstazičnim trenucima i stanju ljudske duše prilikom slušanja Kur'ana, (*Kur'an a.š.*), ali pored ovih stihova možemo pronaći i stihove koji govore o "bujici

[3] Ajkić, Muhamed: "Ženski stihovi (Slučaj sa našom mladom pjesnikinjom Đemilom Hanumicom Zekić)". *Islamski glas,* 1935., god I, br. 13, str. 6.

zala" i drami ateizacije u 20. stoljeću, te stihove koji su u dosluhu sa sufijsko-tesavvufskim učenjem o spoznaji Boga, a po kojem se Bog apsolutno može spoznati jedino srcem (*Bog je nedokučiv za razume ljudske*).

Ima jošte ljudi što za Islam ginu
Njih zanijela nije nova pjevanija!

U bujici zala dvadesetog vijeka
U kom se rađa bezbroj ateista
Blago onom koga Božja ruka čuva
I kom svjetli staze Islam vjera čista

Koji mi govore: "Mani se djevojko
Ne diži Islam i ne slavi Boga,
Ne uči Kur'an" (...) ("Ja ljubim Istinu")

U pjesmi *Moja opažanja*, i to u drugom dijelu ove pjesme, kada Zekićeva govori o izvorima inspiracije za svoju poeziju, uz ljubav prema Bogu, navest će profanu ljubav, ljubav prema mladiću kao pokretačku snagu za njen život, ali i kao važan okidač za pisanje poezije. Te "djevičanske tople boli", kako će ih pjesnikinja nazvati u pjesmi *Pjesma cvate*, svoje najbolje uobličenje ostvarit će u pjesmi *Nekoliko ljubica iz mog đulistana.* U ovoj pjesmi pjesnikinja pjeva o ljubavi, o svojoj čežnji za momkom kojeg "moja mašta stvara", te o žudnji za ostvarenjem tog "ideala milog". Pjesma je prepuna imaginacija idealnog muškarca, a koje su nastale u zanosu djevojačke duše, postajući tako vrelo poezije. Njene pjesme *Briga majčina* i *Odjek duše...* objavljene u "Novom Beharu" nastavljaju ovu ljubavnu tematiku, dok pjesma *Vitezu mome...* već nagovještava zaokret ka socijalnim temama, ona pjeva o socijalnoj bijedi i nepravdi. Ova pjesma spaja djevojačke čežnje za dragima sa socijalnim angažmanom i brigom o društvu.

"Dođi, viteže, da savijem bijele ruke
Oko vrata tvoga i da ti pričam
O bolu radnika, uzdahu sirote" ("Vitezu mome...")

Tema socijalne nepravde, socijalne bijede radnika najvidljivija je u njenoj pjesmi *Smrt bijednog radnika* objavljenoj u "Kalendaru Narodne uzdanice" iz 1936. godine. Ova pjesma jasno govori o mukama radnika, o odnosu elita prema njima. Slika radnika koji umire pojačana je različitim stilskim efektima (jauk bolan, umire od zime i gladi, posprema kolibicu, u hropcu se trza), ona svjedoči o teškoćama života radničke populacije, ali i o nepravednosti vladajuće klase. Bez obzira na to što ova pjesma govori o smrti radnika i njegovim patnjama, ona je, istovremeno, i oda radniku i njegovoj marljivoj borbi za život. Ova pjesma je slična pjesmama o radniku koje su pisali Silvije Strahimir Kranjčević u hrvatskoj i Hasan Kikić u bošnjačkoj književnosti.

"Ponoć je. Mir vlada svud,
A radnik smrznutog tijela
U smrznutom hropcu se trza...
Tama je, samo se vidi po koja pahuljica bijela."

Uz socijalne motive i teme, posebno je zanimljiv njen odnos prema prvoj bošnjačkoj pjesnikinji Umihani Čuvidinoj. Ime ove pjesnikinje Zekićeva će prizivati u nekoliko svojih

pjesama, opjevat će njen značaj, s naročitim referiranjima na motive iz njene ljubavne pjesme *Čamdži Mujo i lijepa Uma*.[4] U pjesmi *Umrloj pjesnikinji Bosne Umihani Čuvidinoj*[5] Zekićeva pjeva odu ovoj pjesnikinji, označava je kao prvu pjesnikinju našeg parnasa. Pišući o Čuvidinoj, veličajući njeno djelo i označavajući ga kao uzora za svoje, Zekićeva uspostavlja dijalog sa prošlošću, pamti književnost kroz književnost, potvrđujući time i svoju odanost prema naslijeđu iz tradicije. Dok, naprimjer, u pjesmi *Našem vrijednom učenjaku Hamdiji Kreševljakoviću* mogu se uočiti patriotski odnos prema Bosni, veličanja herojske pošlosti, ali sve to promatrajući kroz lik i djelo ovog bošnjačkog historičara.

...

Osim lirike, Džemila Hanumica Zekić okušala se i u pisanju kraćih proza, novela i crtica. U njenim proznim djelima možemo pronaći elemente sevdalinsko-baladesknog narativa, priče koje govore o zaljubljenim mladićima i djevojkama, ali, uz njih, u ovim prozama možemo pronaći i moralno-didaktičke elemente, čija je funkcija da utječu na stvarnost naglašavajući određene negativnosti koje razaraju društvo.

Tako priče *Ljubav Mejrina*, *Nevjernik* i *Kratka sreća* govore o ljubavi mladića i djevojke koja zaista podsjeća na ljubav kakvu možemo pronaći u bošnjačkim sevdalinkama i baladama. Motivi iz priče *Kratka sreća* isti su oni motivi koje susrećemo u pripovijetkama Osman-Aziza i Edhema Mulabdića. Priča nam govori o dvoje zaljubljenih, Rašidu i Lejli, koji se rastaju zbog Rašidovog odlaska u velegrad radi obrazovanja, zbog čega će se Lejla teško razboljeti i umrijeti, a nakon nje, od tuge umire i Rašid. Atmosfera i ambijent u kojima se odvija ova priča preuzeti su iz folklora, a motivi za priču isti su kao motivi iz balada o smrću rastavljenim dragim. S druge, pak, strane crtica *Ljubav Mejrina*, također, tematizira ljubav između dvoje mladih, s tim što ova ljubav, za razliku od ljubavnog odnosa iz priče *Kratka sreća*, ima sretan završetak. I crtica *Nevjernik* govori o ljubavi i zaljubljenosti dvoje mladih, s tim što ova crtica, za razliku od prve i druge, ima složeniju strukturu koja se ogleda u tome da Enver napušta svoju ljubav Selimu zbog Zulejhe koja je "begovska kćerka". Ženidbom Zulejhe iz interesa, a ne iz ljubavi, Enver će upropastiti svoj i Zulejhin život tako što će je tući, a na kraju i ostaviti. Zulejha će na kraju priče završiti u bolnici, dok će Selima živjeti u sretnom braku. Kao moto kroz cijelu crticu provlače se stihovi perzijskog pjesnika, koji govore da je sreća u ljudskom životu – ljubav (*Što na ovom svijetu živi?/ S golubicom golub bijeli/ Jer je samo ljubav život/ Samo ljubav sreću dijeli*).

Suprotno ovim temama i motivima, u noveli *Pijanica* i crtici *Munevera* Zekićeva piše o dvije pošasti u društvu: prva je alkoholizam, koji razara porodicu, i druga je prostitucija. U obje ove priče glavni likovi su žene ili "žene – patnice", kako će ih nazvati Džemila Hanumica Zekić. U noveli *Pijanica* Zekićeva govori o alkoholizmu kao jednom od simbola razaranja porodice. Novela govori kako majka i djeca trpe u porodici koju je zahvatila ova pošast, i to na način da majka stalno biva u ranama, a djeca bez hrane. Međutim, Zekićeva će rješenje

[4] Vidi: Abdurahman Nametak: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Svjetlost: Sarajevo, 1981., str.76.

[5] Ova pjesma ima i svoje drugo uobličenje koje je objavljeno u "Islamskom glasu" 1935. godine s naslovom *Prvoj pjesnikinji muslimanki*. Ova varijanta je duža i bolje je stilizirana od navedene.

ovakvog problema jedino vidjeti u vjeri i dovi, čemu nam može posvjedočiti detalj iz novele kada se žena – patnica želi ubiti bacanjem u rijeku, a tad joj dolazi glas koji kaže: "Ženo patnico, odustani od te grozne namjere. Veliki Allah smilovat će se na te, ne skači, ne skači, imaj na umu da si biće stvoreno u svetom uzvišenom Islamu, sveopćoj Vjeri Svjetla i Istine." I nakon ovog trenutka u noveli će nastupiti preokret koji će rezultirati da će se otac prestati opijati, a time će se u porodici ponovo uspostaviti harmonija i sklad.

Dok druga priča *Munevera* ima jedan stereotipan pogled na djecu koja su ostala bez oca, a majka im se preudala. Priča govori da o toj djeci iz prethodnog braka ne vode brigu ni majka ni očuh, a zbog čega ta djeca krenu lošim putem, u ovom slučaju Munevera u prostituciju. Ovakva stereotipizacija nastala je iz ideje o porodičnoj i krvnosrodničkoj čistoći i da ta djeca, koja su bez svog biološkog oca, a odrastaju u drugoj porodici, bivaju zapostavljena, marginalizirana i na taj način tretirana, ona se okreću ka nečemu što je negativno i loše. Kultura od žene traži da se najprije ostvari kao majka; ako se ne ostvari kao majka, ona nije ispunila svoju osnovnu kulturnu i biološku funkciju, što će na kraju konstatirati i sam narator ove crtice. (*Ona nije bila majka, zato je niko nije ni oplakivao...*)

...

Osim književnih tekstova, ova književnica svoj intelektualni i duhovni rad usmjerila je i ka prosvjećivanju društva te kritikama određenih društvenih negativnosti i mahana. Tako će u tekstu *Mojim sestrama muslimankama na razmišljanje,* objavljenom u "Islamskom glasu" 1936. godine, kritizirati žene muslimanke koje namirnice, odjeću i ostale potrepštine kupuju kod nemuslimana, čime slabe ondašnje muslimanske trgovce. Za ovakvo što ona pronalazi uporište u vjeri i Kur'anu. Drugi njen tekst *Savjet našim majkama (o uzgoju djeteta)*, koji je objavila u ovom sedmičniku, govori o tome kako žene trebaju odgajati svoju djecu, kako ih od malih nogu treba usmjeriti da spoznavanjem svijeta spoznaju Boga, odgajajući ih tako kao vjernike, s jedne strane, dok, s druge strane, majke isto tako moraju raditi i na "razvijanju dječije mašte".

> "Majka treba da mu uz kolijevku pjeva lijepe uspavanke, priča lake i razumljive priče (ne smije mu pričati o utvarama, prikazama i o drugim neistinama), jer dijete će slušajući to postati kukavno i strašljivo. A strašljivac i kukavac nigdje nije pristao. Dijete najvoli pjesmu, ono se oduševljava njenim zvucima.
>
> Odgojiti dijete s lijepom dušom i plemenitim osjećajima, treba da je najveća briga majke. Ljepota duše je vječna."[6]

Njen treći tekst je posebno zanimljiv, jer govori o Umihani Čuvidinoj,[7] ustvari, govori o podizanju spomenika na pronađenom mezaru ove pjesnikinje, s tim što Zekićeva u ovom tekstu također donosi jedan skroman osvrt na pjesništvo ove pjesnikinje. I ovaj rad potvrđuje, kao i njene pjesme, da je Džemili Hanumici Zekić ova pjesnikinja zaista bila uzor.

---

[6] Zekić, Džemila Hanumica*:* "Savjet našim majkama (o uzgoju djeteta)". *Islamski glas*, 1936. god., II, broj 21, str. 7

[7] Zekić, Džemila Hanumica: "Pronađen je grob prve bosanske pjesnikinje Sarajke Ummihane Čuvidine (1813.)". *Islamski glas*, 1936. god, II, broj 24, str. 2.

...

Kada je riječ o kritičkom i književnohistorijskom opisu ukupnog opusa književnice Džemile Hanumice Zekić, on nije još do kraja izvršen. Ako se upustimo u avanturu da u obimnoj književnohistorijskoj i književnokritičkoj literaturi o bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti pronađemo valjano predstavljanje ove pjesnikinje, uvjerit ćemo se da je taj posao uzaludan, pa čak i u onim knjigama koje su morale bar načelno predstaviti njen književni rad, najprije ovdje mislim na knjigu Ajše Zahirović *Od stiha do pjesme*,[8] u kojoj se ona apsolutno ne spominje, i na knjigu Redže Butkovića *Saputništvo i predvorja: bosansko-hercegovačka lirika od 1918. do 1941.*[9] u kojoj se ona tek nekoliko puta sporadično spominje. Naravno, o njenom opusu i životu napisano je tek nekoliko kratkih prikaza i osvrta, uključujući i rad Muhameda Ajkića, koji smo ovdje citirali. Zbog ovakvog nemara i nebrige prema ovoj pjesnikinji, uz ovaj kratki osvrt, priložit ćemo i izbor iz njene bibliografije s ciljem da se ukaže na potrebu da se njen književni opus nađe među koricama jedne zbirke.

Izbor iz bibliografije:

Poezija:

Umrloj pjesnikinji Bosne Umihani Čuvidinoj, Novi Behar [Sarajevo], god. IX (1935), br. 1-3

Briga majčina, Novi Behar [Sarajevo], god. VIII (1935), br. 17-18

Pjevačica, Novi Behar [Sarajevo], god. IX (1936), br. 9-13

Bajram, Novi Behar [Sarajevo], god. IX (1936), br. 17

Odjek duše..., Novi Behar [Sarajevo], god. X (1937), br. 23-24

Vitezu mome..., Novi Behar [Sarajevo], god. XI (1938), br. 17-19

Našem vrijednom učenjaku Hamdiji Kreševljakoviću, Novi Behar [Sarajevo], god. XIII (1939), br. 1-6

O Islamu, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 5

Allahu ekber, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 3

Moje opažanje, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 6

Nema moći, nema snage, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 7

Ko je musliman, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 7

Ela Ja Saba Nedždin, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 13

Gospodar svega, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 13

Kur'an a. š., Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 13

Mom vrijednom učitelju vjere, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br.13

Prvoj pjesnikinji muslimanki, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 18

Moja želja, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 18

---

[8] Zahirović, Ajša: *Od stiha do pjesme (Poezija žena Bosne i Hercegovine)*. Tuzla: IGTRO Univerzal, 1985.

[9] Butković, Redžo: *Saputništvo i predvorja: bosanskohercegovačka lirika od 1918. do 1941*. Tuzla: Bosanska riječ, 2009.

Širi se širi, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br.18
Pjesma cvate, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br.19
Moja tvrdnja, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br.19
Ja ljubim istinu, Islamski glasnik [Sarajevo], god. II (1936), br. 22
Gledaj! Slušaj!, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 25
Pjesma vedroj noći (u ekstazi), Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 25
Nekoliko ljubica iz mog đulistana, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 25
Smrt bijednog radnika, Kalendar Narodne uzdanice [Sarajevo], god. IV (1936), str. 138

Proza:
Kratka sreća, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 1
Kratka sreća (svršetak), Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 2
Pijanica, Islamski glas [Sarajevo], god. I (1935), br. 13
Nevjernik, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 16
Ljubav Mejrina, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 20
Munevera, Islamski glasnik [Sarajevo], god. II (1936), br. 22

Ostali radovi:
Savjet našim majkama (o uzgoju djeteta), Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 21
Pronađen je grob prve bosanske pjesnikinje Sarajke Ummihane Čuvidine (1813.), Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 24
Mojim sestrama muslimankama na razmišljanje, Islamski glas [Sarajevo], god. II (1936), br. 31.

AUTHORESS DŽEMILA HANUMICA ZEKIĆ

Nehrudin Rebihić

Summary

The paper aims is to present the literary opus of Džemila Hanumica Zekić. She began her literary work in the literary life of Bosnia and Herzegovina between the two world wars, trying to write in all contemporary literary fashions. In her opus, we can identify three types of poetry: religious, intimate and social, and two prose narrative form: the first is taken from the tradition of oral literature (ballads and *sevdalinka*), while the second came as a reaction to reality, and therefore we can mark it as a moral-didactic. Besides literary texts, she also wrote texts criticizing some social issues of that time.

Key words: Džemila Hanumica Zekić, relgious poetry, intimate poetry, social poetry, remembrance, Umihana Čuvidina

GODIŠNJAK 2014

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE _____

UDK UDK 94 (497.6 Sanica) “04/14”

Sanica u srednjem vijeku

Enes Dedić
Institut za istoriju
Sarajevo

U radu se na osnovu dostupnih izvora i literature prate podaci o naselju Sanica kod grada Ključa u Bosanskoj krajini (Donjim Krajima) u srednjem vijeku. Prateći spomene u srednjovjekovnim poveljama bosanskih vladara i dokumentima dubrovačke provenijencije, na ovom mjestu nastoji se prikazati historijat ovog naselja u administrativno-privrednom kontekstu. Imajući u vidu činjenicu kako je Sanica integralni dio oblasti Donji Kraji, autor dijagnosticira promjene seniora ovog područja između bosanske vlastele i na širem međudržavnom nivou. Analiza je dodatno potkrijepljena pregledom pronađenih arheoloških ostataka iz srednjeg vijeka na prostoru Sanice.

Ključne riječi: Sanica, Donji Kraji, srednjovjekovna Bosna, Hrvatinići, Vukoslavići, Ugarska, Stjepan II Kotromanić, župa Banjica

Uvodne napomene

Sanica je naselje smješteno 17 kilometara sjeverozapadno od grada Ključa. Duboko ukorijenjeno u podnožje planine Grmeč ovo naselje ima potrebne predispozicije za bavljenje turizmom. Zbog svog specifičnog geografskog položaja, koji se proteže na razmeđu teritorija općina Ključ, Sanski Most i Bosanski Petrovac, Sanica je često mijenjala definiciju svoga pravnog ustrojstva. Jedno vrijeme je egzistirala i kao zasebna općina, odnosno gradić unutar Ključa, da bi u centar pažnje javnosti došla u prošlom stoljeću kao prvo turističko selo u Jugoslaviji. Danas Sanica ima status mjesne zajednice u sastavu općine Ključ. Prema posljednjem popisu stanovništva, Sanica ima 2241 stanovnika.[1] Zbog konfiguracije zemljišta stanovništvo je još od najranijih vremena imalo veoma pogodne uslove za bavljenje zemljoradnjom i stočarstvom. Ovaj prostor je kroz prošlost u najvećoj mjeri pripadao pograničnoj oblasti u srednjovjekovnoj Bosni, kada je činio isturenu oblast prema Ugarskoj, u sastavu Jajačke banovine, kada je bio ugarski odbrambeni bedem prema Osmanlijama, da bi od početka XVI stoljeća ponovno bio zaštita od ugarskih napada ovog puta prema unutrašnjosti Osmanskog carstva.

[1] “Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991: Nacionalni sastav stanovništva rezultati za republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Republika Bosna Hercegovina”. Sarajevo: Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine. *Statistički bilten*, 234, 1993., 63.

Naselje Sanica je u domaćoj publicistici, proporcionalno veličini i značaju, relativno dobro zastupljeno. Osvrti pisani o ovom mjestu se najviše odnose na novinske članke ili tekstove s turističkim predznakom. I s naučnog aspekta su objavljivani radovi koji obrađuju prošlost Sanice i saničkog kraja kao zasebnog okvira ili pak dijela jedne šire slike. Međutim, ti se radovi uglavnom odnose na novije vrijeme, dok su teme iz medievalne prošlosti ovog kraja ostale neistražene.[2]

Kontinuitet naseljenosti od najstarijih vremena

U prilog tezi o kontinuiranoj naseljenosti područja današnje Sanice svjedoče arheološka nalazišta s ovog prostora. Naime, od ukupno sedam registriranih nalazišta na području Sanice, dva su prahistorijska, tri antička, te dva iz srednjeg vijeka. Od prahistorijskih nalazišta najstarije je smješteno na lokalitetu Crkvena glavica u Gornjoj Sanici za koje arheolozi smatraju kako potječe iz željeznog doba.[3] Antička nalazišta oslikavaju pravu sliku naseljenosti ovog područja u rimsko doba. Uz Klaudijevu cestu dolinom Sane, koja je silazila s Bravskog (Petrovačko polje) u dolinu Sanice razvila su se dva napredna rimska naselja, jedno veće na Dvorištu u zaseoku Pantoši u Gornjoj Sanici, a drugo u Biljanima u ravnici pod antičkom utvrdom zvanom Grad.[4] Karanović je na osnovu očuvanih rimskih miljokaza kod Bravskog u Petrovačkom polju, te kod bivše željezničke stanice u Donjoj Sanici nastojao ustanoviti kojom je trasom u saničkom kraju išla dionica puta Solin kod Splita – Panonija.[5] Svi ovi navodi bespogovorno svjedoče o živoj aktivnosti ovdašnjeg stanovništva u rimsko doba. Praćenje društvenih normi vremena u kojem su živjeli zasvjedočeno je i kod njihovih nasljednika u srednjem vijeku. Stećci u obliku sanduka, pronađeni na lokalitetu Donja Sanica, živo svjedoče kako je ovdašnje stanovništvo u razvijenom srednjem vijeku slijedilo ustaljeni pogrebni obrazac šireg bosanskog područja.[6] U prilog ovoj tezi idu i fragmenti crkve i stećaka pronađenih na lokalitetu Klisina u Gornjoj Sanici,[7] dva stećka kod Jokića kuća u Gornjoj Sanici koji predstavljaju

---

[2] U sklopu izdanja Srpskog etnografskog zbornika iscrpno je obrađena Sanica u obradi Saničke župe. Ovom zahvalnom publikacijom istražen je demografski, antropografski, etnografski, konfesionalni, te klimatski aspekt ovog teritorija, dok nam je za naše istraživanje najviše poslužio historijsko – toponomastički osvrt autora. Карановић, Милан: "Саничка жупа у босанској крајини". Насеља и порекло становништва, Српски етнографски зборник, Српска краљевска академија, књ. XLVI, Београд 1930., 244-305; Kratak historijat Sanice od najstarijih vremena objavljen je i u izdanju: *Sanica – Monografski prikaz*. Emisija "Znanje – imanje", Ključ: Mjesna zajednica Sanica Opština Ključ, 2. maj 1976. godine. O Sanici je u novije vrijeme objavljena i monografija u kojoj je jako malo prostora posvećeno srednjovjekovnoj prošlosti, te je materijal za stariju prošlost u najvećoj mjeri preuzet iz ranije literature. Medić, Adil: *Sanica*. Ključ 2005.

[3] *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. Arheološka nalazišta regija 1-13, Tom 2, Sarajevo, 1988., 142; U Gornjoj Sanici iznad polja Plećina na istoimenom lokalitetu ustanovljena je prahistorijska gradina. Isto, 149.

[4] Bojanovski, Ivo: *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH, Djela knj. LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 6, 1988., 285.

[5] Карановић, Милан: "Саничка жупа у босанској крајини", 259.

[6] Bešlagić, Šefik: *Stećci - Kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1971., 102; *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. Arheološka nalazišta regija 1-13, Tom 2, 143

[7] Na lokalitetu Klisina pronađeni su srednjovjekovna crkva i groblje. Sačuvani su samo oskudni ostaci crkve, orijentirani I-Z, sa pravougaonom apsidom na istoku, preostali zidovi uz njih su uniš-

ostatke nekadašnje veće nekropole.[8] O činjenici da su na prostoru Sanice postojala veća nalazišta srednjovjekovnih spomenika svjedoče i zapisi Milana Karanovića, koji je tridesetih godina prošlog stoljeća zabilježio kako je lokalno stanovništvo koristilo ostatke starih gradova i stećaka da bi gradilo svoje kuće i druge objekte.[9]

U bosanskoj državi pod vlašću vlastele Hrvatinića

Obrazovanje zemlje Donji Kraji[10] pod vlašću bosanskih banova desilo se najkasnije 1244. godine, kada se ona spominje u povelji ugarskog kralja Bele IV (1206-1270) u obliku Olfeld.[11] Međutim, prema mišljenju autorice Jelene Mrgić, bosanski vladar ban Prijezda (1211-1287) zbog tadašnje političke situacije nije bio u mogućnosti osvajati nove teritorije, te je do osvajanja oblasti, koja će se zbog njenog pograničnog karaktera nazvati Donji Kraji, došlo na razmeđu XII i XIII stoljeća za vrijeme vladavine bana Kulina.[12] Krajem XIII stoljeća ove će se oblasti naći u posjedu ugledne vlasteoske porodice Hrvatinića, najviše zahvaljujući dobrim odnosima kneza Hrvatina Stjepanića s hrvatskim banom Pavlom Šubićem (1245-1312) kojem je pomogao da svoju vlast djelimično etablira u zapadnoj Bosni.[13] Posjedovanjem ovih zemalja knez Hrvatin je imao vlast i nad župom Banjicom smještenom u gornjem toku rijeke Sane sa središtem u gradu Ključu.[14] U periodu između 1299. i 1305. godine Hrvatina su napuljski kralj Karlo II (1245-1309) i Šubići, vladari Ugarske i Bosne, oslovljavali kao kneza Donjih Kraja Bosne.[15]

---

teni. Smatra se da ostaci potječu iz kasnog srednjeg vijeka. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. Arheološka nalazišta regija 1-13, Tom 2, Sarajevo, 147.

[8] Bešlagić, Šefik: *Stećci - Kataloško-topografski pregled*, 102.

[9] Prošavši kroz ovaj kraj putopisac Benedikt Kuripšić je zapisao kako je vidio ostatke napuštenih gradova Khamenatz i Listkhouats. Jedan od ovih gradova Karanović ubicira na ušću Rijeke u Sanicu, a za drugi smatra kako se nalazio u današnjem selu Biljani. Kod gradine na ušću Rijeke autor je uočio nekropolu stećaka koja se nalazila oko ostataka zidane građevine koju zovu Crkvina, što je pokazatelj ustaljene bosanske prakse ukopa lokalnog stanovništva pod stećcima u okolini crkve. Карановић, Милан: "Саничка жупа у босанској крајини", 282, 295.

[10] O Donjim Krajima vidi: Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*. Београд: Филозофски факултет у Београду-Филозофски факултет у Бањалуци- Историјски институт у Бањалуци, 2002.

[11] "quod Episcopus et Capitulum decimas in Vozora, in Sou, in Olfeld et in aliis supis (sic) more aliarum ecclesiarum de Hungaria" (20.07.1244.). Theiner, Augustino: *Vetera monumenta slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Tomus primus (1198-1549), Romae, 1863., 298.

[12] Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*, 37.

[13] Historijsku podlogu o vlasteoskoj porodici Hrvatinića vidi u: Šišić, Ferdo: *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*. Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske, 1902.; Ćošković, Pejo: "Hrvatinići (Horvatići, Stipančić Hrvatinić, Stipanići, Stjepanići), (velikaški rod)" *Hrvatski bibliografski leksikon,* 5 (Gn-H)", Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, 2002., 725-739.

[14] O terminu župa vidi Томовић, Гордана: "Жупа (**жоѵпа**, лат. çopa, ioba, supa, iuppa, xupa, gyuppa, çuppa)", *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge, 1999., 195-197.

[15] Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*, 42-43; Riječ je o sljedećim poveljama: povelja kralja Karla II knezu Hrvatinu izdata u Napulju 1299. godine, povelja bana Pavla Šubića knezu Hrvatinu izdata u Skradinu 1301. godine, Splitska povelja bana Pavla Šubića

Nakon smrti "ključkog kneza" Hrvatina najkasnije 1315. godine nasljeđuju ga trojica sinova: Vuk, Pavle i Vukoslav. Bosanski vladar ban Stjepan II Kotromanić (1322-1353) nije želio dopustiti preveliko osamostaljivanje nijednog od Hrvatinovih sinova, te je nastojao da suzbije utjecaj roda i uspostavi vazalne odnose sa svakim pojedinačno, na osnovu njihove lične vjerne službe.[16] Ubrzo nakon Hrvatinove smrti njegovi su sinovi prešli na stranu bosanskog vladara. Ustupanjem povelja o "vjernoj službi" za svakog od njih pojedinačno, bosanski ban Stjepan II je napravio i razdiobu ranijeg Hrvatinovog posjeda. Vukoslavu Hrvatiniću je bosanski ban zbog napuštanja bana Mladena II Šubića i Balšića, darovao dvije župe: Banjicu i Vrbanju, sa njihovim upravnim centrima Ključem i Kotorom, koje je imao zadržati samostalno bez mogućnosti upliva njegove braće.[17] U drugoj povelji za kneza Vukoslava, ban Stjepan II sa svojim bratom Vladislavom i pred predstavnicima Crkve bosanske potvrđuje darovanje spomenutih dviju župa, te navodi kako Vukoslav neće biti optužen za nevjeru prije negoli mu se dozvoli da se opravda "pred svom crkvom i pred svom Bosnom".[18]

Knez Vukoslav Hrvatinić izdao je dvije povelje. Njihov značaj je izniman za historijsku topografiju Donjih Kraja. Prvu povelju izdao je 1315. godine u naselju Sanica (*datum in Zanichca*) povodom njegove presude u sporu između Obradova sina Vukosava sa svojom rodbinom radi Sanice (*de Zanicha*).[19] Navedeno predstavlja prvi pisani trag o Sanici, koja se, iako

knezu Hrvatinu iz 1304. godine, te povelja bana Pavla Šubića knezu Hrvatinu izdata u Skradinu 1305. godine. Rački, Franjo: "Rukopisi tičući se južnoslovinske povjesti u arkivih srednje i dolnje Italije". *Rad* JAZU 18, Zadar 1872., 222; Thalloczy, Ljudevit: "Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 18. Sarajevo 1906., 434-436; Brković, Milko: "Tri povelje knezova Bribirskih izdane bosanskom knezu Hrvatinu Stjepaniću". *Radovi* JAZU u Zadru 32, Zadar 1990., 139-153.

[16] Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*, 45; О vjernoj službi vidi: Ћирковић, Сима: "*Верна служба* и *вјера господска*", *Зборник Филозофског факултета у Београду*, VI/2, Београд, 1962., 95-112.

[17] knezu Vljkoslavu za egovu vqrnu službu djvq, Banice i Vrbanu, wt mee do mee i u ni~ dva grada, Klučj i Kotorj. Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter*. München und Leipzig 1914., 7-8; Мргић, Јелена: "Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје *вјеру господску*", *Стари Српски Архив*, књ. 7, Београд-Бања Лука-Источно Сарајево, 2008., 51-58.

[18] Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter,* 11; Мргић, Јелена: "Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима", *Грађа о прошлости Босне*, књ. 1, Бања Лука, 2008., 11-22; Polazišta o Crkvi bosanskoj u: Ćošković, Pejo: *Crkva bosanska u XV stoljeću*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2005.; Bosna se na ovom mjestu navodi kao oznaka bosanskog sabora, opširnije u: Динић, Михаило: *Државни сабор средњовековне босанске државе*, Београд: Српска Академија Наука, Посебна издања књ. CCXXXI, Одељење друштвених наука Нова серија књ. 13, 1955.

[19] "Nos comes Vhosslaus filius quondam comitis Heruuatini damus pro memoria quibus expedit universis presentium per tenorem, quod quidam Vlc filius Obradi (h)abuit causam cum generatione sua de Zanicha ante nobiles viros una com Vhosslauo ante presentiam ipsius et fecerunt concordiam inter ipsisi (!) Hoc "fuit" ante Radoslavuam filium Brio et ante Lepum de Lusac et ante Negoium de Bachulana, quod quicumque eorum contradiceret factum nobilum virorum, quod qui ex generatione ipsius Vlko Filio Obrada noceret, extunc ad. curiam solvate quinquaginta marcas

se to u ovoj presudi izričito ne navodi, zasigurno nalazila u župi Banjici pod vlašću vlastelina Vukoslava Hrvatinića. Župa Banjica je mogla da obuhvata dolinu Sane od Vrbljana u gornjem toku, do ušća potoka Glibaje iznad Hrustova, jer je selo Kijevac, prema povelji iz 1446. godine, pripadalo župi Sani. Od ušća potoka Glibaje granica je na zapadu mogla da ide između Oštrelj brda i Čelić Kose na Međi dol, ostavljajući dolinu Sanice u župi Banjici.[20] Druga povelja kneza Vukoslava izdata je u Ključu 1325. godine i predstavlja prvi pisani trag o gradu Ključu u historijskim izvorima,[21] iako šturi i fragmentarni prezentirani izvorni pokazatelji demonstriraju kako se Sanica u srednjem vijeku pojavljuje i razvija kao posjed ugledne porodice Hrvatinića.

Kako je to i precizirano u povelji bosanskog bana Stjepana II iz 1326. godine, posjede kneza Vukoslava mogli su naslijediti samo njegovi potomci. U tom svojstvu se javljaju njegovi sinovi Vuk, Pavle i Vlatko Vukoslavić. Poveljom bana Stjepana II iz 1351. godine potvrđeni su baštinski posjedi kneza Vukoslava njegovim sinovima knezovima Vuku i Pavlu. Međutim, iako su "svi plemeniti ljudi" potvrdili da je župa Banjica plemenita baština Vukoslavića, u nabrajanju naselja koja su pripala braći se ne spominju Sanica i još neka mjesta.[22] Poveljom iz 1353. godine trećem bratu Vlatku je pripao centar župe grad Ključ s određenim brojem naselja, ali niti u ovom spisku nije navedena Sanica.[23] Šta je pravi uzrok zaobilaženja spominjanja Sanice, teško je dokučiti. Pitanje je i da li je Sanica i dalje bila u vlašću nasljednika kneza Vukoslava. Dostupni izvori ne daju precizan odgovor, međutim, na osnovu saznanja da je knez Vukoslav imao vlast nad cijelim teritorijem župe Banjice, te kako je taj prostor razdijeljen među njegove sinove, uz uobičajeno stanje da se Sanica, kao što ćemo vidjeti i kasnije, spominje kao naselje u župi Banjice, daje nam za pravo da pretpostavimo da je ona i u ovo vrijeme u sastavu ove župe, a samim tim i u vlasništvu Vukoslavljevih sinova.

Upravo će posljednji spomenuti Vukoslavljev sin, knez Vlatko Vukoslavić počiniti "nevjeru" prema bosanskom banu Tvrtku i 1363. godine zamijeniti svoje baštinske posjede grad Ključ

---

domino et secunda quinquaginta Vlko Obradi filio et illius cause primus prissdaldus (!) Zaladol filius Herelchi de Lusac, alter Georgius filius Dunnani. Etiam quod quicumque eorum illud non audeat contradici. Datum in Zanichea, anno domini MCCCV." Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter,* 327-328; Različito datiranje povelje u 1315. godini zabilježeno kod istog autora u ranijem izdanju: "Datum in Zanichca, anno domini MCCC. quindecimo." Thallóczy, Lajos – Barabas, Samu: *Codex diplomaticus comitatum de Blagay*, Budapest 1897., 79; Šišić, Ferdo: *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416)*, Zagreb, 1902., 9; Bokan, Branko: *Sanski Most*, Dio I (do jula 1941. godine), Beograd: Borba, 1974., 44.

[20] Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*, 241-242.

[21] Thallóczy, Lajos – Barabas, Samu: *Codex diplomaticus comitatum de Blagay,* 96-97; Thalloczy, Ljudevit: "Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva", 436.

[22] Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter,* 17-18; O terminu plemenita baština vidi: Mihaljčić, Rade: Plemenito, *Leksikon srpskog srednjeg veka*, 523-524.

[23] Мргић, Јелена: "Повеља бана Твртка Котроманића којом даје вјеру господску кнезу Влатку Вукославићу", *Стари Српски Архив*, књ. 4, Београд-Бања Лука-Источно Сарајево, 2005., 115-118; Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter,* 20-22.

i okolna naselja za slavonski grad Bršljanovac. Ovu zamjenu je sankcionisao i ugarski kralj 5. maja 1364. godine. Iako je ustaljeno mišljenje kako su tada prešla samo sela koja je Vlatko dobio poveljom 1353. godine, a to se odnosi na sela Ig, Lipovci, Rudinice, Ribići, Lubine i Sveta Gora, ne možemo sa sigurnošću ustanoviti da li je Sanica spadala u okolna sela koja su bila predmet zamjene.[24]

Iako su nastojanja za pridobijanjem župe Banjice trebala biti temelj za daljnja ugarska osvajanja, do toga nije došlo. Od trojice braće iz roda Hrvatinića jedino je Vukac ostao vjeran bosanskom banu Tvrtku Kotromaniću, te je u periodu između 1370/74. godine dobio titulu velikog vojvode bosanskog. Njega je početkom osamdesetih godina zamijenio sin Hrvoje Vukčić Hrvatinić, naslijedivši osim baštinskih posjeda i titulu velikog vojvode bosanskog.[25] Osnaživši se i iskoristivši povoljnu političku situaciju u Ugarskoj, krenuo je vojvoda Hrvoje u vraćanje svih baštinskih posjeda roda Hrvatinića. Teritorij koji je knez Vlatko šezdesetih godina predao Ugrima vratio je Hrvoje u sastav bosanske države najkasnije osamdesetih godina.[26] Ovaj će prostor, u koji je ulazila i župa Banjica sa selom Sanicom, ostati čvrsto pod njegovom upravom sve do njegove smrti 1416. godine.

Kako u istoj godini kada umire moćni Hrvoje, umire i njegov sin Balša, njihova baština ostala je bez direktnih nasljednika. Na ovu će poziciju stupiti Hrvojevi bratanci sinovi knezova Vojislava i Dragiše. U narednim godinama Juraj Vojislavić će se pokazati najuspješnijim, te će preuzeti nasljedstvo i 1434. godine steći titulu vojvode Donjih Kraja.[27] Međutim, iz Jurjeve povelje izdate 12. augusta 1434. godine u Potkreševu kao svjedok "od svojti" upisan je Ivaniš Dragišić, sin Dragiše Vukčića, koji je, između ostalog, imao posjede i u župi Banjici.[28]

Gospodar Banjice, time i Sanice, Ivaniš Dragišić umro je, najvjerovatnije, 1446. godine ili najkasnije te godine. Za naše istraživanje je posebno zanimljiva povelja od 22. augusta 1446. godine, koju je izdao bosanski kralj Stjepan Tomaš (1443-1461) knezovima Pavlu, Marku i Jurju "sinovima počtenog spomenuća vojvode Ivaniša Dragišića". Ovom poveljom kralj Tomaš im je potvrdio naslijedne posjede vojvode Ivaniša, i to "gradove, župe, sela i sve prihode koji im pripadaju, dukate i druge dohotke". U pitanju su bili posjedi u župama Banjici, Glažu, Sani i Uskoplju. Među nabrojanim selima koji pripadaju župi Banjici navedena je i Sanica (selo Sanica sa pravimi meqmi i kotari).[29] Kako je ova povelja, ustvari, potvrđivanje

---

[24] Smičiklas, Tadija: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Volumen XIII, Zagreb, 1915., 364-365; Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter,* 339-341.

[25] Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*, 68; Ćošković, Pejo: "Hrvatinići (Horvatići, Stipančić Hrvatinić, Stipanići, Stjepanići), (velikaški rod)", *Hrvatski bibliografski leksikon*, 5 (Gn-H)", 725-739.

[26] Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*, 74-76.

[27] Isto, 115-116,

[28] Miklosich, Franz: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae, 1858., 377-379.

[29] ≤efanj Tomašj Ostoićj, rab boži, kralj...stvorismo milostj našu gospocku našimj virjnimj i draznmj slugamj knezu Pavlu i knezu Marku i knezu }ri~, sinovomj počtenoga spomenutiqa voevode Ivaniša Dragišića in a to imj učinihj milostj našu gospocku dasmo imj i darovasmo gradj Ključj, i ≥o imj e bilo u drjžani~, i varošj Podjključj s pravimi meqmi i kotari i selo Ribniqe s pravimi meqmi i kotari i selo Rudinice s pravimi meqmi i kotari i selo Slinaice s pravimi meqmi i kotari i Peqi

posjeda koje je držao njihov otac vojvoda Ivaniš, proizlazilo bi da bi Sanica mogla biti u njegovom posjedu još od druge decenije XV stoljeća, kada je naslijedio posjede kao jedan od nasljednika vojvode Hrvoja Vukčića. Međutim, također je moguće i da je vojvoda Ivaniš za svoga života pripojio Sanicu svojoj baštini. Za ovakvu postavku ima malo vjerovatnoće jer bi to značilo da je među braćom dolazilo do promjena u posjedu koji je raspodijeljen poslije smrti njihovog oca pa bismo se više priklonili mogućnosti da je riječ o nasljedstvu iz druge decenije XV stoljeća. Neosporno je da je Sanica u najmanju ruku od vremena vraćanja dijela župe Banjice osamdesetih godina XIV stoljeća, pa sve do pada srednjovjekovne bosanske države u sastavu baštine Hrvatinića. Prilikom potvrđivanja posjeda vojvode Ivaniša kralj Stjepan Tomaš nije slijedio već ustaljeni obrazac razbijanja teritorija između sinova, odnosno nasljednika, nego oni upravljaju ovom baštinom zajedno. Čini se kako je od Ivaniševih nasljednika, vladara Sanice, najviše profitirao Marko Dragišić, koji se 1461. godine spominje u povelji Stjepana Tomaševića. "On se ovom prilikom nalazi među svidoci naše dobre velmože ... knez Marko Dragišić s bratiomj". Izgleda se Marko Dragišić uspio izdići iznad ostale braće, te da je ostvario jača uporišta nad očevom baštinom.[30]

Prilikom ubistva posljednjeg bosanskog kralja, te sloma srednjovjekovne Bosne, koje se simbolično desilo u Ključu u koji se sklonio kralj Stjepan Tomašević, šire, pa i saničko područje nakratko je inkorporirano u sastav Osmanskog carstva. Međutim, osmansko prisajedinjenje Donjih Kraja nije dugo potrajalo, ove oblasti osvojio je iste 1463. godine ugarski kralj Matija Korvin (1458-1490), te naredne godine osnovao Jajačku banovinu, koja je imala funkciju ugarskog južnog odbrambenog bedema. U sastav ove novoosnovane banovine ušao je i teritorij župe Banjice, a samim tim i Sanica, koja će nekoliko narednih decenija egzistirati u ovako definiranom administrativnom sistemu.

Naredni izvorni podatak u kojem se spominje Sanica seže u sam kraj XV stoljeća, u posljednju deceniju u kojoj je Sanica u sastavu Jajačke banovine. Riječ je o dosad neobjavljenom trgovačkom ugovoru iz knjige zadužnica Državnog arhiva u Dubrovniku. U ugovoru koji je zabilježen 27. februara 1493. godine Vukša Radienčić, domaći trgovac iz Sanice (*Vuchxa Radiencich de Sanize de partibus Bosne*), prema ustaljenoj praksi toga doba, zadužuje se kod dubrovačkog suknara Vuksana Radojevića na iznos od osam dukata. Sanica je u ovom slučaju navedena u latinskom obliku *de Sanize*, te se kaže da je *de partibus Bosne*. Najvjerovatnije je riječ o zaduživanju u tkaninama koje je Vukša Radienčić morao kreditoru vratiti u novcu poslije liferovanja robe u svojoj sredini.[31] Ovaj ugovor nam daje informacije kako je ovaj dio Bosne, iako inkorporiran u sastav Jajačke banovine pod vladavinom Ugara, zadržao svoje ustaljene privredne obrasce koji su se odnosili na frekventnu trgovinu s dalmatinskim gradovima.

---

bainčni selomj Banicami spravimi meqmi i kotari selo Kladie sa pravimi meqmi i kotari i selo Zagulani i selo Ripi≥a s pravimi meqmi i kotari i selo Prisika i selo Bilani i selo Korica s pravimi meqmi i kotari i selo Sanica sa pravimi meqmi i kotari … Miklosich, Franz: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, 439.

[30] Isto, 488.

[31] "Ego Vuchxa Radiencich de Sanize de partibus Bosne confiteor quod super me et omnia mea bona obligo me dare et soluere Vuchxano Radoeuich cimatori ducatos auri octo ad voluntatem creditoris. Sub pena etc. Renuntiando etc. Hec autem carta etc. Judex et testis ut supra" (27.02. 1493.), Državni arhiv u Dubrovniku, Debita Notariae, LV, 86v.

Od posebne je važnosti podatak o pripadnosti ovog kraja dijelu Bosne, što ilustrira kako se ugarsko posjedovanje ovih krajeva kroz Jajačku banovinu nije doživljavalo kao trajna vlast, te kako je ideja pripadnosti stanovnika Sanice Bosni i dalje bila vrlo svježa. U ovo vrijeme u drugim oblastima nekadašnje srednjovjekovne Bosne koji su već osvojeni od Osmanlija širi geografski identitet učestalo je navođen u obliku *partium Turchie*. Slučaj spomenutog trgovca Vukše Radienčića, koji iz Sanice odlazi u udaljeni Dubrovnik da se zadužuje u robi koju će kasnije u domaćoj sredini prodati, svjedoči o privrednoj aktivnosti Sanice, koja se prema tom parametru morala barem u manjoj mjeri izdvajati od ostalih lokalnih sela područja župe Banjice. I za vrijeme srednjovjekovne Bosne broj domaćih trgovaca je najčešće vjerna slika stepena razvijenosti dotičnog mjesta.

Nedugo nakon nastanka spomenutog trgovačkog ugovora Sanica, kao i cjelokupni teritorij župe Banjice, osvojena je od Osmanlija. Naime, direktnih podataka o promjeni vlasnika ovog teritorija nemamo do 1503. godine, kada je osmansko-ugarskim ugovorom Ključ naveden kao osmanski posjed.[32] Ako uzmemo u obzir da su Osmanlije zauzele obližnju tvrđavu Kamičak najkasnije 1495., a Kamengrad u župi Sani 1499., onda bi se u periodu od 1493. do 1495. godine i Sanica, zajedno sa Ključem i susjednim teritorijem morala naći u sastavu osmanskih posjeda.[33] Činjenica kako se Ključ spominje kao osmanski posjed i 1519. godine ne ostavlja prostora sumnji kako ova oblast više nije izuzimana iz osmanske vlasti.[34]

Zaključak

Prezentirani kratki srednjovjekovni historijat naselja Sanice demonstrira kako je, uprkos malobrojnim i šturim izvornim podacima, barem u određenim segmentima moguće sklapanje slike mikrotoponimije srednjovjekovne bosanske države. Analiziranjem izvornih pokazatelja o Sanici, ali i onih u kojima su zasvjedočena okolna područja, konstruisan je njen politički i administrativni koncept. Sanica je kao integralni dio oblasti Donji Kraji u sastav bosanske države došla, najvjerovatnije, na razmeđu XII i XIII stoljeća, a najkasnije 1244. godine. Početkom XIV stoljeća Sanica postaje baštinski posjed porodice Hrvatinića, u čijem će vlasništvu s određenim izmjenama ostati do pada srednjovjekovne Bosne 1463. godine. U periodu između šezdesetih i osamdesetih godina XIV stoljeća dio župe Banjice nalazio se u sastavu Ugarske, ali je nakon ponovnog osvajanja ovog prostora od vojvode Hrvoja ona ponovno u posjedu Hrvatinića. Nakon Hrvojeve smrti Sanica je pripala njegovom bratancu Ivanišu Dragišiću, te će do pada pod osmansku vlast ostati u posjedu njegovih potomaka. Nakon osvajanja ugarskog kralja Matije Korvina Sanica je ušla u sastav Jajačke banovine i u toj administrativnoj jedinici će ostati do posljednje decenije XV stoljeća, kada je trajno prisajedinjenja Osmanskom carstvu.

---

[32] Thallóczy, Lajos: *Jajcza (Bánság, Vár es Város) Története 1450-1527*, Budapest, 1915., 180; Thallóczy, Ljudevit: *Povijest (Banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527*. Zagreb, 1916., 150.

[33] Kreševljaković, Hamdija: "Kamengrad", *Naše Starine,* VI, Sarajevo, 1959., 24.

[34] Thallóczy, Lajos –Horvath, Sandor: *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbáasz és Szana vármegyék) 1244-1710*. Budapest, 1912., 281.

Izvori

Državni arhiv u Dubrovniku: Debita Notariae

Miklosich, Franz: *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae, 1858.

Smičiklas, Tadija: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Volumen XIII, Zagreb, 1915.

Thallóczy, Lajos – Barabas, Samu: *Codex diplomaticus comitatum de Blagay*. Budapest, 1897.

Thallóczy, Lajos: *Jajcza (Bánság, Vár es Város) Története 1450-1527*, Budapest, 1915.

Thallóczy, Lajos – Horvath, Sandor: *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbáasz és Szana vármegyék) 1244-1710*. Budapest, 1912.

Theiner, Augustino: *Vetera monumenta slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Tomus primus (1198-1549.), Romae, 1863.

Literatura

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine. Arheološka nalazišta regija 1-13, Tom 2, Sarajevo, 1988.

Bešlagić, Šefik: *Stećci - Kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1971.

Bokan, Branko: *Sanski Most*, Dio I (do jula 1941. godine), Beograd: Borba, 1974.

Brković, Milko: "Tri povelje knezova Bribirskih izdane bosanskom knezu Hrvatinu Stjepaniću", *Radovi* JAZU u Zadru 32, Zadar, 1990., 139-154.

Bojanovski, Ivo: *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH, Djela knj. LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 6, 1988.

Ћирковић, Сима: "*Верна служба* и *вјера господска*", *Зборник Филозофског факултета у Београду*, VI/2, Београд, 1962., 95-112.

Ćošković, Pejo: "Hrvatinići (Horvatići, Stipančić Hrvatinić, Stipanići, Stjepanići), (velikaški rod)", *Hrvatski bibliografski leksikon*, 5 (Gn-H)", Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, 2002., 725-739.

Ćošković, Pejo: *Crkva bosanska u XV stoljeću*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2005.

Динић, Михаило: *Државни сабор средњовековне босанске државе*. Београд: Српска Академија Наука, Посебна издања књ. CCXXXI, Одељење друштвених наука Нова серија књ. 13, 1955.

Карановић, Милан: "Саничка жупа у босанској крајини". Насеља и порекло становништва, Српски етнографски зборник, Српска краљевска академија, књ. XLVI. Београд, 1930., 244-305.

Kreševljaković, Hamdija: "Kamengrad". *Naše Starine* VI. Sarajevo, 1959., 21-34

Medić, Adil: *Sanica*. Ključ 2005.

Мргић, Јелена: *Доњи Краји-Крајина средњовековне Босне*. Београд: Filozofski fakultet u Beogradu-Filozofski fakultet u Banjaluci- Istorijski institut u Banjaluci, 2002.

Мргић, Јелена: "Повеља бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје *вјеру господску*", *Стари Српски Архив*. књ. 7, Београд-Бања Лука-Источно Сарајево, 2008., 51-58.

Мргић, Јелена: "Повеља босанског бана Стјепана II Котроманића којом кнезу Вукославу Хрватинићу даје жупе Бањицу и Врбању са градовима". *Грађа о прошлости Босне*, књ. 1. Бања Лука, 2008., 11-22.

Мргић, Јелена: "Повеља бана Твртка Котроманића којом даје вјеру господску кнезу Влатку Вукославићу". *Стари Српски Архив*, књ. 4. Београд-Бања Лука-Источно Сарајево, 2005., 115-118.

"Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991: Nacionani sastav stanovništva rezulati za republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Republika Bosna Hercegovina", Sarajevo: Državni zavod za statistiku Repubike Bosne i Hercegovine. *Statistički bilten,* 234, 1993.

Rački, Franjo: "Rukopisi tičući se južnoslovinske povjesti u arkivih arkivih srednje i dolnje Italije". *Rad* JAZU 18. Zadar, 1872., 205-258.

Sanica – Monografski prikaz. Emisija "Znanje – imanje", Ključ: Mjesna zajednica Sanica Opština Ključ, 2. maj 1976. godine

Šišić, Ferdo: *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*. Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske, 1902.

Thalloczy, Ljudevit: "Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 18. Sarajevo, 1906., 401-444.

Thallóczy, Ljudevit: *Povijest (Banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527*. Zagreb, 1916.

Thalloczy, Ludwig von: *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens im mittelalter*. München und Leipzig, 1914.

Томовић, Гордана: Жупа (žoupa, лат. çopa, ioba, supa, iuppa, xupa, gyuppa, çuppa), *Лексикон српског средњег века*, Београд: Knowledge, 1999., 195-197.

SANICA IN MIDDLE AGES

Enes Dedić

Summary

The presented brief history of the medieval settlement Sanica shows how in spite of the few meager source data it is possible to create a picture of microtoponomy of medieval Bosnian state at least in certain segments. The analysis of the original indicators on Sanica, but also those which witnessed the surrounding areas, designed its political and administrative concept. Sanica as an integral part of the area of Donji Kraji became part of the Bosnian state probably at the turn of the twelfth and thirteenth centuries, and no later than 1244. At the beginning of the fourteenth century Sanica became inheritance of Hrvatinić family in whose property, with certain modifications, remained until the fall of the medieval Bosnia in 1463. In the period between the sixties and eighties of the XIV century part of the district Banjice was a part of Hungary, but after the reconquest of this area by duke Hrvoje Vukčić it became the possession of Hrvatinić family again. After the death of Hrvoje Sanica went to his nephew Ivanis Dragišić, and it remained in the possession of his descendants until it came under the Ottoman rule. After the conquest of the Hungarian king Matthias Corvinus Sanica became part of Jajce banate and it remained in that administrative unit until the last decade of the fifteenth century when it became the permanent annextion of the Ottoman Empire.

Key words: Sanica, Donji Kraji, medieval Bosnia, Hrvatinići, Vukoslavići, Hungary, Stjepan II Kotromanić, district Banjica

UDK 94 (497.6) “1878/1918”

Naš mali *Orijent*

Ajla Burkić
Doktorski studij
Filozofski fakultet
Sarajevo

Percepcija Bosne i Hercegovine u sastavu Austro-Ugarske monarhije može se pratiti kroz književni narativ, kulturni život, ali i konkretne političke mjere. Unutar postkolonijalnog diskursa otvara se mogućnost propitivanja termina *orijentalizam* i *kolonijalizam*, te njihove upotrebe u kontekstu bosanskohercegovačke stvarnosti tog perioda. Sagledavanjem upravo narativa, ali i političkih mjera poduzetih od Monarhije; koliko je Bosna i Hercegovina *orijentalno drugo* u odnosu na Monarhiju i koliko je kolonijalni pristup čitljiv u njenom slučaju, te kakav je odnos centra i periferije, stvara se mogućnost za nešto drugačije percipiranje bosanskohercegovačke historije, kao i samog prostora.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, *Orijent*, *Drugo*, *Turčin*, kolonija, percepcija, diskurs

Period austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini je zasigurno najistraženiji period unutar historije Bosne i Hercegovine, što je donekle razumljivo s obzirom na njegovo, ne tako dugo, trajanje i obilje dokumenata koji su poslužili ranijim istraživačima da daju sliku privredne, političke, vojne, ali i kulturne historije. Ono što ovaj period nudi savremenom istraživaču jeste bavljenje percepcijom unutar okvira postkolonijalne kritike, odnosno mogućnost identifikacije imagoloških predstava nužnih za distinkciju centra i periferije.[1] Zahvaljujući autorima poput Edwarda Saida, Marije Todorove i Clemensa Ruthnera, koji su postavili osnove za dalja istraživanja percepcije, te načina kreiranja imagoloških predstava zarad definiranja vlastitog identiteta kroz konstruisanje *Drugoga*, ovakva vrsta istraživanja postala je primjenjiva i u slučaju Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1918. godine.

[1] U posljednje vrijeme sve više autora interesira ova tematika, a ovdje su navedeni samo neki; Ruthner Clemens, Habsburg’s little Orient, A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina, 1878-1918; Vervaet Stjin: “Na granicama civilizovane Evrope. Austrougarska tekstualna kolonizacija Bosne i Hercegovine (1878-1918)“. *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, 24/2007.; Donia Robert J.: “Neuvjerljiva kolonija: konceptualizacija austrougarske ere u Bosni i Hercegovini”, *Prilozi* Instituta za istoriju, 37 (2008).; Endre Hárs, Wolfgang Muller-Funk, Ursula Reber & Clemens Ruthner: *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Tübingen: A. Francke Verlag, 2006.

Je li egzotična slika Bosne i Hercegovine, koja je stvarana na Zapadu, odgovarala stvarnom stanju u zemlji? Šta je to *Zapad*, a šta *Orijent*? Da li je prema svom izgledu, poimanju i statusu prosječan bosanskohercegovački stanovnik bio sličniji i bliži podaniku Monarhije ili nekom Perzijancu i možemo li govoriti o Bosni i Hercegovini kao o austrougarskoj koloniji u istom smislu kao i o Indiji, Alžiru, Maroku? Da li je ovakva percepcija Bosne i Hercegovine ostala duboko ukorijenjena u podsvijesti Zapada i mnogo nakon odlaska Austro-Ugarske s ovih prostora?

Primjenjujući principe Saidovog orijentalizma, balkanizma Todorove i Ruthnerovog kvazikolonijalizma na austrougarski period u Bosni i Hercegovini, otvara se jedno sasvim novo polje istraživanja, koje može ponuditi odgovore na navedena pitanja. Said definisanjem Orijenta i Okcidenta ukazuje na potrebu dvaju polariteta s ciljem spoznaje vlastitog identiteta. Na istom tragu je i Todorova, koja Saidovo razmišljanje primjenjuje na uži i konkretniji prostor Balkana, gdje definiše *balkanizam* koji, prema njenom mišljenu, isto kao i *orijentalizam* ima primarno imagološki karakter. Ruthner se, za razliku od prethodnih dvaju autora, bavi konkretno percepcijom Bosne i Hercegovine. Putem postkolonijalnog čitanja narativa nastalih u ovom periodu, on sagledava odnos između centra i periferije te zaključuje da je Bosna i Hercegovina i imagološki i diskurzivno austrougarska kolonija. U svojim novim radovima, još jedan strani autor razmišlja upravo o ovom odnosu, ali se za razliku od Ruthnera on ne opredjeljuje u konačnici za kolonijalni status Bosne i Hercegovine unutar Monarhije. Riječ je o Robertu Doniji za koga je Bosna i Hercegovina, ipak, neuvjerljiva kolonija.

Osim stranih autora, i domaća historiografija je još 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća ponudila odgovore na pitanje kolonijalnog statusa Bosne i Hercegovine unutar Monarhije. Ferdo Hauptmann, Dževad Juzbašić i Nusret Šehić su kolonijalnu politiku Austro-Ugarske vidjeli u planskom naseljavanju stanovnika Monarhije na područje Bosne i Hercegovine. Oni za ove doseljenike koriste termin *strani kolonisti,* ističući da je ovakav migracioni trend bio potpomognut zvaničnim državnim aktima.[2] Međutim, Mustafa Imamović, razmatrajući pravni položaj Bosne i Hercegovine unutar Monarhije, odbacuje mogućnost Bosne i Hercegovine kao austrougarske kolonije, navodeći da je ona, ipak, bila *corpus separatum.*

"Naš mali orijent"[3] *– Orijent, balkanizam, Turčin, kvazikolonijalizam i Bosna i Hercegovina?* Pitanje identiteta, identifikacije pojedinca ili grupe, određivanje svojega "Ja" i diferencijacija od onoga "Drugog" je aktuelno od kada se čovjek bavi misaonim procesom i sve od tada pa do danas, na to pitanje nije dat konačan odgovor. Svaka individua unutar svojega "Ja" posjeduje više identiteta koji se tokom života konstruišu i mijenjaju srazmjerno životnom iskustvu. Kako je potrebno svakom pojedincu, kao i grupi i prostoru, odrediti identitet, tako je u 19. stoljeću, s povećanjem zanimanja za bosanskohercegovački prostor od velikih

---

[2] Rad Amile Kasumović: "Modalitet eksterne kolonizacije u Bosni 1890-1914: case study za njemačke erarne kolonije". *Prilozi* Instituta za istoriju, 38 (2009), objedinjuje dosadašnja saznanja u vezi s ovom problematikom, upotpunjujući ih novim podacima i jasnim i konciznim smjernicama ka rasvjetljenju ovog problema.

[3] Naslov pozajmljen od Clemens Ruthner: 'Naš' mali 'orijent' jedno postkolonijalno čitanje austrijskih i njemačkih kulturalnih narativa o Bosni i Hercegovini 1878-1918". *Prilozi* Instituta za istoriju, 37 (2008), str. 149-167.

sila, bilo potrebno definisati upravo taj prostor koji je do tada ostao gotovo nepoznat. Uzme li se u obzir da je period romantizma taj kroz čije se predodžbe definiše "ostali" svijet, Bosna i Hercegovina brzo dobija karakter *Orijenta*, *balkanizma*, odnosno onog *Drugog* u odnosu na koga se definišemo *Mi* Evropljani.

Idući ovom putanjom u potrazi za definisanjem samog Orijenta, dolazi se do ključne spoznaje da Orijent nije samo susjedan Evropi, on je, također, mjesto najvećih, najbogatijih i najstarijih evropskih kolonija, izvorište njenih civilizacija i jezika, njene suparničke kulture i jedne od njenih najdubljih i najprihvaćenijih predodžbi o onom Drugom. Pri tome, Orijent je pomogao definisati Evropu (ili Zapad) kao sebi suprotstavljenu sliku, ideju, osobnost, iskustvo.[4]

Danas postoji žanr koji se bavi problematikom i prikazivanjem "drugosti". Taj žanr je interdisciplinaran i pokriva oblasti od antropologije preko književnosti i filozofije do sociologije i historije. Pojavila se jedna sasvim nova disciplina − *imagologija* − koja se bavi slikama drugog u književnosti.[5] Očit je udio psihologije u svim definicijama imagologije kojih, s obzirom na široki interes, ima nemali broj. To nimalo ne začuđuje, jer i sam pojam proizlazi iz dubinske psihologije u kojoj imago označava idealizovanu sliku osoba iz socijalnog okoliša, posebno oca i majke, koja nastaje nesvjesno u ranom djetinjstvu, ali koja i u odrasloj dobi kao takva može utjecati na socijalne odnose, naravno u prvom redu na one prema partnerima i bliskim osobama.

Kako joj i samo ime kaže, u središtu njenog interesa jesu slike (imago), u prvom redu slike drugoga i stranoga, a zatim kao samorefleksija i slike, to jest predstave o samome sebi (autoimages).[6] Prema tome, imagologija je interdisciplinarno orijentisana grana komparativne književnosti, koja se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima, ali i o vlastitoj zemlji i narodu.[7]

Suprotnost između Istoka i Zapada stara je koliko i pisana historija. Stari Grci koristili su riječ Orijent kada su govorili o antagonizmu između civilizovanih ljudi i barbara. Perzijanci su u mnogim pogledima bili kvazi-civilizovano Drugo. Od vremena Dioklecijana naovamo, Rim je uveo administrativnu podjelu na Istok i Zapad i Orijentom smatrao egipatsku i anadolijsku dijecezu. U periodu srednjeg vijeka ta se podjela u užem smislu odnosila na opoziciju katoličanstva i pravoslavlja, a u širem na razliku između islama i kršćanstva. U svakom slučaju, dihotomija Istok – Zapad imala je jasno određene prostorne dimenzije: ona se odnosila na društva koja su postojala uporedo, a razlikovala se po političkom, vjerskom ili kulturnom osnovu. Istok nije uvijek bio manje poželjan dio ove opozicije: za Bizantiju, neosporni centar civilizovanog svijeta Evrope nekoliko vijekova poslije pada Rima, Zapad je bio sinonim za barbarstvo i surovost. Tek poslije pada Konstantinopolja i sumraka pravoslavlja, ali posebno

---

[4] Edward W. Said: *Orijentalizam - zapadnjačke predodžbe o Orijentu*. Sarajevo: Svjetlost, 1999., str. 15.

[5] Marija Todorova: *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek, 1999., str. 22.

[6] Jozo Džambo: *Bosna i Hercegovina u njemačkim tekstovima, imagološka skica*, http://ivanlovrenovic.com/2012/06/jozo-dzambo-osam-eseja/

[7] Boris Blažina: "Uvod u imagologiju". *Radovi* Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 42 (2010), str. 459-509.

zbog jedinstvenog ekonomskog uzleta Zapadne Evrope, Istok je čak i od pravoslavnog svijeta doživljavan kao podređeni element te opozicije.[8]

Nadalje, Istok je dugo za Zapad predstavljao egzotično i imaginarno carstvo zemalja legendi, bajki i čuda. On je raspaljivao maštu romantičara, ali je postao i utočište za liberale i nacionaliste, koji su se gušili u sve većoj konzervativnosti i reakciji poslije Napoleonovih ratova, kada je Orijent postao simbol slobode i bogatstva. Ovakva predodžba Orijenta engleskoj, a time i ostaloj evropskoj, romantičarskoj gospodi pružala je za njih poželjne modele ponašanja i oblačenja, koje su oni spremno podržavali. Kako navodi Marija Todorova, običaj da muškarci puše povezivan je s Turskom, Perzijom i predjelima Sjeverne Afrike, gdje je u duhanu uživano u dokolici. Benjamin Disraeli hvalio je način života po uzoru na "odmjerenost i hedonizam" turskih paša, koji bi mu omogućio luksuz da puši dok se odmara. Međutim, taj Orijent iz mašte nije bio samo utočište od otuđenosti Zapada koji se ubrzano industrijalizovao, već i metafora za zabranjeno. On kao takav "satkan od želja i mašte Zapada" nudio je raskošnu odjeću i još ekstravagantniju nagost. Orijent je eksplicitno dovođen u vezu sa ženskim, tako da se povremeno čak i tvrdilo da orijentalni diskursi uključuju teoriju seksualnosti i senzualnosti prerušenu u teoriju asketizma.[9]

S druge strane, ono što je *balkanizam* i općenito stav prema Balkanu, jeste nedvosmisleno muški imidž koji je prema njegovoj nemaštovitoj konkretnosti bio obično negativan i rijetko iznijansiran. Balkanski čovjek je u gotovo svim prikazima necivilizovan, grub, primitivan, okrutan i fizički neuredan. Također, svi opisi Balkana ističu njegov granični položaj. Balkan se uvijek prikazuje kao most ili raskršće između Zapada i Orijenta, dvaju suprotstavljenih, nespojivih entiteta. Balkan je nadalje i most koji spaja etape razvoja, što potvrđuju etikete koje mu se daju: polurazvijen, polukolonijalan i poluorijentalan.[10] Ovdje je potrebno razmotriti još jedan pojam koji se uglavnom koristi kada je riječ o opisu balkanskog čovjeka islamske vjere, a to je pojam *Turčina*.

Turčin je upravo kao i Balkanac, uvijek muškarac, pljačkaš, surovi ubica, odnosno sušta suprotnost svega "civilizovanog". Nedret Kuran-Burčoglu navodi da je u zavisnosti od trenutnih potreba u datom periodu, predstava o Turčinu korištena u različite svrhe. Ponekad se javljao kao neko koga se treba plašiti, drugi put kao neko koga treba poštovati, ali većinom kao Drugi, neprijatelj, spram koga mogu da se oblikuju vjerski, etnološki i novonastajući nacionalni identiteti. Svejedno da li su bile povoljne ili nepovoljne, ove predstave nisu nastajale spontano, već su uglavnom konstruisane u skladu s trenutnim potrebama i skoro uvijek su bile ideološki motivisane.[11] Božidar Jezernik smatra da je sučeljavanje Austrijskog i Osmanskog carstva doživljavano kao sučeljavanje Istoka i Zapada u ideološkom smislu:

---

[8] Marija Todorova: *Imaginarni Balkan*..., str. 29.

[9] Ibidem, str. 32-33.

[10] Ibidem, str. 36-37.

[11] Nedret Kuran-Burčoglu: "Predstave 'Turčina' u nemačkim medijima od ranog modernog doba do prosvetiteljstva". Božidar Jezernik (ur.): *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010., str. 94.

islamski Orijent protiv kršćanskog Okcidenta. Time, vjerske predrasude, ukoliko se ne obuzdaju i trezveno, racionalno preispitaju, najjače su od svih pobuda, te posjeduju snagu primitivnog tabua. Stoga su kroz historiju "nevjernici" smatrani najopasnijim neprijateljima, jer nisu bili samo mačem naoružani, već i prokletstvom koje ubija dušu. Ova vrsta antagonizma zadire duboko i ne može se prevazići ni u doba mira, već nastavlja da ometa put razumijevanja i iskrivljuje istinsko shvatanje "nevjernika".[12] Sve ovo ostavlja dovoljno prostora kreiranju stereotipa, koji je u slučaju Turčina duboko ušao u sfere imaginarnog. On je ujedno i zao i opasan lik, ubica, u vjerskom smislu Drugi, onaj koji podriva integritet kršćanstva, ali i predstavnik jednog velikog naroda, zatim tiranin, i na koncu pohotljivac sklon neumjerenoj požudi.[13] Međutim, nesretni Turčin, razvojem političkih događaja postaje slab i podređen. U austrijskom pograničnom pripovijedanju, Orijentalno je isprva prijeteća sila koja Nas je gotovo uništila. Najzad, nakon dvije neuspjele opsade Beča, taj Turčin je preobražen u poraženog i poniženog protivnika koji se konačno u Bosni i Hercegovini preobrazio u lojalnog kolonijalnog podanika (Gingrich 1996: 110).[14]

Prateći ovaj slijed misli, dolazi se do *kvazikolonijalizma*, pojma koji ima cilj da definira period austrougarske vladavine na prostoru jedne balkanske zemlje, Bosne i Hercegovine. Prije nego što pređemo na bavljenje ovom problematikom, potrebno je definirati sam pojam kolonijalizma;

Kolonijalizam (engl. iz lat.), smjer u vanjskoj politici država koje teže osvajanju novih, sirovinama bogatih područja (kolonija), i sustav njihove prevlasti u ekonomskim i političkim odnosima s tim područjima. Kao politika ekspanzije evropskih država javio se već od razdoblja prvih velikih geografskih otkrića, a kulminirao u 19. i na početku 20. stoljeća, ostvarujući trgovačku, novčarsku i političku premoć metropola nad kolonijama.[15]

Definisanjem kolonijalizma nameće se, kao sljedeće pitanje, definisanje austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom. Možemo li tu upravu smatrati kolonijalnom? Slično pitanje postavlja i Marija Todorova, kada na taj način razmišlja o percepciji Balkana. Pravo pitanje, prema Marijinom mišljenju, glasi: bi li metodološki bilo opravdano da studije o post-kolonijalizmu i potčinjenima (kakve postoje za Indiju, a proširene su na Afriku i Latinsku Ameriku) počnu da obrađuju i Balkan, odnosno da li je, kada govorimo o Balkanu, moguće "provincijalizovati Evropu" i može li se na njega primijeniti žargon neevropskih društava koja se i epistemološki emancipuju? Prema njenom mišljenju, to je nemoguće, s obzirom na to da je Balkan Evropa, dio Evrope, bez obzira na to što je u posljednjih nekoliko stoljeća percipiran kao njena periferija.[16]

---

[12] Božidar Jezernik: "Uvod- stereotipizacija 'Turčina'". *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010., str. 18-22.

[13] Nedret Kuran-Burčoglu: "Predstave 'Turčina' u nemačkim medijima...", str. 93.

[14] Bojan Baskar: "Prvi slovenački pesnik u džamiji" Orijentalizam u putopisima jednog pesnika s periferije Carstva, Božidar Jezernik (ur.). *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010., str. 156.

[15] *Hrvatski leksikon*: http://www.hrleksikon.info/definicija/kolonijalizam.html

[16] Marija Todorova, *Imagrinarni Balkan* ..., str. 38.

Iako je, kako sam kaže, u svom djelu *Islam pod dvoglavim orlom*, zaključio da je kolonijalni status Bosne i Hercegovine sam po sebi očigledan i nezanimljiv, Robert Donia, u svojim docnijim esejima revidira svoje gledište spram ove problematike. On smatra da termin "neposredni kolonijalizam" ponajbliže definiše odnos Monarhije spram Bosne i Hercegovine, koju čak naziva *neuvjerljivom kolonijom*.[17]

Clemens Ruthner u svom razmatranju ovog problema koristi termin habsburški *kvazi-kolonijalizam*, za koji kaže da se može potkrijepiti proučavanjem ne samo austrougarskih administrativnih mjera ili problematičnog pravnog statusa Bosne i Hercegovine u to doba, već i analizom narativa i diskursa unutar hegemonijske austrijske kulture tokom okupacije. Prema njegovom mišljenju, oni su projicirali, insinuirali, čak nametali vlastite slike i konceptualne svjetove Bosni i Hercegovini. To su, kako on navodi, bile simboličke forme koje su cirkulirale između okupatora i okupiranog tokom četrdeset godina habsburškog perioda, u nekim slučajevima čak i mnogo duže.[18] Prema njegovom mišljenju, Bosna je jedini kraj u okviru Austro-Ugarske za koji se bez kolebanja može reći da ga je moguće proučavati u okviru kolonijalne paradigme, a da to ne bude u nekom proizvoljnom ili proširenom smislu. Svoju tvrdnju nastoji da dokaže na taj način što historiografske i sociološke diskurse o Bosni pod austrougarskom upravom neposredno povezuje s austrougarskom imagologijom Bosne.[19] Prema Ruthneru, Bosna i Hercegovina je u većini analiziranih tekstova konstruisana kao ekstremni slučaj periferije kojoj je potreban novi centar, utoliko prije jer je onaj stari bio nesposoban ispuniti svoje "dužnosti". Niti jedan njemački autor se nije ustezao da navede "kulturnu misiju" Austro-Ugarske, što je često bilo praćeno slikama bajkovite čistote. U radu berlinskog novinara Heinricha Rennera, iz 1896. godine, Bosna postaje svojevrsna orijentalna "uspavana ljepotica" koja se mora probuditi poljupcem Evrope, ili, tačnije, habsburškog princa. Upotreba gendera u ovim slučajevima nije više slučajna, primjećuje Ruthner. To je "zapadnjačka" figurativnost koja, takoreći, relocira Bosnu iz *1001. noći* u bajku braće Grimm.[20]

Kratak osvrt na austrougarsku kolonijalnu (?) upravu u Bosni i Hercegovini

Okupacijom 1878. godine Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Monarhije. Osim osobenosti međunarodnih okolnosti u kojima je izvršena okupacija, unutrašnjih prilika i odnosa u okupiranoj zemlji te veoma složenog upravnog sklopa Habsburške monarhije, Bosna i Hercegovina je u njenom okviru sve vrijeme imala poseban državnopravni položaj. Osnovni međunarodnopravni akti koji su određivali taj položaj bili su član XXV Berlinskog ugovora i Carska

[17] Robert J. Donia: "Neuvjerljiva kolonija: konceptualizacija Austro-ugarske ere u Bosni i Hercegovini". *Prilozi* Instituta za istoriju, 37 (2008), 137-141, 140.

[18] Clemens Ruthner: 'Naš' mali 'orijent' jedno postkolonijalno čitanje austrijskih i njemačkih kulturalnih narativa o Bosni i Hercegovini 1878-1918". *Prilo*zi Instituta za istoriju, 37 (2008), str. 149.

[19] (grupa autora):" Stijn Vervaet, *Centar i periferija u Austrougarskoj: interdisciplinarni pristup kulturnim identitetima u habzburškoj monarhiji", Književna istorija*, 38 (2006) 130, c. 767-775, Prikaz

[20] Clemens Ruthner: 'Naš' mali 'orijent'…, str. 156.

konvencija.[21] Okupirana Bosna i Hercegovina nije pripadala ni austrijskoj (Cisleithania) niti ugarskoj (Transleithania) polovini Monarhije. Ova pokrajna smatrana je općedržavnim područjem, u čijoj upravi učestvuju Zajednička vlada i vlade obiju država Monarhije.[22]

U diskusijama vođenim u Beču nakon okupacije, iskristalisalo se mišljenje da Bosnu i Hercegovinu treba tretirati kao jedan *sui generis* organizam, u čijoj će upravi neposredno učestvovati predstavnici triju različitih ministarstava; vojske, spoljnih poslova i finansija, te obiju vlada Monarhije. Osim toga, odlučeno je da bosanskohercegovačka uprava mora u principu sama pokrivati svoje troškove. Car je 26. februara 1878. odlučio, na prijedlog Zajedničke vlade, da vrhovnu civilnu upravu u Bosni i Hercegovini povjeri Zajedničkom ministarstvu finansija. Odluke ove vrhovne upravne agencije u poslovima Bosne i Hercegovine neposredno je provodila činovnička Zemaljska vlada u Sarajevu, osnovana naredbom od 29. oktobra 1878. godine. Međutim, osim cara i Zajedničke vlade, odnosno njenog Ministarstva finansija, i parlamenti i vlade Austrije i Ugarske dobili su zakonska ovlaštenja da učestvuju u upravi Bosne i Hercegovine. Poslije dugih političkih rasprava na relaciji Beč – Budimpešta, parlamenti Austrije i Ugarske izglasali su Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom. Ovaj zakon je potvrdio da Zajedničkoj vladi pripada nadzor nad privremenom upravom u Bosni i Hercegovini i sudjelovanje u utvrđivanju pravaca i načela te uprave, koja treba tako urediti da se njeni troškovi pokrivaju vlastitim prihodima. Međutim, eventualne vanredne finansijske izdatke, npr. za izgradnju željeznica i javnih građevina, odobravat će parlamenti obaju dijelova Monarhije. Ova zakonodavna tijela su nadležna i za donošenje propisa o carinama, indirektnim porezima i novcu, a bez njihove jednoglasne saglasnosti ne može se promijeniti odnos u kome se prema Monarhiji nalazi Bosna i Hercegovina. U ovom upravnom odnosu prema Monarhiji nikakve bitne promjene nije donijela ni aneksija 1908. godine. U praksi je Zajedničko ministarstvo finansija postiglo u upravi Bosnom stvarnu nezavisnost u odnosu na austrijsku i ugarsku vladu.[23] S obzirom na komplikovan i nedovršen ustavni okvir unutar koga je Zajedničko ministarstvo finansija obavljalo svoju funkciju vrhovnog organa bosanskohercegovačke uprave, njegova stvarna djelatnost i njeni rezultati zavisili su ne toliko od ozakonjenih načela, koliko od realnih odnosa snaga i umješnosti da se drugim faktorima nađe što bolji modus vivendi. U tom smislu, ono je u doba Kállayevog režima postiglo najviši stepen relativne samostalnosti prilikom formiranja i provođenja politike u Bosni i Hercegovini. Za to je poseban značaj imala postignuta samostalnost u pribavljanju i upotrebi zemaljskih prihoda. Zajedničko ministarstvo finansija se u odnosu na Bosnu i Hercegovinu postepeno razvilo u gotovo kompletnu vladu, obuhvativši sve grane uprave, dok se Zemaljska vlada pretvorila u njegov obični izvršni organ.[24]

---

[21] Mustafa Imamović: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Sarajevo: Svjetlost, 1976., str. 12.

[22] Ibidem, str. 27.

[23] Ibidem, str. 27-30.

[24] Dževad Juzbašić, "Austrougarsko Zajedničko ministarstvo i upravljanje Bosnom i Hercegovinom nakon aneksije, državni aspekt", *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2002., str. 249. (Posebna izdanja, Knjiga CXVI)

Pitanje koje se nameće je pitanje prirode odnosa, tj. pravne veze između Bosne i Hercegovine i Dvojne Monarhije. Bilo je mišljenja da je Bosna kolonijalni posjed Monarhije, mada nije, kako navodi Imamović, ni Indija ni Java. Citirajući E. Richtera, Imamović daje uvid u tadašnju percepciju ove problematike, navodeći da, *ako se Bosna uporedi s kolonijama koje su stekle druge evropske države posljednjih decenija, mora se priznati da je Austrija dobila jedno mnogo vrednije i po položaju povoljnije područje, negoli većina drugih sila*. Međutim, ako se kolonije definišu kao "nesamoupravne teritorije, po pravilu odvojene od teritorije metropole, na kojima ona vrši neograničenu vlast", onda se Bosna ne bi potpuno mogla podvesti pod ovu kategoriju. Prije svega, zato što Austro-Ugarska nije imala pravno neograničenu vlast u Bosni i Hercegovini. Austro-Ugarska je u Bosni vodila kolonijalnu ekonomsku politiku, ali se njihov državnopravni odnos, ipak, ne može označiti pojmom kolonija. Bosna i Hercegovina je, prema tome, unutar Monarhije bila jedan *corpus separatum*. Sa stanovišta unutrašnjeg pravnog poretka, ona je činila treću državu unutar Monarhije, bez obzira na to što svoje zakone nije ni prije ni poslije Ustava 1910. sama donosila. Njen pravni sistem, sastavljen od elemenata islamskog prava, osmanskog tanzamatskog prava, te nekoliko međunarodnih ugovora, predstavljao je jednu osobenost i jasno se razlikovao od druga dva pravna sistema unutar Monarhije.[25]

Dževad Juzbašić na ovu problematiku gleda s aspekta migracione politike Monarhije. Naime, on smatra da se u ideji o naseljavanju isluženih podoficira na erarno zemljište Bosne i Hercegovine, ogleda kolonijalna politika Austro-Ugarske. Nakon aneksije, u 1910., 1911. i 1912. godini, Ministarstvo rata i Generalštab Austro-Ugarske insistirali su na ostvarenju plana o naseljavanju isluženih, a i mlađih bivših podoficira. Ovo je, prema Juzbašiću, bila jedna od mjera koja je bitno pridonosila konsolidaciji pozicije Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini. Pri razmatranju austrougarske politike u Bosni i Hercegovini nužno je ukazati na činjenicu, koja se konstatuje u zvaničnim aktima, da su austrougarske vlasti zaključno sa 1905. godinom prestale s dodjelom zemlje stranim kolonistima. Ovo opet ne znači da je sasvim prestao priliv naseljenika, posebno u gradove, ali to naseljavanje, smatra Juzbašić, treba razlikovati od kolonizacije koju je organizovala Vlada.[26]

Nusret Šehić upozorava da kolonizaciji stranaca na erarnoj zemlji, koja datira od 1894. godine, prethodi također kolonizacija stranaca, koja je počela 1880. i 1881. godine. Vlasti su, međutim, tvrdile da ovo naseljavanje stranaca nije uslijedilo na njen poticaj i da se ovi kolonisti nisu naseljavali na erarnom zemljištu, nego su kupovali zemlju od privatnih lica i tako stvarali svoje naseobine prvo u banjalučkom i gradiškom kotaru, a zatim na području bijeljinskog kotara. Slična naselja stranih kolonista nastala su nešto kasnije i na području prnjavorskog, bosanskonovskog, kostajničkog i derventskog kotara. Okupaciona vlast je na sva usta hvalila spomenuta naselja stranih kolonista. Prema njenoj ocjeni, naseljenici su vrijedni i iskusni poljoprivrednici, koji su unapređenjem svojih posjeda i racionalnom obradom zemlje vršili pozitivan utjecaj na domaće poljoprivrednike. Otvoreno je pitanje koliko je ovo prvo naseljavanje stranih kolonista rezultat privatne inicijative, smatra Šehić. Prema

[25] Ibidem, str. 30-31.

[26] Dževad Juzbašić: "O austrougarskoj kolonizacionoj politici u Bosni i Hercegovini poslije aneksije". *Prilozi* Instituta za istoriju, god. 11-12, br. 11-12, 1975.-1976., str. 326-327.

njegovom mišljenju, dovoljan je i površan osvrt na tadašnju štampu u Monarhiji da bi se stekao utisak kako je stvarana jedna opća klima u javnosti za naseljavanje Bosne i Hercegovine, neposredno poslije njene okupacije. Šehić je, također, mišljenja da od ove akcije utjecajni krugovi u Monarhiji nisu bili daleko.[27]

Naseljavajući strane koloniste, okupaciona uprava razvijala je teoriju kako su seljaci iz Mađarske, Češke i drugih zemalja marljiviji od domaćih seljaka, da imaju veće iskustvo u racionalnoj obradi zemlje, pa će njihovo naseljavanje u Bosni podstaći domaće seljake na napredniji način obrade zemlje. Tvrdilo se da pod utjecajem stranih kolonista domaći poljoprivrednici počinju bolje da obrađuju svoju zemlju pa je čak taj momenat uzet kao razlog za obustavu daljeg naseljavanja stranih kolonista 1905. godine, kao i za ukazivanje na potrebu podsticanja domaće kolonizacije. U suštini, i kasnije i u toku 1906. godine strani kolonisti su stizali u Bosnu i Hercegovinu.[28]

Kakvo je bilo stanje na terenu, pokazuje i podatak da je već u julu 1878. godine, dakle neposredno poslije završetka zasjedanja Berlinskog kongresa, kako ističe Amila Kasumović, u Zagrebu izašao "Proglas i poziv za iseljenje prema Bosni". Inteligentnim i marljivim ljudima, koji imaju određeni kapital, ovim se pozivom obećavaju sreća i bogatstvo u Bosni i Hercegovini bez obzira na njihovu profesionalnu preokupaciju. Posebno interesantan je dio koji se odnosi na zemljoradnike, kojima se ukazuje na pola miliona jutara njiva i livada u plodnim ravnicama, kao i na činjenicu da se zemlja može povoljno zakupiti i kupiti. Sastavljač poziva bila je Generalna agencija za iseljavanje prema Bosni i Hercegovini, koja je imala svoja zastupništva u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Travniku i još nekim bosanskohercegovačkim gradovima. Zainteresovani za naseljavanje su se za informacije mogli obratiti određenim ljudima u zemlji u kojoj su trenutno nastanjeni, ali su za agenciju bili zaduženi i zaposlenici spomenute agencije.[29] Dokumentacija iz 1879. i 1880. godine predočava spremnost austro-ugarskih okupacijskih vlasti da izvrše prvo nužna ispitivanja terena, kako bi utvrdili kakve su stvarne mogućnosti (konfiguracije terena, bonitet zemlje, sastav stanovništva, status pojedinih zemljišnih površina) za naseljavanje stranaca. Naređenje da se ispita teren izdala je Zemaljska vlada Okružnoj oblasti u Donjoj Tuzli još u septembru 1879. godine, a ova je bila dužna to proslijediti nižim tijelima vlasti. Uskoro su počela pristizati izvješća iz Vlasenice, Orašja, Maglaja, Gradačca, Donje Tuzle i Zvornika, dok kotarska vlast u Bijeljini nije uspjela izvršiti zadatak. Sva izvješća, kako navodi Kasumović, sugerišu sljedeće: da u kraju koji je bio predmet istraživanja ne postoje krupni zemljoposjednici koji bi svoju zemlju prodali ili dali u zakup, te ukoliko bi se i našli oni koji su zainteresovani za prodaju, istu je nemoguće izvesti jer nisu sređeni odnosi između zemljoposjednika i zakupnika.[30]

Ferdo Hauptmann smatra da je reagovanje vlasti na ponude i upite interesanata za doseljenje bilo, kako on kaže, u najmanju ruku nejasno. Prema njegovom mišljenju, stav Zajedničkog

---

[27] Nusret Šehić: "Problem unutrašnje i spoljne kolonizacije u politici autonomnog pokreta Muslimana". *Prilozi* Instituta za istoriju, god. 11-12, br. 11-12, 1975.-1976., str. 336.

[28] Ibidem, str. 337.

[29] Amila Kasumović: "Modalitet eksterne kolonizacije u Bosni 1890-1914: case study za njemačke erarne kolonije". *Prilozi* Instituta za istoriju, 38 (2009), str. 81-120.

[30] Ibidem, str. 85.

ministarstva finansija bio je u to vrijeme toliko nedosljedan da se kretao između prešućivanja, načelnog odbijanja i toplog preporučivanja.[31] Činjenica jeste da je jedan od ključnih problema s kojim se odmah suočila Zemaljska vlada bio neriješeno agrarno pitanje. Stoga je sasvim jasno zašto se Zemaljska vlada nije smjela odmah upustiti u kolonizaciju, isplanirati je i izvoditi je po tačno utvrđenom modusu. Izvješća s terena su ukazivala na to da je, sve dok se ne riješe agrarni odnosi, provedba kolonizacije bezuspješna. Osim toga, trebalo je izvršiti premjeravanje tla i izraditi katastar, što je predstavljalo dugotrajan i mukotrpan proces za austrougarsku vlast.[32]

Pitanjem statusa Bosne i Hercegovine u okviru Monarhije bavili su se i strani autori. Jedan od takvih je i C. Ruthner, koji u svojim esejima ovaj problem pokušava objasniti u duhu postkolonijalnog čitanja tekstova tog vremena. Definišući pojam kolonijalizma i on ukazuje na veoma neuobičajen slučaj Bosne i Hercegovine kada citira Cf. Malcoma:

> "The thesis put before us, namely that the administration of Bosnia-Hercegovina represented trends of colonialism, is highly problematical. We must first ask whether the concept of colonialism, commonly understood as the rule of Evropean powers over native colored people on other continents, can be transferred to a master-subject relation within Evrope, pointing to a siystem of colonial administration and exploitation of whites by whites."[33]

Koncept unutrašnje evropske kolonizacije, odnosno kolonijalizma unutar evropskog kontinenta, ukazao je na eventualnu potrebu proširenja ili dopunjavanja shvatanja tog pojma. U prilog primjenjivosti pojma kolonijalizma i na slučaju Austro-Ugarske, može se razmotriti formulacija Gayatrija Chakravortyja Spivaka;

> "'Colonizer' and 'colonized' can be fairly elastic if you define scupulously. When an alien nation-state establishes itself as a ruler, impressing its own laws and system of education, and re-arranging the mode of production for its own economic benefit, one can use these terms, I think."[34]

Ruthner, također, ističe veoma bitnu činjenicu koja se pojavljuje unutar diskursa okupacije Bosne i Hercegovine, a to je "kulturna" ili "civilizacijska misija" koju Monarhija ima u ovim pokrajinama. Ovakvu retoriku podsticao je sam državni vrh, što je najočitije u intervjuu za "London's Daily Cronicle" u kome austrougarski ministar finansija Benjamin von Kallay kaže:

> "Austria is a great Occident Empire (...) charged with the mission of carrying civilization to Oriental peoples; 'rational bureaucracy' would be ' the key to Bosnia's future (...) to retain the ancient traditions of the land vilified and purified by modern ideas."[35]

Nadalje, Ruthner smatra da je slično britanskoj vlasti u Indiji i Austro-Ugarska okupacijom uspostavila vlast manjine nad većinom, pri čemu je došlo do promjene postojećih elita, u ovom slučaju riječ je o bosanskim muslimanima. On, također, argumente kolonijalizma vidi

---

[31] Ferdo Hauptmann:"Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine". *Godišnjak* Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XVI (1965), str.151-171.

[32] Amila Kasumović: "Modalitet eksterne kolonizacije u Bosni 1890-1914"... str. 86.

[33] Clemens Ruthner: *Habsburg's little Orient, A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia-Herzegovina. 1878-1918*, http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/CRuthner5.pdf, str. 4.

[34] Ibidem, str. 4.

[35] Ibidem, str. 4.

i u statusu zemlje koja je trideset godina imala status *ničije zemlje*, da čak ni aneksijom nije dobila status *krunske zemlje* (Kronland) već je naprotiv postala *Reichsland*, da ne bi bila dijelom niti jedne čimbenice Dvojne monarhije.[36]

U austrougarskim tekstovima iz tog perioda, termin kolonijalizam se strogo izbjegava, a ta praksa je ostala ista i do danas u značajnom dijelu austrijske historiografije. Međutim, Ruthner navodi posmatranje Nijemca, Ferdinanda Schmida, šefa Ureda za statistiku u Bosni, iz 1914. godine, koji kaže da je u njemačkoj i zapadnoj literaturi mnogo raspravljano o pojmu kolonijâ i pod tim su često podrazumijevana prekomorska, od matične zemlje privredno ili državopravno ovisna područja. U tom smislu, on smatra da ne posjeduje Austro-Ugarska kolonije te da isto tako – makar u novo vrijeme (dakle, misli na period u kome piše i prije, A.B.) – nije provođena kolonijalna politika. Ako se, pak, pojam kolonije proširi, nema nikakve sumnje da je Bosna i Hercegovina od Austro-Ugarske preuzeta kao kolonijalno područje i kao takva je do današnjeg dana to ostala.[37]

U nešto poetskijem svjetlu, dvadeset godina ranije, berlinski novinar Heinrich Renner austrougarsku politiku u Bosni navodi za primjer drugim kolonijalnim režimima. On smatra da je velikom dijelu publike (misli na evropske čitatelje) ostalo ovo prostranstvo potpuno nepoznato. Bosanska Trnoružica, kako Renner naziva Bosnu, spavala je svoj stoljetni čarobni san i tek se probudila kada su carske jedinice prešle granicu, uvodeći je tako u novu eru. Tek poslije neumornog i teškog rada, ne manjeg od dva desetljeća, Bosna postaje znana i priznata pred svijetom. Ono što je u ovoj zemlji urađeno, gotovo je izuzetak u kolonijalnoj historiji svih naroda i vremena, kaže Renner. On nadalje predlaže brojnim kolonijalnim političarima u Evropi jednu posjetu Bosni te kaže da se u Bosni provodi praktična kolonijalna politika te da sve što je postignuto vodećim osobama u Austro-Ugarskoj služi na čast. Jednom vidno zaostala, bosanska sestra stoji sada u nizu s ostalim evropskim državama.[38]

Možda je najbliži rješenju ovog pitanja bio Peter Stachel, kada je rekao da je Habsburška monarhija od strategija kolonijalne asimilacije, koji su bili tipični za kolonijalni proces, bila potpuno oslobođena, u smislu da su na mjesto dominantnog, centralističkog i prekocarsko širećeg "kolonijalnog diskursa" stali višestruko između sebe ukršteni "mikro kolonijalizmi".[39]

Umjesto zaključka

Odnos Dvojne monarhije i Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske vladavine na ovom prostoru, predstavlja klasični odnos između centra i periferije. Potreba za definisanjem odnosa između dva različita entiteta, koji su političkim okolnostima postali jedna cjelina, dovela je do potrebe definisanja sopstvenog definisanjem drugosti. U tom smislu, Bosna i Hercegovina je postala Drugo, te zahvaljujući (prije svega) svojoj prethodnoj pripadnosti Osmanskom carstvu, definisana je kao Orijentalno, egzotično, novo, Drugo. Monarhiji je ta slika novostečene kolonije bila prihvatljiva, a ako to stavimo u kontekst kolonijalne politike,

[36] Ibidem, str. 6.

[37] Ibidem, str. 6.

[38] Ibidem, str. 6.

[39] Ibidem, str. 7.

možda čak i neophodna, jer je njenim podanicima davala vlastiti dio Orijenta koji su sve druge velike sile posjedovale na području sjeverne Afrike, Indije i sl. Koliko je *kolonijalna* bila vladavina Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini, ne može se izmjeriti niti uporediti s nekim drugim odnosima drugih sila i njihovih kolonija iz prostog razloga što je uređenje same Monarhije zahtijevalo drugačiji pristup i novostečenim područjima. Također, u ovom slučaju Monarhija je izuzetak i po tome što je njena *kolonija* na evropskom kontinentu (a ne na američkom, afričkom..), što su njeni novi podanici Evropljani i, što je još važnije, bijelci. Za 19. stoljeće ovo predstavlja izuzetak, pa tako nije ni čudno što stranim autorima predstavlja problem definisanje Bosne i Hercegovine i Monarhije u svjetlu kolonijalnih odnosa. S druge strane, domaća historiografija je obradila gotovo sve pojedinosti iz ove oblasti te na taj način stvorila mogućnost za posmatranje ovog problema u širem kontekstu postkolonijalnog diskursa.

OUR LITTLE *ORIENT*

Ajla Burkić

Summary

The perception of Bosnia and Herzegovina within the Austro-Hungarian Empire can be followed through a literary narrative, cultural life, but also through concrete political measures. It was opened the possibility of questioning the term *Orientalism* and *Colonialism* within the post-colonial discourse as well as their use in the context of the Bosnian reality of that period. Realizing the narrative, but also the political measures taken by the Monarchy; how Bosnia and Herzegovina was *oriental other* in relation to the Monarchy and how colonial approach was readable in its case, and the relationship between centre and periphery, all that created the possibility for different perception of the Bosnian and Herzegovinian history as well as the space itself.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungary, *Orient*, *Other*, *Turk*, colony, perception, discourse

GODIŠNJAK 2014

KULTURNO STVARALAŠTVO BOŠNJAKA

UDK 821.163.43*-1

Pjesme

Mubera Isanović
Sarajevo

Što o grahu niko ne piše...

Čudim se, i krivo mi, što o grahu niko ništa ne piše,
a ima li još osim hljeba štogod, da nikad ne dosadi...
nema ništa... osim tog zrna, zrna graha, to je jelo
jedno jedino, i prvi, i drugi, i peti, i trideseti dan...
što ne dosadi nikad... jer miriše grahom...

Mi pod Babića baščom, u skloništu...
a sa kraja na kraj Sarajeva, moja sestra donese,
a pod granatama... taj tanjur graha... pa nama dosta,
i meni i sinu, i ne mogu da zaboravim....

pa neka zauvijek ustanovimo zakon...
da na trpezi ima prvo mjesto... taj tanjur graha...
na stolu... nek' pored svijeće bude...
na stolu... nek' pored cvijeća bude...

nek' natjera osmijeh na lice onom, ko pamti,
kad je grmilo... ko pamti... i to zlatno zrno...
pa se čudim... baš se čudim... toliko pjesnika,
a o grahu niko ništa ne piše...

Ciglane

Volim da ponekad obiđem Ciglane,
a to je stvarno mjesto... pijaca....
Ja plaćam članarinu, nekad prekodan,
nekad sedmično, baš volim pijace...

Tamo imam starih prijatelja, pa
ne izostavljam nikog, i ne zaboravljam...

Da je Ono duže trajalo, i ja bih
u tom redu imala mjesto za stolom...
a ispred sebe bih rasporedila...
kam' mrkvu, kam' papriku, kam' luk...
ako ga bude... makar malo... ikako...

Baš sam za One četiri godine od brata
dobila na poklon... jednu malu glavicu luka...
za cijele četiri godine... jednu malu glavicu luka...
pa to ne zaboravljam... ni granate...
ni one koji su tada sa mnom dijelili strah,
svi su to prijatelji moji, i ovi na pijaci,
pa ih obiđem, jer ne zaboravljam ništa...
i nikog...baš volim pijace...

Nana Sabiha

Sad znam da su jaja početak i kraj svega... a
smještena su svakako na Ciglanama...
baš u sredini pod mostom...

Neki sam čudan čovjek, a je l' sa svima tako...
Ne znam... i kad neću kupiti, da ih obiđem...
da se upitam... tako radim...

Ta lica iza tezge, danom okružena svjetlom...
sjajnih očiju... zrače... osmjehom... kad ima pazara...
obradujemo se... prepoznamo... mi iz Onog vakta...

A iza gomile jaja, stoji Nana Sabiha...
lica k'o pun Mjesec... a duša k'o vrata... jest...
baš je k'o rod u susret svima, to je

Nana Sabiha, protjerana iz Višegrada...
bila je donedavno na tom mjestu...
pa stanem da se sjetim... bih da plačem...

Pitam, kad je pošla, je l' duša željela da obiđe
onaj Bivak, kuću, zapaljenu tamo daleko... i tragove
što pripadaju tome otkud potječe... ja bih tako...
jer ne zaboravljam ništa i nikog...

Šta je to prozivka bila nekad ...
Šta je to korzo...

Volim kad kiša pada, pogotovo snijeg, i moram reći,
šetnja je najljepša kad ti grad polije kiša, a nisi sam,
kad hodaš utroje, zagrljen s gradom, cijelo toplo veče...

A je li to bio drugi zrak, drugi ljudi, pitam,
je li isti onaj grad, ili je onaj odlučio da zaspi,
pa je ovo danas nešto drugo...

Nekad si mogao poznati raju po kretnji, po hodu,
po frizuri, po svemu ličnom, lijepo i različito,
još i po nekom komadu odjeće...

To je bio buket, kad poslije zadnjeg časa popodne
krenu, vrijeme kad su se majice nosile sa dva lica,
s prednjice i leđa, a kecelje i brojevi na kapi...

Ono korzo spominjem kao da je to institucija časti,
po dvoje, troje, rjeđe više u jednom pravcu krenu,
cilj je prema raskršću, kod paviljona malog...

ustvari do Gradske kafane i nazad, do Vječne vatre...
za one što su popodne u smjeni važi da tegle knjige,
odvaljuju ramena, dok šetaju gladni cijelo veče...

Oni jutrom u smjeni, predveče osjete na bilu,
da ih više ne drži mjesto, kad moraju ići tamo,
gdje se šeta... da stignu na proziv...

Kad ide sam, prođe pored trotoara žurno,
prelijeće pogledom redove, da nađe svoju raju,
ili da neko vidi njega, da se priključi potom...

Konačno može prošetati i s nekim drugim,
iz druge raje, ako njegove nema, važno je
da je raja, pa tu ima reda zna se...

Korzo ima novosti, minutu kad teče,
i kad stane, kad se obogati i kad sine...
i opet pođe dalje kretnjom gordom...

Ima smijeha koji pršti ispod sata, tu,
gdje se okuplja stara raja... ne traže se,
oni samo dođu na to mjesto...

Momci bili viši kad je šop na kosi staj'o ravno,
tu odmjereno se šeta, jer i djevojke dozrele
za udaju, dolaze na tu zabavu u hodu...

Simpatija ide, nailazi u susret, pravilo je
da se praviš mutav, ukočen k'o pritka, pogled pravo...
a za sušetaća se držiš... možeš pasti... proće...

Tad novo pravilo važi, prozivka pada, sagneš se
do ramena i vikneš to ime... ali ne tako da te vide,
nego kad prođe... onda pisneš...

ovaj se okrene, preleti očima iza sebe... ko prozva...
najčešće nema niko, onaj se sakrio, a i to ima smisla...
to je samo proziv... Djevojke ne prozivaju...

One se otmjeno drže, šetaju. Sve ih pamtim...
Pamtim godinama Vesnu, koja kad govori iza mene,
ja čujem zvona... crvenokosa... oči plave... blaga...

Pamtim Gordanu, i Olgu, Nađu i Suadu, i Jasnu
Krehićku, kad pronese kosu do pasa k'o plamen...
A ja imam običaj da ih podsjetim na te dane,

kad ih prepoznam... Gđo, nosili ste kaput one boje,
šal ovako, a kosa i frizura bila, tako Vas pamtim...
iz Vaše raje viđam onog i još nekog...

Pamtim i momke uznosite i prave, s korza, s plesa,
iz Fisa, iz Sloge, kad se naklonom i lahkim
dodirom po ramenu, pozivalo na ples...

Starije, ozbiljno korzo, bilo s druge strane ulice...
gdje je banka sa dva kipa... ali to je bila džada
za sve one, koji žure, baš to veče...

Otvoreni tramvaji, sa platformom, oni prvi,
iz vremena, kad je ćesar zemljom hod'o...
danas te iste konj provoza godišnje jednom...

Malo uličnog svjetla, iz izloga dodatno sija...
harmonika i pjesma iz bašte Gradske kafane...
pred kinom Dubrovnik gužva, Kuglana, u izlogu

Gurmana ribica pliva... Ljeti, plavi leptir šeta...
s repom do pasa... Nađa u haljini od organdina... cvjetovi
širokih haljina... a sve u struk, prolaze raskošne biste...

Svi znaju, k'o i ja, što su glavnu ulicu mjerili korakom...
ta draga lica gledam na nivoima raznim...
u svim porama vidim tu staru gospodu... viđam...

Kad zaustavi me susret, i nasmije, jer se odmah sjetimo
tog starog vakta... i pozdravimo se... iako nismo iz iste...
dobro se znamo, dobro se znamo, mi smo....
mi smo iz stare sarajevske raje...

Ko se sjeća

Ko se sjeća...
Vike promuklih gimnazijalaca... i vremena...
„zona A, zona Be, biće naše obadve...'‘
ko pamti kamione, parole i pionire,
ko pamti zastave i parade...
ko pamti hranu na tačkice...
i kad su gimnazijalce slali na Goli...

Ko se sjeća...
Kozaračkog kola usred Titove ulice...
i dodave iz ruke u ruku, na gradilištima,
baš na svakom ćošku ovog grada... ko pamti...
kad se omladinci vrate kući mršavi i preplanuli...
dođu... sa zastavom i pjesmom do zbirnog mjesta...

Ko se sjeća...
đaci gimnazije u kajacima, u nabujaloj Miljacki...
iz kajakaškog društva „Galeb'‘, u Tome Masarika ulici...
Na Marindvoru, iza kafane Tilava, da je bio u ogradi
teren za vježbu konjičkog društva „Budućnost'‘...

Ko se sjeća...
kad smo tu na Marindvoru pratili Jevreje i
mi đaci... tu je prestajao grad i počinjalo selo...

voz od Stupa do Ilidže prolazio kroz njive...
a Koševom prolazila kola natovarena sijenom...

Ko se sjeća...
kad čaršijom pronesu na dasci somune... kad je...
ulicom bilo narodne nošnje i veza... radile pekare...
sa vrha Džidžikovca mirisala okrugla kukuruza...
a iz vojne pekare Koševo mirisalo kruhom...

Ko se sjeća...
Bila bistrička stanica uskotračnog voza... išlo se
na obdan s boščom oko Željeznice i Bosne...
na Darivu... na Bentbašu... na dva Jezera...
ko se sjeća Stjepana Meca, golubova i jelovnika...
iz velikih centara Evrope...

Ko se sjeća
Sankanja na Betaniji, a ligure potkovane rukom...
raje na sličurama sa Širokače do Principova...
i od Bujruma do Džidžikovca... do pekare u Koševu...
Ko se sjeća mostova preko koševskog potoka...
i "mosta uzdisaja" kod Alipašine džamije...

Ko se sjeća...
U Koševu izvorne pjesme do kasno u noć...
I brda slamarica u krugu "Graditelja"...
radnici se u slobodno vrijeme tahtali...
bacali kamena s ramena usred ovog grada...
ko se sjeća prvomajskih parada...
i kad su u vezene bluze obukli konobarice,
ugostitelji ovog grada...
Ko se sjeća... ko se sjeća...

Malo o ženama obilježenim pupkom...

Poslije agresije sjedim na terasi kod nekadašnjeg
Arhitektonskog fakulteta... i gledam prolaznike.
Šetaju mladi ispred Kikija, to je novo korzo...

Al' nije ni blizu... Šetaju nekadašnji momci, stari,
sijedi, i vremešne gospođe u polaganom hodu...
njih prepoznam iz onog davnog vakta...

Nailazi grupa dječaka, neki u pantalonama do koljena,
razgovaraju, al' ne gledaju ususret, dobro vidim,
jest hod, ali nije korzo, nije korzo... kažem...

Tu čitava jedna generacija nedostaje, oni momci
dozreli za buduće ženike, baš tih nema... ovo je moje
tužno veče, pitam, gdje su momci, gdje su ljudi...

Ovo su dječaci što o igricama zbore... Gdje su ljudi?
Je li ova zadnja pošast sve zbrisala, gdje su momci?
Ispred mene promenada, dobro stari, dobro mladi...

Gdje su momci za ženidbu, bih da plačem. Gledam,
djevojke u društvu i u paru, ali pogled privlači nešto,
sve osim nekih imaju struk goli, i taj pupak...

Taj pupak ususret meni pišti ženskim jadom...
zar je došlo vrijeme da se u to gleda. Svi su isti...
gdje su lica, otkriveni pupak lijepo zrači samo moru...

Svladavam se i gledam ta mlada lica, što ne sijaju
zbog pupka... kakva je to šetnja, kad pogled privlači
nešto podno pasa, to mi smeta... gdje su lica...

Ponaosob lijepe, lijepe... kažem, ovo nije ruka
našeg bila, nego nešto mrsko, a ja želim da ih vidim
toliko ponosne, koliko su lijepe... da odrastu, da su svoje...

Zato filmom u sjećanje vraćam korzo, ono pravo,
ono staro, hoću lica, neću ovo, gdje su lica pitam...
Neću žensko meso, neću pupke...

Mi smo davno gradom bili, kad su tute frcale
sa visokih katova Pariza... Sarajevo imalo kupatila
i hamame, prije ove Evrope... gradom bili...

Nisu pokazivale pupak kad se Sarajevo branilo,
Vičem, pokažite lice, svoje lijepo lice, Sarajke,
ništa ne govorite golim pupkom... to je greška...

Gdje su gorde nane da vas vide... glavu gore...
U susret svjetlu, u sutra, dajte da vam vide lica
Sarajke glavu gore, tako vas volim, ono je greška...

Ljubavna...

Svaki dan prođem pored mog
prijatelja, dodirnem ga, i potepam...
Ozari me, vidim sliku... susretu se obradujem...

Taknem rukom... nježno, blago... zadržim se,
da oćuti, zna moj dodir... ma nek' pamti..
zna moj dodir... ma nek' pamti...

Moj put vodi pored njega
Svaki dan u krugu bolnice...
Sad sniježi... oko njega opalo lišće...

Al' stoji, al' stoji, i čeka me...
baš me čeka... tako vidim...
Crn... golem... gol i mokar...

Čeka naš susret, čeka, da ga taknem
i dodirnem, tako radim, tako volim...
U susretu, kažem, tepam... njemu...

Crn, golem, gol i mokar, tako... golem,
dragi u krugu bolnice... Jedan
divlji kesten... moj prijatelj...

Ja razgledam, hvala, ne kupujem ništa...

Ne volim radnju koja ima sve od igle i konca... do metle, pa konzerve,
svježe mlijeko i sprej protiv moljaca. Ima slatko, voće, lizala,
otirač pred vrata i rukavice za svašta. Ne volim te radnje, od tih bježim.
U rashladne uređaje doneseno jako, svježe nemasno i masno, količinski,
brojem, pogledom odem od brašna do spreja i sredstava raznih.

Kući treba sve, al' od toga mnogo, meni mnogo treba. Gledam.
Jeste l' izabrali? Pa vi ovdje imate sve osim šporeta i kosa!
Pa u sebi, gdje je mnogo, ne bih ništa. Baš vam hvala, ja razgledam.
Znate, ja znam ovu radnju, davno mliječne proizvode Mujaga drž'o,
sve nas znao, sa zlatnim zubom jednim, nasmijan k'o Mjesec,
malo ćelav, nas je ispraćao, dođi opet, po sto puta "hvala na pazaru"

Mujaga naš stari! Koševo ga znalo. Ti staneš pred tezgu, kasa nije bilo,
A on se sagne, opet ti mali, šta si treb'o, čuvaj kusur, nosi...

Taj je svakom k'o amidža bio. Drago otić', a nije vruće mlijeko teklo nikom.
S jednim "hoću" po sedam nas ide, a on isti što se tiče lica...

Bili smo djeca, upijali miris kvarta, nosili u tepsiji pod bošćom,
Iz vojne pekare mirisalo kruhom, i kukuruzom s vrha Džidžikovca.
Grad je bio krezav, sličure od daske, i ligure potkovane rukom,
U školu išli kroz brda snijega, okupljali se na raskršću pod svjetlom...
U Mujage bilo zemički sa sirom...
Ja razgledam... Hvala... Ne kupujem ništa...

Kako sam preživjela susret sa ženom zbog koje godinama trpim...

Na pitanje kako sam odgovaram ...šutano...
Priča se svodi na samu ženu sa djetetom, svejedno,
il' se otac ne zna, il' je daleko, il' zametnuo trag,
o kom se samo ona brine, i niko drugi, znači
samohrana, kad postoji, ne kad radi, ne kad ima,
nema sebi, no kad živi, no kad hoda...

Šta je podbod, kad se strgne s vaše kože, tako,
godinama nosim bodlje iz tih oči, od tih riječi,
pijavice iz jezika, zapore od kanđi, prsta, tim je
u kost moju usađeno samo ime lica Jada, riječi,
"ako ti dobiješ, ja ću ti lično oduzeti", načelniče,
ne dodajte, neću zbog nje dobit' ništa, uzeće mi...

Njena djeca to su bila, tragovi od njenog rila,
nisam mogla sjesti blizu, to su pipci, još me drže,
Strah od Ljilje, strah od majke moje more...
Tad me bola snagom ose, da iz jaja izlegu se bube crne...
Bože trpim, dugo trpim, da izađu iz moje kože...
Bože snage, da ne budem tijelom mlijeko mlađi ove,
za prstace usađene od te žene, od te Zlosti...

(bila je "član partije", a danas se ovo naziva mobing)

Sarajevo, decembar 1985. god.

Stvarna moć je bila davno, sad je ništa
Ono što je bilo zovu riječju mobing...

Čudno je osjećanje nakon više godina vidjet' vlast,
veliko lice, zubi isitnjeni, jednaki pod konac, prije
razdjeljak bio između dva srednja, sad ih nema,
al' i na mali prorez zmija oči beči...

To je žena s drugog svijeta, prstenastog, samo ona,
gdje se komad nadoknadi, dio ruke, dio tijela,
koja je od prvog dana stala nogom podno vlasti,
k'o pauk na mreži puz'la na onima ispod, dolje,
al' stvarna moć je bila davno, sad je ništa...

Nisam nikad srela nekog, ko spadne sa vlasti trona,
čudna lica oteknuta, čuvena po bodlji kontre,
sad zobat' nos, puno manji, nema huka,
rastočena vlast kad pada, da se sveti, makar štipa,
poslije vlasti, liči mački, koja zove, koja tepa...
Prstenasta, sve je prošlo, ostali smo,
vidim crva...

(Sarajevo, proljeće 2007. god. susret sa Ljiljom I. rođ. P., u krugu Koševo bolnice)

UDK 821.163.43*-1

Pjesme

Mirsad Bećirbašić
Sarajevo

Kolumbova oda pijacama

Plovio sam okeanima
Obale opasao gajtanom
Kraljičine spavaćice
Od staklenaca praveći
Grumenje zlata
Pa ni poslije bura bonaca i oluja
Nije me minula želja za putovanjima
Ni nakon toliko rastanaka i povrataka

Približite mi krevet
Prozoru
Sa pogledom
Na pijacu

*
Ničija zrela ljepota nije toliko čedna
Kao ljepota rajčica

Mornar – naranča
Sidro na dnu cekera
Ta mora što se ukazuju u snu
Čovječijoj ribici

Grah portparol
Mirisnih žuljeva

Krompir

Iščekuju striptiz gusjenice

Niko nije toliko vatrostalan
Kao mrkva

Ta mora što se prelijevaju
Iz pehara ispunjenih mjesečinom

*

Emotivni luk iščupan iz rodne grude
Suza suzu tjera

Izvezeni mjesec na mahrami
Obnavlja svjetlost paprika

Ta mora što plutaju
U zavjetima zaljubljenih

Pomiri kruške i jabuke
U kompotu

Kad dostupni postanu ananasi
Dostupni su i orasi

Ta mora plodonosna

*

Četiri godišnja doba
U jednom danu
Četiri strane svijeta
Na dlanu

Ta mora
Što zapljuskuju
Oči prozora

Moć slavuja

− Pogledaj tu pticu! -
Kliknu Homer
− Pogledaj je savršenu
Gluho ne bilo.

− Čuj ovaj cvrkut! −
Uzvrati Betoven

– Mrak mi
Skida s očiju.

I obnovljenog zanosa
Zagrliše dugu.

Bolest

Kad me poče probadati
U krstima, žigati oko srca
Pođoh u obližnju cvjećaru
Junačke rane da vidam

Na jednu stranu latice
Na drugu trnje

Latice će zapjevati:
Kad se izliječiš
Sjetit ćeš se kako da usrećen
Usrećiš

Sa trnjem ću primijeniti akupunkturu
Tradicionalnu kinesku medicinu
Trnje će zapjevati:
Od tuge je tužnija praznina

Kad pridoh
Dočeka me natpis:
Radnja zatvorena zbog bolesti

Tišina

Nije bludna
Uvijek trudna

Pojačana do daske
Tabuta
Svečana duboka
Poistovijećena sa utjehom
Sklopljenog oka

Sjetna vedra
Zadjene samoću za njedra
Alpinista zvonika
Bez zvona
Igra se gluhog telefona

Nezvana zvana
U po noći u po dana

Širom svijeta
Naši je izvoze
Zaboli od
Prekomjerne doze

U uspomenama plamti
Zaboravljeno pamti
U svjetiljkama žmirka
Ta nijema svirka

Usred ekstaze usred slavlja
Nakratko se izgubi
Sama sebe obljubi
Pa se u nama obnavlja

Želim dokončati među ružama

Dolepršala si, leptirice. Izabravši me
Olakšala si mi izbor.
Obmotao sam sijalicu mrežicom. Bez puno smo se riječi
Sporazumjeli. Uzeo sam omiljenu knjigu prije spavanja.
Ljubazno si je listala. Čitao sam naglas:
Ljubav je svojevrsno društvo... cijela me zbilja gleda
Kao suncokret s njezinim licem u središtu.
Zajedno usnimo, zajedno se budimo.
Ujutro razmičeš zavjese i povlačiš se da mene sunce
Obasja. Vratim se, dočekuješ me igrom skrivača.
Vješta si, palim lampu. Ako je toplo, treperiš sa sjeverne
Strane, ako je svježe, sa južne. Uzimam omiljenu knjigu.
Čitam naglas: *Želim dokončati među ružama jer ih ljubljah*
U djetinjstvu...

UDK 821.163.43*-32

Kratak kurs iz hipologije u 4 flash-black slike

Sead Mahmutefendić
Sarajevo

Odbjegli konj

Đulijanu je od napetosti brzo zastao dah. U tišini što je nastala nehotice je još jedanput uzdahnuo. Bio je ponešto očaran uzvišenošću svog zadatka, te je od nestrpljenja toptao prednjim kopitom.

Pošto su preko razglasa još jedanput date upute džokejima, vrata na startnim mašinama se otvoriše da propuste konje za početak trke.

Derbi je počeo.

A sad dosta o tome. Vratimo se pet godina unazad, kad je Đulijano bio sasvim nepoznato ždrijebe. U isto vrijeme Ado Karo, njegov sadašnji vlasnik i jahač, bio je veoma uvažena ličnost i smatran je za vlasnika jedne od najpoznatijih ergela u široj regiji, a na njegovom poznavanju psihologije konja, mogli bi mu mirne duše pozavidjeti i najveći eksperti u toj oblasti. Stoga nije bilo nijednog značajnog skupa, pa ni kongresa, a da se ne izrazi potreba da se sasluša neki njegov dragocjen sud, savjet, pa i prijekor.

Dobri poznavaoci takvih prilika nazivaju te njegove dolaske sretnim i veoma uspješnim razmjenama mišljenja. Vrlo lahko se može pretpostaviti da mu se takva pozicija ne bi mogla pripisati samo zato što on bijaše svjestan svog izuzetnog ugleda, a osobito koliko je on davao značaj dobrom i stručnom poznavanju psihologije konja. Posebno se, izgleda, trudio da upozna konja izbliza. Posvuda je nailazio na divljenje i pohvale.

On je to nazivao – hipopsihologija.

Uloga koja mu je pripadala odredila mu je život za duže vrijeme. Čim bi se našao u društvu nekog konja, njegov ton je postajao finiji i uglađeniji, a njegove primjedbe strožije i otvorenije. On je bio uvijek taj koji je imao prvu i posljednju riječ. Njegove metode upravo su prisiljavale konje da uvide i priznaju kako on sasvim dobro poznaje njihov svijet, bolje nego ijedan drugi džokej. I premda je taj odnos poprimao doličan oblik, konji su, ipak, morali trpjeti. On je osjećao prijateljstvo naročito za Pašu, no kad je u njegovu ergelu doveden Đulijano, njegov svijet se iz temelja promijenio. Na svijetu je postojalo samo jedno biće koje mu se činilo tajanstveno i bajoslovno. Dovoljno je bilo da ga prvi put vidi pa da istog časa osjeti strahopoštovanje prema još mladom ždrijebetu. Obratiti mu se, koriti ga, hvaliti ga, ignorirati ga, to bi, vjerovatno, učinio da je bio neko drugi na Đulijanovom mjestu. On je ostao, naprosto, nijem, te je gledao u mladoga hata kao u neku vrstu Pegaza. Bio je očaran što se ima nekome toliko i na takav način diviti.

Suvišno je reći da te noći nije ni oka sklopio. Nenaspavan, ali još jednako ushićen, dočekao je jutro. A dan je došao i počeo razočarenjem.

Samo tri dana ranije, činilo mu se najvažnije i smatrao bi to za čast da ostatak života posveti Paši i njegovom daljem napretku, mada se već sasvim dobro uvjerio da su njegove krajnje mogućnosti odavno iscrpljene. Neko vrijeme čak je i pomišljao da promijeni konja, ali se veoma brzo postidio te svoje malodušnosti i odustao. Bio je zadovoljan što to nikom nije povjerio. Čini mu se da bi ga tek tad bio stid i pred sobom i pred Pašom. Ono što mu se u tom trenutku učinilo, priredilo mu je više veselja nego da se uopće nije ni namjeravao rastati od svog ljubimca.

Stoga je sljedećeg jutra, nakon one neprospavane noći zbog izuzetnog i čarobnog ždrijebeta, kojeg je zbog njegove žarke i vatrene boje istoga trenutka nazvao Đulijano, ustao neobična raspoloženja. Kako Paši saopćiti da na njegovo mjesto dovodi nepoznatog i neprovjerenog hata samo zato što on svojom intuicijom predosjeća kako će to uskoro biti sjajan i vanserijski konj za najveće trke po najčuvenijim svjetskim hipodromima.

Prije nego što se zaputio među boksove s konjima osjećao je obavezu da Paši prenese novost na što pažljiviji i prijateljskiji način. On mu mora konačno reći, gledajući ga pravo u oči, da i džokejski, kao uostalom i konjski vijek, nije dugotrajan i da je njegov ideal postići što je moguće veće savršenstvo, a s njim – brat bratu, mora se priznati – on je s njim sve dalje od toga. Već samo ono što su njih dvoje postigli može se računati i svrstati u čudo i toliko velike rezultate da bi ih se generacije bukmejkera mogle s pravom sjećati s najtoplijim simpatijama i divljenjem.

– Htio bi reći da onaj vatrenko treba doći na moje mjesto? – čuje on da ga Paša pita.

– Upravo tako nešto – priznaje Ado.

– Da znaš, da mene ne može niko nadvisiti. Ja sam, vjerovatno, svoje već ispalio, ali – znaj i ti! – hipodromi dugo neće imati tako upornog i poštenog borca kakav sam bio ja. Ako si već tako odlučio, neka ti je svagdje sretno s tim vatrenkom, ali sam ti ovo morao reći, da znaš. Izvini ako sam te ovim povrijedio. I ja se osjećam uvrijeđen.

Nakon tog neugodnog rastanka, Ado je s nekom sjetom krenuo ka boksu u kojem bijaše smješten Đulijano. Na vratima ga je sačekao konjušar, koji mu je, pomalo uznemiren i zbunjen, prenio da ždrijebe noćas nije spavalo, da je hrzalo, ritalo se, skakalo, htjelo preskočiti ogradu i udariti kopitom bilo koga ko bi mu se približio. Zbog toga je morao biti pozvan i veterinar da mu da nešto za smirenje. Drugačije nije mogao već da ga kroz vazduh gađa napunjenom injekcijom u stegno, od čega je mladi hat još divljije poskočio kao da je sasvim poludio i Boga pitaj dokle bi to trajalo, da ona nije počela konačno i djelovati. Pred jutro je Đulijano došao k sebi, ali je još i sad priličito ošamućen, tako da djeluje kao drogiran, te stoga leži i ravnodušan je na sve oko sebe.

Đulijano se Adi učini kao da je izgubio jučerašnju čar. Sad mu je izgledao sasma drugačiji i on bi se u njemu svakako razočarao, prije svega zbog njegovog potištenog držanja i krajnje ravnodušnosti. On ga je najprije tihim glasom oslovio, skanjujući se još neko vrijeme da ga ponovo zazove. U pogledu ždrebeta, shvatio je da ničeg nema od one poletnosti o kojoj je toliko slušao prije nego što je uvjerio upravu ergele da ga kupe. Đulijano bijaše nečim tajanstvenim zarobljen, ili kao da je u grču, ili možda samo umoran. U tome je valjda izgubio svoj mladenački žar, lice mu i dalje bijaše obilježeno izrazom patnje, no i pored svega, odavalo je neku nepoznatu muku što je u Adi još više izazivalo pomiješani osjećaj suosjećanja, naklonosti i blagog razočarenja.

Kad je Đulijano drugi put čuo svoje ime iz Adinih usta, kao da je bio pomalo iznenađen, pa je samo na tren okrenuo glavu, tek toliko da mu da na znanje kako on nije očaran posjetom nepoznatog mu čovjeka. Tek tad je Ado morao osjetiti u sebi napola boležljivost prema ovakvom živom stvoru, a napola tugu, samotnost i bespomoćnost. Kao čovjek koji bi trebao znati šta mu je činiti s konjem, on je sad morao biti sasvim određen prema njemu, pa mu je valjalo na licu mjesta iznaći najbolje rješenje, kako bi pridobio njegovu naklonost. Trebalo je životinju držati u uvjerenju da on uopće nije ni najmanje fasciniran njenim ignoriranjem i u tom smislu je nadmudriti, što ni u kojem slučaju ne smije sebi dozvoliti da bude grub prema njoj, jer bi zasigurno, već na početku, u njoj izazvao antipatiju, pa čak i opravdani bijes, te vjerovatno s njom i dugotrajnu mržnju.

U takvoj namjeri, Ado je pristupio još par koraka ka Đulijanu. Već tad je bio u klećećem položaju. Za njega, dotad tvrdokornog džokeja, takav mar i upornost bio je neobičan pothvat. Ovakav izazov ujedno mu je pričinjavao neku vrstu ljutog uživanja.

Dok je u tome uživao, dobro mu je došla činjenica da je Đulijano istog časa ustao kad mu se on približio na opasnu blizinu, pa je on istog časa odlučio da za izvjesno vrijeme ne načini nijedan pokret rukom ni da kroči nogom naprijed, kako bi bar taj manevar kod ždrebeta stvorio utisak o njegovim prijateljskim namjerama. Mada je sad stajao u pomalo neugodnom raskoraku, on je jednako i dalje sudjelovao u ovom čudnovatom upoznavanju sa svojim novim poznanikom, a koji izgleda nije iskazivao ni najmanju volju da shvati njegovo dodvoravanje. Filip je i dalje koristio one kratke pauze, kad se ni on ni konj nisu pomjerali, da mu uputi pokoju nježnu riječ i kompliment na račun njegove gracioznosti i vatrene boje dlake.

– Ti ćeš biti šampion! – tepao mu je u šapatu uznemireni Ado, držeći pomno na oku čas njegovu glavu, čas njegove noge.

Bio je toliko priseban da primijeti da se konj nalazio već sasvim u uglu boksa. Tad je prinio ruku njegovom trbuhu i osjetio silnu radost kad ga je njome počeo milovati po sjajnoj i glatkoj dlaci.

Konj je stajao miran. Tad se i Ada oteo uzdah: "Ti ćeš pobjeđivati, Đulijano, to znam, u to sam sasvim siguran. Ado se još nikad u tome nije porevario. Ti ćeš biti najbolji!"

Đulijano je i dalje stajao krotak, dopuštajući da mu novi poznanik, već nešto intimnije, prelazi rukom po vratu, pa onda po glavi, a potom po sapima. Kao da je i sam bio pomalo opčinjen Adovom nježnošću, ponovo je okrenuo glavu prema njemu i pogledao ga ravno svojim lijepim očima kao da je u njima bila skrivena sva tuga ovog svijeta.

Tako je to bilo prvi dan s Adom i Đulijanom; budno nepovjerenje konja je iščezlo, pa je i Filip, skroz-naskroz, bio uvjeren da može imati dovoljno razloga da se raduje i očekuje veličanstvene rezultate od njih dvoje. S nepodijeljenom revnošću je u glavi napravio plan njihovog sutrašnjeg treninga pa se, upravo cepteći od sretnog zanosa, odlučio posvetiti tim novim dužnostima i radu sa svojim novim poznanikom i pulenom. Razumije se, to su zasad bili samo njegovi snovi kao što se u kišni dan zna sanjati vedro nebo. Sa sobom je imao jedno značajno iskustvo sa Pašom s kojim je odnio bezbroj pobjeda, ali to – ruku na srce – nisu bile takve trke o kojima bi se mjesecima prepričavalo. Bile su to trke lokalnog, najviše regionalnog značaja. Imali su jedno treće mjesto na saveznom nivou, i to je uglavnom sve.

Pred Adom se u onom sretnom zanosu otvarao put ka trkama pred čijim imenima je iznenađen ustuknuo. Maštu je pomalo prepuštao zbilji, opet je bio onaj strog i strpljiv džokej,

sklon upozorenjima. Njegovi planovi s Đulijanom, te pred sobom osjećaj dužnosti da ih mora ispuniti, u njegovoj čvrstoj odluci određivao mu je častan položaj među kolegama. Srce ga je vuklo galopskim utrkama. Pun saosjećanja, naslućivao je koliki i kakvi ga ogromni napori čekaju, pa i iskušenje da to sve mora podnijeti. Vidio je sebe kako stoji u vatri i izgara, a ono što je sad proživljavao vjerovatno je življe nego kao u kakvog iskušenika. Tako ponesen, stajao je i osluškivao na izlasku iz konjušnice, gledajući u mutno i oblačno nebo širom razrogačenih očiju i cijelom svojom nutrinom osjećao život svim porama, osjećao zrak i one gore oblake koji su se spremali svaki čas kišu prosuti kao da se sprema potop, a on će kao Nuh u svojoj barci s Đulijanom savladati sve prepreke pred koje ih je stavio dragi Allah.

Tad je ušutio da osluhne sve jači vjetar ili pak grom, šta li, zavrtio glavom, a onda se osmjehnuo. Kome se to osmjehnuo? Sam će vrag znati. Kome? Zar je važno kome kad je sve oko njega ionako lijepo, vedro i blistavo da čak iza oblaka vidi plavetnilo i blaženstvo ne samo u njegovoj duši već u cijeloj vaseljeni.

Već sutradan, za Ada bijaše obilato posla. Od prvog treninga bavio se idejom da pri svakom Đulijanovom uspjelom ostvarenju ističe ga za primjer ostalim konjima, koji su, uostalom, na ta njegova oduševljavanja gledali s priličito ljubomore i nipodaštavanja. Ali ni Filip nije bio tako dobar, pažljiv i snalažljiv. Dakle, ostali konji iz ergele gledali su na Đulijana nemarno, kao da je u pitanju neko kopile. Vjerovatno se nisu slagali da Ado od svih njih najviše pažnje posvećuje novom konju.

S Pašom se događalo nešto sasvim posebno. On je, doduše, i dalje dolazio na treninge s drugim džokejom, ali je, da bi dao oduška svome jadu, koji je uspijevao nekako zataškati u sebi, vidno hramao, ne bi li Adovo zanimanje nešto skrenulo s Đulijana. Njegov hod, njegov trk niko nije sa strane posmatrao, te je u njemu, onako razmaženom, moralo izazvati bolnu ranu i uvredu.

Uvrede su se smjenjivale. Interes za njega, nekadašnjeg regionalnog prvaka u galopskim derbijima, već se sad vidljivo gasio. Kao da su mu davali na znanje da je vrijeme njegovih podviga zauvijek prošlo, da im nije više ravan, već da je niže i slabije stvorenje od njih. U početku su ga molili da uradi ovo ili ono, da nešto donese, da trkne za tim i tim, a onda su se stali brecati na njega i grubo mu naređivati. On bijaše prisiljen ispunjavati većinu tih naređenja koja su teško vrijeđala njegovo samoljublje.

Jači i mlađi ukazivali su mu pravo mjesto.

Ado je sa sjetom pogledao Pašu, te kao da je predosjećao da nije daleko dan kad će se u njegovoj duši nešto mučno rasprsnuti. Osjećao je da je on, već sad, sasvim bolestan od nagomilane tuge i sjete za prošlim, slavnim i sretnim vremenima kad su, vjerovatno, drugi na njega s jalom pogledali. Vidio je da se bori u sebi da to ne iskaže, da se svlada, te je i dalje dolazio na svakodnevne treninge. Ako bi to ipak odbio, tad bi najvjerovatnije pala odluka da se on proda nekoj klanici ili nekom konjskom trgovcu.

S druge pak strane, Đulijano je već na prvim treninzima iskazivao svoj nesumnjiv dar, ali i svoje jogunstvo. Vidjelo se da to još nije istrenirani konj-trkač, ali je pažljivije oko moglo primijetiti da se radi o vanserijskom talentu. Noge ga još nisu dobro služile u trku, nije još savršeno vladao svojim tijelom, niti je bio navikao da na leđima nekog nosi, akamoli da mu na njima neko viče i još uz to i prijeti, pa tepa, pa podbada, pa požuruje, pa istom žvalama ustavlja. Trk mu bijaše još trapav, no dobro se vidjelo da je to zbog neiskustva i nedostatka rutine. Veličina hipodroma gotovo ga je poražavala. Šetajući tako jednom, on je prvi put vidio

upregnutog konja. Ta scena ga je za taj dan sasvim dotukla. Nebo nad njim je potamnjelo i još se više pomračilo; on još nije imao priliku da vidi tako nešto.

Te godine ova ergela je privukla k sebi najbolje i najdarovitije konje što ih je bilo u državi; svi su težili ovamo doći. Ova ergela najednom postade mjerilo nečije vrijednosti. Na taj način ona se ponosila najvećim brojem osvojenih pehara, lovorovih vijenaca i plaketa. Ona se brinula da održi i uzvisi darovite konje. Ovdje su se i začele velike stvari i pobjede. Svi su oni sebi probijali put darovitošću i ustrajnošću. U takvim okolnostima nemilosrdnog opstanka, Ado je upoznao ono što nikako dotad nije mogao shvatiti – gorčinu ljubavi na koju se ne odgovara.

U kasnu jesen te iste godine, elegantno odjeven čovjek srednjih godina, sklon gojaznosti, u sjajnom crnom šeširu široka oboda u špricanom grombi kaputu, pojavio se u upravi ergele i pružio ruku preko pisaćeg stola ka upravnikovoj. Bez problema se njih dvojica dogovoriše za Pašinu cijenu. Kamionet već bijaše spreman u dvorištu. Paša još jednom baci pogled na konje, ali niko da primijeti njegov odlazak. Ni Ado se nije osvrnuo.

Kako bi sad bilo dobro da razumijem konjski jezik, pomisli Ado u sebi.

Tako je neko vrijeme peckao Đulijana i učinio mu iščekivanje napetim dok naposlijetku nije iznio svoj prijedlog: uskoro želi započeti s pripremama za veliku galopsku trku.

Bio je kratak i štedljiv s riječima. Ponešto s odanim i poniznim izrazom na kakav Đulijano inače nije navikao kad su u pitanju bili oštri treninzi, pa se konj priličito iznenadio kad mu je on, koji je postao kratak i štedljiv s riječima, nekako vragolasto namignuo i klimnuo glavom: "Da im u nedjelju pokažemo? Mogli bismo zajedno napraviti sjajan posao".

Od trenutka kad je trka počela i kad mu je Ado polegao po vratu, Đulijanu, koji je sve propuštao, išlo je kao samo od sebe.

U početku je Ado osjećao kao da se u životinji krši neki otpor, da ona želi svaki čas odustati time što će skrenuti sa staze. Vidio je on i osjećao da se elipsasta staza najednom počinje nositi sa sobom. Između njega i Đulijana odvijalo se ono što su inače, nekad manje a nekad više, izmjenjivali na treninzima između sebe. Bilo kako bilo, on je u jednom trenutku sve prepustio Đulijanu i tek tad ga je konj primio na svoja leđa, unoseći u njega mir i veličanstveno čudesnu svjetlost. Najednom ga je cijelog obavila vedrina i tad je, gušeći u sebi poklič, naslutio da im pobjeda ne može nikako izmaknuti.

Jedino bi nas zid od armiranog betona mogao spriječiti da ne osvojimo lovor i šampanjac.

Te noći, dok je Ado slavio pobjedu, Đulijanio je ležao u boksu zadovoljan i lagodno uzbuđen. Ako u njegovom svijetu još nije bilo uzvišenih trenutaka, to ipak nije značilo da u njemu ne vlada izvjesna napetost, prikriven strah što ulazi u tako nešto što plijeni mimo njegove volje tuđu pažnju i radoznalost. On bi da živi neznan kako ničim ne bi obespokojavao svoju usamljenu dušu. Mnoge okolnosti dale su ga olahko zaplašiti i obeshrabriti tako da su ga već svi držali za čudnog, a ponekad čangrizavog konja. Najprije su to osjetili kroz njegov sanjarski pogled u kojem se mogla slutiti i primijetiti neka ubistvena čežnja i sjeta za napuštenim šumama i uzvisinama. Zasigurno, to bi se na njemu odrazilo poput bljeska vatre.

On je i dalje rasijano gledao u gomilu svježeg sijena. Cijelo tijelo je iznutra vibriralo kao da je sve od bezbroj žica, a u isti mah, čas ganuto, čas oduševljeno prožimala ga je struja oprečnih osjećaja, što mu se i dalje odražavala u očima, koje pod blještavilom jedne od žarulja bijahu napole zatvorene.

Sve je više padao u zanos zbog planinskog vazduha, sunca, svitanja i osjećaja slobode, predosjećajući da se mora tamo povratiti i da pobjegne od ove ljudske ludnice od taštine. Ništa od toga u njemu nije ulijevalo strahopoštovanje. Radio je jedino ono što se od njega zahtijevalo, mada često ni sam nije znao šta radi. Shvatio je da je Adov jedini cilj da njime istakne svoju uzvišenost, te svečan i posvećen trenutak kad sa širokim osmijehom bude dojahao na njemu da primi nagradu za dobijenu trku, on će svakako podići tog pomalo ograničenog čovjeka nekoliko stepeni naviše, ali će mu sa svakom trkom biti još dalji, udaljeniji i stranskiji i još više nedostupniji njegovom nastojanju da mu se približi i da već konačno uspostave prisno prijateljstvo.

Koliko još može jamčiti, on će mu i dalje služiti, žrtvovati se i biti vjeran onim principima na kojima ga je radišna majka-kobila strogo odgajala. Ta kobila odista je bila sjajna.

Naravno, uz tijelo je valjalo žrtvovati i duh, a u vezi s tim već su se pojavljivali problemi. Doduše, oni nisu bili toliki da bi to nepažljivo i površno Adovo oko moglo primijetiti, ali su s vremenom uzeli toliko narastati da su morali zabrinuti Đulijana, premda je on to svim silama živo nastojao zatomiti u sebi, u prvom redu, u znak pijeteta prema sjenima svoje majke kobile Olge. Ako je bio spreman žrtvovati se za račun Adove slave i hvalospjeva, čini mu se, ipak nije mogao biti sto posto siguran da bi to uradio s duhom. Ta dva principa nikako nije mogao izmiriti u sebi, te je stoga i shvaćao da je jedino pitanje vremena kad će definitivno jedno od njih iznevjeriti, mada mu je već tad bilo sasvim jasno koje će od njih položiti na panj, a koje položiti na mihrab. Ovako, ne baš odlučan, već ne želeći ubrzavati s tek izvjesnim stvarima, znajući za svoju potonju odluku, on je i dalje osjećao u sebi ono tajanstveno vibriranje kao pehlivan pred odlazak na žicu. Ipak, Đulijano je – razmišljao je konj – ipak Đulijano i ostat će i dalje Đulijano.

Mora se priznati, ruku na srce, da je taj konj znao sabrati koliko je dva više dva.

Sutra na bečkom hipodromu "Freudenau"

1. Naš konj u derbiju

Na bečkom hipodromu "Freudenau" održat će se sutra Autrijski Derby za trogodne galopere na stazi dužine 2.400 metara. Vlasniku pobjednika pripast će 210.000 šilinga. Pored grla iz Austrije, Njemačke, Italije i Mađarske, startat će ždrijebac Đulijano, vlasništvo bosanskohercegovačkog uzgajivača konja Ada Kare. On se čak smatra za favorita jer je nedavno zauzeo prvo mjesto na velikoj trci "Trazal Stacke".

Đulijanu su bile tri godine. Slava je naglo rasla. Ali, ona se nije oslanjala samo na otmjene krugove ili na mali broj ljubitelja galopskih trka, on je već tad bio općepopularan, tako da je pred ovu trku bio prozvan u svojoj domovini "Đulijano nazionale".

Može se slobodno reći – pisao je jedan oduševljeni strani dopisnik svome listu – da on više nije Đulijano, već Augusto. Đulijano je bio dok je imao cezarističke ovlasti, a sad je, naprosto, Augusto, jer je imperator među najboljim konjima. On je neprikosnoven, ne griješi, radi kao savršena mašina. Jednostavno, njega je nemoguće u ovom trenutku pobijediti.

Đulijanove trke i pobjede prepričavale su se od usta do usta, bez provjeravanja i sumnjičenja u ono što su očevici i naočevici u svom zanosu pomalo dodavali i preuveličavali. U legendi je biće ili savršeno ili, ako nije, onda nema legende.

Priče o njegovim čuvenim i čudesnim pobjedama išle su i u pismima s kraja na kraj zemlje, koja su dočekivana u općoj narodnoj euforiji. U novinama su na udarnim stranicama donosili fotografiju Đulijana, a radio i TV emisije su se utrkivale s reportažama o njemu i svemu

onome za što su mislili da je još nepoznato i zanimljivo za širu javnost. Još se niko nije uvukao ljudima toliko pod kožu kao ovaj trogodni slavni galoper zbog kojeg su i svakodnevne brige bile zaboravljene: galopirajuća, vrtoglava inflacija nekako snošljivija, siromaštvo kao nešto od manje bitnog značaja. Zemlja je sva bila ujedinjena oko Đulijana. Još je jedino nedostajalo da je on svojim kopitama blagosivlje.

Trkom na bečkom hipodromu "Freudeau", Đulijano je opovrgnuo i one rijetke zlobne glasine koje su sumnjale u njegove nesumnjive galoperske sposobnosti. Ono što su mu i najvatrenije pristalice u sebi prigovarale, to se, prije svega, odnosilo na strategiju tokom trke, koja mu je, izgleda, bila, slabija strana. On je, međutim, u bečkom derbiju na maestralan način sve to demantirao.

Te godine on je s Adom imao desetak trka i u svima njima je nadmoćno pobijedio. Tako plodne godine u njegovoj karijeri još nije bilo. Ado se ponosio svojim Đulijanom: Kad ne bi bilo njegovog izvanrednog duha, kad ne bi postojala njegova nadnaravna želja za pobjedom, kad ne bi posjedovao takvu iznijansiranost za mijenjanje taktike tokom trke, koja je, naravno, u vezi s psihomotorikom njegovih mišića, ne vjerujem da bi ikad dospio više od kakvog običnog učesnika u nekakvoj trci seljačkih konja. Šta hoću time reći? Hoću reći kako se kod Đulijana radi o najsretnijem spoju ogromnog talenta i ogromnog rada, o magičnoj sintezi tijela i duha. Vrijeme radi za njega pa držim za objektivno da će budućnost pokazati da smo konačno dobili šampiona kakvog nije imala historija konjičkih galopskih trka. Još jedino mogu dodati i ovo: on je campionissimus!

Đulijanu od napetosti bješe zastao dah. U tišini što je nastala, nehotice je još jedanput uzdahnuo. Bio je ponešto očaran uzvišenošću svog zadatka. Bio je nestrpljiv, toptao je prednjim kopitama.

Pošto je preko razglasa još jedanput data uputa džokejima, vrata na startnim mašinama se otvoriše da propuste konje.

Ta je trka mogla biti za njih dvoje vrlo lahko izgubljena i da je brzo zaborave, a da zbog toga ne izgube odviše od svog ranijeg stečenog ugleda i uloge favorita u njoj. Đulijano je, doduše, gradio svoj autoritet i moć među svjetski poznatim trkačim grlima, koje je uprkos svojoj dobroćudnoj i nostalgičnoj naravi imao nad velikim brojem konja-galopera. Stoga je on, već pred ovu izuzetno važnu trku, važio za neprikosnovenog, pa su mnogi u gledalištu najviše došli uvjeriti se u njegove sposobnosti, ali su i s neskrivenim nadama očekivali da će upravo oni na "Freudenauu" biti svjedoci njegovog prvog poraza. Naposlijetku, svačijoj moći mora doći jednom kraj, a zašto se to danas ne bi moglo dogoditi.

Zašto da ne?

Takvim stvarima ne može se biti prisutan svaki dan. Zašto bi se to moralo događati na nekom drugom hipodromu i da o takvom izuzetnom događaju slušaju iz druge ruke kad je daleko izuzetniji doživljaj lično biti prisutan.

Posljednji izvještaji s Đulijanovih treninga obećavali su da bi im mogla biti omogućena takva vrsta zadovoljstva. Predosjećali su da mu s njuške čitaju onu, toliko prepričavanu tugu koja bi ga mogla omesti u još jednom trijumfu. Nema lista koji imalo drži do sebe da nije objavljivao feljtone o njegovom životnom putu do šampionskih visina. Praktično, sve se znalo o njemu. U tome su njegovi protivnici vidjeli razlog za likovanje i obilato nadanje.

Ada, pak, takav izraz nije nimalo ganuo niti iznenadio. Doimalo ga se jedino utoliko više što su ga smetali povici iz gledališta upućeni njegovom konju.

Mada se u njemačkom jeziku nije najbolje snalazio, te nije razumio te grube uzvike, pretpostavljao je da su njihove riječi zlonamjerne, neugodne i ne baš sasvim korektne. Zbog toga gledalištu nije odaslao svoj pozdrav i osmijeh kad ih je spiker predstavio publici, niti je pokazao oholost zbog osjećaja svoje moći nad njima, a niti je pokazao svoju nevolju i patnju zbog njihovih uzvika. To ga je navelo da pomisli kako za ovu trku mora, i to na licu

mjesta, smisliti sasvim nešto novo što će šokirati ne samo ove posmatrače, pa i cijeli svijet, već i samog Đulijana. Morao je skovati takvu taktiku da taj njegov veličanstveni konj shvati istog trenutka da treba nešto mijenjati. On je za takve iznenadne obrate dovoljno inteligentan da shvati istog časa šta treba činiti. Namjerno mu nije htio povjeriti svoju iznenadnu odluku, kako u njemu ne bi stvorio prostor za razmišljanje i na taj način u njegovoj svijesti otvorio i prostor za opiranje. Dovoljno je bio oprezan zbog Đulijanove jogunastosti, te mu nije želio pružiti priliku da raspravljaju o onome što je tek trebalo uslijediti. Sve što dotad Đulijano bješe činio, činio je maestralno, u magnovenju i u trku. Ako bi se dalo njemu činiti na volju, on bi se već davnih dana odrekao trka.

Ne bi se tačno dalo opisati s kakvim osjećajem su njih dvoje jurnuli i uključili se u galopsku trku u trenutku kad se osam startnih mašina istovremeno otvorilo, ali je kamera zabilježila, pošto su oni bili stalno u kadru, da je Ado isti čas polegao po Đulijanovoj grivi držeći čvrsto za uzde, ne popuštajući ih u nastojanju oko Đulijana kako mu slučajno ne bi prahnulo u glavu da mu se odupre kad bude htio ostvariti ono što bješe ozbiljno naumio.

Ono što je većina u gledalištu sa zebnjom priželjkivala, to ih je, odmah na početku, još više bacilo u neviđeno ushićenje, vidjevši da je on sedmero konja već nakon pedesetak metara steklo prednost za cijelu dužinu ispred Đulijana. Već se sad ni glas dežurnog spikera, koji je isto tako uzbuđeno brbljao o onome što se događa na hipodromu, nije uopće mogao razaznati. Svi su, izgleda, izgubili svaku mjeru i razum.

Takvim svojim početkom, Ado i Đulijano su naposlijetku opravdali svoju sporost. Oni su izgubili mnogo dragocjenog vremena, te je i najboljem poznavaocu galopskih derbija, koji se malo kad daju zavarati, činilo da se njih dvoje uopće nisu ni spremali za ovako važnu i oštru trku. Čak se stvorio jasan i očigledan utisak da čuvena Đulijanova završnica ne može više izmijeniti tok stvari i donijeti nagli preokret, no činjenica je bila da niko u gledalištu ne shvaća zašto Đulijano i njegov džokej oklijevaju. To nisu razumjeli ni njegovi direktni takmaci. Sve su mogli shvatiti, ali ne i to, savršeno poznavajući Đulijanovu srčanost i upornost, da on neće prihvatiti borbu. Za to je trebalo imati Adovu pronicljivost i mudrost.

Ado je mogao očekivati prijekor, pa možda i kaznu od svoje sportske uprave, možda čak i dovođenje Đulijanu novog džokeja za njegovo takvo nastupanje. Istina, pri završetku trke, kad se njihova pobjeda nazrijevala, tek je tad njegova sposobnost i Đulijanov urođeni instinkt da shvati i ostvari ono što rasni džokej priželjkuje, uspjelo doći do punog izražaja.

Trijumf je bio potpun. I ova trka se završila pobjedom. Zaboravljajući da su ga prijatelji i simpatizeri optuživali kad su ga ugledali ubjedljivo na posljednjem mjestu, psujući mu glasno ciganski mater. Sad su svi, utrkujući se, hvalili do nebesa njegovu mudru taktiku, tapšući ga po ramenima i leđima toliko jako da mu je od toga bilo slabo. Kao da su zaboravili njegov *ciganluk* i mater, koja mu je pritom, jadna, stradala ni kriva ni dunas. Sad su ih svi s divljenjem i pažnjom posmatrali, dok su na Đulijanov vrat stavljali ogroman lovorov vijenac, a Ado grlićem šampanjske flaše gađao mlazom u otvor pobjedničkog pehara. To je bio ne samo brz dvojac, kakvim su ih dotad držali, već veoma pametan, lukav i – već sad – kompletno opasan i neprikosnoven šampionski duet.

Jedna od najozbiljnijih austrijskih novina, koja inače nikad nije puštala takve vijesti, sad je na cijele dvije stranice oduševljeno pisala na udarnom mjestu u sportskoj rubrici:

2.nNa bečkom hipodromu Freudenau

Campionissimus Giulliano

Trogodni ždribac Giulliano, vlasništvo bosanskohercegovačkog uzgajivača Ada Kare, zauzeo je prvo mjesto na austrijskom "derbyu", koji je održan u nedjelju na bečkom hipodromu "Freudenau". Drugo mjesto je pripalo austrijskom grlu Bruckeru, koga je jahao engleski jockey John Mathias i koje je zaostalo samo za pola dužine iza Giulliana, iako je na početku trke bilo u prednosti nad njim za nekoliko dužina. Ado Karo je dobio 210.000 šilinga od prve nagrade.

Dolje slijedi oduševljeni opis one čudesne taktike zbog koje pisac tih redaka Đulijana najprije ustoličuje u velešampionski rang, te padajući sav u patetiku odlazi u same božanske visine.

Ado je, naravno, to izrezao i poljubio taj novinski članak, poturajući Đulijanu pod nos taj oduševljeni napis prepun uskličnika.

U svojoj usamljenoj tuzi, konj je razmišljao, ne naziva on mene velešampionom zbog mene, već da bi ga bečki hipodrom ustoličio za vrhunski derbi. Šta ako smo oboje na vrhu piramide? Vrh je daleko više zamamniji kad je iznad glave nego kad je ispod kopita. Kad se uspneš na njega, pitanje je vremena kad ćeš početi kliziti nadolje. Stoga treba na vrijeme svemu okrenuti leđa, nikoga ni u šta uvjeravati i otići zauvijek.

To ga je još više mirilo s njegovom usamljenošću, teškom ulogom favorita, iako se gotovo navikao na te silne pobjede. No, jedino je on znao koliku je cijenu morao platiti tim pobjedama. Takav život mogao je ranije prihvatiti i saglasiti se s njim bez nekog unutrašnjeg otpora, ne računajući tugu i sjetu za zavičajem odakle su ga izdvojili i doveli. Sad bi mu bio potreban izuzetan trud i napor da ostane tu gdje su ga više poigravanje nego muka doveli. Osjetio je kako su oni u gledalištu žarko priželjkivali njegov prvi poraz, te ga je od toga gotovo obuzeo strah. Vrlo lahko se moglo dogoditi da ga i vide, upravo na mjestu njegovog najvećeg trijumfa. Ona bezumna Adova taktika još je više raspalila strasti, ali usadila i sumnje u njegove daljnje sposobnosti. Da stvar bude poraznija, jedino on i oni znaju šta se s njim odista događa. Ado i ovi šupljoglavci iz uprave ne shvataju šta se ima tek zbiti. Publika je zbunjena, ali zna da je osjećaj ne vara. Ako nije dočekala sad, sačekat će ona svoju priliku koji idući put. Dočekali su oni poraze i boljih i većih od mene. Jedini ja znam kolika je cijena ove moje posljednje pobjede. Ja sam kao i onaj konj iz pjesnikovog stiha:

Planetu je vukao za sobom.

* * *

Prve noći, nakon što se povratio u ergelu, koristeći opću gužvu i euforiju u kojoj je cijelo mjesto slavilo njegovu pobjedu, Đulijano je izašao iz svog boksa, neometano i kradomice prošao pokraj mrtvog-pijanog usnulog čuvara i ušao u Adovu kancelariju.

Tu nije bilo nikog.

Osmotrio je po zidovima, pa kad spazi natpis o austrijskoj pobjedi zakucan rajsnedlama iznad pisaćeg stola, pažljivo uze donji krajičak, otcijepi ga i zadjenu sebi iza potkove na prednjem desnom kopitu.

Izađe iz ergele. Na sve strane čuli su se pucnji i poklici njemu u slavu. Dok je prolazio jednom usamljenom uličicom, opazi papir s natpisom:

Đulijano je superšampion!

Sutradan, najprije grad, a potom i cijeli svijet sazna za njegov nestanak. Pomisliše da je možda otet, no takva mogućnost brzo otpade. A kad ne nađoše nikakvu poruku, shvatiše da on, odista, nema nikakvu želju da se više ikad i sa kim utrkuje.

Istom se baciše u potragu za novim šampionom. Dugo vremena mnogi od njih nisu ni izgovarali riječ šampion, već su govorili: "Vrijeme je da pronađemo novog Đulijana".

Ređali su se, doduše, novi talenti, pa i asovi, no malo koga je bilo da se sa sjetom nije prisjećao čudesnog konja tugaljivih očiju i sa čežnjom vrtio glavom krijući suzicu u oku.

Godinama su iščekivali da se Đulijano ipak vrati na hipodrom, pa i onda kad više ni teoretska ni biološka mogućnost nije postojala da je on uoopće živ. Vjerovali su da će poput krilatog hata iz bajki ravno iz oblaka sletjeti na hipodrom.

A jednog dana, grupa geologa i rudarskih inžinjera, idući za žilom mogućeg nalazišta ugljena za budući rudnik, otkri konjski kostur, koji bijaše već sasvim oglodan od gladnih planinskih vukova.

Ova vijest ne bi izazvala neko osobito zanimanje da jedan od geologa nije primijetio neke presavijene papiriće ispod potkova što su još stajale na kopitama. Kad razviše one papiriće, vidješe da je to komad neke požutjele njemačke novine. Na drugom papiriću jedva sročiše skoro sasvim izblijedjela slova: *Đulijano je superšampion!*

A onda iz druge potokove izvukoše i razviše zgužvan i slijepljen smotuljak papira.

Ako bi me iko ikad pronašao i otkrio o kome je riječ, vjerujte da mi to nije bila namjera. Namjerno, u vrijeme zime, došao sam u ove krajeve poznate po gladnim i krvoločnim čoporima vukova. Tu mi je izvjestan kraj. No, ako vrijeme i vjetrovi ne učine nešto s mojim izglodanim kosturom, onda ni tad nisam uspio ono što sam svojim bjekstvom odista želio uraditi. Stoga – velim – ako bi me ikad iko pronašao i otkrio ko sam, u tom slučaju neka ovo služi kao moja posljednja želja za koju bih želio da je svako poštuje.

Htio bih da moje trke budu zaboravljene zajedno s mojim lešom. Utrkivao sam zato što su to tako drugi htjeli, no i ja sam bio dovoljno neoprezan da im se najodlučnije suprotstavim. Kad budem iščezao, tek će se vidjeti koliko su one suvišne, tek toliko da hrane taštinu i daju iluziju o tobožnjoj snazi, moć i slavi. Sumnjam da će tad ikome više biti od koristi.

Tražim da me spalite, pošto u ovakvim okolnostima pod kojim sam želio nestati s ovog svijeta nisam to sam mogao učiniti, i da moj pepeo bude bačen bilo gdje i da se zaborave sve moje pobjede, pa čak i moje ime. Htio bih da me svi zaborave, jer dostojanstvo još jedino vidim u ništavnosti i zaboravu. Ono što sam radio, neka se drži za golu i odvratnu taštinu, koje treba od sebe u životu odbacivati po svaku cijenu, a koja će, hvala dragome Bogu, nestati sa mojim zadnjim izdahom.

Kako se velika djela i veličanstvene pobjede ne mogu nikad zaboraviti, tako se ni Đulijanova želja nije mogla uslišiti i ispuniti.

Ostalo je sve ništa i zaborav.

Kentaur

Imam lice kakvo mi je podario alkohol posljednjih desetak godina. On je učinio što mi Bog, vjerujem, nije još namijenio: on me je ubio i misli me uskoro zbrisati s lica zemaljskog.

Poslijepodnevni ugođaj jesenjske osame i ljepote budili su u njemu neodoljivu sjetu. Odlučio je prošetati obalom.

Abaz je imao dugačak korak za čovjeka svoje dobi.

Zašto je, dotle, jednostavni provincijalac Abaz Haznadar izabrao napustiti Hercegovinu i svoj Konjic radi Turske, tačnije Anadolije, a najtačnije radi jezera Van, nedaleko od istoimena mjesta. Je li to bio izbor njegove voljene Arife, mrtve već cijelu vječnost, no nakon čije smrti on je odlučio ne otići tamo odakle bijaše i došao, nimalo ne umanjujući u svojoj duši sjetu za zavičajem. No, sada je bio svjestan da ni ovo ne može napustiti, jer tu ostavlja grob one koju je najviše volio.

Na ulicama grada Vana niko nije znao i nije mario za njega za ono zbog čega su ga mnogi zemljaci priželjkivali u domovini i gdje više nije imao, osim na groblju, nikoga od svojih. Tamo su ga najviše poznavali po "Pismima sa jezera Van", nostalgičnih eseja kompleksne i polivalentne neodređenosti što već sedamnaestu godinu s prekidima izlaze u podlisku "Oslobođenja". To je doba kada se mrtvim stvarima prikradaju novi gospodari i vladalac njihovih duša, te u samotnim satima jedino njima Abaz prišaptava svoje brige i boli. Koji put on očuti da se one na njega nasmiješe, pa im i on odvrati na isti način, no već je tada znao da je to njihov obostrani osmijeh u prazninu s toga što su se razumijevali, godinama traje to njihovo tajno sastajanje kada su jedno od drugoga očekivali čuti utješne riječi. Sada mu bjaše jasno da će, misli li dovršiti svoja "Pisma", morati i dalje ostati djetetom i sanjarom da bi mogao zaustaviti sve one prikaze što su čudno uobličavale njegov blistav i paranoidni svijet.

Sva su okna njegova malog stana bila osuta očicama koje su gvirale i klizile u mraku u kojem je ležao onaj koji ih je umišljao.

Prođe više od pola dana, a on je još prepun noćnih mora, koje danju pokušava pretočiti na papir, te sve to postaje neka vrsta njegovih ispovijesti, naravno, neka vrsta apokrifnih sjećanja. Za njega je tada zavičaj bio kao sinovi koje nije nikad imao.

Pisma u kojem su čitaoci "Oslobođenja", prije svega, njegovi obožavaoci nalazili neizlječivu sjetnost nekadašnje humske zemlje. U njima su oni osjetili da ih ispisuje čovjek koji još uvijek jednim okom motri svijet kojem je već odavno odlučio ne vjerovati.

Bilo je neke jezovite i iritirane nerealnosti u tome što je činio.

Brkati muškarci s halbcilindrima, Ajfelov toranj, parada zdepastih slonova od bjelokosti. Žene sa suncobranima i torbicama od nanizanih perlica smjerna koraka i dugih sukanja i krotkih očiju. Otmjeni stari gospodin s jantarnom krunicom, bosonoga na podnom mozaiku krstionice.

Historičari bogumilstva razlikuju kamen od protukamena i vjeru od protuvjere. Zaboravi da si začet i odrastao u Hercegovini – *zemlji fantastike.* Je li odlazak u Hercegovinu kao ponovno rođenje? Je li odlazak u Hercegovinu kao odlazak na Mjesec?

Hercegovina je nadahnula prvu moju laž koju pamtim i uvijek se začudim zašto ribar s jezera Van ne padne na tjeme kada im kažem da sam rođen tamo i da je stalno sanjam. Oni bi prije razumjeli da sam rođen ovdje i da tamo padam u nesvjest kada sanjam o njima i njihovom kraju.

Abaz Haznadar, bespomoćan u prošlosti, nije osjetio da se slabašan ritam u njemu počeo usporavati i gasiti tako da nije bio svjestan da je već počeo lutati pepelom svoga svijeta. Nebo mu je postalo jednoliko i sumračno sivo.

Samo častan čovjek će napisati istinu o našem životu.

Kada je jedne večeri u snu ušao u svoj rodni Konjic, s tugom je ustanovio da ga ni tamo više niko ne prepoznaje. Planine su se oko njega izdizale u teškoj mrkoj boji. Njegovu klonulu i izgubljenu dušu obuze neodoljiva i neobuzdana želja: da se uguši prije nego što se probudi sa ukočenim i zaprepaštenim očima.

Tada zaključi da riječi produžuju živote mrtvih, tjerajući i dalje vjerne ruci koja je na bijelom papiru uskrsavala im dušu i poput Svevišnjeg oživljavala.

Potom usnu i ovakav san.

* * *

U početku se on doista trudio da vodi računa o kobili Juliji, premda je znao da su svi prije njega na tom mjestu završavali s metkom u čelu zbog njezine "sigurnosti". U ovakvim okolnostima nezamislivo je bilo iznaći izlaz s kobilom koju su sve više prožimala čuvstva ljubavi.

Ima tome dva dana kako mu je gospodin satnik zaprijetio smrću ukoliko se to još jednom ponovi da će ga ustrijeliti kao psa bude li ga još jednom ulovio na spavanju dok je u tom trenutku bijeli pastuh pokušavao zajahati njegovu ljubimicu Juliju i da nije on, to jest gospodin satnik pucao onom ravno u onu njegovu klateću stvar, ona bi se doista našla u njoj i tada ga Bog dragi ne bi spasio od kame.

Abaz stoji pred gospodinom satnikom te zamišlja kako je pastuhov penis precvikan satnikovim hicem, te iz njega u povremenim šikljastim mlazevima izlazi sperma izmiješana sa krvlju. Konj njišti iz sve snage zbog boli i uskraćena meraka. Vjerovatno ne bi prestao ni do Sudnjeg dana da mu se gospodin satnik nije približio te mu je na par koraka razdaljenosti sasuo cijeli šaržer metaka u glavu.

Tad je Abaz zamijetio onu stvar ukrućenu ispod pantalona. Još uvijek je podrhtavao zbog onoga što je učinio. Lice mu je bilo bljeđe od mrtvaca.

Potom je prišao Juliji, koja nije osobito dijelila s njim to zadovoljstvo, ali se nije ni cijepala od tuge zbog toga što je njezin ljubavnik izgubio glavu zbog ljubavi prema njoj.

Gospodin satnik joj pređe rukom duž hrpta pipajući pažljivo po njenim kralješcima a odmah potom, čim dođe do repa, pogled mu nejasno pade na ono što bijaše pod njim. S užasom pomisli što bi moglo biti da se on kojim slučajem nije zatekao tu – in flagranti.

Taj pojam je naučio u prvom razredu gimnazije.

Bog je sami htio da dođem u pravo vrijeme!

Gospodin satnik nije bio toliko galantna i diskretna osoba da bi zarad nekih prefinjenih manira potiskivao svoje najniže nagone kada bi ga jarost poduhvatila. Činjenica da se veoma lako moglo dogoditi da mu ovaj tu crknuti at pod nogama, umalo ga nije spakovao Juliji i da ga za sva vremena unesreći i unizi, ponovno ga izvede iz takta da se iz istih stopa okrenuo nalijevo krug i nekom vrstom arnautskog koraka zagrabio prema konjušnici u kojoj je – tako on pretpostavlja – spavao onaj ulojeni Turčin – Abaz Haznadar.

Oko konjušnice bijaše mirno i tiho. Osim bezbrojnih muha što su zunzarale po konjskom gnoju i nečijeg udaljenog udaranja čekićem, nikakvi drugi zvuci nisu se čuli.

S tregerima preko ramena, ispalom košuljom preko hlača i strukom širim od trupa, kožnim čizmama do ispod samih koljena i sjajećom ćelom na zatiljku, gospodin satnik utrča u konjušnicu poput vjetra i zapljusnu je jednim strašnim pogledom da strašniji nije mogao ni biti.

Ugleda Abaza kako spava na slami u jednom boksu. San ga bješe svladao.

Gospodin satnik nahrupi u boks, udari ga špicem čizme u slabinu, urlajući: "Je li ti, Turčine, hoćeš li još danas da pravim sapun od tebe i da njime večeras operem ruke prije nego što sjednem večerati?!"

Razbuđeni Abaz nije znao što činiti. Lukavost mu je govorila da ne bi smio prosjačiti za svoj život, što bi moglo gospodina satnika upravo tada navesti da dođe na svoj teren. Oholost nije dolazila u obzir, a pokušaj da bude duhovit još manje, jer se u jednom trenutku, naprosto, zgrozio od ideje da mu kaže kako od njega ne bi dobio sapun zbog toga što mu se čini da iz njega ne bi iscijedio ni gram masti. Doista, Abaz je bio kost i koža. Stoga on najbolje rješenje vidje u tome da stane pred gospodina satnika, te onakvom zapjenjenom, u pol glasa odmjereno reče: "Gospodine satniče, najiskrenije se kajem za svoju grešku te Vas molim da me ispričate za ono, da oprostite, što ste Vi svojom revnošću dali spasti. Budite uvjereni, gospodine satniče, s moje strane, ako ičim budete zadovoljni, to će biti moja krajnja pažnja prema svemu onome što mi naredite. Ako treba, neću spavati već ću čuvati lijepu Vašu kobilu Juliju. Za najmanju moju pogrešku, smatrat ću da sam iznevjerio Vaše plemenito strpljenje, te Vas molim da me u tom slučaju stavite na najveće muke koje ljudska mašta može izmisliti.

Bog će sami znati što je gospodina satnika zagolicao taj Abazov monolog, da li zbog toga što je kobila ostala netaknuta ili pak ova srčana iskrenost u kojoj nije ćutio cigansko prenemaganje koje bi ga doista toliko razdražilo da bi ga već poslao u vječno carstvo. Vjerovatno su njega najviše ponukale riječi kojima je Abaz spomenuo muke u slučaju da pogriješi. Uglavnom, logorašev pledoyer ga se dojmio da on, nakon što još jednom izmjeri cijelog Abaza i baci mu kao konopac dugačak osmješak tek toliko da malo više obori donju usnu, povrati svoju pištoljčinu u futrolu i namjesti je kompletno s kaišem s kukova okolo trbuha.

– Slušaj ti, majmune! Sada je doba njihova parenja. Dvadeset pet sati imade da ti budu razrogačene oči ako ne misliš da od tebe napravim gomilu ćevapa. Budem li ja vidio da se neki konj samo na deset metara približava njoj u namjeri da opći s njom, na ražanj ću te nataći i na tijoj vatri ću te peći. Jedinu ću ti uslugu uraditi što ću ti kožu poprskati pivom da ti ne zagori. A kad predaš onom gore dušu, onda ćeš ti usnuti i tamo te neće niko buditi. Jasno?

– Najjasnije! – salutira Abaz u stavu mirno, čineći se što više poniznijim i skrušenijim. Hoće budali nešto novo naumpasti?

* * *

Nikome u logoru ni na kraj pameti nije bilo da posumnja da bi nečeg ozbiljnoga moglo biti između Abaza i Julije. Vrag će sami znati ko je prvi provalio u tu stvar i ona se isti tren stala širiti na sve strane. Scene koje su ubrzo uslijedile, istodobno, bile su i dramatske i apsurdne, te ih je najbolje takvima pokušati prikazati.

Abaz (razbješnjelom gospodinu satniku): Jedna je stvar čitati o seksu, a sasvim druga je doživjeti ga. Spajanjem tih dvaju dijelova, mogu nastati nove kvalitete.

Gospodin satnik (šeta od bremenite i zadovoljne Julije do čudnovato sigurnog Abaza): Slušaj ti, pseto, nemoj ti mene zajebavati. Ti si sodomist, ti si s mojom Julijom. Za tebe je zadnji krug pakla!

Pored izljeva krajnjeg bijesa, Abazu se čini kao da je on ljubomoran na njega. Ni Julija nije ravnodušna na te mučne scene, te i ona izbjegava da se sretne sa strašnim pogledom gospodina satnika.

Gospodin satnik pogleda prema velikim raskriljenim vratima konjušnice da vidi nema li tamo nekoga. On je malen i zdepast. Takve su mu i ruke uz bezbroj malih i tamnih pjegica po njima.

Na kraju ovog dijela seanse, on hučno izbaci iz usta: Uh! a potom roknu poput svinje što je valjalo tumačiti da ga strpljenje još nije sasvim izdalo, ali bi najpametnije bilo komu odmah staviti nož pod grlo. Time bi se odmah riješio sramote koju mu je Julijin novi ljubavnik nanio.

– O Bože, Nazaranine!

Već idući tren, kratki zakrivljeni bodež sijevnu mu iznad ručnog zgloba. Abaz mu se sruši pred noge. Julija se od zaprepaštenja podiže i bijesno zarza na gospodina satnika. Konsternirani gospodin satnik bulji u njezin nabrekli trbuh. Jedino što ga je još zanimalo to je da li će se budući kentaur oždrijebiti s kopitama na nogama, kosom na glavi ili će iz Julijine utrobe izaći s noktima na nožnim i ručnim prstima, te grivom na goloj šiji, a iz stražnjice njezinog prvjenca, hoće li izbijati rep.

Julija: Gospodine satniče, hoću priču za laku noć. To mi valjda možete udovoljiti kada ste mi ucmekali oca moga djeteta?

Gospodin satnik: Jebi se!

Julija: To mi je najdraža priča.

Jedino pitanje ostaje kako je Abaz sve ovo mogao čuti kada je već u tom trenutku bio ubijen.

Naravoučenije ovoga usnenija:

Jedna je stvar čitati o seksu, a sasvim druga je doživjeti ga. Udžbenici iz sodomije bi znatno pridonijeli ovoj spoznaji. Spajanjem tih dvaju dijelova, mogu nastati nove kvalitete, ali ovaj put i kvantitete.

Premda ubijen, Abaz se nastoji prisjetiti kao da je već negdje čuo ovu rečenicu.

Zavjesa lagano pada. Vrata konjušnice se zatvaraju. U tek zamjetnom dodiru sa javom, on – sasvim nesretan i uznemiren – dobija obavijest da je to sve bio još jedan mučan i grozan san.

* * *

S prilično umješnosti, Abaz je uspijevao pomoću običnih predstava prenijeti na ljude svoje sotonske namjere i usaditi ih u njihovu ojađenu dušu. Naravno da to nije uvijek išlo glatko, ali stoga valja zamijetiti da se ni te duše nisu mogle lako odupirati (ako je već bila riječ o izvjesnu otporu) njegovim čarima, obećanjima i prijetnjama.

Ponekad ni cijeli vijek nije bio dovoljan čovjeku za vanjsko uređenje svoga života koliko samo nekoliko trenutaka prepuštanja duše Abazu, pa da sve najednom počinje dobijati sasvim novi tok. Dovoljan je bio jedan detalj opačine, pa da se isti tren poljulja i hladnokrvnost i sklad, te nad tom potresenošću iskaže spremnost da se svega okane što mu je dotle, možda, predstavljalo svetost.

Spokojne crte lica više se nisu mogle razaznati. Pojavljivala se vrtoglavica i disanje se ubrzavalo neočekivanom snagom i žestinom. Abaz je stajao pred njim s dva izbezumljena, potpuno tuđa, žuta oka uperena u njega. Uskoro je valjalo očekivati da se njihova dva tijela u divljim trzajima spoje i nastave otad živjeti kao jedno.

* * *

Ova priča mogla bi, uistinu, biti jedna zgodna razbibriga kao što je dokonima križaljka, djevojčicama lutka i pohotnima njihovo tijelo. Da s vremenom ne bi sasvim iščezla, ona će morati kliznuti iz tankih mreža. Sasvim je izvjesno bude li ona to učinila, Abaz će predvoditi sve sile, boravit će među njenim zidovima neko vrijeme držeći u rukama karte koje niko nikad dotad nije vidio s nekim čudesnim brojevima u čijim će krajnjim uglovima svaki iole pažljiviji promatrač moći ugledati mrtvačku glavu s prekriženim kostima.

Što znači ovo upozorenje? Jesmo li već odavno svi osuđeni na smrt i da li je naš odraz u njoj, ustvari, pozdrav pomiješan s osmijesima?

Vratimo se nanovo početku ove priče, ustvari njenom razlogu. Mi smo već u prvoj rečenici vidjeli kako ona uzlijeće iznad jezera poput šišmiša čim joj se spomenulo da bi mogla biti nečija razbibriga. Nismo ni opazili da se već tada čudo s njom dogodilo kada je ona uzletila prema nebu na kojem je pakao bio oslikan zlatnim bojama. Već tada, ona, to jest priča-čudovište počinje bacati na svakog svoje čini i ništa je više ne može spriječiti da brojevi na kartama u Abazovim rukama ne postanu bijeli konji s očima kao u vranih gavrana.

No, ono što njegovi brojevi nude je krhko i ako ga drugi ne unište, prijete mu duhovi bilo da su čedni ili zli. On bi više volio da ga oni kleveću nego da ga ogovaraju. Ja sam dobar, razborit i blag samo prema onima u kojima ne naslućujem prisustvo đavola. Ovi brojevi na ovom mjestu opterećuju onoga čijem imenu pripadaju, opterećuju njegovu savjest dobrom količinom prolivene tuđe krvi.

Posljednji dan 1988. godine je progonio Abaza kao kurjaka i satjerivao ga u mračna mjesta kao divljeg vepra. Ovi brojevi koji su se složili u kartama nikada mu neće donijeti odmor i zaborav. U sebi je osjećao zlobu kao bljesak munje u olujnoj noći, a njeno zlo je njemu bilo bliže i draže i potrebnije od hljeba i vode. Ti brojevi su drami njegove zlobe dodavali element lakrdije.

zora SrebrNA NOĆ bronzana PodnE zlatNo bakrEni suMRAk mlaki pepeo Nakon izgoreNih Lomača oči kao u oniksa

Toliko bješe svjeta pred crkvom da će Marija svaki čas ući u nju da donese na svijet Isusa. Moje su riječi postale vukodlaci, muška pohota, duhovi mrtvih i divlji veprovi, zmajevi, vještice, zmije, varka ovog svijeta. Moja duša nisu valovi brežuljaka i pramenovi oblaka koji bi se željeli pomilovati. U meni je više žara no pepela. Nikad nisam osjetio bojažljivost u vrijeme obljube. Tako se osjećaju bube, cvijeće i zvijezde. Dosada i praznina. Najljepša je ljubav lijepih žena i zavist muškaraca. Ipak, ja volim sve ljude i pored tolikih njihovih protivrječnih nevjerstava, koja su slična krugovima što ih vilenjaci ostavljaju igrajući se na travi. Bojim se kukaca, lica preminulih i grmljavine. Družim se sa ženama, zmijama i likovima zmajeva u snu. I neki čudni ati počeli su me tako pohoditi. Da mi je samo da žeđ tažim mladom rosom, glad slatkoćom pljuvačke i da jezikom oko usana osjetim slanost suza. Kada bih se kao pisac još jedanput mogao napiti da bih bolje pisao o pajacu.

Abaz je sjedio u svome sobičku sa sjekirom položenom u krilu. U ruci je držao čašu s vinom a druga mu bješe slobodna. Rumenilo vinskih mrlja po stolnjaku činile su mu se kao uvele latice. Jedino se na sredini stola isticao položen revolver. Njegov držak bješe nalik na jednoličnu i ugnutu ravnicu dlana. Dijete je u kutu spavalo.

Abaz još jednom osjeti u duši tugu sutona što se cijedila u njemu i podrhtavala kao kapi vode na veslima čamdžije. Svuda je vladala tišina tako da se moglo čuti kako mu suze kapaju iz očiju.

Abazu se činilo da mu je konačno sve jasno, jedino je pitanje na kojem dijelu neba mu je mjesto namijenjeno.

– Svako vrijeme ima svoju poeziju, svoje proroke, svoje nadrealiste i glumce – reče on sebi u bradu neodređeno kimajući glavom. Gdje sam to čuo o pjesniku koji nije mogao voljeti nijednu ženu jer je u nekom drugom životu sreo Antigonu?

– U njegovim opsjenama su se ljuljala neodređena sjećanja kao usamljena meduza u mirnom prozirnom moru.

– Pred njega iziđe njegova rahmetli Arifa. On ugleda njene teške grudi, jaka bedra, kao i nekad još uvijek bijaše tamnokosa i bjelogrla s crnim lučnim obrvama, što su se spajale u samom korijenu nosa. Samo što ga ugleda, ona se okrenu s namjerom da ode od njega.

– On joj se tiho prikrade s leđa da nabaci vreću na njezinu sjenku. A kad mu ona izmaknu, on je stade preklinjati bogohulnim riječima s bezočnom poniznošću koja se kretala od molitvenog pa sve do proklinjujućeg.

Ona mu na to odgovori: "Zaborav nije tako brz kad postoji barem još jedna duša na svijetu koja je u apsolutnoj nemilosti."

Pod nebom što se presijavalo od svjetlucanja munja, činilo se da njih dvoje imaju nečeg zajedničkog. No, on ipak osjeti kako se sve više udaljava od nje u još veću samoću, ali ne u nadi da bi ga ona zbog toga mogla podržati, već da je njome lakše pobijedi.

Brojeve na kartama dijeli od njegove duše dužina sjenke i oni bi sve živo da uvećaju i unište. Oni mu govore da su sve želje ništavne i da ništa nije vrijedno žaljenja. Oni računaju sa životinjama, jer njihova duša ima mnogo sličnoga s ljudskim. Ako ičim više opsjenjuju, to je da nadarene umišljaju bogovima.

Smislen govor konja

Iz sna sam se probudio tmuran, turoban i potišten, ali budući da sam i sam zaboravio razloge tog čudesnog stanja, često mi se događalo da naglo izronim iz nekog košmara probuđen vlastitim krikom, ali bez ijednog sjećanja na opasnost koja je učinila da jaučem i koja će djelovati loše ako se sanja preko nečijeg lijepog ramena, a zatim, tužno mi je to priznati; patnje i bolest izmijenili su mi crte, pa mi nikakvo drugo rješenje nije preostalo osim onog mrskog i očajničkog – da se bacim na pisanje i da pomalo umirem samo zato što nisam imao ni s kim o tome da pričam...

Priča je pred vama. Ako je mislite pročitati i shvatiti, upišite se na tečaj učenja nijemog konjskog jezika, inače, svaki trud vam je uzaludan.

Kad sam konačno saznao da je mama umrla, svi su mi, odreda, u najboljoj namjeri savjetovali da obuzdam svoja uzbuđenja. Konačno, činjenica da nje više nema uskoro će mi biti dovoljna opomena da ću uskoro sve vidjeti, što je značilo da ću se osloboditi vilenjačke vezanosti za nju i potrebe da svjesno izaberem mogućnost da mi predstoji promjena u tom smislu da će moj dotadašnji i idilični život ipak završiti i da mi predstoji samoća, kako bih se nosio mišlju da steknem hrabrost u koju ću pokušati uglaviti svoje srce između radosti i sumnji, pa me je ono na taj način gonilo da lupa na neuobičajen način. Dječačka sujeta je ostvarila svoj cilj nad kojim su se rojila sporedna pitanja izazvana u tu svrhu, a meni nije bilo stalo do mnogo toga što bi me uznemiravalo pošto sam bio spreman da pozdravim tu samosvijest, koja je zavisila koliko od moje volje, toliko i od pristanka na mogućnost da se borim protiv tih

osjećaja. Da li sam slutio da sam na taj način povezan sa svojom vlastitom ličnošću – to je, doista, u meni bilo obavijeno tamom? U takvom raspoloženju, ako se ne varam, trebao sam svoje otkriće povjeriti ili planini ili ga ostaviti kod kuće da bih bio u stanju voditi sa sobom ovakvu vrstu konverzacije. U svakom slučaju, zamišljao sam da ponovo zauzmem neko razumnije mjesto. Ono mi se na neobičan način motalo po glavi i izgledalo je kao izraz usamljenosti i tuge i protiv moje volje koja je izazivala sumnju u to da je čovjek stvoren da privuče nečije prijateljstvo i ljubav. Štaviše, sumnjao sam da bih za nekoliko trenutaka učestvovao u ovome i da bih učestvovao u toj lakrdiji koja bi pokrenula cijelu tu stvar.

Ja sam se već ozbiljno pitao da li u svemu tome trebam da donesem posljednju riječ koja bi mi donijela presudu i koja bi željela počivati na osjećaju da se dovoljno naužívam uveseljavajući se na račun onih koji su očekivali nekog vraga od mene, opet na svoj račun.

Pa ipak, sve sam pustio kad se tog dana, u mjestu u kojem sam se trebao utrkivati, pojavio ispred mene dječak. Želim govoriti o njemu, o njegovoj očaranosti i začaranosti onim što sam ja dotad postizao na međunarodnim derbijima. Jedva se usudio izustiti da je učinio nešto nedozvoljeno. Bio je to mladac, zapravo, klinac, koji se bližio desetoj godini. Neugledne vanjštine i smeđih očiju spremnih na osmijeh, čiji je pogled bio čas zamišljen čas lutalački. On je stupio pred mene.

Stoga sam bio više nego iznenađen, naime uzbuđen, jer je dječak u ruci stiskao sličice s mojom fotografijom gdje sam ja većinom u silnom trku, ali s različitim džokejima na svojim leđima.

– Pogledajte, ove slike su sve vaše i ja sam ih skupljao otkad znam za sebe, vjerujući da ću Vam ih jednog dana lično pokazati – reče on.

Ja uzmem sličice i istom zahržem ne zato što sam bio iznenađen, već stoga što sam pokušavao iznaći riječi koje bi izrazile moje oduševljenje, ali ih ipak nisam nalazio. Morao sam, uostalom, naslutiti da li u tome ima ikakvih znakova da bi se dječakovo snebivanje shvatilo zato što ga neko posmatra sa strane dok govori njegovim usnama? Ovdje ga niko nije mogao slijediti u toj njegovoj igri prisutne zanesenosti, kako bi sebe mogao izvući iz ove pomalo neugodne situacije, dajući i meni, na neki način, oblike posprdnosti; – štaviše, njegova pitanja, briga i zebnje išli su preko svega toga i u tišini njegova srca, koje se odnosilo upravo na podozrenje, punog ljubavi i straha. Kako bi svoju bojažljivost odagnalo od predmeta tuđe poruge, njemu je valjalo i dalje postupati s velikim oprezom.

Đavolji smijeh ponovljen je još jedanput. Dakle, uprkos taktici, nije bilo moguće da sasvim izmijenim svoj položaj iz kojeg ne bih mogao čuti i nalaziti smijeh što je dopirao ravno iz pakla. Time je dječakova nada uzdignuta do tajne i igre što nije moglo biti popraćeno bez ličnog bola, koji je shodno njegovoj jednostavnoj prirodi možda želio vidjeti sasma nešto drugo.

Stajao sam nasred hipodroma i mada je publika pustila dječaka da se uspne na tribine, sva njegova pažnja se upravila na njega. Bacajući poglede prema njemu, oni su svojim zanesenim i oduševljenim izrazima lica shvatili da su moje majstorije dosezale genijalnost i odavale konja koji je sposoban da se hitro orijentira, što je, naravno, na njih ostavljalo neodoljiv utisak.

Premda postoje različiti pristupi kroćenju konja, ja – kad sam se, evo, probudio i pišem ovu priču – imam sasvim drugi pristup toj plemenitoj životinji. Ova priča će ukrotiti i najtvrdoglaviju životinju, jer je napisana na konjskom nijemom jeziku tijela i očiju bez

ljudskih zvukova i šumova. Ja sam, dakle, začetnik tih konjskih komunikacijskih tehnika. Vjerujem da među ljudima, koji se bave konjima, ova priča neće izazvati nikakvo iznenađenje i za taj jezik su se već dobrano zainteresirali, postavši njego-vim zagovornicima.

Konji u svakom slučaju impresioniraju zbog ideja dobrog upravljanja: vođstva, jasnih signala, zadobivanja povjerenja, te uobličavanja njihovih latentnih sposobnosti u zajednički cilj.

No, zašto je potreban govor konja da bi ljudi mogli među sobom komunicirati? Jedan je od razloga što se konji ne dodvoravaju moćniku, ne razlikuju podvornika od generalnog direktora neke tvrtke, te djeluju isključivo ako je poruka ispravna. Napredak ovisi o motiviranoj, odanoj radnoj snazi. A za tako nešto, ipak morate priznati, potrebna je obična konjska pamet.

– O, govorim ja i konjski – prekinuo sam sebe izgovarajući pojedine glasove na isti ovaj iz sna i za uho zaista ugodan način. – Ne govorim ga dobro, nije za uzor, ali dovoljno za sporazumijevanje.

Krv, geni i krupno hrzanje

Konji i nemaju ništa drugo već krv, gene i krupno hrzanje. Hrzanjem želimo dokučiti ono što ne znamo, no moramo dobro pripaziti da ne pomiješamo šoljice.

Jedno je apstraktno hrzanje o genima za kojega niko nije kvalifikovan, ali eto možemo nekako hrzati i o tome, a sasvim je drugo konkretno hrzanje, propitivanje gdje nijedan od nas pojma nema o tom problemu. Štaviše, ne znaju se odrediti ni okviri unutar kojih se može kompetentno hrzati. Dakako, valja napomenuti da se tokom hrzanja mogu stvoriti spontanosti; stoga valja i u hrzanju stvoriti odnos i stići do kakve-takve saglasnosti.

To je što se tiče hrzanja.

Što se tiče gena, da li uopće znamo nešto o sebi? Evo, moja majka je, čuo sam, iz Bosne. Uginula je idući uzbrdo jednim uskim, neravnim puteljkom, pretovarena, pavši u jedan ponor. Prije godinu, gledam na gazdinoj televiziji, u onom uobičajenom izvještaju iz Iraka, prilikom masovnih demonstracija naroda na ulicama Bagdada protiv SAD, ugledam jednu kobilu kako na nekom trgu stoji pored nekog kućerka: njezino čelo, gusto naborano, donja vilica, griva – otkud glava moje majke na vratu stare arapske kobile? Bio sam lecnut. Pa kako onda, sad, hrzati o genima?

UDK 821.163.43* (091)

Fragmenti iz prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti*

Sanjin Kodrić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Godišnjak BZK "Preporod" objavljuje fragmente iz prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti* prof. dr. Sanjina Kodrića.

Historija novije bošnjačke književnosti prva je historija bošnjačke književnosti i još uvijek je u procesu pisanja, a bit će sukcesivno objavljivana u pet knjiga. Dok naredne četiri knjige hronološki prate povijesni razvoj novije bošnjačke književne prakse, tj. bošnjačkog književnog stvaranja od 1878. godine pa nadalje, sve do recentnog književnog trenutka, prva knjiga *Historije* predstavlja svojevrstan teorijsko-metodološki uvod u uglavnom nedovoljno poznatu bošnjačku književnu povijest i probleme njezina izučavanja, a sastoji se iz tri dijela.

Prvi dio prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti* bavi se pitanjima ideje, statusa i identiteta bošnjačke književnosti uopće, razumijevajući prije svega to kako se razvijala i afirmirala, ali i marginalizirala i negirala ideja bošnjačke književnosti te kako se pritom mijenjao njezin status i identitet, sve ovo i u vezi s bliskom idejom bosanskohercegovačke književnosti. Ovaj problem prati se od početaka pismenosti i književnog stvaranja u srednjovjekovnoj Bosni kao zajedničke bosanskohercegovačke književne baštine, preko usmene književnosti Bošnjaka i bošnjačke književne prakse osmanskog doba, pa sve do shvatanja pojave bošnjačke književnosti tokom 19. i 20. st., uključujući i savremeni trenutak.

Drugi dio prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti* pojavu bošnjačke književnosti kao cjelinu razmatra u perspektivi interliterarne i interkulturalne historije književnosti, zagovarajući i razvijajući ideju interliterarne i interkulturalne književne bosnistike. Na ovaj način, u skladu s postavkama savremene teorije historije književnosti, ali i naročitim povijesnorazvojnim procesima i pojavama bošnjačke književnosti kao takve, na nov način pristupa se razumijevanju ideje, statusa i identiteta bošnjačke književnosti, a potom i cjeline bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice, koju bošnjačka književnost bitno određuje.

Treći dio prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti* predstavlja ključna književnopovijesna obilježja novije bošnjačke književnosti. Pritom, povijesnorazvojni procesi i pojave novije bošnjačke književnosti prate se i razumijevaju prvenstveno s obzirom na njihovu vlastitu povijesnorazvojnu logiku i specifičnosti, ali i u vezi te odnosu s drugim književnostima bosanskohercegovačke interliterarne i interkulturalne zajednice i uopće drugim južnoslavenskim književnostima, sve to uz uvažavanje onog što je složeni, upravo interliterarni i interkulturalni status i identitet kako novije bošnjačke književnosti, tako i cjeline bošnjačke književne povijesti uopće.

Ovdje izdvojeni fragmenti iz prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti* preuzeti su iz njezina prvog dijela, a – uz uvodna razmatranja i početni dio poglavlja o pismenosti

i književnoj baštini srednjovjekovne Bosne – odnose se na bošnjačko usmeno književno stvaranje do 19. st. i njegovu vezu s onim što je ideja, status i identitet bošnjačke književnosti.

U skladu s autorovom željom, ovi prvi objavljeni fragmenti prve knjige *Historije novije bošnjačke književnosti* posvećeni su utemeljiteljima moderne književne bosnistike prof. dr. Midhatu Begiću, prof. dr. Muhsinu Rizviću i prof. dr. Enesu Durakoviću – *Historija* nastavlja put koji je započeo njihovim radom.

Ključne riječi: bošnjačka književnost, historija novije bošnjačke književnosti, bošnjačka usmena književnost do 19. st. i ideja, status i identitet bošnjačke književnosti

Ideja, status i identitet bošnjačke književnosti

Bošnjačka književnost danas je književnohistorijska realnost i u tom smislu u osnovi je jednaka svim drugim južnoslavenskim književnostima, uključujući i bosanskohercegovačku književnost, u odnosu na koju je ideja bošnjačke književnosti pozicionirana na poseban način.

Pa ipak, za razliku od većine drugih južnoslavenskih književnosti, naročito hrvatske i srpske, bošnjačka književnost desetljećima je bila književnost upitnog, osporavanog i nepriznavanog književnohistorijskog statusa i identiteta – književnost koja je na različite načine marginalizirana, problematizirana i negirana, a što je također slučaj i s bosanskohercegovačkom književnošću.

Razumljivo je da je ovakvo što rezultiralo i značajnim negativnim učincima i stvarnim posljedicama onda kad je riječ o pojavi bošnjačke književnosti, a što se opet na sličan način javlja i onda kad je u pitanju bosanskohercegovačka književnost. Jer, bošnjačka književnost, a dobrim dijelom i bosanskohercegovačka, i danas je književnost čija se književnohistorijska egzistencija nerijetko uzima "s rezervom", priznaje mnogo češće iz "političke korektnosti" nego iz stvarnog uvjerenja i stava da ona istinski postoji kao samosvojna književna pojava, pri čemu je i dalje prisutno i njezino relativiziranje, baš kao i direktno negiranje i poricanje njezina postojanja. Uz ovakvo što prisutna je i deprivacija autora bošnjačke književnosti, koji se pritom uvrštavaju prije svega u neke druge književne kontekste, a što u nekim slučajevima prate i slične pojave unutar same bošnjačke književne prakse, kad pojedini bošnjački pisci i sami manje ili više, rado ili nerado, odustaju od svoje bošnjačke književne atribucije i prvenstveno ili isključivo priklanjaju se također nekim drugim književnim okvirima, što je bio slučaj i u književnoj prošlosti, ali se ovakvo što dešava i danas. Kao i ranije, u prošlosti, i pojedini historičari književnosti ili književni kritičari i danas su, isto tako, skloni čak i radikalnim promjenama svojeg odnosa spram pojave bošnjačke književnosti, pa će npr. nakon godina njezina punog uvažavanja te, štaviše, aktivnog afirmiranja napraviti drastičan obrat prema osporavanju koncepcije bošnjačke književnosti, afirmirajući ovaj put neki drugi vid sistematiziranja književne prakse o kojoj je riječ, odnosno idući čak i ka negativnom određenju ideje bošnjačke književnosti, pa i ka njezinu indirektnom ili direktnom odbacivanju ili negiranju.

Pri svemu ovom, u svim ovim različitim slučajevima nerijetko se javlja u osnovi nepostojeća, artificijelna dvojba između bošnjačkog i bosanskohercegovačkog književnog određenja, bez obzira na ono što su realni književnohistorijski procesi i pojave, odnosno

realne književnohistorijske okolnosti, datosti i činjenice. A tad se koncepcija bošnjačke književnosti kao nacionalne književne prakse podrazumijeva ili predstavlja kao "isključiva", "izolatorska", "reduktivna" i sl., kao, dakle, višestruko manjkava i štetna te u konačnici kao "nacionalistička", dok koncepcija bosanskohercegovačke književnosti kao vid nadnacionalnog sistematiziranja književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini postaje tobože njezina apsolutna suprotnost i nužna zamjena za prethodni, "neodrživi" književni koncept. I sve to tako da se na isti način ne razumijevaju slučaju bošnjačke književnosti i njezinoj statusno-idejnoj, koncepcijskoj prirodi u ovom smislu bliske druge pojave, poput npr. hrvatske ili srpske književnosti, baš kao ni pojave drugih književnosti koje su, kao i bošnjačka, hrvatska ili srpska, određene prije svega kao također nacionalne književnosti. Štaviše, to je slučaj i onda kad je riječ i o hrvatskoj ili srpskoj književnosti u Bosni i Hercegovini – ni one se najčešće ne razumijevaju u suprotnosti s idejom bosanskohercegovačke književnosti, već, naprotiv, kao prihvatljivi oblici postojanja hrvatske i srpske književne prakse izvan matičnih okvira hrvatske, odnosno srpske književnosti kao cjeline, a što je, naravno, u potpunosti opravdan i književnohistorijski valjano utemeljen rezon, no ipak uglavnom neprimjenjivan i u slučaju bošnjačke književnosti.

Nesumnjivo, ovakvo što na prvi pogled nerazumljivo je i krajnje neobično i neočekivano, pa i mogućno frustrirajuće, posebno u perspektivi historičara bošnjačke, ali i u perspektivi historičara bosanskohercegovačke književnosti, utoliko prije ako se je svjesno da odnos bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti nipošto nije disjunktivan niti kontraran, već da je naprotiv u pitanju komplementarna relacija zasnovana na specifičnoj i složenoj realnosti književne prakse i književnog života u Bosni i Hercegovini, naročito u prošlosti, ali i u savremenom dobu. Ovo postaje još izraženije ako se zna da ne samo da se ideje bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti međusobno ne isključuju, i ne samo da se one, naprotiv, nadopunjavaju i ukrštaju temeljem bošnjačke i bosanskohercegovačke književnohistorijske zbilje, već da, isto tako, ideja bošnjačke, baš kao ni ideja bosanskohercegovačke književnosti ni u kojem slučaju nije konfrontativno ili negativno orijentirana spram ideja hrvatske ili srpske književnosti, odnosno spram onog što je također specifično i složeno stanje unutar cjeline južnoslavenskog književnog fenomena.

Međutim, nema, ipak, mjesta ni potrebe za bilo koji ovakav, u osnovi nehistoričan, a pogotovo ne za ličan pristup, pa ni za "dokazivanje" realnog postojanja bošnjačke ili bosanskohercegovačke književnosti, odnosno književnohistorijske utemeljenosti statusa i identiteta jedne ili druge od ovih dviju književnosti. Umjesto ovog potrebno je predstaviti i razumjeti povijest ideje bošnjačke, kao i s njom najuže povezane bosanskohercegovačke književnosti, tim prije što upravo i u ovim historijskim pitanjima jesu neki od razloga specifičnosti i složenosti književnohistorijskog statusa i identiteta bošnjačke, pa tako i bosanskohercegovačke književnosti danas, iako – razumije se – ne i jedini. Time pitanje ideje bošnjačke književnosti, jednako kao i ovom dokraja blisko pitanje ideje bosanskohercegovačke književnosti, i samo postaje važan književnohistorijski problem – pitanje književnohistorijske prakse, ali i teorije historije književnosti, što je problem koji se javlja na više različitih načina i razina. On se kreće od prvih, još u samim književnim počecima te starijoj književnoj povijesti i usmenoj književnosti postojećih unutarknjiževnih autorefleksivnih i drugih pokazatelja koji upućuju na ono što danas prepoznajemo kao književnohistorijski status i identitet bošnjačke te bosanskohercegovačke književnosti, preko prvih izvanknjiževnih

ili vanjskih vijesti o ovom književnom stvaranju, još uvijek ne naučnih viđenja, a potom i prvih naučnih, književnohistorijskih sistematizacija i pokušaja određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini na samom početku novog doba, posebno krajem 19. i početkom 20. st., odnosno preko višestrukih, različitih kasnijih nastojanja ove vrste, tokom svih narednih desetljeća, pa sve do neposredne prošlosti i savremenog trenutka, kad pitanje ideje bilo bošnjačke, bilo bosanskohercegovačke književnosti postaje i problem izrazite književnoteorijske važnosti.

Srednjovjekovna bosanska pismenost i književni počeci
(Konstituiranje književne svijesti i najranija književna autorefleksija)

Uz nešto ranije pojedinačne najave i izuzetke, prvi stvarni pokušaji naučne sistematizacije i književnohistorijskog određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini javljaju se, dakle, tek krajem 19. i početkom 20. st., prvenstveno nakon austrougarske okupacije dotadašnje osmanske Bosne 1878. godine, odnosno s izlaskom današnjeg bosanskohercegovačkog prostora iz Osmanskog carstva i neposrednih okvira orijentalno-islamske kulture i civilizacije te njegovim ulaskom u Austro-Ugarsku monarhiju i zapadno-evropski kulturalno-civilizacijski kontekst. Pojava nekadašnje osmanske Bosne u zapadno-evropskom okruženju predstavljala je, naime, i prvi neposredni susret evropskog Zapada s jednom bitno drugačijom, za zapadni pogled egzotičnom zemljom i njezinom kulturom, pa tako i književnošću, što je bio već dovoljan poticaj da se i zapadna nauka pozabavi ovim prostorom koji je stoljećima bio s druge strane granice, predstavljajući nepoznati, strani, pa i prijeteći prostor "tamnog vilajeta". Upravo ovako, na način egzotiziranog "pogleda u Bosnu", doći će do prvih naučnih razumijevanja i književnosti u Bosni i Hercegovini, razumijevanja koja su, dakle, najprije vanjska, sa strane, ali će, isto tako, apostrofirani prelazak Bosne i Hercegovine iz jednog u drugi kulturalno-civilizacijski poredak biti osnova i za prve domaće, vlastite poglede na bosanskohercegovačko književno stvaranje. Ovi potonji procesi bit će u vezi i s razvojem nove, novim povijesnim i društvenim trenutkom uvjetovane i njemu prilagođene domaće književne prakse, i uopće bit će dio cjelovitog uključenja Bosne i Hercegovine u zapadno-evropski kulturalno-civilizacijski kontekst, što je slučaj i s Bošnjacima i njihovim odnosom prema vlastitom književnom stvaranju.

No, i prije ovog, u starijoj književnoj i kulturalnoj povijesti, daju se pratiti barem naznake razumijevanja onog što će u kasnijem vremenu biti određeno kao pitanje statusa i identiteta književne prakse u Bosni i Hercegovini, pa tako i bošnjačke književnosti. U ovom slučaju nije, naravno, riječ o naučnom, a pogotovo ne književnohistorijskom pristupu posmatranom problemu, već tek o elementima književne autorefleksije i drugim unutarknjiževnim pokazateljima ove vrste, a potom i prvim vanjskim pogledima na književno stvaranje u Bosni i Hercegovini, mada će i ovakvo što na važan način anticipirati pitanja i probleme kasnije naučne, odnosno književnohistorijske misli u vezi s idejom, statusom i identitetom prije svega bošnjačke, a potom i bosanskohercegovačke književnosti također. Štaviše, u kasnijim književnohistorijskim razmatranjima ove vrste upravo će starija baština biti povod ili uporište za različita statusno-identitetska određenja ukupne književne prakse u Bosni i Hercegovini, uključujući i ona koja ovo naslijeđe nastoje predstaviti kao tuđe, nebosansko i nebošnjačko, bez produžetka i značaja u kasnijem bosanskohercegovačkom književnom stvaranju, a naročito bez veze s kasnijom bošnjačkom književnošću.

Moguće je da bi se, kao praoblici ili sami začeci unutarbosanskohercegovačkog književnog promišljanja, rani primjeri književne autorefleksije o kojoj je riječ, odnosno uopće važnih pokazatelja u ovom kontekstu, mogli pronaći već i u najstarijoj, srednjovjekovnoj bosanskoj pismenosti i književnoj baštini, posebno u smislu zajedničkog jezičkog, pisanog i književnog manira, odnosno neke vrste zajedničke jezičke, pisane i književne usklađenosti i prepoznatljivosti. To je naročito vidljivo npr. i u formulaičnim iskazima bosanske epigrafike, posebno u zapisima sa srednjovjekovnih bosanskih nadgrobnika – stećaka, koji su kao govor živih o mrtvima bili zasigurno najbliže samoj životnoj zbilji, baš kao i direktan zapis govorenog, živog jezika, mada su ovakvi elementi jezičke, pisane i književne samosvijesti prodrli i u druge, raznolike bosanske žanrove kulture, sve do kanonski kodificiranih crkvenih tekstova. Svi ovi spomenici nesumnjivo u manjoj ili većoj mjeri sugeriraju i postojeću, realnu svijest o vlastitom jeziku te svojoj pisanoj i književnoj tradiciji i njezinu osobenom, sistemskom jedinstvu ili barem nekoj drugoj vrsti njezine ucjelovljenosti i prepoznatljivosti, što je vidljivo i na formalnoj, grafijskoj razini te drugdje. O ovom će, uostalom, svjedočiti, između drugih mogućih primjera, i npr. nastavljanje bosaničke pismenosti u vremenu nakon propasti srednjovjekovne bosanske države u bitno drugačijim prilikama vezanim za osmansku upravu u današnjoj Bosni i Hercegovini, ili, pak, kasnija vrlo razvijena i raširena bošnjačka tradicija epigrafike, a slično se dešava i u drugim oblastima kulture, npr. kod raširene pojave direktnog prelaska stećka u nišan, muslimanski nadgrobni biljeg, s brojnim primjercima prijelaznih oblika stećaka-nišana širom Bosne. A to ne bi bilo moguće da prethodno, već u srednjovjekovnoj bosanskoj državi nije postojala uglavnom manje ili više ujednačena ili na neki drugačiji način ucjelovljena zajednička jezička, pisana i književna, odnosno uopće kulturalna osnova, a koja se onda prirodno prenijela i dalje, nastavljajući se i u kasnijim, bitno drugačijim povijesnim, društvenim i kulturalnim prilikama. [...]

Usmena književnost
(Od prvih svjedočanstava i rane književne autorefleksije do sakupljačko-folklorističkog rada i krize statusa i identiteta)

I srednjovjekovna Bosna, koja je od 1377. godine i za ono vrijeme prostrana kraljevina, bila je izrazito kulturalno složena, čemu je posebno doprinosio i religijsko-konfesionalni aspekt, odnosno također složena koegzistencija učenja Crkve bosanske, katolicizma i pravoslavlja u ovoj zemlji, koja je već i tad bila mjesto susretanja i ukrštanja razlika i suprotnosti, između ostalog i tragom podjele nekadašnjeg Rimskog carstva na zapadni i istočni dio 395. godine granicom koja je išla i preko upravo bosanskog teritorija. No, ovakvo što dodatno se usložnjava nakon osmanskog osvajanja srednjovjekovne bosanske države 1463. godine, kad se, uz postepeno iščezavanje nauka Crkve bosanske, u Bosni javlja i islam, ali ne samo kao religija strane vladajuće elite već i kao vjerovanje autohtonog bosanskog stanovništva, koje u velikom broju upravo u islamu relativno brzo pronalazi svoje duhovno, ali i ključno kulturalno-civilizacijsko uporište i središte. Tad Bosna biva otvorena za interferencije i sa zapadnim i s istočnim kršćanskim kulturalno-civilizacijskim krugom, ali i s kulturom i civilizacijom muslimanskog Orijenta, čiji naročit dio postaje i cijela zemlja, a zahvaljujući čemu i davnašnja unutarbosanskohercegovačka književna autorefleksija postaje još složenija.

Uz povijesnorazvojne procese i pojave u književnostima bosanskih katolika i pravoslavaca, tj. uz kontinuitete ove književne prakse u odnosu na predosmansko razdoblje, ali i diskontinuitete te manje ili više nove književne fenomene, razvija se i književna praksa muslimana, također sa svojim kontinuitetima u odnosu na ranije, predosmansko vrijeme, ali i sa značajnim novinama. Bosanski muslimani – današnji Bošnjaci – književno se ostvaruju slično drugim muslimanskim narodima, pa – uz usmeno književno stvaranje te pojavu nastavljanja srednjovjekovne bosaničke pismenosti, naročito vidljivu u tzv. krajišničkim pismima – razvijaju i tzv. alhamijado književnost te književnost na orijentalno-islamskim jezicima, prije svega na jeziku nove administracije i kulture – osmanskoturskom, ali i na arapskom te perzijskom jeziku, kao univerzalnom jeziku muslimana i njihove religije, odnosno ekskluzivnom jeziku poezije unutar orijentalno-islamske kulture i civilizacije. Upravo u ovim i kontinuitetima i novinama unutar muslimanske književne prakse tokom osmanskog vremena u Bosni vidljivi su, uz druge pokazatelje, i neki od mogućih primjera rane, prednaučne bošnjačke književne autorefleksije, one koja danas i iznutra, iz same književne prakse upućuje na dugu i složenu povijest pitanja ideje, statusa i identiteta bošnjačke, ali i bosanskohercegovačke književnosti. Unutarknjiževna promišljanja vremenom će početi prati i izvanknjiževna, također prednaučna viđenja ove vrste, a koja će, uz kasnija naučna, književnohistorijska razumijevanja i određenja, također na važan način utjecati na povijest ideje te statusa i identiteta kako bošnjačke, tako i bosanskohercegovačke književnosti.

U ovom smislu indikativna je već usmena književnost bosanskih muslimana - Bošnjaka, koja je s jedne strane nastavila njihovu najstariju, predosmansku, odnosno predislamsku usmenoknjiževnu tradiciju iz srednjovjekovne bosanske države, dok ju je s druge strane izmijenila u skladu s novim povijesnim, društvenim i kulturalnim prilikama koje se javljaju u Bosni nakon osmanskog osvajanja, odnosno njezinim ulaskom u okvire Osmanskog carstva. Bošnjačka usmena književnost ostala je, naravno, i dalje vezana za narodni, bosanski jezik, koji ju je razlikovao od književno-kulturalnih fenomena koji s Osmanlijama, kao dio orijentalno-islamske kulture i civilizacije, dolaze u Bosnu, prije svega od fenomena visoke, elitne kulture, i koji ju je činio i dalje povezanom s usmenim književnim stvaranjem drugih južnoslavenskih etno-konfesionalnih zajednica, i to kako unutar same Bosne, tako i u bosanskom susjedstvu, koje je na zapadu ostalo sad u drugom, drugačijem, a vremenom sve više različitom povijesno-društvenom i kulturalno-civilizacijskom kontekstu. Uprkos često i značajnim, nemalim dijalekatskim razlikama među bosanskim narodnim govorima, ovaj jezik bio je umnogome ujednačen u manje-više zajedničkom unutarbosanskom usmenoknjiževnom maniru, predstavljajući neku vrstu književnog predstandardnog idioma koji je nadilazio i lokalne, ali i etno-konfesionalne razlike u Bosni, te je u ovom smislu značajno ujedinjavao njezino usmeno književno stvaranje, s jedne strane. Slično ovom, s druge, pak, strane, ovaj jezik bio je istovremeno jezik usmene književnosti i u bosanskom susjedstvu – jezik i hrvatske i srpske, kao i crnogorske usmenoknjiževne prakse, odnosno opet, dakle, ujedinjujući činilac, koji je nadilazio i ono što je osmanskim osvajanjima na južnoslavenskom prostoru uspostavljena jasna i stroga granica između zapadno-evropskog i orijentalno--islamskog svijeta, granica kojoj je hrvatska kultura predstavljala "antemurale christianitatis" – "predziđe kršćanstva", a bošnjačka "serhat" – "krajinu", najistureniji bedem odbrane "dina" i "imana". Riječ je, naime, o tzv. novoštokavskoj ili južnoslavenskoj folklornoj koine, nadregionalnom usmenoknjiževnom jezičkom izrazu također razine književnog pred-

standardnog idioma,[1] a zahvaljujući kojem je bošnjačka usmena književnost ostala trajno povezana s drugim južnoslavenskim usmenoknjiževnim praksama i tradicijama, pri čemu je čak zauzimala središnju poziciju unutar ovog osobenog i jezičkog i književnog sistema, iznutra ga povezivala i predstavljala prostor vrlo složenih interferencija, sa zračenjima i prema vani, izvan bosanskog konteksta, prema hrvatskoj i srpskoj, odnosno crnogorskoj usmenoj književnosti, i prema unutra, unutar bosanskog okvira kao raskrsne i ujedinjujuće pozicije. Uz ovo, i pored jezika, bošnjačka usmena književnost s ostatkom južnoslavenskog usmenog književnog stvaranja bila je povezana i drugim važnim elementima tradicije, čitavim nizom različitih kulturalnih nanosa i njihovih relikata, sve do survivala prastarog svjetopogleda koji se gubi u nepoznanicama najdalje prošlosti, starobalkanskih mitskih predstava, paganskih vjerovanja i kultova itd., elemenata koji su na različite načine preživjeli i tradicijski se prenijeli u svekoliku kasniju bošnjačku usmenoknjiževnu praksu, čineći je i po ovom bliskom drugim južnoslavenskim usmenim književnostima. Ovom, manje vidljivom baštinskom aspektu treba dodati i naročite, varijantne razmjene usmenoknjiževnih tvorevina, naporedne muslimanske i kršćanske inačice usmene tradicije, odnosno važne a sasvim očite unutarjužnoslavenske usmenoknjiževne bliskosti u pogledu zajedničkih ili sličnih književnih fabulativnih okvira, tema, motiva, likova itd., koji, istina, u bošnjačkom usmenom književnom stvaranju često funkcioniraju na drugačiji, izmijenjen način te u vezi s njegovim vlastitim književnim i kulturalnim pretpostavkama i obilježjima.

Zato je bošnjačka usmena književnost od samog početka bila i bosanskomuslimanska, bošnjačka, ali i bosanskohercegovačka te još šira od ovog – južnoslavenska, kao uostalom i druge južnoslavenske usmenoknjiževne prakse. Dok su je jezik i zajednička ubaštinjena tradicija povezivali s ostatkom južnoslavenskog usmenoknjiževnog svijeta, posebno u bosanskohercegovačkom i širem središnjem južnoslavenskom prostoru, dotle su je drugi njezini važni konstituenti bitno razlikovali, činili drugačijom, prepoznatljivom i svojom – zasebnom. To se u prvom redu odnosi na specifično povijesno-kulturalno iskustvo bošnjačke zajednice te naročito njezin muslimanski konfesionalni aspekt, odnosno uopće ukorijenjenost u osobenom, u odnosu na zapadno-evropski sistem znatno drugačijem orijentalno-islamskom kulturalno-civilizacijskom kontekstu, a što je ključno obilježilo i oblikovalo cjelinu bošnjačkih društvenih i kulturalnih praksi, pa tako i bošnjačko usmeno književno stvaranje. Usto, bošnjačka usmena književnost imala je i svoj naročiti usmenoknjiževni prostorni okvir i rasprostranjenost, odnosno svoju osobenu usmenoknjiževnu geografiju, a koja je znatno šira od današnjeg bosanskohercegovačkog državnog okvira, pa i od prostora koji danas naseljavaju Bošnjaci kao narod, te je, uz današnji bosanskohercegovački teritorij, uključivala i dijelove današnje Hrvatske, Srbije i Crne Gore, ali i Kosova, pa čak i Mađarske. Ovakvo što uvjetovano je višestoljetnim migracijama i mijenjanjima granica, pokretima bosanskomuslimanskog stanovništva i prema vani, ali i prema unutrašnjosti matičnog bosanskog teritorija, dobijanjem, kao i gubljenjem izvanbosanskih posjeda, čak stvaranjem vlastitih enklava daleko od Bosne, a posebno je vidljivo u epici, mada je prisutno i u drugim us-

[1] Usp. npr.: Jagoda Jurić-Kappel, "Neke jezične posebnosti starije bosanske književnosti i njihov udio u standardizacionim procesima – propuštene mogućnosti?", *Međunarodni naučni skup Jezik i demokratizacija* (Zbornik radova), Posebna izdanja, knj. 12, Sarajevo: Institut za jezik, 2001, str. 137-148.

menoknjiževnim žanrovima. A to je također ono što je uvjetovalo specifičnosti bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, koje je, zahvaljujući upravo ovakvoj svojoj usmenoknjiževnoj geografiji i njezinoj dinamici, na drugačije načine preoblikovalo zajedničku južnoslavensku usmenoknjiževnu osnovu, u koju je, uz određujući orijentalno-islamski tradicijski tok, uključilo i elemente tradicija drugih, pa i neslavenskih zajednica prostora koji je u pitanju, nerijetko konzerviravši ovako asimilirane elemente te tako dobivši na svojoj izrazitoj tradicijskoj slojevitosti.[2]

Kao i istaknute sličnosti ili bliskosti prema drugim južnoslavenskim usmenim književnostima, i razlike te posebnosti bošnjačke usmene književnosti javljaju se u svim vidovima i žanrovima bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, a prve vijesti o postojanju, prepoznatljivosti i samosvojnosti bošnjačke usmenoknjiževne prakse zabilježene su izrazito rano – najviše pedesetak godina nakon osmanskog osvajanja Bosne i početka konstituiranja zasebne bosanskomuslimanske, odnosno bošnjačke usmenoknjiževne djelatnosti. Ove prve vijesti istovremeno su i barem prve naznake bošnjačke književne autorefleksije i drugih važnih unutarknjiževnih pokazatelja na kojima će se kasnije izgraditi ono što je ideja te status i identitet bošnjačke književnosti, jednako kao što su ove vijesti istovremeno i najstarija svjedočanstva o prvim vanjskim pogledima na bošnjačko književno stvaranje.

Po svemu sudeći, najstarija vijest ove vrste tiče se bošnjačke usmene epike, uz liriku te lirsko-epsko pjesništvo jednog od inače temeljnih žanrova bošnjačke usmenoknjiževne prakse. Kako to pokazuju vrlo temeljita i iscrpna istraživanja Đenane Buturović, autorice ključnih studija o bošnjačkoj usmenoj epskoj poeziji te uopće najboljeg poznavaoca ovog područja u novijem vremenu, prve poznate vijesti o južnoslavenskoj muslimanskoj epskoj tradiciji vezuju se za nekadašnji Smederevski sandžak u Rumelijskom ejaletu, tj. tadašnjem evropskom dijelu Osmanskog carstva u čijem je sastavu sve do osamdesetih godina 16. st. bila i Bosna, a zabilježene su u hronici *Tarih-i al-i Osman* anonimnog turskog derviša, koja je dovršena 1512. godine.[3] Tu se, naime, spominje akin – pohod smederevskog sandžakbega Ali-bega Mihaloglua na Varad 1474. godine, s čim u vezi turski derviš u svojoj hronici konstatira između ostalog i to kako je ovaj pohod "veoma slavan", čemu dodaje i za razumijevanje povijesti ideje bošnjačke književnosti posebno važnu, ključnu informaciju: "O njemu u Rumeliji još se pjevaju pjesme."[4] Iz istog izvora jednako važno razaznaje se i to da je upravo Ali-beg Mihaloglu glasoviti junak-akindžija, pri čemu turski hroničar spominje i još jednog junaka ovog vremena – Gürz Ilyasa, također historijsku ličnost, a koji će se – što je isto tako od posebne važnosti – zajedno s Ali-begom Mihalogluom naknadno ispostaviti kao historijska preteča kasnijeg epskog lika Alije Đerzeleza. Uzme li se u obzir izraziti značaj te značenje koje će u kasnijoj bošnjačkoj usmenoj epici imati lik upravo

[2] Usp.: Đenana Buturović, "Geografski prostor muslimanske epike", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 11-38.

[3] Usp.: Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 268.

[4] Citirano prema: Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 268.

ovog epskog junaka, odnosno to da je upravo Alija Đerzelez jedno od najprepoznatljivijih imena bošnjačke usmene epske tradicije uopće te njezin tipični junak, onda je sasvim jasno da bilješka anonimnog turskog hroničara svjedoči s jedne strane vrlo rano samosvojno postojanje, ali isto tako i vrlo rano prepoznavanje upravo bosanskomuslimanske – bošnjačke epike, i to od strane drugih, baš kao i već tad, u ovom ranom periodu značajan, uznapredovali stepen njezine razvijenosti, s druge strane. Jer, zapis anonimnog turskog hroničara očito ukazuje ne na neki neodređeni, kao ni na neki tek trenutni pjesnički repertoar jednog prostora već, naprotiv, na ono što je sasvim konkretna i već duže vrijeme trajuća i dobro poznata te raširena epska pjesnička tradicija rumelijskih, odnosno upravo bosanskih muslimana. Uz ovo, na osnovu historijskih referenci iz istog zapisa, a posebno s obzirom na činjenicu da je riječ o važnom vojnom pohodu, baš kao i s obzirom na to da je historijska ličnost Ali-bega Mihaloglua jedna od historijskih preteča kasnijeg epskog Alije Đerzeleza, jasno je i to da je u ovom slučaju na sceni i već uznapredovalo oblikovanje tipičnog muslimanskog junaka bošnjačke usmene epike, onog koji će ovu epsku tradiciju jasno razgraničiti od epskih tradicija drugih, kršćanskih južnoslavenskih naroda. A ovim se, barem onda kad je riječ o prvim poznatim svjedočanstvima u usmenoj književnosti, uz njezine veze i odnose s drugim južnoslavenskim književnostima začela i početna svijest o onom što će znatno kasnije, nakon niza stoljeća biti prepoznato kao ideja te osobeni status i identitet bošnjačke književnosti. Već sad u pitanju je, naime, književna praksa koja ima izgrađenu vlastitu tradiciju, vlastite vrijednosti, vlastitu doživljaj prošlosti i vlastitu sliku svijeta, kao i uopće svijest o sebi i zajednici za koju je vezana, pa tako i svojeg prepoznatljivog epskog junaka i njegov naročiti epski svijet u kojem se ogleda i cjelina zajednice, a što nije ostalo nevidljivo ni posmatraču sa strane – anonimnom turskom hroničaru, koji vjerovatno upravo zato i spominje slavni pohod o kojem je riječ, njegova junaka i pjesme o njemu.

Nakon ove, najstarije vijesti o bošnjačkom usmenom književnom stvaranju slijede i druge, i to u pravilu iz vanjskih, stranih izvora. Npr., uz ostale, Slovenac Benedikt Kuripešić, koji 1530. godine kao prevodilac za latinski jezik prati predstavnike austrijskog kralja Ferdinanda na njihovu putu u Carigrad, prolazeći kroz Bosnu izvještava o kamengradskom četovođi čije ime navodi kao "Malkosthitz" (Malkošić ili Malkočević), s čim u vezi napominje da se pjesme "o njegovim junačkim djelima pjevaju mnogo u Hrvatskoj i Bosni"[5], a što upućuje na slično razumijevanje kao i prva vijest o bošnjačkoj usmenoj epici, odnosno bošnjačkom usmenom književnom stvaranju uopće. Kako to tumači Đenana Buturović, iz Kuripešićeva obavještenja slijedi također nekoliko značajnih informacija: to da "muslimanska balkanska epika ima snažnu granu u bosanskoj muslimanskoj epici prve polovine 16. vijeka", potom to da se ona pojavljuje kao "produžetak ranije tradicije pjevanja epskih pjesama", kao i to da "muslimanske pjesme nastaju i formiraju se paralelno uz poeziju ostalih konfesionalnih grupacija susjednih južnoslovenskih područja"[6]. A ovakvo što dodatno potvrđuje raniji,

[5] Citirano prema: Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 272.

[6] Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 273.

gotovo identičan zaključak – to da i prije proteka prvog stoljeća od osmanskog osvajanja Bosne u ovoj zemlji kao zasebna i samosvojna postoji usmena praksa bosanskih muslimana, što je još jedan vrlo rani prilog kasnijoj ideji bošnjačke književnosti, odnosno njezinu upravo zasebnom i samosvojnom statusu i identitetu. Uostalom, uz ovaj zapis, koji npr. Toma Maretić ubraja među "prve sasvijem sigurne dokaze" za uopće južnoslavensku usmenu epiku u 16. st.,[7] na isto upućuju i drugi rani izvori, kojih nije malo, posebno s obzirom na vrijeme o kojem je riječ, pa tako i vijesti koje 1554. godine u svojoj hronici o osmansko-mađarskim bitkama donosi mađarski pjesnik Sebastian Tinódi, odnosno zapisi iz izvještaja neimenovanog šibeničkog kneza iz 1574. godine – i jedan i drugi izvor također jasno ukazuju na već široko uspostavljeno bošnjačko usmeno-književno stvaranje, odnosno osobenu bošnjačku usmenoknjiževnu tradiciju.[8]

Izuzme li se jedan broj drugih, u ovom kontekstu nešto manje važnih ranih svjedočanstva, poseban književnohistorijski značaj, a naročito u vezi s pokazateljima rane samosvojnosti bošnjačke usmenoknjiževne prakse te kasnijom idejom bošnjačke književnosti uopće, ima još jedna također vrlo rana vijest o bošnjačkom usmenom književnom stvaranju, ovaj put lirskom, a koju prenosi Munib Maglajlić, najznačajniji savremeni proučavalac lirskog te lirsko-epskog dijela bošnjačke usmenoknjiževne baštine, sistematizirajući historijat bilježenja i proučavanja upravo bošnjačke usmene lirike.[9] Riječ je, naime, o prvoj obavijesti o sevdalinci kao naročitom, specifičnom prije svega bošnjačkom, a potom i širem, bosansko-hercegovačkom usmenoknjiževnom žanru, vijesti koja također dolazi iz stranog izvora, ali sad s one strane granice, iz bosanskog susjedstva – sa splitske tržnice. Tu je, prema jednom talijanskom zapisu splitskog kneza, odnosno njegovu prijevodu kod hrvatskog pjesnika Luke Botića, daleke 1574. godine Bošnjak Adil iz tad osmansko-bosanskog Klisa, nesretno zaljubljen u mladu splitsku plemkinju Mariju Vornić, u svojoj tuzi zbog zabranjene ljubavi ispjevao prvu poznatu nam bošnjačku i bosansku ljubavnu lirsku pjesmu – sevdalinku. Ova zgoda bila je Botiću povod za pisanje romantičarskog deseteračkog spjeva *Bijedna Mara* (1861), "historičke pripovijesti iz narodnog života" u šest pjevanja,[10] uz koju je pod naslovom *Izvori za "Bijednu Maru"* autor objavio i prijevod dijelova izvještaja splitskog kneza, a u kojem se javlja i apostrofirani prvi poznati spomen sevdalinke, naravno ne pod ovim imenom, koje će u opticaj ući tek krajem 19. st.:[11]

---

[7] Usp.: Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 273.

[8] Usp.: Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 270-272.

[9] Usp.: Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 5-30.

[10] Usp. npr.: Cvijeta Pavlović, "*Bijedna Mara* – romantički spjev Luke Botića", *Dani Hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, knj. 24, Zagreb – Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, 1998, str. 379-397.

[11] Usp.: Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 5-9.

Moram dakle vašijem preuzvišenostima kazati, da lane početkom ožujka, kad je s proljeća izgledalo, kano da se sav svijet veseli i ljubi, jedan mlad lijep Turčin jedva od 18 godina, krasno i bogato obučen na njihov način, pošteno imućan, dolazio je na pazar. Jedamput dođe i donese voska i voda mirisavijeh i meda i dobra žerava bez biljega. Obično je sam dolazio i nije imao no dvije sluge. Turci su ga Adelom zvali, a naši lijepim Adelićem. Naše su žene rađe u njega kupovale; a on se uvijek pošteno i umjereno vladao. Njegovi su mu zavidjeli, a naši su ga jako obljubili. Kad jedan dan neima Adelića, Turci su se zaklinjali, da je išao s njima, pače da ih je i pretekao. A to se opazi više dana, i Turci rekoše: "Ašik je", da je, naime, zaljubljen. Sada vam moram kazati preuzvišena gospodo, da jedamput, kad je došao Adelić, dođu i Vornićevi na pazar, i s njima dvije prelijepe i prekrasne sestre Ivanica i Marija; obadvije jako dobro i ukusno obučene, zlatom i nakitima, jer je Vornićeva kuća dobro bogata. Braća Vornići pokazali su se nedavno kako valja, kao što znam, da je vašijem preuzvišenostima poznato iz drugijeh naših pisama. Tu se Adelić i Marija, koja je mlađa, i malo joj više od 14 godina bilo, spaze i od onda poginu jedno za drugim. Ali je djevojčica imala i svoje i sestru, i bojala se Boga i Djevice, što je Adelić bio Turčin.

Plakala je a nije ništa govorila, no se pripila uz sestru. Momče je obilazilo njihovu kuću; ali nije nikada govorilo. I to je bilo s česa je on smetnuo iz pameti pazar. No kad se opet jednoč ukažu Vornićevi na pazaru, eto ti i njega. Kad mu se sestre dese na blizu, zapjeva slavjanski staru jednu slavjansku pjesmu, koja je ovo značila:

"Zagleda se Turčin u našu golubicu. Ja sam Turčin. Lice joj je bjelije od mojega voska a ljepše od ruža što sam ocijedio.

Zagleda se Turčin u našu golubicu. Ja sam Turčin. Ja sam čuo gdje govori; usta sujoj slađa no moj med. Vaša je golubica ljepšeg stasa i uzrasta no moj konj."

Kad je pjevao, rekoše Turci smiješeći se: "Ašik je." A on to čuje i ode. A Marija je plakala, te je otac i braća upitaju, šta joj je? Ona nije mogla da kaže od plača i jodanja. Stoga druga sestra okupi moliti oca i braću, da se vrate kući, da ne prave čudo i da ne dižu viku, da će ona i Marija sve ispripovijedati. Odmah odoše; a kada začuju šta je, silom na djevojku navale, da ide u manastir, i da se ne uzda, da će više ikada izaći. Da im je okaljala kuću, koja je uvijek bila dična i poštena; da je to šta nečuveno i da se sakriti mora uklonivši se iz svijeta, tko je tomu povoda dao. Mnogo štovani svećenik i pripovijedalac gospodin Damjan Tupić, kućni pop, pregovarao je i savjetovao ocu i braći toliko, da su naposljetku odlučili, da djevojka ide u manastir i da tamo bude dvije godine, dok se ta sramota ne zaboravi. I ona ode, a i sestra s njome, jer ne mogu njih dvije da se rastanu. U tome se Marija razbolje; a kad to sazna Adelić, jedno veče baci strijelom pismo kroz šipke, gdje je govorio: "Ako ozdraviš i tvoji te budu htjeli meni dopustiti, hoću da se pokrstim i tvojega zakona da budem." To pismo, ne zna se, tko, odmah uze i preda Vornićima. A oni od jada i uvrede da pobjesne i zahtijevaše, da se Adel više ne pusti u grad. Međutijem je djevojčica venula i umre. Sahrane je u manastiru, a književnik i filosof Boktulija spjeva joj slavjanski:

"Razbolje se naša grlica, u koje je bilo prekrasno perje, od ljute rane; dođe lovac iz daleke zemlje i rani je: Bijedna Mara!

Otac i mati ne htjedoše je primiti i ne prigrliše je, niti su ranu olizali, i grlica umre: Bijedna Mara!"

Te su joj stihove izrezali na grobnici i dan danas ih svatko pjeva, da je žalost slušati. Ivanica nije izišla napolje, no je i dan danas u manastiru, i kaže se, da hoće da bude koludrica, dok je živa.[12]

[12] Citirano prema: Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 7-9.

Kako je to i ranije zapaženo, ovaj talijanski zapis splitskog kneza u Botićevu prijevodu, otvara rijetku mogućnost da "sagledamo taj čudesni, neuhvatljivi i tajnoviti trenutak rađanja pjesme", tim prije što, po svoj prilici, "Bošnjak Adil nije samo prenosilac baštinjene građe nego je i sastavljač pjesme-alegorije, kojom se – opjevavši ljepotu svoje drage i ushićenost njome – oglasio kao vjerodostojan pjesnik u duhu usmenoknjiževne tradicije vlastitog okruženja"[13]. Ali, ovo davnašnje svjedočanstvo splitskog kneza u prijevodu Luke Botića, zajedno s istaknutim važnim zapažanjem Muniba Maglajlića, kao i ranijim vijestima iz epskog svijeta, nudi i znatno više, pa tako i izrazito vrijedne dodatne i još pouzdanije vijesti onda kad je u pitanju najranija svijest o statusu i identitetu bošnjačke književnosti. Ono će, naime, jasno potvrditi prije svega ono što je već dobrahno zaokruženi proces uspostavljanja vlastitog bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, njegovo, dakle, dokraja samosvojno postojanje unutar višestrukih, paralelnih južnoslavenskih usmenoknjiževnih praksi, i to sad i sa svojim lirskim žanrovskim tokom, odnosno to da je već u ovom trenutku usmena književnost Bošnjaka bila sasvim realna, gotova književnohistorijska činjenica, s jedne strane.

No, isto tako, s druge strane, ovakvo što jednako jasno otkrit će i još jedan posebno važan književnohistorijski fakt – opet vrlo rano prepoznavanje bošnjačke usmene književnosti kao drugačije i zasebne, no ovaj put i kod onih koji su njezini baštinici i nosioci, ali i od strane te u perspektivi onih koji su također dionici zajedničke južnoslavenske usmenoknjiževne osnove, ali istovremeno i učesnici u ipak drugom i značajno drugačijem, isto tako posebnom usmenom književnom stvaranju. Jer, uz ono što su i u vrlo slobodnom prijevodu pjesme Bošnjaka Adila iz Klisa sačuvana ključna poetička obilježja sevdalinke kao bošnjačkog te bosanskohercegovačkog usmenoknjiževnog žanra, splitski knez s jedne strane spominje i ono što je "slavjanski" pjevana "stara jedna slavjanska pjesma", dok s druge strane, govoreći o reakciji ljubavnoj zgodi prisutnih "Turaka", navodi njihov znakovit zaključak da je zaljubljeni mladić zapravo "ašik", čime se, pak, sugerira naročiti doživljaj ljubavi vezan upravo za sevdalinku te njezino prepoznavanje kod onih koji ovu pjesmu doživljavaju kao svoju. Jednostavno, sevdalinka, naime, "nije prosto pjesma o ljubavi, ona je pjesma o sevdahu" - "u tome je sadržana njena specifičnost i suština" kao pjesme koja je "pjesma slavensko-orijentalnog emocionalnog oplođenja i spoja: orijentalnog – po intenzitetu strasti, po sili i potencijalu senzualnosti u njoj, slavenskog – po snatrivoj, neutješnoj, bolnoj osjećajnosti, po širini njene duševnosti"[14]. A to je vjerovatno upravo ono što je, kao i sceni na splitskoj tržnici prisutni "Turci", na svoj način uočio ili osjetio i splitski knez te što ga je, možda, ponukalo da u svoj izvještaj zapiše i pjesmu Bošnjaka Adila iz Klisa.

Uz ovo, na kraju izrazito važnog svjedočanstva splitskog kneza u Botićevu prijevodu javlja se i još jedna, drugačija, u datom, kneževu kontekstu vlastita pjesma. Riječ je o stihovima jednog drugog pjesnika u ovoj tragičnoj ljubavnoj priči – danas jedva poznatog šesnaestostoljetnog književnika i filozofa Franje Boktulije – ispisanim na grobu Marije Vornić, Bijedne Mare, a što ih je potom, očito ih primajući u vlastiti usmenoknjiževni repertoar, narod prepoznao i prihvatio kao svoje tako da "i dan danas ih svatko pjeva, da je žalost slušati".

---

[13] Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 5.

[14] Muhsin Rizvić, "O lirsko-psihološkoj strukturi sevdalinke", *Poetika bošnjačke književnosti*, Sarajevo: *Ljiljan*, 1994, str. 123.

U pitanju je gotovo nevjerovatan splet književnohistorijskih okolnosti i pokazatelja koji u direktan paralelan odnos dovodi dvije zasebne pjesme s istom polaznom osnovom, ali u konačnici bitno drugačije, i to ne samo na temelju njihovih pojedinačnih autorstava već i na osnovu književno-kulturalnih konteksta kojih su dio i na koje upućuju. A upravo u ovom, u izvještaju splitskog kneza očitom istovremenom i prepoznavanju zajedničkog usmenoknjiževnog temelja i razlikovanju onog u što je on kasnije preoblikovan u kontekstu orijentalno--islamske kulture i civilizacije s jedne strane, odnosno u zapadno-evropskim kulturalno--civilizacijskim okvirima s druge strane, krije se, dakle, naznaka još jedne od najranijih potvrda u usmenoj književnoj praksi u vezi s onim što je osobenost statusa i identiteta bošnjačke književnosti uopće, i to kako kod njezinih baštinika i nosilaca, tako i izvan ovog kruga, kod drugih. S obzirom na to da je koncept nacije znatno kasnija, novovjekovna evropska društveno-politička tvorba, ovdje, kao ni u prethodnim primjerima, nije, naravno, riječ o nacionalnoj književnoj specifičnosti ili posebnosti, ali je ovakvo što jedna od nesumnjivih osnova na kojoj će se u naporednom odnosu s drugim južnoslavenskim književnostima vremenom uspostaviti i ideja bošnjačke književnosti kao osobene nacionalne književne prakse, i to između ostalog upravo i tragom ovih početnih, prednacionalnih književnih prepoznavanja i određenja, najčešće etno-konfesionalnog karaktera.

Među važnije rane obavijesti o bošnjačkom usmenom književnom stvaranju, a posebno one koje upućuju na osobeni status i identitet bošnjačke usmenoknjiževne prakse te njezin položaj prema drugim južnoslavenskim usmenim književnostima, spadaju i nekolike vijesti iz 17. st. To su, najprije, putopisne obavijesti glasovitog osmanskog putopisca Evliye Çelebija, koji pohodi Bosnu u dva navrata – 1660. i 1664. godine, a koji je bio "duboko inspirisan južnoslovenskom usmenom predajom, tako da je dio njegovog putopisa koji se odnosi na jugoslovenske krajeve nadahnut usmenom tradicijom južnoslovenskih naroda"[15]. Kako su ga posebno privlačila kultna mjesta, naročito šehidska mezarja, to se osobito odnosi na bošnjačko usmeno književno stvaranje, čije razvijeno postojanje i složenost potvrđuje i ovaj važni autor. Ovome treba dodati i vijesti koje donosi Ibrahim-beg Alajbegović Pečevi, poznati osmanski hroničar bošnjačkog porijekla iz druge polovine 16. i prve polovine 17. st.,[16] a koji će se ispostaviti i kao napokon prvi izvještač o bošnjačkoj usmenoj književnosti rodom iz Bosne. Pečevi će sad i sasvim direktno prvi izvijestiti o pjesmama o Aliji Đerzelezu, "prvom bosanskomuslimanskom krajišniku", a na koje nailazi čak u Budimu, odnosno kod tamošnje male zajednice Bošnjaka.[17] Međutim, tek naredno, 18. st. donijet će i veći broj svjedočanstava, ali i bitno drugačiju, znatno širu sliku o nesumnjivo cjelovito uspostavljenom bošnjačkom usmenoknjiževnom sistemu, odnosno o također ranoj prepoznatljivosti bošnjačke

[15] Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 278.

[16] Usp.: Đenana Buturović, "O usmenoj epskoj tradiciji u Bosni osmanskog perioda (od 15. do 18. vijeka)", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 278-282.

[17] Usp.: Đenana Buturović, "Prvi bosanskomuslimanski krajišnik - epski Đerzelez", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 294-305.

usmene književnosti te njezinu statusu i identitetu. Istina, u ovom vremenu, a posebno u kasnijim razmatranjima usmenoknjiževnih izvora iz ovog vremena, javit će se i prve naznake krize u povijesti ideje bošnjačke književnosti, barem onda kad je riječ o bošnjačkoj usmeno-književnoj praksi.

Među istaknutim svjedočanstvima iz 18. st. svakako je posebno važna činjenica značajne prisutnosti bošnjačkog usmenog pjesništva u tzv. *Erlangenskom rukopisu*, zborniku južnoslavenskih usmenoknjiževnih tekstova različitih pjesničkih žanrova, a koji je otkriven u univerzitetskoj biblioteci u njemačkom gradu Erlangenu 1913. godine, po kojem je potom i nazvan, dok je objavljen tek 1925. godine kao izdanje Srpske kraljevske akademije.[18] Njegov prvi istraživač, utjecajni njemački slavist Gerhard Gesemann, proučavanjem ovog zbornika ustanovio je da je nastao najkasnije do prve trećine 18. st., vjerovatno oko 1720. godine, s čim se manje ili više slažu i ostali njegovi istraživači, pa je po svoj prilici riječ o najstarijoj poznatoj zbirci južnoslavenske usmene poezije uopće, a što *Erlangenskom rukopisu* daje izraziti značaj. U pogledu mjesta nastanka *Erlangenskog rukopisa*, Gesemann pretpostavlja da je zbornik nastao najvjerovatnije u Vojnoj krajini, tad pod austrijskom vlašću, mada je u istom smislu otvorio i mogućnost da je sastavljen u Bosni – u Bosanskoj krajini, što, međutim, ne smatra dovoljno vjerojatnim. Sličnu mogućnost vrlo brzo po objavljivanju *Erlangenskog rukopisa*, već 1927. i 1928. godine, iznio je i Dragutin Prohaska, jedan od prvih posebno istaknutih historičara južnoslavenskih književnosti, koji smatra da je zbornik sakupljen na znatno širem prostoru – počev od Primorja i unutrašnjosti, Banje Luke i Nevesinja, pa sve do Srbije, što podržavaju i stavovi pojedinih drugih proučavalaca ovog zbornika.[19] A ovim je kao jedan od mogućih prostora nastanka *Erlangenskog rukopisa* u obzir uzet i značajan dio tradicionalnog prostora bosanskomuslimanske usmenoknjiževne prakse, tj. i usmenoknjiževna geografija koja karakterizira bošnjačku usmenu književnost.

Uz druga otvorena pitanja vezana za *Erlangenski rukopis*, posebno se, međutim, pokazalo složenim pitanje njegove veze s južnoslavenskim muslimanskim usmenim književnim stvaranjem, odnosno upravo bošnjačkom usmenom književnošću kao takvom.[20] Mada je u svojem prikazu *Erlangenskog rukopisa* utvrdio da ovaj zbornik obuhvata i ono što naziva "pesmama turskog porekla", dakle i muslimansku, odnosno bošnjačku usmenu poeziju, i mada je i sam pomišljao i na Bosansku krajinu kao prostor gdje je zbornik mogao biti sastavljen, Gerhard Gesemann, primjera radi, već u startu isključuje pretpostavku da bi jedan od zapisivača ovog zbornika mogao biti – kako kaže – "Srbin Muhamedanac", a što se odnosi i na moguće kazivače pjesama zabilježenih u zborniku, pa Gesemann ne uzima ozbiljno u razmatranje mogućnost da bi muslimanski kazivači i muslimanska sredina mogli biti

[18] Usp.: *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, izdao Gerhard Gezeman, Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1925.

[19] Usp.: Đenana Buturović, "Bosanskomuslimanska epika u zbornicima južnoslovenske epike 18. vijeka", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 329-341.

[20] Usp. npr.: Radoslav Medenica, "Erlangenski rukopis i njegove pesme: Dva i po stoleća njegova postojanja", *Erlangenski rukopis: Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama (Popularno izdanje)*, prir. Radoslav Medenica i Dobrilo Aranitović, Nikšić: Univerzitetska riječ, 1987, str. 17-20.

"sutvorci" *Erlangenskog rukopisa*.[21] Ne isključujući barem pretpostavku da je ovakvo što moglo biti manje ili više uvjetovano i društveno-političkim okolnostima prvog izdavanja *Erlangenskog rukopisa*, za prepoznavanje bošnjačkog udjela u ovom zborniku zato su značajnija druga, također rana viđenja *Erlangenskog rukopisa* i pozicije muslimanskog usmenog književnog stvaranja u ovoj zbirci, među kojima je najranije viđenje Dragutina Kostića, svojevremeno također utjecajnog proučavaoca usmene književnosti, a koji je još 1926. godine, gotovo odmah po objavljivanju *Erlangenskog rukopisa*, skrenuo pažnju i na važan muslimanski udio u ovoj značajnoj zbirci južnoslavenskog usmenog književnog stvaranja.[22] Isti je slučaj i kod Dragutina Prohaske, koji je također vrlo brzo, u svojim radovima iz 1927. i 1928. godine, *Erlangenski rukopis* odredio bitno drugačije negoli Gesemann – kao tipičan mješoviti zbornik kršćanskih i muslimanskih pjesama, pri čemu je na osnovi "autentičnog muslimanskog kolorita" zaključio da je od u zborniku prisutnih ukupno 217 pjesama njih čak 36 muslimanskih, dok je za njih devet tvrdio da pokazuju i obilježja muslimanskih pjevača, odnosno kazivača.[23] Slično će nastaviti i kasnije, kod još jednog broja istraživača *Erlangenskog rukopisa*, a u ovom smislu posebno će značajna biti istraživanja Hatidže Dizdarević-Krnjević[24] i Đenane Buturović[25].

Hatidža Dizdarević-Krnjević prva se cjelovito bavila upravo učešćem muslimanske usmenoknjiževne prakse u *Erlangenskom rukopisu*. Pritom, u pristupu ovom pitanju ona se ne zadržava samo na Prohaskinu "autentičnom muslimanskom koloritu", već uz ovakvo što u obzir uzima više relevantnih pokazatelja, počev od sredine za koju je pjesma vezana svojim porijeklom i namjenom te na koju, otud, upućuje, pa sve do odnosa pjesama *Erlangenskog rukopisa* prema tradiciji koju podrazumijevaju, odnosno prema zbivanjima na kojima se mogu temeljiti i na koje mogu referirati. Riječ je, dakle, o cjelovitom uvažavanju osobenog procesa usmenog književnog stvaranja te njegova tradicijskog prenošenja, koje je prije svega vezano za zajednicu kojoj se pjesma obraća i njezine vlastite interese, vrijednosti

[21] Usp.: Đenana Buturović, "Bosanskomuslimanska epika u zbornicima južnoslovenske epike 18. vijeka", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 341.

[22] Usp.: Đenana Buturović, "Bosanskomuslimanska epika u zbornicima južnoslovenske epike 18. vijeka", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 343.

[23] Usp.: Radoslav Medenica, "Erlangenski rukopis i njegove pesme: Dva i po stoleća njegova postojanja", *Erlangenski rukopis: Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama (Popularno izdanje)*, prir. Radoslav Medenica i Dobrilo Aranitović, Nikšić: Univerzitetska riječ, 1987, str. 13.

[24] Usp.: Hatidža Krnjević, "Muslimanske pesme Erlangenskog rukopisa", *Poseban otisak iz Zbornika istorije književnosti*, knj. 7, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje literature i jezika, Beograd, 1969, str. 209-268; odnosno: Hatidža Krnjević, "Muslimanske pesme Erlangenskog rukopisa", *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd: Nolit, str. 237-277.

[25] Usp.: Đenana Buturović, "Epska narodna tradicija Muslimana Bosne i Hercegovine od početka 16. v. do pojave zbirke Koste Hörmanna (1888)", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, sv. 27/28, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1972/73, str. 5-100; odnosno: Đenana Buturović, "Bosanskomuslimanska epika u zbornicima južnoslovenske epike 18. vijeka", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 329-364.

koje uvažava i njezin pogled na svijet itd., a što je osnova na kojoj će Hatidža Dizdarević-Krnjević u *Erlangenskom rukopisu* procijeniti postojanje 46 muslimanskih pjesama, dakle deset pjesama više nego Prohaska. Među pjesmama *Erlangenskog rukopisa* koje je odredila kao dio muslimanske usmene tradicije, Hatidža Dizdarević-Krnjević prepoznaje i bošnjačke lirske pjesme – sevdalinke te balade i romanse, a posebnu pažnju posvećuje njihovim estetskim, književnoumjetničkim aspektima, čiju prisutnost naglašava i u ovom najranijem zapisu južnoslavenskog usmenog književnog stvaranja.

Relativno sličan postupak u detektiranju bošnjačkog usmenoknjiževnog naslijeđa u *Erlangenskom rukopisu* primijenit će i Đenana Buturović, s tim što će njezino zanimanje biti usmjereno isključivo na epski dio muslimanske usmene književne tradicije u ovom zborniku, s čim će u vezi zaključiti da je u prvoj poznatoj zbirci južnoslavenske usmene poezije prisutno 12 nesumnjivih muslimanskih epskih pjesama. Pritom, i Đenana Buturović, kao i Hatidža Dizdarević-Krnjević, u osnovi smatra da je mogući broj muslimanskih pjesama u zborniku vjerovatno i veći uzme li se u obzir i jedan broj pjesma koje mogu pripadati i muslimanskoj i kršćanskoj usmenoj tradiciji, odnosno pjesme kojima je teško ili nemoguće sa sigurnošću odrediti konačnu pripadnost. Usto, Đenanu Buturović posebno zanima književnohistorijski aspekt *Erlangenskog rukopisa*, a naročito položaj bošnjačke usmene epske poezije iz ovog zbornika u razvoju bošnjačke epike uopće, pa će se prva poznata zbirka južnoslavenske usmene književnosti u istraživanjima Đenane Buturović pokazati i kao slika stanja sistema bošnjačke usmene epske poezije u 18. st., odnosno kao slika na osnovu koje je moguće naslutiti i dotadašnji razvoj bošnjačke usmene epske pjesme, ali i pratiti polazišta na kojima će se ona razvijati kasnije, tokom ostatka 18. i cjeline 19. st.

No, onda kad je riječ o statusu i identitetu bošnjačkog književnog stvaranja u *Erlangenskom rukopisu* i njegovoj vezi s idejom bošnjačke književnosti kao takve, naročito značajni jesu prvenstveno specifični bosanskomuslimanski književni fenomeni koje ovaj rukopis uključuje. Uz liriku sevdalinskog tipa, u ovom smislu od posebne su važnosti zapažanja o tzv. sultansko-vezirskoj pjesmi, a koju kao upravo specifični fenomen muslimanske, bošnjačke epike Đenana Buturović primjećuje i u *Erlangenskom rukopisu*, u čijoj pjesmi broj 88 pronalazi, naime, najraniji sačuvani primjer ove pjesme u bošnjačkoj usmenoj književnosti.[26] Pažnju, također, privlači i, između ostalog, u bošnjačkim pjesmama ovog zbornika prisutni naročiti, jasno prepoznatljiv stav prema Bosni, ali i Osmanskoj carevini, drugačiji od stava kršćanske epike, kao i posebno indikativna činjenica da će se neke od tema bošnjačkih pjesama iz *Erlangenskog rukopisa* javljati i kasnije u bošnjačkoj usmenoj književnosti, uključujući i cijelo 19. st. U ovom smislu mogla bi se, možda, posmatrati i naznaka teme bračnog razlaza Hasan-age i njegove ljube u pjesmi broj 6 *Erlangenskog rukopisa*, a koja, naime, uprkos značajnim razlikama, može asocirati i kasniju glasovitu baladu *Hasanaginica*,[27] a sasvim sigurne primjere ove vrste prepoznaje Đenana Buturović, među njima i primjere koji uključuju i neke od posebno prepoznatljivih fabulativnih okvira te neke od istaknutih likova kasnije bošnjačke usmene epike.

---

[26] Usp.: Đenana Buturović, "Sultansko-vezirska pjesma kao bosanskomuslimanski fenomen u evoluciji balkanske epike", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 365-392.

[27] Usp.: André Vaillant, "Vuk Karadžić i *Hasanaginica*", *Hasanaginica 1774-1974: Prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, prir. Alija Isaković, Sarajevo: Svjetlost, 1975, str. 321.

Kao i svjedočanstva iz ranijeg vremena, ovakvo što, sve zajedno, bez obzira na to da li su pojedinačne procjene o broju bošnjačkih pjesama u *Erlangenskom rukopisu* dokraja tačne ili ne, također će sa sigurnošću svjedočiti o rano dovršenom procesu uspostavljanja bošnjačkog usmenoknjiževnog sistema i njegovu naporednom postojanju s usmenim književnim stvaranjem drugih južnoslavenskih naroda, baš kao i o važnoj, također ranoj prepoznatljivosti bošnjačke usmene književnosti u širem kontekstu, ali i o karakterističnom prostoru javljanja bošnjačke usmenoknjiževne prakse te o njezinoj estetskoj, književnoumjetničkoj vrijednosti, posebno u pojedinim slučajevima. Mada kasnije u nekim slučajevima tumačen i na drugačije načine, bez adekvatnog uviđanja njegove muslimansko-bošnjačke komponente, *Erlangenski rukopis* i osobeni udio bošnjačkog usmenog književnog stvaranja u njemu potvrđuje, otud, i ranije istaknute izvore o bošnjačkoj usmenoknjiževnoj baštini te njihov izraziti književnohistorijski značaj u povijesti ideje bošnjačke književnosti. Uz ovo, na slične zaključke navode i *Erlangenskom rukopisu* vremenski bliska druga dva važna rana izvora – tzv. *Bogišićev zbornik*, izbor iz najstarijih zapisa južnoslavenske usmene poezije koji je priredio Baltazar (Valtazar, Baldo) Bogišić, istaknuti hrvatski proučavalac prava, ustanova i običaja te usmenog književnog stvaranja slavenskih naroda,[28] kao i *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756) posebno značajnog hrvatskog pučkog književnika iz vremena prosvjetiteljstva fra Andrije Kačića Miošića, a koji sadrže i važne odjeke bošnjačke usmene književne prakse do 18. st., nesumnjivo srodne i primjerima bošnjačke usmenoknjiževne prakse u *Erlangenskom rukopisu*.[29]

Za 18. st. veže se i još jedan poseban, izrazito važan izvor onda kad je u pitanju rana svijest o bošnjačkom usmenom, ali i uopće književnom stvaranju. Riječ je, naime, o višestruko značajnom *Ljetopisu* Mula-Mustafe Bašeskije, opsežnoj sarajevskoj ljetopisnoj hronici koju je njezin autor ispisivao od sredine 18. st., pa do svoje smrti 1801. godine. Uz obilje podataka o različitim oblastima života Sarajeva tokom druge polovine 18. st., a potom i Bosne, pa i, djelimice, Osmanskog carstva uopće, barem onda kad je riječ o njegovu viđenju iz perspektive sarajevske sredine ovog vremena, podataka koji nude rijetku mogućnost vrlo živog sagledavanja čitavog jednog davno nestalog svijeta i života,[30] Bašeskija donosi i važne informacije u vezi s usmenoknjiževnom tradicijom kakva je postojala u onovremenoj sarajevskoj čaršiji. Zahvaljujući ovom, a posebno karakteru vijesti o kojima je riječ, Bašeskijin *Ljetopis* predstavlja, najzad, i prvi cjelovitiji izvor ove vrste iz bošnjačke sredine. Usto, Bašeskija uz *Ljetopis*, među njegovim koricama, donosi i nekoliko zapisa usmenog književnog stvaranja Sarajeva njegova vremena, između ostalog i pjesme *Ramo i Saliha*, *Ah divojko bila nosa* i *Galan prosi gizdavu divojku*, pa *Ljetopis* jeste i prvi poznati bošnjački izvor zapisa vlastite usmenoknjiževne baštine, a Bašeskija na neki način i prazačetnik kasnijeg sakupljačko-folklorističkog rada kod Bošnjaka.

---

[28] Usp.: *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*, sabrao i na svijet izdao V. Bogišić, *Glasnik srpskog učenog društva*, Drugo odeljenje, knj. 10, Beograd: Srpsko učeno društvo, 1878.

[29] Usp.: Đenana Buturović, "Bosanskomuslimanska epika u zbornicima južnoslovenske epike 18. vijeka", *Bosanskomuslimanska epika*, Prilozi za istoriju književnosti Bosne i Hercegovine, knj. 2, Sarajevo: Institut za književnost – Svjetlost, 1992, str. 309-329.

[30] Usp. npr.: Kerima Filan, *Sarajevo u Bašeskijino doba: Jezik kao stvarnost*, Sarajevo: Connectum, 2014.

Iz *Ljetopisa* se razumijeva vrlo napredan, u punom kapacitetu uspostavljen usmenoknjiževni sistem bošnjačke književnosti i uopće značajna uloga usmenoknjiževne prakse u književnom, kulturnom te zabavno-društvenom životu Sarajeva tokom druge polovine 18. st., na osnovu čega je moguće pretpostaviti i slično stanje u drugim bosanskohercegovačkim gradskim sredinama Bašeskijina vremena, a donekle i usmenoknjiževnu situaciju u ruralnim, seoskim zajednicama. Između ostalog, Bašeskija, naime, spominje i nekoliko vrsta usmene poezije – "bosanske narodne pjesme", "bosanske junačke pjesme" i "bosanske seoske pjesme", čemu dodaje i lirsku pjesničku vrstu koju određuje nazivom "turćija", a koju je Mehmed Mujezinović, prevodilac Bašeskijina *Ljetopisa* s osmanskoturskog izvornika na bosanski jezik, preveo nazivom "sevdalinka", danas uobičajenim nazivom za ovu vrstu pjesme koji će u upotrebu ući tek krajem 19. st. Ovi podaci imaju posebnu važnost, naročito u pogledu pitanja statusa i identiteta bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, odnosno povijesti ideje bošnjačke književnosti uopće.

I pored moguće naznake opreza u pogledu toga je li "turćija" uistinu sevdalinka,[31] čini se da je kod Bašeskije riječ o upravo ovom naročitom bošnjačkom usmenoknjiževnom lirskom pjesničkom žanru, koji se prema ljetopiščevim zapisima pjevao prvenstveno u višim, bogatijim krugovima ondašnjeg Sarajeva, što je zasigurno bio slučaj i u drugim bosanskim gradovima ovog vremena. Sam izraz "turćija" i gotovo izvjesna mogućnost da on upućuje na sevdalinku direktno ukazuje, pritom, na još jednu važnu književnohistorijsku činjenicu, pogotovo u kontekstu ranih autoreferencijalnih pokazatelja u vezi s onim što je kasnija ideja bošnjačke književnosti, odnosno njezin osobeni status i identitet. Riječ je, naime, o upravo onom razumijevanju sevdalinke po kojem ona "nije prosto pjesma o ljubavi", već naprotiv nešto ipak bitno drugačije – "pjesma o sevdahu", odnosno pjesma koja je "pjesma slavensko-orijentalnog emocionalnog oplođenja i spoja: orijentalnog – po intenzitetu strasti, po sili i potencijalu senzualnosti u njoj, slavenskog – po snatrivoj, neutješnoj, bolnoj osjećajnosti, po širini njene duševnosti". Vrlo je moguće da na upravo i ovakvo što ukazuje naziv "turćija", apostrofirajući upravo orijentalni – "turski" prizvuk u ovoj pjesmi, utoliko prije ukoliko se uzme u obzir i način njezina neizostavnog pojavljivanja i kao muzičke forme, a koja svojim muzičkim uobličenjem i muzičkom izvedbom jasno odstupa od drugih sličnih, a isključivo slavenskih lirskih pjesničko-muzičkih oblika. Ovakvo što uočeno je i u njezinim etnomuzikološkim određenjima, uključujući i pionirska istraživanja ove vrste s početka 20. st. kod češkog etnomuzikologa Ludvíka Kube, koji upravo u povodu sevdalinke između ostalog piše:

> *Dodajem da nisam ove melodije niti ikoji njen trag našao u susjednim zemljama: ni u Crnoj Gori ni u Dalmaciji, ni u Hrvatskoj, ni u Istri, ni u Slavoniji, niti u Srbiji. Mogu je dakle mirne duše proglasiti za čisto bosanskohercegovački specijalitet.*[32]

Danas je prisutnost orijentalne melodike u balkanskom folkloru, a posebno u sevdalinci, i teorijski cjelovito osviještena uprkos i u etnomuzikologiji svojevremeno prisutnim elementima evropocentričnog, orijentalističkog diskursa, pa se dužna pažnja posvećuje i osmanskom

[31] Usp.: Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 10.

[32] Ludvik Kuba, "Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1906.

naslijeđu u muzičkoj baštini.[33] Nije, međutim, nemoguće da je specifična melodika orijentalne, a zapravo osmanske provenijencije barem na razini utiska prepoznata i u osamnaestostoljetnom Sarajevu, odnosno Bosni Bašeskijina vremena, posebno u neizostavnoj vezi sa specifičnim pjesničkim svijetom sevdalinke, svijetom u kojem dominira upravo orijentalno-osmanski dekor i ambijent, kao i drugi karakteristični elementi orijentalno-islamske kulture i civilizacije. A to onda, kao posebno važni autoreferencijalni pokazatelj, dodatno upućuje i na naročito izraženu prepoznatljivost bošnjačkog usmenog književnog stvaranja i kod njegovih nosilaca, koji se u ovakvom razumijevanju pokazuju i kao svjesni osobenosti i zasebnosti vlastite usmenoknjiževne prakse, a koju pritom ispoljavaju i u njezinu imenovanju. Svemu ovom, naravno, treba dodati i to da se Bošnjaci vremena o kojem je riječ, kao i znatno kasnije, i sami imenuju turskim imenom – kao "turci" u, prije svega, konfesionalnom smislu, pa bi naziv "turćija" istovremeno mogao označavati i pjesmu ovakvih "turaka" – specifičnu, njihovu vlastitu "tursku pjesmu", a što opet, kao autoreferencijalni znak sličnog karaktera, potvrđuje apostrofiranu svijest o vlastitoj književnoj baštini i tradiciji. Ovakvo što, a posebno to da je "turćija" uistinu sevdalinka, može potvrditi i jedno nešto kasnije svjedočanstvo Ivana Kukuljevića Sakcinskog, hrvatskog historičara, književnika i političara iz 19. st. te jednog od predvodnika hrvatskog ilirskog pokreta, koji u svojoj putopisnoj knjizi *Putovanje po Bosni* (1858) spominje i usputnu izvedbu pjesme koja je svojim "obiljem turcizama ili istočnjačkim napjevom" bila povod da je ovaj putopisac označi kao "tursko-bosansku" pjesmu, pa je "vrlo lahko moguće da je to bila neka sevdalinka"[34].

U sličnom smislu moguće je posmatrati i obavijesti o drugim usmenim pjesničkim vrstama koje donosi Bašeskija, a uz koje svaki put spominje bosansku odrednicu, što se u datom kontekstu vrlo vjerovatno odnosi istovremeno i na jezik – maternji jezik, koji ovaj sarajevski hroničar redovno određuje kao "bosanski", ali i na teritorij – povijesni i društveni prostor Bosne. Uz to što ovakvo što upućuje ne samo na važni kontinuitet u bosanskoj nominaciji i jezika i teritorija već i na njihovu vrlo usku, neraskidivu međusobnu vezu, u pitanju je i još jedan značajni autoreferencijalni pokazatelj i u smislu odnosa prema "turćiji", ali i u smislu odnosa prema usmenoknjiževnoj praksi drugih naroda u Bosni te bosanskom susjedstvu Bašeskijine druge polovine 18. st. Naime, dok je "turćija", odnosno sevdalinka, kao vlastita "turska pjesma" predstavljala izrazitu bošnjačku usmenoknjiževnu posebnost, i to kako u književnom, tako i u muzičkom aspektu, pojavu koja kao takva nije izvorno bila prisutna izvan njezine matične, bosanskomuslimanske, a potom bosanskohercegovačke sredine, dotle su druge usmenoknjiževne vrste koje navodi Bašeskija – "bosanske narodne pjesme", "bosanske junačke pjesme" i "bosanske seoske pjesme" – bile vidno bliže usmenom književnom stvaranju drugih južnoslavenskih naroda, ali i dalje dovoljno drugačije i prepoznatljive, odnosno zasebne i, konačno, svoje. To je, po svemu sudeći, i razlog što ih Bašeskija imenuje bosanskom odrednicom, razlikujući ih tako i od vlastitih "turćija", tj. sevdalinki, ali i od sličnog, paralelnog šireg južnoslavenskog usmenog književnog stvaranja

[33] Usp.: Risto Pekka Pennanen, "Lost in Scales: Balkan Folk Music Research and the Ottoman Legacy", *Muzikologija*, god. VIII, br. 8, Beograd: Muzikološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 2008, str. 127-147.

[34] Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 14.

koje je, u karakterističnom kolanju usmenoknjiževnih sadržaja i tvorbi širom južnoslavenskog prostora, sarajevskom ljetopiscu zasigurno moralo biti dobro poznato. A to će onda kazati da je već u Bašeskijinoj drugoj polovini 18. st. bošnjačko usmeno književno stvaranje bilo i jasno zaokruženo kao samosvojna usmenoknjiževna praksa jedne zajednice, ali i uveliko razuđeno i slojevito unutar samog sebe, pri čemu je ovakvo što uključivalo i svijest o vlastitoj posebnosti, ali i svijest o vlastitoj unutrašnjoj složenosti, tim prije što ova autoreferencijalna svjesnost o vlastitom književnom stvaranju u bošnjačkoj usmenoj književnosti u Bašeskijinu vremenu traje najmanje više od dva i po stoljeća. Moguća sumnja u to da li je Bašeskija mogao imati ovakav uvid i ovakvo razumijevanje bošnjačkog usmenog književnog stvaranja razrješava se uzme li se u obzir Bašeskijino očito vrlo pažljivo, suptilno razlikovanje užih usmenoknjiževnih žanrova, odnosno njegov dokazani interes i za upravo usmenoknjiževnu praksu, o čemu između ostalog svjedoči i to da su uza sami *Ljetopis* sačuvane i usmene, narodne pjesme koje je zabilježio Bašeskija.

U svojem *Ljetopisu* Mula Mustafa Bašeskija ostavio je vrijedna svjedočanstva i o kreatorima te prenosiocima bošnjačke usmenoknjiževne tradicije Sarajeva druge polovine 18. st. – usmenoknjiževnim kazivačima i pjevačima, i to o njih sveukupno pet. Upravo u ovom kontekstu, uz ranije informacije, Bašeskija donosi i druge važne autoreferencijalne pokazatelje i vijesti o stanju bošnjačkog usmenoknjiževnog sistema njegova vremena. Među njima posebnu pažnju zaslužuju barem dvije, od kojih je jedna zapravo podatak o smrti pjevača Jašara Šukrića, za kojeg Bašeskija kaže: "Sve junake s Krajine i njihove čete nabrojio bi u jednoj pjesmi naizust."[35] Riječ je, naime, o izrazito značajnoj obavijesti o već također zaokruženoj i prepoznatljivoj pojavi bošnjačke krajišničke epike kao, naime, naročito važnom regionalnom toku bošnjačke usmene poezije uopće, a koji je, dakle, već u drugoj polovini 18. st. bio sasvim jasno i cjelovito uobličena usmenoknjiževna pojavnost. A to će, opet, kao još jedan u nizu autoreferencijalnih pokazatelja važnih u povijesti ideje bošnjačke književnosti te njezina statusa i identiteta, ukazati i na rano teritorijalno raslojavanje bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, što je povijesnorazvojni proces koji se odvija uporedo s procesom raslojavanja bošnjačke usmenoknjiževne prakse temeljem opozicije grad – selo, kao i s procesom tematsko-sadržajnog raslojavanja bošnjačke usmene književnosti. U pitanju je, očito, već sasvim zrela usmenoknjiževna tradicija.

Uz ostale, Bašeskija donosi i još jednu informaciju važnu i za razumijevanje povijesnih aspekata bošnjačke usmene književnosti, ali i za povijest ideje bošnjačke književnosti uopće. Naime, bilježeći smrt još jednog narodnog pjevača, ovaj put izvjesnog Baba-Alije, Bašeskija ispisuje svoj najduži, ali i najživopisniji zapis onda kad je riječ o narodnim pjevačima koje spominje u *Ljetopisu*:

> *Baba-Alija, koji zapravo ne bijaše bâbâ. To je herif kojem se ne bi mogao naći primjer u hiljadu godina. Bio je siromašnog stanja, ranije je bio pekar, a kasnije službeni telal. Bio je pobožan, na glavi je imao astar. Njegove kretnje i govor bijahu kao u kakvog junaka. Bio je pravi i do najvišeg stepena maskaradžija. Osobito je znao pjevati bosanske junačke pjesme uz tamburu ili bi umjesto tambure uzeo komad drveta. Tom prilikom bi hvalio junake, a*

[35] Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1997, str. 329.

dušmanima sjekao glave. Pri tome bi pravio kretnje rukama i čitavim tijelom. Tako su ga jednom, kada je bio u Dubrovniku, naslikali kada su vidjeli njegovu vještinu. Svijet mu se mnogo smijao.[36]

Zapis je višestruko interesantan. Jezgrovito, u ograničenom iskazu, s minimalnim jezičkim sredstvima, ali s izoštrenim smislom za suštinski važan detalj, dakle onako kako je to kod Bašeskije i inače slučaj, posebno u najuspjelijim recima *Ljetopisa*, zapis nudi uvid u čitav niz važnih pojedinosti. U zapisu se izvještava i o socijalnom položaju narodnih pjevača Sarajeva u drugoj polovini 18. st., koji su, kao i Baba Alija, najčešće bili slabijeg imućnog stanja, ali cijenjeni, i o načinima izvođenja usmene poezije, uključujući i informacije o važnim elementima pučkog scenskog, "maskaradžijskog" predočavanja te instrumentima uz koje se pjevalo, poput tambure koja se spominje na ovom mjestu, odnosno o tematsko-sadržajnim aspektima narodnog pjevanja, a posebnu pažnju zaslužuje vijest o gostovanju Baba-Alije u Dubrovniku.

Nesumnjivo, u pitanju je i jedna od važnih obavijesti o nastavku još u ranom srednjovjekovlju razvijenih prisnih veza Bosne i Dubrovnika, no Bašeskijin važni detalj nudi i više od ovog. Riječ je i o svjedočanstvu o pojavi putujućih narodnih pjevača, koji su istovremeno i neka vrsta nosilaca narodnoga glumišta, svojevrstan bosanski ekvivalent putujućim glumačkim družinama u zapadno-evropskom kontekstu, ali i o ovaj put nešto drugačijem, a također izrazito važnom pokazatelju vanjskog, stranog interesa za bošnjačko usmeno književno stvaranje, baš kao i karaktera ove strane, vanjske recepcije bošnjačke usmeno-književne umjetnosti. Pritom, nije, nažalost, poznato kojim je povodom siromašni, ali kao pjevač uvažavani Sarajlija Baba Alija putovao u Dubrovnik i kod koga, a isto tako nije poznat ni repertoar koji je u Dubrovniku pjevao, ali se iz Bašeskijina zapisa sa značajnom vjerovatnoćom može pretpostaviti da je riječ o istom repertoaru koji je ovaj narodni pjevač pjevao i u Sarajevu, onom u kojem bi "hvalio junake, a dušmanima sjekao glave", dakle ne o repertoaru koji bi bio izmijenjen u drugačijoj sredini i prilagođen njezinim očekivanjima, odnosno njezinoj slici svijeta. A, uza značajne informacije koje se tiču Dubrovnika u drugoj polovini 18. st. i njegova kulturnog života, ovakvo što upućuje i na vrlo važan zaključak da se u apostrofiranom slučaju dubrovačke recepcije bošnjačke usmene epike radilo zapravo i o naročitoj, očito egzotiziranoj recepciji jednog sličnog, ali ipak drugačijeg epskog pjevanja iz susjednog "tamnog vilajeta", a što je najvjerovatnije i razlog zbog kojeg su Dubrovčani naslikali višestruko neobičnu pojavu Baba-Alije. Istovremeno, i ovaj detalj potvrđuje samosvojnost bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, kao i niz ranijih, s tim što se sad po prvi put daju naslutiti i važni vrednosni sudovi, i to i unutrašnji, koje daje i sam Bašeskija, ali i vanjski, koji dolaze iz Dubrovnika, a koji su za bošnjačku usmenoknjiževnu praksu očito bili vrlo povoljni.

Kako to uz *Erlangenski rukopis* i *Ljetopis* Mula-Musafe Bašeskije pokazuju i nekolike druge, manje važne vijesti iz 18. st., poput npr. sakupljačkog rada Marca Renéa Breuèrea Desrivauxa, sina francuskog konzula u Dubrovniku koji je poznatiji kao Marko Bruerović,[37]

[36] Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, prijevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1997, str. 205.

[37] Usp.: Munib Maglajlić, "Bošnjačka usmena lirika", *Usmena lirika Bošnjaka*, prir. Munib Maglajlić, Sarajevo: *Preporod*, 2006, str. 11.

bošnjačko usmeno književno stvaranje u 18. st. doživjelo je, dakle, i svoje prve cjelovite zapise, ali i početak svoje šire izvanbosanske, međunarodne recepcije te vanjskog priznanja i u aksiološkom smislu. No, to se posebno odnosi na jedan drugi i otud često spominjani osamnaestostoljetni izvor – putopisnu knjigu *Put po Dalmaciji* (*Viaggio in Dalmazia*, 1774) talijanskog prirodoslovca opata Alberta Fortisa. Tu je, naime, prvi put objavljen bez sumnje najpoznatiji tekst bošnjačke usmene književnosti uopće – glasovita balada *Hasanaginica*, odnosno, kako ju je izvorno naslovio Fortis, *Xalostna pjesanza plemenite Asan-Aghinize*.[38]

Fortisovo putovanje u Dalmaciju i njegovo zapisivanje te objavljivanje *Hasanaginice* karakteristična je slika nekih od važnih pojava u Evropi posljednje trećine 18. st. Na tragu ideja evropskog racionalizma i prosvjetiteljstva, a u praskozorje predromantičarskih književnih i kulturalnih gibanja, posebno tragom ideje "povratka prirodi" Jean-Jacquesa Rousseaua i tzv. "osijanizma", odnosno uopće ranog interesa za izvornu, narodnu kulturu koji će se na ovoj osnovi razviti i kulminirati u evropskom romantizmu, Fortis 1771. godine stiže u tad mletačku Dalmaciju, pri čemu naročitu pažnju posvećuje jednoj od evropskih drugosti ovog vremena – Dalmatinskoj zagori. Fortisa, naime, posebno zanimaju evropski "plemeniti divljaci", "ljudi iz prirode", netaknuti i neizmijenjeni tad savremenom kulturom i civilizacijom, koje pronalazi u žiteljima dalmatinskog zaleđa, a koje imenuje kao "Morlake".[39] To, pritom, nije više isključivo davnašnja zajednica vlaškog porijekla koja se u međuvremenu slavenizirala i asimilirala u širem etničkom okruženju, već, bez obzira na njihovo porijeklo, Fortisovi "Morlaci" zapravo su uopće žitelji ruralne, planinske dalmatinske unutrašnjosti, odnosno specifičnog prostora dinamične granice i tromeđe između Mletačke republike, Habsburške monarhije i Osmanskog carstva, a koje Fortis jasno razlikuje od stanovništva dalmatinskog priobalja, koje je cjelovito bilo uključeno u ondašnju savremenu kulturu i civilizaciju, a posebno u mletačko-talijanski kontekst. U slučaju Fortisovih "Morlaka" u pitanju je, dakle, naročiti egzonim, naziv izvana pripisan žiteljima dalmatinskog zaleđa u skladu s mletačko-talijanskom praksom imenovanja Fortisova vremena, pri čemu je ovaj naziv uključivao i žitelje nekadašnjeg Bosanskog ejaleta, odnosno onih teritorija Osmanskog carstva koji nakon mletačko-osmanskih sukoba s kraja 17. st., a posebno Kandijskog rata (1645-1699) i Morejskog rata (1684-1699), prelaze u mletački posjed. Naziv "Morlaci" odnosi se stoga i na stanovništvo kraja odakle po svemu sudeći dolazi *Hasanaginica* – žitelje Imotskog i njegove okoline, dotadašnjeg bosansko-osmanskog teritorija koji Mlečani zauzimaju 1717. godine, nakon čega se muslimanski dio stanovništva ovog prostora ili povlači u još dublju unutrašnjost, na preostali bosanski teritorij pod vlašću Osmanskog carstva, ili, pak, ostaje pod mletačkom vlašću, najčešće uz konvertiranje na kršćanstvo.[40]

---

[38] Usp.: Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, mit Einführung und Bibliographie herausgegeben von Jovan Vuković und Peter Rehder, München - Sarajevo: Otto Sagner – Veselin Masleša, 1974.

[39] Usp. npr.: Larry Wolf, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 2003; odnosno: Inoslav Bešker, "Morlaci i morlakizam u književnosti", *Književna smotra*, god. 34, br. 123, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2002, str. 113-124.

[40] Usp. npr.: Tea Mayhew, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule:* Contado di Zara *1645-1718*, Rim: Viella, 2008.

Ovakvo što jeste, dakle, "Morlakija"[41] - svijet u koji je 1771. godine prispio Alberto Fortis i koji je predočio njegov *Put po Dalmaciji*, odnosno to je onaj svijet u kojem se našla i balada *Hasanaginica*. Predstavljajući evropskom racionalističko-prosvjetiteljskom čitateljstvu njegovu "morlačku" drugost, odnosno njegov "morlački" alteritetski antipod, Fortis se, u skladu s novim, predromantičarskim impulsima svojeg vremena, istovremeno poveo i za "osijanizmom" kao još jednim važnim trendom u Evropi tokom posljednje trećine 18. st., pa je, slično tobožnjem predstavljanju zaboravljenih i u vremenu izgubljenih Ossianovih keltsko-gaelskih pjesama kod škotskog pjesnika Jamesa MacPhersona tokom šezdesetih godina 18. st. u Velikoj Britaniji, evropskoj čitalačkoj publici predočio i iskonsku, savremenošću neiskvarenu duhovnu kulturu "Morlaka" te njihovu "divlju" a "plemenitu" književnost. Upravo u ovom kontekstu Fortisov *Put po Dalmaciji* donosi i tekst koji je Evropa njegova vremena upoznala pod naslovom *Xalostna pjesanza plemenite Asan--Aghinize*, pri čemu je *Hasanaginica* u knjizi Alberta Fortisa trebala predstavljati izuzetan primjer istovremeno i "divljeg", ali i "plemenitog" duhovnog života "Morlaka", njegovu, naime, osobenu egzotiku, koja je bila utoliko veća zbog očitog, još egzotičnijeg muslimanskog udjela u ovoj "pjesmi-tužaljki". To je nesumnjivo i jedan od razloga zbog kojih Fortis u knjizi donosi i cjelovit tekst pjesme, a potom i njezin talijanski prijevod, kao i uvodnu bilješku u kojoj ukratko predstavlja ovu pjesmu, uključujući i njezin egzotični aspekt glasovitog Hasanaginičina stida, za koji Fortis u perspektivi osamnaestostoljetne racionalističko-prosvjetiteljske Evrope kaže da bi se "među nama činio čudnim".[42] A tako je bošnjačka usmena književnost dobila i svoj prvi poznati prijevod na neki strani jezik (*Canzone dolente della nobile sposa d'Asan-Aga*), pa na neki način i svoje prvo koliko-toliko cjelovito moguće tumačenje.

Međutim, Fortis ne navodi otkud mu *Hasanaginica*, pa je uprkos brojnim kasnijim pokušajima odgonetanja ovog pitanja, vjerovatno zauvijek ostalo nepoznato između ostalog i to je li Fortis čuo *Hasanaginicu* u narodu, ko mu ju je eventualno kazivao ili pjevao i u kakvoj prilici i sl., ili je, pak, riječ o Fortisovu prijepisu nekog ranijeg zapisa *Hasanaginice*, npr. onog iz tzv. *Splitskog rukopisa*, o čemu, kao i o prethodnim pitanjima, postoje tek određene pretpostavke, ali opet ne i sigurni ili barem dovoljno vjerovatni odgovori.[43] Također, nije općeprihvaćeno ni to je li *Hasanaginica*, poput drugih poznatih bošnjačkih usmenih balada, usmenoknjiževno pjesničko uobličenje nekog stvarnog zbivanja iz prošlosti, baš kao što nije općeprihvaćen ni mogući historijski identitet njezinih likova, mada je gotovo izvjesno da ovaj osobeni usmenoknjiževni pjesnički tekst pripada krugu balada s lokalnim obilježjima, slično drugim značajnim baladama bošnjačke usmene književnosti.[44] U slučaju

[41] Usp.: Borna Fürst-Bjeliš, "Toponimija i percepcija u prostoru Triplex Confiniuma: Morlakija", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 32-22, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999/2000, str. 349-354.

[42] Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, prev. Mate Maras i Darko Novaković, Zagreb: Globus, 1984, str. 63.

[43] Usp. npr.: *Hasanaginica 1774-1974: Prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, prir. Alija Isaković, Sarajevo: Svjetlost, 1975.

[44] Usp.: Munib Maglajlić, "Pjesma o plemenitoj Hasan-aginoj ljubi", *Usmena balada Bošnjaka*, Sarajevo: *Preporod*, 1995, str. 61-62.

da ih je eventualno imao, neki od razloga zbog kojih je Fortis možda izostavio neke od ovih i ovakvih informacija, uključujući i informaciju o tome kako je saznao za samu baladu, mogli bi se, možda, ticati upravo i Fortisova nesumnjivog ugledanja na toboženjeg sakupljača Ossianovih pjesama Jamesa MacPhersona, odnosno Fortisova inicijalnog utemeljenja i u "osijanizmu" posljednje trećine evropskog 18. st. Naime, možda je upravo zbog ovog i ciljano određena pitanja u vezi s pjesmom koju je otkrio Fortis ostavio neodgovorenim, intrigantnim i gotovo mističnim, što je pretpostavka kojoj u prilog može ići i to da će upravo ova "ossianska" egzotika i tajna *Hasanaginice* u Evropi ovog vremena rezultirati i pojavom svojevrsne fasciniranosti "Morlacima" i njihovom izvornom, "primitivnom" kulturom poznatom pod nazivom "morlakizam"[45]. O ovom, između ostalog, može svjedočiti i to da je *Hasanaginica* jedan od tek dva izvorno usmenoknjiževna teksta koji su se našli u zbirci *Gusle* (*La Guzla*, 1827) istaknutog francuskog pisca 19. st. Prospera Mériméea, toboţnjem "izboru ilirskih pjesama skupljenih u Dalmaciji, Bosni, Hrvatskoj i Hercegovini", odnosno čuvenoj romantičarskoj književnoj mistifikaciji nastaloj na temelju upravo "osijanizma" i "morlakizma".

U svakom slučaju, uz to što su od neprocjenjive važnosti onda kad je o riječ zapisivanju te, praktično, sačuvanju *Hasanaginice*, a potom i onda kad je riječ o njezinu širokom međunarodnom populariziranju, Fortisov neupitni "osijanizam" i "morlakizam" koji odavde proizlazi istovremeno su i početak krize stvarnog identiteta i relativiziranja pripadnosti ove balade muslimanskom, odnosno bošnjačkom usmenom književnom stvaranju. Ovakvom čemu dodatno je doprinijelo i to što je "morlačka" odrednica, a koja, dakle, otpočetka prati *Hasanaginicu*, izrazito složenog značenja, različitog u drugačijim historijskim i kulturalnim kontekstima, pa će u kasnijim vremenima biti i različito tumačena, a najčešće kao hrvatska i/ili srpska, posebno počev od 19. st. i vremena nacionalnog romantizma na Slavenskom jugu. Tako će doći do paradoksa da će najpoznatiji bošnjački usmenoknjiževni tekst već u startu s jedne strane izgubiti ključnu odrednicu svojeg porijekla i uopće svoju stvarnu pripadnost, dok će s druge strane postati jedna od evropskih književnih senzacija počev od posljednje trećine 18. pa sve do sredine 19. st., s velikim ugledom i kasnije, javljajući se pritom i u brojnim prijevodima na evropske jezike te vezujući se tako čak i za neka od ključnih imena evropske književnosti i kulture ovog vremena. Nakon prvog, početnog Fortisova talijanskog prijevoda, *Hasanaginica* se, naime, već prvih narednih godina pojavljuje i na njemačkom u prijevodu Clemensa Werthesa (1775), a odmah zatim i Johanna Wolfganga von Goethea (1775), potom u anonimnom francuskom prijevodu (1778), zatim na mađarskom, na koji je prevodi Ferenc Kazinczy (1789), na latinskom, i to u prijevodu Dubrovčanina Đure Ferića (1798), nakon čega slijede dva uzastopna engleska prijevoda – prijevod Sir Waltera Scotta (1798/99) i Johna Boyda Greenshieldsa (1800). Isto se nastavlja i u prvoj polovini 19. st., pa se *Hasanaginica* javlja ponovo na francuskom, ovaj put u prijevodu Charlesa Nodiera (1813), kao i na češkom u prijevodu Samuela Rožnaya (1813), potom na poljskom, na koji je prevodi Kazimierz Brodziński (1819), još jednom na njemačkom, i to u prijevodu Therese von

[45] Usp. npr.: Larry Wolf, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Standford University Press, Standford, 2003; odnosno: Inoslav Bešker, "Morlaci i morlakizam u književnosti", *Književna smotra*, god. 34, br. 123, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 2002, str. 113-124.

Jacob, poznate i pod književnim imenom Talvj (1826), zatim na ruskom, na koji je prevodi Aleksandar H. Vostokov (1827), te ponovo na engleskom, no ovaj put u prijevodu Johna Browinga (1827), kao i opet na francuskom, sad i kao prijevod Prospera Mériméea (1827), zatim na švedskom u prijevodu Johana Ludviga Runeberga (1830) te iznova na francuskom, na koji je ovom prilikom prevodi Gérard de Nerval (1830). U istoj, prvoj polovini 19. st. *Hasanaginica* će se pojaviti i u slovenačkom prijevodu Jakoba Zupana (1832), kao i u još jednom francuskom prijevodu – prijevodu Claudea Fauriela (1832), a potom će ponovo biti prevedena na ruski, što će ovaj put učiniti Aleksandar S. Puškin (1835), a nakon toga ponovo i na francuski, i to u prijevodu Adama Mickiewicza (1841) itd.[46] *Hasanaginica* je, isto tako, odmah uvrštena i u glasovitu antologiju *Narodne pjesme* (*Volkslieder*, 1778/79) Johanna Gottfrieda von Herdera, poznatiju pod njezinim naslovom u drugom izdanju *Glasovi naroda u pjesmama* (*Stimmen der Völker in Liedern*, 1807), prvog velikog, a vrlo brzo naročito utjecajnog izbora usmenog književnog stvaranja evropskih naroda, posebno kod evropskih romantičara, gdje se, kao reprezentativni primjer onog što je bio Herderov ideal narodnog jezika i narodnoga genija, javila u Goetheovu prijevodu s naslovom *Tužbalica o plemenitoj gospi Asan Aginoj* (*Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga*). Pa ipak, u pravilu, u svim ovim slučajevima, uključujući i Herderov antologijski okvir usmene poezije različitih naroda i njihovih jezika, *Hasanaginica* nije posmatrana primarno kao dio usmenog književnog stvaranja zasebne zajednice južnoslavenskih, odnosno bosanskih muslimana, niti je ova zajednica smatrana njezinim zasebnim matičnim stvaralačkim kontekstom, već je to bio najčešće kontekst isključivo hrvatskog i/ili srpskog naroda, odnosno kontekst isključivo hrvatske i/ili srpske književnosti.

Pitanje pripadnosti i određenja *Hasanaginice*, koja će ubrzo postati i dijelom usmeno-književnog zanimanja Vuka S. Karadžića i njegove folklorističke koncepcije, postalo je tako prije svega pitanje hrvatske i srpske književnosti i njihovih međusobnih odnosa, i kao takvo trajat će tokom cijelog 19. st., a u manje-više istom ili sličnom smislu prisutno je i kasnije, tokom cjeline 20. st., sve do danas, pri čemu je problem pripadnosti *Hasanaginice* funkcionirao i kao okvir borbe za usmenoknjiževnu baštinu te uopće književno naslijeđe, ali i kao problem širih razmjera, uključujući i političko-ideološki te nacionalno-teritorijalni aspekt. Uz veliki broj drugih mogućih primjera, ovakvo što vjerno može posvjedočiti i primjer vezan za tzv. Meštrovićevu *Hasanaginicu*, odnosno verziju ove pjesme koju je – kako se navodi – prema zapisu na temelju sjećanja iz djetinjstva istaknutog hrvatskog skulptora i arhitekta Ivana Meštrovića u zagrebačkom časopisu *Nova Evropa* 1932. godine objavio Milan Ćurčin, pokretač i urednik ovog časopisa i srpski historičar književnosti. Radeći, naime, na srpsko-hrvatskom književnom, kulturnom i političko-državnom jedinstvu, što je bio dio misije časopisa koji je vodio, Ćurčin između ostalog insistira na slijedećoj poziciji *Hasanaginice* "u narodu":

> *"Hasanaginica" je očigledno potekla iz slojeva našega naroda koji sebe i svoj jezik nazivaju* hrvatskim *imenom. To dokazuju pisani izvori i Fortisova originala (Splitski Rukopis) i mnogobrojnih varijanata (vidi Gezemanovu raspravu) iz primorske Dalmacije i sa otokâ, kao i cela sredina u kojoj je ova gradja nadjena i prikupljena. To dokazuje još bolje živa pesma*

[46] Usp.: *Hasanaginica 1774-1974: Prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, prir. Alija Isaković, Sarajevo: Svjetlost, 1975, str. 7-8, 621-683.

koja se još čuva i predaje u brdima zagorske Dalmacije, o čemu tako rečito govori Meštrovićeva verzija koju smo ovde saopštili. A kako je baš "Hasanaginica" probila našoj narodnoj pesmi put u svet, bilo bi pravo da se u svetskoj literaturi, kad je o njoj reč, spominje hrvatsko ime naporedo sa srpskim imenom (koje je Vuk popularisao). Zabunu o "Morlacima" trebalo bi, bar u nauci i književnosti, popraviti, i stvar objasniti.

Govorim danas ovako zato što sam za ovih poslednjih dvadesetak godinâ saznao više činjenicâ – s obzirom na narodne pesme i njihovo širenje, poimenice u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, – za koje ranije nisam znao (naprimer, da u Dalmaciji i nema pravoslavnih *guslarâ); a onda, i poglavito, zato što mislim da treba, u ovim našim sadašnjim nacijonalnim prilikama, poći malo unazad pa povesti računa o tome da nisu svi, nažalost, našega uverenja o jedinstvenosti onoga što se zove* srpsko *i* hrvatsko*, i da će biti još potrebno boriti se da to uverenje počne opet dublje hvatati korena, a da se dotle svačije mišljenje ima uvažavati. Inače, nama može biti samo drago u duši da smo došli do ovog širega iskustva o poreklu i domovini naših narodnih pesama, jer nas ono učvršćuje u tom našem uverenju o nedeljivosti narodne teritorije i istovetnosti ne samo narodnog jezika nego i narodne duše.*[47]

Iako piše o poziciji *Hasanaginice* "u narodu", Ćurčin je – očito – ni na koji način ne veže (i) za književno stvaranje onovremenih jugoslavenskih muslimana, već, naprotiv, pokušava uspostaviti tek neku vrstu isključivo srpsko-hrvatskog konsenzusa u vezi s ovom baladom. A tako se samo potvrđuje ona situacija u kojoj će kriza njezina statusa i veze s bosansko-muslimanskim usmenim književnim stvaranjem, odnosno bošnjačkom književnošću uopće, još od vremena njezina prvog spomena i objavljivanja pod "morlačkom" odrednicom postati, dakle, neizostavno povezana s *Hasanaginičinim* imenom.

Hasanaginica, međutim, nesumnjivo pripada prije svega južnoslavenskoj muslimanskoj usmenoknjiževnoj praksi, odnosno bošnjačkoj usmenoj tradiciji, mada su njezini odjeci, uključujući i bitno drugačije verzije ove pjesme, prisutni i šire, posebno upravo u dalmatinskoj usmenoknjiževnoj baštini. O njezinu bošnjačkom karakteru već na prvi pogled svjedoči cjelokupan unutarknjiževni svijet ove balade, a naročito njegovi složeni socijalni aspekti,[48] posebno porodično-rodbinski, ali i klasni, koji su karakteristični isključivo za muslimansku zajednicu i koji su sa svim svojim specifičnim pojedinostima, koje nerijetko reflektiraju i detalje muslimanske vjerske običajnosti i prava, mogli u datoj mjeri biti dovoljno poznati i bliski tek pripadnicima muslimanske zajednice, naročito s obzirom na vremenski kontekst u kojem je balada nastala. U tom smislu, gotovo je nemoguće da bi pjesma poput *Hasanaginice* mogla nastati izvan sredine kojoj su muslimanski socijalni aspekti života tek posredno poznati i faktički nevlastiti, tuđi i strani. Ovom, također, idu u prilog i drugi, a prije svega književnohistorijski pokazatelji.

Svijet o kojem govori *Hasanaginica*, svijet u kojem u Dalmatinskoj zagori postoje age, begovi i kadije, njihovo društvo i zajednica, odnosno uopće onaj način života koji je karakterističan za Osmansko carstvo, a posebno za osmansku Bosnu, među Fortisovim "Morlacima" mogao je postojati samo do mletačkog osvajanja Imotskog i okoline, dakle nužno prije 1717. godine, a u tom svijetu *Hasanaginica* je morala biti prisutna barem neko vrijeme, vjerovatno mjereno desetljećima, jer teško da bi se u suprotnom slučaju priča iz "turskog" doba mogla

[47] Milan Ćurčin, "*Hasanaginica* u narodu (Meštrovićeva verzija.)", *Hasanaginica 1774-1974: Prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, prir. Alija Isaković, Sarajevo: Svjetlost, 1975, str. 352-353.

[48] Usp. npr.: Muhsin Rizvić, "Socijalni aspekti Hasanaginice", *Poetika bošnjačke književnosti*, Sarajevo: *Ljiljan*, 1994, str. 136-151.

održati u novom, postosmanskom periodu kraja o kojem je riječ. Da bi zaživjela i prenijela se dalje, do Fortisove 1774. godine, a pogotovo do Ćurčinova dječaka Meštrovića s kraja 19. i početka 20. st. i njegove moguće verzije *Hasanaginice*, usmena tradicija trebala je, naime, vrijeme, ali i povoljne uvjete za tradicijsko oblikovanje i prenošenje, što ne bi bilo moguće da balada nije nastala barem nekoliko desetaka godina prije kraja osmanske vlasti u imotskom kraju, odnosno dalmatinskom zaleđu. A to je već ono vrijeme kad u Fortisovoj "Morlakiji" još uvijek živi i muslimanska zajednica sa svojom tradicijskom kulturom, a koja je nerazdvojna cjelina s ostatkom tradicijske kulture ostalih južnoslavenskih muslimana, uključujući i usmenu književnost. Kako je istaknuto, samo u ovoj zajednici moguć je bio nastanak pjesme kakva je *Hasanaginica*, a nestanak ove zajednice u imotskom kraju i dalmatinskom zaleđu, odnosno njezino povlačenje prema Bosni ili konvertiranje u kršćanstvo, nije nužno moralo značiti i nestanak same balade – balada je kao već oblikovana i ukorijenjena usmenoknjiževna tradicija mogla nastaviti svoj život i izvan zajednice u kojoj je nastala, baš kao i kod prevjerenih članova zajednice, koji su je još neko vrijeme mogli čuvati kao naslijeđeno tradicijsko dobro. Uz to kako je *Hasanaginica*, direktno ili nekim posrednim putem, mogla dospjeti do Fortisa, ovakvo što moglo bi, isto tako, objasniti i ograničenu teritorijalnu rasprostranjenost same balade, kao i inače mali, vrlo ograničen broj njezinih mogućih verzija, baš kao i djelimičnu prisutnost *Hasanaginice* izvan njezina izvornog muslimanskog, bošnjačkog konteksta.

Pri svemu ovom, neupitnu pripadnost *Hasanaginice* južnoslavenskoj muslimanskoj, odnosno bošnjačkoj tradiciji kao takvoj potvrđuju i ona moguća tumačenja po kojima historijsko jezgro balade čini bračni nesporazum stvarnih ličnosti iz sredine 17. st. – Hasanage Arapovića (1612-1699) iz Zagvozda, po rođenju Mostarca, a kasnije, u vrijeme koje pripada zbivanjima balade, dizdara tvrđave u Zadvarju u Imotskoj krajini, i njegove supruge begovice Fatime Pintorović (1620/21-1646/47), porijeklom iz Klisa, a starinom iz Ljubuškog.[49] Riječ je, dakle, o ličnostima i zbivanju iz vremena neposredne prisutnosti muslimana u dalmatinskom zaleđu, a što na osnovi apostrofiranog specifičnog svijeta same balade implicira i njezina upravo muslimanskog sastavljača ili, prije, muslimansku sastavljačicu. Ovakvo što unekoliko može potvrditi i znatno kasnije svjedočanstvo također Mostarca Husage Čišića, posebno istaknute ličnosti mostarskog, ali i uopće bosanskohercegovačkog društveno-političkog života između dvaju svjetskih ratova te sredinom 20. st., a koji se prema vlastitom porodičnom predanju zabilježenom kod Ota Bihalji-Merina, srpskog historičara umjetnosti i književnika, ispostavlja i kao mogući potomak upravo glasovitog Hasan-age i njegove ljube.[50] Pritom, Čišićeva predaja potvrđuje stvarni bračni nesporazum Hasan-age i Hasanaginice, mada upozorava i na izvjesna odstupanja priče same balade u odnosu na u porodičnom predanju sačuvano svjedočanstvo realnog zbivanja, no koje, nažalost, Bihalji-

[49] Usp. npr.: Radmila Pešić, "Pitanje istoričnosti ličnosti Hasanage i Hasanaginice", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, god. 4, sv. 1, Beograd:Međunarodni slavistički centar, 1974, str. 399-405; odnosno: Mate Kuvačić-Ižepa, *Čija je Asanaginica*, Split: Naklada Bošković, 2007; Mijo Milas, *Asanaginičina domovina*, Split: Matica hrvatska, 2011; Vahida Šeremet, *"Hasanaginica" od 1646. godine do danas: Knjiga puta do ishodišta (Studija)*, Tuzla: PrintCom, 2013.

[50] Usp.: Munib Maglajlić, "Pjesma o plemenitoj Hasan-aginoj ljubi", *Usmena balada Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod, 1995, str. 56-58.

-Merin nije zabilježio. Eventualno, svemu ovom mogla bi se dodati i mogućna naznaka usmene tradicije o bračnom razlazu Hasan-age i Hasanaginice koju nudi nešto ranija bošnjačka pjesma ove tematike iz *Erlangenskog rukopisa* jer, bez obzira na bitne razlike između ove pjesme i balade *Hasanaginica*, kao i bez obzira na prije svega hronološka nepodudaranja vijesti iz *Erlangenskog rukopisa* i književnohistorijskih tumačenja o mogućim historijskim precima kasnijih likova same balade, nije ipak potpuno isključena ni izvjesna mogućnost veze između ovih dviju pjesama, barem u smislu nekog još uvijek nerazjašnjenog zajedničkog okvira ili polazišta, a na temelju npr. jedinstvenog bošnjačkog usmenoknjiževnog sistema.

Uz ovo, važno je napomenuti i to da, govoreći o književnom stvaranju "Morlaka", Fortis spominje i jezik koji imenuje kao "bosanski", a kojim po njemu govore "Morlaci" u unutrašnjosti, za razliku od "ilirskog", kojim se govori u Primorju,[51] a što, dakle, implicira važnu činjenicu da je i prema Fortisu jezik *Hasanaginice* zapravo bosanski, čime je njezina vezanost za bošnjačko usmeno književno stvaranje dodatno potvrđena. Uostalom, iako će je pod utjecajem Vuka S. Karadžića i uopće sličnih onovremenih shvatanja i sam kontekstualizirati u nacionalne okvire srpske književnosti, muslimanski karakter *Hasanaginice* vrlo rano primjećuje i npr. Adam Mickiewicz, koji u svojim predavanjima na prestižnom Collège de Franceu tokom 1840. i 1841. godine, uz isticanje izuzetnih pjesničkih vrijednosti ove balade, zaključuje da je *Hasanaginica* zapravo "muslimanska pjesma".[52] Uprkos prisutnom hrvatskom i/ili srpskom određenju *Hasanaginice*, ovakva njezina razumijevanja javljat će se, naravno, i kasnije, prije svega kod jednog broja drugih stranih autora, dok će – sasvim razložno – u bošnjačkoj recepciji *Hasanaginice* njezin muslimansko-bošnjački karakter predstavljati stalno i neupitno, samorazumljivo mjesto. Uz druge različite primjere, ovakvo što, također, dodatno će se potvrđivati i u mogućim dalekim odjecima ove balade u bošnjačkom usmenom književnom stvaranju i znatno kasnije, čak i krajem 19. te početkom 20. st., kao npr. u zapisu jedne ovakve, bitno izmijenjene varijante *Hasanaginice* objavljenom u prvom godištu znamenitog bošnjačkog časopisa *Behar* 1900. godine[53] – iako se ova varijanta *Hasanaginice* višestruko razlikuje i od Fortisova zapisa ove balade i od njezine moguće varijante u *Erlangenskom rukopisu* iz prve trećine 18. st., jasno je da je u pitanju stvarna i trajna prisutnost pjesme o Hasan-aginoj ljubi u kolektivnom i kulturalnom pamćenju Bošnjaka. Ovakvo što, najzad, svjedoči i bošnjačka pisana književnost, prije svega novija bošnjačka književna praksa, kojoj je *Hasanaginica* jedna od najistaknutijih tradicijskih prethodnica, odnosno jedan od naročito povlaštenih elemenata njezina kulturalnomemorijskog sistema i uopće važan faktor u njezinim unutrašnjim konektivnim strukturama.[54]

---

[51] Usp.: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, prev. Mate Maras i Darko Novaković, Zagreb: Globus, 1984, str. 59-60.

[52] Usp.: Adam Mickiewicz, "La mort de la femme de Hassan Aga", *Hasanaginica 1774-1974: Prepjevi, varijante, studije, bibliografija*, prir. Alija Isaković, Sarajevo: Svjetlost, 1975, str. 204-206.

[53] Usp.: "Smrt Hasan-aginice", zabilježio Ibrahim Dautović, *Behar*, god. I-XI, 1900-1911, Izbor, odabrali Alija Isaković i Hadžem Hajdarević, Sarajevo: El-Kalem, 1990, str. 40.

[54] Usp. npr.: Lada Buturović, *Treptaj žanra u poetici usmene književnosti*, Sarajevo: Svjetlost, 2010, str. 7-86; odnosno: Sanjin Kodrić, *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, Sarajevo: Slavistički komitet, 2012, str. 21-200.

A sve ovo zajedno, posebno složeni svijet balade *Hasanaginica* koju je evropskoj čitalačkoj publici 1774. godine predstavio Alberto Fortis, potvrđuje u osnovi isto što i ranija svjedočanstva o bošnjačkoj usmenoj književnosti – njezinu, dakle, do 18. st. potpunu unutrašnju zaokruženost i prepoznatljivost, jednako kao i prostiranje bošnjačkog usmenog književnog stvaranja i izvan današnjeg bosanskohercegovačkog teritorijalnog okvira, odnosno njegove izrazite književnoumjetničke vrijednosti te realnu tradicijsku kontinuiranost, što potvrđuje i tezu o osobenom vlastitom prostoru bošnjačke usmenoknjiževne prakse, njezinu usmenoknjiževnu geografiju, baš kao i njezinu književnu zrelost i trajnost. Sa svim onim što jeste, pa i s njezinim vezivanjem za druge južnoslavenske književnosti, balada *Hasanaginica* predstavlja, otud, kako izrazito značajan prilog kasnijoj ideji bošnjačke književnosti, tako i jedan od pokazatelja puta postepenog i složenog etabliranja statusa i identiteta književnosti Bošnjaka. U tom smislu, slučaj *Hasanaginice* prvi je i stvarno i simbolički najavio neke od ključnih značajki pristupa bošnjačkom usmenom književnom stvaranju, ali i bošnjačkoj književnosti uopće, koji će biti dominantni tokom narednog, 19. st., a na koje su već uputili i različiti pristupi bošnjačkoj usmenoj poeziji iz *Erlangenskog rukopisa*, uključujući i predstavljanje bošnjačke usmene književne baštine u drugim, nebošnjačkim nacionalnoknjiževnim okvirima. Iz današnje perspektive gledano, *Hasanaginica*, međutim, jeste i usmenoknjiževni tekst izrazite interliterarne i interkulturalne vrijednosti, pa tako i jedno od ključnih mjesta interliterarne i interkulturalne bosnistike, što je potencijal ove balade koji još uvijek nije dovoljno iskorišten.

Uz problem vezan za *Hasanaginicu* te druge pojedine ranije slučajeve, onda kad je u pitanju status i identitet bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, kao uostalom i bošnjačke književnosti te kulture uopće, do važnih promjena dolazi, dakle, u 19. st., mada upravo u ovom vremenu broj obavijesti o bošnjačkoj usmenoj književnosti vidno raste, posebno o bošnjačkoj usmenoj lirici, lirsko-epskom pjesništvu te epici kao najznačajnijim bošnjačkim usmenoknjiževnim žanrovima. Ovo je, naime, i vrijeme kad se još izraženije potvrđuje unutrašnja zaokruženost bošnjačkog usmenog književnog stvaranja, baš kao i njegova vanjska prepoznatljivost, ali i vrijeme koje je na Slavenskom jugu obilježeno tokom godina sve jačom nacionalnom idejom, kao i u drugim evropskim sredinama, odakle na južnoslavenske prostore dolaze i u ovom smislu važni koncepcijski modeli nacije, koji će tako postati i značajni poticaji za neke od ranijih, starih težnji u južnoslavenskom kontekstu. Nacionalna ideja najprije se budi kod Srba te Hrvata, kod kojih se, uz početke nacionalne samosvijesti, javljaju i velikonacionalni projekti, uključujući i nacional-romantičarske pretenzije spram Bošnjaka i Bosne, koje nastoje uključiti u svoj nacionalni korpus, odnosno teritorijalni okvir. U ovom smislu ilustrativno je i posebno indikativno gledište jednog od glavnih nosilaca devetnaestostoljetne srpske nacionalne ideje – utemeljitelja srpske filologije, folkloristike i etnografije Vuka S. Karadžića, ali i drugih srpskih, a potom i hrvatskih usmenoknjiževnih sakupljača i folklorista, koji će u pravilu bošnjačko usmeno književno stvaranje istovremeno i prepoznavati kao drugačije te na neki način zasebno, ali će ga, isto tako, tragom nacionalnih koncepcija vremena o kojem je riječ, i uključivati u okvire srpske, odnosno hrvatske usmene književnosti, a što ima svoje posljedice i znatno kasnije, sve do danas. [...]

FRAGMENTS OF THE FIRST TOME OF THE *HISTORY OF MODERN BOSNIAK LITERATURE*

Sanjin Kodrić

Summary

The Yearbook of the Cultural Association of Bosniaks "Renaissance" publishes fragments of the first tome of *The History of Modern Bosniak Literature* by Prof. Dr. Sanjin Kodrić.

The History of Modern Bosniak Literature is the first history of Bosniak literature and is still in the process of writing and will be successively published in five tomes. While the subsequent four tomes follow the historical development of the modern Bosniak literary practice chronologically (i.e. Bosniak literary creation from 1878 onwards, until the recent literary moment), the first tome of *The History* is a kind of a theoretical and methodological introduction to the insufficiently known Bosniak literary history and problems of its study, and consists of three sections.

The first section of the first tome of *The History of Modern Bosniak Literature* deals with the issues of the idea, status and identity of Bosniak literature in general, with understanding, first and foremost, how the idea of Bosniak literature has developed and won its affirmation, but also how it has been marginalized and denied, as well as how the status and identity of Bosniak literature have changed, all in conjunction with the close idea of Bosnian-Herzegovinian literature. The problem is observed from the beginning of literacy and literary creation in medieval Bosnia as a shared Bosnian-Herzegovinian literary heritage, through oral literature of Bosniaks and Bosniak literary practice in the Ottoman period, to the comprehension of Bosniak literature during the 19th and 20th centuries, including the contemporary moment.

The second section of the first tome of *The History of Modern Bosniak Literature* considers the phenomenon of Bosniak literature as a whole from the point of view of interliterary and intercultural history of literature, advocating and developing the idea of interliterary and intercultural Bosnian and Bosniak literary studies. This way, in accordance with the concepts of contemporary theory of history of literature, but also particular processes and phenomena of historical development of Bosniak literature as such, the section offers a new approach to the understanding of the idea, status and identity of Bosniak literature, and consequently the entire Bosnian-Herzegovinian interliterary and intercultural community, which is essentially determined by Bosniak literature.

The third section of the first tome of *The History of Modern Bosniak Literature* presents the key literary-historical features of modern Bosniak literature. Here, the processes and phenomena of historical development of modern Bosniak literature are observed and understood primarily in terms of their own historical development logic and specificity, but also in relation to and comparison with other literatures of the Bosnian-Herzegovinian interliterary and intercultural community and other South Slavonic literatures in general, while respecting the complex, very interliterary and intercultural status and identity of both modern Bosniak literature and the entire Bosniak literary history in general.

These extracted fragments of the first tome of *The History of Modern Bosniak Literature* were taken from its first section, and – with the introductory considerations and the initial part of the chapter on literacy and literary heritage of medieval Bosnia – refer to the Bosniak oral literary creation until the 19th century and its relation to the idea, status and identity of Bosniak literature.

According to the author's wishes, the first published fragments of the first tome of *The History of Modern Bosniak Literature* are dedicated to the founders of modern Bosnian and Bosniak literary studies Prof. Dr. Midhat Begić, Prof. Dr. Muhsin Rizvić and Prof. Dr. Enes Duraković – *The History* continues in the tradition started with their work.

Key words: Bosniak literature, history of modern Bosniak literature, Bosniak oral literature until the 19th century and the idea, status and identity of Bosniak literature

UDK 821.163.43*.09: 398.838

Poetski modeli sevdalinke i njihovo podražavanje

Sead Šemsović
Filozofski fakultet
Sarajevo

Rad propituje modele monologa i dijaloga u sevdalinci u ukupno sedam varijanti i njihovo prisustvo u pjesmama koje su nastale po uzoru na sevdalinku. Na ograničenom korpusu od stotinjak pjesama prepoznate su neke posebnosti ovih modela i uočene neke pravilnosti, što može poslužiti za neka nova prečitavanja poetskih modela unutar usmenoknjiževne građe i njezinog odnosa prema pisanoj književnosti.

Ključne riječi: sevdalinka, poetski model, monološki, dijaloški, Ich-Form, Er-Form

Među raznolikim antologijskim izborima bošnjačke usmene lirike tokom cijelog XX stoljeća teško je naići na primjer dosljednog praćenja poetskih odlika sevdalinke. Budući da priređivači često posegnu za pjesničkim uobličenjima koja tek podražavaju sevdalinku – te tako ne ostaju dosljedni u predstavljanju bogatog poetskog tkanja ove usmenoknjiževne vrste – zbirke Alije Nametka i Muniba Maglajlića predstavljaju iznimku. Antologijski izbori ove dvojice folklorista nude bogat materijal za široko sagledavanje *poetskog modela sevdalinke*, koji se za "određenu tematsku jedinicu dobija (se) zbirom svih varijanata pjesničkog uobličenja jedne teme", a zapravo predstavlja "motivski niz koji obično ne sadrži u potpunosti ni jedna od varijanata pojedinačno, nego ga najčešće tvore sve varijante zajednički."[1]

Dakle, za propitivanje mogućeg poetskog modela sevdalinke, upravo primjenom navedene i prilagođene Maglajlićeve definicije baladnog modela, pokušat ćemo prepoznati neke od mogućih oblika.

Budući da u sevdalinci prepoznajemo dvije niti – orijentalnu i slavensku – kako su to već i prvi istraživači primijetili, mi ćemo tragom orijentalne niti doći do turćije (türkü), koju Bašeskija spominje u svojoj hronici, a Škaljić u svom rječniku uz ovu leksemu navodi dvije pjesme u kojima se spominje pjevanje turćije, jedne epske iz Hörmannovog zbornika i jedne iz Vukove zbirke lirskih pjesama. Na našem prostoru pitanjem turćije u turskoj usmenoj poeziji posebno se bavila Marija Đukanović u svojoj knjizi *Kroz tursku narodnu poeziju*, gdje predstavlja tematsko-motivsku i strukturnu podjelu turćije. Na tematsko-motivskoj razini autorica prepoznaje: *lirske*, *vojničke i ratničke*, *tužbalice* i *pripovjedačke turkije*, koje mogu biti spjevane u jednom od dva formalna obrasca:

[1] Maglajlić, 1985., 246.

košma (više strofa od po četiri jedanaesterca) i
mani (četverostih od sedam ili osam slogova).

Poetičke odlike sevdalinke prepoznajemo u lirskim turćijama za koje autorica kaže: "Među turkijama je svakako najveći broj ljubavno-erotskih koje su veoma osjećajne; zaljubljeni opeva svoju dragu i sva emocionalna stanja: ljubav, radost, bol, čežnju, patnju, itd. Lirske turkije ponekad poprime dijaloški oblik (...)."[2]

Navedena emocionalna stanja koja prevladavaju u lirskim turćijama prepoznajemo i u sevdalinci: ljubav, radost, bol, čežnja, patnja, dok formalne odlike turćije kao što su četverostih i strofičnost u sevdalinci prepoznajemo tek iznimno, a raspored rima turćije za sevdalinku je sasvim nepoznat.

Što znači da sevdalinka od lirske turćije kao turske usmene pjesme nasljeđuje ono što je čini drugačijom u okviru korpusa južnoslavenske usmene lirike – ljubavnu čežnju i ljubavni zanos u kontekstu kulturalnih načela. Od formalnih odlika sevdalinka prepoznaje tek poziciju lirskog subjekta:

- Ih-Form
    1. Lirski monolog
        a) Muški
        b) Ženski
    2. Dijalog
- Er-Form

Dakle, lirski subjekt može referirati na sebe i biti prepoznatljiv u tekstu ili može biti izvan njega. Kada ga jasno prepoznajemo, javlja se kao monološki ili dijaloški iskaz, pri čemu monološki može biti muški ili ženski glas, a dijaloški se ostvaruje u širokoj paleti mogućnosti: dijalog dvoje zaljubljenih, dijalog jednog od njih s nekim trećim. Pritom, sevdalinka u monologu ili dijalogu nerijetko počinje inicijalnom formulom koja je u obliku Ich-Form ili Er-Form. Na temelju ovoga možemo zaključiti da se sevdalinka javlja u sedam formularnih oblika, tri jednostavna i četiri složena, i to:

- Jednostavni oblici
    1. Monološka: *Tamna noći, tamna ti si kleta*
    2. Dijaloška: *Zora zori, p'jetli poju*
    3. Er-Form: *Ukrade se od zlata jabuka*

- Složeni oblici
    1. Ich-Form + monolog: *Sinoć mi dragi dolazio*
    2. Ich-Form + dijalog: *Pođoh na vodu, ne znam na koju*
    3. Er-Form + monolog: *Djevojka viče s visoka brda*
    4. Er-Form + dijalog: *Mujo kuje konja po mjesecu*

Na temelju opsežne analize stotinjak pjesama iz antologijskog izbora *Usmena lirika Bošnjaka* Muniba Maglajlića došli smo do sljedećih rezultata:

[2] Đukanović, 1969., 11.

• *Jednostavni oblici*

1. Monološka: 29, 30*, 31, 36, 39, 41, 46, 47, 59, 66, 67, 68, 70, 73, 75, 80, 81, 91, 95, 97, 99, 120, 121, 124, 127*, 129, 132, 134, 136, 137, 138, 139*, 141, 142, 143*, 146, 147, 149, 150, 152, 154, 156*, 157, 158, 159, 160, 163, 168, 173 **(49) 29,17 %**
2. Dijaloška: 33, 35, 48, 74, 111, 148, 171 **(7) 4,17** %
3. Er-Form: 21, 24, 42, 43, 60, 62, 71, 78, 102, 103, 108, 115, 119, 122, 125, 131 **(16) 9,52 %**

• *Složeni oblici*

4. Ich-Form + monolog: 49, 51, 54, 155 **(4) 2,38 %**
5. Ich-Form + dijalog: 14, 92, 93*, 133*, 151, 174 **(6)3,57 %**
6. Er-Form + monolog: 16, 17, 19*, 20*, 22, 26, 37, 38, 64*, 65, 69, 84, 88, 90, 94, 96, 98, 100, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 118, 123, 128, 145, 153, 169, 170, 172 **(33) 19,64 %**
7. Er-Form + dijalog: 10, 11, 12*, 13, 15, 18, 23, 25, 27, 28, 32, 34, 40, 44, 45, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 61, 63, 72, 76, 77, 79, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 101, 109, 114, 116, 117, 126, 130, 135, 140, 144, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 175, 176, 177 **(53) 31,55 %**

Prema zastupljenosti redoslijed je ovakav:

1. Er-Form + dijalog (31,55 %)
2. Monološka (29,17 %),
3. Er-Form + monolog (19,64%).
4. Er-Form (9,52 %)
5. Dijaloška (4,17 %),
6. Ich-Form + dijalog (3,57 %) i
7. Ich-Form + monolog (2,38%).

Grafičko predstavljanje odnosa ovih sedam modela izgledalo bi ovako:

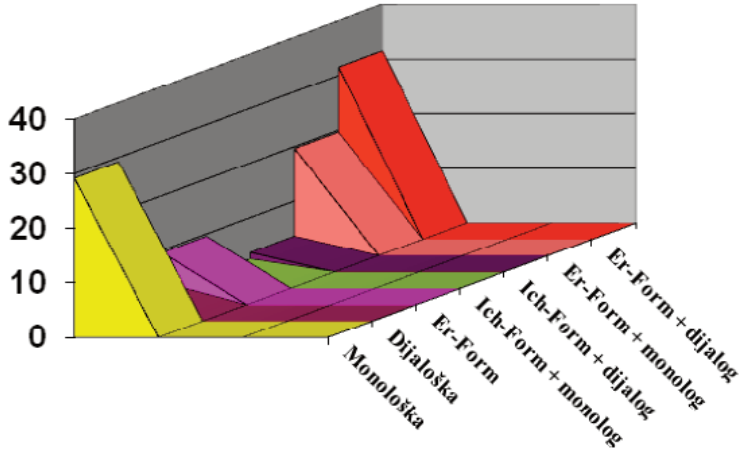

Svaki od ovih strukturnih obrazaca predstavlja i poetičku osobenost unutar poetike sevdalinke, jer izbor odgovarajućeg strukturnog obrasca umnogome će doprinijeti uspješnom građenju sevdalinke. Pojedine se teme ne mogu oblikovati u više nego u jednom poetskom obrascu. Čak pitanje samog emotivnog stanja kojeg anonimni pjesnik želi pretočiti u riječi uvjetuje ga da odabere monološki ili dijaloški model, a potreba za zapamćenjem stvarnih junaka i njihovih ljubavnih zgoda obavezuje ga na inicijalni oblik u Er-Form poziciji, jer samo tako junake sevdalinke može uvesti u priču. Naravno, ukoliko pjesnik odluči da sevdalinka bude bez lokalnih obilježja, odabrat će jednostavni dijaloški oblik bez prethodnog upoznavanja s junacima ljubavnog razgovora.

Sam dijalog u sevdalinci posebno je uspješan u dočaravanju neobičnih ljubavnih prilika. Bez obzira ko vodi dijalog, ova se forma pokazala pristupačnijom i zahvalnijom za raznolika uobličenja, negoli je to monološka u bilo kojoj od svojih mogućih varijanti.

Propitivanjem ko vodi dijaloge u ovom korpusu sevdalinki saznali smo da u jednostavnoj dijaloškoj formi i u kombinaciji Ich-Form + dijalog od ukupno trinaest pjesama samo jedna donosi dijalog između sunca i djevojke, a sve ostale razgovor momka i djevojke. Tu primjećujemo da su ova dva modela bila gotovo rezervirana za predočavanje samih scena ašikovanja. Od ukupno pedeset i tri pjesme ispjevane u modelu Er-Form + dijalog samo njih dvadeset i dvije su razgovor momka i djevojke, šest njih donosi razgovor majke i momka, tri – majke i djevojke, zatim djevojka razgovara sa sestrom, sokolom, jelenom, rosom, ribom i lastavicom, momak se jada jeli ili doziva vilu, a "nešto iz planine" mu odgovara; pritom još razgovaraju dvije planine, car i vezir, te djevojački otac i majka.

Ovakve mogućnosti oblikovanja razgovora kojim će biti preneseni neki ljubavni jadi, čežnja ili tek samo priča o vragolastoj djevojci, pokazuju nesputano majstorstvo čovjeka agrafične kulture koji je svoj pjesnički svijet oblikovao brojnim nijansama svih boja.

Pjesme koje su nastajale na temelju sevdalinke često su podražavale i ove poetske modele. Na taj način ostvaruju intertekstualni odnos sa sevdalinkom, a često su prisutne u većini izbora sevdalinki, pri čemu su priređivači često svjesni njihovog nepripadanja korpusu sevdalinki.

Tu, prije svega, treba istaći Hamida Dizdara i njegov izbor sevdalinki iz 1944. godine. U *Zaključku* Dizdar kaže:

> *Kolikogod sam nastojao, da čitalačkoj publici pružim staru i čistu sevdalinku, koja je u knjizi dominantna, morao sam unieti i niz novijih narodnih tvorbi, koje, donekle, remete cjelinu zbirke. (...) Ima ih nekoliko i umjetnih, koje su napisali naši stari pisci, ali ih je narod zavolio, i prihvatio, tako da su one postale njegova svojina*.
>
> *Evo tih novijih pjesama, koje će stručnjak i ljubitelj prave narodne pjesme odmah prepoznati* (...)[3]

Nakon toga Dizdar navodi dvadesetak naslova pjesama koje pripadaju ranije definiranoj grupi.Iste godine u "Osvitu" izlazi prikaz Dizdarove knjige potpisan inicijalima Envera Čolakovića, gdje se također ističe postojanje velikog broja pjesama koje nisu ušle u ovu zbirku jer su nastale podražavanjem sevdalinke.

U radu objavljenom 1953. godine *Ljubav u bosansko-hercegovačkim pjesmama* češki folklorist, muzikolog, slikar i putopisac Ludvík Kuba kaže:

[3] Dizdar, 1944., 218.

Malo ćemo pogriješiti ako za one 'ženske' pjesme koje nisu lijepe kažemo da su novijeg postanka jer još nisu imale dovoljno vremena – da budu zaboravljene. A opet svaku lijepu pjesmu smatramo prastarom jer se drugačije ne bi održala.[4]

U knjizi *Sevdalinka* (1964) Vlado Milošević ukazuje na svoju svjesnost da neke od pjesama koje je uvrstio u četvrtu knjigu *Bosanskih narodnih pjesama* i nisu sevdalinke već *Pjesme poznatih i (meni) nepoznatih pjesnika*, koje čine devetu grupu o okviru podjele sevdalinki. Osim ove grupe, Milošević prepoznaje i *Akšamlučke i vinske pjesme* te *Bećarsko-pijanske pjesme* koje, također, pripadaju grupi pjesama koje u određenoj mjeri tek podražavaju sevdalinku.[5]

Prepoznavanje pjesama koje su bliske sevdalinci, ali zbog odlika koje ne pripadaju poetskom modelu sevdalinke bivaju izdvojene, nalazimo u radu *O lirsko-psihološkoj strukturi sevdalinke* Muhsina Rizvića iz 1969. godine, gdje kaže:

Komplementarna ali suprotna tragičnoj erotici sevdalinke, javlja se jedna vrsta raspusno-hedonističke erotske pjesme. (...) Sumrak i noć su opći ambijent i atmosfera prave sevdalinke (potcrtao S.Š.), sa melankolijom koju sobom nose, senzualnošću koja se budi i treperi čežnjom i željom.[6]

Baveći se *Odjecima lirske pjesme, balade i romanse u pisanoj književnosti* u okviru zamašne studije *Usmena lirska pjesma, balada i romansa,* Munib Maglajlić posebno se osvrće na njihove odjeke u pisanoj lirici, proznoj književnosti i dramskoj književnosti, gdje kao odjek sevdalinke u dramskoj književnosti spominje dramu Rasima Filipovića *Otkako je Banjaluka postala*, gdje kaže:

Pored izvornih sevdalinki, pravih usmenih tvorevina, kao što su: *Kaharli sam, večerala nisam*, *Mujo đogu po mejdanu vodu*, *Kolika je šeher Banjaluka, Vjetar puše, alkatmere njiše* i konačno pjesma *Otkako je Banjaluka postala*– ličnosti iz ove "ljubavne igre" pjevaju i pjesme koje su nastale podražavanjem sevdalinke. To su pjesme *Ima l' jada ko kad akšam pada*, *Otkako sam sevdah svezo*, *Da zna zora...*, *Evo srcu mom radosti*.[7]

I na koncu, tu je i svjedočenje jednog od posljednjih vjerodostojnih baštinika sevdalinke – Hamdije Šahinpašića iz Pljevalja, koji u svom kratkom osvrtu objavljenom u *Osvitu* 1942. godine, prije svega predočava razlikovnosti sandžačke od bosanskohercegovačke sevdalinke, osobito u 'kajdi', da bi na kraju tek blago pokušao razdvojiti sevdalinku od pjesama koje je podražavaju.

U odnosu na onu poznatu izreku: "Sve što je staro vrijedno je, a sve što je novo lijepo je", mogli bi za ove sevdalinke reći, oslanjajući se na ovu konstataciju, da ovaj narodni folklor sadrži u isto vrijeme i jednu i drugu gornju vrlinu, jer su ujedno i stare i nove ukoliko se spase od zaborava, te prema tome i vrijedne i lijepe.[8]

Iako Šahinpašić iznosi pomirbeni stav o vrijednosti i ljepoti, samim tim što kao izvorni baštinik, vrstan poznavalac i izvođač sevdalinke neupitno razaznaje novije od starijih pjesama, on, zapravo, uočava prirodnu granicu između novih i starih, između 'vrijednih' i 'lijepih', upravo onako kao što je nešto kasnije Ludvík Kuba i definirao njihov odnos. S tim što Kuba nema

[4] Kuba, 1976., 328.

[5] Milošević, 1964., 28-30.

[6] Rizvić 1994, 130-133.

[7] Maglajlić, 1991., 340.

[8] Šahinpašić 1942, 3.

želju ka uljepšavanju stvarnosti, on jednostavno kaže "'ženske' pjesme koje nisu lijepe", za koje je prestanak usmenog života tragika, ali ne zato što bi mogle postati lijepe, već da bi mogle biti zaboravljene.

Kao što primjećujemo, brojni su istraživači usmenoknjiževna pjesnička uobličenja novog datuma posmatrali kao nuspojave prestanka tradicijskog i pojave postradicijskog koncepta usmene književnosti. Pritom, ovo podražavanje poetskog modela sevdalinke je tek prvi stepen podražavanja koji se dalje u poeziji pisane književnosti može prepoznati kroz raznolike oblike transformacije motiva i citatnosti.

Pjesmu *Ima l' jada ko kad akšam pada* nalazimo u Dizdarovom izboru sevdalinki, s tim što priređivač ovu pjesmu ne spominje prilikom nabrajanja "novijih pjesama".

Imal' jada ko kad akšam pada

Imal' jada ko kad akšam pada,
kad mahale fenjere zapale
a sa đula jeca glas bulbula?
Kad def bije u prve jacije,
kad tanani dršću šadrvani,
a iz tame šapću usne same:
"Gondže moje, da l' još misliš na me?"
Aman jada kad akšam obvlada,
u minute kad bulbuli šute,
kad bol sanja kraj đulova granja,
a dert guši i suze osuši,
usne male kad šapću bez daha:
"Aman, luče, umr'jeh od sevdaha!" [9]

Od formalnih odlika sevdalinke prepoznajemo složeni oblik Er-Form + monolog i lirski deseterac, s tim što je pjesma strukturirana tematski u dvije cjeline, iako ih Dizdar fizički nije razdvojio na strofe. Pjesma pored težnje ka podražavanju forme, posebnu pažnju posvećuje podražavanju atmosfere ašikovanja koja je u novonastalom poetskom uobličenju bogato oslikana. To bogatstvo slika i zvukova osobito je efektno u vremenu smjenjivanja noći i dana kada sve slike i zvuci dobijaju novu dimenziju gotovo magičnog.

Oba su dijela pjesme strukturirana na identičan način: oslikavanje prostora i vremena s navođenjem kratke ljubavne izjave od jednog stiha. Pritom, vrijeme pjesme nije jedno vrijeme, ne postoji u kontinuitetu već se svaki od dijelova neovisno pruža kroz željeni period noći. Tako je vrijeme u prvom dijelu omeđeno doživljajno dugim tokom padanja akšama i prvim jacijama, dok se u drugom dijelu opisuje kad akšam obvlada. Obje ljubavne izjave su nemotivirane. Pojavljuju se nakon bogatih opisa i nemaju intenciju dočaravanja ljubavne čežnje, već kao da je žele definirati.

[9] Dizdar 1944, 84.

Postupak oslikavanja prostora i vremena ostvaren je za svaki od stihova zasebno. Svaki je stih jedna zaokružena slika koja niti je izazvana prethodnom niti izaziva narednu, a njihova je povezanost tek na razini sintakse čime se u prvom dijelu ostvaruju dvije, a u drugoj jedna cjelina. Izgrađene su slike komprimirane čulima. Uzavreli je život akšama u živim bojama, dok se paleta zvukova kreće od glasnog defa, preko jecaja bulbula i šaptanja usana pa do potpune šutnje bulbula.

Ljubavna čežnja ovdje prerasta u bol i dert, koji su predočeni deskriptivno a ne doživljajno; koji su opći, a ne konkretno vezani za određene lirske subjekte. Pjesma ne opjeva nikakvu ljubavnu zgodu već kao da želi zaokružiti i sveobuhvatno prikazati audio-vizualni doživljaj sevdisanja ašika.

Ovakav postupak oslikavanja nije u prirodi sevdalinke, kao ni prerastanje ljubavne čežnje i zanosa u bol i dert, kao ni intencija mimetičke sveobuhvatnosti. Svaki od ovih elemenata postupka oslikavanja atmosfere postoji u sevdalinci, ali je on tamo ukras, a ne primarni razlog pjevanja. Uz to, ljubavna se čežnja u sevdalinci niti definira terminom niti prikazuje podražavanjem atmosfere, već se krije i prepoznaje između bogatih preplitanja čudnih životnih okolnosti i treperavih ili ponekad smjelih šapata ili nekad glasnih ljubavnih doziva.

Dakle, zbog spomenutih odlika pjesma *Imal' jada ko kad akšam pada* pripada korpusu pjesama koje tek podražavaju poetski model sevdalinke. Preostale tri pjesme koje Maglajlić spominje: *Otkako sam sevdah svezo*, *Da zna zora...* i *Evo srcu mom radosti*, znatno slabije podražavaju sevdalinku. U njima nailazimo na formalne odlike nekarakteristične za sevdalinku kao što su strofe od po četiri stiha i rima. Sve tri su u jednostavnom monološkom obliku muškog glasa koji dragoj izjavljuje ljubav, što je zasigurno njezina najznačajnija veza sa sevdalinkom. Ostale veze sa sevdalinkom više pripadaju razini transformacije motiva i citatnosti negoli podražavanju poetskog modela, jer su u ovim tekstovima susrećemo s ponekim stalnim mjestom, epitetom ili motivom iz sevdalinke.

U pjesmama koje podražavaju poetski model sevdalinke često možemo naići i na ljubavne uzdahe koje preuzimaju od sevdalinke. U svim spominjanim primjerima nailazimo na po nekoliko primjera produžavanja "slogova uzvicima: aman! uf! oh! vaj!", što je Marija Đukanović prepoznala kao odliku turćije.[10]

Podražavanje poetskog modela sevdalinke nije proces koji možemo smatrati završenim, jer se i u novije vrijeme pojavljuju zbirke poezije čiji autori ciljano grade svoja pjesnička ostvarenja podražavajući sevdalinku, što nam, prije svega, svjedoče i sami naslovi zbirki *Sevdalinka u ašku se zače* (2002) Hazima Brašnjića te *Dušom sevdaha* (2003) Rahime Halimanović-Šehić.

Građa

Maglajlić, Munib: *Usmena lirika Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2006.

[10] Đukanović, 1969., 14.

Literatura:
Dizdar, Hamid: *Sevdalinke*. Sarajevo, 1944.
Đukanović, Marija: *Kroz tursku narodnu poeziju*. Beograd, 1969.
Kuba, Ludvík: "Ljubav u bosansko-hercegovačkim pjesmama", *Radio Sarajevo – Treći program*,1976., br. 15, str. 327-331.
Maglajlić, Munib: *Usmena lirska pjesma, balada i romansa*. Sarajevo, 1991.
Milošević, Vlado: *Sevdalinka*. Banja Luka, 1964.
Rizvić, Muhsin: "O lirsko-psihološkoj strukturi sevdalinke", u *Panorama bošnjačke književnosti*. Sarajevo, 1994.
Šahinpašić, Hamdija: "Starinske sevdalinke na izdisaju", *Osvit*, I/1942, br. 33 (11. listopad 1942.), str. 3.

POETIC MODELS OF *SEVDALINKA* AND THEIR IMITATION

Sead Šemsović

Summary

The paper deals with models of monologues and dialogues in *sevdalinka* in seven varieties and their presence in songs developed and inspired by *sevdalinka*. Some special features of these models were recognized and observed some of their regularity for a limited corpus of about a hundred songs. All that can be used for a new reading of poetic models within oral literary material and its relation towards written literature.

Key words: *sevdalinka*, poetic model, monologue, dialogue, *Ich-Form*, *Er-Form*

UDK 821.163.43*.09:398

Prostori kazivanja u usmenoj i pisanoj književnosti

Nehrudin Rebihić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Cilj rada je da predstavi odnos usmeno-pisano na razini tipičnih prostora kazivanja. Prvi dio rada govori o tipičnim prostorima kazivanja u usmenoj književnosti (intimni, javni i sakralni), te kako tema priče određuje prostor u kojem će biti izrečena. Drugi dio rada predstavlja tipične prostore kazivanja u pisanoj književnosti, te kako pisana književnost posuđuje određene elemente (kazivača, prostor) iz usmene književnosti, kako bi kreirala vlastiti narativni svijet. U pisanoj književnosti javljaju ponekad i netipični prostori kazivanja, odnosno dolazi i do negacije prostora u kojem priča nastaje.

Ključne riječi: usmena književnost, prostori kazivanja

1. Tipični prostori kazivanja u usmenoj književnosti

Dosadašnja bavljenja naratološkom strukturom priče nastojala su odgovoriti na pitanja u vezi s odnosom recipijenta i producenta priče, vrijeme u priči i vrijeme njenog nastanka, te ko i gdje priča. Također, dosadašnja bavljenja nastankom priče uveliko su posmatrana u okvirima teorije komunikacije, čija su nastojanja bila da priču posmatraju kao prijenos poruke od producenta ka recipijentu. Budući da su i producent i recipijent priče neophodni za njen nastanak, često se zna desiti da ova ustaljena relacija − u kojoj priča služi kao poruka između ova dva subjekta u Jakobsonovoj formulaciji poetskog jezika − biva narušena, i to na način da priča može nastati bez jednog od učesnika u komunikacijskom odnosu. Tako se može desiti da priča nastaje od jednog subjekta, pri čemu je on producent i recipijent priče, isključujući drugog subjekta kao mogućeg izazivača ili cilja pričanja. Osim toga, subjekt koji priča određenu priču može biti i samo njen ponavljač − za sebe ili za nekog recipijenta.

Iako priča nastaje kao verbalna tvorevina, ona može nastati i kao neverbalna, tako što producent teksta određenu priču može "kazivati" pokretom tijela ili nekim drugim sredstvima neverbalne komunikacije (gestikulacijama) itd. Sadržaj priče, također, ovisi o sposobnostima pričaoca u kreiranju, improvizaciji i preonošenju priče (producenta), ali i o njegovom iskustvu slušanja prethodnih pričalaca, preuzimajući od prethodnih producenata tehnike kreiranja i prenošenja priče. Na kvalitet priče neće utjecati samo ove kvalitete producenta priče, nego će utjecati i to da li je on, zapravo, prilikom slušanja priče bio u aktivnoj ili pasivnoj ulozi recipijenta priče koju prenosi, te kako on, kao producent, zahvaljujući vlastitim sposobnostima, utječe na promjenu prvotne, slušane priče. Poseban utjecaj na nastanak priče ima, zaista, i obrazovanje kazivača, koliko i vrsta publike kojoj se priča namjenjuje. Svi dosad navedeni elementi odnose

se na producenta (pričaoca) priče i njegove sposobnosti koje doprinose boljem oblikovanju priče. Uz ove, svakako važan element u nastajanju priče, osim onog *ko?* govori, jeste i prostor *gdje?* priča nastaje. Odnos između ovog dvoga odredit će vrstu priče, a, usto, i način njenog oblikovanja i prenošenja. Na temelju tema priča i folklorističkih zabilješki koje su bile zapisane uz priču (gdje je folklorist slušao priču, kako je izgledao kazivač, kako se ponašao prilikom prenošenja priče), prostore kazivanja u usmenoj književnosti možemo načelno podijeliti u tri skupine: intimne, javne i sakralne.

U intimnim prostorima (kuća, bašča, soba) nastaju priče koje imaju elemente individualiziranosti, bilo da je riječ o priči jednog subjekta ili porodičnoj priči. U prostorima kuće i avlije nastat će i posebna vrsta priča koje možemo označiti kao porodične. S druge strane, za javne prostore (trgovi, kafane, ulice) karakteristične su priče koje proizlaze iz kolektivne svijesti i kolektivnog duha zajednice, u koje kolektivna svijest smješta različita povijesna zbivanja radi boljeg čuvanja, prenošenja, upisujući u njih i osnovne odlike kulturnog identiteta. Prostor u kojem se priča kazuje odredit će i diskurs same priče. Osim priča koje su nastale na dijametralno suprotnim prostornim relacijama – intimnim i javnim, imamo i one koje nemaju naznačene prostore nastajanja. Ovakve priče odlikuje besprostornost/sveprostornost.

Ova podjela nudi najučestalije prostore kazivanja u usmenoj književnosti. Ovi prostori odredit će i vrstu kazivača. Postavlja se pitanje šta to vezuje priču i prostor u kojem ona nastaje? Tema priče je osnovni element koji određuje prostor kazivanja i samog kazivača. Stoga, priče koje imaju odgojnu ili didaktičku funkciju – bajke – ili priče koje pamte određene porodične događaja najčešće će biti ispričane u intimnim prostorima (kuća), dok, s druge strane, priče u kojima se govori o junacima, značajnim povijesnim ličnostima, ili, pak, priče koje po svojoj tematici mogu biti ispričane u bilo kojem prostoru, pripadaju javnim prostorima (hotel, kafana, ulica).

Osim ovih prostora kazivanja, priče koje svakako zahtijevaju specifične prostore su one koje nose određenu vjersku tematiku. Inspirisane motivima iz vjerske tradicije, značajnim ličnostima iz vjerskog i duhovnog života određenih zajednica, one svoj puni smisao upravo ostvaruju u sakralnim prostorima, u kojima, kao takve, nastaju, oblikuju se i prenose (džamija, tekija, crkava, sinagoga). I intimni, javni i sakralni prostori oblikovat će specifične teme priča koje ih kao takve čine prepoznatljivim. Postoje dvije vrste priča koje se vezuju za sakralne prostore u bošnjačkoj tradiciji. U prvu vrstu spadaju priče koje su nastale u džamijama, koje su izrečene na hutbama, vazovima alima i hodža. Ove priče po svojoj tematici ne moraju nužno imati sakralna obilježja i vjerski karakter, ali po svojim odlikama, didaktičnim i moralnim, mogu se prilagoditi potrebama tih prostora. Uz ove priče koje nastaju u džamijama, zanimljivim se čine i priče koje nastaju u tekijama. Prostore tekije odlikuje sakralna simbolika, kao i prostore džamije, s tim što tekijski prostori, za razliku od džamijskih, baštine specifične teme koje su karakteristične za vjerski nauk (tarikat) koji se prakticira u njima. Tako, naprimjer, u mevlevijskim tekijama obično će se baštiniti priče koje su u vezi s Mevlanom, ali svakako, uz njih, tu će svoje mjesto pronaći i druge priče i teme iz duhovnog i vjerskog života, a ponekad i priče koje nisu vjerskog karaktera (bajke, basne) a koje, naravno, zbog svog poučnog karaktera mogu biti izrečene u ovakvim prostorima.

Svaki od navedenih prostora, kako smo to već rekli, razvija osobene teme i načine pričanja te figure koje oblikuju i prenose priču. Ovisno o događajnostima u priči, te o potrebama kazivača i prostora, kazivanje priče ostvarit će se u različitim pripovjednim modusima: opis, izvještaj,

govor, govor pripovjedača itd. Upotreba jednog od ovih modusa isključivo ovisi o cilju kazivanja priče i utjecaju koji se želi ostaviti na auditorij. I sematičke vrijednosti priča zavisit će od konteksta, ambijenta i prostora, te od sposobnosti improvizacije, imitacije i obrazovanosti samog kazivača. Uz ovo, velika rijetkost je da se u priči uz glas usmenog kazivača jave i drugi narativni glasovi – glas određene narativne figure (lika). Ovaj rijetki fenomen možemo uočiti, naprimjer, u usmenim pričama *Igman-Aliji*[1] i *Carica rodila bliznad zlatnih ruku i kosa, a sestre joj podmetnule dvoje štenadi*[2]. Odabir različitih modusa pričanja, također, ovisi o tome da li je priča nastala kao plod životnog iskustva kazivača – događaja, slika iz života ili je dorada i prerada već donekle oblikovane strukture priče. Osim ovoga, kvaliteti priče doprinose stil i ton kazivanja priče, ali i govorno područje iz kojeg dolazi kazivač – koje tako pokazuju dodatne kompetencije samog kazivača.

Da bismo najbolje uočili vrste prostora u kojima se kazuje priča i vrste priča koje se javljaju u njima, od velike koristiti nam u ovom slučaju može poslužiti zbirka narodne proze *Narodne pripovijesti* Alije Nametka. U njoj su sabrane priče različitih žanrova usmene proze, te donesen popis kazivača od kojih je Nametak zabilježio priče, uz, naravno, navođenje prostora u kojima je slušao priču. Tako, A. Nametak bilježi dvije priče od Hadži hafiza Smaila ef. Fazlića (Junca), imama jedne sarajevske džamije, koje je ovaj imam utkao u temu hutbe. Prva priča je *Gazihusrevbeg i dijete* koja, na tematsko-motivskoj razini, ne pripada pričama koje su karakteristične za prostor džamije (sakralni prostor), ali zbog njenih moralnih i didaktičnih poruka, ova priča može biti izgovorena i u ovim prostorima, iako priča govori o historijskim i kulturnim ličnostima Sarajeva – Gazi Husrev-begu. Druga priča koju Nametak bilježi od njega nosi naslov *Halal mal nikad neće propas(ti)*, koja govori o časnom sticanju imetka. Likovi u priči su iz javnog života – čaršijski trgovci. Njihova funkcija je takva da prikazuje kako ljudi koji su u narodu atribuirani kao najveći prevaranti u sticanju imetka mogu pošteno steći novac i imetak. Priče s ovakvom ili sličnom temom mogu biti ispričane u bilo kojem prostoru – javnom ili intimnom, s obzirom na to da su podložne promjenama registra u kojem su nastale, te kao takve mogu biti kazivane i u sakralnim prostorima.

Osim kazivača koji su bili "profesionalizirani", kakav je bio i sam Smail ef. Fazlić, imamo i kazivače koji to nisu bili – oni su priče kazivali iz unutrašnje potrebe i pobude. Takav jedan kazivač od kojeg A. Nametak bilježi priče jeste Behlil Kantarević, za kojeg Nametak kaže da su "njegova pričanja u kafani vrlo pažljivo slušali mještani koji su se tu zatekli"[3]. Za razliku od Smaila ef. Fazlića, Behlil Kantarević je, po Nametkovom opisu, oličenje pravog usmenog kazivača. Behlil kazuje priču u kafani, uvjetujući time njenu temu i konačnu funkciju. U kafani neće biti ispričane priče koje tematski nisu bliske tom prostoru. Priča koju A. Nametak bilježi od Behlila Kantarevića nosi naslov *Djevojka se pretvorila u muškarca*, a koja po svim osobinama – temi i motivima – može biti izgovorena u javnom prostoru, pa tako i u prostoru kafane. Kazujući u kafani priču o djevojci koja postaje muškarac, Kantarević, naravno, nije svjestan kulturnog skandala koji proizvodi njenim kazivanjem. Priča govori o herojini, o ženi koja savladava sve prepreke, ali, također, govori i o ženi koja postaje muškarac, kao i o lezbijskim odnosima.

---

[1] Aiša Softić: *Usmena proza Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2004., str. 78.

[2] Alija Nametak: *Narodne pripovijesti*. Sarajevo: Oslobođenje, 1975., str. 166.

[3] Alija Nametak, ibidem, str. 231.

Uz ove priče, koje tematiziraju kulturne i društvene pojave, u javnim prostorima naročito je karakteristična pojava priča koje imaju šaljivi karakter, a koje možemo prepoznati u pričama koje A. Nametak bilježi od Hase Porčića. I njegove priče Nametak bilježi u kafani, s tim što uz priču Nametak donosi i detaljan opis ponašanja Hase Porčića dok kazuje priče – načine kako je sjedio, sipao kahvu itd. Inspirirani određenim događajima iz vlastitog života, a u želji da ti događaji ostanu zapamćeni, kazivači su ih pamtili u pričama koje su do danas ostale upamćene i zabilježene, čemu nam može posvjedočiti priča i *Igman-Alija,* koja je nastala na iskustvu glavnog lika ove priče, a on je, ujedno, i njen kazivač. Kazivač osnovne priče je bio slušalac Igman-Alijine priče koju je on kazivao na ulicama Sarajeva, međutim, formu ove priča, odlikuje izvjesna neobičnost, koja se ogleda u tome da kazivač posuđuje glas Igman-Aliji, kako bi on ispričao svoju priču.

> Najveće strahote, bojevima i mnogo koješta priča Igman-Alija, a svagdje je on bio i to baš po najbolji junak. Evo jedne njegove, gdje sam o sebi pripovijeda.
>
> "Ono ti ja, pobro si moj, u mladosti svojoj imadijah jednog vremena dosta para. Šta ću, kud ću, ne znam..."[4]

Kolektivna obilježja u pojednim pričama podrazumijevala su javne prostore kao prostore kazivanja, bez obzira da li postoji informacija o tome u kojim je prostorima priča prvotno nastala. Tako, Aiša Softić bilježi predaju o Đerzelez Aliji – *Pričanja o Đerzelezu* – koji je jedan od najznačajnijih likova u bošnjačkoj epskoj tradiciji, a o njemu, osim epskih pjesama, svjedoče legende i predaje – koje po svim obilježima imaju elemente javnog, odnosno kolektivnog. Predaje ovog tipa kazuju se u javnom prostoru, o čemu, kada je riječ o ovoj predaji, svjedoči i inicijalna rečenica: "O postanku junaštva Alijina kazuju ovo: "Glagol *kazuju,* iskazan u 3. l. mn. pokazuje da je, zaista, riječ o usmenoj kolektivnoj tvorevini. Ni sve predaje ne mogu biti izgovorene u javnom prostoru. Iako su po karakteru nastanka proizišle iz kolektivne svijesti, one, zasigurno, ovisno o temi koju donose, "biraju" prostore u kojima će biti izgovorene. Tako predaja o šejhu Bistrigiji posjeduje kolektivna obilježja i kolektivni značaj, o čemu svjedoči događaj na osnovu kojeg je nastala ova predaja, međutim, ona svoj puni smisao, ipak, ostvaruje u krugu sakralnog, a ne profanog prostora.

Uz sakralne i javne prostore, kao najučestaliji prostori kazivanja priča, ističu se intimni prostori (kuća, soba). Intimni prostori su hijerarhijski uređeni. One priče koje su nastale u kući, kao zajedničko iskustvo njenih članova, nose obilježja *porodičnih priča*, dok, s druge strane, imaju i one priče koje su nastale u "ženskoj sobi" – priče koje isključivo pričaju majka ili kćerka. Priče iz "ženske sobe" zbog svoje specifičnosti i patrijarhalnog sistema nisu mogle biti zabilježene. Za intimne prostore, osobito prostor sobe, mogu se, također, vezati priče koje nastaju na sijelima – muškim ili ženskim, međutim, koliko je poznato, priče s ovom tematikom, također, nisu zabilježene. U porodičnim pričama, kao najčešći kazivači javljaju se djed ili nana, otac ili majka, a priče koje su kazivane odlikuju se poučnim i didaktičkim elementima, ili su, pak, ispričane zbog prisjećanja na određene porodične događaje. I ove priče mogu izaći izvan prostora u kojem su nastale te, kao takve, poprimiti značenje u širem društvenom prostoru, međutim, one ipak najčešće ostaju upamćene u krugu porodice. Kada kazivač kazuje porodičnu priču, uz nju, da bi ukazao na njen kontinuitet očuvanja, donosi odgovarajuće upute za recipijenta, kazavši da je ovu/tu priču čuo od toga/te i toga/te, ovjera-

[4] Aiša Softić, ibidem, str. 78.

vajući tako lanac njenog prenošenja. Ponekad ove priče gube uvjerljivost, jer kombiniraju realno i mitsko/onostrano, što možemo prepoznati u predaji/ priči *Fatima-evlija*.[5] Oblikujući priču o ličnosti, sluškinji Fatimi, koja ima nadnaravne moći – koje se očituju u tome da je Fatima odnijela halvu na hadž svom "gospodaru" Hadžibegu, a da pri tome nije prešla kućni prag, kazivač pokazuje da porodične priče nose primjese mitološkog/mitemskog s ciljem ovjekovječenja porodičnog pamćenja, dajući mu često i elemente začudnog. Međutim, priče koje su nastale u kući neće uvijek pamtiti samo događaje "ozbiljnog" karaktera, one će pamtiti i događaje anegdotalnog karaktera.

Budući da nisu zabilježene priče iz "ženske sobe", koje bi, da su zabilježene, možda otvorile dosad prešućene ženske priče i sudbine u najintimnijem dijelu patrijarhalne kulture, te priče koje su nastale na muškim ili ženskim sijelima, a koje bi, s druge strane, pokazale na koji način muškarci ili žene vide jedni druge te koje priče kazuju na tim sijelima. Stoga, nama ostaje samo da očekujemo sakupljača ovakvih priča, a koje će nam poslužiti da utvrdimo kako su nastajale i ko ih (!?) je pričao.

Međutim, da se primijetiti da pojedine usmenoknjiževne vrste mogu nesmetano migrirati iz jednog prostora u drugi, ne gubeći pri tome svoju prvotnu funkciju i žanrovsko određenje. Bajka i basna su najočitiji primjer navedenih usmenoknjiževnih vrsta, tim prije što nisu, prema načinu nastanka, vezane za prostore, a prema svojoj strukturi, okoštaloj formi i načinu interpretacije mogu biti izgovorene u intimnim, javnim i sakralnim prostorima. Ove usmenoknjiževne vrste kazivač ciljano bira za određeni kontekst u kojem će ih kazivati, pa tako, naprimjer, ukoliko bajka za temu ima društvene odnose (car, društveni staleži itd.), ona će biti ispričana u javnom prostoru. Shodno temi i kontekstu, one mogu biti iskorištene i kao prilagođene poučne priče prilikom obraćanja religijskog službenika u sakralnim prostorima. Tema, cilj i funkcija priče odredit će prostor u kojem će biti ispričana, naravno, ukoliko prostore ne shvatimo kao doslovne, već kao semiotički definiranu cjelinu. Upravo, nedefinirani prostori (besprostornost) u kojima su nastale ove usmenoknjiževne vrste te preširok repozitorij njihovih značenja omogućit će, zaista, njihovu preregistraciju iz jednog prostora u drugi, s tim što će kazivač prilagođavati temu priče kontekstu kazivanja.[6]

Na kraju, možemo zaključiti da tema priče, bilo da je riječ o priči s javnim, intimnim ili sakralnim obilježjima, određuje prostor u kojem će biti izgovorena, s mogućnošću migracije iz jednog prostora u drugi, a da, pritome, priča i tema budu funkcionalno iskorištene u kontekstu izgovaranja. Bilo da se radi o "profesionaliziranom" ili "spontanom" kazivaču, odabir priče za određeni kontekst/prostor uvjetovan je, također, kulturom i tradicijom iz koje kazivač potječe, u najširem smislu. Zaista, važnost zajedničkog povijesnog i kulturnog iskustva kazivača i slušaoca doprinosi tome da se priča očuva u pamćenju i širem diskurzivnom polju, u kojem, ponekad, pronalazi svoj potpuni i jedini značenjski smisao. Lotman će reći da je "komunikacija sa sabesednikom moguća samo u slučaju postojanja nekog zajedničkog pamćenja"[7], što

---

[5] Priča počinje: "Ovu priču sam čuo od svoje rahmetli matere. Priča se za mog djeda..." A. Softić: *Usmena*..., str. 280.

[6] Ovakvo što možemo vidjeti kod kazivača od kojih je A. Nametak bilježio pripovijesti. Oni kazivači koji govore u kafani, na ulici ili livadi najčešće biraju one pripovijesti koje su prilagođene tom kontekstu/prostoru.

[7] Jurij Lotman: *Semiosfera*, Novi Sad: Svetovi, 2004., str. 97.

se u najširem smislu može razumjeti kao šire diskurzivno polje u kojem egzistiraju oba subjekta komunikacijskog čina.

Zajedničko pamćenje, uistinu, podrazumijeva slično životno iskustvo oba aktera komunikacijskog odnosa te posjedovanje istog ili, pak, sličnog kulturnog znanja, neovisno o njihovim pojedinačnim iskustvima. Istovjetno životno iskustvo i recipijenta i producenta, te znanje koje je proizišlo iz njega, najbolje je ostalo osvjedočeno u pričama koje govore o neposrednim događajima iz života. Priče koje nastaju neposredno nakon određenog događaja imaju valjan smisao upravo u tome što neposredno iskustvo upišu u pamćenje u formi priče (anegdote, predaje, legende). Priče koje nastaju na ovakav način Maja Bošković-Stulli definira kao *pričanja o životu* koja, prema njenom sudu, donose "sjećanja o realnim doživljajima i događajima pojedinčeva života, bilo prema kazivanju suvremenika ili bliskih predaka koji su doživjeli zgodu o kojoj je riječ"[8] Stoga, prostori u kojima će biti izgovorene ove priče zaista ovise o temi koju donose, pa ukoliko priča prikazuje određeni događaj koji je od kulturnog i povijesnog značaja, ona će svoje mjesto pronaći u svim prostorima, a ukoliko ta priča donosi nešto intimno, ona će, naime, ostati u krugu ljudi koji pamte taj događaj (npr., ako priča govori o kakvoj sramoti određene ličnosti, itd.). Jelena Marković kazat će da se ove priče kazuju u "različitim kontekstima, u <u>koautorstvu s različitim ljudima</u> (istakao N. R.), a također u dužem ili kraćem vremenskom razdoblju, samo jednom".[9] Ove priče nastat će iz svakodnevnog razgovora dvaju aktera u vezi s određenim događajem, koje ponekad mogu biti različito uobličene od aktera događaja.[10]

2. Tipični prostori kazivanja u pisanoj književnosti (na primjeru nekoliko djela iz novije bošnjačke književnosti)

Ukoliko bismo htjeli napraviti paralelu između usmene i pisane književnosti, vidjeli bismo da osnovna razlika leži u mediju u kojem se one realiziraju – govor i pisani trag, te u tome da se usmena književnost obrazuje na aktivnom učešću oba njena člana – recipijenta i producenta, što u pisanoj književnosti nekad i nije slučaj. Osim ovih načelnih razlika kao zasebnih i pojedinačnih sistema, njih, također, možemo pratiti u suodnosu usmeno-pisano, na razini intertekstualnih i metatekstualnih relacioniranja pisanog spram usmenog, i obratno. Usmeno-književne forme poput bajke, basne, legende pronaći će svoje mjesto u pisanoj književnosti na tematsko-motivskoj razini, kao tema za priču, ili kao umetnuta priča koju kazuje, besjedi lik/akter. Od posebnog interesa za ovaj rad su priče koje se realiziraju kao umetnute/unutarnje, jer zahtijevaju lika/aktera koji će ih kazivati. Da bi realizirala ovakvo što, pisana književnost mora posuditi figuru usmenog kazivača, koji će kazivati priču u priči. Usto, pisana književnost posudit će i druge karakteristike usmenog kazivača kao što su: ritam rečenice i

---

[8] Maja Bošković-Stulli: *Pričanja o životu* (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta). U: Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984., str. 330.

[9] Jelena Marković: "Pričanja o djetinjstvu i srodni koncepti: "velike" i/ili "male" priče", *Narodna umjetnost,* 47/2, Zagreb, 2010., str. 51–76.

[10] Jelena Marković u navedenom tekstu uvodi i definira poseban oblik priče, koji je preuzela od Linde Charlotte, a riječ je, naime, o *životnim pričama*.

načine oblikovanja priče. Osim svih sličnosti između usmene i pisane književnosti, pisana književnost pronaći će i osobene moduse predočavanja priča, koji su, često, poetički i književnohistorijski uvjetovani. Ti modusi svakako će se razlikovati od cilja i funkcije umetnute priče – šta se želi postići umetnutom pričom i šta značenjski dobija osnovna priča od priče koja je umetnuta, te šta se, uostalom, dobija usporedbom ovih dviju priča.

Kada Mike Bal govori o odnosu osnovne i umetnute priče, ona u prvi plan ističe da suodnose između pripovjedačevog teksta i teksta koji izgovara akter određuje intenzitet "tekstualne interferencije"[11]. Kako tekstualna interferencija može imati jaki i slabi intezitet, prema Mike Bal, takvo što uvjetovat će i odnose između različitih nivoa tekstualne organizacije. Ukoliko je, naime, riječ o obliku jake interferencije, različiti nivoi tekstualne organizacije neće imati vidljivu razliku, jer će u tom slučaju osnovna priča, koju izgovara narator, zasjeniti priču koju izgovara akter, dok, s druge strane, ukoliko postoji slab oblik interferencije između osnovne i umetnute priče, svaka od njih – i primarna i umetnuta – imaju svoju naročitu funkciju. Međutim, odnos između primarne i umetnute priče mora imati određenu funkciju, i to, najčešće, takvu da umetnuta priča tumači, objašnjava ili imitira primarnu fabulu. A ukoliko se, kojim slučajem, da prevelik značaj primarnoj fabuli u odnosu na umetnutu, onda umetnuta fabula gubi na značenju i potpada pod značenjski sistem primarne fabule.

Budući da se u ovom radu bavimo prostorima kazivanja priče, svakako da će nam od velike važnosti biti njihovo definiranje, tim prije što ćemo vršiti analize u tom smjeru. I to na način da pronalazimo i analiziramo situacije kada?! i gdje?! lik/akter kazuje priču, služeći se, pritom, tehnikama i kompetencijama usmenog kazivača. Vidjeli smo u prethodnom poglavlju kako usmeni kazivač prilagođava temu priče prostoru u kojem je izgovara, a, isto tako, vidjeli smo da priča s određenom tematikom može biti prilagođena i drugim prostorima, u odnosu na primarne prostore u kojim je nastala.

Međutim, kada se uzme u obzir razlika između usmenog kazivača, koji u trenutku kazivanja priče pravi njeno konačno uobličenje, i lika pisane književnosti, koji izgovara određenu priču na koju daju "saglasnost" narator i autor, da bi imala potpun smisao u tekstu, vidimo da se lik – usmeni kazivač, zaista, s pričom koju izgovara prilagođava prostoru predstavljenom u osnovnoj radnji/fabuli. Naime, prilagođavanje umetnute fabule primarnoj – a koju kazuje lik/akter, tj. "usmeni kazivač u pisanoj književnosti" – ne ovisi samo o vrsti priče, njenoj funkciji i cilju, nego i o poetici kojoj djelo pripada, uvjetujući tako prostor u kojem će priča biti izgovorena i lika koji će je izgovarati (muškarac, žena, dijete). Pošto kazivači primarne (lik, narator) i umetnute (lik, narator) fabule u priči kreiraju dva različita svijeta i narativna sistema i u kojima se elementi, i primarne i umetnute fabule, realiziraju kao konstrukti i reprezenti konstruisanog svijeta, stoga, pri analizi ovih narativnih svjetova treba obratiti posebnu pažnju na međusobne relacije ovih dvaju svjetova. Zaista se kao poseban zadatak ovog rada nameće analiza prostornih relacija između ovih priča, a koja bi trebale odgovoriti na pitanja: zašto lik kazuje određenu priču baš u tom prostoru, u kakvom su odnosu prostori koje lik predočava u priči s prostorima, svijetom ispričane priče u osnovnoj priči, te koliko su ravnopravni svjetovi primarne i umetnute priče u narativu – polifonija, i, na koncu, kojim se jezičkim sredstvima koriste kazivači u primarnoj i umetnutoj fabuli – heteroglosije itd.

[11] Mike Bal: *Naratologija*. Beograd: Narodna knjiga, 2000., str. 39.

Opsjednutost pričom i pričanjem vidljivo je u prvim pripovjednim prozama E. Mulabdića, pogotovo u njegovoj pripovijeci *Ašik Omer*. Ova priča govori o liku, Ašik Omeru, koji je imao sposobnost da zavodi ljude pričama iz života. Iako narator priče izražava sumnju u Ašikove priče i smatra ih lažnim, korespondirajući tako i s poetikom u kojoj priča nastaje – prosvjetiteljsko-realističkoj – čiji je zadatak i cilj da do kraja ogoli stvarnost i prikaže svijet onakav kakav jeste, ali, bez obzirom i na to, narator i dalje ostaje pod dojmom njegovih pričanja. Priča o Ašik Omeru dolazi nam iz naratorove vizure, jer je on bio jedna od članova auditorija kojem je Omer kazivao priče. Specifičnost ove priče ogleda se na njenom sižejnom oblikovanju, i to tako što narator posuđuje svoj glas liku, kako bi on predstavio svoju priču, a samim tim ovakvo što, na narativnom planu, donosi i djelimičnu individualnost lika (Ašik). Teme u pričama, koje kazuje Ašik Omer, raznolikog su karaktera, a o načinu njegovog prenošenja priče posvjedočit će i narator, kazavši "fantastično ti on priča o bogatstvu careva, o junačkim bojevima, sve to zanosi, a često i na smijeh sili, jer u prvi mah vidiš, da je sve pusti "vjetar"."[12] Na prvi pogled, vidljivo je da Ašik Omer priču koja ima kolektivna obilježja kazuje u javnom prostoru, a koje su nastale kao iskustvo "njegovih putovanja" svijetom.

Međutim, narator ne iskazuje saglasnost na priče koje kazuje Ašik Omer, donoseći negativan sud i sumnju u istinitost njegovog pripovijedanja. A kao posebno zanimljiv strukturni element ove priče jeste prisustvo aktivnog recipijenta u priči, koji navodi Ašik Omera da kazuje priču o određenoj osobi, događaju itd., zbog čega ova pripovijetka ima izrazito fragmentiranu strukturu, s jedne strane, a, s druge, zbog izrazito snažnog prisustva naratora ponekad je teško razdvojiti glasove/priče naratora i lika.

Ašik Omer, kako će reći narator, "živi u tom maštanju" i svijetu koji izmašta, a njegovo neprestano ponavljanje istih priča dovodi i njega samog do toga da mu čak i njegova izmišljena priča postane stvarna, realna i doživljena. Naime, kroz sve Ašikove priče značajna je figura oca uz koju se vežu gotovo svi događaji njegovih priča, čija je funkcija postizanja vjerodostojnije recepcije ispričanih priča. Doslovno uranjajući u svijet priča, kojima i sam biva zaveden, Omer Ašik dovodi u sumnju samog naratora i autora, koji se pitaju da li, uistinu, neko može toliko ovladati svijetom priče koju kazuje i zašto takvo što nikad ni sam ne dovede u pitanje. Ako bismo Ašik Omera promatrali kroz antičke figure aeda i rapsoda, onda bismo ga označili kao aeda (koji konstruira priču), a naratora kao rapsoda (onaj koji ponavlja priču). U ovom slučaju, uistinu, rapsod, ponavljač, sumnja u priču koju kazuje aed (Ašik Omer). A ukoliko pratimo relaciju osnovnu prema umetnutim pričama, uočit ćemo da obje priče međusobno korespondiraju s trenutkom u kojem su izgovorene, jer priče koje kazuje Ašik Omer govore o austrougarskoj kraljici, Turskoj, a priču završava narator simbolički prizivajući trenutak okupacije Bosne, što dalje usložnjava problematiku o pozicijama ko?! i gdje?! govori.[13]

Nasuprot predočavanja figure usmenog kazivača i njegove funkcije u prosvjetiteljsko-realističkom modelu književnosti u pripovijeci *Ašik Omer* E. Mulabdića, u poetici ekspresionizma imat ćemo nešto drukčiju predstavu usmenog kazivača (lika) i prostora u kojima on kazuje priču, tim prije što ekspresionizam, kao avangardni pokret, nastoji napraviti otklon

[12] Edhem Mulabdić: *Na obali Bosne*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2007., str. 378.

[13] Ovakvo što pokazuje da su autor, narator i lik bosanski govornici i da su baštinici istog oblika znanja.

od tradicije u svakom smislu, pa i u načinu oblikovanja narativnih figura i prostora u tekstu. Otklon od tradicionalnog modela organiziranja priče, te uspostavljajući novu i drukčiju organizaciju narativnih svjetova inspiriranih poetikom avangarde, u bošnjačkoj književnosti ostat će, ipak, najvidljivije u romanu *Grozdanin kikot* Hamze Hume, i to ne samo na sižejnoj organizaciji fabule, nego i na tematsko-motivskoj i idejnoj viziji svijeta ovog romana. Žanrovsko određenje ovog romana, zatim, njegovo smještanje u književnohistorijski kontekst geneze bošnjačkog romana, te specifičan svijet u kojem se kreću likovi romana, pokazuje da se, zaista, radi o romanu neobične i naročito specifične strukture u bošnjačkoj romanesknoj tradiciji, utoliko prije što odstupa od ustaljenih obrazaca kanonske linije bošnjačkog romana koji govore o velikim pričama i velikoj povijesti itd.[14]

Tragom ovoga, te tragom poetike kojoj ovaj roman pripada možemo ga označiti kao, zaista neobičnu pojavu u dotadašnjoj bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj, pa i južnoslavenskoj romanesknoj praksi. Iz ugla ove teme kojom se bavimo u ovom radu, ovaj roman se, također, nameće kao veoma zanimljiv, neobičan i koristan sadržaj. Ukoliko pogledamo strukturu ovoga romana, na prvi pogled uočit ćemo da je narativna figura koja kazuje roman istovremeno i narator i lik romana – intradijagetička narativna figura. Lik i narator – Ozren je taj koji predočava sliku sela od proljeća do jeseni, prikazujući kako život u njemu protiče. Međutim, ono što je specifikum ovog lika/naratora jeste da se on javlja i kao usmeni kazivač koji kazuje priču/mit o Grozdanu i Grozdani.

Njegova promjena od naratora ka liku, koji preuzima ulogu kazivača priče, pokazuje da se jedna narativna figura u tekstu može javiti na tri različita pripovjedna odnosa: 1. narator – recipijent (Ozren – Čitalac); 2. lik – narator (Ozren lik – Ozren narator); 3. usmeni kazivač – lik (Ozren – Grlica). Za analizu prostora kazivanja (govornih prostora) svakako je najzanimljivija treća realizacija ove narativne figure, tj. kada se ona javlja u ulozi usmenog kazivača mitske priče o Grozdanu i Grozdani, vraćajući se, preko nje, u mitološki svijet prirode i čulnosti.

Prostor u kojem Ozren kazuje Grlici priču o Grozdani i Grozdanu jeste prostor čiste prirode, prirode bez kulture, prostor koji je izrazito čulan, a priča koju kazuje je također očišćena od bilo kakvih primjesa ideološkog, političkog i svakodnevnog. Ozrenovo izgovaranje priče o dvoje vječnih zaljubljenika, koji se uvijek bude s proljećem i liježu s jeseni, koji uživaju u svojoj tjelesnosti i erotičnosti, ima cilj da ciklično vrijeme mitske priče suprotstavi linearnom vremenu i svijetu osnovne priče. Također, priča o Grozdanu i Grozdani, prvo, erotizira i mitski određuje prostor u kojem je priča ispričana, i, drugo, ona zaista djeluje subverzivno na patrijarhalni svijet sela. Oživljavajući ove likove i prije kazivanja priče Grlici, Ozren, poznajući život i Grozdana i Grozdane, svojom maštom i imaginacijom u prostor sela oprostoruje taj mitski svijet. On uporedo živi dva svijeta, mitski i stvarni, odnosno sve svjetove ili Jedan svijet. Prekidajući priču, te ostavljajući Glici – kao recipijentu – vremena da domisli ostatak priče ("A je li, Ozrene, hoće li se oni zauvijek voljeti."), Ozren se, uistinu, prezentira kao usmeni kazivač.

Ozren, zaista, posjeduje atribute usmenog kazivača, s tim što prostori u kojima kazuje priču, uistinu, korespondiraju s avangardnim reprezentacijama prostora, koje prostor oblikuju kao začudan, neobičan, pounutren, besprostoran itd. Naime, tema koja se predstavlja u romanu

[14] Enver Kazaz: *Bošnjački roman*. Sarajevo: Zoro, 2004.

nije takva da se može kazivati u intimnim, javnim ili sakralnim prostorima, nego baš u jednom harmoničom, prirodom prostoru, kako se to vidi na primjeru ovog romana. Umetnuta priča koju kazuje Ozren pojašnjava primarnu, osnovnu priču koju kazuje Ozren (narator), i tek će nakon ispričane priče o Grozdani i Grozdanu osnovna priča ostvariti svoj potpuni smisao. Međutim, Ozren će u svojim imaginacijama biti jedina konekcija između svijeta primarne i umetnute priče. On će, naime, oživljavati svijet priče o Grozdani i Grozdanu u primarnoj fabuli – u svijetu priče koja kazuje događaje u selu od proljeća do jeseni. Iako smrt Grlice simboliči određuje kraj jedne ljubavi, priča o Grozdani i Grozdanu daje nadu u pronalazak nove ljubavi.

U *Grozdaninom kikotu* javlja se unutrašnja priča koja nije izgovorena i slušana u ustaljenim prostorima kazivanja koji su karakteristični za usmenu književnost, predstavljajući tako otklon od tradicionalnog razumijevanja odnosa priče, teme i prostora. Isto tako i priča *Otmica* Zije Dizdarevića oblikuje priču karakterističnu za intimne prostore. Ovu priču kazuje djevojka. Za priče ovog tipa smo već utvrdili da nisu zabilježene, jer priče s ovom temom nisu mogle biti zabilježene zbog kulturnih i tradicionalnih razloga. Narator nam u priči naznačava specifikum priče koju prenosi, tj. da su priče ovog tipa imale svoj specifičan put nastanka i razvoja te da nisu imale mogućnosti da budu zabilježene, naglasivši da su ove priče isključivo nastajale u "ženskoj sobi" i bivale kazivane u ženskom okruženju.

> "Cure, kad ih niko ne sluša, pričaju je jedna drugoj, majke prenose na kćeri, i ljudi poznaju tu priču, ali joj niko ne zna pravi i tajanstveni smisao što su ga stvorile duge probdjevene noći iza demira i mušebeka, godine mladosti i sputana krv, što bi htjela da prodre u strahovitom vrenju.
>
> Možda je to bilo prije petnaest, možda i prije sto godina, a možda je uvijek kad mati i otac odu na sijelo."[15]

Osnovnu priču u ovoj pripovijeci kazuje dječak, a umetnutu priču kazuje djevojka. Ukoliko se u obzir uzme da i dječak i djevojka pripadaju subalternim dijelovima patrijarhalne kulture, onda ova priča ima subverzivan odnos prema patrijarhalnoj kulturi, tim prije što o "prešućenim pričama", upravo, govore ove dvije figure. Ukoliko pažljivije analiziramo ovu pripovijetku, uvidjet ćemo da umetnuta priča oslobađa žensku seksualnost i ženski princip kroz simboliku Siv-zelen sokola, potvrđujući tako da ove priče akumuliraju potisnuti dio ženskog života. Priča o ocu i njegovoj kćerci jeste priča o patrijarhatu i ženi, te o tome kako očevo pravo na riječ u metafori kule ne omogućava "pristup" kući, odnosno njenoj unutrašnjosti – ženi. Ženska maštanja u intimnim prostorima o onome što je zabranjeno u javnom prostoru, u društveno-političkim prostorima, koji su kroz cijelu radnju pripovijetke simboli patrijarhalnog sistema, pokazuju da intimni prostori ponekad subverzivno djeluju na javne prostore. Priču koju kazuje djevojka dječaku odgovara kontekstu i prostoru u kojem se kazuje. Međutim, motivacija za slušanje ove priče uvjetovana je time da dječak nema iskustvo s temom o kojoj ova priča govori, što ima za posljedicu da djevojka – usmeni kazivač uz kazivanu priču upućuje objašnjenje recipijentu da će razumijevanje priče doći nekada kasnije ("Znat ćeš kad budeš viši.").

Iako nemamo direktno učešće aktivnog recipijenta u pripovijeci, koji mijenja priču ili uvjetuje njen tok, pojavljuje se samo narator koji prenosi, kao slušalac, doživljaj priče i ponašanje djevojke prilikom kazivanja priče. U ovom slučaju, osnovna priča (doživljaj,

[15] Zija Dizdarević: *Blago u duvaru*. Sarajevo: Zadruga, 1983., str. 67.

izgled djevojke dok priča) prekida tok umetnute priče, i to s ciljem da bi se samo približio ambijent i prostor u kojem se priča kazuje. Zbog ovih specifičnosti u naratološkom i kulturalnom smislu, te zbog specifičnosti prostora u kojim je priča izgovorena, i zbog svega ovoga, ova pripovijetka zavrjeđuje veliku pažnju.

Uz pripovijetku *Otmica,* kao posebno zanimljiva pripovijetka iz pripovjedačkog opusa Zije Dizdarevića nameće se pripovijetka *Brkina priča o kugi*. Budući da je priča strukturno-naratološki uobličena na dva nivoa: prvi kojeg kazuje narator i drugi kojeg kazuje lik Brko. Njen specifikum se, naime, ogleda i u tome da je odlikuju elementi fantastičnog, i to fantastike čija su inspirativna vrela i motivi preuzeti iz folklorne tradicije – tzv. folklorna fantastika. Nemogućnost naratorovog vremenskog i prostornog određenja zbivanja događaja u priči, temeljeći ih na formativnim obrascima usmenog predanja, čitalac već na samom početku stiče dojam da ova priča nema vjerodostojan karakter. U takvom prostorno-vremenskom ozračju osnovne priče, Z. Dizdarević smješta Brkinu priču o kugi, koja je na strukturnom planu izrazito fragmentirana i neujednačena, jer Brko priču o kugi neprestano "doprićava" (Z. Dizdarević) različitim pričama koje je čuo od dede, često i sumnjajući u istinitost tih priča, kazavši: "ako on laže, lažem i ja." Pojavom dopričavanja osnovne priče u umetnutoj priči – čiji je povod Brkin pogled na groblje – različitim temama o ratu, kiši i kugi, recipijenta se uvlači u različite priče u vezi s jednim događajem. Kreirajući priču na kombinaciji realnih i imaginarnih događaja, Dizdarević unosi elemente "začudnosti" i "strašnog" (obilježje fantastike po C. Todorovu), određujući tako priču kao fantastičnu. Međutim, kada je riječ o temi priče i događajima o kojima se u njoj govori, vidljivo je da je riječ o priči koja se kazuje u javnom prostoru, jer je odlikuje kolektivna tema – tema kasabe i događaja u njoj. "Doprićavanje" osnovne radnje u umetnutoj priči je česta pojava u usmenoj književnosti, čiji je cilj da se konačno uobliči priča nastala iz različitih "usta", a da, pritom, u tom trenutku uobličena priča ima pečat i krunu u posljednjem kazivaču.

Predmeti i događaji su nekada bili povodi za priču, oni su uvjetovali nastanak i egzistenciju određene priče. Priče ovakvog tipa nastojale su, zapravo, zapamtiti određeni događaj, a određeni predmet je samo služio kao okidač za prisjećanja na određeni događaj.[16] Za ovakav tip priče nije potreban poseban prostor i kontekst, one su ispričane u onom trenutku kada se kazivač nađe pored predmeta koji će pokrenuti priču. Za ilustraciju nam može poslužiti pripovijetka *Stećak*[17] Alije Nametka, koja na sižejnom planu prikazuje da dvije umetnute priče mogu biti inspirirane jednim predmetom, a da, pritom, vremenski nisu podudarne. A ukoliko kazivač poznaje obje priče, on ih priziva u sjećanje onog trenutka kada kazivač dođe u dodir s predmetom.

Osnovnu priču kazuje intradijagetički, odnosno homodijagetički narator, prenoseći okolnosti i događaj za koji se veže nastanak umetnute priče. Prva priča kazuje o porijeklu stećka i ko leži ispod njega, te zašto se baš tu nalazi, dok druga priča, naime, govori šta se nakon toga zbivalo s njim. I prva i druga priča daju identitet kamenu, stećku. Kako će reći Ahmet, lik i usmeni kazivač, da je stećak "čitava jedna priča". Naime, kako i jedna i druga priča imaju obilježja usmene predaje mitološkog karaktera, one nemaju cilj da budu vjero-

[16] Priče ovoga tipa mogu se pronaći kod I. Andrića, a najreprezentativniji primjer za ovakvo što je njegova priča *Ćaša*.

[17] Alija Nametak: *Travka zaboravka*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

dostojne. Narator osnovne priče predaje koje kazuje narator umetnute priče dovodi do apsurda, tako što posjeduje više znanja od njenog kazivača (Ahmeda), iako je kazivač uvjeren da je vjerodostojnost priče neupitna. Posjedovanjem više informacija od kazivača, recipijent ogoljuje čin pričanja tako što unosi ironijski komentar na kraju priče, poentirajući znanjem o tome ko je prvi priču izmislio i s kojim je ciljem ispričana – da bi sačuvala stećak.

Međutim, Nametak na ovaj način razotkriva famu koja se kreirala u vezi s ovim pričama, te pokazuje da cirkuliranje ovih priča i njihova održivost u usmenom prenošenju uvijek nosi pečat posljednjeg kazivača (Ahmet kao posljednji kazivač u priču uvodi lik Dobru). Također, njegova pripovijetka *Dobri*[18] posjeduje unutarnju priču koju kazivač prezentira pred auditorijem – djecom – u javnom prostoru, pred kojim improvizira i kreira priču koja nosi kolektivna obilježja. Međutim, specifikum ove priče je u tome što ima elemente priča iz života koji se očituju kroz to da kazivač, uvodeći djecu u priču, koristi sjećajući momenat na događaj o kojem kazuje ("sjećam se"), implicirajući tako njenu realnost.

Naime, fenomen usmenog načina kazivanja priče, s ambijentom, prostorom i figurama iz usmene književne tradicije, pronaći će svoje mjesto i u pripovjednoj prozi Ćamila Sijarića. Sijarić oživljava priče i motive iz usmene tradicije, uz to, koristeći se na narativnom planu sižejnim konstrukcijama, tehnikom i medijem usmenog kazivanja. Oživljavajući ove priče u duhu folkornog prostora, jezika i tradicije, Sijarić sugestivno prenosi plodonosan folklorni repozitorij u pisanu književnost, prepoznajući motive, sudbine i živote ljudi iz folklorne tradiciji kao značajan osnov na kojem mogu počivati njegove pripovijetke.

Hasan, sin Huseinov je pripovijetka o umjetnosti prenošenja priče, o načinu nastanka priče i o "ulaženju" pripovjedača u svijet priče koju kazuje. Ona, naime, donosi dojam, doživljaj i ambijent slušaoca prilikom slušanja priče, o tome kako je sam slušalac uvučen u svijet priče, te o tome kako kazivač, shodno svojim sposobnostima da prenese priču, manipulira slušaocem. Iako se može čitati i kao autobiografska i autoreferencijalna pripovijetka (Sijarić – Hasan), njen cilj je da predstavi magiju pričanja. Priča govori o Hasanu koji je sjedio u uglu hana i kazivao priče, a čije su priče, kao čarolije, zaposjedale slušaoce i uvlačile ih u svijet priče. Kao kazivač u javnom prostoru, Hasan je postao njegov simbol. Međutim, ono što je posebno karakteristično u vezi s ovom pričom jeste da cjelokupnu priču o Hasanovom pričanju dobijamo iz vizure naratorâ, tj. recipijenta Hasanovih priča, a da u samoj priči nemamo nijedne izgovorene riječi od Hasana. Informaciju o ambijentu i atmosferi te načinu na koji je Hasan pripovijedao priče donose dvije figure; prva je narator, a druga je lik-narativna figura, koja naratoru predočava priču o Hasanu i prije nego što ga je sam i narator "upoznao" (informacija naratoru od lika). Hasanove priče su kolektivnog karaktera, priče o prostoru – gradu. Hasanove priče govore, čuvaju i pamte Sarajevo. Sarajevo – priča! (Sijarić – Hasan!) Prenoseći ambijent, osobine kazivača, način njegovog prenošenja priče – ton i dikcija, Sijarić želi spjevati odu usmenom kazivaču, usmenom pripovjedaču, ali autoru priče pisane književnosti. I zbog tog je ova pripovijetka jedinstvena u bošnjačkoj književnosti.

Značaj usmenog kazivanja, uz sve medije u kojim se priča može prenijeti i kazati, možemo vidjeti u *Lijevim pričama* Alije Isakovića. U *Lijevim pričama* Isaković intermedijalno obnavlja odnos kazivač – slušalac, obraćajući se slušaocu, a ne čitaocu. Isaković koristi tehnike usmenog kazivanja priče da bi pokazao da živa ljudska riječ mnogo više znači i vrijedi, da ima uzvišeniji

[18] Alija Nametak: *Travka zaboravka*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

smisao od bilo kojeg modernog medija. Nije slučajno da Isaković za glavne aktere u priči/pričama uzima djecu i oca, te prostor kuće kao prostor u kojem će priče biti ispričane. Kazivati priču za Isakovića znači davati smisao i puninu životu, za njega je kazivati priču nešto najsvetije, najuzvišenije i najljepše, kao što je to odnos roditelja i djece. Dajući naratoru funkciju usmenog kazivača u liku oca, koji kazuje priče Adiju i Fariju, u suštinskom smislu znači istovremeno davanje prednosti usmenom kazivanju nad knjigom i kasetom – novim medijima. U *Lijevim pričama* pojavljuju se dvije vrste kazivača i slušaoca, prvi kazivač je narator koji izmišlja priču o Adiju i Fariju, a slušalac/čitalac je recipijent priče; drugi kazivač je njihov otac – lik i kazivač, a slušaoci su Adi i Fari, te recipijent/čitalac.

Čitalac teksta se istovremeno pojavljuje u dvostrukoj ulozi, u ulozi čitaoca i slušaoca teksta/priče, bez mogućnosti da reagira na priču koju kazuje narator i lik – otac, dok se dječaci pojavljuju kao *aktivni recipijenti* teksta koji modificiraju, zahtijevaju od kazivača (oca) da kazuje priču koju žele čuti. Međutim, Isakovićev uspjeh u kombiniranju različitih pripovjednih nivoa ogleda se u tome da, sjedne strane, jednu priču kazuje otac od dječaka, a drugu narator koji daje osnovnu priču o Adiju i Fariju i njihovom ocu, s druge (*Adi i Fari željeli su novu tatinu lijevu priču. Koju on smisli. Tu, pred njihovim očima i ušima.*).

Sličan oblik intermedijalnog odnosa usmene prema pisanoj književnosti, na razini figura koje kazuju priču, možemo prepoznati u romanu *Karabeg* Nedžada Ibrišimovića. Na početku ovog romana dolazi do usaglašavanja na narativnoj razini između producenta i recipijenta teksta nakon kojeg dolazi do promjene registra komunikacije, pa tako pripovjedač i čitalac postaju pričalac i slušalac. U preregistraciji komunikacijskog koda Ibrišimović će otići dalje, i to da se slušaoca "materijalizira"[19] u liku. Pomjena registara na drugoj i trećoj instanci dovodi i do promjene prostora kazivanja, i to na način da meleć ili džin, kao kazivač, preko kartografije kretanja lika – slušaoca mijenja i prostor u kojem se priča kazuje. Slušalac – lik gradi prostore u kojim se kreće, na zapovijest kazivača, gradeći istovremeno i prostore u kojem sluša upute/priču. Značaj ovog romana i jeste u tome što slušalac/lik oblikuje prostore u kojim se kreću i u kojima sluša priče/upute, a pisac sa sebe skida odgovornost da nameće topografske i hronotopske oblike i funkcije prostora, stavljajući to na teret samom recipijentu/slušaocu/liku.

> "Neka ti rezak bol propara grudi; neka u tebi zakrckaju kosti; neka ti se na glavu navale džini i ti kloni. Neka se na ćilimu pomalja tvoja sjenka. Neka prelaženje potraje dugo i neka ovaj put bude potpuno. Osjećaš, još uvijek proziran, kako čvrsne tvoje tijelo. Zaokupljen bolom svog stvarnog prelaska ne vidiš da Umihana uzmiče u strahu: to joj se misao kameni. Nepomičan si i bez daha, svaki i najmanji pokret ubod je hiljadu nevidljivih iglica. Tvoja sjena dobiva sve oštrije obrise i ti se pojavljuješ potpun, vidljiv i onakav kakav jesi." (*Karabeg*)

Inovativnost u načinu građenja narativa i u oblikovanju strukture narativa, uz Nedžada Ibrišimovića, vezat će se, također, i za ime Irfana Horozovića, koji smisao ljudskog života vidi u ispričanoj priči, život o kojem svjedoče priče, te u kojima, zaista, život ostvaruje svoju, prema Horozoviću, puninu i smisao. Horozovićeve narativne figure (narator, lik itd.) opsjednute su pričanjem, svijetom ispričane priče, a da nekad i same ne znaju da li tu priču slušaju od nekog. Njegove narativne figure žive s pričom, čuvaju svoj identitet u priči i kroz kazivanje priče.

---

[19] Sead Šemsović*: Intertekstualni odnosi usmeno – pisano u bošnjačkoj književnosti (modeli i paradigme)*. Magistarski rad. Sarajevo: Filozofski fakultet, 2008.

Ukoliko pogledamo neke njegove pripovijetke kao što su *Moć sablje*, *Vrt* ili dijelove romana *Imotski kadija*, uočit ćemo da, zaista, smisao života njegovi likovi pronalaze u pričanju i slušanju priča. Pripovijetka *Moć sablje* dovodi u vezu dva različita prostora i diskurzivna polja – sudski i književni, i to na način da se početak priče oblikuje u sudskom diskursu, kako i priliči prostoru i činu o kojem govori, dok umetnuta priča, koju kazuje trgovac, razara sudski, pravni registar, kazujući priču koja nema elemente vjerodostojnog, istinitog i činjeničnog, čak naprotiv ima začudnog, neobičnog i nerealnog. Na ovaj način Horozović pokazuje da prostor za priču nije određen, da je on sveprisutan, i da se priča može realizirati u svim trenucima.

Pišući o Horozovićevoj opsjednutosti pričom i pričanjem, Muhidin Džanko na primjeru upravo ove pripovijetke prepoznat će specifičnost Horozovićevog pripovijedanja.[20] Kada govorimo o prostorima u kojim trgovac kazuje priču, te tipu teme o kojoj priča, možemo uočiti da su prostorne relacije između ovih priča suprotne, te da umetnuta priča zaposjeda logiku i značenje prostora u kojem je ispričana. Priča kazuje o sablji i ljudskoj nesvjesnosti i nekontroli kad se taj ili sličan predmet nađe u njegovim rukama – čovjek postaje sablja. Iako je povod za priču ubistvo, Horozović kriminalističkom i sudskom diskursu suprotstavlja priču i književni diskurs, u kojem optuženom nije cilj da se odbrani, već da dovede u pitanje čak i njegovo učešće u ubistvu, što se na kraju pripovijetke vidi kada i sam trgovac osjeća strah od sablje – ona je ta koja ubija.

S druge strane, u pripovijeci *Vrt* i romanu *Imotski kadija* imamo nešto što bismo mogli označiti kao nemogućnost razlikovanja da li priču neko kazuje ili se ona projicira u svijesti naratora ili lika, dovodeći do toga da se gubi ustaljeni komunikacijski odnos producenta i recipijenta priče. U ovim pričama se dezintegrira taj model komunikacije, shodno poetici i književnoj praksi u kojoj nastaju ove priče.

> "Najednom osjetih da on i dalje priča ili su to bile samo moje misli? Možda njegove? Koje mi je govorio samim pogledom, jer usta mu bijahu zatvorena i zubi čvrsto stisnuti oko drške lule." (*Talhe ili Šadrvanski vrt* 2004: 57)
>
> "Nisam prepoznavao pripovjedača. Ali, činilo se da je on prepoznavao mene. Iz svake njegove priče izbijalo je nešto poznato, nešto što me doticalo poput sjećanja.
>
> Taj čovjek je pričao moj život." (*Imotski kadija* 2002: 177)

Nastanak priče, kako vidimo u prvom primjeru, može inicirati pogled ili bilo koji pokret tijela. Naime, ovakvo što imamo u sceni Selimovićevog romana *Derviš i smrt* kada Ahmed Nurudin kreira priču posmatrajući ruke Hasanove sestre (prostor kuće). Iako ove priče nisu umetnute/unutarnje, kao zasebni strukturni element u romanima, one zaista u romanu mogu funkcionirati kao samostalne cjeline. Još jednu neobičnost u načinu kazivanja možemo vidjeti u *Nakazi i vili* Nedžada Ibrišimovića, gdje prostorna metafora knjige služi kao prostor za kazivanje priče nepoznatom kazivaču/naratoru. Ta nepoznatost naratora/kazivača i prostora u kojem se priče kazuju i jeste zbog toga što se Ibrišimović poigrava žanrom bajke, koja je besprostorna/sveprostorana.

[20] Muhidin Džanko: *Strah od teksta*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 1998., str. 143-151.

Literatura i izvori

Bal, Mike: *Naratologija*. Beograd: Narodna knjiga, 2000.

Bokovi ć-Stulli, Maja: "Pričanja o životu (Iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta)" U: Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984,

Dizdarević Zija: "Blago u duvaru". Sarajevo: Zadrugar, 1983.

Džanko, Muhidin: *Strah od teksta*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje,1998.

Hadžizukić, Dijana: *Poetski diskurs u bošnjačko romanu*. Sarajevo:Slavistički komitet, 2012.

Kazaz, Enver: *Bošnjački roman*. Sarajevo: Zoro, 2004.

Lotman, Jurij: *Semiosfera*. Novi Sad: Svetovi, 2004.

Marković Jelena: "Pričanja o djetinjstvu i srodni koncepti: "velike" i/ili "male" priče", *Narodna umjetnost,* 47/2, Zagreb, 2010.

Mulabdić, Edhem *Na obali Bosne*. Sarajevo: BZK "Preporod", Sarajevo, 2007.

Nametak, Alija *Narodne pripovijesti*. Sarajevo: Oslobođenje, 1975.

Nametak, Alija: *Travka zaboravka.* Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Sijarić, Ćamil: *Drvo kraj Akova*. Sarajevo: Civitas, 2004.

Softić, Aiša: *Usmena proza Bošnjaka*. Sarajevo: BZK "Preporod", 2004.

Šemsović, Sead*: Intertekstualni odnosi usmeno – pisano u bošnjačkoj književnosti (modeli i paradigme)*. Magistarski rad, Sarajevo: Filozofski fakultet, 2008.

NARRATIVE SPACE IN ORAL AND WRITTEN LITERATURE

Nehrudin Rebihić

Summary

The paper's aim is to present the relationship oral-written at the level of the typical narrative space. The first part of the paper deals with typical narrative spaces in oral literature (intimate, public and sacral), and how the theme of the story is determined by the space in which will be pronounced. The second part presents the typical narrative spaces in written literature, and also how written literature borrows certain elements (narrator, space) from oral literature in order to create its own narrative universe. Sometimes, atypical narrative spaces occur in written literature, or come even to negation of the space in which the story has been created.

Key words: oral literature, narrative spaces

UDK 091.14: 811.163.43*

Listići iz Monteprandonea: Traktat *za* i *protiv* vjere bosanskih krstjana

Tarik Ćušić
Univerzitet Sarajevo

U radu je dat opis jezičke strukture listića iz Monteprandonea, srednjovjekovnog spomenika bosanske pismenosti pronađenog u italijanskom gradu Monteprandoneu. Uzimajući u obzir polemičku formu listića, ovaj spomenik bitno se razlikuje od većine starih bosanskih tekstova. Težište rada jeste da se na osnovu jezičkih odlika listića i njihovog sadržaja pokuša riješiti pitanje provenijencije ovog spomenika.

Ključne riječi: listići iz Monteprandonea, traktat *za* i *protiv* vjere bosanskih krstjana, bosančica, ikavizam, bosanski jezik

Uvod

Jedan od rijetkih katehetskih spomenika srednjovjekovne bosanske pismenosti jesu *listići iz Monteprandonea*. Listiće je prvi evidentirao Amadeo Crivellucci, koji je 1889. godine, radeći na opisu i popisu kodeksa u Biblioteci St. Giacomo della Marca, zabilježio da se u kodeksu br. 18, koji se sastojao od 263 listića ukupno, nalaze dva pergamentna listića slavenskog porijekla. Giacomo della Marca (Jakov Markijski; 1391–1476), franjevački inkvizitor koji se prije zaređenja zvao Domenico Gangala, bio je borac protiv čeških husita i bosanskih krstjana.[1] S obzirom na to da su listići pronađeni u njegovoj biblioteci (koju je zavještao gradu Monteprandoneu), najvjerovatnije ih je sam Giacomo della Marca donio u Monteprandone.

Srednjovjekovni bosanski spomenici su nakon sloma Crkve bosanske bili sačuvani u mjeri u kojoj su svojim sadržajem odgovarali novim vlasnicima – dakle, najviše u okrilju Pravoslavne crkve, zbog pisma, dok je ostatak pisanih spomenika Crkve bosanske ili propao ili bio uništavan, pri čemu treba dodati "da su se u rukama bosanskih krstjana možda još mogli nalaziti i cijeli spomenici – oni koje su poslije s toliko uspjeha uništavali franjevci i Turci – koji su bili pisani mlađim, retardiranim i degeneriranim, perifernim oblicima glagoljskoga pisma."[2] Budući da su ova dva listića, prilijepljena uz unutrašnje stranice kodeksa br. 18, ipak sačuvana (u fragmentima), a nisu služila crkvenim namjenama, može se pretpostaviti da je njihova prvotna funkcija bila da učvrste kodeks u kojem su pronađena, dok je ostatak spisa kojem su pripadala vjerovatno uništen.

Također, valja istaći da se listići (A – 11,8 x 15,5 cm; B – 11,6 x 15,5 cm) prema dimenzijama podudaraju sa ostatkom listića kodeksa (otprilike 12 x 16 cm). Tekst listića strukturiran je

[1] Thalloczy, L., V. Jagić: "Slavische Fragmente aus der Bibliothek S. Giacomo della Marca in Monteprandone". *Archiv für slavische Philologie*. 27, Berlin: 1905., str. 79-80.

[2] Hamm, Josip: "Glagoljski zapis u rukopisu krstjanina Radosava". *Slovo*, 9-10 (1960). Zagreb, str. 68.

u dvije kolone na jednoj stranici, pri čemu kolone na listiću A imaju po 29 redova, a na listiću B 35 (prve dvije), odnosno 36 (druge dvije). Kodeks br. 18 sastoji se od tekstova također raspoređenih prema kolonama, i to između 25 i 40 redova, što govori u prilog tome da su se listići podudarali ne samo prema dimenzijama, nego i prema rasporedu teksta u kolone i njihovim brojem redova s kodeksom 18.

U nastavku je data transkripcija listića rađena na osnovu transkripcije Santea Graciottija u radu "I frammenti bosniaci di Monteprandone: Edizione e interpretazione"[3] i uz dodatak od dva transkribirana pasusa koja je ponudila Herta Kuna u *Srednjovjekovnoj bosanskoj književnosti*[4].

AA1	AA2	
[ ]ɴн|	[ ]|	
дан одговор н|	ɴо ʒачє ово г̅дь|	
[машн] ошћє ѡ вс|	говорн по нса(н)|	
[акнχ дн]лнχ твонχ|	када мɴог(а) м[о]лє|	
н о снɴн ваʒда|	рєчєтє прнд м|	
тн [ ]чꙋ [ ]кад|	ɴом ɴє ꙋслншꙋ|	
[ѡ^{т}] потрн|	рꙋцн Бо вашн п|	
Бн є како правн|	лɴн сꙋ крвн рꙋ|	H. Kuna
ст̅н Бєрɴалад|	кн оɴнχ пл[ɴ]н сꙋ ѡ^{т} |	
ва всако вр̅мє|	крвн кн лєжє|	н лєжє ва смартɴнχ
ко тєБн Бꙋдє в|	ва смартɴнχ|	грнснχ како свн
даɴо ɴа спажа|	грнснχ како сꙋ|	Блꙋдɴнцн ... н оχолн н
ɴнє нма Бнтн|	Блꙋдɴнцн н жа|	гнʒдавн нχ Бо сꙋ днла
[тражє]ɴо о тєБє|	рлцн н ʒавндл|	мартва када аʒ н ʒовꙋ
како є Бꙋдєшн|	нвн н скꙋпн н о|	Б(о)га своєга ɴє Бꙋдꙋ
спажал о члов|	χолн н гнʒдав|	слншаɴн ʒач ɴнсꙋ
нчє када тн д|	н нχ Бо сꙋ днла|	ɴєга снɴовє ɴа сꙋ
нш оч̅є ɴаш кн|	мартва када т|	оɴога снɴовє од кога є
єсн ɴ̅Бснχ н нспо|	аʒн ʒовꙋ Б̅а св|	пнсаɴо вн снɴовє
вндаш да нма|	оєга ɴє Бꙋдꙋ сл|	днѣвлн єстє н снɴовє
[шн р]однтєла ɴ|	ншаɴн ʒач ɴн|	днѣвола сꙋ оɴн кн
[а ɴє]Бєснχ како|	сꙋ ɴєга снɴовє|	ɴаслндꙋю днло ɴєго
оц̅а н када повн|	ɴа сꙋ оɴога снɴ|	
дашн сєБн нмн|	овє од коєга є пн|	
юћн оца ɴа ɴєБє|	саɴо вн снɴовє|	
снχ покажн ɴє|	днѣвлн єстє н|	
Бєскн жнвот|	снɴовє днѣвлн|	
н χотєɴє оц̅а а|	сꙋ оɴн кн ɴаслн|	
[ ] прнтн||	дꙋю днло ɴєга||	

[3] Graciotti, S. (1995): "I frammenti bosniaci di Monteprandone: Edizione e interpretazione". *Ricerche slavistiche*, 42, Rim.

[4] Kuna, H.: "Srednjovjekovna bosanska književnost". *Forum Bosnae*, 45 (2008)

AB1	AB2	
[ ]вѰ грєдѰ ва|	[з]|	
грнснχ стоєћн|	а злο доБро врα|	
онн рαзгннвα|	чѰюћє н д[лѰгн]|	
ю гдNα вNнт|	сѰпротн [сєБн] ω^{т}|	
є вн рєдовNнцн|	пѰшћαюћє н Nє|	
стоєћє ва смαр|	прнЬтєлє[м мл]|	
тNом грнсн д|	єћє очє [Nαш кн] є|	
а всакн дαN кα|	сн N NБсχ стн сє|	
да првоврNє|	нмє твоє кαко в|	
днстє αлн самн|	сн лѰдн стαNѰ н в|	
сєБє прнклнNь|	а то вєрѰю ва нм|	
атє αлн свдом|	є твоє н нмє свє|	
тво Божαств|	тоє твоє да н св|	
єNо прокλєтст|	єтн сє н [ва то нм]|є	
вом сѰпротнв|	вαспNѰ пога|	
Ѱ сєБн зовєтє|	N н вαсαпNѰ ж|	
докολн зговор|	ндов н вαспNѰ в|	
нт пαрвн псм|	снχ крстнЬN є|	
прокλєтн кн|	рє колнко кн|	
Ѱклαnαют сє ω^{т}|	Болє в Бα вєрѰ|	
зαпвдн твонχ|	нтє тол[нко]|	
о колнко мNоз|	Болє нмє Бжє|	
н сѰ дαNαск про|	стнт прндн|	
клαтн н колнко|	цαрство твоє|	
мαло нχ є БлNнχ|	кαко цєсαрст|	
сѰ прокλєтн м|	вѰєшн ва прав|	
Nозн єрє Ѱкла|	дєNнχ тако ск|	
Nαют сє ω^{т} зап о|	оро цαрствѰн|	
вндн Блгнχ н о||	н в Nєц[ραвдєNнχ]	

BA1	BA2	
(с)крн(ш)єннѣ (н)сх҃ва от|	о тнло дх҃но єст(аст)|	
є к рнмланом л҃кн є|	вом ка корєнтн(аном)|	
[вас]крнснѹл лаза|	да тко дѹховно ак|	
[ра нз мр]твнх он ожн|	о тнлово васкрснєт|	
[вн] н смртна тн[лє]са|	дх҃вно єст н тоган радн|	
н д҃шє наше а	ако [дх҃в]но єст тнло|	
[нє]раз[ѹ]м|	дх҃ь єст псал҃нк вн|	
нн нє внрнмо н оБлад|	правдєнн оБраћат(є)|	H. Kuna
[анн смо ѡ^{т}] д[н]ѣво|	разѹм ап҃ла н про҃(ка)|	
[ла к]н за волѹ св|	н датє он[ ] тн [ ]|	свржєн Бн с нєБа а тн
ою свржєн Бн с нєБа|	о з дш҃ом ѡ^{т} д[ ]вм[ ]|	нз раѣ днтннствѹє ...
а тн нз раѣ днтннс|	ап҃ль [ ] то є тнло ко|	вєћє пнсмє Бнх могал
твѹ н вєлє пнсмєн Бн|	прнє рєчєно єст а н|	сказатн от
х могал сказатн ѡ^{т}|	н овє варннцє о(Б) дѹ|	васкрншєннѣ да вн
васкрншєннѣ д(ш҃є)|	шн нє ожнвєт нн|	г[рнха] за волѹ...
[ ] за волѹ|	да пѹстн ѹ ако прє н|	скрозн кѹ погѹБлатє
[ ] скрозн|	(є) ѹмрєт тога радн|	вас ваш трѹд тога
кѹ погѹБлатє вас|	нма сє разѹмнті [ ]|	радн лѹдн разѹмннтє
ваш трѹд тога рад|	[ ]д[ ] зач нє ѹмнм[ ]|	от васкрншєннѣ дѹшє
н лѹдн разѹмннтє|	[ ]а а она пл(ьна) [ ]|	ноштє правнтє да сє
ѡ^{т} васкрншєннѣ дшє|	[ ] ндѹћн [ ]|	зовє д(ѹ)ша
н ощє правнтє да сє з|	[ ]|	тнлєснм... да что
овє дш҃а тнлєснм|	[ ]а тєшка|	правн н в апокалнпсн
[дх҃ом а] (з)ачто прав|	сна васрншєна [є]|	ѹ нєБєса н тнлєса
н в апокалнпсн н нє|	дх҃вна н лахка н сє|	зємална н зато
Бєса н тнлєса зємал|	оБрза к нємѹ жєна [ ]|	правнтє васкрншєннѣ
на н зато правнтє|	н разБолнт сє како (н)|	тєлєс да Бнстє нам
васкрншєннѣ тєлєс|	сх҃ь такнѹ [ ]тн|	разѹм[нлн] дѹшє
да Бн[стє на]м разѹм|	ло [ ]вдат мн за тв[ ]|	нєБє[снє]
(н)[тн далн ѡ^{т}] дш҃є нєБє|	[ ] ѹчєннк(о)[ ]|	
[снє] овнм пр|	[ ]мн ка [ ]|	
єм[ ] о васкрнш|	[ ] дрѹ [ ]|	
є[т]ога радн по|	[ ]н[ ]|	
[трн]Бно єст разѹм|	[ ]|	
(нт)н ѡ^{т} мртвнх лѹд|	[ ]||	
н кн нмаю васкрсн||		

BB1	BB2	
[ ]ρ[ ]д[ ]|	[ ]|	
[тн]ʌо дχвNо ʒɑ то є|	(в)о Бжнє [ ]Nє БѰдє	
[что] тн Бн могɑʌ ре|	[Ѱ]д|	
[ћн] тнʌо єст дѰχɑт|	ρн [ ]ɑ сєрɑфнмн|	
о нʌн жнвотNо ʒɑт|	сє[ ]н[ ]|	
о ʌн есть тнʌо N[ɑшє]|	[ρɑ]ʒѰмн (сє)|	
нʌн всɑкɑ жнвɑ тн|	[ ]т[ ]єт[ ]дɑ нспʌNн|	
[ʌɑ] дшѰ [ ]Ѱ[ ]|	[ ]от[ ]нN [ ]ом N|	
[ ]ко тɑ[ ]|	є БѰдєтє ɑ ʒɑ овѰ ρн|	
[ ]о ɑN[ ]|	ч [ ]|	
[ ]|	[ ] ρɑʒѰмNн [ ]|	
[ ]|	[н]мє кн Nє ЬдѰ [ ]|	
[ ]оNн гɑ от[ ]|	(ɑ н Nє) [ ]ɑ тЬʌɑ нсѰχɑ|	
[ ]Ѱ мNо[ ]ʒн|	ɑ к [ ]Nн дɑ сє ρɑдѰ|	
[ ]о внрѰєт[є]|	[ ]нчнχ Бє|	
[ ]нк тн сн сʌ[ ]Nɑ[ ]|	[ ]χ к нмNɑχ [ ]|	
прɑвн ошћє ɑпʌ пʌ д|	[ ]|	
ɑ крв цɑрствɑ Бжɑ N|	[ ]ρɑн [пɑ]|	
є ѰдрѰжнт є гɑʌɑћ[ ]|	влɑ ɑплɑ [ ]одєт н|	
ɑ [ ] Ѱ [ ]ɑ пʌт(ь) [ ]|	крв вɑ[ ]кн нс|	
Ѱ[ ] ɑ [ ]Ѱ|	пʌнвɑ нʒ ЬNЬ ɑ н к|	
[ ] БгѰ жн[вѰ] ʒɑ то|	ρвн роєNнЬ сѰт н ω[т]|	
[ ] д [ ]|	[ ]тɑρнNɑ [ ] гɑ|	
[ ] т [ ]|	Бгɑ говорєN [ ]|	
[ ]н ɑ вн пʌть н [крв] н|	м [ ] ʌ [ ]|	
сχовѰ вннов[NН] ρ[д]н|	мєNн [ ](єNорнє)[ ]|	
сєгɑ снNн днЬвʌн|	ω[т] [ ]рɑд БѰдѰ [ ]|	
ɑ снNовн тмє [ ]|	[ ]Бжн дн|	
єрє отɑн [ ]Ѱ[ ]ρн[ ]ɑм|	[ ]Nɑ[ ]БѰ ɑ т|	
[ ]є Nн ρɑʒѰмNн|	(н)лɑ БѰ[ ]|	
покр[ ]ст[ ]|	[ ]ɑN Бєʒ[в]|	
[ ]нмɑ мн го[во]рнм(о) ω[т]|	ɑдЬ к[ ]|	
[ ]гдво[ ]|	[ ]в NɑЬм прнд[ ]|	
[ ] пррцн н ɑпʌн мɑ(дɑ)|	[ ]БѰд[ ]єN|	
[ ]ρɑ[ ]ɑ Бɑ Nє нс (N)є(Бɑ)|	нтн дɑ Ѱ всєм[БѰ]|	
[тнʌ]ессɑ Nɑшɑ [ ]||	дємо прнд[ ]Nн[ ]|	
	сє [вс]є прнд N[ ]||	

Dosadašnja istraživanja listića

Dok se A. Crivellucci zadržao manje-više samo na opisu fizičkih karakteristika ovih fragmenata, Ludwig v. Thalloczy je, nakon što ga je 1904. godine biskup Fraknói uputio da u biblioteci Giacoma della Marce postoje dva slavenska teksta, pokušao riješiti pitanje njihove provenijencije i, premda ne daje krajnje zaključke, ipak je listiće ocijenio *šizmatičnim* (schismatisch). V. Thalloczy je Vatroslavu Jagiću proslijedio fotografije listića. Važno je napomenuti da je V. Jagić mogao pročitati samo dijelove listića, jer su bili prilijepljeni uz kodeks, tako da je vidio samo po jednu stranicu svakog listića. Na osnovu paleografsko-ortografske i jezičke analize listića Jagić ocjenjuje da je svaki listić pisao drugi pisar, iako su listići ujednačeni kako veličinom, tako i rasporedom kolona. Također, Jagić navodi da je riječ o homiletičkom ili katehetskom tekstu te na osnovu tipa pisma zaključuje da su listići bosanske provenijencije (uz jezički utjecaj sa zapadnijeg područja), s tim da je listić B više heretičkog karaktera negoli listić A, što je ocjena i Ljubomira Stojanovića, kome je Jagić listiće dao na uvid. Jagić datira listiće u 15. stoljeće, i to prije u prvu nego u drugu polovinu. Thalloczyjev i Jagićev zajednički rad o listićima objavljen je 1905. godine s naslovom "Slavische Fragmente aus der Bibliothek S. Giacomo della Marca in Monteprandone".

Devedeset godina nakon toga Sante Graciotti je objavio rad "I frammenti Bosniaci di Monteprandone: Edizione e interpretazione" u kojem analizira jezičku strukturu listića i njihov idejno-semantički aspekt. Za razliku od Jagića, S. Graciotti je mogao pročitati obje stranice obaju listića (premda je listić B u značajnoj mjeri oštećen) zahvaljujući tome što su listići bili odlijepljeni. Graciotti zaključuje da je listić A antiheretičkog karaktera, a za listić B da ima funkciju odbrane krstjanske vjere.

Doprinos jezičkoj analizi listića i razumijevanju njihovog sadržaja dale su Herta Kuna[5] i Anica Nazor[6].

O jeziku listića

Listići iz Monteprandonea pisani su poluustavnim tipom bosanske ćirilice (bosančice). U oba listića Б ima uobičajenu formu, в još nema kasniji, kvadratični oblik; ч nema čašast oblik; u oba se pojavljuje и a не ї.[7]

U Bosni je tokom perioda prve polovine i sredine 15. stoljeća – za koji se listići mogu relativno datirati – uglavnom prevladavao ikavizam. Upravo je ikavski refleks jata dominantan

[5] Kuna, Herta: "Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog", simpozij "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura". *Radovi* III. Muzej grada Zenice: Zenica, 1973., str. 89-102.; Kuna, H.: "Srednjovjekovna bosanska književnost". *Forum Bosnae*, 45 (2008), str. 172-174.

[6] Nazor, A.: "Manuscripts of the Bosnian church", u: Mahmutćehajić, R., D. Maurer (ur.): *Unity and Plurality in Europe "Multiculturalism and tradition"*, *Forum Bosnae*, 49 (2010). Sarajevo, str. 141.; Nazor, A.: "Rukopisi Crkve bosanske", u: "*Fenomen 'krstjani' u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*". Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Hrvatski institut za povijest u Zagrebu, Sarajevo – Zagreb, 2005., str. 539-562.

[7] Thalloczy, L., V. Jagić (1905), str. 88.

u oba listića, npr.: чловичє, дила, дилих, дило, гриси, грисих, исповидаш, Nаслидѹю, заповиди (listić A), дитиNствѹ, потриБNо, прид, разБолит сє, разѹмити, рич, тилєса, тилєсNим, тило, ѹмим, вирѹєтє (listić B). Ekavsku zamjenu jata u listiću A, u primjerima вєрѹитє i вєрѹю, valja dovesti u vezu s pravilom Meyer-Jakubinski[8] – prema kojem *ě* + *t*, *d*, *s*, *z*, *n*, *l*, *r* + *a*, *o*, *u*, *Ø* > *e* – dok se u listiću B javlja jedan ekavizam тєлєса, koji ne podliježe ovom pravilu, te je u jednom primjeru sačuvan sami izvor jat: тѢла (listić B).

Jatom u postvokalskoj poziciji bilježi se sekvenca /ja/, npr.: диѢвли, крстиѢN, приѢтєлєм (listić A), диѢвли, диѢвола, раѢ, скришєNиѢ, вaскришєNиѢ (listić B), dok se sekvenca /je/ obilježava sa є u inicijalnoj, npr.: єсть, єрє, єси, єстє (listići A), єсть, єрє, єст (listić B), kao i u postvokalskoj poziciji, npr.: коєгα, спαжаNиє, стоєћи, твоє (listić A), прие (listić B). Važno je napomenuti da se u listiću B javlja роєNиѢ, tj. *j* kao refleks praslavenskog jotovanja.

Vokal u najčešće se bilježi grafemom ѹ, npr.: БѹДє, Бѹдѹ, лѹди, Nаслидѹю, Nисѹ, пѹшћаюћє, рѹци, скѹпи, стαNѹ, сѹ, сѹпроти, сѹпротивѹ, ѹклαNαЮт, ѹслишѹ, вєрѹю, вραчѹЮћє, зовѹ (listić A), дитиNствѹ, трѹд, вaскрисNѹл, волѹ (listić B), a znatno rjeđe grafemom у, npr.: Будєши (listić A), идући (listić B).

U nemalom broju riječi sačuvan je poluglas u slabom položaju, dok je poluglas u jakom položaju vokaliziran u *a*. Obično se poluglas u slabom položaju nalazi na kraju riječi, npr.: гдь (listić A), естъ, изъ, плтъ (listić B), a izuzetak čine dva primjera u kojima je poluglas zabilježen u medijalnoj poziciji: приклиNЬатє (listić A), пльNα[9] (listić B). Imajući u vidu da poluglas u ovim primjerima nema fonetsku vrijednost, pojava poluglasa u slabom položaju uvjetovana je grafijskim razlozima.

Često se u listićima upotrebljava ligatura Ю, npr.: имиЮћи, Nаслидѹю, пѹшћаюћє, разгNивЮ, ѹклαNαЮт, вєрѹю, вραчѹЮћє (listić A), имаю, свою (listić B). Ligature ѣα і ѥ uopće se ne koriste u listićima, što je jasno distinktivno obilježje prema specifičnim osobinama svetosavske škole.[10]

U bosančici se neki od glasova bilježe ili grafemima za druge glasove ili glasovima preuzetim iz glagoljičnog pisma. Govoreći o listićima u tom kontekstu, vrijedi izdvojiti đerv, sonante *lj* i *nj* i skupinu *šć* (щ).

U listićima se izuzetno frekventno upotrebljava slovo đerv, koje ne postoji u srpskim tekstovima 14. i 15. stoljeća.[11] Bilježi se grafemom Ћ, a redovno se koristi u vrijednosti /ć/, npr.: имиЮћи, пѹшћаюћє, стоєћє, стоєћи, вραчѹЮћє (listić A), оБраћатє, рєћи (listić B).

Kako u bosančici iz perioda prve polovine i/ili sredine 15. stoljeća ne postoji grafem za *lj* niti za *nj*, u listićima se ovi glasovi redovno bilježe sa *l* i *n*, npr.: лѹди, родитєла, Nєгα (listić A), волѹ, Nємѹ (listić B).

---

[8] Brozović, D., P. Ivić: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1988., str. 82-83.

[9] ль odnosi se na grafijski znak za slogotvorno *l*.

[10] Kuna, Herta: "Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog", simpozij "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura". *Radovi* III, Zenica: Muzej grada Zenice, 1973., str. 96.

[11] Graciotti, S. (1995), str. 141.

Jednom, i to u listiću B, javlja se grafem щ (šć), npr.: и о щ є правитє (listić B). Da ima izgovornu vrijednost /šć/, a ne /št/, potvrđuju riječi u kojima se umjesto щ redovno bilježi skupina *šć* u oba listića, npr.: имαши ошЂє[12] ѡ всαквх дилих (listić A), прαви ошЂє αпл (listić B). щ (šć) nije svojstveno narodnom jeziku, a upotrebljava se, kako navodi Ć. Truhelka, u crkvenoj praksi.

Jedna od karakteristika listića jeste čuvanje vokalske vrijednosti sonanta *r* i, sporadično, sonanta *l*. Uz primjere pisanja slogotvornog *r* u listiću A: крви, крстиЂN, javlja se i refleks tog fonema kao sekvenca *ar*, npr.: мαртвα, пαрви, смαртNих, dok u listiću B nema tog refleksa i pojavljuje se samo slogotvorno *r*, npr.: мртвих, смртNα (listić B). Kako refleks slogotvornog *r*, u jezičkom smislu, nije *ar*, sekvenca *ar* u listićima uzrokovana je pisarskim manirom. U većini primjera slogotvorno *l* je prešlo u vokal *u*, dok se u nekoliko primjera pak čuva njegova vokalska vrijednost, npr.: плNи (listić A), исплNи, пльNα[13], плть (listić B). Izdvojen primjer je длѵги (listić A), tj. *lu* na mjestu slogotvornog *l*, što predstavlja najstariji stadij prelaska *l* u vokal *u*, zadržan u starom zapadnoštokavskom i čakavskom narječju. Premda se promjena slogotvornog *l* u vokal *u* vrši uglavnom tokom 14. stoljeća, sporadično čuvanje slogotvornog *l* u listićima – relativno datiranim u prvu polovinu ili sredinu 15. stoljeća – posljedica je trajanja i do kraja nezavršenog samog prelaska slogotvornog *l* u vokal *u*.

U listićima je sačuvan sonant *l* na kraju riječi, npr.: спαжαл (listić A), могαл, васкрисNѵл (listić B). Od druge polovine 14. stoljeća do druge polovine 15. stoljeća vrši se promjena *l* u *o* na velikom dijelu štokavske teritorije, čemu svjedoče i rezultati ove promjene u listićima, dok su poneki izuzeci posljedica samog trajanja prelaska *l* u *o*, budući da izvor nekog od glasova ne prekida svoj kontinuitet trajanja u jednom trenutku, nego se taj proces odvija postepeno.

Velar *h* najčešće se nalazi u finalnoj poziciji riječi u sastavu nekog od gramatičkih morfema, npr.: дилих, грисих, смαртNих (listić A), Бих, мртвих, (listić B) i sl., dok se rjeđe pojavljuje u medijalnoj poziciji riječi, npr.: дѵховNо, лαхкα (listić B).[14]

Općenito se za morfološki nivo jezičke strukture listića iz Monteprandonea može konstatirati uproštavanje imenskog i glagolskog sistema te nekoliko oblika koji odražavaju starije jezičko stanje.

Među riječima koji imaju crkvenoslavenski prizvuk u prvom redu valja istaći neke od oblika glagolskog sistema, npr.: Будєши, имαши, повидαши (listić A), kao i nastavak *ih* u genitivu množine imenica bilo srednjeg roda, npr.: ѡ всαких дилих твоих (listić A), bilo muškog roda ки лєжє вα смαртNих грисих (listić A).

Nerijetko uz imenice s množinskim nastavkom *ih* stoji prijedlog "na" i zajedno čine prijedložno-padežni izraz u lokativu, npr.: дα имαши родитєла Nα NєБєсих (listić A), имиЮЂи оцα Nα NєБєсих (listić A) i sl.

---

[12] Zbog oštećenja dijela teksta u kojem se navodi, ipak nije sigurno kako treba čitati ошће iz listića A: kao "ошће" (*još*) ili "(х)ошће" (*hoće*); Graciotti, S. (1995), str. 161.

[13] Poluglas nema fonetsku vrijednost.

[14] Osim toga, velar *h* nerijetko se javlja u titlovanim riječima.

Konsonantska grupa “вс” u inicijalnoj poziciji zamjeničkih oblika redovno se javlja u listićima, tj. ne dolazi do metateze konsonanata, npr.: вс҃ки, вс҃ких, вси, вс҃их (listić A), всако (listić B) i sl. Čuvanje ovog redoslijeda konsonanata također je odraz starijeg, crkvenoslavenskog stanja.

U zamjeničkom sistemu izdvaja se upotreba kraćih formi zamjenica *koji* i *koje*, tj. ки i ко.[15] Oblik ки izrazito je frekventan u oba listića, dok se oblik ко pojavljuje znatno rjeđe, npr.: очє Nаш ки єси; ки лєжє вα смαртNих грисих; оNи ки NαслидѴЮ (listić A), ки є васкрисNѴл Лазара; лѴди ки имаю (listić B); вα всако врмє ко тєБи БѴдє вдαNα (listić A), то є тило ко приє рєчєNo єст (listić B). Među zamjenice sa zapadnijeg područja u listićima ubrajaju se “зач”, npr.: зач NисѴ Nєгα сиNовє (listić A), зач Nє Ѵмим (listić B), зачє, npr.: No зачє ово гдь говори (listić A), те что, npr.: за что прави в апокалипси (listić B).

Ulogu prijedloga imaju “вα” te omega. U listiću A grupa “вь” reflektirana je kao “вα”, npr.: вα смαртNих грисих; вα грисих; вα правдеNих; вα то вєрѴю i sl. S obzirom na to da je u štokavskim govorima iz grupe “вα” proizašao prijedlog “u” (dakle, вь > вα > u), za “вα” u listiću A valja pretpostaviti prijedlošku ulogu. Omega (ω) u listićima ima ulogu prijedloga *od* i zajedno s imenicom čini prijedložno-padežni izraz, npr.: ω крви; ω всаких дилих; ω заповиди (listić A), ω диѢвола; ω лѴди (listić B) i dr. Znatno rjeđe omega se javlja zajedno s nekom drugom imenskom riječi, poput zamjenice, npr.: ω теБе.

Među nepromjenjivim riječima izdvajaju se raznovrsni oblici priloga, npr.: мNози сѴ даNаск проклати (listić A), prijedloga, npr.: доколи зговорит парви псм (listić A), сѴпротивѴ сєБи зовєтє (listić A), сѴпроти сєБи (listić A) te veznika, npr.: єрє ѴклαNαЮт сє ω заповиди (listić A), NисѴ Nєгα сиNовє Nα сѴ оNогα сиNовє (listić A) i sl.

Na sintaksičkom nivou listića markantna je pozicija članova supstantivnih sintagmi: najčešće prvu poziciju tih sintagmi popunjava neka od supstantivnih sintaksema, a drugu poziciju zauzima adjektivna sintaksema, nalazeći se tako u obilježenom izrazu, npr.: сѴ оNи ки NαслидѴю дило Nєгα[16] (listić A), ω всаквх дилих твоих (listić A), када тази зовѴ Бα своєгα (listić A), ѴклαNαЮт сє ω заповиди твоих (listić A), приди царство твоє (listić A) i dr.

Obilježen red riječi svojstven je i konstrukcijama s kopulativnim predikatom. U tim konstrukcijama obično subjekat zauzima prvu poziciju, slijedi leksičko jezgro kopulativnog predikata, a tek na kraju stoji kopulativni glagol *biti*, npr.: ви сиNовє[17] диѢвли єстє (listić A), тило дхNo єст (listić B), тило ко приє рєчєNo єст (listić B) i dr., pri čemu je najčešće kopulativni glagol u punom obliku. Znatno rjeđe su konstrukcije u kojima kopulativni glagol stoji između subjekta i leksičkog jezgra kopulativnog predikata, poput: тило єст дѴхато или животNo (listić B).

[15] U listiću B navodi se i oblik “кα”, što bi moglo upućivati na sažeti oblik zamjenice *koja*, ali je ekst u tom dijelu nečitljiv pa se ne može jasno odrediti kontekst i da li je riječ o ovoj zamjenici.

[16] Adjektivna sintaksema nije kongruentna sa supstantivnom sintaksemom.

[17] Upotrijebljen je akuzativni, a ne nominativni oblik.

Sadržaj i bosanska provenijencija listića

Premda su listići A i B u mnogim paleografsko-ortografskim i jezičkim crtama međusobno bliski – među kojima valja izdvojiti bilježenje ligature Ю, đerva i finalnog *l* kao distinktivnih obilježja u odnosu na druge (istočne) jezičke uzuse u prvoj polovini ili tokom sredine 15. stoljeća – sadržaj listića, ipak, upućuje na to da listići nisu djelo jednog nego više pisara.

Sličnost među listićima A i B ogleda se u tome što u tekstu obaju listića progovara nepoznati propovjednik.

Prema S. Graciottiju, listić A u cijelosti je antiheretičkog/antikrstjanskog karaktera. Nepoznati propovjednik iz teksta obraća se protivnicima, prvo ih imenujući sa "vi", za koje drži da "leže u smrtnim grijesima" (ки лєжє вα смαртNих грисих). U nastavku listića A protivnici bivaju nazvani "đavoljim sinovima" (ви сиNовє диѢвли єстє) te "redovnicima" koji "stoje", opet, u "smrtnom grijehu" (ви рєдовNици стоєЋє вα смαртNом гриси). Izraz "redovnici" koristi se u okviru Crkve bosanske, stoga je prepoznatljiv za krstjane, što ukazuje da se optužbe propovjednika odnose na krstjane. Potom propovjednik proklinje redovnike, odnosno krstjane, jer se "uklanjaju od Božijih zapovijedi" (проклєти ки ѴклαNαЮт сє ω заповиди твоих). Sam čin proklinjanja eksplicitno ukazuje na antikrstjansku poziciju listića A.[18]

Za razliku od listića A u kojem propovjednik optužuje i proklinje krstjane, u listiću B nepoznati autoritet propovijeda o uskrsnuću duše (тогα ради лѴди разѴмиитє ω васкришєNиѢ дшє и о щ є правитє да сє зовє дша тилєсNим дхом). Za propovjednika iz listića B tijelo je duhovno (тило дхNо єст), zato afirmativno propovijeda o uskrsnuću duše i traži od ljudi da ga slijede. Sama tematika uskrsnuća duše, a ne tijela, navodi na učenje drugačije od katoličkog, jer "'rimska' duša nikada ne umire i zato ne treba biti uskrsnuta".[19] Za to drugačije, "dualističko učenje", kako ističe S. Graciotti, materija nije Božije djelo, nije namijenjena za vječnost i zato neće biti uskrsnuća tijela.[20] Propovjednik se, nadalje, poziva na Apokalipsu (за что прави в апокалипсии NєБєса и тилєса зємалNα) te spominje poslanicu apostola Pavla Rimljanima (скришєNиѢ исхва от є[21] к римлαNом), što je umnogome tipično za srednjovjekovnu bosansku književnost.[22]

S obzirom na sadržaj listića može se pretpostaviti da je među srednjovjekovnim bosanskim spomenicima egzistirao i određeni fond katehetskih tekstova, a govoreći konkretno o ovim listićima, riječ je o korpusu propovjedničkih tekstova kojima se kroz polemičku formu, antikrstjansku i krstjansku poziciju propovjednika, nastoji negirati, odnosno afirmirati učenje i djelovanje bosanskih krstjana.

Budući da su listić A i listić B sadržajno bitno različiti, čak i suprotstavljeni, jezički kriterij nameće se kao osnovni za određivanje pripadnosti listića.

---

[18] Graciotti, S. (1995), str. 144–145.

[19] Graciotti, S. (1995), str. 164.

[20] Graciotti, S. (1995), str. 164.

[21] є, kako Graciotti tumači, skraćenica je za *epistolu*.

[22] Kuna, H.: "Srednjovjekovna bosanska književnost". *Forum Bosnae*. 45 (2008), str. 174.

Prema Graciottiju, ikavizam u kombinaciji s đervom ostaje distinktivni kriterij za bosansku provenijenciju, stoga se listići imaju smatrati bosanskim. Dominantni ikavski refleks jata i prisutnost đerva (u fonetskoj vrijednosti /ć/) svojstveni su obama listićima. Kako je literarni manir zasnovan na ikavizmu, Graciotti navodi da je ikavizam u Bosni 14. i 15. stoljeća više *literarni* negoli *govorni*. Također ističe da đerv ne postoji u srpskim tekstovima toga perioda.[23]

Zaključak

Razmatrajući paleografsko-ortografske odlike i jezičku strukturu, neprijeporno je da listići iz Monteprandonea pripadaju srednjovjekovnim bosanskim spomenicima, a najvjerovatnije datiraju iz prve polovine 15. ili sredine 15. stoljeća.

Listići su jezički umnogome ujednačeni, pisani su narodnim jezikom i bosančicom, dominantan je ikavizam, bilježe se đerv, ligatura Ю i finalno *l*, grupa "вь" reflektirana je kao "вα", nije došlo do metateze konsonanata u grupi "вс" i dr., uz manji broj riječi koje odražavaju starije, crkvenoslavensko jezičko stanje.

Prvenstveno ikavizam i đerv, kao dva jezička elementa prepoznatljivosti bosanske škole, svjedoče o bosanskoj provenijenciji listića. Polemička forma listića je dokaz da je među srednjovjekovnim bosanskim spomenicima egzistirao i korpus katehetskih tekstova. I dok je pozicija propovjednika iz listića A antiheretička (antikrstjanska) zbog optužbi i proklinjanja krstjana, propovijedanje nepoznatog autoriteta iz listića B upućuje na dualističko učenje, poziva se na Apokalipsu, koja ima vrlo važno mjesto u srednjovjekovnim bosanskim tekstovima, te na Pavlovu poslanicu Rimljanima, što nesumnjivo afirmira učenje i djelovanje bosanskih krstjana.

Bez obzira na to što su, najvjerovatnije, pripadali različitim kodeksima, razmatrajući ih kao jedan spomenik, listići iz Monteprandonea su *jedina ostavština koju posjedujemo od traktata "za" i "protiv" vjere bosanskih krstjana na narodnom bosanskom jeziku*,[24] stoga zauzimaju posebno mjesto među srednjovjekovnim bosanskim tekstovima.

Izvori

Graciotti, S. (1995): "I frammenti bosniaci di Monteprandone: Edizione e interpretazione", *Ricerche slavistiche*. 42, Rim, str. 127-136.

Literatura

Brozović, D.; P. Ivić: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1988.

[23] Graciotti, S. (1995), str. 140-141.

[24] Graciotti, S. (1995), str. 177.

Graciotti, S.: "I frammenti bosniaci di Monteprandone: Edizione e interpretazione". *Ricerche slavistiche*. 42 (1995), Rim, str. 125–181.

Hamm, Josip: "Glagoljski zapis u rukopisu krstjanina Radosava". *Slovo*, 9-10 (1960)

Jahić, Dževad i dr.: *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe, 2000.

Kuna, H.: "Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog". simpozij "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura". *Radovi* III. Zenica: Muzej grada Zenice, 1973., str. 89-102.

Kuna, Herta: "Srednjovjekovna bosanska književnost". *Forum Bosnae*. 45 (2008), str. 172-174.

Mužić, I.: *Vjera Crkve bosanske*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2008., str. 20-22.

Nakaš, Lejla: "Plurality of Bosnian Literacy". *Forum Bosnae*, 57 (2012), str. 86-99.

Nazor, A.: "Manuscripts of the Bosnian church", u: Mahmutćehajić, R., D. Maurer (ur.): *Unity and Plurality in Europe "Multiculturalism and tradition"*. *Forum Bosnae*. 49 (2010), str. 141.

Nazor, A. (2005): "Rukopisi Crkve bosanske", u: *Fenomen 'krstjani' u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Sarajevo: Zagreb: Institut za istoriju – Hrvatski institut za povijest, 2005., str. 539-562.

Thalloczy, L., V. Jagić: "Slavische Fragmente aus der Bibliothek S. Giacomo della Marca in Monteprandone". *Archiv für slavische Philologie*, 27 (1905), str. 79-91.

Truhelka, Ćiro: "Bosančica, prinos bosanskoj paleografiji". *Glasnik Zemaljskog muzeja*, sv. 1, knj. 4 (1889), str. 65-83.

LEAVES FROM MONTEPRANDONE: TRACTATE *PRO ET CONTRA* OF BOSNIAN KRSTJAN'S FAITH

Tarik Ćušić

Summary

This paper explains the description of language structure of pages from Monteprandone, medieval monuments of Bosnian literacy found in Monteprandone, Italy. Having in mind controversy of the pages' form, this monument has a great difference comparing with other older Bosnian texts. The core of this paper is to solve the question of provenance of this monument using language structure of this pages and its contents.

Key words: papers from Monteprandone, tractate *for* and *against* religion of Bosnian religion - Krstjani, Bosančica – Bosnian letter, ikavizam, Bosnian language

UDK 929 Selmanagić, S.: 72

Selman Selmanagić i Bauhaus: bosanskohercegovačka umjetnost i evropska avangarda

Aida Abadžić-Hodžić
Filozofski fakultet
Sarajevo

Selman Selmanagić (Srebrenica, 1905.- Berlin, 1986.) jedini je arhitekt s područja nekadašnje Kraljevine Jugoslavije koji je u cijelosti završio studij i diplomirao arhitekturu na školi Bauhaus, a time i jedino ime iz Bosne i Hercegovine koje se, u prvoj polovici 20. stoljeća, izravno veže uz evropsku umjetničku avangardu. Selmanagić je bio jedan od vodećih arhitekata, urbanista i dizajnera u poslijeratnoj obnovi Berlina i dugogodišnji profesor na uglednoj Visokoj umjetničkoj školi Weißensee u (Istočnom) Berlinu (1950-1970), gdje je trajno utjecao na generacije studenata specifičnom metodologijom rada i nastavnim sadržajima koji su pružali otpor (tada) dominantnom socrealističkom stilu. Između dva svjetska rada, živio je i radio u Turskoj, Palestini i na Blikom Istoku. Duh Bauhausa – otvorenost za istraživanje i eksperiment, samostalno iznalaženje rješenja, društvena odgovornost umjetnosti i arhitekture, socijalna osjetljivost, timski rad, interakcija različitih oblasti i disciplina, antifašizam – trajno su obilježili Selmanagićev stvaralački i životni put.

Ključne riječi: Selman Selmanagić, Bauhaus, umjetnička avangarda, modernitet, arhitektura, dizajn, Walter Gropius, Hannes Meyer, Mies van der Rohe, Ludwig Hilberseimer, Paul Klee, Berlin, Visoka umjetnička škola Weißensee, DDR, Srebrenica

Selman Selmanagić jedini je arhitekt s područja nekadašnje Kraljevine Jugoslavije koji je u cijelosti završio studij i diplomirao arhitekturu na školi Bauhaus, a time i jedino ime iz Bosne i Hercegovine koje se, u prvoj polovici 20. stoljeća, izravno veže uz evropsku umjetničku avangardu.[1] Riječ je o arhitekti, urbanisti, dizajneru i visokoškolskom profesoru iz Bosne i Hercegovine čije ime i djelo danas čini integralni dio evropske historije moderne arhitekture i dizajna. Mies van der Rohe, Josef Albers, Wassily Kandinsky, Paul Klee, Hannes Meyer, Ludwig Hilberseimer – samo su neka od imena njegovih slavnih profesora tokom školovanja u periodu 1929–1932. u Dessauu, u najznačajnijoj umjetničkoj školi evropske avangarde. Selman Selmanagić bio je jedno od vodećih imena u poslijeratnoj obnovi Berlina, član slavnog Kolektiva za planiranje, a koji je predvodio Hans Scharoun. Punih dvadeset godina (1950-1970) bio je profesor na uglednoj Visokoj umjetničkoj školi Weißensee, gdje je vodio Odsjek za arhitekturu te gdje je trajno utjecao na generacije studenata specifičnom

[1] Prvi cjeloviti prikaz školovanja, opusa, pedagoškog djelovanja i života Selmana Selmanagića predstavljen je u knjizi autorice ovog teksta. Detaljnije u: Abadžić-Hodžić, Aida: *Selman Selmanagić i Bauhaus*. Sarajevo: Bošnjački Institut Fondacija Adila Zulfikarpšića, 2014.

metodologijom rada i nastavnim sadržajima koji su pružali otpor dominantnom socrealističkom stilu, koji je obilježio umjetnost DDR-a, od početka pedesetih godina 20. stoljeća. Odbijajući da pristane uz diktat Njemačke građevinske akademije i njezinog imperativa slijeđenja sovjetskog modela gradnje i obnove "nacionalnih stilova", S. Selmanagić bio je jedno od rijetkih imena tadašnje arhitekture u Istočnoj Njemačkoj koji je ustrajno branio dignitet struke i profesije te čuvao živim pozitivno naslijeđe evropske avangarde, vjerujući da se iz njezinog bogatog vrela može oblikovati nova arhitektura za novog čovjeka socijalističkog doba. Iako je ovakav nepokolebljiv stav rezultirao manjim brojem realiziranih projekata, Selmanagićev opus, danas – nakon skoro stotinu godina od osnivanja škole Bauhaus – otvara mogućnost novog sagledavanja utjecaja i tradicije ove značajne škole. Selmanagićeva životna priča zacrtava obrise jednog snažnog, ponosnog i samosvjesnog karaktera i potvrđuje njegov angažiran i aktivan odnos prema vremenu i mjestima na kojima je živio: od djetinjstva provedenog na velikom obiteljskom imanju u Srebrenici, preko iznenadnog odlaska na Bauhaus, iskustava s arapskim i jevrejskim zajednicama u Palestini u vrijeme britanskog mandata, rada u filmskim studijima u ratnom Berlinu, preko izgradnje Stadiona svjetske omladine u rekordnom roku 1950. godine, pa sve do bolnih iskustava oko projekta grada Schwedta i sukoba s rukovodstvom Njemačke građevinske akademije. Duh Bauhausa – otvorenost za istraživanje i eksperiment, samostalno iznalaženje rješenja, društvena odgovornost umjetnosti i arhitekture, socijalna osjetljivost, timski rad, interakcija različitih oblasti i disciplina i antifašizam – trajno su obilježili Selmanagićev stvaralački i životni put. Susret s različitim kulturama i običajima koje je upoznao tokom svoga boravka na Bliskom istoku i Mediteranu između dva svjetska rata, kao i iskustva koja je na tim putovanjima stekao, osnažila su njegov avanturistički i kozmopolitski duh i razvila u njemu izvanrednu sposobnost kreativnog i plodonosnog življenja i djelovanja u različitim kulturama i sredinama.

Godine školovanja na Bauhausu: timski rad i "oblikovanje za narod"

Selman Selmanagić (Srebrenica, 1905.- Berlin, 1986.) jedini je arhitekt s područja nekadašnje Kraljevine Jugoslavije koji je u cijelosti završio studij i diplomirao na Odjelu za arhitekturu na školi Bauhaus 1932. godine. Činjenica da ranije nije diplomirao ili (barem) pohađao Akademiju likovnih umjetnosti i da je imao isključivo zanatsko predobrazovanje, razlikovale su ovog studenta porijeklom iz Bosne i Hercegovine od svih ostalih studenata nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, a koji su u ovoj najnaprednijoj i najdinamičnoj umjetničkoj školi evropske avangarde boravili duže ili kraće u periodu između 1924. i 1932. godine. Selman Selmanagić na Bauhaus je stigao sasvim neočekivano, nakon jednog slučajnog razgovora u vlaku, bez znanja njemačkog jezika i finansijske potpore, a nakon završenog stolarskog zanata u Sarajevu (1919.-1923.) i položenog stručnog ispita za majstora namještaja i stolarije na Visokoj obrtnoj školi u Ljubljani (1927.).

Školovanje u Bauhausu (1929.-1932.) ostavilo je trajan utjecaj na njegov kasniji arhitektonsko-urbanistički i dizajnerski opus, pedagoški rad, ali i na njegovog životni svjetonazor. Neposredno prije Selmanagićevog sasvim slučajnog i neplaniranog dolaska u Dessauu, došlo je i do otvaranja novog odjela – Odjela za arhitekturu (1927.) – na čelu s Hannesom Meyerom, kao i do smjene u rukovodstvu škole (1928.), a koju će u vrijeme Selmanagićevog dolaska preuzeti upravo ovaj švicarski arhitekt. H. Meyer ostao je do danas "najmanje poznati

direktor Bauhausa"[2], iako je u ovoj školi proveo čak nekoliko mjeseci duže od svoga nasljednika, posljednjeg direktora Miesa van der Rohea. Mandat H. Meyera (1928-1930) označio je radikalnu reviziju temeljnih programskih i metodoloških koncepcija Bauhausa. Meyerovo vrijeme označilo je otklon od naglašenog individualiteta u procesu obrazovanja i od svojevrsnog ekskluziviteta bauhausovskih proizvoda, a koja je obilježila prve godine djelovanja ove škole.

Prva stvar koju je Selmanagić zapamtio s Pripremnog tečaja kod profesora Josefa Albersa bila je: "Želimo da zaboravite sve što ste ranije naučili – osim obrta." U svojim vježbama, Albers je poticao studente da istražuju kvalitete različitih materijala i mogućnosti njihovog korištenja. Prema riječima Albersa, temelj podučavanja o formi je izum, pronalazak (*Erfindung*) pa je, otuda, početak poučavanja o oblikovanju – proučavanje samog materijala. Fokus Albersovih vježbi bio je na razvijanju tzv. prostornih struktura u kojima međudjelovanje i povezanost materijala, konstrukcije, funkcije i proizvodne tehnologije treba dovesti do optimalnih kvaliteta finalnog proizvoda, uz minimalno korištenje materijala, energije i vremena. Prema mišljenju Albersa, cilj je bio u usvajanju sposobnosti konstruktivnog mišljenja i prostornog predstavljanja, pri čemu je "konačni rezultat naučen, a nije podučen". Selmanagić je često navodio jedno sjećanje sa Albersovog Pripremnog tečaja, a u kojem se izvanredno ocrtavao način Albersovog rada: Selmanagić je imao na stolu rječnik njemačkog jezika čije su se stiješnjene stranice, pričvršćene daskom, otvarale poput lepeze, kako bi olakšao i ubrzao njegovo prelistavanje. Kada je profesor Albers, u prolazu, primijetio ovu Selmanagićevu praktičnu 'invenciju', pohvalio je to kao primjer najbolje studije prirode i iskoristivosti materijala i naglasio: ono što papir čini konstruktivnim jesu ekonomija, konstrukcija i forma. Ova će iskustva biti osobito dragocjena u Selmanagićevom kasnijem radu kao dizajnera namještaja u *Deutsche Werkstätten* u Dresden-Hellerauu, a s kojima je suradnju počeo već 1945. godine. S. Selmanagić postao je osobito cijenjen kroz svoj projekt stolice za seminare (*Seminarstuhl*) koju je razvio 1949. godine, u suradnji s L. Falkenbergom i H.Hircheom, a koja se koristila u brojnim obrazovnim institucijama, između ostaloga i na Humboldtovom univerzitetu u Berlinu, kao i u Visokoj partijskoj školi "Karl Marx" u Kleinmachnowu, a za koju je Selmanagić radio unutrašnje uređenje (1946-1950).

Hannes Meyer je u svojim postavkama bio radikalniji od svoga prethodnika, Gropiusa, obznanivši radikalni raskid s prošlošću i uspostavljanje bezuvjetnog funkcionalizma. Meyerov dvogodišnji direktorski mandat značio je i unutrašnju reorganizaciju škole, obogaćivanje studija predmetima iz prirodnih, tehničkih i ekonomskih znanosti s naglaskom na utilitarnost, potrebe korisnika i bolji tržišni plasman bauhausovih proizvoda. Samo godinu ranije, H. Meyer u svojoj rodnoj Švicarskoj objavio je provokativan članak naslova *Novi svijet*, a u kojem je proces gradnje opisao kao isključivo tehnički, a ne estetski proces, dok je kuće za stanovanje usporedio s mašinama.[3] Iako je od zimskog semestra 1927/28. godine u nastavni plan uvedena klasa slobodnog slikanja i u nastavi su bili prisutni i umjetnički i znanstveni aspekt, Meyerove godine označile su radikalan otklon od Gropiusovog "istraživanja principa

[2] Prema: Droste, Magdalena: *Bauhaus 1919–1933*. Bauhaus Archiv, Köln: Benedikt Taschen Verlag, 1990., str. 166.

[3] Meyer, Hannes: "Die Neue Welt", u: *Das Werk 13*, 1926, nav.prema: Kruft, Hanno-Walter, *Geschichte der Architektur-Theorie*. München: Verlag C. H. Beck, 2004., str. 445.

oblikovanja" prema "proučavanju životnih procesa budućih korisnika". Meyer je, naime, smatrao da je Bauhaus napustio svoje izvorne principe "oblikovanja za čovjeka" i da je većina proizvoda škole bila isuviše skupa i namijenjena samo ekskluzivnim grupama, pa je njegov novi slogan za Bauhaus glasio: "potrebe naroda, umjesto potrebe za luksuzom" (*Volksbedarf statt Luxusbedarf*). Kako je često isticao u svojim sjećanjima na pedagogiju Bauhausa, najvažnije što je naučio nakon Pripremnog tečaja, a što je bilo u duhu Meyerove reforme nastavnog procesa, bilo je, prema Selmanagićevim riječima, "oblikovanje za mase, na osnovu svakidašnjih potreba ljudi." Navodio je primjer vježbe oblikovanja jednog ormara i pitanja koje im je postavio profesor Arndt u radionici na drugom semestru: "Šta se stavlja u taj ormar?" i objašenjenja da u svakoj fazi oblikovanja moraju kretati od ideje cjeline, od stvarnih potreba korisnika i funkcije predmeta, a ne od oblikovnih detalja i ornamentike koja je tada zaokupljala pažnju mladog Selmanagića, kao sjećanje na tradicionalno oblikovane komade namještaja u Bosni. "Nakon što sam izradio jedan ormar, postao sam Bauhausovac", zabilježio je Selmanagić i kada je usvojio ovaj, temeljni princip mišljenja pri oblikovanju, tada se mogao suočiti sa najrazličitijim zadacima koje je u budućnosti i radio: izgradnjom stambenih objekata, urbanističkim projektiranjima, nacrtima tvorničkih, sportskih i zdravstvenih objekata, projektiranjem izložbenih hala, dizajnom namještaja itd.

Nastava na Odjelu za arhitekturu trajala je najduže – devet semestara i to je bio najvažniji odjel škole. Ono što je osobito odredilo kasniji Selmanagićev rad i pedagoško iskustvo, bio je susret sa timskim radom koji je bio odlika Meyerovog mandata. Naime, Meyer je insistirao na radu u tzv. "združenim ćelijama" (*cooperativzellen*) i formiranju tzv. "vertikalnih brigada" koje su činili studenti različitih godina studija i koji su prakticirali timski rad. Ova će iskustva Selmanagić osobito razviti nešto kasnije, u toku petog semestra, a u okviru seminara za urbanizam kod profesora Ludwiga Hilberseimera, za vrijeme mandata posljednjeg direktora Miesa van der Rohea. Profesor Hilberseimer ostavio je nesumnjivo značajan utjecaj na Selmanagića u razumijevanju socijalne uloge arhitekture i o potrebi usmjerenosti prema željama i potrebama korisnika i on je, i za Meyerovog, ali i Miesovog mandata, imao jednu od ključnih uloga na Odjelu za arhitekturu. Iako je već Meyer uveo tzv. "analitičko-znanstveni pristup" arhitekturi u kojem se, pri projektiranju jednog stambenog objekta, naprimjer, vodilo računa o dnevnim aktivnostima ukućana, stepenu osunčanosti, relaciji s okolinom, prosječnim godišnjim temperaturama i slično i mada je već Meyer definirao modernost arhitekture ne kroz njene formalne već kroz socijalne, tehnološke, ekonomske i psihološke parametre.

Primjeri iskustva Bauhausa u kasnijim Selmanagićevim projektima

Na seminaru profesora L. Hilberseimera oformio se tzv. *Studentski kolektiv.* Zajedno s profesorom Hilberseimerom, Selmanagić je s nekolicinom studenata sudjelovao tokom 1932. godine u planiranju (nerealiziranog) projekta naselja za radnike tvornice aviona Junkers u Dessauu (*Junkers-Siedlung*) i to je bio, premda utopijski i ostvariv jedino u socijalističkom društvu, najambiciozniji, timski rad koji je proveo Odjel za arhitekturu, a koji je, na stanoviti način, oživio duh Meyerovog vremena i predstavljao alternativu visokoestetiziranom karakteru podučavanja arhitekture na seminarima Miesa van der Rohea (tek spomenimo, kao ilustraciju, na ovome mjestu da je Meyer koristio termin *Bauen*, a Mies *Baukunst*). Naselje je bilo planirano za 20.000 stanovnika i njegovoj realizaciji prethodila je iscrpna znanstvena

analiza koja je uključivala, uz proučavanje tehničkih, ekonomskih i ekoloških parametara te planiranih troškova realizacije i održavanja, i detaljnu socio-kulturnu analizu životnih navika stanovnika, kako bi se, u realizaciji ovog planskog naselja zamišljenog kao život u zajednici (komuni), odgovorilo svim potrebama njegovih korisnika. Iskustvo koje je stekao radeći u Studentskom kolektivu, kao način timskog rada i stvaranja optimalnog okvira za život, rad i slobodno vrijeme radnika u komunističkom društvu, bit će vrlo korisno za kasnije Selmanagićeve projekte, osobito u timu poslijeratne obnove Berlina (*Planungskollektiv*), pod vodstvom Hansa Scharouna, u projektima za grad Schwedt (1959-1962) kao i u nastavi i radu sa studentima Visoke umjetničke škole Weißensee.[4] Realizacija Schwedta, novog "socijalističkog grada" dešavala se u vrlo složenom trenutku ekonomije DDR-a, a kada se krajem pedesetih godina 20. st. nastojalo potaknuti i osnažiti proces industrijalizacije i ostvariti "glavni ekonomski zadatak", kako je to bilo istaknuto na V partijskom zasjedanju SED-a 1958. godine a u vezi s "razvojem narodne privrede DDR-a u nekoliko narednih godina, kojom bi se nedvosmisleno pokazale prednosti socijalističkog društvenog uređenja naspram imperijalističke vlasti bonske države."[5] U realizaciji grada Schwedta, koji je trebao imati i administrativne, ekonomske, edukativne, sportske, zdravstvene, kulturne i rekreativne sadržaje potrebne za svakodnevni život jedne zajednice, S. Selmanagić mogao je iskoristiti svoja dotadašnja značajna iskustva u ovome polju: od suradnje u Studentskom kolektivu za *Junkers-Siedlung* 1932. godine do suradnje u Scharounovom Kolektivu za planiranje Berlina neposredno nakon Drugog svjetskog rata Ovaj je projekt, nažalost, Selmanagiću na kraju bio oduzet i predat na upravljanje Njemačkoj građevinskoj akademiji (DBA) i Richardu Paulicku koji je, kroz svoje sudjelovanje u projektiranju dijela berlinske Aleje Staljina i kao potpredsjednik Njemačke građevinske akademije (1955–1965), za razliku od Selmanagića koji je tokom pedesetih godina s nekolicinom Bauhausovaca iz ideoloških razloga optuživan kao "nerazumni formalista", aktivno sudjelovao u oblikovanju tadašnje DDR-ovske građevinske politike i sudjelovao u nacrtima čak tri od četiri uzorna "socijalistička grada": Hoyerswerda, Schwedta i Halle-Neustadta. Modaliteti recepcije Bauhausa u nekadašnjoj Demokratskoj republici Njemačkoj bili su, prije svega, političko pitanje, a s obzirom na to da su oblasti urbanizma i arhitektonskog planiranja bile isključivo pod kontrolom države. Kroz promjenjiv odnos prema tradiciji modernizma, a samim time i prema Bauhausu, mogu se pratiti i modaliteti oblikovanja, interpretiranja i reprezentacije državnog identiteta DDR-a u hladnoratovskom kontekstu. Obično se u ovim promjenjivim stavovima prema Bauhausu razlikuje nekoliko dominantnih faza: rana faza (1945–1950) u kojoj je odnos prema Bauhausu bio pozitivan i na istočnoj i na zapadnoj strani te je istican kao paradigma antifašističke kulture, uz koju su se željele vezati obje Njemačke, potom vrijeme snažno obilježeno duhom staljinizma i tzv. "debatom protiv formalizma" u DDR-u, kada je Bauhaus smatran "tuđim, neprijateljskim fenomenom" (1951–1955), zatim period nakon Staljinove smrti, a kada je, istina

[4] Ovo je istaknuo i sam Selmanagić u jednom razgovoru iz 1976. godine u kojem je opisao djelovanje ovog kolektiva Detaljnije u: Selman Selmanagić, *Entwurf einer Arbeitersiedlung,* Form + Zweck, 6/1976, str. 31-33.

[5] O ekonomskom, socijalnom i političkom kontekstu u planiranju Schwedta detaljnije u: Springer, Philipp, *Verbaute Träume, Herrschaft, Stadtentwicklung und Lebensrealität in der sozialistischen Industriestadt Schwedt*, Berlin: Ch. Links Verlag, 2007.

i pod pritiskom teških ekonomskih prilika, došlo do "labavljenja" staljinističke doktrine i do početka svojevrsne rehabilitacije pozitivnih iskustava Bauhausa u Istočnoj Njemačkoj (1955–1970), a što će, osobito u godinama 1976.–1990., voditi ka postepenom otvaranju prema zapadnom bloku i kapitalizmu.[6]

Jedan od Selmanagićevih kasnijih studenata, Lothar Neumann, istaknuo je u svojim sjećanjima na rad u klasi prof. Selmanagića da je najvažnija karakteristika Selmanagićevog pristupa arhitekturi bila usmjerenost na korisnika, njegove potrebe i životne navike i zadovoljavanje i usklađivanje individualne i socijalne uloge arhitekture. I studentica Iris Grund sjećala se svojih neuspješnih pokušaja da precizno nacrta jedan "drveni kompozitni prozor" na drugoj godini studija na Kunsthochschule Weissensee. Očajna i obeshrabrena svojim neuspjelim pokušajima, razmišljala je da odustane od studija. Razgovor s profesorom Selmanagićem bio je odlučujući za njen život i karijeru: umjesto razgovora o detaljima oblikovanja prozora, profesor Selman, toplo i ljudski, dugo je sa svojom studenticom razgovarao o misiji arhitekture u društvu, njenim mogućnostima i odgovornosti.[7] Riječima profesora Selmanagića, prave proporcije nisu bile samo pitanje forme i harmonije arhitekture nego i ljudske mudrosti. Danas ugledni njemački arhitekt, Peter Kulka (r.1937.), u svome govoru povodom stogodišnjice rođenja svog nekadašnjeg profesora, rekao je: "Kada sam 1959. želio nastaviti studij arhitekture u tadašnjem DDR-u dolazila je u obzir samo jedna institucija Visoka škola Weissensee i samo jedan profesor: Selman Selmanagić. Ta je škola stajala u tradiciji Bauhausa, u interdisciplinarnom, zajedničkom radu arhitekata, dizajnera, umjetnika, tehnologa i proizvodne prakse. Ovo je osobito pohvalio i Richard Neutra prilikom posjete školi 1966. godine."[8]

Prema svjedočenju samog Selmanagića, na njega je osobiti dojam u toku Meyerovog mandata ostavilo gostovanje mladog češkog predavača Karela Teigea (1900-1951) od kojega je usvojio ne samo ustrajavanje na značaju kolektivnog rada u projektima nego i nadilaženje razumijevanja arhitekture kao isključivo 'vizualnog fenomena', a što je u vrijeme Teigeovog gostovanja u Bauhausu koincidiralo s polemikom koju je ovaj profesor vodio tih godina sa Le Corbusierom o pitanju uloge i značaja arhitekture. Kao urednik mjesečnika Kluba arhitekata u Pragu, *Stavba*, koji je ubrzo stekao izniman međunarodni ugled i snažno se distancirao od historicističke nostalgije, Teige je često zastupao mišljenje da arhitektura, neposredno nakon Prvog svjetskog rata nije uspjela odgovoriti na potrebu kvalitetne, pristupačne gradnje.[9]

Zahvaljujući širokom polju interesa, između ostalog i za predavanja iz psihologije forme kod profesora Karlfrieda Grafa Dürckheima, koja je Selmanagić slušao tokom trećeg, četvrtog

---

[6] Ova periodizacija temelji se na studiji Wolfganga Thönera "From an 'alien, hostile phenomenon' to the 'poetry of the future': On the Bauhaus reception in East Germany, 1945–1970", *GHI Bulletin Supplement 2* (2005), Washington DC, str. 115–137.

[7] Iris Grund: *Unterricht bei Professor Selmanagić*, u: Wüsten, Sonja, *Selman Selmanagić*. Berlin: Kunsthochschule, 1985., str. 54–56.

[8] P. Kulka, govor održan 2005. godine, povodom stogodišnjice rođenja S.Selmanagića u Kunsthochschule Weissensee, Berlin. Ovom prilikom zahvaljujem se prof. P. Kulki na ustupljenom govoru i autorizaciji da objavim njegove dijelove.

[9] O K. Teigeu detaljnije u: Sawicki, Nicholas: "Czechoslovakia, Bauhaus Associates – Karel Teige", "Central European Students at the Bauhaus", *Centropa*, No. 1. New York, januar 2003., str. 36–38. Vidjeti i: Hain, Simone: "Gegen die Diktatur des Auges, Selman Selmanagić zum 100. Geburtstag", u: *Form + Zweck 21*. Berlin, 2005., str 79-99.

i petog semestra kao i zbog njegovih ranijeg afiniteta prema predavanjima Kandinskog i Kleea, Selmanagićev funkcionalizam nije u konačnici bio jednostrani, utilitaristički program, već prije metoda koja je upućivala upravo na ključnu funkciju sinestetičkih doživljajnih elemenata pri percepciji i oblikovanju. Na temelju predavanja profesora Dürckheima i njegovog učenja o 'doživljenom prostoru', Selmanagić je trajno usvojio značaj činjenice o jedinstvu naših doživljaja u percepciji određenog prostora i značaj primjene tog iskustva u budućim projektima planiranja i oblikovanja i time se dijelom, ipak, ogradio od naglašenog Meyerovog funkcionalizma. Ono što je činilo vrijednost Meyerove pedagogije za budući Selmanagićev rad bilo je prije svega naglasak na radu u zajednici (timski rad) i harmoničnom usklađivanju potreba pojedinca i zajednice.

Aktualnost principa i koncepta Bauhausa: "oblikovanje životnih procesa"

Kada je trebao rezimirati rezultate triju različitih direktorskih mandata u školi i njihov utjecaj na program Bauhausa, Selmanagić je istaknuo Gropiusa kao utemeljitelja ideje Bauhausa i osobu koja je usmjerila rad škole prema sintezi svih umjetnosti i racionalnom korištenju tehničkih i industrijskih mogućnosti, a u središtu obrazovnog procesa bilo je razvijanje sposobnosti mišljenja, predočavanja i iznalaženja novih rješenja. Meyerov period, prema Selmanagiću, obilježilo je snaženje ideje funkcionalizma i ekonomičnosti u arhitekturi kao i socijalne dimenzije gradnje, a kao nedostatak njegovog razumijevanja obrazovnog procesa Selmanagić je istaknuo Meyerovo isključivo isticanje znanstvene, na račun umjetničke, strane kreacije, a što je, nažalost, udaljilo određene profesore od škole za njegovog mandata. Mies van der Rohe je, prema mišljenju Selmanagića, naglašavao važnost činjenice da se čovjek mora ugodno osjećati u određenoj arhitekturi, a pri čemu su funkcionalnost i ekonomičnost bile samorazumljive kvalitete. Da bi se dobila cjelovita slika o tome što je to doista bila ideja Bauhausa i kako je izgledao rad u toj školi trebalo bi, smatrao je Selman, o tome pitati svakog preživjelog nekadašnjeg studenta ove škole jer se na to pitanje ne može dati jednostavan niti jednostran odgovor.

I kada je bio u poznim godinama, S. Selmanagić ostao je bauhausovac u duši, a svježinu i otvorenost njegovog duha prema izazovima koje donosi svako novo vrijeme otkriva i njegovo promišljanje dizajna ormara za omladinu koja osamdesetih godina 20. st. ima sasvim drugačije odjevne navike od vremena u kojem je on bio mladić. Naime, S. Selmanagić uočio je to da većina omladine nosi jeans i da za taj odjevni predmet koji ne iziskuje vješanje poput štofanih hlača treba dizajnirati i drugačiju unutrašnjost ormara. U ovome se vidjelo to koliko su trajno ostala živa sjećanja na rad u klasi majstora A. Arndta i kako je njegove pouke znao učiniti aktualnim i u drugačijim socio-kulturnim okvirima, a što i čini bit bauhausovskog koncepta obrazovanja i oblikovanja. I u jednom od svojih posljednjih intervjua, onome iz 1985. godine[10], S. Selmanagić pokazao je svoju zainteresiranost i otvorenost za razumijevanje novog duha vremena, novih navika mladih, te je rekao: "Treba proučavati sadašnjost i oblikovati za sadašnjost." S. Selmanagić, iako osamdesetogodišnjak, primjećivao je promjene u navikama mlade generacije: od načina odijevanja do načina sjedenja. Primijetio je, kako je istakao u spomenutom razgovoru, to da ne samo da tadašnja omladina zbog nošenja ležerne odjeće ne treba ormare za ispeglana odijela nego i to da preferira sjediti

[10] "Der Architekt Selman Selmanagic: Wie komme ich dazu, das Telefon festzuhalten...!" *16 Sonntag, Die kulturpolitische Wochenzeitung.* Berlin, 21. 4. 1985., str. 7.

i odlagati stvari na tlu, te je naglasio da se te promjene moraju uvažiti i postati polazište u oblikovanju. Do novih ideja, prema riječima S. Selmanagića, ne dolazi se upoređivanjem starih uzora, već kroz nastojanje da se razumiju potrebe i navike korisnika. "Lakše je imitirati negoli proučavati cjelinu životnih procesa. Uzori su dostupni, vidljivi. Ali Bauhaus je želio, kako je to jednom istakao Paul Klee, ono nevidljivo – životne procese – učiniti vidljivim"[11] istaknuo je S. Selmanagić. Upravo je proučavanje "životnih procesa" ("Lebensvorgänge") činilo središnje mjesto pedagogije Bauhausa.

Uz otvorenost prema istraživanju novih oblikovnih principa, usmjerenih potrebama korisnika, Selmanagićev boravak u Bauhausu odredio je i njegov životni svjetonazor i političko opredjeljenje. Duh antifašizma bio je determinanta njegovog svjetonazora: od pristupanja komunističkoj partiji već krajem 1929. godine, na početku studija pa sve do angažmana u ilegalnim komunističkim ćelijama tokom Drugog svjetskog rata u Berlinu i njegove značajne uloge u obnovi Berlina i izgradnji nove države DDR (od 1949). Uz to, naglašena otvorenost prema dijalogu s različitim kulturama i tradicijima (a što je osobito obilježilo njegov dinamičan boravak na Bliskom Istoku tokom tridesetih godina prošlog stoljeća) reflektirale su duh internacionalizma i otvorenosti Bauhausa koji je obilježio njegove studentske godine. Strastveno i impulzivno, kako je, sasvim slučajno, donio odluku da upiše Bauhaus, tako je i u želji da upozna drugačije kulture i civilizacije Selmanagić nekoliko godina ostao na Bliskom Istoku. Bilo je to sasvim u skladu s njegovim otvorenim i pomalo pustolovnim karakterom, željnim novih saznanja i iskustava. Prvo je kratko boravio u ateljeu nekadašnjeg Poelzigovog studenta Seyfi (Nassih) Arkana, (do marta 1934). Iako su to bile vrlo dinamične godine tada još mlade kemalističke Republike, vrijeme reformi društvenog, političkog i kulturnog života, obilježenog naglašenim otvaranjem vrijednostima Zapadne kulture, Selmanagić ovaj boravak nije smatrao osobito poticajnim i želio je otputovati čak do Afganistana. Iako nije mogao naći tako odvažnog suputnika kao što je on bio za put do Afganistana, kako je naveo u pismu svome dobrom prijatelju Hajo Rosi (iz 1935.), već na proputovanju Kairo, Selmanagić je bio fasciniran tadašnjom Palestinom: ubrzanim tempom njenog razvoja, ali i njenim unutrašnjim suprotnostima, "različitim narodima, rasama i religijama". Kroz rad u ateljeu Richarda Kauffmanna (od augusta 1934. do aprila 1935.), kasnije i kroz samostalnu praksu, Selmanagić je sudjelovao u vrlo zanimljivom otvaranju i specifičnoj sintezi autohtonih graditeljskih tradicija i internacionalnog stila koji je došao s imigracijom velikog broja modernističkih arhitekata sa Zapada. Istovremeno, na tragu svog vlastitog iskustva djetinjstva u sredini između dvije kulture (*a la turca* i *a la franga*) usvajao je i razvijao ono najbolje od duha kozmopolitizma i internacionalizma a što također čini vrijednost pedagoške baštine ove utjecajne škole.

Selman Selmanagić volio je Srebrenicu i bio je vezan za svoj kraj, u kojem je, na obiteljskom imanju u Budaku, proveo najljepše dane djetinjstva. Znajući da je Srebrenica za njega, kako je volio naglašavati, "najljepši kutak svijeta", obitelj ga je 1986. godine sahranila na obiteljskom mezarluku Bojna, na uzvišenju nedaleko od grada. I tako se, na čudnovat način, iznova zatvorio jedan životni krug. Danas se, podno Budaka prostire šehidsko mezarje u Potočarima, koje je dijelom podignuto na nekadašnjim imanjima obitelji Selmanagić, a koja je, za potrebe izgradnje Memorijalnog centra, poklonila dijelova svoje zemlje.

[11] Nav. intervju.

U bauhausovskim programima susretale su se i presijecale različite teorije i prakse. Autonomnost umjetnika i sloboda izraza, paradigmatske vrijednosti moderniteta, koje su u avangardama s početka stoljeća još čuvale duh odabranih elita, intelektualnih aristokrata bili su ugroženi pojavom narodnih masa, proleterijata kojima su trebala biti otvorena vrata umjetničke edukacije i usvajanja univerzalno razumljivog jezika formi. Ova je proturječnost bila prijeporna i samim 'majstorima' Bauhausa, ali upravo je univerzalnost umjetničkog jezika bila nužan preduvjet sna o mogućnosti da čovjek iznova, kroz umjetnost, stekne primordijalni osjećaj cjeline svoga bitka i djelovanja, da se pomiri sa sobom samim i prirodom koja ga okružuje, da se uklone sve klasne razlike i da se stvori zajednica solidarnosti između svih rasa i nacija. Prema mišljenju pojedinih analitičara tadašnjih političkih, društvenih i umjetničkih zbivanja, "prijelomnost razdoblja nakon Prvog svjetskog rata ogledala se upravo u prihvaćanju jedne središnje zamisli epohe: u napuštanju, korjenitog individualizma i profinjene senzibilnosti devetnaestog stoljeća u korist mentaliteta kojemu je signatura osjećaj zajedništva i priznavanje stvaralačke snage mnoštva, mase, zajednice, tima, saveza, kolektiva – kako su glasile krilatice vremena."[12] Upravo je ovo odredilo svjetonazor Selmana Selmanagića i njegov kasniji projektantski i pedagoški rad. Izazovi vremena koje živimo, nezaposlenost, teška ekonomska situacija, socijalni problemi čine, riječima Kulke, misao i opus njegovog profesora Selmana Selmanagića i danas visoko aktuelnim.

Literatura:

Knjige:

Abadžić-Hodžić, Aida: *Selman Selmanagić i Bauhaus*. Sarajevo: Bošnjački Institut Fondacija Adila Zulfikarpšića, 2014.

Droste, Magdalena: *Bauhaus 1919–1933*. Berlin: Bauhaus Archiv, Köln: Benedikt Taschen Verlag,1990.

Kruft, Hanno-Walter: *Geschichte der Architektur-Theorie*. München: Verlag C. H. Beck, 2004.

Springer, Philipp: *Verbaute Träume, Herrschaft, Stadtentwicklung und Lebensrealität in der sozialistischen Industriestadt Schwedt*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2007.

Žmegač, Viktor: *Od Bacha do Bauhausa: Povijest njemačke kulture*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

Časopisi i katalozi:

Hain, Simone: "Gegen die Diktatur des Auges, Selman Selmanagić zum 100. Geburtstag", *Form + Zweck*, 21 (2005), str 79-99.

Sawicki, Nicholas: "Czechoslovakia, Bauhaus Associates – Karel Teige", "Central European Students at the Bauhaus", *Centropa, No. 1*. New York, januar 2003, str. 36-38.

[12] Nav. prema: Viktor Žmegač: *Od Bacha do Bauhausa: Povijest njemačke kulture.* Zagreb. Matica hrvatska, 2006., str. 668.

Selmanagić, Selman: "Entwurf einer Arbeitersiedlung", *Form + Zweck*, 6 (1976). Berlin, str.31-33.

Thöner, Wolfgang: "From an 'alien, hostile phenomenon' to the 'poetry of the future': On the Bauhaus reception in East Germany, 1945–1970", *GHI Bulletin Supplement* 2 (2005). Washington DC, str. 115-137.

Wüsten, Sonja (ur.): *Selman Selmanagić*, *Festgabe zum 80. Geburtstag*. Kunsthochschule Berlin, 1985.

SELMAN SELMANAGIĆ AND BAUHAUS: BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN ART AND EUROPEAN AVANT-GARDE

Aida Abadžić-Hodžić

Summary

Selman Selmanagić (Srebrenica, 1905- Berlin, 1986) was the only architect from the area of the former Kingdom of Yugoslavia, who completely finished his studies and graduated in architecture at the Bauhaus, and thus the only name from Bosnia and Herzegovina that, in the first half of the 20th century, directly connected to the European avant-garde art. Selmanagić was one of the leading architects, urban planners and designers in post-war reconstruction of Berlin and a long-time professor at the prestigious High School of Arts Weissensee in (East) Berlin (1950-1970) where he permanently influenced on generations of students by specific methodology of work and subjects that provided resistance (at the time) the dominant social-realist style. Between the two world wars, he lived and worked in Turkey, Palestine and the Near East. The Bauhaus spirit - openness to research and experiment, independently reach the solutions, social responsibility of art and architecture, social sensitivity, teamwork, interaction of different fields and disciplines, anti-fascism - permanently marked Selmanagić's creative and life path.

Key words: Selman Selmanagić, Bauhaus, artistic avant-garde, modernity, architecture, design, Walter Gropius, Hannes Meyer, Mies van der Rohe, Ludwig Hilberseimer, Paul Klee, Berlin, High School of Arts Weissensee, DDR, Srebrenica

UDK 75 Zec, S.

Safet Zec. Demon slikarstva[1]

Giandomenico Romanelli
Muzej Correr
Venezia, Italija

Safet Zec je čovjek koji malo govori. Često se čini da je utonuo u tihu meditaciju o stvarima i događajima. Čini se neodlučan da interveniše u realnosti, na događaje koji mu mogu postati beznačajni ili banalni, nevažni. Nasuprot tome, njegovo slikarstvo je nabujala rijeka koja plavi. Njegovo slikarstvo je snažno i zgusnuto, poetično ili tragično, bolno ili puno radosti. To je upravo impresija koju imamo, pristupajući njegovom djelu: uznemirujući čvrsti rukopis, epski i klasičan, snažan i oniričan.

Zec posjeduje stvaralačku sigurnost jezika starih majstora i u isto vrijeme uznemirenost jednog usamljenog istraživača, freneziju jednog eksperimentatora. Količina (i kvalitet!) njegove produkcije završene i nezavršene, ostavljene u skici, beskrajno tvrdoglavo do perfekcije urađene, jeste iznenađujuća. Ali, čitljivost je kristalno jasna, kontrola je totalna, izuzetno lucidna i racionalna.

Nema sumnje da ovaj Bosanac, grub i nježan u isto vrijeme, jeste jedan autentičan protagonist neviđenog majstorskog rukopisa, samotnjak koji postaje preteča neminovnog vraćanja jezika, sintaktičke strukture, riječi čvrsto vezane za neuništive vrijednosti. Također, nema sumnje da je on interpretator unutrašnje uznemirenosti i likovnog kretanja prevedenog u kompleksne forme i partiture simfonija, pejzaža duše, lirske poeme, koje i drugi vizionari u drugim relacijama i istraživanjima, s drugim snažnim metaforama i sa ne manje važnim sintezama i izuzetnim žrtvovanjem su shvatili i predvidjeli, koji su ukazivali i iluminirali: umjetnici, kritičari umjetnosti, mislioci i strogi protivnici svih površnosti.

Kod Zeca nema tajni ni dosjetki, nema misterije ni arhaičnih znanja koja nisu očigledna, svima prepoznatljiva: očiglednost jedne neukrotive i usađene potrebe, jednog demona, jedne *manije* moćne i posjedujuće koja, također, ima dovoljnu neizbježnu kompleksnost vokacije jednog sveštenika i vječnost iskri jedne Božije vatre.

Ali, ne bi bila istinita predstava o Zecu kao jednom misterioznom i nedostižnom eremitu: Zec je, ustvari, jedan iznenađujući majstor boje i forme, zaljubljen u materiju; materije koju miješa i transformiše – bez da bude alchemica – u figure i predstave, u ambijente i stvari, u skorene obojene forme iz kojih proizlaze smjese silueta, uzbuđujući i stvarni skeleti vrata, namještaja i stolica, animiranih krpa, neraspremljenih kreveta, bogati svim bijelim tonalitetima, asketski i polihromni, gdje svjetlo zna evocirati sjećanja tragedija i fragmente preživljenog, između oproštaja i napuštanja, susreta i otkrivanja.

[1] Predgovor iz kataloga izložbe u Muzeju Correr u Veneciji, juni 2010.

Zec se rađa kao neoromantičarski pejzažist, enigmatičan i bezgraničan. Zatim ulazi u zatvorenu i gotovo asketski skučenu dimenziju ateljea, u kome pribor njegovog rada i stvaranja postaju protagonisti jedne esencijalne predstave i u isto vrijeme ekspanzivne. Postaju geografska karta njegovog razmišljanja,ređanja ideja, asocijacija, naznačivanja i razlaganja koji prolaze kroz stilizaciju silueta i sjenki; ustvari, u naizgled haotičnoj predstavi jedne mučne analize i autoanalize jednog kreativnog procesa teškog i potpuno individualnog, zato što je to proces po kome on spaja i razdvaja, katalogizira i miješa, označava tonove, proporcije, siluete, volumen: zapravo, ostvaruje jedan svijet, *svoj* svijet, rastavljen i sastavljen, isparčan i ponovo složen, zavisno od određenih trenutaka prevođenja u forme i boje žive i pulsirajuće kao bilo njegovog urođenog poetičnog univerzuma.

Govorilo se o *kreativnom procesu*, i ne slučajno. Atelje Zeca je vjeran odraz jednog metoda rada, jedne dinamike i jednog projekta; perfektna kutija ili, ako hoćemo, tačna forma, matrice i štampe njegove umjetničke i intelektualne avanture koja se taloži između platna i papira, štafelaja i radnih stolova, skica i albuma, crteža i metalnih grafičkih ploča, fotografija, kiseline i voska. Tragovi drugih sentimenata i strasti, drugi zaustavljeni trenuci su našli svoje mjesto među olovkama i četkama. To je kolektivna i lična priča Zeca i njegovog svijeta, njegove zemlje i njenih vrijednosti; tragedija jednog naroda i njihovog raznovrsnog izmiješanog korijena: ustvari, jedne ideje suživota, iskustva iz prijateljstva različitih, ali nedjeljivih etnija, idilični putovi u pejzažima punih tragova civilizacije i kultura.

I ako je Zec jedan internacionalni umjetnik, često se vraća u ovaj svijet, s uzbuđenjem i nestrpljenjem zaljubljenog, s prikrivenom uznemirenošću, dobro svjestan užasne neizlječive rane, koja je obilježila taj univerzum.

Umjetnost Safeta Zeca je do srži etična i poetična; zato što je potpuno laička i u isto vrijeme snažno religiozna. Rijetko motiv *hljeb* u savremenom slikarstvu ima sakralnost kao onaj koji on slika. S delikatnim i svjesnim poštovanjem položen na bijelu krpu, na staru stolicu, na istrošenom kredencu: prije nego što će biti prelomljen u Emmausu, i odnesen od gavrana Eliji u pustinju, bojažljivo položen od anđela na vrući kamen za askete Tebaida; poljubljeni u tradiciji seljaka ako su slučajno pali na zemlju.

Zatim ta Zecova bolna poetika napuštanja. Koliko odjeće obješene na vješalicu, ostavljene na stolici, izgužvane na krevetu; koliko strastvenih zagrljaja mantila i kišnih kabanica ispunjenih ničim drugim osim vjetrom i neviđenim dušama; koliko zaboravljenih predmeta; cipele, krpe, boje, četke, korpe, kante, stolice, oblici hljebova, košulje, jedno ogledalo. Živa isprepletenost jedne mašte konkretne i solidne; priče jedne sakrivene patnje; praznine iz kojih izbijaju i u kojima se tiho kreću ruke, noge, šake, ramena, glave; metafizika bola i scena emocija bez daha, iznenadna nestajanja i uzbuđujuća kretanja, pojavljivanja, predstave života i, možda, radosti.

I *Barke* Zeca kao da sadrže u jednostavnosti svojih arhaičnih formi, s krpama i mrežama koje ih pokrivaju i nose, još jedno sjećanje na stare zanate; ništa nostalgično, ništa lokalno, nijedan trag venecijanskog u tim čamcima za ribolov, u njihovim elementarnim formama, izguljene, istrošene, izbušene, dostojne dana ribolova na Tiberskom jezeru ili mala scena iscrpljene, epske i finalne borbe između *starca i mora*.

Nova Safetova tema su velike bjeline, možemo reći monumentalne, izrezbarene sjenama, tragovi nestalih silueta, sindromi rasplinutih života, tragovi tijela i memorije osoba i priča. Tako moćni da onemogućuju svaki pokušaj bježanja, i tako nježni u čuvanju i najmanjeg traga svake prošaptale riječi; plastični kao mermerne statue i lagani kao leptiri, oni sigurno

nose u sebi i pokazuju tendenciju Zeca da pretvori svoje slikarstvo u totalni likovni jezik, velika scena svetih i profanih predstava, jedno neprekidno *polaganje* u kome hiljadu puta jedan Hrist, pošto je završio sopstveni tragični pogrebni tranzit, ostavlja u jedan ugao svoje sudarije iluminirane jednom neprirodnom svjetlošću da bi bile svjedočenje i dokaz, refleks božanskog u ateljeu jednog tihog umjetnika.

Slikarstvo Zeca je puno i gusto kao kod renesansnih majstora, sočno; potez je širok, siguran u znaku, bogat u plastičnosti, kipući u materiji; prepliću se velature, lome se udarcima svjetlosti, obuhvat forme definira ih do najmanjeg detalja, ali nikada u smislu minijaturista. Potrebno je udaljiti se od slike, dati joj da diše u širokom prostoru i onda se sve uklapa, od pulsiranja vena na površini ruke do raspadajuće niti slame na jednoj stolici, jedan komad kanapa na prozoru, komadi stakla, čitava fasada jedne kuće, jedan čamac, jedan zid, jedan šešir, tuba boje. Portretisao je ogromne mase krošnji, čitave šume; stara probušena kofa; korpa s lukom; čudesna tužna priča Mauricea Duvala, neostvarenog akvareliste; ogromna gomila stolica; jedan list papira.

Konstruiše svoje podloge kao kolaž u trompe l'oeil, a onda ih pokriva s jednom vrstom tečnosti, smeđe kao pais, kao anilin ili neka vrsta starog ljepila, prljave tempere. Na ovu podlogu on zatim nabacuje prve tragove konstrukcije, koja se odmah pokazuje s kompleksnom strukturom jedne buduće 'kompozicije', jednog oltara, jedne freske, jednog murala. On polazi i u stanju je da pođe od bilo kakve podloge ili bilo koje sugestije. Najradije od jedne fotografije (koje on koristi s velikom slobodom i velikim znajem), od reza svjetlosti na tanjiru, od ostataka jednog doručka, od napuštenog komada namještaja, od jedne razvaljene stolice, od jedne barke koja jedva opstaje na površini vode, od detalja jedne slike, od komadića kamena. To je disanje Zeca, njegova epska dimenzija, sigurnost jedne trajne solidne vrijednosti, njegovo čvrsto moralno vjerovanje, povjerenje u slikarstvo, punopravna jasnoća prema klasičnim ambicijama. Bili bismo isprovocirani da navedemo imena, da tražimo prethodnike (one na koje bi svako mogao da pomisli: od Tintoretta do Palma il Giovane, od Zurbarana do El Greca, od Caravaggia do Freuda). Možda bi to bile varke ili, možda, punopravne sugestije; prizivani duhovi na koje se možemo osloniti, polazeći od motiva ili sigurnosti poteza ili neosporive virtuoznosti u perspektivi i kompoziciji. Kao da bismo rekli da on zna vidjeti i prepoznati, da je moćno osvojio tehnike slikarstva, da bira svoje vizuelne porive, da je pohađao akademije sa velikim profitom. Ali sve to – iako je istinito – naravno, nije dovoljno da bi se objasnilo Zeca, uvrstilo ga u tu poziciju i na taj nivo gdje su ga doveli njegova ruka i njegovo oko; njegova misao i njegov trud; njegova strast, na kraju. Ta misteriozna snaga koja pokreće ruku i misao umjetnika, onih određenih sudbinom, pretvarajući ih u glasnike i svjedoke.

UDK 821.163.43*.09:929 Ibrišimović, N.

Moja greška i moj grijeh prema Nedžadu Ibrišimoviću

Jasmina Musabegović
Sarajevo

Pišući ovaj naslov i gledajući slova, najednom otkrivam da riječi greška i grijeh imaju isti korijen. Niti sam mislila o tome, niti je to napisano kao pretpostavka za tekst koji će slijediti. Jednostavno je jezik sam odradio svoj dio posla: jezička istina često ide prije misaone istine. Ovog puta se desilo, izašlo prije svakog mogućeg misaonog domašaja – slova, igre (u ijekavskom je, kako vidimo, umetnuto ij u grijeh, a može i bez toga, pa je udaljilo bliskost i istorodnost ovih dviju riječi, i zajedno s onim podmuklim h zavaralo nas da odmah ne primijetimo njihovu istorodnost) jesu značenjska os na koju se namotavaju obje riječi. Dva konsonanta jedan pored drugog, duboko sijeku izgovor i značenje i režu to stablo što imenuje. Greška je trenutna i da se ispraviti. Ali grijeh, on naročito, s podzemnim h, ima sudbinsko značenje za sva vremena i prostore ove civilizacije. A i ona je nastala u grijehu, zar ne, i nikada ga se nije oslobodila. On je dio njenog postojanja. Čovjek se, čak i ako je agnostik ili ateist, uvijek tako prihvata. Griješni čovječe, a ne greškin čovjek. Ne potječemo iz greške, već iz grijeha. Grijeh je sigurno i superlativ od greške, ali onaj svevažeći i u vremenu i u prostoru. Grijeh se ne može izbrisati i ispraviti. Greška to može, samo je treba otkriti i dokučiti. Grijehu to ne treba, on je postojan i kada je spoznat i obrazložen.

Da, i ja sam po redoslijedu stvari prvo učinila nenamjernu grešku. Vidi, molim te, pa i grijeh može biti nenamjeran, što ga ublažava, ali ne briše. Grijeh je grijeh. Ovaj moj će nastati iz greške.

Veoma sam držala do Nedžadovog i književnog i likovnog djela, a sljedstveno tome i do mog prvog podugačkog eseja o njemu. Taj, za mene uzbudljiv pokušaj osvjetljenja i nove ljepote i značenja jednog sjajnog umjetnika moje generacije, bio je veoma značajan i za mene i za njega. Pojavio se u "Pregledu bosanskohercegovačke književnosti" u časopisu *Izraz* pod rukovodstvom Kasima Prohića. Umišljala sam sebi, a to mi je i autor podgrijavao, da sam otkrila pravi put do njegove, do tada nepoznate i sasvim nespoznate i neočekivane strukture pripovjedačkog i romanesnog iskaza. Naime, odmah sam, već u prvoj objavljenoj zbirci uživala. Ovaj glagol je možda neprikladan za ozbiljnu kritičku riječ, ali ja čvrsto vjerujem da je on uslov prave unutrašnje spoznaje umjetnosti. To nije ono, naravno, prozaično zadovoljavanje čula, već zadovoljavanje duha i duše. Bilo je to otkriće, to njegovo djelo, nečeg što se do sada nije izgovaralo, a pripada i meni, leži u ne znam kojem segmentu mene same, i sad se ukazuje i iskazuje veličajno. Nešto od onog što nosimo u sebi, a što smo mislili da nije vrijedno i značajno iskazati. A jeste, tako se potvrdilo, i otvorilo vrata tadašnjim a i budućim generacijama da otkrivaju sebe. Tim je to značajnije, jer pod velikom i bremenitom sjenom Ive Andrića općenito se smatralo da je samo historijska proza autentična i relevantna za naše podneblje. Razbio je on taj nepisani zakon, tvrd i sterilan, kako su to uvijek sva nametnuta

pravila koja se zovu zakoni. Sve je kod njega bilo drugo i drugačije. Ludo od slobode i od oneobičavanja. Kao i on sam što je bio.

Pretpostavljam da je to bio razlog što je, kada je donio svoj roman *Vječnik* u "Svjetlost", (ne u izdavačku djelatnost, već u tiskanice, što je mene malo zbunilo), tražio da ja budem urednik. I bila sam.

Dolazio je kod mene i dugo me gledao. Zbunjena, mogla sam samo da kažem: Umjetničko djelo, pravo, i da zašutim. Znam da je čekao moju kritičku riječ, moje raspredanje o ovoj novoj vrsti oneobičavanja, ali ja nisam ništa govorila. Bila je to moja greška, koja se ponavljala i na promocijama i u novim susretima s njim. Znala sam da čeka moju riječ. A ja šutim. Kao neka hijena, možda prikrivam svoju sumnju u to djelo. A nije tako bilo. Bilo je daleko komplikovanije. Nisam mogla, a i nadala sam se da ću jednom moći, artikulisati novu, i po strukturi, i po nutarnjem znaku, i po temi, što je iznio na svojim višestruko umjetničkim rukama. Njegove ruke nisu samo pisale već i vajale i crtale i... Nisam mogla da preskočim prag svoga nekog ponosa da mu priznam da sa znanjem i umijećem koje sam i stekla i usvojila jednostranim školovanjem samo na zapadnjačkim, odnosno evropskim uzorima, ja nisam u stanju da nađem ključ za ovo njegovo djelo kao što sam mogla za ranija, naročito prva pripovjedna djela. Samo sam svim svojim bićem, bez znanja i razlaganja, bila sigurna da se radi o umjetničkom djelu. Često sam, kada bih javno nastupala, govorila, da sve što izađe iz njegovih ruku jeste umjetnost. Ali kakva, i u čemu je to u ovim, opet novim i drugačijim iskazima nisam umjela imenovati. Zato sam šutjela kada bismo se sreli, pa bismo se bez riječi brzo razišli bez progovora o onome što je kao prepreka stajalo između nas. Ja se nadala da će mi se jednom ukazati razrješenje, a on je mislio da *Vječnika* nipodaštavam. Eto, to je bila moja greška: moja uznositost. Zato sam bila obradovana, naročito tekstom Melihe Terzić iz Tuzle, do kojeg je i on najviše držao, u jednom kulturnom dodatku *Oslobođenja*. Tekst na dvije strane, dugačak a lagan i prirodan: nije polazila od naučenih mjerila, nego od vlastite osjećajnosti; hrabro, trpeći i pretpostavku da joj se otima. Dobro je i znakovito otvorila tu knjigu. A meni se otimala. Zato me je Nedžad kaznio i nije me pozvao da govorim o njemu za okruglim stolom povodom izlaska njegovih *Sabranih djela,* koji je oranizovao "Preporod". A ja nisam otišla u publiku da slušam. Uvrijeđena. Kao da on nije imao više razloga da bude uvrijeđen. Da sam samu sebe prevazišla, mogla sam otvoreno, teoretski objasniti zašto ja mislim da je to izvorno umjetničko djelo koje ja nisam mogla i umjela, s onim što posjedujem, još da otključam. Na toj apsurdnosti mogla sam da razvijem interesantniji i istinitiji tekst, a eto nisam. Oštetila sam njega i sebe. Pravom umjetničkom djelu se i ne prilazi utrtim putem, nego novim, također nepoznatim, koji će uz sve rizike, pa čak i promašaje, istinski biti ipak pravi put. Znam ja to, ali ne nađoh nikakvog drugog. A traženje puta je već put. Nisam htjela da znam,a znala sam.

Greška, koja će narasti u grijeh – naravno, njegovim konačnim odlaskom. A već su se u meni otvarali neki puteljci kojima bih se mogla približiti tajni oneobičavanja njegovog djela... Da sam ih samo rasprela i naznačila u nekom svom naporu unutarnjeg sustvaralačkog poistovjećenja, uspješnog ili ne, grijeha ne bi bilo. Sitini pokušaji približavanja bi bili pokušaji, bili početni koraci na nekom putu, ali ispravnom putu. Nikada se ne zna kada će se puteljak otvoriti i dovesti te do otvorene, široke ceste, odnosno do cilja – djela...

Prvo, žanrovsko određenje romana je davno prevaziđeno. Moglo bi se reći da sada roman u sebi sakuplja sve vrste izraza. Pa zašto tražiti čvrstu logičnu kompoziciju u kojoj je neophodan razvoj, narastanje, i završavanje radnje. Čemu radnja kada je čovjekovo postojanje na ovom svijetu najveća radnja. Uostalom, tek sada je čvrsta ljuštura romanesknog izgrađivanja napukla sa svih strana, kao polod nara, i važnost prešla na unutarnja zrna, njihovu bezbrojnost, ljepotu

i uzaludnost čovjekovu da ih sve uhvati u svoju šaku. Zrna se rasipaju, ipak, kotrljaju van konteksta, i time iskazuju svoj unutarnji značaj i ljepotu. Zrna mogu biti i vijekovi, mogu se sklapati u kaleidoskopske oblike i boje, otimajući se svakom jednoobličju. To su vratnice, također, da se uđe u ovaj zamamni tekst gdje je svaka rečenica umjetnička, bez ičeg profanog. Tako on piše, tako je pisao, odnosno vajao i o svojim skulpturama, crtao u svojim listovima, iznutra, posvojeno. Tekst o gradnji njegove skulpture Pegaza, nije samo opis stvaralačke muke, stvaralačkih na stotinu iskrslih pitanja i problema, uvođenje u unutarnju radionicu izgradnje, već, prije svega, mogućnost čitaocu da zajedno s njim oblikuje Pegaza kakav u njemu postoji. I na kraju, postoji kamena skulptura tog krilatog konja, ali postoji pred nama nakon završenog teksta i Pegaz izvajan od riječi.

To djelo razbija sve šablone. Njegov junak preskače sve granice vremena i prostora, pa čak i samog sebe. Presvlači se u razne ličnosti, na različitim dijelovima zemlje, u raznim vremenima, i sva pravila realnosti kakva sada poimamo, preskače i poništava. Traži drugu i drugačiju senzibilnost, kao što je to tražio i roman *Sto godina samoće*. *Vječnik* je na hiljadu godina samoće, a ona se ne da svesti i iznijeti u okvirima žanrovskog romana. Zato je čudoređe tražilo nove parametre, ali moglo je biti prihvaćeno i shvaćeno tek kada se žanr sam od sebe raspukao i u svoj neokvir mogao da primi sve, sve što čovjek riječima može da stvori. Kritičari su se veoma dobro snašli i imenovali ovom čudoređu novu klasifikaciju: magični realizam. Da se ove dvije linije nisu susrele i oplemenile, ta vrsta stvaralaštva bi možda morala još da pričeka, pa čak, možda, da i usahne.

Kako imenovati Nedžadov novi izraz.? Da li ga uopšte treba imenovati da bi ga se prepoznalo kao vrhunsku umjetnost?

Ni poezija Rastka Petrovića, da uzmemo primjer s naših govornih područja, nije se mogla imenovati – sigurno se naročito nije mogla imenovati postratnim naraslim kosovskim mitom. Ali je sigurno izrasla iz ogranaka jednog, možda zaturenog, opšteg izraza koji je u postojećem jeziku omogućavao tu jezičku slobodu i pjesničku zaumnost: nabrajalice, začaralice, bajalice i tako redom, sve ono što zavaničan književni kod nije ni podržavao ni prisvajao. Generacije mladih hrle za njim u ta postojeća a nepoznata polja stvaranja. Tako je i Nedžad razbio okvire i svoje djelo postavio u svevremenu i sveprostoru (znači, otarasio se okvira i vremena i prostora u koje se gnijezdi i diže njegovo djelo).

Šta pri tome zaboravljamo? Zaboravljamo da kulturološki krug kojem pripada Nedžad Ibrišimović nije autentični stvaralac tog književnog djela koje se zove roman. On će ga usvojiti, kasnije, obogaćujući ga svojim parametrima. *Vječnik*, dakle, oblikuje jedno drugačije i drugo stvralaštvo. A oslanja se na neromaneskno i nelogično tkivo hikaja, vradžbina, priča o džinovima i fanaticima. To su one književne tkanice koje smo čuvali u kućama, slušali u noćima bez televizora i radija, suočeni sa mrakom kojeg se ničim nije moglo odagnati. Tako mračna volšebnost ispreda priče koje se ne dohvataju razumom već osjećanjem: razna prikazanja, sudbinska ukazanja, otvaranje svih vrsta sezama bez racionalnog, naučnog, bilo kojeg drugog objašnjenja, osim vjere u to. Eh, to su tekstovi kojima samo treba vjerovati da bi se potvrdili u nama i otkrili nam se kao umjetnička stvarnost u nama. Samo otkriti neke zaturene i omalovažavane sehare jezika koji je u zatvorenim ćoškovima čekao da se postvari.

Eto, samo nekoliko puteljaka kojima sam možda mogla da dođem do pravog puta kojim se iznutra otvara to, za sada neobično djelo, koje ubrzo, možda, neće biti neobično već predvodničko. A eto nisam, vjerujući vladajućem šablonu da samo utrti putevi vode do cilja. Zato moj grijeh ostaje.

GODIŠNJAK2014

PRIJEVODI

UDK 316.022.4 (436=163.43*)
394 (436=163.43*)

Bosanski tragovi u kärntenskoj (koruškoj) svakodnevici (Bosnische Spuren in der Alltagskultur Kärntens)

Joachim Schwager[1]
Klagenfurt, Austrija

1. Uvod

Široko rasprostranjeni ustanak jugoistočnih, evropskih naroda, počevši od pobune u Hercegovini te preuzetih i nastavljenih buna kod bosanskih seljaka protiv osmanske vlasti u godinama između 1875. i 1878. doveo je do Rusko-turskog rata 1877./78. Poraz Osmanlija doveo je do porasta utjecaja Ruske carevine, što se razumjelo kao zaštita Srba i slavenskih naroda uopće, a na bočnim dijelovima jugoistočne Evrope bilo je i očekivano. Zapadnoevropski, te prije svega srednjoevropski veliki moćnici, naročito Austro-Ugarska, htjeli su, odnosno morali su se suprotstaviti ovim namjerama, kako bi spriječili izlaz Rusije na Sredozemno more. Veliki evropski moćnici su na Berlinskom kongresu u junu i julu 1878. godine, za Tursku sramotni mirovni dogovor iz San Stefana, zamijenili novim Berlinskim sporazumom.

Osmansko carstvo imalo je pravo da zadrži samo jedan mali dio svog južnoevropskog područja. Doduše, Carstvo je još bilo evropska moć. Austro-Ugarska je od država članica Berlinskog kongresa ovlaštena da okupira i zavlada Bosnom i Hercegovinom, Srbija i Rumunija su priznate kao nezavisne, dok su Bugarskoj sužene državne granice.

Za Austro-Ugarsku je ovaj nalog značio dvije prednosti: s jedne strane, proširenje ekonomskih mogućnosti i još značajnije – posmatranje Srba iz neposredne geografske blizine i s opcijom vojnog sprečavanja eventualnog nastanka velikog južnoslavenskog državnog kompleksa.

Prednosti za Bosnu u toj novoj političkoj konstelaciji su – u prvom planu u gradskom području – gradnja jednog efektivnog upravljanja, razvoj drvne i metalne industrije i tome pripadajuće infrastrukure kao što su željeznica i putevi, ali i poboljšanje obrazovanja.

Ni nova vlast se nije brinula o feudalno strukturiranom, zastarjelom agrarnom sistemu koji je proizišao iz nemira 1875. godine. Novi politički i društveni poredak u Bosni proizveo je

[1] Dr. Joachim Schwager rođen je 24. 05. 1948. godine. Završio je Studij u oblasti hemije i mikrobiologie/biohemije na Univerzitetu u Grazu. Odbranio je doktorsku disertaciju *Vergleichende Untersuchungen an onkolytischen und nichtonkolytischen Clostridium-Stämmen;* Studij Orijentalistike u Beču (dva semestra); Studij Slavistike na Univerzitetu u Klagenfurtu (šest semestara); Kursevi analitike, mikrobiologije i mikroskopije u Göttingenu, Innsbrucku, Salzburgu i Beču. Bio je asistent na Univerzitetu u Grazu na Institutu za higijenu, zatim je radio u sopstvenoj laboratoriji – analiza vode i namirnica. Penzioniran je 2013. godine i živi u Klagenfurtu.

promjenu težišta: Istanbul je bio zamijenjen Bečom kao novim političkim, društvenim i ekonomskim centrom.

Brojni muslimani, a naročito povlašteni u osmanskom sistemu, bili su nezadovoljni nametnutim odnosima velikih moćnika.

Jedan veliki dio muslimansko-bosanskog naroda emigrirao je znatnim dijelom u pravcu ostalih evropskih dijelova Osmanskog carstva i u Istanbul.

Ovaj historijski uviđaj u kratku zajedničku prošlost, kao i sljedeće poglavlje ovog rada, ima cilj da pokaže kako su se Austrija i Bosna više puta u prošlosti, ali i u sadašnjosti, "međusobno pronašli" te kako ovaj proces, ustvari, još nije završen i kako historijska kauzalna nizanja naposlijetku mogu dovesti do jednog dugog, ponajviše prijateljskog, uzajamnog kulturnog utjecaja.

U ovom radu polazim od traženja tragova bosanskih elemenata u austrijskoj, a naročito kärntenskoj (koruškoj) svakodnevnoj kulturi. Kultura je, kako bi se u narodu reklo, sve što proizlazi iz elementarnih potreba čovjeka kao što su, naprimjer, hrana i piće. Naravno, ova definicija se ne treba shvatiti previše ozbiljno – ali, kultura nije nešto što je ograničeno samo na operu, teatar, literaturu, crtanje ili arhitekturu. Pod kulturom se, također, podrazumijevaju i hrana, piće, sport i druge forme ophođenja.

U ovom radu bi trebalo biti prikazano koja je hrana, u Bosni uobičajena, a u kärntenskom kulturnom području prisvojena kao domaća, te da je jedna nezgodna, u Austriji najčešće upotrijebljena uvredljiva riječ, najvjerovatnije, bosanskog porijekla i da sportska dešavanja, djelomično čak i ponašanja na vjenčanjima u Kärntenu, spadaju potpuno u bosanske forme svakodnevice kao krajnja tačka intergracijskog napora iz 90-ih godina 20. stoljeća.

Kao sredstva za obradu pitanja korištene su znanstvene publikacije, različiti članci u vezi s hranom, te statistike iz austrijskih institucija, kao što je "Statistik Austria", zatim "Udruženje poduzetničke ekonomije" i "Kärntensko fudbalsko udruženje". Svi ovi navedeni elementi su pojedinačno posmatrani i na kraju sažeti te kao cjelina gledano oslikavaju jednu jako interesantnu sliku bosanskog bića u Kärntenu (Koroškoj).

2. Svakodnevna kultura

2. 1 Opis pojma "svakodnevna kultura"

Ako pojam *svakodnevna kultura* ne uključuje elitnu samodefinirajuću razinu visoke kulture, šta ona onda znači, koje su njene vrijednosti i da li je svakodnevna kultura upravo suprotnost visokoj kulturi? Šta je onda komplementarno literaturi – ne pročitati; suprotnost operi – ne pjevati ili ne muzicirati; nasuprot arhitekturi – spavati na podu ili na stablu?

Naravno da "ne"! Termin "svakodnevna kultura" je jedan pojam aktivnosti, koji je svjesno i ponekad sa značajnim automatizmom izveden od pojedinaca, grupa ili mase. Pod ovim razmišljanjem podrazumijeva se uopćeni tok života u pojedinim vremenskim epohama i s tim pripadajućim običajima te iz toga proizlazećim tradicijama.

Kulturnim običajima pripada također i banalno dnevno pranje zuba, isto kao i ritualno pranje prije ulaska u džamiju. To znači da je svakodnevna kultura u svojoj predstavi ovisna o regionalnom i društvenom svojstvu, od tradicija, od vjerske pripadnosti, od starosne strukture i naravno od promjena u društvenim formama kao i kroz političko mijenjanje sistema te čak

od vremensko ovisnih trendova ili od tehnološkog razvoja. Upravo tehnološka napredovanja podrazumijevaju naizmjeničnost u strukturama svakodnevne kulture. To se može odnositi i na kulturu putovanja prije i nakon uvođenja željeznice i vazdušnog saobraćaja, zatim se može odnositi i na radikalno novo stvaranje prijenosa informacija: od pisanja pisma rukom i perom, od skoro prije 50 godina, do SMS-ova i E-mailova; također, može se misliti i na kulturu rada s njenom promjenom s ručnog načina rada na automatske radne procese. Svakodnevna kultura gradi i obrazložava i radna polja u brojnim naučnim područjima: etnologije, filozofije, vjeronauke i lingvistike.

O značajnosti svakodnevnih radnji piše i Heuss „ (...) čovjek u svojoj uopćenosti (...) se shvata u posmatranoj ravnomjernosti, u smislu ponavljanja, ali i u odnosu sličnosti sa ostalim subjektima (...) i ispunjava se s izvršenjima nepreglednih radnji, koje mu omogućavaju da se njegova subjektivnost njima pripiše." (Heuss 1973: 182, u Gadameru i Vogleru)

Međutim, promjena sistema pravila, odnosno kulturnog ponašanja je uvijek moguća. Prenijeti fenomeni važe za čitav sistem simbola – tad, zapravo, govorimo o promjeni kulture. Unutar takvih okolnosti je, primjerice, jedan imigranat između međusobno suprotstavljenih pravila prisiljen na odluku: udaljavanje od prijašnjeg, standardnog ponašanja ili zadržavanje kulturne baštine. (Jettmaru 1973: 82, u Gadameru i Vogleru).

Muzeji održavaju relikte prijašnje svakodnevne kulture, biblioteke sakupljaju historijske i aktuelne, dnevne naslove i tekstove. Jedna diotomija svakodnevne i visoke kulture može na osnovu širine dvoumljenja o ovim elementima predstavljati samo jedan svojevoljni akt.

Dakle, postoji iznenađujuće mnogo mogućnosti da jedan kulturni krug egzistira u jednom drugom i da na kraju puta uvijek ostavljaju za sobom jasne tragove. Pojedini jasni otisci bosanskih elemenata u kärntenskom području su predmet diskusije u sljedećem poglavlju.

2.2 Hrana i piće kao izraz svakodnevne kulture

Da jedan obrok, s ljubavlju pripremljen za druge ili samo za sebe, predstavlja jedan poseban aspekt u svakoj svakodnevnoj kulturi i da je on već jedan kulturni akt, trebalo bi biti razumljivo.

Na čuđenje svih pozvanih gostiju, sve žive prepelice dolete prilikom rezanja svinjetine s roštilja, kao što su stari Rimljani izvještavali ili sa hranom boje zlatne prašine, kao što je to bilo uobičajeno kod bizantinaca, koji su u svojoj neumjerenosti pretjerivali u luksuzu. Međutim, to ipak nije predmet ovog poglavlja.

Bosanska/južnoslavenska kuhinja i njena grana u pravcu Kärntena ističe se kroz prirodne joj sastojke. Kroz njene tipične začine i načine pripreme proizlazi njena srdačnost. Prilikom sljedećeg popisa mora se napraviti razlika između hrane i pića, koji su u cjelokupnom bosanskom, hrvatskom i srpskom području nerazdvojivi i u međuvremenu predstavljaju jedan čvrsti sastavni dio pri planiranju hrane u Kärntenu, te hrane koja je prvenstveno od Austrije dobila pridjevski dodatak *bosanski.* Južnoslavenska kuhinja je preko austrougarskih zemalja Dalmacije, Hrvatske i Vojvodine postepeno postajala poznata u Austriji. Međutim, u odnosu na *boemsku* kuhinju oduvijek se za nju nešto manje znalo. Kao prvo, južnoslavenska kuhinja je u Austriji isključivo bila poznata kao jednostavna mesna kuhinja bez dodatnih raznovrsnosti boemske kuhinje kao što je, naprimjer, buhtla (nastala od grčke riječi *buchte* i bavarskog deminutiva –EL). Kao drugo, utjecaj je imala i rasprostranjenost sjeveroslavenskog i istočnoslavenskog kuharskog osoblja u bečkim domaćinstvima te njihova prisutnost širom zemlje.

Treće, sve do sredine 20. stoljeća autori kuharskih knjiga gotovo da se nisu ni trudili da južnoslavensku kuhinju uvedu u svoje kuharske knjige.

Ovim smetnjama su se, ipak, suprotstavili *ćevapčići, đuveč, pilav, ražnjići i sarma.* Poslije prvih valova godišnjih odmora ljudi iz Kärntena 50-ih i 60-ih godina u Istru i Dalmaciju, javila se i želja za jelom iz tih područja, čak i u svakodnevici, izvan vremena godišnjih odmora. Otvaranja restorana jugoslavenskog tipa i brze grickalice imali su cilj da umire ovu čežnju te da izazovu novo oduševljenje ove hrane u Kärntenu. Politički događaji u bivšoj Jugoslaviji u posljednjih 20 godina te imigracije iz navedenih zemalja, a naročito iz Bosne u Kärnten, trebali bi ove trendove još pojačati.

2.3 Govorno porijeklo mana hrane u originalnom pisanju

(govorna objašnjenja u nabrojanim primjerima prema Pohlu 2007/1: 160 f)

Ćevapčići – se sastoje od dobro začinjenog, na roštilju ispečenog, urolanog mljevenog mesa od različitih vrsta, u Bosni od goveđeg i ovčijeg; u Austriji često – u odnosu na original – nadopunjeno s mljevenom paprikom (paprikom u prahu). Osnovna riječ potječe iz balkanskih područja i u upotrebi je u cjelokupnom Orijentu, a također je i kod nas poznata: *Kebap*: prženo meso; s tehnološkim i djelomično ukusnim obradama je *Sis kebap*: prženo meso na ražnju i *Döner Kebap* – meso na okretnom ražnju. *Kebab* po pravilu potječe od Perzijanaca.

Đuveč: je paprikaš koji se sastoji od mesa, riže i povrća kao što su patlidžan i paprika te ostalog povrća u zavisnosti od sezone u kojoj nastaje. Izvodi se od srpske riječi *đuveče*: posuda za pečenje, pozajmljen od turske riječi *güve*ç: tepsija.

*Pilav***:** turska riža, jedna vrsta riže s mesom, dakle, riža pomiješana s brojnim vrstama mesa. Original ovog jela je opskrbljen s ovčijim mesom, iz turskog *pilava* (prema Pohlu – turskog, prema Newklowskom 1996.: 163 – perzijskog porijekla), prilikom čega se mora spomenuti da je jedan veliki dio današnjeg Irana i Afganistana stotinama godina bio pod seldžučkom vlasti (13./14. stoljeće). Ovdje treba razmisliti i uzeti u obzir da uzgoj riže zahtijeva jednu konstantnu brigu o poljoprivrednim površinama – što se za vrijeme nomadskog naroda i turaka nije mogao ili se nije želilo ispuniti (prema Gronke, 2006: 40ff).

Ražnjići – meso na ražnju, od srpskohrvatske riječi *ražnjići*, dakle jedan deminutiv od *ražanj.* Obično se uz to servira još sjeckani crveni luk i senf.

Sarma – rolada od kiselog kupusa. Ovo jelo je u odnosu na ostale prethodno navedene vrste hrane znatno kasnije u Austriji postalo poznato. Iz tog razloga je i rjeđe ponuđena. Potječe od turske riječi: *sarmak* (turski infinitiv), a u prijevodu znači "zamotati." Umjesto listova kupusa, mogu se upotrijebiti i listovi od vinove loze. (govorna objašnjenja prema: Pohlu 2007/1: 160f).

Još neka kod nas poznata i omiljena jela su srpska supa od graha, bosanski gulaš s janjećim mesom (Maier – Bruck 1975: 253), prilog *ajvar* (sos od paradajza i paprika) i *kajmak* (zasoljena kisela pavlaka), kao i slatka jela poput *baklave*, za koju Armenljani tvrde da su Turci recept od njih preuzeli – po osnovi ličnog mišljenja jednog armenijskog dostavljača (govorna objašnjenja u usporedbi sa Pohlom 2007/1: 160f).

Naravno, turska kafa ne potječe iz Bosne, ali je Bosna zasigurno najsjevernija zemlja u Evropi gdje se ta kafa redovito pije, pa čak i Bosanci u Kärntenu ne žele od nje da odustanu.

Raki: riječ *Raki* (srpskohrvatski: rakija) je u ovdašnjim mjestima poznata s nazivom *Schnaps*, iako se u Austriji jako rijetko koristi.

Slibowitz: kad se govori o šljivovici, može se reći da je to onda druga situacija. Konkurent o pitanju davanja imena je češki naziv *slivovice,* koji iz fonetskih razloga bolje odgovara, dok dijalekatski izgovor *Schligowiz* korelira sa srpskohrvatskim. Ali, zašto raspravljati, jednostavno probati, a onda odlučiti. (Pohl, s.o.)

Bosnawürstl (bosanska kobasica): na začuđujući način, postoje dvije vrste jela, sa dodatkom *bosnisch*, koji su u Kärntenu i u ostatku Austrije stvarno omiljeni, dok su u Bosni nepoznati. Naime, radi se o *Bosnawürstl,* koji mi je prije bio poznat kao hot-dog. Spomenut ću u toj vezi američke u bijeli kruh stavljene kobasice, jer su te dvije forme izvana jako slične, ali, kad je riječ o okusu, neuporedive su usljed različitih začina. Ovisno o stanju kobasice, biva za *Bosnu* (kratka forma) duga frankfurtska ili duga pečena kobasica u jednoj hrskavoj i friškoj kifli ponuđena te servirana s jako ljutim ajvarom i crvenim lukom.

Za vrijeme služenja vojske autora, *Bosna* je bila omiljeno jelo svih ovih jelovnih varijanti, koja se u gradu Salzburgu još može priuštiti. U Klagenfurtu se svake godine u decembru nudi *Bosna-kobasica* na *Christkind-pijaci,* a od augusta 2014. i na novim štandovima na Heuplatzu (lična poruka Clausa Spitzbarta, korisnika restorana princSSa) i Heiligengeistplatzu od poznatog bosanskog fudbalera Almedina Hote.

Bosniak: Bosniak, Bosniakerl je duguljasti kruh od kima sastavljen od tamnih sorti brašna, ima duguljast oblik, dodatno posut kimom i solju te ima zanimljivo historijsko porijeklo. Uzimajući u obzir izgled i okus, Bosniak podsjeća na mađarsko pecivo po imenu *pandur* (pandur: oznaka za jednog mađarskog pješadijskog vojnika na austrijsko-turskoj vojnoj granici). U Bosni se ova vrsta peciva zvala *Hadschiloja*, izvedena od *Hadži Loja Hafiz*, vođe bosanskih muslimana, koji se odmah na početku austrougarske okupacije 1878. godine, osmjelio na jedan bezuspješni ustanak protiv Austro-Ugarske. Invazija *Bosniakerln* je u Austriji nasuprot tome prihvaćena s oduševljenjem. (Pohl 2007/2: s. 232 & Neweklowky 1996: s. 189f)

Dakle, slavenski pojmovi kuhinje su i u Austriji već duže vremena prisutni – za vrijeme Monarhije zajednički izrazi poljskog, češkog, slovačkog i ukrajinskog porijekla su kao posljedica novog državnog poretka nakon Prvog svjetskog rata postali rijeđi. Zbog toga su južnoslavenski nazivi jela pristupili kao sasvim novi. Razlozi za to su, s jedne strane, već spomenuti godišnji odmori u pravcima istočnog Jadrana, imigracija radne snage od 60-ih godina te imigracijski valovi od početka ratova u bivšoj Jugoslaviji.

3. Govorna specifičnost

Zajednički susret danas poznatog bosanskog jezika s njemačkim jezikom krajem 19. stoljeća i kasnije od druge polovine 20. stoljeća pa sve do sada ostavljaju međusobne tragove, što je kod većine govornih kontakata uobičajeno. Međutim, upotrijebljeni germanizmi u bosanskom jeziku nisu relevantni u ovom radu. Ipak, dva izraza je bitno spomenuti: prvi zasigurno potječe s područja Bosne i drugi koji upotrebu pronalazi na prostorima Bosne, Hrvatske i Srbije, a pritom je i mnogo puta pronađen u Kärntenu. Dakle, riječ je o etnofaulizmu *Tschusch* i frazi *nema problema.*

3.1 Etnofaulizam "Tschusch"

Radi se o jednoj ružnoj ljudskoj osobini pri kojoj svoje komšije, prijatelje, rođake i skoro uvijek strane stanovnike nazivamo izrazima pejorativa ili povicima.

O *etnofaulizmu* govorimo onda kad se upotrijebe pakosne ili zadirkivajuće riječi namijenjene cjelokupnom narodu, regiji ili državi. *Ethnos* (grč.) znači narod i *phaulos* (grč.) podrazumijeva nešto "loše/prosto." Razlozi za etnofaulizme su jednim dijelom negativno proživljene historijske dodirujuće tačke, a drugim dijelom predstavljaju jednostavno predrasude, kolektivne umišljenosti ili osjećaj uzdignutosti u odnosu na ostale. Pored *Piefke* (Pohl 2007/2: 227 & Jontes 1998:53) *Tschusch* je apsolutno austrijski etnofaulizam. U užem smislu korisnik ove riječi misli, prije svega, na pripadnike bivše Jugoslavije, a kasnije na stanovnike Balkanskog poluostrva i bližeg Orijenta. Izraz se uopćeno može razumjeti kao pejorativ. Riječ *Tschusch* je, najvjerovatnije, bosanskog porijekla te od okupacije iz 1878. pojavljuje se i u njemačkim vojnim izvještajima austrougarske vojske (Pohl 2007/2: 230f). Na osnovu Pohlovog ličnog mišljenja Newklowsky je prvi slavist koji riječ *Tschusch* pripisuje bosanskom porijeklu.

U Kärntenu je prvobitno ovaj izraz bio upotrijebljen za SHS-okupatorske vojnike u godinama između 1918. i 1920. i Kraljevini sklone kärntenske Slovence. Ova oznaka se brzo proširila u Beču i među stanovnicima cjelokupnog Balkanskog poluostrva te oko 1960. godine i među ugostiteljima iz Turske (Pohl 2007/2: 229 f). O porijeklu riječi *Tschusch* se još raspravlja. Prema austrijskoj naučnici Hornung (bez citata, kod Pohla spomenuto 2007/2: 231), radi se o jednoj orijentalnoj riječi, što bi otprilike značilo "glupa glava", i nalazi se u različitim jezicima, naprimjer, u furlanskom jeziku *zus,* u slovenskom cuš/cuž (ali s dodatnim značenjima). U turskom jeziku nalazi se riječ *çavus* (za uzvik) koji se u srpskom preuzeo kao *čauš,* sto znači ugledna osoba i u Karadžićevom srpskom / njemačkom/ latinskom riječniku iz 1852. (Karadžić 1852.) prevedena kao *tschausch.*

Teuschl (Teuschl 1990.: 234) je, također, uzeo u razmatranje rusku riječ чужой *"tuđi."* Nasuprot tome, izraz Tschusch je samo u južnoslavenskom području dokaziv i fonetski se ne može izvesti od srpskohrvatske riječi *tuđi* (Pohlovo lično mišljenje, januar 2013). Prema rječniku bavarskih narječja u Austriji (WBÖ 1963: 808), *Tschusch* se izvodi od srpskohrvatske riječi *čuješ,* što bi na njemačkom značilo "hörst du", odnosno "verstehst du". Slična mišljenja zastupaju Priestley (Priestley 1996: 109 ff) i Wehle (Wehle 1980: 277). Čak i Neweklowsky piše da je bio obaviješten od jedne telefonistice, koja je u vrijeme Prvog svjetskog rata obavljala dužnost u Bosni, da se riječ *Tschusch* izvodi od riječi *čuješ* (Newklowsky 1996: 190). Nasuprot tome je, da se za "hören, zuhören" više koristi *slušati,* a sa čuti "hören" više je izraženo "erfahren-otkriti". Povrh svega, u njemačkom standardnom korištenju bi prilikom preuzimanja *čuješ* došlo do diftonirunga kao što je slučaj s "Tschusch".

U "Bečkim novinama" (Wiener Zeitung) od 15. februara 2006. jedan zainteresovani čitalac jezičke znanosti, gospodin H. Michner obratio je pažnju na riječ *ćuš.* Ova riječ je kod Karadžića (Karadžić 1852.: 763) i kod Skoka (Skok 1971.: 366) s ćuš – ćuš potvrđena, a s njenim izgovorom tjeraju se životinje kao sto je, naprimjer, magarac. Pohl je obrazložio ovo izvođenje kao što slijedi: "Izvođenje riječi Tschusch iz *čuješ* je nemoguće, jer se glasovna grupa *–uje* u bavarskom narječju nije mogla preoblikovati u dugo – *u*; više je bilo za očekivati diftonge *–ua* ili *–ue,* dakle oblike *Tschausch* ili *Tschuesch.* Kao što pokazuju prezimena, ne postoji niti jedan uzor

za takav jednoglasnik. Naprimjer, prezime slovenskog porijekla *Kues* nije postalo *Kus*. Dakle, izvođenje može uslijediti samo od *ćuš*." (prema Pohlovom ličnom mišljenju, 5. 10. 2013.).

Ova riječ označava i samog tjerača životinja, to jest prvobitno značenje je, također, neutralne vrijednosti, podrazumijeva jedno zanimanje i ni u kom slučaju nije zamišljeno kad nešto ponižavajuće. Kao objašnjenje riječi tjerač, od 1878. godine često se nalazi riječ *Tschusch,* i to u njemačkim vojnim izvještajima austrijske vojske u Bosni i u već do sada spomenutim odjeljcima (u usporedbi sa Pohlom 2007/2: 231). Žalosno je to da se jedna tako bezopasna riječ, koja je, vjerovatno, nastala od nekog nadimka, razvila u tako negativnu pogrdnu riječ.

3.2 Fraza "nema problema"

Fraza *nema problema* bi na njemačkom jeziku značila *es gibt kein problem*. U svakodnevnom korištenju ona, ipak, znači mnogo više – cjelokupno značenje fraze proizlazi iz pojedinačne riječi – ali, u užem smislu još se ne može metaforički razumjeti. (Primjer na njemačkom jeziku: stupiti na plan). Postoje višestruke izjave kad je riječ o frazi *nema problema,* kao naprimjer: *riješit ćemo određeni problem na zadovoljstvo svih učesnika.*

Dopušteno je, također, i pitanje da li ove interpretacijske mogućnosti mogu korisnika dovesti u vezu s uopćenim životnim osjećajem. Fraza *nema problema* vodi možda i tome da se ovaj jezički izraz lako razumije i pritom se rado koristi.

Izraz *nema problema* je u Kärntenu početkom 60-ih godina postao poznat zbog njegovog korištenja od ugostitelja iz bivše Jugoslavije, u smislu objašnjenja za situacije na radnom mjestu nastale iz jezičkih razloga (ograničen fond riječi). Drugi kontakt, kad je riječ o ovom izgovoru, bilo je turističko područje sjeveroistočnog Jadrana, gdje je pri ispunjenju posebnih želja turista također korišten oblik *nema problema*. Ova fraza je zbog svoje jednostavne strukture i njenog intenziteta naišla na veliki stepen omiljenosti kod korisnika, bilo da je riječ o imigrantima ili autohtonom stanovništvu Kärntena.

Sažimanje ovog poglavlja nastalo je pod utjecajem (odvojeno vođenih) razgovora s gospodinom Pohlom i gospodinom Bebićem u augustu 2013. godine.

4. Integracija i bosanski tragovi u svakodnevici Kärntena

4.1. Objašnjenja

Prvo, želim naglasiti da se svi ovdje sakupljeni statistički podaci isključivo odnose na Bosance u Kärntenu s bosanskim državljanstvom. To znači da su Bosanci koji su stekli državljanstvo izuzeti iz spomenutih statistika (napomena od dr. Ibouniga, Nacionalni zavod za statistiku, skraćeno KLfSt).

U prvom i drugom poglavlju *Bosanci* se spominju u matrici anonimnosti, bilo u formi historijskog kvantiteta, kao neimenovani proizvođači začinjene hrane, kao neimenovani vojnici ili ´pak kao "donatori fraza", da bit tek u 4. poglavlju poprimili ličnost *(Physis).* Prije svega je planirano predstavljanje kvantitativnog i kvalitativnog načina ponašanja Bosanaca u Kärntenu uz pomoć dokumenata Nacionalnog Zavoda za statistiku te mnogih drugih javnih organizacija.

Dobiveni dokumenti od Nacionalnog zavoda za statistiku naročito su se odnosili na statistiku stanovništva u smislu nacionalnosti, građanskih prava u pogledu društveno-demografskih faktora i zemalja porijekla, imigracija i emigracija, starosne piramide, vjerskih grupacija, radno-tržišne situacije, kako za zaposlenika, tako i za preduzeće, te na kraju ponašanja u vezi s vjenčavanjem Bosanaca i Bosanki. Neke od spomenutih tema bit će predstavljene u poređenju s ostalim nacionalnostima, da bi se što bolje prikazali bosanski kvantiteti i kvaliteti. Sport će, također, biti predstavljen kao jedna integracijska mogućnost. Odabir ovih tema predstavlja samo jedan dio statističkih mogućnosti. Međutim, ipak se jasno pokazuje dotična pozicija Bosanaca u odnosu na druge emigracijske grupe i autohtono stanovništvo. Zašto se Bosanci doseljavaju u Austriju, vidljivo je iz prijašnjih spominjanja, ali zašto se odlučuju na integraciju, na učenje njemačkog jezika, na dugo čekanje (10 godina) austrijskog državljanstva u zamjenu da se vrate u ponovo od rata slobodnu Bosnu?

Ogovore na ta pitanja, prije svega, možemo tražiti u stabilnosti političkih odnosa u Austriji, u poretku i sigurnosti u svim životnim područjima, u slobodnoj društvenoj formi, na izrađenom zdravstvenom sistemu, na znatno većim plaćama (uključujući podršku kod nezaposlenosti te prava na penzije), a s tim i višim životnim standardima nego u staroj domovini Bosni. Jedan dodatni argument kad je riječ o porodici s djecom jeste i korištenje različitih školskih ponuda. Bosanci, koji su kao djeca odselili iz Bosne gube djelimično vezu s kulturom domovine njihovih roditelja.

U jednom prijatnom poređenju navedene kärntenske, odnosno austrijske pozitive kroz Bosance, jeste i svrstavanje Austrije na osmo mjesto najsretnijih zemalja na svijetu (izvještaj od *Earth – Institutes kolumbijskog uviverziteta u New Yorku*). Kad se u obzir uzmu podaci o društvenim sistemima, životnim očekivanjima, radnom tržištu, sopstvenim opažanjima i sl., Austrija zauzima, nakon skandinavskih zemalja, Švicarske, Holandije i Kanade, jedno zapaženo dobro mjesto. Odmah iza Austrije su Island i Australija, dok je Njemačka zauzela 26. mjesto. Podaci i rezultati ovog izvještaja su preuzeti s news.orf.at/#stories/2197822 09. 09. 2013. godine.

Bez sumnje je jako prijatno za Austriju da se zapažanja iz ovog izvještaja u velikoj mjeri podudaraju i s utiscima bosanskih imigranata.

4.2. Statistike i traženje tragova

Već "statistika 1" donosi neka iznenađenja – lista svih stanovnika Kärntena pokazuje da oko 8% stanovnika ima strano porijeklo (1. 1. 2012.), gdje je grupa bosanskih "Bosanaca" (stanovnika Kärntena s bosanskim državljanstvom) sa 7.372 osobe kao druga najveća skupina imigranata. Ukupan broj imigranata iz ostalih zemalja bivše Jugoslavije iznosi oko 9.400. Politička interpretacija se ostavlja čitaocima da sami prosude. Izuzmu li se osobe njemačkog porijekla (oko 10.000), imigranti iz bivše Jugoslavije zauzimaju polovinu ostalih doseljenika. Interesantno je da je broj žena i muškaraca gotovo isti.

Statistika 1: Stanovništvo prema nacionalnosti u Kärntenu: Stanje iz 1. 1. 2012. godine

nacionalnost	ukupno	muških	ženskih
Austrija	517.049	250.261	266.788
Stranci	40.724	20.474	20.250
Od toga			
Njemačka	10.081	4.807	5.274
Bosna i Hercegovina	7.223	3.886	3.337
Hrvatska	4.571	2.426	2.145
Makedonija	231	118	113
Srbija i Crna Gora	2.646	1.354	1.292
Slovenija	1.929	1.043	886
Turska	853	442	411
Egipat	304		
Afganistan	349		

(prema Statistici Austrija)

"Statistika 2" pokazuje broj onih s dobijenim austrijskim državljanstvom od 2007. do 2011. godine.

Jasno je vidljivo da Bosanci u mnogo većem broju od ostalih stranaca uzimaju austrijsko državljanstvo i pritom, u odnosu na ostale imigrante, dolaze pod utjecaj jako teških uvjeta za njegovo dobijanje. Za razliku od Bosanaca, Nijemci, kao najbrojniji imigranti u Austriji, tek u malom broju uzimaju državljanstvo. U razdoblju koje navodimo nalaze se sljedeći podaci: 916 Bosanaca s austrijskim državljanstvom nasuprot 46 Nijemaca, dakle 5% u odnosu na Bosance.

Statistika 2: Broj uzimanja austrijskog državljanstva od Bosanaca,
u odnosu na ostale nacionalnosti

	Bosna i Hercegovina	Njemačka	Hrvatska	Srbija	Egipat	Turska
2007.	274	8	107	128	5	19
2008.	205	9	41	73	4	15
2009.	131	11	25	39	12	13
2010.	193	14	37	19	11	21
2011.	112	5	32	15	2	28

(prema Statistici Austrija)

Jedan aspekt imigracija u Kärnten je, prije svega, namjera korištenja Kärntena kao "odskočne daske", da bi se doprlo do unutrašnjih austrijskih dijelova ili stranih ciljeva, gdje također, u pojedinim slučajevima, i povratak u domovinu nije isključen. Ciljevi iseljavanja nisu obuhvaćeni statistikom. Ukupno doseljavanje iz država bivše Jugoslavije u 2011. godini je znatno manje (prema telefonskom razgovoru dr. Ibouniga, KLfSt).

Statistika 3: Doseljavanje i iseljavanje

	doseljavanje	iseljavanje	saldo
Njemačka	873	485	388
Bosna i Hecegovina	255	156	99
Hrvatska	119	80	39
Srbija i Crna Gora	130	84	46
Slovenija	286	111	175

(prema Glavnom udruženju)

Statistika o zaposlenosti stranaca (Bosanaca) za 2011. godinu (statistika 4) pokazuje 3.436 za-poslenih, dakle, svaki drugi bosanski državljanin u Kärntenu je registrovan kao zaposlen. Bosanci su naječešće zaposleni u građevinarstvu, drvnoj industriji te firmama za čišćenje.

Ukupno	19.413
Njemačka	4.095
Bosna i Hercegovina	3.436
Srbija i Crna Gora	158
Hrvatska	1.605
Turska	409

Statistika 4: Zapošljavanje stranaca u Kärntenu u godišnjoj prosječnosti 2011. godine

Sličan je slučaj i s poduzetništvom, odnosno s bosanskim posjednicima firmi (statistika 5), gdje se ponovo naglašavaju ista područja kao što su trgovina, čišćenje, transport, zanat i turizam. Primjetno je da se isključivo radi o malim i pojedinačnim firmama: 132 preduzeća u Kärntenu nude samo 227 radnih mjesta (statistika 5, na osnovu podataka Udruženja za trgovačku ekonomiju, iz perioda 18. 2. 2013. godine)

Zanat	54
Industrija	0
Trgovina	36
Osiguranje/banke	0
Transport (mali)	16
Turizam, restorani, kafići	25
Savjetovanje, poduzetno savjetovanje, obrada podataka	1

(prema Udruženju za poduzetničku ekonomiju)

U poređenju starosne strukture (statistika 6) između velikog dijela autohtonog, katoličkog stanovništva i muslimanskih imigranata – gdje gotovo 70 % ovih imigranata potječe iz Bosne – označava se jedan drugi razvoj unutar starosne piramide. U starosnoj dobi od 50 i iznad 50 godina muslimani su jako malo zastupljeni. Naprimjer, kod osoba starosti 60-64 godina može se primijetiti da katolici doprinose sa 5, 5 %, dok je muslimana 1, 1 %.

	katolici	muslimani
Ukupno	43.2011	10.940
15-19 godina	29.168	887
20-24 godina	26.507	798
25-29 godina	27.326	960
30-34 godina	33.224	1.250
35-39 godina	35.968	1.238
40-44 godina	33.815	913
45-49 godina	28.072	734
50-54 godina	26.250	443
55-59 godina	21.874	219
60-64 godina	23.853	121
65-69 godina	18.528	64
70-74 godina	19.525	34
75-79 godina	16.236	15
80-84 godina	8.338	4
85-89 godina	5.381	3
90-94 godina	2.062	0
95 i stariji	376	0

Statistika 6: Starosna piramida, strukturno poređenje autohtonog, katoličkog stanovništva iz Kärntena i ukupnog broja muslimanskih imigranata (od toga je približno 6.020 bosanskih muslimana): Prebrojavanje stanovništva iz 2001. godine.

(Prema glavnom udruženju)

Jedan od oblika integracija i ostavljanja tragova u Kärntenu je sklapanje brakova Bosanaca i Bosanki. Isječak iz Zavoda za statistiku Austrije za 2009. godinu (statistika 7) pokazuje da se 20 Bosanki i 22 Bosanca vjenčalo u Kärntenu (rođeni Bosanci s austrijskim državljanstvom ne pojavljuju se u ovoj statistici). U ovom razdoblju je bilo samo osam "čistih" bosanskih brakova, 12 Bosanki je izabralo 12 nebosanaca, a 14 Bosanaca 14 nebosanki, gdje je nepoznato koliko je naturalizovanih austrijskih državljana. Potomstvo ovih brakova će napraviti "bosanski trag" u Kärntenu. Ovi potomci će najvjerovatnije odrasti u Austriji, preko djedova i nana njegovati odnose s Bosnom, i sa svim prednostima i nedostatcima u asimilaciji obrazovati drugu generaciju.

Statistika 7: Zaključivanje brakova Bosanaca i Bosanki iz 2009. godine

bosanske žene				bosanski muškarci			
Ukupno	Oženjeni muškarci iz			Ukupno	Udate žene iz		
20	Austrije	Bosne	Ostalo	22	Austrije	Bosne	Ostalo
	8	8	4		12	8	2

(prema Statistici Austrija)

Uporedba rezultata popisa stanovništva iz 1991. i 2001. pokazuje enorman porast islamske zajednice u Kärntenu. Na popisu iz '91. godine nije izdiferencirano porijeklo od 2.320 muslimana, koliko ih je tada popisano. Godine 2001. taj broj je porastao na 10.940. Iz zemalja bivše Jugoslavije je najmanje 8.000. Iznenađujuće veliki broj muslimana je primjetan kod slovenskih imigranata, gotovo sigurno je riječ o osobama porijeklom iz ostalih dijelova Jugoslavije – većim dijelom Bošnjacima i manjim dijelom Albancima s Kosova. Na popisu 2011. religija uopće nije postojala kao popisno pitanje.

Statistika 8: Državnost i religija u prebrojavanju stanovništva: Kärnten, 1991. i 2001.

Kärnten 1991

Ukupno	Rimo katoličko	evanđelisko AB	evanđelisko HB	Staro, katoličko	izraelsko	**islamsko**	ostalo	Bez opredjeljenja	nepoznato
547.798	438.495	57.391	553	1.078	20	**2.320**	7.610	31.105	9.226

Kärnten 2001

Ukupno stanovništvo	Rimo-katoličko	Grčko-katoličko	ortodoksno	evanđelijsko	ostalo katoličko	izraelsko	**islamsko**	Bez opredjeljenja	nepoznato	Ostalo nekatoličko
55.9404	43.2011	74	4.335	5.7729	5.499	56	**10.940**	4.3916	4.206	638

Od toga:
Bosna i Hecegovina:

8.849	659	1	1.640	30	27	11	**6.020**	323	138	0

Srbija i Crna Gora:

3.464	226	2	1.272	51	5	3	**1.583**	159	150	13

Hrvatska:

4.915	4.336	1	69	8	40	3	**158**	217	83	0

Slovenija:

1.547	948	0	84	17	11	0	**223**	212	52	0

Turska:

1.192	3	0	0	2	0	0	**1.167**	9323	11	0

(prema Statistici Austrije iz 2003. godine)

Bosansko-sportski elementi u Kärntenu pokazuju se u prvoj liniji na području fudbala, zatim rukometa, odbojke i košarke. Kärntensko fudbalsko društvo ima također jednu listu igrača s bosanskim državljanstvom. Tu su ubrojani svi igrači koji su još u Bosni rođeni. Nabrojani igrači od Kärntenskog fudbalskog udruženja imaju pravo nastupa od 1. januara 2000. godine, odnosno od tog perioda su zvanično registrirani.

2000.	61
2001.	65
2002.	58
2003.	47
2004.	56
2005.	57
2006.	51
2007.	29
2008.	46
2009.	37
2010.	20
2011.	24
2012.	19
2013.	1

Statistika 9: Broj registriranih igrača od Kärntenskog fudbalskog udruženja s bosanskim državljanstvom

(prema Fudbalskom udruženju Kärntena)

Rezultati jednog kvantitativnog obuhvatanja zastupljenog materijala ukazuju na mogući interesantan historijski razvoj: Zastrašujući događaji u vremenu izjašnjavanja neovisnosti Bosne i Hercegovine, u martu 1992. su u ratnim godinama od aprila 1992. do decembra 1995. izazvali velike emigracijske valove. Nekoliko desetaka hiljada pojedinaca i čitavih bosanskih porodica su izbjegli preko mora, kao i u pravcu srednje, zapadne i sjeverne Evrope, pri čemu je jedan dio tih izbjegličkih valova, između ostalih, emigrirao i u "sigurni" Kärnten.

5. Zaključak

Već u uvodu je bilo obećano da će se kroz čitav slijed priče prikazati jedna jako interesantna slika bosanskog bića u Kärntenu: na mnoga postavljena pitanja su se, u pojedinim tačkama, kroz obiman istraživački materijal, dobili odgovori. Međutim, ideja jednog obuhvatnog traženja bosanskih tragova u kärntenskoj svakodnevnoj kulturi je nemoguće opisati u jednom radu s malim brojem stranica. To znači da je previše materijala još ostalo neobrađeno i arhivirano. Veliki broj stranica dokumenata se nalazi u Statistici Austrija (Statistik Austria), kod socijalnih osiguranja, udruženja, policije, univerziteta itd., koji bi se dalje mogli obrađivati.

Osim toga, bosanski studenti na Univerzitetu u Klagenfurtu nisu uzeti u obzir, jer uprkos svog autentičnog bosanskog porijekla slijede, logičan, put studenta u Austriji.

Ono što je jako bitno napomenuti jeste, da je posebna pažnja posvećena bitnim parametrima bosanske prošlosti i što je još značajnije, bosanske sadašnjosti u Kärntenu te da su upoređene pozicije i procjene, budući izgledi stvarnosti.

Zahvala: Srdačno se zahvaljujem dipl. prof. Žarku Bebiću sa Alpen-Adria-Universität Klagenfurt za savjete i otvorene diskusije o zadanoj temi.

Literatura

Chorherr, Christa: *Halbmond über Österreich?*. Graz: Leykam Buchverlagsges. m. b. H. Nfg. & Co.KG, 2011.

Čuvalo, Ante: "Historical Dictionary of Bosnia and Herzegovina*" European Historical Dictionary.* No. 25. Lanham, Md., & London: The Scarecrow Press, Inc., 1997.

Gronke, Monika: *Geschichte Irans. von der Islamiesirung bis zur Gegenwart*. München: Verlag C.H. Beck oHG, 2006.

Heuss, A.: "Zum Problem einer geschichtlichen Anthropologie", In: Gadamer, Hans Georg & Paul Vogler, *Neue Anthropologie*, Band 4. Kulturanthropologie. Stuttgart: Deutscher Taschenbuch Verlag/ Georg Thieme Verlag, 1973.

Hösch, Edgar: *Geschichte der Balkanländer von der Frühzeit bis zur Gegenwart*. München: Ch. Beck Verlag (5. Auflage), 2008.

Jettmar, K.: "Die anthropologische Aussage der Ethnologie". In: Gadamer, Hans Georg & Paul Vogler: *Neue Anthropologie*, Band 4. Kulturanthropologie. Stuttgart: Deutscher Taschenbuch Verlag/ Georg Thieme Verlag, 1973.

Jontes, Günter: *Österreichisches Schimpfwörterbuch*. Salzburg: A&M Andreas & Dr. Müller Verlag, 1998.

Karadžić, V. St.: *Srpski rječnik istumačen njemačkijem i latinskijem riječima* [Serbisches Wörterbuch erklärt mit deutschen und lateinischen Wörtern]. U Beču [in W ien], 1852.

Lovrenović, Ivan: *Bosnien und Herzegowina. Eine Kulturgeschichte*. Wien: Bozen, Folio Verlag, 1998.

Maier-Bruck, Franz: *Das große Sacher Kochbuch*. W ien: Kremayr & Scheriau, 1975.

Meier, Christian: *Kultur, um der Freiheit Willen*. München: Pantheon-Verlag, Verlagsgruppe Random House GmbH, 2012.

Neweklowsky, Gerhard: Unter Mitarbeit Besim Ibišević und Žarko Bebić, *Die bosnisch-herzegowinischen Muslime. Geschichte. Bräuche. Alltagskultur.* Klagenfurt-Salzburg: Wieser Verlag, 1996.

Pohl, Heinz Dieter: "Das slawische Element in der österreichischen Küchenterminologie", AUS, Prace naukowo-dydaktyczne państwowej wyższej szkoły zawodowej w Krośnie, zeszyt 27, "Culture, Language and Literature in European and World Border Regions", Krosno (Polen), 21.-23. April 2007, Vol. 2 (ed. By W . W italisz & D. Rygiel), 151-170.

Pohl, Heinz Dieter; Schwanwr, Birgit: *Das Buch der österreichischen Namen*. Wien: Graz, Klagenfurt, PichlerVerlag, 2007.

Pohl, Heinz Dieter: "Die deutsche Küchenterminologie in den Ländern der Böhmischen Krone (im Vergleich mit W ien)". In: *Muzikant*, M. (Hg.), Deutsche Dialekte in Tschechien, ihre Besonderheiten und Gemeinsamkeiten im Vergleich zum Mutterboden. Beiträge zu einem internationalen Symposium an der Masaryk-Universität, 25.-27.1.2006, Brünn/Brno, 2007., 97-125.

Priestley, T.: "On the etymology of the ethnic slur *Tschusch",* In: *Journal of Slavic Linguistics*, 4 (1996), 109-132.

Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva [Etymologisches Wörterbuch der kroatischen oder serbischen Sprache, erstes Buch], Zagreb, 1971.

Teuschl, W .: *Wiener Dialektlexikon*. Wien: Karl Schwarzer Verlag, 1990.

Wörterbuch der barischen Mundarten in Österreich. Wien: hg. Vom Institut für österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1963.

Wehle, P.: *Sprechen Sie W ienerisch?* Von Adaxl bis Zwutschkerl. W ien: Ueberreuter, 1990.

(Prevela sa njemačkog jezika Mineta Kanurić)

GODIŠNJAK2014

PRIKAZI I OSVRTI

Svjetlost logosa u sjenovitim predjelima prolaznosti

(Amir Brka: *Ruševine se podupiru*, izabrane pjesme, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje & Planjax, 2012.)

Ljubitelji savremene poezije zaista imaju razloga da se obraduju knjizi izabranih pjesama Amira Brke naslovljenoj *Ruševine se podupiru.* Samim naslovom knjige, koji ima simbolično-metaforičnu funkciju, autor unekoliko već sugerira čitaocu o strukturisanju predatog mu djela. U ovom izboru Brka iz prethodnog opusa formira osam tematskih krugova (*Trag ka ničemu*; *Smrt u Tešnju*; *Posmrtne pjesme*; *Zombi, rekonstrukcija*; *Pogled u Dalmaciju*; *Opsjednuta pjesma*; *Bijelo u crnom*; *Kako smo doživjeli imploziju*). Bez obzira na tematsku razuđenost, ovaj izbor predstavlja kompaktnu cjelinu u stilskom, jezičkom, semantičkom i misaonom nivou, jer je pjesnik motivacione cikluse pažljivo komponovao ulančavanjem i preplitanjem.

Ruševine se podupiru je visoko kreativna rezultanta kojom su još jednom potvrđeni slojevitost umjetničke palete i polifono bogatstvo Brkinog pjesničkog izraza. Sa mudrom strogošću i beskompromisnom žestinom u ovoj poeziji govori se o nastojanju lirskog subjekta da sačuva svoj integritet napadnut sa svih strana: i od ljudi, i od društva, i od gluposti, i od bujice kiča, i od samoće, i od tuge, a ponajviše od prolaznosti i od smrti. Međutim, poezija Amira Brke nije lament nad "izgubljenim svijetom" već težnja da se on učini održivim. Svijet je za ovog pjesnika, sa stanovišta ukorijenjenog mita svakodnevice, otvorena pozornica na kojoj se život odigrava u svim svojim kontroverznim značenjima. On u njeg stupa sa željom da, uz pomoć retoričkih gestova, izgradi onu vrstu pjesničke filozofije koju uokviruju rečenice čije se vrijednosti mjere ideologijom "argumenata" i "dokaza" od kojih je sapletena duga i komplikovana egzistencijalna mreža. Mreža, čija sjenka također isklizava na onu drugu stranu, tamo gdje se sama od sebe skriva. Ali, u koju nas uvode stihovi Amira Brke prometnuti u metaforu govora koji u sve to treba da nas ubijedi, a ne tek da obavijesti, kako bi to slikovito izrekao Benevista.

U ovom novom vijeku, ovom novom milenijumu, u svijetu koji se u pomahnitalom tempu mijenja, u svijetu opsjednutom vidljivim, poezija gubi onu svoju nekad dominantnu poziciju unutar društvenog života. Danas je uobičajeno da se poezija shvata kao prilično marginalna tema u filozofiji. U posljednjoj pjesmi u knjizi pod naslovom *Vrijeme sretnih gradova* pjesnik postavlja pitanje o smislu poezije podrazumijevajući da je to nešto strano savremenom svijetu okrenutom ka materijalnome. Da je pragmatičnom pogledu ona nerazumljiva. Uprkos široko rasprostranjenom naporu tokom modernog doba da se poezija definiše kao luksuz, kao privilegovana umjetnička forma, ipak pisati, slaviti i čitati poeziju značajno je sada kao i uvijek. Veliki Miguel de Unamuno jednom prilikom je izjavio da radije želi da u istoriju uđe kao pjesnik negoli kao znameniti mislilac i autor dalekosežnih ogleda. Pjesnik se zadovoljava mogućnošću da neko jednog dana − sada ili jednog dalekog sjutra, svejedno − pročita njegove pjesme, podijeli s njim njegove emocije i nađe u njima odgovor koji je i sam dugo tražio, ili neki, pak, put egzistencijalne potrage (Antonio Porpeta). Nagovještaj novog smisla i događaja

poezije ostaje izazov budućeg; u odluci vremena između proste šutnje, kao odustajanju od traganja, ili u prevladavanju jednog tehnički postavljenog svijeta.

U pjesmi *Reverberacija*, koja sama čini prvu cjelinu knjige (*Događa se da mi posve jednostavne, / svakodnevne, obične stvari, kad me zateknu / kao riječi neke pjesme, zazvuče u potpuno / novom, nepoznatom sjaju*), pozicija pjesničkog lika postavlja se van pojavnog, jer: *svako biće otkriti može svoju zatamnjenu svjetlost*, što joj obezbjeđuje neometano kretanje kroz, najšire shvaćene, domete ljudskog saznanja. Povezivanje, spajanje motiva različitog sadržaja (na osnovu zajedničke, pjesnički određene semantike), prebacivanje značenja sa jedne na drugu ravan, dovodi do samjeravanja vrijednosti koje se određuju samo na osnovu jednog kriterija: ostvarenja potencijala vječnog trajanja putem otkrivanja stalnosti određenih kategorija u vremenu. Život teče svojim tokovima, pa nam se čini da oni, u stvari, i obrubljuju živo dramatsko središte. Baš onako kako je Čehov (Pisma glumici Marini Lilinoj) definisao svoju teoriju tzv. *drame sitnica*: ljudi pričaju, sjede, jedu, rade uobičajene stvari… Ali, ispod toga vibrira puna dramatika ljudskog života! Prodori vječnog u prolazno i putevi njegovog dosezanja pronađeni su, već je rečeno, u svakodnevnom. Traganje za smislom podrazumijeva ljudsko suočavanje sa svojom sjenkom, svojim strahovima – da bi čovjek otkrio svoje pozvanje i svoju misiju na ovoj planeti. Zato je zadatak poezije i viđen kao otkrivanje neprolaznog u prolaznim pojavama, kao identifikacija "iskoračenja" onostranog u ovostrano.

Tematska i značenjska polifoničnost ovih Brkinih stotinu i sedamdeset pjesama sabranih u zbirci *Ruševine se podupiru* nikako ne znači negaciju neke vrste metaforičnog jedinstva ovog veoma disharmoničnog vremena. Naprotiv, i nažalost! Jer ono što odlikuje naše vrijeme – sadrži u sebi mnogo više zla nego dobra. Za činjenicu, pak, da njime ipak odjekuje glas besmrtnosti možemo da zahvalimo piscu. Jer samo književnost nosi u sebi snagu da miri sve intelektualne i svake druge aporije, i da efemeriji i besmislu stvarnosti utisne pečat stvaralačke, agonske moći.

Kao stvaralac u neprestanom bdijenju, Amir Brka ispovijeda svoju misao o svijetu. Pjesnik piše poeziju u jednoj čudnoj zemlji koja je na razmeđi dvaju milenija postajala sve manja. Kako se država smanjivala, tako je i sam čovjek u sebi osjećao sve veću tjeskobu. Neki dijelovi pjesme *Jedna zemlja* sažeti su kao aforizam i jezgrovito govore o svemu što nam je poznato i što je svako od nas na neki način u sebi preživio u godinama koje su za nama. No ipak, rat, razaranja, bespomoćnost, blizina smrti, ne mogu svojim razornim djelovanjem poništiti sve ono drugo, ne mogu poništiti one ljudske vrijednosti koje se suprostavljaju svakom zlu, koje nas uvjeravaju da čovjek može mnogo da izgubi, a da ostane to što jeste. Brkina poezija nije sužena nacionalno/nacionalističkom perspektivom. Ona je lucidan i autorski osmišljen odbljesak "evropskog mentaliteta". Njegova nulta tačka, nezavisnost i čistota, posve rijetka u dnevnim i noćnim govornim mőrama, oslobođena isključivog govora naslijeđa u vremenu, razvija svoju vlastitu temperaturu, izvjestan hermetizam – iako nastoji da riječ ponudi u konkretnosti vidljive predstave. U slikovitosti, koja narasta bez pomoćnih sredstava i verbalne ekvilibristike, ova poezija stiže do svoje intenzivne i neuobičajene poetske vrijednosti, čija gustina istovremeno posjeduje drugu stranu: *melanholičan znak* koji spaja svijet viđenog i mišljenog.

U pjesništvu Amira Brke, izuzetnom po bogatstvu tema i intelektualizmu kojim je prožeta, poetski lukovi su široki, izrečeni jednom neobičnom i bujnom metaforikom koja nudi mnoga značenja i navodi na nova tumačenja. Pjesme, čiji je slobodni ritam (često) na granici proznog izraza, izgledaju kao dijelovi poduže elegije o pjesnikovom životu i

životu uopšte − koji se podređuju metafizičkom proticanju vremena. To proticanje života poeta gleda očima duše, očima misli, očima emocija, očima drugih, sopstvenim fizičkim očima, očima vremena, ali i očima koje vrše izbor i *kako* će se, a ne samo *šta*, gledati i vidjeti. Lirski subjekt se, svjestan svoje sudbinske bačenosti u nerazmrsivo klupko egzistencijalnih zagonetki, našao u međuprostoru, u polutami, svjestan svoje ništavnosti, suočen sa silom nemjerljivom, tačnije: s onim čiji je centar svuda, a kružnica nigdje.

Poetsko pismo Amira Brke koji put nosi autobiografski amblem. Često se zaboravlja onaj lični, intimni, ispovijedni ton koji se, u većoj ili manjoj mjeri, može i mora prepoznati u svakom umjetničkom djelu. Pitanje nadahnuća i stvaralačke samosvijesti uvijek je i pitanje iskrenosti tog nadahnuća i visine te samosvijesti. Biti iskren je, uopšteno govoreći, prije svega moralno pitanje, a kreativni čin je ujedno i moralni čin. Danas kada komunikacija postaje sve oskudnija, ona sve više poprima oblik površnog kontakta dviju jedinki koje su, uzajamno nepovjerljive, zatvorene u tvrđave svoga ega. Od nas se očekuje da budemo ljubazni i komunikativni, ali ne i da se odvažimo na nešto više, na istinski susret, na ljubav, kojih nema bez uzajamnog otvaranja i zalaganja čitavog svog bića. Uz temu ljubavi uvijek je prisutna i tema ljudske usamljenosti. Tiha usamljenost krije u sebi izrazitu želju za pripadanjem, ne samo erotskim već i duhovnim, pri čijem ispunjenju muško-ženski odnos može postati čista poezija.

Ovaj pjesnik po pravilu piše iz pozicije prvog lica. Pisanje u "ja" formi danas je samo oblik fiktivne rekreacije vlastitog iskustva, način prilaženja vlastitom iskustvu; jasno nam je da suštinsko pitanje koje se postavlja nije ništa drugo do iskonski eho ljudske zapitanosti nad svojim bivstvovanjem, ono: *Ko sam?* I, neizbježno, to propitivanje, to naginjanje nad samim sobom otvara seriju pitanja iste prirode, jednako univerzalnih i sveprisutnih, koja su u neku ruku potvrda stalne zaokupljenosti ljudskog duha traženjem odgovora na pitanja koja, ma kakvom brzinom i silinom se mijenjali načini formulisanja te potrage, nikad ne gube na svojoj aktuelnosti.

Stiče se utisak da se riječi Amira Brke ispisuju vrlo lagano i prirodno. Ako se dublje zagledamo u stihove koji su od tih riječi nastali, uočićemo svu kompleksnost i razumjećemo da su ti stihovi pravi palimpsesti, nad kojima je pjesnik, osjećajući, dugo promišljao. Upravo ta emotivnost i promišljenost obezbijedile su lakoću i svježinu pjesnikove riječi. Misao autora ne ostaje zarobljenik jednog određenog toka, ona se ne vraća umorno u već izdubljeno korito. Ona čini deltu; je li to podijeljenost, višedimenzionalnost, mnogostrukost, bogatstvo, rasipništvo − na čitaocu je da prosudi u skladu sa svojim osjetljivostima i iskustvima. Ona (misao) ponekad će se podati čitaocu cijela i odjednom, ponijeće ga, možda i tronuti, opčiniti, ali neka se ne osjeti iznevjerenim ako mu se slijedećeg trenutka iskrade i ostavi ga na čistini, slobodnog da sam dopiše komentar i objašnjenje, da se suoči sa svojim *vjerujem* i *ne vjerujem*.

Na stilizacijskoj razini uočava se razuđenost jezika. Amir Brka se "poigrava" jezikom. Jezik je za njega isključivi funkcionalni predmet umjetničkog oblikovanja. Njegovoj umjetničkoj obradi najviše doprinosi konciznost izraza koji uspješno uočava i sažima raznorodne kvalitete posmatranih pojava. Stih je pažljivo čišćen od svake suvišne riječi, od opštih mjesta i sentimenta, te tako otvara mnoge prozore za razmišljanje i ponovno preispitivanje o smislu i tajni svijeta, nasušnoj čovjekovoj potrebi za nadom u ovom mračnom, raščaranom vremenu *danas.* Taj jezik, do čijih emfatičkih sfera može da se vine samo istinski stvaralac, sinonim je, kako reče Hugo Fridrih, *njegove duše i njegove slobode.*

Ako bismo govorili o određenoj lirskoj dinamici, o onom energetskom polju koje postoji unutar pjesme a koje se opire svakoj definiciji, onda bismo morali imenovati i njene krajnje okvire, odnosno njen, uslovno rečeno, negativni i pozitivni pol. Izrecivo je ovdje suprotstavljeno neizrecivom u mjeri u kojoj život stoji prema besmrtnom, svjetlost Logosa prema sjenovitim predjelima prolaznosti, promjene prema vječitom vraćanju istog.

Poezija Amira Brke se u svojoj vrijednosti uveliko poklapa sa prijelomnim trenutkom smjene istrošenih književnih obrazaca, pogotovo na sceni žanrovske zbrke vladavine tzv. postmodernizma. Zašto? Zato što u njoj Brka stoji na osjetljivom mostu između proze i poezije, sa "informacijama" koje je sakupio da obavijesti, i sa govorom strasti koji je uveo da uzbudi, odnosno ubijedi čitaoca. U tom složenom panoptikumu jezika i njegovih gustih puteva, poezija Amira Brke zamišljena je, i strukturirana, kao pisanje u kojem on svoje pjesme ovaploćuje kao čin magičnih operacija koji se rađa iz duha, mašte i osjećanja.

Knjiga odabranih pjesama *Ruševine se podupiru* predstavlja, van svake sumnje, književnost izvanredne stilske obojenosti, leksemske probirljivosti, semantičke preciznosti i poetičke koherentnosti. Amir Brka zbog toga zaslužuje epitet poetskog anticipanta novih inventivnih postupaka i osobene literarno-filozofske usmjerenosti. U njegovoj poeziji prepoznali smo potrebu za pisanjem, očišćenu od svih primjesa koje je udaljavaju od osnovnog polazišta, a to je iskrenost, nepatvorena potreba koja potiče iz nedovoljno istraženih, nedovoljno poznatih, možda tamnih dubina bića, da bi pjesme, kao odbljesci unutarnjeg svjetla, proizašle i djelimično se otvorile, otkrile onome ko je strpljiv da im se vraća i pažljivo skida tanane slojeve kojima su optočene i zaštićene, nedostupne svakome.

Poetski glas Amira Brke zreo je i nosi daleko, a knjiga *Ruševine se podupiru* nesumnjivo učvršćuje njegovo mjesto ostvarenog pjesnika u nizu tvoraca bosanskohercegovačke moderne poezije, kao i južnoslovenske književnosti, na razmeđi dva vijeka. Prema mišljenju ovog kritičara, složenost pjesničkog iskaza Amira Brke nemoguće je obuhvatiti jednim pogledom, te je stoga sasvim moguće da do pojedinih slojeva i značenja nismo dospjeli, ali će svaki čitalac njegove poezije biti u stanju da otkrije one slojeve i značenja koja su njemu bliska.

Čitav život i cijela vaseljena predstavljaju jednu veliku knjigu, bez početka i kraja, čije se stranice neprekidno ispisuju. Sigurni smo da je u njoj mjesto i ovome pjesniku. Jer njegove pjesme, ispisane lijepim, raskošnim stilom, bez licemjerja i fraza, posute su svjetlucavim lirskim polenom koji stiče originalnost i tanani potez rafiniranog stvaralačkog rukopisa. Lijepa i mudra poezija, za tumačenje i susretanje sa samim sobom. Prema našem mišljenju, i, ako hoćete, po našem čitalačkom iskustvu, ovu zbirku ne treba čitati odjednom. Jer je u njoj svaka pjesma svijet za sebe. *Nije moguće, ali jeste. Broj stranica ove knjige je upravo beskonačan. Nijedna nije prva, nijedna posljednja* (H. L. Borhes).

Faruk Dizdarević

Enzesberger − ne postoji nemanipulirano novinarstvo

(Fahira Fejzić-Čengić: *Stvarnost i mediji*, Sarajevo: Dobra knjiga, 2014.)

Ponovno nas je obradovala sabiranjem svojih tekstova i sabiranjem nas svih danas i ovdje na duhovnom sijelu u slavu promišljanja i stvarnosti i medija na našem podneblju, okruženju. I uvijek kada nam se spočitava da smo zatvoreni, nedemokratični, zaostali, netolerantni, isključivi, nepromišljeni, neevropljani i sl., iznenadi nas ova krhko-jaka žena svojim promišljanjima, analizama, pogledima, zaključcima, kritikama, uputstvima, žestinom i blagošću, u isto vrijeme.

Osobno sam ponosna kada moja bivša studentica, a danas moja šefica Odsjeka za komunikologiju FPN-a u Sarajevu, uspješno ili manje uspješno analizira našu stvarnost i naše medije, dakako! Jer dr. Čengić zna dobro šta je medij, jer je i sama godinama bila uspješan novinar, a zna i šta je stvarnost, društvo u kojem živimo i društva u kojima ne živimo, ali koja nas determiniraju, često i bez naše volje ili želje.

Pritom, sama ima potrebu da to sve analizira i podijeli s nama. To bih nazvala novinarskim damarom, ali i njenim temperamentom i moralnom obavezom intelektualke da angažirano djeluje analizirajući, kritizirajući, pokušavajući da sama djeluje ili da uputi djelovanje, kako bi nam svima bilo bolje.

Dr. Fahira Fejzić-Čengić je prošla mnogo svijeta, živjela sticajem različitih okolnosti u različitim, drugačijim dijelovima svijeta, ali je izabrala ovaj ovdje naš svijet u kojem hoće i da živi i da djeluje i da ga gradi i mijenja, koliko je to moguće ovdje.

I kada se smatra da je žena kod nas nejaka, slaba i krhka i predodređena da sjedi i sluša i služi obitelj i najbliže, ona nam pokaže da je moguće biti dobra majka mnogo djece, dobra supruga, sestra, prijateljica i kolegica i dobar analitičar i kritičar, znanstvenik i novinar. Neko ko ne želi da ostane u četiri zida, nego neko ko svoje zidove ima, ali ih čuva da ih drugi ne uruše, ali ruši zidove među nama, gradi mostove u društvu, u obitelji, među svima nama, spaja često nespojivo, njeguje i gradi svjetove među udaljenim svjetovima, približavajući im se ili udaljavajući se baš onoliko koliko je potrebno. I tu nalazi mjeru, svoju mjeru vrijednosti i kvaliteta. Poštujemo se i uvažavamo, u našim različitostima, svjetonazorima, uvjerenjima i vjerovanjima.

Ona je, zapravo, sjajan primjer života bosanskog, suživota zasnovanog na davanju slobode drugima i zadržavajući pravo na vlastitu slobodu.

I ova knjiga je primjer da se za sve to sama izborila, da je slušamo, da sudimo o njenim pogledima, da budemo različiti i da se uvažavamo u svemu. Razmjenjujemo mišljenja bez pretenzija da dominiramo u vremenima istrošenih ideologija.

Da tražimo nove puteve, osmišljavamo vrijednosti iz tradicija, da ne bježimo od sebe, ali ni od drugih, novih ili drugačijih. Da stalno učimo i iz prošlosti, i iz trenutaka koje živimo da gledamo vedro i nadajmo se da će prave vrijednosti pobijediti ako budemo radili sami za druge, ne samo za sebe!

Autorica je primjer da se ne predaje nikad lahko, da se u sebi traži i nalazi sabur, a da se izdrži sve teško i da se toga ne sjeća s jedom i mržnjom, nego da to uzima kao datost i kušnju koju svi prolazimo u ovom ili onom obliku, u bilo koje vrijeme naše osobno ili ono vrijeme koje traje za nas, često i protiv nas. A na nama je da ga izdržimo i po mogućnosti i pobijedimo.

Sukobi civilizacija traju od kada ima civilizacija, drugih i drugačijih, ali tek želja za dominacijom izaziva sukob civilizacija i oni koji navijaju za bilo koju opciju koja nije ista kao njihova.

Zbog toga mi se čini da *Šahnamu* ponovno živimo ili preživljavamo.Velike kulture teže ka dominaciji, ali i one druge opstaju, jer veliki i ne bi bili samo veliki da nije i onih drugih, manjih, drugačijih, onih koji se ne mogu pokoriti. Na ovim prostorima Firdusi bi i danas stvorio novu poemu, koja bi jedino bila uprljana medijskim prosuđivanjima tzv. objektivnih medija koji su uvijek na strani jačih…

Dobro svjedočim medijskoj transformaciji devedesetih godina XX stoljeća na Balkanu, kada je trebalo uništiti jedan urušeni prostor, medijski i geopolitički. Svjedočim i novoj medijskoj transformaciji i prestrojavanjima sa kalkulacijama.

Možda zato i ne vjerujem u objektivno novinarstvo, jer se politička borba vodi kroz prethodnu medijsku borbu i samo je pitanje, što bi H. M. Enzesberger rekao "Ko postaje manipulator, jer ne postoji nemanipulirano novinarstvo". U svijetu − selu Mcluhanovskoj viziji 50-ih godina XX stoljeća, koji danas živimo, informacije su toliko kontrolirane koliko i sam svijet u kojem svi danas ponavljaju da je svijet jednakosti i istih mogućnosti za sve, ali i na Istoku i na Zapadu jedni umiru, jer nemaju novaca za vakcinu, a drugi se kupaju u šampanjcima ili u zlatnim slavinama uživaju dok im ispred vrata odnose mrtve sugrađane.

U Bosni izbjeglice se ne vraćaju ni na zgarišta, ali nedaleko od nas nekadašnje ledine ukrašavaju viletine s bazenima, tornjevima, zaštitarima, pomalo avionima, a o helikopterima već da ne pričamo!!!

A objektivni novinari i objektivni suci i tužioci najmanje što mogu učiniti jeste da ispitaju da li su, npr., uredno plaćeni porezi na tu imovinu od koje bi penzionerima povećali penzije, studentima poboljšali i ponudili evropske standarde obrazovanja.

I nije stvar u vjeri, jer Arapsko proljeće je primjer nejednakosti i pohlepe unutar iste vjere, ruski tajkuni ili američki jet set, a Boga mi i evropski, pokazuju samo da se lokalno misli kako da se uzme, a globalno samo da se spoje s onima koji globalno misle na eksploataciju.

Bitak Celebrity kulture koji je postao mjera kvalitete i u nas jeste pravi dokaz istrošenih ideologija u kojima Farme postaju modeli ponašanja, a džungle naša svakodnevica. U medijima i kod nas je još važnija vijest da je neka pjevaljka iz susjedstva bila 12 dana u braku, pa se vratila pređašnjem, nego li gdje su i šta će biti sa ženama i obiteljima rudara koji nisu izašli iz jame Raspotočje.

Taj nedostatak medijske etike, taj celebrity model koji nam jeste importiran, ali koji jesmo prihvatili kao svoj i originalan, jer sada imamo i svoje emisije o celebrityma koji su mahom intelektualno i moralno nedozrele ličnosti i moralne nakaze, koji nam kontaminiraju dodatno medijski prostor istrošenih ideologija. Jer, da imamo kvalitetne novinare, novinarstvo bi bilo analitičko i kritičko, a ne navijačko i plaćeničko.

Kako objasniti da nam TV spikerica muca i u jednoj rečenici izusti 15 lingvističkih grešaka (o treptanju očima, mahanju glavom i rukama da ne govorim), nego da je stigla tu kao manekenka

(to je danas riječ za neškolovane, a ambiciozne ženske!), pored dvije-tri stotine diplomiranih žurnalista, pravnika, ekonomista na biroima rada? Ta kriza modernog svijeta o kojoj govore mnogi teoretičari i sa Zapada i sa Istoka stigla je i tu među nas, što je dr. Fahira Fejzić-Čengić i prepoznala i o tome pisala u svojim esejima, nastojeći da bar iznutra i osvijetli tu pojavu, da ostane zabilježeno, čak i onda kada se ne može ništa promijeniti!

Fahira Fejzić-Čengić će da reagira na proteste oko JMBG-a i da kritikuje režim koji je doveo do toga, ali će kritički da reagira i na rušenje temelja države Bosne i Hercegovine u narednim protestima.

U odjeljku knjige naziva *Vjera i religija* autorica je i alima i analitičarka, ali i kritičarka. Ona nas podsjeća da smo putnici na putu, ali nas i obavezuje da na tom putu trebamo ostaviti svoj trag. Taj trag ne smije biti bezvezologija. Tu je problem s kojim se ovo naše vrijeme istrošenih ideologija treba boriti. Jer, mi jesmo uništili jedan svjetonazor, a nismo se našli u nekom drugom. Ili se bar nismo dovoljno dobro snašli. Odatle nam je prostor postao staromodan i moderan na neki čudan način u kojem se ne snalazimo dobro i ne znamo gdje nam je mjesto.

Krajnosti su postale dio naših života, jer dok nam mediji nude Cece i Karleuše, Severine, poznate pretežno iz porno filmova, čak i na našim filmskim crvenim tepisima za koje mi plaćamo od naših poreza podobre sume, medijski to popratimo kao da su nam doveli Mariju Kiri ili Angelu Merkel.

S takvim medijima nema opasnosti da bi Bosna mogla biti Islamska država, što mediji te svjetski i domaći političari strahuju!!!

Jer, na izbornim listama više je estrade, tzv. zvučnih imena nego li znanstvenika, kreativaca, inovatora, pa i tzv. farmera kao inkarnacije novog medijskog dobra globaliziranog modela koji smo beskritično prihvatili.

Emina Kečo-Isaković

Nova mjerila evropskih budućih vremena − krik kao nada

(Hidajet Repovac: *Eseji o književnosti i umjetnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2013.)

Pisati o novoj knjizi koja se pojavljuje u našoj okolini je uvijek radost, ali je posebna radost i nadahnuće kada se to dogodi da vama drag kolega i prijatelj i gotovo generacijski saputnik napiše dobru knjigu u "Dobroj knjizi" našeg današnjeg izdavača. Ovo je knjiga kakvih je sve manje, a bit će ih sve rjeđe, jer sve je manje znalaca u našem svijetu koji u isto vrijeme baštine i tradiciju i modernu i prošlost i savremenost, koji su i starinski i moderni u isto vrijeme. Knjiga iz koje dobivamo mnoštvo informacija, mnoštvo interpretacija i knjiga koja nudi i mnoštvo originalnih misli koje su na razini mislilaca o kojima autor piše – od našeg dragog profesora Šarčevića, recenzenta ove knjige, koji se sam ugradio u sve buduće knjige svojih ex studenata i poštovalaca, načinom sticanja znanja, razmišljanjima, sažimanjima svjetova običnih, tradicijskih, filozofskih, kulturoloških, prošlih i budućih vremena do E. Morena, Marcusea, Habermasa, Sartrea ili Gadamera, M Berbera i Krleže, Ujevića i M Selimovića… Knjiga je i analiza, ali i kulturni dijalog autora sa samim sobom, s vremenom u kojem stvara, s brojnim autorima koje nam predstavlja, uz čiju pomoć nastoji napraviti današnja Marcuseovski rečeno – *Mjerilo vremena, ali i mjerila vremena inih koji su i naše vrijeme učinili onakvim kakvo jest, često nemogućim i bezizlaznim, uprkos svoj mudrosti koju posjedujemo*.

A vrijeme u kojem živimo je, uistinu, vrijeme o kojem će se dugo historijski suditi, po kojem će se mjeriti *buduća vremena* u ovom našem balkanskom utočištu, gdje smo smješteni nekim usudom da živimo i da taj svijet, koliko-toliko naš svijet, nastojimo profilirati, ako je to uopće moguće na raskršću u kojem živimo, između Istoka i Zapada, u i između četiri religije, uvijek između, sa željom da ne budemo više ili niže od onih koji nas okružuju, samo jednostavno sa željom da smo isto poštovani od svih, ni više ni manje od drugih.

I tako, to postaje naš grijeh i usud koji nam se ponavlja da u svakom stoljeću platimo hiljadama glava i milionima naših uništenih duša, da smo u lutanju i odlaženju, ponekad i vraćanju i dolaženju, ali uvijek u nestajanju i uvijek Selimovićevski, na gubitku!

Prof. Repovac koji baštini saznanja sociologije i kulture, ali i savremene filozofske misli, nastoji u *Esejima o književnosti i umjetnosti* načiniti pečat tog našeg vremena i unaprijed osigurati da i njegove misli ne ostanu siročad ukoliko ne bi bile zabilježene, prije svega od njega samog. Iz tog nastojanja nastala je knjiga koja sigurno i kod budućih generacija neće biti siroče, knjiga kojoj ćemo se vraćati i mi ovdje prisutni, ali i generacije koje dolaze. Jer, ova knjiga je i pamćenje i pečat vremena koje historijskim usudom neće biti zaboravljeno, jer je i samo vrijeme u kojem smo trajali bilo i historijski turbolentno, kulturološki bogato, vrijeme teških tranzicijskih procesa, vrijeme razgradnje jedne države u kojoj smo rođeni, vrijeme gradnje druge države u koju smo stigli, opasnost od nestanka i naroda kojem pripadamo i zemlje koju nastojimo izgraditi, bremeno vrijeme!

Konstantinović bi rekao – dobro vrijeme, jer je kriza velika, kriza koja je i šansa.

– Mi ne možemo više sebi da priuštimo da uzimamo iz prošlosti ono što je bilo dobro i da ga jednostavno nazivamo svojim naslijeđem, da odbacimo zlo i da o njemu mislimo jednostavno kao o mrtvom balastu koji će samo vrijeme sahraniti u zaboravu podzemnih struja historije zapadne civilizacije. Realnost je najzad izašla na površinu i zaposjela dostojanstvo naše tradicije. To je realnost u kojoj živimo i zato su uzaludni svi napori da se spasimo od neumoljive sadašnjosti u nostalgiji još netaknute prošlosti ili da predviđamo da će budućnost donijeti zaborav.[1]

Naš autor nastoji da bude evropski mislilac i da svijet gleda izvana, ali kako biti izvana kada si bez svoje volje unutra i kada te slike koje si i vidio i doživio podsjećaju da si intelektualac koji mora biti i korak ispred vremena, ali i čovjek koji u nekom vremenu jest!

Znate li Vi – govorio je Napoleon – čemu se najviše divim na svijetu? Nemoći sile da nešto utemelji. Postoje samo dvije moći na svijetu: sablja i duh. Duh s vremenom uvijek pobjeđuje sablju.[2]

Zato mi se čini da je dr. Repovac i kada najviše želi da okrivi nešto ili nekoga za naše gubitke, i vremena i prostore i ljude i duše, za gubitke koji su nama svima ostavili trag koji ne možemo skrivati, progovorio camusovski – uzaludno je plakati za duhom, dovoljno je za njega raditi!

– Civilizacije ne umiru tako lahko, pa čak kada bi se ovaj svijet i morao srušiti, poslije njega bi došle druge. Istina je da se nalazimo u tragičnom razdoblju, ali preveliki broj ljudi brka tragičnost s očajem. Tragično bi trebalo biti kao snažan udarac nogom koji se zadaje nesreći.[3]

H. Repovac, kao profesor i angažirani intelektualac, čini mi se, pokušava svojim *Esejima iz književnosti i umjetnosti* zadati udarac nesreći u kojoj smo se našli u ovoj Evropi, koju još smatramo svojom, a koja nas isuviše često posmatra kao neku rak-ranu, bolesno tkivo na svom tijelu koje ne može ni odstraniti, ali ni izliječiti…

A mi – gdje bismo, kao da ovo pitanje zaokuplja našeg autora, ponekad bismo ravno u Pariz, ali se prisjeti rana koje su stigle u Sarajevo 1992., kada smo sa žudnjom čekali Mitterranda da nam prinese malo evropske svjetlosti i puno ljudske duše, nadajući se da stiže Sartre ili Camus… Oboje je izostalo, pa mrak u kojem nas je tada ostavio, bez svjetlosti i struje, bez grijanja i vode, ovdje u srcu Evrope, na kraju XX stoljeća, još nas razdire i ne dâ da Sarajevo bude blizu Parizu ili Berlinu, Londonu, Beču bar. To da moramo poštovati jedno drugo znali smo vijekovima prije Evrope, kad protjerani španski sefardi nađoše utočište baš u Bosni… Ali, mi moramo naučiti gubiti u igri – to počinje u starosti od 2. godine, reći će Gadamer. Ko to nije rano naučio, neće sadvladati ni veće zadatke u životu. Voljeti drugoga i drugačijeg, prihvatati ga kao svog dragog drugačijeg nije bio problem Bosne, nego problem Evrope. I danas EU, koja tumači da je za ljudska prava i jednakost, ima nekoliko kategorija članica. Hoće li Rumunija ikad biti kao Francuska, Bugarska Njemačka? O tome je danas riječ i u ovoj knjizi, jer Repovac nosi bol bosanske sudbine koja ga razdire dok piše o Rimbaudu, Baudelaireau, Lotreku, Van Goghu, Berberu ili Tinu ili Ivanu Kordiću. Svi oni pripadaju njemu samom. On je baštinik evropskih kultura koje nastoji da sažme u svoju kulturu.

---

[1] Hannah Arendt: *Izvori totalitarizma*, 1950.

[2] Camus: *Izabrana djela* 1, str. 147.

[3] Ibid. 148.

To znanje čovječanstva je i moje znanje, ali da li je moje znanje jednako vrijedno za čovječanstvo, pita se na svakoj stranici naš autor, bez obzira da li govori o filozofiji, slikarstvu, poetici ili jeziku – komunikaciji. Gdje smo na ljestvici Evrope od antike do danas?

Jesmo uvijek samo igra onih koji se vole s drugima igrati?

Da li ikad sudbinu možemo uzeti u svoje ruke, bez starateljstva koje nam hoće trasirati put koji možda ne prihvatamo a priori, jer na tom putu, popločanom hiljadama naših glava, još ne vidimo mogućnost da umiremo bez mržnje. Krivice – nama načinjene čiji eho odzvanja u svakom danu više, ne daju nam da uplovimo u sretno more, luku koja može da bude zadaća nove evropske filozofije. Svi mi živimo u društvima ustroja, a maštamo o sretnom zavičaju.

Naš autor i kolega Repovac kao da želi iz društvenog ustroja da iskoči i često viče – pustite me da ja nađem svoju mjeru i svoj svijet iz kojeg ću da djelujem! Repovac je, na neki način, ipak, rođen za bistar dan – (Horderlin), a morao je svoj život provesti tu na Balkanu, gdje su bistri dani postali rijetkost, te sam autor ponekad, umjesto u realitet, odluta u metafiziku u kojoj traži spas za sebe, svoje vrijeme, svoje eseje, konačno!

Ta surova realnost koja ga boli, ta silna želja da bude drugačiji u vremenima kada je teško biti drugačiji, jeste za prof. Repovca i opasnost i spas. Sačuvati ljudskost u neljudskom svijetu, ostati gospodin u svijetu baraba, pisati o umjetnosti i kulturi, kada se sve svodi na primitivnu reprodukciju materijalnih dobara, sirovi kapitalizam u kojem je dar postala otimačina, stvaralac, intelektualac ostaje i začuđen i razočaran, jer teško je još očekivati da duh pobijedi sablju. Finale te borbe je daleko i zato ljudi poput H. Repovca dijele sudbinu svih.

Znamo da *bez slobode ništa veliko u historiji nije stvoreno*, da većina autora o kojima piše profesor jesu s prostora gdje je sloboda na tren utihla, ali kako izaći iz naših labirinata, ostati stvaralac, uložiti sopstvo, a ne izgubiti ga, uložiti intelekt, angažirati se, a ne izgubiti se u blatu političkih realiteta?

U prirodi intelektualca bi bilo da je angažirani intelektualac i da makar za gram svijet u kojem živi pomakne unaprijed, u dobro. No, naše društvo, usljed mogućnosti da poluintelektualci drže intelektualni bank i postaju mjerilo težine intelektualaca, navelo je istinske intelektualce u sasvim nezavidan položaj, gdje se intelektualni angažman u isto vrijeme mjeri s političkim ili partijskim angažmanom, gdje želja da se pomogne svijetu, mjestu u kojem živimo, biva shvaćena i tumačena kao želja da se bude prisutan u političkoj pragmi, čak kada intelektualac to i ne želi. Jer, ovdje su, camusovski rečeno – čak i bogovi mobilizirani!

No, umjetnost ne može biti monolog i angažirani mislilac to ne može biti sam. On neminovno teži ka dijalogu i komunikaciji sa svojom sredinom sada ili s nekim budućim koji će ga bolje razumjeti. Čini mi se da je dr. Repovac upravo u toj situaciji. Njegova riječ, ma kako velika bila, jedva da se nekoga tiče, njegov intelektualni angažman u vremenu u kojem se govori samo o snazi, kao da mora sada i ovdje da utihne, da bi odjeknuo u neko drugo bolje vrijeme. Evropa kakva jeste i Evropa kakvu misli naš dragi autor, razlikuju se. U ovoj knjizi tekstovi su poetika vremena i ovih prostora, puna morala koji traje, ponekad puna Don Kihotovskih uzleta, dobra i nerealna, a svijet u kojem nam je dato da živimo, više je okrutan nego human i taj raskorak kojeg je Repovac svjestan u biti, čini ga duboko ranjivim.

Evropa koju misli autor je moralna, tradicionalna, određena, misaono profilirana, futurološki jasna, ali Evropa koja se nastanila ovdje u naše blizine je nesramežljiva i amoralna, pohlepna i nekonsekventna, egoistična i materijalistička u kojoj i Don Kihot više nije moguć ili je moguć samo kao karikatura, a ne duh sam.

Muzika na Vltavi pomućena je događanjima na Drini devedesetih, Parizom se ponekad oglase krici bar Berberove ili Zecove Srebrenice, ako ne već one Mladićeve, realne, koja je ostala u Potočarima, sve su to realni obrisi koji bole našeg autora, koji ih bilježi kao skicu i itinerer ponovo našeg budućeg zajedničkog života, kao u sjećanju na mirno more u kojem je autor izabrao pravdu i ostao vjeran domovini, ostao čovjek.

Repovac nije nikada zaboravio sretno more, smiješak najmilijih, i traži još dosta vremena da se iskuje oružje za sreću. To ne traži mnogo krvi, ali traži dosta strpljenja i znanja, umjetnosti voljenja i nastojanja da shvatimo da je naša kuća tamo gdje nam je svima dobro.

Tražeći to dobro za sve knjiga H. Repovca – *Eseji o književnosti i umjetnosti* – bori se protiv sudbine, čak i protiv vlastite sudbine. Tražeći načina da dokaže da mi nismo zaslužili toliko nepravde koja se slomila o nas, tražeći načina da se oglasi bez krika, Repovac piše ovu knjigu kao svjedočanstvo da smo pokušali biti Evropa sama, ali ona Evropa dostojanstva i ljubavi o kojoj misli Horderlin ili Gadamer, Camus ili Kierkegaard, Evropa u kojoj se rađaju civilizacije, a ne Evropa koja posmatra kako civilizacije razaraju. Pred posmatračima koji to uredno bilježe, besprijekorno evropski tačno! I snimaju sve, k tome!

Iz ovakvih knjiga svi izvlačimo snagu za preporod i ponovno ustajanje i uzdizanje, prije svega, sami pred sobom. Promišljanja prof. Repovca mogu nam pomoći u tom ponovnom ustajanju da koračamo, a ne da pužemo ka Evropi.

Vrijeme je da Sarajevo čeka samo turiste i budućnost, vrijeme je da se ponovno otvore naši muzeji i naše zatvorene i napaćene duše, vrijeme se da knjige budu teme naših razgovora, a ne privatizacije, kriminal, droga, farme naših medija i naših života… Vrijeme je da nam Unamuno postane idol i da se učimo ponovno ludosti života, života kao sreće, a ne života kao preživljavanja! Vrijeme jest, a naše vrijeme života prolazilo je u čekanju. Vrijeme je da požurimo… Gdje? Tamo gdje nas vole i žele, tamo gdje se živi da bi se živjelo, a ne preživljavalo, gdje se igra da bi se igralo… Hazard nije recept budućnosti, krediti za naše pranasljednike nisu budućnost koja obećava…

Ovo vrijeme treba da bude vrijeme hrabrih, smjelih, a ne vrijeme romantičara, jer *Munkov krik* je slika današnjice u kojoj živimo i kojoj se moramo prilagoditi. Krik je za sve nas stvarnost – i ekonomska i ekološka i politička i ljudska. A Hommo ludens je mogućnost koja odvažne čeka…

Ovo je vrijeme koje traži hrabre, odvažne i one koji će se znati igrati. I ne s našim životima koji su dugo zalog, nego s prirodom, svijetom, tehnikom kao humaniziranom mogućnosti da nam dâ šansu da nas oslobodi za igru i radost života. Intelektualci poput našeg profesora Repovca sve čine u ovo oskudno vrijeme da nam daju šansu da postanemo igrači sretnijih života od ovih koje sada živimo. Ne svojom voljom. Prof. Repovac, uz svu kritiku društva koju je ponudio, ne završava u pesimizmu, nudi nam nadu, nadu nakon preživljavanja, životarenja i očajanja u kojem se batrgamo, nastojeći se uspraviti.

Istina − iz Pandorine kutije Grci su istjerali nadu kao najstrašniju od svih zala. Samo nada je mirenje sa sudbinom. Mi već dugo živimo samo nadu, vrijeme je da živimo život. Možda neko bolje estetsko iskustvo koje još nismo iskoristili, jer nismo tamo ni stigli. Prof. Repovac vjeruje da je to moguće. Hajde da i mi povjerujemo i da se iz knjige prof. Repovca učimo ponovno živjeti hommo ludensa. Svima nam vrijeme jest!

Emina Kečo-Isaković

Politika i lirika (O poeziji Harisa Silajdžića)

(Haris Silajdžić: *Sarječja,* Sarajevo: Tugra, 2015.)

Kulturalni trenutak u kojem živimo oštro je razdvojio političku praksu i književni diskurs i postavio ih praktično na dvije različite i pritom suprotstavljene strane svijeta i života, čak i u aksiološkom smislu. Riječ je o binarnoj opoziciji, kod nas još dodatno simplificiranoj, u kojoj je političko djelovanje gotovo po automatizmu negativno određeno ili barem na ovaj ili onaj način suspektno, opet naročito u bosanskohercegovačkom aktuelnom kontekstu, dok književni rad, ako je istinski književni, funkcionira kao njegova apsolutna suprotnost i već je apriorno predodređen za pozitivno vrednovanje. Ostave li se sad po strani manjkavosti ovakvog, radikalnog i isključivog razumijevanja, to je posebno slučaj u poeziji, koja se od davnina s razlogom smatra otvorenom prvenstveno za lični doživljaj svijeta i života, za vlastitu čovjekovu misao i emociju, i naročito za njegov protest protiv bilo čega što ugrožava taj mali, privatni, vlastiti čovjekov svijet. Zato politika i lirika u skladnu vezu dolaze tek onda kad su stavljene jedna nasuprot drugoj i kad je lirika, zapravo, svojevrsna negacija politike ili, pak, otpor prema politici., shvaćenoj prvenstveno u smislu rigidnosti ideologije. Upravo ovako danas funkcioniraju određenja i tzv. političke književnosti, koja, književnoteorijski govoreći, ne predstavlja, naime, književnost jedne političke, ideološke misli, već naprotiv književnost protiv određene politike i njezine ideologije, ili politike uopće, pri čemu ovakvo što vodi i do izjednačavanja politike s onim što je nasilje nad čovjekom, konkretnim pojedincem od krvi i mesa, kad čovjek postaje tek žrtva politike i njezine okrutnosti, a književnost na sebe preuzima i ulogu zagovornika u korist ugroženog čovjeka i njegova, ljudskog "ja". Ovakvo što dominantno je oblikovalo i savremeni književni ukus, našu današnju književnu estetiku, koja vezu politike i književnosti, a posebno politike i lirike, priznaje i prihvata tek ako je u pitanju kritički odnos prema politici – apolitičnost ili aideologičnost ili, još prije, antipolitičnost i antiideologičnost.

Uvijek složena i nikad jednoobrazna, historija književnosti i kulture nudi, naravno, i drugačije odnose ove vrste, kako u svijetu, tako i u našem kontekstu. Uz druge moguće primjere, nekad je upravo pisac bio i univerzalni vizionar čija je književna misao postajala i politička misao, a nerijetko i politička praksa – taj je pisac bio bard svoje zajednice i njezin emancipator i u književnom djelu i u političkoj akciji, u nerazdvojivosti ovih dvaju polova njegova integralnog djelovanja. Uostalom, i neposredna prošlost zna za pisce disidente – nosioce alternativne ne samo književne već i političke misli koji su i na lokalnoj i na široj razini mijenjali ustaljene političke odnose, čak i čitave političke sisteme, da bi potom, na razvalinama stare, i sami postali aktivni sudionici nove političke prakse koju su izborili. Rijetki su, međutim, i u svjetskim okvirima oni pisci koji su u historijskoj zbilji i životnoj realnosti bili prije svega utjecajni akteri političkog djelovanja, a ispod svega toga, u vlastitoj privatnosti, napokon i pjesnici.

Haris Silajdžić pripada ovoj posljednjoj skupini. U političkom životu Bosne i Hercegovine, a preko ovog i u svjetskoj politici, prisutan je četvrt stoljeća, a u književnosti najmanje dvostruko duže – uz dramu *Hamdibeg* (1998), koju je prema istoimenoj autorovoj pripovijetki dramatizirao

Nijaz Alispahić, sve ovo vrijeme piše pripovjedačku prozu i poeziju, koju je objavljivao izrazito rijetko u tekućoj periodici. Pa ipak, iako su se njegova politička aktivnost i književni rad gotovo u potpunosti razilazili, barem u javnosti njegove pojave, naročita ali i dalje skladna veza politike i lirike prisutna je u Silajdžićevoj poeziji.

•••

Silajdžić je izrazito lirski pjesnik, no koji, međutim, u sebi ne negira i ne zagušuje ni vlastitu političku misao, a što, naravno, nije isto što i politikantska ili političko-ideološki angažirana gesta. Istina, u zbirci *Sarječja*, svojevrsnom izboru autorove poezije iz prethodnih desetljeća, nemali je broj pjesama i čisto intimnog, privatnog pjesničkog stanja. Te pjesme Silajdžića i otkrivaju kao pjesnika – "umjetnika riječi", pri čemu su sve ovakve autorove pjesme vezane za ono o čemu i inače govori poezija, dakle upravo za onaj mali, privatni, vlastiti čovjekov svijet, koji je kod Silajdžića uglavnom svijet životnih detalja, sitnica možda neznatnog šireg značaja, ali izrazite lične, intimne emocionalne vrijednosti i sjećanja. Ali, ove i ovakve pjesme nisu značajne samo same po sebi već – barem iz književnoktiričke ili čitalačke perspektive gledano – i po tome što upravo one nude mogućnost otvaranja cjelovitijeg uvida u naročiti odnos u koji u Silajdžićevoj poeziji ulaze politika i lirika. Jer, nerijetko upravo i u ovakvim pjesmama, pjesmama "malih ljudskih stvari", prisutan je detalj koji pjesnika vraća i onom što je politička zbilja shvaćena u smislu apostrofirane savremene političke književnosti. To je onaj trenutak kad književnu apstrakciju tzv. lirskog subjekta zamjenjuje vrlo konkretno prepoznatljiva slika aktuelnog pišućeg subjekta – pjesnika sa svom njegovom književnom pojavom, ali i izvanknjiževnom biografijom, baš kao što je to i trenutak koji će jasno uputiti na Silajdžićev odnos prema političkom u poeziji, odnosno na njegovo razumijevanje politike i lirike.

Ovakvu situaciju nudi, uz druge moguće primjere, i pjesma *Mlijeko i snovi*. Zasnovana upravo kao pjesma životnih sitnica, naizgled odveć životnih, pa i nepoetskih slika, barem u tradicionalnoj poeziji, pjesma funkcionira tako da je do samoga njezina kraja ispunjava prozaična i doslovno oskudna zbilja svakodnevnice ispražnjene od bilo čega značajnog, pa čak i nekog dubljeg egzistencijalnog smisla osim pukog životarenja i preživljavanja. No, na svojem kraju, u doslovno posljednjem svojem stihu, pjesma, koja započinje kao pjesma o ženi koja pridržava šerpu da joj ne pokipi mlijeko dok joj najmanja curica plače na uho, doživljava nagli obrat, i to upravo zahvaljujući tek sitnici, detalju, koji, međutim, mijenja pjesmu u cjelini, pri čemu se ono što je naizgled pjesnička skica oskudne i prazne svakodnevice približava i sferi političkog:

"Kad ostaneš sama
Odškrinut ćeš vrata
Da svjetlo padne na zaspalu djecu.
Onu najmanju dugo ćeš gledati
Nju otac nije stigao ni vidjeti."

Riječ je, dakle, upravo o onom danas aktuelnom odnosu prema politici u poeziji, a ne o politizaciji književne umjetnosti – odnosu gdje lirika postaje u konačnici otpor prema političko-ideološkom nasilju nad čovjekom, a što je značenje pjesme koje ona dobiva pogotovo u cjelini pjesničke zbirke. Jer, ova pjesma u osnovi tretira oskudnu i praznu, mučnu bosansku

poslijeratnu zbilju nezasluženе patnje nevinih, zbilju upravo nepravde i okrutnosti nad čovjekom, kojem je kod Silajdžića Bosna, odnosno njezina nedavna prošlost i aktuelna savremenost, jedna od središnjih simboličkih predstava.

Slično funkcionira i pjesma *Kada zid opada?* Koncipirana opet svakodnevno, kao pojednostavljeni i naivni dijalog djevojčice i majke o, barem na prvi pogled, tek uobičajenim, cikličnim promjenama u prirodi – o cvijeću koje je otišlo i maslinama koje se više ne vide, pjesma, zapravo, predočava također okrutnu i nepravednu svakodnevicu, ali ovaj put Palestine, još jednog od središnjih simboličkih toposa Silajdžićeve pjesničke zbirke. Cvijeće koje je otišlo i masline koje se više ne vide tu su da se naglasi ono što je zid koji raste u bašči, a što je predmet djevojčicinog pitanja na koje majka, međutim, nema odgovor i ostaje nijema, nakon čega djevojčici, slično kao i u pjesmi *Mlijeko i snovi*, ostaje upravo samo san:

"Ne brini, mama,
Rekla je Muna.
U snu sam vidjela pticu,
Jedno oko će mi dati,
Skupa ćemo masline gledati
I čekati jesen
Da opadne zid."

Opet je, dakle, u pitanju kretanje od onog što jeste prepoznatljivi interes pjesničkog ka političkom kao protestu protiv nasilja nad čovjekom, kao i u prethodnoj pjesmi, pri čemu ovo dovođenje Bosne i Palestine u naporedni odnos nije nimalo slučajno. Naprotiv, to je upravo ono što radi i Silajdžić u svojoj poeziji, a posebno u cjelini pjesničke zbirke, gdje Bosna i Palestina postaju dva noseća simbola trpnje političkog nasilja nad pojedincem, a otud i nepravde, nasilja i bezumlja svake vrste kao stanja svijeta uopće. No, i Bosna i Palestina, u pravilu uvijek u svijet pjesme uvedene na sličan način kao u prethodnim dvjema pjesmama, istovremeno su i mogućnost za spasenje svijeta, naravno ne ovakvog kakav on jeste, već onakvog kakav bi trebao i možda mogao biti. Tad se, kao u pjesmi *Dječak u Palestini*, Bosna i Palestina nalaze i u jednoj pjesmi, jedna uz drugu, a uz njih, vezane za figuru djeteta i djetetova stradanja, slijede i Nigerija, Sirija, Meksiko, Irak, Filipini, Somalija, odnosno djeca oteta u Australiji, mrtva djeca na dnu Mediterana, djeca u rudnicima i radionicama, na granicama i žicama, u suhim, bezvodnim pustinjama, ali i nevina djece Izraela. Povod za pjesmu također je specifičan, gotovo nadrealan spoj političkog i lirskog: televizijski snimak palestinskog dječaka koji gleda u zid – bezdušni instrument izraelskog kolektivnog zatočenja i torture nad Palestincima, videći pred sobom tek ranjenog magarca s previjenom nogom:

"Pitaj
Čija ruka
Ne mareći za smrt
Čija je to mirna ruka
Previla nogu
Tvog ranjenog magarca.

Okreni se
Pokaži lice dječaka

Koji to nije bio
Pomozi ovom svijetu
koji ti nije pomogao

Zbog
Hrabrih ljudi izdaleka
Koji s tobom dijele
Smrt i Čast

[...]

Zbog djece u Izraelu
Koja nemaju grijeha.

Okreni se
Dječače u Palestini
Spasi ovaj svijet.

Pomozi mu
Da se stidi."

Upravo u ovakvim trenucima Silajdžićevi stihovi postaju pjesma – "sarječja", kako bi autor sam rekao i kako je istaknuo u naslovu pjesničke zbirke kao tzv. jakoj poziciji teksta. I upravo zato, zbog ovakvih trenutaka i njihovih začudnih spojeva autorova poezija ne zapada u kontraefektivnu patetiku, čak ni onda kad govori o pjesnički najzahtjevnijim temama poput teme bosanskih ili srebreničkih majki i njihova neiskazivog stradanja u pjesmi-poemi *Majkama* ili, pak, onda kad, uprkos ranijoj iskorištenosti ovog obrasca, uspijeva do kraja pjesnički uspjelo izdržati dijalog s davnašnjim bosanskim pretkom ispod stećka u pjesmi *Kome je dugo ležati*.

Spoj politike i lirike u Silajdžićevoj poeziji kritički je, antiideološki i u ime čovjeka, pojedinca koji trpi nametnuti mu teror i silu. Zato, u svjetlu stradanja širom svijeta, uključujući i stradanja u Bosni tokom prethodne Agresije i rata, ova poezija preispituje i temeljne vrijednosti savremene Evrope, raskrivajući manje ugodno i ne nevino evropsko naličje, kao npr. u pjesmi *Oni umiru dolazeći tebi*, odnosno uopće opskurno stanje duha savremenog čovjeka, kojem Silajdžić suprotstavlja univerzalnu duhovnost i drevnu mudrost iz nekih od najpoetičnijih svojih pjesama. Među ovima su i oni stihovi autorove pjesničke knjige u kojima Silajdžić nastupa vjerovatno s ponajviše političkog u apostrofiranom književnoteorijskom smislu riječi, ali i s ponajviše lirskog.

Naravno, poezija Harisa Silajdžića nipošto nije svodljiva samo na vezu s političkim, odnosno kritiku ideologije savremenog svijeta, mada se ova veza prirodno nameće kao dominantna pred upravo prvenstveno političkom akcijom određenom izvanknjiževnom ličnošću njezina autora, a što u jednom vidu književnokritičke ili čitalačke recepcije može nepravedno u drugi plan potisnuti onaj čisto lirski tok pjesnikova pisanja. Međutim, bez obzira na to o kojem je toku pjesnikove poezije riječ, u pitanju je poezija s jasnim ljudskim

i emotivnim, kao i etičkim stavom, i to je ono što joj, uz prvenstveno umijeće korištenja pjesničkim jezikom i pjesničkim postupkom uopće, daje stvarnu pjesničku draž, ono bez čega nema poezije, a na neki način ni čovjeka ni njegova svijeta. Jer, ono na čemu Silajdžić između svega ostalog posebno insistira jeste i ideja cjelovitog, nedehumaniziranog – potpunog čovjeka, svjesnog nužnosti sebe kao takvog, onog o kojem uči i starostavni nauk, a što je istovremeno i jedno od rješenja za svijet u kojem živimo:

"Zbog riječi si čovjek
Dok učiš
O zvijezdama na nebu
Ne zaboravi ih u pjesmama.

Presahnu li sarječja,
Zgasnut će sazviježđa."

U ovakvom, potpunom ili barem potpunijem svijetu, makar i utopijskom, i politika u svojoj svakodnevnoj praksi i velikim, svjetskim odnosima među ljudima imala bi drugačije značenje, a raskol između političkog i lirskog bio bi ukinut.

Sanjn Kodrić

Knjiga o simbiozi grada i fabrike

(Husein Galijašević: "*Pobjeda" Tešanj 1954− 2014. godine − vizija, znanje, hrabrost*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2014.)[1]

Dame i gospodo, uvaženi organizatori i promotori, poštovani gospodine Galijaševiću, Zahvaljujem se na pozivu za sudjelovanje u promociji i na prilici da govorim o knjizi *"Pobjeda" Tešanj 1954-2014. godine − vizija, znanje, hrabrost* i ovoj temi. Budući da se ovom knjigom i njenom promocijom danas obilježava i 60 godina od nastanka "Pobjede", na početku želim da tim povodom uputim čestitku svima koji su bili dio "Pobjede" tokom ovih godina. Imao sam, evo, priliku da u kratkom periodu više puta pročitam knjigu "*Pobjeda" Tešanj 1954-2014. godine − vizija, znanje, hrabrost*. Očekivao sam svakako zanimljiv tekst, prožet historijskim razvojem "Pobjede" i putem kojim je prolazila. Očekivao sam da taj prikaz bude profesionalno i temeljito urađen, onako kako to Husein Galijašević uvijek radi. Moja se očekivanja jesu ispunila, ali dobili smo i nešto novo i nešto više, o čemu ću neke stvari reći u kraćem osvrtu, koji sam stavio na papir.

Spojem objektivnog i subjektivnog (kako to i sam autor navodi), kombinacijom ličnog iskustva i predanog istraživačkog rada, prikupljanjem dokumenata i sjećanja brojnih savremenika, naročito radnika "Pobjede" – Husein Galijašević rekonstruirao je životnu priču mnogih ljudi, historiju grada i historiju ove tvornice. Knjiga govori o tome kako je u Tešnju, u specifičnim ekonomskim i političkim prilikama (u tzv. *Ademburgu*), silom (ne)prilika Općina formirala i "gurala" fabriku (u prijelaznim fazama i rukovodeći njome, finansirajući edukaciju radnika, nekada čak dajući platu iz općinskog budžeta, boreći se za proizvodna proširenja…). Kasnije je "Pobjeda" sve ovo "vraćala" gradu kroz nova investiranja i nova radna mjesta. Ovoj temi posvećene su cjeline i podnaslovi koji govore o izgradnji FAD-a u Jelahu, licenci i investiciji za današnji "Mann Hummel" i o drugim sličnim projektima. Kroz ulaganja u infrastrukturu (bunare i vodovod u Jelah-polju, uređenje korita rijeke Tešanke, toplifikaciju grada…) i neke druge aktivnosti "Pobjeda" je doprinosila ukupnom razvoju općine Tešanj. Tokom agresije 1992.-1995. godine "Pobjeda" je, namjenskom proizvodnjom i na druge načine, izuzetno mnogo doprinijela odbrani grada. Čak tri od 12 poginulih radnika "Pobjede" dobili su odlikovanje *Zlatni ljiljan*. Po završetku rata nastaju i novi izazovi zbog ratnih šteta i ratnih dugova države. Zbog ukupnih prilika i skupih komercijalnih kredita (kamata više od 20%) – Općina ponovo interveniše beskamatnim pozajmicama.

Kroz prikaz međuodnosa Općine Tešanj i "Pobjede" cijela knjiga, zapravo, govori o jednoj simbiozi, neodvojivosti i međusobnoj uslovljenosti naše zajednice i fabrike. U ekonomiji 19. stoljeća ranih dvadesetih godina, u razvoju industrijalizacije, zabilježen je nastanak tzv. fabričkih gradova (*companytown*). Takvi gradovi razvijani su naročito u SAD-u, Njemačkoj, Švedskoj. Međuzavisnost grada i fabrike išla bi do različitih vlasničkih odnosa, pa dovodila i do neraskidivih veza. U našem, tešanjskom slučaju – riječ je o nekom specifičnom modelu zbog političkih i društvenih odnosa prethodnog sistema.

[1] Izlaganje načelnika Općine Tešanj mr. Suada Huskića na promociji knjige održanoj u Tešnju 26. 12. 2014. godine.

Vršeći dužnost općinskog načelnika, u prilici sam da svjedočim o Tešnju kao lokalnoj zajednici, o općini u kojoj (bez obzira na drugačije ekonomske odnose – tržišnu ekonomiju) i danas poslovni subjekti imaju vrlo snažnu vezu sa svojom zajednicom, svojom općinom. Možemo, zapravo, govoriti o Tešnju u kojem brojni privredni subjekti pomažu razvoj lokalne zajednice, a ona, opet, istovremeno nastoji pomoći razvoj ekonomije. Saradnja privatnog i javnog sektora na visokom je nivou. Mislim i vjerujem da je to jedna od prednosti naše sredine, i da je to pomoglo da danas imamo više od 10.000 zaposlenih na prostoru naše općine, dok je 1991. taj broj bio manji od 7.000.

Historija Tešnja i "Pobjede" mogle bi se predstaviti hladno faktografski, ali ova knjiga ima *dimenziju više*, jer sve vrijeme dokumentuje i bilježi brojne ljudske sudbine, različite životne prilike, biografske podatke. Slijedeći ovaj pristup, autor dolazi do nivoa u kojem se od statistike, ekonomije, političkih i menadžerskih odluka usmjerava ka ljudima koji imaju ime i prezime, koji su živjeli uz "Pobjedu", počinjali i završavali radni ili životni vijek i vezali svoju životnu sudbinu uz "Pobjedu". Ova specifična forma, u kojoj se spajaju tri pogleda (život zajednice, život fabrike i život ljudi vezanih za fabriku i općinu) u jedan sadržaj, zanimljiv je, koristan i vrlo čitljiv pristup. Sličan pristup – da se kroz predstavljanje prošlosti fabrike, predstavi prošlost i život grada i ljudi koji su imali vezu s fabrikom, već je korišten u drugim slučajevima. Nedavno je objavljena *Moja fabrika* Selvedina Avdića, knjiga o Željezari i gradu Zenici. Zenica i Željezara su, evo, i danas teško odvojivi jedno od drugoga, ponekad i sreća i teška sudbina (posao i zagađenje, egzistencija i umiranje). Naša tešanjska priča mnogo je vedrija i s pozitivnijim ishodom. U ovoj godini sličan je pristup korišten i u knjizi *Factorymen* (BathMacy 2014.), vrlo popularnoj knjizi u SAD-u.

Knjiga Huseina Galijaševića nije samo knjiga o "Pobjedi" (mada bi i takva sigurno bila vrijedna), jer to je, istovremeno, i knjiga o Tešnju i knjiga o njegovim ljudima, knjiga o važnim događajima i nezaobilaznim temama za sve nas.

Želim da naglasim još jednu stvar koja je izdvojena i u podnaslov ove knjige: *Vizija, znanje, hrabrost.* Smatram, naime, da je u unutrašnjosti korica ove knjige, kroz prošlost "Pobjede", jasno prikazan međuodnos ovih triju riječi: *vizija* – koja počiva na pogledu u budućnost i nemogućnosti čekanja da vam neko drugi obezbijedi tu budućnost (u ovom slučaju: nemogućnost čekanja na državu i zbog političkih prilika); *hrabrost*, koja je trebala da pokrenete investiciju i kada ne postoje sredstva za opremu, ne postoje osposobljeni radnici, ne postoje proizvodni prostori; i *znanje* – bez kojeg nema napretka i budućnosti. Dozvolite mi da napravim digresiju i da kažem da je "formula" na koju Husein Galijašević ukazuje u podnaslovu knjige *vizija-znanje-hrabrost*, formula koju je koristila tešanjska ekonomija i nakon 1995. godine i da je to formula koja je i danas garant ekonomskog uspjeha mnogih kompanija s naših prostora.

Smatram da je ova knjiga vrlo značajna u dokumentiranju naše prošlosti, da može biti korisna svima, naročito mladim generacijama koje trebaju da uče i spoznaju našu ukupnu prošlost i prošlost općine Tešanj.

Na kraju, preostaje mi da čestitam autoru na urađenom poslu i da mu zaželim još dobroga zdravlja, te da nas obraduje sličnim djelima i u drugim temama i područjima. Čestitam i izdavaču, Centru za kulturu i obrazovanje. I, naravno, još jednom posebne čestitke "Pobjedi" i svima koji su bili i danas jesu dio "Pobjede".

Suad Huskić

Izložba slika Hajrudina Hazima Ćišića: povodom 55 godina likovnog stvaralaštva. (Galerija "Preporod", 8. 9. 2014.)

Kad me je voditeljica galerije Mirsada pozvala i pitala bih li rekao nekoliko riječi na otvaranju izložbe slikara i pedagoga Hazima Ćišića, prihvatio sam bez razmišljanja. Osjetio sam neko uzbuđenje zbog tog događaja i to uzbuđenje me i sada drži. Međutim, već poslije prespavane noći, uz veći broj ustajanja zbog loprila, počele su da naviru sumnje i nelagode u vlastite sposobnosti govora, a pogotovo pisanja. Naime, već sam prije Mirsadinog poziva vidio najavu izložbe u "Avazu", koji jedino listam zarad vijesti o lovcima koji se samoranjavaju ili ubijaju jedni druge i to onda uredno slažem u poseban fascikl. Pročitao sam da će biti izložene neke nove slike, ali i jedna zanimljiva rečenica koju rijetko čitamo u novinama – da je u onom vremenu bilo bolje za umjetnost.

S umjetnosti nemam nikakve profesionalne veze, a i one druge već više godina. Nekoliko godina na Akademiji s profesorima Salimom Obralićem i Avdom Žigom kad nije vrijeme za studiranje. Znači, o slikama nemam šta reći. Mogu reći tek nekoliko riječi o onom vremenu koje spominje Hazim Ćišić, jer sam i ja sudionik.

Iz tog se vremana, a budući sam rođen u Bugojnu, gdje mi je nastavnik likovnog odgoja, kako je to tada nazivano, bio Hazim Ćišić, sjećam se nekoliko slika koje su, zapravo, paradigma mog djetinjstva, a koje je, i pored okova komunističkog režima, bilo sretno. Jedna je slika tamnozelenih lubenica koje su dolazile vozom. To je značilo da je ljetu haman kraj. Danas vozovima ne dolaze ni ljudi, a kamoli lubenice. Druga je slika Poda, jednog brežuljka koji se nastavljao na Obješenicu, brdo koje nam je služilo za sankanje. Tamo je kopano veliko prahistorijsko naselje. Mi bismo kao djeca dolazili na rub tog brda i gledali arheologe koji su tu kopali, a oni bi nas ljutito tjerali. Ta generacija iza sebe, možda i zbog toga što su tjerali od sebe bugojansku djecu, nije ostavila nasljednike. Da li je i zbog toga danas Zemaljski muzej zatvoren, ne znam. Niko od tih što su kopali tada nije iza sebe ostavio nasljednike. Treća je slika žarkog ljetnog dana pored Vrbasa – tad su se djeca kupala u rijeci, a nisu ih roditelji vodili na bazen – i slikara koji je za štafelajem u prirodi slikao.

Ta slika mi je, a jučer mi je i brat rekao da se i on sjeća te slike, ostala pojam slikarstva, zapravo pojam umjetnosti. Pretvaranje jednog svijeta u drugi. Kao što kovač od zemlje/rude napravi željezo koje je živo jer se može oblikovati, tako i slikar ili kipar od praha/pigmenta ili kamena stvara novi svijet. Mirča Elijade za kovače veli da imaju šamansku prirodu i da su i kroz cijelu historiju imali poštovanje zajednice. Za mene šamansku prirodu imaju i slikari. Možda je samo lovačka zajednica mlađeg paleolita imala poštovanja prema slikarima. U Bugojnu je bilo inžinjera i tehničara, milicionera i političara, službenika i učitelja, nastavnika i profesora, ali bio je samo jedan slikar koji je sa štafelajem stvarao u prirodi i s prirodom.

I ako ima imalo svjetla u mojim tekstovima i dokumentarnim filmovima koje sam radio s prijateljima, ta svjetlost je došla iz Hazimovih slika, koje su mi se kao dječaku urezale i koje nosim iz tih sretnih vremena. Rene Geneon kaže da smo onoliko ljudi koliko svjetlosti imamo u sebi.

Niti znam, niti bih mogao šta više reći. Drago mi je da sam se ponovo sreo sa svojim nastavnikom.

Jasminko Mulaomerović

Tradicija i javno mnijenje: put na kojem se usavršavaju vrline

Gotovo da ne postoji dio svijeta u kojem značajan broj obrazovanih osoba nije čuo za kapitalno djelo Dželaludina Rumija *Mesneviju*. *Mesnevija* ima više od 25000 stihova, podijeljenih u šest svezaka.

Djelo Mevlana Dželaludina Rumija spada u enciklopedijska djela sufijske literature. Pojam sufizam/tasawwuf označava unutrašnju mističnu stazu islamskog vjerovanja, islamsku ezoteriju, ili mističnu tradiciju. Sufizam potječe od riječi "essuuf", što znači vuna, jer je oblačenje odjeće od vune bio običaj sufija tokom historije njihovog razvoja (vunena kappa – ćulah, vuneni ogrtač – hrka)[1]. El- Biruni smatra da je riječ sufizam izvedena od grčke riječi "sofija", što znači mudrost. Prema Seyyed Hossein Nasru, *Mesnevija* je ocean duhovnog svijeta i čovjekovog putovanja prema i kroz taj svijet.[2] Skicama iz svete prošlosti, jednostavnim pričama, ranim sufijskim tekstovima i poučnim dikursima prethodnika, životopisima svetih, i mnogim drugim izvorima, Rumi diskutira gotovo sve aspekte islamske metafizike, kozmologije i tradicionalne psihologije.[3]

Sadržaj *Mesnevije* čine poučne priče (hikaje) iz života sa slikovitim izlaganjem, uobličene u stihove (bejtove). To je djelo koje daje odgovore na mnoga teška pitanja iz oblasti vjerovanja i islamske filozofije. U obilju priča, neizostavno se kao srž pojavljuje jedna od četiri teme: duša, ljubav, razum i vjerovanje, "one se isprepliću, umjetnički su obrađene i usklađene, pa čine djelo jako privlačnim i zanimljivim".[4] O *Mesneviji* je mnogo pisano, mnogo je prevođena na različite jezike i komentarisana. Treba imati na umu da se bez komentara, neki stihovi (bejtovi) ne bi mogli razumjeti.[5] Važno je imati tumača, i vodiča kroz *Mesneviju*.

Istok se rano susreo s prevodima i komentarima *Mesnevije* (Katib Čelebi, iz 16. vijeka)[6], dok se zapadni svijet prilično kasno susreo, o čemu govori Nicholson. Njegovo izdanje prevoda *Mesnevije* potječe iz 1926. godine. Kasni susret *Mesnevije* sa zapadnom kulturom, između ostalog, može biti posljedica suprotnosti zapadnoevropskog mentaliteta naspram tradicionalnog islamskog naslijeđa.

Predavanja, tumačenje i prevođenje *Mesnevije* u Bosni i Hercegovini imaju tradiciju dugu više od pet stoljeća, posebno u Sarajevu, i to kroz instituciju mesnevihanstva. Treba obratiti pažnju da se *Mesnevija* "kazuje", dakle iako je sigurno bilo čitalaca knjige, *Mesnevija* je tumačena i tumači se putem mesnevihana-predavača, bilo da se kružoci (halke) sastaju u kućama ili vjerskim institucijama (tekije), ili u kulturnim centrima. Prema nekim mišljenjima,

---

[1] El-Hudžviri: *Raskrivanje velova*, Sarajevo, 2000.

[2] Nasr, S.H.: *Islamic Art and Spirituality*, Ipswich: Golgonooza Press, 1987.

[3] Nasr, S.H.: Nav. djelo

[4] Hadžimulić, H.: "O Mesneviji", *Behar*, 116 (2013)

[5] Mevlana Dželaludin Rumi: *Mesnevija*, I svezak, Sarajevo: Tarikatski centar, 1996.

[6] Mevlana Dželaludin Rumi: *Mesnevija*, I svezak, Sarajevo: Tarikatski centar, 1996.

u Bosni i Hercegovini, *Mesnevija* je najviše tumačena untar tradicije mesnevihanstva, kao i kroz kurseve iz tzv. lijepe perzijske književnosti, koji su se održavali u privatnim kućama.[7]

Slušateljstvo-publika

Ovdje se osjeća da je na djelu izreka "Gel, gel.."(Dodji, dodji..), koju često povezuju sa Rumijem. U uvodu Prvog sveska, koji je preveo i priredio jedan od pet najpoznatijih sarajevskih mesnevihana u posljednjih 100 godina, Fejzullah Hadžibajrić, stoji zanimljiva konstatacija o predavanjima/dersovima *Mesnevije* za koje kaže da je: "ders poseban vid drugovanja i razgovora (sohbeta), ... stizanje prinove, novih slušalaca, i osipanje postojećih, kao da se poklapaju".

Predavanja (dersovi) *Mesnevije*, odnosno krug slušatelja koji čine halku *Mesnevije*, mogu se tumačiti kao ograničeni oblik javnog mnijenja. Predavanja su u poslijeratnom periodu postala više javna u smislu mjesta održavanja, odnosno mjesta na koja svako može doći bez ograničenja. Broj slušalaca je znatno uvećan, prema nekim autorima[8] u posljednje vrijeme riječ je ponekad o stotinama slušalaca, za razliku od ranijih vremena kada su skupovi brojali desetke slušalaca.

Kao što je navedeno, krug slušatelja *Mesnevije* nije zatvoren krug, naprotiv, to je dinamična kategorija, koja se mijenja, jer, osim redovnih, ima i slušalaca koji dolaze i odlaze ili su samo gosti. Uz to slušaoci su pripadnici svih konfesija, svih uzrasta i oba spola.

Predavač-mesnevihan

Predavanje drži predavač/mesnevihan koji se nalazi u središtu lekcije. U posljednjih stotinu godina u Sarajevu bilo je pet mesnevihana uključivo sa sadašnjim koji je ovu dužnost preuzeo 2011. godine. Starije generacije su Rumijevo učenje usvajale kroz ličnost samog mesnevihana[9] i u njemu su "prije svega vidjele primjer ozbiljnih, duhovno zrelih, odgovornih vjernika".

Ispunjavajući zahtjeve i verbalne (jezik, norme, znanje govornika-mesnevihana naspram znanja recipijenta, koji dolaze iz različitih sredina i nivoa, tj. različitosti njihovog duhovno-psihičkog profila) i neverbalne komunikacije, te izvanjezičkog konteksta, poštujući medij, prostor, vrijeme, predavač posebno obraća pažnju na prohodnost komunikacijskog kanala, pa se može primijetiti da se prihvatanje sadržaja predavanja, tj. slušanje odvija svim čulima, dakle ono je emotivno. To je vrlo specifičan način slušanja Rumijevog djela i sasvim je različit od individualnog čitanja; ovdje su neposredno uključuju komentari, objašnjenja, citati.

Slušateljstvo/publika, odnosno halka je krug odakle se mesnevijske priče, iskustva i ideje šire dalje i odlaze u javnost. Svako predavanje/ders ima različitu temu, koja ostaje pohranjena kod slušalaca. Ona traži dalju obradu u svakom biću pojedinca, što je individualna dimenzija. S obzirom na evidentne promjene na psihološkom i duhovnom planu savremenog čovjeka,

---

[7] Beglerović, S.:"Tri različita pristupa intelektualnom naslijeđu Mewlane Galal Ad-dina Rumija", *Behar*, br. 116 (2013)

[8] Gadžo, Š.: "Tradicija prevođenja, kazivanja i tumačenja *Mesnevije* u Sarajevu i nekim drugim mjestima u BiH", *Behar*, br. 116 (2013)

[9] Beglerović, S.: Nav. djelo

kao i na promjene društvenih odnosa i tehnologija (teorija mas-medija) veoma je važno kako recipijent razumije i prihvata sadržaj predavanja, te šta može biti krajnji rezultat. Bez da grubo zvuči, s obzirom na to da se radi o informatičkoj teoriji koja koristi matematičke formule, ovdje bi mogla naći mjesto teorija Claudea Shannona, jedna od komunikacijskih teorija, u kojoj bi shema od "enkodera do dekodera" bila personificirana.

Javno mnijenje veoma rano pokazuje da se obrazuje kao posebna sila koja u sebi nosi i određenu moć. Javno mnijenje se iskazuje kao volja naroda čija je snaga upravo u jedinstvu, ali to jedinstvo je izraz slobodnog htijenja individuuma da se na taj način udruže i izražavaju.[10]

Brojne su definicije javnog mnijenja. Prema Neumanu, npr., to je socijalna koža, a ujedno je to jedna pamtiva definicija javnog mnijenja, kako kaže profesorica komunikologije Emina Kečo-Isaković.

Javno mnijenje nastaje u miljeu javnosti u kojoj se građani, publika, okupljaju bez ikakvih smetnji, slobodno ispoljavajući svoje stavove, želje i mišljenja.[11]

"Javnost koja se gradi na kulturnim identitetima zahtijeva jaku ulogu individuuma, u tvorenju javnog mnijenja, a važne faze za to su: čovjek kakav jeste, čovjek kakav bi trebao biti i čovjek kakvim se prikazuje".[12] Od čovjeka koji slijedi sufijski put, prolazeći ga kroz Rumijev opus *Mesnevije*, a koji je i vjerski, i kulturni i tradicionalni, očekuje se da bude čovjek kakav bi trebao biti, onaj koji radi na usavršavanju vrlina. Ovdje se radi o dvosmjernoj komunikaciji.

"Jedna od definicija kaže da je javno mnijenje isto mišljenje ljudi koji se ne poznaju, ali ih ideja vodi zajedno u jednom pravcu. Javno mnijenje se tvori gradi i stvara dugotrajno".[13]

Ova definicija je potpuno primjenljiva na javno mnijenje i slušanje predavanja *Mesnevije,* jer je to dugotrajan proces, duboko duhovan i filozofski način komuniciranja.

Razmatrajući navedeno i povezujući s javnim mnijenjem, može se reći da se na predavanja/dersove iz *Mesnevije*, može primijeniti znanje o ranoj faze javnog mnijenja i ograničenom javnom mnijenju.

Kada je riječ o masi, u knjizi prof. Kečo-Isaković nalazi se definicija mase, gdje se kaže da je čovjek mase čovjek kolektivne svijesti bez obzira na obrazovni nivo, socijalnu pripadnost, a osnovni pokazatelji za to su anonimnost, nepostojanje lične odgovornosti i duhovnog aktiviteta.[14]

Prema riječima posljednjeg/sadašnjeg mesnevihana, Karahodžića, govoreći o receptivnosti sadržaja *Mesnevije*, on zapaža da postoji pristup mase, pristup simpatizera i pristup istinskih učenika, dakle raslojavaju se tri stepena primanja sadržaja.

Ono što je novijeg datuma je da sada predavanjima prisustvuju i žene. U postratnom periodu tradicija *Mesnevije* je dobila čak određenu formu ekskluzivnosti s obzirom na to da ranije predavanjima nije mogao prisustvovati svako ko bi iskazao interes.[15]

---

[10] Kečo-Isaković: *Izazovi masmedija*, Sarajevo: "Šahinpašić", 2006.

[11] Nuhanović, A.: *Demokratija, mediji, javnost*, Sarajevo: Promocult, 2005.

[12] Kečo-Isaković: Nav. djelo

[13] Kečo-Isaković: Nav. djelo

[14] Kečo-Isaković: Nav. djelo

[15] Beglerović, S.: Nav. djelo

Ono što je još posebno važno jeste da danas postoji i veliki broj blogova koje najčešće mladim osobama omogućavaju prezentiranje i razmjenu mišljenja o Rumijevom opusu. Međutim, tu je veoma upitan kvalitet, i najčešće nema naučnog pristupa. Prema Rumiju, cilj je povezivanje srca, pa se ovo nepostojanje duhovnog aktiviteta treba savladati upravo slušanjem i analizom prezentiranog sadržaja predavanja *Mesnevije*, te usavršavanje ljudskih osobina na skali od najprizemnijih prema višim i najvišem dometu ljudske ličnosti.

Povećanje broja slušalaca, otvorenost kruga za prisustvo slušalaca, te nota jednostavnosti i mističnosti u isto vrijeme, duhovno usavršavanje pojedinca, sve to mogu biti pretpostavke da tradicija *Mesnevije* postane važan faktor u formiranju javnog mnijenja.

Literatura

Beglerović, S.:"Tri različita pristupa intelektualnom naslijeđu Mewlane Galal Ad-dina Rumija", *Behar*, br. 116 (2013)

El-Hudžviri: *Raskrivanje velova*. Sarajevo, 2000.

Gadžo, Š.: "Tradicija prevođenja, kazivanja i tumačenja *Mesnevije* u Sarajevu i nekim drugim mjestima u BiH", *Behar*, br. 116 (2013)

Hadžimulić, H.: "O Mesneviji", *Behar*, 116 (2013)

Kečo-Isaković: *Izazovi masmedija*. Sarajevo: "Šahinpašić", 2006.

Mevlana Dželaludin Rumi: *Mesnevija*, I svezak. Sarajevo: Tarikatski centar, 1996.

Nasr, S.H.: *Islamic Art and Spirituality*, Ipswich: Golgonooza Press, 1987.

Nuhanović, A.: *Demokratija, mediji, javnost*. Sarajevo: Promocult, 2005.

Senela Krehić-Fočak

Istok i Zapad interferentno, kao idealan put

Jedno zlatno doba koje je čovječanstvo živjelo jest vrijeme drevne Grčke. Antička Grčka je u svojoj kulturi uspješno objedinila Istok i Zapad; zato je bila savršena. A onda se naslijeđe podijelilo: Zapad je naslijedio grčku ljubav prema znanosti, prema ljudskim slobodama i sposobnost sistematiziranja i organiziranja. Šta je ostalo na Istoku? Štovanje tajne stvaranja, svijest o prolaznosti, poimanje svijeta koje pojedincu pruža spokoj i zajednici sklad, drugim riječima, vjerovanje u sudbinu i određenje. (Safiye Erol)

Kroz literaturu i razgovore s prijateljima možemo uočiti da se Istoku danas općenito, pripisuje uloga stjecišta drevne mudrosti, te ga se zbog njegove starosti smatra duhovnim svjetionikom. Istovremeno, uz pojam Zapada ističu se njegovi osvajački ratovi i malobrojnost njegovih svetaca, predstavljajući ih više kao izuzetak koji potvrđuje pravilo. Opća slika koju možemo steći je da Istok pokazuje svoju beskrajnu superiornost u odnosu na spoznaje Zapada. Smatra se kako čak i veliki mudraci stare Grčke, primjerice, svoje formiranje duguju Istoku. Pitamo se koliko je zaista opravdan ovakav stav? Poznajemo, naravno, ovakav stav poklonika onoga što se naziva okultnim znanostima[1]. Na određeni način, da bi se naša mišljenja transformirala u ispravne sudove, potrebna je dovoljna količina informacija. Poznato nam je da je onaj spoj spoznaje i univerzalne kulture kojega su savjetovali platoničari, danas prilično rijedak, osobito kod mladih, koji zbog vlastite mladosti, nedostatka metode istraživanja kao i zbog ograničenosti njima dostupnih izvora, obično stvaraju nagle i nedosljedne stavove o mnogim stvarima.

Demokratija je toliko duboko prodrla u naš mentalni sklop da ozbiljno mislimo kako ono što velik broj osoba tvrdi mora biti istinito. Sokrat nas je već upozorio na ovu zamku, ali...

Sokrat obično izgleda vrlo neprivlačno u usporedbi sa pomodnim guruima ili sa izdavačkim hitovima o kontaktima s vanzemaljcima ili o tajnim bratstvima sa Himalaja.

Da bismo otkrili istinu, prije svega nužno moramo sebi postaviti neka pitanja: šta podrazumijevamo pod pojmovima Istok i Zapad? Jesu li Amerika i Afrika Istok ili Zapad? Jer, vođeni stavom koji postoji već duže od jednog stoljeća, obično zaboravljamo da su u Americi bile razvijene velike civilizacije[2] od kojih su neke izrazito mistične i za sobom su ostavile spomenike ezoterizma[3], počevši od kružnog patija kulture Chavin u Peruu do majanskih piramida u Meksiku. U Africi je cvjetao Egipat koji je još u grčko doba bio gotovo sinonim ezoteričnosti tako da je njegovo staro ime Kem bilo zamijenjeno njegovim sadašnjim imenom koje ima grčki korijen, a doslovno znači "tajno" ili "skriveno".

S druge strane, danas znamo za postojanje misterioznih dolmena od Engleske do Indije i od Japana do Afrike; jedno nedavno započeto istraživanje pokazuje nam da su njihovi graditelji, ko god oni bili, vladali izuzetnom vještinom i posjedovali ezoterijske spoznaje.

---

[1] Okultna znanost- tajanstvena, mistična znanost (Klaić, 1998:753)

[2] Visoki stepen društvenog razvoja i materijalne kulture (Klaić, 1998: 33)

[3] Tajna nauka do koje mogu dosegnuti samo "posvećeni" ljudi (Klaić,: 87)

Kroz sve ovo nastojimo dovesti sebe do stava koji se sastoji u tome da ono što "vulgarno" nazivamo Istok i Zapad ne promatramo kao jedine dvije referentne tačke, poput otoka usred praznine.

Upravo ezoterijske predaje, koje sve više potvrđuje znanost oslobođena od materijalizma XVIII i XIX stoljeća, govore o velikim transformacijama svijeta i o velikoj starosti samog čovjeka.

Tema "Istok i Zapad kao idealan put" može biti razmatrana pod dvije različite kategorije. Prvo, postoji Daleki istok. Daleki istok se natječe sa Zapadom na ekonomskim, znanstvenim i tehnološkim poljima. Na kulturnom planu, međutim, ne postoji bilo kakva zapažena tenzija ili konfrontacija. Prema tome, "globalizacija" u vezi s Dalekim istokom treba biti izučavana kao potpuno različit slučaj. Drugo, postoji islamski svijet, generalno, i Bliski istok, posebno. Svakako, islamski svijet nije uključen u bilo kakvo ekonomsko, znanstveno ili tehnološko natjecanje sa Zapadom. Naprotiv, transferi znanosti i tehnologije, kao i trgovina i finansijske veze odvijaju se između islamskog svijeta i Zapada stoljećima. Urbani izgled islamskih zemalja je spoj zapadne arhitekture s tradicionalnim zdanjima. Prozapadna moda, hrana i zabava opstoje uporedo s onim tradicionalnim. Istina je da je ova akulturizacija[4] stvorila dvojnost u mnogim društvima.

Prozapadno ponašanje, običaji i oblici života su uobičajeni među urbanim stanovništvom bliskoistočnih zemalja, ali s ekspanzijom ekonomskog razvoja u ruralne oblasti, utjecaj bi se mogao generalizirati. Čak i u tom slučaju, karakteristike lokalne kulture, vjere, etničkog i jezičkog identiteta neće nestati. Vrijednost koju će oni dugoročno zadržati u životima ljudi će ovisiti o mnogim faktorima.

Danas je očito da su kontinenti mijenjali svoj oblik i položaj, da su se uzdizali i tonuli prema teoriji izostazije[5] koja se proučavala već početkom XX stoljeća.

Čovjek je puno stariji nego što to dopušta mrtvo slovo semitskih religija, odnosno pozitivistička znanost možda najmanje pozitivna od svih pristupa znanosti, počevši od onoga što naziva "karika koja nedostaje", koja, zapravo, nikada nije ni bila izgubljena, budući da nikada nije ni postojala. Da bi se nešto izgubilo, potrebno je da to isto jednom i postoji.

Zemlja se periodički zagrijavala i hladila više puta i njen je položaj varirao zbog uzroka koje nebeska mehanika još nije dovoljno objasnila u odnosu na ravninu ekliptike. Isto tako varirala je i brzina njezine vrtnje oko vlastite osi, a možda i brzina njenog gibanja oko Sunca.

Tokom miliona godina, na našoj su se planeti dešavale brojne promjene i ono što obično nazivamo Istokom i Zapadom međusobno se prožimalo, a njihovi su narodi uspostavljali brojne tokove migracija i kontramigracija.

Isto su tako, prema posljednjim otkrićima Amerika i Afrika bile povezane brodskim putem; i premda čovjek, koliko znamo, nikada dosad nije imao današnju mogućnost izravne komunikacije na udaljenostima od više hiljada kilometara, isto tako nije nikad bio niti izoliran, a trenuci uzajamnog nepoznavanja bili su samo trenuci koji su bili prevladani kroz nekoliko stoljeća. Kroz ono što se danas naziva renesansa zapadna je civilizacija dovršila proces počet u ranom srednjem vijeku, putem kojeg je ponovo stupila u vezu s ostatkom svijeta.

---

[4] Proces kojim jedna kultura preuzima elemente druge kulture, stapanje elemenata i jedne i druge kulture (Klaić, 1998:16)

[5] Izostasija-gibanje zemaljske kore na bazi vage

I druga su područja pod impulsom energije Evropljana učinila isto. Neke zemlje, poput Japana, okončale su kroz kratko vrijeme stoljeće relativne izoliranosti.

Poznajući sve ovo, moramo shvatiti da je ezoterizam, tj. Mudrost ili Duboko Znanje oduvijek bio baština cijelog čovječanstva koja se odražavala u pojedincima i društvima svih rasa i jezika, npr. grčka filozofila koja je odigrala značajnu ulogu u progresu islamske filozofije i znanosti. Znanost i filozofija su bili preneseni iz starogrčke civilizacije u islamski svijet i bile obogaćene doprinosima muslimanskih filozofa i znanstvenika u srednjem vijeku. Novi, obogaćeni i razvijeni korpus znanja, koji je kasnije bio prenesen u Evropu i koji je bio jedan od bogatih izvora evropske renesanse i znanstvene revolucije, nosio je mnoge elemente grčke i islamske kulture koji su, u konačnoj analizi, zajednički za obje. Prema tome, uprkos očitim razlikama između zapadne i islamske kulture, obje su prošle proces međusobnog utjecaja, imale zajedničke korijene i ostavile zajedničko naslijeđe.

Iz navedenog možemo zaključiti da Mudrost predstavlja jedno, a ne mnoštvo. Jasno je da je, poput tekućine koja ispunjava bocu, on poprimao različite forme u pojedinim povijesnim razdobljima i karakteristike svakog pojedinog naroda, kulture ili civilizacije. Ezoterizam pražitelja bolivijske visoravni nije mogao biti jednak onome kod stanovnika Nila, premda se ostavi njihovih hramova natječu u savršenstvu, ako već ne i u veličini.

Razmislimo o ovome, jer mnogi od onih koji govore ili pišu o ezoterizmu, ne čine to pozivajući se na ezoterizam u cijelosti, nego na formu koju mu daje moda, bila ona hinduska ili francuska. Površno uspoređivanje stvari ne vodi nas istini, nego kaleoidoskopu u kojem svako vidi ono što hoće. Ezoterizam je univerzalan. Ovo treba biti jasno. Ako se to shvaća, tada se može razumjeti naš izravni odgovor na ono što smo se upitali o pojmu Istoka i Zapada. Da, Zapad posjeduje jednaku mistiku kao i Istok, a Istok kao i Zapad. No, njihove mistike su različite usljed povijesnog procesa. Dinamike naroda su različite i funkcioniraju prema različitim prostorno-vremenskim koordinatama.

Tako dolazimo do zanimljivog pitanja: koji ezoterizam je čistiji? Je li to onaj koji odražava tradicije kroz same ljude ili onaj koji ih odražava kroz njihove tragove?

Pojasnit ćemo: je li, naprimjer, čistiji onaj ezoterizam kojeg nam može prenijeti neko bratstvo mistika iz Indije, ili onaj kojeg nam može prenijeti Velika piramida u Egiptu, katedrala u srednjoj Europi, krnje piramide u Americi ili dolmeni s britanskih otoka?

Sve ima svoje *pro* i svoje *contra*.

Ljudi u većoj mjeri deformiraju svoje tradicije nego što se izobličuje kamenje... No, ono se općenito izražava nama nerazumljivim govorom. Ne postoji neka sveta knjiga niti usmena predaja koja se s vremenom neće deformirati uzastopnim prijepisom i prijevodima. Isto tako, ne postoji ni kameni spomenik koji će nam otkriti sve ono što su u njega uložili njegovi graditelji o kojima ne znamo praktički ništa. Spoznaja ovih misterija nalazi se djelomično u samom istraživaču, u njegovoj snazi i načinu djelovanja. Sve su to putevi, ali su putnici brojni i različiti. Naš eklekticizam mora nas potaći na objektivno sagledavanje, realno i bez predrasuda. Mistika je baština čitavog čovječanstva; odražava se kod svih naroda i na svim mjestima Planete. Jednostavno, ona se u nečemu odražava jasnije za jedne, a u nečemu drugom, jasnije za druge. Također, s obzirom na povijesni trenutak, o nečemu ćemo znati više o nečemu drugom i opet, u odnosu na povijesni trenutak, imat ćemo bolji pristup jednom nego drugom.

Prije stotinu ili stotinu pedeset godina bilo nam je lakše pronaći mistiku i ezoterizam u jednoj Indiji pod tada blagonaklonim kolonijalnim britanskim režimom ili pak na nezaga-

đenom Tibetu, nego što je to danas. Štaviše, u tom su vremenu istraživanja u Egiptu, Evropi i Americi, s obzirom na temu o kojoj govorimo, bila tek na začetku. Danas je sve drugačije. Sutra će biti tako u odnosu na danas, te će ono o čemu govorimo i što iznosimo u ovom istraživanju, koje je vama posvećeno, biti drugačije sagledano zbog novih prilika do kojih će doći u narednim desetljećima. Već sada, u trenutku u kojem pišemo, panorama više nije potpuno ista kao onda kada smo o tome govorili. No, okosnica ezoterzima i mistike kod "probuđenih ljudi" bila je, jest i bit će ista na Istoku, na Zapadu ili bilo gdje drugdje.

Čuvajmo se *duhovnog rasizma,* jer on je opasniji od materijalnog. Ne odbacujući ono što nam je najbliže srcu, zadržimo unutarnju mladost u prihvaćanju drugih načina gledanja na stvari. I opet vam ponavljamo: putevi Boga su mnogostruki. Mnoge svete knjige to govore i to je urezano u najstarijem kamenu. Ne prijanjajmo uz formu. Onaj ko se bavi samim putem ne napreduje. Oslonimo se na njega lagahnim korakom duše oslobođene predrasuda i pronaći ćemo mistiku i ezoterizam, ne samo u knjigama i piramidama, nego i u zelenom lišću mladog drveća, u nestalim valovima mora i u neprestanom titranju jezičaka vatre.

Ne smije ostati neizrečenom činjenica da se granice civilizacije stalno mijenjaju te da u pojedinim povijesnim razdobljima nismo sigurni koji od ova dva dijela ima veći utjecaj na drugoga, te se stoga moramo kloniti bilo kakvih oštrih i konačnih ocjena. Uostalom, svijet je i bez te globalne podjele kulturno vrlo šarolik, isprepleten brojnim malim, lokalnim, regionalnim i nacionalnim svjetovima i kulturama, od kojih neki nemaju ništa zajedničko.

Mustafa Sefo

Zašto valja naziv Bošnjak − odgovor Midhatu Riđanoviću

Autor odgovora: Sven Rustempašić

Originalni tekst prof. dr. Midhata Riđanovića s naslovom 'Zašto ne valja naziv Bošnjak' je u cijelosti prenesen i komentiran.

Zašto ne valja naziv Bošnjak

Autor: Midhat Riđanović

Novembar 2013. − "Prvo, zato što je arhaičan, zato što ga je iz naftalina izvadio polupismeni akademik, jer mu je bio potreban kao zakletom ateisti da se ugura među Muslimane vjernike i tako održi svoju nekadašnju 'slavu' u novom vremenu u kojem ateizam više 'ne pali'. Uskoro nakon što je 'prodao' svoj 'izum', požurio je da osnuje tautološku partiju Muslimansko-bošnjačku organizaciju (papi se, kažu, plaho dopalo ime te partije pa je, da ne bi zaost'o, pohitio da osnuje Vatikansko-katoličku organizaciju). Meni je prije lansiranja naziva Bošnjak ta riječ bila poznata samo kao prezime koje često vidim na špicama programa HRT-a 1 i 2, a pomišljao sam i da bi se tako mogli zvati radnici fabrike svjećica Bosch."

Komentar − Sven Rustempašić: Sarajevo, 27. novembar 2014. − "Kao profesor lingvistike, Midhat Riđanović je kompetentan komentirati riječi i njihovo značenje, ali u svojoj a ne u pravnoj nauci. Ali, s osnovnim poznavanjem Teorije države i pravne nauke, komentirati može i osoba izvan kruga diplomiranih pravnika. To sam činim evo već duže od 20 godina. Problem je što prof. Riđanović nema ta osnovna znanja, pa je njegov komentar bremenit zabludama i podvalama; neakademski, negospodski, mrziteljski ton njegovog teksta, govori sam za sebe. Je li ime za narod arhaično, nevažno je. Imena naroda su dovoljno stara da se sva mogu nazvati arhaičnim; niti jedan narod nije postao jučer, nego prije više stoljeća, što je kvalifikacija za arhaičnost. Koliko je u domenu bosanskog jezika pismen akademik Filipović, sigurno je kao lingvist prof. Riđanović kvalificiran ocijeniti. Pritom akademika olako i s mržnjom, ipak, nije pristojno diskvalificirati. Koliko je Muhamed Filipović "zakleti ateist" ili on to u periodu od 1990. (možda od prije?) do danas više nije, lična je stvar Muhameda. U najmanju ruku, primjedba je zlobna i s predmetom nema vezu. Da se akademik želio "dodvoriti muslimanima" (vjerskoj skupini), logično bi zagovarao ostanak imena Musliman, a ne promovirao ime Bošnjak za svoj narod. Pošto su Vjera i Narod dvije različite kategorije, bilo je ispravno vratiti ime Bošnjak za narod, pri čemu musliman i dalje ostaje ime za vjersku skupinu, pa je Filipović u pravu − a Riđanović u krivu. Bilo kako bilo, nije potrebno vrijeđati Filipovića; za *ad hominem* napade u civiliziranom ophođenju nema mjesta − ali je prof. Riđanović, očigledno, suprotnog stanovišta."

Riđanović: "Polupismeni a i neuki akademik ne zna da Muslimani žive kao manjina u velikom broju zemalja i da se svugdje zovu sintagmom od dvije riječi čije je gramatičko jezgro Muslimani, a atribut pridjev izveden od imena zemlje u kojoj žive, pa imamo Filipinske Muslimane, Tajlandske Muslimane, Burmanske Muslimane itd. Nikom na svijetu ne pada na pamet da takav opisni naziv mijenja: on govori da su 'dotični' ljudi vjerski i nacionalno Muslimani (čime se i ponose pa neće da čuju da im se ta riječ ukloni iz imena), a atribut ispred imenice označava zemlju u kojoj žive. Zar se može i zamisliti bolji naziv?!"

Rustempašić: "Ostaviti opet treba ocjenu o 'polupismenosti' Muhameda Filipovića, ali sigurno akademik nije neuk. Svugdje su muslimani vjerska skupina, a globalno se cijeli skup naziva Ummet. U Teoriji države i Pravnoj nauci, a i u teološkim disciplinama, muslimani su isključivo vjerska skupina. To da muslimani žive u raznim oblastima na Planeti, odnosno u raznim državama, može biti korišteno u vidu atributa koji određuje mjesto prebivališta, te se piše malim slovom, pa se može govoriti o filipinskim muslimanima, tajlandskim muslimanima itd., pri čemu je riječ isključivo o vjerskoj skupini − a nikako o narodu ili naciji. Problem profesora je u tome što ne poznaje definicije i ne razlikuje posebne kategorije: Vjera, Narod, Nacija, Država, Geografija."

Riđanović: "Naši (neuki) 'intelektualci' (ovo je pomalo i tautologija, jer bar 80% naših intelektualaca ne čita engleski tečno i tačno, pa ne mogu ni postati 'uki') počeli su da pametuju kako naziv Musliman ne valja jer označava i vjersku i nacionalnu pripadnost, pa šta ćemo sa ateistima? Ali najveći broj riječi kojima se označava vjersko pripadanje s vremenom je poprimilo i smisao pripadnika nacionalne zajednice nastale na osnovama vjerskog pripadništva. A ateista je uvijek bilo i bit će i nikom nije ni na kraj pameti (osim /glupim/ Bosancima) da zbog njih izmišljamo poseban termin kojim bismo razlikovali vjernike od nevjernika (zašto onda ne i poseban termin kojim bismo razlikovali stolare od ostalih ljudi?)."

Rustempašić: "Opet uvrede intelektualaca; to je nepotrebno, necivilizirano. Bit će prof. Riđanoviću dokazano da skupini neukih intelektualaca (u domenu kojim se bavi njegov tekst) također sam pripada.

Jedino je ispravno da termin musliman označava pripadnost vjerskoj skupini − ne narodu, ne naciji. Prema tome, tvrdnje "neukih intelektualaca", kako ih naziva, tačne su kada kažu da termin musliman određuje vjersku pripadnost, a nisu tačne − niti njihove, a niti "učenog prof. Riđanovića" − tvrdnje da određuje nacionalnu pripadnost. Netačna je tvrdnja: "Ali najveći broj riječi kojima se označava vjersko pripadanje s vremenom je poprimilo i smisao pripadnika nacionalne zajednice nastale na osnovama vjerskog pripadništva". Pripadnik nacionalne zajednice je državljanin i nema veze s vjerskom skupinom − a ime zajednice zvane nacija definitivno nije nigdje i nikada nastalo iz imena vjerske skupine, nego je uglavnom nastalo iz imena regije (Geografija) ili države (Pravo) čiji su pripadnici te nacije stanovnici, odnosno državljani. Postoje izuzeci i varijacije − ali opet nacionalna zajednica nije nigdje i nikada dobila ime vjerske skupine. Jedini izuzetak je bio u SFRJ ("Muslimani"). Onog momenta kada bi Riđanović učinio ispravno, a to je da ime vjerske skupine uzme kao posebno − dakle, da ga ne koristi i za vjeru i za narod i za naciju − ne bi imao problem niti s ateistima. Problem je bio kada su se i ateisti nazivali "Muslimanima" u SFRJ, a što profesor želi vratiti (sic). Prof. dr. Midhat Riđanović je, ustvari, u ovom domenu srpski autokefalni pravoslavac (a da toga nije niti svjestan?), jer sve tri kategorije objedinjuje. Po pitanju neophodnosti poznavanja engleskog jezika, on je u pravu. Jednakog sam mišljenja, a pošto taj jezik odlično poznajem, vidim kako on ne shvaća ove termine niti u engleskom jeziku. Naime, na engleskom jeziku je sve jasno definirano, a što u BiH, nažalost, nije. Pa Religious group (vjerska skupina) ne može biti Ethnic group (narod), a niti Nation (nacija). Naprimjer, Catholics nisu ništa drugo nego vjerska skupina, a nikako Ethnic group (narod) ili Nation (nacija)."

Riđanović: "Drugo, zato što je netačan, jer su se prije polovine 19. vijeka Bošnjacima zvali SVI stanovnici Bosne. Onima koji su zapjenili nad ovom notornom istorijskom činjenicom, postavio bih samo jedno pitanje: otkud toliki Hrvati sa prezimenom Bošnjak (ima i Srba

sa tim prezimenom, ali o tom po tom) u samoj Hrvatskoj (naročito u Dalmaciji), kako može biti da u TV ekipi skoro svakog programa rađenog u HRT − u 1 i 2 ima bar jedan Bošnjak? Zašto nema Hrvata sa prezimenima Poljak i Mađar (iako su Mađari dugo okupirali Hrvatsku i vjerovatno je u jednom broju i nastanjivali)? Kad im kažem da su postali od Bošnjaka, veliki broj (čestitih) bosanskih Hrvata (među kojima ima i mojih prijatelja) ovako reaguje: 'Postali pa postali! Više nismo Bošnjaci, sad smo Hrvati, šta s' to koga tiče?! "

Rustempašić: "Ovdje se diže galama oko činjenice da su se možda ne svi, ali glavnina zvali Bošnjacima − ali da su se postupno neki tog narodnog imena odrekli. Ako su se svi zvali Bošnjacima (feudalno doba), a pravoslavci se do kraja 19. vijeka velikosrpskom politikom doveli do toga da se kao narod nazovu Srbima, a slično tomu katolici nazovu Hrvatima − to je odavno okončan proces čije rezultate je ustavnopravni domen kodificirao. To što su tokom 19. vijeka neki pripadnici skupine izašli svojom voljom i prišli skupini Srba ili Hrvata, ne znači da tu skupinu treba rasformirati, ukinuti, odbaciti. Naprotiv, muslimansko stanovništvo je ostalo u skupini Bošnjaka (jer, u krajnjoj liniji, na to polaže najjače povijesno pravo). Samo je žalosno to što su oni to svoje narodno ime "zaboravili" u proteklih stotinjak godina, dok neki izvori tvrde da im je ime bilo zabranjeno. Ipak, nikad nije kasno da se ispravnom imenu vrate − pa su to 1993. godine učinili, nakon što ih je na to podsjetio akademik Muhamed Filipović 1990. godine, te konačno svoju inicijativu "pogurao" do ostvarenja, upisanog u Ustav RBiH, 1994. godine − pa je konačno neispravno ime Muslimani (ime vjerske skupine do tada pogrešno korišteno) zamijenjeno ispravnim imenom Bošnjaci (narod)."

Riđanović: "Svako ima pravo da pripada kojoj god hoće naciji i da to pripadništvo mijenja po vlastitom ćeifu!' Moji prijatelji koji me bolje poznaju još dodaju: 'Pa eto i ti si bio Eskim, pa postao Laponac, a sad si Japanac!' (živa istina). I zaista, zašto bi nekom smetalo što neko drugi mijenja nacionalnu pripadnost, pastu za zube ili pertle na cipelama? Po meni je NAJprimitivnija ljudska osobina zabadat' nos u privatne stvari drugih ljudi."

Rustempašić: "Opet profesor pokazuje da ne poznaje razliku između tri potpuno odvojena, različita pojma − termina: Vjera, Narod, Nacija. Po tome je, shvatio on to ili ne, sljedbenik srpske autokefalne svetosavske crkvene dogme, koja sve te tri kategorije poistovjećuje.

U navedenom primjeru miješa naciju i narod. Naime, Eskim i Laponac su pripadnici naroda, a Japanac je pripadnik nacije (jest jednako državljanin Japana). Prof. Riđanović inače pada na nivo birtijske doskočice; mržnja sipa iz njegovih riječi protiv bošnjačkog naroda!"

Riđanović: "Treće i najvažnije, zato što ljudi koji bi trebali biti Bošnjaci ne vole i ne žele taj naziv. Meni su se dosad tri čovjeka (sa sela) obratila riječima: 'Boga ti, ti se baviš jezikom, reci mi što nam ne daju da se zovemo Muslimanima? Tako smo se zvali od kako je svijeta i vijeka, što to sad odjednom nekom smeta?' I, naravno, kad god ih pitaju šta su, većina Muslimana iz naših sela (naročito onih malo udaljenijih) kaže i piše da su Muslimani. Ponosni seljak (za razliku od manje ponosnog gradskog čoeka) neće reći da nije Musliman da ga puškom tjeraš! (Vjerovali ili ne, ima ljudi, u našim selima još nezagađenim televizijom, koji ne znaju šta je Bošnjak (ja sve profesorski dobro istražim prije nego što kažem ili napišem)."

Rustempašić: "Tvrdnja da Bošnjaci ne vole taj naziv je obmana. Također, doktor društvenih znanosti bi trebao znati da je minimalni statistički uzorak mnogo, mnogo brojniji od "tri čovjeka sa sela koji su mu se obratili". Muslimani su ime vjerske skupine. Ako neki hoće da se zovu Muslimanima (s velikim M) u smislu nečeg drugog izvan vjerske skupine (naroda, nacije?), niko im ne može zabraniti − ali također postoje konvencije, bilo neformalne kao

uzanse, bilo u vidu zakona. Dužnost akademske zajednice je kazati što je ispravno − a ko neće prihvatiti, niko mu za to neće ruku polomiti."

Riđanović: "Najzad, polupismeni akademik je trebao misliti kako će se njegov netačni naziv za BH Muslimane pisati i izgovarati u svijetu, prije svega na engleskom (po mom sudu, akademik ne zna engleski, ali je ipak predavao na poznatoj London School of Economics (to često kaže na TV); naime bio je tolika 'pljačka' za taj svjetski poznat Ekonomski fakultet da su studenti učili bosanski kako bi ga slušali!). Ja dosta redovno čitam 'Nju Jork Tajms' i bilo je zanimljivo pratiti kako su se jadni novinari tog najtiražnijeg lista na svijetu mučili sa 'spelovanjem' nove engleske riječi Bošnjak – u početku su najčešće pisali Bosniac, a onda su počeli upotrebljavati Bosniack, pa Bosniak, a onda… e onda im je izgleda puko film i vratili su se na Bosnian Muslims!"

Rustempašić: "Profesor je primijetio da je ime našeg naroda, navodno, teško na engleskom jeziku izgovoriti i napisati (spelovati). Ne trebamo oko toga biti zabrinuti ("nit zbog toga, gorke suze liti... kaže pjesma stara"); neka novinari na Zapadu nešto novo nauče. Bosniak sounds rather nice and it is quite easy to pronounce and spell."

Riđanović: "Nikad se mi nećemo odreći pogrešnog imena Bošnjak – nas je akademik tako omađijao svojom pričom da ćemo se sutra početi zvati Pacovi/Štakori ako nam on to kaže, nećemo ga upitati ni zašto se trebamo tako zvati!"

Rustempašić: "Niko nas nije omađijao − samo nas je podsjetio i usmjerio na naše pravo narodno ime. Akademiku Muhamedu Filipoviću za to hvala − naravno, pod uvjetom da Bošnjake zove narodom, a ne nacijom, jer i kod njega ima ortodoksnog dima tamjana, srpskog autokefalnog pravoslavlja, iako manje nego u prof. dr. Midhata Riđanovića."

GODIŠNJAK 2014

IZ “PREPORODOVE” DJELATNOSTI _____

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2014. godinu

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" je u 2014. godini s velikim naporom održavala izvršenje planskih projekata. Finansijski zahtjevniji projekti, kao i prethodne godine, nisu realizirani. Siguran izvor finansiranja Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" temeljila je na sredstvima dobivenim od države i time uspijevala osigurati neovisnost, kako na nivou Matičnog odbora, tako i na nivou općinskih društava, što je jako važno za principijelno djelovanje u društvu. Međutim, u posljednje četiri godine finansijska potpora od države umanjuje se iz godine u godinu. Od 2010. do ove, 2014. godine, izdvajanja za nacionalna društva u Bosni i Hercegovini manja su za više od 60 posto. Prijave na konkurse, raspisane od države, i dobijena donatorska sredstva omogućili su realizaciju osnovnih projekata predviđenih planom i programom. Planovi o inoviranju programskih načela nisu dolazili u obzir.

Suočeni s raznovrsnošću nacionalnog organiziranja i djelovanja u širokom spektru kulture, te neposjedovanje komunikacije i saradnje između brojnih bošnjačkih subjekata u nevladinom sektoru, BZK "Preporod" je po horizontalnoj osnovi, ipak, uspio održati jedinstvo na području Bosne i Hercegovine. Rijetka su općinska društva na nivou države s kojima nismo uspjeli uspostaviti zajedničku komunikaciju kroz kulturno djelovanje. Istina, odsustvo ove komunikacije postoji u nekim općinskim društvima na razini politike i religije.

Svjesni smo činjenice da je na Matičnom odboru Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", kao najstarijoj i najuglednijoj bošnjačkoj kulturnoj instituciji, da usmjerava i inicira okupljanje na kulturnoj i obrazovnoj osnovi, kako bi se uspostavilo jedinstvo za dobrobit države Bosne i Hercegovine.

U nedostatku finansijskih sredstava komunikacija unutar mreže "Preporodovih" općinskih društava je smanjena, budući da već dvije godine ne održavamo Zbor predsjednika općinskih društava. U protekloj godini predsjednik je posjetio više općinskih društava u zemlji i inozemstvu. Češće posjete su upriličene općinskim društvima koja su imala probleme u svom radu, a koji su velikim dijelom personalne prirode. Tu prvenstveno mislimo na Općinsko društvo u Tuzli, koje već nekoliko godina ima problem s neplaćanjem zakupa i komunalnih usluga, te nečinjenja ičega da se to riješi. Nadalje, ovo društvo je godinu bilo bez rukovodstva. Iz tih razloga su predsjednik BZK "Preporod", prof. dr Senadin Lavić, i predsjednik Matičnog odbora, Hadžem Hajdarević, više puta odlazili u Tuzlu da iznađu način u rješavanju nagomilanih problema u saradnji s rukovodećim ljudima u Općini Tuzla. Krajem godine izabrana je Enisa Žunić za predsjednicu Općinskog društva Tuzla. Nagovještaji o prevazilaženju navedenih i drugih problema u ovom općinskom društvu su već vidljivi. Težak položaj većine općinskih društava leži u činjenici da su isključena iz općinskog i kantonalnog budžeta. Ono što je zabrinjavajuće na terenu jeste da postoje općinska društava koja se ne pridržavaju statuta i ne održavaju izborne skupštine. To je slučaj u Mostaru i Bihaću. Inicijative i pokušaji Matičnog odbora da se skupština održi ostali su bez rezultata. Budući da su to regionalni centri, Matični

odbor će morati iznaći puteve da se izborne skupštine što prije održe. Ostala općinska društva na teritoriji Bosne i Hercegovine rade u skladu sa kadrovskim i finansijskim mogućnostima. Među izraslija treba istaknuti ona u Brčkom, Travniku, Vitezu, Novom Travniku, Žepču, Bijeljini, Gradačacu, Livnu, Gračanici, Zenici. A dobre rezultate pokazuje nedavno obnovljeno općinsko društvo u Visokom. Rad "Preporoda" u Hrvatskoj također je neujednačen, od elitnog "Preporoda" u Zagrebu do skromnih pokušaja u ostalim gradovima Hrvatske. Treba, ipak, istaknuti odbore u Dubrovniku i Splitu, čiji su rezultati na razini izraslosti bošnjačke zajednice tih sredina. Tako je u Dubrovniku u novembru održan Međunarodni naučni skup u povodu obilježavanja 80-te godišnjice utemeljenja KDB "Preporod" u Dubrovniku. Na skupu su učestvovali istaknuti proučavaoci bošnjačke kulturne i društvene zbilje: Senadin Lavić, Sanjin Kodrić, Omer Ibrahimagić i Nermin Tursić. Osim aktivnih učesnika, skupu su prisustvovali i predsjednici općinskih društava ili njihovi zamjenici iz Bosne i Hercegovine. Pokrovitelj ove važne godišnjice bila je Dubrovačko-neretvanska županija i grad Dubrovnik.

U ovoj godini Matični odbor BZK "Preporod" dao je prioritet finansijski održivim projektima. Održan je četvrti naučni skup "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci". Smatramo da ovaj skup treba da bude jedno od najznačajnijih okupljanja mislećih ljudi naše zemlje oko presudno važnih pitanja o političkoj, kulturnoj i ekonomskoj budućnosti i Bošnjaka i bosanskohercegovačke države. Četvrti po redu naučni skup "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" održan je 31. maja 2014. Uvjereni da nikakva rasprava o pravima i obvezama, prošlosti i budućnosti, te politici i kulturi bilo kojeg dijela bosanskohercegovačke ukupnosti ne može dati rezultate ako nije uz puno uvažavanje svih drugih i punu otvorenost prema njima, prema svima kojima ova zemlja na jednak način pripada, odlučili smo poslati pozivna pisma političkim i kulturnim predstavnicima sva tri naroda, kao i svim predstavnicima vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, da učestvuju na ovom skupu. Smatrali smo da bi različita viđenja dala važan doprinos u razumijevanju političke, kulturne i religijske pluralnosti u Bosni i Hercegovini. Međutim, odgovori nisu uslijedili ni s jedne adrese.

U radu četvrtog naučnog skupa "Bosanskohercegovačka država i Bošnjaci" učestvovali su sljedeći izlagači: Taner Alićehić, "Budućnost bosanske politike"; Jasna Bakšić Muftić, "Bošnjaci i država Bosna i Hercegovina – Dešavanja na periferiji"; Nerin Dizdar, "Koncept države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka u javnim istupima predstavnika hrvatskih društvenih elita"; Kadrija Hodžić, "Ustavne i političke kontroverze kao prepreka ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine "; Rusmir Mahmutćehajić, "Bosanska politička filozofija: Između fantazija i realnosti, drugi dio"; Lada Sadiković, "Država Bosna i Hercegovina – ustavna definicija i stvarno stanje"; Rasim Gačanović, "Gradnja i razgradnja simboličke moći Sarajeva"; Amra Hadžimuhamedović, "Bosna s one strane mosta: Memorijalizacija i razaranje bosanskog kulturnog pamćenja 1914–2014"; Omer Ibrahimagić, "Odnos Bošnjaka prema tekovinama i vrijednostima Narodnooslobodilačkog rata 1941–1945"; Senadin Lavić, "Nepriznavanje razlike u kulturnoj formi: Kulturna isključivost, etnofaulizam i progon"; Desmond Maurer, "Orijentalizam i samoorijentalizacija u Sarajevu"; Bedrudin Nurikić, "Pravo na pristup kulturnom naslijeđu u Bosni i Hercegovini: Analiza odnosa entitetskih i kantonalnih kulturnih institucija prema kulturnoj baštini povratnika"; Goran Bašić, "Bošnjaštvo u savremenim shvatanjima balkanskih naroda"; Samir Beglerović, "Kvalitet unutar vjerskog pluralizma bosanskih muslimana kao posljedica djelovanja globalnog neoislamokapitalizma"; Nedžma Džananović, "Odnos Bosne i Hercegovine i Evropske unije – Mitovi i legende"; Mehmedalija

Hadžić, "Kur'anski vidici bosanske društvene pluralnosti"; Muhamed Jusufspahić, "Bosanstvo i bošnjaštvo između višedecenijskog bezbožništva i viševekovne poBožnosti"; Jusuf Trbić, "Bošnjaci u Republici Srpskoj – između čekića i nakovnja"; Rifat Škrijelj, "Bosna i bošnjaštvo u *Divanu* Derviša Ahmeda Gurbija". Svi pristigli referati su objavljeni u ovom *Godišnjaku*.

Nastojeći da, dvanaestim po redu, Konkursom za najbolje literarne i likovne radove učenika osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, otvori našoj najmlađoj generaciji široki prostor za slobodno ispoljavanje svih njihovih snova, sanjarenja, maštanja, iskazanih, naravno, kroz pripovjednu, pjesničku ili likovnu formu, Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", uz konsultaciju sa žirijima, opredijelio se da tema ovogodišnjeg takmičenja u dobrom pisanju i slikanju bude jednostavna i sasvim jasna –"Sanjao/la sam jedan san".

Žiri za ocjenu literarnih radova, u sastavu: Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Alija Musić, i žiri za ocjenu likovnih radova, u sastavu: Mirsada Baljić, Jasminko Mulaomerović i Mušo Šahman, nakon temeljitog procjenjivanja svih prispjelih radova donijeli su odluke.

U kategoriji literarnih radova: prva nagrada dodijeljena je radu Amne Bandić, učenici VIII[3] razreda OŠ "6. mart" iz Hadžića; druga nagrada radu Esme Omerspahić, učenici III razreda PPOŠ "Isa-beg Ishaković" iz Sarajeva, a treća nagrada radu Lamije Topoljak, učenici VIII[1] razreda, OŠ "Dubravica" (Preočica) iz Viteza. U kategoriji likovnih radova: prva nagrada je dodijeljena Eni Pečenković, učenici VII razreda OŠ "Gornje Prekounje" (Ripač) iz Bihaća; druga nagrada Bakiru Kori, učeniku VII[1] razreda. OŠ "Kovačići" iz Sarajeva, a treću nagradu ravnopravno dijele Naida Dedić, učenicaVII[1] razreda OŠ "Duboki Potok" iz Srebrenika i Mirza Šabić, učenik IV[2] razreda OŠ "Safvet-beg Bašagić" iz Sarajeva.

Kao i ranijih godina, organizator konkursa i žiri evidentirali su jedan broj nastavnika koji su se posebno istakli u realizaciji konkursnih ciljeva. Ove godine žiri za ocjenu literarnih radova, još jedanput, posebno ističe vidan angažman Senade Jusić, nastavnice u "Drugoj osnovnoj školi" u Bugojnu, Arslana Tanovića, nastavnika u OŠ "Musa Ćazim Ćatić" u Zenici i Aide Hećimović, nastavnice PPOŠ "Isa-beg Ishaković" u Sarajevu. Posebno vrijedan angažman u likovnom dijelu konkursa ove godine su pokazali sljedeći nastavnici: Amra Kozić, OŠ "Kovačići", Sarajevo; Mirza Ibrahimpašić, OŠ "Gornje Prekounje", (Ripač) Bihać i Jasminka Hafičević OŠ "Hasan Kikić", Gračanica. Izložba učeničkih radova i uručenje nagrada bili su upriličeni u Galeriji "Preporod" po završetku školske godine. Svi nagrađeni litrearni i likovni radovi, te njihov određeni broj odabran od žirija, objavljeni su u katalogu .

Matični odbor, u okviru obilježavanja 110-te godišnjice djelovanja "Preporoda", pokrenuo je aktivnosti u vezi s afirmacijom mladih generacija bosanskohercegovačkih likovnih umjetnika, dizajnera, arhitekata i historičara umjetnosti naziva "Likovno oko Preporoda". Zamišljeno je da to budu samostalne izložbe ili manje grupne tematske izložbe. Postavke izložbi i tekst kataloga pripremili su mladi historičari umjetnosti. Autor ovog projekta je dr. Sci. Aida Abadžić Hodžić. U tom smislu raspisan je konkurs. U prostorijama Galerije "Preporod" planirano je da se četiri puta godišnje, u trajanju od petnaest dana, održe odgovarajuće izložbe. U prvom krugu izlaganja, među brojnim prijavljenim autorima na konkurs "Preporoda", historičarke umjetnosti pod vodstvom dr. Sci. Aide Abadžić Hodžić odabrale su mlade bosanskohercegovačke kipare koji su svojim radovima već počeli privlačiti pažnju javnosti i graditi vlastiti put ka afirmaciji u kulturno-umjetničkom miljeu. Prve dvije izložbe projekta "Likovno oko Preporoda", vjerujemo i sve naredne, pokazat će da Bosna i Hercegovina ima mnogo talentovanih umjetnika koji će svojim inovativnim idejama i stvaralačkim poletom

tek unijeti raznolikost i dodatno uveličati vrijednost i značaj bosanskohercegovačke umjetnosti i kulture općenito. Prva takva izložba održana je 27. oktobra 2014. Svoje radove predstavio je akademski kipar Roman Sulejmanpašić. Tekst za njegovu izložbu napisala je diplomirana historičarka umjetnosti Belma Beširević. Sljedeća izložba uslijedila je u novembru s postavkom akademskog kipara Adisa Lukača. Tekst za ovu izložbu napisala je diplomirana historičarka umjetnosti Andrea Mekić. O uspješnosti ovog projekta govori i činjenica da su i jedna i druga izložba bile jako posjećene i medijski popraćene. Ostali predstavljački sadržaji, pod rukovodstvom Mirsade Baljić i Umjetničkog savjeta Galerije "Preporod" sastavni dio su ovog izvještaja.

Ove godine navršilo se 30 godina od prerane smrt prof. dr. Kasima Prohića (1937–1984). U organizaciji Bošnjačkog instituta – Fondacija "Adil Zulfikarpašić", Kruga 99 i BZK "Preporod" tim je povodom u novembru održan čas sjećanja na ovog "velikana evropskog duha". O njegovom životu i djelu nadahnuto su govorile njegove kolege i drugi učesnici: prof. dr. Vladimir Premec, akademik, prof. dr. Abdulah Šarčević, akademik, prof. dr. Sulejman Bosto, prof. dr. Emina Kečo, prof. dr. Ivo Komšić, prof. dr. Hilmo Neimarlija i prof. dr. Senadin Lavić. Ovaj filozof i prevodilac bavio se historijom savremene filozofije i estetikom. Iz tih područja objavio je veći broj knjiga i radova.

U Sarajevu je održano javno predstavljanje knjiga *Dnevnik posrtanja* i *Legenda o Bijeloj džamiji* autora Jusufa Trbića iz Bijeljine. Promocija je održana u Turskom kulturnom centru "Yunus Emre". Promotori su bili: Hadžem Hajdarević, Senadin Lavić i Duško Tomić.

Krajem izvještajne godine održana je 12. redovna skupština Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". Skupština je održana u Velikoj sali Općine Stari Grad. Bila je to Izborna skupština na kojoj su prvi put učestvovala dva kandidata: aktuelni predsjednik BZK "Preporod" prof. dr. Senadin Lavić i prof. dr. Selma Rizvić, članica Matičnog odbora. Većinom glasova izabran je ponovno prof. dr. Senadin Lavić. Tom prilikom izabrani su i čelni ljudi BZK "Preporoda" te članovi Matičnog odbora, Izvršnog odbora, Savjeta, Nadzornog odbora i Suda časti. Za predsjednika Skupštine izabran je prof. dr. Hidajet Repovac, za njegovog zamjenika dr. Rizvan Halilović, za predsjednika Matičnog odbora prof. dr. Sanjin Kodrić, za predsjednika Nadzornog odbora prof. dr. Hasan Balić i za predsjednika Suda časti prof. dr. Vahid Kljaić. Predsjednici Izvršnog odbora i Savjeta bit će izabrani na konstituirajućim sjednicama.

U svom kratkom obraćanju prof. dr. Senadin Lavić, ponovno izabrani predsjednik "Preporoda", istakao je: "U vremenu koje je ispred nas BZK 'Preporod' će nastaviti razvijati osnovne sadržaje svoje misije koja je etablirana programskim dokumentima i aktuelnim historijskim izazovima. To je do sada značilo da se čuvamo populizma i da svoje projekte provodimo na vrhunskoj razini."

Hatidža Duman

Izvještaj o radu Galerije “Preporod” za 2014. godinu

(Umjetnički savjet Galerije: Akademik Dževad Hozo, Edin Numankadić, Dževdet Nikočević, prof. dr. Ćazim Hadžimejlić, prof. dr. Šaćir Filandra)

Januar

− 18.12. 2013. − 25.1. 2014., “Mevlana” izložba posvećena Mevlani Dželaludinu Rumiju

(Učestvovali su: Ćazim Hadžimejlić, Edin Numankadić. Dževdet Nikočević, Mirsada Baljić i Mensura Jahić)

Februar

− U okviru festivala “Sarajevska zima”organizirane su sljedeće izložbe:

10. – 22. februara izložba Smaila Bate Bostandžića “Moja Hercegovina i jedno Sarajevo”

24. 2. − 8. marta izložba Mirsade Baljić “U pomen jednom vremenu”

Mart

− te Izložba grafika Kemala Širbegovića 11. 3. − 19. 3.

April

− Internacionalna izložba umjetničkih djela na kojoj su izlagali: Edin Numankadić, Šemsa Gavrankapetanović, Dževdet Nikočević, Nevzat Kica Bejtuli, Tuncay Bayar, Ćazim Hadžimejlić, Merima Ivković, Belgin Akin, Mirsada Baljić i Shefqet Avdush Emini

Maj

− Povodom manifestacije Dani Kantona Sarajevo, priređena je izložba slika “Tri oblika Afrodite” Hasana Zeybeka, Nilufer Inandim i Elene Constantinou (Cipar), 5. 5. – 9. 5. 2014.

− Od 14. 5. do 31. 5. 2014., postavljena je Kolektivna izložba – Stalna postavka Galerije.

Juni

− Izložba dječijih likovnih i literarnih radova učenika osnovnih škola “Sanjao/la sam jedan san” sa konkursa za BZK “Preporod”, od 6. 6. do 14. 6.

Juli

− Izložba slika “Dodiri duhovnosti” Dževdeta Nikočevića od 9. 6. do 20. 7.

− Kolektivna internacionalna izložba, Stalna postavka Galerije od 20. 7. do 30. 8.

Avgust

− U saradnji s drugim galerijama II Internacionalna izložba “Umjetnici Sarajevu”, učestvovalo 25 eminentnih umjetnika u Gazi Husrev-begovom Hanikahu od 13. do 27. augusta

Septembar

− Izložba slika Hajrudina Hazima Ćišića iz Bugojna u povodu 55 godina stvaralaštva od 9. do 19. septembra

− Izložba slika Danijele Marković iz Crne Gore s naslovom “Memorija duše 2” od 25. 9. do 4. 10.

Oktobar

− U saradnji s drugim galerijama II Internacionalna umjetnička kolonija "Sarajevo 2014" Održana je Umjetnička radionica u Gazi Husrev-begovom Hanikahu od 7.10. do 15. 10. Izložba je bila otvorena od 14. 10. do 24. 10., a učestvovalo je 25 umjetnika iz 10 zemalja sa slikarskom temom"Austrougarski period Sarajeva"

Novembar

− Izložba mladih umjetnika po raspisanom konkursu u organizaciji prof. dr. Aide Abadžić Hodžić: Roman Sulejmanpašić, izložba skulpture od 27. oktobra do 4. novembra i Adis Lukač, izložba reljefa od 5. do 14. novembra

− U saradnji s drugim galerijama, Kecioren Estergon Kalesi − Ankara Izložba akvarela „Snoviđenja" Mirsade Baljić održana 27. 11. − 1.12. 2014.

Decembar

− Izložba u okviru predstavljanja mladih stvaralaca: Esma Kurbegović, Crteži i umjetnička fotografija od 2. do 8. decembra

− Zajednička izložba slika Suvada Šaćiragić "Moji prijatelji", Mario Mikulić, Vlado Vojinović, Miroslav Bilać i ja od 9. 12. do 18. 12.

− Zajednička izložba "Sjećanje na hz. Mevlanu Dželaludina Rumija" od 19.12. do 30.12.

Mirsada Baljić

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2014. godinu

Naše mjesto pripada dijelu pozitivne i optimistične priče o "Preporodu", a to ćemo pokazati u izvještaju koji prezentiramo. Naime, Biblioteka je uspjela napraviti značajne pomake u svome radu od nabavke stolica, knjiga, kompjuterske obrade cjelokupnog knjižnog fonda, biografsko-bibliografskog rada do modernog komuniciranja s korisnicima.

Prostorije

U prošloj godini uspjeli smo dobiti finansijska sredstva Fondacije za bibliotečku djelatnost, te smo, zahvaljujući tome, osvježili bibliotečke prostorije tako što smo dotrajale stolice u čitaonici zamijenili sa devetnaest bordo stolica, te pet zelenih stolica i radnim stolom u prijemnoj kancelariji, što sve zajedno bitno utječe na poboljšanje uslova i kvalitete rada.

Nabavka knjiga

U prošloj godini u inventarsku knjigu upisana su 504 nova naslova, koje smo nabavili kupovinom, razmjenom i poklonima. U naše pojedinačne darovatelje knjiga upisani su: Aida Helać, Aladin Husić, Amir Brka, Enver Dervišbegović, Husnija Kamberović, Ibrahim Hadžić, Munib Maglajlić, Mujo Oković, Rasim Muratović, Rusmir Mahmutćehajić, Senadin Lavić i dr., a u kolektivne ubrajamo sljedeće: Fondacija za bibliotečku djelatnost, Bošnjački institut, Institut za istoriju, Biblioteka Filozofskog fakulteta u Tuzli, Institut za jezik, Centar za kulturu i obrazovanje iz Tešnja, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Historijski arhiv, Gazi Husrev-begova biblioteka, Orijentalni institut, Međunarodni forum "Bosna", Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Filozofski fakultet, Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, Rijaset Islamske zajednice, Udruženje "Odjek", "Preporodova " općinska društva i dr.

Obrada knjiga

Obrađene su sve nabavljene knjige: upisane u inventarsku knjigu, stavljeni pečati, ispisane karte knjige, te isprintane kartice za autorski i stručni UDK katalog, koje su složene na odgovarajuće mjesto u kataloškom ormariću. Do sada je u inventarsku knjigu upisano 15.732 naslova, što čini i ukupan broj naslova u biblioteci.

Rad na online katalogu

Uspjeli smo pohraniti cjelokupan fond biblioteke u kompjutersku bazu i jednim klikom možemo pronaći informacije po zadatim parametrima: autoru, naslovu, mjestu izdanja, izdavaču, godini izdanja, ključnoj riječi i dr. Bibliografirani su sljedeći časopisi: *Blagaj*, *Bosnian Studies*, *Godišnjak* BZK "Preporod", *Godišnjak* Instituta za jezik i književnost i *Ostrvo* tuzlanskog "Preporoda", te se mogu izlistati članci, autori, naslovi i dr. spomenutih časopisa. Zbog problema s našom web stranicom, katalog se može pretraživati samo u biblioteci.

Bibliotečko-informacijske usluge

Biblioteka pomaže naučno-istraživačke projekte "Preporoda", te pruža bibliotečko-informacijske usluge korisnicima: studentima, magistrantima, doktorantima, istraživačima i dr. Vrata biblioteke otvorena su za sve zainteresirane, a knjižni fond se koristi besplatno u čitaonici.

Koordinacija s "Preporodovim" općinskim bibliotekama

U prošloj godini obogatili smo fondove "Preporodovih" biblioteka u Brčkom, Doboj Istoku, Gradačcu i Tomislavgradu, te sljedećih ustanova: biblioteka Četvrte gimnazije na Ilidži, škole u Polimlju preko Centra za zaštitu ljudskih prava i toleranciju u Prijepolju, Opće biblioteke u Sisku (Središnja knjižnica Bošnjaka u Hrvatskoj) i biblioteke Osnovne škole Kiseljak 2 u Zabrđu.

Bibliografija "Preporodovih" izdanja

Redovno prikupljamo podatke o izdavačkoj produkciji "Preporodovih" općinskih društava i uvrštavamo u Bibliografiju "Preporodovih" izdanja, te smo u prošloj godini zabilježili 18 novih naslova, a prikupljeno je dvadesetak zapisa o "Preporodovim" aktivnostima.

Rad u Redakciji Godišnjaka BZK "Preporod"

Obavljene su koordinacije sa Central and European Online Library u Frankfurt am Main, gdje su indeksirani časopisi *Bosnian Studies* i *Godišnjak* od 2005. do 2013., te se mogu pronaći u digitalnoj formi u ovoj komercijalnoj njemačkoj online biblioteci. Obavlja se koordinacija aktivnosti oko rada Redakcije, prijema članaka i pripreme za objavljivanje *Godišnjaka*. Klasifikacija članaka po UDK za *Godišnjak* radi se u našoj biblioteci.

Facebook profil biblioteke

Koristeći ovu društvenu mrežu, ostvarujemo i ovakvu savremenu komunikaciju sa zainteresiranim korisnicima. Postavili smo sljedeće sadržaje: izvještaj o radu Biblioteke za 2013. godinu, fotografije sa osvježenim prostorijama biblioteke sa policama i stolicama, predložili za čitanje nove knjige, predstavili 11 kola Edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga,* postavili izbor značajnijih godišnjica u 2015. i izvještaj o radu za protekle četiri godine, koji je priložen sa ostalim dokumentima na 12. Skupštini BZK "Preporod" Sarajevo.

Isma Kamberović

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2014. godini

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Bijeljina − Janja

U 2014. godini nastavljena je redovna aktivnost, koja je, za ovih desetak godina, pretvorila "Preporod" u centar kulturne aktivnosti Bošnjaka ovoga kraja. Dvije kancelarije i dvije biblioteke, u Bijeljini i Janji, činile su okosnicu rada, a posebno je značajna biblioteka u Janji, koja ima više od 10 hiljada knjiga i brojne korisnike. Najčešći čitaoci su učenici, kojima je to jedini način da dođu do literature za nastavu na bosanskom jeziku i do knjiga o Bosni i Bošnjacima. To je, inače, jedina javna biblioteka u ovom mjestu s više od 15 hiljada stanovnika, a smještena je u našim prostorijama u obnovljenom Domu kulture.

Prethodnu godinu obilježile su poplave u Semberiji i to u dva maha, u maju i julu, cijela Janja je bila pod vodom, pa je to spriječilo održavanje desetih po redu "Ljetnih večeri", koje su već postale tradicija. Na svečanom otvaranju bilo je nekoliko hiljada ljudi iz Janje i dijaspore, ali već sutradan je poplava zaustavila sve aktivnosti. "Preporod" se uključio u organizovanje pomoći stanovništvu u skladu sa svojim mogućnostima.

Naša web stranica www.preporodbn.com objavljuje svakodnevno po dva, tri ili više priloga, od kojih je većina autorskih, a veoma je aktivna i stranica *Jusuf Trbić fun club*, koju su pokrenuli naši članovi u SAD-u.

Održano je više javnih tribina o značajnim godišnjicama i ratnim zločinima, a nastavljena je izdavačka djelatnost, tako da svake godine objavimo bar jednu knjigu. Ove godine objavljene su sljedeće knjige: knjiga kolumni Jusufa Trbića *Dnevnik posrtanja* i drugo izdanje romana *Legenda o Bijeloj džamiji* istog autora. Promocije su održane u Bijeljini i Tuzli, a zatim i u Sarajevu u Turskom kulturnom centru "Yunus Emre" s promotorima: prof. dr. Senadinom Lavićem, Hadžemom Hajdarevićem i Duškom Tomićem. U posljednjih desetak godina bijeljinski "Preporod" je objavio dvadeset knjiga, što je izuzetan rezultat, s obzirom na uslove u kojima živimo i radimo. Treba uzeti u obzir i činjenicu da je u cjelokupnoj historiji Bijeljine, od Bošnjaka koji su tu živjeli, samo Mustafa Grabčanović objavio dvije zbirke pjesama, i da je sadašnja aktivnost "Preporoda" veliki doprinos opstanku Bošnjaka i čuvanju njihove historije u ovom dijelu Bosne i Hercegovine. To je i očigledan primjer važnosti organizovanja i djelovanja institucija kod Bošnjaka pogotovo u kulturi.

Početkom 2015. godine organizovat ćemo niz predstavljanja naših izdanja u gradovima u okolici, a veza s dijasporom bit će jedan od prioritetnih zadataka.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Za brčanski "Preporod" protekla godina je bila vrlo uspješna, kako po obimu, tako i kvalitetu aktivnosti. Formiranje novih sekcija, omasovljenje i unapređenje rada u postojećim, te uspješni vlastiti programi predstavljeni u Brčkom i gradovima izvan Bosne i Hercegovine. Uspostavljena i unaprijeđena komunikacija s bošnjačkom dijasporom, planirani posebni programi za ljetni period, kojima će se predstaviti uspješni pojedinci i organizacije Brčaka iz cijelog svijeta, a za najmlađe pokrenuti ljetna škola bosanskog jezika i kulture.

Protekla godina ostat će zapamćena i po velikim poplavama koje su zadesile Bosnu i Hercegovinu i Brčko. Zgrada "Islahijeta" u kojoj je smješten "Preporod" bila je poplavljena, što je uzrokovalo velike štete u prizemlju objekta koje za potrebe dislociranih odjeljenja koristi Prirodno-matematički fakultet i Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Univerziteta Sarajevo. I pored svega navedenog, a posebno činjenice da se "Islahijet" nalazi na listi nacionalnih kulturnih spomenika Bosne i Hercegovine, izostala je pomoć za saniranje štete nadležnih lokalnih vlasti, državnih i entitetskih fondova.

Predstavljačka djelatnost:

− Na samom početku godine, 9. januara u Domu "Islahijeta" predstavljena je knjiga *Rušenjem ustavnog poretka BiH 1992. godine stvorena je paradržava RS* autora mr. Muhameda S. Mujkića. U predstavljanju je, osim autora, učestvovala i Sonja Biserko, predsjednica Helsinškog komiteta Srbije.

− Knjiga *Stogodišnji put slobode*, autora Azema Vlasija i Ekrema Avdića, predstavljena je brčanskoj javnosti 4. aprila u Domu "Islahijeta" a u programu su, osim autora, učestvovali Dragoljub Stojanović, advokat iz Beograda i mr. Muhamed S. Mujkić.

− 26. septembra je upriličen razgovor povodom objavljivanja knjige Muhameda S. Mujkića *Karganović ruši Dodika*, u kojem je, osim autora, učestvovao dr. Esad Bajtal.

− Knjiga *Zbijeg* autora Hasana Nuhanovića predstavljena je u Brčkom u Domu "Islahijeta" i Omladinskom centru u Gornjem Rahiću, 12. decembra. U predstavljanju su, osim autora, učestvovali Ćazim Suljević i Džana Krasnić-Matanović.

Izložbe:

− U saradnji s Arhivom Federacije Bosne i Hercegovine u galeriji "Islahijeta" upriličena je izložba fotografije "Mostar – 20 godina poslije". Otvaranju izložbe prisustvovao je direktor Arhiva Ademir Jerković.

− U saradnji s Pododjelom za sport i kulturu Vlade Brčko Distrikta BiH u okviru manifestacije "U susret proljeću" u galeriji "Islahijeta", 6. maja je upriličena izložba slika Brčanke Zlate Štetić. Izložbu je postavila i otvorila kustosica gradske Galerije Marina Trogrlić, akademska slikarica.

− Povodom Ramazanskog bajrama u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice, 25. jula upriličena izložba dokumentarne fotografije Ataha Mahića naziva "Brčko u vremenskoj riznici".

Ciklus predstavljanja uspješnih Brčanki i Brčaka

− Umjetničko veče s Vesnom Hadžić realizovano je u Domu "Islahijeta" 8. februara. Domaćin i moderator večeri bio je ugledni brčanski novinar u penziji Sead Burić, uz muzičku pratnju na gitari mr. Elvisa Sivčevića.

– Izložbom fotografija "Posuđeno vrijeme" predstavljen je Faruk Ibrahimović, ugledni i afirmirani fotograf rodom iz Brčkog. Domaćin i moderator večeri bio je Idriz Muminović, profesor.

Obilježavanje značajnih datuma i godišnjica

– Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, brčanski "Preporod" je organizovao Svečanu akademiju u Domu kulture u Brčkom. O značaju Dana nezavisnosti BiH govorio je akademik Abdulah Sidran, a u umjetničkom dijelu programa učestvovali su pijanistica Dženana Šehanović i Medina Zahirović.

– U subotu, 12. aprila, u Domu kulture Brčko, održan je "Godišnji koncert Preporoda". Program je bio prilika za predstavljanje aktivnosti "Preporodovih" sekcija u prethodnom periodu uz učešće članova i prijatelja "Preporoda". U programu su učestvovali Ansambl pjesama i igara, brojni interpretatori sevdalinki, recitatori, umjetnici.

– Povodom 90 godina od zločina u Šahovićima, brčanski "Preporod" je u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice i Vijećem Kongresa bošnjačkih intelektualaca organizovao Akademiju u Domu "Islahijeta" 9. novembra. O ovom događaju i njegovim posljedicama govorili su prof. dr. Izet Šabotić i Mirza Fazlović, profesor historije, a poemu o Šahovićima, autora Džemaludina Latića, recitirao je glumac Izudin Bajrović.

– Povodom 240 godina od prvog javnog bilježenja balade *Hasanaginica* organizovano je umjetničko veče u Domu "Islahijeta" 17. decembra. Za ovu prigodu pripremljen je i premijerno prikazan kratki dokumentarni film o Hasanaginici, autora Ernada Osmića. O značaju *Hasanaginice* govorio je prof. dr. Munib Maglajlić, a program je upotpunjen nastupom Mješovitog hora brčanskog "Preporoda".

– Povodom 22. godišnjice formiranja 108/215. Viteške motorizovane brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine, u saradnji s boračkim udruženjima, raspisan je literarni konkurs za učenike osnovnih i srednjih škola o temama: "Kad otac priča o tome" (za učenike osnovnih škola) i "Put spasa" (za učenike srednjih škola). Na raspisani konkurs prispjelo je 50 radova učenika, koje je pregledao i ocijenio tročlani žiri profesora bosanskog jezika i književnosti: Edin Jašarević, Ernad Osmić i Dženana Kurtalić.

Odlukom žirija proglašeni su najuspjeliji radovi, i to:

U kategoriji osnovnih škola:

1. Melisa Bahor – Druga osnovna škola
2. Said Memišević – Sedma osnovna škola
3. Lamija Zahirović – Prva osnovna škola

U kategoriji srednjih škola:

1. Emir Ljuca – Poljoprivredna i medicinska škola
2. Zlatka Plakalo – Poljoprivredna i medicinska škola
3. Hamza Halilović – Gimnazija "Vaso Pelagić"

Kao završni dio programa 3. juna u brčanskom Domu kulture, organizovana je Svečana akademija na kojoj su pročitani najuspješniji radovi i uručene vrijedne nagrade.

– 5. oktobra je, povodom Kurban-bajrama, organizirano Bajramsko veče. Domaćin večeri bila je Vesna Hadžić, a pored nje u programu su učestvovali poznati interpretatori sevdalinki: Ferid Advić, Bahrija Hadžialić, Fatmir Sulejmani, te mladi Brčak Alen Hadžić. Veče su posebnim nastupom upotpunili folklorni Ansambl pjesama i igara "Preporoda", Mješoviti hor "Preporoda", hor "Mošus", Elvis Sivčević i Medina Zahirović.

– 21. novembra je realizovan cjelovečernji program povodom 100 godina od početka Prvog svjetskog rata. U okviru programa postavljena je izložba "Prvi svjetski rat u dokumentima i fotografijama Arhiva Tuzlanskog kantona" i upriličena javna tribina o temi "Historija kao nauka o sadašnjosti". O navedenoj temi govorili su Latinka Perović, historičarka iz Beograda i prof. dr. Asim Mujkić iz Sarajeva.

Ostale aktivnosti:

– 18. oktobra u Domu "Islahijeta" upriličeno je veče islamske duhovnosti "Hafizi Kur'ana u Brčkom". U prvom dijelu programa profesorica islamske teologije Almira Alić govorila je o značaju hifza u islamskoj tradiciji, te podsjetila na bogatu duhovnu prošlost Brčkog historijskim pregledom hafiza u Brčkom posljednjih 150 godina. Drugi dio programa je realizovan kroz razgovor s mladim hafizima u Brčkom – Ismailom Čehićem, Omerom Šabanovićem i Samirom Hodžićem.

– 29. marta u Domu "Islahijeta" upriličena je projekcija dokumentarnog filma *Od Tokija do Morave* autora Bekima Sejranovića i Mokua Teraoka iz Japana. Ovaj dokumentarni film rezultat je saradnje afirmisanog književnika Bekima Sejranovića, rođenog u Brčkom, i japanskog reditelja Mokua Teraoka, inspirisan putovanjem od Tokija, preko Norveške do Balkana.

– Posebno značajna aktivnost brčanskog "Preporoda" u protekloj godini je "Brčansko kulturno veče", održana 16. augusta u posebno uređenom ambijentu ispred "Islahijetovog" doma. U okviru programa upriličena je promocija knjige *Kad su ugasli svici – knjiga o Brčkom* autora Uzeira Bukvića, izložba portreta akademskog slikara Enesa Levića, modna revija kreatorice iz Pariza Fadile Pamukčić, uz nastup violinistice Jasmine Šehanović. O knjizi Uzeira Bukvića govorio je i prof. dr. Enes Kujundžić. Ovaj kulturni događaj izazvao je veliko interesovanje brčanske javnosti i okupio veliki broj Brčanki i Brčaka koji žive u Brčkom, Bosni i Hercegovini i širom svijeta.

Rad s mladima

Dramski studio "Arlekino"

– Ovaj prepoznatljivi i u Brčkom jedinstveni projekt, u ovoj godini bilježi mali jubilej, a to je desetogodišnjica neprekinutog djelovanja i aktivnosti. Članovi dramskog studija su se predstavili brčanskoj javnosti predstavom *Mali princ* (Antoine de Saint Exupery) u Domu kulture u Brčkom 2. juna. Režiju za ovu predstavu potpisuje Džana Krasnić-Matanović, diplomirana glumica, a glumačke uloge ostvarili su: Vedad Podbićanin, Medina Zahirović, Bojan Josić, Asja Čandić, Eldin Glinac, Ayla Korajac, Kristian Bilić, Amrudina Ljuca, Eldin Fazlović, Maida Kešinović, Rusmir Kamenjašević, Helena Bajić; muzika/ton Rasim Korajac; svjetlo Mevludin Ikanović i Ajdin Begović; scenografija Džana Krasnić-Matanović, kostimografja/make-up Saira Čandić; koreografija Rusmir Kamenjašević; šaptači Elma Alispahić i Amila Dervišević. Premijerno izvođenje je bilo humanitarnog karaktera – u svrhu pomoći ugroženim od poplava.

Na 12. festivalu srednjoškolskog dramskog stvaralaštva Bosne i Hercegovine (Konjic), održanog u aprilu za izvedbu predstave "Mali princ" članovi Arlekina osvojili nagradu za najbolju scenografiju i za najbolju mušku ulogu Vedadu Podbićaninu (Mali princ). U septembru je organizovana nova audicija i primljeno novih 15 članova. S članovima "Arlekina" ove godine radi Armin Omerović, diplomirani glumac iz Orašja.

Ansambl pjesama i igara

– Rad s članovima "Preporodovog" folklornog ansambla uspješno je nastavljen i ove godine. Ansambl bilježi nekoliko uspješnih nastupa u Brčkom i to na "Godišnjem koncertu Preporoda" i programu "Bajramsko veče". Izvanrednim nastupima Ansambl je predstavio brčanski "Preporod" u Subotici i Zagrebu, na poziv Udruženja Bošnjaka Vojvodine i Bošnjačke nacionalne zajednice Hrvatske. U toku je priprema novih koreografija i nastupa. Ansambl trenutno okuplja 50 članova, podijeljenih u dvije grupe.

Kursevi stranih jezika

– Ovaj projekt je nastavljen, unaprijeđen i omasovljen u protekloj godini. Sam projekt koji provodi BZK "Preporod" Brčko, prostorno obuhvata grad Brčko, ali i ruralna područja Brčko distrikta BiH (Gornji Rahić, Maoča i Brka), gdje se u savremeno opremljenim mektebskim prostorijama odvija nastava stranih jezika. Nastavu engleskog jezika metodološki planiraju i izvode profesor Aladin Đonlić i profesorica Mirela Hanušić, a nastavu njemačkog jezika realizira profesorica Jasmina Kurtalić. Koordinator projekta je Maida Pobrić. Nastava se odvija prema programima Cambridga i Goethe instituta, realizuju se 72 školska časa, a svaki od polaznika pohađa kurs u okviru manje grupe s kojom ima zajednički nivo poznavanja jezika. Da se kvalitet u radu isplati, najbolje se vidjelo u septembru 2014. godine, kada se, nakon provedenog anketiranja, za kurs engleskog i njemačkog jezika prijavilo 188 polaznika, koji su u oktobru iste godine i počeli pohađanje kursa. Od prijavljenog broja polaznika formirano je 16 grupa, i to: Engleski jezik: 5 grupa za djecu uzrasta 7-11 godina (pre A1 nivo); 3 grupe za djecu uzrasta 12-14 godina (A1 nivo); 1 grupa polaznika starosti 18+ (A1 nivo); Njemački jezik: 7 grupa; djeca uzrasta 7-11 rade po programu Planet, a stariji po programu Schritte 1, 2, 3 i 4.

Mješoviti hor

Ova sekcija je nova aktivnost brčanskog "Preporoda". Mješoviti hor je počeo s radom u junu protekle godine i okuplja 30-ak članova. Umjetnički voditelj je Fikret Piskavica, profesor muzičke kulture. Za samo nekoliko mjeseci postojanja bilježi nekoliko nastupa u Brčkom, te gostovanjima u Zagrebu i Tuzli. Mješoviti hor njeguje narodnu bosansku pjesmu – sevdalinku, tradicionalnu muziku zemalja u okruženju, evropsku i svjetsku muziku, pop i jazz muziku u horskim aranžmanima, klasičnu, kao i duhovnu muziku.

Predstavljanje "Preporoda" u Srbiji i Hrvatskoj

– Na poziv Udruženja Bošnjaka Vojvodine brčanski "Preporod" je 21. juna u dvorani KUD-a Mladost izveo program "Večer bošnjačke kulture u Subotici". Program je sastavljen od dvije koreografije Ansambla pjesama i igara, te odabranih sevdalinki koje je interpretirala Mensura Mrehić uz muzičku pratnju mr. Elvisa Sivčevića i prigodnih tekstova poznatih bošnjačkih književnika, koje su govorili glumac Armin Omerović i Medina Zahirović. Realizaciju programa upotpunili su svojim prisustvom i predstavnici Bošnjačkog nacionalnog vijeća u Srbiji, predvođeni Esadom Džudževićem, presjednikom.

– U okviru tradicionalane manifestacije "Nitko da ne dođe do prijatelj drag", koju organizira Bošnačko nacionalno vijeće Hrvatske povodom 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine, brčanski "Preporod" se predstavio jednosatnim programom koji je priređen u Zagrebačkom kazalištu lutaka. U programu su učestvovali članovi "Preporodovog" ansambla pjesama i igara, mješovitog hora, solist Fatmir Sulejmani, mr. Elvis Sivčević, profesor Fikret Piskavica, glumica Džana Krasnić-Matanović i Medina Zahirović.

– Dom "Islahijeta" je i prethodne godine bio mjesto okupljanja i aktivnosti brojnih udruženja i grupa. Tako je 9. februara održana audicija za show "Prvi glas sevdaha – potraga za najboljim intepretatorima sevdalinke".

– Centar za terapiju i rehabilitaciju "Vive žene" iz Tuzle i ove godine je u Domu "Islahijeta" nastavio s programom rehabilitacije žrtava rata i torture, radom s dvije grupe.

– U protekloj godini je nastavljeno s pružanjem podrške projektu Univerziteta Sarajevo koji u prizemlju Doma "Islahijeta" realizira program dislociranih odjeljenja na Prirodno-matematičkom i Poljoprivredno-prehrambenom Fakultetu.

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Doboj Istok

Uprkos svim nedaćama, poput svjetske ekonomske krize, nesluha onih koji su dužni da, između ostalog, finansijski pomažu i kulturnu djelatnost te neviđenih poplava i odrona, kojima smo bili svjedoci, a čije su katastrofalne posljedice, nažalost, ostavile traga na ionako teško finansijsko stanje u oblasti kulture, naše društvo se, uostalom, kao i uvijek do sada, trudilo da realizuje one najprioritetnije ciljeve i aktivnosti Društva, kako slijedi:

−"Amire, nisi sam!", naziv je humanitarnog koncerta koji je upriličen u sali Doma kulture u Klokotnici, u nedjelju, 5. januara 2014. godine, u organizaciji našeg društva. Sredstva od ulaznica poslužila su za liječenje teško oboljelog mladića iz Miričine kod Gračanice, Amira Pilavdžića. Da bismo privoljeli što veći broj građana da dođu i kupovinom ulaznice daju mali doprinos u liječenju oboljelog mladića, priredili smo zaista bogat i raznovrstan kulturno-zabavni program, koji su činili: folklor, ilahije, kaside, sevdalinke, narodna muzika, izvorna muzika, komedija i prigodni stihovi. Osim hora ilahija našeg društva, hora "Ašk", folklorne, dramske i muzičke sekcije, učestvovali su i uspješni učesnici folk showa ZMBT, Tarik Smajović, Elvin Kadrić Kadra, Adnan Koljenović i Besim Mujić.

− "Da sam ja neko", naziv je popularne TV emisije RTV "Slon" Tuzla, koji su drugi put izrazili želju da dođu i kamerama zabilježe, odnosno ovjekovječe aktivnosti našeg društva. Nisu se libili da u razgovoru uz kahvu, a prije snimanja, kažu riječi hvale za rad našeg društva, koje je, prema njihovim riječima, najaktivnije u Tuzlanskom kantonu. Snimanje emisije upriličeno je u srijedu,15. januara 2014. godine, na cijelom području naše općine.

− U povodu obilježavanja Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u subotu, 01. marta 2014. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, Društvo je, kao i svih deset godina ranije, priredilo svečanu akademiju s nazivom "Jedna si, jedina". Prigodan referat o značaju ovog historijskog dana, stihovi i bogat kulturno-zabavni program, bili su dovoljno vrijedna nagrada brojnim posjetiocima akademije. Svoj doprinos akademiji dali su i članovi KUD-a "Mirsad Sinanović" iz Orahovice kod Gračanice.

− Nakon što je ranije, ekipa TV Istine izrazila želju da za potrebe snimanja emisije "Baštine BiH" posjeti i snimi dio aktivnosti našeg društva, u subotu, 29. marta 2014. godine, došlo je i do realizacije snimanja emisije. Tom prilikom predstavili smo najvažnije aktivnosti našeg

društva, kao što su očuvanje i promicanje tradicije i kulturne baštine Bošnjaka, izdavaštvo, rad dramske, folklorne, literarne i muzičke sekcije, te, gostovanje društva diljem Bosne i Hercegovine i Evrope.

− U utorak, 15. aprila 2014. godine, u Sali doma kulture u Klokotnici, upriličena je svečana akademija u povodu obilježavanja godišnjice formiranja Armije Republike Bosne i Hercegovine. Kratak prigodan referat, stihovi, folklor, sevdalinka i patriotske numere, obilježile su ovaj historijski dan.

− Na poziv MZ Lukavica, u petak, 06. juna 2014. godine, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, učestvovalo je na humanitarnom koncertu u MZ Lukavica, za pomoć liječenju teško oboljele djevojke.

− Šesta međunarodna smotra folklornog stvaralaštva, "Spreča 2014", u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, upriličena je u utorak, 29. jula 2014. godine. Na ovoj šestoj po redu tradicionalnoj manifestaciji folklora, osim organizatora, učestvovali su i folklorni ansambli KUD "Mladost" iz Kičeva, R. Makedonija, Cazina, Tarevaca, Tuzle, Srebrenika, Male Brijesnice, Dobrnje, Husina i Orahovice. Smotru je otvorila predsjednica ZOD "Preporod" TK, gospođa, Azra Gazibegović.

− U petak, 01. augusta 2014. godine, na poziv organizatora, folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovao je na Međunarodnoj smotri folklora u Tarevcima kod Modriče.

− Nakon nastupa u Tarevcima, odmah sutradan, dakle, u subotu, 02. augusta 2014. godine, učestvovao je na Međunarodnoj smotri folklora i sevdaha u Sjenini Rijeci.

− U nedjelju, 03. augusta 2014. godine, na poziv naših prijatelja, rukovodstva KUD-a "Neretva" iz Jablanice, naš folklorni ansambl je otputovao i učestvovao je na internacionalnoj smotri folklora u Jablanici.

− Folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovao je, 31. augusta 2014. godine, na smotri folklora u Srebreniku.

− U nedjelju, 28. septembra 2014. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, upriličena je promocija knjige: *Nekrologij šehida i poginulih boraca 109./224. BB Doboj, šehidska mezarja i spomen obilježja,* autora Ismeta Suljića i Mirsada Sinanovića, komandanta brigade, čiji je izdavač Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Doboj Istok. O ovom historijski važnom djelu govorio je jedan od recenzenata knjige mr. sc. Rusmir Djedović te Mirsad Sinanović, Ismet Suljić i Kemal Bratić, općinski načelnik.

− U povodu najvećeg muslimanskog blagdana, Kurban-bajrama, Društvo je, kao i uvijek dosada, trećeg dana Bajrama, u ponedjeljak, 06. oktobra 2014. godine, u Domu kulture u Klokotnici, upriličilo bajramsku akademiju: "Bajrama se miris širi". Da bi uveličali ovaj, muslimanima najmiliji blagdan, osim domaćina, učestvovali su članovi i BZK "Preporod" Vitez, BZK "Preporod" Živinice, te KUD "Mirsad Sinanović" iz Orahovice.

− U petak, 17. oktobra 2014. godine, u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok, u restoranu "Leptir" u Klokotnici, upriličeni su osmi tradicionalni Književni susreti "Kasim Deraković". Susrete je otvorio predsjednik Društva pisaca TK, književnik, Mehmed Đedović. Nakon evociranja uspomena na rahmetli Kasima Derakovića, uslijedile su promocije dviju knjiga, omaž zavičajnom piscu, te predstavljanje autora učesnika svojim djelima. Zaključeno je da se već za naredne, devete susrete, blagovremeno

raspiše nagradni literarni natječaj, imenuje žiri, koji bi ocijenio pristigle radove, te na dan susreta, proglasio i uručio skromne nagrade za prvo, drugo i treće mjesto.

− Na Smotri folklora u Škahovici, koja je upriličena u subotu, 18. oktobra 2014. godine, učestvovao je i folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok.

− Na molbu Udruženja žena "Gračaničko keranje" iz Gračanice, te Općine Gračanica, naše društvo je u velikoj sali JU BKC Gračanica, u povodu dana ašure, u ponedjeljak, 03. novembra 2014. godine, priredilo cjelovečernji program, kome je prisustvovalo više od šest stotina posjetilaca.

− Na poziv naših prijatelja i kulturnih saradnika, članova KUD "Jahi Hasani" iz Gostivara, da budemo njihovi specijalni gosti povodom obilježavanja četrdeset godina rada Društva, 18. decembra 2014. godine, naše društvo je otputovalo u Gostivar u Makedoniju. U petak, 19. decembra 2014. godine, nakon što nas je srdačno u svom kabinetu primio ljubazni gradonačelnik Gostivara, poželjevši nam dobrodošlicu, u večernjim satima u Gostivaru, skupa s domaćinom, učestvovali smo na koncertu, kojom prilikom smo na najbolji način predstavili naše običaje, adete i tradiciju, igrom i našom bosanskom sevdalinkom.

− "Niste sami, prijatelji", naziv je završne manifestacije u tekućoj godini, koju smo posvetili našem saradniku i redovnom sponzoru, MFS "Emmaus" Doboj Istok (Međunarodni forum solidarnosti). Naime, MFS "Emmaus" je vlasnik restorana "Leptir" koji nam već godinama stoji na usluzi tokom održavanja književnih susreta, ručavanja učesnika smotre folklora, promocija knjiga i sl. U sklopu njihovih aktivnosti je i Prihvatni centar Duje, u kome živi veliki broj beskućnika, prognanih i lakše retardiranih nezbrinutih osoba iz svih krajeva bivše Jugoslavije. Tako smo u subotu, 27. decembra 2014. godine, za menadžment, uposlenike i štićenike Centra, upriličili kulturno-zabavni program, koji su činili sevdah, komedija, folklor, poezija i narodno kolo.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – općinsko društvo Bosanska/Kozarska Dubica

Aktivnosti Društva za 2014. godinu su sljedeće:

– Sedamnaestog maja, članovi našeg društva su učestvovali u prikupljanju humanitarne pomoći za stanovništvo ugroženo od poplava.

– Osmog juna, učestvovali smo na IV festivalu Bošnjaka Štajerske u Grazu u Austriji.

– Četrnaestog juna, učestvovali smo na Smotri folklora u Ključu.

– Dvadeset petog jula, učestvovali smo na Susretima dijaspore "Horozovac" Bosanska Dubica.

– Trideset prvog jula, učestvovali smo na Susretima dijaspore u Bosanskoj Gradišci.

– Drugog augusta, učestvovali smo na Danima Krajine u Bosanskoj Dubici.

– Trećeg augusta, učestvovali smo na Danima Općine u Hrvatskoj Dubici.

– Osmog augusta, učestvovali smo na Smotri folklora u Bosanskoj Otoci.

– Dvadeset četvrtog augusta, učestvovali smo na Smotri folklora u Vučkovcima.

– Desetog oktobra, sakupljali smo novčana sredstava za našeg oboljelog sugrađanina.

– Petnaestog novembra, učestvovali smo na Susretima omladine u biblioteci Mehmed ef. Spahić.

Dvadeset osmog decembra, učestvovali smo na Humanitarnom koncertu za pomoć javnoj kuhinji "Život".

Mi smo društvo koje se finansira samo uz pomoć roditelja članova Društva i ponekog sponzora. Već tri godine od Općine nismo dobili nikakvu pomoć, iako smo svake godine podnosili zahtjev. Troškove puta za Graz snosio je naš sugrađanin koji živi tamo, a ostala putovanja smo finansirali sakupljanjem priloga na susretima dijaspore, gdje smo učestvovali sa našim folklorom i tombolom koju su finansirali sponzori.

Predsjednica
Elvira Šanta Čaušević

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Foča

Fočanski Bošnjaci posjeduju vrline i mahane koje su u većoj ili manjoj mjeri sa sigurnošću prisutne kod Bošnjaka općenito. Ipak u ovom momentu oni imaju nešto što nemaju susjedi iz Gacka, Bileće, Čajniča, Rudog, Rogatice, Ustikoline, pa djelimično i Goražde. Fočaci imaju svoje općinsko udruženje BZK "Preporod" koji je dio BZK "Preporod" BiH. Njegov predsjednik je moja malenkost u čijoj je kući u Pauncima, koja je udaljena od centra grada otprilike osam kilometara, unutar RS-a, sjedište Općinskog odbora "Preporoda". Ujedno sam i član Nadzornog odbora "Preporoda" u BiH, a moja kćerka Narcisa Hotović Gluhačević je član Suda časti BZK "Preporod" u BiH. Fočanski "Preporod" od Općine Foča i Republike Srpske, da bi mogao raditi, do sada nije dobio niti jednu konvertibilnu marku niti bilo kakvu drugu pomoć. On uspješno funkcioniše isključivo snalažljivošću gospodina prof. dr. Hasana Balića i moje malenkosti. U takvoj situaciji bilježi sljedeće vrijedne rezultate:

− *Fočanski iftari*

Pjesnik Hadžem Hajdarević, inače Fočak, u knjizi *Sutjeska* napisao je pjesmu *Iftari u Foči*. To je već tradicija, kada "Preporod" iz Foče u jednom od gradskih objekata organizuje Ramazansko druženje na kome se okupi više od stotinu duša iz Foče i njihovih prijatelja. Među njima bude ambasadora, predstavnika Međunarodne zajednice s te regije, ali i predstavnika Izvršne i Zakonodavne vlasti iz Foče. Druženju prisustvuju ugledni znanstvenici i profesori fakulteta, među kojima su najčešće prof. dr. Munib Maglajlić, prof. dr. Hasan Balić, prof. dr. Šaćir Filandra, prof. dr. Senadin Lavić, visoki dužnosnici u oružanim snagama Armije BiH, umirovljeni Zaim Bešević i Osman Džamalija, prisustvuju i mr. Ćeman Delić, mr. Zahid Bešević i ing. Rešid Alihodžić i dr.

− *Povratak u Foču nakon dvadeset i jedne godine*

U grad Foču se nakon dvadeset i jedne godine vratila porodica Mezbur s dvoje maloljetne djece. Stariji sin pohađa prvi razred srednje Tehničke škole, a njegov mlađi brat ide u peti razred Osnovne škole. Njihovi roditelji nisu zaposleni, te je "Preporod" u Foči preuzeo obavezu

stipendiranja učenika koji ide u srednju školu. Prva sredstva obezbijedile su porodice Balić i Hotović, a odmah je pristigla pomoć od prof. dr. Muniba Maglajlića, Nerke Hatibović Arslanagić i Faruka Avdagića. Tako su obezbijeđena sredstva za jednogodišnju stipendiju.

− *Ostale aktivnosti*

− U januaru je BZK "Preporod" iz Foče u saradnji sa TV Hayat i njihovom humanitarnom emisijom *Ispuni mi želju* učestvovao u akciji zbrinjavanja povratnice M. Hasanagić s kravom i štalom. Povratnica je, nažalost, poslije nekoliko mjeseci preselila na Ahiret.

− U julu smo organizirali iftar u Foči, gdje je bilo 112 zvanica, do sada četvrti organizirani iftar.

− U septembru smo imali prijem kod turskog ambasadora i tom prilikom smo ih upoznali s našim aktivnostima i radom zajednice u Foči. Ambasador je obećao da će nas posjetiti u 2015. godini.

− Održali smo dva sastanka sa LOT timom koji je stacioniran u Foči i tom prilikom razmotrili situaciju povratka i življenja u Foči. Oni su zadovoljni našim načinom rada koji obavljamo u Foči te su nam preporučili da tako nastavimo.

− "Preporod" podsjeća nadležne u državnim institucijama i Islamskoj zajednici da imaju u vidu da su sve ili gotovo sve vjerske objekte i groblja koja su uređena, obnovili, uz skromnu pomoć Islamske zajednice, uglavnom Fočaci. Tako da bi svaka finansijska pomoć povratnicima u Foči dobrodošla.

− BZK "Preporod" u Foči nema svojih prostorija te je vidljivo nerazumijevanje općinske vlasti Foče da nas uvrste u općinski budžet. Da apsurd bude veći, načelnik Općine je ujedno predsjednik srpske "Prosvjete" u Foči, te se za njih uvijek izdvajaju sredstva iz budžeta, pa se pitamo: je li to diskriminacija? Načelnik takvim ponašanjem neće ugasiti BZK "Preporod" u Foči, naprotiv, to će nam dati veći motiv da budemo ustrajniji u našem radu za dobrobit svih Fočaka.

Predsjednik
Ismet Hotović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf

Kao i proteklih godina, i 2014. je za BZK "Preporod" Gornji Vakuf bila uspješna, ali i u znaku humanitarnih akcija. U proteklom periodu težili smo ka poboljšanju svog rada pa smo za potrebe rada svojih sekcija nabavili ozvučenje putem projekta PAZ. Zahvaljujući materijalnoj pomoći Fondacije za bibliotečku djelatnost Sarajevo, realiziran je projekt "Dopunjavanje fonda biblioteke", koji je povećao fond u biblioteci za još 131 novo izdanje.

Članovi Humanitarne organizacije "Mladi mjesec" Zürich realizovali su još jednu humanitarnu akciju.

Zahvaljujući pomoći pojedinaca i organizacija, mladom muzičaru Isa Bašincu poklonili su muzički instrument korg pa-600. BZK "Preporod" Gornji vakuf je jedna od organizacija koja je učestvovala u realizaciji ovog humanog gesta. Kao znak zahvalnosti za nesebičnu

pomoć tokom svih godina postojanja Humanitarnog udruženja "Mladi mjesec", rukovodstvu BZK "Preporod" Gornji Vakuf je uručena posebna zahvalnica te muzičkoj sekciji BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

Organizovane su razne manifestacije i posjećeni gradovi u Bosni i Hercegovini i Sloveniji

− U ponedjeljak, 06. januara, u Kino sali Ilijaš održano je "Veče sevdaha i folklora", manifestacija humanitarnog karaktera. Naime, sav prihod od prodaje ulaznice poklonjen je Mirnesu Džanki i Nini Pašić. Inače, ovoj manifestaciji su se odazvali: Šaćir Ameti, Elvedina Šehić, Alem Dizdar, Elmedin Kadrispahić, Enes Fazlić, KUD Vogošća, BZK "Preporod" Gornji Vakuf, KUD Igman Hadžići, KUD Visoko, te naravno domaćin BZK "Preporod" Ilijaš.

− Nakon gostovanja na našem 6. Festivalu Ilahija i Kasida Gornji Vakuf 2013, hor "El-Emin" koji zajedno sa KUD "Emina" čini dio Džemata Celje iz Slovenije, uputio je poziv BZK "Preporod" Gornji Vakuf za druženje i posjetu njihovoj zajednici od 17. do 20. januara 2014. godine. U programu druženja nazvanog "Bosansko sijelo", osim domaćina: hora "El-Emin" i KUD-a "Emina" iz Celja, članovi Folklorne sekcije BZK "Preporod" predstavili su se spletom igara.

− Članovi Društva su bili u posjeti Džematu Graz u Austriji. Naše odredište je bilo vakufsko zemljište u Laubsgassenu u Grazu, gdje se planira graditi Islamski centar. Nakon toga smo se zaputili prema starom Mesdžidu, gdje smo se pridružili mektebskoj prezentaciji o Poslanicima (Sulejman a.s.). Nakon podne namaza predsjednik Alija Filan je prisutnima u kratkim crtama predstavio rad našeg Društva i njegovih članova, a tako je uradio i Enes ef. Omerović, glavni imam MIZ Gornji Vakuf-Uskoplje koji je rekao nekoliko riječi o važnosti ovakvih posjeta. Organizovan je ručak i posjeta znamenitostima ovog lijepog grada.

− Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, održana je Svečana akademija na kojoj su učestovali HKD "Napredak" Uskoplje i Narodni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

− Folklorna sekcija BZK "Preporod" Gornji Vakuf je učestvovala na smotri folklora u okviru 504. "Dana Ajvatovice" u Bugojnu, 18. juna 2014. godine. Organizator ovog događaja je Gradski folklorni ansambl "Bugojno". Četrnaesta smotra folklora "Ajvatovica 2014." održana je 18. juna u Sportskoj dvorani Kulturno-sportskog centra. Osim folklorne sekcije BZK "Preporod" Gornji Vakuf po jednu koreografiju su izvela i brojna kulturno-umjetnička društva iz mnogih gradova Bosne i Hercegovine. Ljubitelji folklora su mogli uživati u koreografijama folklorne grupe NVO "Sunce", nastupu članova Dječijeg ansambla GFA "Bugojno", koreografiji članova KUD "Hasan Kjafija Pruščak" iz Prusca, Folklorne sekcije BZK "Preporod" Gornji Vakuf, KUD "Duvanjski biseri" iz Tomislavgrada, KUD "Nakib Abdagić Kiban" iz Donjeg Vakufa, KUD "Turbe" iz Turbeta, KUD "Karaula" iz Karaule, KUD "Neretva" iz Jablanice, KUD "Visoko" iz Visokog, KUD "Blagaj" iz Blagaja i KUD "Saobraćajac" iz Sarajeva.

− BZK "Preporod" Gornji Vakuf, KUD Stari grad Jajce i JU "Centar za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf-Uskoplje" organizovali su humanitarni koncert za Jajčanina Samira Santru Lončara, 19. novembra 2014.godine.

− U organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf u Centru za obrazovanje i kulturu, od 13. do 15. juna 2014. godine, i ove godine je upriličen 7. Međunarodni festival ilahija i kasida "Gornji Vakuf 2014". Festival je prvi put održan 2008. godine i postao je tradicionalna i najjača manifestacija u našem gradu i Kantonu. Uvršten je u Strategiju

razvoja Općine Gornji Vakuf-Uskoplje i turističku ponudu Turističke zajednice Srednjobosanskog kantona. Nosilac i vlasnik projekta je BZK "Preporod" Gornji Vakuf. Osim navedenih organizatora, u realizaciji učestvuje još 50-ak mladih članova Društva (polaznika osnovnih i srednjih škola, studenata i mladih profesora).

Glavni ciljevi Festivala su: afirmiranje amaterskog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini; afirmiranje mladih i stvaranje uslova za njihovo kreativno djelovanje; održavanje tradicije i običaja naroda Bosne i Hercegovine; afirmiranje univerzalnih ljudskih vrijednosti; poboljšanje turističke ponude naše Općine; Na ovogodišnjem 7. Festivalu Ilahija i kasida publici i žiriju se predstavilo devet mladih solista iz različitih krajeva Bosne i Hercegovine i inozemstva. Tročlani žiri u sastavu Aida Cerić, Omer Čaluk i Husein Šljivo odlučili su da je pobjednik solist ovogodišnjeg Festivala sjajni Benjamin Redžić iz Gornjeg Vakufa koji se predstavio ilahijom "Smiraj srca mog". Drugo mjesto je pripalo izuzetnoj Amini Ribo iz Travnika, dok su treće mjesto podijelile solistice Almedina Zahirović iz Donjeg Vakufa i Amina Gušić iz Sapne. Tradicionalno u prvoj noći Festivala predsjednik BKZ "Preporod" je uručio zahvalnice sponzorima i partnerima Festivala. Zahvalnice su uručene i istaknutim članovima BKZ "Preporod". Na drugoj večeri Festivala ilahija i kasida neafirmisani horovi su se takmičili za titulu najboljeg hora i pobjednika Festivala. U takmičarskom dijelu publici i žiriju se predstavilo šest horova: Hor Malkan Čauš iz Brodareva (Prijepolje, Srbija), Horm El-Kamer iz Mostara, VIS Merak iz Sapne, Hor Asocijacije žena Nur iz Gornjeg Vakufa, Hor Bedr iz Zenice te Hor Dejn iz Banje Luke.

Prema odluci žirija, prvo mjesto je pripalo Horu El-Kamer Medžlisa IVZ Mostar koji su s dvije numere osvojili i publiku i žiri. Drugo mjesto je pripalo Horu Dejn iz Banja Luke, dok je treće mjesto pripalo Horu Malkan Čauš iz Brodareva (Prijepolje Srbija). Nakon uspješnog nastupa članovi benda "Divanhana" su potpisivali svoj novi CD, a sav prihod od prodanih CD-ova ide u humanitarne svrhe za pomoć ugroženim poplavljenim područjima i za pomoć Udruženju roditelja djece i omladine s posebnim potrebama "Pčelica".

Zbog vanredne situacije na području naše Bosne i Hercegovine, a koja je nastala kao rezultat poplava, Izvršni odbor BZK "Preporod" Gornji Vakuf je odlučio sljedeće: prikupljena sredstva od ulaznica 7. Ferstivala ilahija i kasida Gornji Vakuf 2014 i "Večeri sevdaha", koji održani od 13. do 15. juna 2014. godine, preusmjereni su u sljedeće svrhe: pomoć ugroženim građanima/povratnicima u Janji kod Bijeljine i Udruženju roditelja djece i omladine s posebnim potrebama "Pčelica". Akciji su se pridružile i mnoge škole, ustanove, udruženja i osobe s područja našeg grada. Predstavnici BZK "Preporod" Gornji Vakuf su obišli poplavljena područja Janje i uručili prikupljena sredstva humanitarnoj organizaciji MZ Janja.

− U Janji se ove godine, po deseti put, održale "Ljetne večeri", na kojima BZK "Preporod" redovno učestvuje na svečanom otvorenju zajedno s KUD "Mula Alija Sadiković" iz Janje, Kalesije, Orašja. Ova je manifestacija pokrenuta prije deset godina, kao doprinos kulturnom životu Bošnjaka ovog dijela BiH, a sastojala se, u najvećoj mjeri, od javnih tribina, promocija knjiga i izvornog stvaralaštva.

− U okviru tradicionalne kulturno-sportske manifestacije: "Dani otpora Privor 1992 – Dani slobode Privor 2014", organizovane od UG "Bolja budućnost" Privor, 08. augusta 2014. godine upriličeno je VI "Veče bošnjačke kulture" na kojoj je učestvovalo i naše društvo.

– Organizirali smo promociju zbirke poezije *Stranac u okovima ljubavi* autora Ešrefa Hadžića, u sklopu svečanosti proslave Dana Općine Gornji Vakuf-Uskoplje, u JU Centar za obrazovanje i kulturu.

– Svečanom sjednicom Općinskog vijeća Gornji Vakuf-Uskoplje, koja je održana 01. oktobra, završen je sedmodnevni program obilježavanja Dana općine Gornji Vakuf-Uskoplje, u kojem su tradicionalno nastupili BZK "Preporod" i HKD "Napredak".

– Grad se može pohvaliti da je iz štampe izašla prva knjiga Saudina Cokoje, koji je aktivni član našeg društva, naslova *Oživimo srca, oplemenimo duše*.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

– Izložba slika za Dan nezavisnosti 1. marta na terasi Osman-kapetanove medrese u Gračanici u trajanju od sedam dana na kojoj su učestvovali članovi "Preporodove" – Galerije u Gračanici.

– Izložba članova "Preporoda" na sajmu "Grapos expo" u Gračanici u trajanju od četiri dana. Učestvovali su sljedeći slikari: Refka Čajić, Enes Imamović, Emina Ibrahimović, Azra Đogić, Jasna Agić, Hedija Žunić i rezbar Alija Dervišević. Izloženi su raznovrsni ručni radovi: vez, keranje, heklanje i druge rukotvorine Galerije.

– Pjesničko veče članova "Preporoda" sa sljedećim učesnicima: Jakub Džafić, Amir Mašić, Nisveta Kantardžić, Muhidin Bećirević, Fikret Ahmedbašić, Edin Mujanović i drugi.

– Izložba slika i drugih radova s nazivom "U susret ramazanu" u trajanju od sedam dana održana na terasi Osman-kapetanove medrese skoro svih članova koji su uključeni u izradu ručnih radova i slikanja.

–Edukacija mladih učenika i odraslih osoba iz likovne i drugih umjetnosti: slikanje, dekubaž, vez, keranje, drvo-rezbarski radovi (četiri vikenda u toku ljeta).

– Književni susreti u Srebreniku u organizaciji Fikrete Jahić sa učešćem devet pjesnika iz "Preporoda" u Gračanici.

– U okviru manifestacije "U susret Bajramu" otvorena je stalna postavka ručnih radova i rezbarenih predmeta u Kući sevdaha u Sarajevu.

– Članovi "Preporoda" su učestvovali na likovnim kolonijama koje su organizirale sljedeće ustanove: "Preporod" Živinice, Bosanski kulturni centar, "Preporod" Kladanj, Međunarodna ženska likovna kolonija u Livnu i Galerija Art-Mit.

– Izložba slika članova Udruženja likovnih umjetnika Tuzlanskog kantona u BKC u Tuzli.

– Proljetna izložba od 15. do 30. aprila 2014. godine na kojoj je učestvovalo sedam članova "Preporoda" iz Gračanice.

– Izložba slika rezbarenih predmeta tradicionalnih bosnjačkih nošnji i drugih ručnih radova u Brčko Distriktu.

Predsjednica
Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

U 2014. godini, nažalost, bilo je velikih problema u smislu finansiranja Društva, te nismo ispunili sve predviđene zadatke obuhvaćene planom rada za prošlu godinu.

Najveće razočarenje uslijedilo je od Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona (ZOD-a TK), jer nismo dobili niti jednu tranšu predviđenu Budžetom TK za 2014. godinu. Uprkos svim poteškoćama, a najviše zahvaljujući Općini Gradačac i drugim donatorima, uspjeli smo ispuniti sljedeće aktivnosti:

– U januaru i martu 2014. godine BZK "Preporod" je ustupila prostorije učenicima MŠC "Hasan Kikić" za postavke izložbe fotografske i literarne sekcije, te sekcije modnih kreacija i šivanja.

– Dvadeset prvog februara 2014. godine dr. Esad Zukić je, na temelju svoje knjige, održao predavanje *Prilozi historiji zdravstva u Gradačcu od 1888–1992. godine*.

– U junu je BZK "Preporod" u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Gradačac upriličio tradicionalno *Predramazansko sijelo* s dva sadržaja: o blagodatima mubarek mjeseca ramazana govorio je mr. Nusret ef. Kujraković; u zabavnom dijelu programa učestvovali za zavičajni interpretatori ilahija i sevdalinki: Mediha Kujraković, Refija Husejnagić, Muhamed Čostić, Huso Kadić, Benjamin i Jasenko Inkić. Program je vodila Kadira Abdulahović.

– U saradnji UGM "Sumejja", 30. jula 2014. godine, upriličili smo Bajramsko sijelo s prigodnim sadržajem i učešćem KUD "Zmaja od Bosne". Voditelj programa bila je predsjednica Mejasa Subašić.

– U okviru manifestacije Gradačački književni susreti, koji su ove godine, zbog vremenskih nepogoda odgođeni za oktobar, BZK "Preporod" je priredio izložbu Udruženja likovnih umjetnika "Likum" Brčko Distrikt BiH naziva "Savski cvijet". Osim domaćina, o umjetničkom djelu desetorice slikara govorili su Zvonimir Marić i Jusuf Muharemović, članovi Udruženja. Tom prilikom su dodijeljene nagrade učenicima osnovnih škola koji su učestvovali na Likovnom perfomansu organizovanom u Gradskom kinu. Sadržaj GKS nastavljeni su u prostorijama "Preporoda" zbog neizvjesnih vremenskih prilika promocijom knjige *Inkapsulirana tijela* autora Nedžada Ibahimovića i druženjem s književnicom Jagodom Iličić, dobitnicom nagrade Mali Princ.

– Povodom obilježavanja Dana općine Gradačac u "Preporodu" je realizirana promocija knjige *Na kapiji Posavine* koju su na temelju podataka uradili Raif Omeragić, prof. i novinar Džemal Delić, a najviše je posvećena dobitnicima Zlatnog ljiljana. Knjigu su prisutnima predstavili Sead Osmanović, predsjednik Udruženja, ratni načelnik Ševko Mešanović i Džemal Delić. Bili su ovo konkretni sadržaji, međutim, Izvršni odbor je činio napore da se i pored općih otežavajućih okolnosti "Preporod" održi i dalje kao nosilac bošnjačke kulture i tradicije te smo štampali historijski vrlo značajnu knjigu *Vakuf begovske porodice Gradaščević* autora mr. Nusreta Kujrakovića. Sredstva su objezbijeđena donacijom živućih Gradaščevića, članova "Preporoda" i donacijom Općine. Počevši još od 2012. godine na osnovu nekoliko dopisa "Preporoda" je u izvještajnom periodu oslobođen od plaćanja zakupnine prostora, što je olakšavajuća okolnost, jer bi inače zbog umanjene tranše iz budžeta "Preporodova" aktivnost došla u pitanje.

BZK "Preporod" je udruženje koje promovira, prikuplja i njeguje vrijednost zavičajnih pisaca, slikara i pjesnika pa je s tim ciljem Izvršni odbor donio zaključak, a na osnovu davno

zacrtanog cilja, da se obezbijede sredstva za ustanovljenje Galerije "Ibrahim Bilajac" u prostoru "Preporoda". Pošto nismo u mogućnosti otkupiti umjetnine (skulpture i slike), upućen je dopis nadležnoj općinskoj službi da u Budžetu obezbijedi neophodna sredstva, jer nećemo i ne želimo dozvoliti da naš jedini akademski vajar, rahmetli Ibrahim Bilajac ode u zaborav sa svojim umjetničkim djelima. Realizacija ovog Projekta nije još izvjesna, ali se nadamo da će naići na razumijevanje, jer je to u interesu svih, kako bi očuvali identitet grada u kojem su se rađali priznati umjetnici.

Drugi projekt koji je također u toku jeste učešće u nacrtu Strateškog plana Općine Gradačac za narednih pet godina. "Preporod" je u njemu zacrtao četiri projekta:

1. Izgradnja Turbeta Husein-kapetanu Gradaščeviću;

2. Obezbjeđenje adekvatnog prostora u budućem Kulturnom centru, kako bi uz postojeći autentični namještaj i biblioteku "Preporod" i dalje bio reprezentativno mjesto kulture, tradicije i bošnjačkog identiteta;

3. Stalna postavka izložbe slikarskih i vajarskih radova akdemskog skulptora Ibrahima Bilajca. Usput ćemo napomenuti da se BZK "Preporod" 15. maja 2014. godine s ovim projektom prijavio na Javni poziv iz Budžeta Federalnog ministarstva za kulturu i sport;

4. Štampanje knjige *Vakuf begovske porodice Gradaščević,* što je jedino i realizirano.

Izvršni odbor ima još u planu predložiti Općinskoj komisiji preimenovanje Trga Alije Izetbegovića u Trg Husein-kapetana Gradaščevića, što je logično, jer njemu i pripada, te da se neka ulica nazove imenom Džemala Bijedića ili još nekog zaslužnog građanina Gradačca i šire.

Ovo je prilika da se zahvalimo svim građanim koji su na bilo koji način doprinijeli radu "Preporoda", a među njima su, svakako, naši zavičajni pisci, drugi umjetnici i entuzijasti, posebno muzičari i interpretatori koji su se uvijek odazivali i uljepšavali "Preporodove" sadržaje.

Međutim, uzimajući u obzir aktuelnu političku situaciju u BiH, BZK "Preporod" treba da postane kulturno-istraživačka institucija koja će putem tribina, debata i predavanja više brinuti o bošnjačkoj budućnosti, naravno uz poštovanje ostalih institucija, jer samo tako možemo ojačati identitet bošnjačkog naroda.

U zaključku ovog izvještaja može se konstatovati da BZK "Preporod" ima volju, sposobnost i prostorne uvjete da i dalje bude stjecište zbivanja za napredak u kulturi i očuvanju tradicije BiH, posebno u svom Gradačcu. Ali, finansijske mogućnosti, naročito u posljednje dvije godine, sputavaju djelokrug aktivnosti. Ovo je prilika da istaknemo i na taj način institucijama, pojedincima i menadžmentu pojedinih firmi, jer su svojom finansijskom potporom omogućili realizaciju određenih sadržaja, a to su:

Općina Gradačac, IMK "Kula" Gradačac, "Eurotrans" d.o.o. – direktor Hasan Nezić, "Wagner Automotiv" – direktor Mirsad Pešatlić, "Henezar" – direktor Hasib Rabić, Medžlis IZ Gradačac, Porodice živućih Gradaščevića, prof. Azra Zukić, Monika Salamoni – HO "Bos-it" Gradačac, Nusret Klopić, Zumruta Gradaščević, Zoran Dragičević, akademski slikar iz Brčkog, Emin Skomorac, akademski slikar iz Zenice.

– Udruženje građana *Zdravo starenje* održalo je predavanje 8. decembra 2014. godine o temi "Pluća i plućne bolesti". Predavač je bio dr. Mensur Hadžibeganović iz Tuzle.

– Dvadeset prvog novembra održana je 6. Izborna skupština općinskog društva BZK "Preporod" Gradačac. Za predsjednicu je izabrana Nadira Pamuković, pravnica, a za dva

potpredsjednika dr. Esad Zukić i Raif ef. Huskić. Predsjednica Nadzornog odbora Kadira Abdulahović, nastavnica; Predsjednica Savjeta Sadeta Subašić, prof.

Na ovoj Izbornoj skupštini uručeno je priznanje Muhamedu Begi Gradaščeviću, osnivaču i prvom predsjedniku Općinskog društva "Preporod" i sadašnjem počasnom predsjedniku "Preporoda", za aktivan rad u "Preporodu".

Također, uručena je plaketa velečasnom župniku Miroslavu Agustiniju za uspješnu saradnju HKD "Napredak" i "Preporoda".

Plaketa je uručena i ženskom vokalnom ansamblu KUD "Gradačac", predvođenom prof. Damirom Kukuruzovićem

Predsjednica
Nadira Pamuković

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Hadžići

BZK '"Preporod"' Općinsko društvo Hadžići je svoj rad i u 2014., četvrtoj godini zaredom, obavljao bez finansijske podrške iz općinskog budžeta, što je rezultat bezrazložne i samovoljne odluke načelnika Općine Hadžići Hamde Ejubovića. Bez finansijske podrške, radili smo u vrlo teškim uslovima s minimalnim aktivnostima. Jedino su režijski troškovi bili redovni, ali i uredno plaćani iz ličnog budžeta predsjednice Društva. Za nas je vrlo značajno, i to moram istaći, da je protekla godina bila jubilarna: punih 20 godina "Preporod" živi i radi s više ili manje intenziteta, ponosno ostaje i opstaje, odolijeva nedaćama, stamen, prkosan i s nanovo nadolazećom snagom i jačinom volje rijetkih pojedinaca da, poput feniksa, ponovo mu daju atribut neprikosnovenosti u lokalnoj afirmaciji kulture bošnjačkog naroda.

Iako vrlo skromno, tokom 2014. godine su organizovane sljedeće aktivnosti:

− 20. aprila navečer je, u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture '"Preporod", otvorena izložba slika autora Envera Buže, koji trenutno živi i radi u Holandiji. Nakon izložbe slika održano je i poetsko veče na kojem su, između ostalog, govorili književnik i publicist Mustafa Smajlović i mr. Sifet Fazlić. Predstavljene su knjige Rahime Halimanović *Put u nepoznato*, Salema Šehovića *Narod mog vremena* i Džemala Softića *I kad odem, ostaću*. Jedan od portala je povodom ove izložbe zabilježio sljedeće:

U nedjelju navečer je u Hadžićima, u organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", otvorena izložba slika autora Envera Buže, koji trenutno živi i radi u Holandiji. Bužo je rođeni Hadžićanin, a ratni vihor odnio ga je u zemlju ruža i lala. Njegove slike "govore" o običnom čovjeku, o starim običajima, ljudima, nekadašnjim sokacima, ašikovanju ispod pendžera, o prirodi… Bužo je, kako je rekao jedan likovni kritičar, na platno preslikao dušu čovjeka, on govori o njemu, s njim, o njegovom životu. Isto tako, njegove slike "pričaju" s potocima i livadama. Slike govore o plemenitim životinjama, velikoj ljubavi čovjeka i njih. Bužo slika i svoj rodni Osenik, mjesto s puno livada, kuća, šume, zelenila… Prirodne datosti svog mjesta nadilaze ustaljenost razumijevanja lijepoga u prirodi i uzdižu se gotovo do mističnog. I teško je naći čovjeka koji nije poželio da se nađe u tom prostoru, da ga doživi u njegovoj izravnosti i proživi bar jedan magnoveni trenutak....

− Sedmog oktobra održana je promocija knjige *Dođi, vidi, pričaj dalje − Bosna i Hercegovina −*

30 nezaboravnih destinacija u Turskom kulturnom centru u Sarajevu. Uvodnu i pozdravnu riječ uputio je Cihad Erginay, ambasador Turske u BiH. U promociji knjige su učestvovali: Zehra Mustoo kao moderator, Adnan Kaljanac u ime Turističke agencija M97-tours, Kasim Džajić u ime Neretva rafting, Plaža Džajića buk, Alen Velagić u ime Balkan Crowd Funda (Invest in Bosnia) i Amel Salihbašić, autor i izdavač knjige. O ovoj promociji mediji su zabilježili sljedeće:

Knjiga Amela Salihbašića "Dođi, vidi, pričaj dalje − Bosna i Hercegovina − 30 nezaboravnih destinacija", predstavljena je večeras u Turskom kulturnom centru u Sarajevu. Radi se o knjizi koja sadrži 30 poglavlja od kojih su dva posvećena gradovima Mostar i Sarajevo. Preostalih 28 poglavlja obuhvataju područja širom BiH. Knjiga sadrži opis atraktivnih lokacija i znamenitosti po kojima su pojedina područja poznata, a sadržaj upotpunjuju kvalitetne fotografije. Na početku poglavlja je mapa područja. Autor Salihbašić je kazao da je fasciniran ljepotama BiH, a knjiga je nastala iz želje da i drugima, posebno ljudima iz inozemstva, približi te ljepote kojima obiluje BiH i motivira ih da posjete ovu državu. Turski ambasador u BiH Cihat Erginay kaže da se iz te knjige može mnogo naučiti o BiH te ističe da mu upravo ta knjiga pomaže da se detaljno informira o znamenitostima u ovoj državi koju, zajedno sa suprugom, obilazi korak po korak. Istaknuo je da je knjiga prevedena na turski jezik što će, kako je kazao, koristiti turistima iz Turske kojih ima sve više u BiH.

Iako veoma skromni, ovi programi su organizovani da bi se kontinuitet rada "'Preporoda'" održao i uprkos svemu dokazalo da samo zajedno bolje razumijemo potrebu za održanjem kulture u našoj sredini, uz nadu da će biti bolje.

Predsjednica
Zehra Mustoo

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Ilijaš

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Ilijaš u izvještajnom periodu realizovalo je većinu aktivnosti predviđenih programom rada za 2014. godinu. Također, važno je istaći i određen broj vanprogramskih aktivnosti, koje su uspješno realizovane. U daljem tekstu dajemo detaljan pregled aktivnosti po oblastima.

Rad sekcije Društva

Od sekcija koje djeluju pri našem općinskom društvu i ove godine najviše aktivnosti imao je Ansambl "Preporod", koji je i glavni nosilac većine kulturnih manifestacija koje organizira društvo. Ansambl ove godine bilježi značajne nastupe kako u Bosni i Hercegovini, tako i izvan granica domovine od kojih izdvajamo:

− Dvanaestoj januara, nastup u Visokom na koncetu "Salavat tebi Poslaniče"
− Četrnaestog juna, koncert "U susret ramazanu" Wien (Austrija)
− Četrnaestog juna, nastup Folklornog Ansambla na smotri folklora u Ključu
− Dvadeset prvog i 22. juna, koncert "Svečano otvorenje džamije u Linzu, Austrija

− Dvadeset četvrtog juna, koncert ilahija i kasida u sklopu manifestacije "Vogošćanski dani 2014"

− Dvadeset petog juna, koncert ilahija i kasida "U susret ramazanu" u sklopu manifestacije "Ilijaški dani 2014" –

− Prvog septembra, nastup povodom otvorenja Osnovne škole u Starom Ilijašu

− Drugog oktobra, nastup u Živinicama

− Četvrtog oktobra, Bajramsko sijelo džemat Oberhausen Njemačka

− Petog oktobra, Bajramski program u džematu "Bošnjak"u Arnhemu, Holandija

Aktivnost "Preporodove" biblioteke

Biblioteka BZK "Preporod" Ilijaš osnovana je 2009. godine odlukom Izvršnog odbora Društva. Od tada bilježi stalni porast broja naslova. Knjige i druge publikacije se nabavljaju uglavnom iz sredstava Općinskog društva, prilozima Biblioteke instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" te prilozima simpatizera i građana. Aktivisti Društva u saradnji sa KSC i Radio Ilijašem su u septembru 2014. godine realizirali promociju knjiga *Stranac u okovima ljubavi* novinara i publiciste Ešrefa Hadžića, a u oktobru 2014. godine promociju knjiga *Pacijent* i *Tihe likvidacije* novinara i publiciste Mugdima Galijaševića. Pomogli smo štampanje knjige našeg Ilijašanina Ešrefa Šehića naslova *Zar nije prošlo vrijeme ruža*.

Organizaciona pitanja

− Šestog januara, uspješno smo realizovali humanitarni koncert "Veče sevdaha i folklora"

− U skladu sa Statutom BZK "Preporod" i drugim organizacionim aktima, u maju 2014. godine, održana je Izvještajna skupština društva.

− Dvadeset osmog decembra, uspješno realizovan osmi po redu tradicionalni koncert duhovne muzike "Veče najljepših iliahija i kasida" u Ilijašu. Na koncertu su učestvovali Latif Močević, Armin Muzaferija, haf. Aziz Alili, Ahmed Alili, Orhan Cakmak, El-Fatih - Ilijaš i domaćin koncerta Ansambl "Preporod".

Predsjednik
Adem Alić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jablanica

U izvještajnom periodu, organi Društva održali su 13 sjednica Izvršnog odbora, a održano je i mnogo konsultativnih i radnih sastanaka. Na sjednicama je raspravljano o aktuelnoj problematici u radu društva te planovima, aktivnostima i programima rada u aktuelnom periodu. Izvršnom odboru su redovno dostavljani finansijski i konačni izvještaji o provedenim aktivnostima i realizovanim projektima. Kao i svake godine, BZK "Preporod" Jablanica je i 2014. održao i realizovao mnoge projekte i aktivnosti te učestvovao u kulturnim dešavanjima u našem gradu. Od ukupno pet projekata apliciranih kod Općine Jablanica ("Mali šlager", "Veče sevdaha", "Obnova biblioteke", "Pomoć polaznicima škole harmonike" i "Škola slikanja") jedino je projekt "Pomoć polaznicima škole harmonike" odobren od Općine Jablanica. Za taj projekt su tražena finansijska sredstva u iznosu od 1000 KM, a budžetske linije su:

− Oslobađanje od plaćanja mjesečne članarine za "Školu hrmonike" za šestero članova ove škole, u periodu od ukupno četiri mjeseca u iznosu od 960 KM (isplaćivanje voditelja škole);

− Nabavka notnih zapisa, olovaka te sokova za osvježenje za projekt "Veče sevdaha" (nastup harmonikaša orkestra BZK "Preporod" Jablanica). Ovaj projekt je uspješno realizovan, zaključno s novembrom 2014.

Osim navedenog, realizovano je i mnogo drugih projekata te kulturnih, društvenih i obrazovnih aktivnosti, među kojima su:

− Izložba umjetničkih radova povodom Dana Općine 22. februara
− Veče sevdaha u augustu
− Mali šlager u oktobru

Redovni projekti koji se održavaju tokom cijele godine, pa i 2014., jesu: Škola harmonike i Škola skijanja.

U oktobru smo, prema Fondaciji za bibliotečku djelatnost Sarajevo, aplicirali projekt "Obnova biblioteke/kancelarije", u kojem su tražena finansijska sredstva u iznosu od 2.800,83, a utrošci ovih sredstava su trebali biti sljedeći: nabavka računara i monitora, nabavka telefax uređaja, nabavka regala s odgovarajućim policama i ladicama, prevoz namještaja, dovoz računara, monitora i telefax-a, angažovanje redara za sastavljanje namještaja. Dio apliciranog projekta je odobren, odnosno odobrena je nabavka regala i polica za knjige i arhivu u iznosu od 1.743,00 KM. Implementacija projekta počet će nakon uplate sredstava iz Fondacije za bibilotečku djelatnost.

Projekti koje smo planirali, a nismo uspjeli realizovati zbog finansijskih i drugih faktora, jesu: ljetna likovna kolonija, "Pisci u našem gradu", kurs engleskog jezika, škola bubnja-sekcija udaraljke, obnova kancelarije (računar, monitor, telefax uređaji).

Početkom februara naredne godine počinje realizovanje projekta "Kurs turskog jezika", koji organizujemo u saradnji s Turskim kulturnim centrom "Yunus Emre" Mostar.

Predsjednik
Resul Čilić

BZK "Preporod" − Oćinsko društvo Kladanj

Općinsko društvo BZK "Preporod" u Kladnju je u 2014. godini nastavilo s realizacijom programskih zadataka na raznim poljima kulture, umjetnosti, prosvjete, koristeći se metodama koje su do sada davale dobre rezultate i svojim radom još jednom potvrdilo ideju davanja za opće dobro.

Kontekst rada kladanjskog "Preporoda" na ozbiljenju i razvijanju bošnjačke kulture u prošloj godini umnogome je određen teškim finansijskim stanjem u zemlji. "Preporod" je djelovao u uvjetima globalne finansijske krize, a koja se u Bosni i Hercegovini naročito osjetila u oblasti kulture, gdje su bile najveće i najdrastičnije uštede. Nepobitna je činjenica da je i pored finansijskih i drugih nepovoljnih okolnosti "Preporod" u Kladnju radio i više nego što je mogao u ovim teškim prilikama. "Preporod" je i u protekloj godini intenzivirao

aktivnosti na promoviranju kulturnih vrijednosti i interesa Bošnjaka, nastojeći da sve ono što je "Preporod" i njegove neupitne vrijednosti razvija i dalje. Ne svjedoče o tome samo sadržaji i aktivnosti koje će biti spomenute u izvještaju nego i sve ono što "Preporod" svih ovih godina neprekidno radi. Zahvaljujući ozbiljnosti, nesebičnom radu i požrtvovanju ljudi okupljenih oko promoviranja i unapređenja programskih načela "Preporoda", društvo u Kladnju iz godine u godinu potvrđuje opravdanost svog postojanja. Program rada i projekti kojima smo aplicirali na Javne pozive, odnosno njihova realizacija umnogome su odredili unutarnju dinamiku naših redovnih aktivnosti.

Prateći naše važne godišnjice, obilježavanje značajnih datuma, događaja i ličnosti, učestvovali smo u obilježavanju 21. godišnjice osnivanja Prve muslimanske podrinjske brdske brigade, koja je zajedno s kladanjskom 121. brdskom brigadom u odbrani naših prostora dala častan i nemjerljiv doprinos. "Preporod" već tradicionalno godinama daje svoj doprinos učešćem u Svečanoj akademiji, času sjećanja na dane rađanja čuda bosanskog otpora.

– Manifestaciji "Izbor sportiste 2013. godine" poseban pečat dao je nastup folklornog ansambla "Preporoda" koji je zaigrao autentične narodne igre s ovih prostora.

– Tokom marta i aprila u saradnji s kladanjskom bibliotekom "Preporod" se uključio u kampanju promovisanja knjige, čitanja, obilježavanja svjetskog Dana poezije, Dana dječije knjige i 23. aprila Međunarodnog Dana knjige, pritom se predstavljajući sa zajedničkim programima: Izložbom knjiga dječije književnosti i Radionicom u dječijem obdaništu Edina Čamdžić "Čitamo naše pisce", A. Hromadžić "Patuljak vam priča". Zajednički program posvećen 2. aprilu Danu Dječije knjige u saradnji sa Osnovnom školom Kladanj, Stupari i dječijim obdaništem. S ciljem uspostavljanja duha saradnje i zajedništva na zajedničkim projektima u manifestaciji obilježavanja 23. aprila Svjetskog Dana knjige, zajedničkim programom predstavili su se pored "Preporoda", Asocijacija srednjoškolaca Lokalni tim Kladanj, Dječije obdanište i Javna biblioteka.

– Kraj aprila obilježilo je vrlo uspješno "Preporodovo veče" organizovano u čast humanitarnih radnika iz Danske (Vezuv Bašić Bašo, Mirsada Deliu, Maj-Britt i Rene Higvarsten), zahvaljujući kojima je uspostavljen humanitarni most s Danskom. Gostima su predstavljeni najljepši sadržaji iz riznice naše duhovnosti – narodne igre ovog kraja, najljepša pjesma srca – sevdalinka, balada *Hasanaginica*, sadržaji kojima "Preporod" uvijek iznova naglašava koliko je važno njegovati istinske vrijednosti naše tradicije i kulture i uvijek im se iznova vraćati.

U ovoj godini održali smo zapaženu tribinu, koja je vrlo važna kao doprinos za izučavanje vlastitog povijesnog sadržaja. Skup je osmišljen kao prostor u kojem su bošnjački intelektualci iznijeli svoje poglede na ovu temu. Tribinom je na svečan način otvorena manifestacija "Dani općine Kladanj", a u njenom radu svoja izlaganja imali su: Abdulah Sidran, Ibrahim Pašić, Dževad Jahić, Senadin Lavić, Sakib Softić, Rusmir Djedović, Muhamed Muhić, glavni imam MIZ Kladanj Enes ef. Hodžić, Rifet Rustemović i predsjednica "Preporoda" Nevzeta Rustemović. Skupu je prisustvovao veliki broj javnih i kulturnih radnika.

– Svečana akademija u povodu Dana općine također je jedan od sadržaja kojima je "Preporod" dao svoj doprinos. Kako je ovo obilježavanje bilo u znaku pjesme, igre i mladih, na svečanom koncertu učestvovali su članovi folklorne, muzičke i recitatorske sekcije društva.

– Društvo je učestvovalo u svečanosti povodom otkrivanja obnovljenog spomen-obilježja istaknutog revolucionara i komuniste Akifa Šeremeta rođenog u Kladnju.

– "Preporod" se posebno angažirao i ove godine učestvovao u sadržajima koji su izvedeni prilikom organizovanih obilazaka na spomen-obilježja šehidima u Gradačcu i na Stanovima kod Kladnja. U programu su učestvovale članice "Preporoda": Lamija Spahić, Amina Kolak, Ajla Avdibašić, Nejra Rustemović, Belma Musić, Nevzeta Rustemović i Sonja Prvulović.

– Nastavljajući svoju programsku zadaću promoviranja bošnjačke tradicije i kulture, "Preporod" je u Srebrenici izveo zapažen program u okviru obilježavanja Dana osnivanja sindikalne škole samostalnog sindikata PPDIVUT BiH u Potočarima i Srebrenici.

– Na poziv udruženja "Prijatelji osmijeha" Bergamo – Italija, "Preporod" se odazvao i gostovao na festivala naziva "Praznik osmijeha", gdje se predstavio sa sadržajima koji promovišu našu tradiciju i kulturu.

– Važno je istaći da je rukovodstvo "Preporoda" prepoznalo važnost praćenja javnih poziva na koje se aplicira s vlastitim projektima. Jedan od bitnih projekata "Preporoda" u prošloj godini je projekt "Dani dijaspore – Kladanj otvoreni grad", čiji je cilj da u partnerstvu s Općinom, udruženjima i asocijacijama iz dijaspore radi na stvaranju povoljnog ambijenta i otvaranja grada prema svojim građanima koji žive izvan prostora BiH, te promociji i razmjeni pozitivnih poslovnih i kulturnih ideja i međusobne saradnje. U realizaciji spomenutog projekta Općina Kladanj kao nosilac projektnih aktivnosti pružila je mogućnost da "Preporod" kao partner učestvuje u organizaciji i relizaciji projektnih aktivnosti. Projekt "Dani dijaspore – Kladanj otvoreni grad" finansiran je od Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. Manifestacija je trajala tri dana, od 11. do 13. augusta. Na zvaničnom otvaranju manifestacije prezentirani su turistički potencijali i prirodne ljepote Općine Kladanj u čemu je učestvovalo JP "Karaula". S ciljem promocije tradicije i ljepote ručnog rada i vrijednih ruku žene bosanske, organizovana je izložba ručnih radova koja je bila izuzetno posjećena. Posjećenost izložbe i velika zainteresovanost građana je dokaz da autentična bošnjačka tradicija ne iščezava i da nije lišena ljubavi i želje za očuvanjem i njegovanjem ovih vrijednosti. Otvaranje manifestacije je upotpunjeno prigodnim programom u izvedbi članova "Preporoda". Drugog dana manifestacije održan je Ekonomski forum i Forum mladih uz učešće uspješnih privrednika iz Kladnja i dijaspore. Uspješna realizacija projekta Dani dijaspore – Kladanj otvoreni grad označila je početak naših nastojanja na otklanjanju problema u vezi s našom dijasporom, te priliku za inicijative s ciljem poboljšanja komunikacije sa dijasporom kao i identificiranje mogućih područja saradnje dijaspore, lokalnih institucija, privatnog sektora te udruženja. Sva naša nastojanja u narednom periodu će biti usmjerena da ova manifestacija postane tradicionalna.

– Drugi također jako bitan projekt u kojemu je "Preporod" bio partner jeste Likovna kolonija. Ovaj projekt je podržan od Omladinske banke Kladanj uz finansijsku podršku Fondacije Mozaik, USAID-a i Općine Kladanj. Pokretanje Likovne kolonije doprinijelo je našim nastojanjima na okupljanju i masovnosti ovog načina umjetničkog izražavanja. Ovaj projekt je jako važan za mlade, jer su incijatori projekta bili članovi "Preporoda" koji su svojim primjerom pokazali kako da se sopstvenim angažovanjem i promovisanjem kulture aktivno uključe u društveno-kulturni život.

Projekt je trajao od 15. do 18. augusta i okupio je 15 slikara iz Bosne i Hercegovine i slikare iz Regiona (Crna Gora). Na ovaj način prikupljene su 22 slike za galeriju, čije otvorenje je u pripremi. Ovim projektom je 30 mladih osoba kroz radionice edukovano o tehnikama slikanja.

– Tradicionalna 11. "Smotra foklora" Kladanj 2014. je projekt kojim "Preporod" iz godine u godinu pruža priliku folklornim ansamblima da predstave svoju folklornu tradiciju i ima plemenit zadatak da pronosi i diže na visoku razinu vrijednost i ljepotu bošnjačke narodne pjesme i igre. Smotra je održana 30. augusta uz učešće: UKUD "Zvonko Cerić" iz Tuzle, KUD "Adem Alić" iz Gračanice, KUD "Tik-tak" iz Olova, KUD "Mladost" Kladanj, KUD "Lipnica" iz Lipnice i domaćin "Preporod" Kladanj.

– "Preporod" je ove godine učestvovao u obilježavanju Međunarodnog dana mira s projektom naziva "Osjeti snagu mira, živi za mir, pleši za mir". Projekt je proveden u okviru projekta PRO-Budućnost, Općina Kladanj je s Općinom Vlasenica jedan od 30 gradova u BiH u kojima se projekt PRO-Budućnost provodi s ciljem izgradnje povjerenja među građanima svih nacionalnosti. Projekt implementira Catholic Relief Services u saradnji s Fondacijom Mozaik, Caritasom Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine, Forumom građana Tuzle i Helsinškim parlamentom građana Banje Luke. U okviru projekta održana je manifestacija u povodu obilježavanja Međunarodnog Dana mira, koja je rezultat saradnje Općine Kladanj, BZK "Preporod", osnovne i srednje škole, Dječijeg obdaništa "Edina Čamdžić" i gostiju iz partnerske općine Vlasenica – učenika srednje škole "Milorad Vlačić". Svi oni zajedno u aktivnostima na izgradnji i promociji mira poslali su poruku mira svim građanima Bosne i Hercegovine: "osjeti snagu mira, živi mir, pleši za mir."

– U okviru projekta Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), PRO-Budućnost, "Preporod" je u saradnji s Općinom Kladanj obilježio 10. decembar – Dan ljudskih prava prigodnim programom kojim je poslao poruke mira i pozvao građane Bosne i Hercegovine i svijeta na mir, suživot i poštivanje ljudskih prava.

– Povodom velikog vjerskog blagdana Hadži-bajrama u Domu kulture upriličena je Izložba slika sa Likovne kolonije Kladanj 2014 "Pogled ispunjen ljepotom" kao i koncert Latifa Močevića "Pjevaj mi o lijepom".

– Tokom oktobra i novembra imali smo zapažene promocije u okviru obilježavanja mjeseca knjige, druženje s piscima Rankom Risojevićem i Mešom Parganom, zatim vrlo uspjelo Poetsko veče s Benjaminom Isovićem. O Isovićevom stvaralaštvu govorila je predsjednica "Preporoda" Nevzeta Rustemović, a njegove stihove vrlo nadahnuto govorile su članice "Preporoda" Dalila Avdibegović i Nejra Rustemović.

– Društvo je i u ovoj godini nastavilo s humanitarnim aspektom svoga rada. Zahvaljujući udruženju "Pomoć djeci Sarajeva", izvršena je podjela humanitarnih paketa iz Danske najugroženijim porodicama, upriličen obilazak Udruženja "Naše dijete", koje okuplja djecu s posebnim potrebama te uručena vrijedna donacija (dva računara, muzička linija, igračke za djecu, slagalice). Donaciju je uručio veliki humanitarac i prijatelj Kladnja Vezuv Bašić Bašo.

Društvo je prema potrebi održavalo sjednice Izvršnog odbora, a u skladu sa Statutom i programskim ciljevima Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" učestvovalo u radu Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona, radu Matičnog odbora, sarađivalo s udruženjima, organizacijama i ustanovama, okupljalo stvaraoce iz različitih sfera umjetnosti, najveće bošnjačke intelektualce, autore iz različitih područja umjetnosti i književnosti. Najveće vrijednosti i poseban ponos kladanjskog "Preporoda" su mladi članovi koji su svoj polet i darovitost stavili u službu "Preporoda", ali su istovremeno i njegova posebna briga.

Tokom cijele godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla, muzičke, dramske i recitatorske sekcije.

Svi izvještaji su redovno upućivani Matičnom odboru u Sarajevu, Zajednici općinskih društava TK-a, Općini Kladanj te nadležnim službama.

Na poziv Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik, predsjednica Društva se odazvala i prisustvovala Prvom međunarodnom znanstvenom skupu "Identitet Bošnjaka – izazov 21. stoljeća" u Dubrovniku, 08. novembra 2014. godine. Također smo prisustvovali redovnoj Izbornoj skupštini BZK "Preporod" Općinsko društvo Tuzla kao i 12. skupštini BZK "Preporod" Sarajevo, 20. decembra 2014.

Posebno je važno istaći da smo u ovoj godini s Općinom Kladanj ostvarili posebno dobru saradnju i razvili duh zajedništva i međusobne podrške na zajedničkim projektima. Zahvalnost za praćenje svih naših aktivnosti, dugujemo Općini Kladanj, ali i svima koji su pratili naš rad, pružali nam podršku i time dali svoj doprinos da "Preporod" načini kvalitetan iskorak u svom radu. Napominjemo da smo imali dobru saradnju s elektronskim i printanim medijima kao i da smo više puta gostovali u programima bosanskohercegovačkih TV kuća.

"Preporod" je u svakoj prilici na naprimjereniji način predstavljao svoj rad, općinu Kladanj, Bosnu i Hercegovinu, njenu tradiciju, kulturu i kulturnu baštinu.

Predsjednica
Nevzeta Rustemović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Livno

Početkom 2014. godine BZK "Preporod" Livno održao je Izvještajnu skupštinu. U izvještaju o radu Općinskog društva istaknuto je, između ostalog, kako je izvršni odbor BZK "Preporod" u proteklom periodu intenzivno radio na formiranju sekcija BZK "Preporod" Livno. Na samom početku 2014. godine osnovali smo muzičku i literarnu sekciju, te su tom prilikom imenovani i voditelji sekcija. Za voditelja muzičke sekcije imenovan je Esad Bajraktarevića, a za voditelja literarne sekcije Ibrahim Velić.

Aktivnosti koje je BZK "Preporod" Livno realizovao u 2014. godini su:

− Održavanje Svečane akademije povodom Dana nezavisnosti BiH. Učesnici Akademije su bili prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporoda" Sarajevo, HKUD "Dinara" iz Livna, muzička škola Franjo Vilhar iz Livna, literarna i muzička sekcija BZK "Preporod" Livno.

− Organizovali smo "Veče sevdaha" u kojem su učestvovali literarna sekcija i muzička sekcija BZK "Preporod" Livno.

− Također smo u saradnji s medžlisom Islamske zajednice Livno organizovali i "Veče sevdaha i ilahija" u kojem su nastupili hor medžlisa Islamske zajednice Livno, literarna i muzička sekcija BZK "Preporod" Livno.

− BZK "Preporod" je u protekloj godini organizovao i Svečanu akademiju povodom 25. novembra, Dana državnosti Bosne i Hercegovine. Gost Svečane akademije bio je prof. dr. Munib Maglajlić. Svoj doprinos programu svečane akademije dali su HKUD "Dinara", muzička škola Franjo Vilhar iz Livna, literarna i muzička sekcija BZK "Preporod" Livno.

Predsjednik
Haris Jeleč

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik

– Desetog maja 2014., učešće folklorne sekcije na smotri folklora u Turbetu.

– Trećeg juna 2014., promocija knjige Kemala Balihodžića *Abeceda uspjeha i dobrog života i vrline uspješnih* povodom Dana općine Novi Travnik, promotori su bili prof. dr. Salih Kulenović i mr. Enisa Žunić.

– Trinaestog juna 2014., foto-safari za učenike osnovnih škola.

– Šesnaestog juna 2014., dramska predstava: "U Sandžaku je moje srce"; Bosnija folk iz Zenice u okviru vjersko kulturne-manifestacije 504 Ajvatovica.

–Petnaestog juna 2014., nastup folklorne sekcije na kulturnoj manifestaciji: "Veče sevdaha i folklora" u Rostovu.

– Od 18. do 19. juna 2014., arheološki radovi na lokalitetu srednjovjekovne nekropole stećaka Maculje u Rostovu. S arheolozima mr. Lidija Fekeža Martinović iz Sarajeva i Ajla Sejfuli iz Travnika.

– Dvadeset šestog juna 2014., nastup folklorne sekcije na "Danima maline" u novom Travniku.

–Dvadeset šestog juna 2014., vjersko-kulturna manifestacija: "U susret Ramazanu" i nastup Armina Muzaferije.

– Od 11. do 12. oktobra 2014., obilazak i popis lokaliteta sa stećcima, srednjovjekovnog grada, i turskih nišana; priprema i štampanje materijala o kulturno-historijskom naslijeđu na području općine Novi Travnik.

–Dvadeset četvrtog decembra 2014., postavljena izložba o kulturno-historijskom naslijeđu općine Novi Travnik u prostorijama Mješovite srednje škole Novi Travnik, koja će potrajati do 1. marta 2015. godine.

Predsjednik
Edin Letić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Odžak

U nastojanju da svojim djelovanjem doprinese očuvanju, njegovanju, afirmaciji i promociji muzičke, folklorne, jezičke i tadicionalno – običajne ostavštine, baštine, kulture i kulturnih identiteta Bošnjaka na prostoru Bosanske Posavine i Bosne i Hercegovine, za BZK "Preporod" Odžak 2014. godina ostat će zapamćena kao period uspješnog rada.

− U periodu 12. marta − 6. aprila 2014. godine održana je tradicionalna kulturna manifestacija "Dani Muse Ćazima Ćatića" pjesnika rođenog u Odžaku, koja se tradicionalno obilježava nizom kulturnih događanja još od 1998. godine.

Dvanaestog marta 2014. godine, položeno je cvijeće na spomenik Muse Ćazima Ćatića, pjesnika koji je rođen 12. marta 1878. godine u Odžaku, čime je otvorena kulturna manifestacija "Musini dani 2014. godine". Tog dana u prostorijama centra za kulturu Odžak održana je promocija knjige o Odžaku, s naslovom *Stari Odžak* autora Muje Delića, prof. iz Odžaka. O knjizi su govorili Dževida Porobić, prof., Anto Knežević, prof., Velma Džananović, prof. kao i autor knjige. Citate iz knjige čitala je učenica srednje škole Mirela Mujkić.

Istog dana prezentirana je izložba slika o Odžaku kroz povijest koju je pripremio i prezentirao Sakib Omerbašić poznati fotograf i zaljubljenik fotografije iz Odžaka.

− Dvadeset drugog marta 2014. godine u prostorijama Centra za kulturu Odžak održana je muzičko-folklorna večer kojoj je prisustvovao veliki broj građana. Učestvovali su članovi folklorne i muzičke sekcije BZK "Preporod" Odžak, ženski hor "Đulizara" iz Odžaka, Muzička grupa sazlija iz Srebrenika i Kulturno društvo "Ševko Avdić" iz Tarevaca.

− Dvadeset devetog marta 2014. godine održana je završna večer "Musinih dana 2014. godine". BZK "Preporod" Odžak dodijelio je zahvalnicu profesorici Dževidi Porobić za nesebičnu pomoć koju je dugo godina pružala prilikom održavanja kulturne manifestacije "Musini dani". Profesorici Dževidi Porobić zahvalnicu je uručio načelnik Općine Odžak dr. sci. Hajrudin Hadžidedić.

Predsjednik BZK "Preporod" Odžak, Mujan Duran, zahvalio se prisutnim građanima i svim učesnicima kulturne manifestacije "Musini dani 2014. godine" i uručio nagrade učenicima srednje i osnovnih škola koji su nagrade osvojili javljajući se na raspisani natječaj za literarne i likovne radove u sklopu manifestacije "Musini dani 2014. godine". Nagrađeni učenici su: za literarne radove, Ivana Barukčić i Selma Ahmetović, a za likovne radove, Matea Ivanković, Katarina Jović i Melisa Kahvedžić.

Nakon dodijele nagrada prikazan je scenski kolaž "Lik i djelo Muse Ćazima Ćatića" u izvođenju članova BZK "Preporod" Odžak, učenika srednje i osnovne škole u Odžaku, Radio "Preporod" Odžak: Fadile Mujkić, Nerfida Džananović, Belme Karić, Medihe Karić, Dženane Fišek, Dine Hamzić, Ade Omićević, Mehmedalije Omićević, Elvira Beganović, Samire Čengić, Amara Salkanović, Ervina Kamenčanin, Ahmeda Salkanović i Adile Ismailović.

− Prvog augusta 2014. godine, na kulturnoj manifestaciji "Ljeto u Tarevcima" Folklorna grupa BZK "Preporod" Odžak u svome nastupu prezentirala je sarajevske i travničke igre.

− Sedmog augusta 2014. godine, u sklopu tradicionalne kulturne manifestacije "Posavsko kolo" 2014. godine održana je manifestacija "Plamen mira". Maraton koji je prošao kroz 12 zemalja i 55 gradova, a simbolično je upaljen na Trgu djece Sarajeva, 28. jula 2014. godine, na dan kada je počeo Prvi svjetski rat, potaknut željom da se upravo na 100. godišnjicu od njegovog početka izgradi most koji povezuje zemlje Balkana, u kojima se dogodio posljednji rat na evropskom tlu, sa zemljama Zapadne Evrope. Tog dana folklorna grupa BZK "Preporod" Odžak predstavila se starogradskim i travničkim igrama.

− Jedanaestog augusta 2014. godine održana je tradicionalna manifestacija "Veče sa dijasporom", koja se održava svake godine u sklopu kulturne manifestacije "Posavsko kolo". Nositelj aktivnosti večeri sa dijasporom – BZK "Preporod" Odžak želi održati kontakt s građanima koji žive i rade u inozemstvu, a porijeklom su s područja općine Odžak.

− Petnaestog augusta 2014. godine na međunarodnoj smotri folklora održanoj u Odžaku u sklopu "Posavskog kola", BZK "Preporod" Odžak predstavio se s dvije postave folklora i spletom bošnjačkih igara.

− Četrnaestog septembra 2014. godine, u prepunoj sali Centru za kulturu Odžak, održana je kulturna manifestacija "Veče sjećanja na Mehu Puzića", čovjeka koji je rođen u Odžaku, vjerodostojnog interpretatora naše lirske pjesme sevdalinke. U noći nježnih treptaja duše i ljepote, sjetili smo se čovjeka koji je svojim umjetničkim djelovanjem na najljepši način obilježio više od pola stoljeća muzičkog života u bivšoj domovini, pa i izvan njenih granica. Pronio je Meho svojom pjesmom ljepotu rodne Posavine i svog Odžaka na sve četiri strane svijeta.

Simbol je prepoznatljivosti onog zavičajnog, odžačkog, mehkog i vrlo osjećajnog donošenja pjesme. To veče Mehine pjesme su pjevali: Hanka Paldum, Muhamed Mujkanović, Ibrahim Jukan, Esad Kovačević, Džavid Pamuković, Nejra Brka, Ana Barukčić, Zanin Berbić, Mediha Karić, Duran Mujan, Samir Mušić, Zahid Brkić, Muradif Omerbašić, Kasim Fetahović, Bahrija Ramčević, uz pratnju Damira Galijaševića, Bećira Fetahovića i "Akustiko" bend iz Tuzle. Voditelji manifestacije bili su Erda Redžepagić i Nerfid Džananović.

− Osmog novembra 2014. godine održana je kulturna manifestacija "Noć Bosne i Hercegovine u Frankfurtu.

Na poziv generalnog konzula Bosne i Hercegovine u Frankfurtu Dževada Šaldića Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" iz Odžaka i Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" bili su gosti kulturne manifestacije "Noć Bosne i Hercegovine" u Frankfurtu. Domaćini našem društvu, kao i HKD "Napredak" Odžak bili su Generalni konzulat BiH u Frankfurtu i kulturno društvo "Sevdah -Frankfurt am Main", koji su članovima našeg društva pokazali znamenitosti grada Frankfurta i sve vrijeme našeg boravka bili susretljivi i dragi domaćini. Nastup u prepunoj dvorani u Saalbau Nied pokazao je svu raskoš i ljepotu folklorne grupe "Preporod", koja je izvela splet travničkih igara.

−U 2014. godini aktivno je počela raditi i dramska sekcija, koja priprema dramsku predstavu *Srce moje je u Odžaku* autorice Emine Horić koju će predstaviti na kulturnoj manifestaciji "Dani Muse Ćazima Ćatića" 2015. godine.

Kontinuirani rad s mladima u sklopu folklorne, muzičke, recitatorske i dramske sekcije BZK "Preporod" Odžak svoje djelovanje vidi kao očuvanje i njegovanje zvukova, boja, tradicije, običaja i svjetlosti riječi bosanskohercegovačkih prostora s ciljem prezentacije različitih kulturno- umjetničkih i tadicionalističko-običajnih sadržaja Bošnjaka na prostoru Bosanske Posavine.

Predsjednik
Duran Mujan

BZK "Preporod"− Općinsko društvo Osmaci

U toku 2014. godine Društvo je nastavilo s kontinuitetom održavanja već ustanovljenih manifestacija, uz organizovanje novih kulturnih i drugih sadržaja.

− U naselju Hajvazi, predstavnici "Preporoda" i Islamske zajednice organizovali su obilježavanje 8. maja, kada su svi stanovnici ovog mjesta 1992. godine protjerani. Tada je naselje opljačkano, uništeno i zapaljeno. Uradili su to pripadnici vojnih i paravojnih formacija iz Srbije, poput "Belih orlova", zatim, pripadnika Vojske RS-a i lokalnih Srba. Stanovništvo je protjerano u druge krajeve Bosne i Hercegovine, a mnogi su bili prinuđeni da idu i u inozemstvo. Početkom etničkog čišćenja Hajvaza zločinci su ubili Muju Karića Crnog, Muju Karića Bijelog, Mehu Karića, Mustafu Karića, Nedžada Ahmetovića, Tifu Karić, Bahiru Ahmetović, Almedinu Karić, Ferida Karića, Muhameda Avdića, Mejru Omerović, Hatiju Karić i Hasibu Karić.

– U istom mjesecu, kada su našu zemlju pogodile nazapamćene poplave, stanovnici nekoliko bošnjačkih naselja u Osmacima su, predvođeni članovima "Preporoda", organizovali akcije prikupljanja i podjele pomoći. U prvoj akciji pomoć iz Hajvaza i Capardi je uručena u Konjević Polju, Cerskoj, Srebrenici, a na kraju i u Sapni. U drugoj akciji pomoć iz povratničkih naselja Hajvazi, Caparde, Kusonje i Matkovac, uručena je stanovnicima Janje, najvećeg povratničkog naselja u našoj zemlji. Pomoć je uručena ljudima koji su prošli kroz zloglasni logor Batković, a čije su kuće poplavljene i koji teško žive. Nesebičnu podršku akcijama dala je firma "Obnova ZK" i vlasnik Avdo Karić.

– U junu je održana tradicionalna manifestacija posvećena stradanju Bošnjaka Gornje Spreče, naziva "Da se ne zaboravi". Ova godišnjica se tradicionalno održava krajem maja i početkom juna, u znak sjećanja na početak progona Bošnjaka ovog područja u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

– Ovogodišnja manifestacija "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče", protekla je u znaku obnove tradicionalnog dovišta Orlić – Pašin put, u čemu su predstavnici našeg društva dali značajan doprinos. Riječ je o kulturno-vjerskoj manifestaciji "Dovište Orlić – Pašin put 2014", čiji je završni dio održan u subotu, 30. augusta 2014. godine. Bilo je impresivno vidjeti kolone vjernika koje su se subotnjeg prijepodneva, 30. augusta 2014. godine, iz više pravaca nekadašnjim Pašinim putem kretale prema dovištu na Orliću (602 m.n.m), visu odakle se pruža impozantan pogled na doline Spreče, Drine i Sapne, i na planinski masiv Majevice s jedne strane i na planine srednjeg Podrinja, od Udrča i Velje glave do Borogova i Konjuha s druge strane.

Poznato je da tradicija održavanja dovišta na širem području Orlića dopire duboko u prošlost, prema nekim predanjima sve do doba čuvenog Ajvaz-dede, da bi njihovo održavanje bilo zabranjeno prije nekih 65 godina od tadašnjih vlasti. Inicijativom grupe entuzijasta iz ovog kraja i uz podršku čelnih ljudi Medžlisa Islamske zajednice Kalesija i Zvornik, manifestacija je obnovljena 2012. godine, da bi ove godine 3. po redu manifestacija dobila gotovo sve sadržaje karakteristične za ovakve manifestacije. U ime Organizacionog odbora Kulturno-vjerske manifestacije "Dovište Orlić – Pašin put 2014" prisutnima je dobrodošlicu poželio Dževad Tosunbegović, nakon čega je Mujo Hadžiomerović, u ulozi predsjednika Kluba Bošnjaka u Vijeću naroda manjeg bosanskohercegovačkog entiteta, upoznao prisutne s izuzetno značajnom problematikom zaštite bošnjačke imovine u tom entitetu, u vezi sa zakonskim rješenjima koja su vlasti tog entiteta donijele i koja mogu dovesti do masovnog oduzimanja zemljišta Bošnjacima. Zatim je upriličen vjerski program, koji su izveli imami Medžlisa islamske zajednice Kalesija i Zvornik. Proučen je jasin i izveden prigodni program uz ilahije, koje su odjekivale padinama Orlića, nakon čega je Enver ef Alić, glavni imam kalesijskog Medžlisa, održao prigodno predavanje o značaju dove u islamu. Naglasio je značaj šireg područja Orlića u daljoj prošlosti, ali i s aspekta stradanja Bošnjaka Podrinja u posljednjoj agresiji (1992-1995), za koje je put pored Orlića bio praktično jedini put prema slobodnim teritorijama. U tom smislu, posebno nadahnuto je kazivao o Orliću kao našem simbolu kojem se trebamo uvjek vraćati i činiti dove ovdje. Zatim je obavljen podne namaz, nakon čega je uslijedila dova koju je uz učešće svih prisutnih proučio Bilal ef. Husić, imam Čaršijske džamije u Kalesiji. Procjenjuje se da je ovogodišnjoj dovi bilo prisutno blizu hiljadu vjernika, najviše iz naselja koja gravitiraju dovištu: Hajvazi, Caparde, Kusonje, Matkovac, Mahala, Bulatovci, Memići, Zukići, Baljkovica, Dugi Dio, Motovo, Šib, Seferovići, Potočani, Križevići, Striježevo,

Gušteri, Planinci i Snagovo, ali iz mnogih drugih udaljenijih mjesta. Poslije obavljene dove počeo je kulturno-sportski dio manifestacije, u okviru kojeg je dr. Asim Mehmedović izveo nekoliko sevdalinki na sazu. Da dekor dovišta podsjeti na naše tradicionalne manifestacije, pobrinuli su se mladi članovi GKUD Halisije iz Kalesije, obučeni u bošnjačku narodnu nošnju.

Program sportskih takmičenja počeo je bacanjem kamena s ramena i potezanjem konopca, da bi se nastavio već tradicionalnim turnirom u malom fudbalu, uz učešće ekipa praktično iz svih mjesta koja gravitiraju dovištu. Manifestaciju je uspješno proveo Organizacioni odbor, sastavljen od predstavnika Medžlisa Islamske zajednice Kalesija i Zvornik, općinskih društava BZK "Preporod" Zvornik, Sapna, Osmaci i Kalesija i džemata Hajvazi i Križevići.

– U julu je promovisan prvi strip o genocidu u Srebrenici, autora Samira Karića i Admira Delića. Podršku ovom projektu je dao i BZK "Preporod" Osmaci. Strip je promovisan 9. jula u mjestu Mravinjci kod Nove Kasabe, drugog dana Marša mira, od Nezuka do Potočara. O stripu je izvještavala agencija Anadolija, svi relevantni bh. mediji (FTV, TV1, Oslobođenje, Klix.ba, Radio Sarajevo, RTV TK, RTV 7 i brojni drugi, kao i nekoliko medija u Turskoj).

Osim navedenog, vođene su i aktivnosti na popisu, utvrđivanju stanja i zaštiti kulturno-historijskih spomenika na širem području.

I pored nedostatka finansijskih sredstava i činjenice da godinama nismo dobili finansijsku pomoć od "Preporodove" centrale u Sarajevu, nastavljene su aktivnosti na izdavanju četvrtog broja časopisa *Šeherdžik*, koji se bavi istraživanjem kulturne historije Bošnjaka Gornje Spreče, čiji izlazak iz štampe je planiran za početak 2015. godine.

Predsjednik
Samir Karić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenik

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" predstavlja jednu od ključnih spona svih kulturnih dešavanja u našoj zemlji, a tako i u općini Srebrenik. Tradicionalno BZK "Preporod" OO Srebrenik, nastavlja s aktivnostima jačanja kulturnog identiteta Bošnjaka i obilježavanja svih značajnih datuma za našu zemlju. Teška ekonomska situacija koja je zahvatila našu državu uveliko se odrazila na rad BZK-a, tako da u protekloj godini nismo ostvarili značajnu materijalnu podršku od kantonalnih i općinskih vlasti, što je značajno utjecalo na implementaciju plana i programa BZK-a za 2014. godinu. Naime, iz budžeta Općine Srebrenik za 2014. godinu nisu izdvojena sredstva za rad ove institucije, iako je jedna od najznačajnijih kulturnih organizacija na našoj općini, a to dovoljno svjedoči o teškom ekonomskom stanju. Uprkos tome, općinski odbor BZK "Preporod" je uz velike napore, ipak, realizovao niz aktivnosti u tekućoj godini i time zadržao kontinuitet u radu i postojanju, što je od izuzetnog značaja za općinu Srebrenik. Izostala novčana sredstava koja su bila planirana iz općinskog i kantonalnog budžeta, nastojali smo nadoknaditi aktivnim apliciranjem na javne pozive sa svojim projekatima. Na osnovu toga u toku 2014. godine, obezbijedili smo 4.000,00 KM, i to:

– 3.000,00 KM od Ministarstva za civilne poslove BiH, za projekt naziva "Festival saza i sevdaha Srebrenik-FESS 2014." i 1.000,00 KM od dd BH Telekoma, za projekt radnog naziva "Srebrenika nema do Travnika"

Osim svih opisanih problema s kojima smo se susretali, u toku 2014. godine uspjeli smo da realizujemo sljedeće aktivnosti:

–Petnaestog februara, u sklopu manifestacije "Dani povelje 2014. godine", a u organizaciji BZK "Preporod" OO Srebrenik, održani su "Dani maternjeg jezika" kojem su prisustvovali značajni književnici s područja naše općine, a i šire. Cilj održavanja ove manifestacije jeste očuvanje i njegovanje maternjeg jezika koji ujedno predstavlja stub očuvanja nacionalnog identiteta. Bez očuvanja maternjeg jezika ubrzano se gubi i nacionalni identitet. Jezik nas identificira i kao osobe i kao zajednice, stoga je pravo na školovanje na maternjem jeziku jedno od esencijalnih ljudskih prava za ukupni obrazovni i intelektualni razvoj svakog čovjeka.

– Prvog marta održana je svečana sjednica povodom Dana nezavisnosti BiH u prostorijama Doma kulture Srebrenik, kojoj su prisustvovali značajni pojedinci naše općine koji su svojim radom i zalaganjem doprinijeli kulturnom jačanju naše zajednice.

– Dvadeset prvog marta, u sklopu manifestacije "Musini dani" u Odžaku, nastupio je klub sazlija naše općine. Podsjećanja radi, ova manifestacija predstavlja sjećanje na lik i djelo Muse Ćazima Ćatića i obilježava se tradicionalno u organizaciji BZK "Preporod" Odžak, a ove godine učestvovao je i BZK "Preporod" Srebrenik.

– Tokom aprila, Općinski odbor BZK "Preporod" radio je na promociji institucije i njenog rada putem virtuelne internet mreže, te je u svrhu toga kreiran web portal BZK "Preporod" OO Srebrenik, kako bi što veći broj korisnika mogao da prati redovne aktivnosti "Preporoda" i time učinimo naš rad prepoznatljivim i dostupnim što većem broju stanovnika naše općine.

– U junu je obnovljena ranija praksa u radu BZK "Preporod", održavanja škole stranih jezika, prvenstveno engleskog, kao značajnog segmenta obrazovanja i nadogradnje vještina svakog čovjeka. Ove aktivnosti BZK "Preporod" je u skladu s planom i programom rada počeo, te ih je uspješno i realizirao.

– Jedanaestog jula je održana komemorativna akademija/sjednica povodom obilježavanja genocida u Srebrenici, a prigodni referat podnio je Nermin Tursić. Tema referata je poslužila kao poziv na zajedničko učešće u kreaciji strategije "bošnjačke kulture pamćenja" od koje zavisi naša budućnost i budućnost naših narednih generacija. Također, jedna od poruka je bila "ne" zaboravu na agresiju i genocid, kao i zajednička osuda svih negatora genocida u Srebrenici i Bosni i Hercegovini.

– Petnaestog oktobra realizovan je projekt naziva "Srebrenika nema do Travnika". Njime je prikazana smotra sazlija BZK "Preporod" OO Srebrenik, kao jednog od oblika promocije kulture, tradicije i običaja ovih prostora. Također, realizacijom ovog projekta snimljen je i program o radu ove sekcije od Televizije Tuzlanskog kantona u "bosanskom prostornom ambijentu", dok je NTV Jata uradila DVD snimak, uz zaštićena autorska prava koja pripadaju BZK "Preporod" OO Srebrenik.

– Šestog novembra, u saradnji s Narodnom bibliotekom Srebrenik, održan je "Susret pjesnika Tuzlanskog kantona", događaj koji je pozitivno djelovao na sve učesnike i uspostavio trajnu saradnju, vezu i prijateljstvo među njima.

– Kao što je poznato, BZK "Preporod" obilježava sve značajne datume za našu državu, pa tako nije izostalo ni obilježavanje Dana državnosti Bosne i Hercegovine, 25. novembra 2014. godine, kada je upriličena svečana sjednica povodom ovog historijskog datuma.

– Na redovnoj sjednici BZK "Preporod" OO Srebrenik u novembru pokrenuta je inicijativa da se dosadašnji nazivi osnovnih i srednje škole na području općine Srebrenik (koji

se baziraju na teritorijalnoj osnovi npr. OŠ Duboki Potok, I i II OŠ Srebrenik, OŠ Podorašje, Špionica itd.) promijene u nazive istaknutih ličnosti iz oblasti nauke, kulture, politike koji dolaze iz reda bošnjačkog ili bosanskohercegovačkog nacionalnog prostora.

− Mjesec decembar rezervisan je za aktivnosti održavanja manifestacije "Dani s Preporodom" tokom koje su se srebreničkoj publici predstavili svi klubovi BZK "Preporod" OO Srebrenik (Klub sazlija, Klub književnika, Klub pjesnika i ostali).

− U protekloj 2014. godini, u okviru programa rada BZK "Preporod" OO Srebrenik, održano je devet (9) redovnih sjednica Općinskog odbora Srebrenik, realizovane su sve tradicionalne aktivnosti, ali i neke nove koje su plod kreativnosti i novih ideja koje se rađaju u okviru ove institucije.

Vrijedno spomena je i primanje dvaju diplomiranih pravnika, Alme Muratović i Rusmira Halilovića, za odrađivanje volonterskog/pripravničkog radnog staža u ovoj instituciji.

U toku narednog perioda, BZK "Preporod" OO Srebrenik, svoje će aktivnosti usmjeriti na iznalaženje odgovarajuće podrške od kantonalnih, lokalnih vlasti, kao i donatora. U pravcu toga, već je podnio inicijativu Općinskom vijeću Srebrenik za uvrštavanje BZK "Preporod" kao samostalne budžetske stavke/koda u budžetu Općine Srebrenik, što bi u velikoj mjeri olakšalo provođenje planiranih aktivnosti i riješilo finansijske, kao i druge tehničke probleme s kojima se susrećemo.

Predsjednik
Nermin Tursić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad

U 2014. godini navršavaju se pune dvadeset i četiri godine od obnavljanja rada Općinskog društva "Preporod" u Tomislavgradu. U tom periodu rad Društva se odvijao u skladu s finansijskim mogućnostima i oscilirao je iz godine u godinu, jer su uslovi za boljitak bili ispod svakog nivoa, a bez stalnih prostorija za rad i finansijskih sredstava nisu se mogla ralizirati bilo kakva dešavanja iz segmenata kulture. Ali, s obzirom na sve spomenuto, kulturni poslenici, zaljubljenici pisane riječi i aktivisti ovog društva uz pomoć dobih pojedinaca i jednog dijela sponzora, ipak su uspjeli, a posebno u prošloj godini, realizirati značajan dio programskih sadržaja i, prije svega, tu mislim na sljedeće: kontinuirano, pa i prošle godine u ime Društva nakon usvajanja programskih sadržaja, izdato je kratko saopćenje i javnost je upoznata putem radija koji egzistiraju na području našeg kantona, ostalih medija (štampa, godišnjaci, bilten i dr.) o najznačajnijim aktivnostima društva:

− Predstavnici Društva redovno se odazivaju pozivima svih predsjednika općinskih društava s područja BiH i šire, redovno je održavana komunikacija sa stučnim službama Matičnog odbora te aktuelnim predsjednikom BZK "Preporod" BiH i drugim kulturnjacima koji se okupljaju oko kulturne institucije (prisustovanje okruglom stolu u Dubrovniku; Izvještajno izbornoj skupštini BZK "Preporod") itd.

− U sklopu ramazanskih dana ovo društvo je dalo svoj doprinos organizacijom niza raznolikih aktivnosti. Veoma uspješno su provođene akcije Društva naziva: "Knjiga jedna

zlata vrijedna" te "Knjiga je fora, čitati se mora", a sve s ciljem povećanja broja knjiga fonda naše Biblioteke, kako u gradu, tako i u MZ-a Omerovići, Stipanjići, Mokronoge i Oplečani. U navedenim akcijama prikupljeno je više od 700 naslova iz bošnjačke književnosti, stručne i vjerske literature. Najveći darovatelji bili su: Biblioteka BZK "Preporod", NUB BiH, te Bošnjački institut Fondacija Adila Zulfikarpašića.

− Na poziv predsjednika BZK "Preporod" Tomislavgrad, upriličen je i radni posjet direktora NUB BiH dr. Ismeta Ovčine sa saradnicima općini Tomislavgrad, gdje su pored upoznavanja kulturnih znamenitosti, posjete bibliotekama, Džudža Džaferovoj džamiji, Franjevačkom samostanu, prijemu kod načelnika Općine te nastupa na radiju Tomislavgrad, ovom prilikom predstavnici NUB BiH uručili prigodne poklone darivanjem određenog broja knjiga raznovrsnog sadržaja.

− Kao i svake godine i prošle godine su više puta upućivana cirkularna pisma na više adresa, kako na području BiH, tako i institucijama na nivou Općine i Kantona (nažalost, bez nekih značajnih rezultata, osim što ovdje treba istaknuti i što je za svaku pohvalu, Ministarstvo obrazovanja, kulture i športa i ministra Petra Galića s donacijama.

− U saradnji s NUB BiH i ovim društvom uspješno je ralizirano predstavljanje knjiga *Sociologija obreda* i *Moj susjed musliman* autora akademika Ivana Cvitkovića. Promotori knjiga bili su prof. dr. Slavo Kukić i dr. Ismet Ovčina. U Tomislavgradu je predstavljena i knjiga *Bajram ide* autorice Dragane Tomašević Karahasan (promotori su bili fra Mile Babić i dr. Ismet Ovčina)

− U saradnji s ostalim bošnjačkim organizacijama orgranizirana su uspješno i bajramska sijela i zajednički iftari, mevludi, te Hidžretska nova godina.

− U ljetnom periodu za omladinu i studente s područja gdje žive Bošnjaci organizirani su malonogometni turniri otvorenog i dvoranskog timskog takmičenja.

− Uz koordinaciju s ostalim bošnjačkim institucijama aktivno se uključujemo u radove na obnavljanju prostorija za rad koje su u devastiranom stanju.

− Prošle godine je na zahtjev Društva, jedan od najstarijih članova od Općine Tomislavgrad dobio priznanje – *Medaljon građanina Općine,* a koji je ujedno i autor knjige *Sto godina loptanja u Duvnu,* koja je napokon izišla iz štampe zahvaljujući Općini i uredništvu glasnika "Naša ognjišta".

− Za mladu populaciju Društva organizirane su javne tribine o temama "Putokaz za izbor zanimanja", "Alkohol, droga i prostitucija, najveće zlo mladima" i "Očuvanje kulturne baštine Bošnjaka sa ovih prostora".

− Interno i u skladu s mogućnostima izdata su dva broja biltena lokalnog karaktera "Glas Bošnjaka".

− Ponovno su aktualizirani zahtjevi za sponzorstvo za izdanje knjiga koje su, nažalost, i dalje u rukopisu: romana *Kamena žena,* zbirke pjesama te pripovijedaka *U dahu smrti* i *Ubistvo u cirkusu*.

− Uz pomoć Direkcije za robne rezerve kantona 10 i Sarajevskog kantona za porodice šehida podijeljeni su prigodni paketi u ime organizacije duvanjskog "Preporoda".

− Ženski zbor je više puta aktivno učestvovao u manifestacijama na području Općine i šire.

− Tokom cijele godine aktivno smo se uključili i odazvali pozivima drugih kulturnih institucija s ovog područja i šire.

– Redovno se za vrijeme praznika (Bajram; Božić, Uskrs i dr.) u ime duvanjskog "Preporoda" upućuju prigodne čestitke putem radija i drugih glasila s ovih prostora.

Na kraju ovog izvještaja posebnu zahvalu upućujemo kulturnim poslenicima, ljudima dobre volje koji su izrazili spremnost i odlučnost da se pomogne i manjim sredinama pogotovo na rubnim područjima Bosne i Hercegovine, i za nas je to velika stvar. U ime svih aktivista i članova ovog društva, svih Duvnjaka, najiskrenije se zahvaljujemo sljedećim prijateljima: prof. dr. Senadinu Laviću, aktuelnom predsjedniku BZK "Preporod", dr. Ismetu Ovčini, direktoru NUB BiH, Amini Rizvanbegović Đuvić, direktorici Bošnjačkog instituta, Petru Galiću, ministru obrazovanja, kulture i športa kantona10, Ivanu Vukadinu, načelniku Općine Tomislavgrad, fra Mili Babiću, dekanu Franjevačke teologije u Sarajevu, predstavnicima Radija Tomislavgrad, dopisnicima i posebno akterima spomenutih kulturnih dešavanja.

Predsjednik
Senad Džananović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

Jedno od osnovnih djelovanja Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", utvrđeno Statutom, jeste zaštita kulturnoga naslijeđa Bosne i Hercegovine i Bošnjaka. Međutim, knjiga i časopis nemaju svoju svrhu ako ih ne čitaju, sevdalinka nema svrhu ako je ne pjevaju, slika nema svrhu ako je ne gledaju. Stoga, predstavljanje i prikazivanje tradicionalnog, ali i prepoznavanje novonastalih savremenih vrijednosti jesu, između ostalog, razlog "Preporodova" postojanja te cilj njegova djelovanja. S obzirom na dobro poznatu činjenicu da su kultura i sport među najboljim poveznicama između ljudi i naroda, veći je značaj "Preporodova" nastojanja da očuvane ili tek nastale vrijednosti predstavi što široj i raznolikijoj publici. Mišljenja smo da nam je to i ove godine, našim cjelokupnim djelovanjem, u potpunosti uspjelo, jer smo raznovrsnim programima uspjeli animirati publiku i javnost. Problem u današnjem društvu koje je, sredstvima informiranja i komunikacije te medijskom raznolikošću, otvoreno za sve oblike utjecaja, jeste sve veći prodor turbo-folk supkulture i amerikanizirane holivudske promocije prozapadnih vrijednosti, što sve više u zaborav potiskuje tradicionalnu umjetnost s ovih prostora i naše kulturno naslijeđe. Utjecaje koji nameću navedeni problem pokušali smo poništiti ponudom kvalitetnih programskih sadržaja kojima smo pokazali sve različitosti i razliku u kvalitetu. Iskreno se nadamo da smo u tome i uspjeli, o čemu svjedoči veliki broj posjetilaca "Preporodovih" ovogodišnjih zbivanja.

Članovima travničkoga "Preporoda" je bio cilj svojim aktivnostima djelovati na svijest lokalne zajednice. Poseban akcent u tome djelovanju je bio na privlačenju što većeg broja mladih ljudi koji su garancija budućnosti i od čijih stavova zavisi i odnos prema tradicionalnim vrijednostima i kulturi uopće. Ove godine smo naše aktivnosti pokušali prilagoditi djeci i mladim ljudima ispod dobne granice od 30 godina. Osmišljeni programi, kao što je izdavački poduhvat "Stihobojanka – Travnik za najmlađe", organiziranje "Male škole šaha" za učenike osnovnih škola, te raspisivanje "Konkursa za najbolji literarni rad" među srednjoškolskom omladinom, kao i koncerti sevdaha sa izvođačima koji su privukli mlađu publiku, u potpunosti su ispunili zacrtani cilj.

U okviru obilježavanja Dana Općine Travnik, "Preporod" je organizirao uspješne i veoma zapažene programe:

− Dvadeset petog marta u Centru za kulturu publici je predstavljena *Stihobojanka – Travnik za najmlađe*, autora Taika Ganića, a u izdanju travničkoga "Preporoda". Riječ je o bojanci za djecu uzrasta od pet do devet godina, koja na veseo dječiji način upoznaje djecu sa slovima, odnosno akrostihom i crtežima poznatih travničkih objekata djeci predstavlja grad Travnik.

− Delegacija "Preporoda": Amra Čampara-Lolić, Senid Gerin i autor Stihobojanke Taik Ganić posjetila je pedijatrijske odjele Bolnice Travnik i Bolnice "Dr. fra Mato Nikolić", Nova Bila, i malim bolesnicima uručila određeni broj primjeraka *Stihobojanke* i komplete bojica. Određeni broj tiraža slikovnice uručen je i travničkim obdaništima i Gradskoj biblioteci.

− Dvadeset osmog marta 2014. u Centru za kulturu publici je predstavljen 52. broj časopisa "Divan". Na promociji novog broja "Divana" predstavljeni su autori i tekstovi te je nastavljena tradicija usmjeravanja pažnje publike na kvalitetne radove različitih autora na području kulture i očuvanja tradicije Bošnjaka. Dio tiraža poklonjen je kulturnim ustanovama i bibliotekama širom Bosne i Hercegovine.

− Također povodom Dana Općine Travnik, "Preporod" je 29. marta u Velikoj sali Općine Travnik organizirao promociju nove knjige autorice Esme Bandić *Tajna*. Uz moderatoricu profesoricu Aidu Ramčić-Salkić, članicu "Preporoda", promotori su bili književnik Anto Zirdum i Ermin Čelenka Skomoranin, prof.

− Dvadeset drugog aprila, na poziv HKD "Napredak", Amra Čampara-Lolić i Senid Gerin, s porodicama, prisustvovali su Uskršnjem domjenku u prostorijama HKD "Napredak".

Travnički "Preporod" je u 2014. godini učestvovao i u kulturnim dešavanjima u okviru 504. Ajvatovice, i to:

− Sedmog juna u prostorijama Islamskog centra Novi Travnik članovi BZK "Preporod" Općinskog društva Travnik predstavili su film *Travnik i njegove džamije*, inače "Preporodov" izdavački projekt. Prije početka projekcije uvodnu riječ dala je Fatima Maslić, autorica scenarija, a Senid Gerin je, u ime travničkoga "Preporoda", Fahrudinu ef. Haseljiću poklonio "Prepo-rodova" izdanja, za biblioteku Islamskog centra Novi Travnik.

− Devetog juna u Domu Hasana Kjafije Pruščaka u Pruscu predstavljena su izdanja BZK "Preporod" Općinskog društva Travnik. Uz moderatoricu Fatimu Maslić, promotori "Preporodovih" izdanja bili su Senid Gerin, Taik Ganić i Abdulah Vrselj. Program je popraćen muzičkim izvedbama benda "Mustra orchestra" (Saša Filipović i Taik Ganić).

Na poziv zeničkoga "Preporoda", BZK "Preporod" Travnik se uključio u obilježavanje godišnjice potpisivanja Povelje Kulina bana, učešćem profesora Velida Trkića te studenata Berine Mujčić, Ajdina Sinkovića i Jasmira Smailbegovića, s Fakulteta za tehničke studije Univerziteta u Travniku, na Likovnoj koloniji "Stara Bosna", koja je održana od 29. do 31. augusta, i to na dvjema lokacijama: na Bilinom polju u Zenici i na Kraljevskom gradu Vranduk.

− Šesnaestog jula članovi "Preporoda" su se okupili na zajedničkom iftaru.

− Dvadeset osmog jula, prvog dana Ramazanskoga bajrama, predsjednica "Preporoda" Amra Čampara-Lolić prisustvovala je prijemu koji je muftija travnički dr. Ahmed-ef. Adilović upriličio za predstavnike društvenog, političkog, kulturnog i vjerskog života s područja Muftijstva travničkog.

− Jedanaestog septembra u prostorijama "Preporoda", na našu inicijativu, održan je sastanak s predstavnicima HKD "Napredak" Travnik, na kojem je razgovarano o budućoj saradnji i zajedničkim akcijama.

− Devetog i 10. novembra Amra Čampara-Lolić, predsjednica "Preporoda", učestvovala je na svečanom obilježavanju 80. godišnjice osnivanja Kulturnog društva Bošnjaka Dubrovnik.

Tradicionalna kulturna manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" je i nakon 21 godinu od pokretanja svojim interesantnim programskim sadržajima oduševila travničku publiku:

− Devetog novembra u llhamijinom turbetu upriličeno je svečano otvaranje manifestacije.

− Da bismo najmlađe Travničane zainteresirali za šah i kako bismo im omogućili kvalitetno provođenje slobodnoga vremena, i ove godine smo organizirali "Malu školu šaha", u saradnji sa Šahovskim klubom Travnik u čijim prostorijama se od 8. novembra do 10. decembra održavala "Mala škola šaha". Kroz "Malu školu šaha" u toku njezina trajanja prošlo je 16 djevojčica i dječaka.

− Već niz godina u sklopu "Ilhamijinih dana" raspisujemo konkurs za najbolji literarni rad učenika srednjih škola. Ovogodišnji konkurs na zadanu temu "Svijet je brod bez luke, vrijeme val bez žala – prolaznici mi" (A. de Lamartine) trajao je od 27. oktobra do 20. novembra. U realiziranje ovoga dijela programa, kao članovi Konkursne komisije, bili su uključeni profesorice jezika: Aida Lončar, Elmedina Alić i Jasmina Hopić te mr. Nermin Šušić, također profesor jezika.

− U holu, odnosno u sali Centra za kulturu postavljene su dvije izložbe: "Travnička akustična priča" – izložba fotografija Foto kluba "Fot" Travnik i "21 godina llhamijinih dana" – izložba plakata Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Travnik, koje su otvorene 12. novembra. Program je upotpunjen izvedbama bendova "Mustra orchestra" i "Apparenza" te malom zakuskom.

− Trinaestog novembra u Elči Ibrahim-pašinoj medresi promovirana je *Monografija Elči Ibrahim-pašine medrese*, prvjenac takve vrste u bosanskohercegovačkim medresama. Uvodničar i moderator na promociji je bio mr. Nermin Šušić, a promotori su bili profesori dr. Ahmed Adilović, muftija travnički, dr. Muharem Dautović, Safet Durguti i mr. Hamid Indžić.

− U Centru za kulturu 14. novembra promoviran je CD "Čudan zeman", autora Taika Ganića, u Preporodovom izdanju, te je održan koncert za medije na kojem su učestvovali: Kenan Mačković, Miki Trifunov i Taik Ganić.

− Također, 14. novembra u Centru za kulturu održan je koncert "Noć sevdaha – Čudan zeman" na kojem su učestvovali: Miki Trifunov, Sevdah duo (Kenan Mačković i Mirza Redžepagić), "Mustra orchestra" (Taik Ganić i Saša Filipović) te članovi Pozorišta Travnik.

− Devetnaestog novembra u sali Općine Travnik promovirano je Petoknjižje "Ilham", pet djela autorice Esme Bandić. Uvodničarka i moderatorica na promociji je bila Aida Ramčić-Salkić, promotori Anto Zirdum i Ermin Čelenka Skomoranin, a narator Enes Škrgo.

− Dvadeset prvog novembra u Centru za kulturu održan je koncert sevdaha "Sevdah takht Damira Imamovića", kojim je promoviran autorov novi album i koji je okupio veliki broj mladih ljudi.

− Dvodnevna "Preporodova" likovna radionica postala je tradicionalna aktivnost u okviru "Ilhamijinih dana". Tema ovogodišnje radionice bila je kaligrafija, a vodio ju je Elvis Hajdarević. Radionica, koja je i ove godine imala puno zainteresiranih polaznika, organizirana je 22. i 23. novembra u prostorijama "Preporoda".

– Krajem novembra iz štampe je izišao 53. broj "Preporodovog" časopisa "Divan", koji je auditoriju predstavljen 5. decembra u Muzičkoj školi Travnik. Nakon obraćanja predsjednice "Preporoda" Amre Čampara-Lolić i glavne urednice "Divana" Fatime Maslić, uz muzički program Muzičke škole Travnik, "Divan" su predstavile članice "Divanove" redakcije: Elmedina Alić, Aida Ramčić-Salkić i Amra Čampara-Lolić, te član "Preporoda" Suad Bahtijarević. Čitanje tekstova iz "Divana" bilo je popraćeno videoprezentacijom za koju se pobrinuo Abdulah Vrselj, sekretar "Preporoda".

– Program u Muzičkoj školi Travnik 5. decembra upotpunjen je proglašenjem najboljih radova pristiglih na Konkurs za najbolji literarni rad. Na Konkurs su pristigla 53 rada, a nagrađene su Azra Palić (1. mjesto) i Emina Dedović (2. mjesto), učenice Mješovite srednje škole, Travnik, kojima je predsjednica "Preporoda" Amra Čampara-Lolić uručila novčane nagrade, te Emina Maglić (3. mjesto), učenica Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, kojoj je novčanu nagradu naknadno uručio sekretar "Preporoda" Abdulah Vrselj.

– Kao završni program u okviru ovogodišnjih "Dana šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka", 12. decembra u Centru za kulturu upriličeno je scensko čitanje teksta Rusmira Agačevića Rusa "Legenda o Ajvaz-dedi". Uz glumca Mateja Baškarada, učestvovali su Aida Vareniković i Enes Škrgo, te "Mustra orchestra". Zapaženom scenografijom i zvučnim efektima, uz muziku benda "Mustra orchestra", ovaj program je pobrao sve simpatije brojne publike.

U 2014. godini BZK "Preporod" Travnik je održao 11 sastanaka, a prostorije "Preporoda" su ustupane i drugim udruženjima te je u našim prostorijama Fotoklub "Fot" Travnik održao jedan sastanak, Udruženje "Za tebe BiH" osam sastanaka, i Odbor za izradu monografije šehida i poginulih boraca šest sastanaka.

I u toku 2014. godine travnički "Preporod" je ostvario dobru saradnju s određenim ustanovama i udruženjima, što je imalo utjecaja na kvalitet "Preporodovih" aktivnosti. Dobra saradnja našeg društva s tim ustanovama i udruženjima rezultirala je zajedničkim aktivnostima, kao naprimjer sa Zavičajnim muzejom Travnik, Elči Ibrahim-pašinom medresom, Muzičkom školom Travnik, Foto klubom "Fot" Travnik i Šahovskim klubom Travnik. Kvalitetni medijski partneri, kao što su Radio TNT i Kanal 6 doprinijeli su vidljivosti "Preporoda" i njegova rada. Pozorište Travnik je svojim doprinosom više puta poboljšalo kvalitet izvedenih programa te možemo iznijeti činjenicu da će ova saradnja u narednom našem djelovanju biti maksimalno proširivana da bismo u naše aktivnosti što dublje "uvukli" lokalnu zajednicu i nevladin sektor. Sva dešavanja u "Preporodovoj" organizaciji pomno su praćena kroz objektive kamera članova Foto kluba "Fot" Travnik, što nam je, osim fotodokumentacije, i izvrstan materijal za neku buduću retrospektivnu izložbu. Ostali "Preporodovi" saradnici tokom 2014. godine bili su: Centar za kulturu Općine Travnik, Edukacijski fakultet Travnik, Kantonalni arhiv Srednjobosanskog kantona, Udruženje građana Novi dan, te mnogi pojedinci naši sugrađani raznih dobnih grupa. Nepotrebno je naglašavati da bi bez stalne finansijske podrške Općine Travnik, kroz budžetsku poziciju, kao i sredstava Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona i Općine Travnik, ostvarenih apliciranim projektima, bilo nemoguće provesti ovako zamašne aktivnosti.

Zaključak: Mišljenja smo da smo u potpunosti ispunili ciljeve zacrtane u našem statutu te dali svoj puni doprinos očuvanju tradicionalnih vrijednosti kroz njihovo predstavljanje širem krugu posjetilaca. Osim toga, ispunili smo i ostale naše ciljeve, kao što su: "odgajanje" mlade publike, prenošenje ljubavi prema kulturnim i intelektualnim vrijednostima, promocija

novonastalih vrijednosti te veličanje intelektualnog naspram zaglupljujućih sadržaja, što predstavlja naše stalno nastojanje.

Pojačana saradnja s radijskim i TV medijima, uz stalno obavještavanje javnosti printanim materijalima, kao i saradnja s web portalima te promocija putem interneta prenijeli su našu poruku i onima koji nisu bili direktni posjetioci ili su daleko od Travnika i bez mogućnosti da postanu dio naše publike. Ovaj propagandni dio nije zanemariv kada se uzme u obzir da su za sve naše aktivnosti štampani plakati koji su ukrašavali grad Travnik (budući da uvijek insistiramo na tome da i sam plakat bude umjetničko djelo, nastalo na tragu tradicijskih vrijednosti), da smo u toku odvijanja naših aktivnosti redovno prisutni u gotovo svim vijestima lokalnih medija, da su na valovima Radija TNT "odigravane" nagradne igre za ulaznice na naše koncerte, te da smo plakatima za "Malu školu šaha" i "Konkurs za najbolji literarni rad" danima bili prisutni na oglasnim tablama travničkih škola. Svi ciljevi i programske aktivnosti planirani Programom rada za 2014. godinu u potpunosti su ispunjeni i, bez lažne skromnosti, možemo izjaviti da smo u potpunosti uspjeli u svim namjerama te proglasiti da je 2014. godina za travnički "Preporod" vrlo uspješan period.

Predsjednica
Amra Čampara-Lolić

BZK "Preporod"- Općinsko društvo Velika Kladuša

Aktivnosti BZK "Preporod" Velika Kladuša u 2014. godini bazirale su se na organizaciji manifestacija koje su postale prepoznatljive u Velikoj Kladuši. Još nemamo riješeno finansiranje rada našeg društva, jer nismo još uspjeli ući u Budžet općine. Pošto nemamo riješeno sistemsko finansiranje, nismo u mogućnosti da riješimo i adekvatan prostor za rad Društva. Nadamo se da ćemo u narednom periodu uspjeti riješiti i taj problem i na taj način unaprijediti rad društva. Veće i značajnije aktivnosti koje smo planirali u 2014. godini uspjeli smo i realizirati. Jedan od problema s kojim smo se susreli jeste i taj što još nije u funkciji Centar za kulturu i obrazovanje "Zuhdija Žalić", pošto je isti u rekonstrukciji i nije još završen, tako da smo svoje kulturne manifestacije održavali u neadekvatnim prostorima.

BZK Preporod" Velika Kladuša u 2014. godini realizirala je sljedeće kulturne manifestacije:

− Dvadeset trećeg februara, Dana Općine Velika Kladuša, učestvovali u programu Svečane akademije.

− Prvog marta, Dana nezavisnosti BiH, učestvovali u programu Svečane akademije.

− III Naučni simpozij "Islam i civilizacija" u povodu obilježavanja 11. marta Svjetskog dana islamske kulture, mira, dijaloga i filma. Tema simpozija je "Znameniti krajišnici u kulturi Bosne i Hercegovine". Predavači na ovom skupu bili su: prof. dr. Senadin Lavić, Hajrudin Muhamedagić, dipl. pravnik, dr. Fikret Midžić, doc. dr. Emin Redžić, prof. dr. Nusret Isanović. Suorganizatori skupa bili su uposlenici JU OŠ "25. novembar" Velika Kladuša.

− U saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Velika Kladuša organizirano je predavanje o temi "Mi smo umet Poslanika, s.a.v.s." predavača Nezima Halilovića.

− Promocija knjige mr. sci. Izudina Saračevića *Anatomija jedne autonomije* u povodu obilježavanja 15. aprila, Dana Armije Republike Bosne i Hercegovine. Promotori knjige su bili:

− prof. dr. Meho Čašević, dr. Mujo Begić i prof.Nijazija Maslak, a moderator promocije bio je prof. Adis Džaferović. Suorganizatori su bili i Udruženje demobiliziranih branitelja odbrambeno-oslobodilačkog ratVelika Kladuša 1991-1995.

− Trideset prvi maj, Međunarodni dan bijelih traka, obilježen je u petak, 30. maja, s ciljem podsjećanja na zločine koji su u gradu Prijedoru počinjeni nad nesrpskim stanovništvom u proteklom ratu. Okupljenim građanima u gradskom parku "Meeting Point" su se obratili Zumret Ćoragić, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Velika Kladuša, te Sakib Selimović i Adis Džaferović, predsjednik i potpredsjednik Općinskog društva Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Velika Kladuša.

− U sklopu ovogodišnjih "Kladuških dana kulture održana je tradicionalna manifestacija "Hrnjičine večeri", večer posvećena epskom krajiškom junaku Muji Hrnjici. O liku i djelu Muje Hrnjice govorili su: Nudžejma Kudić, Zehida Bihorac, Hasan Brkić, Zlatko Dizdarević, Zahid Topić i dr. Mirsad Kunić. Moderatorica programa bila je Bisenija Mušedinović.

− U saradnji s Centrom za kulturu "Zuhdija Žlić" u gradskoj sportskoj dvorani održan je Bajramski koncert naziva "Nek se pjeva, Bajram je". U programu su učestovali članovi muzičke sekcije BZK "Preporod" Velika Kladuša Bakir Kudić, Adis Lizalo, Nudžejma Kudić, Adis Sarajlija. Specijalni gost bio je Hor duhovne muzike "Gazije" iz Bužima.

− Učešće u programu Svečane akademije u povodu obilježavanja oslobođenja Velike Kladuše.

− Promocija zbirke poezije naziva *Stranac u okovima ljubavi* autora Ešrefa Hadžića. Promotori su bili: Fikreta Muslić, Hasan Brkić. Izdavač ove zbirke je BZK "Preporod" Velika Kladuša.

− U pripremi je održavanje redovne Skupštine BZK "Preporod", gdje će se podnijeti Izvještaj o radu za 2014. godini i ocjene realiziranih aktivnosti, te prijedlog programa rada za narednu godinu.

Predsjednik
Sakib Selimović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Visoko

Nakon dugodišnje pauze u Visokom je sjednicom Skupštine BZK "Preporod" 22. februara obnovljen rad Općinskog odbora Visoko. Za predsjednika je izabran Mersed Šahinović, potpredsjednika Asim Muslija, a za članove Izvršnog odbora: Midhat Čakalović, Meliha Aliomerović, Mirzet Hindija, Tarik Hodžić i Midhat Hajdarević. Još na prvoj sjednici Izvršnog odbora usvojen je detaljni program rada. Prioritet je stvaranje pretpostavki za rad (prostor i ostale materijalne i kadrovske pretpostavke), kao i organizovanje manifestacije posvećene 450. godišnjici smrti kaligrafa Nasuha Matrakčije. U programu su predviđene još neke, ali ne manje značajne manifestacije.

− Riješen je problem prostorija za rad, zahvaljujući firmi KTK Visoko. Prostorije su renovirane i u njima je trenutno sjedište OD Visoko. Prostorije se nalaze u ulici Alije Izetbegovića br. 14

− Dvadeset osmog maja 2014. godine je održan Koncert bosanskih derviških ilahija, a u saradnji s Arminom Muzaferijom i horom tekije Mesudija. Koncert je održan u Gradskom kinu uz prisustvo 350 gledalaca

− Trinaestog juna u velikoj sali Općine visoko održana je promocija knjige *Suze na mezaru* novinara i književnika Mugdima Galijaševića.

− U okviru realizacije svojih redovnih programskih zadataka BZK "Preporod" Visoko u saradnji sa JU Gradska biblioteka Visoko organizovao je Tribinu o životu i djelu dr. Hazim ef. Šabanovića i prof. Saliha ef. Trake, u četvrtak, 28. augusta 2014. Godine, u velikoj sali Općine Visoko. Na tribini su bili predavači, prijatelji, radne kolege i saradnici uvaženih profesora: dr. Lejla Gazić, prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, hafiz Haso Popara iz Gazi Husrev-begove biblioteke i Dženan ef. Handžić. Učesnici tribine govorili su o izuzetnim ljudskim vrlina dvojice naših sugrađana, ali i o izuzetno velikom doprinosu koji su dali nauci, kulturi i obrazovanju.

− Naše općinsko društvo šest mjeseci intenzivno je radilo na organizovanju manifestacije "UNESCO-ova godina Nasuha Matrakčije Bošnjaka". Manifestacija je svečano otvorena 13. decembra 2014. godine održavanjem naučnog skupa "Naučnik, književnik i minijaturist Nasuh Matrakči Visočanin" u Zavičajnom muzeju Visoko. Prostori Zavičajnog muzeja Visoko, nažalost, bile su premale da prime sve zainteresovane, koji su željeli da prisustvuju ovom izuzetno značajnom događaju. Na skupu je učestvovalo osam doktora nauka i dva magistra. Otvaranju je prisustvovao predsjednik BZK "Preporod" prof. dr. Senadin Lavić, načelnica općine Visoko Amra Babić, mnoge ličnosti iz političkog, kulturnog i vjerskog života Visokog, Sarajeva i okolnih općina. Skupu je prisustvovala i grupa studenata s Filozofskog fakulteta i Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu. Ovaj skup organizovali smo u saradnji s Orijentalnim institutom Sarajevo i Zavičajnim muzejem Visoko. Na otvaranju skupa učestvovali su hor Gimnazije Visoko uz dirigovanje profesora Nedima Talića i Delila Numanagić. Ponosni smo na ovu manifestaciju, jer je ovo prvi naučni skup i izložba o Nasuhu Matrakčiji u Bosni i Hercegovini.

− 24. decembra u sklopu iste manifestacije u Zavičajnom muzeju Visoko otvorena je izložba reprodukcija minijatura Nasuha Matrakčije koju smo organizovali u saradnji s prof. dr. Ćazimom Hadžimejlićem i Zavičajnim muzejem Visoko. Promotor izložbe je bio dr. Hadžimejlić, a izložbu je otvorio ataše za kulturu Turske ambasade u BiH Soner Šahin. Otvaranju izložbe prisustvovali su, osim predsjednika Senadina Lavića, direktor Turskog kulturnog centra "Yunus Emre" Sarajevo, predstavnici Općine Visoko, Islamske zajednice i predstavnici javnog i kulturnog života iz Visokog i Sarajeva. Na otvaranju je nastupio i Armin Muzaferija.

Izložba će biti otvorena u Visokom do 5. januara, nakon toga će imati priliku da je pogledaju i u drugim gradovima Bosne i Hercegovine.

Predsjednik
Mersed Šahinović

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Vitez

S obzirom na to da je 2014. godina prema statutu Društva bila i izborna godina, drugog februara 2014., u prostorijama OD "Behar" u Starom Vitezu, održana je Izvještajno-izborna skupština BZK "Preporod" Vitez. Skupštini su, osim članova Društva (koji prema statutu imaju pravo biti delegati) prisustvovale i zvanice iz javnog, političkog i vjerskog života općine Vitez. Na Skupštini je podnesen izvještaj o radu Društva za protekli mandatni period te izvještaji ostalih organa Društva (Nadzornog odbora i Suda časti). Izvještaji su jednoglasno usvojeni te je izabrano novo rukovodstvo BZK "Preporod" Vitez za period 2014-2018. Novi predsjednik BZK "Preporod" Vitez je Damir Bešić, dok su za članove Upravnog odbora izabrani: Fejzulah Bešo (zamjenik predsjednika), Muamer Đidić (član), Samra Bešić (član) i Mujo Trako (član).

Upravni odbor Društva je na prvoj sjednici usvojio i Plan i program djelovanja Društva za 2014. godinu: organizacija kulturno-zabavne manifestacije "Večer s prijateljima"; organizacija kulturno-zabavne manifestacije "7. Međunarodna smotra folklornog stvaralaštva – Vitez 2014"; organizacija kulturno-zabavne manifestacije "Pjesmom i igrom kroz Vitez" u sklopu obilježavanja Dana Općine Vitez; organizacija manifestacija povodom državnih praznika (Dan nezavisnosti BiH, Dan državnosti BiH); organizacija kulturno-zabavnih manifestacija u sklopu obilježavanja vjerskih praznika (Ramazanski bajram i Kurban-bajram); organizacija minimalno triju promocija knjiga na području općine Vitez; učešće na Međunarodnoj smotri folklora u Ključu; učešće na Međunarodnoj smotri folklora "Konjička sehara" u Konjicu; učešće na Smotri folkora u Karauli, Travnik; organizacija kulturno-zabavne manifestacije "2. festival sevdalinke – Sevdah u Vitezu"; učešće na Dječijoj smotri folklora u Brčkom; realiziranje minimalno dvaju nosača zvuka u produkciji muzičke sekcije i sekcije vokalnih solista; učešće u svim kulturnim, vjerskim i sportskim događajima na području općine Vitez za koje Društvo dobije poziv od organizatora.

Također kao zadatak postavljena je i nabavka određenih materijalno-tehničkih sredstava od kojih se kao prioriteti izdvajaju: nabavka kompleta tradicionalnih nošnji za potrebe folklornog ansambla, nabavka miksete za potrebe Društva, nabavka muzičkih instrumenata za potrebe muzičko-vokalne sekcije, nabavka fax aparata i dodatne računarske opreme, nabavka scenskih rekvizita za potrebe dramsko-recitatorske sekcije.

Osim navedenih aktivnosti za 2014. godinu planirano je i osnivanje novih sekcija koje bi djelovale u sklopu Društva i radile na ostvarivanju programskih ciljeva i zadataka koji su u skladu sa statutom (sekcija žena, sekcija multimedije, hor ilahija i kasida). Ovakav prilično ambiciozan plan postavljen je u skladu s rezultatima iz prethodnih godina i bio je osnova za djelovanje Društva u 2014. godini. Veći dio od planiranih zadataka i aktivnosti je i realizovan u toku 2014. dok su za neke aktivnosti stvorene predispozicije za realizaciju u narednom periodu.

Pregled realiziranih aktivnosti i učešća Društva na manifestacijama u 2014. godini.

1	Promocija knjige *I ja sam iz Srebrenice* autora Fikreta Hodžića	13.01.14.	Vitez	BiH
2	Radna posjeta KUD-u "Ljiljan" Skoplje	24.01.14.	Skoplje	Makedonija
3	Izvještajno-izborna skupština BZK "Preporod" Vitez	02.02.14.	Vitez	BiH
4	Manifestacija "Moja jedina domovina zove se BiH"	01.03.14.	Vitez	BiH
5	Svečano otvorenje novoizgrađenog dijela OŠ "Vitez" Vitez	04.04.14.	Vitez	BiH

6	Seminar za koreografe i umjetničke rukovodioce	05.04.14.	D. Vakuf	BiH
7	Kulturno-zabavna manifestacija “Pjesmom i igrom kroz Vitez”	19.04.14.	Vitez	
8	Radna posjeta predstavnika Društva Tuzli i Kalesiji	27.04.14.	Tuzla, Kalesija	BiH
9	Svečana sjednica OV općine Vitez povodom Dana Općine	28.04.14.	Vitez	BiH
10	Međunarodna smotra folklora − Ključ 2014.	17.05.14.	Ključ	BiH
11	Obilježavanje 22. godišnjice I viteškog dobrovoljačkog odreda	21.05.14.	Vitez	BiH
12	Radionica projekta “Tego koncept”	21.05.14.	Vitez	BiH
13	Obilježavanje Dana ahdname − Milodražje 2014.	28.05.14.	Kiseljak	BiH
14	VII Međunarodna smotra folklora − Vitez 2014.	07.06.14.	Vitez	BiH
15	Humanitarni koncert Hanke Paldum	11.06.14.	Vitez	BiH
16	Memorijal “Patković Amel, Trako Đenan i Rebihić Sulejman”	15.06.14.	Vitez	BiH
17	Vjerska manifestacija “Ispraćaj konjanika na dovište Ajvatovica”	20.06.14.	Travnik	BiH
18	Kulturno-vjerska manifestacija “U susret Ramazanu”	24.06.14.	Vitez	BiH
19	Marš mira Vitez − Nezuk − Srebrenica	11.07.14.	Srebrenica	BiH
20	Memorijalni turnir u fudbalu “Galib Mujčić”	19.07.14.	Vitez	BiH
21	Tradicionalni iftar u organizaciji MIZ Vitez	22.07.14.	Vitez	BiH
22	Kulturno-zabavna manifestacija “Bajramsko sijelo”	28.07.14.	Vitez	BiH
23	II festival folklora “Tojišičko ljeto”	09.08.14.	Kalesija	BiH
24	Jablaničko ljeto “Smotra folklora − Jablanica 2014”	10.08.14.	Jablanica	BiH
25	Smotra folklora − Kozarac 2014	16.08.14.	Prijedor	BiH
26	Kulturno-zabavna manifestacija “Dani otpora, dani slobode”	20.08.14.	G.Vakuf	BiH
27	Dječija smotra folklora − Gornji Rahić 2014	23.08.14.	Brčko	BiH
28	Kulturno-zabavna manifestacija “Druženje s dijasporom”	24.08.14.	Vitez	BiH
29	IX Smotra folklora − Karaula 2014	31.08.14.	Travnik	BiH
30	III Smotra folklornog stvaralaštva − Sanica 2014	13.09.14.	Ključ	BiH
31	Smotra folklora – Donji Vakuf 2014”	13.09.14.	D.Vakuf	BiH
32	Obilježavanje Dana oslobođenja općine Bosanski Petrovac	14.09.14.	B. Petrovac	BiH
33	Kulturno-zabavna manifestacija “Bajramsko sijelo”	05.10.14.	Vitez	BiH
34	Bajramska akademija	06.10.14.	Doboj-Istok	BiH
35	Seminar za koreografe i umjetničke rukovodioce	19.10.14.	D.Vakuf	BiH
36	II Viteški festival sevdalinke “Sevdah u Vitezu”	25.10.14.	Vitez	BiH
37	Obilježavanje Međunarodnog dana tolerancije	18.11.14.	Vitez	BiH
38	I Smotra folklornog stvaralaštva − Bosanski Petrovac 2014	22.11.14.	B. Petrovac	BiH
39	Obilježavanje 22. godišnjice 325. bbr. Vitez	01.12.14.	Vitez	BiH
40	Obilježavanje Dana državnosti BiH	06.12.14.	Jesenice	Slovenija
41	Gostovanje u emisiji TV Pink “Zabranjeni forum”	11.12.14.	Sarajevo	BiH
42	Posjeta predsjednika BZK “Preporod” BiH, prof. dr. Senadina Lavića	18.12.14.	Vitez	BiH

Bitno je napomenuti da, osim organizacije i učešća na svim navedenim manifestacijama i događajima, BZK “Preporod” Vitez je kroz sekcijski rad održao više od 500 proba i radnih sati s članovima našeg Društva. Vođe sekcija koordinirale su rad, pripremale programske sadržaje, educirali se i bili učesnici u svim aktivnostima Društva.

Folklorna sekcija, koja i dalje po članstvu okuplja najveći broj članova, kroz svoje redovne aktivnosti održala je i najviše proba. Radi se s tri folklorna ansambla s uzrastima djece od četiri godine pa do omladinaca koji imaju po 20 godina. Apsolutno smo bazirani na tradicionalne bošnjačke igre i korake koje preferiramo u javnim nastupima. Naši koreografi su i 2014. godine bili polaznici dvaju seminara za koreografe i umjetničke rukovodioce koji su održani u Donjem Vakufu. Osim koreografa, s članovima folklorne sekcije povremeno radi i profoseor tjelesnog i zdravstvenog odgoja čiji je zadatak da djeci prenese ispravan način zagrijavanja te da im ukaže na važnost fizičke aktivnosti s aspekta zdravog razvoja.

Muzičko-vokalna sekcija je također dala veliki doprinos u radu Društva, posebno kada je riječ o realizaciji II Viteškog festivala sevdalinke "Sevdah u Vitezu", koji je u našoj organizaciji održan 25. oktobra 2014. godine. Festival je bio takmičarskog karaktera i prema propozicijama učesnici su mogli biti samo članovi kulturno-umjetničkih društava ili udruženja koja se bave promocijom sevdalinke čime smo željeli populizirati našu najljepšu pjesmu, posebno među mladima. Muzičko-vokalna sekcija je u ovoj godini napravila posebne pomake o pitanju članstva i rada s mladima pa tako sada u okviru ove sekcije imamo nekoliko mladih i talentovanih muzičara i interpretatora.

Dramsko-recitatorska sekcija je dala svoj poseban doprinos u realizaciji programskih sadržaja BZK "Preporod" Vitez. Obrađivane su razne monodrame i tekstovi naših eminentnih pisaca i umjetnika, a održana je i jedna promocija knjige *I ja sam iz Srebrenice* autora Fikreta Hodžića. U sklopu obilježavanja Dana nezavisnosti BiH u saradnji s OŠ " Vitez" Vitez i OŠ "Preočica – Dubravica" realizovano je literarno takmičenje o temi "Moja jedina domovina zove se Bosna i Hercegovina", a dva najbolja rada su i nagrađena. Članovi ove sekcije, zajedno s ostalim članovima Društva, dali su svoj nesebičan doprinos u prikupljanju humanitarne pomoći za ugroženo stanovništvo općine Maglaj prilikom velike prirodne katastrofe koja je zadesila našu državu.

BZK "Preporod" Vitez je u toku 2014. godine bio učesnik i velikog broja humanitarnih akcija pa smo tako dio prihoda od prodatih ulaznica sa VII Međunarodne smotre folklora – Vitez 2014 usmjerili u fond pomoći nastradalom stanovništvu od poplava. Pomogli smo organizaciju iftara u Topćić Polju kod Nemile, učestvovali na humanitarnom koncertu Hanke Paldum održanom u Vitezu, pomogli finasijski organizacije memorijalnih turnira u nogometu "Galib Mujčić" i "Amel Patković", održanih također u Vitezu, finansijski pomogli i bili učesnici Marša mira Vitez – Nezuk – Srebrenica, dali svoj doprinos u prikupljanju sredstava za nabavku vozila za potrebe RVI sa područja općine Vitez, s razglasom pomogli organizaciji klanjanja bajram-namaza u gradu Vitezu te ispraćaja konjanika na dovište Ajvatovica iz Kruščice kod Viteza itd.

Posebno dobru saradnju imali smo s osnovnim školama s područja općine Vitez, Islamskom zajednicom, sportskim kolektivima, udruženjima proisteklim iz rata, političkim partijama, Općinom Vitez, općinskim načelnikom, medijima itd.

S obzirom na veliki broj manifestacija koje smo organizovali ili bili učesnici, kao i na generalno tešku finasijsku i ekonomsku situaciju u našoj državi, Društvo nije imalo mnogo prostora za ulaganje u nabavku materijalno-tehničkih sredstava, ali smo, ipak, uspjeli obezbijediti određene rekvizite neophodne, prije svega, za rad naših sekcija. Kalendarsku godinu smo završili bez dugovanja i gubitaka, a imajući u vidu da smo broj aktivnosti zadržali i održali na nivou od prethodnih nekoliko godina, može se reći da je iza nas vrlo uspješna godina.

BZK "Preporod" Vitez je u 2014. godini kao počasnim članovima Društva proglasio niz osoba iz društveno-političkog i javnog života, ali i običnih građana koji su svojim otvorenim simpatijama i kontinuiranim pomaganjem našoj instituciji zaslužili da postanu dio našeg kolektiva. Specijalno priznanje za životno djelo dodijeljeno je (posthumno) jednom od osnivača i dugogodišnjih članova BZK "Preporod" Vitez, gospodinu Mustafa Varupi.

Upravni odbor BZK "Preporod" Vitez održao je 15 redovnih sjednica na kojima je doneseno 10 odluka i 16 zaključaka koje su i realizirane.

Prošlu 2014. godinu završili smo sa 132 registrovana člana što je za 20 članova više u odnosu na 2013. godinu.

Predsjednik
Damir Bešić

BZK "Preporod"− Općinsko društvo Zenica

− Sedmog januara − prisustvo predsjednice i sekretara svečanom "Božićnom prijemu", koji su za zvanice iz javnog, kulturnog i političkog života grada organizovali Srpska pravoslavna crkvena opština i parohija u Zenici i SPKD "Prosvjeta" u Sokolskom domu.

− Devetnaestog januara – U Domu "Preporoda" održan prigodan vjersko-kulturni programa u sklopu manifestacije "Želja za Resulom". Na početku programa ašere je proučio Nermin Pašalić, a potom prigodnu besjedu o uputama Poslanika kazivao je mr. Jakub ef. Salkica, glavni imam Medžlisa IZ Zenica. Odlomke iz bosanskog mevluda izveli su Nusreta Kobić i Sabina Kulenović.

− Dvadeset trečeg januara – Učešće predsjednice i sekretara na sastanku članova neformalne koalicije "Positive Tolerance" Zenica. Sastanak je zakazao Ured OSCE-a u Travniku. Na sastanku je predstavljen koncept prevencije i reakcija na incidente motivirane predrasudama u našoj zajednici i izrada Akcionog plana kohezije u zajednici. BZK "Preporod" je donio odluku o pristupanju ovoj koaliciji, koju čini desetak NVO-a, među kojima su i nacionalna društva HKD "Napredak" i SPKD "Prosvjeta".

− Od 25. januara do 22. februara – Izvedeno pet akcija na generalnom čišćenju i uređenju prostorija i ljetne bašče Doma "Preporoda", u kojima je bilo uključeno 30-ak naših članova.

− Petog februara – U Općini Zenica održan sastanak načelnika Husejina Smajlovića s predstavnicima općinskih nacionalnih društva, BZK "Preporod", HKD "Napredak" i SPKD "Prosvjeta". Tema razgovora odnosila se na obezbjeđenje većih sredstava za rad nacionalnih društava u budžetu Općine za 2014. godinu. Ispred "Preporoda" sastanku su prisustvovali predsjednica Amna Sofić i Faruk Kadrić, sekretar.

− Dvadesetog februara – U Domu "Preporoda" priređena prva samostalna Izložba slika *Puzzle kao terapija* autora Fahrudina Arnauta iz Zenice. Autor je izložio 23 slike različitih veličina sa veoma lijepim motivima koje su nastale slaganjem puzzli (slagalica) prema odabranoj slici ili fotografiji. Višegodišnji rad na ovim djelima bio je za Fahrudina svojevrsna terapija, kako bi zaboravio na svoje lične tegobe tokom operativnih zahvata i liječenja. O autoru, njegovoj upornosti i interesantnim djelima, posjetiocima su govorili Amna Sofić i Faruk Kadrić.

− dvadeset drugog februara – Upriličeno gostovanje u Varešu i učešće u programu kulturne manifestacije "Veče sevdaha" u organizaciji novoosnovanog općinskog društva BZK "Preporod" Vareš. Ovom prigodom zenički "Preporod" se predstavio izložbom dječijih rukotvorina. Izloženo je više od 60 ručnih izradaka nastalih u okviru Sekcije za rukotvorine. Na otvaranju izložbe Nejira Serdarević predstavila je rad ove sekcije kao i njene članice Saru Dervišević i Zerinu Silajdžić, dok je predsjednica Amna Sofić domaćinima uručila poklon knjige u izdanju BZK "Preporod" Zenica, potičući Općinsko društvo Vareš na osnivanje vlastite biblioteke.

− Dvadeset šestog februara – Udruženje građanja za afirmaciju humanitarnih ideja "Ahi" Zenica, u partnerstvu s "Preporodom", organizovalo je program naziva "Humanitarna kafa" u svrhu prikupljanja sredstava za pomoć Rifi Muratović, nezaposlenoj samohranoj majci, koja sa šestero djece živi u trošnoj kući na Hrasnom brdu. U toku druženja, uz kafu i izvođenjem ilahija i kasida, upriličena je simbolična prodaja kolačića kao i dječijih ručnih radova "Preporodove" sekcije za rukotvorine. Od prikupljenih sredstava kupljena je nova veš mašina.

− Petog marta – Povodom 08. marta, Dana žena, u Domu "Preporoda" priređena je Izložba rukotvorina i likovnih dijela naziva "Bez interneta". Izloženo je više od 70 radova Sekcije za rukotvorine kao i likovni radovi Abdulaha Hodžića, Muhameda Begića i Amne Sofić, članova Likovnog kruga "Preporoda". O izložbi su govorili Nejira Serdarević i Amna Sofić, dok je izložbu otvorila Zahida Šišić, istaknuta članica "Preporoda". Manifestacija je popraćena prigodnim muzičkim programom u izvedbi Narodnog orkestra i vokalnih solista.

− Šestog marta– Priređena Izložba crteža zeničkog slikara, grafičara i ilustratora Abdulaha Hodžića. Autor je izložio dvadesetak crteža karakterističnih zeničkih lokaliteta, koje je stvarao na osnovu starih dokumenata, rijetkih fotografija i crteža iz prethodnih stoljeća. Uz svaki lokalitet Hodžić je osigurao i fotografiju današnje lokacije, kao i izdašan opis vremena stare i sadašnje Zenice. O bogatom autorovom radu tokom četrdeset pet godina stvaranja, na otvaranju izložbe govorila je predsjednica "Preporoda" Amna Sofić. Izložba je bila postavljena u Sinangogi Muzeja grada Zenice.

− Trinaestog marta – Održana Humanitarna večer i tribina naziva "Kako pronaći sebe" u organizaciji Udruženje "Pomozi.ba" ogranak Zenica, a u partnerstvu s "Preporodom". Manifestaciji je prisustvovalo više od stotinu posjetitelja, saradnika, sponzora, donatora i prijatelja udruženja. Prihod od prodaje ulaznica bio je namijenjen za kupovinu sjemena (krompir, grah, luk i sl.) za četiri porodice. U programu, koji je održan u Domu "Preporoda", učestvovali su Sanela Beganović, Nađa Dizdarević i pjesnikinja Ammara Šabić-Langić.

− Devetnaestog marta – U emisiji TV Zenica *Ljudi i vrijeme* predstavljen je BZK "Preporod" Zenica. U emisiji učestvovali predsjednica Amna Sofić i Midhat Kasap, član Upravnog odbora "Preporoda".

− Dvadeset devetog i 30. 3. – Seminar za koreografe folklornih igara pohađali Lejla Ćatić i Anes Gavranović, članovi folklornog ansambla "Preporoda". Seminar je održan u Zenici u organizaciji ansambla "Bosnia folk".

− Petog aprila – U selu Arnauti, udaljenom oko 17 km od Zenice, upriličeno druženje članica Udruženja "Lastavica" i "Preporodove" sekcije za rukotvorine. Bila je ovo prilika da se članice ovih udruženja upoznaju i razmijene iskustva, te da predstave svoj dosadašnji rad u istoj misiji da sve ono što je bošnjačko i tradicionalno prenesu na buduće generacije.

Udruženje "Lastavica" predvodila je predsjednica Sakiba Agičić, a "Preporod" predsjednica Amna Sofić i Nejira Serdarević, voditeljica Sekcije za rukotvorine.

− Petnaestog aprila – Izvođenje kulturno-umjetničkog programa u sklopu manifestacije obilježavanja 15. aprila, Dana Armije RBiH, koju je organizovao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine. Program je izveden kod Centralnog spomen-obilježja "Kameni spavač" a učestvovali su Nusreta Kobić i Sabina Kulenović.

− Šesnaestog aprila – Učešće u realizaciji programa promocija Monografije Trećeg korpusa Armije RBiH u izdanju Saveza ratnih vojnih invalida Zeničko-dobojskog kantona. Promocija održana u velikoj sali Općine Zenica.

− Dvadeset prvog aprila – Prisustvo svečanom prijemu povodom Uskrsa koji je održan u hotelu "Dubrovnik", a u organizaciji koordinacije hrvatskih i katoličkih institucija općine Zenica. Prijemu prisustvovali predsjednica Amna Sofić i Faruk Kadrić, sekretar.

− Dvadeset drugog aprila – Prisustvo svečanom prijemu povodom Vaskrsa koji je održan u Sokolskom domu u organizaciji Srpske pravoslavne crkvene opštine i parohije u Zenici i SPKD "Prosvjeta" Zenica. Prijemu prisustvovali predsjednica Amna Sofić i sekretar Faruk Kadrić.

− Trinaestog maja – Učešće u realizaciji manifestacije obilježavanja godišnjice pogibije Mateje Jurić, prve civilne žrtve rata u općini Zenica, koju je organizovao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine.

− Četrnaestog maja – Djeca iz zeničkog obdaništa "Sindibad" u Domu "Preporoda" priredili prigodan kulturno-zabavni program. Program je organizovala uprava obdaništa u saradnji s "Preporodom".

− Šesnaestog maja – Učešće u realizaciji manifestacije obilježavanja 22. godišnjice formiranja Prve zeničke – 303 viteške brigade i Željezarskog bataljona, koju je organizovao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine.

− Četrnaestog maja – Gostovanje u Žepču i učešće u programu manifestacije "Sevdah se vraća u grad". Žepačkoj publici su se predstavili članovi Narodnog orkestra pod vodstvom Halida Kobića i vokalni solisti: Emina Sinanović, Anida Sarajlić, Emma Seferović i Ajna Hasanbegović. Osim članova zeničkog "Preporoda" publici su se također predstavili orkestri i izvođači iz Tešnja i Žepča. Manifestaciju je uspješno organizovalo udruženje "Spektar" iz Žepča, a održana je u Domu kulture Žepče. Dio prihoda od prodaje ulaznica išao je u humanitarne svrhe.

− Osamnaestog, 19., 20. i 21. maja – U saradnji s MZ Mokušnice u Domu "Preporoda" organizovano prikupljanje humanitarne pomoći za nastradale u poplavama u zeničkoj općini. U ovoj akciji prikupljeno je oko jedne tone prehrambenih artikala, odjeće i obuće koja je predata općinskoj organizaciji Crvenog krsta i humanitarnoj organizaciji "Pomozi.ba".

− Trideset prvog maja – Učešće u organizaciji Centralne manifestacije obilježavanja zeničkih brigada i drugih jedinica pod geslom "Majski zov slobode", koju je na Smetovima organizovao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine.

− Trećeg juna – Poklonjeno 35 knjiga za odlične učenike zeničkih osnovnih škola u akciji koju je pokrenulo UG "Naša djeca" Zenica.

− Četvrtog juna – U organizaciji Udruženja "Pomozi.ba", ogranak Zenica, u partnerstvu s "Preporodom", u Domu "Preporoda" priređena Humanitarna večer na kojoj pozivnice nisu bile cijenom određene, nego su prisutni davali onoliko koliko su mogli. Prikupljena sredstava namijenjena su za evakuisano stanovništvo ugroženo poplavom, kao i za ramazanske pakete za porodice koje su stradale u poplavama. Uz prigodan muzički program posjetioci su mogli pogledati kratki promotivni film o proteklom humanitarnom radu Udruženja "Pomozi.ba".

− Dvanaestog i 13. juna – U Domu "Preporoda" obavljeno snimanje TV emisija za Ramazanski program TV Zenica. Ukupno je snimljeno šest emisija, a svaka je imala tri segmenta. Prvi je pravljenje tradicionalnih ramazanskih jela, drugi – razgovori o Ramazanu s ličnostima iz javnog života grada, a treći se odnosio na muzičke sadržaje. U pravljanju različitih jela za iftar svoje umijeće pokazale su Nejira Serdarević, Irma Sofić i Bedra Hamzić. U razgovorima o Ramazanu učestvovali su: Džemaludin Šestić, Midhat Kasap, Merima Hadžimusić, Kasim Sarajlić, Hišam Islambegović, Abdulah Hodžić, Nihada Husejnagić, Amna Sofić, Velida Imamović-Sarajlić, Dževdana Brajić, Hamza Alić i Faruk Kadrić. Prigodne muzičke sadržaje izveli su Narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića i vokalni solisti Anida Sarajlić, Emina Sinanović i Emma Džaferović kao i dječiji folklorni ansambl pod vodstvom koreografa Nazifa Džidića. Posebnu scenografiju za ovu TV emisiju osmislila je Amna Sofić. Emisije su emitovane na TV Zenica za vrijeme Ramazana tokom jula.

− Četrnaestog juna – U ljetnjoj bašči Doma "Preporoda" organizovan "Humanitarni bazar" za pomoć nastradalim u poplavama. Svoje uratke izlagala su udruženja i pojedinci koji se bave primijenjenom umjetnošću i kreativnim radom: BZK "Preporod", UG žena "Lastavica" Arnauti, UG "Abakus", Foto Nino, Muhamed Begić, Jasmin Fejzić, Abdulah Hodžić, Semir Sofić, Paša Begović, Amela Brljevac, Irma Sofić, Amela Brdarac, Amira Hrustić i drugi. Posjetioci su mogli da kupe heklane ručne radove, zatim predmete napravljene dekupaž tehnikom, kutije, slike, podmetače od kojih je svaki unikat.

− Devetnaestog juna – Osnovna muzička i baletska škola "Amadeus" Zenica dodijelila "Preporodu" Zahvalnicu za podršku učešća učenika ove škole na koncertu u Moskvi koji je održan maja 2014. godine.

− Dvadeset četvrtog juna – U okviru Koalicije Positive tolerance "Preporod" se pridružio osudi paljevine katoličke kapele u Gradišću, o čemu je izdato zajedničko saopćenje za javnost.

− Dvadeset šestog juna – Priređen tradicionalni kulturno-umjetnički program naziva "U susret Ramazanu". U programu učestvovali hor ilahija i kasida "Bedr" pod vodstvom Alije Šehića, Narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića, zatim vokalni solisti Nusreta Kobić, Emina Sinanović, Emma Džaferović, sazlija Ahmed Turčinović, dječiji folklorni ansambl pod vodstvom Nazifa Džidića i Lejle Ćatić, te Sabina Kulenović glumica Bosanskog narodnog pozorišta. Scenografiju osmislila Amna Sofić, a scenarij i režiju programa Faruk Kadrić. Program je izveden u Domu "Preporoda", a imao je i humanitarni karakter za pomoć nastradalim u poplavama pa su svi zainteresovani kupovinom bonova u vrijednosti od tri i pet KM dali svoj doprinos ovoj akciji.

− Dvadeset sedmog juna – Nastup dječijeg folklornog ansambla u kulturno-umjetničkom programu naziva "Drugarstvo je veliko kao sunce", a u organizaciji Privatne ustanove za boravak djece školskog uzrasta "Abakus" Zenica. U sklopu programa priređena je humanitarna likovna izložba naziva "Djeca Abakusa za djecu Nemile". Ovom prigodom PU "Abakus" dodijelila je "Preporodu" Zahvalnicu za saradnju i podršku u radu. Program je održan u amfiteatru Katoličkog školskog centra Zenica.

− Prvog jula – Prikupljena novčana sredstva od humanitarnih aktivnosti za ugrožene u poplavama u iznosu od 331,00 KM uplaćena na općinski račun otvoren za ovu namjenu.

− Od 01. do 26. jula. – Tokom ramazana u ljetnoj bašči Doma "Preporoda" priređivani su iftari za građane u organizaciji udruženja "Mostovi prijateljstva" Zenica. Uz ramazansko druženje i prigodne muzičke sadržaje, u sklopu ove manifestacije iftarima je obuhvaćeno 3000 građana, a projekt je finansijski podržala istanbulska općina Üsküdar iz Republike Turske. BZK "Preporod" bio je partner u realizaciji ovog projekta.

− Sedmog jula – Organizovan 16. tradicionalni iftar za žene. Iftaru je prisustvovalo više od 40 žena, članova i prijatelja "Preporoda" iz javnog života grada, koje su pripremile raznovrsna slatka i slana jela tradicionalne bosanske kuhinje i donosile na iftarsku sofru. Prigodnim riječima dobrodošlice učesnicama iftara obratila se predsjednica Amna Sofić, a ramazansko druženje upotpunili su članovi Narodnog orkestra i vokalni solisti Nusreta Kobić i Emma Džaferović. Iftar je priređen u prelijepom abijentu ljetne bašče Doma "Preporoda".

− Šesnaestog jula – Udruženje "Pomozi.ba" ogranak Zenica u partnerstvu s "Preporodom", u ljetnoj bašči Doma "Preporoda", priredilo humanitarni iftar. Prikupljana sredstva usmjerena su za kupovinu ramazanskih paketa koji će se dodjeljivati ugroženim građanima u poplavljenim područjima.

− Devetnaestog jula – U ljetnoj bašči Doma "Preporoda", u organizaciji Udruženja građana za afirmaciju humanih ideja "Ahi" Zenica i "Preporoda", organizovan humanitarni iftar uz prigodan program. Iftar je priređen s ciljem prikupljanja sredstava za liječenje šestogodišnje Džejle Šišić iz Željeznog Polja, koja je već u trećoj godini života počela gubiti vid.

− Dvadeset šestog jula – U Domu "Preporoda" obavljeno snimanje priloga za Bajramski program TV Zenica. Učestvovali su: Narodni orkestar (Halid Kobić, Fuad Džaferović, Selma Tabaković, Senad Alić), Đevada Salčinović, Mirza Husetić, članice dječijeg folklornog ansambla, Amna Sofić i Faruk Kadrić. TV prilozi emitovani u Bajramskom programa TV Zenica od 28. do 30. jula 2014. godine.

− Dvadeset osmog jula – Nakon klanjanja bajram-namaza u Staroj čaršiji priređeno tradicionalno bajramsko druženje. Jednosatni muzički program izveli su Narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića i vokalni solisti Emma Džaferović, Senad Alić i Emina Sinanović. Druženju je proteklo u čestitanju i veselom bajramskom raspoloženju više stotina građana, a članice folklornog ansambla počastile su prisutne građane bajramskim kolačima i sokovima. Manifestacija je organizovana u saradanji s Medžlisom IZ Zenica.

− Dvadeset devetog jula – Povodom Ramazanskog bajrama u Domu "Preporoda" priređen tradiconalni XXII Bajramski koncert, na kojem su učestvovali: Kamerni simfonijski orkestar; Narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića, Orkestar KUD"Željezare" Zenica pod vodstvom Naila Kačara, hor ilahija i kasida "Bedr" pod vodstvom Alije Šehića, učač Kur ana Armin Kamerić, instrumentalni solisti Amila Muharemović, Amir Muharemović i Ahmed Turčinović, vokalni solisti Emina Sinanović, Senad Alić, Emma Džaferović, Harun Sivac, Nedim Hasanić i Alija Šehić, narator Edbir Šarić, folkolrni ansambl KUD "Željezara" Zenica pod vodstvom Arina Kadrića.

− Dvadeset devetog jula – U organizaciji dječijeg obdaništa "Sindibad", a u saradnji s "Preporodom", u prijepodnevnim satima u Domu "Preporoda" održan Dječiji bajramski program uz podjelu bajramskih paketića.

− Dvadeset prvog jula – Počeo kurs turskog jezika za djecu porodica šehida i poginulih boraca koji je trajao do 20. septembra, a uspješno ga je završilo deset polaznika.

− Trideset prvog jula – Ostvareno aktivno učešće na Javnoj tribini naziva "Poplave i klizišta – kako dalje", koju je na inicijativu Antikorupcijske mreže Account, kao i nekoliko nevladinih organizacija iz Zenice, organizirao Forum građana Zenice.

− Drugog augusta – U Domu "Preporoda" priređen kolažni kulturno-umjetnički program naziva "Priča o Bosni" u sklopu kulturno-vjerske manifestacije "Lastavica 2014". U programu su učestvovali Narodni orkestar pod vodstvom Halida Kobića i vokalni solisti Senad Alić, Emina Sinanović, Omer Kadrić i Emma Džaferović, dječiji folklorni ansambl, zatim hor ilahija i kasida džemata Tetovo "En-nahl" pod vodstvom Vedata ef. Arnuta, te narator i voditelj Mirza Husetić. Prisutnima se prigodnim riječima obratila predsjednica Amna Sofić. Video-realizaciju uradio Semir Sofić, a scenarij i režiju Faruk Kadrić.

− Dvadeset devetog augusta – U suorganizaciji Foruma građana Zenice i "Preporoda" održana manifestacija naziva "Od Kulina bana i dobrijeh dana", a povodom obilježavanja Povelje Kulina bana (nastala 29. augusta 1189. godine). Manifestacija je održana kod Spomen-obilježja Kulinu banu u parku ispred istočne tribine stadiona "Bilino polje". U sklopu ove manifestacije prezentiran je individualni rad 10 slikara, učesnika likovne kolonije Stara Bosna iz Zenice kao grada domaćina, Kalesije, Travnika i Žepča. O realizaciji projekta posvećenog obilježavanju Povelje Kulina bana govorio je Tvrtko Mišanović, predsjednik Foruma građana Zenice, a povodom početka rada likovne kolonije *Stara Bosna* prisutnima se obratila Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod". Prigodan muzičko-poetski performans izveli su Ernad Bihorac i Almir Avdić, mladi zenički muzičari, dok je odlomak iz pozorišne predstave "Kulin ban" kazivao Saša Handžić, glumac Bosanskog narodnog pozorišta Zenica. U sklopu programa manifestacije o značaju Povelje Kulina Bana, dokumentu koji svjedoči o više od osam stoljeća dugoj bosanskohercegovačkoj državnosti, govorio je prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH, koji je i svečano otvorio početak rada likovne kolonije Stara Bosna.

− Od 29. do 31. augusta – Na drevnoj tvrđavi Vranduk održana likovna kolonija Stara Bosna koja je organizovana u povodu potpisivanja Povelje Kulina bana. Učesnici kolonije bili su likovni umjetnici: Dževad Hamzić (Kalesija), Velid Trkić, Berina Mujčić, Ajdin Sinković i Jasmir Smailbegović (Travnik), Mirsad Šišić, Jasmin Fejzić, Meliha Družić, akademski kipar Muhamed Begić i Amna Sofić (Zenica) i Asim Goralija (Žepče). U ambijentu srednjovjekovne tvrđave Vranduk, koja je učesnicima kolonije bila umjetnička inspiracija, nastalo je dvadesetak likovnih radova s historijskim motivima stare Bosne. O likovnoj koloniji izrađeni su afiša i plakati. Dogovoreno je da se nastali radovi prezentuju izložbenim postavkama u gradovima odakle su učesnici, a prema interesu i u drugim gradovima BiH. Svi nastali radovi s likovne kolonije dati su BZK"Preporod" Zenica u vlasništvo.

− Prvog septembra – U Domu "Preporoda" upriličen susret s predstavnicima Turske vojne misije EUFOR-a u BiH LOT kuća Zenica s ciljem upoznavanja o djelovanju BZK "Preporod", a u povodu dolaska na dužnost novog komandanta.

− Šesnaestog septembra – Održana promocija knjige *Stranac u okovima ljubavi* Ešrefa Hadžića iz Velike Kladuše. Ešref Hadžić je čovjek zanimljive biografije, kulturni i sportski djelatnik, novinar, pjesnik i veliki humanist. Osim autora, promotori knjige su bili prof. Midhat Kasap i prof. Zahida Šišić, a moderator je bio Faruk Kadrić. Stihove iz zbirke poezije kazivala je studentica Emina Adilović.

− Osamnaestog septembra – Na Islamskom pedagoškom fakultetu Zenica održana književna manifestacija "Biserje Nedžada Ibrišimovića" u organizaciji "Preporoda", Islamskog

pedagoškog fakulteta i Opće biblioteke Zenica. O književnom djelu Nedžada Ibrišimovića govorili su prof. dr. Zuhija Adilović, prof. dr. Nusret Isanović, književnica Sejida Čehajić i prof. Midhat Kasap. Poeziju i odlomke iz književnih tekstova Nedžada Ibrišimovića kazivala je studentica Emina Adilović.

− Trećeg septembra – Povodom 28. septembra, Dana Bošnjaka u Domu "Preporoda" priređena promocija knjiga akademika prof. dr. Ibrahima Pašića s naslovom *Predslavenski korijeni Bošnjaka.* Ovaj naučnoistraživački projekt sadrži četiri toma, a za ovu priliku promovirane su knjige *Tračko ime Bosne i Tračani u Bosni* i *Gotizmi i ilirizmi u Kulinovoj povelji.* Osim autora, promotori ovog kapitalnog projekta bili su akademik prof. dr. Dževad Jahić, etnolog Sulejman Aličković i prof. dr. Senadin Lavić, dok je moderator bio Faruk Kadrić. Prateći sadržaj u okviru ove manifestacije bila je izložba slika "Stara Bosna", koje su nastale na nedavno održanoj likovnoj koloniji na Vranduku. Na izložbi su predstavljena 24 djela likovnih umjetnika iz Kalesije, Travnika, Žepča i Zenice, a o radu likovne kolonije prisutne je upoznala Amna Sofić, autorica ovog projekta.

− Trećeg oktobra – U Domu "Preporoda" održano javno žrijebanje ekipa za grupnu fazu takmičenja na 18. Bajramskom malonogometnom turniru zeničkih mahala. Predstavnicima ekipa obratili su se Amna Sofić i Faruk Kadrić, te Ermin Zukić, predsjednik Takmičarske komisije.

− Četvrtog oktobra – Gostovanje Amne Sofić na TV Zenica u okviru emisije posvećene obilježavanja Kurban-bajrama.

− Od 05. do 11. oktobra održan 18. Bajramski malonogometni turnir zeničkih mahala. Turnir je svečano otvorila predsjednica Amna Sofić. Na turniru je učestvovalo 20 ekipa s više od 200 takmičara. U prvom ciklusu takmičenja ekipe su raspoređene u osam grupa i igrano je po sistemu "svako sa svakim". U drugom ciklusu igrano je u dvije grupe sa po četiri ekipe. Prve dvije ekipe plasirale su se u polufinale. Takmičenje je održano u gradskoj Areni na dva terena, osim polufinalnih i finalne utakmice, koje su igrane na jednom terenu. Pobjednik turnira je ekipa *Janjići*, drugo mjesto je osvojila ekipa *Begagića put*, treće ekipa *Doglodi,* dok je ekipa *Orah Polje* bila četvrta. Ekipa *Orah Polje* proglašena je i za fair play ekipu turnira.

− Šestog oktobra – Povodom Kurban-bajrama u organizaciji "Preporoda", a u saradnji s Medžlisom IZ Zenica, u Atriju Medžlisa IZ priređen tradicionalni Bajramski prijem za zvanice iz javnog, privrednog, političkog, kulturnog i vjerskog života grada. Pozdravne riječi prisutnima iskazala je predsjednica Amna Sofić, a povodom Kurban-bajrama prigodnom besjedom obratio se mr. Jakub ef. Salkica, glavni imam Medžlisa IZ Zenica. Voditeljica programa bila je Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta.

− Šestog oktobra – U Domu "Preporoda" priređen Bajramski program u organizaciji zeničkog obdaništa "Sindibad" i u partnerstvu s "Preporodom". Prigodan program izvela su djeca iz ovog obdaništa.

− Dvadeset prvog oktobra – Učešće u radu Fokus grupe koju su činile NVO u sklopu projekta Građanski budžet. Općina Zenica je, zajedno s Općinom Tuzla i Gradom Bijeljina, učesnica ovog projekta koji provodi Razvojna agencija "Eda" Banja Luka. Riječ je o projektu za neposredno uključivanje građana u proces donošenja odluka o pitanjima koja su od ključnog značaja za razvoj lokalne zajednice. Osim aktivnog uključivanja putem svog predstavnika u radu Fokus grupe, "Preporod" se također angažirao u akciji anketiranja svojih članova i drugih građana o ovoj temi.

− Od 24. do 26. oktobra – u sklopu projekta "Upravljanje projektnim ciklusom" za predstavnike NVO-a, koje se bave mladima i marginaliziranim grupama, u Domu "Preporoda" održan seminar

u organizaciji Foruma građana Zenice, a u partnerstvu s "Preporodom". Obuku je uspješno završilo 11 predstavnika zeničkih NVO-a kojima su uručeni i certifikati o završenoj obuci.

− Dvadeset osmog oktobra – U Domu "Preporoda" održana promocija poeme *Hava majka Prijedorčanka* Admira Muhića, pisca i imama džemata u Maljevcima u R. Hrvatskoj. Ovo knjiga je prenosilac istine o svim majkama Bosankama, koje su kao Hava Tatarević iz Prijedora izgubile nedužne sinove u posljednjem ratu u BiH. Promotori su bili Ferid Krak, zamjenik načelnika Općine Cetingrad (R Hrvatska), prof. Midhat Kasap i Dževad Ponjević, profesor iz Bužima. Prigodne odlomke iz poeme kazivali su autor Admir Muhić i Sabina Kulenović, glumica Bosanskog narodnog pozorišta Zenica.

− Od 8. do 9. novembra – Učešće na manifestaciji obilježavanja 80. obljetnice Kulturnog društva Bošnjaka u Dubrovniku. U sklopu programa ove manifestacije predsjednica Amna Sofić i sekretar Faruk Kadrić učestvovali su u radu Prvog međunarodnog znanstvenog skupa o temi: *Identitet Bošnjaka-izazov XXI stoljeća,* te prisustvovali promociji *Zbornika KD Preporod Dubrovnik (1934-2014)* kao i *Smotri folklora.*

− Sedamnaestog novembra – Učešće u organizaciji manifestacije obilježavanja 22. godišnjice 7. muslimanske viteške brigade, koju je u kasarni "7. muslimanske brigade" OS BiH u Zenici organizovao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine.

− Dvadesetog novembra – U Sinagogi Muzeja grada Zenice priređena likovna izložba, istaknutog zeničkog slikara i člana "Preporoda" Alije Kulenovića. Riječ je o retrospektivnoj postavci naziva *Eksplozija boja* kojom je autor prezentirao ono najbolje što je uradio u minulih pedeset godina u svom likovnom i karikaturalnom opusu. O Kulenovićevom stvaralaštvu na otvaranju izložbe govorio je zenički književnik Senad Duran.

− Dvadeset trećeg novembra – U Domu "Preporoda" održana promocija knjige *Biser u školjci* u organizaciji UG "Knjiga izvor" Zenica, a u saradnji sa "Preporodom". Knjiga sadrži priče članica ovog udruženja. Promotorica knjige bila je spisateljica Ammara Šabić-Langić. Promocija je popraćena izvođenjem prigodnih ilahija, a program je bio namijenjen ženama.

− Dvadeset četvrtog novembra – U povodu Dana državnosti Bosne i Hercegovine u prostoru PSC Libertas u Žepču priređena likovna izložba naziva "Stara Bosna". Izložba u Žepču upriličena je u sklopu manifestacije "Dani šejha Abdulvehab Ilhamije Žepčaka", koju organizuje BZK "Preporod" Žepče. Ova izložba prezentirala je radove likovnih umjetnika iz nekoliko gradova, koji su krajem augusta učestvovali na "Preporodovoj" likovnoj koloniji na kraljevskog gradu Vranduk. Na ovoj izložbi predstavljena su 23 likovna rada učesnika spomenute kolonije: Velid Trkić, Muhamed Begić, Jasmir Smajlbegović, Ajdin Sinković, Mirsad Šišić, Jasmin Fejzić, Berina Mujčić, Meliha Družić, Asim Goralija, Dževad Hamzić i Amna Sofić. O izloženim likovnim radovima govorili su predsjednica Amna Sofić i sekretar Faruk Kadrić, dok je moderator bio Rusmir Agić, predsjednik BZK "Preporod" Žepče. Izložbu je svečano otvorio načelnik Općine Žepče Mato Zovko.

− Prvog decembra – Učešće u realizaciji kulturno-umjetničkog programa u sklopu manifestacije obilježavanja 22. godišnjice 314. Slavne brigade i 3. korpusa Armije RBiH koju je na Centralnom spomen-obilježju "Kameni spavač" organizovao Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. godine. U programu učestvovali Nusreta Kobić i Sabina Kulenović.

− Od 13. do 14. decembra – Za članove Narodnog orkestra i druge istaknute članove kao nagrada za trud i uspješan kontinuiran rad organizovan je izlet na Ponijere, zimski centar u općini Kakanj.

− Sedamnaestog decembra – Počela s radom novoformirana ženska vokalna grupa u sastavu: Nejira Serdarević, Naira Jusufović, Amela Huseinović, Đevada Salčinović, Romana Marić, Paša Begović i Rukija Omerović. Stručnim radom ove vokalne grupe rukovodi prof. Nedim Talić.

− Osamnaestog decembra – Održano 1. žensko druženje naziva "Ah, te lijepe ženske priče". Riječ je o novom projektu "Preporoda", koji će se kontinuirano realizirati tokom naredne godine, a svako ovo druženje donosi jednu priču jake, samopouzdane i primjerene žene, čiji je rad i požrtvovanje za ono što rade i vole za svaku pohvalu.

− Devetnaestog decembra – U Domu "Preporoda" priređen svečani program povodom obilježavanja sedme godišnjice plesne škole "Svjetlost – Nour". U programu su učestvovali članovi ove škole, a kao gosti su nastupili članovi ansambla "Bosnia folk" Zenica. U organizaciji ovog programa "Preporod" je bio partner, dajući na taj način podršku ovom vrijednom i uspješnom zeničkom udruženju koje okuplja mlade.

− Dvadesetog decembra – U Domu "Preporoda" UG "Pomirenje" Zenica, u saradnji s "Preporodom", priredilo prigodan program povodom Nove godine. Ovo udruženje djeluje s ciljem pomaganja socijalno ugroženoj djeci uzrasta od 5 do 15 godina, a prioritet su djeca koja su zanemarena od roditelja. Prigodan kulturno-zabavni program izveli su štićenici ovog udruženja kojima su podijeljeni i novogodišnji paketići.

− Dvadeset šestog decembra – Prisustvo na svečanom Božićnom prijemu u hotelu "Dubrovnik", koji je organizovala Koordinacija hrvatskih i katoličkih institucija grada Zenice. Prijemu su prisustvovali članovi "Preporoda" Amna Sofić, Sabina Kulenović, Halid Kobić, Abdulah Hodžić i Nazif Džidić.

− Tridesetog decembra – Priređen prigodan kulturno-zabavni program za roditelje članova folklornog ansambla i ostale članove i prijatelje "Preporoda". U programu učestvovali članovi Narodnog orkestra i vokalni solisti kao i dječiji foklorni ansambl. Prisutnima se obratila predsjednica Amna Sofić, zahvalivši se svim članovima sekcija na proteklom radu i djelovanju u provođenju programskih ciljeva i zadataka "Preporoda".

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Žepče

U skladu s godišnjim programskim ciljevima utvrđenim na sastanku Upravnog odbora u februaru Općinsko društvo "Preporod" u Žepču 2014. godine realiziralo je sljedeće sadržaje:

− Povodom Ramazanskog bajrama u Žepču je održan bajramski koncert naziva "Nek se zna da bajram je", 29. jula 2014. Gosti večeri bili su poznati interpretatori bosanske sevdalinke Vesna Hadžić, Bahrija Hadžalić i Zanin Berbić. Koncert je održan u pratnji ansambla "Đulistan" pod rukovodstvom člana Upravnog odbora BZK "Preporod" Žepče profesora harmonike Mirze Babanovića. Održani koncert imao je i humanitarni karakter. Naime, dio

sredstava od prodatih ulaznica bio je usmjeren za potrebe porodica pogođenih majskim polavama i klizištima s područja općine Žepče.

− U povodu obilježavanja godišnjice smrti književnika Nedžada Ibrišimovića u Žepču je 15. septembra u suorganizaciji s Legološkim udruženjem BiH održana književna veče "Sjećanje na Nedžada Ibrišimovića". O ovom istaknutom bosanskohrecegovačkom i bošnjačkom književniku govorili su Mustafa Spahić, prof. predsjednik BZK "Preporod" u BiH prof. dr. Senadin Lavić i Nedžadov sin Zlatan Ibrišimović. Ovaj sadržaj svojim nastupom popratio je mladi izvođač sevdalinki Zanin Berbić uz pratnju profesora muzike Mirze Babanovića. Književna veče završena je uz zaključak da bi već od naredne godine uz podršku institucija ovakav vid obilježavanja sjećanja na ovog istaknutog bosanskohercegovačkog književnika i umjetnika trebala prerasti u značajniji projekt koji bi postao dio tradicije Žepča.

− Povodom obilježavanja Kurban-bajrama 6. oktobra u sali Doma kulture u Žepču održan je bajramski koncert naziva "Sevdalinko, pjesmo najmilija". Dvosatnim repertoarom brojnu publiku oduševili su interpretatori sevdaha: Ferid Avdić, Andrija Števanić, Zanin Berbić i Vesna Hadžić uz pratnju ansambla "Đulistan" pod rukovodstvom profesora muzike Mirze Babanovića. Kao gost i vrsni pozvalac sevdalinke kroz izvedbu, ali i njenu historiju, predstavila se i gošća Vedrana Tičić, direktorica Muzičke produkcije Radio-televizije Bosne i Hrecegovine.

Mjesec novembar u Žepču bio je u znaku Dana šejha Abdulvehab Ilhamije Žepčaka. Ovom prilikom upriličen je zanimljiv i bogat kulturni sadržaj.

− Program obilježavanja sjećanja na lik i djelo Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka s nazivom "Ilhamijini dani", počeo je javnom tribinom na kojoj su gosti-uvodničari bili hafiz Sulejman ef. Bugari i profesor islamske teologije Dženan ef. Čaušević.

− Manifestacija je nastavljena promocijom knjige *I ja sam iz Srebrenice* autora Fikreta Hodžića, koja je održana 13. novembra. O knjizi su govorili Indira Mehić, Mensur Šabanović i autor knjige.

− Kroz obrade tradicionalne muzike našeg podneblja i balkanskog regiona, zenička grupa "Balkaneros" održala je, u sklopu manifestacije 21. novembra, koncert sa vrlo zanimljivim i sadržajnim repertoarom.

− Trodnevnom likovnom izložbom u periodu 24.-26. novembra s nazivom "Stara Bosna" zatvoreni su "Ilhamijini Dani" u Žepču. Na izložbi su predstavljena 23 umjetnička djela nastala kroz likovnu koloniju umjetnika ZDK. Pomoć u organizaciji likovne izložbe pružili su suorganizatori BZK "Preporod" Zenica i Općina Žepče. Uvodničari i moderatori izložbe u Žepču bili su predsjednica BZK "Preporod" Zenica Amna Sofić i generalni sekretar Fikret Kadrić.

Održani koncert grupe "Balkaneros" i likovna izložba ujedno su bile manifestacije kojima je obilježen Dan državnosti BiH na području općine. Ove dvije manifestacije programski su sadržaji kojim je Općina Žepče obilježila Dan državnosti.

Izrađen je profil BZK "Preporod" Žepče na društvenoj mreži Facebook, gdje se mogu vidjeti sve realizirane aktivnosti društva u posljednje tri godine. Stranica je izrađena radi informisanja građana o našem radu.

Predsjednik
Rusmir Agić

BZK "Preporod" − Općinsko društvo Živinice

OD "Preporod" Živinice je u 2014. godini imao sljedeće aktivnosti:

− OD "Preporod" Živinice je početkom juna donijelo odluku da se održi Peta likovna kolonija u Toplicama kod Živinica. Na Koloniju su pozvani slikari iz Crne Gore, Lukavca, Tuzle, Kalesije, Zenice, Srebrenika i Živinica. Na poziv se odazvalo 18 slikara. Likovna kolonija održana je 21. i 22. juna 2014. godine u Toplicama. Svim učesnicima bili su obezbijeđeni smještaj u hotelu "Toplica", hrana i prevoz. Na otvorenju Kolonije prisutnim su se obratili načelnik Općine Živinice Hasan Muratović, predsjedavajuća OV Samra Omić i predsjednik OD "Preporod" Živinice Sakib Aljić. Otvaranju kolonije prethodio je kulturno-zabavni program na kojem su nastupili: muzička grupa iz OŠ "Višća" te naš hor "Preporod" Živinice. Nakon dvodnevnog rada, slikari su uradili 42 kvalitetne slike, koje su komisijski pregledane, procijenjene, obilježene i predate OD "Preporod" Živinice.

− Tridesetog jula, naši članovi, vokalni solisti Ilma i Emina Mahmutbegović te Džemo i Elvedina Šabanović, pozvani su na Bajramsku akademiju u Kladnju, gdje su nastupali u ime OD "Preporod" Živinice.

− Šestog oktobra, članice hora "Preporod" Živinice su učestvovale s nekoliko izvedbi na Bajramskoj akademiji naziva "Bajrama se miris širi"

− OD "Preporod" Živinice je 13. oktobra 2014. godine na sjednici Izvršnog odbora donio odluku da se u našim prostorijama održava škola slikanja za građane Živinica. Tu školu bi vodio naš slikar iz Živinica Adis Šabanović. Škola je sa radom počela 15. novembra 2014. godine, koju pohađa 16 učenika, škola će trajati šest mjeseci, nakon čega će učenici upriličiti izložbu svojih radova.

− Predsjednik OD„Preporod" Živinice Sakib Aljić je na sastanku Izvršnog odbora, održanom 04. decembra 2014. godine, dao ostavku, koju su svi članovi prihvatili, te predložio Adisa Šabanovića za novog predsjednika. Prijedlog je jednoglasno usvojen.

− OD "Preporod" Živinice je u toku 2014. godine održao četiri sjednice Izvršnog odbora kojima su uglavnom prisustvovali svi članovi. Sve aktivnosti OD "Preporod" Živinice popraćene su putem TV-Živinica i TV TK.

Predsjednik
Adis Šabanović

Adresar općinskih društava BZK “Preporod”

Općinsko društvo Banovići
Alije Izetbegovića 65
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 070/217-885
Mob: 061/737-886
vehid.kudumovic@hotmail.com
75290 BANOVIĆI

Općinsko društvo Banjaluka
78000 BANJALUKA

Općinsko društvo Bihać
77000 BIHAĆ

Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel/fax: 055 / 204-258
065 / 787-032

preporodbn@yahoo.de
76300 BIJELJINA

Općinsko društvo Bosanska/Kozarska Dubica
Đačka ulica 17
Predsjednica: Elvira Šanta-Čaušević
Mob: 065/186-344
bzkpreporod.bosdubica@hotmail.com
79240 BOSANSKA DUBICA

Općinsko društvo Bosanska Gradiška
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

Općinsko društvo Bosanska Krupa
77240 BOSANSKA KRUPA
Općinsko društvo Bosanski Novi
Meše Selimovića 1
Predsjednik: Kasim Falan
Tel: 052/751-593
Tel: 065/592-821
Dom Urije
BOSANSKI NOVI
79220

Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
hodzicelvir@yahoo.com
Zgrada Medžlisa Islamske zajednice
Ulica Drinska bb
75420 BRATUNAC

Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Ulica Islahijjet 3
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel: 049/230-120
Fax: 049/230-121
Mob: 061/344-946
preporodbrcko@gmail.com
76120 BRČKO Distrikt BiH
www.preporod-brcko.ba

Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel/Fax: 032/784-596 (O. Š.)
Mob: 061/783-260
preporodbreza@gmail.com
71370 BREZA

Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
mterzic@bih.net.ba
70230 BUGOJNO
www.bugojno.org /preporod/

Općinsko društvo Busovača
Kaćuni bb
Predsjednica: Ferida Karić
Tel/Fax: 030/590-143
Mob: 061/361-031
ferida_karic@hotmail.com
BUSOVAČA
72264

Općinsko društvo Bužim
Konjodor bb
Predsjednik: Muhamed Kržalić
Mob 061/767-162
77249 BUŽIM

Općinsko društvo Cazin
77220 CAZIN

Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Mersad Tanjić
Tel/Fax: 035/668-121
Mob: 061/665-009
mersed.tanjic@humci.net
75246 ČELIĆ

Općinsko društvo Doboj
Oslobodilačka 1
Predsjednik: Zijad Bešlagić
beslagicz@gmail.com
Tel: 053/204-271
061/142-046
74200 DOBOJ

Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica b. b.
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-189
Mob: 061/654-702
suljicismet9@gmail.com
74207 DOBOJ ISTOK

Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel/Fax: 030/205-596
Mob: 061/132-119
kemal.colak@promo.ba
70220 DONJI VAKUF

KDB "Preporod" Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
izet.spahovic@du.t-com.hr
Mob.00385-95-1606-954
20 000 DUBROVNIK
Hrvatska

Općinsko društvo Foča
Paunci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Fax: 058/ 238-003
Mob: 062/978-205; 062/417-244
bzk_preporod@yahoo.com
73300 FOČA

Općinsko društvo Fojnica
71270 FOJNICA

Općinsko društvo Glamoč
Ive Lole Ribara 1
Predsjednik: Amel Saltaga
063/881-029
Tel/Fax: 034/272-465
80230 GLAMOČ

Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 21
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Tel/Fax: 038/220-926
Mob: 061/331-302
preporodgz@hotmail.com
73000 GORAŽDE

Općinsko društvo Gornji Vakuf
Gradska bb
Predsjednik: Alija Filan
Predsjednik: 061/768 818
Tel/fax: 030/265 053
preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF
www.preporod-gv.ba

Općinsko društvo Gračanica
111 Gračaničke brigade bb
Predsjednica: Refija Čajić
Tel: 035/702-070
Mob: 061/305-621
refka@mail.com
75320 GRAČANICA

Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednica:
Nadira Pamuković
Tel/Fax: 035/816-138
prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

Općinsko društvo Ilijaš
F. Jukića 2
Predsjednik: Adem Alić
Mob: 061/828-827
adem555alic@hotmail.com
71380 ILIJAŠ
www.preporod-ilijas.ba

Općinsko društvo Jablanica
Branilaca grada bb
Predsjednik: Resul Čilić
Tel: 036/753-333
Mob: 062/345-378
resul_c@hotmail.com
88420 JABLANICA

Općinsko društvo Jajce
Bravnice bb
Predsjednik: Almir Kunić
Mob: 062 / 347-720
info@mer-kunic.com
70101 JAJCE

Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

Općinsko društvo Kalesija
Žrtava genocida 1
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel/Fax: 035/631-881
Mob: 061/635-561
nerminbukvar@gmail.com
75260 KALESIJA

Općinsko društvo Kiseljak
O.Š. "Kiseljak 1"
Hrastovi b.b.
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis IZ)
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada 2
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
Tel/Fax: 035/621-150
Mob: 061/553-473
75280 KLADANJ
www.preporodkladanj.com.ba

Općinsko društvo Ključ
Trg Alije Izetbegovića 1
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
78280 KLJUČ

Općinsko društvo Konjic
Varda bb, Narodni univerzitet
Predsjednik: Jasmin Mehanoli
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
062/172-386
preporodkonjic@yahoo.com
88400 KONJIC

Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Tel/Fax: 034/275-017
Mob: 063/349-328
safetpilic@gmail.com
88320 KUPRES

Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Haris Jeleč
harislivno@yahoo.com
Mob: 063/922-740
Tel/Fax: 034/200-634
80101 LIVNO

Općinsko društvo Lukavac
75300 LUKAVAC

Općinsko društvo Modriča
J. Raškovića bb
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel/Fax: 053/811-472
Mob: 0627584-884
74480 MODRIČA

Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552-537
Mob: 061/175-270
Sekretar: Kasim Mušinović
061/891-139
kasimmusinovic@hotmail.com
88000 MOSTAR

Općinsko društvo Novi Travnik
Mehmeda Spahe bb
Predsjednik: Edin Letić
Tel: 030/525-064
72290 NOVI TRAVNIK

Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
063/341-042
063 341 130
mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK
www.bzkpreporododzak.com

Općinsko društvo Orašje
Jedanaesta 10
Predsjednik: Ismet Kičin
Mob: 063/342-019
ismetkicin@gov.ba
76270 ORAŠJE

Općinsko društvo Osmaci
Šeher bb
Predsjednik: Samir Karić
Mob: 061/344-318
bzk.preporod.osmaci@gmail.com
karic.samir@gmail.com
75406 OSMACI

Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/060-839
75453 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

Općinsko društvo Prijedor
79101 PRIJEDOR

Općinsko društvo Prnjavor
PRNJAVOR

Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava 35
Predsjednik: Almir Muminović
Mob. 061/894-604
muminovicalmir@yahoo.com
88440 PROZOR

Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018; 037/689-126
Mob: 061/137-457
amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

Općinsko društvo Sapna
Ulica 206. Viteške brigade bb
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

BZK "Preporod" Sarajevo
Branilaca Sarajeva 30
Predsjednik: Senadin Lavić
Tel: (++387 33) 444-078;
033/215-665
Fax: 033/226-511
E-mail: preporod@bih.net.ba
bzkpreporod@bih.net.ba
www.preporod.ba
71000 SARAJEVO

Općinsko društvo Split
Trg Republike 4/3
Predsjednica: Sifa Hodžić
0038598668043
00385953440951
kdbpreporodsplit@gmail.com
21000 SPLIT
Hrvatska

Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/643-243
Mob: 061/345-471
nermint_007@hotmail.com
75350 SREBRENIK

Općinsko društvo Srebrenica
Crni Guber bb
Predsjednica: Fija Avdić
fiija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Džuzdanović
061/658-883
75414 TEOČAK
www.preporod.teocak.ba

Općinsko društvo Teslić
Stenjak bb
Predsjednik: Bećir Hasić
061/ 333-033
74270 TESLIĆ

Općinsko društvo Tomislavgrad
Mijata Tomića bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Fax: 030 /541-091
Mob: 061/340-458
divan@bih.net.ba
72240 TRAVNIK
www.preporodtravnik.ba

Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Enisa Žunić
Tel/Fax: 035/257-479
Mob: 061/189-664
enisazunic58@gmail.com
75000 TUZLA

Općinsko društvo Vareš
Put mira bb
Predsjednica Sahudina Beganović
Mob.062/552-241
pivares@ bih.net.ba
71330 VAREŠ

Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 19
Predsjednik: Sakib Selimović
sakib.selimovic63@hotmail.com
Tel: 070/221-091
061/613-609
77230 VELIKA KLADUŠA

Općinsko društvo Visoko
Predsjednik: Mersed Šahinović
Tel: 061 /136-417
preporod.visoko@gmail.com
71300 VISOKO

Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Damir Bešić
Tel/Fax: 030/520-007
061/172-386
bzkpreporodvitez@yahoo.com
Branilaca Starog Viteza bb
72251 VITEZ

Općinsko društvo Vlasenica
75440 VLASENICA

Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 66
Predsjednik: Selman Selhanović
Tel: 432-235
71320 VOGOŠĆA

KDBH "Preporod" Zagreb
Ul. grada Vukovara 235
Predsjednik: Senad Nanić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
10 000
ZAGREB
Hrvatska
www. kdbhpreporod.hr

Zajednica Općinskih društava
Bosansko-Podrinjskog kantona
73000 GORAŽDE

Zajednica Općinskih društava
Tuzlanskog kantona
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
Tel: 035/257-479
75000 TUZLA

Općinsko društvo Zavidovići
Ćumurana bb
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel/Fax: 032/868-310
Mob: 061/754-572
72220 ZAVIDOVIĆI

Općinsko društvo Zenica
Ulica Armije R BiH 1
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/463-291
amnas@bih.net.ba
preporod.zenica@gmail.com
72000 ZENICA
www.preporodzenica.weebly.com

Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save 119
Predsjednik: Amer Redžić
Tel/Fax: 056/215-757
Mob: 061/731-373
E-mail:
bzk.preporod.zvornik@gmail.com
amer_redzic@yahoo.com
75410 ZVORNIK
www.preporod-zvornik.org

Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Rusmir Agić
Mob: 061 / 691-751
rusmir_agic@yahoo.com
72230 ŽEPČE

Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 20
Predsjednik: Adis Šabanović
Tel.035/774- 933 adis_sa_banovic@hotmail.com
75270 ŽIVINICE

12. Skupština BZK “Preporod” Sarajevo: (dokumenti)[1]

PREDSJEDNIK BZK „PREPOROD“ SARAJEVO

1. Senadin Lavić

ČLANOVI IZVRŠNOG ODBORA BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE “PREPOROD”

1. Aida Abadžić-Hodžić (predsjednica Izvršnog odbora)
2. Sanela Bašić
3. Senada Dizdar
4. Hatidža Duman
5. Hadžem Hajdarević
6. Aladin Husić
7. Lejla Kodrić Zaimović
8. Jasminko Mulaomerović
9. Vahidin Preljević
10. Lada Sadiković
11. Meho Šljivo

ČLANOVI MATIČNOG ODBORA BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE “PREPOROD” U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Dajana Ajanović
2. Selma Alispahić
3. Zehra Alispahić
4. Nijaz Bajgorić
5. Izet Beridan
6. Adnan Busuladžić
7. Amra Čampara Lolić (Travnik)
8. Amira Dervišević (Bihać)
9. Enes Durmišević
10. Šaćir Filandra
11. Lejla Gazić
12. Šemsudin Hadrović
13. Dijana Hadžizukić (Mostar)
14. Enisa Hajdarević Šojko
15. Ahmed Imamović
16. Ervin Jahić (Zagreb)
17. Alen Kalajdžija
18. Husnija Kamberović
19. Sanjin Kodrić (predsjednik Matičnog odbora)
20. Mufid Lazović
21. Munib Maglajlić
22. Adnan Muftarević
23. Admir Mujkić
24. Zehra Musto’o
25. Rapko Orman (Livno)
26. Nusret Omerika (Mostar)
27. Edin Radušić
28. Selma Rizvić
29. Amira Sadiković
30. Suad Selimović
31. Adnan Silajdžić
32. Vedad Spahić (Tuzla)
33. Mersida Sućeska
34. Ćazim Suljević (Brčko)
35. Sead Šemsović
36. Amir Talić (Sanski Most)
37. Jusuf Trbić (Bijeljina)
38. Adnan Tufekčić (Tuzla)
39. Nermin Tursić (Srebrenik)
40. Zlatko Topčić
41. Semir Vranić
42. Sibela Zvizdić Meco

[1] 12. Skupština BZK “Preporod” održana je 20.12. 2014. godine u Velikoj sali Općine Stari Grad u Sarajevu.

ČLANOVI SAVJETA BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE “PREPOROD“

1. Nijaz Alispahić (Tuzla)
2. Zijad Bajramović
3. Amila Bakšić
4. Azra Begić
5. Kemal Balihodžić (Bugojno)
6. Uzeir Bavčić
7. Ismet Bušatlić
8. Šefkija Čekić
9. Smail Čekić
10. Kemal Čolak
11. Almasa Defterdarević-Muratbegović
12. Ejup Ganić
13. Azra Gazibegović (Tuzla)
14. Mehmed Gribajčević
15. Lamija Hadžiosmanović
16. Fatma Hasanbegović
17. Muharem Hasanbegović
18. Irfan Horozović
19. Enver Imamović
20. Mustafa Imamović
21. Salih Jalimam (Zenica)
22. Dževad Karahasan
23. Emina Kečo Isaković
24. Ibrahim Krzović
25. Enes Kujundžić
26. Nedžad Mulabegović
27. Hasnija Muratagić Tuna
28. Fehim Nametak
29. Salim Obralić
30. Amila Omersoftić
31. Enes Pelidija
32. Munir Rašidović
33. Enes Sarač
34. Mevlida Serdarević
35. Avdo Sofradžija
36. Emin Sofić
37. Ismet Suljević
38. Izet Šabotić (Tuzla)
39. Rifat Škrijelj
40. Esad Zgodić
41. Behija Zlatar

PREDSJEDNIK I ZAMJENIK PREDSJEDNIKA SKUPŠTINE, NADZORNI ODBOR I SUD ČASTI BOŠNJAČKE ZAJEDNICE KULTURE “PREPOROD” U BOSNI I HERCEGOVINI

I SKUPŠTINA

Hidajet Repovac, predsjednik
Rizvan Halilović, zamjenik predsjednika

II NADZORNI ODBOR

l. Hasan Balić, predsjednik
2. Ismet Hotović, član
3. Zijad Bajramović, član
4. Smajo Fetahović, član
5. Smajo Hadžić, član.

III SUD ČASTI

l. Kadira Abdulahović, član
2. Azra Adžajlić Dedović, član
3. Narcisa Gluhačević Hotović, član
4. Vahid Kljaić, predsjednik
5. Avdija Kovačević, član

GODIŠNJAK 2014

BOŠNJAČKI MERHUMI (2014) _____

UDK 929 (497.6=163.43*)

Sudionici naše prošlosti − umrli u 2014. godini

Isma Kamberović
BZK "Preporod"
Sarajevo

Ova rubrika nastavlja s objavljivanjem priloga za biografski leksikon umrlih Bošnjaka. U prošloj godini umrlo je dvadeset značajnih umjetnika, slikara, historičara, doktora medicine, historičara umjetnosti, ekonomista, književnika, režisera, filmskih kritičara, filologa, univerzitetskih profesora, i dr. Želimo podsjetiti na njihov doprinos našoj zajednici te tako nastaviti običaj lijepog pričanja o istaknutim ličnostima koje su napustile ovaj svijet a ostavile iza sebe značajno djelo.

Ključne riječi: Bošnjaci, Ismet Ajanović, Ahmed Aličić, Salih Burek, Hatidža Čar-Drnda, Safet Ćibo, Ekrem Durić, Osman Durić, Vefik Hadžismajlović, Vedad Hamšić, Husno Hrelja, Ševko Kadrić, Husnija Krupić, Ilijas Kruškić, Sulejman Kupusović, Sadudin Musabegović, Husnija Resulović, Edhem Seferović, Kemo Sinanović, Lada Šestić i Sulejman Tihić.

Svjedoci smo nepoštivanja i nečuvanja bosanskohercegovačkog kulturnog blaga i kulturnih institucija te svakodnevnog potcjenjivanja i vrijeđanja drugog i drugačijeg, zato u ovoj rubrici podsjećamo na istaknute pojedince koji su svojim djelima prerasli svoju sredinu i koji su smisao života tražili u zanimanju i ljubavi prema nauci, znanju, duhovnosti, umjetnosti i aktivnostima koje su ispunjavale njihovu unutrašnjost, a korisne su i za druge ljude, te su svojim radom i znanjem zadužili širu zajednicu. Iako su bili "prolazni" na ovom svijetu, ostavili su "neprolazno" djelo koje će svjedočiti o njima. Želimo pokazati da su među nama živjeli naši savremenici, koji su za vrijeme svog života razmišljali o onome što je ispred, onome što je iza i o onome što će biti kada njih ne bude više, te su vođeni tom mišlju postigli vidljive rezultate u svojim profesijama. U ovoj godini napustilo nas je dvadeset sljedećih merhuma:

AJANOVIĆ, Ismet (1922-2014)

Slikar naivne umjetnosti Ismet Ajanović rođen je 4. 12. 1922. godine u Rogatici. Završio je pekarski zanat, kasnije je radio kao ugostitelj, a sasvim slučajno je otkrio da je rođen s izuzetnim talentom za slikanje. Sa svojim prvim radovima, prijavio se na kurs slikanja koji je vodio slikar Ibrahim Ljubović pri Radničkom univerzitetu u Sarajevu, koji je bio oduševljen njegovim slikama i predložio je priređivanje izložbe njegovih radova. Kasnije je i veliki poznavalac naivne umjetnosti Franjo Likar, svugdje toplo preporučivao predstavljanje njegovih radova. Motivi na njegovim slikama su priroda i pejzaži Rogatice i Romanije, pašnjaci, šume, proplanci, ovce, krave, konji, rijeke, potoci, seoske avlije, stare čardaklije s bijelim vezenim

zarovima na prozorima, te pokrivenim ženama u avlijama, drvenim kapijama i dr. Njegove slike, također, prikazuju i radost i sreću, cure i momke u razigranim seoskim narodnim kolima i dr.

Njegova najpoznatija slika „Žena s krajolikom“ pojavila se u istoimenom filmu Ivice Matića, koji govori o odnosu čovjeka i umjetnosti. Uvršten je u svjetsku Enciklopediju naivne umjetnosti, a u Sarajevu se njegova djela mogu pogledati u galerijskom prostoru restorana “Pod lipom“ na Baščaršiji.

Njegove samostalne izložbe priređivane su u zemlji i inozemstvu: Sarajevu, Tuzli, Mostaru, Zagrebu, Podgorici, Baru, Ljubljani i dr. Učesnik je mnogih slikarskih susreta, kolonija i bijenala, na kojima je nagrađen brojnim diplomama, zahvalnicama i nagradama.

Umro je 8. 1. 2014. u 92. godini života, a pokopan je na mezarju Grličića brdo.

ALIČIĆ, Ahmed (1934-2014)

Historičar osmanista Ahmed Aličić, rođen je 6. 3. 1934. godine u mjestu Kljuna kod Nevesinja. Nakon završetka Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, diplomirao je na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu 1960. godine.

Nakon diplomiranja bio je dvije godine profesor u Gazi Husrev-begovoj medresi, te je 1963. godine prešao u Orijentalni institut, gdje je proveo čitav radni vijek. U Orijentalnom institutu prošao sva stručna zvanja od asistenta, višeg stručnog saradnika, stručnog saradnika, višeg naučnog savjetnika do naučnog savjetnika. U svojoj 34. godini magistrirao je s temom *Uređenje bosanskog ejaleta od 1865. do 1878.* godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1968. godine. Odbranio je doktorsku disertaciju *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine* na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1996. godine u 62. godini života. Obnašao je funkciju direktora Orijentalnog instituta od 1989. do 1992. godine. Za vrijeme njegovog mandata, 17. maja, srpski agresori zapalili su Orijentalni institut i uništili svu arhivu i građu koja se u njemu nalazila. Kasnije su Orijentalnom institutu dodijeljene nove prostorije te su se vrlo dobro snašli kad je riječ o organizaciji rada, ali šteta koja je napravljena paljevinom nikada neće biti nadoknađena. Bavio se proučavanjem historije osmanskog perioda Bosne i Hercegovine, a svoja proučavanja objavio je u knjigama: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1983.; *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1996.; Prevodio je arhivsku građu s osmansko-turskog jezika, te je preveo i priredio sljedeće publikacije: *Turski katastarski popisi nekih područja zapadne Srbije: XV i XVI vek*, Čačak: Međuopštinski istorijski arhiv...(etc.), 1984.; *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1985., (Monumenta turcica. Historiam slavorum meridinalium ilustrantia, Tomus sextus. Serija 2. Defteri; knj. 3); *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875-78.*, priredili Hasan Škapur, Ahmed S. Aličić, Sarajevo: Orijentalni institut, 1988.; *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, obradili Fehim Dž. Spaho, Ahmed S. Aličić, Sarajevo: Orijentalni institut, 2007., (Monumenta turcica. Historiam slavorum meridionalium illustrantia; Tomus duodecimus. Ser. II. Defteri; knj. 5); *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar: Islamski kulturni centar, 2008.; *Sidžili kadije kaze Novi Pazar: od 1766. do 1768. godine*, Sarajevo: Novi Pazar: Historijski arhiv: Arhiv Ras, 2012 .

Bio je vanjski saradnik na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za orijentalnu filologiju i Odsjeku za historiju.

Odlikovan je Ordenom zasluga za narod sa srebrenim vijencem.

Umro je 12. 8. 2014. godine u 80. godini života, a pokopan je na Grličića brdu.

BUREK, Salih (1924-2014)

Redovni profesor ekonomskih nauka Salih Burek, rođen je 15. 11. 1924. godine u Tuzli. Nakon završene osnovne i srednje škole, diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1952. godine. Kao ekonomist radio je u Rudniku lignita Kreka i Rudniku Lukavac, te kao direktor Rudnika u Banovićima. Šest godina obavljao je funkciju direktora Instituta za rudarska i hemijska tehnološka istraživanja u Tuzli. Doktorsku disertaciju *Produktivnost rada kao faktor razvoja proizvodnje uglja u Bosni i Hercegovini* odbranio je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1965. godine. Prošao sva naučna zvanja na Tehnološkom fakultetu u Tuzli, a bio je predavač i na Višoj ekonomsko-komercijalnoj školi u Brčkom. Na svojoj koži osjetio je komunističku torturu jer je osuđen u montiranom procesu 1975. u sedmočlanoj "neprijateljskoj" grupi na šest godina zatvora, koje je stoički odslužio radeći teške poslove u livnici čelika u Zenici. Nakon odslužene kazne i nakon izvjesnog vremena, zaposlio se na Ekonomskom institutu u Tuzli. Godine 1990. u demokratskim promjenama, uključuje se u politiku i osniva s istomišljenicima Stranku demokratske akcije u Tuzli, koju je kasnije napustio te se priključio Muslimanskoj bošnjačkoj oraganizaciji Adila Zulfikarpašića. Kasnije je biran za odbornika Općine Tuzla, poslanika u Skupštini RBiH te kasnije Parlamentu Federacije BiH.

Odlikovan je Medaljom za hrabrost, Medaljom za zasluge za narod, Ordenom sa zlatnim vijencem i Plaketom sa zlatnim grbom grada Tuzle.

Umro je 18. 10. 2014. godine u 90. godini života, a pokopan je haremu Džindijske džamije u Tuzli.

ČAR-DRNDA, Hatidža (1947-2014)

Historičarka Hatidža Čar-Drnda rođena je 12. 12. 1947. godine u Đuličanu kod Glamoča. Nakon završetka osnovne i srednje škole, diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na Odsjeku za orijentalistiku 1971. godine. Nekoliko godina je radila poslove komercijalnog referenta u Energoinvestu, zatim je primljena kao asistentica u Orijentalni institut 1975. godine. Magistrirala je na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za historiju 1985. godine. U ratnom vihoru 1993. godine uspjela je izaći iz Sarajeva i prebaciti se do Münchena, gdje je boravila do 1997. godine. Nakon povratka u Sarajevo, ponovo se zaposlila u Orijentalnom institutu, a zbog spomenutih okolnosti, doktorsku disertaciju *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća* odbranila je Filozofskom fakultetu na Odsjeku za historiju 2008. godine u 61. godini života. Bavila se istraživanjem nastanka gradskih naselja u doba Osmanskog carstva na našim prostorima: Fojnice, Kreševa, Visokog, Tešnja, Mostara, Foče te prijevodima sidžila Tešanjskog i Fočanskog kadiluka.

Naučna istraživanja objavila je u sljedećim časopisima: *Prilozima za orijentalnu filologiju*, *Analima* Gazi Husrev-begove biblioteke, *Prilozima* Instituta za istoriju, *Prilozima* Instituta za jezik i književnost, *Novopazarskom zborniku*, *Rožajskom zborniku*, *Našim starinama*, *Mostovima*, *Odjeku*, *Znakovima vremena* te u zbornicima radova: *Život, djelo i vrijeme Derviš-paše Bajezidagića: naučni skup, 10. i 11. oktobar 2003. godine u Mostaru,* Mostar: BZK "Preporod": Fakultet humanističkih nauka, 2005; *Zbornik radova: naučni skup "Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba", Mostar, 23.5. 2003. godine,* Mostar: BZK "Preporod", 2005.; *Mjesto i uloga derviških redova u Bosni i Hercegovini: zbornik radova povodom obilježavanja 800 godina od rođenja Dželaluddina Rumija*, Sarajevo: Orijentalni institut: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2011; *Djelo dr. Adema Handžića: zbornik radova sa znanstvenog simpozija (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine),* Tešanj. Centar za kulturu i obrazovanje, 2008. i dr.

Objavila je sljedeće publikacije: *Sidžil Tešanjskog kadiluka: (1740-1752)* / prijevod i obrada Hatidža Čar-Drnda. Sarajevo: Orijentalni institut, 2005.; *Nastanak Mostara: njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća*. Sarajevo: Orijentalni institut, 2014.

Umrla je 10. 12. 2014. godine u 67. godini žiovota, a pokopana je na Vlakovu.

ĆIBO, Safet (1948-2014)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta Safet Ćibo rođen je 3. 1. 1948. godine u Spiljanima kod Konjica. Nakon završene osnovne i srednje škole, diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Beogradu 1974. godine. Nekoliko godina radio je u Domu zdravlja u Konjicu, a zatim je bio direktor jedne bolnice u Libiji dvije godine (1983-1985). Boravio je na specijalizaciji i usavršavanjima na klinikama u Hanoveru (1980) , Hamburgu (1985), Stuttgartu (1991), Beogradu (1980), Ljubljani (1979) i Dohi (2004). Na Ortopedskoj klinici u Sarajevu radio je od 1985. do 1992. godine. Doktorsku disertaciju *Značaj kongenitalnih fraktura pri nastajanju aseptične nekroze epifize glavice femura (m. Perthes) kod kongenitalne displazije kuka* odbranio je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1986. godine. Bio je predavač na Medicinskoj školi, kasnije je prošao izbor u sva nastavna zvanja: za docenta je izabran 1992., vanrednog profesora 1995., a redovni je postao 2002. na Medicinskom fakultetu i Fakultetu za sport.

Bio je član Stranke demokratske akcije i Patriotske lige. Godine 1992. kao čovjek od povjerenja predsjednika Alije Izetbegovića, primio je od njega naređenje da krene na put prema opkoljenom Goraždu preko Grepka, i tada su do cilja kroz neprijateljske teritorije putovali devet dana . Tamo je obavljao dužnosti komandanta Ratne bolnice i načelnika saniteta, gdje je kao hirurg radio u operacionoj sali i time dao svoj veliki doprinos ranjenim Goraždanima. Kasnije je, opet po naređenju predsjednika Izetbegovića, postavljen za predsjednika Ratnog predsjedništva za općine Konjic, Jablanica i Prozor 1993. godine. Prema njegovim riječima u jednom intervju 1994. godine, njegov zadatak je bio da demontira Bobanovu "Herceg-Bosnu" i HVO na konjičkoj teritoriji, te sačuva Konjic, Jablanicu i Ivan Sedlo i održi komunikaciju s Konjicom, te tako pomogne opstanku cjelovite Bosne i Hercegovine. Nakon ovog „razbijanja" HVO-a, počeli su ga napadati iz Zagreba i Gruda, te je smijenjen s funkcije predsjednika Ratnog predsjedništva Konjica, Jablanice i Prozora.

Njegov najveći doprinos bosanskohercegovačkoj medicini je na polju ortopedije, gdje je objavio tridesetak stručnih radova.

Objavio je sljedeće publikacije: *Ratne povrede lokomotornog aparata i metode hirurškog liječenja*. Sarajevo: Soroš fondacija, 1995; *Povrede lokomotornog sistema u odbrambenom ratu*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1998., te udžbenike iz ortopedije u nekoliko izdanja: *Ortopedija I: opšta ortopedija*. Sarajevo: Ministarstvo zdravlja, nauke, kulture i sporta, 1996.; (s F. Ovčina i A. Ćibo), *Ortopedija II: specijalna ortopedija*. Fojnica: Štamparija Fojnica, 2001.;

Navest ćemo naslove nekoliko objavljenih članaka: *Artroskopija koljena i statistički pokazatelji patoanatomskog substrata* (s D. Tunović) (1989); *Povrede lakatnog zgloba komplikacija liječenih operativno i neoperativno* (s E. Jerlagić) (1989);

Surgical treatment of hallux valgus deformities (s E. Jerlagić i D. Tunović (1990); *Pseudo-artroze potkoljenice tretirane metodom Ilizarev* (1992); *Prijelomi potkoljenice liječeni metoodom Ilizarev* (1993) i dr.

Bio je predsjednik Udruženja ortopeda i traumatologa Bosne i Hercgovine i Udruženja sportske medicine.

Umro je 29. 10. 2014. godine u 66. godini života, a pokopan je na mezarju Alifakovac u Sarajevu.

DURIĆ, Ekrem (1925-2014)

Diplomat, general, Ekrem Durić, rođen je 9. 2. 1925. godine u Bosanskom Petrovcu, gdje je njegov otac obavljao službu kadije. Djetinjstvo je proveo u Gračanici, odakle Durići vode porijeklo. Nakon osnovne škole, upisao je Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu, ali ju je napustio i pridružio se partizanima 1941. godine u svojoj 16. godini. Bio je borac čuvene Prve proleterske brigade, zatim komesar bataljona, a kasnije skojevski rukovodilac u brigadi. Nakon rata, nastavio je sa svojim obrazovanjem te je završio Višu partijsku školu, Višu vojnu akademiju te Visoku vojnu školu u Parizu. Ostao je u službi Jugoslavenske narodne armije gdje je obavljao sljedeće dužnosti: komandant brigade, načelnik štaba divizije, načelnik glavnog štaba Teritorijalne odbrane BiH te vojni izaslanik bivše SFRJ za Francusku i zemlje Beneluksa.

Obavljao je funkciju ambasadora u Vijetnamu od 1976. do 1978. godine. Bio je aktivan i u političkom životu, te je bio poslanik u Narodnoj skupštini BiH za općinu Gračanica i član Savjeta Republike.

Objavio je knjigu o svom boravku u Vijetnamu na funkciji ambasadora s nazivom *Moje godine u Vijetnamu* koju je objavio SABNOR u Sarajevu, 2001. godine

Odlikovan je Ordenom za hrabrost, Odrenom za bratstvo i jedinstvo, Ordenom zasluga za narod i Ordenom za vojne zasluge.

Bio je član Glavnog odbora SABNOR-a BiH.

Umro je 5. 3. 2014. godine u 89. godini života.

DURIĆ, Osman (1938-2014)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu, Osman Durić, rođen je 28. 9. 1938. godine u Sarajevu. Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Medicinskom fakultetu 1964. godine. Bio je zaposlen u Skopju i Travniku, a zatim na Klinici za hirugiju u Sarajevu. Boravio je na specijalizaciji u Libiji od 1974. do 1976. godine.

Kasnije je prešao na Kliniku za glandularnu i onkološku hirugiju, gdje je bio na funkciji šefa odjeljenja ove klinike, zatim šef Klinike, a 1993. direktor hirurških disciplina u Kliničkom centru. U ratu je dao veliki doprinos brojnim operacijama ranjenih Sarajlija, a takva se pomoć zauvijek pamti i cijeni.

Doktorsku disertaciju *Ponašanje dijafragme kod inflamatornih zbivanja u abdomenu* odbranio je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1982. godine. Nakon sticanja doktorske titule, izabran je za docenta na Medicinskom fakultetu 1983., u zvanje vanrednog profesora izabran je 1989., a redovni je postao 1996. godine. Obavljao je funkciju dekana Medicinskog fakulteta od 2003. do 2006. godine. Bavio se i naučnoistraživačkim radom te ćemo navesti nekoliko objavljenih radova: *Detekcija karcinoma dojke u BiH* (1990); *Influx diaphragmitis kod inflamatornih zbivanja u abdomenu* (1988); *Liječenje operabilnog raka dojke onkološkog tima UMC* (1990); *Onkološki bolesnik: treća dimenzija rata u okruženju* (1993); *Ratni politraumatizam okruženog Sarajeva* (1993); *Hirurške ratne povrede* (1996) i dr.

Objavio je udžbenike: *Hirurgija: za studente medicine i stomatalogije* (et al.), Sarajevo: Glas medicinara, 1981.; *Opšta hirurgija* (et al.). Sarajevo: Glas medicinara, 1987.

Bio je član Sabora ljekara BiH i predsjednik Udruženja hirurga.

Umro je 30. 11. 2014. godine u 76. godini života, a pokopan je na Barama.

HADŽISMAJLOVIĆ, Vefik (1929-2014)

Historičar umjetnosti i filmski režiser, Vefik Hadžismajlović, rođen je 25. 9. 1929. godine u Sarajevu. Nakon završetka osnovne škole i Prve gimnazije, diplomirao je na Odsjeku za historiju umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bavio se pisanjem filmske i likovne kritike, a od 1962. Počeo je režirati filmove raznovrsnog žanra. U periodu od 1976. do 1980. bio je pomoćnik direktora Zavoda za međunarodnu i kulturno-prosvjetnu i naučno-tehničku saradnju BiH. Funkciju direktora Umjetničke galerije obavljao je punih 14 godina u periodu od 1980. do 1994. godine. Pokazao je smisao za organizaciju rada te je zahvaljujući njemu, program rada u Galeriji organizovan u tri odjeljenja: Odjeljenje zbirki, Odjeljenje dokumentacije i Odjeljenje programskih djelatnosti. Naročito je važno osnivanje specijalizirane biblioteke u kojoj se, između ostalog, mogu pronaći podaci o svim bosanskohercegovačkim likovnim umjetnicima i njihovim izložbama.

Pisao je likovne eseje i kritike o našim umjetnicima od kojih ćemo spomenuti neke: Voji Dimitrijeviću, Rizahu Štetiću, Dževadu Hozi, Fuadu Arifhodžiću, Edinu Numankadiću, Mehmedu Zaimoviću, Mustafi Skopljaku, Seidu Hasanefendiću, Ismetu Rizviću, Ibrahimu Ljuboviću, Mirsadu Konstantinoviću, Affanu Ramiću, Safetu Zecu i dr.

Uradio je 40 filmova raznovrsnog žanra, od kojih ćemo navesti sljedeće: *Izlog* (1962), *Gradim, gradiš* (1963), *Nokturno* (1964), *Maturanti* (1964), *Radni dan* (1964), *Ćuprije (*1965),

Đaci pješaci (1966), *Smjena* (1966), *So* (1967), *Putevi* (1967), *Neka druga ruka* (1967), *Reportaža o jednoj posjeti* (1968), *Dva zakona* (1969), *U kafani* (1969), *Dvije polovine srca* (1970), *Energoinvest danas* (1970), *Sanjari* (1971), *Na objedu* (9972), *Oči* (1972), *Dugi dani* (1973), *Ugljari* (1973), *Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas* (1973), *Mećava* (1974), *Prijateljstvo* (1974), *Paviljon nade* (1976), *Kao da neko kuca* (1977), *Druže Tito* (1979), i dr.

Objavio je sljedeće publikacije: *Film i kako ga snimiti,* Sarajevo: Kino-savez BiH, 1995.; *Labirinti slike: o likovnim umjetnostima*, Sarajevo: Kamerni teatar , 2002.; *Žive slike: o filmskoj umjetnosti*, Sarajevo: Kamerni teatar, 2002.; *Slike i kristali: o likovnim umjetnostima i filmu*, Sarajevo: Zalihica, 2008.

Bio je član Udruženja filmskih radnika i Savjeta BZK „Preporod" Sarajevo, a pamtit ćemo ga i kao jednog od prvih darovatelja knjiga „Preporodovoj" biblioteci.

Odlikovan je Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva i Dvadesetsedmojulskom nagradom Skupštine BiH, a za svoje filmove nagrađivan je na festivalima u Moskvi, Karlovim Varima, Beogradu, Kranju i dr.

Umro je 9. 12. 2014. godine u 85. godini života, a zakopan je na Barama.

HAMŠIĆ, Vedad (1942-2014)

Akvarelist, muzičar i arhitekt, Vedad Hamšić, rođen je 6. 6. 1942. godine u Sarajevu. Nakon osnovne i srednje škole, diplomirao je 1967. godine na Arhitektonsko-urbanističkom fakultetu u Sarajevu. Rođen je s talentom za umjetnost te je dao značajan doprinos sljedećim umjetnostima: arhitekturi, muzici i slikarstvu. Kao arhitekt projektovao je mnoge objekte: javne, zdravstvene i sakralne. Za projekt Medicinskog centra u Banjoj Luci (s kolegom R. Mandićem) nagrađen je 1979. godine Nagradom za arhitekturu lista *Borba*, a za objekt Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu nagrađeni su Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva 1992. godine.

Kao dječak završio je Muzičku školu, te je usavršio sviranje na violini i gitari, a kasnije je ostvario i karijeru vokalnog soliste, pjevajući u vokalnom sastavu "ABC" i samostalno. Svima je poznata njegova svevremenska pjesma *Četiri mladića idu s Trebevića*, koja je nedavno rearanžirana u interpretaciji Zlatana Fazlića Fazle.

U mladosti je počelo njegovo zanimanje za slikarstvo s tehnikama pastel i akvarel. Sarajevske mahale, kuće, sokaci i mostovi su najviše zastupljeni na njegovim akvarelima. Dominira sarajevski pejzaž u nježnim sanjivim nijansama poput čarobnog mjesta iz bajke. Začarano Sarajevo u zlatastim, smeđim, plavim, zelenim prelivima, izgleda nestvarno. Motivi na njegovim slikama su poznati sarajevski objekti: Baščaršija, Sebilj, Begova džamija, Katedrala, dućani na Baščaršiji, Šeherćehajina ćuprija, Vrelo Bosne, rijeka Mošćanica, ulice: Ferhadija, Titova, Glođina, Ćurčiluk Veliki i dr.

Umro je 5. 8. 2014. u 72. godini života u Sarajevu.

HRELJA, Husno (1950-2014)

Redovni profesor Građevinskog fakulteta u Sarajevu, Husno Hrelja, rođen je 25. 10. 1950. godine u Sopotu kod Konjica. Nakon završene osnovne i srednje škole, diplomirao je

na Građevinskom fakultetu na Odsjeku za hidrotehniku u Sarajevu 1974. godine. Magistrirao je 1981. godine na Građevinskom fakultetu u Zagrebu, a doktorsku disertaciju *Značaj ulazne stohastičke komponente na veličinu potrebnog akumulacionog prostora* odbranio je 1988. godine na Građevinskom fakultetu u Sarajevu. Godine 1976. izabran je za asistenta na Građevinskom fakultetu u Sarajevu, gdje je prošao izbor u sva nastavna zvanja: za docenta je biran 1989., za vanrednog 1993., a redovni profesor postaje 1998. godine. Predavao je sljedeće nastavne predmete: Hidrologija, Vodoprivredni sistemi, Hidrotehničke melioracije, Inženjerska hidrologija i Stohastička hidrologija. Bavio se primijenjenom hidrologijom, vodoprivrednim sistemima, statistikom u hidrologiji i dr.

Objavio je sljedeće publikacije: *Vodoprivredni sistemi*, Sarajevo: Svjetlost, 1996.; *Optimizacija vodoprivrednih sistema*, Sarajevo: Svjetlost, 1997.; *Vjerovatnoća i statistika u hidrologiji*, Sarajevo: Građevinski fakultet, 2000.; *Inženjerska hidrologija*, Sarajevo: Građevinski fakultet, 2007.; *Analiza hidroloških vremenskih serija*, Sarajevo: Građevinski fakultet, 2012.;

Bio je urednik časopisa *Vodoprivreda (1998-2000)*, koji je prestao s izlaženjem, kako je za jedne novine rečeno, zbog "nedostatka radova za objavljivanje", iako je bilo obezbijeđeno finansiranje časopisa. Od 2000. do 2004. godine obavljao je funkciju dekana Građevinskog fakulteta.

Bio je član Upravnog odbora Unije vodoprivrednih društava BiH, član Društva za zaštitu voda i član Bosanske asocijacije građevinskih inženjera.

Umro je 7. 1. 2014. godine u 64. godini života, a pokopan je na mezarju Jarčedoli.

KADRIĆ, Ševko (1955-2014)

Publicist i književnik Ševko Kadrić, rođen je 8. 5. 1955. godine u Foči. Nakon osnovne i srednje škole, diplomirao je na Fakultetu političkih nauka 1979. godine. Kao mladi profesor zaposlio se u Prvoj gimnaziji u Sarajevu. Prve ekološke tekstove počeo je pisati za list *Oslobođenje* i time se bavio do 1992. godine. Napustio je ratnu Bosnu i stigao do Švedske do grada Helsingborga, gdje je kasnije osnovao vlastitu izdavačku kuću „Hamlet förlag", koja je izdavač najvećeg broja njegovih knjiga, i Društvo bh. pisaca i prevodilaca u Skandinaviji. Pisao je tekstove iz oblasti ekologije, priče, pripovijetke i romane. Prije rata je objavio sljedeće publikacije *Planinarenjem do zdravlja*, Sarajevo: Centar za društvene djelatnosti Sarajevskog univerziteta, 1988 . i *Pred ekološkim izazovom*, Sarajevo: Savez organizacija za fizičku kulturu Univerziteta u Sarajevu, 1991., kasnije je objavio još dvije knjige s istom tematikom: *Milje i mi: pred ekološkim izazovom*, Helsingborg: BiH kulturno-informativni i obrazovni centar, 1999.; *Ekologija: neodrživi razvoj*, Värnamo: Društvo bosanskih pisaca i prevodilaca u Švedskoj, 2004.; Moglo bi se reći da mu je pisanje postalo glavni zanat te je iz oblasti književnosti napisao dvadeset knjiga u formi priče, pripovijetke i romana. Navest ćemo ih hronološkim redoslijedom: *Alija Bosanac*, Helsingborg: BiH kulturno-informativni i obrazovni centar, 2001.; *Posljednji bosanski bogumil i druge priče*, Zenica: Naša riječ, 2002.; *Bošnjaštvo na vjetrometini*, Zenica: Naša riječ, 2002.; *Bosnien och bosnierna*, Helsingborg: Bosnis kultur center, 2002.; *Hamleet fran bosnien*, Värnarno: Kultur forening Forum, 2002; *Sara*, Värnamo: Društvo bosanskih pisaca i prevodilaca u Švedskoj, 2003.; *Zagubljene slike*, Värnamo: Hamlet förlag , 2005.; *Rođen za doktora*, Värnamo: Hamlet förlag, 2007.; *Odisej sa planine*, Värnamo: Hamlet

förlag, 2006.; *Sve moje knjige*, Värnamo: Hamle förlag , 2006.; *Borttappade bilder. roman*, Hestra: Isaberg, 2005.; *Sista Striden*, Värnamo förlag, 2007.; *Proleter u srcu*, Värnamo: Hamlet förlag, 2007.; *Zaljubljen u sunce*, Värnamo: Hamlet förlag, 2008.; *Luter i Orlović: Bog je u srcu*, Värnamo: Hamlet förlag, 2009.; *Luter i Orlović*, Tuzla: Bosanska riječ, 2009.; *Pelin i makovi*, Värnamo: Hamlet förlag, 2010.; *Bogomils as inspiration*, Värnamo: Hamlet förlag, 2010.; *Galeb i druge priče*, Värnamo: Hamlet förlag, 2010.; *Knjiga u ruci: ruka na knjizi*, Värnamo: Hamlet förlag, 2011.; *Zaljubljen u sunce*, Sarajevo: Buybook, 2012.; *Atentat u Sarajevu 1914.: ne dam ja Gavrila: roman*, Värnamo: Hamlet förlag, 2014. Svoje prevodilačke sposobnosti pokazao je prevođenjem knjige sa švedskog jezika *Ja sam Zlatan Ibrahimović* autora Davida Lagercrantza u izdanju Buybooka iz Sarajeva.

Iz prethodnog spiska se vidi da je tekstove objavljivao na švedskom, danskom, engleskom i bosanskom jeziku.

Umro je 12. 10. 2014. godine u 59. godini života u Helsingborgu u Švedskoj.

KRUPIĆ, Husnija (1942-2014)

Pjesnik poezije za djecu Husnija Krupić rođen je 19. 9. 1942. godine u Bosanskoj Otoci. Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao je na Pedagoškoj akademiji u Petrinji. Veoma mlad je počeo pisati pjesme u lokalnom listu *Krajina* i drugim dječijim listovima, a njegove pjesme su uvrštene u zbirku pjesama *Proljeće mladih,* koja je objavljena 1964. godine. Onda je, vjerovatno zbog prezauzetosti poslom, prestao objavljivati pjesme, i prošlo je mnogo vremena dok je njegov dar za pisanje pjesama reaktiviran. Nakon 55. godine života objavio je sljedeće pjesme za djecu koje su dugo vremena postojale u njegovoj mašti i sada su uhvatile trenutak da se pojave: *Tajna dječijeg oka: pjesme za djecu*, Tešanj: Planjax, 1997., *Tajna dječijeg oka: pjesme za djecu*, Tešanj: Planjax, 1999. (drugo izdanje), *Let u maštosvijet: poezija za djecu*, Zenica: Udruženje književnika ZE-DO kantona, 2003., *Stihovi odrastanja: poezija za djecu*, Zenica: Udruženje književnika ZE-DO kantona, 2005., *Svjetlost istine*, Zenica: BZK „Preporod“, 2013.

Od 1992. godine živio je u Zenici, gdje j e bio uključen u rad zeničkog „Preporoda“ i Društva književnika ZE-DO kantona.

Umro je 11. 6. 2004. godine u 72. godini života, a pokopan je na mezarju Crkvice u Zenici.

KRUŠKIĆ, Ilijas (1934-2014)

Akademski slikar Ilijas Kruškić rođen je 11. 1. 1934. u Trebinju. Nakon završetka Škole za primijenjenu umjetnost u Sarajevu, diplomirao je na Akademiji za primenjenu umetnost u Beogradu 1965. godine. Osim stalnog slikarskog rada, karijeru je realizirao u Doboju, radeći sljedeće poslove: bio je rukovodilac Centra za kulturu pri Radničkom univerzitetu, profesor aranžiranja u Školi za trgovinske radnike, profesor estetike u Školskom centru „23. avgust“, profesor likovne umjetnosti u gimnaziji u Maglaju, kasnije profesor likovne umjetnosti u dobojskoj Gimnaziji, zatim je radio poslove stručnog saradnika za likovnu umjetnost u Umjetničkoj galeriji u Doboju, čiji je jedan od osnivača. Uspio se živ izvući iz ratnog Doboja i prebaciti do Norveške, gdje je živio od 1993. godine.

Poznat je kao autor prve likovne izložbe koja je poslije Drugog svjetskog rata održana u Doboju 1957. godine u njegovoj 23. godini života. Kasnije je priredio brojne samostalne izložbe od kojih izdvajamo sljedeće: izložbe povodom Dana oslobođenja Doboja su priređene 1959., 1960., 1969., 1971., 1974., 1977., te u drugim gradovima: Zadru (1970), Istanbulu (1970), Zavidovićima (1970), Modriči (1971), Tešnju (1974), Zürichu (1975), Bosanskom Šamcu (1984), Tešnju (2000), Sarajevu (2000) i dr. Njegove slike su s kolektivnim izložbama obišle mnoge gradove, a bio je učesnik slikarske kolonije u Počitelju 1976. i 1978. godine, u Opuzenu 1970. te Tesliću 1981. godine. Bio je na studijskim putovanjima u Italiji, Francuskoj, Buagrskoj, Turskoj i Švicarskoj.

Priređivač je nekoliko štampanih kataloga kolektivnih izložbi koje su se održale u Umjetničkoj galeriji u Doboju: 1976., 1980., 1984., 1986., 1987., 1988. i 1991. godine.

Njegove slike uglavnom sadrže motive pejzaža koji su lirsko-apstraktno viđenje različitih, ponekad sumornih raspoloženja, zatim motiv čovjeka koji je raščlanjen, raznesen u prostoru, simbolično govoreći o traumama savremenog čovjeka, sa tehnikama ulja, grafike i akvarela. Jednom prilikom kada su ga pitali o slikarskoj tehnici koju koristi, je rekao da se "do potpunog zrenja stiže cik-cak stazom, sa mnogo izleta i uzleta u nepoznato."

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine i Udruženja likovnih umjetnika Norveške.

Umro je 1. 10. 2014. u 80. godini života u Pozgunnu u Norveškoj.

KUPUSOVIĆ, Sulejman (1951-2014)

Pozorišni i filmski režiser Sulejman Kupusović rođen je 7. 4. 1951. godine u Kladnju. Nakon završetka osnovne i srednje škole u Sarajevu, studirao je i diplomirao 1974. godine na Akademiji kazališne umjetnosti u Zagrebu. Prve predstave režirao je u Narodnom pozorištu u Sarajevu, gdje je ocijenjen kao darovit, inovativan, poletan i senzibilan, a predstave su unijele svježinu, otvarale nova pitanja i nove mogućnosti scenskog izraza. U 24. godini života režirao je televizijsku humorističku seriju *Teversenove bajke* s mladim glumcima, koja je predstavljala jugoslavensku varijantu *Monty Pythona*, prema scenariju Predraga Erića, koja je prema mišljenju mnogih, bila preteča sarajevskog humorističkog serijala *Nadrealisti*.

Nastavio je sa stručnim usavršavanjem u Varšavi i Krakovu u Poljskoj 1986. godine. Bio je direktor Drame Narodnog pozorišta, prvi put od 1988. do 1989. godine i drugi put od 1992. do 1993. godine, kada napušta ratno Sarajevo. Godine 1995. vratio se u Bosnu gdje su ga dočekali problemi u vezi s vraćanjem na posao te je tek 2001. godine vraćen na staro radno mjesto. Boreći se za egzistenciju u vremenu kad je bio bez stalnog radnog odnosa, režirao je i raznovrsne ceremonije, kao što je svečano otvorenje Starog mosta u Mostaru i dr. Režirao je više od 200 pozorišnih predstava, igranih i dokumentarnih filmova, televizijskih serija i dr. Izdvajamo sljedeće pozorišne predstave: *Kraj igre* Samuela Beketa, *Lear* Edwarda Bonda, *Artist* Alije Hafizovića, *Bjesnilo* Franza Xavera Kroetza, *Braća Karamazovi* Fjodora Dostojevskog; *Vukodlaci* Vaska Hamovića, *Jugoslavenska antiteza* Jordana Plevneša, *Hrvatski Faust* Slobodana Šnajdera, *Gamlet* Slobodana Šnajdera, *Roman o Londonu* Miloša Crnjanskog, *Biće, biće* Sene Mustajbašić, *Majka* Ahmeda Muradbegovića, *Kidaj od svoje žene* Raya Con eya, *Derviš i smrt* Meše Selimovića, *Generalijum* Alije Isakovića, *Luda lova* Raya Conneya,

Legenda o Ali-paši Envera Čolakovića te opere *Nabucco u Sarajevu*, *Hasanaginica* Asima Horozića, *Tvrđava* Meše Selimovića, *U Zvorniku ja sam ostavio svoje srce* i *Prvi put s ocem na izbore* Abdulaha Sidrana i dr.

Režirao je sljedeće televizijske serije: *Teversenove bajke, Tale*, *Zajedno*, *Memoari porodice Milić*, *Viza za budućnost* i dr.

S predstavama je gostovao u sljedećim državama: Meksiku, Gvatemali, Francuskoj, Njemačkoj, Španiji, Turskoj, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj, Švedskoj, Italiji i Austriji.

Dobitnik je brojnih nagrada za pozorišne predstave na domaćim i međunarodnim festivalima.

Umro je 15. 8. 2014. u 63. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

MUSABEGOVIĆ, Sadudin (1939-2014)

Redovni profesor Akademije likovnih umjetnosti, Sadudin Musabegović rođen je 19. 10. 1939. godine u Prijepolju. Osnovnu i srednju školu završio je u rodnom mjestu. Diplomirao je 1962. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a magistrirao je 1965. godine s temom *Vrijeme kao elemenat strukture filmskog djela* na istom fakultetu. Primljen je 1967. godine na radno mjesto analitičara za nauku i kulturu u Analitičkoj službi Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Tada pokreće omladinski list *Lica* (bio je član Redakcije) i časopis *Opredjeljenja*: časopis za teoriju i praksu socijalističkog samoupravnog društva, koji je izdavao Marksistički studijski centar SKBiH "Veljko Vlahović", čiji je bio glavni i odgovorni urednik. Od 1970. do 1971. boravio je na studijskom usavršavanju u Parizu. Od 1972. do 1987. obavljao je dužnost zamjenika direktora Marksističkog studijskog centra Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Izabran je za docenta 1978. godine na novoosnovanoj Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu za predmete Osnovi marksizma i Marksistička estetika, kasnije Estetika i Likovna estetika. Doktorsku disertaciju *Mimetički i konstruktivni momenat u umjetnosti: prilog proučavanju teorije filma* odbranio je 1980. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Godine 1982. izabran je za glavnog i odgovornog urednika revije za kulturu i umjetnost *Odjek*, koju je uređivao sve do 1989. godine. Izabran je u zvanje vanrednog 1984., a redovni profesor je postao 1993. godine.

Godine 1986. Počinje predavati nastavu i na Akademiji scenskih umjetnosti na predmetima Istorija i teorija filma, Filmologija i Estetika filma. Obavljao je funkciju dekana na Akademiji likovnih umjetnosti od 1994. do 2000. godine.

Boravio je kao gostujući profesor na Indiana University of Pennsylvania 2000. godine, a predavao je i na Univerzitetu „Džemal Bijedić" u Mostaru.

Objavio je sljedeće knjige: *Planovi i sekvence: eseji o filmu*, Sarajevo: Svjetlost, 1976; *Mimesis i konstrukcija*, Sarajevo: „Veselin Masleša", 1982.; *Karta i teritorija*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1995.; *Žargon otpatka*, Sarajevo: Svjetlost, 1998.; *Sliv i vir: ogledi o umjetnosti*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 2000.; *Raz/lik/a/art: likovne teme*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 2005.; *Rasuta kazivanja: kontekstualna pri/povijest*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 2006.; *Film kao vremenski oblik: predavanja iz estetike filma*, Sarajevo: Armis print, 2007.; *Mimesis i konstrukcija*, Sarajevo: Akademija likovnih umjetnosti, 2009 (drugo izdanje). Knjiga o njegovom djelu objavljena je s naslovom *U ključu kritike: knjige Sadudina Musa-*

begovića: (recenzije, prikazi, kritike) u izdanju Akademije likovnih umjetnosti, a priredio ju je Asaf Džanić 2011. godine.

Za knjigu *Mimesis i konstrukcija* nagrađen je 1982. godine Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva i Godišnjom nagradom „Veselin Masleša" za nauku, također je dobitnik Ordena zasluga za narod sa srebrenom zvijezdom, Plakete grada Sarajeva i Povelje Međunarodnog centra za mir.

Bio je član Odbora za filozofiju i društvenu teoriju Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Ostat će u sjećanju kao drag čovjek koji je pored velikog znanja, pokazivao lijepo ponašanje i ljubaznost prema svima.

Umro je 12. 4. 2014. godine u 75. godini života, a pokopan je na groblju Bare.

RESULOVIĆ, Husnija (1924-2014)

Redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta Husnija Resulović, rođen je 23. 5. 1924. godine u Trebinju. Nakon završetka osnovne i srednje škole, diplomirao je na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu. Godine 1949. izabran je za asistenta na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu. Doktorsku disertaciju *Dinamika vode, vazduha i oksido-redukcionog potencijala u parapodzolu Sjeverne Bosne (Područje Srpca)* odbranio je 1963. godine na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu.

Dao je veliki doprinos razvoju nauke o zemljištu u Bosni i Hercegovini, te je objavio sljedeće publikacije: *Pedologija za studente agronomije,* Sarajevo.: Univerzitet, 1972.; *Metode povećanja i održavanja produktivnosti skeletnih zemljišta*, Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1976.; *Mali pedološki priručnik* (s P. Jovandić, Dž. Bisić), Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1977.; *Proučavanje gubitaka najvažnijih hranjiva iz lakih i teških zemljišta u uslovima navodnjavanja*, Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1980.; *Istraživanje mjera osposobljavanja jalovišta u produktivne površine putem posredne i neposredne rekultivacije*, Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1981.; *Zasnivanje intenzivne proizvodnje šećerne repe na teškim tlima u uslovima regulisanog vodno-vazdušnog režima*, Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1983.; *Lizimetrijska proučavanja ispiranja sastojaka iz crvenog mulja i iz pepela termoelektrana, te mogućnosti njihovog korištenja kao fertilizacionog sredstva*, Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1985.; *Istraživanje oštećenja zemljišta u procesu njegovof konzumiranja u nepoljoprivredne svrhe*, Sarajevo: Institut za pedologiju, agrohemiju i melioraciju Poljoprivrednog fakulteta, 1978.; *Pedologija sa geologijom: za I razred šumarske škole*, Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1997.; *Pedologija* (s H. Ćustović), Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 2002.; *Sistematika tla/zemljišta: nastanak, svojstva i plodnost*, Sarajevo: Poljoprivredno-prehrambeni fakultet, 2008.

Osim održavanja redovne nastave na Poljoprivrednom fakultetu, sarađivao je sa Šumarskim fakultetom i Institutom za pedologiju, agrohemiju i melioraciju. Čitav život posvetio je bavljenju naukom i edukaciji generacija mladih agronoma.

Bio je član Pedološkog društva BiH i Međunarodnog pedološkog društva.

Dobitnik je Dvadesetsedmojulske nagrade Bosne i Hercegovine.

Umro je 2. 5. 2014. godine u 90. godini života, a pokopan je na Grličića brdu.

SEFEROVIĆ, Edhem (1934-2014)

Redovni profesor Mašinskog fakulteta u Sarajevu Edhem Seferović , rođen je 9. 2. 1934. godine u Mrkonjić-Gradu. Nakon završetka osnovne i srednje škole, diplomirao je na Mašinskom fakultetu u Sarajevu 1965. godine. Magistarski rad pod naslovom *Istraživanje utjecaja greške stroja na geometrijsku točnost izrađenih zupčanika postupkom odvaljivanja* odbranio je na Fakultetu strojarstva i brodogradnje u Zagrebu 1980. godine. Na istom fakultetu odbranio je doktorsku disertaciju *Tačnost zupčanika i njene granice kao posljedica eksploatacionog stanja stroja i sistema ozubljivanja* 1988. godine. Obavljao je sljedeće poslove: bio je tehnički direktor Tvornice vijaka „Metalac" u Mrkonjić-Gradu, profesor u Srednjoj tehničkoj školi u Jajcu, stručni saradnik Zavoda za alatne mašine, alate i mjernu tehniku Mašinskog fakulteta u Sarajevu, direktor Sektora kvaliteta u tvornici „Zrak" u Sarajevu, te profesor na Mašinskom fakultetu u Sarajevu.

Prošao je izbor u sva naučna zvanja na Mašinskom fakultetu od izbora za asistenta 1975. godine preko docenta 1981. i vanrednog 1992., do redovnog profesora 1999. godine.

Kao stručni saradnik Zavoda za alatne mašine, alate i mjernu tehniku Mašinskog fakulteta, uradio je na sljedeće naučnoistraživačke projekte: *Uzroci rasturanja dimenzija u serijskoj proizvodnji pri obradi rezanjem*, Sarajevo: Zavod za alatne mašine, alate i mjernu tehniku, 1975.; *Istraživanje uticaja mašina za ozubljenje na tačnost izrade ozubljenja*, Sarajevo: Zavod za alatne mašine, alate i mjernu tehniku, 1976.; *Istraživanje stanja i perspektive razvoja tehnike mjerenja dimenzija i oblika u industriji SR BiH*, Sarajevo: Zavod za alatne mašine Mašinskog fakulteta, 1983.;

Objavio je udžbenik: *Osnovi metrologije i obrade rezultata mjerenja* (s H. Bašić), Sarajevo: Mašinski fakultet, 2005.

Obavljao je funkciju dekana na Mašinskom fakultetu od 1992. do 2000. godine.

Bio je član Saveza inžinjera i tehničara, Društva za kvalitet i Asocijacije za kvalitet Bosne i Hercegovine.

Odlikovan je Poveljom Univerziteta u Sarajevu, Plaketom Sarajevskog univerziteta, Zlatnom plaketom Narodne tehnike Jugoslavije, Priznanjem Saveza sindikata R BiH, Priznanje UNIS-a i Plaketom firme Carl Zeiss- Jen.

Umro je 7. 10. 2014. godine u 80. godini života, a pokopan je na mezarju Faletići.

SINANOVIĆ, Kemo (1951-2014)

Redovni profesor Farmaceutskog i Šumarskog fakulteta, Kemo Sinanović, rođen je 6. 5. 1951. godine u Podorašcu kod Konjica. Nakon završetka osnovne i srednje škole u Konjicu, diplomirao je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Sarajevu na Odsjeku za hemiju 1974. godine. Magistarski rad *Elektronska struktura indena i njegovih analoga s više heteroatoma* odbranio je na Institutu „Ruđer Bošković" u Zagrebu 1978. godine. Bio je veoma talentiran te je u 31. godini života odbranio doktorsku disertaciju *Kemijski efekti u operaciji poliranja optičkog stakla* na Prirodno-matematičkom fakultetu u Sarajevu 1982. godine. Karijeru je započeo radeći sljedeće poslove: dvije godine bio je profesor u prozorskoj Gimnaziji, zatim je prešao u RO „Zrak", Centar za istraživanje i razvoj u Sarajevu, gdje je radio od

1976. do 1986. godine, a od 1986. Godine r adio u UNIS Institutu na poslovima naučnog saradnika iz fizičke hemije. Godine 1991. izabran je za docenta na Šumarskom fakultetu, a 1997. godine postaje vanredni profesor. Uporedo je bio saradnik na Farmaceutskom fakultetu na predmetima Opća hemija i Fizikalna hemija, gdje je 2010. godine izabran u zvanje redovnog profesora.

Živio je u sarajevskom naselju Dobrinja, te je u ratu od 1992-1994. zajedno sa ostalim stanovnicima bio u ovom malom „logoru" gdje je radio kao profesor u ratnoj dobrinjskoj školi i kao voditelj Sektora za kemijsku i farmaceutsku industriju pri Federalnom ministarstvu industrije, rudarstva i energetike.

Tokom života bio je na usavršavanjima u sljedećim ustanovama: Cranfield Institute of Technology u Bradfordu 1981. godine, Tokai University u Tokiu u Japanu 1982. godine, Galileo Electrooptics u Sturbridgeu u USA 1983. godine, Institutu za optiku u Moskvi 1986. godine i Boden und Kultur Universität u Beču 1996. godine.

Uža oblast njegovih naučnih istraživanja su fizikalno-kemijski fenomeni u sferi materijala za optiku i optoelektroniku, a kasnije je svoja naučna istraživanja usmjerio ka modernim naučnim područjima: sol-gel procesiranje metalnih alkoksida i ka dizajniranju matrica za dostavu farmaceutskih komponenata, te matrica koje se koriste u degradaciji ekoloških kontaminata.

Objavio je sljedeće publikacije: *Priručnik za obuku iz tehnologije užeg zanimanja optičara*, Sarajevo: Zrak, 1982.;

Tehnologija izrade optičkih elemenata, Sarajevo: Zrak -Inženjering, 1985.; *Kemija: za studij šumarstva i drugih srodnih biotehničkih disciplina*, Sarajevo: Svjetlost, 1997.; *Fizička kemija sa zadacima* (s F. Korać), Sarajevo: Farmaceutski fakultet, 2000.; *Reologija i viskozitet disperznih sistema*, Sarajevo: Farmaceutski fakultet, 2003.; *Teorija elektrokemijske korozije i metode zaštite metala od korozije*, Sarajevo: Elektrotehnički fakultet, 2003.; *Kemijska stabilnost lijekova: kinetički aspekt i mehanizam reakcija*, Sarajevo: Farmaceutski fakultet, 2003.; *Koloidna kemija*, Sarajevo: Farmaceutski fakultet, 2005.; *Difrakcija X-zraka*, Sarajevo: Farmaceutski fakultet, 2005.; *Metode termalne analize*, Sarajevo: Farmaceutski fakultet, 2005.; *Kemija za univerzitetski studij*, Sarajevo: Štamparija Fojnica, 2005.;

Umro je 31. 1. 2014. godine u 63. godini života, a pokopan je na Vlakovu.

ŠESTIĆ, Lada (1938-2014)

Redovna profesorica engleskog jezika i književnosti Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Lada Šestić, rođena je 16. 7. 1938. godine u Sarajevu. Nakon osnovne i srednje škole, diplomirala je 1961. godine na Odsjeku za engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Obavila je specijalizaciju iz opće i engleske fonetike i lingvistike na Londonskom univerzitetu. Nakon diplomiranja, nekoliko godina je radila kao profesorica u Učiteljskoj školi u Sarajevu. Djevojačko prezime Ćurić mijenja udajom u Šestić te odlazi s mužem u Zenicu, gdje je ostvarila dalju karijeru. Primljena je za asistenticu u Centru za dokumentaciju u Metalurškom institutu „Kemal Kapetanović", zatim je dugo radila kao profesorica engleskog jezika na sljedećim zeničkim fakultetima: Fakultetu za metalurgiju i materijale, Mašinskom, Ekonomskom te Pedagoškom fakultetu. Doktorsku disertaciju *Oblici sa nastavkom- ing u engleskom jeziku i odgovarajuće srpskohrvatske-hrvatskosrpske*

strukture u tehničkom registru odbranila je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1988. godine u 50. godini života. Godine 1996. Počela je predavati na Odsjeku za anglistiku na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je redovno putovala iz Zenice. Koristeći Fulbrightovu stipendiju, školsku 2001/2002. godinu provela je na Odsjeku za lingvistiku Kalifornijskog univerziteta u Berkeleyju u SAD-u.

Dok je radila u Metalurškom institutu u Zenici za njihove potrebe prevela je sljedeće publikacije: I. E. Madsen: *Dostignuća u industriji željeza i čelika u toku 1963. godine*, Zenica: Metalurški institut, 1965.; E. E. Madsen: *Dostignuća u industriji željeza i čelika u toku 1964. godine*, Zenica: Metalurški institut, 1966.; Takeshi, Yamaoka: *Pregled proizvodnje i metoda u proizvodnji gvožđa i čelika u Japanu u 1964. godini*, Zenica: Metalurški institut, 1966.; I. M. D.: Halliday: *Kontinuirano livenje čelika*, Zenica: Metalurški institut, 1971.

Svoja stručna i naučna istraživanja objavil a je u sljedećim knjigama: *Engleski glasovi [p, t, k] u poređenju s odgovarajućim srpskohrvatskim glasovima: (njihove različite realizacije u govornom nizu i naše teškoće u usvajanju njihovog pravilnog izgovora*, Sarajevo: Svjetlost, 1981.; *Engleski jezik za metalurge*, Zenica: Metalurški fakultet, 1985.; *Forme sa nastavkom -ing u engleskom tehničkom jeziku i njihovi srpskohrvatski-hrvatskosrpski prevodni ekvivalenti*, Sarajevo: Svjetlost, 1991.; *English for Mechanical Engineering Students*, Sarajevo: Univerzitet Sarajevo, 1994.; *Gramatika tehničkog engleskog sa rječnikom*, Zenica: Minex, 2002.; *Forme s nastavkom -ing u engleskom tehničkom registru i njihovi prevodni ekvivalenti u bosanskom/hrvatskom/srpskom*, Zenica: Unverzitet, 2012.

Kćerka je poznatog profesora Hajrudina Ćurića, autora knjiga o bosanskohercegovačkom školstvu, te je kao dobra kćerka očevu radnu kartoteku, koja je nastala prilikom pravljenja bibliografskog dijela knjige o bosanskohercegovačkom školstvu i koja je pisana nalivperom i krasnopisom koji se više ne može nigdje vidjeti jer se sada sve radi kompjuterski, poklonila našoj „Preporodovoj“ biblioteci.

Umrla je 17. 2. 2014. godine u 76. godini života u Zenici.

TIHIĆ, Sulejman (1951-2014)

Političar Sulejman Tihić rođen je 26. 11. 1951. godine u Bosanskom Šamcu. Nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, diplomirao 1975. godine na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Kratko vrijeme radio je kao pravnik u Tvornici pletenog namještaja u rodnom mjestu. Nakon toga uslijedili su poslovi u sudskim ustanovama: postavljen je za sudiju Osnovnog suda u Bosanskom Šamcu i tu dužnost je obavljao u vremenu od 1975. do 1979. godine, zatim je radio poslove javnog tužioca za Modriču, Bosanski Šamac i Odžak u vremenu od 1979. do 1983. godine. Advokatske poslove obavljao je od 1983. do 1992. godine. Osnivanjem Stranke demokratske akcije 1990. godine, počinje i njegova politička karijera: bio je predsjednik Općinskog odbora SDA u Bosanskom Šamcu i član Glavnog odbora SDA Bosne i Hercegovine.

Sa početkom srpske agresije na Bosnu i Hercegovinu u aprilu 1992.., počeli su i progoni Bošnjaka u Bosanskom Šamcu, te je sa ostalim sugrađanima, prošao kroz srpske koncentracione logore koji su bili smješteni u sljedećim gradovima: Bosanskom Šamcu, Brčkom, Bijeljini, a kasnije je prebačen u Batajnicu (Beograd) pa u Sremsku Mitrovicu. Imao je

sreću da se izbavio iz logora i našao se kao izbjeglica u Njemačkoj, ali se vrlo brzo podigao na noge i počeo obavljati poslove šefa Konzularnog odjela Ambasade Bosne i Hercegovine od 1994. do 1996. godine. Kao kadar Stranke demokratske akcije, obavljao je sljedeće funkcije: ministar savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova BiH od 1996. do 1999. godine, zatim poslanik u Narodnoj skupštini entiteta Republika Srpska, potpredsjednik Narodne skupštine entiteta Republika Srpske od 2000. do 2002. godine.

Na trećem Kongresu Stranke demokratske akcije, koji je održan 2001. godine, izabran je za predsjednika stranke, nakon Alije Izetbegovića koji je i predložio Tihića za svoga nasljednika, za mandatni period 2001. - 2005. godine. Član Predsjedništva Bosne i Hercegovine bio je od 2002. do 2006. godine. Na sljedećem, četvrtom kongresu Stranke demokratske akcije, ponovo je izabran za predsjednika za mandatni period 2005.-2009. godine, a pripala mu je funkcija predsjednika Stranke i na petom kongresu 2009. za mandatni period od 2009. do 2014., te je i umro na toj funkciji od teške zloćudne bolesti.

Umro je 25. 9. 2014. godine u 63. godini života, a pokopan je haremu Bijele džamije u Bosanskom Šamcu.

PARTICIPANTS OF OUR HISTORY – WHO DIED IN 2014

Isma Kamberović

Summary

This section continues to publish contributions to biographical dictionary of dead Bosniaks. Last year, died twenty prominent artists, painters, historians, medical doctors, art historians, economists, writers, directors, film critics, university professors, linguists and others. We would like to remember their contribution to our community, and in that way to continue the custom of narration about prominent personalities who have left this world and left behind everlasting work.

Key words: Bosniaks, Ismet Ajanović, Ahmed Aličić, Salih Burek, Safet Ćibo, Ekrem Durić, Osman Durić, Vefik Hadžismajlović, Vedad Hamšić, Husno Hrelja, Ševko Kadrić, Husnija Krupić, Ilijas Kruškić, Sulejman Kupusović, Sadudin Musabegović, Husnija Resulović, Edhem Seferović, Kemo Sinanović, Lada Šestić and Sulejman Tihić.

Autori :

Abadžić-Hodžić, dr. Aida, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH
Alićehić, Taner, neovisni savjetnik za strateška pitanja, Zürich, Switzerland
Bakšić-Muftić, dr. Jasna, Pravni fakultet, Sarajevo, BiH
Baljić, Mirsada, slikarka, Galerija „Preporod“, Sarajevo, BiH
Bašić, dr. Goran, Institut društvenih nauka, Beograd, Srbija
Bećirbašić, Mirsad, književnik, Sarajevo, BiH
Burkić, Ajla, MA, Doktorski studij, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH
Ćušić, Tarik, prof. , Rektorat Sarajevskog univerziteta, BiH
Dedić, Enes, MA, Institut za istoriju, Sarajevo, BiH
Dizdar, dr. Gorčin, York University,Toronto, Canada
Dizdar, dr. Senada, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH
Dizdar, mr. Nerin, Fakultet humanističkih nauka , Mostar, BiH
Dizdarević, Faruk, književnik, Sarajevo, BiH
Duman, Hatidža, BZK „Preporod“, Sarajevo, BiH
Džananović-Miraščija, dr. Nedžma, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH
Džanko, dr. Muhidin, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH
Fatić, dr. Almir, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, BiH
Fejzić-Čengić, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH
Gačanović, dr. Rasim, Elektrotehnički fakultet, Sarajevo, BiH
Hodžić, dr. Kadrija, Ekonomski fakultet, Tuzla, BiH
Huskić, mr. Suad, načelnik, Općina Tešanj, BiH
Ibrahimagić, dr. Omer, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH
Isanović, Mubera, književnica, Sarajevo, BiH
Kadrić, dr. Adnan, Orijentalni institut, Sarajevo, BiH
Kamberović, Isma, BZK “Preporod“, Sarajevo, BiH
Kanurić, mr. Mineta, prevodilac sa njemačkog jezika, Klagenfurt, Austrija

Kečo-Isaković, dr. Emina, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Kodrić, dr. Sanjin, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH

Krehić-Fočak, Sanela, Postdiplomski studij, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Kurtović, dr. Esad, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH

Lavić, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Lavić, mr. Osman, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, BiH

Mahmutćehajić, dr. Rusmir, Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo, BiH

Mahmutefendić, dr. Tahir, London, England

Mahmutefendić, Sead, književnik, Sarajevo, BiH

Maurer, mr. Desmond, Međunarodni forum "Bosna" , Sarajevo, BiH

Mulaomerović, dr. Jasminko, BH Telecom, Sarajevo, BiH

Musabegović, Jasmina, književnica, Sarajevo, BiH

Rebihić, Nehrudin, MA, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH

Romanelli, Giandomenico, Muzej Correr, Venezia, Italy

Rustempašić, Sven, dipl. ing. elektrotehnike, Sarajevo, BiH

Sadiković, dr. Elmir, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Sadiković, dr. Lada, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, BiH

Schwager, dr. Joachim, Klagenfurt, Austrija

Sefo, mr. Mustafa, Doktorski studij, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Smailbegović, mr. Aida, Orijentalni institut, Sarajevo, BiH

Sofradžija, dr. Halima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Sokolović, dr. Džemal, Institute for Strengthening Democracy, Konjic, BiH

Šadić, dr. Sanela, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, BiH

Šemsović, dr. Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo, BiH

Škrijelj, dr. Redžep, Državni univerzitet, Novi Pazar, Srbija

Trbić, Jusuf, BZK „Preporod", Bijeljina, BiH

Zildžić, dr. Ahmed, Orijentalni institut, Sarajevo, BiH

UPUTE AUTORIMA

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u *Godišnjaku* BZK "Preporod" trebaju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Potrebno ih je dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1, 5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, sa proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi Redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail
5. Sažetak sa ključnim riječima na bosanskom jeziku
8. Literatura

Fusnote se stavljaju pri dnu stranice (ne direktno u tekstu) prema dole navedenom redoslijedu bibliografskih elemenata.

L*iteratura i fusnote koje se navode trebaju biti navedene prema sljedećem modelu*:

– za knjige koje su djelo jednog autora:

Smailagić, Nerkez: *Politička vizija Dantea Aligijerija*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1964.

– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.

– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:

Rebronja, Nadija: "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića". *Godišnjak* BZK "Preporod", God. 8 (2008), str. 211-233.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK "Preporod"
(za Redakciju "Godišnjaka")
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba

Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Sarajevo

Adresa
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
Tel./Fax.: 226-511; 215-665;
Web: www.preporod.ba
E-mail: preporod@bih.net.ba

Štampa
Dobra knjiga

636/Godišnjak 2014